

भणवानुं ठेकाष्टु :
श्री अ. बा. श्वे. स्थानकेवासी
नैनशास्त्रोद्धार समिति,
ठ. गरेडिया कूवा रोड,
राजकोट, (सौराष्ट्र).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्यः ३. २५=००

प्रथम आवृत्ति अत १२००
वीर संवत् २४६४
विक्रम संवत् २०२४
धसवीसन १९६८

: मुद्रकः
मणिलाल छगनलाल शाह
नवप्रभात प्रिन्टींग प्रेस,
धीकांटा रोड, अमदावाद,

श्री

भगवतीसूत्र भाग १२ वे की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमांक	विषय	पृष्ठांक
	सोलहवे शतक का पहला उद्देशा	
१	सोलहवे शतक की अवतरणिका	१
२	सोलहवे शतक की उद्देशार्थ संग्रहिणी गाथा का निरूपण	२-४
३	अधिकरणी नामके प्रथम उद्देशिका निरूपण	४-९
४	लोहके दृष्टांत द्वारा पांच क्रियावत्त्वका निरूपण	१०-१७
५	अधिकरण और अधिकरणी का निरूपण	१७-३१
६	जीव आदिके अधिकरण आदिका निरूपण	२१-४३
	दूसरा उद्देशा—	
७	जीवोंके जरा शोक आदिका निरूपण	४४-६८
८	मुखवस्त्रिका बांधना चाहिये इस विषय का निरूपण	६८-७७
९	कर्म के स्वरूपका निरूपण	७७-८५
	तीसरा उद्देशा—	
१०	कर्मप्रकृतिका निरूपण	८६-९४
११	क्रियाविशेष का निरूपण	९४-१०१
	चतुर्थ उद्देशक —	
१२	कर्मक्षपणका निरूपण	१०२-१२६
	पांचवां उद्देशा—	
१३	देवों के आगमन आदि शक्तिका निरूपण	१२७-१३५
१४	शक्रेन्द्र के विषयमें प्रश्नोत्तर	१३६-१५०
१५	गंगदत्त देवका आगमन आदिका निरूपण	१५०-१६०
१६	गंगदत्त देवके पूर्वभव के विषयमें प्रश्नोत्तर	१६१-१८८
	छठा उद्देशा—	
१७	स्वप्नके स्वरूपका निरूपण	१८९-२००
१८	स्वप्नके यथार्थ और अयथार्थपने का निरूपण	२०१-२१३

१९ महावीर स्वासीके दश महास्वर्गों का निरूपण	२१३-२३३
२० स्वप्नके फल का निरूपण	२३३-२४९
२१ गन्धके ग्रहण का निरूपण	२४९-२५२

सातवां उद्देश—

२२ प्रकृष्टबोधपरिणाम (पश्यता) का निरूपण	२५३-२५९
---	---------

आठवां उद्देश—

२३ लोकके स्वरूपका निरूपण	२६०-२९३
२४ परमाणु की क्रियाविशेषका निरूपण	२९३-२९६
२५ पुरुषकी क्रियाविशेषका निरूपण	२९६-२९८
२६ देवकी क्रियाविशेषका निरूपण	२९८-३०३

नववां उद्देश—

२७ वैरोचनेन्द्र बलिकी वक्तव्यता	३०४-३१७
---------------------------------	---------

दशवां उद्देश—

२८ अवधिज्ञान के स्वरूपका निरूपण	३१८-३२१
---------------------------------	---------

ग्यारहवां उद्देश—

२९ द्वीपकुमारों के आहार आदिका निरूपण	३२२-३२९
--------------------------------------	---------

बारहवां से चौदहवां उद्देश—

३० उदधिकुमारों के आहार आदिका निरूपण	३३०-३३१
-------------------------------------	---------

सत्रहवें शतकका पहला उद्देश—

३१ 'सत्रहवें शतककी उद्देशार्थसंग्रह करनेवाली गाथा	३३२-३३४
३२ उदायी और भूतानन्द नामके हस्तिराजों का वर्णन	३३५-३४०
३३ तालके दृष्टान्त द्वारा कायिक्यादि क्रियाका निरूपण	३४१-३६०
३४ शरीर-इन्द्रिय और योग में क्रियाका निरूपण	३६१-३७५

दूसरा उद्देश—

३५ धर्मादिमें स्थित जीव आदिका निरूपण	३७६-३८५
३६ जीवों के बालपेडितपना आदिका निरूपण	३८५-३९३
३७ शरीर एवं जीव के भिन्नत्वका निरूपण	३९४-४०८
३८ जीव के रूपित्व और अरूपित्वका निरूपण	४०८-४२०

तीसरा उद्देश—

३९	जीवों के एजनापन का निरूपण	४२१-४३६
४०	एजनाविशेष चलना के स्वरूप का निरूपण	४३६-४४६
४१	संवेग आदि धर्मों का निरूपण	४४७-४५३

चतुर्थ उद्देश—

४२	प्राणातिपात आदि क्रिया का निरूपण	४५४-४७०
४३	आत्मकृत आदि दुःखके कारणोंका निरूपण	४७१-४७७

पांचवां उद्देश—

४४	ईशानेन्द्र की वक्तव्यता	४७८-४८५
----	-------------------------	---------

छठा उद्देश—

४५	सौधर्मादि कल्पादिकों में पृथ्वीकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण	४८६-४९९
----	--	---------

सातवां उद्देश—

४६	रत्नप्रभादि पृथ्वीमें पृथ्वीकायिकों की उत्पत्तिका निरूपण	५००-५०३
----	--	---------

आठवां उद्देश—

४७	सौधर्मादि कल्पमें अप्रकायिक जीवों के उपपात-उत्पत्ति का निरूपण	५०४-५०७
----	--	---------

नववां उद्देश—

४८	रत्नप्रभादि पृथ्वीमें अप्रकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण	५०८-५११
----	--	---------

दशवां उद्देश—

४९	सौधर्मादिकल्प में वायुकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण	५१२-५१६
----	--	---------

ग्यारहवां उद्देश—

५०	रत्नप्रभादि पृथ्वीमें वायुकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण	५१७-५२०
----	--	---------

बारहवां उद्देश—

५१	एकेन्द्रिय जीवों के आहार आदिका निरूपण	५२१-५२७
----	---------------------------------------	---------

तेरहवां उद्देश—

५२	नागकुमारों के आहार आदिका निरूपण	५२८-५२९
----	---------------------------------	---------

चौदहवां उद्देश—

५३	विद्युत्कुमारों के आहार आदिका निरूपण	५३०-५३१
----	--------------------------------------	---------

पन्द्रहवां उद्देश—

५४	विद्युत्कुमारों के आहार आदिका निरूपण	५३२-५३३
----	--------------------------------------	---------

सोलहवां उद्देशा—

५५	वायुकुमारों के आहार आदिका निरूपण	५३४—
	सत्रहवां उद्देशा—	

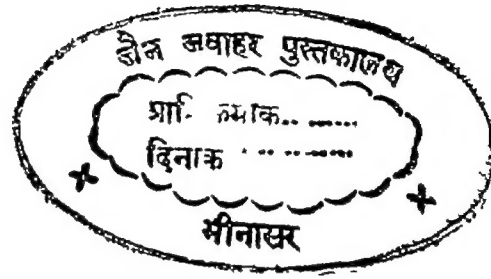
५६	अग्निकुमारों के आहार आदिका निरूपण	५३५—५३६
	अठारहवां शतकका पहला उद्देशा	
५७	अठारहवें शतकके उद्देशार्थ संग्रहिणी गाथा	५३७—५३८
५८	जीव से लेकर सिद्धों तक के प्रथमाप्रथमत्वका निरूपण	५२९—५४९
५९	प्रथमाप्रथमत्व में आहारद्वार का निरूपण	५५०—५५५
६०	प्रथमाप्रथमत्व में भवाभवसिद्धिद्वार का निरूपण	५५५—५५८
६१	प्रथमाप्रथमत्व में संज्ञिद्वार का निरूपण	५५८—५६२
६२	प्रथमाप्रथमत्व में लेश्याद्वार का निरूपण	५६३—५६५
६३	प्रथमाप्रथमत्व में दृष्टिद्वार का निरूपण	५६५—५६९
६४	प्रथमाप्रथमत्व में संयतद्वार का निरूपण	५६९—५७१
६५	प्रथमाप्रथमत्व में कषायद्वार का निरूपण	५७२—५७४
६६	प्रथमाप्रथमत्व में ज्ञानद्वार का निरूपण	५७०—५७६
६७	प्रथमाप्रथमत्व में योगद्वारका निरूपण	५७७—५७८
६८	प्रथमाप्रथमत्व में उपयोगद्वार का निरूपण	५७८—५७९
६९	प्रथमाप्रथमत्व में वेदद्वार का निरूपण	५७९—५८०
७०	प्रथमाप्रथमत्व में शरीरद्वार का निरूपण	५८१—५८२
७१	प्रथमाप्रथमत्व में पर्याप्तिद्वार का निरूपण	२८३—५८४
७२	चरमाचरमत्व में जीवादिद्वारों का निरूपण	५८४—६०९

दूसरा उद्देशा—

७३	कार्तिकशेठके चरमत्व का निरूपण	६१०—६२७
७४	कार्तिकशेठका दीक्षाग्रहण आदिका निरूपण	६२७—६४१

तीसरा उद्देशा—

७५	पृथ्वीकाय आदि जीवों के अन्तक्रिया का निरूपणम्	६५०—६६७
७६	अन्तक्रिया में जो निर्जरा पुद्गल हैं उनका निरूपण	६६८—६७३
७७	छद्मस्थ के संबंधमें भगवान् से प्रश्नोत्तर	६७४—६७९
७८	बन्धके स्वरूप का निरूपण	६८०—६८६
७९	कर्मके स्वरूप का निरूपण	६८७—६९१
८०	पुद्गलके आहार आदिका निरूपण	६९१—६९६

“ असंख्यं जीविं मा पमाय ”

श्री विनोदकुमार वीराणी

(टीक्षा लीधा पहेलां शास्त्राख्यास करता)

जन्म : पोर्टब्लुहान सां. १९८२

टीक्षा

भीचन - (राजस्थान)

सां. २०१३ वैशाख वद १२

ता. २६-५-५७ रविवार

निर्वाण

इलोही - (राजस्थान)

सां. २०१३ श्रावण सुद १२

ता. ७-८-५७ बुधवार

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદકુમારનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટુગલ (આફ્રિકા)માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવંતા તેમના માતૃશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દંઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા ખતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વી-ઝર્લેન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઇજિપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સાં. ૨૦૦૬ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઇજિપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની સુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને તે રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને સાધુ-સાધ્વીજીનાં દર્શન-કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લગાડ્યું. હુંડાકાલ અપસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમાં આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઈક હોલ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા. દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોંવહાર આદિ પરચ્છાણ વિ. ધર્મકાર્ય તેઓ ચૂક્યા નહીં ઊંચી કેટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ચોસીકું અને એકદવા એક આદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

શયન કરતા. અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેલો અને ઝખ્ખો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજે પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુંહેપત્તિ, પાથરણું, રજોહેરણુ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવહયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગેરે રહેતા નહીં.

દીક્ષાથીઓને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીવંતીનો કોઈ ભરોસો નથી “અસંખ્ય જીવિયં મા પમાયણ” આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રતો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદ્રભટ્ટારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ પૂ. મુનિશ્રી બાયચંદ્રભટ્ટારાજ શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધવીના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુખ્યમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદ્રજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બંદકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ. તે બાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતા સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદ્રજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપે હોઈને વખતોવખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો. ‘જે હજી વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

(સ્વ) શ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર - અમદાવાદ.

શ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદજી સા. જોહરી
ઉમેશ સુપુત્ર ચિ. મહેતાખચંદજી સા
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોયતા)

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણુવડ

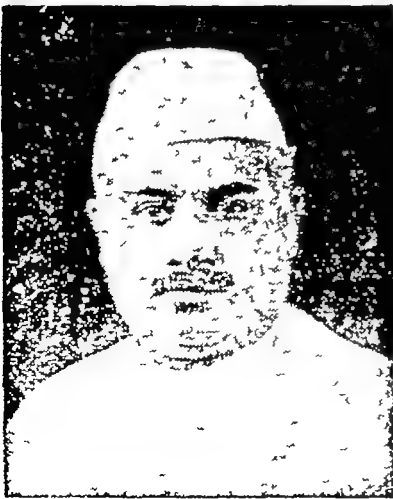
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

પટેલ ડાસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ. સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

શેઠશ્રી જસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

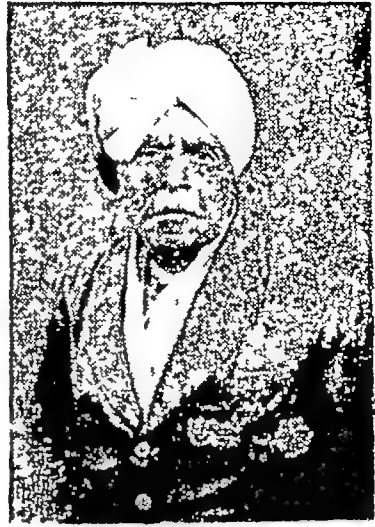

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

આવમુરખીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લાલ પારેખ
રાજકોટ.

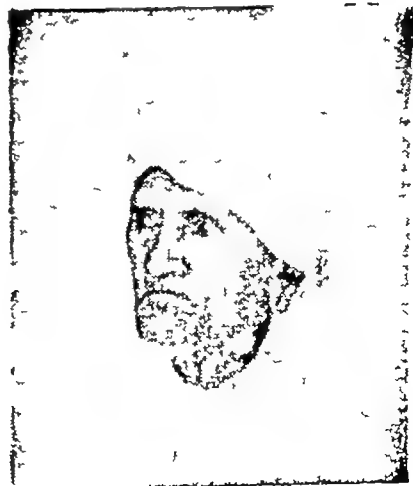
કેઠારી હરશોવિંદ જેથંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલ લાલચંદલ સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજ લાલચંદલ સા.

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જીવણલાલ
ખારસી.

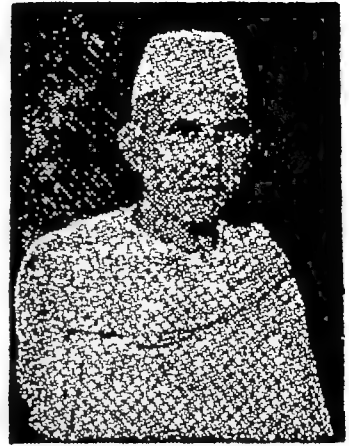

સ્વ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદલ સા
ખાલિયા પાલી મારવાડ

આધ્યમુરજીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિનાથ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

સ્વ. શેઠ તારાચંદજી સાહેવ ગેલડા
મદ્રાસ.

શ્રીમાન્ શેઠ સા. ચીમનલાલજી સા.
ઋષભચંદજી સા અજીતવાલે (સપરિવાર)

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી ખરડિયા
૨ ખાલુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી ખરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ ખરડિયા

શ્રીમાન્ સેઠશ્રી
શ્રીમરાજજી સા. ચોરડિયા

સં. ૨૦૧૨ના અષાઠ સુધી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્ર પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ આતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો. તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમ મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂર્ણ શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂર્ણ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ. ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના તેમના માતૃશ્રી સાથે છેલ્લું જમણું કર્યું. ભોજન કરી, માતૃશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણુ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્રભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશન બેઠપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે આઠ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યાં અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા બેઠપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ની સવારે ૪૧૧ વાગ્યે ફલોદી

પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં જઈ ત્યાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં “જાવ નિયમં પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણં” ના બદલે “જાવજીવપજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણં” બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો ? તેનો જવાબ આપવાને બદલે “અપ્પાણં વોસિરામિ” બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ બેડીને બોલ્યા કે “સાહેબ ! એ તો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરોબર છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈપણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો.”

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્ર સૂ મુનિશ્રી સમર્થલાલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે “તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે “જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.”

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થભલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે “અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે” ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રીસંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને “અસંખ્યં જીવિયં મા પમાયથ” ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબ-વજેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી પગલું ભરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો. ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત લગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ લગવંતોની સક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ લણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક ગુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારે વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનનું સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષકેળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉઠાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કંડક લાપામાં પણ કંઠી શકતો ન હતો અને ખીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણુ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું લયું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”.

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યાં. ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદ આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ખીચનમાં પૂર્વ ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂર્વ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ઠ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવધા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી દ્વકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની

સંગવડ છે? આમ મારી સાથે વાર્તાલાપ થયો હતો. બંને આ પ્રમાણે એકમત થતાં તેમના પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા. ૨૭-૫-૫૭ નાં રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા. ૨૮-૫-૫૭ના રોજ જવાબ આપ્યો કે શ્રી વિનોદલાલજીએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ. પી. સાહેબ શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા. ૨૮-૫-૫૭ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦-૫-૫૭ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બજારગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરોમલજી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ ખિરાજમાન હતા. કુલ્લે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે “મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી. તમે અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડિયાની અંદર અપાવી દો એટલું જ નહીં પણ “સવિ જીવં કર્ણ શાસન રસી”ની લાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી લાવના એ જ હોય કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્ગતિને સાધે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ

આવા દેહ જવાબના પરિણામે તેજ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની લાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા. ૨-૬-૫૭ના સવારે મહા પરીપહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુલવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યાં.

થોડા વખતમાં ફ્લોદીના શ્રી સંઘે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઠ શુદ્ધ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફ્લોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી ઝઢી મહિનાને આંતરે ક્લોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદ-મુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી બવ એટલે શ્રી વિનોદ-મુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિજ્ઞા કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી બઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ્ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ બન્યો હતો, હંમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઈન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઈન પણ આવી રહી હતી તેની બિંદસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી. શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠ્યું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઈન ઉપર પડી ગયો. અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત...અરિહંત...એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડ્યું. રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડ્યો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઈ ગયો, બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હંમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ક્લોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઈન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય છે. અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ક્લોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના બખર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા. અને માતૃશ્રી મણિબેન સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઈ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શક્યો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. જેથી તેઓ ક્ષેપિત પ્લેનથી ક્લોદી પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો સૂચનાનો ટેલીફોન

અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત, પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

આથી ખેદનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ના રોજ દ્રેઈન મારફત ફ્લોઈડી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક એક્ય કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકમાં સાર આ પ્રમાણે છે—

“હવે તો રત્ન આલ્યું ગયું! સમાજનો આશાદીપક આલવાઈ ગયો! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી”

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતૃશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે:—
જેન! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઈનાખ્યા છે એમ સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગળું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.

પૂ. શ્રી સ્વર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય:—

પ્રાથમિક તેમ જ અદ્યકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષ ‘અદ્વિમિજા પેમાણુરાગરત્તે’ નો પરિચય કરાવતી હતી પ્રાપ્ત સંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલલીન દેખાતા હતા. આસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તર:—પાંચમાં આરાનાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમારને તેમની માતૃશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે

સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યાર બાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તેજ રાત્રે તેણે બારમી લિખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષદથી કાળ કરી નક્કીનશુદ્ધ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષદ કેમ આવે ?

ઉત્તર:—કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જીઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતાર્ય મુનિ, કેશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હબરો ભવનાં કર્મ હોવા ભેઈએ ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે ? બા. ધ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષદ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા નથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાંથી સાર રૂપે અહીં સંક્ષેપ કરેલ છે.

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्
व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(द्वादशो भागः)

अथ षोडशशतकं प्रारभ्यते-

इतः पूर्वं पञ्चदशं शतकं व्याख्यातम्, तत्र पञ्चादशशतके एकेन्द्रियादि
कायिकेषु गोशालकजीवस्यानेकधा जन्ममरणादिकं कथितम्, अत्रापि षोडश-
शतके जीवस्य जन्ममरणादिकमेव कथ्यते, अनेन संबन्धेनायातस्य षोडशशत-
कस्य चतुर्दशोद्देशकाः सन्ति तेषामुद्देशकानामभिधानसूचिका गाथा प्रोच्यते-
'अहिगरणि' इत्यादि ।

सोलहवें शतकका प्रारंभ-

पहला उद्देशा

इससे पहिले १५ शतकों की व्याख्या की जा चुकी है । इनमें से
१५ वें शतक में गोशालक जीव का एकेन्द्रियादिकायिकों में अनेक
प्रकार से जन्ममरणादि संबन्धी कथन किया गया है, सो इस सोलहवें
शतक में भी जीव के जन्ममरणादि का कथन किया जावेगा, अतः
इसी संबन्ध को लेकर प्रारंभ किये इस सोलहवें शतक के चौदह उद्दे-
शक हैं, इन उद्देशकों के नामको सूचित करनेवाली गाथा इस
प्रकार से कही गई है--'अहिगरणिजरा कम्म' इत्यादि ।

सोणभा शतकનો प्रारंभ-

ઉદ્દેશો પહેલો

આનાથી પહેલા પંદર શતકોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. તે પૈકીના
પંદરમાં શતકમાં "ગોશાલક"ના જીવનું એકેન્દ્રિયાદિ કાયિકોમાં અनेक
પ્રકારથી જન્મમરણાદિ સંબંધી કથન કરવામાં આવ્યું છે. અને આ સોળમાં
પ્રકાશતકમાં પણ જન્મમરણાદિનું કથન કરવામાં આવશે તેથી તે સંબં-
ધને લઈ આ સોળમાં શતકનો પ્રારંભ કરાયેલ છે. આ સોળમાં શતકના ચૌદ
ઉદ્દેશોઓ છે. તે ઉદ્દેશોઓના નામનો નિર્દેશ કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે
કહેવામાં આવી છે. "અહિગરણિ જરાકમ્મ" ઇત્યાદિ—

મૂળ્—અહિગરણિ જરા કમ્મં, જાવહ્યં ગંગદત્ત સુમિણે ચ ।

ઉવઓગ લોગ વલિઓહિ દીવ ઉદહી દિસા થાણિયા ॥ ૧ ॥

છાયા—અધિકરિણી જરાકર્મ યાવતિકં મજ્જદત્તઃ સ્વપ્નશ્ચ ।

ઉપયોગઃ લોકઃ લલિઃ અવધિઃ દ્વીપઃ ઉદધિદિશાસ્તનિતાઃ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘અહિગરણિ’ અધિકરિણી અધિક્રિયતે સંસ્થાપ્યતે લોહાદિકં કુટ્ટનાર્થં યસ્યાં સા અધિકરિણી, લોહકારાણામુપકરણવિશેષઃ, ‘પરણ’ इति हिन्दी भाषा प्रसिद्धः. અધિકરણીપ્રમૃતિપદાર્થવિશેષિતાર્થવિષયકઉદ્દેશકોપિ અધિકરણીતિ નામતઃ કથયતે સચાત્ર પ્રથમ ઉદ્દેશકઃ ૧ । ‘જરા’ જરા વાર્દ્ધક્યમ્ જરાઘર્થ-વિષયત્વાત્ જરેતિ દ્વિતીયોદ્દેશકઃ ૨ । ‘કમ્મે’કર્મ—કર્મપ્રમૃતિકાર્યવિષયત્વાત્ કર્મનામકસ્તૃતીય ઉદ્દેશકઃ ૩ । ‘જાવહ્યં’ યાવતિકમ્ ‘જાવતિયં’ હસ્યેતદાદિ-

ટીકાર્થ—કૂટને કે લિયે લોહાદિક પદાર્થ જિસકે ડપર રલ્લે જાતે હૈં ઉસકા નામ અધિક્રિયતે સંસ્થાપ્યતે લોહાદિકં કુટ્ટનાર્થં યસ્યાં સા અધિકરિણી । હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર અધિકરિણી પરણ—હૈં લુહાર હસ પર રલ્લકર લોહાદિકો પીટા કરતે હૈં । હિન્દી ભાષા મૈં હસે પરણ કહા ગયા હૈં । પ્રથમ ઉદ્દેશક મૈં સર્વપ્રથમ હસી અધિકરિણી આદિ કો લેકર ગૌતમને પ્રમુ સે પ્રશ્ન કિયા હૈં—અતઃ હસ સંબન્ધ સે હસ પ્રથમ ઉદ્દેશક કા નામ બી અધિકરિણી એસા કહ દિયા ગયા હૈં । જરા નામ વાર્દ્ધક્ય અવસ્થા કા હૈં । હસ વાર્દ્ધક્યાદિઅવસ્થારૂપ વિષયવાલા હોને સે દ્વિતીય ઉદ્દેશક કા નામ જરા એસા હુઆ હૈં । કર્મ આદિરૂપ અર્થવિષયક હોને સે કર્મ હસ નામકા તીસરા ઉદ્દેશક હૈં । સર્વ પ્રથમ

ટીકાર્થ—ટીપવા માટે લોખંડ આદિ પદાર્થ જેના ઉપર રાખવામાં આવે છે. તેનું નામ “અધિક્રિયતે સંસ્થાપ્યતે લોહાદિકં કુટ્ટનાર્થં” યસ્યાં સા-અધિકરણી” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર અધિકરણી—એરણુ છે. લુહાર તેના પર લોખંડ આદિ રાખીને ટીપે છે. તેને એરણુ કહે છે પહેલા ઉદ્દેશમાં સૌથી પહેલા આ અધિકરણી ક્રિયા આદિને ઉદ્દેશીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો છે. જેના સંબંધથી આ પહેલા ઉદ્દેશનું નામ—અધિકરણી—એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે.

જરા નામ વૃદ્ધાવસ્થા (વટપણ)નું છે. આવું વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ એ વિષયવાળું હોવાથી બીજા ઉદ્દેશનું નામ—જરા—એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. કર્મ આદિ રૂપ અર્થના વિષયવાળું હોવાથી ત્રીજા—ઉદ્દેશનું નામ—કર્મ

शब्देनोपलक्षितो यावतिकमिति चतुर्थोद्देशकः ४ । 'गंगदत्त' गंगदत्तः गंगदत्त-
नामक देवसंबन्धिविषयप्रतिपादकत्वात् उद्देशकोपि गंगदत्तनामको भवति स
च पञ्चमः ५ । 'सुमिणे य' स्वप्नश्च-स्वप्नात्मकविषयप्रतिपादकत्वादेतस्य स्वप्न
इति नाम भवति स चात्र षष्ठोद्देशकः ६ । 'उवग्रोगं' उपयोगः-उपयोगात्मकार्थ
प्रतिपादकत्वादुद्देशकोऽपि उपयोग इति नाम्ना निर्दिश्यते स च सप्तमः ७ ।
'लोकः' लोकः-लोकस्वरूपप्रतिपादकत्वात् लोक इति नामकोऽष्टम उद्देशकः ८ ।
'बलि' बलिः-बलिसुरकुमारेन्द्रः तत्संबन्धिपदार्थप्रतिपादकत्वाद् बलिनामको
नवम उद्देशकः ९ । 'ओही' अवधिः-अवधिज्ञानप्ररूपणपरत्वादवधिशब्देनोच्यमान-
उद्देशको दशमः १० । 'दीव' द्वीपः-द्वीपकुमारवक्तव्यताप्रतिबद्धत्वात् द्वीप इति
नामक एकादशोद्देशकः ११ । 'उदही' उदधिः-सप्तमभवनपतीन्द्र उदधिकुमार-

यावतिक इस पद से उपलक्षित होने के कारण चतुर्थ उद्देशक यावतिक
इस नामवाला है । गंगदत्तनामक देवसंबन्धि विषय का प्रतिपादक होने
से पाँचवाँ उद्देशक गंगदत्त नामका कहा गया है । स्वप्नात्मक विषय
का प्रतिपादक होने के कारण स्वप्न इस नामका छठा उद्देशक है उप-
योग रूप अर्थ का कथन करनेवाला होने से ७ वाँ उद्देशक उपयोग इस
नामका है । लोक के स्वरूप का प्रतिपादक होने से लोक इस नाम का
आठवाँ उद्देशक है । असुरकुमारेन्द्र का नाम बलि है । इस बलि
संबन्धी पदार्थ का प्रतिपादन करनेवाला होने के कारण बलिनाम का
नौवाँ उद्देशक है अवधिज्ञान की प्ररूपणा करने में तत्पर होने के कारण
अवधि नामका दशवाँ उद्देशक है । द्वीपकुमार संबन्धी वक्तव्यता से युक्त

-ये प्रमाणे राजवामां आच्युं छे. योथा उद्देशकनुं नाम 'यावतिक' ये
प्रमाणे छे. गंगदत्त नामना देव संबन्धि विषयनुं प्रतिपादक होवाथी पांचवां
उद्देशानुं नाम-गंगदत्त-ये प्रमाणे राजवामां आच्युं छे. स्वप्नात्मक विष-
यनुं प्रतिपादन करनार होवाथी छठा उद्देशानुं नाम-'स्वप्न'-ये प्रमाणे
राजवामां आच्युं छे. उपयोग रूप अर्थनुं कथन करनार होवाथी सातवां
उद्देशानुं नाम-'योग'-ये प्रमाणे राजवामां आच्युं छे. लोकना स्वरूपनुं
प्रतिपादन करनार होवाथी लोक ये नामना आठवां उद्देशो छे. असुरकुमा-
रेन्द्रनुं नाम बलि छे. ये बलि संबन्धि अर्थनुं प्रतिपादन करवावाणु
होवाथी नववां उद्देशानुं नाम 'बलि' छे. अवधिज्ञाननी प्ररूपणा (वर्णन)
करवावां तत्पर होवाना कारणे दशवां उद्देशानुं नाम 'अवधि' ये प्रमाणे
छे. द्वीपकुमार संबन्धि वक्तव्यता युक्त होवाने कारणे अगियारवां उद्देशानुं

વિષયત્વાદુદધિનામકો દ્વાદશ ઉદ્દેશઃ ૧૨ । ‘દિશા’ દિશા-અષ્ટમભવનપતીન્દ્ર-
દિક્કુમારવિષયકત્વાત્ દિશેતિ નામકસ્યયોદશોદ્દેશકઃ ૧૩ ‘થણિયા’ સ્તનિતઃ-
દશમભવનપતીન્દ્રસ્તનિતકુમારવિષયત્વાત્ સ્તનિતનામકથતુર્દશોદ્દેશકઃ ૧૪ । અનેન
પ્રકારેણ ષોડશશતકે ચતુર્દશોદ્દેશકા ભવન્તિ । ॥૧॥

પૂર્વોક્તેષુ ચતુર્દશોદ્દેશકેષુ પ્રથમમધિકરણીનામકમુદ્દેશકમાહ, તસ્યેદમાદિમં
સૂત્રમ્-‘તેણં કાલેણં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે જાવ પજ્જુવાસમાણે
एवं वयासी-अत्थि णं भंते अधिकरिणी वाउकाए वक्कमइ, हंता,
अत्थि । से भंते किं पुट्ठे उदाइ अपुट्ठे उदाइ, गोयमा । पुट्ठे उदाइ,
नो अपुट्ठे उदाइ । से भंते । किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी
निक्खमइ, एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ ॥सू० १॥

હોને કે કારણ દ્વીપ હસ નામકા ગ્યારહવાં ઉદ્દેશા હૈ । સસમભવન
પતીન્દ્ર જો ઉદધિકુમાર હૈં સો इनके विषय की प्ररूपणा से युक्त होने के
कारण उदधिनाम का १२ वां उद्देशा है । अष्टम भवनपतीन्द्र जो
दिशाकुमार हें सो इनके विषय का कथन करनेवाला होने के कारण १३
वां उद्देशा दिशा नामका है । तथा-दशवें भवनपतीन्द्र जो स्तनितकुमार
है सो इनके विषय का प्रतिपादक होने के कारण १४ वां उद्देशा स्तनित
नामका है । इस क्रम से इस १६ वें शतक में ये १४ प्रथम
उद्देश कहे गये हैं ।

નામ ‘દ્વીપ’ એ પ્રમાણે છે. સાતમા ભવનપતીન્દ્ર જે ઉદધિકુમાર છે તેમના
વિષયની પ્રરૂપણાથી યુક્ત હોવાથી બારમા ઉદ્દેશાનું નામ ‘ઉદધી’ એ પ્રમાણે
છે. આઠમા ભવનપતીન્દ્ર જે દિશાકુમાર છે તેના સંબંધી કથન હોવાના
કારણે તેરમા ઉદ્દેશાનું નામ ‘દિશા’ છે. દશમા ભવનપતીન્દ્ર જે સ્તનિત-
કુમાર છે. તેમના સંબંધી પ્રતિપાદન કરનાર હોવાના કારણે ચૌદમા
ઉદ્દેશાનું નામ ‘સ્તનિત’ એ પ્રમાણે છે.

આ કેમથી આ સોળમા શતકમાં ચૌદ ઉદ્દેશાઓ કહેવામાં આવ્યા છે.

છાયા-તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહ યાવત્ પર્યુપાસીનઃ એવમવાદીત્ અસ્તિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! અધિકરણ્યામ્ વાયુકાયો વ્યુત્ક્રામતિ, હંત અસ્તિ, સ ભદન્ત ! કિં સ્પૃષ્ટઃ અપદ્રવતિ અસ્પૃષ્ટઃ અપદ્રવતિ, ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટઃ અપદ્રવતિ નો અસ્પૃષ્ટઃ અપદ્રવતિ ! સ ભદન્ત ! કિં સશરીરી નિષ્ક્રામતિ અશરીરી નિષ્ક્રામતિ, એવં યથા સ્કન્દકો યાવત્ નો અશરીરી નિષ્ક્રામતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ટીકા-‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિદ્દે જાવ પજ્જુવાસમાણે એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ ભગવાન્ સમવસુતઃ, પરિષત્ નિર્ગતા ધર્મકથાં શ્રુત્વા પરિષત્ પ્રતિગતા ગૌતમસ્વામી વિનયેન પ્રાજ્ઞલિપુટઃ પર્યુપાસીન એવમવાદીત્-‘અત્થિ ણં મંતે’ અસ્તિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘અધિકરિણિસિં’ અધિકરણ્યામ્ ‘ણ’ એતિ ભાષા પ્રસિદ્ધે લોહકારોપકરણવિશેષે ‘વાઝકાણ વક્કમહ’ વાયુકાયો વ્યુત્ક્રામતિ વાયુકાયસ્તસ્યામયોધનાભિઘાતેન સમુત્પદ્યતે કિમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘હંતા અત્થિ’ હન્ત અસ્તિ-લોહાદીનાં અયોધનાદિના તાડનેન તત્રાધિકરણ્યાં

इनमें अधिकरणी नामका जो प्रथम उद्देशा है उसे कहने के लिये सूत्रकार सर्वप्रथम-‘तेणं कालेणं तेणं समणं’ इत्यादि । सूत्र कहते हैं

टीकार्थ-उस काल में और उस समय में राजगृह में यावत् भगवान् पधारे परिषत् निकली धर्मकथा को सुनकर वह परिषत् पीछी चली गई । तब गौतमस्वामीने विनय से प्राज्ञलिपुट होकर पर्युपासना करते हुए इस प्रकार से पूछा-‘अत्थि णं मंते । अधिकरणिं सि वाउकायं वक्कमह’ हे भदन्त ! लोहकार का उपकरण विशेष जो अधिकरणी है कि जिसे हिन्दी भाषा में एरण कहा गया है उस पर हथौड़ा की खोट देते समय वायुकाय उत्पन्न हो जाता है क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने गौतम से ऐसा कहा है ‘हंता अत्थि’ हां, लोहादि कों को जब हथौड़े आदि

તેમાં અધિકરણી નામનો જે પહેલો ઉદ્દેશો છે. તેનું કથન કરવાને માટે સૂત્રકાર તેનું ચૈથી પહેલું સૂત્ર “ તેણં કાલેણં તેણં સમણં ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ-તે કાલે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં-યાવત્ ભગવાન પધાર્યા પરિષત્ તેઓશ્રીના દર્શનાર્થે નીકળી ધર્મકથાને સાંભળીને તે પરિષત્ પાછી ગઈ ત્યારે ગૌતમ સ્વામીએ વિનયથી હાથ જોડીને પર્યુપાસના (સેવા) કરતા કરતા આ પ્રમાણે પૂછ્યું. “ અત્થિ ણં મંતે ! અધિકરણી વાઝકાયં વક્કમહ ” હે ભગવન્ ! હુહારનું ઉપકરણ (સાધન) વિશેષ જે અધિકરણી (એરણ) છે તેના પર ઘણું પછાડતી વખતે વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે શું ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુએ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ હંતા, અત્થિ ” હા, લોહા

વિષયત્વાદુદધિનામકો દ્વાદશ ઉદ્દેશઃ ૧૨ । ‘દિશા’ દિશા-અષ્ટમભવનપતીન્દ્ર-
દિક્કુમારવિષયકત્વાત્ દિશેતિ નામકસ્રયોદશોદ્દેશકઃ ૧૩ ‘થણિયા’ સ્તનિતઃ-
દશમભવનપતીન્દ્રસ્તનિતકુમારવિષયત્વાત્ સ્તનિતનામકચતુર્દશોદ્દેશકઃ ૧૪ । અનેન
પ્રકારેણ ષોડશશતકે ચતુર્દશોદ્દેશકા ભવન્તિ । ॥૧॥

પૂર્વોક્તેષુ ચતુર્દશોદ્દેશકેષુ પ્રથમમધિકરણીનામકમુદ્દેશકમાહ, તસ્યેદમાદિમં
સૂત્રમ્-‘તેણં કાલેણં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે જાવ પઞ્જુવાસમાણે
एवं वयासी-अत्थि णं भंते अधिकरिणी वाउकाए वक्कमइ, हंता,
अत्थि । से भंते किं पुढे उदाइ अपुढे उदाइ, गोयमा । पुढे उदाइ,
नो अपुढे उदाइ । से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी
निक्खमइ, एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ ॥सू० १॥

હોને કે કારણ દ્વીપ હસ નામકા ગ્યારહવાં ઉદ્દેશા હૈ । સસમભવન
પતીન્દ્ર જો ઉદધિકુમાર હૈ સો હનકે વિષય કી પ્રરૂપણા સે યુક્ત હોને કે
કારણ ઉદધિનામ કા ૧૨ વાં ઉદ્દેશા હૈ । અષ્ટમ ભવનપતીન્દ્ર જો
દિશાકુમાર હૈ સો હનકે વિષય કા કથન કરનેશલા હોને કે કારણ ૧૩
વાં ઉદ્દેશા દિશા નામકા હૈ । તથા-દશવેં ભવનપતીન્દ્ર જો સ્તનિતકુમાર
હૈ સો હનકે વિષય કા પ્રતિપાદક હોને કે કારણ ૧૪ વાં ઉદ્દેશા સ્તનિત
નામકા હૈ । હસ ક્રમ સે હસ ૧૬ વેં શતક મેં ચે ૧૪ પ્રથમ
ઉદ્દેશ કહે ગયે હૈ ।

નામ ‘દ્વીપ’ એ પ્રમાણે છે. સાતમા ભવનપતીન્દ્ર જે ઉદધિકુમાર છે તેમના
વિષયની પ્રરૂપણાથી યુક્ત હોવાથી બારમા ઉદ્દેશાનું નામ ‘ઉદધી’ એ પ્રમાણે
છે. આઠમા ભવનપતીન્દ્ર જે દિશાકુમાર છે તેના સંબંધી કથન હોવાના
કારણે તેરમા ઉદ્દેશાનું નામ ‘દિશા’ છે. દશમા ભવનપતીન્દ્ર જે સ્તનિત-
કુમાર છે તેમના સંબંધી પ્રતિપાદન કરનાર હોવાના કારણે ચૌદમા
ઉદ્દેશાનું નામ ‘સ્તનિત’ એ પ્રમાણે છે.

આ ક્રમથી આ સોળમા શતકમાં ચૌદ ઉદ્દેશાઓ કહેવામાં આવ્યા છે.

छाया-तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृह यावत् पर्युपासीनः एवमवादीत् अस्ति खलु भदन्त ! अधिकरण्याम् वायुकायो व्युत्क्रामति, हंत अस्ति, स भदन्त ! किं स्पृष्टः अपद्रवति अस्पृष्टः अपद्रवति, गौतम ! स्पृष्टः अपद्रवति नो अस्पृष्टः अपद्रवति । स भदन्त ! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति, एवं यथा स्कन्दको यावत् नो अशरीरी निष्क्रामति ॥ सू० १ ॥

टीका-‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘रायगिहे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी’ राजगृहे यावत् भगवान् समवसतः, परिषत् निर्गता धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता गौतमस्वामी विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीन एवमवादीत्-‘अत्थि णं भंते’ अस्ति खलु भदन्त ! ‘अधिकरणिंस्सि’ अधिकरण्याम् ‘एरण’ इति भाषा प्रसिद्धे लोहकारोपकरणविशेषे ‘वाउकाए वक्कमइ’ वायुकायो व्युत्क्रामति वायुकायस्तस्यामयोधनाभिघातेन समुत्पद्यते किमिति प्रश्नः, भगवानाह-‘हंता अत्थि’ हन्त अस्ति-लोहादीनां अयोधनादिना ताडनेन तत्राधिकरण्यां

इनमें अधिकरणी नामका जो प्रथम उद्देशा है उसे कहने के लिये सूत्रकार सर्वप्रथम-“तेणं कालेणं तेणं समए णं” इत्यादि । सूत्र कहते हैं

टीकार्थ-उस काल में और उस समय में राजगृह में यावत् भगवान् पधारे परिषत् निकली धर्मकथा को सुनकर वह परिषत् पीछी चली गई । तब गौतमस्वामीने विनय से प्राञ्जलिपुट होकर पर्युपासना करते हुए इस प्रकार से पूछा-‘अत्थि णं भंते ! अधिकरणिंस्सि वाउकायं वक्कमइ’ हे भदन्त ! लोहकार का उपकरण विशेष जो अधिकरणी है कि जिसे हिन्दी भाषा में एरण कहा गया है उस पर हथौडा की चोट देते समय वायुकाय उत्पन्न हो जाता है क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने गौतम से ऐसा कहा है ‘हंता अत्थि’ हां, लोहादि कों को जब हथौडे आदि

तेमां अधिकरणी नामने ने पड़ेले उद्देशो छे. तेनुं कथन करवाने भाटे सूत्रकार तेनुं औथी पड़ेले सूत्र “तेणं कालेणं तेणं समए णं” इत्यादि सूत्र कहे छे.

टीकार्थ-ते काले अने ते समये राजगृह नगरमां-यावत् लगवान पधार्या परिषत् तेओश्रीना दर्शनार्थे नीकणी धर्मकथाने सालणीने ते परिषत् पीछी गछ त्थादे गौतम स्वामीजे विनयथी हाथ नेडीने पर्युपासना (सेवा) करता करता आ प्रमाणे पूछयुं. “अत्थि णं भंते ! अधिकरणी वाउकायं वक्कमइ” हे लगवान ! लुडारनुं उपकरण (साधन) विशेष ने अधिकरणी (ओरथु) छे तेना पर धनु पछाउती वजते वायुकाय उत्पन्न थाय छे शुं ? आ प्रश्नना जवाबमां प्रभुजे गौतमने आ प्रमाणे केलुं-“हंता, अत्थि” हा, लोहा

વાયુકાયઃ સમુત્પદ્યતે इति । अयं चोत्पत्तिसमये अचेतनोपि पश्चात् सचेतनो भव-
तीति भावः । यस्योत्पत्तिर्भवति तस्य मरणमप्यवश्यंभावि उत्पत्तेर्मरणसहचरि-
तत्वादतस्तन्मरणविषये गौतमः पृच्छति 'से भंते' इत्यादि, 'से भंते किं पुट्टे
उदाह, अपुट्टे उदाह' स भदन्त किं स्पृष्टअपद्रवति म्रियते किम् अस्पृष्ट अपद्रवति
म्रियते ?, स्पृष्टः—स्वजातीयस्पर्शात् शस्त्रादिस्पर्शाद्वा अपद्रवति म्रियते अथवा
अस्पृष्ट एव शस्त्रादिना म्रियते इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम !
'पुट्टे उदाह नो अपुट्टे' स्पृष्ट अपद्रवति नोऽस्पृष्टः 'से भंते किं ससरीरी निक्ख-

સે પીટા જાતા હૈ, તવ ઉસ પીટને સે ઉસ અધિકરણી કે ऊपर वायु-
काय उत्पन्न हो जाता है । तात्पर्य कहने का यह है कि वह वायु वहां
उत्पत्तिसमय में अचित्त होता है फिर वह सचित्त हो जाता है
अर्थात् हथौडा से लोहे आदि को पीटते समय जो वायु उत्पन्न होता
है वह पहले अचेतन अवस्था में रहा हुआ वायुकाय फिर सचेतना
हो जाता है । जिसकी उत्पत्ति होती है उसका मरण भी
अवश्य होता है अतः इसी बात को लेकर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते
हैं—'से भंते ! किं पुट्टे उदाह, अपुट्टे उदाह' हे भदन्त ! वह वायुकाय
क्या स्वजातीय के स्पर्श से अथवा शस्त्रादिके स्पर्श से मरता
है कि उनके स्पर्श किये बिना ही मर जाना है ? इस प्रश्न के
उत्तर में प्रभुने कहा—'गोयमा ! पुट्टे उदाह, नोअपुट्टे' हे गौतम ! वह
शस्त्रादि द्वारा स्पृष्ट होने पर ही मरता है बिना स्पृष्ट हुए नहीं मरता

વીગેરેને જ્યારે હથોડાથી ટીપવામાં આવે છે ત્યારે તે અધિકરણી (એરણ)
ઉપર વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે તે ટીપવાથી
ઉત્પન્ન થયેલો વાયુ ઉત્પત્તિ સમયે અચિત્ત હોય છે પછી તે સચિત્ત થઈ
જાય છે. અર્થાત્—હથોડાથી લોખંડ વીગેરેને ટીપતી વખતે જે વાયુ ઉત્પન્ન
થાય છે તે વાયુથી તે અચેતન અવસ્થામાં રહેલ વાયુકાય ફરી સચેત બની
જાય છે. જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તેનો નાશ પણ હમેશાં થાય છે જેથી
એજ વાતને ઉદ્દેશીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—' સે ભંતે ! કિં
પુટ્ટે ઉદાહ, અપુટ્ટે ઉદાહ ' હે ભગવન ! તે વાયુકાય શું સ્વજાતીયના સ્પર્શથી
અથવા શસ્ત્ર દીના સ્પર્શથી મરે છે ? અથવા તેનો સ્પર્શ થયા વિના જ મરે
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ ગોયમા ! પુટ્ટે ઉદાહ, નો અપુટ્ટે ”
હે ગૌતમ ! તે વાયુકાય શસ્ત્રાદી દ્વારા સ્પૃષ્ટ થાય ત્યારે જ મરે છે સ્પૃષ્ટ

મહ અસરીરી નિકલમહ' સ વાયુકાયો ભદન્ત ! કિં સશરીરી નિષ્ક્રામતિ અશરીરી નિષ્ક્રામતિ, પરિદ્રવ્યમાનશરીરાત્ ચદા તસ્ય વાયુકાયિકજીવસ્ય નિષ્ક્રમણં ભવતિ તદા સ.શરીરરહિતો નિર્ગચ્છતિ શરીરસહિતો વા નિર્ગચ્છતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવા- નાંહ-‘એવં જહા સ્વંદણ જાવ નો અસરીરી નિકલમહ’ એવં યથા સ્કન્દકો યાવત્ નો અશરીરી નિષ્ક્રામતિ અત્ર સ્કન્દક પ્રકરણમનુસંધેયમ્ તથાહિ-કદાચિત્ સશરીરી અપિ કદાચિત્ શરીરરહિતોઽપિ નિષ્ક્રામતિ શરીરાત્ ઔદારિકાદિશરીરપક્ષે શરીરરહિતો નિષ્ક્રામતિ, તથા તૈજસકાર્મણશરીરાપેક્ષયા સશરીરી નિષ્ક્રામતિ !

હૈ (યહ મૂત્ર સોપક્રમ કી અપેક્ષા હૈ) । ‘સે મંતે ! કિં સસરીરી નિકલ- મહ, અસરીરી નિકલમહ’ હે ભદન્ત ! પરિદ્રવ્યમાનશરીર સે—ગૃહીત- શરીર સે—જબ ઉસ વાયુકાયિક જીવ કા નિષ્ક્રમણ હોતા હૈ—તબ વહ કયા શરીર સહિત હી વહાં સે નિકલતા હૈ ? યા શરીર રહિત હોકર વહાં સે નિકલતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘એવં જહા સ્વંદણ જાવ નો અસરીરી નિકલમહ’ જૈસા કિ સ્કન્દક કે પ્રકરણ મેં કહાં ગયા હૈ—વૈસા હી કથન યહાં પર કર લેના ચાહિયે—તાત્પર્ય યહ હૈ કિ વહ કથંચિત્ સશરીરી બી નિકલતા હૈ ઔર કથંચિત્ અશરીરી બી નિકલતા હૈ— સશરીરી નિકલતા હૈ હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ તૈજસ ઔર કાર્મણશરીર અનાદિકાલ સે જીવ કે સાથ સમ્બન્ધિત ચલે આ રહે હૈ ઔર તબ તક યે જીવ કે સાથ સંબન્ધિત રહતે હૈ કિ જબ તક જીવ કી મુક્તિ નહીં હો જાતી હૈ અતઃ—હસીલિયે યહાં એસા કહાં ગયા

થયા વિના મરતો નથી. “ સે મંતે ! કિં સસરીરી નિકલમહ, અસરીરી નિકલ મહ ” હે ભગવન્ ! દેખાતા શરીરથી—ધારણ—કરેલ શરીરથી જ્યારે તે વાયુકાય જીવતું નિષ્ક્રમણ થાય છે ત્યારે તે વાયુકાય શું શરીર સાથે જ ત્યાંથી નીકળે છે ? કે શરીર વિનાના જ ત્યાંથી નીકળે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ એવં જહા સ્વંદણ જાવ નો અસરીરી નિકલમહ ” જેવી રીતે સ્કન્દકના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ કથન અહિં પણ સમજી લેવું તાત્પર્ય કહેવાતું એ છે કે કથંચિત્ સશરીરી પણ નીકળે છે. અને કથંચિત્ અશરીરી પણ નીકળે છે. સશરીરી નીકળે છે એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અનાદિ કાળથી જીવની સાથે સંબં- ધિત આવ્યું આવે છે અને ત્યાં સુધી જ સંબંધિત રહે છે. કે જ્યાં સુધી જીવની મુક્તિ ન થઈ હોય એથી અહિં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે

આમોક્ષં જીવસ્ય તૈજસકાર્મણશરીરેણ સહ ક્વિયોગો ન ભવતિ, અતઃ ઔદારિકાદિ-
શરીરં પરિત્યજ્ય ગચ્છન્ અપિ સ સશરીરી એવ કથ્યતે, ઔદારિકા-
પેક્ષયા તુ અશરીરી નિષ્ક્રામતીતિ ભાવઃ તથા ચાપેક્ષાભેદમાદાય પક્ષદ્વયમપિ
સિધ્યતિ ઇતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

મૂળમ્—ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે અગણિકાણ કેવહયં કાલં
સંચિદ્વહ, ગૌતમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉકોસેણં તિન્નિ રાઈં-
દિયાઈં । અન્ને વિ તત્થ વાઉકાણ વક્કમહ, ન વિણા વાઉકાણં
અગણિકાણ ઉજ્જલહ ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા—અજ્ઞારકારિકાયાં સ્વલુ મદન્ત ! અગ્નિકાયઃ ક્રિયત્કાલં સંતિષ્ઠતે,
ગૌતમ ! જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ રાત્રિં દિવાનિ, અન્યોપિ તત્ર વાયુ-
કાયો વ્યુત્ક્રામતિ ન વિના વાયુકાયેનાગ્નિકાયઃ ઉજ્જ્વલતિ ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકા—વાયોરગ્નિ સહચારિત્વેન વાયુસૂત્રાન્તરમગ્નિ સૂત્રમાહ—‘ઈંગાલેત્યાદિ ।
‘ઈંગાલકારિયાણં મંતે’ અજ્ઞારકારિકાયાં સ્વલુ મદન્ત ‘અગણિકાણ કેવહયં
હૈ કિ કથંચિત્ જીવ સશરીરી નિકલતા હૈ કદાચિત્ શરીર સે રહિત
હોકર મી નિકલતા હૈ, સો હસકા ભાવ એસા હૈ કિ ઔદારિક આદિ
શરીર સે રહિત હોકર હી નિકલતા હૈ । હસલિયે ઔદારિક શરીર કો
છોડકર મી પરગતિ મેં જાતે સમય મી વહ સશરીરી કહા ગયા હૈ । હસ
પ્રકાર સશરીરી અશરીરી દોનોં પક્ષોં કી સિદ્ધિ હો જાતી હૈ ॥ સૂ. ૧ ।

ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે । અગણિકાણ કેવહયં કાલં ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—ઈંગાલકા-
રિકાણં ણં મંતે । અગણિકાણ કેવહયં કાલં સંચિદ્વહ’ અજ્ઞારિકા મેં ’

કથંચિત્ જીવ સશરીરી નીકળે છે. અને કોઈ વખત શરીર વિના જ નીકળે
છે તેનો ભાવ એવો છે કે ઔદારિક આદિ શરીરથી રહિત થઈને નીકળે
છે. એટલા માટે ઔદારિક શરીરને છોડીને પરગતિમાં જતી વખતે પણ
તે શરીર જ કહેવાય છે એ રીતે સશરીરી અને અશરીરી એ બંને પક્ષની
સિદ્ધિ થઈ જાય છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

“ ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે । અગણિકાણ કેવહયં કાલં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે
પૂછ્યું છે કે “ ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે । અગણિકાણ કેવહયં કાલં સંચિદ્વહ ”

કાલં સંવિદ્મહ' અગ્નિકાયઃ ક્રિયન્તં કાલં સંતિષ્ઠતે, અઙ્ગારાન્ કરોતિ ઇતિ અઙ્ગાર-
કારિકા અગ્નિશકટિકા તસ્યામ્ અઙ્ગારશકટિકાયાં 'સગડી' ઇતિ લોકપ્રસિદ્ધાયાં
સમુત્પદ્યમાનોઽગ્નિકાયઃ ક્રિયત્કાલપર્યન્તં તત્ર સંતિષ્ઠતે ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાન્નાહ-
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહ્ણનેળં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેળં તિન્નિ રાહં દિયાહ'
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ ત્રીણિ રાત્રિ દિવાનિ । અયમગ્નિશકટિકાયાં ન
કેવલમગ્નિકાય એવ તિષ્ઠતિ કિન્તુ 'અન્ને વિ તત્થ વાડકાણ વક્કમહ' અન્યોપિ
તત્ર વાયુકાયો વ્યુત્ક્રામતિ ઉત્પદ્યતે, સંમવતીત્યર્થઃ, યત્રાગ્નિકાયસ્તત્રાવશ્યમેવ
વાયુકાયો સ્વત્યેવેત્યાહ-'ન વિણે' ત્યાદિ, 'ન વિણા વાડકાણં અગ્નિકાણ

સિગડી' મેં "હે ભદન્ત ! અગ્નિકાય કિતને કાલ તક રહતા હૈ ?"
અઙ્ગારાન્ કરોતિ ઇતિ અઙ્ગારકારિકા" હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર અઙ્ગાર-
કારિકા કા તાત્પર્ય હૈ અગ્નિ જિસમેં જલાઈ જાતી હૈ એસી સિગડી'
સિગડી મેં જબ અગ્નિ જલાઈ જાતી હૈ તો વહ જલાઈ ગઈ અગ્નિ-
અગ્નિકાય કિતને સમય તક સચેતન-પ્રજ્વલિત-બની રહ સકતી હૈ ?
સો હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા-'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'જહ્ણનેળં અંતો-
મુહુત્તં ઉક્કોસેળં તિન્નિ રાહં દિયાહ' સમુત્પદ્યમાન અગ્નિકાય જઘન્ય
સે તો અન્તર્મુહૂર્ત તક સચેતન બના રહતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ
દિનરાત તક સચેતન બના રહતા હૈ । હસકે વાદ વહ અચેતન હો
જાતા હૈ । હસ અગ્નિશકટિકા મેં-સિગડી મેં કેવલ અગ્નિકાય યહી
નહીં રહતા હૈ કિન્તુ હસકે સાથ 'અન્ને વિ તત્થ વાડકાણ વક્કમહ' ઓર
મી વાયુકાય રહતા હૈ-ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ક્યોંકિ જહાં અગ્નિકાય હૈ
વહાં પર અવશ્ય હી વાયુકાય હોતા હૈ 'ન વિણા વાડકાણં અગ્નિકાણ

હે ભગવન્ ! અંગારીકામાં (સગડી) અગ્નિકાય કેટલા સમય સુધી રહે છે ?
“અઙ્ગારાન્ કરોતિ ઇતિઅઙ્ગારકારિકા” એ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ થાય છે કહેવાનો
હેતુ એ છે કે અગ્નિ જેમા સળગાવવામાં આવે છે, તેવી સગડીમાં સળગાવેલો
અગ્નિ કેટલા સમય સુધી સચેતન સળગેલો રહે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ
કહ્યું કે-“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “જહ્ણનેળં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેળં તિન્નિ
રાહંદિયાહ” ઉત્પન્ન થતો અગ્નિકાય જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સચેતન
રહે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ દિવસ રાત સુધી રહે છે. તે પછી તે અચેતન
થઈ જાય છે, અર્થાત્ તે સગડીમાં ફક્ત અગ્નિકાય જ રહેતો નથી. પરન્તુ
તેની સાથે “અન્ને વિ તત્થ વાડકાણ વક્કમહ” તેની સાથે બીજા પણ
વાયુકાયો રહે છે ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે જ્યાં અગ્નિકાય હોય ત્યાં વાયુકાય

उज्जलइ' न विना वायुकायेनाग्निकाय उज्जलति वायुकायं विना अग्नेः प्रज्वलनं न भवत्यतोऽभिधीयते यत्राग्निकायस्तत्रावश्यमेव वायोः सद्भावः, यत्राग्निस्तत्र वायुरिति नियमात् ॥ सू० २ ॥

अग्नेरधिकारादेवाग्निसप्तलोहादिकमधिकृत्याह—‘पुरिसेणं भंते’ इत्यादि

मूलम्—पुरिसेणं भंते अयं अयकोटुंसि अयोमएणं संडा-
सएणं उव्विहमाणे वा पव्विहमाणे वा कइकिरिए, गोयमा
जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोटुंसि अयोमएणं संडासएणं
उव्विहिइ वा पव्विहिइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव
पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्टे, जेसिं पि णं जीवाणं
सरीरेहिंतो अए निव्वत्तिए अयकोट्टे निव्वत्तिए संडासे निव्वत्तिए
इंगाला निव्वत्तिया इंगालकड्डिणी निव्वत्तिया भत्था निव्व-
त्तिया, तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे ।
पुरिसे णं भंते अयं अयकोट्टाओ अयोमएणं संडासएणं गहाय
अहिकरिणिंसि उक्खिब्वमाणे वा निक्खिब्वमाणे कइ किरिए,
गोयमा जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोट्टाओ जाव उक्खिब्वइ
वा निक्खिब्वइ वा । तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइ-
वायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्टे । जेसिं पि णं जीवाणं

उज्जलइ' वायुकाय के रहे विना अग्निकाय प्रज्वलित नहीं रह सकता है—इसलिये ऐसा कहा गया है कि जहां अग्निकाय है वहां अवश्य ही वायु का सद्भाव है, क्योंकि जहां अग्नि है वहां वायु है ऐसा नियम है ॥ सूत्र २ ॥

પણ અવશ્ય હોય છે. “ન વિના વાયુકાણં અગ્નિકાય ઉજ્જલઈ” વાયુકાય વિના અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત રહી શકતો નથી. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં અગ્નિકાય છે ત્યાં વાયુકાય પણ જરૂર હોય છે. કેમકે જ્યાં અગ્નિ છે ત્યાં વાયુ પણ હોય છે, એવો નિયમ છે. ॥સૂ.૦૨॥

शरीरेहितो अयो निवृत्तिषु संडासषु निवृत्तिषु चस्मद्वे निवृ-
त्तिषु मुट्टिषु निवृत्तिषु अहिगरणी निवृत्तिया अहिगरणी खोडी
निवृत्तिया उदगदोणी निवृत्तिया अहिगरणशाला निवृत्तिया ते
वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ॥सू० ३॥

छाया-पुरुषः खलु भदन्त ! अयः अयःकोष्ठे अयोमयेन संदंशकेन उत्क्षिपन्
वा प्रक्षिपन् वा कतिक्रियः गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः अयः अयःकोष्ठे
अयोमयेन संदंशकेन उत्क्षिपति वा प्रक्षिपति वा तावत् च खलु स पुरुषः
कायिकया यावत् प्राणतिपातक्रिययाः पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, येषामपि खलु
जीवानाम् शरीरेभ्योऽयो निर्वर्तितम् अयः कोष्ठो निर्वर्तितः संदंशकः निर्वर्तितः
अंगारा निर्वर्तिताः अंगारकर्षिणी निर्वर्तिता भस्त्रा निर्वर्तिता तेषां खलु जीवाः
कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः । पुरुषः खलु भदन्त अयो अयः
कोष्ठात् अयोमयेन संदंशकेन गृह्यतां अधिकरिण्यामुत्क्षिपन् वा निक्षिपन् वा
कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः अयोऽयःकोष्ठात् यावत् उत्क्षिपति
वा निक्षिपति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिकया यावत् प्राणतिपातक्रियया
पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्योऽयो निर्वर्तितं
संदंशो निर्वर्तिनश्चर्मणं निर्वर्तितम् मुष्टिको निर्वर्तितः, अधिकरिणी निर्वर्तिता
अधिकरिणी खोडी निर्वर्तिता उदगदोणी निर्वर्तिता अधिकरणशाला निर्वर्तिता
तेषां खलु जीवाः कायिकयादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ॥ सू० ३ ॥

टीका-‘पुरिसेणं भन्ते’ पुरुषः खलु भदन्त ! ‘अयं अयकोट्टंसि’ अयः अय
स्कोष्ठे अयस्तापनार्थं कुशले ‘भट्टो’ इति प्रसिद्धे, ‘अयोमएणं संडासएणं’ अयो-

अग्नि के अधिकार से ही अग्नि तप्त लोहादिक को लेकर प्रश्नोत्तर
के रूप में सूत्रकार कहते हैं—

‘पुरिसे णं भन्ते ! अयं अयकोट्टंसि आयोमएणं’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘पुरिसे णं भन्ते’ हे भदन्त ! वह पुरुष ‘अयकोट्टंसि’
जो कि लोहे को तपानेवाले कुशूल-में लोहेको ‘अयोमएणं संडासएणं’

अग्निना अधिकारधी न अग्निमा तपेत् दोषऽ आदिने उद्देशीने
प्रश्नोत्तरना रूपमा सूत्रकार उक्ते छे.

“ पुरिसेणं भन्ते ! अयकोट्टंसि अयोमएणं ” इत्यादि—

टीकार्थ—‘पुरिसे णं भन्ते ! ” हे भगवन् ! ते पुरुष “अयकोट्टंसि” दोषऽ-
उने तपाववावाजा कुशूल (लट्टी)मां दोषऽउने “ अयोमएणं संडासएणं ” दोषऽ-

મયેન સંદંશકેન 'ઉન્વિહમાણે વા' ઉદ્વિધ્યન્ ઉત્ક્ષિપન્ इत्यर्थः, 'પવિહમાણે વા' પ્રવિધ્યન્ પ્રક્ષિપન્ इत्यर्थः 'કહકિરિ' કતિક્રિયઃ—લોહપતાપકાગ્ન્યાગારે-લોહલ્પડં દત્વા તં લોહં લોહનિર્મિતસંદંશેન ऊर्ध्वमधः कुर्वन् पुरुषः कतिभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति, इति प्रश्नः, મગવાનાહ—'ગોયમે' ત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જાવં ચ ણં સે પુરિસે' યાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ 'અયં અયકોટ્ઠંસિ' અયો લોહમ્ અયઃ કોષ્ઠે 'અયોમણં સંઢાસણં' અયોમયેન લોહનિર્મિતેન સંદંશકેન 'ઉન્વિહહ વા પવિહહ' ઉદ્વિધ્યતિ-ઉત્ક્ષિપતિ વા પ્રવિધ્યતિ-પ્રક્ષિપતિ વા 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે' તવાત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ 'કાહ્યાણ જાવ પાણાહ્વાયકિરિયાણ' કાયિક્યા યાવત્ પ્રાણતિપાતક્રિયાયા, અત્ર યાવત્પદેન—અધિકરણી, પ્રાદેષિકી, પરિતાપિનીકી ક્રિયાણાં તિસ્ટુનામપિ ગ્રહણં ભવતિ, 'પંચર્હિં કિરિયાર્હિં પુટ્ટે' પશ્ચભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ અયઃ પ્રતાપનાર્થે કુસૂલે લોહં પ્રક્ષિપ્ય ગ્જ્વલતં તમ્

લોહે કે બને હુણ સંઢાસ સે 'ઉન્વિહમાણે વા પવિહમાણે વા' ઝંચા નીચા કરતા હૈ—અર્થાત્ ઉલટતા પલટતા હૈ—એસી સ્થિતિ મેં વહ પુરુષ 'કહકિરિ' કિતની ક્રિયાઓવાલા હોતા હૈ—તાત્પર્ય પૂછને કા યહ હૈ કિ મદ્દિ મેં રહે હુણ લોહે કો જો પુરુષ સંઢાસી દ્વારા ડસી કે ખીતર ડસે ઉલટતા પલટતા હૈ ડસ પુરુષ કો કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ડત્તર મેં પ્રશ્ન ડનસે કહતે હૈ—'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે' હે ગૌતમ ! જિતને સમય તક વહ પુરુષ અયં અયકોટ્ઠંસિ—લોહે—કો લોહ કોષ્ઠ મેં—મદ્દી મેં 'અયોમણં સંઢાસણં' લોહનિર્મિત સંઢાસ કે દ્વારા 'ઉન્વિહહ વા પવિહહ વા' 'ઝંચા નીચા કરતા હૈ' । 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે' તવ તક—ડતને સમય તક—વહ પુરુષ 'કાહ્યાણ જાવ પાણાહ્વાયકિરિયાણ' કાયિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણતિપાત તક કી પાંચો

ડની સાણસીથી “ઉન્વિહમાણેવા પવિહમાણેવા” ઉંચે નીચે કરે છે. અર્થાત્ ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે. તેવી સ્થિતિમાં તે પુરુષ “કહકિરિ” કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે પૂછવાતું તાત્પર્ય એ છે કે ભટ્ટીમાં રહેલા લોખંડને જે પુરુષ સાણસી વડે ભટ્ટીની અંદર તેને ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે ?

ઉત્તર—મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે કે “ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે” હે ગૌતમ ! જેટલા સમય સુધી તે લોખંડને ભટ્ટીમાં “અયોમણં સંઢાસણં” લોખંડની સાણસી વડે “ઉન્વિહહ વા પવિહહ વા” ઉંચા નીચા કરે છે. “તાવં ચ ણં સે પુરિસે” તેટલા સમય સુધી તે પુરુષ “કાહ્યાણ જાવ પાણાહ્વાયકિરિયાણ” કાયિકી ક્રિયાથી લઈને અધિકરણીકી, પ્રાદેષિકી પરિતાપ-

ઉર્ધ્વાધઃ કરોતિ તસ્ય પુરુષસ્ય પશ્ચક્રિયા કાચિક્યાઘાઃ પ્રાણાતિપાતપર્યન્તા પશ્ચ-
ક્રિયા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ન કેવલમીદશં કર્મ કુર્વત એવ પુરુષસ્યૈતાઃ પશ્ચક્રિયા
ભવન્તિ કિન્તુ યેષાં શરીરેભ્યો લોહલોહકોષ્ટાદિકં નિર્મિતં તેષામપિ જીવાના-
મેતાઃ પશ્ચક્રિયા ભવન્તીત્યેતદ્દર્શયન્નાહ-‘જેસિં પિ’ ઇત્યાદિ । ‘જેસિં પિ ય ણં
જીવા ણં સરીરેહિંતો અણ નિવ્વત્તિણ’ યેષામપિ ચ સ્વલ્લ જીવાનામ્ શરીરૈરયો લોહઃ
નિર્વર્તિતં=જાતમ્ ‘અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિણ’ અયઃ કોષ્ટં નિર્વર્તિતમ્=સંપન્નમ્,
‘સંડાસણ નિવ્વત્તિણ’ સંદંશકો નિર્વર્તિતઃ સમુત્પન્નઃ ‘ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા’ અંગારાઃ
નિર્વર્તિતાઃ ‘ઇંગાલકહ્વિળી નિવ્વત્તિયા’ અંગારકર્પિળી-અંગારઃ કુણ્યતે અન્યેતિ

ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘અધિકરણી, પ્રાદેષિકી,
પરિતાપનિકી’ ઇન ત્રીન ક્રિયાઓં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જો પુરુષ અયઃ
પ્રતાપનાર્થ કુસૂલ-અટ્ટી મેં લોહે કો ડાલકર પ્રતપ્ત હુએ-ઉસ લોહે કો
ઝપર નીચે કરતા હૈ ઉસ પુરુષ કો કાચિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણાતિ-
પાત તક કી પાંચો ક્રિયાઈ લગતી હૈ । કેવલ એસે કર્મ કો કરતે હુએ
પુરુષ કો હી યે પાંચો ક્રિયાઈ નહીં લગતી હૈ કિન્તુ જિનકે શરીર સે
લોહ લોહકોષ્ટક આદિ નિર્મિત હુએ હૈ ઉન જીવોં કો ભી યે પાંચો
ક્રિયાઈ લગતી હૈ-હસી વાત કો પ્રકટ કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ-‘જેસિં
પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો અણ નિવ્વત્તિણ’ જિસ જીવોં કે શરીરોં સે
લોહા વના હૈ ‘અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિણ’ અયકોષ્ટ વના હૈ, ‘સંડાસણ નિવ્વ-
ત્તિણ’ સંદંશક વના હૈ ‘ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા’ અંગારા વને હૈ ‘ઇંગાલક-
હ્વિળી નિવ્વત્તિયા’ થોડે સે વક્રઅગ્રભાગવાલી લોહે કી છડ વની

નિકી પ્રાણાતિપાતિકી એ પ્રમાણે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે જે
પુરુષ લોખંડને તપાવવા માટે ભટ્ટીમાં લોખંડને નાખીને તપેલા તે લોખંડને
ઉંચું નીચું કરે છે. તે પુરુષને પણ કાચિકી ક્રિયાથી લઈને પ્રાણાતિપાતિકી
સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે કેવળ એવી ક્રિયાઓ કરનાર પુરુષને જ એ
ક્રિયાઓ લાગે છે એમ નહિ, પરંતુ જેના શરીરથી લોખંડ લોહકોષ્ટક (ભટ્ટી)
આદિ બન્યા હોય એવા જીવોને પણ એ પાંચેય ક્રિયાઓ લાગે છે. એ વાતને
ખતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો અણ નિવ્વત્તિણ” જે
જીવોના શરીરથી લોખંડ બન્યું હોય “અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિણ” ભટ્ટી બની હોય
“સંડાસણ નિવ્વત્તિણ” સાણસી બની હોય “ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા” અંગારા બન્યા
હોય “ઇંગાલકહ્વિળી નિવ્વત્તિયા” થોડા વાંકા અગ્રભાગ વાળી લોખંડની છડ

મયેન સંદંશકેન 'ઉન્વિહમાણે વા' ઉદ્વિધ્યન્ ઉત્ક્ષિપન્ इत्यर्थः, 'પવિહમાણે વા' પ્રવિધ્યન્ પ્રક્ષિપન્ इत्यर्थः 'કહકિરિય' કતિક્રિય:-લોહપતાપકાગ્ન્યાગારે-લોહલ્પડં દત્વા તં લોહં લોહનિર્મિતસંદંશેન ऊर्ध्वमधः कुर्वन् पुरुषः कतिभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति, इति प्रश्नः, મગવાનાહ-'ગોયમે' ત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જાવં ચ ણં સે પુરિસે' યાવત્ ચ खलु स पुरुषः 'अयं अयकोट्सि' अयो लोहम् अयः कोष्ठे 'अयोमएणं संडासएणं' अयोमयेन लोहनिर्मितेन संदंशकेन 'उन्विहइ वा पव्विहइ' उद्विध्यति-उत्क्षिपति वा प्रविध्यति-प्रक्षिपति वा 'तावं च णं से पुरिसे' तवात् च खलु स पुरुषः 'काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए' कायिक्या यावत् प्राणतिपातक्रियया, अत्र यावत्पदेन-अधिकरणी, प्राद्वेषिकी, परितापिनीकी क्रियाणां तिसृणामपि ग्रहणं भवति, 'पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः अयः प्रतापनार्थं कुसूले लोहं प्रक्षिप्य प्रज्वलतं तम्

लोहे के बने हुए संडास से 'उन्विहमाणे वा पव्विहमाणे वा' ऊँचा नीचा करता है-अर्थात् उलटता पलटता है-ऐसी स्थिति में वह पुरुष 'कहकिरिए' कितनी क्रियाओंवाला होता है-तात्पर्य पूछने का यह है कि भट्टि में रहे हुए लोहे को जो पुरुष संडासी द्वारा उसी के भीतर उसे उलटता पलटता है उस पुरुष को कितनी क्रियाएँ लगती हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे' हे गौतम ! जितने समय तक वह पुरुष अयं अयकोट्सि-लोहे-को लोह कोष्ठ में-भट्टी में 'अयोमएणं संडासएणं' लोहनिर्मित संडास के द्वारा 'उन्विहइ वा पव्विहइ वा' 'ऊँचा नीचा करता है । 'तावं च णं से पुरिसे' तब तक-उतने समय तक-वह पुरुष 'काइयाए जाव पाणा-इवायकिरियाए' कायिकी क्रिया से लेकर प्राणातिपात तक की पाँचों

ડની સાણસીથી “ઉન્વિહમાણેવા પવ્વિહમાણેવા” ઉંચે નીચે કરે છે. અર્થાત્ ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે. તેવી સ્થિતિમાં તે પુરુષ “કહકિરિય” કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભટ્ટીમાં રહેલા લોખંડને જે પુરુષ સાણસી વડે ભટ્ટીની અંદર તેને ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે ?

ઉત્તર—મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે” હે ગૌતમ ! જેટલા સમય સુધી તે લોખંડને ભટ્ટીમાં “અયોમएणं સંડાસएणं” લોખંડની સાણસી વડે “ઉન્વિહइ वा पव्विहइ वा” ઉંચા નીચા કરે છે. “તાવં ચ ણં સે પુરિસે” તેટલા સમય સુધી તે પુરુષ “કાइयाए जाव पाणा इवायकिरियाए” કાયિકી ક્રિયાથી લઈને અધિકરણીકી, પ્રાદ્વેષિકી, પરિતાપ-

ઉર્ધ્વાધઃ કરોતિ તસ્ય પુરુષસ્ય પશ્ચક્રિયા કાયિક્યાદ્યાઃ પ્રાણાતિપાતપર્યન્તા પશ્ચ-
ક્રિયા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ન કેવલમીદશં કર્મ કુર્વત એવ પુરુષસ્યૈતાઃ પશ્ચક્રિયા
ભવન્તિ કિન્તુ યેષાં શરીરેભ્યો લોહલોહકોષ્ટાદિકં નિર્મિતં તેષામપિ જીવાના-
મેતાઃ પશ્ચક્રિયા ભવન્તીત્યેતદ્દર્શયન્નાહ-‘જેસિં પિ’ ઇત્યાદિ । ‘જેસિં પિ ય ણં
જીવા ણં સરીરેહિંતો અણ નિવ્વત્તિણ’ યેષામપિ ચ સ્વલ્લ જીવાનામ્ શરીરૈરયો લોહઃ
નિર્વર્તિતં=જાતમ્ ‘અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિણ’ અયઃ કોષ્ટં નિર્વર્તિતમ્=સંપન્નમ્,
‘સંડાસણ નિવ્વત્તિણ’ સંદંશકો નિર્વર્તિતઃ સમુત્પન્નઃ ‘ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા’ અંગારાઃ
નિર્વર્તિતાઃ ‘ઇંગાલકલ્હિણી નિવ્વત્તિયા’ અંગારકર્પિણી-અંગારઃ કૃણ્યતે અન્યેતિ

ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘અધિકરણી, પ્રાદેષિકી,
પરિતાપનિકી’ હન તીન ક્રિયાઓં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જો પુરુષ અયઃ
પ્રતાપનાર્થ કુસુલ-ભટ્ટી મેં લોહે કો ફાલકર પ્રતસ હુણ-ઉસ લોહે કો
ઝપર નીચે કરતા હૈ ઉસ પુરુષ કો કાયિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણાતિ-
પાત તક કી પાંચો ક્રિયાઈ લગતી હૈ । કેવલ એસે કર્મ કો કરતે હુણ
પુરુષ કો હી યે પાંચો ક્રિયાઈ નહીં લગતી હૈ કિન્તુ જિનકે શરીર સે
લોહ લોહકોષ્ટક આદિ નિર્મિત હુણ હૈ ઉન જીવોં કો બી યે પાંચો
ક્રિયાઈ લગતી હૈ-હસી બાન કો પ્રકટ કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈ-‘જેસિં
પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો અણ નિવ્વત્તિણ’ જિસ જીવોં કે શરીરોં સે
લોહા બના હૈ ‘અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિણ’ અયકોષ્ટ બના હૈ, ‘સંડાસણ નિવ્વ-
ત્તિણ’ સંદંશક બના હૈ ‘ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા’ અંગાર બને હૈ ‘ઇંગાલક-
લ્હિણી નિવ્વત્તિયા’ ‘થોડે’ સે વક્રઅગ્રભાગવાલી લોહે કી છંડ બની

નિકી પ્રાણાતિપાતિકી એ પ્રમાણે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે જે
પુરુષ લોખંડને તપાવવા માટે ભટ્ટીમાં લોખંડને નાખીને તપેલા તે લોખંડને
ઉંચું નીચું કરે છે. તે પુરુષને પણ કાયિકી ક્રિયાથી લઈને પ્રાણાતિપાતિકી
સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે કેવળ એવી ક્રિયાઓ કરનાર પુરુષને જ એ
ક્રિયાઓ લાગે છે એમ નહિ, પરંતુ જેના શરીરથી લોખંડ લોહકોષ્ટક (ભટ્ટી)
આદિ બન્યા હોય એવા જીવોને પણ એ પાંચેય ક્રિયાઓ લાગે છે. એ વાતને
ખતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “જેસિં પિ ણં જીવાણ સરીરેહિંતો અણ નિવ્વત્તિણ” જે
જીવોના શરીરથી લોખંડ બન્યું હોય “અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિણ” ભટ્ટી બની હોય
“સંડાસણ નિવ્વત્તિણ” સાણસી બની હોય “ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા” અંગારા બન્યા
હોય “ઇંગાલકલ્હિણી નિવ્વત્તિયા” થોડા વાંકા અગ્રભાગ વાળી લોખંડની છંડ

ત્તિત્ત્વ 'સંડાસણ નિવ્વત્તિણ' સંદંશકો નિર્વત્તિત્ત્વ, 'ચમ્મેટ્ટે નિવ્વત્તિણ' ચર્મેષ્ટિકં નિર્વત્તિત્ત્વ ચર્મેષ્ટિકં નામ લોહમયઃ પતલાયતો લોહાદિ કુટ્ટનપ્રયોજનકો લોહકારો-પકરણવિશેષઃ 'મુટ્ટિણ નિવ્વત્તિણ' મુષ્ટિકં નિર્વત્તિત્ત્વ મુષ્ટિકં લઘુતરો ઘનઃ 'હથોડા' इति लोकप्रसिद्धा, 'અહિગરણી નિવ્વત્તિયા' અધિકરણી નિર્વત્તિત્ત્વ, 'અહિગરણી લોડી નિવ્વત્તિયા' અધિકરણી લોડી નિર્વત્તિતા યત્ર કાષ્ઠે અધિકરણી સંસ્થાપ્યતે સા અધિકરણી લોડી કથ્યતે, 'ઉદગદોણી નિવ્વત્તિયા' ઉદકદ્રોડી નિર્વત્તિતા, ઉદકદ્રોણી જલાધારપાત્રમ્ યત્ર ચ તત્ત્વં લોહાદિકં શીતલી કરણાય નિશ્ચિધ્યતે સા ઉદકદ્રોણી 'દ્રોણી' કુણ્ડીતિ લોકપ્રસિદ્ધા, 'અહિગરણ-સાલા નિવ્વત્તિયા' અધિકરણસાલા નિર્વત્તિતા-અધિકરણસાલા લોહપરિકર્મગૃહમ્ યત્ર ગૃહે લોહાદિતાપનકાર્યં સંપાદ્યતે લોહશાલેત્યર્થઃ, 'તે વિ ણં જીવા કાઈ-

'સંડાસણ નિવ્વત્તિણ' સંદંશક-મંડાલી બની છે, 'ચમ્મેટ્ટે નિવ્વત્તિણ' ચર્મેષ્ટિક બના છે, ચર્મેષ્ટિક નામ ઘન કાઈ-યહ લોહે કા બના હુઆ હોતા છે, પતલા ઓર લમ્બા રહતા છે, તથા હસકે દ્વારા લોહાદિક કૂટને કા પ્રયોજન છુહાર કા સધતા છે, યહ હસકા એક ઉપકરણ વિશેષ છે। 'મુટ્ટિણ નિવ્વત્તિણ' મુષ્ટિક બના છે-છોટે હથોડે કા નામ મુષ્ટિક છે। 'અહિગરણી નિવ્વત્તિયા' અધિકરણી ઇરણ બના છે, 'અહિગરણીલોડી નિવ્વત્તિયા' જિસ કાષ્ઠ મેં ઇરણ ગદી રહતી છે વહ કાષ્ઠ બના છે, 'ઉદગદોણીનિવ્વત્તિયા' જલ કા આધાર ભૂન પાત્ર બના છે, જિસમેં ગરમ લોહે કો ઠંડા કરને કે નિમિત્ત ડાલા જાતા છે હસકા નામ 'ઉદકદ્રોણી' છે। દ્રોણી નામ કુણ્ડી કા છે 'અહિગરણસાલા નિવ્વત્તિયા' જિન સે લોહશાલા બની છે-જિસમેં કિ લોહાદિક કા તાપન કર્મ હોતા છે, 'તે વિ ણં જીવા

“સંડાસણ નિવ્વત્તિણ” સાણુસી બની હોય “ચમ્મેટ્ટે નિવ્વત્તિણ” ચર્મેષ્ટિક (ધણુ) બન્યો હોય “મુટ્ટિણ નિવ્વત્તિણ” મુષ્ટિક (હથોડી) બની હોય “અહિગરણી નિવ્વત્તિયા” અધિકરણી-એણુ બની હોય “અહિગરણી લોડી નિવ્વત્તિયા” જે લાકડામાં એણુ લગાડેલી રહે છે. તે લાકડું બન્યું હોય “ઉદગદોણી નિવ્વત્તિયા” પાણી રાખવાના આધારરૂપ પાત્ર બન્યું હોય કે જેમાં ગરમ લોખંડને ઠંડું કરવા હુઆડવામાં આવે છે. તેનું નામ ઉદગદોણી છે પાણી રાખવાની કુંડીનું નામ દોણી છે. “અહિગરણસાલા નિવ્વત્તિયા” જેનાથી લોખંડ બની જેમાં લોખંડ આદિને તાપવાનું કાર્ય થાય તે ણં જીવે જાવ પંચહિ જાવ કિરિ-

યાદ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુઢા' તેપિ સ્વલુ જીવાઃ કાચિકયા યાચત્ પશ્ચમિઃ
ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટાઃ ॥સૂ૦ ૩ ॥

પૂર્વે પશ્ચક્રિયાઃ નિરૂપિતાઃ, તામુ એકા અધિકરણિકી ક્રિયા ભવતિ, સા
ચ અધિકરણિકી ક્રિયા તદૈવ સ્વાત્ 'યદા અધિકરણવતોઽધિકરણં ભવેત્ અધિ-
કરણાધિકરણનમન્તરા અધિકરણિકીક્રિયૈવ ન નિષ્પદ્યતે અતોઽધિકરણાધિકર-
ણીનૌરુભયોરપિ જીવમપેક્ષ્ય નિરૂપણાયાદ્-'જીવે ણં ભંતે' इत्यादि-

મૂલમ્-જીવે ણં ભંતે ! કિં અહિગરણી અહિગરણં ગોચમા ! જીવે
અહિગરણી વિ અહિગરણંપિ । સે કેળટ્ટેણં ભંતે એવં વુચ્ચહ જીવે
અહિગરણી વિ અહિગરણંપિ, ગોચમા ! અવિરહં પહુચ્ચ સે તેળ-
ટ્ટેણં જાવ અહિગરણં પિ । નેરહણં ણં ભંતે કિં અહિગરણી અહિ-
ગરણં, ગોચમા ! અહિગરણી વિ અહિગરણં પિ, એવં જહેવ જીવે
તહેવ નેરહણવિ । એવં નિરંતરં જાવ વેમાણિણ । જીવે ણં ભંતે કિં
સાહિગરણી નિરહિગરણી, ગોચમા ! સાહિગરણી નો નિર-
હિગરણી । સે કેળટ્ટેણં પુચ્છા ગોચમા અવિરહં પહુચ્ચ સે તેળ-
ટ્ટેણં જાવ નો નિરહિગરણી, એવં જાવ વેમાણિણ । જીવે
ણં ભંતે કિં આયાહિગરણી પરાહિગરણી તદુભયાહિગરણી ?
ગોચમા ! આયાહિગરણી વિ પરાહિગરણી વિ તદુભયાહિગરણી
વિ । સે કેળટ્ટેણં ભંતે એવં વુચ્ચહ જાવ તદુભયાહિગરણી વિ,
ગોચમા અવિરહં પહુચ્ચ, સે તેળટ્ટેણં જાવ તદુભયાહિગરણી વિ
એવં જાવ વેમાણિણ । જીવા ણં ભંતે અહિગરણે કિં આયપ્પ-

ક્કાહિચ્છાદ જાવ પંચહિં જાવ કિરિયાહિં પુઢા' એસે જીવ બી કાચિકી
ક્રિયાસે લેક્કર પ્રાણાતિપાત તક્ર કી પાંચોં ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈ ॥સૂ૦ ૩॥

યાહિં પુઢા" એવા જીવો પણ કાચીકી અધિકરણીકી, પ્રાધ્વેશિકી, પરિતાપનિકી,
પ્રાણાતિપાતિકી એ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે ॥સૂ૦ ૩॥

યોગનિવૃત્તિષ્ણ પરપ્રયોગનિવૃત્તિષ્ણ તદુભયપ્રયોગનિવૃત્તિષ્ણ,
 ગોચમા ! આયપ્રયોગનિવૃત્તિષ્ણ વિ પરપ્રયોગનિવૃત્તિષ્ણ વિ તદુ-
 ભયપ્રયોગનિવૃત્તિષ્ણ વિ । સે કેળદ્વેણં એવં વુચ્ચહ, ગોચમા !
 અવિરહં પહુચ્ચ, સે તેળદ્વેણં જાવ તદુભયપ્રયોગનિવૃત્તિષ્ણ વિ
 એવં જાવ વેસાળિયાણં ॥ સૂ૦ ૪ ॥

છાયા-જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં અધિકરણી અધિકરણમ્ ગૌતમ જીવોઽધિ-
 કરણી અપિ અધિકરણમપિ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે જીવોઽધિકરણી
 અપિ અધિકરણમપિ ? ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય તત્ તેનાર્થેન યાવત્ અધિકરણ-
 મપિ । નૈરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિમધિકરણી અધિકરણમ્ ગૌતમ ! અધિકરણી
 અપિ અધિકરણમપિ । એવં યથૈવ જીવસ્તથૈવ નૈરયિકોપિ । એવં નિરન્તરં યાવદ્વૈમા-
 નિકઃ । જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં સાધિકરણી નિરધિકરણી ? ગૌતમ ! સાધિકરણી
 નો નિરધિકરણી, તત્કેનાર્થેન પૃચ્છા ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય તત્તેનાર્થેન
 યાવત્ નો નિરધિકરણી એવં યાવદ્વૈમાનિકઃ । જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં આત્માધિ-
 કરણી પરાધિકરણી તદુભયાધિકરણી ગૌતમ ! આત્માધિકરણી અપિ પરાધિકરણી
 અપિ તદુભયાધિકરણી અપિ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત એવમુચ્યતે યાવત્ તદુભયાધિ-
 કરણી અપિ ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય, તત્તેનાર્થેન યાવત્ તદુભયાધિકરણી અપિ
 એવં યાવદ્વૈમાનિકઃ । જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અધિકરણં કિમાત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્
 પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્ ? ગૌતમ ! આત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ
 પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે
 ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય, તત્તેનાર્થેન ગૌતમ ! યાવત્ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ
 એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

પહિલે પાંચ ક્રિયાઓં કાં નિરૂપણ ક્રિયાં જા હુકાં હૈ । ઉનમેં અધિ-
 કરણિકી ક્રિયા હૈ । યહ અધિકરણિકી ક્રિયાં હંસી સમય હોતી હૈ
 જહ અધિકરણવાન્ જીવ કે અધિકરણ હોતા હૈ । અધિકરણ એવં અધિ-
 કરણી કે હિના અધિકરણિકી ક્રિયા હી નહીં ઉત્પન્ન હોતી હૈ અતઃ

પહેલા પાંચ ક્રિયાઓનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં અધિકર-
 ણિકી ક્રિયા તે વખતે થાય છે, કે જ્યારે અધિકરણવાનું જીવને અધિકરણ
 થાય છે. અધિકરણ અને અધિકરણી વિના આધિકરણીકી ક્રિયા ઉત્પન્ન થઈ

ટીકા—‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વભૂત ! ‘કિં અહિગરણી અહિગરણં’ કિમ્ અધિકરણી અધિકરણવાન્ અધિકરણં વિચિત્રે યસ્યાસૌ અધિકરણી તથા અધિકરણમ્ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મળવાનાહ—‘ગોયમે’ ત્યાદિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અહિ-ગરણી વિ અહિગરણં વિ’ અધિકરણી અપિ અધિકરણમપિ, અધિકરણરૂપોપિ જીવસ્તથાઽધિકરણવાનપિ ભવતિ જીવઃ, તન્નાધિકરણં નામ હિંસાદિપાપકર્મણાં-કરણરૂપં વસ્તુ તદ્વિધિમ્—આન્તરં બાહ્યં ચ તન્નાન્તરં શરીરમિન્દ્રિયાણિ ચ તથા બાહ્યમ્ હલશક્કટાદિકમ્ एतैरेव जीवो हिंसादिकं करोति ततश्च हिंसादिसाधन-
અધિકરણ એવં અધિકરણી ઇત્ત દોનોં કા સ્ત્રી જીવ કી અપેક્ષા કરકે નિરૂપણ કરનેકે નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈ—

‘જીવે ણં મંતે ! કિં અહિગરણી અહિગરણં’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—યહાં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ જીવઅધિ-કરણવાલા હૈ યા અધિકરણ સ્વરૂપ હૈ ? અધિકરણ જિસકો હો વહ અધિકરણી હૈ અર્થાત્ અધિકરણવાલા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા—‘ગોયમા ! જીવે અહિગરણી વિ, અહિગરણં વિ’ હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણી સ્ત્રી હૈ ઓર અધિકરણસ્વરૂપ સ્ત્રી હૈ કપોંકિ અધિકરણ-સ્વરૂપ સ્ત્રી જીવ અધિકરણવાલા સ્ત્રી હોતા હૈ । હિંસાદિ પાપ કર્મોં કી હેતુભૂત જો વસ્તુ હૈ વહ અધિકરણ કહી ગઈ હૈ । યહ વસ્તુ દો પ્રકાર કી હૈ ઇક આન્તર ઓર દૂસરી બાહ્ય—હનસેં શરીર એવં ઇન્દ્રિયોં યે આન્તરિક અધિકરણરૂપ હૈ । તથા બાહ્ય અધિકરણરૂપ હલ શક્કટ

શક્તી નથી જેથી અધિકરણ અને અધિકરણી એ બન્નેનું જીવની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

“ જીવે ણં મંતે ! અહિગરણી અહિગરણં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે જીવ અધિકરણવાળો છે. કે અધિકરણ સ્વરૂપ છે ? અધિકરણ જેને હોય તે અધિકરણી છે અર્થાત્ અધિકરણવાળો છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નએ કહ્યું “ ગોયમા ! અહિગરણી વી અહિગરણં પિ ” હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ સ્વરૂપ પણ છે કેમકે અધિકરણ સ્વરૂપ જીવ અધિકરણવાળો પણ થાય છે. હિંસાદિ પાપ કર્મોના હેતુ રૂપ જે વસ્તુ છે, તેને અધિકરણ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુ એ પ્રજારની કહી છે. એક આંતર અને બીજી બાહ્ય તેમાં શરીર અને ઇન્દ્રિયો એ આંતરિક અધિકરણ રૂપ છે અને હળ, શક્કટ (ગાડુ) વીગેરે બાહ્ય આધિક

વસ્તુ ત્રિવિધાત્મકમધિકરણમસ્તિ यस્ય સ અધિકરણી જીવઃ તથા 'અહિગરણં વિ' અધિકરણમપિ, શરીરાદિકમ્ અધિકરણમ્ તેભ્યઃ શરીરાદિભ્યઃ કથંચિદભિન્નત્વાત્ જીવોઽધિકરણમપિ ભવતિ एतत् द्वયમ્ જીવસ્યાવિરત્યપેક્ષયૈવોચ્યતે યતોઽયમ-વિરતિમાન્ અત્તણ્વાધિકરણી અધિકરણં ચ । કથં જીવસ્યોભયરૂપત્વં ભવતીત્યા-શયેન પૃચ્છતિ-‘સે કેળદ્દેણં’ ઇત્યાદિ, ‘સે કેળદ્દેણં મંતે’ તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! ‘એવં વુચ્છહ જીવે અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ જીવોઽધિકરણી અપિ અધિકરણ-મપિ’ નહિ આધારાધેયયોરેકરૂપતા ભવતિ ધનવાનિત્યત્ર દ્રવ્યાદિરૂપં ધનમ્ આધેય-

આદિ હૈં । ક્યોંકિ હનસે હી જીવ હિંસાદિ પાપ કરતા હૈ । હસ પ્રકાર હિંસાદિકી સાધનભૂત વસ્તુરૂપ અધિકરણ હૈં જિસ કે એસા જીવ અધિકરણી હૈ । તથા શરીરાદિકરૂપ અધિકરણ હૈ જીવ હનસે કિસી અપેક્ષા અભિન્ન હૈ-હસ કારણ જીવ અધિકરણરૂપ ભી હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જીવ અધિકરણી ભી હૈ ઓર અધિકરણરૂપ ભી હૈ । જીવ અધિકરણી ભી હૈ ઓર અધિકરણરૂપ ભી હૈ એસા જો કહા ગયા હૈ વહ અવિરતિ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ । અર્થાત્ જિસ કારણ સે યહ જીવ અવિરતિવાલા હૈ-અતઃ હસી કારણ સે યહ અધિકરણી ઓર અધિકરણરૂપ હૈ । જીવ મેં કેસે ઉભયરૂપતા આતી હૈ-હસી અભિપ્રાય સે ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ-જીવે અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ જીવ અધિકરણી હૈ ઓર અધિકરણરૂપ ભી હૈ ? ક્યોંકિ આધારા-ધેયોં મેં એકરૂપતા નહીં હોતી હૈ જૈસે યહ ધનવાન હૈ ઇત્યાદિ મેં દ્રવ્યા-

રણુ રૂપ છે કેમકે તેનાથી જ જીવ હિંસાદિ પાપકર્મ કરે છે. એ રીતે હિંસાદિની સાધનભૂત વસ્તુ રૂપ અધિકરણુ છે જેને તેઓ જીવ અધિકરણી છે. તથા શરીરાદી અધિકરણુ છે જીવ તેનાથી કાંઈક રીતે જુદો છે તે કારણે જીવ અધિકરણુ રૂપ પણ છે, તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જીવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણુ રૂપ પણ છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે. તે અવિરતીની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જે કારણથી આ જીવ અવિરતીવાળો છે, એજ કારણથી તે અધિકરણી અને અધિકરણુ રૂપ છે જીવમાં એ બંને પ્રકારનું સરખાપણુ કેવી રીતે આવે છે તે અભિ-પ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ જીવે અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ” હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહેા છે કે જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણુ રૂપ પણ છે કારણ કે આધારાધેય માં એક રૂપતા બની શકતી નથી જેમ કે ધનવાન છે. ઇત્યાદિમાં

રૂપમ્ અધિકરણં ચ તદ્વાન પુરુષ इति उभावपि परस्परं भिन्नौ न तु कथमपि उभ-
योरेकरूपता इष्यते एकरूपत्वे आधाराधेयभावस्यैव बाधितत्वात् । नहि भवति
घटोघटवान् तद्वत् प्रकृते कथं जीवोऽधिकरणरूपोऽपि स्यात् कथं च तद्वानपि स्या-
दिति भावः । भगवानाह-‘गोयमे’ त्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अविरइं
पडुच्च’ अविरतिं प्रतीत्य आश्रित्येत्यर्थः, अविरत्यपेक्षया उभयस्वरूपत्वं जीवस्य
भवतीत्यर्थः एतद्द्वयं जीवस्य अविरतिं प्रतीत्यैव भवति तेन यो विरतिमान्
जीवः असौ शरीरादीनां सद्भावेपि नाधिकरणी नाप्यधिकरणं भवति, कारणस्या-

दिरૂપ ધન આધેય છે, ઓર ધનવાલા પુરુષ આધાર છે । इसी कारण ये
दोनों भिन्न २ हैं । अभिन्न नहीं हैं । और न इनमें अभिन्नता किसी
भी रूप से आही सकती है । और न ऐसा माना ही गया है । यदि
आधार आधेयभाव में एकरूपता मानी जावे तो आधाराधेयभाव
बाधित हो जाता है घटवान् घट थोड़े ही होता है । इसी प्रकार से प्रकृत
में जीव अधिकरणरूप होता हुआ भी अधिकरणी कैसे हो सकता है और
अधिकरणी होता हुआ फिर वह अधिकरणरूप कैसे हो सकता है ? इसके
उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! अविरइं पडुच्च’ हे गौतम ! ऐसा
जो कहा गया है । वह अविरति को लेकर कहा गया है । तथा च जीव
में अधिकरणीरूपता और अधिकरणरूपता ये दोनों रूपताएं अविरति
की अपेक्षा कम जाती हैं । इस प्रकार जो जीव अविरति युक्त है वह
अधिकरणी भी है और अधिकरण भी है । तथा जो जीव विरतिवाला

દ્રવ્યાદિ રૂપ ધન આધેય છે અને ધનવાન પુરુષ આધાર છે એ રીતે બંને
જુદા છે એકરૂપ નથી અને તેમાં એકરૂપતા કોઈ પણ પ્રકારે સંભવી શકતી
નથી અને એવું માનવામાં પણ આવ્યું નથી. જો આધાર અને આધેય ભાવમાં
એકરૂપતા માનવામાં આવે તો આધારાધેય ભાવ બાધિત થઈ જાય છે. ઘટ-
વાન્ ઘટ બની શકતો નથી એજ રીતે અહિયાં પણ જીવ અધિકરણ રૂપ
હોવા છતાં પણ અધિકરણી કેવી રીતે હોઈ શકે અને અધિકરણ હોય તો
તે અધિકરણ રૂપ કેવી રીતે બની શકે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે
“ ગોયમા ! અવિરઈં પડુચ્ચ ” હે ગૌતમ ! ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે તે
અવિરતીને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. જીવમાં અધિકરણી રૂપતા
અને અધિકરણ રૂપતા એ બન્નેનું સરખાપણું અવિરતીની અપેક્ષાએ બની
જાય છે. એ રીતે જે જીવ અવિરતિથી યુક્ત છે. તે અધિકરણી પણ છે
અને અધિકરણ પણ છે તથા જે જીવ વિરતીવાળો છે તે શરીરાદીકોના

દૂરવર્તિ ગદાદિનાઽપિ 'ગોમાન્ દેવદત્તઃ' इति कथ्यते, इत्यतः पृच्छति—'जीवे णं' इत्यादि । 'जीवे णं भंते किं साहिगरणी निरहिगरणी' जीवः खलु भदन्त ! किं साधिकरणी निरधिकरणी ? भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'साहिगरणी नो निरहिगरणी' साधिकरणी नो निरधिकरणी, जीवः साधिकरणी भवत्येव नो निरधिकरणोति । सहभाविना नियतसाहचर्यवता अधिकरणेन शरीरेन्द्रियादिरूपेण वर्तते इति साधिकरणी, यावत् संसारं जीवस्य शरीरेन्द्रियरूपाधिकरणस्य नियमतः सद्भावात् साधिकरणवत्त्वं भवति, बाह्यं

રથ શક્રટ આદિ અધિકરણ કો લેકર મી હો સકતા હૈ જૈસે દૂરવર્તી ગાય આદિ કો લેકર દેવદત્ત ગોમાન્ કહા જાતા હૈ હસી અભિપ્રાય સે ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ—'જીવે ણં' મંતે ! કિં સાહિગરણી નિરહિગરણી' હે ભદન્ત ! જીવ કયા સાધિકરણી હૈં યા નિરધિકરણી હૈ ? અર્થાત્ જીવ અપને સે ભિન્ન દૂરવર્તી રથશક્રટ આદિકો આશ્રિત કરકે અધિકરણશાલા હોતા હૈ ? યા इनको आश्रित करके वह अधिकरणवाला नहीं होता है ? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! साहिगरणी नो निरहगरणी' हे गौतम ! जीव साधिकरणी होता है निरधिकरणी नहीं । अपने सहभावी-नियतसाहचर्यवाले-अधिकरणरूप शरीर, इन्द्रिय आदि से वह युक्त होता है—जब तक इसके साथ संसार का सम्बन्ध बना रहता है—तब तक यह जीव शरीर इन्द्रियरूप अधिकरण से नियमतः सम्बन्धित रहता है, अर्थात् इनका उसके नियमतः सद्भाव रहता है ।

(ગાડુ) આદિ અધિકરણને લઈને પણ થઈ શકે છે જેમ દૂર રહેલી ગાય આદિને લઈ દેવદત્ત ગોમાન્ । (ગાયવાળો) કહેવાય છે તેજ અભિપ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે “ જીવેણં મંતે ! કિં સાહિગરણી નિરહીગરણી ” હે ભગવન્ ! શું એવ સાધીકરણી છે. કે અધિકરણુ વિનાનો છે ? અર્થાત્ એવ પોતાનાથી જુદા દૂર રહેલા રથ, ગાડુ વિગેરેનો આશ્રય કરીને અધિકરણુવાળો હોય છે ? અથવા તેનો આશ્રિત કરીને અધિકરણુવાળો નથી હોતો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! સાહિગરણી નો નિરહિગરણી ” હે ગૌતમ ! એવ અધિકરણુવાળો જ હોય છે અધિકરણુ વિનાનો હોતો નથી, નિયત સાહચર્યવાળો હમેંશા સાથે રહેનાર અધિકરણુ રૂપ શરીર ઇન્દ્રીય વિગેરેથી યુક્ત હોય છે. જ્યાં સુધી તેની સાથે સંસારનો સંબંધ બનેલ રહે છે ત્યાં સુધી આ એવ શરીર ઇન્દ્રીય રૂપ અધિકરણુથી નિયમતઃ સંબંધવાળો રહે છે. અર્થાત્ એવને નિશ્ચિત રૂપે તેનો સદ્ભાવ રહે છે તેથી તેમાં

રથશકટપુત્રકલત્રાદિરૂપમધિકરણં યદ્યપિ નિયમતઃ સહચારી ન ભવતિ તથાપિ સ્વસ્વામિભાવસ્ય તદવિરતિરૂપસ્ય સહવર્તિત્વાત્ જીવઃ સાધિકરણીતિ કથ્યતે, અત એવ વક્ષ્યતે-‘અવિરહં પઙ્કુચ્ચ’ તિ, અત એવ-સંયતાનાં શરીરેન્દ્રિયાદિ સદ્ભાવેઽપિ વિરતિમત્ત્વાત્ સાધિકરણિત્વં ન ભવતીતિ । નિરધિકરણી-નિર્ગતમ-ધિકરણં યસ્માત્ સ નિરધિકરણી, અધિકરણદૂરવર્તીત્યર્થઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કેણદ્દેણં પુચ્છા’ તત્કેનાર્થેન પૃચ્છા, કેન કારણેન ભદન્ત એવમુચ્યતે જીવઃ સાધિકરણી નિયમતો ન તુ નિરધિકરણી ઇતિ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા અવિરહં પઙ્કુચ્ચ’ હે ગૌતમ અવિરતિં પ્રતીત્ય, અવિરત્યપેક્ષયા એવં કથયામિ યત્ જીવઃ

હસસે ડસમેં સાધિકરણતા હોતી હૈ । બાહ્ય રથ શકટ, પુત્ર કલત્ર આદિ રૂપ અધિકરણ યદ્યપિ નિયમતઃ હસકે સહચારી નહીં હૈ, ફિર ખી યહ ડનમેં સ્વસ્વામિસંબન્ધરૂપ અવિરતિ ભાવ સે સહવર્તી બના રહતા હૈ- હસલિયે ડસમેં સાધિકરણતા આતી હૈ હસલિયે ‘અવિરહં પઙ્કુચ્ચ’ એસા કહા ગયા હૈ સાધિકરણતા જીવ મેં અવિરત ભાવ કી અપેક્ષા સે આતી હૈ, જો વિરતિસંપન્ન હૈ એસે સંયત જીવોં કે શરીર ઇન્દ્રિય આદિ કા સદ્ભાવ રહતા હૈ ફિર ખી ડનમેં વિરતિમત્તા કે સદ્ભાવ સે સાધિકરણતા નહીં હોતી હૈ નિરધિકરણતા હોતી હૈ, અર્થાત્ વે અધિકરણ દૂરવર્તી હોતી હૈ-ડનમેં વે સ્વસ્વામિભાવ સે સમ્બન્ધિત નહીં હોતે હૈ । અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ કિ ‘સે કેણદ્દેણં ભતે ! પુચ્છા !’ જીવ નિયમ સે સાધિકરણી હોતા હૈ નિરધિકરણી નહીં હોતા હૈ હસકા કયા કારણ હૈ ? હસકા ડત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા અવિરહં પઙ્કુચ્ચ’ હે ગૌતમ !

સાધિકરણતા હોય છે બાહ્ય રથ, ગાડુ, પુત્ર, કલત્ર, (સ્રી) વિગેરે રૂપ અધિકરણ નિશ્ચિત રૂપથી તેના સહચારી હોતા નથી તો પણ તે તેમાં સ્વસ્વામી સંબંધ રૂપ અવિરતિ ભાવથી સાર્થક હોવાને કારણે સહવર્તિ બનેલ રહે છે તેથી તેમાં સાધિકરણતા આદિ આવી જાય છે. તેથી સૂત્રકારે-“અવિરહં પઙ્કુચ્ચ” એ પ્રમાણે કહ્યું છે. જીવમાં સાધિકરણતા અવિરતિભાવની અપેક્ષાએ આવે છે જે વિરતિથી યુક્ત છે એવા સંયત જીવોને શરીર, ઇન્દ્રિય આદિનો સદ્ભાવ રહે છે. તો પણ તેમાં વિરતિમત્તાના સદ્ભાવથી સાધિકરણતા હોતી નથી નિરધિકરણતા હોય છે અર્થાત્ તે અધિકરણથી દૂર રહેલ હોય છે. તેમાં તે સ્વસ્વામી ભાવથી સંબંધવાળો હોતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિકરણી નથી હોતો ? તેના ડત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા !

સાધિકરણી ન તુ નિરધિકરણી, સાંસારિકસર્વજીવેષુ આભ્યન્તરશરીરાદિવાહ્ય પુત્રમિત્રાદિરૂપાધિકરણાધિરતિમૂલકસ્વામિત્વાદિસંબન્ધેનાધિકરણસ્ય નિયમતો વિધમાનત્વેન સાધિકરણી એવ ન તુ કદાચિદપિ નિરધિકરણી યદ્યપિ સ્વામિત્વાદિ સંબન્ધસ્ય વૃત્ત્યનિયામકત્વં, વૃત્તિનિયામકત્વં નામ યસ્મિન્ સતિ હસ્તઘૃતસ્ય ઘટાદેઃ હસ્તાત્ પતનં ન ભવતિ તત્, તદ્ભિન્નં વૃત્ત્યનિયામકત્વમ્, તતસ્ત્વેનાધારાધેયભાવઃ પુત્રકલત્રાદેર્ન સંભવતિ વૃત્તિનિયામકસંબન્ધસ્યૈવ તથાત્વનિયમાત્ તથાપિ દળ્ઢાદ્ ઘટો જાયતે ન પરમાણોરિત્યાદિ પ્રતીત્યા વૃત્ત્યનિયામકસ્યાપિ તથાત્વ-

એસા જો કહા ગયા હૈ બહ અવિરતિ આવ કી અપેક્ષા લેકર હી કહા ગયા હૈ । અર્થાત્ જીવ સાધિકરણી હોતા હૈ-નિરધિકરણી નહીં હોતા હૈ-એસા મૈને અવિરતિકી અપેક્ષા લેકર કહા હૈ । સાંસારિક સર્વ જીવોં મેં આભ્યન્તર-શરીરાદિ એવં બાહ્ય પુત્રમિત્રાદિરૂપ અધિકરણ જો કિ અવિરતિમૂલક હૈ એવં સ્વસ્વામિસંબન્ધવાલાં હૈ નિયમતઃ વિધમાન હોને સે વે સાધિકરણી હી હૈં નિરધિકરણી નહીં યદ્યપિ સ્વામિત્વાદિસંબન્ધ મેંવૃત્તિ નિયામકતા નહીં હૈ ક્યોંકિ યહ વૃત્તિ નિયામકતા વહીં પર હોતી હૈ કિ જહાં હસ્ત મેં ઘરે હુણ ઘટાદિક કા હાથ સે ગિરના નહીં હોતા હૈ । હસ પ્રકાર પુત્ર મિત્ર કલત્રાદિકોં મેં વૃત્તિ નિયામકતા કે અભાવ સે આધારધેય ભાવ સંભવિત નહીં હોના હૈ ફિર બી 'દળ્ઢાદિક સે ઘટ ઉત્પન્ન હોતા હૈ, પરમાણુ સે નહીં 'હત્યાદિ પ્રતીતિ સે વૃત્ત્યનિયામકતા બી આધારધેય સંબન્ધ કી જાપક હોતી હૈ' । હસ પ્રકાર વૃત્તિનિયામકતા

અવિરત્ પડુચ " હે ગૌતમ । જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિકરણી હોતો નથી એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે- તે અવિરતિભાવની અપેક્ષાથી જ કહ્યું છે અર્થાત્ જીવ અધિકરણવાળો હોય છે. અધિકરણ વિનાનો હોતો નથી એવું મેં અવિરતિની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. સાંસારી સર્વ જીવોમાં આભ્યન્તરશરીર વિગેરે અને બાહ્ય પુત્ર, મિત્ર વગેરે રૂપ અધિકરણ કે જે અવિરતિ મૂલક છે. અને સ્વસ્વામી સંબંધવાળો છે તેનું નિયમતઃ વિધમાનપણ હોવાથી સાધિકરણી જ છે. નિરધિકરણી નથી જે કે સ્વસ્વામિત્વાદિ સંબંધમાં વૃત્તિ નિયામકતા નથી હોતી કેમકે આ વૃત્તિ નિયામકતા ત્યાંજ હોય છે. કે જ્યાં હાથમાં રાખેલ ઘડો વિગેરે હાથથી પડી જતો નથી એ રીતે પુત્ર, મિત્રકલત્ર વગેરેમાં વૃત્તિના નિયામકતાના અભાવમાં આધારધેય ભાવ સંભવિત થતો નથી, તો પણ દંડા વિગેરેથી ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. પરમાણુથી નહીં વગેરે પ્રતીતિથી વૃત્તિની અનિયામકતા પણ આધારધેય

મિત્યમિતત્ત્વસ્વામિત્વસંબન્ધેન પુત્રકલત્રાદ્યધિકરણત્વેન જીવસ્ય સાધિકરણિત્વં કથિતમિતિ ભાવઃ । ‘एवं जाव वेमाणिए’ एवं यावद्वैमानिकः, एवमेव सामान्य जीवत् वैमानिकेष्वपि साधिकरणित्वनिरधिकरणित्वयोर्विचारो ज्ञातव्य इति । અધિકરણાધિકારાદેવ હદમાહ-‘જીવે ણં મંતે’ इत्यादि, ‘जीवे णं मंते किं आया-हिगरणी पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी’ जीवः स्वल्भ भदन्त ! किम् आत्माधिकरणी पराधिकरणी तदुभयाधिकरणी, आत्मना स्वयमेव अधिकरणवानित्यात्माधिकरणी, स्वयमेव प्राणातिपातादिसावद्यकर्मणि प्रवृत्तिं करोति स आत्माधिकरणी, परेण-प्राणातिपातादिसावद्यक्रियया कर्मप्रवृत्तिं कारयतीति पराधिकरणी, स्वयमपि सावद्यकर्मकरोति अन्यापि सावद्यं कर्मकारयतीति तदुभयाधिकरणीति, भगवानाह-

કે અભાવ મેં બી સ્વસ્વામિત્વ સંબન્ધ કો લેકર પુત્ર કલત્રાદિક મેં અધિકરણના આને કે કારણ ઉસસે જીવ મેં બી સાધિકરણતા કથિત હો જાતીહે । ‘एवं जाव वेमाणिए’ इसी प्रकार से सामान्य जीव के कथन जैसा वैमानिक तक में, भी साधिकरणता और निरधिकरणता का विचार कर लेना चाहिये । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘जीवे णं मंते । किं आयाहिगरणी, पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी’ हे भदन्त ! जीव क्या आत्माधिकरणी है ? या पराधिकरणी है, या तदुभयाधिकरणी है ? जो अपने आप प्राणातिपात आदि सावद्यकर्म में प्रवृत्ति करता है इसका नाम आत्माधिकरणी है, दूसरे के द्वारा जो सावद्यकर्म कराता है उसका नाम पराधिकरणी है, स्वयं सावद्यक्रिया में जो प्रवृत्ति करता है तथा दूसरों को भी सावद्यक्रिया में प्रवृत्तिवाला बनाता है वह उभया-

સંબંધની જાયક થાય છે આ રીતે વૃત્તિ નિયામકતાના અભાવમાં પણ સ્વસ્વામિત્વ સંબંધને લઇને પુત્રકલત્ર વગેરેમાં અધિકરણતા આવવાને કારણે તેમાંથી જીવમાં પણ અધિકરણતા કથિત થઈ જાય છે. “एवं जाव वेमाणिए” એજ રીતે સામાન્ય જીવની માફક વૈમાનિકોમાં પણ સાધિકરણતા અને નિરધિકરણતાનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“ जीवे णं मंते ! आयाहिगरणी, पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी ” હે ભગવન્ ! જીવ આત્માધિકરણી છે. કે પરાધિકરણી છે, અથવા તદુભયાધિકરણી (તે બંને અધિકરણવાળો) પોતે જ પ્રાણાતિપાત વિગેરે સાવધ કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેનું નામ આત્માધિકરણી છે બીજા મારફત સાવધકર્મ કરાય છે. તેનું નામ પરાધિકરણી છે પોતે સાવધ ક્રિયામાં જ પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા બીજાને પણ સાવધ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિવાળો બનાવે

‘ગોયમા આયાહિગરણી વિ પરાહિગરણી વિ તદુભયાહિગરણી વિ’ આત્માધિકરણી અપિ પરાધિકરણી અપિ તદુભયાધિકરણી અપિ । નન્તુ યસ્તુ સ્વયમેવ કૃષ્યાદિ કર્મ કરોતિ સ આત્માધિકરણી’ इति प्रोच्यते, परन्तु यस्य वणिजादेः कृष्यादि नास्ति स कथमधिकरणीति चेदत्रोच्यते—अविरत्यपेक्षया तथा भवति, अयं भावः अद्यपि पुरुषविशेषस्य कृष्यादि नास्ति तथापि तस्य तद्विषयकं ममत्वं तिष्ठत्येवातः स आत्माधिकरणी भवति । गौतमः पृच्छति—‘से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जाव तदुभयाहિगरणी वि’ तद् केनार्थेन भदंत एवमुच्यते यावत् आत्माधिकरणी अपि

ધિકરણી છે । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! आयाहिरणी, वि, पराहिरणी वि, तदुभयाहिरणी वि’ हे गौतम ! जीव आत्मा-धिकरणी भी है, पराधिकरणी भी है और तदुभयाधिकरणी भी है । यहां ऐसी शंका हो सकती है—कि जो मनुष्य अपने आप ही कृष्यादि-कर्म करता है ऐसा वह जीव भले ही आत्माधिकरणी हो, परन्तु जिसके पास वणिज्य या कृष्यादिकर्म कुछ भी नहीं है वह जीव आत्माधिकरणी कैसे हो सकता है ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि ऐसा जीव अविरति की अपेक्षा आत्माधिकरणी होता है । इसका तात्पर्य—यह है, कि यद्यपि किसी पुरुष विशेष के भले ही कृष्यादि कर्म न हो तथापि उसमें तद्विष-यक ममत्व भाव का सद्भाव होने के कारण वह आत्माधिकरणी आदि है । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव तदुभयाहिरणी वि’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते

છે. તે ઉભયાધિકરણી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! આયાહિગરણી વિ, પરાહિગરણી વી, તદુભયાહિગરણી ” હે ગૌતમ ! જીવ આત્માધિકરણી પણ છે પરાધિકરણી પણ છે અને તે બંને અધિકરણવાળો પણ છે.

શંકા—જે મનુષ્ય પોતે જ ખેતી વીગેરે કર્મ કરે છે એવો તે જીવ ભલે આત્માધિકરણી હોય પરન્તુ જેની પાસે વ્યાપાર કે ખેતી વીગેરે કંઈ પણ કર્મ નથી તેવો જીવ આત્માધિકરણી કેવી રીતે હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર—એવો જીવ અવિરતિ (અપ્રત્યાખ્યાન)ની અપેક્ષાએ આત્માધિક-રણી હોય છે. કહેવાનું ‘તાત્પર્ય’ એ છે કે જો કે કોઈ પુરૂષ વિશેષને ભલે ખેતી વીગેરે કર્મ ના હોય તો પણ તેમાં તે સંબંધી મમત્વભાવનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે તે આત્માધિકરણી છે.

હવે ગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે “સે કેણટ્ઠેણં મંતે ! एवं वुच्चइ, जाव तदुभयाहिरणी वि ” હે ભગવન્ ! એવું આપ શા માટે કહો છો કે

પરાધિકરણી અપિ તદુભયાધિકરણી અપિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા અવિરહં પડુચ્ચ
સે તેણદ્દેણં જાવ તદુભયાહિગરણી વિ’ ગૌતમ અવિરતિં પ્રતીત્ય એવમુચ્યતે યાવત્
તદુભયાધિકરણી અપિ, ‘એવં જાવ વેમાણિ’ એવં યાવદ્વૈમાનિકઃ વૈમાનિકપર્યન્ત
જીવેષ્વપિ આત્માધિકરણીત્વ પરાધિકરણીત્વ તદુભયાધિકરણીત્વસ્ય વિચારો વિધેયઃ
અવિરતેઃ સર્વત્ર સમાનત્વાદિતિ ભાવઃ। અથાધિકરણસ્યૈવ કારણપ્રરૂપણાયાહ-
‘જીવાણં’ મિત્યાદિ, ‘જીવાણં મંતે’ જીવાનાં મદન્ત। ‘અધિકરણે કિં આય-
પ્પયોગનિવ્વત્તિ’ પરપ્પયોગનિવ્વત્તિ’ તદુભયપ્પયોગનિવ્વત્તિ’ અધિકરણં કિમ્
આત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્ પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્, તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્, આત્મનઃ

હૈં કિ આત્મા આત્માધિકરણી મી હૈ, પરાધિકરણી મી હૈ ઓર તદુ-
ભયાધિકરણી મી હૈ । હસકે ઉત્તર મૈં પ્રમુ કહતે હૈં-‘ગોયમા ! અવિ-
રહં પડુચ્ચ સે તેણદ્દેણં જાવ તદુભયાહિગરણી વિ’ હૈ ગૌતમ ! મૈંને જો
એસા કહા હૈ કિ જીવ આત્માધિકરણી, પરાધિકરણી ઓર તદુભયાધિ-
કરણી કહા હૈ, વહ અધિરતિ કો લેકર કહા હૈ । હસી પ્રકાર કા કથન
‘એવં જાવ વેમાણિયાહં’ યાવત્ વૈમાનિક તક કૈ જીવોં મૈં મી આત્માધિ-
કરણત્વ પરાધિકરણત્વ એવં તદુભયાધિકરણત્વ કૈ વિષય કા કથન
કરના ચાહિયે । ક્યોંકિ હન સબ મૈં અવિરતિ કા સદ્ભાવ રહતા હૈ ।
અબ અધિકરણ કૈ કારણ કી પ્રરૂપણા કૈ લિયે ગૌતમ પ્રમુ સે એસા
પૂછતે હૈં-‘અધિકરણે કિં આયપ્પયોગનિવ્વત્તિ’ પરપ્પયોગનિવ્વત્તિ,
તદુભયપ્પયોગનિવ્વત્તિ’ હૈ મદન્ત । અધિકરણ ક્યા આત્મપ્રયોગ
નિર્વર્તિત હોના હૈ ? યા પર પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોતા હૈ ? યા તદુભયપ્રયોગ

જીવ આત્માધિકરણી પણ છે પરાધિકરણી પણ છે. અને તે બંને અધિક-
રણવાળો પણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રમુ કહે છે કે “ગોયમા ! અવિરહં પડુચ્ચ
સે તેણદ્દેણં જાવ તદુભયાહિગરણી વિ” હૈ ગૌતમ, ! મેં જે એવું કહ્યું છે કે જીવ
આત્માધિકરણી પરાધિકરણી અને તે બંને અધિકરણવાળો છે. તે અવિરતિને
લઈને કહ્યું છે એજ રીતનું કથન “એવં જાવ વેમાણિ” યાવત્ વૈમાનિક સુધી
૨૪ ૬૩૬ જીવોના પણ આત્માધિકરણત્વ, પરાધિકરણત્વ અને તદુભયાધિકરણ-
ત્વના વિષયનું કથન કહી લેવું કેમકે એ બધામાં અવિરતીને સદ્ભાવ રહે છે.

હવે અધિકરણના કારણોનું નિરૂપણ કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રમુને
એવું પૂછે છે કે-“અધિકરણે કિં આયપ્પયોગનિવ્વત્તિ પરપ્પયોગનિવ્વત્તિ તદુ-
ભયપ્પયોગનિવ્વત્તિ” હૈ ભગવન્ ! અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય
છે ? કે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે કે તે બંને પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ?

પ્રયોગ અત્રાત્મપદમાત્મીયપરકમ્ તેન આત્મીયેન મનોવાક્ કાયવ્યાપારેણ નિર્વર્તિતં સંપાદિતં યત્ અધિકરણં તત્ આત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમધિકરણમ્, પરાન્ અન્યાન્ પ્રાણાતિપાતાદિપાપકર્મણિ પ્રવર્તનેન નિર્વર્તિતં સંપાદિતં યત્ વચનાદધિકરણં તત્ પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમધિકરણમ્, આત્મપરપ્રયોગાભ્યાં નિર્વર્તિતમધિકરણં તદુભયનિર્વર્તિતમિતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ’ તત્કેનાથેન મદંત એવમુચ્યતે ? મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અવિરઈં પહુચ્ચ’ અવિરત્યપેક્ષયા ત્રિવિધમપ્પધિકરણં તેષાં ન વિરુદ્ધયતે ઇતિ, ‘સે તેળદ્દેણં જાવ તદુભય-

નિર્વર્તિત હોતા હૈ ? યહાં આત્માપદ આત્મવાચક (જીવ) હૈ હસકે આત્મીય મન વચન કાય કે વ્યાપાર સે જો અધિકરણ નિર્વર્તિત હોતા હૈ વહ અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહા ગયા હૈ । તથા જો દૂસરોં કો પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મ મેં લગાને, સે વચનાદિરૂપ અધિકરણ નિર્વર્તિત હોતા હૈ વહ પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ હૈ એવં જો આત્મપ્રયોગ એવં પરપ્રયોગ इन दोनों સે અધિકરણ નિર્વર્તિત હોતા હૈ વહ અધિકરણ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિત અધિકરણ હૈ । અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ, ” હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ—કિ અધિકરણ આત્મપ્રયોગ પરપ્રયોગ એવં તદુભય પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોતા હૈ ? હસસે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! અવિરતિ પહુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! અવિરતિ કો આશ્રિત કરકે એસા કહાં ગયા હૈ—અર્થાત્ એકેન્દ્રિય તક કે જીવોં કે મન વચનાદિ અધિકરણ કે અભાવ મેં અવિરતિ કી અપેક્ષા સે તીનોં પ્રકાર કા મી અધિકરણ

અહિંયા આત્મપદ આત્મીય આત્માવાચક છે. તેથી આત્મીય મન, વચન, ને શરીરના વ્યાપારથી જે અધિકરણ નિર્વર્તિત બને છે થાય છે. તે અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહેવાય છે. તેમજ તે જીવને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ કર્મમાં લગાડવાથી વચન વિગેરે રૂપ અધિકરણ નિર્વર્તિત હોય છે. તે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે “ સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ ” હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે અધિકરણ, આત્મપ્રયોગ, પરપ્રયોગ, અને તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા ! અવિરતિ પહુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! અવિરતિનો આશ્રય કરીને એ પ્રમાણે કહ્યું છે. અર્થાત્ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોને મનવચનાદિ અધિકરણના અભાવમાં અવિરતિની અપેક્ષાએ ત્રણે પ્રકારનું

પ્રયોગનિવ્વત્તિ' વિ' તત્ તેનાર્થેન યાવત્ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ । 'એવં જાવ વૈમાણિયાણં' એવં યાવત્ વૈમાણિકાનામ્ એવં યથોક્તરૂપેણૈવ વૈમાણિકપર્યન્તજીવા-
નામપિ ત્રિવિધમપ્યધિકરણં વક્તવ્યમિતિ ભાવઃ ॥ સુ. ૪ ॥

અથ શરીરેન્દ્રિયયોગાનાં નિર્વર્તનાયાં સમુચ્ચયજીવાદારમ્ય વૈમાણિકપર્યન્તાના
મધિકરણિત્વાદિપ્રદર્શયન્નાહ—'કઙ્ઠ ણં મંતે' इत्यादि ।

પૂલ્ક—કઙ્ઠ ણં મંતે સરીરગા પળ્લક્ષા ? ગોયમા ! પંચ સરીરા
પળ્લક્ષા, તં જહા—ઓશાલિય જાવ કમ્મણ્ણ । કઙ્ઠ ણં મંતે ઇંદિયા
પળ્લક્ષા ? ગોયમા ! પંચ ઇંદિયા પળ્લક્ષા, તં જહા સોંદિય
જાવ ફાસિંદિય । કઙ્ઠવિહેણં મંતે જોણ પળ્લક્ષે ? ગોયમા ! તિવિહે
જોણ પળ્લક્ષે ? તં જહા મળજોણ, વયજોણ, કાયજોણ । જીવે ણં
મંતે ઓશાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં ?
ગોયમા ! અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ । સે કેળટ્ટેણં મંતે એવં વુચ્ચઙ્ઠ
અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ ? ગોયમા ! અવિરઙ્ઠ પડુચ્ચ, સે
તેળટ્ટેણં જાવ અહિગરણં વિ । પુઢવીકાઙ્ઠ ણં મંતે ઓશાલિય-
સરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં । એવં ચેવ એવં જાવ
મણુસ્સે । એવં વેડવિયસરીરંપિ, નવરં જસ્સ અત્થિ । જીવે ણં મંતે
આહારગસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી પુચ્છા ? ગોયમા !
અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ । સે કેળટ્ટેણં જાવ અહિગરણં વિ
ગોયમા ! પમાયં પડુચ્ચ, સે તેળટ્ટેણં જાવ અહિગરણં વિ । એવં

उनको होता है । 'से तेणट्ठेणं जाव तदुभयपयोगनिव्वत्ति' वि' इस
कारण मैंने ऐसा कहा है कि यावत् तदुभय प्रयोग निर्वर्तित अधि-
करण भी जीव में होता है । 'एवं जाव वैयाणियाणं' इसी प्रकार से
विविध अधिकरण का कथन वैमानिक पर्यन्त के जीवों को भी
करना चाहिये ॥ सू. ४ ॥

અધિકરણ પળ્લ તેને થાય છે. “સે તેળટ્ટેણં જાવ તદુભયપયોગનિવ્વત્તિ' વિ”
તે કારણે મેં એટલું કહ્યું છે કે યાવત્ તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ પળ્લ
જીવમાં હોય છે. “એવં જાવ વૈમાણીયાણં” એવી રીતે ત્રણે પ્રકારના અધિ-
કરણનું પળ્લન વૈમાણિક પર્યન્તના જીવોમાં પણ કરી લેવું ॥ સૂ. ૪ ॥

मणुस्से वि । तेयसरीरं जहा ओरालियं, नवरं सबजीवाणं भाणि-
यवं । एवं कम्ममसरीरंपि । जीवे णं भंते सोइंदिए निवत्तेमाणे
किं अहिगरणी अहिगरणं । एवं जहेव ओरालियं सरीरं तहेव
सोइंदियं वि भाणिषवं, नवरं जस्स अत्थि सोइंदियं । एवं
चक्खिदियघाणिदियजिह्मिदियफासिंदियाणं वि, नवरं जाणि-
यवं जस्स जं अत्थि । जीवे णं भंते मणजोगं निवत्तेमाणे
किं अहिगरणी अहिगरणं एवं जहेव सोइंदियं तहेव निरवत्तेसं ।
वड्जोगे एवं चेव, नवरं एगिंदियवज्जाणं । एवं कायजोगे वि,
नवरं सबजीवाणं जाव वेमाणिए । सेवं भंते सेवं भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ सोलसमे सए पढमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—कति खलु भदन्त । शरीराणि प्रज्ञप्तानि, गौतम । पञ्चशरीराणि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम् यावत् कर्मणम् । कति खलु भदन्त ! इन्द्रियाणि
प्रज्ञप्तानि, गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शने-
न्द्रियम् । कतिविधः खलु भदन्त ! योगः प्रज्ञप्तः, गौतम त्रिविधो योगः प्रज्ञप्तः
तद्यथा—मनोयोगो वचोयोगः काययोगः । जीवः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं
निर्वर्त्तमानः किं अधिकरणी अधिकरणम् ? गौतम ! अधिकरणी अपि अधिकरण-
मपि । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते अधिकरणी अपि अधिकरणमपि ? गौतम !
अत्रिति प्रतीत्य तत्तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त !
औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः किं अधिकरणी अधिकरणम्, एवमेव । एवं यावन्म-
नुष्यः । एवं वैक्रियशरीरमपि नवरं यस्यास्ति । जीवः खलु भदन्त आहारकशरीरं
निर्वर्त्तमानः किम् अधिकरणी पृच्छा गौतम ! अधिकरणी अपि अधिकरणमपि ।
तत् केनार्थेन यावत् अधिकरणमपि ? गौतम ! प्रमादं प्रतीत्य तत् तेनार्थेन यावत्
अधिकरणमपि । एवं मनुष्येऽपि । तैजसशरीरं यथा औदारिकम् नवरं सर्वजीवानां
भणितव्यम् । एवं कर्मणशरीरमपि । जीवः खलु भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्त्तमानः
अधिकरणी अधिकरणम् एवं यथैव औदारिकशरीरं तथैव श्रोत्रेन्द्रियमपि भणितव्यम्,
नवरं यस्यास्ति श्रोत्रेन्द्रियम् । एवं चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रि-
याणामपि, नवरं ज्ञातव्यं यस्य यदस्ति । जीवः खलु भदन्त ! मनोयोगं निर्वर्त्त-
मानः किमधिकरणी अधिकरणम्, एवं यथैव श्रोत्रेन्द्रियस्तथैव निरवशेषम्,
वचोयोग एवमेव, नवरमेकेन्द्रियवर्जितानाम् । एवं काययोगोऽपि, नवरं सर्वजी-
वानां यावद्वैमानिकः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ५ ॥

॥ इति षोडशशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

ટીકા-‘કહ નં મંતે’ કતિ સ્વલ્પ ભદન્ત ‘સરીરગા પળ્ણત્તા’ શરીરાણિ પ્રજ્ઞ-
પ્રાપ્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા પંચ સરીરા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! પંચશરીરાણિ
પ્રજ્ઞપ્રાપ્તિ, ‘તં જહા’ તથથા-‘ઓરાલિય જાવ કમ્મણ’ ઔદારિકં યાવત્ વૈક્રિ-
યમ્, આહારકં તૈજસં કાર્મણમ્, ‘કહ નં મંતે’ કતિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘ઈંદિયા પળ્ણત્તા’
ઈન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞપ્રાપ્તિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ ઈંદિયા પળ્ણત્તા’ પંચેન્દ્રિયાણિ
પ્રજ્ઞપ્રાપ્તિ ‘તં જહા’ તથથા-‘સોઈંદિય જાવ ફાસિંદિય’ શ્રોત્રેન્દ્રિયં યાવત્ ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયં, ઘ્રાણેન્દ્રિયં, રસનેન્દ્રિયં, સ્પર્શનેન્દ્રિયં ? ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કહિંદે નં મંતે’
કતિવિધઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ‘જોણ પળ્ણત્તે’ યોગઃ પ્રજ્ઞપ્રાપ્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે

અથ શરીર ઇન્દ્રિય, એવં યોગોં કીં નિર્વર્તના મેં સમુચ્ચય જીવ સે
લેહર વૈમાનિક પર્યંત જીવોં કો અધિકરણિતા આદિ દિશાને કે લિયે
સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક કથન કરતે હૈં—

‘કહ નં મંતે ! સરીરગા પળ્ણત્તા’ ઇત્યાદિ !

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ કિ-‘કહ નં મંતે ! સરી-
રગા પળ્ણત્તા’ હે ભદન્ત ! શરીર કિતને કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુને
કહા-‘ગોયમા ! પંચ સરીરા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ શરીર પાંચ કહે ગયે
હૈં ! ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘ઓરાલિય જાવ કમ્મણ’ ઔદારિક
યાવત્-વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ ઔર કાર્મણ ‘કહ નં મંતે ! ઈંદિયા
પળ્ણત્તા’ હે ભદન્ત ! ઇન્દ્રિયાં કિતની કહીં ગઈ હૈં હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં
પ્રભુ ને કહા-‘ગોયમા ! પંચ ઈંદિયા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયાં પાંચ
કહી ગઈ હૈં ! ‘તં જહા સોઈંદિય, જાવ ફાસિંદિય’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં
શ્રોત્રેન્દ્રિય, યાવત્-ચક્ષુઇન્દ્રિય ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાન્દ્રિય ઔર સ્પર્શન

હવે શરીર ઇન્દ્રિય અને યોગોની નિર્વર્તનામાં સમુચ્ચય જીવ સે લઈ ને
વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં અધિકરણતા વિગેરે બતાવવા માટે સૂત્રકાર પ્રશ્નો-
ત્તરપૂર્વક કથન કરે છે-“ કહ નં મંતે ! સરીરગા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“ કહ નં મંતે !
સરીરગા પળ્ણત્તા ” હે ભગવન્ ! શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોયમા ! પંચ સરીરા પળ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ
પ્રકારના કહ્યા છે. “તં જહા” જે આ પ્રમાણે છે. “ ઓરાલિય જાવ કમ્મણ ”
ઔદારિક, યાવત્ વૈક્રિયર આહારક, ૩ તૈજસઃ અને કાર્મણ ૫ “કહ નં મંતે !
ઈંદિયા પળ્ણત્તા ” હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયો કેટલા પ્રકારની કહી છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. “ ગોયમા ! પંચ ઈંદિયા પળ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયો
પાંચ કહી છે. “તં જહા સોઈંદિય જાવ ફાસિંદિય” જે આ પ્રમાણે છે.
શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુર્દ્રિય, ૨ ઘ્રાણેન્દ્રિય, ૩ અને જિહ્વાન્દ્રિય અને સ્પર્શન-

ગૌતમ ! 'તિવિહે જોણ પળણત્તે' ત્રિવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ 'તં જહા' તથા—'મળજોણ વહજોણ કાયજોણ' મનોયોગો વચોયોગઃ કાયયોગઃ, 'જીવે ણં મંતે' જીવઃ સ્વલ્લુ મદન્ત 'ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે' ઔદારિકં શરીરં નિર્વર્ત્તમાનઃ 'કિં અહિગરણી અહિગરણં' કિમધિકરણી અધિકરણં વા ભવતિ ? इह सर्वोपि विचारः पूर्ववदेव बोध्यः, भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'अहिगरणी वि अहिगरणं वि' अधि-
करणी अपि अधिकरणमपि, अधिकरणं विद्यते यस्यासौ अधिकरणी अधिकरण-
वान् एतावता अधिकरणवत्त्वं जीवस्य भवति अधिकरणमपि एतावता शरीर-
जीवयोः कथंविदभेदान् अधिकरणस्वरूपतापि सिद्धा भवतीति । गौतमः पृच्छति—
'से केणट्ठेणं મંતે' एवं બુચ્ચહ અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ' તત્કેનાર્થેન મદંત

इन्द्रिय' कहविहे णं मंते ! जोण पणणत्ते' हे भदन्त ! योग कितने प्रकार का कहा गया है ? तब इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने कहा 'गोयमा ! तिविहे जोण पणणत्ते—तं जहा मणजोण, वहजोण, कायजोण' हे गौतम ! मनोयोग, वचन योग और काययोग के भेद से योग तीन प्रकार का कहा है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जीवे णं मंते ओरालिय-
सरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं' हे भदन्त ! औदारिक
शरीर का बंध करता हुआ जीव क्या अधिकरणी है या अधिकरणरूप
है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! अहिगरणी वि
अहिगरणं वि' गौतम ! ऐसा जीव अधिकरणी भी है और अधिकरण-
रूप भी है अधिकरण है जिसके वह अधिकरणी है अर्थात् अधिकरण-
वाला है । शरीर और जीव में कथंचित् अभेद होने से वह अधिकरण-
रूप भी है । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से केणट्ठेणं મંતે !

ઇન્દ્રીય “કહવિહે ણં મંતે ! જોણ પળણત્તે” હે ભગવન્ ! યોગ કેટલા પ્રકારના
કહ્યા છે ? પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! તિવિહે જોણ પળણત્તે—તંજહા મળજોણ,
વહજોણ, કાયજોણ” “હે ગૌતમ ! મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગના ભેદથી
યોગ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—
“જીવે ણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં” હે
ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરવાળો જીવ શું અધિકરણી છે અધિકરણ રૂપ છે ?
તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે—“ગોયમા ! અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ” હે
ગૌતમ ! એવો જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે, અર્થાત્
અધિકરણવાળો છે.

શરીર અને જીવમાં કોઈ રીતે અલેદ હોવાથી તે અધિકરણ રૂપ છે.
હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સે કેણટ્ઠેણં મંતે ! एवं बुच्यह

एवमुच्यते जीवः अधिकरणी अपि अधिकरणमपि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अविरइं पडुच्च' अविरतिं प्रतीत्य, अविरत्यपेक्षयेत्यर्थः, 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं पि' तत्तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि । अविरत्यपेक्षया जीवोऽधिकरणी अपि भवति अधिकरणमपि भवतीति भावः । अथान्न दंडकक्रमेण प्रश्नयति-तत्रौदारिकशरीरं नारकदेवयोर्न भवत्यतो नारकान् अमुरादि देवांश्च परित्यज्य पृथिवीकायिकादीन् वर्णयन्नाह-'पुढविकाइए णं' इत्यादि । 'पुढविकाइएणं मंते' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे' औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः 'किं अहिगरणी अहिगरणं' किमधिकरणी अधिकरणं वेति 'एवं चेव' एवमेव इह पूर्ववदेव

एवं वुच्चइ अहिगरणी वि अहिगरणं वि' हे भदन्त ! जीव अधिकरणी भी है और अधिकरणरूप भी है ऐसा जो आप कहते हैं सो किस कारण से कहते हैं-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! अवि-रइं पडुच्च 'हे गौतम । मैंने जो ऐसा कहा है उसका कारण अविरति है । 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं पि' तात्पर्य कहने का यह है कि अवि-रति की अपेक्षा लेकर जीव अधिकरणवाला और अधिकरणरूप होता है । अब यहां से आगे दण्डकक्रम से प्रश्नोत्तर लिखे जाते हैं-इनमें औदारिक शरीर देव और नारकियों को नहीं होता है अतः उन्हें छोड़कर गौतम प्रभु से पृथिवीकायिक आदिकों के विषय में इस प्रकार से पूछते हैं-'पुढविकाइए णं मंते । ओरालियसरीरनिव्वत्तेमाणे किं अहि-गरणी अहिगरणं वा' हे भदन्त ! औदारिक शरीर निर्वर्त्तित करता हुआ जीव क्या अधिकरणी होता है या अधिकरणरूप होता है ? इसके उत्तर

अहिगरणी वि अहिगरणं वि " હે ભગવન્ ! જીવ અધિકરણી પણ છે. અને અધિકરણ રૂપ પણ છે એવું જે આપ કહો છો તે શા કારણે કહો છો ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. " ગોયમા ! અવિરઈં પડુચ્ચ " હે ગૌતમ ! મેં જે એવું કહ્યું છે તેનું કારણ અવિરતિ છે. " સે તેણટ્ઠેણં જાવ અહિગરણં વિ " તાત્પર્ય કહેવાતું એ છે કે અવિરતિની અપેક્ષાથી જીવ અધિકરણવાળો અને અધિકરણ રૂપ છે. હવે અહીંથી આગળ દંડકના ક્રમથી પ્રશ્નોત્તર લખવામાં આવે છે. તેમાં દેવ અને નારકોને ઔદારિક શરીર હોતું નથી તેથી એને છોડીને ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાયિક આદિકોના વિષયમાં આ પ્રમાણે પૂછે છે. " પુઢવિકાઈએ ણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરે નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં વા " હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરનો અંધ કરતો એવો જીવ શું અધિકરણી હોય છે ? કે અધિકરણ રૂપ હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

સર્વ જ્ઞાતવ્યમ્ યથા પૂર્વમુક્તમ્ અધિકરણી અપિ ભવતિ જીવઃ અધિકરણમપિ ભવતિ તથા પૃથિવીકાયિકજીવોઽપિ અધિકરણી ભવતિ અધિકરણમપિ ભવતીતિ ભાવઃ । ‘એવં જાવ મણુસ્સે’ એવં યાવત્ મનુષ્યઃ, મનુષ્યપર્યન્તમ્ અધિકરણ્યધિકરણે સ્વરૂપતા જ્ઞાતવ્યેત્યર્થઃ । અત્ર યાવત્ પદેન અપ્કાયાદારમ્ પંચેન્દ્રિયતિર્યક્પર્યન્તાનાં ગ્રહણમ્ । ‘એવં વેડવ્વિયસરીરં પિ’ એવં વૈક્રિયશરીરમપિ એષેવરીતિ-વૈક્રિયશરીરસંબન્ધેપિ જ્ઞાતવ્યેતિ । ‘નવરં જસ્સ અત્થિ’ નવરં યસ્યારિત્ત યસ્ય જીવસ્ય યત્ શરીરં વિદ્યતે તસ્ય તત્ વાચ્યમિતિ ભાવઃ, તત્ર નારકદેવાનાં વાયોઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્ક મનુષ્યાણાં ચ વૈક્રિયશરીરં ભવતિ ઇતિ તેષામેવ વૈક્રિયશરીર-

મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવ અધિકરણી ભી હોતા હૈં ઓર અધિકરણી રૂપ ભી હોતા હૈં । ‘એવં જાવ માણુસ્સે’ હસી પ્રકાર કા કથન મનુષ્ય પર્યન્ત તક જીવોં મેં જાનનાં ચાહિયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘અપ્કાય સે લેકર પંચેન્દ્રિય તકકે જીવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । ‘એવં વેડવ્વિયસરીરં પિ’ નવરં જસ્સ અત્થિ’ પરન્તુ યહાં યહી વિશેષતા હૈં કિ જિસ જીવ કે જો શરીર હો વહ ઉસ જીવ કે કહનાં ચાહિયે ઇનમેં નારક દેવ, વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યક્, એવં મનુષ્ય ઇનકે વૈક્રિયશરીર હોતા હૈં, હસ પ્રકાર ઇનકે હી વૈક્રિયશરીર કા સંબન્ધ કહનાં ચાહિયે । ઇનમેં નારક એવં દેવોં કે ભવ પ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીર હોતા હૈં અર્થાત્ જન્મ સે હી યહ ઉન્હેં પ્રાપ્ત હો જાતા હૈં । તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યક્ ઓર મનુષ્યોં કે વૈક્રિયશરીર લઘ્વિપ્રત્યયિક હોતા હૈં ।

છે કે-“ એવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ અધિકરણી પણ હોય છે અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે. “ એવં જાવ મણુસ્સે ” એજ પ્રમાણેનું કથન મનુષ્ય સુધીના જીવોનાં વિષયમાં સમજાવેલું અહિં ‘ યાવત્ (શબ્દથી અપકાયથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. “ એવં વેડવ્વિયસરીરં પિ ” તેજ રીતે વૈક્રિયશરીરવાળા જીવોના વિષયમાં સમજાવેલું. “ નવરં જસ્સ અત્થિ ” પરંતુ અહિંયા એટલી વિશેષતા છે કે જે જીવને જે શરીર હોય તે જીવના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ તેમાં નારક, દેવ, વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યક અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર હોય છે. એ રીતે જેને વૈક્રિયશરીર હોય તેનેજ વૈક્રિયશરીરના સંબંધ કહેવો જોઈએ તેઓમાં નારક અને દેવોને લઘ્વ પ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીર હોય છે. અર્થાત્ જન્મથી જ તે તેમને પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ પંચેન્દ્રિયતિર્યક અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર લઘ્વિપ્રત્યયિક હોય છે. અર્થાત્ લઘ્વિથી પ્રાપ્ત થયેલું શરીર હોય છે વાયુને પણ એજ

સંબન્ધો વસ્તુવ્યઃ, તત્ર નારક દેવયોર્ધ્વપ્રત્યયિકં વૈક્રિયશરીરં ભવતિ જન્નત एव एतेषामिदं भवति । पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां च लब्धिप्रत्ययिकं वૈક્રિયં ભવતિ, વાયોરપિ લબ્ધિપ્રત્યયિકમેવ વૈક્રિયશરીરં ભવતિ, અતઃ એતેષામેવ વૈક્રિયશરીર-સમ્બન્ધિવિચારણા કર્તવ્યા નાન્યેષામિતિ ભાવઃ । ‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! ‘આહારગશરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી પુચ્છા’ આહારકશરીરં નિર્વર્તમાનઃ કિં અધિગરણી પૃચ્છા, હે ભગવન્ જીવો યદા આહારકશરીરે નિર્વર્તયતિ તદા સ કિમધિગરણી અધિગરણં વેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ અધિગરણી અપિ અધિકરણમપિ તત્ર કારણં પૃચ્છતિ-‘સે કેણદ્દેણં જાવ અહિગરણંપિ’ તત્કેનાર્થેન યાવત્ અધિકરણી અપિ અધિકરણમપિ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા પમાયં પહુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! પ્રમાદં પ્રતીત્ય,

વાયુકે મી ઇસી પ્રકાર કા હોતા હૈ । અતઃ ઇન્હીંકે વૈક્રિયશરીર સમ્બન્ધિ વિચારણા કરની ચાહિયે-અન્ય કે નહીં । ‘જીવે ણં મંતે ! આહારગશરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! આહારક શરીર કી નિર્વર્તના બનાતા હુમા જીવ કયા અધિકરણી હોતા હૈ ? યા અધિકરણરૂપ હોતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુને કહા- ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ વહ આહારક શરીર કી નિર્વર્તના કરતા હુમા જીવ અધિકરણી મી હોતા હૈ ઓર અધિકરણરૂપ મી હોતા હૈ, યહાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુસે કારણ પૂછતે હૈ “સે કેણદ્દેણં જાવ અહિગરણં વિ’ કિસ કારણ સે આપ વહ કહતે હૈં કિ વહ જીવ અધિકરણી મી હૈ ઓર અધિકરણ રૂપ મી હૈ ઇસકે ઉત્તર મેં ભગવાન્ કહતે હૈ-‘ગોયમા ! પમાયં પહુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! આહારકશરીર કી

રીતે હોય છે, જેથી તેના વૈક્રિયશરીર સંબંધમાં વિચારણા કરવી બેઠએ બીજાના સંબંધમાં નહિ “ જીવે ણં મંતે ! આહારગશરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! આહારગ શરીરને બનાવતો એવ શુ અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ ગોયમા ! ’ હે ગૌતમ ! ‘અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ આહારક શરીરની નિર્વર્તના કરતો થકો એવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણરૂપ પણ હોય છે. ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બાણવા માટે ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-‘સે કેણદ્દેણં જાવ અહિગરણં વિ’ આપ કયા કારણથી એમ કહો છો કે તે એવ અધિકરણ પણ છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોયમા ! પમાયં પહુચ્ચ ” હે ગૌતમ ! આહારગ શરીરને

પ્રમાદાત્મક કારણના સાચા જીવસ્યાધિકરણીત્વમધિકરણત્વં ચ ભવતીત્યર્થઃ, અત્રાહારકશરીરં સંયમશતામેવ, તત્રાવિરતેરભાવેપિ પ્રમાદકારણકમેવાધિકરણિત્વાદિકં જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘સે તેજઃદેર્ણ જાવ અહિગરણંપિ’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ અધિકરણમપિ । ‘એવં મણુસે વિ’ એવં મનુષ્યેપિ, એવમનેનૈવ પ્રકારેણ મનુષ્ય સંવન્ધેપિ આહારકશરીરવિષયે વિચારઃ કર્તવ્યઃ, પ્રથમતઃ સર્વોપિ પ્રશ્નઃ સામાન્યતો જીવવિષયઃ તદનુ દંડક્રમેણ પ્રશ્નો ભવતિ, મનુષ્યદણ્ડકે આહારકશરીરં મનુષ્ય-સ્યૈવ ભવતિ અતઃ ઉક્તમ્ ‘એવં મણુસે વિ’ અત્ર ચાવિરતેરભાવાદવિરતિર્નાધિકરણં કિં તુ પ્રમાદાત્મકમેવાધિકરણં, તેન પ્રમાદાત્મકાધિકરણેનૈવ મનુષ્યજીવોઽધિકરણી અધિકરણસ્વરૂપશ્ચ ભવતીતિ ભાવઃ । ‘તેયાસરીરં જહા ઓરાલિયં’ તૈજસ

નિર્વતના કરતે હુએ જીવકે યદ્યપિ અવિરતિ નિમિત્તક અધિકરણીરૂપતા એવં અધિકરણ રૂપતા નહીં હૈ—પરન્તુ ફિર મી ડસમેં પ્રમાદ નિમિત્તક અધિકરણી રૂપતા ઓર અધિકરણરૂપતા હૈ ક્યોંકિ યહ આહારકશરીર ડ દે ગુણસ્થાનવર્તી સંયમશાલી જીવોં કે હી હોતા હૈ । ઓર વહાં પ્રમાદ હૈ હી ‘એવં મણુસેવિ’ હસી પ્રકાર સે મનુષ્ય કે સંબંધ મેં મી આહારકશરીર કે વિષય મેં વિચાર કર લેના ચાહિયે પહિલે સે સમસ્ત પ્રશ્ન સામાન્યતઃ જીવ કે વિષય મેં કિયે ગયે હૈ । હસકે વાદ દણ્ડક ક્રમ સે પ્રશ્ન હોતા હૈ મનુષ્યદણ્ડક મેં આહારક શરીર મનુષ્ય કે હી હોતા હૈ, અતઃ એસા કહા હૈ—‘એવં મણુસે વિ’ યહાં અવિરતિ ’ અમાવ સે અવિરતિ અધિકરણ નહીં હૈ કિન્તુ પ્રમાદાત્મક હી અધિકરણ હૈ । હસ પ્રમાદાત્મક અધિકરણ સે હી મનુષ્ય જીવ અધિકરણરૂપ હૈ । ‘તેયાસરીરં જહા

ખનાવતા જીવને જો કે અવિરતિ નિમિત્તવાળું અધિકરણી પણુ અને અધિકરણ પણુ હોતુ નથી પરન્તુ તેમાં પ્રમાદ નિમિત્તવાળું અધિકરણી પણુ અને અધિકરણ પણુ છે. કેમકે આ આહારક શરીર છટ્ટા ગુણસ્થાનમાં રહેલા સંયમશાલી જીવોને જ હોય છે. અને ત્યાં પ્રમાદ છે જ “ એવં મણુસે વિ ” એજ રીતે મનુષ્યના સંબંધમાં પણ આહારક શરીરના વિષયમાં સમજી લેવું.

પહેલાં તમામ પ્રશ્નો સામાન્ય રીતે જીવના વિષયમાં કર્યા છે તે પછી દંડકના કેમથી પ્રશ્ન થાય છે. મનુષ્ય દંડકમાં આહારકશરીર મનુષ્યને જ હોય છે જેથી એવું કહ્યું છે કે “ એવં મણુસે વિ ” એ પ્રમાણે મનુષ્યમાં સમજી લેવું અહિંયા અવિરતિના અભાવથી અવિરતિ અધિકરણ નથી પરંતુ પ્રમાદાત્મક જ અધિકરણ છે. આ પ્રમાદાત્મક અધિકરણથી જ મનુષ્ય જીવ અધિકરણી છે. અને અધિકરણ ૩૫ પણુ છે. “ તેયા સરીરં જહા ઓરાલિયં ”

શરીરં યથા ઔદારિકમ્, ઔદારિકશરીરવત્ તૈજસશરીરસંબન્ધેપિ વિચારઃ કરણીયઃ
 इत्यर्थः, 'नवरं सर्वजीवानां भाणितव्यम्', ઔદારિકશરીરવદેવ સર્વોપિ વિચારઃ
 તૈજસશરીરસંબન્ધે કરણીયઃ કિન્તુ एतावान् भेदः यत् औदारिकशरीरम् न
 सर्वजीवसाधारणमित्यतः सर्वजीवविषये तैजसशरीरसम्बन्धि चर्चा कर्तव्येति भावः।
 'एवं कर्मण्यशरीरं वि' एवं કાર્મણશરીરમપિ, અનેનૈવ પ્રકારેણ કાર્મણ શરીરસંબન્ધેપિ
 વિચારઃ કર્તવ્ય इति। 'जीवे णं भंते सोइंदियं निवत्तेमाणे किं अहिगरणी अहि-
 गरणं' जीवः खलु भदन्त ! શ્રોત્રેન્દ્રિયં નિર્વર્તમાનઃ કિં અધિકરણી ભવતિ અધિ-
 કરણં વા ભવતીતિ इन्द्रियविषयकः प्रश्नः, 'एवं जहेव ओरालियसरीरं
 तहेव सोइंदियं वि भाणियव्वं' एवं યથૈવ ઔદારિકશરીરં તથૈવ શ્રોત્રેન્દ્રિયમપિ-

ओरालियं' औदारिकशरीर के जैसा तैजस शरीर के संबन्ध से भी
 વિચાર કર લેના चाहिये। 'नवरं सर्वजीवानां भाणियव्वं' ઔદારિક-
 શરીર કી અપેક્ષા તૈજસશરીર મેં યહી ભેદ હૈ કિ યહ સર્વજીવોં કે
 હોતા હૈ તથ કિ ઔદારિકશરીર સર્વ જીવોં કે નહીં હોતા હૈ। હસ-
 લિયે સર્વજીવ કે વિષય મેં તૈજસશરીર સંબન્ધી ચર્ચા કર લેના चाहिये
 'एवं कर्मण्यशरीरं वि' इसी प्रकार से कर्मण शरीर के संबंधमें
 વિચાર હૈ क्योंकि તૈજસ ઔર કાર્મણ યે દો શરીર સમસ્ત
 સંસારીજીવોં કો હોતે હૈં। 'जीवे णं भंते सोइंदियं निवत्तेमाणे किं अहि-
 गरणी अहिगरणं' हे भदन्त ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કી નિર્વર્તના કરતે હુए जीव
 કો સાધિકરણિતા હૈ યા અધિકરણરૂપતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
 કહતે હૈં-‘एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइंदियं वि भाणियव्वं’

औदारिक शरीरनी भाइके तैजस शरीरना संभंधमां पणु समलु देवु.
 “नवरं सर्व जीवानां भाणियव्वं” औदारिकशरीरनी अपेक्षाये तैजस-
 शरीरमां ओज लेके छे के आ (तैजस) तमाम लवोने डोय छे. अने
 औदारिकशरीर भधा लवोने डोतुं नथी तेथी सर्व लवना विषयमां तैजस-
 शरीर संभंधी अर्था-विचारणा करी देवी लेछये. “एवं कर्मण्यशरीरं वि”
 कर्मण्यशरीरना संभंधमां ओज रीतने विचार समलु देवे. केमके तैजस
 अने कर्मण्य ओ जे शरीर सधजा संसारी लवोने डोय छे. “जीवे णं भंते।
 सोइंदियं निवत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं” हे भगवन् ! श्रोत्रेन्द्रियनी
 निर्वर्तना करता लवने साधिकरणपणु छे के अधिकरण इय पणु
 छे ? तेना उत्तरमां प्रलु कहे छे के-“एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइं-
 दियं वि भाणियव्वं” हे गौतम ! औदारिकशरीरवाजाना विषयमां लेवुं कथन

મણિતવ્યમ્, યથૌદારિકશરીરવિષયે ચ પ્રોક્તં તથૈવ શ્રોત્રેન્દ્રિયવિષયેऽપિ વિન્નેયમ્ । ‘નવરં’ નવરં મેદસ્તવ્યમ્-‘જસ્ત અત્થિ સોહંદિયં’ યસ્યાસ્તિ શ્રોત્રેન્દ્રિયમ્ તસ્ય વાચ્યમિતિ । ‘એવં ચક્ષિણદિયઘાણિદિયજિર્ઞિમદિયફાસિદિયાણ વિ’ એવં ચક્ષુરિન્દ્રિયઘ્રાણેન્દ્રિયજિહ્વેન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિયાણામપિ, એવમેવ શ્રોત્રેન્દ્રિયવદેવ ચક્ષુરિન્દ્રિયાદિવિષયેપિ વિચારઃ કર્તવ્યઃ, ‘નવરં જાણિયવ્વં જસ્ત જં અત્થિ’ નવરં જ્ઞાતવ્યં યસ્ય યત્ અસ્તિ મેદસ્તુ એતાવાનેવ યત્ યસ્ય જીવવિશેષસ્ય યત્ હિન્દ્રિયં ધવતિ તસ્ય જીવસ્ય તદ્દણ્ડકે તાદૃશેન્દ્રિયવિષયકો વિચારઃ કર્તવ્ય इत्येवं જ્ઞાતવ્યમિતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ‘મણજોગં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં’ મનોયોગં નિર્વર્તમાનઃ કિમ્ અધિકરણી હે ગૌતમ ! જૈસા કથન ઔદારિકશરીર કે વિષય મેં ક્રિયા ગયા હૈ એસા હી કથન શ્રોત્રેન્દ્રિય કે વિષય મેં બી કર લેના ચાહિયે । પરન્તુ જો હમ્ કથન મેં વિશેષના હૈ વહ્ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘નવરં જસ્ત અત્થિ-સોહંદિયં’ કિ યહ્ હન્દ્રિય જિસ જીવ કે હોતી હૈ ડસ જીવ કી હસ હન્દ્રિય કો લેકર ડસકે વિષય મેં કથન કરના ચાહિયે । ‘એવં ચક્ષિ-દિય ઘાણિદિયજિર્ઞિમદિય, ફાસિદિયાણ વિ’ હસી પ્રકાર ચક્ષુહન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય જિહ્વાહન્દ્રિય ઔર સ્પર્શન હન્દ્રિય હન હન્દ્રિયવાલે જીવોં કે સન્બન્ધ મેં બી એસા હી કથન જાનના ચાહિયે । ‘નવરં જાણિયવ્વં જસ્ત જં અત્થિ’ અર્થાત્ યે હન્દ્રિયાં જિવ ૨ જીવોં કો હોતી હૈ વે જીવ અધિ-કરણી બી હોતે હૈ ઔર અધિકરણરૂપ બી હોતે હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘જીવે ણં મંતે । મણજોગં નિવ્વ-ત્તેમાણે, કિં અહિગરણી અહિગરણં’ હે મદન્ત ! મનોયોગ કી નિર્વર્તના

કથું છે એવું જ કથન શ્રોત્રેન્દ્રિયવાળાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં જે વિશેષતા છે તે આ રીતે છે. “જસ્ત અત્થિ સોહંદિયં” આ શ્રોત્રેન્દ્રિય જે જીવને હોય છે તે જીવની તે ઇન્દ્રિયને લઇને તેના વિષયમાં કથન કરવું જોઈએ “એવં ચક્ષિણદિય ઘાણિદિય જિર્ઞિમદિય, ફાસિદિયાણ વિ” એજ રીતે ચક્ષુન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાન્દ્રિય અને સ્પર્શનન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં પણ એવું જ કથન સમજી લેવું. “નવરં જાણિયવ્વં જસ્ત જં અત્થિ” અર્થાત્ જે ઉપર કહેલી ઇન્દ્રિયો જે જે જીવોને હોય છે. તેવો જીવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-“જીવે ણં મંતે ! મણજોગં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં” હે ભગવન્ ! મનોયોગની નિર્વર્તના

અધિકરણમ્ ? ‘એવં જહેવ સોઈંદિયં તહેવ નિરવસેસં’ એવં યથૈવ શ્રોત્રેન્દ્રિયં તથૈવ નિરવશેષમ્, શ્રોત્રેન્દ્રિયવિષયે યથા-વિચારઃ કૃતસ્તથૈવ મનોયોગવિષયેપિ વિચારઃ કરણીય ઇત્યર્થઃ । ‘વહ્જોગે એવંચેવ’ વચોયોગે એવમેવ, મનોયોગવત્ વચોયોગેપિ વિચારઃ કરણીય ઇતિ ભાવઃ । ‘નવરં ઇર્ગિદિયવજ્જાણં’ નવરં વિશેષસ્ત્વયમ્-એકેન્દ્રિયવર્જનાનામ્ એકેન્દ્રિયાન્ વર્જયિત્વેત્યર્થઃ, મનોયોગ વચોયોગયોરેતાવાનેવ ભેદઃ યત્ વચનયોગે એકેન્દ્રિયજીવાનાં સંગ્રહો ન કરણીયઃ એકેન્દ્રિયજીવવ્યતિ-રિક્તજીવદણ્ડકે એવ વચનયોગમાશ્રિત્ય વિચારઃ કરણીય ઇતિ । ‘એવં કાયજોગો વિ’ એવં કાયયોગોપિ, વચનયોગવત્ કાયયોગેપિ વિચારઃ કરણીયઃ, ‘નવરં સવ્વ-

કરતા હુઆ જીવ કયા અધિકરણી હોતા હૈ યા અધિકરણરૂપ હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘એવં જહેવ સોઈંદિયં તહેવ નિરવસેસં’ હે ગૌતમ । શ્રોત્રેન્દ્રિય કે વિષય મેં જૈસા વિચાર કિયા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર કા વિચાર મનોયોગ કે વિષય મેં ભી કર લેના ચાહિયે । ‘વહ્જોગે એવં ચેવ વચનયોગ કે વિષય મેં ભી મનોયોગ કે વિચાર કે જૈસા વિચાર કર લેના ચાહિયે । ‘નવરં ઇર્ગિદિયવજ્જાણં’ પરન્તુ યહાં પર એકેન્દ્રિય જીવ કો છોડ દેના ચાહિયે-અર્થાત્ મનોયોગ ઓર વચનયોગ કે વિચાર મેં કેવલ યહી અન્તર હૈ કિ વચનયોગ એકેન્દ્રિય જીવ કો નહીં હોતા હૈ-હસલિયે વચનયોગ મેં એકેન્દ્રિય કા ગ્રહણ વર્જનીય કહા ગયા હૈ । હસીલિયે એકેન્દ્રિય જીવવ્યતિરિક્ત જીવદણ્ડક મેં હી વચનયોગ લેકર વિચાર કરને કી વાત કહી ગઈ હૈ । ‘એવં કાયજોગો વિ’ વચનયોગ કે જૈસા કાયયોગ મેં ભી વિચાર કિયા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે,

કરતો ભવશુ’ અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે ? ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ એવં જહેવ સોઈંદિયં તહેવ નિરવસેસં ” હે ગૌતમ । શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમાં જેઓ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તેજ રીતનો વિચાર મનોયોગના વિષયમાં પણ કરી લેવો-જોઈએ “ વહ્જોગે એવં ચેવ ” મનોયોગના સંબંધમાં જેવો વિચાર કર્યો છે તેવો જ વિચાર વચનયોગના સંબંધમાં પણ સમજ લેવો. “ નવરં ઇર્ગિદિયવજ્જાણં ” પરન્તુ અહિંયા એકેન્દ્રિય ભવને છોડી દેવા જોઈએ અર્થાત્ મનોયોગ અને વચનયોગના વિચારમાં કેવળ એટલો જ ફરક છે કે વચનયોગ એકેન્દ્રિય ભવને હોતો નથી એટલા માટે વચન-યોગમાં એકેન્દ્રિયનું ગ્રહણ છોડવાનું કહ્યું છે, તેથી એકેન્દ્રિયથી બુદ્ધા ભવ હંડકમાં જ વચનયોગને લઈને વિચાર કરવાની વાત કહે છે. “ એવં કાયજોગો વિ ” વચનયોગની માફક કાયયોગનો વિચાર પણ કરવામાં આવ્યો છે

‘જીવાણં જાવ વેમાણિ’ નવરં સર્વજીવાનામ્ યાવદ્વૈમાનિકઃ, વચોયોગાપેક્ષયા કાયયોગે ઇતાવાનેવ ભેદઃ યત્ કાયસ્તુ સર્વજીવસાધારણોઽતઃ સર્વજીવદણ્ડકે કાયયોગમાશ્રિત્ય વિચારઃ કરણીયઃ મનોવચનં તુ ન સર્વજીવસાધારણમતઃ તદ્વિ-
ષયે યસ્ય યદસ્તિ તત્રૈવ તદ્વિચારઃ કરણીયઃ । કિયત્ પર્યન્તમયં વિચારસ્તત્રાહ-
‘જાવ વેમાણિ’ યાવદ્વૈમાનિકઃ વૈમાનિકદેવપર્યન્તમ્ કાયયોગમાશ્રિત્ય વિચારઃ
કરણીય ઇતિ । ‘સેવં ભંતે સેવં ભંતે તિ’ તદેવં મદન્ત તદેવં મદંત ઇતિ, હે

‘નવરં સ્વજીવાણં જાવ વેમાણિ’ વચનયોગની અપેક્ષા હસ કાય-
યોગ કે વિચાર મેં યદિ કુછ અન્તર હૈ તો વહ એસા હૈ કિ યહ કાય-
યોગ સર્વજીવોં કો હોતા હૈ । અતઃ સર્વજીવ દણ્ડક મેં કાયયોગ કો
વિચાર કરને કો યહ વાત કહી ગઈ હૈ । હસ કારણ હન દોનોં યોગોં
મેં સે જિસ ૨ જીવ કો જો ૨ યોગ હોતા હૈ ડસી જીવ કો ડસ ડસ
યોગ કો લેકર ડસ સમ્બન્ધ મેં વિચાર કરનાં ચાહિયે । યહ વિચાર કહાં
તક કે જીવોં મેં કરના હૈ-હસ વિષય કો પ્રકટ કરનેકે લિયે ‘જાવ
વેમાણિયાણં’ એસા પદ કહા ગયા હૈ-અર્થાત્ કાયયોગ કો લેકર
વિચાર વૈમાનિક દેવોં તક કરના ચાહિયે ‘સેવં ભંતે સેવં ભંતે ! તિ’
હે મદન્ત ! આપને જો કહા હૈ વહ હસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ સર્વથા
સત્ય હી હૈ-ક્યોંકિ આપકે વાક્ય સર્વ રૂપસે પ્રમાણિક હૈ । હસ પ્રકાર

એમ સમજ લેવું. “નવરં સ્વજીવાણં જાવ વેમાણિ” વચનયોગની અપેક્ષાથી
આ કાયયોગના વિચારમાં ને કઈ ફરક હોય તો તે એજ છે કે આ કાયયોગ
સર્વ જીવોને હોય છે. જેથી સર્વ જીવ દંડકમાં કાયયોગનો વિચાર કરવાની
આ વાત કહી છે. મનોયોગ અને વચનયોગ સર્વ જીવોને સહજ હોતો
નથી તે કારણે આ બંને યોગોમાંથી જે જે જીવને જે જે યોગ હોય છે. તેજ
જીવને તે તે યોગને લઈને તેના સંબંધમાં વિચાર કરવો જોઈએ આ વિચાર
કયાં સુધીના જીવોના વિષયમાં કરવો જોઈએ એ વિષય બતાવવા માટે
“જાવ વેમાણિયાણં” એવું પદ કહ્યું છે-અર્થાત્ કાયયોગને લઈને વૈમાનિક દેવો
સુધીના જીવો માટે વિચાર કરવો જોઈએ. “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે તિ” હે
મંગલવન ! આપે જે કહ્યું છે તે એજ રીતે છે-અર્થાત્ સર્વથા સાચું જ છે. કેમકે

મદંત ! મવદ્ધિર્યત્ પ્રતિપાદિતં તત્ એવમેવ સર્વથા સત્યમેવ મવદ્વાક્યસ્ય સર્વથૈવ પ્રમાણિકત્વાદીતિ, એવમુક્ત્વા મગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥ સુ૦ ૫ ॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વચિહ્ન્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશ્વદ્વગદ્યપદ્યનૈરુગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
બાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલત્રિવિરચિતાર્યા
શ્રી "મગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
સ્ત્યાયાં વ્યાખ્યાયાં સોડશશતકે
પ્રથમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૬-૧ ॥

કહકર ગૌતમને પ્રભુ કી ગુણસ્તુતિરૂપ વન્દના કી નમસ્કાર ક્રિયા વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સુ૦ ૫ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજ કૃત
"મગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સોલહવે શતકકા
॥ પહલા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૬-૧ ॥

આપતું વચન દરેક રીતે પ્રમાણુવાળું છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુની ગુણસ્તુતિ રૂપ વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદનાનમસ્કાર કરીને થઈ તે સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સુ૦ ૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "મગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ॥ ૧૬-૧ ॥

અથ દ્વિતીયોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભયતે—

પ્રથમોદ્દેશકે જીવાનામ્ અધિકરણં કથિતમ્ દ્વિતીયોદ્દેશકે તુ તેષામેવ જીવાનાં જરાશોકાદિરુપધર્મપ્રતિપાદનાય તથા સંગ્રહગાથોક્તજરાવિવેચનાય ચ દ્વિતીયોદ્દેશકપ્રારમ્ભતે, તસ્યેદમાદિમં મૂલમ્—‘રાયગિહે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—રાયગિહે જાવ એવં વયાસી—જીવાણં ભંતે કિં જરા-સોગે ? ગોયમા ! જીવાણં જરા વિ સોગે વિ । સે કેણદ્દેણં ભંતે એવં વુચ્છહ્ જાવ સોગે વિ, ગોયમા ! જે ણં જીવા સારીરં વેયણં વેણંતિ તેસિં ણં જીવાણં જરા, જે ણં જીવા માણસં વેયણં વેણંતિ તેસિં ણં જીવાણં સોગે સે તેણદ્દેણં જાવ સોગે વિ । એવં નેરઙ્ગયાણં વિ । એવં જાવ થણિયકુમારાણં, પુઢવકિઙ્ગયાણં ભંતે કિં જરા સોગે ? ગોયમા પુઢવીઙ્ગયાણં જરા નો સોગે । સે કેણ-દ્દેણં જાવ નો સોગે ગોયમા ! પુઢવીકાઙ્ગયાણં સારીરં વેયણં વેણંતિ નો માણસં વેયણં વેણંતિ, સે તેણદ્દેણં જાવ નો સોગે એવં જાવ ચરિંદિયાણં સેસાણં જહા જીવાણં જાવ વેમાણિયાણં । સેવં ભંતે સેવં ભંતે ત્તિ જાવ પજ્જુવાસહ ॥સૂ૦ ૧॥

दूसरे उद्देशे का प्रारंभ

પ્રથમ ઉદ્દેશ મેં જીવોં કે અધિકરણ કે સમ્બન્ધ મેં કહા ગયા હૈ અથ હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશમેં ઉન્હોં જીવોં કે જરા, શોક, આદિરુપ ધર્મોંં કા પ્રતિપાદન, તથા સંગ્રહગાથોક્ત જરા કા વિવેચન કિયા જાવેગા હસી નિમિત્ત કો લેકર દ્વિતીય ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ કિયા જા રહા હૈ ।

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા ઉદ્દેશામાં જીવોના અધિકરણ સંબંધમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશામાં તેજ જીવોના જરા, શોક, વિ. રૂપ ધર્મોત્તુ તેમજ સંગ્રહગાથામાં કહેલ જરાના વિષયમાં વિવેચન કરવામાં આવશે એજ નિમિત્તને લઈને આ બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેવું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—“ રાયગિહે જાવ ” ઇત્યાદિ—

छाया—राजगृहे यावत् एवमवादीत् जीवानां भदन्त किं जरा शोकः ?
 गौतम ! जीवानां जरापि शोकोपि । तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते यावत् शोकोपि ?
 गौतम ! ये खलु जीवाः शरीरं वेदनं वेदयन्ति तेषां खलु जीवानां जरा, ये खलु
 जीवाः मानसं वेदनं वेदयन्ति तेषां खलु जीवानां शोकः, तत्तेनार्थेन यावत्
 शोकोपि, एवं नैरयिकाणामपि एवं यावत् स्तनितकुमारानाम् पृथिवीकायिकानां
 खलु भदन्त ! किं जराशोकः ? गौतम ! पृथिवीकायिकानां जरा न शोकः ।
 तत्केनार्थेन यावत् न शोकः गौतम ! पृथिवीकायिकाः खलु शरीरं वेदनं वेदयन्ति
 नो मानसं वेदनं वेदयन्ति तत्तेनार्थेन यावत् नो शोकः, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्
 शेषाणां यथा जीवानाम् यावद्वैभानिकानाम् । तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त
 इति यावत् पर्युपास्ते ॥ सू० १ ॥

टीका—‘रायगिहे जाव एवं वयासो’ राजगृहे यावत् पर्यत् निर्गता, धर्मकथा
 कथिता, पर्वत् प्रतिगता, शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटो गौतम एव-
 मवादीत् ‘जीवाणं भंते’ जीवानां खलु भदन्त ‘किं जरासोगे’ किं जरा शोकः ?
 जरेति जरणं जरा वयसो हानिः वृद्धावस्थेत्यर्थः, शरीरदुःखस्वरूपा वा, अतो
 यदन्यदपि शरीरं दुःखं तदपि जरयोपलक्षितं भवति, तथा शोकः शोचनं दैन्यम्

‘रायगिहे जाव’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘रायगिहे जाव एवं वयासो’ राजगृहमें यावत् पर्वत् निकली
 धर्मकथा प्रभुने कही, सुनकर वह परिषदा पीछे अपने स्थान पर चली
 गई शुश्रूषमाण गौतमने विनयपूर्वक नमस्कार करते हुए प्राञ्जलिपुट
 होकर प्रभु से ऐसा पूछा—‘जीवा णं भंते ! किं जरा सोगे’ हे भदन्त !
 जीवों के क्यों वयकी हानिरूप जरावस्था—अथवा शारीरिक दुःखस्वरूप
 तथा और भी अन्य शारीरिक दुःखरूप अवस्थाएं जो कि यहां जरा-
 पद से उपलक्षित हुई हैं वे सब तथा शोक जितने भी मानसिक दुःख

टीकार्थ—“रायगिहे जाव एवं वयासो” राजगृहमां भडावीर प्रभु पधार्या
 परीषद तेमना दर्शन अने वंदना माटे नीकणी प्रभुअे धर्मकथा कही धर्मकथा
 सांलणीने ते परीषद पाछी पोतपोताने स्थाने आली गर्ध ते पछी प्रभुनी
 पैयावन्थ (सेवा) करता गौतम स्वाभीअे विनयपूर्वक प्रभुने नमस्कार
 वंदना करीने आ प्रभाअे पूछयुं. “जीवाणं भंते ! किं जरा सोगे”
 हे भगवन् ! अवेने उमरनी हानी इय जरावस्था (वृद्धपणु) अने शरीर
 संअंधथी दुःख स्वइय अवस्था के के अडिं जरा पहथी पतविषामां आवी
 छे. ते तथा शोक नेटला मानसिक दुःखो छे के तेने अही शोक शण्दथी

તત્ત્વ માનસં અતો યાન્તિ અન્યાન્યપિ માનસદુઃસ્વાન્તિ તાન્તિ શોકેનોપલક્ષિતાન્તિ ભવન્તિ, તતશ્ચ હે મદન્ત જીવાનાં કિં જરા અથ ચ શોકશ્ચ મવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવાનાં જરા વિ સોગે વિ’ જીવાનાં જરાપિ શોકોપિ-જીવાનાં જરાપિ મવતિ, અથ ચ શોકોપિ મવતિ । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ જાવ સોગે વિ’ તત્ત્વેનાર્થેન મદન્ત ઇવમુચ્યતે યાવત્ જરાપિ શોકોપિ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જે ણં જીવા’ યે સ્વલુ જીવાઃ ‘સારીરં વેયણં વેણંતિ’ શારીરમ્ શરીરસંબન્ધિ શરીરદ્વારા વા વેદનં દુઃસ્વમ્ વેદયન્તિ અનુભવન્તિ ‘તેસિં ણં જીવાણં’ તેષાં સ્વલુ જીવાનામ્ ‘જરા’ જરા મવતીતિ ‘જે ણં જીવા’ યે સ્વલુ જીવાઃ, ‘માણસં વેયણં વેણંતિ’ માનસં મનઃસંબન્ધિ વેદનં દુઃસ્વં વેદયન્તિ અનુભવન્તિ ‘તેસિં ણં જીવાણં’ તેષાં સ્વલુ જીવાનામ્ ‘સોગે’ શોકો મવતીતિ ।

હૈ જો કિં યહાં શોકસે ઉપલક્ષિત હુએ હૈં વે સ્વં હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ને કહા-‘ગોયમા’ જીવાણં જરા વિ સોગે વિ’ હે ગૌતમ ! જીવોં કો જરા સી હોતી હૈં ઓર શોક સી હોતા હૈં । પુનઃ ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પૂછા ‘સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ, જાવ સોગે વિ’ હે મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિં જીવોં કે જરા ઓર શોક હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘જે ણં જીવા સારીરં વેયણં વેણંતિ’ જો જીવ શારીરિક-શરીર સંબંધી-અથવા શરીર દ્વારા-વેદન કો દુઃસ્વકો-અનુભવ કરતે હૈં તેસિં ણં જીવાણં જરા’ ઉન જીવોં કો જરા હોતી હૈં, ‘જે ણં જીવા’, જિન જીવોં કો ‘માણસં વેયણં-વેણંતિ તેસિં ણં જીવાણં સોગે’ તથા જિન જીવોં કે માનસિક-મનઃસંબંધિ-વેદન-દુઃસ્વ-કા વેદન હોતા હૈં ઉનકે શોક હોતા હૈં । જિન

ખનાવવામાં આવ્યા છે. તે તમામ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોયમા ! જીવાણાં જરા વિ સોગે વિ ” હે ગૌતમ ! જીવાને જરાપણ હોય છે. અને શોક પણ હોય છે ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે-“ સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, જાવ સોગે વિ ” હે ભગવન ! આપ એવું શા માટે કહે છે કે જીવાને જરા અને શોક હોય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જે ણ જીવા સારીરં વેયણં વેણંતિ ” જે જીવ શરીર સંબંધી અથવા શરીર દ્વારા દુઃખનો અનુભવ કરે છે “ તેસિં ણં જીવાણં જરા ” તે જીવાને જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) થાય છે. “ જે ણં જીવા માણસં વેયણં વેદન્તિ તેસિં ણં જીવાણં સોગે ” તથા જે જીવાને માનસિક વેદન-દુઃખનો અનુભવ થાય છે, તેને શોક થાય છે જે જીવાને મન હોતું

યેષાં જીવાનામ્ મનો નાસ્તિ તેષાં જરામાત્રં ભવતિ, શોકસ્ય માનસત્ત્વેન મનસો-
ઽભાવે શોકસ્યાપ્યભાવાત્ પ્રયોજકાભાવે પ્રયોજ્યાભાવસ્ય સર્વાનુમતત્વાત્ યેષાં
જીવાનાં મનો ભવતિ તેષાં તુ જરાશોકૌ ઇતદુભયમ્પિ ભવતિ, મનસઃ શરીરના-
ન્તરિક્તયા શોકાદિમતો જરાયા આવશ્યકત્વાદિતિ । તથા ચ મનોરહિતાનાં
કેવલશરીરવતામેકેન્દ્રિયાણાં કેવલં જરૈવ ભવતિ જરાયા દેહસહચરિતત્વાત્ યેષાં
તુ મનોપિ ત્રિધતે તેષાં જરાપિ શોકોપિ ભવતિ જરાશોકયોરૂપાદાનયોઃ શારીર-
મનસોરુભયોરપિ સદ્ભાવાત્ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવસોગે વિ’ તત્તેનાર્યેન યાવત્ જરાપિ

જીવોં કે મન નહીં હૈ, उन जीवों के जरा मात्र होता है । शोक नहीं
होता है । क्योंकि शोक का सन्बन्ध मन से होता है, इसलिये मन के
अभाव में शोक का भी अभाव होता है । जिन जीवों को मन होता है
उन जीवों के जरा एवं शोक ये दोनों होते हैं । मन को शरीर बिना-
भावी होने से शोकादिमान् जीव को जरा अवश्य होती है । पर जिसको
शरीर होता है उस को मन होता भी है और नहीं भी होता है । इस
प्रकार शरीर के होने पर भी जिनको मन नहीं है ऐसे एकेन्द्रिय जीवों
को केवल जरा ही होती है, क्योंकि जरा देह सहचारी होती है । तथा
शरीर के सद्भाव में जिनको मन भी होता है उनको जरा भी होती है
और शोक भी होता है । क्योंकि जरा और शोक के उपादान कारण
जो शरीर एवं मन हैं उन दोनों का उसमें सद्भाव रहता है । ‘से
तेणद्वेणं जावसोगे वि’ इस कारण हे गौतम ! ऐसा कहा है कि जिनको

નથી તે જીવોને કેવળ ‘જરા’ જ હોય છે શોક હોતો નથી કેમકે શોકનો
સંબંધ મન સાથે હોય છે તેથી મનના અભાવમાં શોકનો પણ અભાવ
હોય છે પ્રયોજકના અભાવમાં પ્રયોજ્ય જેનો અભાવ સર્વ સમ્ભવ છે. જે
જીવોને મન હોય છે તે જીવોને જરા અને શોક એ બન્ને હોય છે મનતુ
શરીરની સાથે અવિનાશાવે સંબન્ધપણુ હોવાથી શોકાદિમાન્ જીવને જરા
અવશ્ય હોય છે. પણ જીવને શરીર પણ હોય છે અને મન પણ હોય છે
અને નથી પણ હોતું આ રીતે શરીર હોવા છતાં પણ જેને મન નથી હોતું
એવા એકેન્દ્રિય જીવોને કેવળ જરા જ હોય છે. કેમકે જરા દેહની સાથે
રહેનારી હોય છે તથા શરીરના સદ્ભાવમાં જેને મન પણ હોય છે તેને
જરા પણ હોય છે અને શોક પણ હોય છે. કેમકે જરા અને શોકના
ઉપાદાન કારણુ જે શરીર અને મન છે. તે બન્નેનો તેમાં સદ્ભાવ રહે છે.
“સે તેણદ્દેણં જાવ સોગે વિ” તે કારણુ હે ગૌતમ ! એવું કહ્યું છે કે મન

શોકોપિ । ‘એવં નેરહ્યાણ વિ’ એવં નૈરયિકાણામપિ, અનેનૈવ ક્રમેણ નારકજીવ વિષયેષિ જરાશોકયોઃ સદ્ભાવો જ્ઞાતવ્ય इति, ‘એવં જાવ થણિયકુમારાણં’ એવં યાવત્ સ્તનિતકુમારાણામપિ, યથા સમુચ્ચયજીવાનાં જરાશોકૌ વિભાગશઃ ઉક્તઃ તથા સ્તનિતકુમારપર્યન્તદેવાનામપિ જરાશોકૌ વક્તવ્યૌ, ‘પૃથ્વીકાયિકાણં મંતે કિં જરા સોગે’ પૃથ્વીકાયિકાનાં સ્વલ્પ મદન્ત કિં જરા વા શોકો વા, હે મગવન્ યે ઇમે પૃથ્વીકાયિકા જીવાસ્તેષાં જરાશોકોપિ મવતિ કિમ્ ? મગવાનાહ- ‘ગોચમા’ હે ગૌતમ ! ‘પૃથ્વીકાહ્યાણં જરા નો સોગે’ પૃથ્વીકાયિકાનાં જરા ન શોકઃ, પૃથ્વીકાયિકાનાં જરા માત્રં મવતિ કિન્તુ શોકો ન મવતિ । ગૌતમઃ

શરીર એવં મન દોનોં સાથ હૈં ડનકો જરા ઓર શોક દોનોં હોતે હૈં । ‘એવં નેરહ્યા ણં વિ’ હસી ક્રમ સે નારક જીવ કે વિષય મેં ઓ જરા ઓર શોક કા સદ્ભાવ જાનના ચાહિયે । ‘એવં જાવ થણિયકુમારાણં’ હસી પ્રકાર યાવત્ સ્તનિતકુમારોં કે વિષય મેં ઓ જાનના ચાહિયે-જિસ પ્રકાર સમુચ્ચય જીવોં કો જરા એવં શોક વિભાગશઃ કહે ગયે હૈં ડસી પ્રકાર સે વે સ્તનિતકુમાર પર્યન્ત દેવોં કો ઓ કહલેના ચાહિયે । અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘પૃથ્વીકાહ્યા ણં મંતે કિં જરા સોગે ?’ હે મદન્ત ! જો પૃથ્વીકાયિક જીવોં કો કયા જરા હોતી હૈં । શોક હોતા હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘ગોચમા । પૃથ્વીકાહ્યાણં જરા, નો સોગે’ હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોં કો જરા તો હોતી હૈં, પર મન કે અભાવ સે શોક નહીં હોતા હૈં । અવ હસ પર ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં-

અને શરીર એ બંને હોય છે. તેને જરા અને શોક એ બેઉ પણ હોય છે. “ એવં નેરહ્યા ણં વિ ” એજ કમથી નારક જીવના વિષયમાં પણ જરા અને શોકનો સદ્ભાવ સમજ લેવો. “ એવં જાવ થણિયકુમારાણં ” એજ રીતનું કથન યાવત્ સ્તનિતકુમાર સુધીના જીવનપતિના અસુરકુમારથી લઈ સ્તનિતકુમારના વિષયમાં પણ સમજ લેવું જે રીતનું કથન સમુચ્ચય જીવોના સંબંધમાં જરા અને શોક વિભાગથી કહ્યા છે. તેજ રીતે સ્તનિતકુમાર પર્યંતના દેવોને પણ સમજ લેવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“ પૃથ્વીકાહ્યાણં મંતે । કિં જરા સોગે ” હે મગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા અને શોક હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પણ કહે છે કે “ પૃથ્વીકાહ્યાણં જરા નો સોગે ” હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા હોય છે પણ મન ન હોવાથી તેને શોક નથી હોતો. ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પૂછે છે કે “ સે કેનદ્રેજં જાવ નો સોગે ”

પૂનઃ-‘સે ક્ષેણદ્વેષં જાવ નો સોગે’ તત્કેનાર્થેન યાવત્ નો શોકઃ, હે ભદ્રન્ત કેન કારણેનૈવમુચ્યતે પૃથિવીકાયિકાનાં જરૈવ ભવતિ નો શોક ઇતિ । ભગવાનાહ-
‘ગોયમા હે ગૌતમ ! ‘પુઢ્વીકાઙ્ગ્યાણં સારીરં વેયણં વેણંતિ’ પૃથિવીકાયિકાઃ
શારીરં વેદનં વેદયન્તિ, ‘નો માણસં વેયણં વેણંતિ’ નો માણસં વેદનં વેદયન્તિ તેષાં
મનસોઽસદ્ધાવાત્ ‘સે તેણદ્વેષં જાવ નો સોગે’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ નો શોકઃ યસ્માત્
પૃથિવીકાયિકજીવાનાં શરીરમાત્રં ભવતિ તેન ચ શરોરદુઃખમેવાનુભવતિ મનો ન
ભવતિ તેષામ્ તસ્માત્ કારણાત્ મનસોઽભાવે મનસઃ સંબન્ધિવેદનં શોકાદિરૂપં નો
વેદયન્તિ અતો જરામાત્રં ભવતિ શરીરમત્ત્વે જરાયા અવશ્યમ્ભાવાત્ શોકસ્તુ
કદાપિ ન ભવતિ શોકકારણસ્ય મનસોઽભાવાદિતિ ભાવઃ । ‘સે તેણદ્વેષં જાવ નો
સોગે’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ હે ગૌતમ ! એવમુચ્યતે પૃથિવીકાયિકાનાં જરા-
ભવતિ નો શોક ઇતિ, ‘એવં જાવ ચરિરિદિયાણં’ એવં યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્,

‘સે ક્ષેણદ્વેષં જાવ નો સોગે’ હે ભદ્રન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે
કહતે હૈં કિ પૃથિવીકાયિક જીવોં કો જરા હી હોતી હૈં શોક નહીં હોતા
હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ઉન સે કહતે હૈં—‘ગોયમા ! પુઢ્વીકાઙ્ગ્યાણં
સારીરં વેયણં વેણંતિ, નો માણસં વેયણં વેણંતિ’ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકા-
યિક જીવ શારીરિક દુઃખ કા અનુભવ કરતે હૈં, માનસિક વેદના કા
અનુભવ નહીં કરતે હૈં, સો હસકા કારણ એસા હૈં કિ ઉનકો મન કા
અભાવ હૈં । ‘સે તેણદ્વેષં જાવ નો સોગે’ હસી કારણ પૃથિવીકાયિક
જીવોં કો શરીર માત્ર હોતા હૈં—હસસે વે ઉસ શરીર કે દ્વારા શરીર
સંબન્ધી દુઃખ કા અનુભવ કરતે હૈં, મન નહીં હોને સે ઉસકે અભાવ
મેં મનઃ સંબન્ધીશોકાદિરૂપ દુઃખ કા વેદન નહીં કરતે હૈં એસા કહા
હૈં । ‘એવં જાવ ચરિરિદિયાણં’ હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ ચૌરિન્દ્રિય

હે ભગવન્ ! આપ એવું શા કારણે કહે છે કે પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા
જ હોય છે શોક હોતો નથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા !
પુઢ્વીકાઙ્ગ્યાણં સારીરં વેયણં વેણંતિ, નો માણસં વેયણં વેયન્તિ ” હે ગૌતમ !
પૃથ્વીકાયિક જીવ શારીરિક દુઃખનો અનુભવ કરે છે. અને માનસિક વેદનાનો
અનુભવ કરતા નથી એનું કારણ એ છે તેને મન નથી હોતું. “ સે ક્ષેણદ્વેષ-
જાવ નો સોગે ” તેજ કારણે પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેવળ શરીર જ હોય છે.
તેનાથી તે શરીર દ્વારા શરીર સંબંધી દુઃખનો અનુભવ કરે છે. મન નહિ
હોવાથી તે મન સંબંધી શોકાદિરૂપ દુઃખનું વેદન કરતા નથી. “ એવં જાવ
ચરિરિદિયાણં ” એજ રીતનું કથન યાવત્ ચૌરિન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં

एवं पृथिवीकायिकवदेव अपनेजोवायुवनस्पतिद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां विषयेऽपि विज्ञेयम् । अप्रकायिकाऽसद्भावाच्च जरामात्रं भवति शोकस्तु न भवतीति भावः, 'सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमाणियाणं' शेषाणां यथा जीवानां यावद् वैमानिकानाम्, शेषाणां उपरिनिर्दिष्टव्यतिरिक्तानां तिर्यक् पञ्चेन्द्रियमनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां विषये समुच्चयजीवप्रकरणवदेव विज्ञेयम्, एषां शरीरमनसोः सद्भावात् जराशोकयोरुभयोरपि सदभावो भवति, एतेषां जराऽपि भवति शोकोऽपि भवतीति भावः । अत्र द्वैविषये जराशब्देन शारीरिक-दुःखवेदनरूपोऽर्थो गृह्यते । सेवं भंते सेवं भंते चि जाव पज्जुवासइ' तदेवं भदन्त । तदेवं भदन्त इति यावत् पर्युपास्ते हे भदन्त सामान्यविशेषजीवविषये जराशोक-

जीवों के सम्बन्ध से भी जानना चाहिये । यहां यावत् शब्द से अप-
तेज, वायु, वनस्पति द्वीन्द्रिय, तेजन्द्रिय, जीवों का ग्रहण हुआ है इन
अप्रकायिकादिजीवों को केवल शरीर होने से जरा ही होती है, मन,
नहीं होने से शोक नहीं होता है । 'खेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमा-
णियाणं' इन से व्यतिरिक्त तिर्यक्षपंचेन्द्रियों को, मनुष्यों को, वान
व्यन्तरो को ज्योतिष्कों को एवं वैमानिकों के सम्बन्ध में भी समुच्चय
जीव प्रकरण के जैसा कथन जानना चाहिये । इन सबके शरीर एवं
मनका सद्भाव होने के कारण जरा एवं शोक ये दोनों होते हैं ।
देवों में जरा शब्द से शारीरिक दुःखवेदनरूप अर्थ ग्रहण किया गया है ।
शारीरिक वृद्धारूप अर्थ नहीं । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! चि जाव
पज्जुवासइ' हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा सत्य है हे भदन्त !

પથુ સમજી લેવું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી અપ્રકાય, તેજસકાય, વાયુકાય,
વનસ્પતિકાય, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રણ ઈન્દ્રીયવાળા જીવોનું અહણ થયું છે. આ
અપ્રકાયિક આદિ જીવોને કેવળ શરીર જ હોવાથી જરા જ હોય છે. મન
નહિ હોવાથી શોક હોતો નથી. “સેસાણં જહા જીવાણં જાવ વેમાણિયાણં”
બાકિના તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને મનુષ્યોને વાનવ્યંતરોને જ્યોતિષ્કોને અને
વૈમાનીકોના સંબંધાં પણ સમુચ્ચય જીવપ્રકરણની માફક કથન સમજી લેવું
જો બધાને શરીર અને મનને સદ્ભાવ હોવાના કારણે જરા અને શોક બે
બંને હોય છે. દેવોમાં જરા શબ્દથી શારીરિક દુઃખ વેદન રૂપ અર્થ અહણ
કર્યો છે. શારીરિક વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ અર્થ અહણ કર્યો નથી. “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !
ચિ જાવ પજ્જુવાસઈ” હે ભગવન્ ! આપનું આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે
ભગવન્ આપનું આ કથન સત્ય છે. અર્થાત્ આપે જે સામાન્ય જીવ

योविचारो विभागश्चो यत् भगवता प्रतिपादितः स तथैवेत्यहं मन्ये आप्तवाक्यस्व
सत्यत्वात् इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा पर्युपास्ते ॥ सू० १ ॥

पूर्वं देवानां जराशोकौ भवत इति प्रोक्तम्, अथ तेषामेव देवानां विशेषस्य
शक्रस्य वक्तव्यतामभिधातुमाह—‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समणं सक्के देविंदे देवराया
वज्जापाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ, इमं च णं केवलकप्पं
जंबुद्दीवे दीवे विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे आभोएमाणे,
पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्दीवे दीवे एवं जहा ईसाणे
तइयसए तहेव सक्को वि नवरं आभिओगे, णो सद्धावेइ, पाय-
त्ताणियाहिइईहरी, सुघोसा घंटा, पालओ विमाणकारी, पालगं
विमाणं, उत्तरिल्ले निजाणमग्गे दाहिणपुरत्थिमे रइगरपवए सेसं
तं चेव, जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ। धम्मकहा जाव
परिसा पडिगया। तए णं से सक्के देविंदे देवराया समणस्स
भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्टतुट्ठं
समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं
वयासी—कइविहेणं भंते उग्गहे पणत्ते, सक्का पंचविहे उग्गहे

आपका यह कथन सर्वथा सत्य है—अर्थात् आपने जो सामान्य जीव और
विशेष जीवों के विषय में जरा संबन्धी एवं शोक सम्बन्धी विचार
विभागशः प्रतिपादित किया है वह ऐसा ही है ऐसा ही है ऐसा मैं मानता
हूँ—क्योंकि आप के वाक्य सत्य होते हैं। ऐसा कहकर गौतमने
भगवान् को वंदना की नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर
वे उनकी पर्युपासना में लग गये ॥ सू० १ ॥

अने विशेष जीवोना विषयमां जरा संजंधी अने शोक संजंधी विचार
प्रगट कर्यो छे. ते तेमज छे अेम कहीने गौतमस्वामीअे भगवानने वंदना
करी नमस्कार कर्यो वंदनानमस्कार करीने पछी तेअो पोताना स्थाने
विराजमान थछ गयो. ॥सू०१॥

पृथगस्ते, तं जहा—देविंदोग्रहे रायग्रहे गाहावइ उग्रहे सागा-
रियउग्रहे सोहन्मि उग्रहे। जे इमे भंते अज्जत्ताए समणा
निर्गन्था विहरन्ति, एएसि णं अहं उग्रहं अणुजाणामी तिकट्टु
समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता, तमेव-
दिवं जाणविमाणं दुरूहइ दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए
तामेव दिसं पडिगए। भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महा-
वीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—जं णं भंते सक्के
देविंदे देवराया तुब्भे णं एवं वदइ सच्चे णं एसमट्ठं,
हंता सच्चे ॥सू० २॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरं-
दरो यावत् भुञ्जन् विहरति, इमं च खलु केवलकल्पं जंबूद्वीपं द्वीपं विपुलेना
वधिना आभोगयन् आभोगयन् पश्यति, श्रमणं भगवन्तं महावीरं जंबूद्वीपे द्वीपे ।
एवं यथा ईशानः तृतीयशतके तथा शक्रोऽपि, नगरम् आभियोगिकान् नो
शब्दायति, पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, सुषोषाघंटा, पालको विमानकारी, पालकं
विमानम्, औत्तरीयो निर्माणमार्गः, दक्षिणपौरस्त्ये रत्तिकरपर्वतः, शेषं तदेव ।
यावत् नामकं श्रावयित्वा पर्युपास्ते, धर्मरूपा यावत् परिषत् प्रतिगता । ततः
खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा
निशम्य हृष्टतुष्टः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा
एवमवादीत्—कृतिविधः खलु भदन्त । अग्रहः प्रज्ञप्तः शक्रः ! पञ्चविधोऽवग्रहः
प्रज्ञप्तः तद्यथा देवेन्द्रावग्रहः राजावग्रहः गाथापत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साध-
र्मिकावग्रहः । ये इमे भदन्त । अद्यत्वे श्रमणा निर्ग्रन्था विहरन्ति, एतेभ्यः खलु
अहम् अवग्रहमभ्यनुजानामि इति कृत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति
वन्दित्वा नमस्यित्वा तदेव दिव्यं यानविमानमारोहति आरुह्य यायेव दिशं प्रादु-
र्भूतस्त्वामेव दिशं प्रतिगतः । भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महा-
वीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, यत् खलु भदन्त
शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तुभ्यं खलु एवं वदति (अवदत्) सत्यः खलु एषोऽर्थः,
हंत सत्यः ॥ सू० २ ॥

ટીકા—‘તૈળં કાલેળં તૈળં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે—યસ્મિન્ કાલે ભગવાન્ મોકા નગર્યાં સઘવસૃતસ્તસ્મિન્ કાલે તથા તસ્મિન્ સમયે—યસ્મિન્ સમયે મોકા નગર્યાં નન્દનોદ્યાને ભગવાન્ સ્થિતવાન્ તસ્મિન્ સમયે ‘સક્કે દેવિંદે દેવરાયા-વજ્જપાણી પુરંદરે જાવ મુંજમાળે વિહરઈ’ શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ વજ્જપાણિ પુરન્દરો યાવત્ મુજ્જાનો વિહરતિ, શક્રોતિ શત્રુવિદાણે સમર્થો ભવતિ યઃ સ શક્રઃ । દેવાનામિન્દ્રઃ દેવેન્દ્રઃ, દેવરાજઃ દેવાનાં મધ્યે રાજતેડતોડસો દેવરાજઃ । વજ્જાડસ્રવિજોપઃ સ પાણૌ વિદ્યતે યસ્ય સ વજ્જપાણિઃ, પુરાણિ દૈત્યનગરાણિ દાર-યતિ ઇતિ પુરન્દરઃ યાવત્ મુજ્જાનો વિહરતિ, અત્ર યાવત્પદેનાયં પાઠઃ સંગ્રાહ્યઃ, તથાહિ—“સયકકુડ સહસ્સકલ્લે મઘવે પાગસાસણે દાહિણઢુલોગાહિવઈં પરાવણવાહણે સુરિંદે વત્તીસવિમાણસયસહસ્સાહિવઈં અરયંવરવરવત્થવરે આલહ્યમાલમડહે નવ-

દેવોં કે જરા ઔર શોક હોતે હૈં એસા કહા જા ચુકા હૈં । અવ ઉન દેવોં કે મધ્ય મૈં જો જો શક્ર હોતા હૈં ઉસકે સમ્બન્ધ મૈં વક્તવ્યતા કો પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ‘તૈળં કાલેળં’ ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈં—

‘તૈળં કાલેળં તૈળં સમણં સક્કે દેવિંદે’—ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—તૈળં કાલેળં ણં’ ઉસ કાલ મૈં ઔર ઉસ સમય મૈં જવ કિ ભગવાન્ મોકા નગરી મૈં પધારે ઔર નન્દન ઉદ્યાન મૈં વિરાજમાન હુએ । ‘સક્કે દેવિંદે દેવરાયા વજ્જપાણી પુરંદરે જાવ મુંજમાળે વિહરઈ’ વજ્જ-પાણિવાલે એવં દૈત્યોં કે નગરોં કો ધ્વસ્ત કરનેવાલે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર યાવત્ દિવ્ય ભોગોં કો ભોગતે હુએ આનન્દ મગ્ન થે । યહાં પર યાવત્ શબ્દ સે ‘સયકકુડ, સહસ્સકલ્લે, મઘવે, પાગસાસણે, દાહિણઢુલોગા-હિવઈં, પરાવણવાહણે, સુરિંદે, વત્તીસવિમાણસયસહસ્સાહિવહ, અરયં-

દેવાને જરા અને શોક હોય છે તે પ્રમાણે પહેલાં કહેવામાં આંચું છે. હવે તે દેવામાં જે શક્ર (ઇન્દ્ર) હોય છે તેના સંબંધમાં કથન પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર “તૈળં કાલેળં” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

“તૈળં કાલેળં તૈળં સમણં સક્કે દેવિંદે” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“તૈળં કાલેળં તૈળં સમણં” ભગવાન મોકા નગરીમાં પધાર્યા અને નન્દન ઉદ્યાનમાં વિરાજમાન થયા તે કાળે અને તે સમયે “સક્કે દેવિંદે દેવરાયા વજ્જપાણી પુરંદરે જાવ મુંજમાળે વિહરઈ” વગેરેના હાથમાં છે તેવા અને દૈત્યોના નગરનો નશ કરનારા દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર યાવત્ દિવ્યભોગોને ભોગવતા આનંદ મગ્ન હતા. અહિંયા યાવત્ શબ્દથી “સય-કકુડ, સહસ્સકલ્લે, મઘવે, પાગસાસણે, દાહિણઢુલોગાહિવહ, પરાવણવાહણે, સુરિંદે, વત્તીસવિમાણસયસહસ્સાહિવહ, અરયંવરવરવત્થવરે, ઇત્યાદિ પાઠ દિવ્યાંદ્ર ભોગ-

હેમચારુચિત્તચંચલકુંડલવિલિહિજ્જમાણગલ્લે મહિદ્ધિં મહજ્જુહં મહાવલે મહાજસે મહાણુભાવે મહાસોક્ખે માસુરર્ણોદી પલંબવણમાલધરે સોહમ્મે કપ્પે સોહમ્પવર્ડિ-
સં વિમાણે સુહમ્માણ સમાણ સક્કંસિ સીદાસણંસિ । સે ણં તત્થ વત્તીસાણ
વિમાણાવાસસયસહસ્સાણં, ચરુસીણ સામાણિયસાહસ્સીણં, તાયત્તીસાણ તાયત્તીસ-
ગાણં, ચરુહં લોગપાલાણં અરુહં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિણં પરિસાણં,
સત્તણં અણીયાણં, સત્તણં અણીયાહિવર્ણં, ચરુહં ચરુસીણં આયરક્કલદેવસા-
હસ્સીણં અન્નેસિં ચ વહૂણં સોહમ્મકપ્પવાસીણં વેમાણિયાણં દેવાણં દેવીણ ય આદે
વચ્ચં પોરેવચ્ચં સામિત્તં મહિત્તં મહત્તરગત્તં આણાઈસરસેણાવચ્ચં કરેમાણે પાલ્લે-
માણે મહયા હયનદ્દુગીયવાહય તંતીતલતાલતુડિયવળમુદ્દં ગપહુપહહપ્પ વાહયરવેણ
દિવ્વાઈ મોગમોગાઈ” ઇતિ ।

છાયા-શતક્રતુઃ સહસ્રાક્ષઃ મઘવાપાકશાસનઃ દક્ષિણાર્ધલોકાધિપતિઃ પેરા-
વણવાહનઃ સુરેન્દ્રઃ દ્વાત્રિશદ્વિમાનશતસહસ્રાધિપતિઃ અરજોઽમ્બરવસ્ત્રધરઃ આલ-
યિત (આશ્રિત) માલામુકુટઃ નવહેમચારુચિત્રચન્નલકુંડલવિલિખ્યમાનગલ્લઃ
(કપોલઃ) મહર્દિકઃ મહાદ્યુતિકઃ મહાવલઃ મહાયશાઃ મહાણુભાવઃ મહાસૌખ્યઃ

ચરવરવત્થધરે, હત્યાદિ પાઠ’ દિવ્વાઈ મોગમોગાઈ’ તક કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
હસ પાઠ કા ભાવાર્થ એના હૈ-શતક્રતુ સહસ્રાક્ષ, મઘવા પાકશાસન યે
સવ શક-ઇન્દ્ર કે કોલાનુસાર નામ હૈ । ઇનકો અર્થ યથાસ્થાન પર લિખા
જા ચુકા હૈ । યહ દક્ષિણાર્ધલોક કા અધિપતિ હોતો હૈ । હસકા વાહન
પેરાવત હૈ । સુરોં કા યહ સ્વામી હોતો હૈ । ૩૨ લાખ વિમાન કે અધિપતિ
હૈ । વહુત હી સુન્દર આકાશ જૈસે નિર્મલ વસ્ત્રોં કો યહ પહિરતા હૈ ।
માલા ઓર મુકુટ હસકે ગલે ઓર માથે પર રહતે હૈ । હસકી કપોલ
પાલી ધારણ કિયે હુઅ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ કે ચિત્ર વિચિત્ર કુંડલોં સે ઘર્ષિત
હોતી રહતી હૈ । પરિવાર આદિરૂપ ઋદ્ધિ હસકી વહુત હૈ । મહાદ્યુતિ-

મોગાઈ” સુધી શ્રવણ થયો છે. આ પાઠનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-શતક્રતુ,
સહસ્રાક્ષ, મઘવા, પાકશાસન, એ બધા શક-ઇન્દ્રના નામો છે. તેનો અર્થ
યોગ્ય સ્થાને લખવામાં આવ્યો છે. આ દક્ષિણ અર્ધ લોકનો અધિપતી છે,
તેમનું વાહન પેરાવત છે. દેવોના તે સ્વામી છે. ૩૨ લાખ વિમાનના
અધિપતી ઘણા જ સુંદર અને આકાશ જેવા સુલાયમ વસ્ત્રો તે પહેરે છે.
માળા આદિ અને મુકુટ અનેકમે તેમના ગળા અને માથા ઉપર રહે છે. (ધારણ
કરે છે.) તેમના લમણા ધારણ કરેલા શ્રેષ્ઠ સોનાના ચિત્રવિચિત્ર કુંડલોથી
ઘસાતા રહે છે તેમના પરિવાર ૩૫ સમૃદ્ધિ વિશાળ છે. તે મહાન કાન્તિ-

ભાસુરબોન્દિઃ (ભાસુરશરીરઃ) પ્રલમ્બમાનવનમાલાધરઃ સૌધર્મેકલ્પે સૌધર્માવતં-
સક્રે વિમાને સુધર્માયાં સમાયાં શક્રે સિંહાસને, સ સ્વહુ તત્ર દ્વાત્રિંશતઃ વિમાના-
વાસશતસહસ્રાણાં, ચતુરશીતેઃ સામાનિકસાહસ્રીણાં, ત્રયસ્ત્રિંશતઃ ત્રાયસ્ત્રિંશકાનાં,
ચતુર્ણાં લોકપાલનામ્, અષ્ટાનામ્ અગ્રમહિષીણાં સપરિવારાણં, તિષ્ઠુર્ણાં પરિપદાં,
સપ્તાનામ્ અનીકાનાં, સપ્તાનામ્ અનીકાધિપતીનાં, ચતુર્ણાં ચતુરશીતે આત્મરક્ષક-
દેવસાહસ્રીણાં (ચતુર્ગુણિતાનાં ચતુરશીતિસહસ્રપરિમિતાનામાત્મરક્ષકદેવાનામ્—
“ષટ્ત્રિંશતસહસ્રાધિકલક્ષત્રય (૩૩૬૦૦૦) સંખ્યકાનામાત્મરક્ષકદેવાનામ્”)
અન્યેષાં ચ વહૂતાં સૌધર્મકલ્પવાસીનાં વૈમાનિકાનાં દેવાનાં દેવીનાં ચ આધિપત્યં
પૌરપત્યં સ્વામિત્વં ભર્તૃત્વં મહત્તરકત્વમ્ આજ્ઞેશ્વરસેનાપત્યં કારયન્ પાલયન્ મહતા
આહતનાટયગીતવાદિતતન્ત્રીતલ્લતાલત્રુટિતયનમૃદઙ્ગપટુપટહમ્વાદિતરવેણ દિવ્યાન્

વાલા હૈ મહાચલશાલી હોતા હૈ । યજ્ઞ સે યહ સદા હરાભરા બના રહતા
હૈ—પ્રભાવ હસકા અદ્વિતીય હોતા હૈ । સુખસમ્પત્તિ હસકી અનુપમ હોતી
હૈ । શરીરકાન્તિ સે યહ પ્રકાશિત બના રહતા હૈ સૌધર્મકલ્પ મેં
સૌધર્માવતંસક વિમાન મેં, સુધર્માસભા મેં, શક્ર સિંહાસન પર યહ
વિરાજમાન રહતા હૈ । ૩૨ લાખ વિમાનોં કા, ૮૪ હજાર સામાનિક
દેવોં કા, ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોં કા, ચાર લોકપાલોં કા, પરિવાર
સહિત ૮ અગ્રમહિષિયોં કા, ત્રીન પરિપદાઓં કા સાત અનીકોં કા,
સાત અનીકાધિપતિયોં કા ૩૩૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોં કા, તથા ઔર
બી અનેક સૌધર્મકલ્પવાસીવૈમાનિક દેવોં એવં દેવીયોં કા આધિપત્ય,
પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, આજ્ઞેશ્વર સેનાપત્ય કરવાતા
હુઆ, પલવાતા હુઆ અનેક નાટય, ગીત, વાદિત્ર, તન્ત્રી, તલ્લતાલ

વાળા છે અને મહા બળવાળા છે યજ્ઞથી તેઓ હંમેશા દેહિધ્યમાન રહે છે.
એમનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે તેમની સુખસંપત્તિ અનુપમ છે શરીરની
કાન્તિથી તે પ્રકાશિત રહે છે, સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં
સુધર્મા સભામાં શક્ર સિંહાસન ઉપર તે વિરાજમાન રહે છે. બત્રીસ
લાખ વિમાનોના ચોરાસી લાખ સામાનિક દેવોના ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક
દેવોના—ચાર લોકપાલોના પરિવાર સાથે આઠ અગ્રમહિષિયોના ત્રણ
પરિપદાઓના સાત અનિકોના, સાત અનિકાધિપતિઓના ૩૩૬૦૦૦ (ત્રણ
લાખ છત્રીસહજાર આત્મરક્ષક દેવોના તેમજ બીજા ત્રણ અનેક સૌધર્મ
કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવિઓના અધિપતિપણું, અગ્રેસરપણું,
સ્વામીપણું, પોષકપણું, આજ્ઞેશ્વરપણું, ને સેનાપતિપણું કરાવતા અનેક નાટક,
ગીત, વાદિત્ર, તંત્રિ, તલ, તાલ વિ. વાજિત્રોના તુમુલ ખૂબ ધ્વનિપૂર્વક

હેમચારુચિત્રચંચલકુંડલવિલિહિજ્ઞમાણગલ્લે મહિદ્વિષ્ણુ મહજ્જુહા મહાવલે મહાજસે મહાણુભાવે મહાસૌચ્યે માસુરવૌદી પલંબવળમાલધરે સોહમ્મે કપ્પે સોહમ્મવર્ડિ-સાં વિમાણે સુહમ્માણે સમાણે સવકંસિ સીદાસણંસિ । સે ણં તત્થ વત્તીસાણ વિમાણાવાસસયસહસ્સાણં, ચડરાસીણ સામાણિયસાહસ્સીણં, તાયત્તીસાણ તાયત્તીસ-ગાણં, ચડણં લોગપાલાણં અદ્ધણં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિણં પરિસાણં, સત્તણં અણીયાણં, સત્તણં અણીયાહિવર્ણં, ચડણં ચડરાસીણં આયરવલ્લદેવસા-હસ્સીણં અન્નેસિં ચ વહૂણં સોહમ્મકપ્પવાસીણં વેમાણિયાણં દેવાણં દેવીણં ય આદે વચ્ચં પોરેવચ્ચં સામિત્તં મહિત્તં મહત્તરગત્તં આણાઈસરસેણાવચ્ચં કરેમાણે પાણે-માણે મદ્દયા હ્યનદ્ધુગીયવાડ્ય તંતીતલતાલતુડિયવળમુહં મપદ્ધુપડહપ્પ વાહ્યરવેણં દિવ્વાઈ મોગમોગાઈ”” ઇતિ ।

છાયા-શતક્રતુઃ સહસ્રાક્ષઃ મધવાપાકશાસનઃ દક્ષિણાર્ધલોકાધિપતિઃ ઐરા-વળવાહનઃ સુરેન્દ્રઃ દ્વાત્રિશદ્વિમાનશતસહસ્રાધિપતિઃ અરજોઽમ્બરવસ્ત્રધરઃ આલ-યિત (આશ્રિત) માલામુકુટઃ નવહેમચારુચિત્રચંચલકુંડલવિલિહ્યમાણગલ્લઃ (કપોલઃ) મહર્દિકઃ મહાધુતિકઃ મહાવલઃ મહાયશાઃ મહાનુભાવઃ મહાસૌચ્યઃ

વરવરવત્થધરે, હત્યાદિ પાઠ’ દિવ્વાઈ મોગમોગાઈ’ તક કા ગ્રહણ હુઆઈ । હસ પાઠ કા ભાવાર્થ એસા હૈ-શતક્રતુ સહસ્રાક્ષ, મધવા પાકશાસન યે સવ શક-ઈન્દ્ર કે કોષાનુસાર નામ હૈ । હનકા અર્થ યથાસ્થાન પર લિખા જા ચુકા હૈ । યહ દક્ષિણાર્ધલોક કા અધિપતિ હોતા હૈ । હસકા વાહન ઐરાવત હૈ । સુરોં કા યહ સ્વામી હોતા હૈ । ૩૨ લાખ વિમાન કે અધિપતિ હૈ । વહુત હી સુન્દર આકાશ જૈસે નિર્મલ વસ્ત્રોં કો યહ પહિરતા હૈ । માલા ઓર મુકુટ હસકે ગલે ઓર માથે પર રહતે હૈ । હસકી કપોલ પાલી ધારણ કિયે હુએ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ કે ચિત્ર વિચિત્ર કુંડલોં સે ઘર્ષિત હોતી રહતી હૈ । પરિવાર આદિરૂપ ઋદ્ધિ હસકી વહુત હૈ । મહાધુતિ-

મોગાઈ”” સુધી ગ્રહણ થયો છે. આ પાઠનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-શતક્રતુ, સહસ્રાક્ષ, મધવા, પાકશાસન, એ બધા શક-ઈન્દ્રના નામો છે. તેનો અર્થ યોગ્ય સ્થાને લખવામાં આવ્યો છે. આ દક્ષિણ અર્ધ લોકનો અધિપતી છે, તેમનું વાહન ઐરાવત છે. દેવોના તે સ્વામી છે. ૩૨ લાખ વિમાનના અધિપતી ધણી જ સુંદર અને આકાશ જેવા મુલાયમ વસ્ત્રો તે પહેરે છે. માળા આદિ અને મુકુટ અનુક્રમે તેમના ગળા અને માથા ઉપર રહે છે. (ધારણ કરે છે.) તેમના લમણા ધારણ કરેલ શ્રેષ્ઠ સોનાના ચિત્રવિચિત્ર કુંડલોથી ઘસાતા રહે છે તેમના પરિવાર ૩૫ સમૃદ્ધિ વિશાળ છે. તે મહાન ક્રાન્તિ-

ભાસુરબોન્દિઃ (ભાસુરશરીરઃ) પ્રલમ્બમાનવનમાલાધરઃ સૌધર્મેકલ્પે સૌધર્માવતં-
સકે વિમાને સુધર્માયાં સમાયાં શક્રે સિંહાસને, સ સ્વલ્લુ તત્ર દ્વાત્રિશતઃ વિમાના-
વાસશતસહસ્રાણાં, ચતુરશીતેઃ સામાનિકસાહસ્રીણાં, ત્રયસ્ત્રિશતઃ ત્રાયસ્ત્રિશકાનાં,
ચતુર્ણાં લોકપાલાનામ્, અષ્ટાનામ્ અગ્રમહિવીણાં સપરિવારાણં, તિસ્રુણાં પરિષદાં,
સપ્તાનામ્ અનીકાનાં, સપ્તાનામ્ અનીકાધિપતીનાં, ચતુર્ણાં ચતુરશીતે આત્મરક્ષક-
દેવસાહસ્રીણાં (ચતુર્ગુણિતાનાં ચતુરશીતિસહસ્રપરિમિતાનામાત્મરક્ષકદેવાનામ્-
“ષટ્ત્રિંશત્સહસ્રાધિકલક્ષત્રય (૩૩૬૦૦૦) સંખ્યકાનામાત્મરક્ષકદેવાનામ્”)
અન્યેષાં ચ વહૂનાં સૌધર્મકલ્પવાસીનાં વૈમાનિકાનાં દેવાનાં દેવીનાં ચ આધિપત્યં
પૌરપત્યં સ્વામિત્વં ભર્તૃત્વં મહત્તરકત્વમ્ આજ્ઞેશ્વરસેનાપત્યં કારયન્ પાલયન્ મહતા
આહતનાટ્યગીતવાદિતતન્ત્રીતલ્લતાલત્રુટિતધનમૃદંગ્ગણદુષ્ટદમ્પત્રાદિતરવેણ દિવ્યાન્

વાલા હૈ મહાબલશાલી હોતા હૈ । યશ સે યહ સદા હરાભરા બના રહતા
હૈ—પ્રભાવ હસકા અદ્વિતીય હોતા હૈ । સુખસંપત્તિ હસકી અનુપમ હોતી
હૈ । શરીરકાન્તિ સે યહ પ્રકાશિત બના રહતા હૈ સૌધર્મકલ્પ મેં
સૌધર્માવતંસક વિમાન મેં, સુધર્માસભા મેં, શક્ર સિંહાસન પર યહ
વિરાજમાન રહતા હૈ । ૩૨ લાખ વિમાનોં કા, ૮૪ હજાર સામાનિક
દેવોં કા, ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિશક દેવોં કા, ચાર લોકપાલોં કા, પરિવાર
સહિત ૮ અગ્રમહિપિયોં કા, ત્રીન પરિષદાઓં કા સાત અનીકોં કા,
સાત અનીકાધિપતિયોં કા ૩૩૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોં કા, તથા ઔર
બી અનેક સૌધર્મકલ્પવાસીવૈમાનિક દેવોં એવં દેવીયોં કા આધિપત્ય,
પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, આજ્ઞેશ્વર સેનાપત્ય કરવાતા
હુઆ, પલવાતા હુઆ અનેક નાટ્ય, ગીત, વાદિત્ર, તન્ત્રી, તલ્લતાલ

વાળા છે અને મહા બળવાળા છે યશથી તેઓ હંમેશા દેદિપ્યમાન રહે છે.
એમનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે તેમની સુખસંપત્તિ અનુપમ છે શરીરની
કાન્તિથી તે પ્રકાશિત રહે છે, સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં
સુધર્મા સભામાં શક્ર સિંહાસન ઉપર તે વિરાજમાન રહે છે. બત્રીસ
લાખ વિમાનોના ચોરાસી લાખ સામાનિક દેવોના ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક
દેવોના—ચાર લોકપાલોના પરિવાર સાથે આઠ અગ્રમહિપિયોના ત્રણ
પરિષદાઓના સાત અનિકોના, સાત અનિકાધિપતિઓના ૩૩૬૦૦૦ (ત્રણ
લાખ છત્રીસહજાર આત્મરક્ષક દેવોના તેમજ બીજા પણ અનેક સૌધર્મ
કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવિઓના અધિપતિપણુ, અગ્રેસરપણુ,
સ્વામીપણુ, પોષકપણુ, આજ્ઞેશ્વરપણુ, ને સેનાપતિપણુ કરાવતા અનેક નાટક,
ગીત, વાદિત્ર, તંત્રિ, તલ, તાલ વિ. વાજિત્રોના તુમુલ ખૂબ ધ્વનિપૂર્વક

ભોગભોગાન । इति । 'इमं च णं केवलरूपं जंबुद्वीवं दीवं' इमं च खलु केवलरूपं संपूर्णम् जंबूद्वीपं द्वीपम् 'विउलेण ओहिणा आभोएमाणे आभोएमाणे' विपुलेनावधिना आभोगयन् आभोगयन् जानन् जानन् 'पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्वीवे दीवे' पश्यति श्रमणं भगवन्तं महावीरं जंबूद्वीपे द्वीपे, 'एवं जहा ईसाणे तइयसए तहेव सक्के वि' एवं यथा ईशानस्तृतीयशतके तथैव शक्रोपि तृतीयशतकीयप्रथमोद्देशके राजप्रश्नीयातिदेशेन कथितस्तथैव शक्रविषयेपि विचारो ज्ञातव्यः ईशानवदेवशक्रस्यापि विशेषणादिकं सर्वं वाच्यम् । किन्तु 'नवरं अभियोगे णो सदावेइ' नवरम् अभियोगिकान् देवान् न शब्दयति । अथ शक्रेगानयोर्द्वैधस्य दर्शयति—'पायत्ताणियाहिबई हरी' पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, शक्रस्य पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, हरिणैगमेषी ईशानस्य तु लघुपराक्रमः । 'सुघोसा घंटा'

आदि वादित्रों की तुमुलध्वनिपूर्वक दिव्य कामभोगों को भोगता हुआ अपने समय को निकालता रहता है । 'इमं च णं केवलरूपं जंबुद्वीवं दीवं विउलेण ओहिणा आभोएमाणे २ पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्वीवे दीवे' उस समय यह अपने विस्तृत अवधिज्ञान द्वारा इस समय जंबूद्वीप का निरीक्षण करने में उपयुक्त था । इससे उसने ऐसा देखा कि जंबूद्वीप नामके द्वीप में श्रमण भगवान् महावीर विराजमान है । 'एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्के वि' तृतीय शतक के प्रथम उद्देशक में राजप्रश्नीय सूत्र के कथनानुसार जैसा कथन इन्द्र के विषय में आया है, उसी प्रकार का कथन शक्र के सन्बन्ध में भी कर लेना चाहिये । किन्तु यहाँ 'अभियोगे णो सदावेइ' वह शक्र अभियोगिक देवों को नहीं बुलाता है । तथा 'पायत्ताणियाहिबईहरी' शक्र का पदात्यनीकाधिपति हरिहरिणैगमेषी है और ईशान का लघु

દિવ્ય કામભોગોને ભોગવતા પોતાનો સમય પસાર કરી રહ્યા છે. 'इमं च णं केवलरूपं जंबुद्वीवं दीवं विउलेण ओहिणा आभोएमाणे (२) पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्वीवे दीवे' તે સમયે તે શક્ર પોતાના વિશાળ અવધિજ્ઞાન દ્વારા આ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપનું નિરીક્ષણ કરવામાં પ્રવૃત્ત હતા. તેથી તેમણે એવું જોયું કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન છે. " एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्के वि " ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના કથન અનુસાર જેવું કથન ઇશાન ઇન્દ્રના વિષમાં આવ્યું છે તેજ રીતનું કથન શક્રના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ અહીંયાં " अभियोगे णो सदावेइ " તે શક્ર અભિયોગિક દેવોને બોલાવતા નથી તથા " पायत्ताणियाहिबई हरी " શક્રના પદાત્યનીકાધિપતી હરી હારિણૈગમેષી

સુધોષા ઘંટા-શક્રસ્ય- સુધોષા ઘંટા તાડનાય હરિણૈર્ગમેષી નિયુક્તઃ, ईशानस्य तु नन्दिघोषा घंटा तत्ताडनाय लघुपराक्रमो नियुक्तः, 'पालओ विमाणकारी' पालको देवो विमाननिर्मापकः शक्रस्य, ईशानस्य तु पुष्पको देवो विमाननिर्मापकः, 'पालर्गं विमाणं' पालकं विमानं शक्रस्य, ईशानस्य तु पुष्पकनामकं विमानम्, 'उत्तरिल्ले निज्जाणमग्गे' औत्तरीयो निर्याणमार्गः, निष्क्रमणार्थं मार्ग उत्तरस्यां दिशि शक्रस्य, ईशानस्य तु दक्षिणो निर्याणमार्गः । दाहिणपुरत्थिमिल्ले रहकरपव्वए' दक्षिण-पौरस्त्ये आग्नेयकोणे रतिकरपर्वतः शक्रस्य, ईशानस्य तु नन्दीश्वरद्वीपे उत्तर-पूर्वे रतिकरपर्वतः, अवतरणाय कथितः ईशानकोणे रतिकरपर्वत ईशानस्य शक्रस्य तु आग्नेयकोणे विद्यते रतिकरपर्वत इति, एवं रूपेणोभयोर्वैलक्षण्यं वाच्यमिति । 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव, एतद् व्यतिरिक्तं सर्वं वर्णनं ईशानवदेव

પરાક્રમ હૈ । શક્ર કી સુધોષ ઘંટા હૈ । ઔર ડસકો ષજાને કે લિયે હરિ-
ણૌગમેષી નિયુક્ત હૈ, ईशान की नन्दिघोषा घंटा है उसे बजाने के लिये
लघुपराक्रम नियुक्त है । 'पालओ विमाणकारी' शक्र का विमान निर्मा-
पक पालक देव है । ईशान का पुष्पक देव है । 'पालर्गं विमाणं' शक्र का
विमान पालक नामका है, ईशान का विमान पुष्पक नामका है । 'उत्त-
रिल्ले निज्जाणमग्गे' શક્ર કે નિકલને કા માર્ગ ઉત્તર દિશા મેં હૈ, ઔર
ईशान के निकलने का मार्ग दक्षिणदिशा में हैं 'दाहिणपुरत्थिमिल्ले
रहकरपव्वए' શક્ર કા રતિકર નામ કા પર્વત અગ્નેયકોણ મેં હૈ ईशान
का नन्दीश्वर द्वीप में उत्तर पूर्व में ईशान कोण में है । इस पर्वतों पर ये
उतरते हैं । इस प्रकार से दोनों में भिन्नता है । 'सेसं तं चेव' બાકી કા
ઔર સઘ વર્ણન इस वर्णन के सिवाय शक्र का ईशान के जैसा ही है-

છે અને ઇશાનના લઘુ પરાક્રમ છે. શક્રની ઘંટા સૂધોષ નામની છે અને તેને
વગાડવા માટે હરિણૌગમેષી નિયુક્ત થયા છે. ઇશાનની નન્દિઘોષા નામની
ઘંટા છે ને તેને વગાડવા માટે લઘુપરાક્રમની નિમણુંક થઈ છે. “પાલઓ
વિમાણકારી” શક્રના વિમાનનું નિર્માણ કરનાર પાલક દેવ છે ઇશાનના
વિમાનનું નિર્માણ કરનાર પુષ્પક દેવ છે “પાલર્ગં વિમાણં” શક્રનું વિમાન
પાલક નામનું છે અને ઇશાનનું વિમાન પુષ્પક નામનું છે. “ઉત્તરિલ્લે
નિજ્જાણમગ્ગે” શક્રને નિકળવાનો માર્ગ ઉત્તરદિશા છે અને ઇશાનને નિક-
ળવાનો માર્ગ દક્ષિણ દિશા છે. “દાહિણપુરત્થિમિલ્લે રહકરવવ્વર” શક્રને
રતિકર નામનો પર્વત અગ્નિજૂથામાં છે અને ઇશાનને નન્દીશ્વરદ્વીપમાં
ઉત્તરપૂર્વમાં (ઇશ નબ્રૂથામા) છે. એ પર્વતો ઉપર તે ઉતરે છે એ રીતે તે
ખંડેમાં જુદાપણું છે. “સેસં તં ચેવ” આ વર્ણન સિવાય બાકીનું તમામ

વક્તવ્યમ્ , કિયત્ પર્યન્તં પૂર્વવદેવ વક્તવ્યમ્ તત્રાહ — ‘જાવ નામગં સાવેત્તા પજ્જુ-
વાસઈ’ યાવત્ નામ શ્રાવયિત્વા પર્યુપાસ્તે, સ્વકીયં નામ શ્રાવયિત્વા કથયિત્વા હે
મદન્ત ! અહં શકો દેવેન્દ્રો દેવરાજસ્ત્વાં વન્દે નમસ્પામીત્યાદિ, ‘ધમ્મકહા જાવ
પરિણ પહિગયા’ ધર્મકથા યાવત્ પરિણ પ્રતિગતા, પરિણ સમાગતા તત્ર ધર્મકથા
મગવતા કથિતા, ધર્મકથા શ્રુત્વા પરિણ પ્રતિગતા । ‘તણ્ણં સે સવ્કે દેવિંદે દેવ-
રાયા’ તતઃ સ્વલુ સ શકો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ
અંતિયં’ શ્રમણસ્ય મગવો મહાવીરસ્યાંતિકે સમીપે ‘ધમ્મં સોચ્ચા’ ધર્મ શ્રુત્વા
‘નિસમ્મ’ નિશમ્ય હૃદયધાર્ય ‘હટ્ઠુદ્ધ’ હટ્ઠતુષ્ઠઃ ‘સમણં મગવં મહાવીરં’ શ્રમણં મગ-
વન્તં મહાવીરમ્ ‘વંદહ નમંસઈ’ વન્દતે નમસ્યતિ, ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વન્દિત્વા
નમસ્યિત્વા ‘एवं वयासी’ एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत्—‘कहविहे णं भंते

ऐसा जानना चाहिये । ‘जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ’ और यह वर्णन
यहां हे भदन्त ! मैं देवेन्द्र देवराज शक्र आपको नमस्कार करता हूं ‘यहां
तक का ग्रहण हुआ ऐसा समझना चाहिये । ‘धम्मकहा जाव परिणा
पडिगया’ परिषदा आई, श्रमण भगवान् महावीर ने धर्मकथा कही, वह
परिषदा धर्मकथा सुनकर विसर्जित हो गई । ‘तए णं से सक्के देविंदे
देवराया’ इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने ‘समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स श्रमण भगवान् महावीर के पास ‘धम्मं सोच्चा’ धर्म का उपदेश
सुनकर ‘निसम्म’ और उसे हृदय में धारण कर ‘हट्ठुदु’ हट्ट तुष्ट
चित्त होते हुए ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमण भगवान् महावीर को
‘वंदह नमंसइ’ वन्दना की नमस्कार किया, ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना
नमस्कारकर फिर उसने उनसे इस प्रकार पूछा ‘कहविहेणं भंते ! उगगहे

વણુ'ન ઇશાન અને શકતુ' સરણુ'જ છે તેમ સમજી લેવું. “ જાવ નામગં
સાવેત્તા પજ્જુવાસઈ ” અને આ વણુ'ન હે ભગવન્ ! હું દેવેન્દ્ર શક્ર આપને
નમસ્કાર કરું છું. ત્યાં સુધી ગ્રહણ કરવાનું છે તેમ સમજી લેવું “ ધમ્મકહા
જાવ પરિણ પહિગયા ” પરિષદ આવી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ધર્મકથા
કહી પરીષદ ધર્મકથા સાંભળીને હર્ષ પુલકિત થઈ પાછી ગઈ, “ તણ્ણં સે
સવ્કે દેવિંદે દેવરાયા ” તે પછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે “ સમણસ્સ મગવઓ
મહાવીરસ્સ ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે “ ધમ્મં સોચ્ચા ” ધર્મનો
ઉપદેશ સાંભળીને “ નિસમ્મ ” ને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને “ હટ્ઠુદ્ધ ”
હટ્ટ તુષ્ટ ચિત્તવાળા થઇને “ સમણં મગવં મહાવીરં ” શ્રમણ
ભગવાન મહાવીરની “ વંદહ નમંસઈ ” વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા—“ વંદિત્તા
નમંસિત્તા ” વન્દના નમસ્કાર કરીને તેણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—

સાગારઃ, સાગાર એવ સાગરિકઃ-શય્યાતરઃ તાદૃશ સાગારિકસ્યાવગ્રહઃ સાગારિકાવગ્રહઃ, 'સાહમ્મિય ઉગ્ગહે' સાધાર્મિકાવગ્રહઃ સમાનો ધર્મો યેષાં તે સાધાર્મિકાઃ, સમાનેન એકપ્રકારકેણ ધર્મેણ ચરન્તિ શાસ્ત્રમર્યાદાનતિક્રમેણ ધર્માનુષ્ઠાનં કુર્વન્તિ એ તે સાધાર્મિકાઃ, તત્ર ગૃહસ્થાપેક્ષયા ગૃહસ્થા એવ સાધાર્મિકાઃ સાધ્વપેક્ષયા સાધ્વ એવ સાધર્મિકાઃ તેવાં પચ્ચક્રોશં પરિમાણં ક્ષેત્રં તત્ર વર્ષેતરકાલે એકં માસં વર્ષાકાલે ચતુરઃ માસાન્ પચ્ચક્રોશપ્રમાણકમેવ ક્ષેત્રં સાધાર્મિકાવગ્રહઃ । 'જે ઇમે અજ્જત્તાપ સમણા નિગ્ગંથા વિહરંતિ' એ ઇમે ભદન્ત અઘત્ત્વે શ્રમણા નિર્ગ્રંથા વિહરન્તિ 'एएस्मि णं अहं उग्हं अणुजाणामि' એતેભ્યઃ સ્વલુ અહમવગ્રહ-મભ્યનુજાનામિ, સાંપ્રતિકેભ્યો વિહરન્ત્યઃ સાધુભ્યોઽવગ્રહવિષયિણીમનુજ્ઞાં દદા-

હૈ વહ સાગાર હૈ । યહ સાગાર હી સાગરિક શય્યાતર-હૈ એસે સાગરિક જો અવગ્રહ હૈ વહ સાગારિકાવગ્રહ હૈ । 'સાહમ્મિય ઉગ્ગહે' જિનકા ધર્મ સમાન હોતા હૈ ઉનકા નામ સાધર્મિક હૈ । સમાન-એક પ્રકાર કે ધર્મ સે જો ચરતે હૈ-શાસ્ત્રમર્યાદા કે અનુરૂપ ધર્માનુષ્ઠાન કરતે હૈ-વે સાધર્મિક હૈ । इनमें गृहस्थ की अपेक्षा गृहस्थ एवं साधु की अपेक्षा साधु साधार्मिक हैं । इनका पांच कोशपरिमित क्षेत्र है वर्षा काल से भिन्नकाल में एक मास का और वर्षाकाल में ४ मासका इस प्रकार यह पांच कोश परिमित क्षेत्र ही साधर्मिकावग्रह है । ये पांच अवग्रह सुनकर इन्द्र भगवान् से बोला-हे भदन्त ! 'जे इमे... अज्जत्ताप समणा निगगंथा विहरंति' जो ये इस श्रमण निर्ग्रन्थ विहार कर रहे हैं । 'एएस्मि अहं उग्हं अणुजाणामि' इन्हें मैं अवग्रह विषयिणी आज्ञाप्रदान

રીક-શૈયાતર છે. એવા સાગરીકનો જે અવગ્રહ છે તે સાગારિકાવગ્રહ છે. " સાહમ્મિય ઉગ્ગહે " જેમનો ધર્મ એક સરખો હોય છે તેનું નામ સાધર્મિક છે. સમાન-એક પ્રકારના ધર્મથી જે રહે છે, શાસ્ત્રમર્યાદા અનુસાર ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે તે સાધર્મિક છે. તેમાં ગ્રહસ્થની અપેક્ષાએ ગ્રહસ્થ, અને સાધુની અપેક્ષાએ સાધુ સાધર્મિક છે. તેમનું પાંચકોસ પ્રમાણુ પરિમિત ક્ષેત્ર છે તે વર્ષાકાળથી ભિન્નકાળમાં (બીજા સમયમાં) એક માસનું અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિનાનું એ રીતે આ પાંચકોષ પરિમિત ક્ષેત્ર જે સાધર્મિકા અવગ્રહ ને. એ પાંચ અભિગ્રહ સંલગ્નને ધન્દ્રે ભગવાનને કહ્યું હે ભગવન્ ! " જે ઇમે અજ્જત્તાપ સમણા નિગ્ગંથા વિહરંતિ. " જે આ શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ વિહાર કરે છે. " एएस्मि अहं उग्हं अणुजाणामि " તેમને હું અવગ્રહ સંબંધી આજ્ઞા આપું છું એવું કહીને તેમણે " સમણં ભગવં મહાવીરં વદસ્વ

प्रमेयचन्द्रिका टीका श० १६ उ० २ सू० २ जीवानां जराशोकादिनिरूपणम् ६१

मीत्यर्थः, 'इति कटु' इति कृत्वा-इत्युत्तवा 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ' वन्दित्वा नमस्यित्वा तमेव दिव्यं यानविमानमारोहति । 'दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउव्भूए' आरुह्य यामेव दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूतः समागतः 'तामेव दिसं पडिगए' तामेव दिशं प्रतिगतः, 'भंते त्ति भगवं गोयमे' भदन्त ! इति भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत्, 'जं णं भंते सक्के देविंदे देवराया' यत् खलु भदन्त शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'तुव्वमेणं एवं वदइ' तुव्वमेवं वदति 'सच्चेणं एसमट्ठे' सत्यः खलु एपो-अर्थः, भगवानाह- 'हंता सच्चे' हंत सत्यः, हे भगवन्नित्येवं भगवन्तं संबोध्य

करता हूँ । ऐसा कहकर उसने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की-नमस्कार किया । 'वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ' वन्दना नमस्कार करके वह उसी अपने दिव्य यान विमान पर चढ़ा । 'दुरुहित्ता जामेवदिसं पाउव्भूए, तामेव दिसं पडिगए' चढ़कर वह जिस दिशा से आया था उसी दिशा की ओर चला गया अर्थात् जहाँ से आया था वहीं पर पीछे चला गया । 'भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' इसके बाद हे भदन्त ! इस प्रकार कहकर भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया- 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने इस प्रकार पूछा- 'जं णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया तुव्वमेणं एवं वदइ' हे भदन्त ! देवेन्द्र देव-

नमंसइ" श्रमण भगवान् महावीरने वंदना करी नमस्कार कर्था. "वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ" वंदना नमस्कार करीने ते पोताना ओज यान् विमान पर चडिगया. "दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउव्भूए, तामेव दिसं पडिगए" यान् विमान पर चडिने तेओ जे दिशा तरइथी आओया छता तेओ दिशा तरइ पाछा आइया गया. "भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" ते पछी छे लगवन् ! ओ प्रभाणु कहीने लगवान् गौतमे श्रमण भगवान् महावीरने वंदना करी नमस्कार कर्था. "वंदित्ता ! नमंसित्ता एवं वयासि" वंदना नमस्कार करीने पछी तेभणु लगवन्ने आ प्रभाणु पूछथु "जेणं भंते ! सक्के देविंदे देवराया तुव्वमेणं एवं वदइ" छे लगवन् ! देवेन्द्र देवराज शके तमने जे ओवुं कहुं.

ગૌતમોઽપૃચ્છત્ત્વ યોઽયં દેવરાજો મન્વન્તમવગ્રહવિષયેઽવદત્ત્વ સોઽર્થઃ સત્યઃ કિમ્ ? સત્યમેવોક્તં શક્રેણેત્યુત્તરં મગધત્વેતિ ભાષઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

અથ મન્વતુ શક્રપ્રતિપાદિતોઽર્થઃ સત્યસ્તથાપિ સ શક્રઃ સ્વરૂપતઃ સમ્યગ્-વાદી ઉત મિથ્યાવાદી इत्याशंक्याह—‘सक्रे णं भन्ते’ इत्यादि ।

મૂલમ્—સક્રે ણં મંતે ! દેવિંદે દેવરાયા કિં સમ્માવાઈ મિચ્છા-વાઈ ? ગોયમા ! સમ્માવાઈ નો મિચ્છાવાઈ । સક્રે ણં મંતે દેવિંદે દેવરાયા કિં સચ્ચં ભાસં ભાસઈ મોસં ભાસઈ, સચ્ચામોસં ભાસં ભાસઈ, અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસઈ ? ગોયમા ! સચ્ચંપિ ભાસં ભાસઈ જાવ અસચ્ચામોસંપિ ભાસં ભાસઈ । સક્રે ણં મંતે દેવિંદે દેવરાયા કિં સાવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ અણવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ, ગોયમા ! સાવજ્ઞંપિ ભાસં ભાસઈ, અણવજ્ઞંપિ ભાસં ભાસઈ, સે કેણટ્ટે ણં મંતે એવં વુચ્ચઈ સાવજ્ઞંપિ જાવ અણવજ્ઞંપિ ભાસં ભાસઈ, ગોયમા ! જાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં અણિજ્જૂ-હિત્તા ણં ભાસં ભાસઈ, તાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા સાવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ, જાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં નિજ્જૂ-હિત્તા ણં ભાસં ભાસઈ તાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા અણવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ, સે તેણટ્ટે ણં જાવ ભાસઈ, સક્રે ણં મંતે દેવિંદે

રાજ શક્રને જો આપ સે એસા કહા હૈ । ‘સચ્ચે ણં એસમટ્ટે’ કયા વહ અર્થ સત્ય હૈ ? અર્થાત્ દેવરાજ દેવેન્દ્ર ને જો આપસે અવગ્રહ કે વિષય મેં કથન કિયા હૈ વહ કયા સત્ય હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રસુને ઝનસે કહા—‘હંતા, સચ્ચે’ હાં ગૌતમ ! સત્ય કહા હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

“સચ્ચે ણં એસમટ્ટે” તે અર્થ શું સાચો છે ? અર્થાત્ દેવરાજ દેવેન્દ્રે આપને અવગ્રહના વિષયમાં મેં જે કથન કર્યું છે તે શું સાચું છે ? જે પ્રમાણે પૂછ્યું તેના ઉત્તરમાં લગવાનું કહે છે કે “હંતા સચ્ચે” હાં, ગૌતમ સાચું કહ્યું છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

देवराया किं भवसिद्धि ए अभवसिद्धि ए, सम्मदिष्टि ए एवं जहा मोउद्देशे सप्तकुमारो जाव नो अचरिमे ॥सू० ३॥

छाया—शक्रः खलु भदन्त ! देवेन्द्रो देवराजः किं सम्यग्वादी मिथ्यावादी ? गौतम ! सम्यग्वादी नो मिथ्यावादी । शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः किं सत्यां भाषां भाषते मृषा भाषां भाषते, सत्या मृषा भाषां भाषते असत्यमृषा भाषां भाषते ? गौतम ! सत्यामपि भाषां भाषते, यावदसत्यमृषामपि भाषां भाषते, शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः किं सावधां भाषां भाषते अनवधां भाषां भाषते ? गौतम ! सावधामपि भाषां भाषते, अनवधामपि भाषां भाषते । तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते सावधामपि यावदनवधामपि भाषां भाषते ? गौतम ! यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सूक्ष्मकाय-मनिर्युद्ध भाषां भाषते तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सावधां भाषां भाषते, यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सूक्ष्मकायं निर्युद्धं खलु भाषां भाषते, तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽनवधां भाषां भाषते तत्तेनार्थेन यावत् भाषते । शक्रः खलु भदन्त ! देवेन्द्रो देवराजः किं भवसिद्धिकः अभवसिद्धिकः सम्यग्दृष्टिकः ? एवं यथा मोकोद्देशके सप्तकुमारो यावत् नो अचरमः ॥सू० ३॥

टीका—‘सक्केणं भंते’ शक्रः खलु भदन्त ! ‘देविदे देवराया’ देवेन्द्रो देवराजः ‘किं सम्मावाई मिच्छावाई’ किं सम्यग्वादी मिथ्यावादी, सम्यक्सत्यं बभावस्थिततया वदितुं शीलं स्वभावो यस्य स सम्यग्वादी-सम्यग्दृष्टिरित्यर्थः,

शक्र प्रतिपादित अर्थ भले ही सत्य हो तो भी क्या वह शक्र एकरूपतः सत्यवादी है या मिथ्यावादी है । इस प्रकार की शंका वे प्रश्न से प्रकट करते हैं—

‘सक्केणं भंते ! देविदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई’ इत्यादि ।

टीकार्थ—हे भदन्त ! देवन्द्र देवराज शक्र ‘किं सम्मावाई मिच्छावाई’ क्या सम्यग्वादी है या मिथ्यावादी ? जो वस्तु जिस रूप से अवस्थित हैं उस वस्तु को उस रूप से कहने का स्वभाववाला है, वह सम्य-

शक्र प्रतिपादित अर्थ लक्ष्मी सायबो डाय तो पणु ते शक्र शुं स्वइपथी सत्यवादी छे के मिथ्यावादी छे आ दीतनी शंका तेओ प्रलु पासे प्रगट करे छे.

“ सक्केणं भंते ! देविदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई ” इत्यादि—

टीकार्थ—हे भगवन् ! देवेन्द्र देवराज शक्र “ सम्मावाई मिच्छावाई ” शुं सम्यग्वादी छे. के मिथ्यावादी छे ? जे वस्तु जे इपमा रह्येदी डाय ते

મિથ્યા અસત્યમ્ અયથાર્થતયા પ્રવચનપ્રતિકૂલં વદિતું શીલં-યસ્યાસૌ મિથ્યાવાદી મિથ્યાદૃષ્ટિરિત્યર્થઃ । હે મદન્ત ! શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ કિં સમ્યગ્દૃષ્ટિર્મિથ્યા-દૃષ્ટિર્વા ? इति भावः, भगवानाह-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सम्मावाई-नो मिच्छा-वाई’ सम्यग्वादी सम्यग्दृष्टिरस्ति नो मिथ्यावादी नो मिथ्यादृष्टिः । अथ गौत-मश्चतुर्विधभाषाविषये पृच्छति-‘सक्के णं भंते देविंदे देवराया’ शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः ‘किं सच्चं भासं भासइ’ किं सत्यां भाषां भाषते, ‘मोसं भासं भासइ’ मृषा भाषां भाषते, ‘सच्चामोसं भासं भासइ’ सत्यमृषा भाषां भाषते ‘असच्चामोसं भासं भासइ’ असत्यमृषा भाषां भाषते ? हे भदन्त ! योऽयं देवराजः शक्रः स सत्यभाषां वदति मृषामाषां वदति अथवा सत्यमृषाभाषां वदति असत्यमृषां वा भाषां वदतीति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सच्चंपि भासं भासइ’ सत्यामपि भाषां भाषते

ગ્વાદી હૈ । યા પ્રવચન-સે પ્રતિકૂલરૂપ અસત્ય બોલને કા સ્વભાવવાલા હૈ-મિથ્યાવાદી હૈ ? પૂછને કા ભાવ એસા હૈ કિ શક્ર સત્ય બોલનેવાલા હૈ યા મિથ્યા બોલનેવાલા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા-‘ગોયમા ! સમ્માવાઈ નો મિચ્છાવાઈ’ હે ગૌતમ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સમ્યગ્વાદી હૈ । મિથ્યાવાદી-નહીં હૈ । અન્ન ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હીં કિ ચાર પ્રકાર કી ભાષા મેં સે શક્ર કિસ ભાષા કો બોલતા હૈ-‘સક્કેણં ભંતે ! દેવિંદે દેવરાયા કિં સચ્ચં ભાસં ભાસइ, મોસં ભાસં ભાસइ સચ્ચામોસં ભાસં ભાસइ, અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસइ’ હે મદન્ત ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર કયા સત્ય ભાષા બોલતા હૈ ? યા અસત્ય ભાષા બોલતા હૈ, યા સત્યા-સત્યભાષા અર્થાત્ મિથ્રા ભાષા બોલતા હૈ યા અસત્ય મૃષા ભાષા અર્થાત્

વસ્તુનું એજ રૂપે કથન કરવું તે સમ્યક્વાદી છે અને -પ્રવચનથી વિરુદ્ધ અસત્ય બોલવાના સ્વભાવવાળું હોય તે મિથ્યાવાદી, છે પૂછવાનો ભાવ એ છે કે સમ્યગ્ બોલનાર છે, કે મિથ્યા બોલવાવાળો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! સમ્માવાઈ નો મિચ્છાવાઈ ” હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સમ્યગ્ (સાચુ બોલે) વાદી છે મિથ્યાવાદી નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ચાર પ્રકારની ભાષામાં શકે કઈ ભાતની ભાષા બોલે છે. “ સક્કેણં ભંતે ! દેવિંદે દેવરાયા કિં સચ્ચં ભાસં ભાસइ મોસં ભાસં ભાસइ સચ્ચામોસં ભાસં ભાસइ અસચ્ચા મોસં ભાસં ભાસइ ” હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શુ સત્ય ભાષા બોલે છે ? કે અસત્ય ભાષા બોલે છે કે સત્યાસત્ય ભાષા બોલે છે ? અસત્ય મૃષા ભાષા બોલે છે ? તેના ઉત્ત-

‘જાવ અસચ્ચામોસંપિ ભાસં ભાસહ’ યાવત્ મૃષાપિ ભાષાં ભાષતે સત્યમૃષાપિ ભાષાં ભાષતે અસત્યમૃષામપિ ભાષાં ભાષતે, વસ્તુતઃ સત્યામપિ ભાષાકથંચિદ્ ભાષ્ય-માણા સાવધાપિ સંભવતીતી પુનઃ પ્રશ્નયન્નાહ-‘સક્કેણમિત્યાદિ । ‘સક્કે’ ણં મંતે દેવિંદે દેવરાયા’ શક્રઃ સ્વલુ મદન્ત દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘કિં સાવજ્જં ભાસં ભાસહ અણવજ્જં ભાસં ભાસહ’ કિં સાવધાં ભાષાં ભાષતે યદ્વા અનવધાં ભાષાં ભાષતે, પ્રાણાતિપાતાદિયુક્તા ભાષા સાવધા, અવધં ગર્હિતં કર્મ પાપં વા તત્પ્રાયોજિકા ભાષા સાવધા । નિરવધા નિર્ગતં અવધં પાપં પ્રાણાતિપાતાદિરૂપં યતઃ સા નિરવધા પાપરહિતેત્યર્થઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘સાવજ્જંપિ ભાસં ભાસહ’ સાવધા-

વ્યવહાર ભાષા બોલતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા । સ્વચ્ચં પિ ભાસં ભાસહ, જાવ અસચ્ચામોસં પિ ભાસં ભાસહ’ હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સત્ય ભાષા બી બોલતા હૈ યાવત્-મૃષા ભાષા બી બોલતા હૈ, સત્ય મૃષા ભાષા બી બોલતા હૈ, ઓર અસત્યમૃષા ભાષા બી બોલતા હૈ । ‘સક્કે ણં મંતે । દેવિંદે દેવરાયા કિં સાવજ્જં ભાસં ભાસહ અણ-વજ્જં ભાસં ભાસહ’ વસ્તુતઃ સત્ય ભાષા બી શાસ્ત્રોક્તવિધિ કે અનુ-સાર નહીં બોલી જાને પર સાવધ બી હો સકતી હૈ-અતઃ ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર કયા સાવધ ભાષા બોલતા હૈ યા નિરવધ ભાષા બોલતા હૈ ? પ્રાણાતિપાત આદિ સે યુક્ત ભાષા સાવધ ભાષા કહલાતી હૈ અવધ નામ ગર્હિત કર્મ યા પાપ કા હૈ । હસકી પ્રયોજક જો ભાષા હોતી હૈ, વહ સાવધ ભાષા હૈ । પ્રાણાતિપાત આદિરૂપ અવધ-પાપ જિસ ભાષા સે નિર્ગત હો ગયા હોતા હૈ વહ નિરવધ ભાષા હૈ-પાપ રહિત ભાષા હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-

રમાં પ્રશ્ન કહે છે. ‘ગોયમા । સ્વચ્ચંપિ ભાસં ભાસહ જાવ અસચ્ચામોસં પિ ભાસં ભાસહ’ હે ગૌતમ । શકે સત્ય ભાષા પણ જોલે છે અસત્ય ભાષા પણ જોલે છે. ને સત્યાસત્ય ભાષા પણ જોલે છે અને અસત્યમૃષા ભાષા પણ જોલે છે, ન સાચી ન જોટી તેવી ભાષા સત્યમૃષા ભાષા પણ જોલે છે. “સક્કે ણં મંતે । દેવિંદે દેવરાયા કિં સાવજ્જં ભાસં ભાસહ અણવજ્જં ભાસં ભાસહ” વસ્તુતઃ સત્યભાષા પણ જોલે છે. શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ન જોલાય તે ભાષાને સાવધ ભાષા કહે છે. ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર શું સાવધ ભાષા જોલે છે ? કે નિરવધ ભાષા જોલે છે ? પ્રાણાતિપાતવાળી ભાષાને સાવધ ભાષા કહે છે. નિર્દિત કર્મને અવધ પાપકર્મ કહે છે. તે પાપકર્મવાળી જે ભાષા હોય તે સાવધ ભાષા છે પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ અવધ-પાપ જે ભાષામાં ન હોય તે-નિરવધ ભાષા છે. અર્થાત્

મપિ ભાષાં ભાષતે 'અણવજ્જંપિ ભાસં ભાસહ' અનવધામપિ ભાષાં ભાષતે । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ' તત્કેનાથેન હે મદન્ત ! એવમુચ્યતે ? 'સાવજ્જંપિ જાવ અણવજ્જંપિ ભાસં ભાસહ' સાવધામપિ યાવન્ ભાષાં ભાષતે નિરવધામપિ ભાષાં ભાષતે, મગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જાહે ણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા' યદા સ્વલુ શકો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ 'સુહુમકાયં' સૂક્ષ્મકાયં—કાયસ્ય સૂક્ષ્મો ભાગઃ સૂક્ષ્મકાયઃ, શરીરલઘુભાગઃ મુલમિત્યર્થઃ, શરીરાપેક્ષયા મુલસ્ય લઘુતા પ્રસિદ્ધૈવેતિ સૂક્ષ્મકાયં=મુલં 'અણિજ્જૂહિત્તાણં' અનિર્મૂલ્ય—અનાચ્છાદ્ય ઉત્તરા સંગાદિના, યદ્વા—સૂક્ષ્મકાયં, સૂક્ષ્મઃ લઘુકાયઃ=આકારઃ સૂક્ષ્મકાયઃ વસ્ત્રસ્વપ્નં

'ગોયમા ! સાવજ્જં પિ ભાસં ભાસહ, અણવજ્જં પિ ભાસં ભાસહ' હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવધ ભાષા બોલતા હૈં ઓર નિરવધ ભાષા બોલતા હૈં । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં । 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ સાવજ્જં પિ જાવ અણવજ્જં પિ ભાસં ભાસહ' હે મદન્ત ! એસા અપને કિલ કારણ સે કહા હૈં કિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવધ ભાષા બોલતા હૈં ઓર નિરવધ ભાષા બોલતા હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'ગોયમા જાહે ણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં અણિજ્જૂહિત્તાણં ભાસં ભાસહ તાહેણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા સાવજ્જં ભાસં ભાસહ' હે ગૌતમ ! જય દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સ્વલે મુલ બોલતા હૈં તવ વહ સાવધ ભાષા બોલતા હૈં, યહાં હસ પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે—'સુહુમકાય' શબ્દ કા અર્થ હૈં શરીર કા લઘુભાગ—મુલ 'અણિજ્જૂહિત્તા' કા અર્થ

પાપ વગરની ભાષા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે " ગોયમા ! સાવજ્જં પિ ભાસં ભાસહ, અણવજ્જંપિ ભાસં ભાસહ " હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવધ ભાષા પણ બોલે છે. અને અને નિરવધ ભાષા પણ બોલે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે " સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ સાવજ્જં પિ જાવ અણવજ્જંપિ ભાસં ભાસહ " હે ભગવન્ ! એવું આપે શા કારણે કહ્યું છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવધ ભાષા પણ બોલે છે ? અને નિરવધ ભાષા પણ બોલે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે " " ગોયમા ! જાહેણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં અણિજ્જૂહિત્તાણં ભાસં ભાસહ, તાહેણં સાવજ્જં ભાસં ભાસહ " બ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક ખુલ્લે મોઢે બોલે છે ત્યારે તે સાવધ ભાષા બોલે છે. એમ સમજવું અહિંયા આ પ્રમાણે વિચારવાનું છે—સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો અર્થ શરીરનો લઘુભાગ (નાનોભાગ) મુખ એ પ્રમાણે છે. " અણિજ્જૂહિત્તા " નો અર્થ ઉત્તરાસંગ વિગેરેથી ઢાક્યા વગર એ પ્રમાણે છે. અથવા સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો

મુખવસ્ત્રિકેત્યર્થઃ, તમ્ અણિજ્જૂહિતાળં' અનિર્યૂજ્ઞ-અદત્વા, નિર્પૂર્વકો યુહિ ધાતુ-
લૌકિકઃ આચ્છાદનાર્થકઃ વન્ધનાર્થકો વા ધાતૂનામનેકાર્થત્વાત્ અતएव 'દ્વાર્યા-
પીઢે કાથરસે નિર્યૂહો નાગદન્તકે' ઇતિ કોશે (શ્લોક-૨૩૬) ઉક્તમ્ ; યદ્વા નિર્-
પૂર્વક ઝહધાતુઃ ઉક્તાર્થકઃ 'પૃષોદરાદિત્વાદ્ ધાતોર્યગાગમઃ, અતएव "નિર્યૂહઃ
શેખરે નિર્ધાસે નાગદન્તકે" ઇતિ વિશ્વકોશઃ, સદોરકમુખવસ્ત્રિકાધારણસ્યાપિ
ઉપલક્ષણમિદમ્ તત્ર હ્રદસેવ ભગવતીસૂત્ર મૂલં પ્રમાણમ્ । અનેન ભગવદ્વાક્યેન મુખો-
પરિ મુખવસ્ત્રિકાયા વન્ધનં સિદ્ધમ્, યે તુ 'મુખવસ્ત્રિકયા મુખમનાચ્છાદ્યાપિ ભાષणे-

હૈ ઉત્તરાસંગ આદિ સે આચ્છાદિત ક્રિયે વિના અથવા-‘સૂક્ષ્મકાય’ શબ્દ
કા અર્થ વસ્ત્રચ્છવ્ગ્ઢ હૈ-જિસે મુખવસ્ત્રિકા કહા જાતા હૈ । ‘અણિજ્જૂહિતા’
મેં ‘નિર્’ પૂર્વક ‘યૂહિ’ ધાતુ હૈ, યહ ‘યૂહિ’ લૌકિક હૈં ઓર હસકા અર્થ
આચ્છાદન કરના હૈ, અથવા વાંધના હૈ । ક્યોંકિ ધાતુ કે અનેક અર્થ
હોતે હૈં । હસીલિયે ‘દ્વાર્યાપીઢે કાથરસે નિર્યૂહો નાગદન્તકે’ અર્થાત્
નિર્યૂહ શબ્દ કા અર્થ-દરબાજા ‘અપીઢ’ વાંધના કાથરસ-કાઢા, નાગ-
દન્ત-ત્વૂંટી હતને અર્થ હૈં એસા અમરકોશ મેં ૨૩૬ શ્લોક મેં કહા હૈ,
અથવા-નિર્ પૂર્વક ‘ઝહ’ ધાતુ સી હૈ-ઓર હસકા અર્થ સી વહી હૈ ।
હસકા પાઠ ‘પૃષોદરાદિગણ’ મેં હૈ, અતઃ પૃષોદરાદિ હોને સે ‘ઝહ’ ધાતુ
કો ‘યક’ આગમ હુઆ હૈ, અતएव ‘નિર્યૂહઃ શેખરે દ્વારે નિર્ધાસે નાગ-
દન્તકે’ એસા વિશ્વકોશ મેં લિખા હૈ । યહ પદ સદોરક મુખવસ્ત્રિકા કો
ધારણ કરને કા સી ઉપલક્ષક હૈ । વહાં યહી ભગવતી કા મૂલસૂત્ર
પ્રમાણ હૈ । ભગવાન્ કે હસ વાક્ય સે મુખ કે ઉપર મુખવસ્ત્રિકા વાંધના

અર્થ વસ્ત્રનો કડકો એ પ્રમાણે છે એને મુખવસ્ત્રિકા (મુહપત્તિ) કહેવામાં
આવે છે. “અણિજ્જૂહિતા” એ વાક્યમાં વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ નિર્પૂર્વક “યૂહિ”
ધાતુ છે. આ “યૂહિ” ધાતુ લૌકિક છે અને તેનો અર્થ ઢાંકવું એ પ્રમાણે
અગર બાંધવું એ પ્રમાણે થાય છે કેમકે ધાતુના અનેક અર્થો થાય છે
તેથી “દ્વાર્યાપીઢે કાથરસે નિર્યૂહો નાગદન્તકે” એ પ્રમાણે અમરકોષના ૩૩૬માં
શ્લોકમાં કહ્યું છે.

અથવા નિર્પૂર્વક ઉહ ધાતુ પણ છે અને તેનો અર્થ પણ ઉપર પ્રમાણે
થાય છે તેનો પાઠ પૃષોદરાદિ ગણમાં છે પૃષોદરાદિ હોવાથી ઉહ ધાતુને ધડ
આગમ થયો છે. “નિર્યૂહઃ શેખરે દ્વારે, નિર્ધાસે નાગદન્તકે” એ પ્રમાણે વિશ્વ-
કોષમાં લખ્યું છે આ પદ સદોરકમુખવસ્ત્રિકા દોરા સાથેની મુહપત્તિને
ધારણ કરવામાં પણ પ્રમાણ રૂપ છે. તે વિષયમાં ભગવતી સૂત્રનો આ મૂળ
પાઠ જ પ્રમાણ રૂપ છે. આ પ્રમાણે ભગવાનના વાક્યથી મોઢા ઉપર મુહ-

ન કોઝપિ દોષઃ । इति कथयन्ति तन्न सम्यक् सदोरकमुखवस्त्रिज्याऽनाच्छादित-
मुखनिःसृतेन वायुना बाह्यवायुकायसंपातिभदिजीवानां विराधनासंभवेन तादृश-
भाषाया सावद्यत्वमसङ्गात्, नहि साधुभिः सावद्या भाषा भाषणीया तस्याः
भगवता अभाषणीयत्वेन प्रतिपादनात् किं बहुना मुखमनाच्छाद्य वदतः शक्रेन्द्र-
स्यापि सावद्यभाषावत्त्वं कथितं किमन्यस्य । अन्यत्रास्यैव सूत्रस्य व्याख्यानानुसारे
श्रीमदभयदेवसूरिणापि आगमोदयसमितिमुद्रितएकाधिकसप्तशतपृष्ठे प्रति-
पादितम्—“हस्ताद्यावृत्तमुखस्य हि भाषमाणस्य जीवसंरक्षणतोऽनवद्या भाषा
भवति, अन्या तु सावद्येति” अनादृतमुखेन भाषमाणो मुनिर्वायुकायविराधकत्वेन

સિદ્ધ હોતા હૈ । જો વ્યક્તિ એસા કહતે હૈ, કિ મુખવસ્ત્રિકા સે મુખ કો
આન્છાદિત (ચુલે મુંહ) કિયે બિના બોલને મેં કોઈ બી દોષ નહીં હૈ ।
સો એસા કહના ઉનકા ઠીક નહીં હૈ ક્યોંકિ મુખવસ્ત્રિકા સે આન્છા-
દિત કિયે બિના મુખ સે નિકલી હુઈ વાયુ સે વાયુકાય સંપાતિમઆદિ
(હવામેં ઉડનેવાલે) જીવોં કી વિરાધના હોને સે એસા બોલના સાવધ
કહા ગયા હૈ । સાધુ કો સાવધભાષા નહોં બોલની ચાહિયે । ક્યોંકિ
એસી ભાષા કા પ્રયોગ ભગવાનને મુનિયોં કે લિખ, નિષિદ્ધ બતાયા હૈ ।
અધિક હસ વિષય મેં કયા કહા જાય, મુખ કો બિના આન્છાદિત કિયે
બોલનેવાલા શક્ર (ઇન્દ્ર) બી સાવધભાષી કહા ગયા હૈ તો અન્ય કી
તો ઘાત હી કયો હૈ । હસી સૂત્ર કે વ્યાખ્યાન કે અવસર મેં
શ્રી અભયદેવસૂરિ ને બી કહા કિ ‘હસ્તાદ્યાવૃત્તમુખસ્ય હિ ભાષમાણસ્ય
જીવસંરક્ષણતોઽનવદ્યાભાષા ભવતિ, અન્યાતુ સાવદ્યેતિ’ હસ્તાદિક સે

પત્તિ આંધવાનું સિદ્ધ થાય છે. જો કોઈ વ્યક્તિ એવું કહે કે મુહપત્તિ આંધ્યા
વગર ખુલ્લે મોઢે બોલવામાં કંઈ વાંધો નથી કંઈ દોષ નથી તો તેનું તેમ
કહેવું ખરોખર નથી કેમકે મુહપત્તિથી ઢાંક્યા સિવાયના મોંઢેથી નિકળેલા
વાયુથી સંપાતિમાદિ તથા હવામાં ઉડવાવાળા વાયુકાય જીવોની વિરાધના
થાય છે તેથી તેવું બોલવું સાવધ કહ્યું છે સાધુને સાવધ ભાષા બોલવી ન
જોઈએ કેમકે સાધુજનોને એવી ભાષા બોલવાની લગવાને ના કહિ છે.
આથી વિશેષ આ વિષયમાં શું કહેવું મુખને ઢાંક્યા સિવાયના મુખેથી
બોલ, ચેત્રી ભાષાને પ્રભુએ જ સાવધ ભાષા કહી છે, તો એથી વિશેષ સમજ-
વાનું શું બાકી રહે છે? મુખને ઢાંક્યા સિવાયના મુખથી બોલાવવાળા શક્ર-
ઇન્દ્રને પણ સાવધ ભાષી કહ્યો છે.

આજ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતી વખતે શ્રીમદ્ અભય દેવ સૂરીએ પણ
કહ્યું છે કે “હસ્તાદ્યાવૃત્તમુખસ્ય હિ ભાષમાણસ્ય જીવસંરક્ષણતોઽનવદ્યા ભાષા

પ્રાયશ્ચિત્તમાર્ગ ભવતિ, ઉક્તશ્ચ નિશીથસૂત્રે-

“જે મિત્રસ્તુ વાતકાયસ્સ કલમાયમવિ સમારમ્હ સમારમંતં વા સાહજ્જહ”
 इति तथा च-जानतोऽजानतोवापि-एकवारमपि-अनावृतमुखेन भाषणतो
 वायुकायाद्यसंख्यातानां जीवानां विराधना भवतीति भावः अतो मुनिना मुखवस्त्रि-
 कामवद्ध्वा किमपि कार्यं न कर्तव्यम्, उक्तश्च समुत्थानसूत्रे सप्तमोद्देशके-

“नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे-मुहपत्ति अवंधित्ता एयाइ
 कज्जाइं करित्तए तं जहा-चिट्ठित्तए वा निसिइत्तए वा सुयट्ठित्तए वा निदाइत्तए वा
 पयलाइत्तए वा उच्चारं वा पासवणं वा खेलं वा सिंघाणं वा परिट्ठवित्तए धम्म-
 कहं कहित्तए वा सव्वं वि आहारं एसित्तए वा भંડोवगरणाइं पडिलेहित्तए वा

मुख को आवृत करके बोलनेवाले की भाषा जीव रक्षा करने के कारण
 अनवध्य-निरवध्य होती है, इससे अतिरिक्त की भाषा सावध्य होती
 है। बिना आवरणवाले मुख से बोलनेवाला मुनि वायुकायिकादि असं-
 ख्यात जीवों का विराधक होता है। इससे यह प्रायश्चित्त का भागी
 होता है। निशीथसूत्र में कहा गया है कि ‘जे मित्खू वातकायस्स-
 कलमायमवि समारमह समारमंतं वा साहज्जह’ इसलिये मुनि मुखव-
 स्त्रिका बांधे बिना कुछ भी कार्य न करे। समुत्थानसूत्र में सप्तम उद्दे-
 शक में कहा गया है कि-‘नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे
 मुहपत्ति अवंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए तं जहा-चिट्ठित्तए वा निसी-
 इत्तए वा तुयट्ठित्तए वा निदाइत्तए वा पयलाइत्तए वा उच्चारं वा पास-
 वणं वा खेलं सिंघाणं परिट्ठवित्तए धम्मकहं कहित्तए वा सव्वं आहारं

भवति, अन्यातु सावयेति ” હાથ વિગેરેથી મુખને ઢાંકીને બોલવાવાળાની
 ભાષા જીવ સંરક્ષણ કરવાવાળી હોવાથી તે અનવધ-નિરવધ કહેવાય છે
 ઢાંક્યા વગરના બોલથી બોલવાવાળા મુનિ વાયુકાયિકાદિ અસંખ્યાત જીવોના
 વિરાધક હોય છે. તેથી તે મુનિ પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી બને છે નિશીથ સૂત્રમાં
 કહેવામાં આવ્યું છે કે “જે મિત્રસ્તુ વાતકાયસ્સ કલમાયવિ સમારમ્હ સમાર
 મંતં વા સાહજ્જહ ” એટલા માટે કોઈ પણ મુનિએ મુહપત્તિ બાંધ્યા સિવાય
 કંઈ પણ કાર્ય કરવું ન જોઈએ સમુત્થાન સૂત્રના સાતમાં ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે
 કે-“ નો કપ્પઈ નિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા મુહે મુહપત્તિ-અવધિત્તા એયાઈ કજ્જાઈ
 કરિત્તે, તં જહા-ચિટ્ઠિત્તેવા, નિસીઈત્તેવા, સુયટ્ઠિત્તેવા, નિદાઈત્તેવા, પયલા-
 ઈત્તેવા, ઉચ્ચારંવા પાસવણંવા, ખેલવા, સિંધાણંવા, પરિટ્ઠવિત્તે, ધમ્મકહં
 કહિત્તેવા, સવ્વંવિ આહારં એસિત્તેવા, મંડોવગરણાઈ પડિલેહિત્તે વા, વત્થંવા

વસ્થં વા પઢિલેહિત્તે ગામાણુગામં દૂહજ્જિત્તે વા સજ્જાયં વા કરિત્તે, જ્ઞાણં વા જ્ઞાહિત્તે કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે । ૯ । કપ્પહ નિગ્ગંથાણં વા નિગ્ગંથીણં વા મુહે મુહપત્તિં વંધિત્તા એવાહં કજ્જાહં કરિત્તે, તં જહા—ચિટ્ઠિત્તે વા જાવ કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે । ૧૦ ।

इत्याद्यनेकशास्त्रोक्तप्रमाणैः सदोरकमुख-
वत्त्रिका मुखेऽनवरतं बन्धनीयेति सिद्धम् । अस्य विशेषविस्तृतव्याख्या जिज्ञासु-
मिर्मत्कृतायां श्रीदशवैकालिकसूत्रस्याचारमणिमञ्जूषा टीकायां प्रथमाध्ययनस्य
प्रथमसूत्रे वायुकायसंयमप्रकरणे द्रष्टव्यम् ।

નનુ અસ્તિ મુલ્લવત્ત્રિકાયા મુલ્લે બન્ધનં કિન્તુ સા દવરકેણ બન્ધનીયેતિ ભગ-
વતા કુત્રાજ્ઞપ્તમ્ ? ભગવત્પદર્શિતવત્ત્વપાત્રોપકરણાદિ પરિમાણાદવરકમાત્રસ્યાપિ

एस्सित्ते वा भंडोवगरणाहं पडिलेहित्ते वा वस्थं वा पडिलेहित्ते वा
गामाणुगामं दूहज्जित्ते वा सज्जायं वा करित्ते, ज्ञाणं वा
ज्ञाहत्ते कौस्सगं वा ठाणं ठाहत्ते । ९॥ कप्पह निगंथाणं वा निगं-
थीण वा मुहे मुहपत्तिं वंधित्ता एवाहं कज्जाहं करित्ते, तं जहा चिट्ठि-
त्ते वा जाव कौस्सगं वा ठाणं ठाहत्ते ॥ १०॥ इत्यादि अनेकशा-
स्त्रोक्त प्रमाणों से यही सिद्ध होता है कि सदोरकमुखवत्त्रिका मुख के
ऊपर निरन्तर बंधी रहनी चाहिये । इसकी विशेष विस्तृत व्याख्या को
जानने की इच्छावाले पुरुषों को दशवैकालिक सूत्र के ऊपर मेरे द्वारा
की गई । 'आचारमणिमञ्जूषा' नामकी टीका के प्रथमाध्ययन के प्रथम
श्लोक में वायुकाय के संयमप्रकरण में देखनी चाहिये ।

શંકા—યહ તો ઠીક હૈ કિ મુલ્લવત્ત્રિકા કો મુલ્લ કે ઉપર બાંધના
ચાહિયે. કિન્તુ વહ ડોરે સે બાંધની ચાહિયે એસા ભગવાનને કહાં કહા હૈ ?

પડિલેહિત્તે, ગામાણુગામં દૂહજ્જિત્તે વા, સજ્જાયં વા કરિત્તે, જ્ઞાણં વા જ્ઞાહિત્તે,
કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે ॥૯॥ કપ્પહ નિગંથાણં વા, મુહે મુહપત્તિં
વંધિત્તા એવાહં કજ્જાહં કરિત્તે તંજહા ચિટ્ઠિત્તેવા જાવ કાઉસ્સગં વા ઠાણં
ઠાહિત્તે ॥૧૦॥

इत्यादि अनेक शास्त्रोक्त प्रमाणोत्थे सिद्धं थाय छे के
सदोरक मुखपत्ति हमेशा मोटा उपर बांधी राखी लेधये आनी विशेष
विस्तारवाणी व्य. ७५५ लघुवानी छच्छावाणाये दशवैकालिकसूत्र उपर भार
द्वारा करवासां आवेल आचारमणि मंजूषा नामनी टीकाना पड़ेला अध्या-
यना पड़ेला सूत्रमां वायुकायना संयम प्रकरणमां लेध लेवी.

શંકા—મુહપત્તિને મોટા ઉપર બાંધવી લેધએ તે બરોબર છે પરન્તુ
તે દોરા સાથે બાંધવી લેધએ એવું ભગવાને કયાં કહ્યું છે ? ભગવાને વચ્ચ,

ન્યૂનાધિકત્વેન ધારણં સંસારવર્ધનસ્ય ભવતીતિ સદોરકમુખવસ્ત્રિકાધારણે કથં ન તેષાં દોષાપત્તિઃ સ્યાત્ ? इत्यत्राह-

अर्थापत्तिप्रमाणादिति ब्रवीषि, अयं भावः-मुखवस्त्रिकया सर्वदा मुखा-
च्छादनं तु भगवता कथितमेवेति सिद्धम्, तत्र-मुखवस्त्रिकाया मुखोपरि सर्वदा
अवस्थानं डोरकमन्तरेण न संभवति अतः दोरकेण कर्णयोर्वन्धनं मुखवस्त्रिकायाः
सिद्ध्यति, न हि डोरकवन्धनमन्तरेण स्निग्धद्रव्यादिना मुखवस्त्रिकाया मुखे
नियतसंयोजनं संभवेत् अन्यथा प्रमादवशेन हस्तगृहीतमुखवस्त्रिकादिना मुखा-

भगवानને જિતના બી વસ્ત્રપાત્ર આદિ ધર્મોપકરણ રાખને કે લિયે કહા
હૈ હસકે પરિમાણ સે અતિરિક્ત એક ડોરા માત્ર બી અધિક રાખના યહ
તો સંસાર કે હી બઢાને કે લિયે હોના હૈ । ફિર હસ પ્રકાર સે સદોરક
મુખવસ્ત્રિકા કે રાખને સે ઉન મુનિજનોં કો દોષાપત્તિ કયોં નહીં હોગી ?

उत्तर—ऐसा हम अर्थापत्ति प्रमाण को लेकर कहते हैं । तात्पर्य
इसका ऐसा है कि मुखवस्त्रिका से सर्वदा मुख का आच्छादन रहना
चाहिये । यह तो भगवानने कहा ही है यह बात सिद्ध है । अब इस
पर विचारणा यह है कि मुखवस्त्रिका का मुखपर सदा अवस्थान रहना
यह डोरे से बांधे बिना हो नहीं सकता । इस प्रकार मुखवस्त्रिका का
डोरे से कानों में बांधना सिद्ध हो जाता है । यदि यह कहा जावे कि
मुखवस्त्रिका डोरे से न बांधकर अन्य किसी स्निग्ध आदि से मुखपर
नियत अवस्थान कर लिया जावेगा—सो ऐसा कहना ठीक नहीं है,
कारण कि इस प्रकार से मुखपर मुखवस्त्रिका का नियत अवस्थान हो

પાત્ર વિગેરે જે કંઈ ધર્મોપકરણ રાખવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણથી એક દોરો
પણ વધારે રાખવો તે તો કેવળ સંસારને વધારવા રૂપ જ થાય છે તો
પછી આ રીતે દોરા સાથેની મુહપત્તિ ટાળવાથી તે મુનિઓને દોષાપત્તિ
કેમ ન લાગે ? ઉત્તર પહેલાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અર્થાપત્તિ પ્રમાણને
લઈને કહ્યું છે કહેવાનો હેતુ એ છે કે મુહપત્તિથી હમેશા મોઢાનું ઢાંકણ
રહેવું જોઈએ એ પ્રમાણે ભગવાને તો કહ્યું જ છે. હવે આના ઉપર
વિચાર એજ કરવાનો છે કે મુહપત્તિનું હમેશાં મોઢા ઉપર રહેવું તે
ડોરાથી બાધ્યા વગર બની શકતું નથી. આ રીતે દોરાથી મુહપત્તિ કાનો પર
બાંધવાનું સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહિંયા જો એમ કહેવામાં આવે કે મુહપત્તિ
દોરાથી ન બાંધતાં બીજા કોઈ સ્નિગ્ધ આદિ પદાર્થથી મોઢા ઉપર દઢ કહી
લેવામાં આવે તો એવું કહેવું ઠીક નથી કારણ કે એ રીતે મુહપત્તિનું
મોઢા ઉપર કાયમ રહેવું બની શકતું નથી તેથી પ્રમાદ આદિ દોષોના

नावरणसावयभाषाभाषित्वमज्ञात् अतः प्रमादादिदोष निवारणार्थं सदोरक-
मुखवस्त्रिकाकरणमावश्यकमेव । यद्यपि भगवता दोरकस्य नामग्रहणं, न कृतं
तथापि प्रमादादिदोषनिवारणार्थं दोरकग्रहणमावश्यकमेव 'मुखवस्त्रिका मुखे-
वन्धनीया' इत्येतत्पदगतवन्धनशब्देनैव दवरकस्य स्वयं सिद्धत्वात्, नैव दवरक-
मन्तरेण वन्धनं सम्पद्यते, किं च चोलपट्टं परिधानमेव भगवता कथितं किन्तु
कट्यां डोरकेण चोलपट्टं वन्धनीयमिति क प्रतिपादितं, पात्रे घटे रजोहर-
णादी च दोरकवन्धनं बहुमूल्यवस्त्रेण रजोहरणवेष्टनम् तथा मुखवस्त्रिकाधार-

नहीं सकता । इसलिये प्रमादादि दोषों को निवारण करने के निमित्त
सदोरकमुखवस्त्रिका मुखपर बांधना आवश्यक है । यद्यपि भगवानने
डोरे से बांधना ऐसा नहीं कहा है और न डोरे का नाम ही लिया है
निषेध भी नहीं किया है फिर भी प्रमादादि दोषों को निवारण करने
के लिये दोरक का ग्रहण आवश्यक है क्योंकि 'मुखपर मुखवस्त्रिका
बांधना चाहिये' इस पदगत 'वन्धन' शब्द से दोरे का ग्रहण स्वयं सिद्ध
हो जाता है, कारण-दोरे के बिना मुखवस्त्रिका मुखपर बांधना संभव
नहीं हो सकता । यदि ऐसा माना जावे कि भगवानने तो मुखवस्त्रिका
के बांधने का ही उपदेश दिया है, डोरे से उसे बांधने का नहीं । तो
फिर ऐसा भी कहा जा सकता है कि भगवानने तो चोलपट्टक पहिरने
की ही बात कही है, कटिपर डोरे से बांधकर उसे पहिरना चाहिये
ऐसी बात तो कही नहीं है, पात्र में, घट में, रजोहरणादि में
दोरक वन्धन, बहुमूल्यवस्त्र से रजोहरणवेष्टन तथा मुख-

निवारण भाटे होरा साथेनी मुहपत्ति मोठा उपर अवश्य बांधवी जेष्ठजे जे के
लगवाने होराथी बांधवुं तेम कहुं नथी तेमज्ज होरातुं नाम पछ दीधुं
नथी तेम निषेध पछु क्यो नथी तो पछु प्रमाद आदि होषोना निरवाणु
भाटे होरातुं अडणु करवुं ते आवश्यक छे केमके मुअ उपर मुअ वस्त्रिका
बांधवी जेष्ठजे जे प्रमाणे कहेवाथी जेठ पदमां आवेल बांधन शब्दथी
होरातुं अडणु करवुं ते आपोआप सिद्ध धर्म जय छे कारणे के-होरा
सिवाय मुअवस्त्रिकाने मोठा उपर बांधी शकती नथी जे जेम मानवामां
आवे के लगवाने तो मोठा उपर मुअवस्त्रिकाने बांधवानी न आज्ञा आपी
छे होराथी तेने बांधवतुं कहुं नथी तो पछी जेम पछु कही शकय के
लगवाने तो चोलपट्टक पहिरवतुं कहुं छे, कम्भर उपर होराथी बांधीने
तेने पहिरवुं जेष्ठजे जेथी बात कडि नथी पात्रमां, घटमां रजोहरणादिमां,
होरातुं बांधन, अने किंमती वस्त्रथी रजोहरणुं विराणवुं तथा मुअवस्त्रि-

णार्थं कर्णच्छेदनं वस्त्रेण गले ग्रन्थिवन्धनमित्यादि क लिखितमित्यत्र किमुत्तरं भवन्मते इति भवद्भिरेव विचारणीयम्, सदोरकमुखवस्त्रिका बन्धने एतानि कारणानि—निरवधभाषणार्थम् १ वचनशुप्तिसमाराधनार्थम् २, संपातिमजीवरक्षणार्थं ३, सचित्तरजः सचित्तजलबिन्दुमुखे प्रवेशनिवारणार्थम् ४, भाषासमिति-समाराधनार्थम् ५, सप्तदशविधगतवायुकायसंयमरक्षणार्थम् ६, साधुलिङ्गपरिचयार्थम् ७, अतिक्रमरजोनिवारणार्थम् ८, व्यतिक्रमकचराऽपनोदर्थम् ९, अतिचारपङ्क-प्रक्षालनार्थम् १०, अनाचारगर्तपतननिवारणार्थम् ११, मिथ्यात्वदोषनिवारणार्थम्

वस्त्रिका को धारण करने के लिये कानों का छेदन एवं वस्त्र से गले में ग्रन्थिवन्धन ये सब तो भगवान् ने कहा नहीं है और न किसी शास्त्र में लिखा है, परन्तु अन्यथानुपपत्ति के बल से जैसे इनसे डोरे आदि से बांधने की बात सध जाती है, उसी प्रकार से इसी के बल पर मुखपर मुखवस्त्रिका को डोरे से बांधने की भी बात सध जाती है। मुखपर मुखवस्त्रिका के बांधने में ये कारण हैं—निरवध भाषा का बोलना, वचनशुप्ति का समाराधन करना, संपातिम जीवों की रक्षा का होना, सचित्तरज आदि के मुख में प्रवेश का निवारण होना, सचित्तजलकण के प्रवेश होने का निवारण होना, भाषासमिति का समाराधन होना, सप्तदशविध संयमगत वायुकाय संयम की रक्षा का होना, साधु लिङ्ग का परिचय होना, अतिक्रम रज का निवारण होना, व्यतिक्रमकचरादिका दूर होना, अतिचाररूप पंक (कीचड़) की सफाई रहना, अनाचार रूप गर्त (खडे) में पडने से रुकना, मिथ्यात्वदोष का

छाने धारण करवा भाटे छानेमां राखवा तेमज वस्त्रथी गजामां गाळ बांध-
वानुं ओ अधु लगवाने कछुं नथी तेमज कोछ शास्त्रमां लभ्युं नथी परन्तु
अन्यथानुपपत्तिना भजथी जेम तेमां दोरो-विगेरे बांधवानी वात
सिद्ध थर्छ जय छे, तेज रीते तेना भजथी ज मुखवस्त्रिकाने पणु दोराथी
बांधवानी वात सिद्ध थर्छ जय छे. मोढा उपर दोरा साथे मुळपत्ति बांध-
वाना कारणो नीचे मुज्ज छे. निरवध भाषानुं मोलवुं वचन शुप्तिनुं संरक्षण न
करवुं, संपातिम जिवोनी रक्षा करवी, सचित्त रज विगेरेनुं मोढाभां प्रवेश
थतां तेनुं निवारण थवुं सचित्त जण कछुनुं मोढाभां प्रवेश थता दोकावुं
भाषा समितिनुं आराधन थवुं १७ प्रकारना संयममां रछेल वायुकाय संय-
मोनी रक्षा थवी साधुना चिह्नेना परिचय थवे. अतिक्रम आववावाणी रजनुं
निवारण थवुं व्यतिक्रम कचरा विगेरेनुं दूर थवुं अतिचार रूप कादवथी
शुद्ध थवुं अनाचार रूप गतां पडतां दोकावुं मिथ्यात्वदोषथी छटवुं अवि-

१२, अविरतिनिवृत्त्यर्थम् १३, प्रमादनिवारणार्थम् १४, कषायानलप्रक्षमनार्थम् १५, अशुभयोगप्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थम् १६, षट्कायविराधनानिवारणार्थम् १७ आस्रवनिरोधार्थम् १८, संस्तरसम्पादनार्थम् १९, धर्मध्यानार्थम् २०, अष्टविधकर्मनिवारणार्थम् २१ चेति । इत्यादिकारणमवलम्ब्य सदोरकमुखवस्त्रिका मुखे बन्धनीया भवतीति सिद्धम् । एवंभूतसाधोरपि परिष्ठापनसमये मुखवस्त्रिका बद्धमुखस्यैव परिष्ठापनं कथितं बृहत्कल्पभाष्यवृत्तौ, तथाहि-तत्पाठः-“तद्यथा रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया मुखबन्धनं, चोलपट्टादि । यद्येतन्न स्थापयन्ति-ततश्चतुर्गुरुप्रायश्चित्तम्, आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति । स च कालगतो मिथ्यात्वं

हृदना, अविरति का निवारण होना, प्रमाद का निवारण होना, कषाय-रूप अग्नि की शान्ति रहना, अशुभोपयोग में प्रवृत्ति करने से दूर रहना, षट्काय के जीवों की विराधना करने से बचे रहना, आस्रव का निरोध होना, संस्तर का सम्पादन होना, धर्मध्यान का सधना, एवं-विध कर्म का निवारण होना, ये सब कारण हैं कि जिनको लेकर मुख पर-सदोरक मुखवस्त्रिका का बान्धना आवश्यक सिद्ध होता है ।

बृहत्कल्पभाष्यवृत्ति में परिष्ठापन के समय में ऐसे साधु को भी मुखवस्त्रिका से मुख बंधे हुए रहकर ही परिष्ठापन करना कहा गया है । वह पाठ इस प्रकार से है-‘रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया मुख-बन्धनं, चोलपट्टादि । यद्येतन्न स्थापयन्ति-ततश्चतुर्गुरु प्रायश्चित्तम्, आज्ञा भङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति । स च कालगतो मिथ्यात्वं

रतीतुं निवारणं यत्तुं प्रमादतुं निवारणं यत्तुं कषाय इव अग्निं शांतं यत्तुं अशुभ उपयोगमां प्रवृत्तिं हर रद्धेयुं षट्कायनां लोनी विराधनां यत्तुं आस्रवो निरोधं यतो संवरनी प्राप्तिं यवी धर्मध्यान साधनो अने आठ प्रकारना कर्मेतुं निवारणं यत्तुं आ अधा कारणो छे, जेथी मोठा उपर सदोरक मुखवस्त्रिका बांधवानुं सिद्ध अर्थ ज्ञाय छे.

बृहत्कल्प भाष्यवृत्तिमां परिष्ठापनानां समये तेवा साधुञ्चे पणुं मुखवस्त्रिकाथी मोढाने बांधेल राणीने न परिष्ठापन करवानुं कलुं छे. ते पाठ आ प्रमाणे छे-“ रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया, मुखबन्धनं, चोलपट्टादि, यद्येतन्न स्थापयन्ति ततश्चतुर्गुरु-प्रायश्चित्तं आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति सच कालगतो मिथ्यात्वं गच्छेत् यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तविधिरुपकरणमदृक् “ अनेन गृहलिङ्गेनाहं धेनो जातः इतिमिथ्यात्वं गच्छेत् । ततः

ગચ્છેત્, યતઃ અસૌ દેવલોકં ગતઃ પ્રયુક્તાવધિરૂપકરણમદૃષ્ટ્વા “અનેન ગૃહલિજ્ઞેનાહં દેવો જાતઃ” ઇતિ મિથ્યાત્વં ગચ્છેત્ ।

તથા સ પશ્ચાત્ કાલગતો દેવલોકે ઉત્પન્નોઽવધિં પ્રયુક્તે તતઃ સ એવં મન્યસે “અહમેતેન લિજ્ઞેન દેવો જાતઃ” એવં મનનાનન્તરં મિથ્યાત્વગમનમ્” ઇત્યાદિ । એવં પૂર્વોક્તાનેકપ્રમાણૈઃ મુખવસ્ત્રિકયા મુખવન્ધનં સાધોર્લિજ્ઞત્વેન સિદ્ધં કેન નિવાર્યતે । ‘ભાસં ભાસઈ’ ભાષાં ભાષતે ‘તાહે ણં’ તદા खलુ ‘સક્કે દેવિંદે દેવરાયા’ શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘સાવજ્જં ભાસં ભાસઈ’ સાવઘાં ભાષાં ભાષતે, ‘જાહે ણં સક્કે-દેવિંદે દેવરાયા’ યદા खलુ શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘સુહુમકાયં’ સુદ્ધમકાયં-મુખં ‘નજ્જૂહિત્તાણં’ નિર્યૂત્ત-અચ્છાદ્ય खલુ ‘ભાસં ભાસઈ’ ભાષાં ભાષતે ‘તાહેણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા’ તદા खલુ શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘અણવજ્જં ભાસં ભાસઈ’ અનવઘાં-નિસવઘાં ભાષાં ભાષતે ‘સે તેણદ્દેણં જાત્ર ભાસઈ’ તત્તેનાર્યેન યાવત્ ગચ્છેત્, યતઃ અસૌ દેવલોકં ગતઃ પ્રયુક્તાવધિરૂપકરણમદૃષ્ટ્વા ‘અનેન ગૃહલિજ્ઞેનાહં દેવો જાતઃ’ ઇતિ મિથ્યાત્વં ગચ્છેત્ ।

તતઃ સ પશ્ચાત્ કાલગતો દેવલોકે ઉત્પન્નોઽવધિં પ્રયુક્તે તતઃ સ એવં મન્યતે ‘અહમેતેન લિજ્ઞેન દેવો જાતઃ’ એવં મનનાનન્તરં મિથ્યાત્વગમનમ્” ઇત્યાદિ । હસ પ્રકાર હન ઉક્ત પ્રમાણોં સે મુખવસ્ત્રિકા દ્વારા મુખવન્ધન સાધુ કા લિજ્ઞ હૈં હસ સિદ્ધ હુઈ વાત કો કૌન રોક સકતા હૈ । હસ પ્રકાર ‘ભાસં ભાસઈ’ જબ દેવન્દ્ર દેવરાજ શક્ર મુખ કો અચ્છાદિત કિયે બિના બોલતા હૈ-તબ વહ સાવઘ ભાષા બોલતા હૈ । યહ વાત હસ પૂર્વોક્ત કથન સે સિદ્ધ હો જાતા હૈ । ‘જાહે ણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં નિજ્જૂહિત્તા ભાસં ભાસઈ’ તથા જબ વહ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર મુખ કો અચ્છાદિત કરકે ભાષા બોલતા હૈ । ‘તાહેણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા અણવજ્જં ભાસં ભાસઈ’ તબ વહ અનવઘ ભાષા બોલતા હૈ । ‘સે

સ પશ્ચાત્ કાલગતો દેવલોકે ઉત્પન્નોઽવધિં પ્રયુક્તે તતઃ સ એવં મન્યન્તે અહમેતેન લિજ્ઞેન દેવો જાતઃ. એવં મનનાનન્તરં મિથ્યાત્વગમનં ઇત્યાદિ । આ રીતના પ્રમાણોથી મુખવસ્ત્રિકા દ્વારા મુખ બંધન સાધુનું ચિહ્ન છે. આ સિદ્ધ હકીકતને કોણ રોકી શકે તેમ છે? આ રીતે “ભાસંભાસઈ” જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર મુખને ઢાંક્યા સિવાય બોલે છે ત્યારે તે સાવઘ ભાષા બોલે છે. તે વાત આ પૂર્વોક્ત કથનથી સિદ્ધ થઈ જાય છે. “જાહેણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં નિજ્જૂહિત્તા ભાસં ભાસાઈ.” તથા જ્યારે તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર બોલે છે ત્યારે તે ભાષા બોલે છે. “તાહેણં સક્કે દેવિંદે દેવરાયા અણ-

ભાષતે, ઉત્તરાસંગાદિના મુખમનાચ્છાદ્ય ભાષાં ભાષતે તદા સા ભાષા સાવધા
 ભવત્તિ, યદ્યુતરાસંગાદિના મુખમાચ્છાદ્ય ભાષાં ભાષતે તદા સા ભાષા નિરવધા
 ભવતીતિ ભાવઃ । પુનરપિ શક્રમેવાધિકૃત્યાહ—‘સવકેળમિત્યાદિ, સવકેળં મંતે’
 શક્રઃ खलु भदन्त ‘देविंदे देवराया’ देवेन्द्रो देवराजः किं भवसिद्धि’ किं
 भवसिद्धिकः ‘अभवसिद्धिए, सम्मादिद्धिए’, अभवसिद्धिकः सम्यग् दृष्टिकः,
 हे भदन्त शक्रो भवसिद्धिकोऽभवसिद्धिकः सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिर्वेति प्रश्नः ।
 भगवानाह—‘एवं जहा मोउदेसए सणकुमारो जाव नो अचरिमे’ एवं यथा—मोको-
 देशके मोकानगरीवक्तव्यताप्रतिपादके तृतीयशतके प्रथमोद्देशे सनत्कुमारः
 यावत् नो अचरमः तृतीयशतकीयप्रथमोद्देशके यथा सनत्कुमारविषये कथित-

તેજદ્વેષં જાવ ભાસહ’ ફસલિયે મૈને હે ગૌતમ ! એસા કહા હૈ કિ જવ
 વહ શક્ર ઉત્તરાસંગ આદિ સે મુખ કો આચ્છાદિત કર બોલતા હૈ તથ વહ
 નિવરવ્ય ભાષા બોલતા હૈ ઓર જવ વિના આચ્છાદિત-ખુલે મુંહ બોલતા
 હૈ, તથ વહ સાવધભાષા બોલતા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘સવકેળં મંતે દેવિંદે દેવરાયા કિ
 ભવસિદ્ધિ અભવસિદ્ધિ, સમ્માદિદ્ધિ’ હે ભદન્ત ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ
 શક્ર કયા ભવસિદ્ધિક હૈ યા અભવસિદ્ધિક હૈ યા સમ્યગ્દૃષ્ટિક હૈ ?
 ફસકે ઉત્તર મૈં પ્રભુ કહતે હૈ—‘એવં જહા મોઉદેસએ સણકુમારો જાવ નો
 અચરિમે’ મોકા નગરી કી વક્તવ્યતા કે પ્રતિપાદક તૃતીયશતક મૈં પ્રથમ
 ઉદ્દેશક મૈં સનત્કુમાર કે વિષય મૈં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર

જગ્ગં ભાસં ભાસહ ” ત્યારે તે અનવધ નિરવધ ભાષા બોલે છે. “સે તેજદ્વેષં
 જાવ ભાસહ ” હે ગૌતમ ! તે કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે જ્યારે તે શક્ર
 ઉત્તરાસંગ (ઉપરજી) થી મોઢાને ઢાંકીને બોલે છે. ત્યારે તે નિરવધ ભાષા
 બોલે છે. અને જ્યારે મુખ ઢાંક્યા વગર ખુલ્લે મોઝે બોલે છે ત્યારે તે
 સાવધ ભાષા બોલે છે,

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘સવકેળં મંતે ! દેવિંદે
 દેવરાયા કિં ભવસિદ્ધિ અભવસિદ્ધિ સમ્માદિદ્ધિ ” હે ભગવન ! દેવેન્દ્ર દેવ-
 રાજ શક્ર શું ભવસિદ્ધિ છે ? કે અભવસિદ્ધિ છે. અથવા સમ્યગ્ દૃષ્ટિ
 છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “એવં જહા મોઉદેસએ સણકુમારો જાવ નો
 અચરિમે ” મોકા નગરીના વર્ણનનું પ્રતિપાદન કરનાર ત્રીજા શતકના પહેલા
 ઉદ્દેશમાં સનત્કુમારના વિષયમાં એવું કહ્યું છે તેવું જ કથન અહિંયાં પણ

स्त्वयैवेहापि सर्वमेव बोध्यम् नो अचरमः, सनत्कुमारवद् अयं शक्रोपि नो अचरमः
किन्तु चरमोऽस्तीति भावः ॥सू० ३॥

पूर्वं शक्रस्य देवेन्द्रस्य स्वरूपं कथितम्, तत्सर्वं कर्मबलादेव भवतीति
कर्मस्वरूपं निरूपयन्नाह—‘जीवाणं भन्ते’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवाणं भन्ते किं चेयकडा कम्मा कज्जन्ति अचेय-
कडा कम्मा कज्जन्ति? गोयमा! जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जन्ति
नो अचेयकडा कम्मा कज्जन्ति। से केणट्ठेणं भन्ते एवं वुच्चइ जाव
कज्जन्ति, गोयमा! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोदि
चिया पोग्गला कलेवरचिया पोग्गला तहा तहा णं ते पोग्गला
परिणमन्ति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! दुट्ठणैसु दुस्से-
ज्जासु दुन्निसीहियासु तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमन्ति
नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! आथंके से वहाए होइ
संकप्पे से वहाए होइ मरणंते से वहाए होइ, तहा तहा णं
ते पोग्गला परिणमन्ति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! से
तेणट्ठेणं जाव कम्मा कज्जन्ति, एवं नेरइयाणवि एवं जाव वेसा-
णियाणं। सेवं भन्ते सेवं भन्ते जाव विहरइ ॥सू० ४॥

॥सोलसमे बीओ उद्देसो समत्तो॥

छाया—जीवानां भदन्त । किं चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते, अचेतः
कृतानि कर्माणि क्रियन्ते। गौतम! जीवानां चेतःकृतानि कर्माणि
क्रियन्ते नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते । तत्केनार्थेन भदन्त । एवमुच्यते

भी वह सव कथन जानना चाहिये । सनत्कुमार के जैसा यह शक्र भी
अचरम नहीं है किन्तु चरम है ॥ सू० ३ ॥

समल्ल देवुं सनत्कुमारनी भाइक आ शक अचरम नथी किन्तु चरम
भववाणा छे. ॥सू० ३॥

યાવત્ ક્રિયન્તે, ગૌતમ ! જીવાનામાહારોપચિતાઃ પુદ્ગલાઃ વોન્દિચિતાઃ પુદ્ગલાઃ કલેવરચિતાઃ પુદ્ગલાસ્તથા તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ, ન સન્તિ અચેતઃ કૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણાયુષ્મન્ ! દુઃસ્થાનેષુ દુઃશય્યાસુ દુર્નિષઘાસુ તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ ન સન્તિ અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણાયુષ્મન્ ! આતઙ્કસ્તસ્ય વધાય ભવતિ સંકલ્પસ્તસ્ય વધાય ભવતિ મરણાન્તસ્તસ્ય વધાય ભવતિ તથા તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ ન સન્તિ અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણાયુષ્મન્ ! તત્તેનાર્થેન યાવત્ કર્માણિ ક્રિયન્તે । એવં નૈરયિકાણામપિ એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ । તદેવં ભદંત તદેવં ભદંત ઇતિ યાવત્-વિહરતિ ॥ સૂ. ૪ ॥

॥ પોઢશશતકે દ્વિતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ૧૬-૨ ॥

ટીકા-‘જીવાણં મંતે’ જીવાનાં ભદન્ત ‘કિં ચેયકઢા કમ્માકજ્જંતિ-અચેય-કઢા કમ્મા કજ્જંતિ’ કિં ચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ ક્રિયન્તે અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ ક્રિયન્તે ‘ચેયકઢેત્તિ’ ચેતઃકૃતાનિ, તત્ર ચેતસ્થૈન્યમ્ જીવસ્વરૂપા ચેતનેત્યર્થઃ, તેન ચૈતન્યેન કૃતાનિ વદ્ધાનિ ઇતિ ચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ ‘કજ્જંતિ’ ક્રિયન્તે, - મવન્તિ ? અથવા ‘અચેયકઢા કમ્મા’ અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ ‘કજ્જંતિ’ મવન્તિ કિમ્ ? તથા ચ હે ભદન્ત ! જીવાનામિમાનિ કર્માણિ જીવોપાર્જિતાનિ

પહેલે શક્ર કે સમ્બન્ધ મેં જો વસકે સ્વરૂપ કા કથન કિયા ગયા હૈ વહ સ્વ કર્મ કે હી વલ સે હોના હૈ । હસી સમ્બન્ધ કો લેકર યહાં અવ કર્મ કે સ્વરૂપ કા સૂત્રકાર નિરૂપણ કરતે હૈ ।

‘જીવાણં મંતે કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-જીવાણં મંતે ! કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ અચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! જીવોંકો જો કર્મોં કા બંધ હોતા હૈ વહ ઉંકી ચેતના સે કિયે ગયે કર્મોં કા બંધ હોતા હૈ યા ચેતના સે વિના કિયે ગયે કર્મોં કા બંધ

પહેલાં શકના સંબંધના જે તેના સ્વરૂપનું કથન કર્યું છે તે તમામ કર્મના જે બળથી થાય છે એ સંબંધને લઈને સૂત્રકાર હવે કર્મના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે.

“ જીવાણં મંતે ! કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ ” ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે “ જીવાણં મંતે ! કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ અચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ ” હે ભગવન્ ! છવેને જે કર્મોના બંધ થાય છે. તે છવની ચેતનાથી કરેલ કર્મોના બંધ થાય છે કે ચેતનાથી નહિ કરેલ કર્મોના બંધ થાય છે ? આ

भवन्ति, यद्वा अजीवोपार्जितानि भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवाणं चेयकडाकम्मा कज्जंति’ जीवानां चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति ‘नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति’ नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति, जीवोपार्जितान्येव कर्माणि भवन्ति नो अजीवोपार्जितानि । गौतमः कारणं पृच्छति—‘सेकेणट्ठेणं भंते’ तत्केनार्थेन भदन्त ! ‘एवं वुच्चइ जाव कज्जंति’ एवमुच्यते यावत् चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते, भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवाणां’ जीवानां ‘आहारोवचिया पोगगला’ आहारोपचिताः पुद्गलाः आहारेण आहाररूपेणोपचिताः संचिता ये पुद्गलास्ते आहारोपचिताः, ‘बोदिचिया पोगगला’ बोदिचित्ताः पुद्गलाः तत्र बोन्दिः—अव्यक्तावयवं शरीरम् ततो बोन्दिस्तथा अव्यक्तावयवशरीररूपतयोपचिताः संचिता ये पुद्गलास्ते बोन्दिचिताः, तथा ‘कलेवरचिया पोगगला’ कलेवर-

होता है ? इस प्रश्न का आशय केवल इतना ही है कि जीवों को ये कर्म जीवोपार्जित होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति, नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति, जीवों के द्वारा बान्धे हुए कर्म उनकी चेतना द्वारा उपार्जित किये हुए ही होते हैं—अर्थात् जीवोपार्जित ही होते हैं अजीवोपार्जित नहीं होते हैं । इसमें कारण जानने की इच्छा से गौतम प्रभु से पूछते हैं—‘से केणट्ठेणं भंते । एवं वुच्चइ जाव कज्जंति’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कर्म जीवोपार्जित होते हैं, अजीवोपार्जित नहीं होते हैं । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा । जीवाणं आहारोवचिया पोगगला, बोदिचिया पोगगला कलेवरचिया

પ્રશ્નનો આશય કેવળ એટલો જ થાય છે કે જીવોને આ કર્મ લાગે છે તે જીવોપાર્જિત હોય છે ? કે અજીવોપાર્જિત હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જીવાણં ચેવકહાકમ્મા કજ્જંતિ નો અચેયકહકમ્મા કજ્જંતિ ” જીવોએ આંધેલ કર્મ તેની ચેતનાથી જ મેળવેલ હોય છે—અર્થાત્ જીવોએ જ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે. તેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “ સે કેણટ્ઠેણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ જાવ કજ્જંતિ ”—હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કર્મ જીવોએ જ ઉપાર્જિત—પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે અજીવે ઉપાર્જિત કરેલ હોતા નથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! જીવાણં આહારો-વચિયા પોગગલા બોદિચિયા પોગગલા કલેવરચિયા પોગગલા, તદ્દા તદ્દા ણં તે

ચિતા. પુદ્ગલાઃ કલેવરં વ્યક્તાવયવકં શરીરમ્ તદ્રૂપેણોપચિતાઃ સચિતા યે પુદ્ગલાસ્તે કલેવરચિતાઃ 'તદા તદા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમંતિ' તથા તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમંતિ, તથા તથા તેન તેન રૂપેણ આહારાદિરૂપેણ પરિણામં પ્રાપ્નુવન્તીતિ તે પુદ્ગલા इत्यर्थः, यथा-आहारादिरूपेण गृहीताः पुद्गला जीवानामाहारादितया परिणमन्ति तथैव कर्मपुद्गला जीवानां ज्ञानावरणीयादि तत्तद्रूपेण परिणमन्तीत्यत- एवोक्तम्-चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते किन्तु 'नत्थि अचेयकडा कम्मा समणा- उसो' न सन्ति अचेतःकृतानि कर्माणि 'समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् तस्मात् कारणात् एतानि कर्माणि चेतनकृतान्येव भवन्ति न तु अचेतनकृतानि भवन्तीति भावः । यथा-यथा प्रकारेण आशातोत्पादककर्मतया पुद्गला गृहीता भवन्ति ते तथाप्रकारेणैवाशातोत्पादकरूपेण परिणमन्ति, तथाहि 'दुट्ठाणेषु

પોગ્ગલા, તદા તદા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમંતિ, નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો । 'હે ગૌતમ ! जीवों के द्वारा आहाररूप से संचित किये गये जो पुद्गल हैं वे अव्यक्तावयवा शरीररूप से संचित किये गये जो पुद्गल हैं वे', तथा व्यक्तावयवरूप से उपचित किये गये जो पुद्गल हैं वे, उस उस आहारादिरूप से परिणत होते हैं-इस प्रकार अहारा-दिरूप से गृहीत पुद्गल जीवों के आहारादिरूप से परिणाम को प्राप्त करते हैं अतः वे कर्मपुद्गल जीवों के ज्ञानावरणीयादिरूप से परिणम-जाते हैं । इसलिये ऐसा कहा है कि कर्म चैतन्यकृत होते हैं-'नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो' अचैतन्यकृत नहीं होते हैं । तथा अशा-तोत्पादाक कर्मरूप से जो पुद्गल गृहीत होते हैं वे उसी अशातोत्पादकफल रूप से परिणत होते हैं-इसी बात को प्रभु इस प्रकार से प्रकट करते

પોગ્ગલા પરિણમંતિ નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો ” હે ગૌતમ ! જીવોએ આહાર માટે સંચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તેમજ અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી સંચિત કરેલ જે પુદ્ગલો છે. તે તથા વ્યક્ત અવયવ રૂપથી ઉપચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તે આહાર આદિ રૂપથી પરિણમે છે. આ રીતે આહાર આદિ રૂપથી ગ્રહણ થયેલ પુદ્ગલ જીવોને આહાર આદિ રૂપથી પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે કર્મ પુદ્ગલ જીવોને જ્ઞાનમાં આદરણીય રૂપથી પરિણમી જાય છે. તેથી એવું કહ્યું છે કે કર્મ ચૈતન્ય-આત્મા દ્વારા કૃત હોય છે. “ નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો ” કર્મ અચૈતન્યે કરેલા હોતા નથી તથા અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ રૂપથી જે પુદ્ગલ ગ્રહણ થાય છે. તેજ અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર ક્ષણ રૂપથી ફરી જાય છે. એજ

‘દુસ્સેજ્જાસુ દુન્નિસીહિયાસુ’ તત્ર-‘દુદ્ધાણેસુ’ इति दुःस्थानेषु=शीतोष्णदंशमश-
 कादियुक्तेषु कायोत्सर्गासनादि स्थानेषु ‘दुस्સેજ્જાસુ’ इति दुःशय्यासु-दुःख-
 जनकोन्नतावनतभूम्यादियुक्तासु वसतिषु ‘दुन्નિસીહિયાસુ’ इति दुर्निपद्यासु-दुःख-
 हेतुकस्वाध्यायभूमिषु ‘તહા તહા ણં તે પોગલા પરિણમંતિ’ तथा तथा खलु ते
 पुद्गलाः परिणमन्ति-तथा तथा तेन तेन प्रकारेण अनेकप्रकारकासातजनकतया
 ते पुद्गलाः परिणाममासादयन्ति अतश्च जीवानामेवासातसंभवात् जीवैरेवासात-
 कारणरूपकर्माणि कृतातीति निश्चीयते, अन्यथा यदि तानि कर्माणि जीवकृतानि
 न भवेयुरतदा अकृताभ्यागमदोषः प्रसज्येत जीवकृतत्वे च तेषां कर्मणां चेतः
 कृतत्वमर्थत एव सिद्धं भवतीत्यत आह-‘समणा उसो’ हे आयुष्मन् श्रमण !
 ‘नत्थि अचेयकडाकम्मा’ न सन्ति अचेतः कृतानि कर्माणि, यतोऽशातोत्पा-

हैं-‘दुद્ધाણેસુ દુસ્સેજ્જાસુ દુન્નિસીહિયાસુ,’ दुःस्थानों में-शीतोष्णदंश
 मशकादियुक्त कायोत्सर्गासनादिस्थानों में, दुःशय्याओं में दुःखजनक
 ऊंची नीची भूमियुक्त वसतिघों में, दुर्निपद्याओं में दुःखहेतुक स्वाध्या-
 यभूमियों में, ‘તહા તહા ણં તે પોગલા પરિણમંતિ’ उस उस प्रकार से
 अनेक प्रकार के अशाताजनकरूप से-वे पुद्गल परिणाम को प्राप्त करते
 हैं। अतः जीवों के ही अशाताका संभव होने से जीवों के द्वारा ही
 अशाताकारणरूप कर्म किये गये हैं ऐसा निश्चय हो जाता है। यदि
 ये कर्म जीवकृत न हों तो अकृताभ्यागमदोष की प्रसक्ति होती है।
 और जब ये जीवकृत माने जाते हैं तो यह बात स्पष्ट जाती है कि ‘कर्म
 चेतन कृत ही होते हैं अचेतनकृत नहीं होते हैं। यही बात ‘समणा
 उसो ! नत्थि अचेयकडाकम्मा’ इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है।

વાતને પ્રભુ આ રીતે પ્રગટ કરે છે ‘ દુદ્ધાણેસુ દુસ્સેજ્જાસુ દુન્નિસીહિયાસુ ’
 ખરાબ સ્થાનોમાં-ઠંડા, ગરમ, દંશ (ડાંસ) મચ્છર નિગેરેથી યુક્ત કાયો-
 ત્સર્ગ આસન વગેરે સ્થાનોમાં ખરાબ શેયાઓમાં-દુઃખજનક ઉંચીનીચી ભૂમિ
 વાળી વસતિમાં દૂર નિપદાઓમાં દુઃખતા કારણે રૂપ સ્વાધ્યાય ભૂમિઓમાં
 “ તહા તહાણ તે પોગલા પરિણમંતિ ” તે, તે પ્રકારથી-અનેક પ્રકારની આશા-
 તાજનક રૂપથી તે પુદ્ગલ ફેરફારને પ્રાપ્ત કરતા રહે છે જેથી એવાને જ
 અશાતાનો સંભવ હોવાથી એવો દ્વારા જ અશાતાના કારણે રૂપ કર્મ કર
 વામાં આવે છે. એવો નિશ્ચય થઈ જાય છે. જો તે કર્મ એવે કરેલા ન હોય
 તો ‘અકૃતાભ્યાગમ’ દોષ લાગી જાય છે અને ત્યારે કર્મ એવે કરેલ
 માનવામાં આવે છે ત્યારે તે વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે. કે કર્મ અવકૃત જ
 હોય છે અચેતન કૃત હોતા નથી એજ વાત “ સમણાસો ! નત્થિ અચેય-

પાદકર્મપુદ્ગલગ્રહણેન દુઃસ્થાનાદિ પ્રાપ્ત્યા જીવસ્યૈવ દુઃખં ભવતિ, અતો જીવસંપાદિતમેવ કર્મ તતશ્ચ ચેતઃકૃત્ત્વં સુતરામેવ કર્મણો ભવતિ ન તુ કથમપ્યચેતઃ કૃત્ત્વમિતિ ભાવઃ । અથ શરીરમાશ્રિત્ય કર્મપરિણામમાહ— ‘આયંકે સે વહાણ હોઈ’ આતઙ્કસ્તસ્ય વધાય ભવતિ, આતઙ્કજીવકૃતકર્મજનિતઃ જ્વરાદિરુપો રોગઃ ‘સે’ તસ્ય જીવસ્ય વધાય મરણાય ભવતિ જીવકૃતાસ્તે એવ કર્મપુદ્ગલાઃ જ્વરાદિરુપેષ્-પરિણામમાસાઘ તસ્ય કર્મકર્તુર્જીવસ્ય મરણાયાપિ ભવતીતિ ભાવઃ । ‘સંકલ્પે સે વહાણ હોઈ’ સંકલ્પસ્તસ્ય વધાય ભવતિ, સંકલ્પઃ—માનસિકભયાદિરુપઃ ‘સે’ તસ્ય ‘વહાણ’ વધાય મરણાય ભવતીતિ, તથા ‘મરણંતે સે વહાણ હોઈ’ મરણાન્ત-

જિસ કારણ સે અશાતોત્પાદક કર્મપુદ્ગલોં કે ગ્રહણ સે જીવ કો દુઃસ્થાનાદિ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઔર હસ સે જીવ કો હી દુઃખ હોતા હૈ, અતઃ જીવ સંપાદિત હી કર્મ હૈ । ‘આયંકે સે વહાણ હોઈ’ હસકા તાત્પર્ય એસા હોતા હૈ કિ જીવ જિનકર્મોં કો સંપાદિત કરતા હૈ—વાંધતા હૈ—અપને શુભાશુભ પરિણામોં સે કામીળ વર્ગનાઓં કો કર્મરૂપ સે પરિણમાકર ડનકા બંધ કરતા હૈ । તથ વહ ડનકે ઉદય મેં વિવિધ પ્રકાર કી પરિસ્થિતિ સંપન્ન થયતા હૈ—જ્વરાદિ રોગોં સે બી યહ પ્રસિદ્ધ હોતા હૈ—જીવકૃત વે કર્મ પુદ્ગલ જ્વરાદિરૂપ સે પરિણત હોકર આત્મા કો દુઃખિત કરતે હૈ । ઔર એસી બી પરિસ્થિતિ હસકે સામને લા દેતે હૈ કિ જિસકી વજહ સે યહ પર્યાયાન્તરિત બી હો જાતા હૈ । ‘સંકલ્પે સે વહાણ હોઈ’ વે કર્મ પુદ્ગલ—અર્થાત્ અપને ઉદય મેં જીવ મેં નાના પ્રકાર કે સંકલ્પ વિભાવ કે નિમિત્ત હુવ કર્મ પુદ્ગલ અપને કરનેવાલે જીવ કો

કહાક્રમા” એ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જે કારણથી અશાતા ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ પુદ્ગલોના અહણથી જીવને દુઃસ્થાન વિગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તેનાથી જીવને જ દુઃખ થાય છે. એટલા માટે કર્મ જીવે જ ઉપાર્જિત કહેલ છે. “આયંકે સે વહાણ હોઈ” તેનો ભાવ એ છે કે, જીવ જે કર્મને ઉપાર્જિત કરે છે—બાંધે છે. પોતાના શુભ અશુભ પરિણામોની કર્મવર્ગિણીઓથી કર્મ રૂપથી પરિણમાવી તે તેનો બાંધ કરે છે. ત્યારે તે કર્મના ઉદયમાં જુદા જુદા પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળો બને છે. જવર (તાપ) વિગેરે રોગોવાળો પણ તે થાય છે. અર્થાત્ જીવે કરેલા તે કર્મ પુદ્ગલ જવર વિગેરે રૂપથી પરિણમી ને આત્માને દુઃખિત કરે છે. અને એવી પરિસ્થિતિ તેની સામે લાવી દે છે કે જેના કારણે એ પર્યાયાન્તરિત થઈને બીજા પર્યાયવાળો પણ ઘર્ષ જાય છે. “સંકલ્પે સે વહાણ હોઈ” ભય વિગેરે અનેક પ્રકારના સંકલ્પ રૂપમાં પરિણત થયેલ તે કર્મપુદ્ગલ—અર્થાત્ પોતાના ઉદ-

સ્તસ્ય વધાય ભવતિ, મરણસ્વરૂપઃ અન્તો વિનાશો યસ્માત્ સ મરણાન્તઃ મુદ્ધરાદિ-
ઘાતઃ 'સે' તસ્ય જીવસ્ય 'વહાણ' વધાય મરણાય ભવતિ, તત્રાતઙ્કસંકલ્પમર-
ણાન્તેષુ ચ 'તહાતહાણં તે પોગ્ગલા પરિણમન્તિ' તથા તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિ-
ણમન્તિ, તથા તથા તેન તેન વધાદિજનકત્વેન પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ, યેન તસ્વ
કર્મકર્તૃર્જીવસ્યાતઙ્કાદિના વધો ભવતિ, એવં ચ વધસ્ય જીવાનામેવ દર્શનાત્ વધ-
કારણસ્વરૂપા અસાતવેદ્યપુદ્ગલાજીવકૃતા અતથેતઃકૃતાન્યેવ કર્માણિ નત્વચેતઃ-
કૃતાનીતિ નિશ્ચીયતે इत्यत आह—'नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो' न सन्ति

હી કષ્ટ પહુંચાતે હૈં—જીવ ભયભીત હોકર અપની ગૃહીત પર્યાય કો
ભી છોડ દેતા હૈ । 'મરણંતે સે વહાણ હોઈ' અકાલ મૃત્યુ કે કારણ ભી
હસ જીવ કો હન્હી અપને દ્વારા કિયે ગયે કર્મો' કે પ્રભાવ સે મિલતે
હૈં—મરણરૂપ અન્ત અપના જિસસે હોતા હૈ એસા વહ મરણાન્ત—મુદ્-
રાદિઘાત હૈ । હસ સે જીવ કા વ્યવહાર મેં વિનાશ હોતા દેખા જાતા
હૈ હસ કથન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ આતઙ્ક, સંકલ્પ એવં મરણાન્ત મેં
'તહા તહા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમન્તિ' વધોદિ જનકરૂપ સે જીવદ્વારા
કૃત વે કર્મ પુદ્ગલ હી પરિણમતે હૈં કિ જિસસે ઉસ કર્મ કરનેવાલે
જીવ કા આતઙ્કાદિ દ્વારા વધ હો જાતા હૈ યહ વધરૂપ ફલ જીવો મેં હી
દેખા જાતા હૈ હસલિયે પ્રાણાતિપાતરૂપ પુદ્ગલ જીવ કૃત હૈં હસલિયે ચેતઃ
કૃત હોને સે વે કિસી પ્રકાર અચેતકૃત નહીં હૈં એસા નિશ્ચય હોતા હૈ ।
હસી બાત કો 'નત્થિ અચેતકડા કમ્મા સમણાઉસો' હસ સૂત્ર દ્વારા

યમાં જીવમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિભાવને નિમિત્ત થઈને કર્મ પુદ્ગલ
પોતાને કરવાવાળા જીવને જ હુઃખ પહોંચાડે છે. જીવ ભયભીત થઈને પોતે
અહણુ કરેલા પર્યાયને પણ છોડી દે છે. “મરણાંતે સે વહાણ હોઈ” અકાલ
મૃત્યુનું કારણ પણ જીવને તેજ પોતે કરેલા કર્મોના પ્રભાવથી મળે છે.
મરણુ રૂપ પોતાનો અન્ત જેનાથી થાય છે. તેવો તે મરણાન્ત એટલે કે મુદ્ધર
તોમર—તલવાર વિગેરેનો પ્રહાર છે. તેનાથી વ્યવહારમાં જીવનો વિનાશ થતો
જેવામાં આવે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સંધોધાત વિગેરે આતંગ
સંકલ્પને મરણાન્તમાં “તહા તહાણં તે પોગ્ગલા પરિણમન્તિ” વધોદિના કારણ
રૂપથી જીવ દ્વારા કરેલા તે કર્મ પુદ્ગલ જ પરિણમે છે. કે જેનાથી તે કર્મ
કરનાર જીવનો આતંગ—સંધોધાત વિગેરેથી વધ—નાશ થઈ જાય છે આ વધ-
રૂપ રૂપ જીવોમાં જ જેવામાં આવે છે જેથી પ્રાણાતિપાત રૂપ પુદ્ગલ જીવ-
કૃત છે. તેથી આત્મકૃત હોવાથી તે કોઈ પણ પ્રકારે અચેતનકૃત નથી એવો
નિશ્ચય થાય છે. એજ વાતને “નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો” આ સૂત્ર

અવેતઃકૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણામુષ્મન્ , હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! ગૌતમ ! યસ્માત્ આતઙ્કાદિનાં જીવસ્થૈર્ મરણં ભવતિ નાન્યેવાય્ અતશ્ચેતઃ કૃતાન્યેવ કર્માણિ ભવન્તિ નઃતુ કથમપિ અવેતઃકૃતત્વં કર્મગામિતિ ભાવઃ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ કમ્મા કજ્જંતિ’ તત્તેનાર્યેત યાવત્ કર્માણિ ક્રિયન્તે ભવન્તીતિ, અત્ર યાવત્ પદેન-જીવાણં ચેય-કઢા કમ્મા કજ્જંતિ નો અચેયકઢા’ इत्यस्य पदसमूहस्य ग्रहणम् , ‘एवं नेरइयाण वि’ एवं नैरयिकानामपि, नैरयिकजीवसंबन्धिकर्मविषयोपि अत्रैवैव प्रकारेण कर्म-विषयो ज्ञातव्यः, ‘एवं जाव वेमाणियाणं’ एवं यावद्वैमानिकानाम् , एवमेव वैमानिकजीवपर्यन्तं विज्ञेयम् । ‘सेवं भंते सेवं भंते’ तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त, हे भगवन् कर्मणां चेदः संपादयविषये यत् देवानुप्रियैराख्यातमेतत् एवमेव सर्वमेव-

સમજાયા ગયા છે । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ કમ્મા કજ્જંતિ’ इसीलिये हे गौतम ! मैंने पूर्वोक्त रूपसे कहा है कि कर्म जीवकृत हैं, अजीवकृत नहीं हैं क्योंकि आतङ्क (सद्य.घातिरोग) आदि से जीव का ही मरण होता है अन्य अजीवादिका नहीं, अतः वे जैसा कहा है वैसे ही हैं । यहां यावत्पद से ‘जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति नो अचेयकडा’ इस पद का संग्रह हुआ है । ‘एवं नेरइयाण वि’ इसी प्रकार का कथन नैर-यिक जीवों के द्वारा किये गये कर्मों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । ‘एवं जाव वेमाणियाणं’ और इसी प्रकार का कथन यावत् वैमानिक जीवों तक के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । ‘सेवं भंते । सेवं भंते । जाव विहरइ’ हे भदन्त ! कर्म चेतनकृत होते हैं उस विषय में आप देवानुप्रिय ने जो कथन किया है-वह ऐसा ही है हे भदन्त ! वह ऐसा

દ્વારા સમજાવવામાં આંચું છે. “સે તેણદ્દેણં જાવ કમ્મા કજ્જંતિ ” તેથી હે ગૌતમ ! મેં પૂર્વોક્ત રૂપથી કહ્યું છે કે કર્મ જીવકૃત છે. અજીવકૃત નથી કેમકે આતંગ (સઘોધાતી રોગ) વિગેરેથી જીવનું જ મરણ થાય છે. અન્ય અજી-વાદિકનું નહિ જોયું તે જ કહ્યું તે તેમજ છે. અહિંયા યાવત્ પદથી “જીવાણં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ નો અચેયકઢા ” આ પદનો સંગ્રહ થયો છે. “ એવં નેરइयाण वि ” એજ રીતનું કથન નારકીય જીવોએ કરેલ કર્મના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. “ એવં જાવ वेमाणियाणं ” એજ રીતનું કથન યાવત્ વાણુમંતરથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. ‘.સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! જાવ विहरइ ” હે ભગવન્ ! કર્મ આત્માએ કરેલું છે. એ વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કથન કર્યું છે. તે તેમજ છે હે ભગવન્ ! તે તેમજ છે. અર્થાત્ સાચું છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ

सत्यम् । 'जाव विहरइ' यावत् विहरति- इत्युक्त्वा गौतमः भगवन्तं वन्दते नम-
स्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू. ४ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
व्याख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १६-२ ॥

ही है अर्थात् सत्य ही है ऐसा कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की
नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा
को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृप
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का
द्वितीय उद्देशक समाप्त ॥ १६-२ ॥

भगवान् ने वन्दना करी नमस्कार कर्या वन्दना नमस्कार करीने पछी तेओ
संयम अने तपशी आत्माने भावित करता पोताना स्थाने
विराजमान थई गया. ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सोलहवा शतकने पीले उद्देशे समाप्त ॥ १६-२ ॥

અથ ષોડશશતકે તૃતીયોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે—

દ્વિતીયોદ્દેશકસ્યાન્તે કર્મણાં ચેતઃકૃતત્વં बोधितमिति कर्मणोऽधिकारात्
તૃતીયોદ્દેશકેપિ કર્મવિષયો એવ વિચારઃ કરિષ્યતે, અનેનૈકકાર્યકારિત્વરૂપસંગ-
ત્યારૂપસંવન્ધેનાયાતસ્ય તૃતીયોદ્દેશકસ્યેદમાદિમં સૂત્રમ્—‘રાયગિહે’ इत्यादि ।

સૂત્રમ્—રાયગિહે જાવ એવં વયાસી—કઙ્ઠ ણં મંતે કમ્મપય-
ડીઓ પણ્ણત્તાઓ ગોયમા ! અટ્ઠકમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં
જહા—નાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાઇયં, જીવાણં મંતે ! કઙ્ઠ-
કમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ ગોયમા ! અટ્ઠકમ્મપયડીઓ પણ્ણ-
ત્તાઓ તં જહા—નાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાઇયં એવં નેરઙ્ઠયાણં
જાવ વેમાણિયાણં, જીવે ણં મંતે ! નાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેઙ્ઠ-
માણે કઙ્ઠકમ્મપયડીઓ વેણ્ઠ, ગોયમા ! અટ્ઠકમ્મપયડીઓ
એવં જહા પન્નવણાણ વેયવેય ઉદ્દેસઓ સો ચેવ નિરવસેસો
માણિયઠ્ઠો, વેયવંધો વિ તહેવ, વંધવેયો વિ તહેવ, વંધવંધો
વિ તહેવ માણિયઠ્ઠો જાવ વેમાણિયાણં ॥સૂ. ૧॥

છાયા—રાયગૃહે યાવત્ એવમવાદીત્, કતિ સ્વલ્પ મદન્ત કર્મપ્રકૃતયઃ
પ્રજ્ઞતાઃ ગૌતમ ! અટ્ઠકર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા—જ્ઞાનાવરણીયં યાવત્ અંતરાયિ-
કમ્, જીવાનાં મદન્ત ! કતિ કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞતાઃ ? ગૌતમ ! અટ્ઠકર્મપ્રકૃતયઃ
પ્રજ્ઞતાઃ, તથા—જ્ઞાનાવરણીયં યાવત્ અન્તરાયિકમ્ । એવં નૈરયિકાણાં યાદૈમા-
નિકાનામ્ । જીવઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વેદયન્ કતિકર્મપ્રકૃતીર્વેદયતિ,
ગૌતમ ! અટ્ઠકર્મપ્રકૃતીઃ એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં વેદ વેદ ઉદ્દેશકઃ સ એવ નિરવશેષો
મણિતઠ્ઠયઃ વેદવન્ધોપિ તથૈવ વંધવેદોપિ તથૈવ, વંધવંધોપિ તથૈવ મણિતઠ્ઠયો
યાવત્ વૈમાનિકાનામ્ ॥ સૂ. ૧ ।

ત્રીસરે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

દ્વિતીય ઉદ્દેશ મેં કર્મ ચૈતન્ય (આત્મા) કૃત્ત હોતે હિં એસા સમ-
જ્ઞાયા ગયા હૈ । અતઃ કર્મ કા અધિકાર હોને સે સે તૃતીય ઉદ્દેશ મેં મી

ત્રીભ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીભ ઉદ્દેશામાં કર્મ ચૈતન્ય (આત્માએ) કરેલા હોય છે એવું સમજાવવામાં
આવ્યું છે. જેથી કર્મનો અધિકાર હોવાથી આ ત્રીભ ઉદ્દેશામાં પણ આ

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ એવમવાદીત્-તતઃ પરિષદ્ગમનાન્તરમ્ ભગવન્તં મહાવીરં પ્રતિ વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ ગૌતમઃ પૂર્વપ્રકરણે કર્મણશ્ચેતઃકૃતત્વમિતિ જ્ઞાત્વા કર્મવિષયમેવ પ્રશ્નં પુનરવાદીત્ ‘કહ્ણં મંતે કમ્મપયઢીઓ પણ્ણત્તાઓ’ કતિ સ્વલુ ભદન્ત કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કતિસંખ્યકાઃ કર્મપ્રકૃતયો ભવન્તિ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અદ્ધ કમ્મપયઢીઓ પણ્ણત્તાઓ’ અષ્ટકર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા’ તથા-‘નાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાયં’ જ્ઞાનાવરણીયં યાવત્ અન્તરાયિકમિતિ, જ્ઞાનાવરણીયદર્શનાવરણીયવેદનીયમોહનીયા-

इसी कर्म के विषय में विचार किया जावेगा अतः इस एक कार्य कारित्वरूप संगतिनामक संबन्ध से प्राप्त इस तृतीय उद्देश का सर्वप्रथम सूत्र है-‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—રાજગૃહ નગર મેં ભગવાન ગૌતમ ને હસ પ્રકાર સે પૂછા-સો યહાં યાવત્ શબ્દ સે એસા સમ્બન્ધ લગા લેના ચાહિયે-કિ જબ પ્રભુ સે ધર્મોપદેશ સુનકર પરિષદા વાપિસ ચલી આઈ તબ ગૌતમને પૂર્વ પ્રકરણોક્ત કર્મ મેં ચેતનકૃતકતા જાનકર પુનઃ કર્મ કે હી વિષય મેં ડનસે હસ પ્રકાર પૂછા-‘કહ્ણં મંતે ! કમ્મપયઢીઓ પણ્ણત્તાઓ’ હે ભદન્ત ! કર્મ પ્રકૃતિયાં કિતની કહી ગઈ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘ગોયમા ! અદ્ધકમ્મપયઢીઓ પણ્ણત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! કર્મ કી પ્રકૃતિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘નાણાવરણિજ્જં જાવ

કર્મના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવશે જેથી એક કાર્ય કરવા રૂપ સંગતી (ઉચિતપણાના) સંબંધમાં આ ત્રીજા ઉદ્દેશના પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. “ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી એવો સંબંધ સમજાવેલો કે ભગવાન રાજગૃહ નગરમાં પધાર્યા પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના માટે નગર બહાર પ્રભુ પાસે આવી પ્રભુએ ધર્મોપદેશ કર્યો. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ તે પછી પાછી પોતપોતાના સ્થાને ગઈ ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ આગલા પ્રકરણમાં કહેલ કર્મનું આત્મરૂપણું બાણીને ફરી કર્મના વિષયમાં જ તેઓને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. “ કહ્ણં મંતે ! કમ્મપયઢીઓ પણ્ણત્તાઓ ” હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! અદ્ધ કમ્મપયઢીઓ પણ્ણત્તાઓ તં જહા-નાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાયં ”

યુષ્મન્નામગોત્રાન્તરાયભેદાત્ અઘ્નૌ કર્મપ્રકૃતયઃ ઇતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ‘જીવાણં મંતે કહ્ કસ્મપયડીઓ પળ્લતાઓ’ હે મદન્ત ! જીવાનાં કતિ કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? મગધાનાહ-‘ગોયમા ! અઘ્નૌ કસ્મપયડીઓ પળ્લતાઓ’ હે ગૌતમ ! જીવાનામઘ્ન કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા’ તદ્વથા-‘નાનાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહયં’ જ્ઞાનવરણીયં યાવત્ અન્તરાયિકમ્, જ્ઞાનાવરણીયાદારમ્યાન્તરાયિકપર્યન્તમઘ્નકર્મપ્રકૃતયો ભવન્તીતિ । ‘એવં નૈરયિયાણં જાવ વૈમાણિયાણં’ એવં નૈરયિકાણાં યાવત્ વૈમાનિકાનામ્, સામાન્યજીવાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તમિમા એવ અઘ્નકર્મપ્રકૃતયો ભવન્તીતિ ભાવઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ‘નાનાવરણિજ્જં કસ્મં વેણમાણે કહ્કસ્મપયડીઓ વેણ્હ’ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વેદયન્ કતિકર્મ અંતરાહયં’ જ્ઞાનવરણીય યાવત્-દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય નામ, ગોત્ર અન્તરાય, અથ ગૌતમ પ્રસુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘જીવાણં મંતે । કહ્ કસ્મપયડીઓ પળ્લતાઓ’ હે મદન્ત ! જીવોં કે કિતની કર્મ પ્રકૃતિયાં કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર-મેં-પ્રસુ-કહતે હૈં-‘ગોયમા ! અઘ્નૌ કસ્મપયડીઓ પળ્લતાઓ’ હે ગૌતમ ! જીવોં કે આઠ કર્મ પ્રકૃતિયાં કહી ગઈ હૈ । જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘નાનાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહયં’ જ્ઞાનવરણીય યાવત્ અન્તરાયિક એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ હસી પ્રકાર સે સામાન્ય જીવ સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત જીવોં કે જ્ઞાનવરણીય સે લેકર અન્તરાયિક તક આઠોં કર્મ પ્રકૃતિયાં હોતી હૈ ।

અથ ગૌતમ પ્રસુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘જીવે ણં મંતે ! નાનાવરણિજ્જં કસ્મં વેણમાણે કહ્ કસ્મપયડીઓ વેણ્હ’ હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય

જ્ઞાનાવરણીય, યાવત્-દર્શનાવરણીય અહિં યાવત્ શબ્દથી વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એમ છએ પ્રકૃતિઓનું પ્રહણ થયેલું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “જીવાણં મંતે ! કહ્ કસ્મપયડીઓ પળ્લતાઓ” હે ભદ્રંત ! એવેને કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓ કહેલી છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! અઘ્નૌ કસ્મપયડીઓ પળ્લતાઓ” હે ગૌતમ ! એવેને આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ કહી છે. જે આ પ્રમાણે છે. “નાનાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહયં” જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય “એવં નૈરયિયાણં જાવ વૈમાણિયાણં” એજ રીતે નારક એવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના એવેને જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“જીવે ણં મંતે ! નાનાવરણિજ્જં કસ્મં વેણમાણે કહ્ કસ્મપયડીઓ વેણ્હ” હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરતો એવ કેટલી

પ્રકૃતીર્વેદયતિ, ભગવાનાહ—‘ગોયસા’ હે ગૌતમ ! ‘અદ્ધકર્મ્મયડીઓ’ અષ્ટકર્મપ્રકૃતીઃ વેદયતીતિ ‘એવં જહા પન્નવણાણ વેયાવેયઉદ્દેસઓ’ એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં વેદવેદ ઉદ્દેશઃ ‘સો ચેવ નિરવસેસો માણિયવ્વો’ સ એવ નિરવશેષો મણિતવ્યઃ । ‘વેય વેય ઉદ્દેસઓ તિ’ વેદવેદને એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેઃ વેદે અન્યાસાં કર્મપ્રકૃતીનાં વેદનમ્ યત્રોદ્દેશકે કથ્યતે સ વેદવેદઃ સ એવ ઉદ્દેશક ઇતિ વેદવેદોદ્દેશકઃ પ્રજ્ઞાપનામૂત્રસ્ય સપ્તવિંશતિતમે પદે વેદવેદોદ્દેશકઃ । વેદવેદોદ્દેશકશ્ચાર્થત એમ્—ગૌતમ એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનસમયેઽષ્ટૌ કર્મપ્રકૃતીર્વેદયતિ જીવઃ । મોહસ્ય ક્ષયે ઉપશમે વા સપ્તપ્રકૃતીર્વેદયતિ શેષઘાતિકર્મક્ષયે સતિ ચત્તસ્રણામેવ વા વેદનં ભવતીતિ । યથા જીવસામાન્યવિષયે એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનસમયે અન્યાસામ્પ્રાપ્તાનાં સપ્તાનાં ઘણાં વા વેદનં ભવતિ તથૈવ મનુષ્યેપિ એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનેઽન્યા-

કર્મ કા વેદન કરતા હુઆ જિવ ક્રિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ ? ‘એવં જહા પન્નવણાણ વેયાવેયઉદ્દેસઓ, સોચેવ નિરવસેસો માણિયવ્વો’ હે ગૌતમ ! જેસા પ્રજ્ઞાપના મેં વેદવેદ ઉદ્દેશ કહા ગયા હૈ, વહ સવ યહાં કહ લેના ચાહિયે । વેયવેયઉદ્દેસઓ તિ’ એકકર્મપ્રકૃતિ કે વેદન મેં અન્ય કર્મ પ્રકૃતિયોં કા વેદના જિસ ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા હૈ વહ વેદવેદ હી વેદવેદ ઉદ્દેશક હૈ—વેદવેદોદ્દેશક અર્થ કી અપેક્ષા હસ પ્રકાર સે હૈ—હે ગૌતમ ! એક કર્મપ્રકૃતિ કે વેદન કે સમય મેં જીવ આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ । મોહ કે ક્ષય મેં યા ઉપશમ મેં સાત કર્મ પ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ । શેષઘાતિયા કર્મોં કે ક્ષય હોને પર ચાર હી પ્રકૃતિયોં કા વેદન હોતા હૈ । જિસ પ્રકાર સે જીવ સામાન્ય કે વિષય મેં એક કર્મપ્રકૃતિ કે વેદન કે સમય મેં અન્ય આઠ પ્રકૃતિયોં

કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. તેમ ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. “એવં જહા પન્નવણાણ વેયાવેયઉદ્દેસઓ, સોચેવ નિરવસેસો માણિયવ્વો” જેવી રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ૨૭ વેદવેદ ઉદ્દેશો કહેવામાં આવ્યો છે. તે તમામ અહિંયા સમજ લેવો. “વેયવેય ઉદ્દેસઓ તિ” એક કર્મપ્રકૃતિના વેદનમાં બીજી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન જે ઉદ્દેશમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તે ‘વેદવેદ’ ઉદ્દેશો છે. વેદવેદ ઉદ્દેશક અર્થની અપેક્ષાએ આ રીતે છે—હે ગૌતમ ! એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે જીવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે મોહના ક્ષયમાં અગર ઉપશમમાં (તુષ્ણાના નાશમાં) સાત કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. બાકીના ઘાતિયા કર્મોના ક્ષય થાય ત્યારે ચાર જે કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. તે રીતે જીવ સામાન્યના વિષયમાં એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી આઠ

સામપિ વેદનં ભવતિ, એવમેવ નારકાદારમ્ભ્ય વૈમાનિકદેવપર્યન્તમેકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનસમયેऽન્યાસામપિ વેદનં ભવત્યેવેતિ ભાવઃ ૧ । ‘વેદબંધો વિ તહેવ’ વેદબંધોપિ તથૈવ, એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદે વેદને સતિ અન્યાસાં કિયતીનાં કર્મપ્રકૃતીનાં બંધો ભવતિ, ઇતિ યસ્મિન્ નિરૂપ્યતે અસૌ વેદબંધઃ કથ્યતે સ વેદબંધોપિ તથૈવ પ્રજ્ઞાપનાયામિવેતિ, સ ચ પ્રજ્ઞાપનામૂત્રે ષડ્વિંશતિતમપદરૂપઃ એવં હિ તત્રત્યં પ્રકરણમ્—‘કહ્ નં મંતે કમ્મપગહીઓ પળ્લત્તાઓ, ગોયમા અટ્ઠકમ્મપગહીઓ પળ્લત્તાઓ, તં જહા—જાણાવરણં જાવ અંતરાહયં, એવં નેરહયાણં જાવ વેમાણિયાણં, જીવેણં મંતે જાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેમાણે કહ્ કમ્મપગહીઓ વંધ—

કાં યા સાત પ્રકૃતિયોં કા યા છહ પ્રકૃતિયોં કા વેદન હોતા હૈ, હસી પ્રકાર સે નારક સે લેકર વૈમાનિક દેવ પર્યન્ત જીવોં કો એક કર્મ પ્રકૃતિ કે વેદન કે સમય મેં અન્યમી કર્મપ્રકૃતિયોં કા વેદન હોતા હૈ એસા જાનનાં ચાહિયે ? ‘વેદ બંધો વિ તહેવ’ વેદ બંધ મી વૈસા હી હૈ—‘એક કર્મ પ્રકૃતિ કે વેદન હોને પર અન્ય કિતની કર્મ પ્રકૃતિયોં કા બંધ હોતા હૈ ? એસા જિસમેં નિરૂપિત કિયા જાતા હૈ વહ વેદ બંધ કહા ગયા હૈ, યહ વેદબંધ મી વૈસા હી પ્રજ્ઞાપના કે જૈસા હૈ યહ વેદબંધ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં ૨૬ વેં પદ રૂપ હૈ । વહાં કા પ્રકરણ એસા હૈ—‘કહ્ નં મંતે ! કમ્મપગહીઓ’ હે ભદન્ત ! કર્મ પ્રકૃતિયાં કિતની કહી ગઈ હૈં ? ‘ગોયમા ! અટ્ઠ કમ્મપગહીઓ પળ્લત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં । ‘તં જહા જાણાવરણં જાવ અંતરાહયં’ જૈસે—જાણાવરણ સે લેકર અન્તરાધિક તક ‘એવં નેરહયાણં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી પ્રકાર કા

કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. એજ રીતે નારકથી લઈને વૈમાનિક દેવ સુધીનાં જીવોને એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી પણ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે તેમ સમજી લેવું. “વેદ બંધો વિ તહેવ” વેદબંધ પણ એ પ્રમાણે છે, જેમ કે એક કર્મ પ્રકૃતિનું વેદન થાય ત્યારે બીજી કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓના બંધ થાય છે ? એવી રીતે જેમાં નિરૂપિત કરવામાં આવે છે તેને વેદબંધ કહેવામાં આવે છે. તે વેદબંધ પણ તેવી જ રીતે પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યા પ્રમાણે છે. આ વેદબંધ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૬માં પદમાં કહ્યો છે. તેનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે, “કહ્ નં મંતે ! કમ્મપગહીઓ પળ્લત્તાઓ” હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. “ગોયમા ! અટ્ઠ કમ્મપગહીઓ પળ્લત્તાઓ” હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિ આઠ કહી છે. “તં જહા જાણાવરણિજ્જ જાવ અંતરાહયં” જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ કહી છે. “એવં નેરહયાણં જાવ વેમા-

ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા અટ્ટવિહવંધણ વા છવ્વિહવંધણ વા, એગવિહવંધણ વા” ઇત્યાદિ । કતિ સલ્લ મદન્ત કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ગૌતમ ! અટ્ટકર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા જ્ઞાનાવરણીયં યાવદન્તરાયમ્ एवं નૈરયિકાણામ્ યાવદ્દેમાનિકાનામ્, જીવઃ સલ્લ મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મવેદયન્ કતિ કર્મપ્રકૃતીર્વધ્નાતિ, ગૌતમ સપ્તવિધવન્ધકો વા અટ્ટવિધવન્ધકો વા પઙ્કવિધવન્ધકો વા એકવિધવન્ધકો વા, ઇત્યાદિ । એકસ્યા વેદનસમયેઽષ્ટપ્રકૃતીનાં વન્ધનં ભવતીત્યેત-
ત્પ્રસિદ્ધમેવ, આયુર્વન્ધકાલાદન્યત્રૈકસ્યા વેદનસમયે સપ્તાનાયેવ વન્ધનં ભવતિ । સૂક્ષ્મસંપરાયનામકગુણસ્થાનકે આયુષ્યમોહનીયંકર્મવ્યતિરિક્તપદ્ધત્કર્મપ્રકૃતીનાં

કથન નૈરયિક સમ્બન્ધી કર્મ પ્રકૃતિયોં કે સમ્બન્ધ મેં યાવત્ વૈમાનિક જીવોં કે કર્મપ્રકૃતિયોં કે સમ્બન્ધ મેં શ્રી જાનલા ચાહિયે । ‘જીવે જં મંતે ! જાનાવરણિજ્ઞં વેણમાણે કહ્ કમ્મપગ્ગહીઓ વંધહ્’ હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયકર્મ કા વેદન કરતા હુઆ જીવ કિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા વન્ધ કરતા હૈ । ‘ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા, અટ્ટવિહ વંધ૦ વા છવ્વિહવંધણ વા, એગવિહવંધણ વા’ ઇત્યાદિ હે ગૌતમ । વહ જીવ સાત કર્મ પ્રકૃતિયોં કા યા આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા, યા છહ્ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા યા એક કર્મપ્રકૃતિકા વન્ધ કરતા હૈ ઇત્યાદિ । એક પ્રકૃતિ કે વેદન સમય મેં આઠ પ્રકૃતિયોં કા વન્ધન હોતા હૈ યહ પ્રસિદ્ધ હી હૈ । આયુ વન્ધ કાલ સે અન્યત્ર એક પ્રકૃતિ કે વેદન સમય મેં સાત હી કર્મપ્રકૃતિયોં કા વન્ધ હોતા હૈ । સૂક્ષ્મ સાંપરાયનામક દશર્થે ગુણે, સ્થાન મેં આયુષ્ય, મોહનીય કર્મ કે વ્યતિરિક્ત ૬ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા

જિયાણં” તેજ રીતનું કથન નારણીય એવ સંબંધી કર્મ પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં યાવત્ વૈમાનિક એવોની કર્મપ્રકૃતિઓના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું. “જીવે જં મંતે ! જાનાવરણિજ્ઞં વેણમાણે કહ્ કમ્મપગ્ગહીઓ વંધહ્” હે ભગવન્ । જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરતા એવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓના બંધ કરે છે ? “ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા અટ્ટવિહવંધણ વા છવ્વિહવંધણ વા એગવિહવંધણ વા-ઇત્યાદિ-હે ગૌતમે ! તે એ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો અથવા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો અગર છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો કે એક કર્મપ્રકૃતિનો બંધ કરે છે. ઇત્યાદિ

એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. એ પ્રસિદ્ધ જ છે, આયુ બંધના કાળથી બીજે એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયમાં સાત જ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. સૂક્ષ્મ સાંપરાય નામના દશમાં ગુણસ્થાનમાં આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિ-

સ ચ પ્રજ્ઞાપનાયાં ચતુર્વિંશતિતમ પદરૂપઃ, સ ચેત્યમ્—‘કહ્ ણં મંતે’ इत्यादिकं पूर्वप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम्, विशेषस्त्वयत्—‘जीवे णं मंते णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्टविहबंधए वा छव्विहबंधए वा’ इत्यादि, जीवः खलु भदन्त ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन् कति कर्मप्रकृतीर्वध्नाति, गौतम सप्तविधबन्धको वा अष्टविधबन्धको वा षड्विधबन्ध को वा, इत्यादि, यदा आयुष्य कर्म न बध्नाति तदा सप्तैव कर्मप्रकृतीर्वध्नाति, आयुष्य-सहिता अष्टप्रकृतीर्वध्नाति, आयुष्यं मोहनीयं च यदा न बध्नाति तदा पणामेव

પ્રજ્ઞાપના મેં યહ ચૌવીસવેં પદ રૂપ સે હૈ । વહ યહાં હસ પ્રકાર સે સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ‘કહ્ ણં મંતે’ इत्यादि सच पूर्व प्रकरण के अनुसार है । विशेषता ऐसी है—‘जीवे णं मंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ‘गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्टविह बंधए वा छव्विह बंधए वा’ इत्यादि ‘तात्पर्य इसका इस प्रकार से है—हे भदन्त ! जीव ज्ञानावरणीय कर्म की प्रकृति को बांधता हुआ और कितनी कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है ? इस पर उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं—हे गौतम ! ऐसा वह जीव सातकर्म प्रकृतियों का या आठ कर्म प्रकृतियों का या छह कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है । जब यह आयु कर्म का बन्ध नहीं करता है तब सात कर्म प्रकृतियों को बांधता है । और जब आयुष्य का बंध करता है तब आठ कर्मप्रकृतियों का बंध करता है और जब आयु एवं मोहनीय कर्म का बन्ध नहीं करता है

આયુ’ છે, તેને બંધ બંધ કહે છે પ્રજ્ઞાપનાના ચોવિસમાં પદમાં આ કહેવામાં આયુ’ છે. તે અહિંયા આ રીતે સમજવાનું છે. “કહ્ ણં મંતે” इत्यादि—સઘણું કથન પહેલાં અનુસાર છે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે. “જીવે ણં મંતે ! ણાણાવરણિજ્જં કમ્મં બંધેમાણે કહ્ કમ્મપગડીઓ વંધइ गोयमा ! सत्त-विहबंधए वा अट्टविहबंधए वा छव्विहबंधए वा ” इत्यादि આ કથનનું ‘તાત્પર્ય’ આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ ગૌતમને કહે છે કે હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો અગર આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જ્યારે તે આયુ કર્મનો બંધ નથી કરતો ત્યારે સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે અને આયુષ્યનો બંધ કરે છે ત્યારે આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે અને જ્યારે આયુ અને મોહનીય કર્મનો

बन्धनं भवतीति भावः ४ । 'तदेव भाणियव्वो' तथैव भणितव्यः, प्रज्ञापनासूत्र-
प्रकारेणैव भणितव्यः, 'जाव वेमाणियणं यावद्वैमानिकानाम्, वैमानिकपर्यन्तं
कर्मप्रकृतीनां विचारो विधेयः ॥सू० १॥

पूर्वं बन्धक्रियानिरूपितेति क्रियाविशेषस्य कथनाय प्रस्तावनापूर्वकमग्रिमं
सूत्रमाह—'तए णं समणे' इत्यादि ।

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरं अन्नया कयाइ
रायगिहाओ नयराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ
पडिनिक्खमिक्खा बहिया जणव्यविहारं विहरइ, तेणं कालेणं
तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था वन्नओ । तस्स
णं उल्लुयतरिस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिमाणे
एत्थ णं एगजंबूए नामं चेइए होत्था, वण्णओ, तए णं समणे
भगवं महावीरे अन्नया कयाइ पुव्वाणुपुट्ठिं चरमाणे जाव एग-
जंबूए चेइए समोसढे जाव परिप्पा पडिगया, भंते त्ति भगवं
गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता
एवं वयासी—अणगारस्स णं भंते भावियप्पणो छट्ठं छट्ठेणं अणि-
क्खत्तेणं जाव आयावेमाणस्स तस्स णं पुरत्थिमे णं अवड्ढं
दिवसं कप्पइ, नो हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटवे-
त्तए वा पसारत्तए वा, पच्चत्थिमे णं से अवड्ढं दिवसं कप्पइ,
हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटवेत्तए वा, पसारत्तए
वा, तस्स णं असियाओ लवन्ति तं च वेज्जे अदक्खु ईसि पाडेइ

तव यह छह ही कर्मप्रकृतियों बन्ध करता है । ४। ऐसा यह सब प्रकृतियों
के बन्ध—आदि का कथन प्रज्ञापना सूत्र के अनुसार यावत् वैमानिकों
तक कह लेना चाहिये ? ॥सू० १॥

बंध नहीं करता त्योंसे ते छ कर्म प्रकृतियोंको बंध करे छ आ प्रमाणे
आ सधणं कर्मप्रकृतियोंको बंध आदिनुं कथन प्रज्ञापना सूत्रमें कहा
अनुसार यावत् वैमानिकों सुधी समण लेवू ॥सू० १॥

पाडेत्ता अंसियाओ छिंदेज्जा, से णूणं भंते! जे छिंदइ तस्स किरिया कज्जइ, जस्स छिज्जइ नो तस्स किरिया कज्जइ, णण-
त्थेगेणं धम्मंतराइएणं, हंता गोयमा! जे छिंदइ जाव धम्म-
तराइएणं । सेवं भंते सेवं भंते च्चि ॥सू० २॥

छाया-ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित् राजगृहात्
नगरात् गुणशिलकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य वह्निर्जनपदविहारं
विहरति । तस्मिन् काले तस्मिन् समये उल्लुक्तीरं नाम नगरमासीत्-वर्णकः
तस्य खलु उल्लुक्तीरस्य नगरस्य वह्निरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अत्र खलु एक-
जंबूकं नाम चैत्यमासीत्-वर्णकः, ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा
कदाचित् पूर्वानुपूर्व्यां चरन् यावत् एकजंबूके चैत्ये समवधृतः, यावत् परिषत्
प्रतिगता भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रणणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति
वंदित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् । अनगरस्य खलु भदन्त ! भावितात्मनः षष्ठः
षष्ठेन अनिक्षिप्तेन यावत् आतापयतः, तस्य खलु पौरस्त्ये खलु अपार्धं दिव-
सम् नो कल्पते हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा,
खलु पाश्चात्ये तस्य अपार्धं दिवसं कल्पते हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकु-
ञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा, तस्य खलु अर्शिकाः लम्बन्ते तं चैव वैद्यः अद्राक्षीत्
ईषत् पातयति पातयित्वा अर्शिकाः छिन्धात्, तद् नूनं भदन्त यः छिन्धात् तस्य
क्रिया भवति, यस्य छिद्यते तस्य नो क्रिया भवति, नान्यत्रैकेन धर्मान्तराधिकेण ?
इन्त गौतम यः छिन्नति यावत् धर्मान्तराधिकेण । तदेवं भदन्त तदेवं
भदन्त इति ॥ सू० २ ॥

॥ षोडशशतके तृतीय उद्देशः समाप्तः ॥ १६-३ ॥

टीका-‘तए णं समणे भगवं महावीरं’ ततः तदनन्तरं खलु श्रमणो भगवान्
महावीरः ‘अन्नया कयाइ’ अन्यदा कदाचित् ‘रायगिहाओ नयराओ’ राजगृहा-

पूर्व में घन्ध क्रिया का जो निरूपण किया गया है । उसमें क्रिया
विशेषणका निरूपक करने के लिये प्रस्तावना पूर्वकसूत्रकार इस
अग्रिम सूत्र का कथन करते हैं—

‘तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ’ इत्यादि ।

आनी पहेलांना सूत्रमां णधक्कियाणुं निश्चयुं करवामां आण्युं छे
तेमां क्रिया विशेषणुं निश्चयुं करवा माटे सूत्रकार नियेना सूत्रणुं कथन करे छे,

“ तए णं समणे भगवं महावीरे ” इत्यादि—

अगरात् 'गुणसिलाओ चेइयाओ' गुणसिलकात् चैत्यात्-गुणशिलकनामकोद्यानात्
 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्कामति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'बहिया जणवय-
 विहारं विहरइ' बहिर्जनपदविहारं विहरति । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन्
 काले तस्मिन् समये उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था' उल्लुकतीरं नाम नगरमासीत्
 'वण्णओ' वर्णकः चंगानगरीवर्णनवद्विज्ञेयम् । 'तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स'
 तस्य खलु उल्लुकतीरस्य नगरस्य 'बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' बहिरुत्तर-
 पौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे इत्यर्थः 'एत्थ णं एगजंबूए नामं चेइए होत्था' अत्र
 खलु एकजंबूकनामकं चैत्यमुद्यानमासीत् 'वण्णओ' वर्णकः-पूर्णभद्रचैत्यवद्
 वर्णनं विज्ञेयम् 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीर

टीकार्थ--'तए णं समणे भगवं महावीरे' 'इसके बाद श्रमण भग-
 वान महावीर 'अन्नया कयाइ' किसी एक समय 'रायगिहाओनयराओ'
 राजगृहनगर से 'गुणसिलाओ चेइयाओ' गुणसिलक नामक उद्यान
 से 'पडिनिक्खमइ' विहार किया । 'पडिनिक्खमित्ता' और विहार
 करके 'बहिया जणवयविहारं विहरइ' बाहर के जनपद में विहार करने
 लगे । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समयमें 'उल्लु-
 यतीरे नामं नयरे होत्था' उल्लुकतीर नाम का नगर था । 'वण्णओ'
 वर्णक इसका वर्णन चम्पानगरी के वर्णन के जैसा कहना चाहिये ।
 'तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स' उस उल्लुकतीरनगर के 'बहिया
 उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' बाहर उत्तरपौरस्त्य दिग्भागमें ईशान कोण
 में 'एत्थ णं एगजंबूए नामं चेइए होत्था' एकजम्बूक नामका चैत्य-
 उद्यान था-'वण्णओ' इसका वर्णन भी पूर्णभद्रचैत्य के जैसा जानना

टीकार्थ--" तए णं समणे भगवं महावीरे " त्थार पछी श्रमणु भगवान्
 महावीर " अन्नया कयाइ " कैध ओक वअत्त " गुणसिलाओ चेइयाओ "।
 गुणशिलक नामना उद्यानमांथी " पडिनिक्खमइ " विहार करी " पडिनिक्ख-
 मित्ता " विहार करीने " बहिया जणवयविहारं विहरइ " अहारना जनपद
 (देश)मां विहार करवा लाग्या, " तेणं कालेणं तेणं समएणं " ते काल अने
 ते समये " उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था " उल्लुक तीरनामनुं नगर हतुं,
 " वण्णओ " तेनुं वण्णन चंगानगरीनी भाइके समणु लेवुं " तस्स णं उल्लुय
 तीरस्स नयरस्स " ते उल्लुक तीर नामना नगरनी " बहिया उत्तरपुरत्थिमे
 दिसिभाए " अहार उत्तर पूर्वदिशाभां अर्थात् ईशान भूषाभां
 " एत्थ णं एगजम्बूए नामं चेइए होत्था " ओकजम्बूक नामनुं चैत्य (उद्यान)

‘अन्नया कयाइ’ अन्यदा कदाचित्—अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित्काले ‘पुष्पाणुपुर्वि चरमाणे’ पूर्वानुपूर्व्या चरन् ‘जाव’ यावत् ‘एगजंबूए समोसडे’ एकजंबूके एक जम्बूकनामकोष्ठाने समवसृतः=समागतः । ‘जाव परिसा पडिगया’ यावत् परिषत् प्रतिगता यावत् पर्षद् निर्गता धर्मकथां श्रुत्वा पर्षत् प्रतिगता । ‘भंते त्ति भगवं गोयमे’ हे भदन्त इति संबोध्य भगवान् गौतमः ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ’ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति ‘वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी’ वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् ‘अणगारस्स णं भंते भावियप्पणो’ षष्ठपष्ठेन अनिश्लिप्तेन—पष्ठ पष्ठेन एतन्नामकतपोविशेषेण अनिश्लिप्तेन निरन्तरेण ‘जाव आयावेमाणस्स’ यावत् आतापयतः—आतापनां कुर्वतः ‘तस्स णं’

चाहिये । ‘तए णं समणे भगवं महावीरे’ इसके बाद श्रमण-भगवान् महावीर ‘अन्नया कयाइ’ किसी एक समय ‘पुष्पाणुपुर्वि चरमाणे’ पूर्वानुपूर्वी से विहार करते हुए ‘जाव’ यावत् ‘एगजंबूए समोसडे’ एक जम्बूक नामके उद्यान में पधारे ‘जाव परिसा पडिगया’ यावत् परिषदा पीछे चली गई—अर्थात् प्रभु का आगमन सुनकर परिषदा आई और धर्म-कथा सुनकर पीछे गई । ‘भंते त्ति भगवं गोयमे’ हे भदन्त ! इस प्रकार से प्रभु को संबोधित करके भगवान् गौतम ने ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ’ भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी’ वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने प्रभु में इस प्रकार पूछा—‘अणगारस्स णं भंते भावियप्पणो’ हे भदन्त ! जो भावितात्मा अनगार ‘छट्ठं छट्ठेणं अणित्थित्तेणं’ निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या

छतुः. “वण्णओ” तेनुं वणुंन पूणुंलद्र चैत्य (उद्यान)ना वणुंननी माइइ समल्ल लेपुं. “तए णं समणे भगवं महावीरे” ते पछी श्रमणु भगवान् भडा-वीर “अन्नया कयाइ” केहि ओक समये “पुष्पाणुपुर्वि चरमाणे” पूर्वानुपूर्वीथी विहार करता “जाव” यावत् “एगजम्बूए समोसडे” अर्थात् तीर्थकरनी परंपराथी ओक जम्बू नामना उद्यानमा पधार्था “जाव परिसा पडिगया” प्रभुनुं आगमन सांलणीने परिषद प्रभुना दर्शन अने वंदना करवा आवी प्रभुओ तेओने धर्मदेशना आपी धर्मदेशना सांलणीने परिषद पोत-पोताना स्थाने पाछी गछ, ते पछी चैयावन्थ (सेवा) करता गौतम स्वामीओ “भंते त्ति भगवं गोयमे” हे भगवन् ! आ प्रभाले प्रभुने संबोधन करीने भगवान् गौतम स्वामी “समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ” श्रमणु भगवान् भडावीरने वंदना करी नमस्कार कर्था “वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी” वंदना नमस्कार करीने तेओओ प्रभुने आ प्रभाले पूछथुं “अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो” हे भगवन् ! जे भावितआत्मा अणुगार “छट्ठं छट्ठेणं अणि-

તસ્ય તપઃ કુર્વતઃ સ્વહુ 'પુરત્થિમેળં' પૌરસ્ત્યે-પૂર્વભાગે પૂર્વાળે હત્યર્થઃ 'અવઢું દિવસં' અપાર્દ દિવસં અપગતાર્થં દિવસમ્-અર્ધદિવસપર્યન્તં 'નો કપ્પહ' નોકલ્પતે 'હત્થં વા પાયં વા વાહું વા ઝરું વા આઝંટાવેત્તણ વા પસારેત્તણ વા' હસ્તં વા પાદં વા વાહું વા ઝરું વા આકુશ્ચયિતું વા પ્રસારયિતું વા ન કલ્પતે इति પૂર્વે-
 ણાન્વયઃ । કાયોત્સર્ગે વ્યવસ્થિતત્વાત્ 'પચ્ચત્થિમેળં' સે અવઢું દિવસં કપ્પહ' પાશ્ચાત્યે પશ્ચિમભાગે અપરાહ્ને હત્યર્થઃ તસ્ય અપાર્દ દિવસમ્ અર્દ દિવસં યાવત્ કલ્પતે, હત્થં વા પાયં વા વાહું વા ઝરું વા આઝંટાવેત્તણ વા પસારેત્તણ વા' હસ્તં વા પાદં વા વાહું વા ઝરું વા આકુશ્ચયિતું વા પ્રસારયિતું વા-દિનસ્ય પશ્ચિમ-
 ભાગે હસ્તાદીનામાકુશ્ચનં પ્રસારણં વા કલ્પતે કાયોત્સર્ગાભાવાદિતિ ભાવઃ । 'તસ્સ ણં અંસિયાઓ લંઘંતિ' તસ્ય કાયોત્સર્ગાભિગ્રહયુક્તસ્ય સાધોઃ અર્શિકાઃ અર્શિસિ નાસિકાસ્થિતાનિ લંઘન્તે વહિસ્થિતા વર્તન્તે 'તં ચ વેજ્જે અદક્ખુ' તં ચ

સે 'જાવ આયાવેમાણસ્સ' યાવત્ આતાપના કરતા હૈ 'તસ્સ ણં' ઉસ તપ કરતે હુએ અનગાર કે 'પુરત્થિમેળં' પૂર્વભાગ મેં-પૂર્વાળ મેં 'અવઢું દિવસં' અર્ધ દિવસ પર્યન્ત 'નો કપ્પહ' હત્થં વા, પાયં વા, વાહું વા ઝરું વા, આઝંટાવેત્તણ વા પસારેત્તણ વા 'હાથોં કા સંકોચના, યા પસારના પૈરોં કા સંકોચના યા પસારના, વાહુઓં કા સંકોચના યા પસારના, જંઘાઓં કા સંકોચના યા પસારના કાયોત્સર્ગ મેં વ્યવસ્થિત હોને કે કારણ કલ્પતા નહીં હૈ । 'પચ્ચત્થિમેળં' સે અવઢું દિવસં કપ્પહ' અપરાહ્ન મેં અર્દ દિવસ પર્યન્ત કલ્પતા હૈ 'હત્થં વા પાયં વા વાહું વા, ઝરું આઝંટાવેત્તણ, વા પસારેત્તણ વા હાથ પૈર, વાહુ, ઝરુ, કા પસારના યા સંકોચના-કર્ચોંકિ ઉસ સમય મેં ઉસમેં કાયોત્સર્ગ કા અભાવ રહતા હૈ । 'તસ્સ ણં અંસિયાઓ લંઘંતિ' એસે ઉસ કાયોત્સર્ગરૂપ અભિગ્રહ સે યુક્ત સાધુ કે નાસિકા સ્થિત અર્શ

વિશ્લેષણે” નિરંતર છઠ્ઠી છઠ્ઠી તપસ્થાથી “જાવ આયાવેમાણસ્સ” યાવત્ આતાપના કરે છે “તસ્સણં” તે તપ કરતા એવા અણુગારને “પુરત્થિમેળં” પૂર્વ ભાગમાં પૂર્વાર્ધમાં “અવઢું દિવસં” અર્ધ દિવસ સુધી “નો કપ્પહ હત્થ વા, પાયં વા, વાહું વા, ઝરું વા, આઝંટાવેત્તણ વા પસારેત્તણ વા” હાથોને સંકોચવા અગર ફેલાવવા પગોને સંકોચવા કે ફેલાવવા, બાહુઓને સંકોચવા કે ફેલાવવા, જંઘાઓને સંકોચવી કે ફેલાવવી તે કાયોત્સર્ગ વ્યવસ્થિત હોવાના કારણે કલ્પતું નથી “પચ્ચત્થિમેળં સે અવઢું દિવસં કપ્પહ” અપરાહ્ણમાં (મધ્યાહન પછી ત્રીજા ચોથા પહોરમાં) અર્ધ દિવસ સુધી કલ્પે છે. “હત્થં વા, પાયં વા, વાહું વા, ઝરું વા, આઝંટાવેત્તણ વા, પસારેત્તણ વા” હાથ, પગ, બાહુ, અને ઉરડું ફેલાવવું કે સંકોચવું તે કેમકે તે સમયે તેનામાં કાયોત્સર્ગનો અભાવ હોય છે. “તસ્સ ણં અંસિયાઓ લંઘંતિ” કારણ કે એવા કાયોત્સર્ગ રૂપ અભિગ્રહ

અનગાર કાયોત્સર્ગે વ્યવસ્થિતં લભ્યમાનાર્શમ્ કથિત્ વૈધોઽદ્રાક્ષીત્, તં ચ દૃષ્ટ્વા તાદૃશનાસિકાગ્નરોગકર્તૃતાય 'ઈસિં પાહેઈ' ઈપત્ સ્તોકં પાતયતિ ભૂમૌ સ્વા-પયતિ, અપાતિતસ્ય નાસિકાસ્થિતરોગકર્તૃનાસંભવાત્ 'ઈસિં પાહેતા અસિયાઓ છિંદેજ્ઞા' ઈપત્ પાતયિત્યા અંશિકાઃ છિન્ન્યાત્ 'સે ણૂં તં મંતે' તદ્ નૂનં મદન્ત 'જે છિંદઈ તસ્સ કિરિયા કઝ્જઈ' યઃ નાસિકારોગં છિન્નતિ કર્તયતિ તસ્ય છેદકસ્ય વૈદ્યસ્ય ક્રિયા ભવતિ કિપ્ ? ક્રિયા વ્યાપારરૂપા, સા તુ શુભા ધર્મવુદ્ધયા, લોભાદિ વુદ્ધયા તુ અશુભા ક્રિયા ભવતિ, 'જસ્સ છિઝ્જઈ નો તસ્સ કિરિયા કઝ્જઈ' યસ્ય મુનેરશિકા છિન્નતે નો તસ્ય ક્રિયા ભવતિ યસ્પાનગારસ્ય અંશિકા છેદોઽભૂત

(મશા) લટક આતે હૈં-બાહર નિકલ આતે હૈં-‘તં ચ વેઝ્જે અદક્ખુ’ કાયોત્સર્ગ મેં સ્થિત, એવં જિલકે અર્શ (મશા) બાર નિકલ કર આયે હૈં એસે ઉસ અનગાર કો યદિ કોઈ વૈદ્ય દેખલેતા હૈં તો વહ ઉન વૈદ્ય ઉન અર્શોં કોં કાટને કે નિમિત્ત ‘ઈસિં પાહેઈ’ ઉસ અનગાર કો જમીન પર લિટા દેતા હૈં, કયોંકિ જવ તક ઉસે જમીન પર લેટાયા નહીં જાવેગા-તથતક ઉસકો નાસિકા મેં સ્થિત, ઉસ અર્શ રોગ કા કાટના થન નહીં સકતા હૈં ‘ઈસિં પાહેતા અંસિયાઓં છિંદેજ્ઞા’ લિટાકર અવ વહ ઉસકે અંશિકાઓં કો કાટતા હૈં । ‘સે ણં તં મંતે ।’ તો હે મદન્ત । જે છિંદઈ, તસ્સ કિરિયા કઝ્જઈ’ જિસ વૈદ્યને ઉન અંશિકાઓં કો કાટા હૈં ઉસ વૈદ્ય કો ક્રિયા લગતી હૈં ? વ્યાપારરૂપ ક્રિયા લગતી હૈં ? વ્યાપારરૂપ ક્રિયા ધર્મવુદ્ધિ સે શુભ હોતી હૈં, એવં લોભાદિવુદ્ધિ સે અશુભ હોતી ‘જસ્સ છિઝ્જઈ નો તસ્સ કિરિયા કઝ્જઈ નન્નત્થગેણં ધમ્મંતરાહણં’

વાળા તે સાધુના નાકમાં રહેલ અર્શ (મશા) લટકે છે. અર્થાત્ બહાર નીકળે છે. “તંચ વેઝ્જે અદક્ખુ” કાયોત્સર્ગમાં રહેલા અને અર્શ (મશા) જેને બહાર નીકળેલા છે. એવા તે અનગારને બે વૈદ્ય બુદ્ધિ અને તે વૈદ્ય બે મશાને કાપવા માટે “ઈસિં પાહેઈ” તે અનગારને જમીન ઉપર સુવડાવી દે કારણ કે બધાં સુધી તેને જમીન પર સુવડાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેના નાકમાં રહેલ મશા કાપી શકાય નહિ. “ઈસિં પાહેતા અંસિયાઓ છિંદેજ્ઞા” સુવડાવીને તે વૈદ્ય અનગારના તે મશાને કાપે “સે ણં તં મંતે । તો હે ભદન્ત ! “જે છિંદઈ તસ્સ કિરિયા કઝ્જઈ” જે વૈદ્યે તે મશા કાપ્યા તે વૈદ્યને કાપવાના વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા લાગે છે ? વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા બે ધર્મ બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે શુભ છે. અને લોભ બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે અશુભ છે. “જસ્સ છિઝ્જઈ નો તસ્સ કિરિયા કઝ્જઈ નન્નત્થગેણં ધમ્મંતરાહણં”

તસ્યાનગારસ્ય ક્રિયા ન ભવતિ કુતઃ વ્યાપારરહિત્વાત્ । તત્ તસ્યાનગારસ્ય તાદૃશરોગકર્તૃત્વં કૃતં તસ્ય સર્વથૈવ ક્રિયા ન ભવતિ કિમ્ ? इत्यत आह—‘नन्नत्थ-
गेणं धम्मंतराइणं’ नान्यत्र एकेन धर्मान्तराधिकेण धर्मान्तरायक्रियाऽतिरिक्ता
ऽन्या क्रिया न भवति धर्मान्तरायस्तु भवत्येव शुभध्यानस्य विच्छेदात् इति किं
सत्यं भदन्त ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘हंते त्यादि, ‘हंता गोयमा’ इन्त हे
गौतम ! ‘जे छिंदइ जाव धम्मंतराएणं’ यः छिन्नति यावत् धर्मान्तरेण, अत्र
यावत् पदेन—प्रश्नोक्तः सर्वोपि पाठः संग्राह्यः । हे गौतम भावितात्मनोऽनगारस्य
कायोत्सर्गे व्यवस्थितस्य नासिकागत रोगस्य धर्मबुद्ध्या छेदकस्य वैद्यस्याशुभा-
क्रिया न भवति लोभादिना कुर्वतस्तु भवत्येवाशुभाक्रिया । अनगारस्यापि धर्मा-

जिस अनगार की वे अंशिकाएँ-नाक का रोग-छेदी गई हैं उस अन-
गार को क्रिया नहीं लगती है, क्योंकि वह तो व्यापार रहित है हां उसे
एक धर्मान्तरायभूत क्रिया लगती है, क्योंकि इस में उसको शुभ ध्यान
का विच्छेद हो जाता है। सो हे भदन्त ! ऐसा कथन क्या सत्य है ? इस
प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘हंता, गोयमा ! हां गौतम ! ‘जे छिंदइ
जाव धम्मंतराएणं’ जिस वैद्यने उस अनगार के कि जो भावितात्मा है,
कायोत्सर्ग में स्थित है नासिका गत रोगरूप अंशिकाओं को धर्मबुद्धि
से काटा है उस वैद्य को अशुभ क्रिया नहीं लगती है क्योंकि यह
क्रिया लोभादिक बुद्धि से काटने वाले वैद्य को ही लगती है, तथा जिस
अनगार के वे नासिका रोगरूप अंशिकाएँ काटी गई हैं उसे भी धर्मा-
न्तराय तो होता ही है क्योंकि उसका शुभ ध्यान उस समय विच्छेद हो

જે અનગારનો તે મશા રૂપ નાકનો રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને
ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તેણે કંઈ વ્યાપાર રૂપ પ્રવૃત્તિ કરી નથી તેને એક
ધર્માન્તરાય ભૂત ક્રિયા લાગે છે. કેમકે મશા કાપવાના સમયે તે અનગારનું
શુભ ધ્યાનતો વિચ્છેદ થઈ જાય છે, તેથી હે ભગવન્ ! એવું કથન શું સત્ય
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “હંતા ગોયમા” હા, ગૌતમ ! “જો
છિંદઈ જાવ ધમ્મંતરાઈણ” જે વૈદ્યે તે ભાવિત આત્મા અનગારને કે જે
કાયોત્સર્ગમાં રહેલા છે. તેમના નાકમાં રહેલ મશા રૂપી રોગ ધર્મ બુદ્ધિથી
કાપ્યો હોય તે વૈદ્યને અશુભ ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તે ક્રિયા લોભવાળી
બુદ્ધિથી કાપવાવાળા વૈદ્યને લાગે છે. તથા જે અનગારના નાકમાંનો
મશા રૂપી રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને પણ ધર્માન્તરાય તો
થાય છે. કારણ કે તે સમયે તેમના શુભ ધ્યાનનો વિચ્છેદ થાય છે અથવા

ન્તરાયસ્તુ મત્યેવ શુભધ્યાનસ્ય વિચ્છેદાત્ અર્શ્ચ્છેદાનુમોદનાદ્વા । કિન્તુ ધર્માન્તરાયાતિરિક્તા ક્રિયા ન ભવતીતિ ભાવઃ । ‘સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ’ તદેવં મદન્ત તદેવં મદન્ત ઇતિ, હે મદન્ત ! દેવાનુપ્રિયેણ યત્કથિતં તદેવમેવ સર્વથૈવ સત્યમ્ , ઇત્યુક્ત્વા ગૌતમઃ સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ॥ સૂ. ૨ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાતજગદ્બલ્લભાદિપદભૂપિતવાલબ્રહ્મચારિ ‘જૈનાચાર્ય’

પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી “મગવતી” સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા

ખ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં પોઢશશતકસ્ય તૃતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૬-૩॥

જાતા હૈ અથવા વહ અર્શ્ચ્છેદ કા અનુમોદન કરતા હૈ, હસ પ્રકાર હસ ધર્માન્તરાય કે અતિરિક્ત ઔર ક્રિયા અનગાર કો નહીં લગતી હૈ, ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હસ પ્રકાર સે પ્રભુ કા ઉત્તર સુનકર ગૌતમને ડનસે કહા-હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયને જો હસ પ્રકાર સે કહા હૈ, વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ, હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયને જો હસ પ્રકાર સે કહા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ । હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ તપ ઔર સંયમ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ. ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજ કૃત

“મગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સોલહવેં શતકકા

॥ તીસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૬-૩ ॥

તે અર્થચ્છેદનનું અનુમોદન આવે છે, તેથી પણ ધર્માન્તરાય ધાય છે. આ રીતે તે ધર્માન્તરાય સિવાયની કોઈ પણ ક્રિયા તે અનગારને લાગતી નથી. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” આ રીતે પ્રભુને ઉત્તર સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે આ રીતનું જે કથન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આ દેવાનુપ્રિયે આ બાબતમાં જે કહ્યું છે તે બરાબર છે સત્ય જ છે એ પ્રમાણે કહી તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા પોતપોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ. ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી સૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ॥૧૬-૩॥

अथ षोडशशतके चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

तृतीयोद्देशकेऽनगारस्तव्यता प्रोक्ता चतुर्थोद्देशकेऽपि तत्संबन्धेन प्ररूपणं भविष्यति अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘रायगिहे’ इत्यादि ।

मूलम्—“रायगिहे जाव एवं वयासी-जावइयं णं भंते !
अन्नगिलायए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं
नरएसु नेरइयावासेणं वा वासेहिं वा, वाससएण वा खवेति ?
णो इणट्ठे समट्ठे । जावइयं णं भंते ! चउत्थभत्तिए समणे
णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएण
वा, वाससएहिं वा, वाससहस्सेण वा, खवयंति ? णो इणट्ठे
समट्ठे । जावइयं णं भंते ! छट्ठभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं
निज्जरेइ एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससहस्सेण वा, वास-
सहस्सेहिं वा, वाससयसहस्सेण वा खवयंति ? णो इणट्ठे समट्ठे
जावइयं णं भंते ! अट्ठमभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्ज-
रेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससयसहस्सेण वा, वास-
सयसहस्सेहिं वा, वासकोडीए वा, खवयंति ? णो इणट्ठे समट्ठे ।
जावइयं णं भंते ! दसमभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ,
एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वा, वासकोडीहिं वा,
वासकोडाकोडीए वा खवयंति ? णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं

भंते ! एवं वुच्चइ, जावइयं अन्नगिलायए ससणे णिगंथे कम्मं
निजरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेणं वा, वासेहिं वा,
वाससएण वा णो खवयंति, जावइयं चउत्थभत्तिए, एवं तं चेव
पूर्वभणियं उच्चारयेव्वं जाव वासकोडाकोडीए वा णो खवयंति ?
गोयमा ! से जहानामए केइपुरिसे जु ने जराजज्जरियदेहे
सिढिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्ते पविरलपरिसडियदंतसेढी
उण्हाभिहए तण्हाभिहए आउरे झुंझिए पिवासिए दुब्बले
किलंते एगं महं कोसंबगंडियं सुकं जडिलं गंठिल्लं चिक्कणं वाइद्धं
अपत्तियं मुंडेण परसुणा अवक्कमेज्जा, तए णं से पुरिसे महंताइं
महंताइं सदाइं करेइ नो महंताइं महंताइं दलाइं अव्हालेइं,
एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक-
णीकयाइं, एवं जहा छट्ठसए जाव नो महापज्जवसाणा भवंति ।
से जहानामए केइपुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महया जाव
नो महापज्जवसाणा भवंति । से जहानामए केइपुरिसे तरुणे
वलवं जाव मेहावी निउणसिप्पोवगए एगं महं सामलिगंडियं
उल्लं अजडिलं अगंठिलं अचिक्कणं अवाइद्धं सपत्तियं अइत्तिक्खेण
परसुणा अवक्कमेज्जा, तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं
सदाइं करेइ महंताइं महंताइं दलाइं अव्हालेइं, एवामेव गोयमा !
समणाणं णिगंथाणं अहावायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं
णिट्ठियाइं विप्परिणामियाइं खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति

जावइयं तावइयं पि णं जाव महापज्जवसाणा भवन्ति । से जहा वा केइपुरिसे सुकतणहत्थगं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, एवं जहा छट्ठसए तहा अयो कवल्लेवि जाव महापज्जवसाणा भवन्ति से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जावइयं अन्नगिला-यए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ तं चेव जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयन्ति । सेवं भन्ते ! सेवं भन्ते ! जाव विहरइ ॥सू० १॥

छाया-राजगृहे यावत् एवमवादीत्-यावत्कं खलु भदन्त ! अन्नग्लायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः खलु वर्षेण वा, वर्षैर्वा वर्षशतेन वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं खलु भदन्त ! चतुर्थभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षशतेन वा वर्षशतैर्वा, वर्षसहस्रेण वा, क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं खलु भदन्त ! षष्ठभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, तावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः वर्षसहस्रेण वा वर्षसहस्रैर्वा वर्षशतसहस्रेण वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं खलु भदन्त ! अष्टमभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, तावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः वर्षशतसहस्रेण वा वर्षशतसहस्रैर्वा वर्षकोट्या वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं खलु भदन्त ! दशमभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः वर्षकोट्या वा वर्षकोटिभिर्वा वर्षकोटीकोट्या वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ? यावत्कमन्नग्लायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कम् कर्म निरयेषु नैरयिकाः, वर्षेण वा, वर्षैर्वा, वर्षशतेन वा नो क्षपयन्ति, यावत्कं चतुर्थभक्तकः, एवं तदेव पूर्वं भणितमुच्चारयितव्यम् यावत् वर्षकोटीकोट्या वा नो क्षपयन्ति । गौतम तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषः जीर्णो जराजर्जरितदेहः शिथिलत्वचावलितरङ्गसंपिन्नद्वगात्रः प्रविरलपरिश्रितो दन्तश्रेणिः, उष्णाभिहतः तृष्णाभिहतः आतुरो बुभुक्षितः, दुर्बलः पिपासितः क्लान्तः, एकां महतीं कोशाम्रगण्डिकां शुष्कां जटिलां ग्रंथिलां चिकणाम् व्यादिग्धाम् अपत्रिकाम् मुण्डेन परशुना अवक्रामेत् ततः खलु स पुरुषो महतो महतः शब्दान् करोति नो महान्ति महान्ति दलानि, अवदारयति एवमेव गौतम ! नैरयिकाः खलु पापानि कर्माणि गाढीकृतानि चिकणीकृतानि, एवं यथा षष्ठशते यावत्

નો મહાપર્યવાસના ભવન્તિ । તદ્વથાનામ કશ્ચિત્પુરુષઃ, અધિકરણીમ્ આહનન્ મહતા યાવત્ નો પર્યવાસના ભવતિ । તદ્વથાનામ કશ્ચિત્પુરુષઃ તરુણો વલ્લવાન્ યાવત્ સેધાવી નિપુણશિલ્પોપગતઃ એકાં મહતીં શાલ્મલીગણ્ડિકામ્ આર્દ્રામ્ અજ-ટિલામ્ અગ્રન્થિકામ્ અચિવક્રુણામ્ અવ્ધાદિગ્ધાં સપાત્રિકામ્ અતિતીક્ષ્ણેન પર-શુના અવક્રામેત્ તતઃ સ્વલુ સ પુરુષો નો મહતો મહતઃ શબ્દાન્ કરોતિ મહાન્તિ મહાન્તિ દલાનિ અવદારયતિ એવમેવ ગૌતમ ? શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનાં યથાવાદ-રાણિ કર્માણિ શિથિલીકૃતાનિ નિષ્ઠિતાનિ વિપરિણામિતાનિ ક્ષિપ્રમેવ પરિવિધ્વ-સ્તાનિ ભવંતિ, યાવત્કં તાવત્કમપિ સ્વલુ યાવત્ મહાપર્યવાસના ભવન્તિ । તદ્વથા નામ કશ્ચિત્પુરુષઃ શુક્લતુળહરત્કં જાતવેદસિ પ્રક્ષિપેત્ એવં યથા પષ્ઠશતકે તથા અયસ્કપાલોડપિ, યાવત્ મહાપર્યવાસના ભવન્તિ, તત્તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે યાવત્કમ્ અન્નગ્લાયકઃ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ કર્મનિર્જરયતિ તદેવ યાવત્ વર્ષકોટી-કોટ્યા વા નો ક્ષપયતિ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવદ્ વિહરતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ એવમવાદીત્ અત્ર યાવત્ પદેન સમવસરણધર્મકથા શ્રવણપરિપત્ પ્રતિગમનાદિકં સર્વં સંગ્રાહ્યમ્ તતો ગૌતમો

ચૌથે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

તૃતીય ઉદ્દેશ મેં અનગાર કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ, અવ યહ ચતુર્થ ઉદ્દેશે મેં બી તત્સંબન્ધી હી પ્રરૂપણા હો, હસી સંબન્ધ સે આચાત્ હસ ચતુર્થ ઉદ્દેશે કા યહ ‘રાયગિહે ઇત્યાદિ આદિ સૂત્ર હૈ—

‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહનગર મેં ભગવાન્ ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે યાવત્ હસ પ્રકાર સે પૂછા યહાં યાવત્ શબ્દ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ રાજગૃહનગર મેં પ્રશ્ન પધારે । પ્રશ્ન કા આગમન

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં અનગાર સંબંધીની વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી છે. અને આ ચોથા ઉદ્દેશામાં પણ તેમના સંબંધમાં જ કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. “રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમે પ્રશ્નને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણે સંબંધ પ્રહણ કરવાનો છે. રાજગૃહ નગરમાં પ્રશ્ન પધાર્યા પ્રશ્નનું આગમન

મગધન્ત વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા નાત્યાસન્ને નાતિદૂરે મુશ્રૂષ-
માણઃ પ્રાજ્ઞલિપુટઃ એવમવાદીત-‘જાવતિયં ણં મંતે !’-યાવત્કં ત્વલુ મદન્ત !
‘અન્નગિલાયણ’ અન્નગ્લાયકઃ-અન્નં વિના ગ્લાયતિ ગ્લાનો ભવતિ યઃ સો અન્ન-
ગ્લાયકઃ પર્યુષિતમક્તાદિ પ્રાતરેવ મુઢ્ઢેત્તે ‘સમણે નિગ્ગંથે’ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ
‘કમ્મં નિઝ્જરેહ’ કર્મ નિર્જરયતિ ‘એવતિયં કર્મં’ એતાવત્કં કર્મ ‘નરણસુ નેરહયા’
નરકેષુ નારકાઃ ‘વાસેણ વા વાસેહિં વા વાસસણ વા ત્વવંતિ’-વર્ષેણ વા વર્ષેર્વા
વર્ષશતેન વા ક્ષપયન્તિ યાવત્કં કર્મ અન્નગ્લાયકો નિર્ગ્રન્થઃ ક્ષપયતિ તાવત્કં કર્મ
કિં નરકેષુ દુઃસ્વપ્નમુભવન્તો નારકાઃ વર્ષશતૈરપિ ક્ષપયન્તિ ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવા-

સુનકર ધર્મોપદેશ સુનને કે લિયે પરિષદ ઉનકે પાસ આઈ । પ્રભુને ઉસે
ધર્મોપદેશ દિયા । ધર્મોપદેશ સુનકર પરિષદ ફિર પીછે ચલી ગઈ
હત્યાદિ । હસકે બાદ ગૌતમ ને ઉઠકર પ્રભુ કો વન્દના કી-નમસ્કાર
ક્રિયા, બાદ મેં ઉન્હોને પ્રભુ સે વડે વિનયપૂર્વક ધર્મ સુનને કી ઇચ્છા
સે હસ પ્રકાર પૂછા--

‘જાવહયં ણં મંતે !’ હે મદન્ત જિતને ‘કમ્મ’ કર્મ કી ‘અન્નગિલાયણ’
જો અન્ન કે વિના ગ્લાન હો જાતા હૈ એસા નિત્ય ખોજી સાધુ-પર્યુષિત
અન્તપ્રાન્ત કા શીતલ હી આહાર કરનેવાલા ‘સમણે નિગ્ગંથે’ શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થ-‘નિઝ્જરેહ’ નિર્જરા કરતા હૈ ‘એવતિયં કર્મં’ હતને હી કર્મ
‘નરણસુ નેરહયા’ નરકોં મેં નૈરયિક જીવ, ‘વાસેણ વા વાસેહિં વા વાસસણ
વા ત્વવંતિ’ કયા એક વર્ષ મર મેં અનેક વર્ષોં મેં, યા સૌ વર્ષોં મેં નષ્ટ
કર સકતે હૈં ? અર્થાત્-જિતને કર્મ અન્નગ્લાયક નિર્ગ્રન્થ અત્પ સમય મેં

સાંભળીને-ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે પરિષદ તેમની પાસે આવી પ્રભુએ તેમને
ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ-પોતપોતાના સ્થાને ગઈ તે
પછી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદનાનમસ્કાર કરીને- ઉચિત સ્થાને બેસી
ધણીજ વિનયપૂર્વક ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-
“ જાવહયં ણં મંતે ! હે ભગવન્ ! બેટલા “ કર્મ ” કર્મની “ અન્નગિલાયણ ”
જે અન્ન વગર ગ્લાન હોય છે. એવા નિત્યભોજી સાધુ અર્થાત્ પર્યુષિત
(વાસી) અંતપ્રાંત અન્નનો જ આહાર કરવાવાળા “ સમણે નિગ્ગંથે ” શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થ “ નિઝ્જરેહ ” નિર્જરા કરે છે. “ એવતિયં કર્મ ” એટલા જ કર્મ
“ નરણસુ નેરહયા ” નરકોમાં રહેલ નારકીય એવા “ વાસેણ વા વાસેહિં વા
વાસસણવા ત્વવંતિ ” એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં અથવા સો-વર્ષોમાં નષ્ટ
કરે છે ? અર્થાત્, બેટલા કર્મ અન્નગ્લાયક નિર્ગ્રન્થ થોડા સમયમાં નષ્ટ કરે

નાટ-‘ળો’ ઇત્યાદિના ‘ળો ઇણદ્વે સમદ્વે’ નાયમર્થઃ મમર્થઃ, હે ગૌતમ ! યાવત્ પ્રમાણકં કર્મ ક્ષયકાલેનાપિ સાધુર્વિનાશયતિ તાદત્પ્રમાણકં કર્મ નારકાઃ નરકે વર્તમાના ન વિનાશયન્તિ ઇત્યર્થઃ, એવમગ્રેડપિ ઉત્તરવાક્યસ્યાર્થો જ્ઞાતવ્ય ઇતિ । ‘જાવદ્યં ણં મંતે’ યાવત્કં સ્વલુ મદન્ત ! ‘ચઉત્થમત્તિણ’ ચતુર્થમક્તકઃ-એકોપવાસકર્તા ‘સમળો નિગંથે’ શ્રમળો નિર્ગન્થઃ ‘કમ્મં નિજ્જરેહ’ કર્મ નિર્જરયતિ યાવત્ પરિમિતં કર્મ વિનાશયતિ ‘એવદ્યં કમ્મં નરણ્ણુ નેરહ્યા’ એતાદત્કં કર્મ નરકેષુ નૈરધિકાઃ, ‘વાસસણ વા’ વર્ષગતેન વા ‘વાસસણ્હિ વા’ વર્ષશતૈર્વા, ‘વાસસહસ્સેણ વા’ વર્ષપદસ્રેણ વા કિણ્ણુ ‘સ્વવંતિ’ ક્ષપયન્તિ । મળવાનાહ-‘ળો

નષ્ટ કરતા હૈં ઉત્તને કર્મ કયા નરકોં કૈદુ.સ્વ કા અનુભવ કરતે હુણ નારક સૌ વર્ષોં મેં ખી નષ્ટ કરતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં— ‘ળો ઇણદ્વે સમદ્વે’ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ, અર્થાત્-જિતને કર્મોં કી નિર્જરા થોડે સે ખી સમય મેં સાધુ કરતા હૈં ઉત્તને કર્મોં કી નિર્જરા નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ અધિક સે અધિક કાલ મેં ખી નહીં કર પાના હૈં । હસી પ્રકાર સે આગે ખી ઉત્તર વાક્ય કા અર્થ સમજના ચાહિયે । ‘જાવદ્યં ણં મંતે’ । ‘હે મદન્ત ! જિતને ‘કમ્મં’ કર્મ કી ‘ચઉત્થમત્તિણ’ ચતુર્થ મક્તક-એકોપવાસી-‘સમળો નિગંથે’ શ્રમળ નિર્ગન્થ ‘નિજ્જરેહ’ નિર્જરા કરતા હૈ, ‘એવદ્યં કમ્મં નરણ્ણુ નેરહ્યા વાસસણ વા વાસસણ્હિ વા, વાસસહસ્સેણ વા સ્વવંતિ’ હિતને કર્મોં કી, નરકોં મેં વર્તમાન નારક જીવ સૌ વર્ષોં મેં, અનેક સૌ વર્ષોં મેં, એક હજાર વર્ષ મેં, નિર્જરા કરતા હૈં કયા ? અર્થાત્ એક ઉપવાસ કરનેવાલા શ્રમળ

છે. તેટલા કર્મ નરકોમાં દુઃખનો અનુભવ કરતા નારક જીવો સો વર્ષમાં પણ નષ્ટ કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ળો ઇણદ્વે સમદ્વે” હે ગૌતમ ! આમ કહેવું બરાબર નથી અર્થાત્ જેટલા કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં સાધુ કરે છે એટલા જ કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલા નારક જીવ વધારેમાં વધારે સમયમાં એટલે કે સેંકડો વર્ષોમાં પણ કરી શકતા નથી આ પ્રમાણેના સંબંધ આગળ આવતા ઉત્તર વાક્યોમાં પણ સમજ લેવો. “જાવદ્યં ણં મંતે ! હે ભગવન્ ! જેટલા “કમ્મં” કર્મોની “ચઉત્થમત્તિણ” ચતુર્થ ભક્ત અર્થાત્ એક ઉપવાસી “સમળો નિગંથે” શ્રમળ નિર્ગન્થ “નિજ્જરેહ” નિર્જરા કરે છે—“એવદ્યં કમ્મં નરણ્ણુ નેરહ્યા વાસસણવા, વાસસણ્હિવા, વાસસહસ્સેણવા સ્વવંતિ” એટલા જ કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક જીવ સો વર્ષમાં કે સેંકડો વર્ષમાં અગર એક હજાર વર્ષમાં કરી શકે છે ?

‘ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમરથઃ સમરથઃ ન સમાનકર્મક્ષપકત્વપ્રુભયોરિત્યરથઃ । ‘જાવહ્યં ણં મંતે !’ યાવત્કં સ્વલુ ભદન્ત । ‘હટ્ઠમત્તિણ સમણે ણિગ્ગંથે કમ્મં નિજ્જરેહ’ ષ્ઠમત્તક ઉપવાસદ્વયકર્તા શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ કર્મ નિર્જરયતિ, ‘એવહ્યં કમ્મં નિરયેસુ નેરહ્યા વાસસહસ્સેણ વા, વાસસહસ્સેહિં વા, વાસસયસહસ્સેણ વા સ્વવયંતિ’ એતાવત્કં કર્મ નિરયેષુ વર્તમાના નૈરયિકાઃ વર્ષસહસ્સેણ વા વર્ષસહસ્સૈર્વા વર્ષશતસહસ્સેણ વા ક્ષપયન્તિ, ઉભયોઃ સમાનત્વં ભવતિ નવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-
‘ણો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમરથઃ સમરથઃ । ‘જાવહ્યં ણં મંતે !’ યાવત્કં સ્વલુ ભદન્ત ।

નિર્ગ્રન્થ થોડે સે સમય મેં જિતને કર્મોં કા વિનાશ કર દેતા હૈં ઉતને કર્મોં કા વિનાશ નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ કયા એક હજાર વર્ષ તક મેં બી કર સકતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘ણો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ યહ અર્થ સમરથ નહીં હૈ, દોનોં મેં કર્મક્ષપણ કે પ્રતિ સમાનતા નહીં હૈ । ‘જાવહ્યં ણં મંતે !’ હે ભદન્ત । જિતને ‘કમ્મં’ કર્મોં કી ‘હટ્ઠમત્તિણ સમણે નિગ્ગંથે’ દો ઉપવાસ કરને વાલા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ ‘નિજ્જરેહ’ નિર્જરા કરતા હૈ, ‘એવહ્યં કમ્મં નિરયેસુ નેરહ્યા વાસસહસ્સેણ વા વાસસહસ્સેહિં વા, વાસસયસહસ્સેણ વા, સ્વવયંતિ’ ઉતને કર્મોં કી નિર્જરા નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ એક હજાર વર્ષ મેં અનેક હજાર વર્ષોં મેં યા એક લાખ વર્ષભર મેં બી કયા કરતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘ણો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ । યહ અર્થ સમરથ નહીં હૈ । અર્થાત્ હટ્ઠ વેલા કી તપસ્યા કરનેવાલા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ જિતને કર્મોં કી નિર્જરા

અર્થાત્ એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ થોડા સમયમાં જેટલા કર્મોના વિનાશ કરે છે. તેટલા કર્મોના વિનાશ નરકમાં રહેલ નારક એવ શું એક હજાર વર્ષ સુધીમાં પણ કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-
“ણો ઇણદ્દે સમદ્દે” હે ગૌતમ આ અર્થસમરથ નથી. અર્થાત્ બન્નેમાં કર્મક્ષપણનું સરખાપણું નથી. “જાવહ્યં ણં મંતે !” હે ભદન્ત । જેટલા “કમ્મ” કર્મોની “હટ્ઠમત્તિણ સમણે નિગ્ગંથે” એ ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ “નિજ્જરેહ” નિર્જરા કરે છે. “એવહ્યં કમ્મં નિરયેસુ નેરહ્યા વાસસહસ્સેણ વા, વાસસહસ્સેહિં વા, વાસસયસહસ્સેણ વા સ્વવયંતિ” એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક એવ એક હજાર વર્ષમાં કે હજારો વર્ષમાં કે લાખ વર્ષમાં કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ણો ઇણદ્દે સમદ્દે” હે ગૌતમ । આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ એ ઉપવાસ

‘અટ્ટમભત્તિણ સમણે નિગંથે કમ્મં નિજ્જરેહ’ અષ્ટમમક્તક ઉપવાસત્રયકર્તા શ્રમણો નિર્ગંથઃ કર્મ નિર્જરયતિ, ‘એવહ્યં કમ્મં નિરહસુ નેરહયા વાસસયસહસ્સેણ વા, વાસકોહીણ વા ચવયંતિ’ એવાવત્કં કર્મ નરકેષુ નૈર-યિકાઃ વર્ષશતસહસ્રેણ વા, વર્ષશતસહસ્રૈર્વા, વર્ષકોટયા વા ક્ષપયન્તિ, યાત્રુ સંખ્યકાનિ કર્માણિ સાધુર્વિનાશયતિ તાવત્સંખ્યકાનિ કર્માણિ કિં નરકે વર્ત-માનાઃ નારકાઃ વર્ષકોટયા ક્ષપયન્તિ તેષાં કર્મણાં સ્વાત્મપદેશેભ્યો દૂરીકરણે સમર્થાઃ ભવન્તિ નવેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ળો ઇણઢે સમઢે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ ? નોભયો સાદૃશ્યં સંઘટતે ઇત્યર્થઃ ઉભયોઃ સાદૃશ્યામાવે કારણમગ્રે વક્ષ્યતે । ‘જાવ-

કર દેતા હૈં ઉતને કર્મોં કી નિર્જરા નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ ટુાંલોં કા વેદન કરતે હુણે ખી અધિક સે અધિક એક લાખ વર્ષ ખર મેં ખી નહીં કર પાતે હૈં । પુનઃ ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછતે હૈં-‘જાવહ્યં ણં મંતે ! કમ્મં’ હે ભદન્ત ! જિતને કર્મોં કી ‘અટ્ટમભત્તિણ સમણે નિગંથે નિજ્જરેહ’ તોન ઉપવાસ કરનેવાલા શ્રમણ નિર્ગંથ નિર્જરા કર દેતા હૈં- ‘એવહ્યં કમ્મં નિરહસુ નેરહયા વાસસયસહસ્સેણ વા, વાસસયસહસ્સેહિં વા, વાસકોહીણ વા ચવયંતિ’ ઉતને કર્મોં કી નિર્જરા કયા નરકોં મેં વર્તમાન નારક જીવ એક લાખ વર્ષ મેં અનેક લાખોં વર્ષોં મેં અથવા એક કરોડ વર્ષ મેં ખી કર દેતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં--‘ળો ઇણઢે સમઢે’ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં અર્થાત્ તોન ઉપવાસ કરતા હુઆ શ્રમણનિર્ગંથ જિતને કર્મોં કો નષ્ટ કર દેતા હૈં ઉતને કર્મોં કો નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ એક કરોડ વર્ષ ખર મેં ખી નષ્ટ

કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગંથ બેટલા કર્મોની નિર્જરા કરે છે તેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક છવ એક લાખ વર્ષમાં પણ કરી શકતા નથી ફરી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે “ જાવહ્યં મંતે ! કમ્મં ” હે લગવત્ ! બેટલા કર્મોની “અટ્ટમભત્તિણ સમણે નિગંથે નિજ્જરેહ” ત્રણ ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગંથ નિર્જરા કરે છે. “ એવહ્યં કમ્મ નિરહસુ નેરહયા વાસસય-સહસ્સેણ વા, વાસસયસહસ્સેહિં વા વાસકોહીણ વા ચવયંતિ ” બેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક છવ શું એક લાખ વર્ષમાં કે અનેક લાખો વર્ષોમાં કે કરોડ વર્ષોમાં કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ળો ઇણઢે સમઢે ” હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ ત્રણ ઉપવાસ કરનાર શ્રમણ નિર્ગંથ બેટલા કર્મોનો નાશ થોડા સમયમાં પણ કરે છે તેટલા કર્મો નો નરકમાં રહેલ નારક છવ એક કરોડ વર્ષમાં પણ નાશ કરી શકતા

इयं णं भंते !' यावत्कं खलु भदन्त ? 'दसमभत्तिए समणे निर्गंथे कम्मं निज्जरेइ' दसमभत्तकः उपवास चतुष्टयकर्त्ता श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वा, वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडिए वा खवयंति' एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षकोट्या वा, वर्षकोटिभिर्वा, वर्षकोटीकोट्या वा क्षपयन्ति यावत्संख्यकं कर्म स्वल्पाकालेन विनाशयति साधुः तावत्कं कर्म तत्तदुक्तकालेनापि वा किं नारकाः विनाशयन्तीति पूर्वपक्षः, भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः नोभयोः सादृश्यं संघटते इत्यर्थः कारणज्ञानाय प्रश्नयति 'से केणट्ठेण' इत्यादिना 'से केणट्ठेण भंते !' तत्केना-

नहीं कर सकते हैं। पुनः गौतम प्रभु से पूछते हैं—'जावइयं णं भंते ! 'हे भदन्त ! जितने 'कम्मं' कर्मों' को दसमभत्तिए' ४ उपवास करने-वाला 'समणे निर्गंथे' श्रमण निर्ग्रन्थ 'निज्जरेइ' खपितकर देता है। 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वासकोडीहिं, वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति' उतने कर्मों' को कथा नरक में रहने वाला नरक जीव १ करोड वर्ष' में, अनेक करोड वर्षों' में कोटाकोटि वर्षों' में नष्ट करने के लिये समर्थ हो सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं हैं—अर्थात् जितने कर्मों' का विनाश ४ उपवास करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ कर देता है—उतने कर्मों' का विनाश नरक में वर्तमान नारकजीव अधिक से अधिक १ कोटाकोटीकाल में भी नहीं कर सकता हैं। इस प्रकार से दोनों की समानता कर्मों' के क्षय करने में किसी प्रकार से नहीं होनी है। अब

નથી ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે “જાવइयं णं भंते ! હે ભગવન્ ! જેટલા સમયમાં “કમ્મ” કર્મોને “દસમભત્તિએ” ચાર ઉપવાસ કરવાવાળા “સમણે નિર્ગંથે” શ્રમણ નિર્ગ્રંથ “નિજ્જરેइ” નિર્જરા કરે છે. અર્થાત્ ખપાવે છે. “એવइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति” જેટલા કર્મોને નરકમાં રહેલ નારક જીવ શું એક કરોડ વર્ષમાં કે કરોડો વર્ષમાં કે કોટાકોટિ વર્ષોમાં નાશ કરવાને સમર્થ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “णो इणट्ठे समट्ठे” હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ જેટલા કર્મોની નિર્જરા ચાર ઉપવાસ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ થોડા સમયમાં કરે છે. જેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ વધારેમાં વધારે એક કોટાકોટિ કાળમાં પણ કરી શકતા નથી આ રીતે કર્મોના ક્ષય કરવામાં કોઈ પણ રીતે બન્નેની બરોબરી થઈ શકતી નથી.

થેન મદન્ત । एवं बुच्चइ जावइयं अन्नगिलाए समणे णिगंगे कम्मं निज्जरेइ' अन्नगलायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेण वा, वासेहि वा, वाससएण वा नो खवयंति' एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षेण वा, वर्षे वा, वर्षशतेन वा नो क्षपयन्ति, 'जावइयं चउत्थमत्तिए एवं तं चेव भणियं उच्चारयेव्वं जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति' यावत्कं चतुर्थमस्तकः एवं तदेव पूर्वमणितम् उच्चारयितव्यम् वर्षकोटी कोट्या वा नो क्षपयन्ति, अत्र यावत्पदेन 'समणे णिगंगे' इत्यारभ्य 'वासकोडीहि वा' इत्यन्तः सर्वोऽपि प्रश्नीय सन्दर्भो नेतव्यः । अल्पकालेन अल्पकष्टेन यादृशकर्मणां निर्जरां

ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—'સે કેળટ્ટેણં મંતે ! एवं बुच्चइ, जावइयं कम्मं अन्नगिलायए समणे णिगंगे निज्जरेइ' हे भदन्त । इसमें क्या कारण है कि अन्नगलायक श्रमण निर्ग्रन्थ जितने कर्मों की निर्जरा करता है । एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेण वा, वासेहि वा वाससएण वा नो खवयंति' इतने कर्मों की निर्जरा नरकों में वर्तमान नारक जीव एक वर्ष में, अनेक वर्षों में, तथा एक सौ वर्ष भर में भी नहीं कर पाता है ? 'जावइयं चउत्थमत्तिए, एवं तं चेव, भणियं, उच्चारयेव्वं जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति' इसी प्रकार से एक उपवास करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ जितने कर्मों की निर्जरा कर देता है उतने कर्मों की निर्जरा पूर्वोक्त कथन के अनुसार नरकों में वर्तमान नारक जीव यावत् कोटाकोटी काल में भी नहीं कर पाता है । यहां पर पूर्वोक्त कथन सब प्रश्न के रूप में

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એટલું પૂછે છે કે “ સે કેળટ્ટેણં મંતે ! एवं बुच्चइ जावइयं कम्मं अन्नगिलायए समणे णिगंगे निज्जरेइ ” हे भगवन् । तेमां शुं कारणं છે કે अन्नगलायक श्रमण निर्ग्रन्थ नेटलां कर्मोनी निर्जरा थोडा समयमां करे छे “ एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेण वा वासेहि वा वाससएण वा नो खवयंति ” એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલા નારક છવ એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં તથા એક સો વર્ષમાં પણ કરી શકતા નથી ? “ જાવइयं चउत्थमत्तिए एवं तं चेव, भणियं उच्चारयेव्वं जाव वासकोडीए वा नो खवयंति ” એજ રીતે એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ નેટલા કર્મોની નિર્જરા અલ્પ સમયમાં કરે છે, એટલા કર્મોની નિર્જરા પહેલા કથા અનુસાર નરકોમાં રહેવાવાળા નારક છવ એક કેટીકેટી કળમાં પણ કરી શકતા નથી, અહિંયા પૂર્વોક્ત કથન પ્રત્યેક રૂપમાં સમજી લેવું કહેવાનું તાત્પર્ય

કરોતિ શ્રમણસ્તાદ્દશં કર્મ મહતા કાલેન અતિ કષ્ટેનાપિ નારકાઃ વિનાશયિતું સમર્થાઃ કથં ન ભવન્તીતિ પૂર્વવક્ષસ્ય ભાવઃ । નનુ કથમિદં પ્રત્યાચ્યં યત્ નારકો મહાકષ્ટં પ્રાપ્તો મહતા કાલેનાપિ તાવત્કર્મ ન ક્ષપયતિ યાવત્ શ્રમણોઽલ્પકાલેન અલ્પકષ્ટેન ક્ષપયતિ ? इमां शंकांमपनेतुं दृष्टान्तद्वारेण भगवानाह—‘गोयमा !’ इत्यादिना ‘गोयमा’ हे गौतम ! दृष्टान्तमेव दर्शयति ‘से जहा नामए’ इत्यादि, ‘से जहा नामए’ तद्यथा नामकः ‘केऽपुरिसे’ कश्चित् पुरुषः ‘जुन्ने’ जीर्णः अतिकृश इत्यर्थः ननु जीर्णत्वं ज्वरादिवशात् वृद्धाभावेऽपि स्यात् तत्राह—‘जरा जज्जरिय देहे’ जराजर्जरित देहः—जरया—वृद्धावस्थया जर्जरितो जर्जरीभूतो देहो यस्य

ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે પૂછને કા તાત્પર્ય એસા છે—અલ્પકષ્ટ સહન કરકે ‘મી જૈસે કર્મો’ કી—જિતને કર્મો કા નાશ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરતા છે, હતને કર્મો કા વિનાશ બહુત અધિક કાલ મેં મી અધિક કષ્ટ સહને-વાલે નારક જીવ ક્યોં નહીં કર પાતે હૈં ? इसका उत्तर दृष्टान्त से देते हुए प्रभु कहते हैं—‘गोयमा !’ ‘हे गौतम !’ ‘से जहा नामए केऽपुरिसे जुण्णे, जराजज्जरियदेहे, सिद्धिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्ते’ जैसे कोई एक पुरुष हो वह जीर्ण—अतिकृशितशरीरवाला हो, यह कृशता उसमें ज्वरादिके वश से नहीं आई हो किन्तु, जरा के वश से ही आई हो, क्योंकि जरा के वश से जो कृशता आती है, वह जरा से जर्जरित शरीर के हो जाने से ही आती है ज्वरादि के वश से आई हुई कृशता तो धीरे २ दूर भी हो जाती है, परन्तु जरा से आई हुई कृशता किसी प्रकार दूर नहीं होती है । इसी बात को प्रकट करने के लिये यहां ‘जरा जज्जरियदेहे’ ऐसा पद कहा है और जरा से जर्ज

એ છે કે થોડું કષ્ટ સહન કરીને પણ બેટલા કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરે છે. બેટલા કર્મોની નિર્જરા ઘણા અધિક કાળમાં અધિકથી અધિક કષ્ટ સહન કરવાવાળા નારક છવ કેમ કરી શકતા નથી ? આનો ઉત્તર ઉદાહરણ આપીને પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “સે જહા નામए કેऽ પુરિસે જુમ્મે, જરાજજ્જરિયદેહે, સિદ્ધિલતયાવલિતરંગ સંપિણદ્ધ-ગત્તે” જેમ અત્યંત દુર્બળ શરીરવાળો કેાઈ પુરુષ હોય અને તે દુર્બળતા તેનામાં કેાઈ જ્વરાદિ રોગને કારણે આવી ન હોય પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા ને કારણે જ આવી હોય કેમકે વૃદ્ધત્વને કારણે જે કૃશતા (દુર્બળતા) આવે છે, તે શરીરના જર્જરીત થવાના કારણે આવે છે. અને જ્વરાદિના કારણે જે કૃશતા આવે છે તે તો ધીરે ધીરે દૂર પણ થઈ જાય છે. પરંતુ વૃદ્ધત્વને કારણે આવેલી કૃશતા કેાઈ પણ પ્રકારે દૂર થઈ શકતી નથી એજ વાત બતાવવાને માટે અહિંયા “જરા જજ્જરિયદેહે” એ પ્રમાણેનું

સ જરાજર્જરિતદેહઃ—અતएव 'સિઢિલિતથાવલિતરજ્જસંપિણદ્ગતે' શિથિલત્વચા-
વલિતરજ્જસંપિણદ્ગતઃ—શૈથિલ્યપ્રાપ્તયા ત્વચ્યાવલિતરજ્જૈશ્ચ શિથિલચર્મરેશ્વારૂપૈઃ
સંપિણદ્ગં—વ્યાપ્તં ગાત્રં શરીરં यस્ય સ તથા, શિથિલચર્મરેશ્વાશ્રેણિયુક્તશરીશ્વાન્
'પવિરલપરિસહિયદંતસેદી' પ્રવિરલપરિશટિદન્તશ્રેણિઃ પ્રવિરલાનામ્ અલ્પાનાં
પરિશટિતાનાં દન્તાનાં શ્રેણિઃ પક્ષિર્વિધતે ચસ્ય પ્રવિરલપરિશટિદન્તશ્રેણિઃ 'ઉળ્હા-
મિહ' ઉળ્હામિહતઃ ઉળ્હાનેન સૂર્યકિરણાદિના સંતપ્તગાત્રઃ 'તળ્હામિહ' તળ્હામિ-
હતઃ આર્તધ્યાનયુક્તઃ 'આઝરે' આતુરઃ મનોમાલિન્યયુક્ત इत्यर्थः, 'હુંઝિ' હુંઝિતો—
વુઝુક્ષિત इत्यर्थः દેશીશબ્દોડ્યં વુઝુક્ષિતાર્થકઃ 'પિવાસિ' પિવાસિતઃ પિવાસયા
વ્લાન્તદેહ इत्यर्थः, 'દુવ્વલે' દુર્વલઃ શારીરિકવલરહિત इत्यर्थः, 'કિલંતે'
વ્લાન્તઃ—મનસા દુર્વલ इत्यर्थः 'એમં મહં કોસંવગંઢિયં' એકાં મહતીં કોશામ્રગણ્ડિ

રિત દેહ હોને સે હી જિસ કા શરીર જુરિયોં સે—દેહકી સિક્કડન સે—
વ્યાસ હો ચુકા હૈ । 'પવિરલપરિસહિયદંતસેદી' 'દન્તપંક્તિ' મી જિસ
કી વિરલ હો ચુકી હૈ ઓર જો મી બાકી ગિરને સે ઘચી હૈ
વહ મી જિસકી હિલ રહી હૈ । જો 'ઉળ્હામિહ' સૂર્ય કી
કિરણોં સે સંતપ દેહ બના હુઆ હૈ, 'તળ્હામિહ' 'તળ્હા—પ્યાસ
સે યુક્ત હો રહા હૈ (આઝરે) આતુર—મનોમાલિન્ય જિસ મેં આ
ચુકા હૈ । 'હુંઝિ' મૂઝ જિસે લગ રહી હૈ, 'હુંઝિ' યહ શબ્દ દેશીય
હૈ ઓર વુઝુક્ષિત (મૂઝ) અર્થ કા વાવક હૈ । 'પિવાસિ' પિપાસા સે
વ્લાન્ત દેહ બના હુઆ હૈ । 'દુવ્વલે' શારીરિક વલ સે જો વિહીન બન
ગયા હૈ, 'કિલંતે' માનસિક વલ મી જિસકા ગિર ચુકા હૈ એસા વહ
इन विशेषणोंवाला पुरुष 'एकं महं कोसंवगंडियं । एक बड़ी कोशाम्र

વાક્ય કહ્યું છે. અને જરાથી જર્જરીત શરીર થવાથી જેનું શરીર કચચલી
ઓથી વ્યાપ્ત થઇ ગયું છે. “પવિરલપરિસહિયદંતસેદી” દાંતોની પંકતી
પણ જેની વિખરાઈ ગઈ છે અને જે પડયાવગરના બાકીના દાંત બચ્યા છે.
તે પણ જેમના હલી ગયા છે. અને જે “ઉળ્હામિહ” સૂર્યના કિરણોથી
જેનું શરીર તપી ગયું છે. “તળ્હામિહ” તળ્હા રૂપ આર્તધ્યાનથી યુક્ત
છે, આતુર—મનનું મેલાપણું જેમાં આવ્યું છે. “હુંઝિ” ભૂખ જેને લાગી
છે. “હુંઝિ” એ શબ્દ દેશી છે. તેને ભૂખના અર્થમાં વપરાય છે “પિવા-
સિ” તરસથી દુઃખી બનેલો છે. “દુવ્વલે” શારીરિક બળ જેવું નાશ થઈ
ગયું છે. “કિલંતે” માનસિક બળ પણ જેનું નષ્ટ થઈ ચૂક્યું છે એવો
આ વિશેષણોવાળો પુરુષ “એકં મહં કોસંવગંઢિયં” એક મોટી કોશામ્ર

કામ્ કોશામ્નામકવૃક્ષસ્ય સ્થૂલમ્ અતિકઠિનાં ગણ્ડિકાં યષ્ટિકામિત્યર્થઃ
 ‘સુક્કં’ શુષ્કમ્ ન તુ આર્દ્રમ્ આર્દ્રકાષ્ઠસ્ય છેદને તથા પરિશ્રમો ન ભવતિ યથા
 અતિશુષ્કસ્ય અતઃ શુષ્કામિતિ વિશેષણમ્, ‘જટિલાં’ જટિલામ્ જટાયુક્તામિ-
 ત્યર્થઃ ‘ગંઠિલં’ ગ્રન્થિલામ્-ગ્રન્થિમતીમિત્યર્થઃ ‘ચિક્કણં’ ચિક્કણાં-સ્નિગ્ધામ્
 રુક્ષાયાશ્ચ્છેદનં સરલં ભવતિ અતઃ સ્નિગ્ધામિતિ વિશેષણમ્ ‘વાહ્દં’ વ્યાદિગ્ધાં
 વક્ત્રાં ન તુ સરલામ્ અથવા વ્યાદિગ્ધામ્ વિશિષ્ટદ્રવ્યોપદિગ્ધામ્, ‘અપત્તિયં’ અપા-
 ત્રિકામ્ અવિદ્યમાનાધારામ્ નિરાધારસ્ય છેદનમ્ અશક્યસંવાદ્યમિવ ભવતીતિ एता-
 દર્શી ગણ્ડિકાં-કાષ્ઠલવણ્ડમ્ ‘મુંડેણ પરમુણા અવકમેજ્જા’ મુંડેણ પરશુના અપ-
 ક્રામેત્ મુંડઃ કુઠિલશ્ચ્છેદનાસમર્થઃ પરશુઃ-કુઠારસ્તેન અપક્રામેત્ અતીક્ષ્ણપર-
 શુના તાદૃશકાષ્ઠોપરિ પ્રહારં કુર્યાત્, ‘તए णं से पुरिसे’ તતઃ સ્વલ્પ મહારકર-
 णानन्तरम् સ પુરુષઃ ‘મહંતાઈ મહંતાઈ સદાઈ કરેઈ’ મહતો મહતઃ શબ્દાન કરોતિ

ગંડિકા કો શામનામક વૃક્ષ કી સ્થૂલ-અતિકઠિન-લકડી કો જો કિ
 ‘સુક્કં,’ સૂચી હૈ, ગીલી નહીં હૈ, ક્યોંકિ ગીલી લકડી મેં છેદન મેં
 એસા પરિશ્રમ નહીં હોતા હૈ જૈસા પરિશ્રમ સૂચી લકડી કે છેદન મેં
 હોતા હૈ । ‘જટિલાં’ જટિલ-જટા યુક્ત હૈ, ગંઠિલં’ ગાંઠ યુક્ત હૈ,
 ‘ચિક્કણં’ સ્નિગ્ધ હૈ, રુક્ષ નહીં હૈ, ક્યોંકિ રુક્ષ લકડી કે છેદન મેં
 સરલતા હોતી હૈ । ‘વાહ્દં’ વક્ર હૈ, સરલ-સીધી નહીં હૈ । અથવા-
 વ્યાદિગ્ધં વિશિષ્ટ દ્રવ્ય સે ઉપદિગ્ધ-લેપા હૈ । ‘અપત્તિયં’ અપાત્રિક
 અવિદ્યમાન આધારવાલી હૈ, યહ વિશેષણ હસલિયે દિયા હૈ કિ નિરા-
 ધાર લકડી કા છેદન અશક્ય જૈસા હોતા હૈ । (મુંડેણ પરમુણા) મુંડ-
 પરશુ સે-મોંથરી-વિના ધાર કી કુલ્હાડી સે-કાટતા હૈ । ‘તए णं से पुरिसे’
 પુરિસે ‘કાટતે ૨ વહ પુરુષ ‘મહંતાઈ મહંતાઈ, સદાઈ કરેઈ’ વીચ વીચ મેં

ગંડિકાને એટલે કે શામ નામના વૃક્ષની અત્યંત ઠઠણ લાકડીને કે જે
 “સુક્કં” સૂકી છે. કેમકે લીલી લાકડીને કાપવામાં એવો પરિશ્રમ પડતો
 નથી, કે જેવો પરિશ્રમ સૂકી લાકડીને કાપવામાં થાય છે. “જટિલાં” જટિ-
 લક જટાવાળો છે. “ગંઠિલં” ગાંઠવાળું છે. ‘ચિક્કણં’ ચિકાશવાળું છે.
 કેમકે રૂક્ષ લાકડું કાપવામાં સરળતાવાળું છે. “વ્યાદિગ્ધાં” વાકું છે. અથવા
 વ્યાદિગ્ધ એટલે વિશેષ પ્રકારના દ્રવ્યોના લેપવાળું છે. “અપત્તિયં”
 અપાત્રિક એટલે કે આધાર વગરનું છે આ વિશેષણ એટલા નાટે આપવામાં
 આવ્યું છે કે નિરાધાર લાકડું કાપવામાં મુશ્કેલીવાળું હોય છે. તેવા લાકડાને
 પરશુથી-એટલે કે ધાર વિનાની કુહાડીથી કાપે “તए णं से पुरिसे” કાપતાં
 કાપતાં તે પુરુષ “મહંતાઈ (૨) સદાઈ કરેઈ” વચમાં વચમાં હુંકાર જેવો

‘નો મહંતાઈ મહંતાઈં દલાઈં અવદાલેઈ’ નો મહાન્તિ મહાન્તિ દલાનિ અવદાલયતિ
 खण्डानि पृथक् करोतीत्यर्थः, यथा स पुरुषः परशुपद्वारे कृते हुंकारादिरूपं महा-
 शब्दमुच्चारयति किन्तु महद्वलं न करोतीति भावः । ‘एवमेव गोयमा !’ एवमेव
 गौतम ! ‘नेरइयाणं’ नैरयिकानाम् ‘पावाइं कम्माइं गाढी कयाइं’ पापानि कर्माणि
 गाढीकृतानि चिकणीकृतानि सन्ति इत्यादि सर्वम् ‘जहा छट्टसए’ यथा पष्ठ-
 शतके प्रथमोद्देशके कथितम् तथेहापि ज्ञातव्यम् तत्र गाढीकृतानि आत्मपदेशैः
 सह गाढवद्धानि शणमूत्रगाढवद्व्यूचीकलापवत् चिकणीकृतानि सूक्ष्मकर्म-
 स्कन्धानां सरसतया परस्परं गाढसम्बन्धकरणेन दुर्भेदी कृतानि स्निग्धमृत्
 पिण्डवत् इति । ‘जाव नो महापज्जवसाणा भवंति’ यावत् नो महापर्यवसानाः

हुंकार शब्द भी करता जाता है । परन्तु अपनी अशक्ति के कारण वह
 उसके खण्ड २ नहीं कर पाता है । अतः जिस प्रकार यह पुरुष परशु-
 कुठार द्वारा प्रहार करने पर भी उस पूर्वोक्त विशेषणोंवाले काष्ठ के
 टुकड़े २ नहीं करपाता है, इसी प्रकार से ‘गोयमा !’ हे गौतम !
 नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिकणीकयाइं’ नैरयिकों के
 पाप कर्म गाढीकृत-चिकणीकृत-होता है इत्यादि सब इस विषय का
 कथन ‘एवं जहा छट्टसए’ जैसा छठे शतक के प्रथम उद्देशक में कहा गया
 है वैसा ही यहां परभी जानना चाहिये ‘गाढीकृतानि’ का तात्पर्य ऐसा
 है कि जिस प्रकार से सूचीकलाप-शण के सूत्र से सूत्र मजबूती के
 साथ जकड़कर बांध दिया जाता है । उसी प्रकार से सूक्ष्म कर्म
 स्कन्ध सरस होने के कारण परस्पर में गाढ संबन्धवाले होते हैं अतः वे
 स्निग्धमृत्तिका के पिण्ड के जैसा दुर्भेद्य होते हैं । ‘जाव नो महा पज्जव-

શબ્દ પણ કરતો બય છે. પરંતુ પોતાની અશક્તિના કારણે તે પુરુષ તે લાક-
 ડાના ટુકડા કરી શકતો નથી એટલા માટે જે રીતે પુરુષ કુહાડી દ્વારા પ્રહાર
 કરવા છતાં પણ તે પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા લાકડાના ટુકડેટુકડા કરી શકતો
 નથી એજ રીતે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ નેરइयाणं પાવાइં, કમ્માइં,
 ગાઢીકયાइં ” નારકીય છવેના પાપ કર્મ ગાઢીકૃત અને ચીછણીકૃત હોય છે
 એટલે કે ઘણા સખત હોય છે. વિગેરે સઘણ કથન “ જહા છટ્ટસए ” જેવી
 રીતે છઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. તેવીજ રીતે અહિં પણ સમજી
 લેવું. “ ગાઢી કૃતાનિ ” નું તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સોયનો જૂટો શણના
 દોરાથી ખૂબ મજબૂત રીતે જકડીને બાંધવામાં આવે એજ રીતે સૂક્ષ્મ કર્મ
 સ્કન્ધ પરસ્પરમાં અત્યંત ગાઢસંબંધવાળા હોય છે. એથી તે ચીકણી માટીના
 પીંડની માફક દુર્ભેદ્ય હોય છે અર્થાત્ જલદી ન તોડી શકાય તેવા હોય છે.

भवन्ति, अत्र यावत्पदेन 'सिलिङ्गी कयाइं खिली भूयाइं भवन्ति संपगाढं पि य णं वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा' इति संग्राह्यम् श्लिष्टी कृतानि खिलीभूतानि भवन्ति संपगाढामपि च खलु तां वेदनां वेद्यमाना नो महानिज्जराः

टीका—'सलिङ्गी कयाइं' श्लिष्टी कृतानि निधत्तानि अयःसूत्रवद्वाग्निस्तप्तलोह-शलाकासमुदायवत् यथा अयः सूत्ररज्जुवद्वा वह्निप्रतापिता लोहशलाकाः परस्परं तदात्म्यभावमुपगता इव संगलनाः भवन्ति, कथमपि तत्र विश्लेषो न भवति तथैव कर्माणि परस्परसंबद्धानि कथमपि विभक्तानि भवन्ति, तादृशानि निधत्तानि कर्माणि श्लिष्टी कृतानि कथ्यन्ते। 'खिलीभूताइं भवन्ति' खिली भूतानि भवन्ति अनुभवा-तिरिक्तोपायान्तरेण निराकर्तुं-क्षयितुम् अशक्यानि निकाचितानि इत्यर्थः, एतादृशगाढीकृतानि, चिकणीकृतानि श्लिष्टीकृतानि खिलीभूतानीति विशेषण चतुष्टयेनापि कर्मणां दुर्विशोऽध्यत्वमुक्तं भवति 'संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेये-

साणा भवन्ति' इसलियે વે યાવત્ મહાપર્યવસાનવાલે નહીં હોતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે સિલિંગીકયાઈં ચિલીભૂયાઈં, ભવન્તિ, સંપગાઢં પિ ય ણં વેએમાણા ણો મહાનિજ્જરા 'ઇન્ન પદોં કા સંગ્રહ હુઆં હૈં' । ઇનકા અર્થ એસા હૈં-જિસ પ્રકાર લોહે કે તારોં સે વદ્દ એસા વહ્નિતસલોહશલાકા કા સમૂહ પરસ્પર મેં હસ પ્રકાર સે મિલ જાતા હૈં કિ જિસસે ડસમેં વિશ્લેષ (અલગ) નહીં હો સકતા હૈં ડસી પ્રકાર કર્મ મો આપસ મેં એસે સંબદ્ધ હોં જાતે હૈં કિ જિસસે ડનમેં કિસી પ્રકાર કર્મ છૂટતે નહીં હૈં । હસ પ્રકાર કે જો નિધત્ત બન્ધવાલે કર્મ હોતે હૈં વે શ્લિષ્ટી-કૃત કહે જાતે હૈં । નિકાચિત્ત બન્ધવાલે જો કર્મ હોતે હૈં વે ચિલીભૂત કહલાતે હૈં । ઇનકા નિરાકરણ ઓગે વિના નહીં હો સકતા હૈં । ઇન્ ગાઢીકૃત ચિક્કણીકૃત શ્લિષ્ટીકૃત ચિલીકૃત ચાર વિશેષણોં સે કર્મોં

“ જાવ નો મહાપજ્જવસાણા ભવન્તિ ” તેથી યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી “ સિલિંગીકયાઈં ચિલીભૂયાઈં ભવન્તિ, સંપગાઢં પિ ય ણં વેએમાણા ણો મહાનિજ્જરા ” આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, જે પ્રકારથી લોખંડના તારથી બાંધેલ લોખંડની સોયોનો જુથો પરસ્પર એ રીતે મળી જાય છે કે જેથી તેમાંથી તે અલગ થઈ શકતી નથી એજ રીતે કર્મ પણ આપસમાં એવી રીતે બાંધાઈ જાય છે કે જેથી તેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે છૂટાતું નથી આ પ્રકારના જે નિધત્ત બાંધવાળા કર્મોં હોય છે. તેને શ્લિષ્ટીકૃત કહેવામાં આવે છે. નિકાચિત્ત બાંધવાળા જે કર્મ હોય છે. તેને ચીલીભૂત કહેવામાં આવે છે તેનો ક્ષય લોખંડના સિવાય ઘઈ શકતો નથી આ રીતે આ ગાઢીકૃત ચીક્કણીકૃત શ્લિષ્ટીકૃત,

માણા' સંવગાદમપિ ચ સ્વલુ તાં વેદનાં વેદયમાના અપિ 'જો મહાનિર્જરા' નો મહાનિર્જરા:-મહાનિર્જરાઃ સુકૃતફલવન્તો ન ભવન્તિ તે નારકાઃ મહાવેદનાં વેદ-યમાના અપિ । અનેન મહાનિર્જરાયા અભાવેન મહાનિર્વાણફલાભાવઃ સ્થિતો નારકાણામ્ । નૈરયિકાણામ્ કર્માણિ અતિગાઢીકૃતાનિ સન્તિ, અતો નિરયે મહત્કષ્ટ-મનુભવન્તોઽપિ કર્મ નિર્જારૂપં તથા મોક્ષાત્મકં ફલં નાપ્નુવન્તીતિ ભાવઃ । દૃષ્ટાન્તાન્તરમત્રાર્થે દર્શયતિ-‘સે જહા નામણ કેઈ પુરિસે’ તથા નામકઃ કશ્ચિત્ પુરુષઃ ‘અહિગરણિ આડહેમાણે મહયા જાવ જો મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ’ અધિ-કરણીમ્ આકુટચત્ર મહતા યાવત્ અત્ર યાવચ્છવ્દેન ‘મહયા મહયા ઘોસેણં, મહયા મહયા પરંપરાઘાણં જો સંચાણં તીસે અહિગરણિય કેઈ અહાવાયરે પોગાલે

મેં દુર્વિશોધ્યતા કહી નહીં છે । વે નારક જીવ હવ્વ પ્રકાર સે વેદના કો ભોગતે હિં । હવ્વ પ્રકાર હન મેં મહાનિર્જરા કા અભાવ સ્થિત કિયા ગયા છે । નૈરયિકોં કે કર્મ અતિગાઢીકૃત હોતે હિં, હવ્વ કારણ નારક મેં મહાકષ્ટ કા અનુભવ કરતે હુણે ખી વે કર્મ નિર્જારૂપ ફલ કો એવં ઉસકે ફલરૂપ મોક્ષ કો પ્રાપ્ત નહીં કર સંકતે હિં । હસી વાત કો દૂસરે દૃષ્ટાન્ત સે ચોં સમજાતે હુણે સૂત્રકાર કહતે હિં-‘સે જહા નામણ કેઈ-પુરિસે’ જૈસે કોઈ પુરુષ ‘અહિગરણિ’ ઇરણ કો આડહેમાણે મહયા જાવ જો મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ’ કૂટના હુખા, જોર ૨ સે શબ્દ કરતા હુખા ઉસકે દુકડે કરને મેં સમર્થ નહીં હોતા છે । હસી પ્રકાર વે નારક જીવ યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળે નહીં હોતે હિં-ચહાં યાવત્ શબ્દ સે-‘મહયા ૨ ઘોસેણં મહયા મહયા પરંપરાઘાણં જો સંચાણં

ખિત્તીકૃત એ ચાર વિશોધ્યોધી કર્મોમાં દુર્વિશોધ્યતા કહિ છે. (જલહી નાશ ન થઈ શકે તેમ) તે નારક જીવ આ રીતે વેદનાને ભોગવે છે આ રીતે નાર-કીયોમાં મહા નિર્જારાને અભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે નારકીય જીવોના કર્મો અત્યંત સખત ગાઢીકૃત હોય છે. તેથી નારકમાં અત્યંત દુઃખનો અનુ-ભવ કરવા છતાં પણ તેઓ કર્મ નિર્જારા રૂપ રૂળને કે કર્મ નિર્જારાનાં રૂળ સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

આજ વાતને ખીજા દૃષ્ટાંતી સમજાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે ‘સે જહા નામણ કેઈ પુરિસે’ જેમ કોઈ પુરુષ “અહિગરણિ” એરણને “આડહેમાણે મહયા જાવ જો મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ” ટીપતાં ટીપતાં જોર જોરથી અવાજ કરવા છતાં તેના દુકડા કરી શકતો નથી એજ રીતે તે નારક જીવો યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિયા યાવત્ શબ્દથી “મહયા મહયા ઘોસેણં મહયા (૨) પરંપરાઘાણં જો સંચાણં તીસે અહિગરણિય કેઈ અહાવા-

પરિસાહિત્તે એવામેવ ગોયમા ! નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ગાઢીકયાહં ચિક્કળી-
કયાહં સિલિટ્ટીકયાહં ચિલ્લીભૂયાહં ભવંતિ સંપગાઢં પિયણં તે વેયણં વેણમાણા નો
મહાનિજ્જરા, इत्यन्तः पाठो ग्राह्यः, महता महता घोषेण, महता महता परम्परा
घातेन नो शक्नोति तस्या अधिकरण्या काँश्चिदपि यथावादरान् पुद्गलान् परि-
शाटयितुम् एवमेव गौतम । नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि चिक्कणी
कृतानि श्लिटी कृतानि खिली भूतानि भवन्ति संपगाढामपि च खलु वेदनां वेद-
यमाना नो महानिर्जराः इति छाया घोषेण इति गाढशब्देन ‘परम्पराघातेन’
इति निरन्तरमुपर्युपरि ताडनेन, यथा वादरान् स्थूळान् पुद्गलान् परिशाटयितुं दूरी-
कर्तुं नो शक्नोतीति सम्बन्धः शेषं सुगमम् नो महापर्यवसाना भवन्ति, यथा
कश्चित् पुरुषः अधिकरणीं घनेन लोहपिण्डेन लोहपिण्डं ताडयन् अपि अधिक-
ण्याः स्थूलांश्च नोत्पाटयितुं समर्थो भवति, तथा पिण्डवत् नारकजीवानां कर्माणि
अतिकठिनानि भवन्ति तेषां विनाशेन तथा निर्वाणात्मकफलप्राप्तये ते न

તીસે અહિગરણીએ કેઈ અહાચાઘરે પોગલે પરિસાહિત્તે એવામેવ
ગોયમા ! નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ગાઢીકયાહં ચિક્કળીકયાહં, સિલિ-
ટ્ટીકયાહં, ચિલ્લીભૂયાહં ભવંતિ સંપગાઢં પિયણં તે વેયણં વેણમાણા નો
મહા નિજ્જરા’ હસ પાઠ કા અર્થ પૂર્વોક્ત રૂપ સે હી હૈ । ‘પરંપરાઘાણં’
શબ્દ કા અર્થ હૈ નિરન્તર ઉસ ઇરણ કે ઉપર ઘન પડકતા હુઆ’ ।
તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ જૈસે કોઈ પુરુષ ઇરણ કો ઘન સે કૂટતા
હુઆ બી-ઉસ પર ઘન કા વડે ૨ જોર સે પ્રહાર કરતા હુઆ બી-ઉસ
ઇરણ કે સ્થૂલાંશો કો નહીં તોડ પાતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે
નારક જીવોં કે કર્મ બી અતિકઠિન હોતે હૈ । હસલિયે વે ઉસકે
વિનાશ સે નિર્વાણાત્મક ફલ પ્રાપ્તિ કે લિયે સસર્થ નહીં હો સકતે હૈ ।

યરે પોગલે પરિસાહિત્તે એવામેવ ગોયમા ! નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ગાઢીકયાહં,
ચિક્કળી કયાહં ચિલ્લિટ્ટીકયાહં, ચિલ્લીભૂયાહં ભવંતિ સંપગાઢપિયણં તે વેયણં
વેણમાણા નો મહાનિજ્જરા” આ પાઠનો અર્થ પણ પહેલા કહ્યા અનુસાર છે
અર્થાત્ નારક હોવાના પાપકર્મ ગાઢ, ચીકણા, ઘણા મજબૂત અને ખિલીભૂત
હોય છે ખીલા જેવા મજબૂત અત્યંત મજબૂત એવી વેદનાનું વેદન કરવા
છતાં પણ તે મહાનિર્જરાવાળા થતા નથી. “પરંપરાઘાણં” એ શબ્દનો અર્થ
નિરંતર તે એરણ ઉપર ઘણુના ઘા કરતો થકો પણ એવું તાત્પર્ય એવું છે કે
જેવી રીતે કોઈ પુરુષ એરણ ઉપર જોરથી ઘણુના ઘા મારતો હોવા છતાં તે
એરણને તોડી શકતો નથી તેજ રીતે તે નારક હોવાના કાર્યો પણ અત્યંત
કઠણ હોય છે. જેથી કર્મોની નિર્જરા કરી શકતા નથી તેથી નાશથી થવા-

સમર્થાઃ સ્વન્તીતિ ભાવઃ । ‘સે જહા નામૅ કેહ પુરિસે’ તદ્ધથાનામકઃ કશ્ચિત્ પુરુષઃ, ‘તરુણે વલવં જાવ મેહાવી’ તરુણો-યુવા, વલવાન્ શારીરિકવલસંપન્નો યાવત્ મેધાવી-બુદ્ધિસમ્પન્નઃ, અત્ર યાવત્ પદેન एतेषां સङ्ગ્રહો ભવતિ, ‘જુગવં જુવાણં અપ્પાયંકે થિરગ્ગહત્થે દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણે તલજમલજુયલ-પરિઘણિભવાહુ ચમ્મેટ્ટગદુહણમુટ્ઠિયસમાહયનિચિયગત્તકાए उरस्सवलसमण्णागए लंघणपवणजङ्गवायामसमत्थे छेए दक्खे पत्तट्ठे कुसले’ યુગવાન્ યુવા, અલ્પાતઙ્કઃ, સ્થિરાગ્રહસ્તઃ દઢપાણિપાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણિતઃ તાલયમલયુગલપરિઘણિભ-વાહુઃ ચર્મેષ્ટકદ્રુવગમુટ્ઠિકસમાહતનિચિતગાત્રકાયઃ ઔરસ્યવલસમન્વાગતઃ, લઙ્ઘ-નપ્લવનજવનવ્યાયામસમર્થઃ છેત્તો દક્ષઃ પ્રાપ્તાર્થઃ કુશલ ઇતિ

વ્યાખ્યા-‘જુગવં’ યુગવાન્-યુગઃ-સુખમદુષ્પમાદિ કાલઃ સોડુષ્ટો-નિરૂપ દ્રવો વિશિષ્ટબલં કારણં यस્ય સ યુગવાન્ ઇત્યર્થઃ, ‘જુવાણં’ યુવાનઃ-યુવા યૌવના-વસ્થઃ સંપાત્તવયાઃ ‘અપ્પાયંકે’ અલ્પાતઙ્કઃ, અત્ર અલ્પશબ્દોડભાવવોધકઃ તથા ચ

‘સે જહાનામૅ કેહ પુરિસે’ જિસે કોઈ એક પુરુષ હો ‘તરુણે વલવં જાવ મેહાવી’ ઔર વહ તરુણ હો સાથ મેં વહ વલવાન્ ભી હો-શારીરિક બલ સે સંપન્ન હો, યાવત્-મેધાવી-બુદ્ધિશાલી હો, તથા યાવત્પદગ્રાહ્ય-જુગવં-આદિ વિશેષણોં વાલા હો, યે વે વિશેષણ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘જુગવં, જુવાણં-અપ્પાયંકે થિરગ્ગહત્થે, દઢપાણિપાયપાસા પિટ્ઠંતરોરુ પરિણે, તલજમલજુયલપરિઘણિભવાહુ, ચમ્મેટ્ટગદુહણમુટ્ઠિયસમાહય-નિચિયગત્તકાए, उरस्सवलसमण्णागए, लंघणपवणजङ्गवायामसमत्थे, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे कुसले’ તો યુગવાન્ હો સુખમદુષ્પમા-દિકાલ જિસકા નિરૂપદ્રવ હો-વિશિષ્ટ બલ કા કારણ હો યુવાન હો યુવાવસ્થાસંપન્ન (જઢતીજવાનીવાલા) હો, અલ્પ આતઙ્કવાલા હો-નીરોગ

વાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ રૂપ રૂળ મેળવવામાં સમર્થ થઈ શકતા નથી. “સે જહા નામૅ કેહ પુરિસે” એમ કોઈ એક પુરુષ હોય ” “તરુણે વલવં જાવ મેહાવી” અને તે યુવાન હોય છે તે સાથે બળવાન્ પણ હોય અને બુદ્ધિ-શાળી પણ હોય અહિં યાવત્ પદથી “ જુગવં ” વિગેરે વિશેષણોવાળો હોય તે વિશેષણો આ પ્રમાણે છે. “જુગવં જુવાણં, અપ્પાયંકે, થિરગ્ગહત્થે, દઢપાણિ-પાયપાસા પિટ્ઠંતરોરુપરિણે, તલજમલ, જુયલ પરિઘણિભવાહુ, ચમ્મેટ્ટગદુહણમુ-ટ્ઠિયસમાહયનિચિયગત્તકાए उरस्सवलसमण्णागए, लंघण, पवणजङ्गवायामसमत्थे, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे, कुसले” તે યુગવાન હોય સુખમદુષ્પમ વિગેરે કાળ એનો ઉપદ્રવ વગરનો હોય-વિશેષ પ્રકારના બળવાળો હોય યુવાન હોય અને યુવાવસ્થાવાળો હોય, નીરોગી હોય, સ્થિરાગ્રહસ્ત હોય એટલે કે

અલ્પઃ આતક્કો રોગો યસ્ય સોડ્વયાતક્કઃ નીરોગ इत्यर्थः, ‘થિરગ્રહસ્ત્વે’ સ્થિરા-
ગ્રહસ્ત્વઃ-સ્થિરઃ પ્રકૃતકાર્યકરણે કમ્પનરહિતઃ અગ્રહસ્તો-હસ્તાગ્રં યસ્ય સ સ્થિરા-
ગ્રહસ્ત્વઃ ‘દઢપાણિપાયપાસપિટ્વંતરોરુપરિણ’ દઢપાણિપ્રાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિ-
ણતઃ-દઢં પાણિપાદં યસ્ય તથા પાર્શ્વો પૃષ્ઠાન્તરે ચ ઝરુ ચ પરિણતે પરિનિષ્ઠિતતાં
ગતે યસ્ય સ દઢપાણિપ્રાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણતઃ-સર્વાવયવૈરુત્તમસંહનન-
વાન્ इत्यर्थः ‘તલજમ્બલજુયલપરિધનિમવાહુ’ તાલયમ્બલયુગલપરિધનિમવાહુઃ-
તાલં-તાલવૃક્ષઃ, તયોર્યમ્બલં-સમશ્રેણિકં યત્ યુગલં દ્વયં પરિધશ્ચાર્ગલા તન્નિમ્બો-
તત્તુલ્યૌ દીર્ઘત્વપીનત્વસરલત્વાદિના વાહુ યસ્ય સ તાલયમ્બલયુગલપરિધનિમ-
વાહુઃ । ‘ચર્મેઢગદુહણમુદ્ધિઅપમાહયનિચિયગત્તકા’ ચર્મેષ્ટકાદુઘ્નમુષ્ટિકસમા-
હતનિચિત્તગાત્રકાયઃ=ચર્મેષ્ટકયા-આયુધવિશેષેણ દુઘ્નેન મુદ્ધરાવિશેષેણ મુષ્ટિકેન
મુષ્ટ્યા ચ સમાહતાનિ પ્રતિદિનમભ્યાસપટ્ટસ્ય નિચિતાનિ-નિચિટીકૃતાનિ
ગાત્રાણિ સ્કન્ધોરુપૃષ્ઠાદીનિ યત્ર સ તથાવિધઃ ક્રાયો યસ્ય સ તથાવિધઃ ‘ઉર-

હો, યહાં અલ્પ શબ્દ અભાવ અર્થ કા બોવક હૈ । સ્થિરાગ્રહસ્ત હો-
જિસકા અગ્ર ભાગ પ્રકૃતકાર્ય કે કરને મૈં સધા હુઆ હો-કંપનાદિ સે
રહિન હો’ ‘દઢપાણિપાયપાસપિટ્વંતરોરુપરિણ’ પાણિપ્રાદ જિસકે
મજબૂત હો, દોનોં પાર્શ્વ ભાગ, પૃષ્ઠાન્તર ઓર ઝરુ જિસકે પુષ્ટ હો,
અર્થાત્ સર્વ અવયવોં સે જિસકા સંહનન ઉત્તમ હો, તાલવૃક્ષ કે સમ-
શ્રેણિક યુગલ કે સમાન ઓર પરિધા કે સમાન દીર્ઘતા, પીનતા ઓર
સરલતા કો લેકર જિસકે દોનોં વાહુ હોં, જિસકે સ્કન્ધ, ઝરુ, પૃષ્ઠ
આદિ અવયવવાલા શરીર આયુધવિશેષ, દુઘ્ન-મુદ્ધર ઓર મુષ્ટિ इन
કે દ્વારા પ્રતિદિન કૃત વ્યાયામ કે અભ્યાસ સે વહુત પરિપુષ્ટ હો, આન્તર
ઉત્સાહ, બલ ઓર લીર્ય સે યુક્ત હો, લાંઘને મૈં, દૌડને મૈં શીઘ્રતા મૈં

હાથનો અગ્રભાગ કાર્ય કરવાવાળો સ્થિર હોય અર્થાત્ કંપ વિગેરે વગરનો
હોય “દઢપાણિપાયપાસપિટ્વંતરોરુપરિણ” હાથ અને પગ જેના મજ-
બૂત હોય જાન્ને પડખા પૃષ્ઠાન્તર (પીઠ, વાસોં) અને ઉર જેના ભરાવદાર
હોય અર્થાત્ જેના જખા જ અવયવો ઉત્તમ હોય એક સરખા તાડ વૃક્ષના
જે છોડની સમાન તેમજ પરીધ-ભોગળ સમાન લાંબાઈવાળા અને મજબૂત
એવા જેના જાન્ને હાથ હોય જેના જખા ઉર, પૃષ્ઠ વિગેરે અવયવવાળું શરીર
આયુધ વિશેષ દુઘ્ન-મગ્ધન અને મુષ્ટિ (મુઠી) દ્વારા હંમેશા કરેલ કસરતના
અભ્યાસથી ઘણું જ પુષ્ટ હોય આંતરિક ઉત્સાહ, જળ, અને શૌર્યથી યુક્ત
હોય લાંઘવામાં (ફટકામાં,) દોડવામાં શીઘ્રતામાં અને કસરતમાં જે

સ્સવલસમળાગઈ' ઔરસ્યવલસમન્વાગતઃ-આન્તરૌત્સાહવલવીર્યયુક્ત ઇત્યર્થઃ,
'લંઘણપવળજવળવાયામસમર્થે' લઙ્ઘનપ્લવનજવનવ્યાયામસમર્થઃ, અત્ર જવનશબ્દઃ
શીઘ્રતાર્થવૌધકઃ તથા ચ લઙ્ઘને પ્લવને શીઘ્રતાયાં વ્યાયામે ચ સામર્થ્યવા-
નિતિ, 'છેઈ' છેઋઃ-પ્રયોગજ્ઞઃ 'દક્ષે' દક્ષઃ-ચતુરઃ શીઘ્રકારી 'પત્તદ્વે' પ્રાપ્તાર્થઃ-
અધિકૃતે કર્મણિ નિષ્ઠાં પ્રાપ્ત ઇત્યર્થઃ, 'કુનલે' કુશલઃ-આલોચિતકારીતિ ।
'મેઘાવી' મેઘાવી-સકૃત્ શ્રુતદૃષ્ટજ્ઞઃ, 'નિપુણે' નિપુણઃ-ઉપાયારમ્ભકઃ । 'નિપુણ-
શિલ્પોવગઈ' નિપુણશિલ્પોવગતઃ કાષ્ઠચ્છેદનક્રિયાસુ અતિકુશલ ઇત્યર્થઃ, 'ઈમં મહં'
ઈમં મહં' ઈકાં મહતીમ્ 'ઉલ્લં' આર્દ્રાં સિન્ધ્યામિત્યર્થઃ 'સામલીગંઢિયં' શાલ્મલી-
ગંઢિકામ્ શાલ્મલીવૃક્ષઃ છેદનેઽતિ સરલો ભવતિ અતઃ શાલ્મલીગંઢિકા દૃષ્ટાન્ત-
તયોપન્યસ્તેતિ । 'અજઢિલં' અજઢિલામ્-જટારહિતામ્ 'અગંઢિલં' અગ્રન્થિકામ્
ગ્રન્થિરહિતામ્ ગ્રન્થિવિમેદોઽશ્વયો ભવતિ અતો ગ્રન્થિરહિતામિત્યુક્તમ્ एतावता
છેદને સારલ્યમુપદર્શિતમ્ 'અચિક્કણં' અચિક્કણામ્-દ્રવ્યાન્તરસ્નેહહેપરહિતામ્

એવં વ્યાયાસ મેં જો સામર્થ્યવાલા હો, છેઋ-પ્રયોગ કા જાનકાર-હો,
દક્ષ-ચતુર હો-શીઘ્રકારી હો અધિકુન કાર્ય મેં નિષ્ઠા પ્રાપ્ત હો, કુશલ
હો સોચ સમક્ષકર કાર્ય કો કરનેવાલા, હો-મેઘાવી હો-સકૃત્ (ઈક-
વાર) શ્રુતદૃષ્ટ કા જ્ઞાતા હો, નિપુણ હો-ઉપાયારમ્ભક હો, નિપુણ
શિલ્પોવગત હો કાષ્ઠચ્છેદન ક્રિયા મેં અતિકુશલ હો ઈસા વહ પુરુષ
'ઈમં મહં' ઈક વડી 'ઉલ્લં' ગિલી-સિન્ધ 'સામલીગંઢિયં' શાલ્મલી
(સેમલ) વૃક્ષ કી લકડી કો જો છેદન મેં યહ અતિસરલ હોતી હૈ ।
(ઈસલિયે ઉસે દૃષ્ટાન્ત કે રૂપ મેં યહાં ઉપન્યસ્ત ક્રિયા હૈ) જો ફિ અજ-
ટિલા-જટા રહિત હો, 'અગંઢિલં' ગાંઠ રહિત હો, (ગાંઠવાલી લકડી
કા ફાડના મુશ્કિલ હોના હૈ, ઈસીલિયે યહાં ગાંઠ રહિર ઈસા કહા
ગયા । 'અચિક્કણં' દ્રવ્યાન્તર સ્નેહ કે હેપ સે રહિત હો । 'અવાઈદ્વં'

શક્તિવાળો હોય છે કે-પ્રયોગનો બહુનાર હોય દક્ષ ચતુર હોય શીઘ્રકામ
કરવામાં કુશળ હોય અને પોતાને આધિન કાર્યમાં નિષ્ઠાવાળો હોય કુશળ
હોય અને સમજી વિચારીને કાર્ય કરવાવાળો હોય બુદ્ધિશાળી હોય ઓક વાર
બેચેલ કે સાંભળેલ ને બહુનાર હોય અર્થાત્ યાદશક્તિવાળો હોય નિપુણ
હોય ઉપાયોને બહુનારો હોય કારીગરીને બહુનારો હોય લાકડા કાપવાની
ક્રિયામાં ઘણોજ કુશળ હોય એવો તે પુરુષ “ઈમં મહમ્” ઓક મોટું
“ઉલ્લમ્” લીધું “સામલીગંઢિય” શાલ્મલી (સેમલ) વૃક્ષના લાકડાને કે જે
કાપવામાં સરળ હોય છે. વળી તે લાકડું અજટિલ જટા વગરનું હોય
“અગંઢિલં” ગાંઠ વગરનું હોય “અચિક્કણં” ચીકાસવાળા ખીબા દ્રવ્યના
હેપ વગરનું હોય “અવાઈદ્વ” વ્યાદિગ્ધ ન હોય, પાકું ન હોય અર્થાત્ સરળ

‘અવાહદં’ અવ્યાદિગ્ધામ્ અવકાં સરલામિત્યર્થઃ, ‘સપત્તિયં’ સપાત્રિકાં સાધારામિત્યર્થઃ ‘અતિતિસ્ત્રેણ પરસુણા અવક્રમેજ્જા’ અતિતીક્ષ્ણેન પરશુના અવક્રમેત્-પ્રહારં કુર્યા-દિત્યર્થઃ, કથિદ્ યુવા સ્વસ્થો વ્રજવાન્ અતિતીક્ષ્ણપરશુના અતિસરલકાઠસ્વખંડો-પરિ પ્રહારં કુર્યાત્ તત્ર સરલતયૈવ તત્કાઠસ્ય સ્વખંડનં યતિ તથૈવ દાઢ્ટીન્તિકો-ડપિ યોજ્યઃ ઇતિ સમુદિતાર્થઃ । ‘તદ્દળં સે પુરિસે નો મહંતાઈ મહંતાઈ સદાઈ ફરેઈ’ તતઃ સ્વલ્લ સ પુરુષો ન મહતો મહતઃ શબ્દાન્ કરોતિ’ પ્રત્યુત ‘મહંતાઈ મહં-તાઈ દલાઈ’ અવદાલેઈ’ મહાન્તિ મહાન્તિ દલાનિ કાઠસ્વખંડાનિ અવદારયતિ-છિત્વા કાઠં સસ્વખંડં કરોતિ ‘એવામેવ ગોયમા’ એવમેવ હે ગૌતમ ! અચિક્ષ્ણાદિ ગુણવિશિષ્ટકાઠચ્છેદનવદેવ, સમણાણં નિગ્ગંયાણં’ આણાનામ્ નિર્ગ્રન્થાનામ્ ‘અહા વાદરાઈ’ કમ્માઈ’ યથા વાદરાણિ સ્થૂલાનિ કર્માણિ ‘સિઢિલી કયાઈ’

અવ્યાદિગ્ધ હો, અવકા-સરલ હો । ‘સપત્તિયં’ સાધાર હો, અતિતિ-સ્ત્રેણ પરસુણા’ અતિતીક્ષ્ણ પરશુ કે દ્વારા ‘અવક્રમેજ્જા’ કાટે-તો વહ ઉસે સરલતા કે સાથ કાટ દેતા હૈ, હસી વાત કો આગે સ્પષ્ટ કરને કે લિયે કહા ગયા હૈ-‘તદ્દળં સે પુરિસે નો મહંતાઈ મહંતાઈ સદાઈ’ હસ પ્રકાર કિ ઉસ અતિસરલ કાઠ સ્વખંડ કે-ઉપર પરશુ દ્વારા પ્રહાર કરતા હુઆ વહ યુવાદિ વિશેષણોવાલા પુરુષ કાટતે સમય હુંકાર આદિરૂપ શબ્દોં કા ઉચ્ચારણ ઓં નહીં કરતા હૈ ઓર સરલતાં કે સાથ “મહંતાઈ ૨ દલાઈ અવદાલેઈ” ઉસ કાઠ કે વડે ૨ સ્વખંડ ટુકડે-ઓં કર દેના હૈ “એવામેવ ગોયમા” હસી પ્રકાર સે હે ગૌતમ ! અચિક્ષ્ણાદિગુણવિશિષ્ટ કાઠચ્છેદન કી તરહ હી “સમણાણં નિગ્ગં-યાણાં” શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં કે “અહાવાયરાઈ કમ્માઈ” યથા વાદરકર્મ

હોય “સપત્તિયં” આધારવાળું હોય એવા “અતિતિસ્ત્રેણ પરસુણા” અત્યંત ધારવાળી કુડાડીથી “અવક્રમેજ્જા” કાપે તો તે પુરુષ એ લાકડાને ઘણીજ સરળતાથી કાપી દે છે. એજ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે કે “તદ્દળં સે પુરિસે નો મહંતાઈ મહંતાઈ સદાઈ” ઉપર કહેલ વિશેષણોવાળા તે અત્યંત સરળ લાકડાની ઉપર પ્રહાર કરતો એવો તે યુવાદિ વિશેષણો-વાળો પુરુષ કાપતી વખતે હુંકાર વિગેરે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતો નથી અને સરળતાથી “મહંતાઈ મહંતાઈ દલાઈ અવદાલેઈ” તે લાકડાના મોટા મોટા કટકા કરી દે છે. “એવામેવ ગોયમા ! એજ રીતે હે ગૌતમ ! અચિક્ષ્ણાદિ ગુણવાળા લાકડાને કાપવાની માફક જ “સમણાણં નિગ્ગંયાણં” શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના “અહા વાયરાઈ કમ્માઈ” યથા આદર કર્મ “સિઢિલી કયાઈ” મંદ

શિથિલી કૃતાનિ મન્દવિષાકી કૃતાનિ, કર્મણિ 'ણિઢિયાઈ કયાઈ' નિષ્ઠિતાનિ કૃતાનિ-નિઃસત્તાકાનિ વિહિતાનિ 'વિપ્પરિણામિયાઈ' વિપરિણામિતાનિ સ્થિતિ-
ઘાતરસઘાતાદિભિર્વિપરિણામં નીતાનિ તાનિ કર્મણિ જ્ઞટિતિ વિનાશમ્ ઉપયા-
ન્તીત્યર્થઃ સ્વિપ્પામેવ પરિવિદ્વત્થાઈ ભવંતિ' ક્ષિપમેવ પરિવિધ્વસ્તાનિ ભવન્તિ
શીઘ્રમેવ યથાસ્યાત્તયા નષ્ટાનિ ભવન્તિ તાનિ કર્મણિ 'જાવહયં તાવહયં જાવ
મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ' યાવત્કાં તાવત્કામપિ સ્વલુ યાવત્ મહાપર્યવસાના ભવન્તિ,
અત્ર યાવત્પદેન 'પિ ય ણં તે વેયણં વેણમાણા મહાનિર્જરા' અપિ સ્વલુ તે વેદનાં
વેદયમાના મહાનિર્જરાઃ इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति । पुनरपि दृष्टान्तमाह-‘से जहा
वा केइपुरिसे’ तद् यथा वा कथित् पुरुषः ‘सुक्कं तणहत्थयं’ शुष्कं तृणहस्त-
कम् पुलिकम् ‘जायतेयंसि पक्खिवेज्जा’ जाततेजसि अग्नौ प्रक्षिपेत् ‘एवं जहा
छट्ठसए तहा अयकवरलो वि’ एवं यथा पण्ठगतके तथा अयस्कपालेऽपि, पण्ठ-
“सिढिलीकयाह” मन्दविषाक वाले किए जाकर “णिडिियाहं कयाह”
सत्ताविहीन किये जाकर “विप्परिणामियाह” स्थितिघात, रसघात
आदि द्वारा विपरिणाम को प्राप्त किये जाकर “स्विप्पामेव परिविद्वत्थाहं
भवन्ति” शीघ्र ही नष्ट कर दिये जाते हैं। “जावहयं तावहयं जाव
महापज्जवसाणा भवन्ति” इसलिये ये श्रमण निर्ग्रन्थ भले ही चाहे
जितनी मन्दवेदना का अनुभव करें तब भी महानिर्जरावाले होते हैं।
पुनः दृष्टान्तान्तर से प्रकृतविषय को पुष्ट करने के लिए सूत्रकार कहते
हैं-“सुक्कं तणहत्थयं” जैसे कोई पुरुष शुष्क घास के पूरा को “जायते-
यंसि पक्खिवेज्जा” अग्नि में डाल देता है “एवं जहा छट्ठसए तहा
अयकवरलो वि’ छठवें शतक के प्रथम उद्देशक में कहा गया है उसके
अनुसार वह शीघ्र जल जाती है-इसी प्रकार से श्रमणनिर्ग्रन्थों के

વિપાકવાળા કરાધને “ ણિઢિયાઈ કયાઈ ” સત્તા વગરના કરાધને “ વિપ્પરિ-
ણામિયાઈ ” સ્થિતિ ઘાત રસઘાત વિગેરેથી પરિણામિત કરાયેલા “ સ્વિપ્પામેવ
પરિવિદ્વત્થાઈ ભવંતિ ” બલદી બ નાશ કરાય છે. “ જાવહયં તાવહયં જાવ
મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ ” તેથી એ શ્રમણુ નિર્ગ્રન્થ આઢે તેટલી મંદ વેદનાને
અનુભવ કરતા હોય તો પણ મહાનિર્જરાવાળા હોય છે.

શ્રમણુ ભગવાન આ વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે બિલુ દૃષ્ટાંત
આપતાં કહે છે કે “ સુક્કં તણહત્થયં ” જેમ હાઈ પુરુષ સુના ઘાસના પુળાને
“ જાયતેયંસિ પક્ખિવેજ્જા ” અગ્નિમાં નાખે “ એવં જહા છટ્ઠસએ તહા અયક-
વરલો ” જેમ છઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે

શતકીયપ્રથમોદ્દેશકવૃત્તાન્તસ્તુ इत्थम् ‘से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ हंता मसमसाविज्जइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति, से जहा णामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदुं जाव हंता विद्धंसमागच्छइ एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ’ तद् नूनं गौतम ! स शुष्कस्तृणहस्तको जाततेजसि प्रक्षिप्तः सन् क्षिपमेव मसमसाप्यते, हन्त मसमसाप्यते एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथा बादराणि कर्माणि यावद् महापर्यवसाना भवन्ति तद्यथानामकः कश्चित् पुरुषः तप्तेऽयःकपाले उदकविन्दुं यावत् हन्त विद्धंसमागच्छति, एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथा बादराणि कर्माणि विद्धंसमागच्छन्ति । एतत्पर्यन्तं षष्ठशतकीयप्रथमोद्देशकप्रकरणं तदिहाजुलन्धेयम्, जाव महापज्जवसाणा भवंति’ यावद् महापर्यवसानाः भवन्ति, अत्र यावत् षष्ठशतकीयप्रथमोद्देशकप्रकरणं पूर्वं प्रदर्शितमेव । ‘से तेणट्ठेणं गोयमा !’ तत्तेनार्थेन गौतम !

यथाबादर कर्म शीघ्र ही नष्ट हो जाते हैं—छठवें शतक के प्रथम उद्देश में कहा गया विषय इस प्रकार से है—“से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति” से जहाणामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदुं जाव हंता विद्धंसमागच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ’ इस पाठ का अर्थ स्पष्ट है, इस पाठ तक छठे शतक के प्रथम उद्देशक का कथन यहां पर ग्रहण कर लेना चाहिये “से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ” इस कारण

ધાસનો તે ખૂણે જલદી બળી બળે છે. તેજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથનાં યથા બાદર કર્મો જલદી નાશ પામે છે. છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં કહેલ વિષય આ પ્રમાણે છે. “સે ણૂણં ગોયમા ! સે સુક્કે તણહત્થએ જાયતેયંસિ પક્ખિત્તે સમાણે ક્ષિપ્પામેવ મસમસાવિજ્જઇ, એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિગ્ગંથાણં જહા વાયરાઈં કમ્માઈં જાવ મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ સે જહાણામએ કેઈ પુરિસે તત્તંસિ અયકવલ્લંસિ ઉદગબિંદું જાવ હંતા વિદ્ધંસમાગચ્છઇ એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિગ્ગંથાણં જહાવાયરાઈં કમ્માઈં વિદ્ધંસમાગચ્છઇ” આ પાઠનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ પાઠ સુધિ છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનું કથન અહિંયા સમજી લેવું. “સે તેણટ્ઠેણં ગોયમા ! એવ વુચ્છઇ” તે કારણે હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે

‘એવં લુચ્ચઈ’ એવમુચ્યતે ‘જાવહયં અન્નગિલાયણ સમણે ણિગંગે કમ્મં ણિજ્જરેઈ’
યાવત્કમ્ અન્નગલાયકઃ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ કર્મ નિર્જરયતિ, તંચેવ જાવ વાસકો-
ડાકોડીણ વા નો લવયંતિ’ તદેવ યાવત્ વર્ષકોટિકોટયા વા નો ક્ષપયન્તિ
નારકાઃ અગ્ર યાવત્પદેન ‘એવહયં કમ્મં નેરહણસુ નેરહયા’ इत्यारभ्य ‘વાસકોડીણ
વા વાસકોડીહિ વા’ इत्यन्तः सर्वोऽपि प्रश्नग्रन्थो ग्राह्यः ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે !
ત્તિ જાવ વિહરઈ’ તદેવં મદન્ત ! ૨ इति यावद् विहरति, हे भदन्त ! यद् देवानु-
प्रियेण कर्मक्षपणविषये श्रमणनारकयोर्भेदः सयुक्तिकः कथितः इति तत्सर्वमपि

हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि “जावहयं अन्नगलायण समणे
णिगंगे कम्म निज्जरेइ” जितने कर्मों की निर्जरा अन्नगलायक-नित्य
भोजी साधु-श्रमण निर्ग्रन्थ एकदिवस में करता है “तं चेव जाव वास-
कोडाकोडीए वा नो खवयंति” उतने कर्मों की निर्जरा यावत् कोटाकोटी
वर्षों तक भी नरक के नैरयिक जीव नहीं कर सकते हैं। यहाँ याव-
त्पद से “एवहयं कम्मं नेरहणसु नेरहया” यहाँ से लगाकर “वासको-
डीए वा वासकोडीहि वा” यहाँ तक का सर्वप्रश्नग्रन्थ ग्रहण कर लेना
चाहिये “सेवं मंते ! सेवं मंते ! त्ति जाव विहरइ” हे भदन्त ! आप
देवानुप्रिय ने जो यह कर्मक्षपण के विषय में श्रमणनारक का भेद

“ જાવહયં અન્નગિલાયણ સમણે નિગંગે કમ્મં નિજ્જરેઈ ” એટલા કર્મોની નિર્જરા
અન્નગલાયક નિત્ય ભોજી સાધુ-શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કરે છે. “તંચેવ જાવ વાસ
કોડીણ વા નો લવયંતિ” એટલા કર્મોની નિર્જરા નર્કમાં રહેલ નારક છવ
કોટાકોટી વર્ષો સુધીમાં પણ કરી શકતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી “એવ-
હયં કમ્મં નેરહણસુ નેરહયા” અહિંથી લઈને “વાસકોડીણ વા વાસકોડીહિ
વા” અહિ સુધીના સઘણો જ પ્રશ્નોત્તર રૂપ ગ્રંથ ગ્રહણ થયેલ છે તે સમજી
લેવો. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ” હે ભગવન ! આપ દેવાનુ-
પ્રિયે ! આ કર્મ ક્ષપણના વિષયમાં શ્રમણ અને નારકનો ભેદ યુક્તિ સહિત
કહ્યો છે. તે સઘણ કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહિને તે ગૌતમ પ્રભુને

एवमेव सयुक्तिकं सत्यमेव, इति उक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरुल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैरुग्रन्यनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥१६-३॥

सयुक्तिक कहा है वह सब सयुक्तिक है-सत्य ही-है इस प्रकार कह-
कर वे गौतम प्रभु को वन्दना एवं नमस्कार कर संयम और तप से
आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू. १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का
तीसरा उद्देशक समाप्त ॥१६-३॥

વંદના અને નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં
કરતાં પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચંદ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૩॥

अथ शौडशशतके पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

चतुर्थोद्देशके कर्मनिर्जरणशक्तिस्वरूपं कथितं पञ्चमेतु देवानामागमनादि शक्तिस्वरूपं कथ्यते अनेन संबन्धेन आयातस्यास्य पञ्चमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् 'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था, वण्णओ एगजंबूए चेइए, वन्नओ तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसठे । जाव परिसा पज्जुवासइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी, एवं जहेव वितिय उदेसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव नमंसित्ता एवं वयासी, देवे णं भंते ! महिड्डिए जाव महासोक्खे वाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू आगमित्तए १ नो इणठे समट्ठे ? देवे णं भंते ! महिड्डिए जाव महासोक्खे वाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभु आगमित्तए ? हंता, पभु देवे णं भंते ! महिड्डिए जाव महासोक्खे० एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए २, एवं भासित्तए वागरित्तए वा ३, उम्मिसावेत्तए वानिमिसावेत्तए वा ४, आउट्ठावेत्तए वा पसारित्तए वा ५ ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेइत्तए वा ६ एवं विउव्वित्तए वा ७ एवं परियारावेत्तए वा ८ जाव हन्ता पभू इमाइं अट्ठउक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ पुच्छित्ता संभंतियवंदणएणं वंदइ वंदित्ता तमेव दिव्वं जाण-विमाणं दुरूहइ दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउव्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये उल्लूकतीरं नाम नगरमासीत्, वर्णकः एकजम्बूक चैत्यम् वर्णकः । तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसतः यावत् परिपत् पर्युपास्ते, तस्मिन् काले तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः एवं यथैव द्वितीयोद्देशके तथैव दिव्येन यानविमानेन आगतः यावत् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य यावत् नमस्यित्वा एवम् अवादीत्—देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महासौख्यः बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुरागन्तुम् ? नायमर्थः समर्थः । देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महासौख्यो बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः आगन्तुम् ? हंत प्रभु ! देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महासौख्यः, एवम् एतेन अभिलापेन गन्तुम् २, एवम् अनेन अभिलापेन भाषितुं वा ३ उन्मिषितुं वा निमिषितुं वा ४ आकुण्ठयितुं वा प्रसारयितुं वा ५, स्थानं वा शय्यां वा निषद्यां वा, चेतयितुं वा ६ एवं विकृषितुं वा ७ एवं परिचारयितुं ८ यावत् हन्त प्रभुः इमानि अष्ट उक्षिप्तमश्रुन्याकरणानि पृच्छति पृष्ट्वा संभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दति वन्दित्वा तमेव दिव्यं यानविमानम् अधिरोहति अधिकृत्वा यामेव दिशं मादुरभूत् तामेव दशं प्रतिगतः ॥ सू० १ ॥

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘उल्लूयतीरे’ नामं नगरे होत्था’ उल्लूकतीरं नाम नगरमासीत् ‘वण्णओ’ वर्णकः चम्पा-

पांचवे उद्देशे का प्रारम्भ—

चतुर्थ उद्देशे में कर्मों की निर्जरणशक्ति का स्वरूप कहा गया है अब इस पंचम उद्देशे में देवों की आगमनादि शक्ति का स्वरूप कहना है, इसलिये इस पंचम उद्देशा का प्रारम्भ किया गया है—“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि सूत्र इसका सर्वप्रथम सूत्र है—

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि ।

टीकार्थ—“तस्मिन् काले तस्मिन् समये” उस काल और उस समय में “उल्लूयतीरे नामं नगरे होत्था” उल्लूकतीर नाम का नगर

पांचभा उद्देशानो प्रारंभ—

यथा उद्देशाभां कर्माणी निज्जरा करवानी शकित्तुं स्वइप कहेवाभां आण्युं छे. इवे आ पांचभां उद्देशाभां देवाना आगमन वगेरे शकित्तना स्वइपत्तुं वर्युन करवामां आवशे अथी आ पांचभां उद्देशानो प्रारंभ करवामां आवे छे. तेत्तुं पहेत्तुं सूत्र आ प्रभासे छे “तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि—

टीकार्थ—“तस्मिन् काले तस्मिन् समये” छे काले आने ते समये “उल्लूयतीरे नामं नगरे होत्था” उल्लूकतीर नामत्तुं नगर इत्तुं. “वण्णओ”

नगरीवर्णनवत् अस्य उल्लूकतीरनगरस्यापि वर्णनं कर्तव्यम् । 'एगजंवूए चेहए' एकजम्बूकं चैत्यम् 'वण्णओ' वर्णकः, अस्य वर्णनं पूर्णभद्रचैत्यवद् विज्ञेयम् । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'सामीसमोसढे' स्वामी-महावीरस्वामी तीर्थङ्करः संप्राप्तकेवलज्ञानदर्शनचारित्रधरः समवसृतः 'जाव परिसा पज्जुवासइ' यावत् परिषद् पर्युपास्ते भगवत आगमनं ज्ञात्वा उल्लूक-
तीरनगरतो बहवः सप्रागता भगवन्तं वन्दितुं तदीयवचनामृतं पातुं महतो सभा संवृत्ता, तस्यां च सभायां सर्वान् लक्षीकृत्य भगवता धर्मोपदेशो दत्तः, दत्ते च परिषत् नमस्यति पर्युपास्ते च, इत्यादि सर्वोऽपि वृत्तान्तो यावत् पदग्राह्यो भव-
तीति 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये परिषद् विद्यमान

था "वण्णओ" इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान जानना चाहिये । "एगजंवूए चेहए" इसमें एक जम्बूक नाम का चैत्य था "वण्णओ" इसका वर्णन भी पूर्णभद्र चैत्य की तरह से जानना चाहिये "तेणं कालेणं तेणं समएणं" उस काल और उस समय में "सामी समोसढे" तीर्थंकर महावीर स्वामी वहां पधारे थे प्राप्त हुए केवलज्ञान से, केवलदर्शन से और चारित्र से युक्त थे "जाव परिसा पज्जुवासइ" भगवान् का आगमन सुनकर उल्लूकतीर नगर से अनेकजन भगवान् को वन्दना करने के लिये और उनसे धर्मोपदेश सुनने के लिये परिषदा के रूप में उनके पास आए प्रभु ने आगत परिषदा को धर्मोपदेश दिया, धर्मोपदेश हो चुकने पर परिषदा ने प्रभु को वन्दना की नमस्कार किया, इत्यादि समस्तवृत्तान्त यावत्पद से

तेनुं वण्णुं औपपातिक सूत्रमां वण्णुवेदी य'पानगरी प्रभाणु समणु देवु.
"एगजंवूए चेहए" तेमां ओक ज'णूक नामनुं चैत्य (उद्यान) डतुं. "वण्णओ"
तेनुं वण्णुं पणु पूणुंभद्र चैत्य (उद्यान)नी भाइक समणु देवुं. "तेणं कालेणं
तेणं समएणं" ते ठाणे अने ते समये "सामी समोसढे" तीर्थंकर महावीर
स्वामी त्यां पधार्ग तेओओ केवणज्ञान अने केवणदर्शन भेणव्या होता.
अने चारित्रथी तेओओ युक्त होता. "जाव परिसा पज्जुवासइ" भगवान्तुं
आगमन सांखणीने उल्लूकतीर नगरनी परिषद भगवानने वंदना करवा भाटे
अने तेमनी पासे धर्मदेशना सांखणवा भाटे तेमनी पासे आवी.
प्रभुओ आवेल परिषदने धर्मदेशना आपी धर्मदेशना सांखणीने परिषदाओ
प्रभुने वंदना करी नमस्कार कर्या वंदना नमस्कार करीने परिषद पोतपोताने
स्थाने पाछी गछ. इत्यादि सवणु वृत्तान्त यावत् शण्दथी अहिं अहणु थयुं

સમયે 'સક્રકે દેવિંદે દેવરાયા વજ્રપાણી' શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજો વજ્રપાણિઃ, 'एवं जहेव विति ए उदेस ए तहेव' एवं यथैव द्वितीयोद्देशके तथैव अत्रैव शतके इदमीयद्वितीयोद्देशके यथा शक्रस्य विकुर्वणां विमानानि वर्णनमुपवर्णितं तथैव सर्वमपि प्रकरणमत्र विज्ञेयम् 'दिव्येण जाणविमाणेण आगओ' दिव्येन यानविमानेन आगतः दिव्यम्-अतिविलक्षणं च तद् यानविमानमिति दिव्ययानविमानं तादृशं विमानमाख्य भगवत्समीपमागतः 'जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यावद् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छति, अत्र यावत्पदेन 'उवागच्छित्ता' इत्यस्य संग्रहो भवति उपागत्य 'जाव नमंसित्ता एवं

यहाँ ग्रहण हुआ है "तेणं कालेणं तेणं समणं" उस काल और उस समय में जब कि परिषदा मौजूद थी "सकके देविंदे देवराया वज्रपाणि" वज्रपाणि वाला देवेन्द्र देवराज, शक्र उनके पास आया "एवं जहेव विति ए उदेस ए तहेव" इसी सोलहवें शतक के दूसरे उद्देशक में जैसा शक्र के संबन्ध से विकुर्वणा विमान आदि का वर्णन किया गया है वही सब वर्णन यहाँ पर भी कर लेना चाहिये "दिव्येण जाणविमाणेण आगओ" देवेन्द्र देवराज शक्र उनके पास दिव्य यान विमान पर चढ़कर आया वह विमान अति श्लक्ष्ण था यह बात दिव्य पद से प्रकट की गई है। "जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" इस प्रकार वह शक्र जहाँ श्रमण भगवान् महावीर धिराजमान थे-वहाँ पर आ पहुँचा, यहाँ यावत्पद से "उवागच्छित्ता" इस पद का संग्रह हुआ है। वहाँ आकरके 'जाव नमंसित्ता एवं वयासी' उसने

छે. " તેણં કાલેણં તેણં સમણં " તે કાળે અને તે સમયે " સકકે દેવિંદે દેવરાયા વજ્રપાણિ " વજ્ર જેના હાથમાં છે. એવો દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઇન્દ્ર) તેમની પાસે આવ્યો. " एवं जहेव विति ए उदेस ए तहेव " એવી રીતે આ સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં શક્રના સંબંધમાં ' विकुर्वणा ' ' विमान ' विगरेणु' વળુ'ન કરવામાં આવ્યું છે. તેવી રીતનું સઘળું વળુ'ન અહિં સમજી લેવું. " दिव्येण जाणविमाणेण आगओ " દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઇન્દ્ર) ' दिव्य यानविमानમાં ચઢીને પ્રભુની પાસે આવ્યો આ વિમાન અત્યંત વિલક્ષણુ હતું એ વાત ' दिव्य ' એ પદથી પ્રગટ થાય છે. " जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ " આ રીતે તે શક્ર (ઇન્દ્ર) બધાં શ્રમણુ ભગવાન્ મહાવીર વીરાજમાન હતા ત્યાં પહોંચ્યો અહિં યાવત્ પદથી " उवागच्छित्ता " એ પડનો સંગ્રહ થયો છે ત્યાં આવીને " जाव नमंसित्ता

भगवानाह-‘नो इणट्ठे’ इत्यादि ‘नो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः समर्थः, नहि कोऽपि देवः, बाह्यपुद्गलान्, अनादाय आगमनादिकं कर्तुं शक्नोतीति । ‘देवे णं भंते ! देवः खलु भदन्त ! ‘महद्धिए जाव महासोक्खे’ महद्धिको यावद् महासौख्यः, ‘बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए’ बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः आगन्तुम् बाह्यपुद्गलान् आदाय आगमने समर्थः किमिति प्रश्नः । भगवानाह- ‘हंता पभू’ हन्त प्रभूः समर्थः शक्नोत्येव बाह्यपुद्गलानादाय आगमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः, इति प्रथमप्रश्नः सम्प्रति अष्टप्रश्नान्तर्गतशेषप्रश्नान् भगवन्तं पृच्छति ‘देवे णं भंते !’ देवः खलु भदन्त ! ‘महद्धिए जाव महासोक्खे’ महद्धिको यावद् महासौख्यः ‘एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए’ एवम्, अनेन, अभिलापेन

ऐसा यह प्रश्न किया है । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘नो इणट्ठे समट्ठे’ हे शक्र ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् कोई भी देव बाह्य पुद्गलों को ग्रहण किये बिना आगमनादि क्रियाको नहीं कर सकता है । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘देवे णं भंते ! महद्धिए जाव महासोक्खे’ हे भदन्त ! महद्धिक यावत् महासुख युक्त देव ‘बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए’ बाहर के पुद्गलों को ग्रहण करके क्या आगमनादिरूप क्रिया कर सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘हंता, पभू’ हां शक्र ! ऐसा वह कर सकता है । अर्थात् बाह्य पुद्गलों को ग्रहण करके देव आगमनादिव्यवहार करने के लिये समर्थ हो सकता है यह प्रथम प्रश्न का उत्तर है । अब अष्ट प्रश्नान्तर्गत शेष प्रश्नों को वह भगवान् से पूछता है-‘देवे णं भंते ! महद्धिए जाव महासोक्खे’ हे भदन्त ! जो महद्धिक यावत् महासुखसंपन्न देव है वह ‘एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए’ इसी अभिलापक अनुसार क्या

“ नो इणट्ठे समट्ठे ” डे शक आ अर्थ भदोअर नथी अर्थात् कोठ पणु देव आह्य पुद्गलाने अहणु कयां सिवाय आगमन विगेरे क्रिया करी शकतो नथी हवे गौतम स्वामी प्रभुने ओ प्रभाए पूछे छे डे “ देवे णं भंते ! महद्धिए जाव महासोक्खे ” डे लगवन् ! महाद्धिवाणो यावत् महासुअवाणो देव “ बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए ” गडारना पुद्गलाने अहणु करीने आगमन क्रिया करी शक छे ? तेना उत्तरमां प्रभु कहे छे डे “ हंता पभू ” हा, शक ओवु ते करी शक छे. अर्थात् आह्य पुद्गलाने अहणु करीने देव आगमन विगेरे व्यवहार करवामां समर्थ छे. आ पडेला प्रश्नने उत्तर छे हवे आठ प्रश्नान्तर गत पाडीना प्रश्नो ते लगवाने पूछे छे. “ देवे णं भंते ! महद्धिए जाव महासोक्खे ” डे लगवन् ! ओ महद्धिक यावत् महासुअवाणो देव छे. “ एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए ” आ अभिलाप प्रभाए शुं नवाने

गंतुम् देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महापौरुषः बाह्यान् पुद्गलान् अपरि-
गृह्य गन्तुं शक्नोति किम् ? 'एवं भासित्तए वा, वागरित्तए वा' एवं भापितुं वा
व्याकर्तुं वा तत्र भापितुं-वक्तुं व्याकर्तुम्-उत्तरं दातुमित्यनयोर्भाषणव्याकरणयो
भेद इति, तथा च बाह्यपुद्गलान्, आदाय भाषणं कर्तुम्, उत्तरं दातुं च समर्थः
किम् देवो भवतीति ३ । 'उन्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा' उन्मिषितुं वा
निमिषितुं वा हे भदन्त ! देवो बाह्यपुद्गलान् आदाय उन्मेषनिमेषव्यापारकरणे
प्रभुः किम् एवमनादायापीति प्रश्नः ४ 'आउंटावेत्तए वा पसारएत्तए वा' आकुं-
चयितुं वा प्रसारयितुं वा शरीरादयवानां संकोचनप्रसारणक्रियां बाह्यपुद्गलान्
उपादायानुपादाय वा कर्तुं समर्थः किमिति प्रश्नः 'ठाणं वा, सेज्जं वा, निसी-
हियं वा, चेइत्तए वा' स्थानं वा, शय्यां वा, निषद्यां स्वाध्यायभूमिं वा चेतयितुं
वा कर्तुमित्यर्थः स्थानशय्यादीनामुपभोगाय समर्थो देवः किमिति । 'एवं विउन्वि-
त्तए वा' एवं विकुर्वितुं वा समर्थः किम् 'एवं परियारावेत्तए वा' एवं परिवार-

जाने के लिये समर्थ है-अर्थात् ऐसा देव बाहर के पुद्गलों को बिना
ग्रहण किये क्या गमन करने के लिये समर्थ हो सकता है ? 'एवं भासि-
त्तए वा, वागरित्तए वा' इसी प्रकार से क्या वह देव बाह्य पुद्गलों
को ग्रहण किये बिना घोलने के लिये, उत्तर देने के लिये समर्थ हो
सकता है, उन्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा आउंटावेत्तए वा, पसा-
रएत्तए वा' उन्मेष निमेषरूप व्यापार करने में समर्थ हो सकता है क्या ?
शरीरादयवों के संकोच करने में या उनके प्रसारण करने में समर्थ हो
सकता है क्या ? 'ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा, चेइत्तए वा' स्थान,
शय्या, स्वाध्यायभूमि इनके उपभोग करने के लिये समर्थ हो सकता
है क्या ? इसी प्रकार से वह 'विउन्वित्तए' क्या विकुर्वणा करने के
लिये समर्थ हो सकता है ? 'एवं परियारावेत्तए वा' विषयभोगों को

समर्थ धाय छे. अर्थात् ओवेो देव गढारना पुद्गलेने ग्रहण कर्या सिवाय
शुं गमन करी शके छे ? " एवं भासित्तए वा वागरित्तए वा " ओअ रीते ते
देव आह्य पुद्गलेने ग्रहण कर्या सिवाय शुं ओली शके छे के उत्तर छई शके
छे ? " उन्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा, आउंटावेत्तए वा, पसारएत्तए वा "
उन्मेष निमेषरूप (उप्रासुं गंध करुं) व्यापार करी शके छे ? शरीरना
अवयवोना संकोच करवाभां अगर तेना फैलाववाभांनी किया करवा समर्थ
थई शके छे ? " ठाणं वा सेज्ज वा, निसीहियं वा, चेइत्तए वा " स्थान शय्या
स्वाध्यायभूमिना उपभोग करवाभां समर्थ थई शके छे ? ओअ रीते ते "विउ-
न्वित्तए" शुं विकुर्वणा करी शके छे. " एवं परियारावेत्तए वा " विषय भोगो

યિતું વા-પરિચારણ-વિષયોપભોગઃ, एतादृशपरिचारणकरणे समर्थः किम् ८
 કિયત્પર્યન્તમેતદ્ વક્તવ્યં તત્રાહ-‘જાવ હંતા પ્રભુ’ યાવદ્ હન્તઃ પ્રભુઃ, યાવત્પદેન
 આગમનાદારમ્ય પરિચારણપર્યન્તમ્ અષ્ટમુ પ્રશ્નેષુ અનાદાયા પ્રભુઃ આદાય પ્રભુ-
 રિત્યન્તેન સર્વં ગ્રાહ્યમ્ દેવોહિ બાહ્યપુદ્ગલાન્ આદાય, આગમનગમનાદારમ્ય
 પરિચારણાન્તક્રિયાં કત્તું સમર્થઃ કિમ્ ? હત્યેવમષ્ટપ્રશ્નાઃ શક્રસ્ય । તત્ર આગમન-
 વિષયકઃ પ્રથમઃ પ્રશ્નઃ, ગમનવિષયકો દ્વિતીયઃ ૨, ભાષણવ્યાકરણયોરત્તીયઃ
 ૩, ઉન્મેષનિમેષવિષયકચતુર્થઃ ૪, આકુચ્ચનપ્રસારણવિષયકઃ પચ્ચમઃ ૫,
 સ્થાનાદિવિષયકઃ ષષ્ઠઃ ૬, વિકુર્વળાવિષયકઃ સપ્તમઃ ૭ પરિચારણાવિષયકો-
 ઽષ્ટમઃ ૮, । હત્યેવં મિશ્રિત્વા અષ્ટૌ પ્રશ્નાઃ શક્રસ્ય ભવન્તીતિ । एतादृशक्रिया-

ભોગને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ કયા ? તાત્પર્ય્ હન પ્રશ્નોં કે કરને કા
 એસા હૈ કિ પૂર્વોક્ત વિશેષણચાલા દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોં કો વિના ગ્રહણ
 કિયે યા ગ્રહણ કરકે હન પ્રશ્નિત કાર્યોં કે કરને મેં સમર્થ હો સકતા
 હૈ કયા ? યહાં યે આઠ પ્રશ્ન હૈ, આગમન વિષયક પ્રથમ પ્રશ્ન હૈ, ગમન
 વિષયક દ્વિતીય પ્રશ્ન હૈ, ભાષણ વ્યાકરણ વિષયક તીસરા પ્રશ્ન હૈ ।
 ઉન્મેષ નિમેષ વિષયક ચતુર્થ પ્રશ્ન હૈ, આકુચ્ચન પ્રસારણ વિષયક
 પાંચવા પ્રશ્ન હૈ । સ્થાનાદિ વિષયક છઠ્ઠા પ્રશ્ન હૈ । વિકુર્વળા
 વિષયક સાતવાં પ્રશ્ન હૈ ઓર પરિચારણા વિષયક આઠવાં
 પ્રશ્ન હૈ । હિસ પ્રકાર સે યે શક્ર કે ૮ પ્રશ્ન હૈ । હન પ્રશ્નોં કે
 ઉત્તર મેં પ્રભુ કા એસા હી કથન હૈ કિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો ચાલા દેવ
 બાહ્ય પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે હન સબ ક્રિયાઓં કે કરને મેં સમર્થ હો

ભોગવવામાં સમર્થ થઈ શકે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોક્ત વિશે-
 પછોવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય અગર ગ્રહણ કરીને આ
 પ્રશ્નમાં કહેલા તમામ કાર્યો કરી શકે છે ? અહિંયા આ આઠ પ્રશ્નો છે. (૧)
 આગમન વિષયનો પહેલો પ્રશ્ન છે. (૨) ગમન વિષેનો બીજો પ્રશ્ન છે. (૩)
 ભાષણ, વ્યાકરણ વિષેનો ત્રીજો પ્રશ્ન છે. (૪) ઉન્મેષનિમેષ (ઉન્નાડવુ વાસવુ)
 વિષેનો ચોથો પ્રશ્ન છે. (૫) સંકોચાવવુ અને ફેલાવવુ એ વિષેનો પાંચમો
 પ્રશ્ન છે. (૬) સ્થાન વિગેરે વિષયનો છઠ્ઠો પ્રશ્ન છે. (૭) વિકુર્વળા વિષેનો
 સાતમો પ્રશ્ન પ્રશ્ન છે. (૮) પરિચારણા (વિષયભોગ) ભોગવવા સંબંધી
 આઠમો પ્રશ્ન છે. આ રીતે શકના આ આઠ પ્રશ્નો છે. તે પ્રશ્નોના સંબં-
 ધમાં પ્રભુ એવો ઉત્તર આપે છે કે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો દેવ બહારના
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને આ બધી ક્રિયાઓ કરવામાં સમર્થ થાય છે. બહારના

કર્ણં દેવાનાં સુલભમેવ વાહ્યપુદ્ગલસહકારેણેતિ ભગવત ઉત્તરમિતિ । ‘હમાઈ’ અદ્દ ઉક્લિત્તપસિણવાગરણાઈ પુચ્છઈ’ હમાનિ અષ્ટૌ ઉક્ષિપ્તપ્રશ્નવ્યાકરણાનિ પૃચ્છતિ-ઉત્ક્ષિપ્તાનીવ ઉત્ક્ષિપ્તાનિ અવિસ્તારયતિ સ્વરૂપાણિ પ્રષ્ટું યોગ્યત્વાત્ પ્રશ્નાઃ વ્યાક્રિયમાણત્વાચ્ચ વ્યાકરણાનિ યાનિ તાનિ ઉત્ક્ષિપ્તપ્રશ્નવ્યાકરણાનિ ‘પુચ્છિત્તા’ પૃષ્ઠા ‘સંભંતિયવંદણણં વંદઈ’ સંભ્રાન્તિકવન્દનેન વન્દતે, સંભ્રાન્તિઃ-સંભ્રમ ઔત્સુક્યં તથા સંભ્રાન્ત્યા નિર્વૃત્ત-સંપાદિતં યદ્ વન્દકમ્ તત્ સંભ્રાન્તિકવન્દન-કમ્ તાદૃશવન્દનકેન ભગવન્તં શક્રો વન્દતે ઇતિ ‘વંદિત્તા’ વન્દિત્વા ‘તમેવ જાણ-વિમાણં દુરુહઈ’ તમેવ યાનવિમાનમ્ અધિરોહતિ, યેન દિવ્યેન યાનવિમાનેન આગ-તસ્તમેવ વિમાનમધિરોહતિ ‘દુરુહિત્તા’ અધિરુહ-વિમાનોપરિ ઉપવિશ્ય ‘જામેવ દિસં પાઉબ્ધૂપ’ યામેવ દિશં પ્રાદુર્ભૂતઃ, યામેવ દિશં સમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતો યત એવ સમાગત ઇત્યર્થઃ ‘તામેવ દિસં પડિગઈ’ તામેવ દિશં પ્રતિગતઃ શક્રો યાનવિમા-નેન આગત્ય ભગવન્તમ્ અદ્દ પ્રશ્નાન્ પૃષ્ઠા પુનરપિ સૌત્સુક્યવન્દનાદિકં કૃત્વા સ્વસ્થાનં ગત ઇતિ ભાવઃ ॥ સૂ ૧ ॥

સકતા । વિના ગ્રહણ કિયે નહીં । વાહ્ય પુદ્ગલોં કે સહકાર સે ऐसी क्रियाओं का करता देवों को सुलभ ही है । ऐसा भगवान् का उत्तर है । ‘हमाई अदद् उक्लिप्तपसिणवागरणाई पुचछई’ ये प्रश्न उत्क्षिप्त इसलिये हो गये हैं कि ये अविस्तृत स्वरूपवाले हैं । तथा प्रष्टुं योग्य होने से प्रश्न रूप हैं एवं व्याक्रियमाण होने से उत्तर देने के योग्य होने से-व्याकरणरूप हैं । ऐसे इन उत्क्षिप्त, प्रश्नरूप एवं व्याकरण रूप-प्रश्नों को प्रभु से शक्र ने पूछा-‘पुच्छित्ता’ पूछकर ‘संभंतियवंदण-एणं वंदई’ फिर उसने बड़े उत्कण्ठा के साथ जल्दी से प्रभु को वन्दना की ‘वंदित्ता’ वन्दना करके फिर वह ‘तमेव जाणयिमाणं दुरुहई’ जिस दिव्य विमान से आया था उसी दिव्य विमान पर सवार हो गया ।

પુદ્ગલોના સહકારથી એવી ક્રિયાઓનું કરવું દેવોને સુલભ હોય છે. એ પ્રમાણે ભગવાનનો ઉત્તર છે “હમાઈ અદ્દ ઉક્લિત્તપસિણવાગરણાઈ પુચ્છઈ” આ પ્રશ્નો ઉત્ક્ષિપ્ત એ માટે કહ્યા છે કે તેનું સ્વરૂપ અવિસ્તૃત છે. તથા પૂછવાને યોગ્ય હોવાથી પ્રશ્ન રૂપ છે અને વ્યાક્રિયમાણ હોવાથી (ઉત્તર દેવા યોગ્ય હોવાથી) વ્યાકરણ રૂપ છે. એવા આ ઉત્ક્ષિપ્તરૂપ અને વ્યાકરણ રૂપ આઠ પ્રશ્નો શકે પ્રભુને પૂછ્યા “પુચ્છિત્તા” પૂછીને “સંભંતિયવંદણણં વંદઈ” પછી તેણે ઘણી ઉત્કંઠાથી જલ્દી પ્રભુને વંદના કરી “વંદિત્તા” વંદન કરીને પછી તે “તમેવ જાણવિમાણં દુરુહઈ” જે દિવ્ય વિમાનમાં એસીને આવેલા હતા તેજ દિવ્ય વિમાન પર સવાર થઈ ગયો. “દુરુહિત્તા”

સર્વદૈવ શક્રો ભગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ યાવત્પર્યુપાસ્તે કથમથ શક્રઃ સંક્ષે-
પેણ અષ્ટૌ પ્રશ્નાન્ પૃથ્વા સોત્સુકો ગતઃ, इत्यञ्च कारणं ज्ञातुं भगवन्तं पृच्छति
ગૌતમઃ—‘મંતે તિ’ इत्यादि ।

મૂળમ્—‘મંતે તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ
નમંસહ વંદિત્તા, નમંસિત્તા એવં વયાસી અન્નયા ણં મંતે ! સક્રે
દેવિંદે દેવરાયા દેવાણુપ્પિયં વંદહ નમંસહ સક્કારેહ જાવ પહ્જુ-
વાસહ, કિણ્ણં મંતે અઙ્ગ સક્રે દેવિંદે દેવરાયા દેવાણુપ્પિયં
અટ્ટ ઉક્કિલ્લપસિણવાગરણાં પુચ્છહ, પુચ્છિત્તા સંમંતિય-
વંદણણં વંદહ નમંસહ જાવ ગણ ગોયમાહ સમણે ભગવં
મહાવીરે ભગવં ગોયમં એવં વયાસી—એવં સ્વલ્લ ગોયમા ! મહા-
સુક્રે કપ્પે મહાસામાણે વિમાણે દો દેવા મહહ્વિયા જાવ મહા-
સોવ્ખા ઇગ્ગિમાણંસિ દેવત્તાણ ઉવવન્ના, તંજહા માયિ-
મિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ ય અમાયિ સમ્મદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ ય । તણ્ણ
સે માયિમિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ દેવે તં અમાયિસમ્મદિટ્ઠિ-
ઉવવન્નગં દેવં એવં વયાસી પરિણમમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા
અપરિણયા । તણ્ણ સે અમાયિસમ્મદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ દેવે તં
માયિમિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવન્નગં દેવં એવં વયાસી પરિણમમાણા
પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિ-

‘દુલ્લહિત્તા’ સવાર હોકર ‘જામેવ દિસં પાઞ્ઞમૂણ’ ફિર વહ જિસ દિશા
સે આયા થા—‘તામેવ દિસં પહિગ્ગ’ उसी दिशा से चला गया ॥ સૂ. ૧ ॥

સવાર થઈને બેસીને “ જામેવ દિસં પાઞ્ઞમૂણ ” પછી તે જે દિશાથી આવ્યો
હતો, “ તામેવ દિસં પહિગ્ગ ” તે દિશા તરફ પાછો આવ્યો ગયો. ॥ સૂ. ૧ ॥

णया नो अपरिणया । तं मायिमिच्छादिद्विउववन्नगं देवं एवं
 पडिहणइ पडिहणित्ता ओहिं पउंजइ ओहिं पउंजित्ता ममं
 ओहिणा आभोएइ आभोएत्ता अयमेयारूवे जाव समुप्पजित्ता-
 एवं खलु समणं भगवं महावीरे जंबुदीवे दीवे जेणेव
 भारहे वासे, जेणेव उल्लुयतीरे नयरे जेणेव एगजंबुए
 चेइए जाव अहापडिरूवं जाव विहरइ । तं सेयं खलु
 मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता इमं
 एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता चउहिं
 सामाणियसाहस्सीहिं० परिवारो जहा सूरियाभस्स जाव निग्घोस-
 नाइयरवेणं जेणेव जंबुदीवे दीवे जेणेव भारहे वासे जेणेव
 उल्लुयतीरे नयरे जेणेव एगजंबुए चेइए जेणेव मम अंतियं
 तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं से सक्के देविंदे देवराया तस्स
 देवस्स तं दिव्वं देखिड्ढिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं दिव्वं
 तेयलेस्सं असहमाणे मम अट्टु उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ
 पुच्छित्ता सअंतिय जाव पडिगए ॥सू० २॥

छाया—भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नम-
 स्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् अन्यदा खलु भदन्त ! शक्रो देवेन्द्रो
 देवराजो देवानुमियं वन्दते नमस्यति सत्कारयति यावत्पर्युपास्ते किं खलु भदन्त !
 अथ शक्रो देवेन्द्रो देवराजो देवानुमियम् अष्टोत्तिशप्तमदनव्याकरणानि पृच्छति
 पृष्ट्वा सांभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दते नमस्यति यावत्परिगतः । गौतम इति श्रमणो
 भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवम् अवादीत्, एवं खलु गौतम ! तस्मिन्
 काले तस्मिन् समये महाशुके कल्पे महासमाने विमाने द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावद्
 महासौख्यो एकविमाने देवतया उत्पन्नो तद्यथा मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकश्च
 अमायिसम्यग् दृष्ट्युपपन्नकश्च ततः खलु से मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवस्तम्
 अमायिसम्यग् दृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवमवादीत् परिणममाणाः पुद्गलाः नो परिणताः,
 अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः नो परिणता अपरिणताः । ततः खलु सो-
 ऽमायि सम्यग्दृष्ट्युपपन्नको देवस्तं मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवम्

अवादीत् परिणमयाणाः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः
परिणताः, नो अपरिणताः तं मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवं प्रतिहन्ति
प्रतिहस्य अर्धं प्रयुङ्क्ते प्रयुज्य माम् अवधिना आभोजयति, आभोग्य अयमेत-
द्रूपो यावद् समुदपद्यत एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो जम्बूद्वीपे द्वीपे यत्रैव
भारतं वर्षम् यत्रैव उल्लूकतीरं नाम नगरम्, यत्रैव एकजम्बूकं चैत्यम् यावद् यथा
प्रतिरूपम् यावद् 'विहरति तत् श्रेयः खलु मे श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा
यावत् पर्युपास्य इममेतावद्रूपं व्याकरणम् प्रष्टुम् इति कृत्वा एवं संप्रेक्ष्यते
संप्रेक्ष्य चतसृभिः सामानिकसाहस्रीभिः परिवारः, यथा सूर्याभस्य यावद् निर्घोष-
नादितरवेण यत्रैव जम्बूद्वीपो द्वीपः यत्रैव भारतं वर्षं यत्रैव उल्लूकतीरं नगरम्
यत्रैव एकजम्बूकं चैत्यम् यत्रैव मप्रान्तिकं तत्रैव प्रधारयति गमनाय । ततः खलु
सः शक्रः, देवेन्द्रो देवराजस्तस्य देवस्य तां दिव्यां देवर्द्धिं दिव्यां देवद्युतिं
दिव्यं देवानुमावं दिव्यां तेजोलेश्याम् असहमानो माम् अष्टोक्षिप्तप्रश्नव्याकर-
णानि पृच्छति पृष्ट्वा सांभ्रान्तिक यावत् प्रतिगतः ॥ सू० २ ॥

टीका—‘भंते त्ति भगवं गोयमे’ भदन्त इति भगवान् गौतमः, हे भदन्त ।
इत्यादिरूपेण भगवन्तं सम्बोधय भगवान् गौतमः ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमणं
भगवन्तं महावीरम् ‘वंदइ नमंसइ’ वन्दते नमस्यति ‘वंदित्ता नमंसित्ता एवं

सर्वदा ही शक्र भगवान् को वन्दना करता है, नमस्कार करता है,
यावत् वह उसकी पर्युपासना करता है तो फिर क्यों वह आज शक्र
संक्षेप से आठ प्रश्नों को पूछकर लौटसुक हुआ चला गया—हस विषय
में कारण जानने की इच्छा से गौतम भगवान् से पूछते हैं—
‘भंतेत्ति’ इत्यादि—

‘भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘भंतेत्ति भगवं गोयमे’ हे भदन्त । इस प्रकार से भगवान्
गौतमने प्रभु को संबोधित करके ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ’ श्रमण

शक्र हमेशा भगवान् को वंदना करे छे यावत् तेमनी पर्युपासना करे
छे तो पछी ते शक्र आगे संक्षिप्तथी आठ प्रश्नो पूछीअने उत्सुकतावाणे
थछने आदथो गथो ते विषेनुं कारण् ज्ञाणवानी छंछाथी गौतम स्वामीअ
आ विषयमां आ प्रमाणे पूछथुं—“भंतेत्ति” इत्यादि—

टीकार्थ—“भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं” भगवान् गौतम
हे भगवन् ! अे प्रमाणे प्रभुने संबोधन करीने “समणं भगवं महावीरं
वंदइ” श्रमण भगवान् महावीरने वंदना करी तेमना शुद्धोनी स्तुति करी

વયાસી' વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् 'अन्नया णं भंते' अन्यदा अन्यस्मिन् काले खलु भदन्त ! 'सक्के देविंदे देवराया' शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ सक्कारेइ' देवानुप्रियं भगवन्तं वन्दते नमस्यति सत्करोति 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपासते, अत्र यावत्पदेन 'सक्कारेइ सम्मानेइ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं' इत्यादिनां सङ्ग्रहः 'किण्णं भंते ! अज्ज-सक्के देविंदे देवराया' किं खलु भदन्त ! अब शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'देवाणु-प्पियं अट्ठ उक्खित्तपप्पिणवागरणाइं पुच्छइ' देवानुप्रियम् अष्टौत्क्षिप्तप्रश्नव्या-करणानि पृच्छति 'पुच्छित्ता संभतियवंदणएणं वंदइ नमंसइ जाव पडिगए'

भगवान् महावीर को वन्दना की-गुणस्तुति की 'नमंसइ' नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार करके 'एवं वयासी' फिर उन से इस प्रकार कहा-पूछा-'अन्नया णं भंते ! हे भदन्त ! जब कभी 'सक्के देविंदे देवराया' देवेन्द्र देवराज शक्र 'देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ, सक्कारेइ, 'आप देवानुप्रिय को वन्दना करता था नमस्कार करता था, सत्कार करता था। जाव पज्जुवासइ' तब वह आपकी यावत् पर्यु-पासना करता था-यहां यावत् शब्द से-'सक्कारेइ, सम्माणेइ, कल्लाणं, मंगलं, देवयं' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ है फिर आज 'किण्णं भंते ! अज्ज सक्के देविंदे देवराया' क्या बात है जो देवेन्द्र देवराज शक्रने 'देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खित्तपप्पिणवागरणाइं पुच्छइ' आप देवानुप्रिय से आठ उत्क्षिप्त-पूछने योग्य प्रश्न-व्याकरणों को पूछा है और 'पुच्छित्ता' पूछ करके ही 'संभतियवंदणएणं वंदइ, जाव पडिगए' वह उतावली के साथ आपको वन्दना, नमस्कार

“नमंसइ” नमस्कार કર્યા “વંદિત્તા નમંસિત્તા” વંદના નમસ્કાર કરીને “એવં વયાસી” તે પછી ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછયું “અન્નયા ણં ભંતે ! હે ભગવન્ ! જ્યારે “સક્કે દેવિંદે દેવરાયા” દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક “દેવાણુ-પ્પિયં વંદइ નમંસइ સક્કારેइ” આપ દેવાનુપ્રિયને વંદના કરતા હતા નમ-સ્કાર કરતા હતા સત્કાર કરતા હતા. “જાવ પજ્જુવાસइ” તે પછી તે ઇન્દ્ર યાવત્ પર્યુપાસના કરતા હતા અહિંયા ‘યાવત્’ શબ્દથી “સક્કારેइ સમ્મા-ણેइ, કલ્લાણં, મંગલં દેવયં ચેइયં” “ઇત્યાદિ” પદોનો સંગ્રહ થયો છે તે પછી આજે “કિણ્ણં ભંતે ! અજ્જ સક્કે દેવિંદે દેવરાયા” શું વાત છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇન્દ્રે ‘દેવાણુપ્પિયં અટ્ઠ ઉક્ખિત્તપપ્પિણવાગરણાં પુચ્છइ’ આપ દેવાનુપ્રિયને પૂછવા યોગ્ય આઠ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને “પુચ્છિત્તા” પૂછીને તરતજ “સંભતિયવંદણણં વંદइ, જાવ પડિગए” ઉતાવળથી આપને

પૃષ્ઠા સાંધ્રાન્તિકવન્દનકેન વન્દતે નમસ્યતિ યાવત્ પ્રતિગતઃ, યાવત્પદેનાત્ર વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા યામેવ દિશં પ્રાદુર્ભૂતસ્તામેવ દિશં પર્યન્તસ્ય સંગ્રહઃ, અન્યદા તુ સ્વસ્થચિત્તઃ શક્રો મગવન્તં વન્દનાદિકં કૃત્વા તતઃ પ્રશ્નાત્ પૃચ્છતિ પ્રશ્નસ્ય ચ યથાવદુત્તરં સમવાપ્ય અવધાર્ય ચ સ્વસ્થચિત્તેન વન્દનાદિકં યાવત્ પર્યુપાસનાદિકં કૃત્વા તતો ગચ્છતિ કથમથ ચંચલચિત્ત ઇવ અવમાસમાનઃ શક્રઃ પ્રશ્નમાત્રં પૃષ્ઠા ત્વરિતમેવ ગતસ્તત્ર કિં કારણમિતિ ગૌતમપ્રશ્નાશયઃ । મગવાનાહ—‘ગોઇમાહ’ ઇત્યાદિ ‘ગોઇમાહ સમણે મગવં મહાવીરે’ ગૌતમ ઇતિ એવં રૂપેણ સંવોધ્ય શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ, ‘મગવં ગોયમં એવં વયાસી’ મગવન્તં ગૌતમમ્ એવમવાદીત્ ‘એવં ચલુ ગોયમા !’ એવં ચલુ ગૌતમ ! ‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘મહાસુક્કે કલ્પે મહાસમાણે વિમાણે’ મહાસુક્કે કલ્પે મહા-

કર યાવત્ ચલા ગયા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે’ વન્દિત્તા નમંસિત્તા જામેવ દિસં પાઞ્ચમૂર, તામેવ દિસં ‘ઇન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ’ । ગૌતમ કે હસ પ્રશ્ન કા ભાવ એસા હૈ કિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જબ આપકી વન્દના-દિકરને કે લિયે આતા થા । તબ વહ શાંત ચિત્ત હોકર આપસે પ્રશ્ન પૂછતા થા ઓર આપ સે યથાવત્ ઉત્તર પાકર એવં ઉસે હૃદય ધારણ કર સ્વસ્થચિત્ત સે આપકો વન્દનાદિક ક્રિયા કો એવં પર્યુપાસનાદિક ક્રિયા કો કરતા થા, ફિર જાતા થા, પર આજ કથા બાત હુઈ હૈ જો વહ ચંચલચિત્ત કે જૈસા પ્રતીત હોતા હુઆ કેવલ પ્રશ્ન માત્ર કો પૂછકર હી જલ્દી સે ચલા ગયા હૈ હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા—‘ગોયમાહ સમણે મગવં મહાવીરે’ હે ગૌતમ ! ‘એવં ચલુ ગોયમા !’ કારણ એસા હૈ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ ઉસ કાલ મેં ઓર ઉસ સમય મેં ‘મહાસુક્કે

વંદના નમસ્કાર કરીને યાવત્ આલ્યો ગયો અહિં ‘યાવત્’ પદથી “વંદિત્તા નમંસિત્તા જામેવ દિસં પાઞ્ચમૂર, તામેવ દિસં” એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. ગૌતમના આ પ્રશ્નોનો ભાવ એ છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જ્યારે જ્યારે આપને વંદના વિગેરે કરવા માટે આવતા હતા ત્યારે ત્યારે તે શાંત ચિત્ત થઈને આપને પ્રશ્ન પૂછતા હતા અને આપની પાસેથી તેનો યથાવત્ ઉત્તર મેળવીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને સ્વસ્થ ચિત્તથી આપની વંદના વિગેરે ક્રિયા અને પર્યુપાસના વિગેરે ક્રિયા કરતો હતો અને તે પછી તે જતો હતો પરંતુ આજે શું છે કે તે શક્ર ભ્રમિત ચિત્તની જેમ કેવળ પ્રશ્ન પૂછીને જ જલ્દી જલ્દી આલ્યો ગયો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમાહ સમણે મગવં મહાવીરે” હે ગૌતમ ! “એવં ચલુ ગોયમા !” તેણે કારણ એ છે કે “તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાળે અને તે સમયમાં “મહા-

समाननामकविमाने 'दो देवा महड्डिया जाव महासोख्खा' द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावद् महासौख्यौ यावत्पदेन 'महज्जुइए महाबले महाजसे' एतेषां सङ्ग्रहः 'एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना' एकस्मिन् विमाने देवतया उत्पन्नौ 'तं जहा' तद्यथा 'मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नए य' मायी मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकश्च, 'अमायि सम्मदिट्ठि उववन्नए य' अमायि सम्यग् दृष्ट्युपपन्नकश्च 'तए णं से मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे' ततः खलु स मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवः 'तं अमायि सम्मदिट्ठि उववन्नगं देवं एवं वयासी' तममायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवम् वक्ष्यमाणप्रकारसंवादीत् । किमुक्तवान् पूर्वो देवोऽपरं देवं तत्राह—'परिणममाणा पोगला नो परिणया' परिणममानाः पुद्गलाः, नो परिणताः, अपि तु 'अपरिणया'

कप्पे महासमाने विमाणे' महाशुक कल्प में महासमाननामक विमान में 'दो देवा महड्डिया जाव महासोख्खा' महर्द्धिक यावत् महासौख्य सुख संपन्न दो देव 'एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना' एक विमान में देवरूप से उत्पन्न हुए हैं, यहां यावत् पद से 'महज्जुइए महाबले महाजसे' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'तं जहा—मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए य, अमायिसम्मादिट्ठि उववन्नए य' इनमें एक मायी मिथ्यादृष्टि देव उत्पन्न हुआ है, एक अमायीसम्यग्दृष्टि उपपन्नक देव है । 'तए णं से मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे' उस मायी मिथ्यादृष्टि उपपन्नक देवने 'तं अमायी सम्मादीट्ठि उववन्नगं देवं एवं वयासी' उस अमायी सम्यग्दृष्टि उपपन्नक देव से ऐसा कहा—'परिणममाणा पोगला नो परिणया' परिणाम को प्राप्त करते हुए पुद्गल परिणत नहीं कहे जाते हैं, अपितु वे 'अपरिणया' अपरिणत ही कहे

सुक्के कप्पे महासमाने विमाणे " महाशुक कल्पमां महासमान नामना विमानमां " दो देवा महड्डिया जाव महासोख्खा " महाशुद्धिवाणा यावत् महासुखवाणा मे देव " एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना " - ओक विमानमां देव ३५थी उत्पन्न थया छे. अडि'या यावत् ५६थी " महज्जुइए महाबले महाजसे " आ ५६थेना संग्रह थये छे. ' तं जहा—मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए य अमायिसम्मादिट्ठि उववन्नए य " तेमां ओक मायि मिथ्यादृष्टिवाणे देव उत्पन्न थये छे. अने ओक अमायी सम्यग्दृष्टिवाणे देव उत्पन्न थये छे. " तए णं से मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे " ते उत्पन्न थयेदा मायीमिथ्यादृष्टि देवे " तं अमायि सम्मादिट्ठि उववन्नगं देवं एवं वयासी " ते अमायी सम्यग्दृष्टि उत्पन्न थयेदा देवने आ प्रमाणे कहुं— " परिणममाणा पोगला नो परिणया " परिणतीने प्राप्त करनारा पुद्गल, परिणत कहेवाता नथी परंतु ते " अपरिणया " अप-

અપરિણતા એવ પરિણમનક્રિયાવિષયીભૂતાઃ પુદ્ગલાઃ, ન પરિણતાઃ તત્રૈવોપ-
પત્તિમાદ-‘પરિણમંતિ પોગ્ગલા નો પરિણયા’ પરિણમંતિ પરિણામં પ્રાપ્નોતિ ઇતિ
કૃત્વા નો પરિણતાઃ ‘અપરિણયા’ અપરિણતા એવેતિ મિથ્યાદૃષ્ટિદેવમતમ્, અય-
માશયઃ પરિણમન્તીતિ કથનેન વર્તમાનકાલાવભાસો ભવતિ પરિણતા ઇતિ કથ-
નેન ભૂતકાલાવભાસો ભવતિ, ભૂતકાલશ્ચ વર્તમાનસ્ય વિરોધી યતો વર્તમાન-
કાલિકધ્વંસપ્રતિયોગિત્વસ્યૈવ ભૂતમિતિ સંજ્ઞા ભવતિ તતશ્ચ યદા વર્તમાના
ક્રિયા પરિણામે વિદ્યતે તદા ભૂતક્રિયા તત્ર કથં સ્યાત્ ભૂતવર્તમાનયોઃ પરસ્પરં
વિરોધાત્ અતઃ પરિણમન્તીતિ કૃત્વા પુદ્ગલા નો પરિણતાઃ, અપરિણતા એવ મિથ્યા

જાતેહૈં । ક્યોંકિ વે પરિણામ ક્રિયા કે વિષયભૂત બને રહતે હૈં । इसी बात
को इस प्रकार से कहा गया है कि ‘परिणमंति पोग्गला नो परिणया’ जो
पुद्गल वर्तमान में परिणमन क्रिया के विषयभूत बन रहे हैं वे पुद्गल
परिणत नहीं है किन्तु ‘अपरिणया’ अपरिणत ही हैं, ऐसा अपना मन्तव्य
मिथ्यादृष्टि देवने प्रकट किया है, इसका आशय ऐसा है कि ‘परिण-
मन्ति’ ऐसा कहने से वर्तमानकाल का ही अवभास होता है । भूतकाल
का नहीं । भूतकाल वर्तमानकाल का विरोधी है । क्योकि वर्तमान-
कालिक ध्वंस (नाश) रूप है उसी का नाम भूत है । इसलिये जिस समय
परिणाम में वर्तमान क्रिया मौजूद है तब भूत क्रिया उसमें कैसे आस-
कती है ? क्योकि भूत में और वर्तमान में आपस में विरोध है । अतः
‘परिणमन्ति’ ऐसे कथन से वर्तमानकालिक परिणमन का बोध होने से
पुद्गल ‘परिणत’ नहीं माने जाते हैं किन्तु वे ‘अपरिणत’ ही माने जाते हैं ।

રિણુત જ કહેવાય છે. કેમકે તે પરિણામ ક્રિયાના વિષયવાળા બનેલા હોય
છે. એ વાતને આ રીતે જ અથવા આ પ્રમાણે જ કહેવામાં આવે છે.
“ પરિણમંતિ પોગ્ગલા નો પરિણયા ” જે પુદ્ગલ વર્તમાનમાં પરિણમન ક્રિયા
વાળા બનેલા છે તે પુદ્ગલ ‘ પરિણુત ’ કહેવાતા નથી પરંતુ “ અપરિણયા ”
અપરિણુત જ છે એવું પોતાનું મંતવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે પ્રકટ કર્યું છે.
તેનો આશય એ છે કે “ પરિણમંતિ ” એવું કહેવાથી વર્તમાનકાળનો જ
બોધ થાય છે. ભૂતકાળનો બોધ થતો નથી ભૂતકાળ વર્તમાન કાળનો વિરોધી
છે. કેમકે વર્તમાન કાળના ધ્વંસ (નાશ) રૂપ છે તેનું નામ જ ‘ ભૂતકાળ ’
છે. તેથી જે સમયે પરિણમનમાં વર્તમાન ક્રિયા રહેલી છે તે સમયે ભૂત-
ક્રિયા તેમાં કેવી રીતે આવી શકે ? કેમકે ભૂતક્રિયા અને વર્તમાન ક્રિયામાં
પરસ્પરમાં વિરોધાભાસ છે તેથી “ પરિણમન્તિ ” એ પ્રમાણેના કથનથી
વર્તમાન કાળસંબંધી પરિણમનનો બોધ થાય છે તેથી પુદ્ગલ “ પરિણત ”

दृष्टिमत् , सम्यग्दृष्टिः पुनराह 'तए णं' इत्यादि 'तए णं से अयायिसम्मदिट्ठि उव्वन्नए देवे' ततः खलु सोऽभायी सम्यग् दृष्ट्युपपन्नको देवः 'तं मायिमिच्छा-
दट्ठिउव्वन्नगं देवं एवं वयासी" तं मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवमवादीत्
'परिणममाणा पोग्गळा परिणया नो अपरिणया' परिणममानाः पुद्गला परिणताः,
नो अपरिणताः, ये पुद्गलाः परिणामक्रियां प्राप्नुवन्ति ते परिणता एव कुतः
वर्तमानानां भूतत्त्वम् ? तत्राह-'परिणमंतीति पोग्गळा परिणया नो अपरिणया'
परिणमन्तीति पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा पुद्गलाः
परिणता एव नो अपरिणताः । 'परिणमन्ति' इति तदैव वक्तुं शक्यते यदा परि-

इसके उत्तर में 'तए णं से अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नए देवे तं मायि मिच्छदिट्ठिउववन्नं देवं एवं बघासी' उस अमायी सम्यग्दृष्टिउपपन्नक देव ने उस मायिमिथ्यादृष्टिउपपन्नकदेव से ऐसा कहा 'परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया' परिणममाण पुद्गल परिणत माने गये हैं अपरिणत नहीं। जो पुद्गलपरिणाम क्रिया को प्राप्त कर रहे हैं वे परिणत हैं क्योंकि 'परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया' 'परिणमंति' ऐसा तब ही कहा जा सकता है कि जब परिणाम क्रिया का उनमें सञ्जाव होता है। नहीं तो परिणाम क्रिया के असञ्जाव काल में भी यदि 'परिणमंति' ऐसा कहा जावेगा तो जैसा यह यहां कहा जाता है वैसा ही अन्यत्र भी ऐसा ही कहा जाना चाहिये जब परिणाम का सञ्जाव हो रहा है तब

માનવામાં આવતા નથી પરંતુ તે અપરિણત જ માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનું માયી મિથ્યાદૃષ્ટિનું કથન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં “તર્ણ સે જમાયિસમ્મદિટ્ઠિવવ્વપ્પેવે તં માયિમિચ્છાદિટ્ઠિવવ્વજ્જગં પેવં एवं वयासी” તે અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવે તે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું, “પરિણમમાણા પોગલા પરિણયા નો અપરિણયા” પરિણુમ-માન્ (ફિરફાર થતા) પુદ્ગલ પરિણત માનવામાં આવે છે અપરિણુત માનવામાં આવતા નથી જે પુદ્ગલ પરિણુમ ક્રિયાને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે તે પરિણુત જ છે. કેમકે “પરિણમંતીતિ પોગલા પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમંતિ” એવું ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે પરિણુમ ક્રિયા તેનામાં રહેલી હોય નહિં તો પરિણુમ ક્રિયાના અસદ્ભાવ-અવિદ્યમાનપણામાં પણ જો “પરિણમંતિ” એવું કહેવામાં આવે તો જેવી રીતે અહિંયા કહેવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે બીજે પણ એવું જ કહેવાવું જોઈએ જ્યારે પરિણુમનો સદ્ભાવ થઈ રહ્યો છે. ત્યારે “પરિણમંતિ” એ રીતના વ્યવહારમાં ત્યાં પરિણુતત્વનો

णामक्रियायाः सद्भावे भवेत् अन्यथा परिणामक्रियाया असद्भावेऽपि परिणमतीति यदि स्यात् तदा तत्र इव अन्यत्रापि परिणमन्तीति व्यवहार आपद्येत परिणामसद्भावे तु परिणमन्तीति व्यवहारे परिणतत्वसम्बन्धं प्रतिभाति । यदि परिणामे सत्यपि परिणतत्वं न स्यात् तदा सर्वदैव परिणतत्वस्य अभाव एव प्रस-
ज्येतेति । अयं भावः, आमपाकादौ 'निभाडो' इति गुर्जरप्रसिद्धे घटादेः प्रक्षे-
पानन्तरं यावत्कालपर्यन्तम् आमपाकतो घटादीनां निःसारणं न क्रियते ताव-
त्कालपर्यन्तं परिणमन्तीति व्यवहारदर्शनेन परिणामक्रिया दीर्घकालिकीति विज्ञा-
यते तद्वत् यदि प्रथमसमये परिणामो न जातो द्वितीयसमये परिणामो नाभूत्
तदा अन्तिमसमये स परिणामो अभिष्यतीति प्रत्याशा सात्रम् अतः प्रथमसमये

‘परिणसन्ति’ इस प्रकार के व्यवहार में वहाँ परिणतत्व का अवस्था अवश्य होता है। यदि परिणाम के सद्भाव में भी परिणतत्व का सद्भाव न हो तो सर्वदा ही परिणतत्व का अभाव ही प्रकृत होगा। इसका अभिप्राय ऐसा है—जहाँ मिट्टी के वर्तन पकाये जाते हैं ऐसे निभाड़-या आवा—में घटादिके प्रक्षेप करने पर जब तक वे घटादिक उससे बाहर निकाले जाते हैं—तब तक वे उसमें पक रहे हैं ऐसा व्यवहार होना हुआ देखा जाता है। अतः इस व्यवहार से ऐसा ज्ञात होता है कि परिणाम क्रिया दीर्घकालाधिनी है, अब वहाँ विचारणा ऐसी होनी है कि यदि प्रथम समय में घटादिकों में परिणामक्रिया हुई न मानी जावे तो वह द्वितीय समय में भी कैसे हुई मानी जा सकेगी? इस हालत में अन्तिम समय में वह परिणाम-परिणामक्रिया-पूरी हो जावेगी—यह तो केवल एक दुराशास्त्र ही होगा अतः ऐसा ही

અવમાસ અવશ્ય હોય છે જો પરિણામનો સદ્ભાવમાં પણ પરિણતત્વનો સદ્ભાવ ન હોય તો હમેશા પરિણતત્વનો અભાવ જ રહેશે તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે. જ્યાં સાદીના વાસણો પકાવવામાં આવે છે એવા નિભાડામાં ઘડા વિગેરે મૂકવાથી જ્યાં સુધી તે ઘડા વિગેરે તેમાંથી બહાર કાઢવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે નિભાડામાં પાકે છે. એવો વ્યવહાર થતો જોવામાં આવે છે જેથી આ વ્યવહારથી એવું સમજાય છે કે પરિણામ ક્રિયા લાંબે કાળે થવાવાળી છે. હવે અહિં વિચારવાનું એ છે કે જો પ્રથમ સમયમાં ઘટાદિમાં પરિણમન ક્રિયા થઈ તેમ ન માનવામાં આવે તો તે બીજા સમયમાં પણ થઈ એમ કેવી રીતે મની શકાય? આ સ્થિતિમાં છેલ્લા સમયમાં પણ તે પરિણામ પરિણમન ક્રિયા પૂરી થશે એમ કહેવું તે તો કેવળ એક દુરાશા માત્ર જ

एवांशतो भवति परिणामः तदनन्तरं यावति अंशे न परिणामोऽभूत् प्रथमसमये, तावति अंशे द्वितीयसमये न परिणामो भवति एवं व्यादि समयाधारभ्य अन्तिम-समयपर्यन्तं परिणामो जायते इति प्रथमसमयस्य नाशानन्तरमेव तत्र परिणत इति व्यवहारो भवति, प्रथमसमयापेक्षया परिणत इति व्यवहारो भूतकालिकः, द्वितीयादिसमयापेक्षया च परिणमतीति वर्तमानापदेशोऽपि भवतीति उभयमपि अविरोद्धमेवेति कृत्वा परिणमन्तीति तत्र परिणता इति कथं न सुसंगतमेवेति

मानना चाहिये-कि प्रथम समय में ही अंशतः परिणाम होता है । इसके बाद द्वितीय समय में जितना वहां परिणाम होना चाहिये था वह वहां प्रथम समय में नहीं होता है, इसी प्रकार से तृतीय समय में जितना परिणाम होना चाहिये वह द्वितीय समय में वहां नहीं होता है ।-इस प्रकार प्रथम समय से लेकर अन्तिम समय तक वहां परिणमन होता रहता है अतः जब प्रथम समय नष्ट हो जाता है-तब उस समय में जो परिणाम वहां हुआ है उस परिणाम में 'परिणत' ऐसा व्यपदेश हो जाता है । यह व्यपदेश भूतकालिक है । क्योंकि यह परिणाम प्रथम समय में हो चुका है तथा द्वितीयादि समयों की अपेक्षा वह परिणाम जो अभी होना बाकी है-वहां हो रहा है । ऐसा व्यपदेश होता है, अतः 'परिणमति' ऐसा वर्तमान कालिक व्यपदेश भी होता है और प्रथम समय की अपेक्षा वह परिणाम हो चुका है इसलिये परिणत ऐसा भी व्यपदेश होता है इस प्रकार 'परिणमन्ती परिणतः' ये दोनों व्यप-

થશે જેથી એવું જ માનવું જોઈએ કે પ્રથમ સમયમાં જ અંશતઃ પરિણામ થાય છે તે પછી બીજા સમયમાં ત્યાં જેટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે તેમાં પ્રથમ સમયમાં થતું નથી એજ રીતે ત્રીજા સમયમાં જેટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે બીજા સમયમાં થતું નથી આ રીતે પ્રથમ સમયથી લઈને અંતિમ સમય સુધી તેમાં પરિણામ થતું જ રહે છે. તેથી જ્યારે પ્રથમ સમય નાશ પામે છે. ત્યારે તે સમયમાં જે પરિણામ ત્યાં થયું છે તે પરિણામમાં “ પરિ-ણત ” એવો વ્યપદેશ (વ્યવહાર) થઈ જાય છે. આ વ્યપદેશ (વ્યવહાર) ભૂત-કાળ સંબંધી છે કેમકે આ પરિણામ તેમાં પ્રથમ સમયમાં થઈ ચુક્યું છે. તથા બીજા વિગેરે સમયોની અપેક્ષાએ તે પરિણામ કે જે હજી થવાનું બાકી છે તે થઈ રહ્યું છે એવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. જેથી “ પરિ-ણમતિ ” એવો વર્તમાન સંબંધી વ્યવહાર પણ થાય છે. અને પહેલા સમયની અપેક્ષાએ તે પરિણત થઈ ચુક્યું છે, જેથી ‘ પરિણતા ’ એવો પણ વ્યવહાર થાય છે આ રીતે “ પરિણમન્તી પરિણતઃ ” એ બન્ને પ્રકારનો વ્યપદેશ થવામાં

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવમતસ્પામિપ્રાય ઇતિ । 'તં માયિ મિચ્છાદિદ્ધિ ઉવવન્નગં એવં પહિ-
 હ્ણહ' તં માયિ મિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકમ્ એવં પ્રતિહન્તિ પરાજયં કરોતીત્યર્થઃ ।
 'એવં પહિહ્ણિત્તા' એવં પ્રતિહન્ય એવમુક્તેન પ્રકારેણ પ્રતિહન્ય પરાભૂય, 'ઓહિં
 પઝંજહ' અવધિમ્, અવધિજ્ઞાનમ્ પ્રયુક્તે અવધિજ્ઞાનસ્ય પ્રયોગં કરોતીત્યર્થઃ-
 'ઓહિં પઝંજિત્તા' અવધિં પ્રયુજ્ય 'મમ' મામ્ 'ઓહિણા' અવધિજ્ઞાનેન 'આમો
 એહ' આમોગયતિ અવલોકયતિ 'આમોએત્તા' આમોગ્ય અવલોક્ય 'અયમેવારુવે
 જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા' અયમેતાવદ્રૂપો યાવત્સંકલ્પઃ સમુદપ્પદત અત્ર યાવત્પદેન
 'અજ્ઞત્થિએ ચિંતિએ પત્થિએ કપ્પિએ મળોગએ સંકપ્પે' ઇત્યન્તો ગ્રાહ્યઃ કીદશો મનો-

દેશ હોને મેં કોઈ વિરોધ નહીં છે । અપિતુ એ દોનોં વહાં સુસંગત હી
 હૈં, એસા સમ્યદૃષ્ટિ દેવ કે મન કા અભિપ્રાય હૈ । 'તં માયિમિચ્છા-
 દિદ્ધિ ઉવવન્નગં એવં પહિહ્ણહ' હસ પ્રકાર સ્યાદ્વાદમત કે આશ્રય સે
 ઉસ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવને ઉસ માયી મિથ્યાદૃષ્ટિદેવ કો પરાજિત કર દિયા ।
 'એવં પહિહ્ણિત્તા' પરાજિત કરકે 'ઓહિં પઝંજહ' ફિર ઉસને અપને
 અવધિજ્ઞાન કો લગાયા । 'ઓહિં પઝંજિત્તા' અવધિજ્ઞાન કો લગા કરકે
 'મમ' મુદ્ધે ઉસને 'ઓહિણા' ઉસ અવધિજ્ઞાન સે 'અમોએહ' દેખા 'આમો-
 હ્ણિત્તા' દેખકર 'અયમેવારુવે જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા' ફિર ઉસને હસ પ્રકાર
 સે વિચાર કિયા-યહાં યાવત્પદ સે 'અજ્ઞત્થિએ, ચિંતિએ, કપ્પિએ, પત્થિએ,
 મળોગએ, સંકપ્પે 'હન વિચાર કે વિશેષણોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । 'એવં
 સ્વલુ સમણે મગવં મહાવીરે' કયા વિચાર ઉસે ઉત્પન્ન હુઆ-ભાવ યહ
 હૈ કિ 'અજ્ઞત્થિએ' આધ્યાત્મિકઃ મહાવીર સ્વામી કે પાસ જાઝ ।
 યહ આધ્યાત્મિક વિચાર અકુરિત જૈસા હુઆ । 'ચિંતિએ' ચિન્તિતઃ પ્રમુ
 કે પાસ જાના આવશ્યક હૈ, હસ પ્રકાર પુનઃ પુનઃ ચિન્તન સે દ્વિપન્નિત

કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ રહેતો નથી પરંતુ તે બંને ત્યાં સુસંગત જ છે.
 એવો સમ્યદૃષ્ટિ દેવના મનનો અભિપ્રાય છે. “તં માયિ મિચ્છાદિદ્ધિ ઉવ-
 વન્નગં એવં પહિહ્ણહ” આ રીતે સ્યાદ્વાદ મતના આશ્રયથી તે સમ્યદૃષ્ટિ
 દેવે તે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને પરાજીત કરી દીધો. “એવં પહિહ્ણિત્તા”
 પરાજીત કરીને “ઓહિં પઝંજહ” પછી તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ
 કર્યો “ઓહિં પઝંજિત્તા” અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને “મમ” મને
 ઓહિણા” તે અવધિજ્ઞાનથી “આમોએહ” જોયો “આમોએત્તા” જોધને “અય-
 મેવારુવે જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા” તે પછી તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો અહિંથી
 યાવત્ પદથી “અજ્ઞત્થિએ, ચિંતિએ, પત્થિએ, કપ્પિએ, મળોગએ, સંકપ્પે”
 આ વિશેષણોનું અર્થ થયું છે. “એવં સ્વલુ સમણે મગવં મહાવીરે” તેને કેવો

ગતઃ સંકલ્પઃ પ્રાદુર્ભૂતત્રાહ—‘એવં સ્વલુ’ ઇત્યાદિ ‘એવં સ્વલુ સમણે ભગવં મહાવીરે
એવં સ્વલુ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ ‘જંબૂદ્વીપે દ્વીપે’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘જેણેવ
ભારહે વાસે’ યત્રૈવ ભારતં વર્ષં ક્ષેત્રમ્ ‘જેણેવ ઉલ્લુયતીરે ત્તયરે’ યત્રૈવ ઉલ્લુક-
તીરં નામ નગરમ્ ‘જેણેવ ઇગજંબૂષ્ણે ચેદ્દ’ યત્રૈવ ઇગજમ્બૂક્કનામકં ચૈત્યમ્ ‘તેણેવ’
તત્રૈવ ‘અહાપહિરુવં જાવ વિહરઈ’ યથાપતિરૂપં યાવદ્ વિહરતિ, અત્ર યાવત્પદેન
‘ઉગ્ગહં ઉગ્ગિહિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે’ ઇતિ ગ્રાહ્યમ્, અવગ્રહમ્,
અવગૃહ્ય સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્, વિહરતીતિ સમ્બન્ધઃ ‘તં સેયં સ્વલુ મે’
તત્ શ્રેયઃ સ્વલુ મે ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદિત્તા જાવ પજ્જુવાસિત્તા’ શ્રમણં

જૈસા હુવા । ‘કપ્પિય’ કલ્પિતઃ ધર્મદેશના સુનેગે હસ રૂપ કે કાર્યા-
કૃતિ વિચાર સે પલ્લિત જૈસા હુઆ । ‘પત્થિય’ પ્રાર્થિતઃ યો ઇષ્ટ
સાધન રૂપ મેં ગૃહીત હોને સે પુષ્પિત જૈસા હુઆ । ‘મણોગણ સંકપ્પે’
મનોગતઃ સંકલ્પઃ પ્રભુ કે પાસ જાકર ધર્મદેશના સુનના હી શ્રેયસ્કર
હૈ યો મનમેં દૃઢનિશ્ચય સંકલ્પ સે ફલિત જૈસા હો ગયા । અથ હસી
ઘાત કી પુષ્ટિ યહાં સે આગે સૂત્રકાર કરતે હૈ—હસ જંબૂદ્વીપ નામ કે
દ્વીપ મેં સ્થિત જો ‘ભારહે વાસે’ ભારતવર્ષ નામ કા ક્ષેત્ર હૈ, હસમેં
‘જેણેવ ઉલ્લુયતીરે ત્તયરે’ ઉલ્લુકતીર નામ કા નગર હૈ ઓર હસ મેં મી
જો ‘ઇગજંબૂષ્ણે ચેદ્દ’ ઇગ જંબુક્ક નામ કા ઉદ્યાન હૈ, હસમેં ‘અહાપહિરુવં
જાવ વિહરઈ’ યથાપતિરૂપ અવગ્રહ કો ધારણ કરકે શ્રમણ ભગવાન્
મહાવીર વિરાજમાન હૈ યહાં યાવત્પદ સે ‘ઉગ્ગહં ઉગ્ગિહિત્તા સંજ-
મેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે’ હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘તં
સેયં સ્વલુ મે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદિત્તા જાવ પજ્જુવાસિત્તા’ અતઃ

વિચાર આવ્યો ? તે બાબતનું વર્ણન સૂત્રકાર કરે છે. આ જંબૂદ્વીપ નામના
દ્વીપમાં રહેલ “ ભારહે વાસે ” ભારત નામનું ક્ષેત્ર છે. તેમાં “ જેણેવ ઉલ્લુ-
યતીરે ત્તયરે ” બંધાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે. અને તેમાં પણ જે “ ઇગ
જંબુષ્ણે ચેદ્દ ” એક જંબુક્ક નામનું ઉદ્યાન છે. “ અહાપહિરુવં જાવ વિહરઈ ”
યથાપતિરૂપ અવગ્રહને ધારણ કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી વિરા-
જમાન છે. અહિંયા ‘ યાવત્, પદ્ધતી “ ઉગ્ગહં ઉગ્ગિહિત્તા સંજમેણં તવસા
અપ્પાણં ભાવેમાણે ” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે
અવગ્રહને—વનપાલની આશા ધારણ કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને
ભાવિત કરીને “ તં સેયં સ્વલુ-મે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદિત્તા જાવ પજ્જુ-
વાસિત્તા ” જેથી હવે મને એજ યોગ્ય છે કે હું શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને

भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा यावत् पयुर्पास्य, अत्र यावत्पदेन नमस्यित्वा सत्कार्यं नात्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन् इत्यादि विशेषणानां सङ्ग्रहो भवति, 'इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए' इममेतावद्रूपं व्याकरणं प्रश्नं प्रष्टुम् श्रेय इति पूर्वण सम्बन्धः 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा 'एवं संप्रेक्षते विचारयति, 'एवं संपेहिता' एवं संप्रेक्ष्य-विचार्य 'चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं' चतसृभिः सामानिकसाहस्सीभिः-चतुर्भिः सामानिकसहस्रैरित्यर्थः 'परियारो' परिवारः 'जहा सूरियाभस्स' यथा सूर्याभस्स-सूर्याभदेवस्स परिवारः राजप्रश्रीयसूत्रे प्रतिपादितस्तथैव इहापि परिवारो ज्ञातव्यः 'जहा सूरियाभस्स' अनेन इदं सूचितं भवति 'तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं अणीयाहिर्वईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिय बहूहिं महासामाणविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं सद्धिं संपरिवुडे' इत्यादि । छाया-यथा सूर्याभस्स-तिसृभिः परिषद्धिः सप्तभिरनीकैः अनीकाधिपतिभिः, षोडशभिः आत्तरक्षकदेवसाहस्सीभिः अन्यैश्च बहुभिः महासामानिकविमानवासिभिः वैमानिकैः देवैः सह संपरिवृत्तः । एतादृशपरिवारैः परिवृतः 'जाव निग्घोसनाइयरवेण' यावत् निर्घोषनादितरवेण 'जेजेव जंबुदीवे' दीवे

अब मुझे यही उचित है कि मैं श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना करके यावत् पयुर्पासना करके 'इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए' उनसे इस प्रकार के इस व्याकरण-प्रश्न को पूछूं यहां पर भी यावत्पद से 'नमंसित्ता' नत्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन्' इत्यादि पदों का ग्रहण हुआ है । 'त्तिकट्टु एवं संपेहेइ' इस प्रकार से उसने विचार किया-'एवं संपेहिता' ऐसा विचार कर 'चउहिं सामाणिय साहस्सीहिं परियारो' वह अपने चार हजार सामानिक परिवार के साथ, जैसा कि 'जहा सूरियाभस्स' राजप्रश्रीय सूत्र में सूर्याभदेव का परिवार कहा गया है उस से घिरे हुए सूर्याभदेव के जैसा 'जाव निग्घोसनाइयरवेण' यावत् निर्घोषनादितरवपूर्वक 'जेजेव जंबुदीवे दीवे'

वन्दना करीने यावत् पयुर्पासना करीने "इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए" तेअने आ रीतना प्रश्नो पूछूं अडिंया पयु यावत् पढथी "नमंसित्ता नत्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन्" इत्यादि पढेने स'ग्रह थये छे. "त्तिकट्टु एवं संपेहेइ" आ प्रमाणे तेणे विचार करी "एवं संपेहिता" आवो विचार करीने "चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं परियारो" ते सभ्य-ग्दष्टि देव पोताना आर छणार सामानिक देवनी साथे जेवी रीते के-"जहा सूरियाभस्स" राजप्रश्रीय सूत्रमां सूर्याल देवने परिवार कडेवामां आव्थे छे, तेनाथी घेरायेला सूर्याल देवनी भाइक "जाव निग्घोसणाइयरवेण" यावत्

યત્રૈવ જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપઃ 'જેણેવ ભારહે વાસે' યત્રૈવ ભારતં વર્ષમ્ 'જેણેવ ઉલ્લુયતીરે નયરે' યત્રૈવ ઉલ્લુકતીરં નગરમ્ 'જેણેવ એગજંબૂએ ચેહ્ણ' યત્રૈવ એકજમ્બૂકં ચૈત્યમ્ 'જેણેવ મમ અંતિએ' યત્રૈવ મમાન્તિકમ્ 'તેણેવ પહારેત્થ ગમણાએ' તત્રૈવ પ્રાધાર્પીત્ ગમનાય, હે ગૌતમ ! યત્રાહં તિઠામિ તત્રૈવ આગન્તું પ્રસ્થિતમ્ इत्यर्थः । 'તણેણં સે સક્કે દેવિદે દેવરાયા' તતઃ સ્વલુ સ શકો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ 'તસ્સ

જહાં જમ્બૂદ્વીપ નામકા દ્વીપ ધા, 'જેણેવ ભારહે વાસે' ઉસમેં ભી જહાં ભારત વર્ષ નામકા ક્ષેત્ર હૈ। 'જેણેવ ઉલ્લુયતીરે નયરે' ઉસમેં ભી જહાં ઉલ્લુકતીર નામકા નગર હૈ, 'જેણેવ એગજંબૂએ ચેહ્ણ' ઉસમેં ભી જહાં એક જંબૂક નામકા ઉધાન હૈ 'જેણેવ મમ અંતિએ તેણેવ પહારેત્થગમણાએ' ઉસમેં ભી જહાં મેં ધા વહાં ચલને કે લિયે ઉસને અપની તૈયારી કી 'જહા સૂરિયામસસ' હસ કથન સે યહાં યહ પાઠ સૂચિત ક્રિયા ગયા હૈ। 'તિહિં પરિસાહિં સત્તહિં અણીએહિં સત્તહિં અણીયાહિવઈહિં, સોલસહિં આયરક્કદેવસાહસીહિં અન્નેહિં ય વહ્ણહિં મહાસામાણ- વિમાણવાસીહિં વેમાણિએહિં દેવેહિં સદ્ધિં સંપરિવુઢે' इत्यादि। હસ પ્રકાર કે ઠાટ ઢાટ સે વહ્ણ હે ગૌતમ ! મેરી તરફ આને કે લિયે પ્રસ્થિત હુઆ। 'તણેણં સે સક્કે દેવિદે દેવરાયા' હસકે બાદ ઉસ દેવેન્દ્ર

વાશ્વત્રેના અવાજપૂર્વક "જેણેવ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે" જ્યાં જમ્બૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ હોતો. "જેણેવ ભારહે વાસે" તેમાં પણ જ્યાં ભારત ક્ષેત્ર નામનું ક્ષેત્ર છે, "જેણેવ ઉલ્લુયતીરે નયરે" તેમાં પણ જ્યાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે- "જેણેવ એગજંબૂએ ચેહ્ણ" તેમાં પણ જ્યાં એક જંબૂક નામનું ઉધાન છે, "જેણેવ મમ અંતિએ તેણેવ પહારેત્થ ગમણાએ" તે ઉલ્લુકતીર નગરમાં પણ જ્યાં હું વર્તમાન છું ત્યાં આવવાની તે દેવે તૈયારી કરી "જહા સૂરિયા મસસ" એ કથનથી અહિંયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. "તિહિં પરિસાહિં સત્તહિં અણિએહિં સત્તહિં અણિયાહિવઈહિં સોલસહિં આયરક્કદેવસાહસીહિં અન્નેહિં ય વહ્ણહિં મહાસામાણવિમાણવાસીહિં વેમાણિએહિં દેવીહિં સદ્ધિં સંપરિવુઢે" इत्यादि आ पाठनो अर्थ आ प्रमाणे છે.

પણ પરિષદાઓની સાથે સાત અનીકો (સૈન્ય)ની સાથે અને સાત સેનાપતિઓની સાથે સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવોની સાથે અને બીજા પણ અનેક મહાસમાધુવિમાનમાં રહેનારાવૈમાનિક દેવ દેવીઓની સાથે તેણે પ્રસ્થાન કર્યું આ રીતના ઠાઠમાઠથી તે દેવે મારી પાસે આવવા પ્રસ્થાન કર્યું "તણેણં સે સક્કે દેવિદે દેવરાયા" તે પછી તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે "તસ્સ

દેવસ્ય” તે દેવની “તં દિવ્વં દેવિહ્દિ” તે દિવ્ય અનુપમ દેવશ્રદ્ધિને “દિવ્વં દેવજ્જુહં દિવ્ય-દેવદ્યુતિને દિવ્વં દેવાણુમાવં” દિવ્ય દેવપ્રભાને “દિવ્વં સેયહેસં” દિવ્ય તેજોલેશ્યા “અસહમાણે” સહન ન થવાથી “મમ અદ્ધુ ઢક્કિલ્લત્તપસિણવાગરણાહં પુચ્છહ” આ ઉત્ક્રિષ્ત વિગેરે રૂપ આઠ પ્રશ્નો મને પૂછ્યા છે. “સંમંતિયં જાવ પહિગણ” અને ઘણીજ ઉતાવળથી યાવત્ તે અહિંથી આદ્યો ગયો છે, અહિં યાવત્પદથી એ પ્રમાણે સમજવું કે આ આઠ ઉત્ક્રિષ્ત પ્રશ્નો પૂછીને વ્યગ્રચિત્તે વન્દના કરીને તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે એજ યાન વિમાનમાં બેસીને જ્યાંથી આંચો હતો ત્યાં પાછો આદ્યો ગયો. ॥સૂ.૨।

तए णं से देवे समणं भगवं महावीरं तिवखुत्तो वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी एवं खलु भंते ! महासुक्के कप्पे महासामाणे विमाणे एगे मायि मिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे ममं एवं वयासी-परिणममाणा पोग्गला नो परिणया अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला नो परिणया अपरिणया । तए णं अहं तं मायि मिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी परिणम-माणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला परिणया, नो अपरिणया से कहमेयं भंते ! एवं ? गंग-दत्ताइ समणे भगवं महावीरे गंगदत्तं देवं एवं वयासी अहं पि णं गंगदत्ता ! एव माइक्खामि भासेमि पन्नवेमि पुरुवेमि परिणममाणा पोग्गला परिणया जाव नो अपरिणया सच्चे मे से अट्ठे । तए णं से गंगदत्तदेवे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठं० समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ । तए णं समणे भगवं महावीरे गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ, जाव आराहए भवइ तए णं से गंगदत्ते देवे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठे उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी-अहं णं भंते ! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए एवं जहा सूरियाभो जाव वतीसइविहं नट्ठविहिं उवदंसेइ, उवदंसेत्ता जाव तमेव दिसं पडिगए ॥सू० ३॥

छाया—यावत् च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो भगवतो गौतमस्य एत-
मर्थं परिकथयति तावत् च खलु स देवः तं देशं द्रव्यमागतः । ततः खलु स
देवः श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा
एवमवादीत् एवं खलु भदन्त ! महाशुक्रे कल्पे महासामाने विमाने एको मायि
मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवो माम्, एवमवादीत् परिणमन्तः पुद्गलाः, नो परिणताः,
अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः, नो परिणता अपरिणताः । ततः खलु अहं तं
मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम्, एवमवादिषम्, परिणमन्तः पुद्गलाः परिणताः,
नो अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः, तत् किमेतत्
भदन्त ! एवम् गङ्गदत्त इति श्रमणो भगवान् महावीरो गङ्गदत्तं देवम्, एवमवा-
दीत्—अहमपि खलु गङ्गदत्त ! एवमारुयामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि परिण-
मन्तः पुद्गलाः परिणता यावद् नो अपरिणताः सत्य एवोऽर्थः । ततः खलु स
गङ्गदत्ता देवः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य दृष्ट-
तुष्ट० श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्या-
सन्ने यावत् पर्युपास्ते । ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो गङ्गदत्तस्य देवस्य
तस्यां च यावद् धर्मं परिकथयति, यावदाराधको भवति । ततः खलु स गङ्गदत्तो
देवः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य दृष्टतुष्ट उत्थया
उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा
नमस्यित्वा एवमवादीत् अहं खलु भदन्त ! गङ्गदत्तो देवः किं भवसिद्धिकोऽम-
वसिद्धिकः, एवं यथा सूर्याभः यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिम् उपदर्शयति
उपदर्श्य यावत् तावदेव दिशं प्रतिगतः ॥ सू० ३ ॥

टीका—‘जावं च णं’ यावत् च खलु ‘समणे भगवं महावीरे’ श्रमणो भग-
वान् महावीरः ‘भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ’ भगवतो गौतमस्य एतमर्थं

भगवान् महावीर गौतम से जब इस प्रकार का यह वृत्तान्त कह
रहे थे कि हमने नें यह देख जहाँ पर आपा—यही सब ‘जावं च णं
'इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं—

‘जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स
एयमट्ठं परिकहेइ’ भगवान् गौतम ने पूर्वोक्त रूप से प्रभु श्रमण भग-

भगवान् महावीर स्वामी गौतमने न्याये आ वृत्तांत छेता छेता,
तेन वञ्चते ते देव त्यां आवी गया ओ सधणे। वृत्तांत “जावं च णं समणे
भगवं महावीरे भगवओ” इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करे छे.

टीकार्थ—“जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं
परिकहेइ” भगवान् गौतमने पूर्वोक्त रूपी श्रमण भगवान् महावीर प्रभुने

परिकथयति, 'तावं च णं' तावत् च खलु 'से देवे तं देसं हव्वमागए' स देवः तं देशं हव्वम् (शीघ्रम्) आगतः, मायिमिथ्यादृष्टिदेवविषये यावद् भगवान् महावीरो गौतमं कथयति तस्मिन्नेव काले स देवस्तत्र स्वयमेव श्रुतिं तत्रैव समागत इतिभावः । 'तए णं से देवे' ततः खलु स देवः 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'तिक्खुत्तो वंदइ नमंसइ' त्रिःकृत्व-त्रिवारम् वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यत्वा एवम्वादीत् तत्राह- 'एवं खलु' इत्यादि 'एवं खलु भंते' एवं खलु भदन्त ! 'महासुक्के कप्पे' महाशुके महाशुकनामके कल्पे 'महासमाणे विमाणे' महासमाननामकविमाने 'एगे मायिमिच्छादिद्विउववन्नए देवे' एको मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवः 'ममं एवं वयासी' माम्, एवम्, अवादीत् किम्, अवादीत् ? तत्राह- 'परिणममाणे' ति, 'परिणममाणा पोगगला नो पणिया' परिणमन्तः पुद्गलाः, नो परिणताः परि-

वान् महावीर से जिस समय पूछा और उसके विषय में जब प्रभु उनसे उत्तर के रूप में कह रहे थे कि 'तावं च णं' इतने ही में 'से देवे तं देसं हव्वमागए' वह देव अपने आप उस स्थान पर उनके पास जल्दी से आकर उपस्थित हो गया- 'तए णं से देवे' आते ही उस देवने 'समणं भगवं महावीरं' श्रमण भगवान् महावीर को 'तिक्खुत्तो वंदइ, नमंसइ' तीन बार वन्दना की नमस्कार किया- 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उसने प्रभु से इस प्रकार कहा- 'एवं खलु भंते' हे भदन्त ! बात इस प्रकार से है- 'महासुक्के कप्पे' महाशुककल्प में महासमाणे विमाणे' महासमान नामक विमान में 'एगे मायिमिच्छादिद्वि उववन्नए देवे' एक मायी मिथ्यादृष्टि उपपन्नक देवने 'ममं एवं वयासी' मुझ से ऐसा कहा- 'परिणममाणा पोगगला

ज्यादे पडेला आ प्रभाणे पूछुं अने ओ विषयमां प्रभु ज्यादे तेभने उत्तर आपी रह्या छता. ते वअने "तावं च णं" ओट्टलाभां ज "से देवे तं देसं हव्व-मागए" ते देव आपोआप ते स्थान पर प्रभुनी पासे शीघ्रताथी आवीने उपस्थित थछ गया "तए णं से देवे" आवीने तरत ज ते देवे "समणं भगवं महावीरं" श्रमण भगवान् महावीरने "तिक्खुत्तो वंदइ नमंसइ" त्रयवार वंदना करी नमस्कार कर्या "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" वंदना नमस्कार करीने पछी तेणे प्रभुने आ प्रभाणे छलु "एवं खलु भंते" हे भगवन् ! ओनी बात छे के "महासक्के कप्पे" महाशुक कल्पमा "महासमाणे विमाणे" महासमान नामका विमानमां "एगे मायिमिच्छादिद्वि उववण्णए देवे" ओठ मायी मिथ्यादृष्टि उपपन्नक देवे "ममं एवं वयासी" अने आ प्रभाणे छलु

ળમન્ત્વ इति वर्तमानव्यपदेशः परिणता इति भूतकालव्यपदेशः, वर्तमानभूतयोश्च परस्परं विरोधेन एकत्र युगपदवस्थाने विरोधात् यदि परिणमन्ति तदा न परिणता अथ परिणतास्तत् कथं परिणमन्ति । वर्तमानातीतयोर्विरोधादेव, आह—‘अपरिणया’ अपरिणताः । अत्रैवोपपत्तिमाह—‘परिणमन्तीति पोग्गला नो परिणया अपरिणया’ परिणमन्तीति पुद्गलाः, नो परिणता अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा न ते पुद्गलाः परिणता अपरिणताः, इति व्यपदिश्यते ‘तए णं अहं तं मायिमिच्छादिद्वि उववन्नगं देवं एवं वयासी’ ततः खलु तस्य प्रश्नकरणानन्तरम्, अहं तं मायिमिच्छादृष्टयुपपन्नकं देवम्, एवमवादिषम् कथितवान् इत्यर्थः ‘परिणम-

નો પરિણયા’ જો પુદ્ગલ પરિણમન કર રહે છે, વે પુદ્ગલ પરિણત નહીં કહે જાતે છે । ક્યોંકિ ‘પરિણમન્તિ’ એસા વ્યપદેશ વર્તમાન કાલિક છે ઓર ‘પરિણતા’ એસા વ્યપદેશ ભૂત કાલિક છે । ભૂતકાલ મેં ઓર વર્તમાન કાલ મેં પરસ્પર મેં ભેદ છે । ફસલિયે ફનકા એકત્ર અવસ્થાન હોના કેસે માના જા સકતા છે ? યદિ વે પરિણમ રહે છે તો ફન્હે પરિણત નહીં કહા જા સકતા, ઓર યદિ પરિણત હો જુકે છે તો ફન્હે પરિણમમાન નહીં કહા જા સકતા યહી વાત ‘અપરિણયા’ ફસ પદ સે પ્રકટ કી ગઈ છે । ફસી કારણ વે પુદ્ગલ જબ પરિણામશાલી હો રહે છે તો ‘પરિણમન્તીતિ જો પરિણયા પોગ્ગલા અપરિણયા ‘પરિણમન્તિ’ ફસ ક્રિયા કો લેકર વે પરિણમમાન પુદ્ગલ માને જાતે છે અપરિણત નહીં માને જાતે—અતઃ ફસી કારણ વે અપરિણત છે । ‘તए णं अहं मायिमिच्छादिद्वि उववन्नगं देवं एवं वयासी’ હે અદન્ત ! તથ મૈને ઉસ માયી મિથ્યા

“ પરિણમમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા ” જે પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા છે. તે પુદ્ગલ પરિણત કહિ શકાય નહિ કેમકે “ પરિણમન્તિ ” એ પ્રમાણે વર્તમાન કાળ સંબંધી વ્યવહાર છે. ભૂતકાળ અને વર્તમાન કાળમાં અન્યોન્યમાં ભેદ છે. એથી તે બન્નેનું એક સ્થાનમાં રહેવું તે કેવી રીતે માની શકાય ને તે પરિણમી રહ્યા છે. તો તે ‘ પરિણત ’ કહિ શકાય નહિ અને ને પરિણત થઈ ગયા છે. તો તેને ‘ પરિણમમાન ’ એ પ્રમાણે કહી શકાય નહિ એજ વાત “ અપરિણયા ” એ પદથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તેજ કારણથી બ્યારે પુદ્ગલ પરિણામવાળા થઈ રહ્યા હોય તો “ પરિણમન્તીતિ જો પરિણયા પોગ્ગલા અપરિણયા’ પરિણમન્તિ ” એ ક્રિયાને લઈને તે પુદ્ગલ ‘પરિણત’ માનવામાં આવે છે. અપરિણત માનવામાં આવતા નથી, એથી આ કારણે તે પરિણત છે. “ તए णं अहं तं मायिमिच्छादिद्विउववन्नगं देवं एवं वयासी ”

માણા પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' પરિણમન્તઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ, નો અપરિણતાઃ ક્રુતો નાપરિણતાસ્તત્રાહ—'પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' પરિણમન્તીતિ કૃત્વા પુદ્ગલાઃ પરિણતા એવં નો અપરિણતાઃ પરિણમન્તીતિ યદુચ્યતે તત્ પરિણામસ્ય સદ્ભાવે એવ સંભવતિ, અન્યથા, અન્યત્રાપિ, અતિપ્રસન્નઃ સમાપતેત્ પરિણામસદ્ભાવે ચ પરિણમન્તીતિ વ્યપદેશે પરિણતત્વમ્, અવશ્યમ્ભાવિ યદિ કદાચિત્ પરિણામે સત્યપિ પરિણતત્વં ન સ્યાત્ તદા સદા સર્વદા પરિણતત્વાભાવ એવ સ્યાદિતિ । 'સે કહમેયં મંતે ! એવં' તત્ કથમેતદ્ મદન્ત ! એવમ્—હે

દૃષ્ટિ દેવ સે એસા કહા—'પરિણમમાણા પોગ્ગલા પરિણયા, નો અપરિણયા' જો પુદ્ગલ પરિણમનકર રહે હોતે હૈં' વે પુદ્ગલ પરિણત કહે જા સકતે હૈં । અપરિણત નહીં કહે જા સકતે હૈં ક્યોંકિ 'પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' જો પરિણમન હો રહે હૈં' વે પુદ્ગલ પરિણત કહે ગયે હૈં । અપરિણત નહીં કહે ગયે હૈં । હસકા ભાવ એસા હૈં કિ 'પરિણમન્તિ' એસા જો કહા જાતા હૈં વહાં ઉનમ્ પરિણામ હોને કે સદ્ભાવ મ્હં હી કહા જાતા હૈં । એસી ઘાત ન હો તો જહાં પરિણમન કા સદ્ભાવ નહીં હૈં વહાં પર મ્હી હસ પ્રકાર કે કહને કા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત હોગા ઓર જવ પરિણામ કા વહાં સદ્ભાવ હૈં તો હસ સ્થિતિ મ્હં પરિણતતા મ્હી અવશ્યમ્ભાવી હૈં એસા માનના અનિવાર્ય હો જાતા હૈં ક્યોંકિ પરિણામ કે હોને પર મ્હી યદિ વહાં પરિણતતા સ્વીકાર કી જાવે તો વહાં સદા પરિણતતા કા અભાવ હી

હે ભગવન્ ! જ્યારે તે માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે એવું કહ્યું ત્યારે મેં તેને આ પ્રમાણે કહ્યું “પરિણમમાણા' પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા” જે પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા હોય, તે પુદ્ગલ પરિણત જ કહી શકાય છે. તેને અપરિણત કહી શકાય નહીં કેમકે “પરિણમંતીતિ નો પોગ્ગલા પરિણયા અપરિણયા” જે પરિણમી રહ્યા હોય તે પુદ્ગલ પરિણત કહેવાય છે અપરિણત કહેવામાં આવતા નથી તેનો ભાવ એ છે કે “પરિણમંતિ” એવું કહેવામાં આવે છે કે તે તેનામાં પરિણમન ક્રિયાના સદ્ભાવમાં કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે હોય તો જ્યાં પરિણમનનો સદ્ભાવ ન હોય ત્યાં પણ “પરિણમંતિ” એ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રસંગ આવે અને જ્યારે ત્યાં પરિણમનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે તે સ્થિતિમાં પરિણતતા પણ અવશ્ય લાવી છે. એ પ્રમાણે માનવું પડશે કેમકે પરિણમવું હોવા છતાં પણ જો ત્યાં પરિણતતાનો સ્વીકાર

મદન્ત ! તસ્મૈ યદહં કથિતવાન્ તત્ કિં યુક્તિયુક્તમ્ ? ‘ગંગદત્તાઈ સમણે ભગવં મહાવીરે’ ગજ્જદત્ત ઇતિ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ ‘ગંગદત્તં દેવં એવં વયાસી’ ગજ્જદત્તં તન્નામકં દેવમ્, એવમવાદીત્, હે ગજ્જદત્ત ! ઇત્યેવં રૂપેણ સંવોધ્ય ભગવાન્ ગજ્જદત્તં પ્રત્યાહ—‘અહં પિ ણં ગંગદત્ત !’ અહમપિ સ્વલુ હે ગજ્જદત્ત ! એવં આહ્વેત્વામિ’ એવમ્ આરુચામિ, ભાષે, પ્રજ્ઞાપયામિ પ્રરૂપયામિ । તદેવાહ—‘પરિણમમાણા પોગ્ગલા જાવ નો અપરિણયા’ પરિણમન્તઃ પુદ્ગલાઃ, યાવદ્ નો અપરિણતાઃ યાવત્પદેન ‘પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા’ ઇત્યેતત્ પદજાતસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ ‘સચ્ચમેસેઅદ્દે’ સત્ય એવોઽર્થઃ ત્વદુક્તો મયાઽનુમોદિતશ્ચ

રહેગા । ‘સે કહમેયં મંતે ! એવં’ હસ પ્રકાર સેહે મદન્ત ! મૈને ઉસ માયી મિથ્યાદૃષ્ટિદેવ સે કહા હૈ—સો મેરા કહના યુક્તિયુક્ત હૈ ? તવ ‘ગંગદત્તાઈ સમણે ભગવં મહાવીરે’ હે ગંગદત્ત ! હસ પ્રકાર સે સંવોધિત કરતે હુએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને ‘ગંગદત્તે એવં વયાસી’ ઉસ ગંગદત્તદેવ સે એસા કહા—‘અહં પિ ણં ગંગદત્ત ! એવં આહ્વેત્વામિ’ હે ગંગદત્ત ! મૈ ભી એસા હી કહતા હૂં, એસી હી પ્રજ્ઞાપના કરતા હૂં—કિ—‘પરિણમમાણા પોગ્ગલા જાવ નો અપરિણયા’ જો પુદ્ગલપરિણામ સે યુક્ત હો રહે હૈં વે પરિણત હી હૈં અપરિણત નહીં હૈં । યહાં યાવત્પદ સે પરિણયા ણો અપરિણયા, પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા’ હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ—‘સચ્ચમેસેઅદ્દે’ અતઃ હે દેવ ! તુમને જો કહા હૈં ઓર મૈને જિસકી અનુમોદના કી હૈં વહ યહ અર્થ સર્વથા સત્યહૈં । વહ અર્થ કૌન સા હૈં ? હસકે લિયે કહા ગયા હૈં—‘પરિણમમાણાઃ

કરવામાં આવે તો ત્યાં પરિણતતાનો હમેશા અભાવ થઈ જશે “સે કહમેયં મંતે ! એવં” હે ભગવન્ ! મેં તે માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું છે તો આ પ્રમાણેનું માફ કથન શું બરાબર છે ? તે સમ્યગદૃષ્ટિ દેવે ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે “ગંગદત્તાઈ સમણે ભગવં મહાવીરે” હે ‘ગંગદત્ત’ એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે “ગંગદત્તે એવં વયાસી” તે ગંગદત્ત દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું “અહં પિ ણં ગંગદત્ત ! એવં આહ્વેત્વામિ” હે ગંગદત્ત ! હું પણ એમ જ કહું છું એ પ્રમાણે જ બોલણ કરું છું હું એવી રીતની જ પ્રજ્ઞાપના કરું છું અને એવી જ પ્રરૂપણા કરું છું કે “પરિણમમાણા પોગ્ગલા જાવ નો અપરિણયા” જે પુદ્ગલ પરિણામવાળા થઈ રહ્યા છે તે પરિણત જ છે. તે અપરિણત નથી અહિં યાવત્ પદથી “પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા”, પરિણમંતિ એ ક્રિયાપદથી પરિણામ પામતા પુદ્ગલો પરિણત જ છે. તે અપરિણત નથી આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “સચ્ચમેસેઅદ્દે” માટે હે દેવ ! તમે જે કહ્યું છે. અને મેં જેને સમર્થન આપ્યું છે તે આ અર્થ સર્વથા બરાબર જ છે. હવે તે અર્થ

एषोऽर्थः 'परिणममाणाः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणताः, इति सर्वथैव सत्यम् इति । 'तए णं से गंगदत्ते देवे' ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृदयेऽवधार्य 'हट्ठुट्ठं' हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद्दहृदयः सन् 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरं 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' नात्यासन्ने यावत् पयुपास्ते, यावत्पदेन नातिदूरे 'सुस्सुसमाणे णमंसमाणे

पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणता' । 'तए णं से गंगदत्ते देवे' इसके बाद वह गंगदत्तदेव 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठं' 'श्रमण भगवान् से इस अपने कथन की पुष्टि की गई सुनकर बहुत अधिक खुश हुआ-संतुष्ट चित्त हुआ-हर्ष के वश से उसका हृदय हर्षित हो गया । 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' उसने उसी समय श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' 'वन्दना नमस्कार कर फिर वह प्रभु के सनक्ष अपने उचित स्थान पर बैठ गया-वह स्थान प्रभु से न अधिक दूर था और न उनके अधिक पास में ही था-वहां बैठकर

कथे छे ओ अतावतां प्रभु कडे छे के " परिणममाणाः पुद्गलाः परिणताः नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणता " परिष्ठाभ पाभता पुद्गलो परिणुत छे. ते अपरिणुत नथी " परिणमन्ति " ओ कियोपद्धी यतां परिणमन्थी ते परिणुत न कडेवाय छे. अपरिणुत कडेवातां नथी. " तए णं से गंगदत्ते देवे " ते पछी ते गंगदत्त देव " समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठं " श्रमणु भगवान् महावीर प्रभु द्वारा पोताना कथननुं समर्थन करवाभां आयुं ते सांभणीने धणोणं शुशं थये प्रसन्नचित्त थये. अने उर्षना उत्कर्षथी तेनुं इदं प्रकुलित थछं गयुं " समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ " ते देवे तेन समये श्रमणु भगवान् महावीर प्रभुने वंदना करी नमस्कार कया " वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ " वंदना नमस्कार करीने पछी ते देव प्रभुनी पासे पोताना उचित स्थान पर भेसी गया ते स्थान प्रभुथी अहुं दूर न हुतुं अने अहुं नञ्छ पणु न हुतुं त्यां भेसीने प्रभुनी पयुपासना करी (सेवा करी)

અભિમુદ્ધે વિળેણં પંજલિઉદે' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति शुश्रूषमाणः, नमस्यन्, अभिमुखः, विनयेन प्राञ्जलिपुटः, 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ' गङ्गदत्तस्य देवस्य तस्यां च यावद् धर्मं परिकथयति, अत्र यावत्पदेन 'महातिमहालयाए परिसाए' इत्यादि 'अरिहा' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति । 'जाव आराहए भवइ' यावद् आराधको भवति अत्र यावत्पदेन 'तेसिं सव्वेसिं' इत्यारभ्य 'आणाए' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति । अत्र औपपातिकसूत्रगतधर्मकथा वर्णनं

ઉસને પ્રભુ કી પ્રયુપાસના કી-યહાં યાવત્પદ સે 'નાતિદૂરે સુસ્સ-સમાણે, ણમંસમાણે, અભિમુદ્ધે વિળેણં પંજલિઉદે 'इन पदों का ग्रहण हुआ है । 'तए णं समणे भगवं महावीरे' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ' गंगदत्त देव को और उस विशाल सभा को यावत् धर्मका उपदेश दिया-यहां याव-त्पद से 'महातिमहालयाए परिसाए' इत्यादि पदों से लगाकर 'अरिह' इस अन्तिम पद तक का पाठ गृहीत हुआ है । 'जाव आराहए भवइ' यावत् आराधक होता है । यहां यावत्पद से 'तेसिं सव्वेसिं' इस पाठ से लेकर 'आणाए' इस अन्तिम पद तक का पाठ गृहीत हुआ है । यहां औपपातिक सूत्र गत धर्म कथा का वर्णन कर लेना चाहिये । 'तए णं

અહિંયા યાવત્ પદથી “ નાતિદૂરે સુસ્સમાણે ણમંસમાણે અભિમુદ્ધે વિળેણં પંજલિઉદે ” આ પદો અહણ થયા છે. તેનો અર્થ બહુ દૂર નહિ તેમજ બહુ નજીક નહિ એવા આસને બેસીને પ્રભુની સેવા કરતા નમસ્કાર કરતા પ્રભુની સન્મુખ વિનય સહિત હાથ જોડીને એ પ્રમાણે થાય છે.

“ તए णं समणे भगवं महावीरे ” તે પછી શ્રમણુ લગવાન મહાવીરે “ ગંગદત્તસ્સ દેવસ્સ તીસેય જાવ ધમ્મં પરિકહેइ ” તે ઘણી વિશાળ એવી તે પરિષદમાં પ્રભુએ ગંગદત્ત દેવને “ અત્થિલોए अत्थि अलोए ” વોક છે ને અવોક પણ છે પાપ છે ને પુણ્ય છે. તેમજ બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપ વિગેરે શ્રુત ચરિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અહિંયા યાવત્ પદથી “ મહાતિ-મહાલયાए परिसाए ” ‘ इत्यादि ’ પદોથી લઈને “ अरिह ” એ છેલ્લા પદ સુધીનો પાઠ અહણ થયો છે. “ જાવ આરાહए भवइ ” યાવત્ તે દેવ આરા-ધક થઈ ગયા અહિયાં યાવત્ પદથી “ तेसिं सव्वेसिं ” એ પાઠથી લઈને “ आणाए ” એ છેલ્લા પદ સુધીના પાઠનું અહણ થયું છે. અહિયાં ઔપ-પાતિક સૂત્રના પૃષ્ઠ ૪૪૭ સૂ. ૫૬માં કહ્યા અનુસાર સઘળી ધર્મદેશના સમજી લેતી વધારે વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ઔપપાતિક સૂત્રમાં જોઈ લેવું

द्रष्टव्यम् 'तए णं से गंगदत्ते देवे' ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके 'धम्मं सोच्चा निसम्म' धर्मं श्रुतचारित्रिलक्षणं श्रुत्वा निश्चय-तदर्थं हृदि अवधार्य 'हट्ठतुट्ठे' हट्ठतुष्टः सन् 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थया उत्तिष्ठति 'उट्ठाए उट्ठेत्ता' उत्थया, उत्थानशक्त्या उत्थाय 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् 'अहं णं भंते ! गंगदत्ते देवे' अहं खलु भदन्त ! गङ्गदत्तो देवः 'किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए' किं भवसिद्धिकोऽभवसिद्धिको वा, भवे-अस्मिन् भवे आगामिनि कस्मिंश्चिदपि भवे वा सिद्धिर्यस्य स तथा, तद् विपरीतो अभवसिद्धिको वा ? भव्योऽ-भव्यो वा इति भावः । भगवानाह- 'एवं' इत्यादि 'एवं जहा सूरियाभो'

से गंगदत्ते देवे' इसके बाद वह गंगदत्त देव 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए' श्रमण भगवान् महावीर से 'धम्मं सोच्चा निसम्म' 'श्रुतचारित्ररूप धर्मका व्याख्यान सुनकर और उसे हृदय में धारण कर 'हट्ठतुट्ठे' बहुत अधिक हर्षित हुआ और संतुष्ट हुआ, 'उट्ठाए उट्ठेइ' फिर वह वहां से अपने आप उठा- 'उट्ठाए उट्ठेत्ता' उठकर 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' उसने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की, नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार करके फिर उसने प्रभुसे ऐसा पूछा- 'अहं णं भंते ! गंगदत्तदेवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए' हे भदन्त ! मैं गंगदत्त देव क्या भवसिद्ध कहूँ या अभवसिद्ध कहूँ, जिस को इस भवभवे या भाविभव से सिद्ध पद की प्राप्ति होनी है ऐसा मैं हूँ, या सिद्ध पद की प्राप्ति जिसे कभी नहीं होनी है

" तए णं से गंगदत्ते देवे " ते पछी ते गंगदत्त देव " समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए " श्रमण भगवान महावीरनी पासेथी " धम्मं सोच्चा निसम्म " श्रुत चारित्र रूप धर्मनी उपदेश सांखणीने अने तेने हृदयमां करीने " हट्ठतुट्ठे " धष्ट्ठाण अधिक प्रसन्न थयो, अने संतुष्ट (प्रसन्न) थित्त थर्धने " उट्ठाए उट्ठेइ " पछी ते देव त्यांथी पोते उठयो " उट्ठाए उट्ठेत्ता " उठीने " समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ " तेष्टे श्रमण भगवान महावीरने वन्दना करी नमस्कार कर्था " वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासि " वंदना नमस्कार करीने पछी तेष्टे प्रभुने आ प्रभाष्टे पूछथुं " अहं णं भंते ! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए " हे भगवन् ! हुं गंगदत्त देव शुं भवसिद्धिं छुं के अभवसिद्धिं छुं अर्थात् जेने सिद्ध पदनी प्राप्ति थाय छे, ओवे। हुं छुं ? के सिद्ध पदनी प्राप्ति कोछ वअत पणु न थाय तेवे। हुं छुं ? तेना उत्तरमां

एवं यथा सूर्याभः, अनेन इदं सूचितं भवति 'सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी परित्त-
संसारिए, अणंतसंसारिए, सुलभवोहिए, दुल्लभवोहिए आराहाए विराहाए
चरिमे अचरिमे' राजप्रश्रीयसूत्रे यथा सूर्याभदेवसम्बन्धे कथितं तथैव गङ्गदत्त
देवविषयेऽपि सर्वं तत् एव अवगन्तव्यमिति, कियत्पर्यन्तं तत्राह—'जाव'
इत्यादि, 'जाव वत्तीसइविहं नट्टविहिं उवदंसेइ' यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाट्य-
विधिम्, उपदर्शयति 'उवदंसेत्ता जाव तामेव दिसं पडिगए' उपदर्श्य यावत्
तामेव दिशं प्रतिगतः, अत्र यावत्पदेन 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ,
वंदिता, नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ, दुरुहित्ता जामेव दिसं
पाउब्भूए' इत्यन्तस्य पदसन्दर्भस्य ग्रहणं भवतीति ॥ सू० ३ ॥

ऐसा मैं हूँ ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा 'एवं जहा सूरियाभो'
राजप्रश्रीय सूत्र में जैसा सूर्याभदेव के सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही
कथन है गंगदत्त ! तुम अपने विषय में समझो सूर्याभदेव के सम्बन्ध
में वहां प्रश्न रूप से ऐसा कहा गया है—सम्मदिट्ठि, मिच्छादिट्ठी परित्त-
संसारिए, अणंतसंसारिए, सुलहवोहिए, दुल्लहवोहिए, आराहाए, विरा-
हाए, चरिमे अचरिमे'। यह वहां का कथन वहां पर 'जाव वत्तीसइविहं
नट्टविहिं उवदंसेइ' इस पाठ तक ग्रहण करना चाहिये—इस प्रकार वह
३२ प्रकार के नाटक को दिखाकर जिस दिशा से आया था उसी दिशा
से होकर वापिस चला गया । यहाँ पर यावत् पद से 'समणं भगवं'

પ્રભુએ કહ્યું “ એવં જહા સૂરિયાભો ” રાજપ્રશ્નિય સૂત્રમાં સૂર્યાભ દેવના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તેવું જ કથન હે ગંગદત્ત તમે તમારા વિષયમાં પણ સમજ લો અર્થાત્ સૂર્યાભ દેવના સંબંધમાં ત્યાં પ્રશ્ન રૂપથી આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. જે પ્રમાણે પ્રભુએ કહ્યું તે પ્રમાણે “ સમ્મદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિ પરિત્તસંસારિય, અણંતસંસારિય સુલહવોહિય દુલ્લહવોહિય આરાહાવ વિરાહાવ, ચરિમે અચરિમે ” સમ્યગદષ્ટિ છે કે મિથ્યાદષ્ટિ છે ? પરિત્ત સંસારી છે કે અનંત સંસારી છે. ? અર્થાત્ તું સંસાર વધારનારો છે કે સંસારનો ક્ષય કરનાર છે ? સુલભ બોધી છે કે દુર્લભ બોધી છે ? આધારક છે કે વિરાધક છે ? ચરમભવવાળો છે કે અચરમ છે ? વિગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પ્રમાણે તું ત્યાંનું કથન “ જાવ વત્તીસઈવિહં નટ્ટવિહિં ઉવદંસેઈ ” એ પાઠ સુધીનું ગ્રહણ થયું છે આ રીતે તેણે બત્રિસ પ્રકારના નાટકો બતાવીને જે દિશાથી આવ્યા હતા તે દિશાએ જ પાછા ચાલ્યા ગયા. અહિયાં યાવત્ પદથી “ સમણં મગવં મહાવીરં વંદઈ નમંસઈ વંદિતા નમંસિત્તા તમેવ

અથ ભગવાન્ ગૌતમો ગદ્ગદત્તદેવસ્ય પૂર્વભવં પૃચ્છતિ- 'મંતે ત્તિ' इत्यादि ।

મૂળમ્—'મંતે ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં જાવ
 एवं वयासी गंगदत्तस्स णं मंते ! देवस्स सा दिव्वा देविट्ठी
 दिव्वा देवजुई कहिं गया कहिं अणुप्पविट्ठा गोयमा ! सरीरं
 गया सरीरं अणुप्पविट्ठा कूडागारसालादिट्ठंतो जाव सरीरं
 अणुप्पविट्ठा अहो णं मंते ! गंगदत्ते देवे महिट्ठिए जाव महा-
 सोक्खे । गंगदत्तेणं मंते ! देवेणं सा दिव्वा देविट्ठी दिव्वा
 देवजुई किण्हा लद्धा जाव जण्णं गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा
 देविट्ठी जाव अभिसमन्ना गया गोयमाइ समणे भगवं महावीरे
 भगवं गोयसं एवं वयासी एवं खलु गोयमा तेणं कालेणं तेणं
 समएणं इहेव जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नयरे
 होत्था वण्णओ सहसंबवणे णासं उज्जाणे वण्णओ तत्थ णं हत्थि-
 णापुरे नयरे गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ अट्ठे जाव अपरि-
 भूए । तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिसुव्वए अरहा आइगरे
 जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्रेणं जाव पकट्ठि-
 जमाणेणं पकट्ठिजमाणेणं सीसगणसंपरिवुडे पुव्वाणुपुट्ठि

મહાવીરં વંદઈ નમંસઈ, વંદિત્તા નમંસિત્તા તમેવ દિવ્વં
 જાણવિમાણં દુરુહઈ દુરુહિત્તા જામેવ દિસં પાઞ્ચભૂએ, 'યહાં લોક કા
 પાઠ ગ્રહણ હુઆ હૈ । ॥ સૂ૦ ૩ ॥

દિવ્વં જાણવિમાણં દુરુહઈ દુરુહિત્તા જામેવ દિસં પાઞ્ચભૂએ" ત્યાં મુધીનેા પાઠ
 ગ્રહણ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના
 કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને જે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને આવ્યા
 હતા તે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને જે દિશાએથી આવ્યા હતા તે દિશા તરફ
 પાછા આવ્યા ગયા. ॥સૂ૦૩॥

चरमाणे गामाणुगामं जाव जेणेव सहसंववणे उज्जाणे जाव
 विहरइ परिसा निगगया जाव पज्जुवासइ तए णं से गंगदत्ते
 गाहावई इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे हट्टुट्टु जाव कयबलि
 जाव सरीरे साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता
 पायविहारचारेणं हत्थिणापुरं नयरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ,
 णिगच्छित्ता जेणेव सहसंववणे उज्जाणे जेणेव मुणिसुव्वए
 अरहा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मुणिसुव्वयं अरहं
 तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणेणं जाव तिविहाए पज्जुवासणाए
 पज्जुवासइ । तए णं मुणिसुव्वए अरहा गंगदत्तस्स गाहावइस्स
 तीसेथ महति जाव परिसा पडिगया तए णं से गंगदत्ते गाहा-
 वई मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म
 हट्टुट्टु० उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ
 नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी सद्वहामि णं भंते !
 णिगंग्थे पावयणं जाव से जहेयं तुब्भे वदह जं नरं देवाणु-
 प्पिया ! जेट्टुपुत्तं कुडुंवे ठावेमि तए णं अहं देवाणुप्पियाणं
 अंतिए मुंडे जाव पव्वयामि । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडि-
 बन्धं करेह । तए णं से गंगदत्ते गाहावई मुणिसुव्वएणं अर-
 हया एवं वुत्ते समाणे हट्टुट्टु मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ
 वंदित्ता नमंसित्ता मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियाओ सहसंव-
 वणाओ उज्जाणाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता जेणेव
 हत्थिणापुरे नयरे जेणेव सए गिइ तेणेव उवागच्छइ उवाग-

छित्ता विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ उवक्खडावित्ता
 मित्तणाइणियग जाव आमंतेइ आमंतेत्ता तओ पच्छा पहाए
 जहा पूरणे जाव जेट्ठपुत्तं कुटुंबे ठावेइ तं मित्तणाइ जाव जेट्ठ-
 पुत्तं च आपुच्छइ आपुच्छित्ता पुरिससहस्सवाहिणिं सीर्यं
 दुरूहेइ दुरूहित्ता मित्तणाइणियग जाव परिजणैणं जेट्ठपुत्तेण ये
 समणुगस्समाणमग्गे सव्विड्ढीए जाव णादितरवेणं हत्थिणाग-
 पुरं मज्झं मज्झैणं णिगच्छइ णिगच्छित्ता जेणेव सहसंववणे
 उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता छत्ताइतित्थगराति-
 सए पासइ एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओसुयइ
 ओसुइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ करित्ता जेणेव मुणि
 सुव्वए अरहा एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए तहेव एक्कारस-
 अंगाइं अहिज्जइ जाव मासियाए संलेहणाए सट्ठिं भत्ताइं अण-
 सणयाए छेदेइ छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते काल-
 मासे कालं किच्चा महासुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे उववाय-
 सभाए देवसयणिज्जंसि गंगदत्ते देवत्ताए उववन्ने । तए णं से
 गंगदत्ते देवे अहुणोववन्न भेत्तए समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए
 पज्जत्तिभावं गच्छइ तं जहा आहारपज्जत्तीए जाव भासामण-
 पज्जत्तीए । एवं खलु गोयमा ! गंगदत्तेणं देवेणं दिव्वा देविड्ढी
 जाव अभिससन्नागया । गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स केवइयं
 कालं ठिई पन्नत्ता गोयमा ! सत्तरससागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता ।
 गंगदत्ते णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं० जाव

महाविदेहे वासे सिञ्जिहिहि जाव अंतं काहिइ । सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ४॥

सोलसमे सए पंचमो उद्देशो समत्तो ।

छाया—भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावद् एव-
मवादीत् गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त ! देवस्य सा दिव्या देवर्द्धिर्दिव्या देवद्युतिः
क गता क अनुप्रविष्टा गौतम ! शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा कूटागारशाला
दृष्टान्तो यावत् शरीरमनुप्रविष्टा अहो खलु भदन्त ! गङ्गदत्तो देवो महर्द्धिको
यावद् महासौख्यः । गङ्गदत्तेन भदन्त ! देवेन सा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देव-
द्युतिः कथं लब्धा यावद् यत् खलु गङ्गदत्तेन देवेन सा दिव्या देवर्द्धिर्यावद्
अभिसमन्वागता ? गौतमइतिः श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एव-
मवादीद् एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये, इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे
भारते वर्षे हस्तिनापुरं नाम नगरमासीद् वर्णकः सहस्राम्रवनं नाम उद्यानम् वर्णकः
तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे गङ्गदत्तो नाम गाथापतिः परिवसति आढ्यो यावद्
अपरिभूतः । तस्मिन् काले तस्मिन् समये मुनिसुव्रतोऽर्हन् आदिकरः, यावत्
सर्वज्ञः सर्वदर्शी आकाशगतेन चक्रेण यावद् प्रकृष्यमाणेन प्रकृष्यमाणेन शिष्यगण-
संपरिवृतः पूर्वांशपूर्वां चरन् ग्रामानुग्रामं यावत् सहस्राम्रवनमुद्यानं यावद् विह-
रति, परिषद् निर्गता यावत् पर्युपास्ते । ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः
एतस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् हृष्टतुष्ट यावत् कृतवलि यावत् शरीरं स्वकीयाद्
गृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं नगरं मध्यं
मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानं यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन्
तत्रैवो गच्छति, उपागत्य मुनिसुव्रतमर्हन्तम् आदक्षिणपदक्षिणेन यावत् त्रिविधया
पर्युपासनया पर्युपास्ते । ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् गङ्गदत्तस्य गाथापतेः तस्यै
च महातिमहालयायै यावत् परिपन्नं प्रतिगता । ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः,
मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिके धर्मं श्रुत्वा निश्चय्य हृष्टतुष्ट उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया
उत्थाय मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्
श्रद्धामि खलु नैर्ग्रन्थं प्रवचनं यावद् यथेदं यूयं वदथ यत् नवरम् देवानुप्रियाः !
ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयामि ततः खल्वहं देवानुप्रियाणामन्तिके मुण्डो यावत्
प्रव्रजामि । यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिवन्धं कुरु । ततः खलु स गङ्गदत्तो
गाथापतिः, मुनिसुव्रतेन अरहता एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्टः, मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तं
वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा मुनिसुव्रतस्य अर्हतः, अन्तिकात् सहस्राम्र-

वनोद्यानात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव हस्तिनापुरं नगरं यत्रैव स्वकीयं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य विपुलमशनं पानं यावद् उपस्कारयति उपस्कार्यं तं मित्रज्ञातिं निजक० यावद् आमन्त्रयति आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातो यथा पूरणो यावद् ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयति तं मित्रज्ञातिं यावद् ज्येष्ठपुत्रं चापृच्छति, आपृच्छ्य पुरुषसहस्रवाहिनीं शिविकां दूरोहति दूरस्थ मित्रज्ञातिनिजक यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रेण च समनुगम्यमानमार्गः सर्वतोभावेन यावद् नादितरवेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति निर्गत्य यत्रैव सहस्राश्वनमुद्यानम् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य छात्रादिकान् तीर्थङ्करातिशयान् पश्यति एवम् यथा उदायनो यावत् स्वयमेव आभरणानि अवमोचयति अवमुच्य स्वयमेव पञ्चमुष्टिकं लोचं करोति लोचं कृत्वा यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् एवं यत्रैव उदायनस्तत्रैव प्रव्रजति तत्रैव एकादशाङ्गानि अधीते यावत् मासिकया संलेखनया षष्टि भक्तानि अनशनेन छिनत्ति छित्वा आलोचितपतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा महाशुक्ले कल्पे महासमाने विमाने उपषातसभायां देवशयनीये गङ्गदत्त देवतया उपपन्नः । ततः खलु स गङ्गदत्तो देवोऽधुनोपपन्नमात्रकः सन् पंचविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति तद्यथा आहारपर्याप्त्या यावद् भापामनःपर्याप्त्या । एवं खलु गौतम ! गङ्गदत्तदेवेन सा दिव्या देवर्द्धि र्यावद् अभिसमन्वागता । गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त ! देवस्य कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता गौतम ! सप्तदशसागरोपमा स्थितिः प्रज्ञप्ता । गङ्गदत्तः खलु भदन्त ! देवः तस्मात् देवलोकाद् आयुःक्षयेण० यावद् महाविदेहे वर्षं सेहस्पति यावदन्तं करिष्यति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति सू० ४ ॥

टीका—‘भंते त्ति भगवं गोयमे’ भदन्त इति भगवान् गौतमः हे भदन्त इति एवं रूपेण भगवान् गौतमः, भगवन्तं संबोध्य ‘समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी’ श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावद् एवम् अवादीत् अत्र यावत्पदेन ‘वदइ

अब भगवान् गौतम गङ्गदत्तदेव के पूर्वभव को पूछते हैं—

‘भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी’ ।

टीकार्थ—‘भंते ! त्ति भगवं गोयमे’ हे भदन्त ! इस प्रकार से संबोधित करके भगवान् गौतमने ‘समणं भगवं महावीरं जाव एवं

हुवे गौतम स्वामी गङ्गदत्त देवना पूर्वभव संबन्धी पूछे छे ४—

“ भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी ” छत्यादि—

टीकार्थ—“ भंते ! त्ति भगवं गोयमे ! ” छे भगवन् ! आ प्रभाषे महावीर

प्रभुने संबोधन करीने “ समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी ” श्रमण

ગૌતમો ગન્ગદત્તં પ્રશંસતિ—‘અહો ણં મંતે !’ અહો સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘ગંગદત્તે દેવે મહઙ્ગિણે જાવ મહાસોવસે’ ગન્ગદત્તો દેવો મહર્દિકો યાવદ મહાસૌરયઃ, અત્ર યાવત્પદેન ‘મહજ્જુઈએ મહાજસે મહાણુભાવે’ इत्यादि विशेषणानां सङ्ग्रहो भवति ‘ગંગદત્તેણં મંતે ! દેવેણં’ ગંગદત્તેન મદન્ત ! દેવેન ‘સા દિવ્વા દેવિહી દિવ્વા દેવજુઈ કિણ્ણા લદ્ધા’ સા દિવ્વા દેવર્દિઃ, દિવ્વા દેવધુતિઃ, કથં લબ્ધા ‘જાવ’ યાવદ્ અત્ર યાવત્પદેન નિમ્નોક્તઃ પાઠઃ સંગ્રાહ્યઃ—‘કિણ્ણા પત્તા કિણ્ણા અભિસમમન્ના

દૃષ્ટાન્તઃ) यह दृष्टान्त राजप्रश्रीयसूत्र में उसके ५१ वे सूत्र में आया है—अतः विशेषरूप से यह वहीं से देखलेना चाहिये इसका वाच्यार्थ स्पष्ट है—

अब गौतम ‘अहो णं मंते ! गंगदत्तदेवे मङ्गिण जाव महासोवसे’ हे भदन्त ! गंगदत्तदेव महाकृद्विवाला है यावत् महासुखवाला है। इस प्रकार से कहकर उसके सौभाग्य की प्रशंसा कर रहे हैं। यहां यावत्पद से ‘महज्जुइए, महाजसे, महाणुभावे’ इन पदों का ग्रहण हुआ है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘गंगदत्तेणं मंते ! देवेणं सा दिव्वा देवह्री, दिव्वा देवज्जुई किण्णा लद्धा’ हे भदन्त ! गंगदत्त देवने

અને તે બંને બાબુથી લીધેલી હોય, સારી રીતે રક્ષાયેલી હોય છૂપા દ્વારવાળી હોય, જેની અંદર વાયુ પ્રવેશી ન શકે તેવી હોય, અને એટલા જ માટે ગંભીર હોય, તે કૂટાકાર શાળાની બહુ નજીક નહીં કે બહુ દૂર નહિ તેવી રીતે એક વિશાળ (ઘણા) માણસોનું ટોળું ત્યાં ઉભું હોય એટલામાં એક મોટા મેઘ (વરસાદ)ના વાદળને અગર વાવાઝોડાને આવતું તે ટોળું જુએ છે એ પ્રમાણે જોઈને તે ટોળું તે કૂટાગારશાળાની અંદર પ્રવેશી જાય છે. તેવી જ રીતે હે ગૌતમ ! તે ગંગદત્ત દેવની દિવ્યઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવધુતિ તેના શરીરમાં જ પ્રવેશી ગઈ આ રીતનું કૂટાગારશાળાનું દૃષ્ટાંત છે આ દૃષ્ટાંત ‘રાજપ્રશ્રીય’ સૂત્રના ૫૧માં સૂત્રમાં આવ્યું છે. જેથી વિશેષ વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્યાં જોઈ લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી “અહો ણં મંતે ! ગંગદત્તદેવે મહઙ્ગિણે જાવ મહાસોવસે” હે ભગવન્ ! ગંગદત્ત દેવ મહાઋદ્ધિવાળા છે. યાવત્ મહાસુખવાળા છે આ પ્રમાણે કહીને તેમના ભાગ્યની પ્રશંસા કરે છે. અહિંયા યાવત્ પદથી “મહજ્જુઈએ, મહાજસે, મહાણુભાવે” આ પદનો સંગ્રહ થયો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે—“ગંગદત્તેણં મંતે ! દેવેણં સા દિવ્વા દેવિહી દિવ્વા દેવજ્જુઈ કિણ્ણા લદ્ધા” હે ભગવન્ ! ગંગદત્ત દેવે તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવધુતિ કેવી રીતે મેળવી અહિંયા યાવત્

ગયા કો વા એસ આસી પુવ્વભવે ? કિં નામણ કિં ગોત્તણ ? કયરંસિ ગામંસિ વા
 ણયરંસિ વા જાવ સન્નિવેસંસિ વા કિં વા દચ્ચા કિં વા ભોચ્ચા કિં વા સમાયરિત્તા,
 કસ્સ વા તહારુદસ્સ સમણસ્સ વા માહણસ્સ વા અંતિણ એગમવિ આરિયં ધમ્મિયં
 સુવચણં સોચ્ચા નિસમ્મ'ં' ઇતિ । છાયા-કથં પ્રાપ્તા કથમભિસમન્નાગતા કો વા
 એસ આસીત્ પૂર્વભવે ? કિં નામકઃ ? કિં ગોત્રકઃ ? કલરસ્મિન્ (કસ્મિન્) ગ્રામે
 વા નગરે વા યાવત્ સંનિવેશે વા ? કિં વા દત્ત્વા ? કિં વા સુક્ત્વા ? કિં વા
 સમાચર્ય ? કસ્ય વા તથારુપસ્ય શ્રમણસ્ય વા માહનસ્ય વા અન્તિકે એકમપિ
 આર્યં ધાર્મિકં સુવચનં શ્રુત્વા નિશ્ચય' ઇતિ । અસ્ય વિસ્તરાર્થો વિપાકશ્વચસ્ય
 વહ દિવ્ય દેવદ્વિ, દિવ્ય દેવદ્યુતિ કૈસે પાર્હ ? યહાં યાવત્પદ સે યહ
 નિસ્નોક્ત પાઠ લિયા ગયા હૈ—'કિણ્ણા પત્તા ?, કિણ્ણા અભિસમન્નાગયા ?
 કો વા એસ આસી પુવ્વભવે ? 'કિંનામણ, કિંગોત્તણ, કયરંસિ ણયરંસિ
 વા ગામંસિ વા સન્નિવેસંસિ વા કિં વા દચ્ચા, કિં વા ભોચ્ચા, કિં વા સમા-
 યરિત્તા, કસ્સ વા તહારુદસ્સ સમણસ્સ વા માહણસ્સ અંતિણ એગમવિ
 આરિયં ધમ્મિયં સુવચણં સોચ્ચા નિસમ્મ'ં' હસ પાઠ કા અર્થ સ્પષ્ટ હૈ । ફિર
 મી યદિ હસકા વિસ્તરાર્થ દેખના હો તો વિપાકશ્રુત કી વિપાકચન્દ્રિકા

પદ્ધતી નીચેના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. “કિણ્ણા પત્તા કિણ્ણા અભિસમન્નાગયા
 કો વા એસ આસી પૂવ્વભવે ? કિણ્ણામણ કિંગોત્તણ, કયરંસિ ણયરંસિ વા ગામંસિ વા
 સન્નિવેસંસિ વા કિં વા દચ્ચા, કિં વા ભોચ્ચા, કિં વા સમાયરિત્તા, કસ્સ વા તહારુદસ્સ
 સમણસ્સ વા માહણસ્સ વા અંતિણ એગમવિ આરિયં ધમ્મિયં સુવચણ સોચ્ચા નિસમ્મ'ં'
 આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! તે
 ગંગદત્ત દેવે પ્રાપ્ત કરેલી ઉદાર, પ્રધાન શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય સંબંધી ઋદ્ધિઓ—રૂપ
 લાવણ્યતા વિગેરે સંપત્તિઓ કયા કારણથી મેળવી ? અર્થાત્ તેને શી રીતે
 તે સંપત્તિઓ મળી ? કયા કારણથી તેને પ્રાપ્ત થઈ કયા કારણથી તે સંપત્તિ
 તેને આધીન બની ? અને તેનો લોકતા તે કેવી રીતે બન્યો ? પૂર્વભવમાં તે
 કેણુ હતો ? તેનું નામ શું હતું ? તેણે કયા ગોત્રમાં જન્મ લીધો હતો ?
 કયા નગરમાં કે કયા ગામમાં અને કયા દેશમાં તેનો જન્મ થયો હતો ?
 તેણે પૂર્વભવમાં કેવા પ્રકારનું અભયદાન, સુખાત્રદાન, આપ્યું હતું ? અને
 તેણે કેવા પ્રકારના અરસ વિરસ પદાર્થોનો આહાર કર્યો હતો ? કેવા પ્રકારના
 શીલાદિ વ્રતના આચરણ કર્યા હતા ? તેમજ કયા તથારૂપ શ્રમણનિર્ગન્થના
 અથવા બાર પ્રકારનું મનોનુ ચાલન કરનાર શ્રાવકની પાસે તીર્થ કરે પ્રતિ
 પાદન કરેલા પાંચનિવૃત્તિ રૂપ એક પણ નિરવધ વચન સાંભળીને તે વચનનું
 સારી રીતે મનન કર્યું ? કે બેનાથી તે ઉદાર પ્રધાન સર્વોત્તમ મનુષ્ય
 સંબંધી રૂપ લાવણ્ય વિગેરે ત્રિભૂતિઓ તે પ્રાપ્ત કરી શક્યો છે ? આ પ્રક-

વિપાકચન્દ્રિકાટીકાયાં સુબાહુકુમારાધ્યયનેઽવલોકનીયઃ । ‘ગંગદત્તે જં દેવેજં’
 ગદ્ગદત્તેન દેવેન ‘સા દિવ્યા દેવદુઃ જાવ અભિસમન્વામયા’ સા દિવ્યા દેવદિ-
 ર્યાવદ્ લઘ્વા, પ્રાપ્તા અભિસમન્વાગતા અભિ-આભિમુખ્યેન સમ્ સાત્ત્વત્યેન અનુ-
 પથાદ્ આગતા મોગ્યતાપ્રપગતેતિ, મગવાનાહ-‘ગોયમાઃ સમણે મગવં મહાવીરે’
 ગૌતમ इति શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ ‘મગવં ગોયમં ઇવં વયાસી’ મગવન્તં ગૌત-
 મમ્ એવમવાદીત્, હે ગૌતમ । એવં રુપેણ સંબોધ્ય ગૌતમં પ્રતિ આજ્ઞાદીદિત્યર્થઃ
 ‘એવં સ્વલુ ગોયમા !’ એવં સ્વલુ ગૌતમ ! ‘તેજં કાલેજં તેજં સમણં’ તસ્મિન્
 કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘હૈવેવ જંબુદીવે દીવે’ હૈવેવ અસ્મિન્નૈવ જમ્બૂદ્વીપે મધ્યજમ્બૂ-
 દ્વીપનામકે દ્વીપે ‘ભારહે વાસે’ ભારતે વર્ષે ‘હત્થિણાપુરે નયરે હોત્થા’ હસ્તિના-
 પુરનામકં નારમાસીર્ ‘વન્નઓ’ વર્ણકઃ, ચંપાપુરીવર્ણનવત્ હસ્તિનાપુરનગરસ્યાપિ
 ઔપપાતિકસૂત્રોક્તં વર્ણનં કર્તવ્યમ્ ‘સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે’ સદસામ્રત્યપધાનમા-

ટીકા મેં સુબાહુકુમાર કે અધ્યયન મેં દેખલેના ચાહિયે । તથા કેસે
 ઉસને અભિસમન્વાગત કી હૈ-અર્થાત્ અપને ઓગ કે યોગ્ય
 ઘનાયા હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-
 ‘ગોયમાઃ સમણે મગવં મહાવીરે મગવં ગોયમં એવં વયાસી’ હે ગૌતમ !
 સુનો તુમ્હારે પ્રશ્ન કા ઉત્તર હસ પ્રકાર સે હૈ- ‘એવં સ્વલુ ગોયમા ! તેજં
 કાલેજં તેજં સમણં’ હે ગૌતમ ઉસ કાલ ઓર ઉસ સમય મેં
 ‘હૈવેવ જંબુદીવે’ દીવે’ હસ જમ્બૂદ્વીપ મેં-મધ્ય જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ
 મેં ‘ભારહે વાસે’ ભરત ક્ષેત્ર મેં ‘હત્થિણાપુરે નયરે હોત્થા’ હસ્તિનાપુર-
 નગર થા ‘વન્નઓ’ વર્ણક યહાં ઔપપાત્તિક સૂત્ર મેં જૈસા ચંપાપુરી કા
 વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ-વૈસા હી વર્ણન હસ હસ્તિનાપુરનગર કા જાનના

રશ્મિનું વિશેષ વર્ણન ‘વિપાક’ સૂત્રની વિપાકચન્દ્રિકા ટીકામાં સુબાહુકુમારના
 અધ્યયનમાં આપવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાસુએ તેમાં જોઈ લેવું તથા કેવી
 રીતે અભિસમન્વાગત કરી છે. અર્થાત્ પોતાને ભોગવવા યોગ્ય બનાવી છે.
 ગૌતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમાઃ સમણે મગવં મહાવીરે મગવં
 ગોયમં એવં વયાસી” હે ગૌતમ ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. “એવં
 સ્વલુ ગોયમા તેજં કાલેજં તેજં સમણં” હે ગૌતમ ! તે કાળ અને તે સમયે
 “હૈવેવ જંબુદીવે દીવે” આ જંબુદ્વીપમાં અર્થાત્ મધ્ય જંબુદ્વીપનામના દ્વીપમાં
 “ભારહે વાસે” ભરતક્ષેત્રમાં “હત્થિણાપુરે નયરે હોત્થા” હસ્તિનાપુર નગર
 હતું. “વર્ણઓ” તેનું વર્ણન ‘ઔપપાત્તિક સૂત્રમાં’ જેવી રીતે ચંપાપુરીનું
 વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેવી રીતે અહિંયા સમજ લેવું. “સહસ્સંબવણે

सीत् 'वन्नओ' वर्णकः पूर्णभद्रोद्यानवत् सहस्राश्रवनोद्यानस्यापि वर्णनं कर्तव्यम्
'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'गंगदत्ते नामं गाहावई
परिवसइ' गङ्गदत्तनामा गाथापतिः परिवसति 'अड्डे जाव अपरिभूए' आढयो
यावद् अपरिभूतः केनापि पराभवितुमयोग्यः, अत्र यावत्पदेन 'दित्ते वित्थिण्ण
विउलभवणसयणासणयाणवाहणाइण्णं बहुधणबहुजायखवरयए आओगपओगसंप-
ओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स'
इत्यन्तो सर्वविशेषेणसमुदायो ग्राह्यः, दीप्तः, विस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयान-
वाहनाकीर्णः बहुधनबहुजातरूपरजतः, आयोगसंप्रयोगयुक्तः, विच्छर्दितविपुल-

चाहिये । 'सहसंबवणे उज्जाणे' उसमें उद्यान था जिसका नाम सह-
स्राश्रवन था । 'वन्नओ' इसका वर्णन भी पूर्णभद्र उद्यान के वर्णन
के जैसा जानना चाहिये । 'तत्थ णं हत्थिणापुरेनयरे' उस हस्तिनापुर
नगर में 'गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ' गंगदत्त नाम का गाथापति
रहता था । 'अड्डे जाव अपरिभूए' यह गाथापति आढय यावत् अपरि-
भूत था—कोई के द्वारा भी इसका पराभव नहीं हो सकता था ऐसा
यह था । यहाँ यावत्पद से 'दित्ते वित्थिण्णविउलभवणसयणासणयाण-
वाहणाइण्णे, बहुधणबहुजायखवरयए, आओगपओगसंपओगविच्छ-
ड्डियविउलभत्तपाणे, बहुदासदासिगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स'
यह सब पाठ गृहीत हुआ है । इस पाठ का अर्थ औपपात्तिक सूत्र की

उज्जाणे" तेमां सहस्राश्रवन नामतुं उद्यान इतुं. "वण्णओ" तेनुं वण्णं
पूण्णं उद्याननी भाइक समञ्ज लेवुं. "तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे" ते
हस्तीनापुर नगरमां "गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ" गंगदत्त नामने।
गाथापति (गृहस्थ) रहेतो इतो "अड्डे जाव अपरिभूए" ते गाथापति 'आढय'
अट्टले के संपत्तिवाणे इतो अने केअधी पराभव न पासे तेवे इतो
अड्डिया यावत् पदधी "दित्ते वित्थिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाह-
णाइण्णे, बहुधणबहुजायखवरयए, आओगपओगसंपओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे,
बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स" आ पाठने सञ्च
थये छे तेने अर्थ आ प्रमाणे छे-धणा धनने स्वाभी होवाधी
ते आढय इतो शत्रुओने लतवावाणे होवाधी ते हिम इतो स्वधर्मेने।
पालक होवाधी ते वित्त-प्रसिद्ध इतो तेमना अनेक मोटा मोटा भडेले।
इता धणा प्रमाणमां तेनी पासे शय्या (पथारी) आसन, यान (रथ) विगेश

મક્તપાનઃ, વહુદાસીદાસગોમદ્વિપગવેલક્રમભૂતો વહુજનસ્યેતિ છાયા-एतेषां संग्रहो भवति, 'तेषां कालेणं तेषां समणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जाव सव्वन्नू' मुनिसुव्वतोऽर्हन् आदिकरो यावत् सर्वज्ञः मनुते तीर्थकरपरंपराम् इति मुनिः सुमम्यक् व्रतं संयमादिकं विद्यते यस्य स सुव्रतः, एतन्नामकः, अर्हन्-यस्य कोऽपि पदार्थोऽविदितो न भवतीति सोऽर्हन् इत्यर्थः, आदिकरः स्वशासनापेक्षया श्रुतचारित्रलक्षणधर्मस्य आदिव्यवस्थापकः, यावत् सर्वज्ञः, अत्र यावत्पदेन 'तित्थयरे' इत्यादि विशेषणानां संग्रहो

ટીકાર્થ મેં ક્રિયા ગયા હૈ વહાં દેલ્ લેના ચાહિયે । 'તેણં કાલેણં તેણં સમણં' ઉસ કાલ ઓર ઉસ સમય મેં 'મુણિસુવ્વણ અરહા આહગરે જાવ સવ્વન્નૂ' મુનિસુવ્વત નામકે અર્હન્ત થે જિનકો કોઈ પદાર્થ અવિદિત-અજ્ઞાત-નહીં થા. અર્થાત્ સજ્જ વસ્તુ કો વે જાનતે થે । ઉનકા નામ અર્હન્ત હૈ, 'આહગરે' યે મુનિસુવ્વત આદિકર હસલિયે કહે ગયે હૈં કિ યે અપને શાસન કી અપેક્ષા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કે આદિ વ્યવસ્થાપક થે । ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત પદાર્થોં કો હસ્તામલકવત્ જ્ઞાતા થે અતઃ સર્વ જ્ઞ થે-યહ' યાવત્ પદ સે 'તિત્થયરે' હત્યાદિ વિશેષણોં કા સંગ્રહ હુઆ

વાહનો હતા તેના કોઠારો ઘડ', ચાખા, વિગેરે ધન્યોથી ભરપૂર રહેતા હતા અને તેનો ભંડાર સોના, ચાંદી રત્નો વિગેરેથી ભરેલો હતો. ધન મેળવવાના વ્યવહારમાં તે હમેંશા ઉદ્યમશીલ રહેતો હતો. તેના રસોડામાં એટલી વિશેષ પ્રમાણમાં રસોઈ બનતી હતી કે ઘરના બધા લોજન કરી લીધા પછી પણ ઘણી બધી રસોઈ વધતી હતી જે ગરીબોને દેવામાં આવતી હતી તેની સેવા માટે ઘણા દાસ, દાસીઓ હતા તેની પશુશાળામાં ગાયો, ભેંસો, બકરાના ટોળાના ટોળા રહેતા હતા આ વર્ણુન ઔપપાતિક સૂત્રના ટીકાર્થમાં આપવામાં આવેલ છે, તો તે ત્યાંથી બેઠ લેવું.

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાળે અને તે સમયે “મુણિસુવ્વણ અરહા આહગરે જાવ સવ્વન્નૂ” મુનિસુવ્વત નામના અરહંત કે જેઓને કોઈ પદાર્થ અવિદિત (બાણ બંડાર) ન હતો અર્થાત્ તેઓ સર્વ વસ્તુને બાણનારા હતા એટલે તેઓ અરહંત કહેવાય છે “આહગરે” તે મુનિસુવ્વતને આદિકર એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તેઓ તેમના શાસનમાં શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મના આદિ પહેલા વ્યવસ્થા કરનારા હતા ત્રણે કાળમાં રહેલા સઘળા પદાર્થોને ‘હસ્તામલકવત્’ એટલે કે હાથમાં રહેલા આમળાની માફક પ્રત્યક્ષ બેનારા હતા. એટલા માટે તેઓ સર્વજ્ઞ જ્ઞાતા હતા અહિંયા યાવત્ પદથી “તિત્થયરે” વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “સવ્વદરિસી” એ પદથી

ભવતિ 'સવ્વદરીસી' સર્વદર્શી સર્વપદાર્થદ્રષ્ટા 'આગાસગણં ચક્કેણં જાવ પક-
ઢિજ્જમાણેણં પરુઢિજ્જમાણેણં' આકાશગતેન ચક્રેણ યાવત્ પ્રકૃષ્યમાણેન પ્રકૃ-
ષ્યમાણેન અત્ર યાવત્પદેન, 'આગાસગણં છત્તેણં' इत्यादीनां ग्रहणं भवति तथा च
देवैराकृष्यमाणाकाशगतवक्रउत्रध्वजेन 'सीसगणसंपरिवुडे' शिष्यगणैः संप-
रिवृतः 'पुव्वाणुपुव्वं चरमाणे' पूर्वानुपूर्व्यां चरन् तीर्थङ्करपद्वत्येत्यर्थः 'गामा-
नुगामं दूइज्जमाणे' ग्रामानुग्रामं द्रवन् 'जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' यत्रैव सह-
स्राम्रवनमुद्यानम् 'जाव विहरइ' यावद् विहरति अत्र यावत्पदेन 'तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे

है । 'सव्वदरिसी' पद से मुनिसुव्रत में 'सर्व' पदार्थ द्रष्टा वे थे, यह
प्रकट किया गया है । 'आगासगणं चक्केणं जाव पकडिज्जमाणेणं
२, इनके साथ आकाश में देवताओं के द्वारा आकृष्यमाणचक्र, छत्र,
और ध्वजा ये सब चलते थे । यहां यावत्पद से आगासगणं छत्तेणं'
इत्यादि पदों का ग्रहण हुआ है । 'सीसगणसंपरिवुडे' शिष्यगणों से
ये युक्त थे 'पुव्वाणुव्वं चरमाणे' ये तीर्थंकरों के परम्परानुसार विहार
करते हुए 'गामाणुगामं दूइज्जमाणे' एक ग्राम से दूसरे ग्राम को विहार
करते हुए 'जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' जहां वह सहस्राम्रवन नामक
उद्यान था । 'जाव विहरइ' वहां पर पधारे यहां यावत्पद से 'तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संज-
मेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे' वसति में उतरने के लिये वनपाल की

मुनिसुव्रत सर्व पદાર્થને ૨૫૪ રીતે જોનારા હતા. એ સિદ્ધ થાય છે.
“ આગાસગણં ચક્કેણં જાવ પકઢિજ્જમાણેણં ” (૨) તેઓની સાથે દેવોએ
આકાશમાં ધરેલા ચક્ર, છત્ર ને ધ્વજ એ તમામ ચાલતા હતા. અર્થાત્ દેવોએ
આકાશગત છત્રવાળા હતા. તેમના મસ્તક ઉપર આકાશમાં દેવોએ છત્ર વિગેરે
ધર્યા હતા આકાશમાં ધરેલ ચક્ર, છત્ર, ને ધ્વજ એ તમામ ચાલતા હતા
અર્થાત્ “ આગાસગણં છત્તેણ ” इत्यादि આકાશગત છત્રવાળા હતા. પદોને
સંગ્રહ થયો છે, “ સીસગણસંપરિવુડે ” તેઓ શિષ્ય સમુદાય સાથે હતા.
પુવ્વાણુપુવ્વિં ચરમાણે ” તેઓ તીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર વિહાર કરતાં
કરતાં “ ગામાણુગામં દૂઢિજ્જમાણે ” એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરતાં
કરતાં “ જેણેવ સહસંબવણે ઉજ્જાણે ” બધાં સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું
“ જાવ વિહરइ ” ત્યાં પધાર્યા અહીંયા યાવત્ પદથી “ તેણેવ ઉવાગચ્છइ
ઉવાગચ્છિત્તા અહાપડિરૂવં ઉગ્ગહં ઉગ્ગિણ્હિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે ”
વસતિમાં ઉતરવા માટે વનપાલની આજ્ઞા લઈને તથ અને સંઘમથી પોતાના

માણે' इति ग्रहणं भवति 'परिमा णिग्गया जाव पज्जुवासइ' परिषद् निर्गता धर्म-
श्रवणार्थं यावत्पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन मुनिसुव्रतं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा
नमस्यित्वा इत्यादीनां ग्रहणं भवतीति । 'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' ततः खलु
स गङ्गदत्तो गाथापतिः 'इमीसे कहाए लद्धे समणे' एतस्याः, भगवदागमना-
त्मककथायाः, लब्धार्थः सन् 'हट्ट तुड जाव कयबलि जाव सरीरे' दृष्टुष्टो-
यावत् पदेन चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद्बृहदयः स्नातः, इति ग्रहणं भवति
कृतबलि यावत् शरीरः, अत्र यावत्पदेन 'कम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुद्ध-

आज्ञा लेकर तप और संयम से अपने आत्मा को भावित करते हुए
विराजे । इस पाठ का ग्रहण हुआ है । 'परिमा णिग्गया' जाव
पज्जुवासइ' धर्मश्रवण के लिये परिषदा आई धर्मदेशना सुनकर परिषदा
पीछी गई उनकी पर्युपासना की-यहां यावत् शब्द से 'मुनिसुव्रतं-
वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ
है । 'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' इसके बाद गंगदत्त गाथापति को 'जाव
इमीसे कहाए लद्धे समणे' भगवान् मुनिसुव्रत के आगमन के समाचार
ज्ञात हो चुके-तब वह 'हट्टतुड जाव कयबलि जाव सरीरे' बहुत अधिक
हर्षित एवं संतुष्टचित्त हुआ । हृदय आनंद से उसका हर्षित हो गया और
स्नान किया यहां यावत् पदसे इन्हीं चित्तानन्दितः, 'हर्षवशविसर्पद्बृहदयः
स्नातः' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'कृतबलिः यावत् शरीर' में यावत्पद

આત્માને ભાવિત કરતા થકા ત્યાં વિરાજમાન થયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો
છે. "પરિમા ણિગયા જાવ પજ્જુવાસઈ" મુનિસુવ્રત ભગવાનનું આગમન સાંભ-
ળીને પરિષદ તેઓના દર્શનાર્થે આવી યાવત્ તેણે તેમની પર્યુપાસના
કરી અહિંયા યાવત્ શબ્દથી "મુનિસુવ્રતં વંદતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા"
इत्यादि-परिषदे सुव्रतमुनिने वंदना करी नमस्कार कर्था वंदना नमस्कार करीने
આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "તए णं से गंगदत्ते गाहावई" તે પછી ગંગ-
દત્ત ગાથાપતિને "જાવ इमिसे कहाए लद्धे समणे" ભગવાન્ મુનિસુવ્રતના
આગમનના સમાચાર બાંધ્યા ત્યારે તે ગાથાપતિ "हट्टतुड जाव कयबलि जाव
सरीरे" થયો હર્ષિત અને સંતુષ્ટ ચિત્તવાળો થયો તેનું હૃદય આનંદથી
હર્ષવાળું થયું તે પછી તેજ વખતે તેણે સ્નાન કર્યું અહિં યાવત્ પદથી
"चित्तानन्दितः हर्षवशविसर्पद्बृहदयः स्नातः" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે.
તેનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. "कृतबलिः यावत् शरीर" એ વાક્યમાં

પ્પાવેસાઈ મંગલ્લાઈ વત્થાઈ પવરપરિહિ અપ્પમહ્ગ્ગાભરણાલંકિય' ઇતિ ગ્રાહ્યમ્, તથા ચ કૃત્તલિકર્મા વાયસાદિભ્યો દત્તાન્નભાગઃ કૃત્તકૌતુકમંગલપાય-શ્ચિત્તઃ મપીતિલકાદિકરણં કૌતુકમ્ દુસ્સ્વપ્નાદિદોષનિવારણાર્થં દધ્યક્ષતાદિ ધારણં પાયશ્ચિત્તમ્, અલ્પમહર્ષાભરણાલ્લકૃતશરીરઃ-અલ્પમારબહુમૂલ્યકામૂષ્ણ-ભૂષિતદેહઃ 'સાઓ ગિહાઓ પહિનિવ્વમહ' સ્વકીયાત્ ગૃહાત્ પ્રતિનિષ્ક્રામતિ 'પહિનિવ્વમિત્તા' પ્રતિનિષ્ક્રમ્ય 'પાયવિહારચારેણ' પાદવિહારચારેણ' હત્થિણાપુરં નયરં' હસ્તિનાપુરં નગરમ્ 'મજ્ઝં મજ્ઝેણં નિગ્ગચ્છઈ' મધ્યમધ્યેન નિર્ગચ્છતિ 'નિગ્ગચ્છિત્તા' નિર્ગત્ય 'જેણેવ સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે' યત્રૈવ સહસ્રામ્રવનમુધાન્નમ્ 'જેણેવ મુણિસુવ્વણ અરહા' યત્રૈવ મુનિસુવ્વતોઽર્હન્ 'તેણેવ ઉવાગચ્છઈ' તત્રૈવ ઉપા

સે 'કમ્મે, કયકોઉયમંગલપાયચ્છિત્તે, સુદ્ધપ્પાવેસાઈ મંગલ્લાઈ, વત્થાઈ', પવરપરિહિ, અપ્પમહ્ગ્ગાભરણાલંકિય' હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । હન પદોં કા તાત્પર્ય એસા હૈ-કાક આદિકોં કે લિયે અન્ન કા વિભાગ દિયા કૌતુક-મપી તિલક આદિકા કરના-તથા પ્રાચશ્ચિત્ત દુઃસ્વ-પ્નાદિદોષોં કે નિવારણ કરને કે લિયે દધિ, અક્ષત આદિકા ધારણ કરના-યે કૃત્ય કિયે બાદ સે અલ્પમાર બહુમૂલ્યવાલે આમરણોં સે અપને શરીર કો અલકૃત કિયા । 'સાઓ ગિહાઓ પહિનિવ્વમહ' હસ પ્રકાર સે સુસજ્જિત હોકર વહ અપને ઘર સે નિકલા 'પહિનિવ્વ-મિત્તા' નિકલ કર 'પાયવિહારચારેણ' પૈદલ હી હત્થિણાપુરં નયરં' હસ્તિનાપુરનગર સે 'મજ્ઝં મજ્ઝેણં નિગ્ગચ્છઈ' બીચોંબીચ સે હોકર ચલા 'નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે, જેણેવ મુણિસુવ્વણ અરહા'

“ કમ્મે, કયકોઉયમંગલપાયચ્છિત્તે, સુદ્ધપ્પાવેસાઈ, મંગલ્લાઈ, વત્થાઈ પવરપરિ-હિ, અપ્પમહ્ગ્ગાભરણાલંકિય ” વિગેરે પહોનેા સંગ્રહ થયો છે. તેનેા ભાવ એ છે કે કાગડા વિગેરે પક્ષિઓ માટે અન્નના ભાગ રૂપ બદી કર્મ કર્યું. કૌતુક એટલે મધ, તિલક કયો તે તેમજ અરાખ સ્વપ્ન વિગેરેના દોષોના નિવારણ માટે દહિં, ચોખા આદિનું ધારણ કરવું એ સધના કૃત્યો કરીને તે પછી થોડા વજનવાળા અને કિંમતમાં ઘણા ઉંચા આભૂષણો (ઘરેણું)થી પોતાના શરીરને શણગારીને “ સાઓ ગિહાઓ પહિનિવ્વમહ ” પોતાના ઘરની બહાર નિકળ્યો. “ પહિનિવ્વમિત્તા ” બહાર નીકળીને (ઘરથી નીકળીને) “ પાયવિહારચારેણ ” પગપાળો જ “ હત્થિણાપુરં નયરં ” હસ્તિનાપુર નગરની “ મજ્ઝં મજ્ઝેણં નિગ્ગચ્છઈ ” વચ્ચેવચ્ચ થઈને ચાલ્યો “ નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે, જેણેવ મુણિસુવ્વણ અરહા ” પોતાના ઘરથી નીકળીને તે ગંગદત્ત જ્યાં તે સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું અને તેમાં પણ જ્યાં

ગચ્છતિ 'તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા' તત્રૈવ યયાગસ્ય 'મુનિસુવયં અરહં' મુનિસુવત્તમ્, અર્હન્તમ્ તિક્કસુતો' ત્રિઃ કૃત્વઃ ત્રિવારમ્ 'આયાહિણં જાવ તિવિહાણ પજ્જુવાસ-
ણાણ પજ્જુવાસહ' આદક્ષિણ યાત્ત ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા પર્યુપાસ્તે આદક્ષિણ
પ્રદક્ષિણં કરોતિ આદક્ષિણપ્રદક્ષિણં કૃત્વા અન્ન યાવત્પદેન 'વંદહ નમંસહ વંદિત્તા
નમંસિત્તા' એતેષાં ગ્રહણં ભવતિ, ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા પર્યુપાસ્તે-પર્યુપાસના-
યાજ્ઞેવિધ્યં કાયિકવાચિકમાનસિકમેદાત્ ભવતિ તથા ચ કાયિકયાવાચિકયા
માનસિકયા પર્યુપાસનયા પર્યુપાસ્તે મગધન્તં મુનિસુવત્તં ગજ્જદત્તંતિ, 'તણં મુણિ-
સુવણ અરહા' તતઃ સ્વલુ તદનન્તરં કિન્ન મુનિસુવતોઽર્હન્ 'ગંગદત્તસ્સ ગાહાવહસ્સ'
ગજ્જદત્તસ્ય ગાથાપનેઃ 'તીસે ચ મહતિ જાવ પરિસા પહિગયા' તસ્યૈ ચ મહાતિ

ચલકર વહ જહાં વહ સહસામ્રવન નામકા ઉવાન થા ઓર ઉસમે મી
જહાં મુનિસુવત અર્હન્ત વિરાજમાન થે વહાં પહુંચા 'તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા'
વહાં પહુંચકર ઉસને 'મુનિસુવવયં અરહં' મુનિસુવત અર્હન્ત કો
'તિક્કસુતો' ત્રીન વાર કરકે 'આયાહિણં જાવ તિવિહાણ પજ્જુવાસ-
ણાણ પજ્જુવાસહ' વિધિ સહિત આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ ક્રિયા, ફિર યાવત્પદ
સે ગૃહીત 'વંદહ નમંસહ, વંદિત્તા નમંસિત્તા,' इन पदों के अनुसार
उसने उनकी वन्दना की, नमस्कार किया, और त्रिविध पर्युपासना से
उनकी उपासना की—मन वचन और काय इन संबन्धी उपासना से
तीन प्रकार की कही गई है। 'तणं मणि-सुवण अरहा' इसके बाद
मुनिसुवत अर्हन्त ने 'गंगदत्तस्स गाहावहस्स' गंगदत्त गाथापति को

મુનિસુવત મુનિ વિરાજતા હતા, ત્યાં તે પહોંચ્યો. “તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા”
ત્યાં પહોંચીને “મુનિસુવવયં અરહં તિક્કસુતો” મુનિસુવત અર્હન્તને ત્રણવાર
“આયાહિણં જાવ તિવિહાણ પજ્જુવાસણાણ, પજ્જુવાસહ” વિધિ સહિત ત્રણવાર
આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના નમસ્કાર કર્યા અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી “વંદહ
નમંસહ વંદિત્તા નમંસિત્તા” વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને
(એ પદોનો સંગ્રહ કર્યો છે,) ત્રણ પ્રકારની પર્યુપાસનાથી તેઓની પર્યુપા-
સના કરી મન, વચન અને કાય રૂપ ઉપાસનાથી ઉપાસના કરવી તેને ત્રણ
પ્રકારની ઉપાસના કહેવાય છે. “તણં મુણિસુવણ અરહા” તે પછી મુનિ
સુવત અર્હન્તે “ગંગદત્તસ્સ ગાહાવહસ્સ” ગંગદત્ત ગાથાપતિને “તિસેય
મહતિ જાવ પરિસા પહિગયા” તે વિશાળ પરિષદમાં ધર્મનો ઉપદેશના

महत्यै परिषदे धर्मं परिकथयति । धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता, अत्र यावत्पदेन धर्मकथादि श्रवणादिकं सर्वं वक्तव्यं भवति तदनन्तरं परिषत् प्रतिगता । 'तएणं' ततः खलु तदनन्तरं किल 'से गंगदत्ते गाहावई' स गङ्गदत्तो गाथापतिः 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्वतस्य अर्हतः 'अंतियं' अन्तिके-समीपे 'धम्मं सोच्चा' धर्मं श्रुत्वा धर्मदेशनां श्रवणगोचरीकृत्य 'निसम्मो' निश्चिन्त्य हृदि अवधार्य 'हट्टतुट्ठं' हृष्टतुष्टः चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पदहृदयः 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थया उत्तिष्ठति 'उट्ठाए उट्ठित्ता' उत्थया उत्थाय 'मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ' मुनिसुव्वतम्, अर्हन्तं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्सित्वा एवमवादीत् 'सद्वहामि णं भंते !' शब्दद्वामि खलु भदन्त ! 'निगगंथं पावयणं' नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् 'जाव से जहेयं तुव्वे वदह' यावत् तत् यथेदं यूयं वदथ,

'तीसे य महति जाव परिहा पडिगथा' उक्त विशाल परिषद् में धर्म का उपदेश दिया धर्मका उपदेश सुनकर परिषदा स्वस्वस्थान पर पीछे गई वहाँ यावत्पद यह प्रकट करता है कि धर्मकथादि सुनने के सम्बन्ध का वक्तव्य सब यहाँ कहलेना चाहिये 'तए णं' इसके बाद 'से गंगदत्ते गाहावई' वह गंगदत्त गाथापति 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा' 'मुनिसुव्वत अर्हन्त के निकट श्रुतचारित्ररूप धर्मका व्याख्यान सुनकर 'निसम्म' और उसे हृदय में धारण कर 'हट्टतुट्ठं' हृष्टतुष्ट एवं आनन्दितचित्त हुआ और हर्षवशविसर्पद् हृदय होकर 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थानशक्ति से वह उठा 'उट्ठाए उट्ठित्ता मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ' उठकर उसने मुनिसुव्वत अर्हन्त को वन्दना की, नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार करके फिर उसने ऐसा कहा- 'सद्वहामि णं भंते ! निगगंथं पावयणं' 'हे भदन्त !

आप्ये। धर्मदेशना सांख्यीनि परिषद् पोतपोताना स्थाने पाछी गछ अडिंथा यावत् पदथी सधणी धर्मकथानुं पकतव्यं समञ्ज लेवुं " तए णं " ते पछी " से गंगदत्ते गाहावई " ते गंगदत्त गाथापति " मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा " सुव्वतमुनिनी पांसे श्रुत आरित्र ३५ धर्मने। उपदेश सांख्यीनि " निसम्म " अने तेने हृदयमां धारण करीने " हट्टतुट्ठं " प्रसन्न चित्तवाणे। थये। अने हर्षना अतिरेकतथी प्रकुट्टित चित्तवाणे। थयेने " उट्ठाए उट्ठेइ " उत्थान शक्तिथी ते उठये। " उट्ठाए उट्ठित्ता मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ " उठीने तेणे सुव्वत मुनिने वंदना करी नमस्कार कर्या " वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी " वंदना नमस्कार करीने पछी तेणे आ प्रभाणे कथुं. " सद्वहामि णं भंते ! निगगंथं पावयणं " हे भगवन् !

અત્ર યાવત્પદેન 'પત્તિયામિ ણં મંતે નિગ્ગંથં પાવચણં રોણમિ ણં મંતે નિગ્ગંથં પાવચણં' इत्यादि विशेषणानां भगवती द्वितीयशतकस्य प्रथमोद्देशगतस्कन्दकप्रकरणोदितानां सर्वेषां ग्रहणं कर्तव्यम् । 'जं नवरं' यत् नवरम्—अयं विशेषः 'देवानुप्पिया' हे देवानुप्पिय ! 'जेट्ठं पुत्तं कुडुवे ठावेमि' ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयामि 'तए णं अहं देवानुप्पियाणं अंतियं' ततः खलु तदनन्तरम् देवानुप्पियाणामन्तिके—समीपे मुंडे जाव पव्वयामि' मुण्डो भूत्वा यावत् प्रव्रजामि, केशलुञ्चनादिकरणेन मुण्डितो भूत्वा प्रव्रज्यां गृह्णामि, अत्रापि यावत्पदेन स्कन्दकप्रकरणं सर्वमनुसन्धे-

मैं नैर्ग्रन्थ प्रचन की श्रद्धा करता हूँ 'जाव से जहेयं तुम्हे वदह' 'इसे जैसे आपने कहा है वह वैसा ही है । यहां यावत्पद से 'पत्तियामि णं' मंते । निगगंथं पावचणं रोणमि णं मंते ! निगगंथं पावचणं' इत्यादि पदों को ग्रहण किया गया है । ये पद भगवती सूत्र के द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में स्कन्दक के प्रकरण में कहे गये हैं । 'जं नवरं देवानुप्पिया ! जेट्ठं पुत्तं कुडुवे ठावेमि' उस प्रकरण से यहां इस प्रकरण में केवल यही विशेषता है कि मैं अपने ज्येष्ठ पुत्र को अपने स्थान पर स्थापित कर रहा हूँ । 'तए णं' इसके बाद 'अहं देवानुप्पियाणं अंतियं मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि' मैं आप देवानुप्पिय के पास केशलुञ्चनादि करने से मुण्डित होकर प्रव्रज्या ग्रहण करूंगा । यहां पर भी यावत्पद से स्कन्दक प्रकरण गत सब विषय गृहीत हुआ है, ऐसा सम-

હું નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા કરું છું “ જાવ સે જહેવં તુમ્હે વદહ ” આ વિષયમાં આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તે પ્રમાણે અહિંયા યાવત્ પદથી “ પત્તિયામિ ણં મંતે ! નિગ્ગંથં પાવચણં રોણમિ ણં મંતે ! નિગ્ગંથં પાવચણં ” વિગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે આ પદો ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં સ્કંદક પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યા છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે હે ભગવન્ ! હું આપના કથનમાં પ્રતિતી (વિશ્વાસ) રાખું છું મને આપનું કથન રૂચિકર લાગે છે, એ પ્રમાણે થાય છે. તેને વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ઉપર કહેલ ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકમાં પહેલો ઉદ્દેશો જોઈ લેવો. “ જં નવરં દેવાણુપ્પિયા જેટ્ટપુત્તં કુડુવે ઠાવેમિ ” તે પ્રકરણથી આ પ્રકરણમાં એટલો જ ફરક છે કે હું મોટા પુત્રને મારા સ્થાને ઉત્તરાધિકારી સ્થાપું છે “ તए णं ” તે પછી “ અહં દેવાણુપ્પિયાણં અંતિયં મુડે ભવિત્તા જાવ પવ્વયામિ ” હું આપ દેવાણુપ્પિયની પાસે મુંડીત થઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ અહિં પણ યાવત્ પદથી ભગવતી સૂત્રના સ્કંદક પ્રકરણમાં રહેલા તમામ વિષયનું

યમ્ । ईदृशं गङ्गदत्तस्य प्रव्रज्याविचारं ज्ञात्वा मुनिसुव्रतः प्राह—‘अहा सुहं देवाणुप्पिया !’ यथासुखं हे देवानुप्रियः ‘मा पण्डिबंधं करेह’ मा प्रतिबन्धं कुरुत—श्रेयस्कार्ये विलम्बं मा कुरुत इत्यर्थः । ‘तए णं से गंगदत्ते गाहावई’ ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः ‘मुणिसुव्वएणं अरहया एवंवुत्ते समाणे’ मुनि सुव्रतेन अर्हता एवमुक्तः सन् ‘हट्टतुट्ठे’ हृष्ट तुष्टः चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद् हृदयः ‘मुणिसुव्वयं अरहं वंदह नमंसइ’ मुनिसुव्रतम् अर्हन्तम् वन्दते नमस्यति ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वंदित्वा नमस्यित्वा ‘मुणिसुव्वयस्स अरहओ’ मुनिसुव्रतस्य अर्हतः ‘अंतियाओ’ अन्तिकात्—समीपात् ‘सहस्संबवणाओ उज्जाणाओ’ सहस्राश्र-
वनादुद्यानात् ‘पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता’ प्रतिनिष्कामति प्रतिनिष्क्रम्य

જ્ઞાના ચાહિયે । ગંગદત્ત કા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરને કા એસા વિચાર હુવા હૈ એસા સમજ્ઞાના ચાહિયે । ગંગદત્ત કા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરને કા એસા વિચારજાનકર ‘અહાસુહં દેવાણુપ્પિયા । હે દેવાનુપ્રિય । તુમ્હે’ જિસસે સુખ હો વૈસા કરો । ‘મા પંડિબંધં કરેહ’ શ્રેયસ્કાર્ય મેં વિલમ્બ મત કરો એસા મુનિસુવ્રત અર્હન્ત ને ડનસે કહા—‘તए णं से गंगदत्ते गाहावई’ इसके बाद उस गंगदत्त गाथापतिने ‘मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे’ जब उससे मुनिसुव्रत अर्हन्तने ऐसा कहा तब ‘हट्टतुट्ठं’ हृष्टतुष्ट चित्तानन्दित होते हुए और हर्षातिरेक से विसर्पित हृदयवाले होते ‘मुणिसुव्वयं अरिहं, वंदह, नमंसइ’ मुनिसुव्रत अर्हन्त को वन्दना की, नमस्कार किया । ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार कर ‘मुणिसुव्वयस्स अरहओ’ मुनिसुव्रत अर्हन्त के ‘अंतियाओ’ पास से ‘सहस्संबवणाओ’ और उस सहस्राश्रवन ‘उज्जाणाओ’ उद्यान से ‘पडिनिक्खमइ’ बाहर

ગહણ થયું છે તેમ સમજી લેવું ગંગદત્તનો પ્રવ્રજ્યા (દિક્ષા) સ્વીકાર કરવામાં આ પ્રમાણેનો વિચાર તેના મુખથી સાંભળીને બાણીને સુવ્રત મુનિએ કહ્યું. “ અહાસુહં દેવાણુપ્પિયા ” હે દેવાનુપ્રિય ! તમને જે પ્રમાણે મુખકર લાગે તે પ્રમાણે કરો. તેમાં વિલંબ ન કરો. “ તए णं से गंगदत्त गाहावई ” તે પછી ગંગદત્ત ગાથાપતિ “ મુણિસુવ્વएणं અરહયા एवं વુત્તે સમાણે ” બ્યારે સુવ્રતમુનિએ તેને એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે “ હટ્ટતુટ્ઠ ” તે ગંગદત્ત ગાથાપતિ હૃષ્ટતુષ્ટ ચિત્તવાળો થઈને પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને હર્ષાના અતિરેકથી ઉભા થઈને “ મુણિસુવ્વયં અરહવંદइ नमंसइ ” મુનિ સુવ્રત અર્હંતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને મુણિસુવ્વયસ્સ અરહઓ ” મુનિ સુવ્રત અર્હંતની “ અંતિયાઓ ” સમીપથી “ સહસ્સંબવણાઓ ” અને સહસ્રાશ્રવન “ ઉજ્જાણાઓ ” ઉદ્યાનથી

‘જેણેવ હસ્તિનાપુરે નયરે’ યત્રૈવ હસ્તિનાપુરં નગરમ્ ‘જેણેવ સપ્ત ગિહે’ યત્રૈવ સ્વકં
 ગૃહમ્ ‘તેણેવ ઉવાગચ્છિહ’ તત્રૈવોપાગચ્છતિ ‘ઉવાગચ્છિતા’ ઉપાગત્ય ‘વિઝલં અસળં
 પાળં જાવ ઉવક્ષડાવેહ’ વિપુલમશનં પાનં યાવદુપસ્કારયતિ યાવત્પદાત્ સ્વાઘં
 સ્વાઘમિતિ ગ્રાહ્યમ્ ‘ઉવક્ષડાવેતા’ ઉપસ્કાર્ય-અશનપાનસ્વાદિમસ્વાદિમભોજ્ય-
 વસ્તૂનિ નિષ્પાદ્ય इत्यर्थः ‘મિત્તળાતિનિયગ જાવ આમંતેહ’ મિત્રજ્ઞાતિનિજક
 યાવદ્ આમન્ત્રયતિ, અત્ર યાવત્પદેન ‘સયણસંબધિપરિજણે’ સ્વજનસમ્બન્ધિ-
 પરિજનાન્, इति ग्राह्यम् तत्र-मित्राणि-सुहृदः ज्ञातयः मातापित्रादयः स्वजनाः-
 पितृव्यादयः सम्बन्धिनः श्वशुरपुत्रः श्वशुरोदयः परिजनाः दासीदासा
 दयस्तान् ‘આમંતેતા તઓ પચ્છા ણહાણ જહા પૂરણે’ આમન્ત્ર્ય તતઃ
 પશ્ચાત્ સ્નાતો યથા પૂરણઃ, અત્ર પૂરણશ્રેષ્ઠિનઃ સર્વમપિ આરુયાનકમ્ અનુસન્ધેયમ્

નિકળાં ‘પઢિનિકલમિત્તા’ બાહર નિકલ કર ‘જેણેવ હસ્તિનાપુરે નયરે’
 ફિર વહ હસ્તિનાપુરનગર મેં સ્થિત ‘જેણેવ સપ્ત ગિહે’ અપને ઘર પર ‘તેણેવ
 ઉવાગચ્છિહ’ વહાં પર પહુંચા-‘ઉવાગચ્છિતા’ વહાં પહુંચ કર ઉસને
 ‘વિઝલં અસળં પાળં જાવ ઉવક્ષડાવેહ’ વિપુલ માત્રો મેં અશન, પાન,
 તથા યાવત્પદ સે ગૃહીત હુણ ‘સ્વાઘં સ્વાઘં’ પદોં કે અનુસાર સ્વાઘં
 સ્વાઘ આહાર કો ઘનવાયા-‘ઉવક્ષડાવેતા’ ચારોં પ્રકાર કે આહાર
 ઘનવાકર ‘મિત્તળાતિનિયગ જાવ આમંતેહ’ ફિર ઉસને મિત્રજનોં કો,
 જ્ઞાતિજનોં કો નિજકજનોં કો તથા યાવત્પદ સે ગૃહીત ‘સયણસંબધિ-
 પરિજણે’ હસ પાઠ કે અનુસાર સ્વજન સંબન્ધિ પરિજનોં કો આમંત્રિત
 કિયા । મિત્ર-સુહૃદાદિ જ્ઞાતિ-માતા પિતાદિ સ્વજન ચાચા વગેરહ
 સંબન્ધિ-શ્વશુર વગેરહ પરિજન દાસદાસી વગેરહ કો ‘અમંતેતા

“પઢિનિકલમિત્ત” બહાર નીકળ્યો. “પઢિનિકલમિત્તા” બહાર નીકળીને “જેણેવ
 હસ્તિનાપુરે નયરે” જ્યાં હસ્તિનાપુર નગર હતું “જેણેવ સપ્ત ગિહે” જ્યાં
 પોતાનું ઘર હતું “તેણેવ” ઉવાગચ્છિહ” ત્યાં તે પહોંચ્યો “ઉવાગચ્છિતા” ત્યાં
 પહોંચીને “વિઝલં અસળં પાળં જાવ ઉવક્ષડાવેહ” વિપુલ પ્રમાણમાં અશન
 (ખાવાની વસ્તુ) પાન (પિવાની વસ્તુ) તૈયાર કરાવ્યા અહિંયા યાવત્ પદ્ધતી
 “સ્વાઘં સ્વાઘં” એ પદોને સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ ખાવા લાયક સ્વાદયુક્ત
 પાનસોપારી વિ. પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા “ઉવક્ષડાવેતા” આદે પ્રકારનો
 આહાર તૈયાર કરાવરાવીને “મિત્તળાતિનિયગજાવ આમંતેહ” તે પછી તેણે
 પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને, નિજકજનોને તથા અહિંયા યાવત્
 પદ્ધતી “સયણસંબધીપરિજણે” તેનો અર્થ સ્વજન સંબંધીજન અને
 પરિજનોને આમંત્રણ આપ્યું એટલે કે મિત્ર-જ્ઞાતિ કહેતાં માતાપિતા
 વિગેરે સ્વજન કહેતાં કાકા, મામા વિ. સંબંધી સાસરા વિ. પરિજન
 કહેતાં દાસદાસી વિગેરે “આમંતેતા તઓ પચ્છા ણહાણ જહા પૂરણે”

‘જાવ જેટ્ટપુત્તં કુડુંવે ઠાવેઈ’ યાવત્ જ્યેષ્ઠપુત્રં કુટુમ્બે સ્થાપયતિ ‘તં મિત્તળાતિ જાવ જેટ્ટપુત્તં ચ આપુચ્છઈ’ તં મિત્રજ્ઞાતિ યાવત્ નિજકસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનાન્ જ્યેષ્ઠપુત્રં ચ આપૃચ્છતિ ‘આપુચ્છિત્તા પુરિસસહસ્સવાહિણિ સીયં દુરુહઈ’ આપૃ-
ચ્છય પુરુષસહસ્રવાહિનીં શિવિકાં પુરુષસહસ્રેણ નીયમાનાં ‘પાલકી’ ઈતિ પ્રસિદ્ધામ્ દુરોહતિ-અધિરોહતિ ‘દુરુહિત્તા’ દૂરુહ્ય ‘મિત્તળાતિનિયગ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટ-
પુત્તેણ ય’ મિત્રજ્ઞાતિનિજકસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનેન જ્યેષ્ઠપુત્રેણ ચ ‘સમણુગમ્મ-
માણમગ્ગે’ સમણુગમ્યમાનમાર્ગે, यस્ય પૃથ્ઠતઃ સ્વજનાદયઃ ચલન્તીત્યર્થઃ ‘સન્ધિ-

તઓ પચ્છાળહાણ જહા પૂરણે’ આયંત્રિત કરકે ફિર બાદ મેં
ઉસને સ્નાન કિયા ઔર પૂરણ શ્રેષ્ઠી કે જૈસા સબ કર્તવ્યકાર્ય
કિયે-યહાં પૂરણ શ્રેષ્ઠી કા આખ્યાન કહલેના ચાહિયે, ‘જાવ જેટ્ટ પુત્તં
કુડુંવે ઠાવેઈ’ યાવત્ ઉસને અપને જ્યેષ્ઠ પુત્ર કૌ કુટુમ્બ મેં સ્થાપિત કર
દિયા। ઔર ફિર ‘તં મિત્તળાઈ જાવ જેટ્ટ પુત્તં ચ આપુચ્છઈ’ અપને
મિત્રજનોં સે જ્ઞાતિજનોં સે, યાવત્ જ્યેષ્ઠ પુત્ર સે પૂછા-યહાં યાવત્પદ
સે નિજક-સ્વજન-સંબંધિ-પરિજનાન્’ હસ પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ।
‘આપુચ્છિત્તા પુરિસસહસ્સવાહિણિ સીયં દુરુહઈ’ સ્વમિત્રાદિજનોં સે
પૂછકર ફિર વહ પુરુષસહસ્ર સે ઉઠાઈ જા સકે એસી પાલકી પર સવાર
હુઆ। ‘દુરુહિત્તા’ સવાર હોકર ‘મિત્તળાઈનિયગ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટ-
પુત્તેણ ય સમણુગમ્મમાણમગ્ગે’ વહ હસ્તિનાપુરનગર કે ઠીક બીચોંબીચ કે
માર્ગ સે હોકર નિકલા-હસ સમય હસકે સાથ હસકે મિત્રજન, જ્ઞાતિ-
જન, નિજકજન સ્વજન સમ્બન્ધિજન પરિજન ઔર જેષ્ઠ પુત્ર યે સબ

સર્વને આમંત્રણ આપીને પછી સ્નાન કર્યું અને પૂરણ શેઠની ભાક્ષ તેણે
સઘણું કર્તવ્ય કાર્ય કર્યું અહિંયા પૂરણ શેઠનું સમગ્ર વૃત્તાંત સમજી લેવું.
“ જાવ જેટ્ટ પુત્તં કુડુંવે ઠાવેઈ ” યાવત્ તેણે પોતાના મોટા પુત્રને પોતાના
સ્થાન પર ઉત્તરાધિકારી તરીકે સ્થાપિત કર્યો તે પછી “તં મિત્તળાઈ જાવ જેટ્ટ પુત્તં ચ
આપુચ્છઈ” પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને યાવત્ મોટા પુત્રને પૂછીને
અહિંયા યાવત્ પછી “ નિજકસ્વજનસંબંધિપરિજનાન્ ” એ પહેલો
સંગ્રહ થયો છે. સ્વજન, સંબંધીજન વિગેરેને “ આપુચ્છિત્તા પુરિસસહસ્સ
વાહિણિ સીયં દુરુહઈ ” પોતાના મિત્ર વિગેરેને પૂછીને ૧૦૦૦ માણસોથી
વડન કરી શકાય તેવી પાલખીમાં તે બેઠો “ દુરુહિત્તા ” બેસીને “ મિત્તળાઈ,
નિયગ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટ પુત્તેણ ય સમણુગમ્મમાણમગ્ગે ” હસ્તિનાપુર
નગરના વચ્ચેાવચના રાજમાર્ગથી નિકળ્યો તે સમયે તેની સાથે તેના મિત્રો,
જ્ઞાતિજનો, નિજકજનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો અને તેના
જેષ્ઠ પુત્ર વિગેરે સઘણા તેની પાછળ ચાલતા હતા. “ સન્ધિહીણ જાવ નાદિત-
રવેણ ” તે પોતાના પૂણ વૈભવની સાથે અને વાળજોના તુલુધ ધ્વનિની સાથે

डूँए जाव णादितरवेणं' सर्वद्धया यावद् नादितरवेण, अत्र यावत्पदेन 'सव्वज्जुईए सव्ववलेणं सव्वसमुदएणं महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखणवपटहमेरीजल्लरीखरमुहीहुडुकमुखमुइंगदुंदुहिणिग्घोस' इति संग्राह्यम् छाया-सर्वद्युत्या सर्ववलेन सर्वसमुदायेन महता वरत्रुटितयमकसमकपवादितेन शङ्खणवपटहमेरीजल्लरीखरमुखीहुडुकमुरजमृदङ्गदुन्दुभिनिर्घोष इति । 'हत्थि-णापुरं मज्झं मज्जेण णिग्गच्छइ' हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति 'णिग्गच्छित्ता जेणेव सहसंववणे उज्जाणे' निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानम् 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'छत्ताइए तित्थगरातिसए' पासइ' छात्रादिकान् तीर्थकरातिशयान् पश्यति 'एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ' एवं यथा उदायतो यावत् स्वयमेव आभरणानि अव-

दीछे २ चल रहे थे । 'सव्विडूँए जाव णादितरवेणं' यह अपने पूर्ण वैभव के साथ एवं यावत् बाजों की तुमुल ध्वनि के साथ चलता था । यहाँ यावत्पद से 'सव्वज्जुईए सव्ववलेण, सव्वसमुदएणं महया वरतुडिय जमगसमगप्पवाइएणं संखणवपटह, मेरी, जल्लरी, खरमुही, हुडुक, मुरज, मृदङ्ग, दुन्दुभि निर्घोष' इस पाठका ग्रहण हुआ है । 'हत्थिणापुरं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ' इस प्रकार के ठाठबाट से यह दीक्षा लेने के लिये हस्तिनापुर के बीच के मार्ग से होकर निकला । 'णिग्गच्छित्ता जेणेव सहसंववणे उज्जाणे' निकलकर वह वहाँ पहुँचा कि जहाँ पर वह सहस्राम्रवन नामका उद्यान था । 'उवागच्छित्ता' वहाँ पहुँचते ही उसने 'छत्ताइए तित्थगरातिसए पासइ' तीर्थकर प्रकृतिके अनिशयभूत छात्रादिकों को देखा । 'एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ' देखते ही उसने उदायन राजा के जैसा

यावतो इतो अहियां यावत् पठ्यी "सव्वज्जुईए, सव्ववलेण, सव्वसमुदएणं, महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखणवपटहमेरीजल्लरीखरमुहीहुडुक-मुरजमुदंगदुंदुहिणिग्घोस" आ पाठने संग्रह थये छे. अने ते सधणा वाज्जोना अवाज्ज तेनी पाछण थय रह्या इता. आवी रीतना ठाठमाठथी "हत्थिणापुरं मज्झमज्जेणं णिग्गच्छइ" ते इस्तिनापुरना पथ्येवयना भागेथी दीक्षा देया भाटे नीकथे. "णिग्गच्छित्ता जेणेव सहसंववणे उज्जाणे" त्यां सहस्राम्रवन नामनु उद्यान इतुं त्यां ते पछोथे. "उवागच्छित्ता" त्यां पछोथीने तेले "छत्ताइए तित्थगरातिसए पासइ" तीर्थकर प्रकृतना अतिशयइय छात्रादिकने तेले दूरथी लेया "एवं जहा उदायणे जाव सयमेव आभरणे-ओमुयइ" छात्रादिकने लेधने तेले उदायन राजाणी भाइइ

મુશ્વતિ 'ઓમુહ્તા' અવમુચ્ય યથા ઉદાયનો રાજા સ્વયમેવ આભરણાદિકં પરિત્યજ્ય પશ્ચમુષ્ટિલોચં કૃતવાન્ તથૈવ ગજ્જદત્તોઽપિ ધર્મે સંજાતશ્રદ્ધઃ સન્ સર્વમેવ કૃતવાનિ-
ત્યર્થઃ, અત્ર ઉદાયનરાજાઃ સર્વોઽપિ વૃત્તાન્તો જ્ઞાતવ્યઃ 'સયમેવ પંચમુષ્ટિયં લોચં
કરેહ' રત્યમેવ પશ્ચમુષ્ટિકં લોચં કરોતિ 'કરિત્તા' કૃત્વા 'જેણેવ મુનિસુવ્વણ
અરહા' યત્રૈવ મુનિસુવ્રતોઽર્હન્ 'એવં જહેવ ઉદાયણે તહેવ પવ્વહણ' એવં યથૈવ ઉદા-
યનો રાજા તથૈવ મુનિસુવ્રતસમીપે ગત્વા પ્રવ્રજિતઃ—ઉદાયનરય રાજાઃ પ્રવ્રજ્યા
ધારણવત્ ગજ્જદત્તસ્યાપિ સદોરકમુખવસ્ત્રિકાદિ ધારણપૂર્વકં પ્રવ્રજ્યાગ્રહણં જ્ઞાતવ્યમ્
તહેવ એકારસઅંગાઈં અહિજ્જહ' તથૈવ ઉદાયનરાજવદૈવ એકાદશાજ્ઞાનિ અધીતે
યથા પ્રવ્રજ્યામાદાય ઉદાયનેન રાજા એકાદશાજ્ઞાનિ અધીતાનિ તથૈવ અત્રાપિ ઇતિ
વોધમ્ 'જાવ માસિયાણ સંલેહણાણ' યાવત્ માસિકયા સંલેખનયા 'સટ્ઠિં મત્તાઈં

અપને આપ આભરણોં કો ઉતાર દિયા । 'ઓમુહ્તા' આભરણોં કો
ઉતાર કર ફિર ઉસને ઉદાયન રાજા કે સમાન ધર્મ મેં શ્રદ્ધા સંપન્ન
હોને કે કારણ 'સયમેવ પંચમુષ્ટિયં લોચં કરેહ' અપને હાથોં સે હી પંચ-
મુષ્ટિક કેશલુચ્ચન કિયા યહાં પર ઉદાયન રાજા કા વૃત્તાન્ત કહ
લેના ચાહિયે । 'કરિત્તા' પંચમુષ્ટિક કેશલુંચન કરકે ફિર વહ 'જેણેવ
મુનિસુવ્વણ અરહા—એવં જહેવ ઉદાયણે તહેવ પવ્વહણ' જહાં મુનિસુવ્રત
અર્હન્ત થે વહાં પહુંવ કર ઉસને 'એવં જહેવ ઉદાયણે તહેવ પવ્વહણ' કે
અનુસાર ઉદાયન નરેશ કે જૈસા હી મુનિ સુવ્રત અર્હન્ત કે સમીપ
દીક્ષા ધારણ કરલી । હસ દીક્ષા મેં ઉસને સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ
જો સાધુ કા વેષ હૈ ઉસે ધારણ કિયા । 'તહેવ એકારસઅંગાઈં અહિ-
જ્જહ' ઉદાયન નરેશ કે સમાન હી ઉસને ૧૧ અંગોં કા અધ્યયન
કિયા 'જાવ માસિયાણ સંલેહણાણ' યાવત્ માસિકી સંલેખના દ્વારા

પોતાની મેળેજ આભૂષણો ઉતારી દીધા. “ઓમુહ્તા” આભૂષણો ઉતારીને
પછી તેણે “સયમેવ પંચમુષ્ટિયં લોચં કરેહ” પોતાના હાથથી પંચમુષ્ટિક કેશ-
લુચ્ચન કયું” અહિંયા ઉદાયન રાજાનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર સમજી લેવું. “કરિત્તા”
કેશલુંચન કરીને પછી તે “જેણેવ મુનિસુવ્વણ અરહા એવં જહેવ ઉદાયણે
તહેવ પવ્વહણ” જેવી રીતે ઉદાયન રાજાએ દીક્ષા ધારણ કરી હતી એવી જ
રીતે ગંગદત્ત ગથાપતિએ મુનિ સુવ્રત અહિંતની સમીપે દીક્ષા ધારણ કરી
આ દીક્ષામાં તેણે સદોરક મુખવસ્ત્રિકા એટલે કે દોરા સાથેની મુહપત્તિ વિગેરે
સાધુના જે ઉપકરણ છે તેને ધારણ કર્યા. “તહેવ એકારસઅંગાઈં અહિજ્જહ”
ઉદાયન રાજાની માફક તેણે ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કયું. “જાવ માસિયાણ

असणाए छेदेइ' पट्टि भक्तानि अनशनेन छिन्नत्ति 'छेदिता' पट्टि भक्तानि अनशनेन छित्वा 'आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते' आलोचितप्रतिक्रान्तः तत्र आलोचनं-स्वदोषाणां गुरवे निवेदनम् प्रतिक्रमणं स्वकीयदोषपरिहाराय प्रायश्चित्तालुष्ठानम्, समाधिप्राप्तः समाधिसम्पन्नः, नैव चञ्चलचित्तः, एतादृशः सन् 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे मरणावसरे कालं कृत्वा 'महासुक्के कप्पे' सप्तमे महाशुक्के कल्पे 'महासमाणे विमाणे' महासमाननामके विमाने 'उववायसभाए' उपपातसभायाम् 'देवसयणिज्जंसि' देवशयनीये देवशय्यायाम् 'गंगदत्तदेवत्ताए उववन्ने' गङ्गदत्तनामकदेवतया उपपन्नः । 'तए णं से गंगदत्ते देवे' ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः 'अहुणोववन्नमेत्तए समाणे' अधुनोपपन्नमात्रः सन्-तत्कालोप-

उत्पन्ने 'सट्ठिभत्ताइ' असणाए छेदेइ' ६० भक्तों का अनशन द्वारा छेदन कर दिया । 'छेदिता' ६० भक्तों का छेदन करके वह 'आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते' आलोचितप्रतिक्रान्त हुआ समाधि को प्राप्त हो गया अपने दोषों को गुरु से कहना इसका नाम आलोचन है । तथा अपने दोषों के परिहार के लिये प्रायश्चित्त लेना इसका नाम प्रतिक्रमण है । चञ्चलचित्त का नहीं होना इसका नाम समाधि है । इस प्रकार की परिस्थिति से संपन्न हुए वे गंगदत्त अनगार 'कालमासे कालं किच्चा' कालमास में काल करके 'महासुक्के कप्पे' महाशुक्ककल्प में 'महासमाणे विमाणे' महासमाणनामके विमान में 'उववायसभाए' उपपात सभामें 'देवसयणिज्जंसि' देवशय्या पर 'गंगदत्तदेवत्ताए उववन्ने' गंगदत्त इस नामके देवरूप से उत्पन्न हुए । 'तए णं से गंगदत्ते देवेअहु-

संछेहणाए" यावत् अेक भासनी संछेहणा द्वारा "सट्ठि" भत्ताइं अणसणाए छेदेइ" अनशन द्वारा ६० लकतोलुं छेदन कथुं. "छेदिता" ६० लकतोलुं छेदन करीने ते "आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते" आलोचित प्रतिक्रान्त थधने तेणु समाधी प्राप्त करी पोताना होषो शुइने कहेवा तेनुं नाम आलोचन छे अने अे होषोना निवारणु भाटे प्रायश्चित्त लेवुं तेनुं नाम प्रतिक्रमण छे अंयत्त चित्तवाणा न थवुं तेनुं नाम समाधि छे. आ प्रकारनी परिस्थितिवाणो थधने ते गंगदत्त अनगार "कालमासे कालं किच्चा" काण भासभां काण करीने "महासुक्के कप्पे" महाशुक्क कल्पभां "महासमाणे विमाणे" महासमान नामना विमानभां "उववायसभाए" उपपात सभाभां "देवसयणिज्जंसि" देवशय्या पर "गंगदत्तदेवत्ताए उववण्णे" गंगदत्त अे नामना देव रूपथी उत्पन्न थथे. "तए णं से गंगदत्ते देवे अहुणोववन्नमेत्तए समाणे" तत्काण

પન્નઃ સન્ પંચવિહાણ પજ્જત્તીણ પજ્જત્તિમાવં ગચ્છહિ' પશ્ચવિધયા પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તિમાવં ગચ્છતિ, પશ્ચવિધયા પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તિમાવમુપગત इत्यर्थः । 'તં જહા' તથા 'આહારપજ્જત્તીણ જાવ ભાસામણપજ્જત્તીણ' આહારપર્યાપ્ત્યા યાવદ્ ભાષામનઃપર્યાપ્ત્યા અત્ર યાવત્ પદેન શરીરેન્દ્રિયશ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તીનાં સંગ્રહઃ 'एवं खलु गोयमा !' एवं खलु गौतम ! 'गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देविट्ठी जाव अभिसमन्नागया' गङ्गदत्तदेवेन सा दिव्या देवर्द्धियावदभिसमन्नागता, अत्र यावत्पदेन 'दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता' इत्यस्य ग्रहणं भवति, हे गौतम ! अनेन प्रकारेण गङ्गदत्तदेवेन देवर्द्धिः प्राप्तेत्यर्थः । 'गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स'

જોવવન્નસેત્તણ લલ્લાણે' તત્કાલ ઉત્પન્ન હુણ વે ગંગદત્તદેવ 'પંચ વિહાણ પજ્જત્તીણ' પાંચ પ્રકાર કી પર્યાપ્તિયોં સે 'પજ્જત્તિમાવં ગચ્છહિ' પર્યાપ્તિ-માવ કો પ્રાપ્ત હો ગયે । 'તં જહા-આહારપજ્જત્તીણ જાવ ભાસામણ-પજ્જત્તીણ' વે પાંચ પ્રકાર કી પર્યાપ્તિયાં હસ પ્રકાર સે હૈં-આહાર પર્યાપ્તિ ભાષામનઃપર્યાપ્તિ યહાં યાવત્ શબ્દ સે 'શરીર ઇન્દ્રિય ઔર શ્વાસોચ્છવાસ' હન પર્યાપ્તિયોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । 'एवं खलु गोयमा ! गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देविट्ठी जाव अभिसमन्नागया' હસ પ્રકાર સે હે ગૌતમ ! ગંગદત્તદેવને વહ દિવ્ય દેવર્દ્ધિ યાવત્ અર્થાત્ અભિસમન્નાગત કી હૈ । યહાં યાવત્પદ સે 'दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता' હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે હસપ્રકાર સે પૂછતે હૈં-‘ગંગદત્તસ્સ ણં ભંતે દેવસ્સ’ હે ભદન્ત ! ગંગદત્ત દેવકી દેવલોક મેં ‘કેવહ્યં કાલં ઠિઈ

ઉત્પન્ન થયેલ તે ગંગદત્ત દેવે પંચવિહાણ પજ્જત્તીણ” પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિથી “પજ્જત્તિમાવં ગચ્છહિ” પર્યાપ્તિ ભાવને પ્રાપ્ત કર્યો “તંજહા-આહારપજ્જત્તીણ જાવ ભાસામણપજ્જત્તીણ” તે પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિઓ આ પ્રમાણે છે. (૧) આહારપર્યાપ્તિ (૨) શરીરપર્યાપ્તિ (૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ (૪) શ્વાસો-ચ્છવાસ પર્યાપ્તિ અને (૫) ભાષામનઃપર્યાપ્તિ અહિંયાં શરીર ઇન્દ્રીય અને શ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિનું યાવત્ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. “एवं खलु गोयमा ! गंगदत्तेणं देवेणं दिव्वा देविट्ठी जाव अभिसमन्नागया” એ રીતે હે ગૌતમ ! તે ગંગદત્ત દેવે તે દિવ્ય દેવર્દ્ધિ અભિસમન્નાગત (પ્રાપ્ત-મેળવી) કરી છે અહિંયાં યાવત્ પદથી “दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता” દિવ્ય દેવ ધ્યૂતિ લબ્ધ કરી છે, અને પ્રાપ્ત કરે છે એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે “ગંગદત્તસ્સ ણં ભંતે ! દેવસ્સ” હે ભગવન્ ! ગંગદત્ત દેવની દેવલોકમાં “કેવહ્યં કાલં ઠિઈ પળત્તા”

ગંગદત્તસ્ય ચલુ મદન્ત ! દેવસ્ય ‘કેવદ્યં કાલં ઠિર્દે પન્નત્તા’ કિયત્કાલં દેવ-
લોકે સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા કથિતેતિ મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સત્તરસસાગ-
રોવમાઈ’ ઠિર્દે પન્નત્તા’ સપ્તદશસાગરોપમા સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા સપ્તદશસાગરોપમા
તત્ર સપ્તમે દેવલોકે સ્થિતિર્મવિષ્યતીતિ ભાવઃ । ‘ગંગદત્તે ણં મંતે ! દેવે’ ગંગદત્તઃ
ચલુ મદન્ત ! દેવઃ ‘તાઓ દેવલોગાઓ આઝકલ્લણં’ તસ્માદ્ દેવલોકાદ્ આયુઃ
ક્ષયેણ ‘જાવ મહાવિદેહે વાસે સિઝ્જિહિહિ’ યાવદ્ મહાવિદેહે વર્ષે સેત્સયતિ, અત્ર
યાવત્પદેન ‘મવલ્લણં ઠિલ્લણં અણંતરં ચયં ચહિત્તા કહિં ગચ્છિહિહિ કહિં
ઉવવજ્જિહિહિ ગોયમા !’ ઇતિ સહ્ગ્રહઃ ‘જાવ અંતં કાહિહિ’ યાવદંતં કરિષ્યતિ,

પન્નત્તા’ સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ । ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-
‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સત્તરસસાગરોવમાઈ ઠિર્દે પણ્ણત્તા’ હે
ગૌતમ ! ગંગદત્ત દેવ કી દેવલોક મેં ૧૭ સાગરોપમકી સ્થિતિ કહી
ગઈ હૈ ક્યૌંકિ સાતવે મહાશુકકલ્પ મેં યહી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી ગઈ
હૈ । ‘ગંગદત્તે ણં મંતે ! દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઝકલ્લણં’ યહાં અથ
ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછ રહે હૈં કિ હે મદન્ત ! દેવલોક મેં જબ ગંગદત્ત
દેવ કી આયુ કા ક્ષય હો જાવેગા, તવ વહ વહાં સે ચવકર કહાં
જાવેગા ? કહાં ઉત્પન્ન હોગા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘જાવ મહા-
વિદેહે વાસે સિઝ્જિહિહિ’ હે ગૌતમ ! યાવત્ વહ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં સિદ્ધ
હોગા । યહાં યાવત્ પદ સે ‘મવલ્લણં ઠિલ્લણં અણંતરં ચયં
ચહિત્તા કહિં ગચ્છિહિહિ ? કહિં ઉવવજ્જિહિહિ ? ગોયમા !’ યહ પાઠ ગૃહીત
હુઆ હૈ । હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ગૌતમ ને પ્રભુ સે પ્રશ્ન કિયા હૈ-

કેટલા કાળ સુધીની સ્થિતિ કહી છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા !”
હે ગૌતમ ! “સત્તરસસાગરોવમાઈ ઠિર્દે પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! ગંગદત્ત દેવની
મહાશુક દેવલોકમાં ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. કેમકે સાતમાં-
મહાશુક કલ્પમાં એજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે. “ગંગદત્તે ણં મંતે ! દેવે તાઓ
દેવલોગાઓ આઝકલ્લણં” ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે હે
મગવન્ ! દેવલોકમાં જ્યારે ગંગદત્ત દેવની આયુનો-ક્ષય દેવલવને ક્ષય થશે
ત્યારે તે ત્યાંથી ચવીને ક્યાં જશે ? ત્યાંથી ચવીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે “જાવ મહાવિદેહે વાસે સિઝ્જિહિહિ” હે ગૌતમ ! યાવત્ તેઓ મહા-
વિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે અને મુક્ત થશે અહિયાં યાવત્ પદથી
“મવલ્લણં ઠિલ્લણં અણંતરં ચયં ચહિત્તા કહિં ગચ્છિહિહિ ? કહિં ઉવવજ્જિહિહિ
ગોયમા !” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો ભાવ એ છે કે ગૌતમ

અત્ર યાવત્પદેન 'સિજ્ઞિહિહિ, બુજ્ઞિહિહિ, મુચ્છિહિહિ પરિનિવ્વાહિહિ સન્વદુક્ષાણ-
મંતં કરેહિહિ' હત્યેપાં ગ્રહણમ્ । ઇતિ ગંગદત્તદેવવક્તવ્યતા । 'સેવં મંતે ! સેવં
મંતે ! ત્તિ' તદેવં ચદન્ત ! તદેવં ચદન્ત ! ઇતિ હે ચદન્ત ! દેવાનુપ્રિયેણ યત્
કથિતમ્ તદ્ એવમેવ તથૈવ દ્વિર્વચનમ્, આદરાતિશયમ્ચક્રમ્, ઇત્યુક્ત્વા ગૌતમઃ
સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ, ઇતિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાતજગદ્બલ્લભાદિપદભૂષિતવાલબ્રહ્મચારિ 'જૈનાચાર્ય'

પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી "મગવતી" સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા

સ્વ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં પોઢશશતકસ્ય પશ્ચમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૬-૫॥

હે ચદન્ત ! ગંગદત્તદેવ કા જલ દેવસમ્બન્ધી ભવ ક્ષય હો જાવેગા, દેવ
સમ્બન્ધી સ્થિતિ કા ક્ષય હો જાવેગા, તલ ચલ અનન્તર શરીર કા
પરિત્યાગ કર કહાં જાવેગા ? કહા ઉત્પન્ન હોગા ? હલકે ઉત્તર
મેં પ્રભુને ડલસે કહા-હે ગૌતમ ! લહ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં સિદ્ધ
હોગા । 'જાલ અંતં કાહિહિ' યાલત્ લહ ભલકા અન્ત કરેગા યહાં યાલત્
શબ્દ સે 'સિજ્ઞિહિહિ, બુજ્ઞિહિહિ, મુચ્છિહિહિ, પરિનિવ્વાહિહિ સન્વ
દુક્ષાણમંતં કરેહિહિ' હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । હલ પ્રકાર સે યહ
ગંગદત્તદેવ કી વક્તવ્યતા સમાપ્ત હુઈ । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ।
આપકો કહા હુઆ યહ સલ યથાર્થ હૈ, હે ચદન્ત ? આપકા કહા હુઆ
યહ સલ સત્યાર્થ હૈ-અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયને જૈસા કહા હૈ-લહ ઈસા

સ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે હે લગવન ! ગંગદત્ત દેવનો જ્યારે
દેવ સંબંધી લવનો ક્ષય થશે, દેવસ્થિતિનો ક્ષય થઈ જશે. આયુનો ક્ષય
થઈ જશે, ત્યારે તેઓ શરીરનો ત્યાગ કરીને ક્યાં જશે ? અને ક્યાં ઉત્પન્ન
થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં
સિદ્ધ થશે બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે. "જાલ અંતં કાહિહિ" યાલત્ તેઓ
લવનો અન્ત કરશે. અહિયાં યાલત્ શબ્દથી "સિજ્ઞિહિહિ, બુજ્ઞિહિહિ,
મુચ્છિહિહિ, પરિનિવ્વાહિહિ સન્વદુક્ષાણમંતં કરેહિહિ" સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે,
મુક્ત થશે, પરિનિર્વાહિત થશે, અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરશે, આ પદોનો
સંગ્રહ થયો છે. "સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ" આ પ્રમાણે ગંગદત્તનું કથન
લગવાન પાસેથી સંભળીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને કહે છે કે હે લગવન આપે
જે કહ્યું તે સત્ય છે. આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયે
જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સઘળું કથન તે પ્રમાણે જ છે, અહિયાં ગૌતમ

હી હૈ। યહાં ગૌતમ કા 'સેવં મંતે! સેવં મંતે! 'એસા કથન આદરાતિશય કા સૂચક હૈ। હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે॥ સૂ૦ ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સોલહવેં શતક કા
પાંચર્વા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૬-૫॥

સ્વામીએ કહેલ “સેવં મંતે! સેવં મંતે!” એ કથન ભગવાન્ પ્રત્યે પોતાના આદરનું અતિશયપણું બતાવવા માટે છે. આ પ્રમાણે કહિને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦ ૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત. “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૫॥

अथ पष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

पञ्चमोद्देशके गङ्गदत्तस्य सिद्धिरभूदिति प्रतिपादितम् स च सिद्धिः केषां-
चिद् भव्यानां स्वप्नेनापि सूचिता भवति तत्र कोऽयं स्वप्नः, इति स्वप्नस्वरूप-
निरूपणाय पष्ठोद्देशः प्रस्तूयते, अनेन संबन्धेन आयातस्यास्योद्देशकस्य इमम्,
आदिमं सूत्रम् 'कइविहेणं भंते ! सुविणदंसणे' इत्यादि ।

मूलम्—'कइविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पन्नत्ते ? गोयमा !
पंचविहे सुविणदंसणे पणत्ते, तं जहा अहातच्चे पयाणे,
चिंतासुविणे तविवरीए अवत्तदंसणे । सुत्ते णं भंते ! सुविणे
पासइ जागरे सुविणं पासइ सुत्तजागरे सुविणं पासइ ? गोयमा !
नो सुत्ते सुविणं पासइ नो जागरे सुविणं पासइ सुत्तजागरे
सुविणं पासइ । जीवा णं भंते ! किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा ?
गोयमा ! जीवा सुत्ता वि. जागरा वि. सुत्तजागरा वि. नेरइ-
या णं भंते ! किं सुत्ता० पुच्छा गोयमा ! नेरइया सुत्ता नो जागरा
नो सुत्तजागरा एवं जाव चउरिंदिया पंचिदियतिरिक्खजोणि-
या णं भंते ! किं सुत्ता० पुच्छा, गोयमा ! सुत्ता नो जागरा सुत्त
जागरा वि मणुस्सा जहा जीवा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया
जहा नेरइया' ॥सू० १॥

छाया—कृतिविधं खलु भदन्त ! स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पञ्चविधं
स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा यथातथ्यं १ प्रतानम् २ चिन्तास्वप्नम् ३ तद् विप-
रीतम् ४ अव्यक्तदर्शनम् । सुप्तः खलु भदन्त ! स्वप्नं पश्यति, जागरितः स्वप्नं
पश्यति, सुप्तजागरितः स्वप्नं पश्यति ? गौतम ! नो सुप्तः स्वप्नं पश्यति, नो
जागरितः स्वप्नं पश्यति' सुप्तजागरितः स्वप्नं पश्यति । जीवाः खलु भदन्त !
किं सुप्ताः जागरिताः सुप्तजागरिताः ? गौतम ! जीवाः सुप्ता अपि, जागरिता
अपि, सुप्तजागरिता अपि । नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं सुप्ताः० पृच्छा,
गौतम ! नैरयिकाः सुप्ताः नो जागरिताः, नो सुप्तजागरिताः । एवं यावत्

ચતુરિન્દ્રિયાઃ । પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં સુપ્તાઃ૦ પૃચ્છા
ગૌતમ ! સુપ્તાઃ, નો જાગરિતાઃ સુપ્તજાગરિતા અપિ મનુષ્યાઃ, યથા જીવાઃ ।
વાનવ્યન્તરજ્યોતિઃકવૈશાનિકા યથા નૈરપિકાઃ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ટીકા—‘કહ્વિહે ણં મંતે !’ કતિ વિધઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘સુવિણદંસણે પણ્ણત્તે’
સ્વપ્નદર્શનં પ્રજ્ઞપ્તમ્—સ્વપ્નસ્ય સ્વાપક્રિયાનુગતવિષયવિકલ્પસ્ય દર્શનમ્—અનુ-
ભવનમ્ ઇતિ સ્વપ્નદર્શનમ્ સુપ્તજાગ્રદવસ્થાયાં યસ્ય કસ્યાપિ યદર્થસંબન્ધિનો
વિકલ્પસ્ય યદનુભવનમ્ તત્સ્વપ્નદર્શનમિત્યર્થઃ, મગવાનાહ—‘ગોચમે’ ત્યાદિ

છઠ્ઠે ઉદ્દેશોકા પ્રારંભ

૧૬ વેં શતક કે ૫ વેં ઉદ્દેશે મેં ગંગદસ કી સિદ્ધિ કા પ્રતિપાદન
કિયા ગયા હૈ સો એલી યહ સિદ્ધિ કિતનેક ભવ્ય જીવોં કો સ્વપ્ન દ્વારા
બી સૂચિત હો જાતી હૈ । અતઃ ઇસ અધ્યયન દ્વારા સૂત્રકાર અબ યહ
કહેંગે કિ સ્વપ્ન કા કયા સ્વરૂપ હૈ । ઇસી સમ્બન્ધ કો લેકર ઇસ અધ્ય-
યન કા પ્રારંભ કિયા ગયા હૈ । ઇસકા સર્વપ્રથમ સૂત્ર ‘કહ્વિહે ણં મંતે ।
સુવિણદંસણે ઇત્યાદિ હૈ । ‘કહ્વિહે ણં મંતે । સુવિણદંસણે પન્નત્તે ?

ટીકાર્થ—ઇસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને સ્વપ્નદર્શન વિષયક પ્રશ્નોત્તર
કે રૂપ મેં કથન કિયા હૈ ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસો પૂછા હૈ—‘કહ્વિહે
ણં મંતે । સુવિણદંસણે પણ્ણત્તે’ હે ભદન્ત ! સ્વપ્નદર્શન કિતને પ્રકાર
કા કહા ગયા હૈ ? સુસપ્ત અવસ્થા મેં કિસી મી અર્થ કો વિકલ્પ કા અનુ-
ભવ કરના ઇસકા નામ સ્વપ્ન હૈ । સુપ્ત જાગ્રત અવસ્થા મેં જિસ કિસી

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સોળમા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશામાં ગંગદત્ત દેવને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ
તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. એવી રીતની સિદ્ધિની કેટલાક ભવ્ય
શ્રવેને સ્વપ્ન દ્વારા પણ બાજુ થાય છે. જેથી આ અધ્યયનદ્વારા સૂત્રકાર
સ્વપ્નના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરશે. આ સંબંધને લઇને આ અધ્યયનનો
પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“કહ્વિહે ણં મંતે ! સુવિણદંસણે પન્નત્તે ? ઇત્યાદિ ।”

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપથી
કથન કર્યું છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે
પૂછે છે કે “કહ્વિહે ણં મંતે ! સુવિણદંસણે પન્નત્તે ” હે ભગવન ! સ્વપ્ન
દર્શન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? સુપ્ત અવસ્થામાં કોઇપણ અર્થના વિકલ્પનો
અનુભવ કરવો તેનું નામ સ્વપ્ન છે અને સુપ્ત બાજત અવસ્થામાં જે કોઇ
પણ પદાર્થ સંબંધી વિકલ્પનો અનુભવ થાય છે. તેનું નામ સ્વપ્ન દર્શન

ગોચમા । પંચવિદે સુવિણદંસણે પળ્લત્તે' હે ગૌતમ ! પંચવિધં પંચપ્રકારકમ્ સ્વપ્નદર્શનમ્-પ્રજ્ઞતં કથિતમિતિ સ્વપ્નભેદાત્ સ્વપ્નઃ પંચવિધો ભવતિ 'તં જહા' તથા 'અહાતચ્ચે ૧, પયાણે ૨, ચિંતાસુવિણે ૩, તન્નિવરીણ ૪, અવત્તદંસણે ૫' યથાતથ્યમ્ ૧, પ્રતાનમ્ ૨, ચિન્તાસ્વપ્નમ્ ૬, તદ્વિપરીતમ્ ૪, અવ્યક્તદર્શનમ્ ૫ તત્ર 'અહાતચ્ચે' યથાતથ્યમ્-યથા યેન પ્રકારેણ યત્ તથ્યં સત્યં તત્ત્વં વા ભવેત્ તેન સત્યાદિરૂપેણ યો વર્તેતે સ યથાતથ્યઃ યથાતત્ત્વો વા યથાર્થવસ્તુપ્રાપકઃ સ્વપ્ન इत्यर्थः । एतादृशो यथातथ्यः स्वप्नः द्विविधः दृष्टार्थाविसंवादी फलाविसंवादी च तत्र दृष्टार्थाविसंवादी स्वप्नः यथा कोऽपि पुरुषः स्वप्नं पश्यति यथा मम हस्ते केनापि दीनारादिकं समर्पितम् प्रतिबुद्धश्च तथैव हस्ते स्थितं दीनारादिकं लब्धं पश्यतीति प्रथमः स्वप्नः द्वितीयो यथा यः कोऽपि पुरुषः स्वप्ने गजाद्या-

भी पदार्थ संबन्धी विकल्प का जो अनुभवन होता है, उसका नाम स्वप्नदर्शन है। इसके उत्तर में प्रभु ने कहा 'गोचमा । पंचविदे सुविण-दंसणे पणत्ते' हे गौतम ! स्वप्नदर्शन पांच प्रकार का कहा है। स्वप्न के भेद रूप स्वप्न पांच प्रकार का होता है-'तं जहा' वे भेद इस प्रकार से है-'अहातच्चे १, पयाणे २, चिंतासुविणे ३, तन्निवरीण ४ अवत्तदंसणे ५, यथातथ्या १,—जिस प्रकार से जो पदार्थ है, उसका वैसा ही होना इसका नाम यथातथ्य है। यह यथातथ्य स्वप्न यथार्थ वस्तुका प्रापक होता है। ऐसा यथातथ्य स्वप्न दृष्टार्थाविसंवादी और फलाविसंवादी के भेद से दो प्रकार का होता है। जैसा स्वप्न जो पुरुष देखता है—जैसे किसी पुरुष ने ऐसा स्वप्न देखा कि किसी पुरुषने मुज्जे हाथ में दीनार आदि पदार्थ दिया है—अब वह पुरुष जब जागृत हो जाता है तो उसी प्रकार से अपने हाथ में स्थित दीनार आदि को देखता है

છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે, “ગોચમા ! પંચવિદે સુવિણદંસણે પળ્લત્તે ” હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન દર્શન પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. સ્વપ્નના ભેદથી સ્વપ્ન પાંચ પ્રકારના થાય છે. “તં જહા” તે ભેદ આ પ્રમાણે છે. “અહાતચ્ચે ૧, પયાણે ૨, ચિંતાસુવિણે ૩, તન્નિવરીણ ૪, અવત્તદંસણે ૫ ” યથાતથ્ય જે પદાર્થ જે રીતે હોય તેનું તે જ રીતનું હોવું તેનું નામ યથાતથ્ય છે. આ યથાતથ્ય સ્વપ્ન યથાર્થ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે. એવું યથાતથ્ય સ્વપ્ન દૃષ્ટાર્થાવિસંવાદી અને ફલાવિસંવાદીના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. જે પુરુષ જેવું સ્વપ્ન જુએ છે—જેમકે કોઈ પુરુષે એવું સ્વપ્ન જોયું કે મને કોઈ પુરુષે હાથમાં મહોરો વિગેરે પદાર્થ આપ્યો છે. તે પછી તે

સ્વપ્ન આત્માને પચ્યતિ પ્રતિબુદ્ધથ અભીયસા કાલેનૈવ સંપદ્ લપ્સ્યતે યથા 'ગજારોહાદ્ભવેદ્રાજ્યં શ્રીમાપ્તિઃ શ્રીકલાગમાત્ । પુત્રાપ્તિઃ ફલિતામ્રસ્ય, સૌભાગ્યં માલ્ય-દર્શનાત્' ॥ ૧ ॥ इति सोऽपि दृष्टार्थाविसंवादिफलाविसंवादिभेदेन यथा-तथ्यः स्वप्नो द्विविधः । एकत्र दृष्टवस्तु प्रापकत्वम् अपरत्र दृष्टवस्तुफलप्रापक-त्वमित्यनयोर्भेदः १ 'पयाणे' प्रतानम् प्रतनं प्रतानो विस्तारो दीर्घता वा तद्रूपः प्रतानस्वप्नः दीर्घकालावस्थायेत्यर्थः प्रतानारूपः स्वप्नः सत्योऽपि भवेद् मिथ्या वा भवेदिति दीर्घान्वविशेषण कृत एव पूर्वापेक्षयाऽस्य भेद इति २ । 'चिंता सुविणे' चिंतास्वप्नः—चिन्तामूलकः स्वप्नश्चिन्तास्वप्नः यथा यः कश्चिद् जाग-

तो इस प्रकार का जो स्वप्न है वह यथातथ्य स्वप्न का प्रथम भेद है । जो कोई पुरुष अपने को स्वप्न में हाथी आदि पर चढ़ा हुआ देखता है और इस स्वप्न के फलादेशानुसार वह कालान्तर में संपत्ति को पा लेता है यह यथातथ्य का द्वितीय भेद है जैसा कहा गया है कि—“गजारोहाद्भवेद्राज्यं” इत्यादि, यथातथ्य स्वप्न के इन दो भेदों में अन्तर दृष्टवस्तु की प्रापकता एवं दृष्टवस्तु के फल को प्राप्ति करने की अपेक्षा से भेद है प्रथम भेद में दृष्टवस्तु प्राप्त होती है तब कि द्वितीय भेद में दृष्टवस्तु के फल की प्राप्ति होती है । “पयाणे” प्रतानस्वप्न—विस्तार वाले स्वप्न का नाम प्रतान स्वप्न है यह स्वप्न दीर्घकालाव-स्थायी होता है । यह प्रतानारूप स्वप्न सत्य भी होता है और असत्य भी होता है । पूर्व स्वप्न की अपेक्षा इस स्वप्न में भेद सिर्फ विशेषण को लेकर ही है । चिन्तास्वप्न—जागृत अवस्था में जिस विषय का

પુરૂષ જ્યારે જાગી જાય છે તો સ્વપ્નમાં જોયા પ્રમાણે પોતાના હાથમાં મહોરોને જુઓ છે. આ પ્રકારનું જે સ્વપ્ન છે તે યથાતથ્ય સ્વપ્નનો પહેલો ભેદ છે.

કેાઈ પુરૂષ પોતાને સ્વપ્નમાં હાથી ઉપર ચડેલો જુઓ અને તે સ્વપ્નના ફલાદેશઅનુસાર તે પુરૂષ કાલાંતરમાં સંપત્તિ મેળવે છે તે યથા-તથ્ય સ્વપ્નનો બીજો ભેદ છે, જેમ કહ્યું છે કે—“ગજારોહાદ્ભવેદ્રાજ્યમ્” યથાતથ્ય સ્વપ્નના આ બે ભેદોમાં એટલું અંતર છે કે પહેલો ભેદ જોએલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવે છે, અને બીજો ભેદ જોએલી વસ્તુના ફળને પ્રાપ્ત કરાવે છે. “પયાણે” પ્રતાનસ્વપ્ન—વિસ્તારવાળા સ્વપ્નનું નામ પ્રતાન સ્વપ્ન છે, આ સ્વપ્ન લાંબા કાળ સુધી રહેનારું હોય છે, આ પ્રતાનસ્વપ્ન સાચું પણ હોય છે. અને ખોટું પણ હોય છે યથાતથ્ય સ્વપ્ન કરતાં આ સ્વપ્નમાં દિર્ઘકાળ રહેવું એટલી વિશેષતા છે.

રિતાવસ્થાયાં યદર્થશિષયકં ચિન્તનં કૃતવાન્ સુપ્તસ્તમેવાર્થં પश्यतीતિ ચિન્તા
સ્વપ્નઃ ૩ । ‘તદ્વિપરીત’ તદ્વિપરીતઃ સ્વપ્નઃ સ્વપ્ને યાદશં યદ્વસ્તુ દૃષ્ટં તદ્વિપરી-
તસ્ય અર્થસ્ય જાગરણકાલે યત્ર પ્રાપ્તિર્મિવેત્ સ સ્વપ્નસ્તદ્વિપરીતનામકઃ કથ્યતે
યથા સ્વપ્ને કશ્ચિત્ પુરીપાદિના ઉપલિપ્તં શરીરં પश्यતિ પ્રતિબુદ્ધશ્ચાતિશયિત-
પવિત્રં વસ્તુ પ્રાપ્નોતીતિ, યથા—

‘ગાયને રોદનં બ્રૂયાત્ નર્તને વધવન્ધનમ્ ।

હસને શોચનં બ્રૂયાત્, પઠને કલહં તથા’ ॥૧॥

અન્યે તુ એવં કથયન્તિ યથા કશ્ચિત્ પ્રતિબોધાવસ્થાયાં મૃત્તિકા-
સ્થભારુઢઃ સન્ સ્વપ્નેઽધ્વારુઢમાત્માનં પश्यતીતિ ૪ । ‘અવ્યક્તદંસણે’
અવ્યક્તદર્શનઃ—અવ્યક્તય્ અસ્પષ્ટં દર્શનમ્ અનુભવઃ સ્વપ્નાર્થસ્ય યત્રાસૌ

ચિન્તન ક્રિયા ગથા હો ઉસ પદાર્થ કા સુસ અવસ્થા મેં દિશ્વલાઈ દેના
ચિન્તાસ્વપ્ન હૈ હજ્જ પ્રકાર ચિન્તામૂલક સ્વપ્ન ચિન્તા સ્વપ્ન હૈ ‘તદ્વિ-
પરીત—સ્વપ્ન મેં જૈસી વસ્તુ દેશ્વને મેં આઈ હો ઉસસે વિપરીત વસ્તુ કી
જાગરણ કાલ મેં પ્રાપ્તિ હોના યહ તદ્વિપરીત સ્વપ્ન હૈ, જૈસે કોઈ પુરુષ
પુરિષ આદિ સે ઉપલિપ્ત હુઅ અપને શરીર કો દેશ્વતા હૈ ફિર જાગને
પર ઉસે અતિ પવિત્ર વસ્તુ કી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ તો એસા સ્વપ્ન તદ્વિ-
પરીત સ્વપ્ન હૈ જૈસે ‘ગાયને રોદનં બ્રૂયાત્’ દૂસરે તો એસા કહતે હૈ—કિ
જૈસે કોઈ પુરુષ પ્રતિબોધાવસ્થા સે મૃત્તિકા કે સ્થલ પર આરુઢ હો
ઔર સ્વપ્ન સે વહ દેશ્વે અપને કો અર્હવ કે ઉપર ચઢા હુઆ એસા
સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન હૈ । અવ્યક્તદર્શન—જહાં સ્વપ્નાર્થ કા અસ્પષ્ટ
અનુભવ હોતા હૈ એસા સ્વપ્ન અવ્યક્ત—અસ્પષ્ટ—દર્શન નામકા સ્વપ્ન હૈ

ચિન્તાસ્વપ્ન—જાગ્રત અવસ્થામાં જે વિષયનું ચિન્તન કયું હોય
(વિચાર કયો હોય) તે પદાર્થનું સુપ્ત અવસ્થામાં દેખાવું તેનું નામ ચિન્તા
સ્વપ્ન છે. આ રીતે ચિન્તા મૂલક સ્વપ્ન ચિન્તાસ્વપ્ન છે.

તદ્વિપરીત—સ્વપ્નમાં જેવી વસ્તુ જોવામાં આવી હોય તેનાથી જુદા
પ્રકારની વસ્તુનું જાગ્રત અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થવું એ તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે.
જેમ કેાઈ પુરુષ વિદ્યા વિગેરેથી ખરડાએલું પોતાના શરીરને જુએ અને
બ્યારે તે જાગે ત્યારે તે સ્વપ્નના ક્ષણરૂપ ઘણી પવિત્ર વસ્તુની તેને પ્રાપ્તિ
થાય છે. તો આવું સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે. જેમ કે—“ ગાયને રોદનં
બ્રૂયાત્ ” સ્વપ્નમાં ગોવાનું ક્ષણ, રૂદન કહે છે વગેરે કેટલાક એમ કહે છે કે
જેમ કેાઈ પુરુષ પ્રતિબોધાવસ્થામાં (જાગ્રત અવસ્થામાં) માટીના સ્થળ પર
ઘેઠેલ હોય અને તે પુરુષ સ્વપ્નમાં પોતાને ઘોડા ઉપર ઘેઠેલ જુએ છે. તેવું
સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન કહેવાય છે.

અવ્યક્તદર્શનઃ સ્વપ્ન ઇતિ સ્વપ્નાવસ્થાયાં દૃષ્ટસ્ય જાગ્રતકાલે વિસ્મરણમ્ ૫ । સ્વપ્નદર્શનાધિકારાદેવ ઇદમાહ-‘સુત્તે ણં’ ઇત્યાદિ । સુત્તે ણં મંતે !’ સુપ્તઃ સ્વપ્ન મદન્ત । ‘સુવિણં પાસઈ’ સ્વપ્નં પશ્યતિ ‘જાગરે સુવિણં પાસઈ’ જાગરિતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ ? તત્ર સુપ્તઃ નિદ્રોપહિતમનાઃ, જાગરિતઃ, ઇન્દ્રિયાદિજનિતજ્ઞાનાદિના પ્રતિબુદ્ધઃ । ‘સુત્તજાગરે સુવિણં પાસઈ’ સુપ્તજાગરિતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ સુપ્તજાગ્રત્-ન સુપ્તો ન જાગ્રત્ ઇતિ સુપ્તજાગ્રત્ હે મદન્ત ! સુપ્તઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ જાગરિતો વા સ્વપ્નં પશ્યતિ, સુપ્તજાગરિતો વા સ્વપ્નં પશ્યતીતિ પ્રશ્નાર્થઃ । ભગવાનાહ-પ્રથમદ્વિતીયપક્ષો નિરાકુર્વન્નાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો સુત્તે સુવિણં પાસઈ’ નો સુપ્તઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ સુપ્તો માદનિદ્રયા નિદ્રિતઃ

અર્થાત્ સ્વપ્નાવસ્થા મેં દૃષ્ટ પદાર્થ કા જાગ્રતકાલ મેં ભૂલ જાના યહ અવ્યક્તદર્શન નામ કા સ્વપ્ન હૈ અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા કહતે હૈ-સુત્તે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ જાગરે સુવિણં પાસઈ” હે મદન્ત ! જો સુપ્ત વ્યક્તિ હોતા હૈ વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈ યા જો જાગૃત અવસ્થા વાલા હોતા હૈ વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈ । સુપ્ત વહ હૈ કિ જિસકા મન નિદ્રા સે ઉપહત હો રહા હૈ । જાગૃત વહ હૈ કિ જો ઇન્દ્રિયાદિજનિત જ્ઞાન સે પ્રતિબુદ્ધ હો રહા હૈ । “સુત્તજાગરે સુવિણં પાસઈ” યા જો સુપ્ત જાગૃત અવસ્થા વાલા હૈ વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈ ? અર્થાત્ જો ન સુપ્ત હૈ ઓર ન જાગૃત હૈ એસા વ્યક્તિ સ્વપ્ન દેખતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-“ગોયમા ! નો સુત્તે સુવિણં પાસઈ” હે ગૌતમ ! જો વ્યક્તિ સુપ્ત

અવ્યક્ત દર્શન—જ્યાં સ્વપ્નાવસ્થામાં અસ્પષ્ટ અનુભવ થતો હોય એવું તે સ્વપ્ન અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન અવસ્થામાં જોયેલ પદાર્થને જાગૃત કાળમાં ભૂલી જવું તે અવ્યક્ત દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સ્વપ્ન જાગૃત અવસ્થામાં આવે છે કે નિદ્રિત અવસ્થામાં આવે છે ? આ વિષયમાં પ્રશ્નને એવું કહે છે કે “સુત્તે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ, જાગરે સુવિણં પાસઈ” હે ભગવન્ ! જે પુરુષ સૂતેલ હોય તે પુરુષ સ્વપ્ન જુએ છે કે જે જાગૃત અવસ્થાવાળો હોય તે સ્વપ્ન જુએ છે જેનું મન નિદ્રાવાળું હોય છે, તે સુપ્ત કહેવાય છે જે ઇન્દ્રિયાદિના જ્ઞાનથી પ્રતિબુદ્ધ છે તે જાગૃત છે. “સુત્તજાગરે સુવિણં પાસઈ” અથવા જે સુપ્ત જાગૃત અવસ્થાવાળી વ્યક્તિ છે, તે સ્વપ્ન જુએ છે ? અર્થાત્ જે સૂતેલો ન હોય અને જાગૃત પણ ન હોય તેવી વ્યક્તિ સ્વપ્ન જુએ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા ! નો સુત્તે સુવિણં પાસઈ’ હે ગૌતમ ! જે પુરુષ

પુરુષઃ સ્વપ્નં ન પશ્યતીત્યર્થઃ । ‘નો જાગરે સુવિણં પાસહ’ નો જાગરિતઃ—ઇન્દ્રિયાદિ જનિતજ્ઞાનવાન્ પ્રતિબુદ્ધઃ સ્વપ્નં ન પશ્યતિ, કિન્તુ ‘સુત્તજાગરે સુવિણં પાસહ’ સુપ્તજાગ્રત્ સ્વપ્નં પશ્યતિ સુપ્તજાગ્રદવસ્થાયામિત્યર્થઃ ન સુપ્તો નાતિ જાગરિતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ બાહ્યેન્દ્રિયાધુપરતો મનોમાત્રવ્યાપારવાન્ સ્વપ્નં પશ્યતીત્યર્થઃ । સુપ્તજાગરિતૌ દ્રવ્યભાવાપેક્ષયા દ્વિવિધૌ તત્ર નિદ્રાયુક્તો દ્રવ્યાપેક્ષયા સુપ્ત ઇતિકથ્યતે, તથા વિરતિરહિતો ભાવાપેક્ષયા સુપ્ત ઇતિ કથ્યતે તત્ર પૂર્વસૂત્રે સ્વપ્નવિચારો નિદ્રારૂપદ્રવ્યાપેક્ષયા કથિતઃ અતઃ પરં વિરતિરૂપભાવા-

હોતા હૈ—અર્થાત્ ગાઢનિદ્રા સે નિદ્રિત હોતા હૈ—એસા પુરુષ સ્વપ્ન નહીં દેખતા હૈ “નો જાગરે સુવિણં પાસહ” તથા જો જાગરિત અવસ્થા વાલા હોતા હૈ—અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાદિ જનિત જ્ઞાન વાલા હોતા હૈ—પ્રતિબુદ્ધ સ્થિતિ મેં હોતા હૈ—એસા વહ પુરુષ સ્વપ્ન નહીં દેખતા હૈ “કિન્તુ સુત્તજાગરે સુવિણં પાસહ” જો સુપ્તજાગરિત હોતા હૈ—જો સુપ્ત જાગરિત અવસ્થા મેં વર્તમાન હૈ—ન પૂર્ણ રૂપ સે સુપ્ત હૈ ઓર ન અતિ જાગરિત અવસ્થા વાલા હૈ એસા વહ વ્યક્તિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયાદિ સે ઉપરત હુઆ એવં મનોમાત્ર વ્યાપારવાલા બના હુઆ સ્વપ્ન કો દેખતા હૈ । સુપ્ત ઓર જાગરિત યે દોનોં દ્રવ્ય એવં ભાવ કી અપેક્ષા સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈ इनमें निद्रायुक्त व्यक्ति द्रव्य की अपेक्षा से सुप्त है ऐसा कहा जाता है तथा विरतिरहित जो व्यक्ति है वह भाव की अपेक्षा से सुप्त है ऐसा कहा जाता है पूर्वसૂત્ર में स्वप्ન का जो विचार किया गया है निद्रारूप द्रव्य

સુપ્ત હોય અર્થાત્ ગાઢ નિદ્રામાં રહેલ હોય એવો પુરુષ સ્વપ્ન જોઈ શકતો નથી. ‘નો જાગરે સુવિણં પાસહ’ તથા જે જાગૃત અવસ્થાવાળો હોય અર્થાત્ ઇન્દ્રિય વગેરેથી થનારા જ્ઞાનવાળો હોય તે જાગૃત અવસ્થા વાળો કહેવાય છે એવો પુરુષ પણ સ્વપ્ન જોતો નથી પરંતુ ‘સુત્તજાગરે સુવિણં પાસહ’ જે સુપ્ત જાગરિત હોય છે. અર્થાત્ જે પૂર્ણ રૂપથી સૂતો હોય ન હોય અને અત્યંત જાગૃતો પણ ન હોય અર્થાત્ કંઈક જાગૃતો હોય અને કંઈક નિદ્રામાં હોય એવી તે વ્યક્તિ ઇન્દ્રિય વગેરેનાં બહારના વ્યાપારથી ઉપરત શાંત થઈને કેવળ મનના વ્યાપારથી યુક્ત બનેલો પુરુષ સ્વપ્ન જુએ છે સુપ્ત અવસ્થા અને જાગૃત અવસ્થા એ બંને દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદની અપેક્ષાએ જે પ્રકારની હોય છે. તેમાં નિદ્રાધીન બનેલ વ્યક્તિ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સુપ્ત છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. અને વિરતિ રહિત જે વ્યક્તિ છે. તે ભાવની અપેક્ષા એ સુપ્ત છે. એમ કહેવાય છે. પૂર્વ સૂત્રમાં સ્વપ્નનો જે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે છે નિદ્રારૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષા એ કરવામાં આવ્યો છે.

પેક્ષયા જીવાદિ દંડકમાશ્રિત્ય ભાવતઃ સુપ્તત્વં જાગ્રત્ત્વં ચ પ્રરૂપયન્નાહ-‘જીવાણં’
 इत्यादि । ‘જીવા ણં મંતે !’ જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કિં સુત્તા જાગરા સુત્તજાગરા’
 किं सुप्ताः जागरिताः सुप्तजागरिता वा, ये इमे चतुर्विंशतिदण्डकस्थिता
 જીવાસ્તે સુપ્તા વા જાગરિતા વા, સુપ્ત જાગરિતા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’
 इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ! ‘જીવા સુત્તા વિ’ જીવાઃ સુપ્તા અપિ સર્વવિરતિ
 रूपप्रबोधस्याभावात्-सर्वविरत्यभाववत्त्वात् सुप्ता इव सुप्ता इति । ‘जागरा
 वि’ जागरिता अपि सर्वविरतिरूपप्रवरजागरणसद्भावात् जागरिता इव
 की अपेक्षा लेकर किया गया है । अब यहाँ से आगे विरति
 रूप भाव की अपेक्षा से जीवादिदण्डक की आश्रित करके भावतः
 सुप्तत्व की और जाग्रतत्व की प्ररूपणा प्रश्नोत्तररूप में की जाती है-
 ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછરહે હૈં-“જીવા ણં મંતે !” હે મદન્ત ૨૪ દણ્ડક મેં
 સ્થિત જો યે જીવ હૈં વે જીવ “કિં સુત્તા, જાગરા” કયા સુપ્ત હૈ, યા
 જાગરિત હૈં ? યા સુપ્ત જાગરિત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-
 “ગોયમા” હે ગૌતમ । “જીવા સુત્તા વિ” ચૌવીસ દણ્ડક મેં સ્થિત
 જો જીવ હૈં વે સુપ્ત મી હૈં યહ કથન ભાવસુપ્ત કી અપેક્ષા સે સમજના
 चाहिए क्योंकि ऐसे जीवों के सर्वविरतिरूप प्रबोध का अभाव रहता
 है । इसलिये सर्वविरति के अभाव वाले होने से इन्हें सुप्त के जैसा
 सुप्त कहा गया है “जागरा वि” जागरित भी हैं-ऐसा यह कथन सर्व-
 विरति रूप प्रवर जागरण के सद्भाव को लेकर कहा गया जानना
 चाहिए अतः सर्वविरतिरूप जागरण के सद्भाव से इन्हें जागरित

હવે અહિંથી આગળ વિરતિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી જીવાદિક દંડકને આશ્રિત
 કરીને ભાવતઃ સુપ્તત્વની તથા જાગ્રતત્વની પ્રરૂપણ પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં
 કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે ‘જીવા ણં મંતે !’
 હે ભગવાન્ ! ચૌવીસ દંડકમાં રહેલા જે આ જીવો છે. તે જીવો ‘કિં
 સુત્તા જાગરા સુત્તજાગરા’ શું સૂતેલા છે ? કે બગૃત છે ? કે સુપ્ત બગૃત
 છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સુત્તા વિ’ ચૌવીસ
 દંડકોમાં રહેલા જે જીવો છે તે સુપ્ત પણ છે. આ કથન ભાવસુપ્તની અપે-
 ક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે કેમકે એવા જીવોને સર્વવિરતિરૂપ પ્રબોધનો
 અભાવ હોય છે. જેથી સર્વવિરતિના અભાવવાળા હોવાથી તેઓને સુપ્તના
 જેવા સુપ્ત કહ્યા છે. ‘જાગરા વિ’ જાગ્રતપણુ છે. આ કથન સર્વ વિરતિરૂપ
 બગૃતના સદ્ભાવને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. જેથી સર્વ વિરતિરૂપ બગ-

જાગરિતા જીવાઃ કથ્યન્તે ‘સુત્તજાગરા વિ’ સુપ્તજાગરિતા અપિ-‘અંશતોઽપિ-
રતિરૂપસ્વપ્નસ્ય અંશતો વિરતિરૂપપ્રબોધસ્ય સદ્ભાવાત્ સુપ્તજાગરિતાઃ કથ્યન્તે-
અવિરતિસદ્ભાવાસદ્ભાવૌ એવ સુપ્તપ્રબુદ્ધતા કારણે, તથા ચ યત્રાવિરતિરસ્તિ
સ દ્રવ્યનિદ્રારહિતોઽપિ સુપ્ત એવ વિવેકિભિઃ કથ્યતે યસ્ય તુ સર્વવિરતિર્વિધ્યતે
સ જાગરિત ઇતિ કથ્યતે-અંશત ઉભયોઃ સદ્ભાવે સુપ્તજાગરિત ઇતિ કથ્યતે
ઇતિ ભાવઃ । અત્ર યે જીવાઃ સર્વવિરતિરૂપજાગૃતિરહિતાઃ અવિરતિમન્તઃ કથ્યન્તે
તે સુપ્તાઃ, યે ચ સર્વવિરતિરૂપજાગૃતિમન્તસ્તે જાગરિતાઃ કથ્યન્તે યે ચાવિર-
તિમન્તોઽશ્વતો વિરતિમન્તસ્તે સુપ્તજાગરિતા દેશવિરતાઃ કથ્યન્તે । અથ ચતુર્વિ-

કે જેસા જાગરિત કહા ગયા હૈ “સુત્તજાગરા વિ” એસા જો કહા
ગયા હૈ વહ અંશતઃ અવિરતિરૂપ સ્વપ્ન કે સદ્ભાવ કો એવં અંશતઃ
વિરતિરૂપ પ્રબોધ કે સદ્ભાવ કો લેકર કહા ગયા હૈ । સુપ્ત પ્રબુદ્ધતા
કે કારણ અવિરતિ કે સદ્ભાવ ઔર અસદ્ભાવ હૈં । તથા ચ-જર્હા પર
અવિરતિ હૈ વહાં દ્રવ્ય નિદ્રા સે વિહીનતા હોને પર ભી ભાવ કી
અપેક્ષા સે સુપ્તતા વિવેકિયોં દ્વારા કહી ગઈ હૈ ઔર જિસ્કે સર્વ-
વિરતિ કા સદ્ભાવ હૈ વહ જાગરિત કહા ગયા હૈ ઇસ પ્રકાર અંશતઃ
દોનોં કે સદ્ભાવ સે જીવ સુપ્તજાગરિત કહે ગયે હૈં । તાત્પર્ય કહને
કા યહ હૈ કિ જો જીવ સર્વવિરતિરૂપ જાગૃતિ સે રહિત હૈં વે અવિરતિ
વાલે જીવ સુપ્ત કહે ગયે હૈં, તથા જો સર્વવિરતિરૂપ જાગૃતિ સે સંપન્ન
હૈં વે જાગૃત કહે ગયે હૈં, ઔર જો જીવ અંશતઃ અવિરતિ વાલે હૈં
એવં અંશતઃ વિરતિ વાલે હૈં એસે દેશવિરતિ સંપન્ન જીવ સુપ્ત જાગરિત

રજુના સદ્ભાવથી તેને જાગૃત કહેવા છે. ‘સુત્તજાગરા વિ’ એવું જે કહેવામાં
આવ્યું છે. તે અંશતઃ અવિરતિરૂપ સ્વપ્નના સદ્ભાવને લઈને તથા અંશતઃ
વિરતિ રૂપ જાગૃતના સદ્ભાવને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. સુપ્ત પ્રબુદ્ધતાને
કારણે અવિરતિનો સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ છે. જ્યાં અવિરતિ છે ત્યાં
દ્રવ્યનિદ્રા ન હોવા છતાં પણ ભાવની અપેક્ષાએ વિવેકીઓ દ્વારા સુપ્તતા
કહેવામાં આવી છે. અને જેને સર્વ વિરતિનો સદ્ભાવ છે તે જાગૃત કહેવાય
છે. આ રીતના બંનેના અંશત સદ્ભાવથી જીવ સુપ્ત જાગૃત કહેવાય છે.
તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જે જીવ સર્વ વિરતિરૂપ જાગૃતિથી રહિત હોય
તે અવિરતિ વાળો જીવ સુપ્ત કહેવાય છે તથા જે સર્વવિરતિ રૂપ જાગૃતિ
વાળો છે. તે જાગૃત કહેવાય છે. અને જે જીવ અંશતઃ વિરતિ વાળો શ્રમણ
હોય એવો દેશવિરતિ સંપન્ન જીવ સુપ્તજાગૃત કહેવાય છે.

શતિદણ્ડકેપુ સુપ્તાદિભેદાન્ પ્રરૂપયન્નાહ-‘નેરહ્યા ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘नेरह्या
णं मंते !’ नैरयिकाः खलु भदन्त ! ‘किं सुप्ता पुच्छा’ किं सुप्ता इति पृच्छा
पुच्छेति पदेन ‘किं जागरा’ किं सुप्तजागरा’ इत्यनयोर्ग्रहणम् तथा च हे भदन्त !
ये इमे नारकास्ते सुप्ता वा जागरिता वा सुप्तजागरिता वेति गौतमस्य प्रश्नः,
भगवान्नाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नेरह्या सुप्ता’ नैरयिकाः
सुप्ताः विरतिरूपत्रोधाभावेन ते नैरयिकाः सर्वदा सुप्ता एव कथ्यन्ते सर्वं वाक्यं
सावधारणमिति न्यायेन सुप्ता एव ते नारका इत्यर्थः । एवकारव्यवच्छेदं स्वय-
मेव मूलकारः प्रदर्शयति-‘नो जागरा नो सुप्तजागरा’ नो जागरिताः विरत्य

કહે गए હૈં अब यहां से चतुर्विंशति दण्डकों में सुप्तादि भेदों की प्ररू-
पणा की जाती है-इसमें गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है-“नेरह्या णं
मंते ! किं सुप्ता पुच्छा०” हे भदन्त ! नारक जीव क्या सुप्त हैं ?
तथा पृच्छा पद से-“क्या जागरित हैं ? क्या सुप्त जागरित दोनों रूप
हैं ? ऐसा और ग्रहण कर लेना चाहिये । इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं-
“गोयमा ।” हे गौतम ! “नेरह्या सुप्ता” नैरयिक जीव सुप्त हैं नैरयिक
जीव सुप्त हैं इसका भाव ऐसा है कि नैरयिकों में विरतिरूप जागरित
अवस्था का सर्वदा अभाव रहता है इसलिए वे सुप्त के जैसे ही कहे
गये हैं । जिनने भी वाक्य होते हैं वे अवधारणा सहित होते हैं इस
नियम के अनुसार यही नैरयिक जीव सुप्त ही हैं ऐसा कहा गया
समझना चाहिये यहां “ही” पद से जिन अवस्थाओं का निराकरण
किया गया है वे “जागरित एवं सुप्तजागरित अवस्थाएँ हैं अतः “नो
जागरा नो सुप्तजागरा” ये नारक जीव इन दो अवस्थाओं वाले नहीं

હવે અહિંથી ચોવીસ દંડકોમાં કદા પ્રમાણેના સુપ્તાદિ ભેદોની પ્રરૂ-
પણા કરવામાં આવે છે આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રશ્ન છે પૂછે છે
કે નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં સુપ્તા પુચ્છા’ કે લગવન્ ! નારક જીવ શું સુપ્ત છે ?
કે, શું જાગૃત છે ? અગર સુપ્તજાગૃત બંને રૂપે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે ‘ગોયમા’ કે ગૌતમ ‘નેરહ્યા સુપ્તા’ નારકીય જીવો સુપ્ત છે. નારકીય
જીવો સુપ્ત છે, તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, નારકીયોમાં વિરતીરૂપ જાગૃત
અવસ્થાનો હમેશા અભાવ રહે છે. જેથી તેઓ સુપ્તની જેમજ કહેવાય છે.
જે વાક્યો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. તે અવધારણાવાળા હોય છે નિયમ અનુ-
સાર અહિંયાં નારકીય જીવો સુપ્ત જ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. અહિંયાં
‘હી’ પદથી જાગૃત અને સુપ્તજાગૃત અવસ્થાનું ગ્રહણ થયું છે. ‘નો જાગરા

માવાત્ નો સુપ્તજાગરિતાઃ દેશવિરતેરપ્યસત્ત્વાદિતિ । ‘एवं जाव चउरिंदिया’
 एवं यावत् चतुरिन्द्रियाः एवमेव-नारकवदेव एकेन्द्रियादारभ्य चतुरिन्द्रिय
 पर्यन्ताः जीवाः सर्वदैव सुप्ताः विरतैरभावात् अतएव नो जागरिता न वा सुप्त
 जागरिता इति समुदितार्थः । ‘पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ।’ पञ्चेन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त । ‘किं सुप्ता पुच्छा’ किं सुप्ता इत्येवं रूपेण पृच्छा
 प्रश्नः तत्र पुच्छेति पदम् ‘किं जागरा सुत्तजागरा’ इत्यनयोः संग्राहकश्च तथा च
 हे भदन्त ! ये इमे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवास्ते किं सुप्ताः जागरिताः
 सुप्तजागरिता वेति प्रश्नः । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे
 गौतम ! ‘सुप्ता’ सुप्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवाः विरत्यभावेन सर्वदैव
 होते हैं । जागरित तो ये इसलिये नहीं हैं कि इनमें विरति का अभाव
 रहता है और सुप्त जागरित इसलिये नहीं हैं कि इनमें देशविरति
 का अभाव रहता है “एवं जाव चउरिंदिया” इन नारकों के जैसा ही
 एकेन्द्रियजीव से लेकर चतुरिन्द्रियपर्यन्त के जीव सब ही सर्वदा
 सुप्त ही हैं ऐसा जानना चाहिए, क्योंकि इनमें भी विरति या देशवि-
 रति का सर्वथा अभाव रहता है इसलिये सिद्धान्त में इन्हें न जागरित
 कहा गया है और न सुप्तजागरित ही कहा गया है । “पंचेदियतिरि-
 क्खजोणिया णं भंते ! किं सुप्ता पुच्छा” अब गौतम प्रभु से ऐसा
 पूछ रहे हैं कि पंचेन्द्रियतिर्यञ्च क्या सुप्त हैं ? या जागरित हैं ? या
 सुप्त जागरित हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-“गोयमा !” हे
 गौतम ! पंचेन्द्रियतिर्यञ्च जीव “सुप्ता” सुप्त भी हैं कारण कि
 इनमें विरति का अभाव है, ‘नो जागरा’ जागृत नहीं है क्योंकि

‘नो सुत्तजागरा’ नारકજીવ જાગૃત હોતા નથી. તેમ સુપ્ત જાગૃત પણ હોતા નથી.
 જાગૃત તો તેઓ એટલા માટે નથી કે તેઓમાં વિરતિનો અભાવ રહે છે અને
 દેશ વિરતિનો અભાવ હોવાથી તેઓ સુપ્ત જાગૃત પણ નથી. ‘एवं जाव चउ-
 रिंदिया’ આ નારકજીવોની માફક એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના
 સજ્જના જીવો હમેશા સુપ્ત છે. તેમ સમજવું. કેમકે તેઓમાં વિરતિનો
 અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ રહે છે. જેથી સિદ્ધાન્તમાં તેઓને જાગૃત
 પણ નહિ અને સુપ્તજાગૃત પણ નહિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ‘पंचेदिय
 तिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं सुप्ता पुच्छा’ હવે ગૌતમ ! સ્વામી પ્રભુને એવું
 પૂછે છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો શું સુપ્ત છે ? કે જાગૃત છે. અથવા
 સુપ્ત જાગૃત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘गोयमा’ હે ગૌતમ ! પંચે
 ન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો ‘સુપ્તા’ સુપ્ત પણ છે. કારણ કે તેઓમાં વિરતિરૂપ

कइ णं भंते ! सच्चसुविणा पणत्ता, गोयमा ! बावत्तरिं सच्च-
 सुविणा पन्नत्ता । तित्थयरमायरो णं भंते ! तित्थयरंसि गब्भं
 वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ? गोयमा !
 तित्थयरमायरो णं तित्थयरंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं
 तीसाए महासुविणाणं इमे चोइसमहासुविणे पासित्ता णं
 पडिबुज्झंति तं जहा—गय—उसभ—सीह—अभिसेय जाव सिहिं
 च । चक्कवट्ठिमायरो णं भंते ! चक्कवट्ठिसि गब्भं वक्कममा-
 माणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ? गोयमा !
 चक्कवट्ठिमायरो चक्कवट्ठिसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं
 तीसाए महासुविणाणं० एवं जहा तित्थयरमायरो जाव सिहिं
 च । वासुदेवमायरो णं पुच्छा गोयमा ! वासुदेवमायरो जाव
 वक्कममाणंसि एएसिं चोइसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे सत्त
 महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति । बलदेवमायरो पुच्छा
 गोयमा बलदेवमायरो जाव एएसिं चोइसण्हं महासुविणाणं
 अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, मंडलिय-
 मायरो णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! मंडलियमायरो जाव
 एएसिं चोइसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं
 जाव पडिबुज्झंति ॥सू० २॥

छाया—संवृतः खलु भदन्त ! स्वप्नं पश्यति, असंवृतः स्वप्नं पश्यति,
 संवृतासंवृतः स्वप्नं पश्यति, गौतम ! संवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, असंवृतोऽपि
 स्वप्नं पश्यति, संवृतासंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, संवृतः स्वप्नं पश्यति यथातथ्यं
 पश्यति, असंवृतः स्वप्नं पश्यति तथा वा स भवति अन्यथा वा स भवति, संवृता-
 संवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति एवमेव । जीवाः खलु भदन्त ! किं संवृताः, असंवृताः
 संवृतासंवृताः ?, गौतम ! जीवाः संवृता अपि असंवृता अपि संवृत संवृता अपि

એવં યથૈવ સુપ્નાનાં દણ્ડકસ્તથૈવ મણિતવ્યઃ । કતિં ચલુ મદન્ત ! સ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 ગૌતમ ! દ્વિચત્વારિંશત્ સ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । કતિં ચલુ મદન્ત ! મહાસ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 ગૌતમ ! ત્રિંશદ્ મહાસ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । કતિં ચલુ મદન્ત ! સર્વસ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 ગૌતમ ! દ્વાસપ્તિઃ સર્વસ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । તીર્થકરમાતરઃ ચલુ મદન્ત ! તીર્થકરે
 ગર્ભં વ્યુત્ક્રામતિ (સતિ) કતિ મહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા પ્રતિબુદ્ધચન્તે ગૌતમ ! તીર્થકર-
 માતરઃ ચલુ તીર્થકરે ગર્ભં વ્યુત્ક્રામતિ એતેષાં ત્રિંશદ્ મહાસ્વપ્નાનાં (મધ્યે) હિમાન્
 ચતુર્દશમહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા ચલુ પ્રતિબુદ્ધચન્તે તથથા-ગોઽષ્ટમસિંહાભિષેક૦
 યાવત્ શિખિનં ચ । ચક્રવર્તિમાતરઃ ચલુ મદન્ત ! ચક્રવર્તિનિ ગર્ભં વ્યુત્ક્રામતિ
 કતિ મહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા ચલુ પ્રતિબુદ્ધચન્તે, ગૌતમ ! ચક્રવર્તિમાતરશ્ચક્રવર્તિનિ ગર્ભં
 વ્યુત્ક્રામતિ એતેષાં ત્રિંશદ્ મહાસ્વપ્નાનાં ૦ એવં યથા તીર્થકરમાતરો યાવત્ શિખિનં
 ચ । વાસુદેવમાતરઃ ચલુ પૃચ્છા, ગૌતમ ! વાસુદેવમાતરો યાવદ્ વ્યુત્ક્રામતિ
 એતેષાં ચતુર્દશનાં મહાસ્વપ્નાનામ્ અન્યતરાન્ સપ્તમહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા ચલુ
 પ્રતિબુદ્ધચન્તે । બલદેવ માતરઃ પૃચ્છા ગૌતમ ! બલદેવમાતરો યાવત્ એતેષાં ચતુ-
 ર્દશનાં મહાસ્વપ્નાનામ્ અન્યતરાન્ ચતુરો મહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા ચલુ પ્રતિબુદ્ધચન્તે ।
 માળ્ડલિકમાતરઃ ચલુ મદન્ત ! પૃચ્છા ૦ ગૌતમ માળ્ડલિકમાતરો યાવદ્ એતેષાં ચતુ-
 ર્દશનાં મહાસ્વપ્નાનામ્ અન્યતરમેકં મહાન્તં સ્વપ્નં દૃષ્ટ્વા યાવત્ પ્રતિબુદ્ધચન્તે ॥ સુ૦ ૨ ॥

ટીકા—‘સંવુડે ણં મંતે !’ સંવૃતઃ સાવધવિરતિરહિતઃ ચલુ મદન્ત !
 ‘સુવિણં પાસઈ’ સ્વપ્નં પશ્યતિ અસંવુડે ણં સુવિણં પાસઈ’ અસંવૃતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ
 ‘સંવુડાસંવુડે સુવિણે પાસઈ’ સંવૃતાસંવૃતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’

હસમેં પૂર્વપ્રકરણ મેં સ્વપ્નદર્શક કૌન હૈં યહ કહા જા ચુકા હૈં,
 અબ સ્વપ્ન કે યથાર્થ ઓર અયથાર્થ વિભાગ કો દિશ્વાને કે લિએ સૂત્ર-
 કાર “સંવુડે ણં મંતે” હત્યાદિ સૂત્ર કા કથન કરતે હૈં—

સંવુડે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ, અસંવુડે સુવિણં પાસઈ’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને સ્વપ્નદર્શન કે વિષય મેં
 વિશેષરૂપ સે સ્પષ્ટીકરણ કિયા હૈં । હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા
 પૂછા હૈં—‘સંવુડે ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! જો સંવૃત્ત સાવધ્ય કર્મ કી

આનાથી પહેલા પ્રકરણમાં સ્વપ્ન કૌણ જુએ છે એ બાબતનું વર્ણન
 કરવામાં આનું છે હવે સ્વપ્નનું યથાર્થપણું અને અયથાર્થપણું બતાવવાને
 માટે (લેહ બતાવવા માટે) સૂત્રકાર નિચેના સૂત્રનું કથન કરે છે.

‘સંવુડે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ, અસંવુડે સુવિણં પાસઈ’ હત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયનું વિશેષ રૂપથી
 સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવી રીતે પૂછે છે કે
 ‘સંવુડે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ’ હે ભગવાન ! જે સંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે ?

હે ગૌતમ ! 'સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' સંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં પશ્યતિ 'અસંવુડો વિ સુવિણં પાસહ' અસંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં પશ્યતિ 'સંવુડાસંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' સંવૃતાસંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં પશ્યતિ દેશવિરતઃ શ્રાવક इत्यर्थः सर्वेऽपि स्वप्नं पश्यन्तीत्यर्थः । નનુ યદિ સંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં પશ્યતિ, અસંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં પશ્યતિ, સંવૃતાસંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં પશ્યતિ, તદા સંવૃતાસંવૃતાદીનાં કો ભેદ इत्याशंक्य एतेषां वैलक्षण्यप्रतिपादनाय आह—'संवुडे सुविणं' इत्यादि 'संवुडे सुविणं पासह अहातच्चं पासह' संवृतः स्वप्नं पश्यति यथातथ्यं' पश्यति तथ्यं—सत्यमनतिक्रम्य वर्तमानं यथातथ्यम् सत्यमेव

નિવૃત્તિ કરનેવાલા હૈં વહ 'સુવિણં પાસહ' - સ્વપ્ન દેખતા હૈં ? 'અસંવુડે સુવિણં પાસહ' યા જો અસંવૃત હૈં વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈં ? યા 'સંવુડાસંવુડે સુવિણં પાસહ' જો સંવૃતાસંવૃત હૈં વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહલે હૈં—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જો સંવૃત હોતા હૈં વહ બી સ્વપ્નદેખતા હૈં । 'અસંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જો અસંવૃત હોતા હૈં વહ બી સ્વપ્ન દેખતા હૈં । તથા 'સંવુડાસંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જો સંવૃતાસંવૃત-દેશવિરતશ્રાવક હૈં વહ બી સ્વપ્ન દેખતા હૈં । અર્થાત્ યે સ્વ બી સ્વપ્ન દેખલે હૈં । હસ પ્રકાર કે કથન સે યહાં પર એસી આશંકા હો સકતી હૈં કિ જવ સંવૃત બી સ્વપ્ન દેખતા હૈં, અસંવૃત્ત બી સ્વપ્ન દેખતા હૈં, ઓર સંવૃતાસંવૃત બી સ્વપ્ન દેખતા હૈં તો ફિર સંવૃતા-સંવૃતાદિકોં મેં ભેદ કયો રહા ? હસ શંકા કી નિવૃત્તિ કે લિયે હન મેં વિલક્ષણતા-ભેદ-પ્રતિપાદન કે લિયે એસા કહા ગયા હૈં—કિ—'સંવુડે સુવિણં પાસહ, અહાતચ્ચં પાસહ' સંવૃત જો સ્વપ્ન દેખતા હૈં વહ ઉસ

અથવા 'અસંવુડે નં સુવિણં પાસહ' જે અસંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે અથવા તે 'સંવુડાસંવુડે સુવિણં પાસહ' જે સંવૃતાસંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે હે 'ગોયમા' ગૌતમ ! સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જે સંવૃત હોય છે તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે 'અસંવુડા વિ સુવિણં પાસહ' જે અસંવૃત જુએ છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે તથા 'સંવુડા સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જે સંવૃતાસંવૃત-દેશવિરતિ શ્રાવક છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત-અસંવૃત અને સંવૃતાસંવૃત બધા સ્વપ્ન જુએ છે.

આ કથનથી અહિંયાં એવી શંકા થાય છે જે સંવૃત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અસંવૃત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અને સંવૃતા-સંવૃત પણ સ્વપ્ન જુએ છે. તે પછી આ ત્રણેમાં ભેદ શું રહ્યો ? આ શંકાના નિવારણ માટે તેઓમાં ભેદ બાબતમાં પ્રશ્ન આ પ્રમાણે કહે છે. કે, 'સંવુડે સુવિણં પાસહ અહતચ્ચં પાસહ'

સર્વમકારેણાપાયરહિતં પश्यति यथा वीरप्रभुणा छद्मस्थावस्थायाश्चरमरात्रावसाने दृष्टं तत्सर्वं सत्यं जातमिति यद्यपि सर्वेषां संवृतादीनां स्वप्नदर्शनं कथितं तथापि संवृतस्य यादृशं स्वप्नदर्शनं जायते तत् सत्यं भवति, अन्ययोर्द्वयोस्तु यथातथ્યमयथातथ્યं वा स्वप्नदर्शनं भवति कार्यस्य वैलक्षण्यात् तत्कारणयोरपि वैलक्षण्यं भवतीति । इह संवृतो विशिष्टतरसंवृतत्वयुक्त एव ग्राह्यः, स च प्रायः क्षीणमलत्वात् देवतानुग्रहयुक्तत्वाच्च सत्यमेव स्वप्नं पश्यतीति । 'असंवृढे सुविणं पासइ तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' असंवृतः स्वप्नं पश्यति तथा वा स

સ્વપ્ન કો યથાતથ્ય-સત્ય કો ઉત્તલંઘન ન કરકે હી દેખતા હૈ અર્થાત્ સંવૃત્ત જીવ સંઘમી પુરુષ કે દ્વારા દેખા ગયા સ્વપ્ન સત્ય હી હૈ અસત્ય નહીં, જૈસા કી વીરપ્રભુને છદ્મસ્થાવસ્થા કી ચરમરાત્રિ કે અન્ત મેં જો સ્વપ્ન દેખે થે-વે સબ સત્ય હુએ । યદ્યપિ સબ સંવૃતાદિકોં કે સ્વપ્ન કા દેખના કહા ગયા હૈ તથાપિ સંવૃત્ત કે જૈસે સ્વપ્નદર્શન હોતા હૈ વહ તો સત્ય હી હોતા હૈ, અસંવૃત્ત ઓર સંવૃત્તા સંવૃત્ત इन दो का स्वप्नदर्शन सत्य भी होता है और असत्य भी होता है । कार्य में भिन्नता होने से कारण में भी भिन्नता होती है यहां संवृत पद से विशिष्टतर संवृतत्व से युक्त जीव ही ग्रहण किया गया है, यह प्रायः क्षीणमल वाला होने से और देवता के अनुग्रह से युक्त होने से सत्य ही स्वप्न देखता है । 'असंवृढे सुविणं पासइ, तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' 'असंवृत जीव जो स्वप्न

સંવૃત-સાવધપ્રવૃત્તિ વગરના જે સ્વપ્ન જુએ છે. તે યથાતથ્ય સ્વપ્નને એટલે સત્યના ઉદલંઘન વિનાનું જ જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત દ્વારા જોવામાં આવેલ સ્વપ્ન સત્ય જ હોય છે. અસત્ય હોતું નથી. જેમ કે મહા-વીર પ્રભુએ છદ્મસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાત્રીના અંતમાં જે સ્વપ્ન જોયા હતા તે સઘળા સત્ય જ થયા હતા. જો કે સંવૃતાદિકોને બધાજ સ્વપ્ન દેખાવાનું કહ્યું છે. તો પણ સંવૃતને જે સ્વપ્ન દર્શન થાય છે તે તો સત્ય જ હોય છે. અસંવૃત અને સંવૃતાસંવૃતનું સ્વપ્નદર્શન સત્ય સાચું પણ હોય છે. અને ખોટું પણ હોય છે. કાર્યમાં જુદાપણું હોવાના કારણે કારણમાં પણ જુદાપણું હોય છે. અહિંયા સંવૃત પદથી વિશેષ પ્રકારના સાવધપ્રવૃત્તિ વગરના જીવનું જ થકચુ કરવામાં આવ્યું છે. તે પ્રાયઃ ક્ષીણમળવાળા હોવાથી અને દેવતાઓના અવગ્રહવાળા (કૃપાવાળા) હોવાથી સત્ય જ સ્વપ્ન દેખે છે. 'અસંવૃઢે સુવિણં પાસઈ, તહા વા તં હોજ્જા અન્નહા વા તં હોજ્જા' અસંવૃત અસંઘમી જીવ જે

ભવતિ તથા વા કદાચિત્ સત્ય એવ મવતિ અન્યથા વા સ મવતિ, કદાચિદ્ અસત્યોઽપિ મવતિ, સંવૃતસ્વપ્નવદ્ અસંવૃતસ્વપ્નસ્ય નૈકાન્તિકો નિયમો યદયં સત્ય એવ મવેત્ કિન્તુ કદાચિદ્ યથાતથ્યોઽપિ મવેત્ કદાચિદયથાતથ્યોઽપિ મવેદિતિ । ‘સંવુડાસંવુડે સુવિળં પાસદ્ એવમેવ’ સંવૃતાસંવૃતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ એવમેવ, એવમિતિ સન્નિહિતપરામર્શકત્વેન સાન્નિધ્યતયા પરામૃષ્ટસ્યાસંવૃતસ્ય ઉપાદાનાદ્ અસંવૃતત્વત્ સંવૃતાસંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં કદાચિત્ યથાતથ્યં કદાચિદયથાતથ્યં વા પશ્યતીત્યર્થઃ । અથ જીવાદિષુ સંવૃતાદિકં દર્શયન્નાહ—‘જીવા ણં’ इत्यादि । ‘જીવા ણં મંતે ।’ જીવાઃ સ્વલુ હે મદન્ત । ‘કિં સંવુડા વિ અસંવુડા વિ સંવુડા

देखना है वह वैसा भी होता है—अर्थात् कदाचित् सत्य भी होना है । और कदाचित् असत्य भी होता है, संवृत के द्वारा देखे गये स्वप्न के जैसा इसके स्वप्न में ऐसा नियम नहीं है कि यह सत्य ही हो किन्तु यह कदाचित् सत्य भी होता है और कदाचित् असत्य भी होता है ‘संवुडासंवुडे सुविणं पासद् ’ इसी प्रकार से जो जीव संवृतासंवृत होता है और वह जो स्वप्न देखता है वह उसका देखा हुआ स्वप्न कदाचित् सत्य भी होता है और कदाचित् असत्य भी होता है । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जीवा णं मंते । किं संवुडा असंवुडा, संवुडासंवुडा’ हे भदन्त । जीव संवृत होते हैं ? या असंवृत होते हैं ? या संवृतासंवृत होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जीवा संवुडा वि, असंवुडा वि संवुडासंवुडा वि’

સ્વપ્ન જુએ છે. તે કોઈવાર સત્યપણ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણ હોય છે અર્થાત્ જેવું જુએ છે. તે તેવી જ રીતનું હોય છે. અને કોઈવાર અન્યથા એટલે કે તેનાથી જુદી જ રીતનું હોય છે. સંપ્રતે જોયેલા સ્વપ્નની માફક અસંપ્રતના સ્વપ્નમાં એવો નિયમ હોતો નથી કે તે સત્ય જ હોય પરંતુ તે કોઈ વખત સત્ય પણ હોય છે. અને કોઈ વખત અસત્ય પણ હોય છે. ‘સંવુડાસંવુડે સુવિળં પાસદ્’ જે છવ સંવૃતાસંવૃત દેશવિરતિ શ્રાવક હોય છે. અને તે જે સ્વપ્ન જુએ છે, તે સ્વપ્ન કોઈવાર સત્ય પણ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી છવોના સંવૃત, અસંવૃત, સંવૃતાસંવૃત પણા વિષે પ્રભુને પૂછતાં કહે છે કે ‘જીવા ણં મંતે કિં સંવુડા અસંવુડા સંવુડાસંવુડા’ હે ભગવન્ છવ સંવૃત હોય ? કે અસંવૃત હોય છે. અથવા સંવૃતાસંવૃત હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સંવુડા વિ

સંવુઢા વિ' જીવાઃ સંવૃતા અપિ અસંવૃતા અપિ સંવૃતાઽસંવૃતા અપિ ભવન્તીતિ
'એવં જહેવ સુત્તાણં દંડઓ તહેવ માણિયવ્વો 'એવં યથેવ સુપ્તાનાં દણ્ડકસ્તથે
નારકાદિચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ મણિતવ્યઃ । સ્વપ્નાધિકારાદેવ સ્વપ્નભેદં દર્શયિ
તુમાહ—'કહ્ણં મંતે !' ઇત્યાદિ । કહ્ણં મંતે ! કતિ સંખ્યકાઃ સ્વલ્લ મદન્ત
'સુવિણા પન્નત્તા' સ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા
ગૌતમ ! 'બાયાલીસં સુવિણા પન્નત્તા' દ્વિચત્વારિંશત્ સ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, વિશિષ્ટ
ફલસૂચકાઃ સ્વપ્ના દ્વિચત્વારિંશદેવ ભવન્તિ, અન્યથા તુ અસંખ્યેયા એવ સ્વપ્ન
ભવન્તિ ઇતિ જ્ઞેયમ્ । 'કહ્ણં મંતે !' કતિ સ્વલ્લ મદન્ત ! 'મહાસુવિણા પન્નત્તા'
મહાસ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતાઃ મહાન્તશ્ચ તે સ્વપ્નાઃ ઇતિ મહાસ્વપ્નાઃ સ્વપ્નનિ

જીવ સંવૃત મી હોતે હૈં અસંવૃત મી હોતે હૈં ઓર સંવૃતાસંવૃત મી
હોતે હૈં । 'એવં જહેવ સુત્તાણં દંડઓ-તહેવ માણિયવ્વો' હસ પ્રકા
જેસા પહિલે સુપ્તોં કાં દણ્ડક કહા હૈં, ડસી પ્રકાર સે નરકાદિચતુ
ર્વિંશતિદણ્ડક મેં સંવૃતાદિક દણ્ડક મી કહલેના ચોહિયે । અ
ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં—'કહ્ણં મંતે ! સુવિણા પણ્ણત્તા'
મદન્ત ! સ્વપ્ન કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં
'ગોયમા ! બયાલીસં સુવિણા પણ્ણત્તા' હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન ૪૨ કો
ગયે હૈં અર્થાત્ જો સ્વપ્ન વિશિષ્ટ ફલ કે સૂચક હોતે હૈં વે ૪૨ હો
તે હૈં । નહીં તો એસે વૈસે સ્વપ્ન તો અસંખ્યાત હોતે હૈં । અ
ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં—'કહ્ણં મંતે ! મહા સુવિણા પન્નત્તા'
મદન્ત ! મહાસ્વપ્ન કિતને હોતે હૈં ? યે સ્વપ્ન મહાફલ કે સૂચક હોતે

અસંવુઢા વિ સંવુઢા સંવુઢા વિ' એવ સંવૃત પણ હોય છે. અસંવૃત પણ હોય
છે. અને સંવૃતાસંવૃત પણ હોય છે. 'એવં જહેવ સુત્તાણં દંડઓ તહેવ માણિ-
યવ્વો' પહેલા જેવી રીતે સુપ્તના વિષયનો દંડક કહ્યો છે. એજ રીતે નારકાદિ
ચોવિસ દંડકોમાં સંવૃતાદિક દંડક પણ સમજી લેવો. હવે ગૌતમ સ્વામી
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'કહ્ણં મંતે ! સુવિણા પણ્ણત્તા' હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન કેટલા
પ્રકારના કહ્યા છે. તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા બયાલીસં
સુવિણા પણ્ણત્તા' હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન બેતાલીસ (૪૨) પ્રકારના કહ્યા છે. અર્થાત્ જે
સ્વપ્ન વિશેષ ક્ષણે બતાવનારા હોય છે તે સ્વપ્ન (૪૨) બેતાલીસ પ્રકારના
છે અર્થાત્ જેવા તેવા સ્વપ્નો તો અનેક હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાસ્વપ્નના પ્રકારો બહુવાની દૃષ્ટાથી મહાવીર
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'કહ્ણં મંતે મહાસુવિણા પણ્ણત્તા' હે ભગવન્ ! મહા-

મહત્ત્વં ચ મહત્ફલમૂચકત્વમ્ ફલનિષ્ઠં મહત્ત્વં ચ, इतरफलापेक्षयाऽतिशयित्वम्,
 तथा च इतरफलापेक्षया विलक्षणफलमूचकत्वमेव महास्वप्नत्वमिति । भगवा-
 नाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ गौतम ! ‘तीसं महासुविणा पणत्ता’ त्रिंशत्-
 त्रिंशत्संख्यकाः महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः ‘कइ णं भंते !’ कति खलु भदन्त ! ‘सव्व
 सुविणा पणत्ता’ सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ताः हे भदन्त ! संकलनया सर्वे कियन्तः स्वप्ना
 भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-‘गोयमा ! वावत्तरिसव्वसुविणा पणत्ता’ हे
 गौतम ! द्वावसतिः सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ताः । त्रिंशद् द्विचत्वारिंशच्चेति सर्वसंकलनया
 द्विसप्ततिरेव स्वप्ना इति भगवद् उत्तरम् । ‘तित्थगरमायरो णं भंते !’ तीर्थकर-
 मातरः खलु भदन्त ! ‘तित्थगरंसि गव्वं वक्कममाणंसि’ तीर्थकरे गर्भं व्युत्क्रामति

हैं—इसलिये इन्हें महास्वप्न कहा गया है। इतर फल की अपेक्षा
 इनके द्वारा सूचित फल में अतिशयिता रहती हैं—इसलिये इतर फला-
 पेक्षया विलक्षण फल-सूचक होने से ही स्वप्न में महास्वप्नता कही
 गई है। उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! तीसं महा सुविणा पणत्ता’
 हे गौतम ! महास्वप्न ३० कहे गये हैं। कइ णं भंते ! सव्वसुविणा
 पणत्ता’ हे भदन्त ! इस प्रकार से समस्त स्वप्न कितने होते हैं ?
 उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! वावत्तरिं सव्व सुविणा पणत्ता’ हे
 गौतम ! सब स्वप्नसंकलना से ७२ होते हैं। अब इन्हीं स्वप्नों के
 सम्बन्ध को लेकर प्रभु से गौतम इस प्रकार से पूछते हैं—‘तित्थयरमायरो
 णं भंते ! तित्थगरंसि गव्वं वक्कममाणंसि’ हे भदन्त ! तीर्थंकर की

સ્વપ્ન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. જે સ્વપ્ન મહાફળને આપનારા હોય છે, તે
 સ્વપ્નો. મહાસ્વપ્ન કહેવાય છે. બીજા સ્વપ્નના ફળની અપેક્ષાએ આ સ્વપ્ન
 દ્વારા સૂચવેલ ફળમાં અતિશયતા (વિશેષપણું) રહે છે જેથી બીજા ફળની
 અપેક્ષાએ વિલક્ષણ ફળનું સૂચક હોવાથી જ આ સ્વપ્નમાં મહાસ્વપ્નતા
 કહી છે. ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે
 ‘ગોયમા ! તીસં મહાસુવિણા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! મહાસ્વપ્ન ત્રીસ પ્રકારના
 કહ્યા છે. ‘કઈ ણં ભંતે ! સવ્વસુવિણા પણત્તા’ હે ભગવન્ આ રીતે બધા
 મળીને સ્વપ્નના કેટલા પ્રકાર હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે
 ‘ગોયમા ! વાવત્તરિં સવ્વ સુવિણા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! બધા મળીને સ્વપ્નના
 (૭૨) બોંતેર પ્રકાર કહ્યા છે.

હવે આ સ્વપ્નોના સંબંધને લઈને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે
 છે કે ‘તિત્થયરમાયરો ણં ભંતે ! તિત્થયરસિ ગવ્વં વક્કમમાણંસિ’ હે ભગવન્ !
 તિર્થંકર માતાએ જ્યારે તિર્થકરો તેઓના ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે

સતિ 'કહ મહાસુવિણે' કતિ મહાસ્વપ્નાન્-મહાફલસૂચકત્રિશત્સ્વપ્નમધ્યાત્ કત-
માન્ મહાસ્વપ્નાન્ 'પાસિત્તા ણં પઢિબુઝ્ઞંતિ' દૃષ્ટ્વા સ્વલુ પ્રતિબુદ્ધચન્તે ? મગવા-
નાહ-'ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'तित्थगरमायरो णं' तीर्थकर-
मातरः स्वलु 'तित्थगरंसि गव्भं वक्कममाणंसि' तीर्थकरे गर्भं व्युत्क्रामति-स्वज-
नन्या उदरे तीर्थकरे समांगते सतीत्यर्थः 'एएसि तीसाए म्हासुविणाणं' एतेषां
त्रिंशन्महास्वप્नानां मध्ये 'इमे चोदस म्हासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' इमान्
वक्ष्यमाणान् चतुर्दशमहारवपान् दृष्ट्वा स्वलु પ્રતિબુદ્ધચન્તે । મહાફલસૂચકાન્ ચતુ-
ર્દશમહાસ્વપ્ન-નેવ પરિગણયન્નાહ-'તં જહા' इत्यादि । 'तं जहा' तद्यथा 'गय-उसम-
-सीह अभिसेय जाव सिहिं च' गजवृषभसिंहामिषेकं यावत् शिखिनं च अत्र
यावत्पदेन पुष्पमालायुगल-चन्द्रसूर्य-ध्वज-कुम्भ-पद्म-सरोवर-क्षीर-समुद्रविमान

માતાએ જન્મ લે અનેકે ગર્ભ મેં આ જાતે હો । 'કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા'
તથા ૩૦ મહાસ્વપ્નો મેં સે કિનને મહાસ્વપ્નો કો દેખકર 'ણં
પઢિબુઝ્ઞંતિ' જગતી હો ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હો-'ગોયમા' હે
ગૌતમ ! 'તિત્થગરમાયરો ણં તિત્થગરંસિ' ગવ્ભં વક્કમમાણંસિ' તીર્થ-
કર કી માતાએ જન્મ તીર્થકર અનેકે ગર્ભ મેં અવતરિત હો જાતે હો
ઉસ સ્વપ્ન મેં 'एएसि तीसाए म्हासुविणाणं इमे चोदस म्हासुविणे
पासित्ता णं पडिबुज्झंति' इन ३० महास्वप્नों में से इन चौदह महा-
स्वप્नों को देखकर प्रतिबुद्ध हो जाती हैं-जग जाती हैं-वे १४ महा-
स्वप્न इस प्रकार से हैं-'गय-उसम-सीह-अभिसेय जाव सिहिं च'
गज, वृषभ, सिंह, अभिषेक, यावत्पद ग्राह्य-पुष्पमालायुगल, चन्द्र,
सूर्य, ध्वज, कुम्भ, पद्मसरोवर, क्षीर समुद्र, विमान और रत्नराशि

'કહ મહાસુવિણં પાસિત્તા' ત્રીસ મહા સ્વપ્નોમાંના કેટલા સ્વપ્નો જોઈએ.
'ણં પઢિબુઝ્ઞંતિ' તેઓની માતાઓ જાણી જાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે
કે 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'તિત્થગરમાયરો ણં તિત્થગરંસિ ગવ્ભં વક્કમમાણંસિ'
તિર્થકરની માતાઓ જ્યારે તિર્થકરો તેઓ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે 'एएसि
तीसाए म्हासुविणाणं इमे चोदस म्हासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' આ
ત્રીસ પ્રકારના મહાસ્વપ્નો પૈકી ચૌદ મહા સ્વપ્નોને જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય
છે. અર્થાત્ જાણી જાય છે તે ચૌદ મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે. 'गय-उसम-
सीह अभिसेय जाव सिहिं च' (૧) ગજ, (૨) વૃષભ (૩) ગણદ (૪) સિંહ (૫) અભિષેક અહિંયા યાવત્ પદ્મી (૬) પુષ્પમાલા યુગલ (૭) ચંદ્ર
(૮) સૂર્ય (૯) ધ્વજ (૧૦) કુમ્ભ (૧૧) પદ્મસરોવર (કમળોવાળું તળાવ) (૧૨)

—રત્નરાશયઃ અગ્નિશિખા इति नव संग्राह्याः शास्त्रप्रतिपादिताः। ‘चक्रवट्टिमायरो णं भंते !’ चक्रवर्तिमातरः खलु भदन्त ! ‘चक्रवट्टिसि गर्भं वक्त्रमाणंसि’ चक्रवर्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति ‘कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति’ कति महास्वप्मान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चक्रवट्टिमायरो’ चक्रवर्तिमातरः ‘चक्रवट्टिसि गर्भं वक्त्रमाणंसि’ चक्रवर्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति ‘एएसि तीसाए महासुविणाणं इमे चउइस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति’ एतेषां त्रिंशद्महास्वप्नानां मध्ये इमान् चतुर्दशमहास्वप्मान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते ‘एवं जहा तित्थगरमायरो जाव सिहिं च’ एवं यथा तीर्थकरमातरो यावत् शिखिनं च यथा तीर्थकरमातरस्तीर्थकरे गर्भं समागते सति महाफळसूचकत्रिंशत्स्वप्नानां मध्ये गजादिचतुर्दशमहास्वप्मान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध्यन्ते, तथा चक्रवर्तिमातरोऽपि चक्रवर्तिनि गर्भं समागते सति महाफळ सूचकान् गजादिशिखिपर्यन्तान् चतुर्दशमहास्वप्मान् पश्यन्ति दृष्ट्वा च प्रतिबुद्ध्यन्ते इति भावः । ‘वासुदेवमायरो णं पुच्छा’ वासुदेवमातरः खलु इति पृच्छा वासुदेवमातुः स्वप्न-

अग्निશિખા । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘चक्रवट्टिमायरो णं भंते !’ चक्रवर्ती की माताएँ हे भदन्त ! जब चक्रवर्ती उनके गर्भ में आ जाते हैं तब १४ महास्वप्नों में से कितने स्वप्नों को देखकर जग जाती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! चक्रवट्टिमायरो०’ हे गौतम ! चक्रवर्ती की माताएँ जब चक्रवर्ती उनके गर्भ में आ जाते हैं। तब ३० महास्वप्नों में से पूर्वोक्त १४ महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध हो जाया करती है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘वासुदेवमायरो णं पुच्छा०’ हे भदन्त ! वासुदेवों की माताएँ १४ महास्वप्नों में से कितने महास्वप्नों

ક્ષીર સમુદ્ર (દૂધનો સમુદ્ર) (૧૨) વિમાન (૧૩) અને રત્નરાશી (રત્નનો ઢગલો, હીરા, માણિક, આદી, સોનું) અને ૧૪ અગ્નિજ્વાલા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘ચક્રવટ્ટીમાયરો ણં ભંતે !’ હે ભગવન્ ! ચક્રવર્તિ રાજાઓ તેમની માતાઓના ગર્ભમાં આવે છે. તે વખતે તેમની માતાઓ આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના કેટલા મહાસ્વપ્નો જોઈને જાગી જાય છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા ચક્રવટ્ટી માયરો’ હે ગૌતમ ચક્રવર્તિની માતાઓ જ્યારે ચક્રવર્તિ તેમના ઉદરમાં આવે છે ત્યારે આ ત્રીસ મહાસ્વપ્નો પૈકીના ઉપર કહેલા (૧૪) ચૌદ મહાસ્વપ્નોને જોઈને જાગી જાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘વાસુદેવમાયરો ણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ ! વાસુદેવોની માતાઓ જ્યારે વાસુદેવો

વિષયે પૂર્વપ્રદર્શિતરૂપેણ પ્રશ્નઃ કર્તવ્યઃ તત્ર પુચ્છેતિ પદેન 'મંતે ! વાસુદેવંસિ ગર્ભં વક્ષમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' એતદન્તસ્ય સમ્પૂર્ણ-સ્યાપિ પ્રશ્નવાક્યસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'વાસુદેવમાયરો જાવ વક્ષમમાણંસિ' વાસુદેવમાતરો યાવદ્ વ્યુત્ક્રા-મતિ, અત્ર યાવત્પદેન 'વાસુદેવંસિ ગર્ભં' ઇત્યનયોર્ગ્રહણં ભવતિ 'એસિં ચોદસણં મહાસુવિણાણં' એતેવાં ચતુર્દશાનાં મહાસ્વપ્નાનામ્ 'અન્નયરે સત્ત મહાસુવિણે' અન્યતરાન્ સપ્તમહાસ્વપ્નાન્ 'પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' દૃષ્ટ્વા ચલ્લ પ્રતિબુદ્ધચન્તે 'બલદેવમાયરો પુચ્છા' બલદેવમાતરઃ પુચ્છા અત્રાપિ પુચ્છત્યનેન 'ણં મંતે ! બલ-દેવંસિ ગર્ભં વક્ષમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' ઇત્યન્તસ્ય સંપૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય સંગ્રહો ભવતીતિ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ ।

કો અનેકે ગર્ભ મેં આ જાને પર દેખતી હૈ ? ઓર દેખકર પ્રતિબુદ્ધ હોતી હૈ ? યહાં 'પુચ્છા' પદ સે 'મંતે ! વાસુદેવંસિ ગર્ભં વક્ષમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ પ્રશ્ન વાક્ય કે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ । 'વાસુદેવમાયરો જાવ વક્ષ-મમાણંસિ' હે ગૌતમ ! વાસુદેવોં કી માતાએ જબ વાસુદેવ અનેકે ગર્ભ મેં આ જાતે હૈ તબ 'એસિં ચોદસણં' હન ૧૪ મહાસ્વપ્નોં મેં સે કોઈ સાત મહાસ્વપ્નોં કો દેખકર પ્રતિબુદ્ધ હોતી હૈ । 'બલદેવમાયરો પુચ્છા' 'યહાં પુચ્છા' શબ્દ સે એસા આલાપ બનાકર બોલના ચાહિયે—'બલ દેવમાયરો ણં મંતે ! બલદેવંસિ ગર્ભં વક્ષમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' હે અદન્ત ! બલદેવકી માતા જબ બલદેવ અનેકે ગર્ભ મેં આ જાતે હૈ—તબ કિતને મહાસ્વપ્નોં કો દેખકર પ્રતિબુદ્ધ

છેઓના ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે કેટલા મહાસ્વપ્નોને જોઈને જાગી જાય છે. અહિંયાં 'પુચ્છા' એ પદથી 'મંતે વાસુદેવંસિ ગર્ભં વક્ષમમાણંસિ કહ મહા-સુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' આ પાઠને સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રશ્નવાક્યના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'વાસુદેવમાયરો જાવ વક્ષમમાણંસી' હે ગૌતમ વાસુદેવોની માતાઓ જ્યારે વાસુદેવ તેઓના ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે 'એસિં ચોદસણં' આ ચૌદ મહા સ્વપ્નો પૈકીના કેઈ સાત મહાસ્વપ્નોને જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. એટલે કે જાગી જાય છે 'બલદેવમાયરો પુચ્છા' અહિંયાં 'પુચ્છા' એ પદથી નીચે પ્રમાણેના આલાપક સમજ લેવો. 'બલ દેવમાયરો ણં મંતે ! બલદેવંસિ ગર્ભં વક્ષમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' હે ભગવન્ બળદેવની માતા જ્યારે બળદેવ તેમના ગર્ભમાં આવી છે ત્યારે કેટલા મહાસ્વપ્નોને જોઈને પ્રતિબોધિત થાય છે,

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘વલદેવમાયરો જાવ’ વલદેવમાતરો યાવત્ અવ યાવત્પદેન ‘ણં વલદેવંસિ ગઘ્મં વક્કમમાણંસિ’ इत्यन्तस्य ग्रहणं तथा च वलदेव मातरः खलु वलदेवे गर्भं व्युत्क्रामति सतीत्यर्थः संपद्यते ‘एएसि चोदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’ एतेषां चतुर्द शानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् चतुरो महास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध्यन्ते । ‘मंडलियमायरो णं भंते पुच्छा’ माण्डलिकमातरः खलु भदन्त ! इति पृच्छा पूर्ववत् प्रश्नः ‘मंडलियंसि गघ्मं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’

होती है ? इसके उत्तर में प्रभुने कहा—‘गोयमा ! वलदेवमायरो जाव’ हे गौतम ! वलदेव की माता जब वलदेव उनके गर्भ में आ जाते हैं— तब इन १४ महास्वप्नों में से किन्हीं ४ महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध होती है । यहां यावत्पद से ‘णं वलदेवंसि गघ्मं वक्कममाणंसि’ यहां तक का पाठ संगृहीत हुआ है । तथा च यह आलापक इस प्रकार से बताकर उत्तररूप में कहना चाहिये—‘वलदेवमायरो णं वलदेवंसि-गघ्मं वक्कममाणंसि एएसि चोदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘मंडलियमायरो णं भंते ! पुच्छा’ यहाँ पर भी ‘पुच्छा’ शब्द से ‘मंडलियंसि गघ्मं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’ इस पाठ का संग्रह हुआ है— तथा—च—हे भदन्त ! जब मांडलिक राजा अपनी माता के गर्भ में आता है तब उसकी माता कितने महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध

અર્થાત્ જાગી જાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા વલદેવમાયરો જાવ’ હે ગૌતમ ! બળદેવની માતા બ્યારે બળદેવ તેમના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના ચાર મહાસ્વપ્નો જાઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. એટલે કે જાગી જાય છે. અહિંયા ‘યાવત્’ પદથી ‘ણં વલદેવંસી ગઘ્મં વક્કમમાણંસિ’ અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અને આ આલાપક નીચે પ્રમાણે બતાવીને ઉત્તર રૂપે સૂત્રમાં કહેવો જોઈએ તે આલાપક આ પ્રમાણે છે. ‘વલદેવ માયરો ણં વલદેવંસિ ગઘ્મં વક્કમમાણંસિ’ ચોદસણ્હં મહા સુવિનાણં અન્નયરે ચત્તારિ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પડિવુજ્જંતિ !’ હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘મંડલિયમાયરોણં ભંતે ! પુચ્છા’ અહિં પણ પછુ ‘પુચ્છા’ એ શબ્દથી ‘મંડલિયંસિ ગઘ્મં વક્કમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પડિવુજ્જંતિ’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ

માયરો યાવત્ જાવ
પ્રદર્શ તથા ચ વલ્લે
‘એસિં ચોદસપ્તહં મહાસુ
વિણં જાવ’ એતેપાં વર્ણ
। પ્રતિબુદ્ધચન્તે । મં
! ઇતિ પૂરઝા પૂરત્
સેત્તા પં પઢિબુદ્ધં

તદેવમાયરો જાવ
‘મેં આ જાતે હૈ-
કો દેવકર પ્રતિબુદ્ધ
વત્તમમાણસિ’ યહાં
લાપક હસ પ્રકા
યરો પં ઘલદેવસિ
ાણં અવયરે ચત્તારી

યમાયરો પં મંતે !
ગર્ભં વદકમમાણસિ
કા સંગ્રહ હુઆ હૈ-
માતા કે ગર્ભ’ મેં
ો દેવકર પ્રતિબુદ્ધ

ગોયમા ઘલદેવમાયરો
। ગર્ભમાં આવે છે
પ્રતિબુદ્ધ થાય
‘જં વલ્લેવંસી ગર્ભ’
અરે આ આલાપક
એ તે આલાપક આ
ાણસિં ચોદસપ્તહં મહા
જાતિ’ હવે ગૌતમ
! પુછ્યાં અહિં પણ
મહાસુવિણે

ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌ
માયરો જાવ’ માળ્ડલિકમાતરો યાવત્ ‘એસિં ચોદસપ્તહં મહાસુ
વિણં જાવ’ મહાસ્વપ્નાનાં મધ્યે ‘અન્નયરં એગં મહાસુવિણં જાવ’
અન્યતરમ્ એકં મહાસ્વપ્નં યાવત્ પ્રતિબુદ્ધચન્તે માળ્ડલિકસ્ય
સૂચકચતુર્દશસ્વપ્નમધ્યાત્ યં કમપિ એકં મહાસ્વપ્નં દૃષ્ટ્વા પ્રતિ
સમુદિતાર્થઃ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

સ્વપ્નાધિકારાદેવ હદમપ્યાહ-‘સમણં મગવં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-‘સમણે મગવં મહાવીરે છઠમત્થકાલિય
રાઝયંસિ હમે દસમહાસુવિણે પાસિત્તા પં પઢિબુદ્ધે
ચ પં મહં ઘોરુવં દિત્તઘરં તાલપિસાયં સુવિણે પરા
ત્તા પં પઢિબુદ્ધે ૧ । એગં ચ પં મહં સુક્કિલ્લપક્કવગં
સુવિણે પાસિત્તા પં પઢિબુદ્ધે ૨ । એગં ચ પં મહં
પક્કવગં પુંસકોદ્દલગં સુવિણે પાસિત્તા પં પઢિબુદ્ધે ૩
મહં દામદુગં સઘ્વરયણામયં સુવિણે પાસિત્તા પં
એગં ચ પં મહં સેયં ગોવગ્ગં સુવિણે પાસિત્તા પં

હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! મંડલિય
યહાં યાવત્પદ સે ‘એસિં ચોદસપ્તહં મહાસુવિણાણં અન્નયરં
સુવિણં જાવ પાસિત્તા પઢિબુદ્ધંતિ’ હે ગૌતમ ! માળ્ડલિ
માતા જબ માળ્ડલિક રાજા ઉનકે ગર્ભ’ મેં અવતરિત હો
૧૪ મહાસ્વપ્નો’ મેં સે કિસી એક મહાસ્વપ્નો’ કો દેવકર
જાતી હૈ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

પ્રમાણુ છે. હે ભગવાન ! જ્યારે માંડલિક રાજા તેની માતાના
છે. ત્યારે તેની માતા કેટલા મહાસ્વપ્નો બેઠને પ્રતિબુદ્ધ થા
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે. ગોયમા ! મંડલિયમાયરો જાવ’ અહિયાં
‘એસિં ચોદસપ્તહં મહાસુવિણાણં અન્નયરં એગં મહાસુવિણં જાવ
બુદ્ધંતિ’ હે ગૌતમ માંડલિક રાજાની માતા જ્યારે માંડલિક
ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે આ ચોદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના કોઈ એક
બેઠને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ બગી બાય છે. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे
 पासित्ता णं पडिबुद्धे ६। एगं च णं महं सागरं उम्मीवीयी-
 सहस्सकलियं भुयार्हिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ७। एगं च
 णं महं दिणयरं तेयएणं जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ८।
 एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणु-
 सुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियं परिवेढियं सुविणे पासि-
 त्ता णं पडिबुद्धे ९। एगं च णं महं मंदरपव्वए मंदरचूलियाए
 उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे १०।
 जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोररूवं दित्तधरं तालपिसायं
 सुविणे पराजियं पासित्ता पडिबुद्धे तण्णं समणेणं भगवया
 महावीरेणं मोहणिज्जं कम्मं मूलाओ उग्घाड्ढे १, जण्णं समणे
 भगवं महावीरे एगं महं सुक्खिज्जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे
 भगवं महावीरे सुक्खज्झाणोवगए विहरइ २। जण्णं समणे भगवं
 महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे
 भगवं महावीरे विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं गणि-
 पिडगं आघवेइ, पन्नवेइ परूवेइ दंसेइ निदंसेइ उवदंसेइ तं
 जहा आयारं १ सूयगडं २ जाव दिट्ठिवायं १२। ३। जण्णं समणे
 भगवं महावीरे एगं महं दासदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासि-
 त्ता णं पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे दुविहे धम्मए पन्न-
 वेइ तं जहा अगारधम्मं वा अणगारधम्मं वा ४। जण्णं समणे
 भगवं महावीरे एगं महं सेयगोवगं जाव पडिबुद्धे तण्णं

समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णाइन्ने समणसंघे तं
जहा समणा सप्पणीओ सावया सावियाओ ५। जण्णं समणे
भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे
भगवं महावीरे चउव्विहे देवे पन्नवेइ तं जहा भवणवासी
वाणमंतरं जोइसियवेमाणिए ६। जण्णं समणे भगवं महावीरे
एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे तन्नं समणेणं भगवया महा-
वीरेणं अणाइए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने ७।
जन्नं सप्पणं भगवं महावीरे एगं महं दिणयरं जाव पडिबुद्धे
तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंते जाव केवलवर
नाणदंसणे समुप्पन्ने ८। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं हरि-
यवेरुलिय जाव पडिबुद्धे तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
ओराला कित्तिवन्नसइसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिणमंति
इति खलु समणे भगवं महावीरे इति खलु समणे भगवं महा-
वीरे ९। जन्ने समणे भगवं महावीरे मंदरपव्वए मंदरचूलियाए
जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे सदेवमणुयासुराए
परिसाए मज्झगए केवलीधम्मं आघवेइ जाव उवदंसेइ ॥सू.३॥

छाया-श्रमणो भगवान् महावीरः छन्नस्थकालिकायाम् अन्तिमरात्रौ इमान्
दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः तद्यथा एकं च खलु महान्तं घोररूपं दीप्त-
धरं तालपिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १। एकं च खलु महत्
शुक्लपक्षकं पुंस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः २। एकं च खलु महान्तं चित्र
त्रिचित्रपक्षकं पुंस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ३। एकं च खलु महान्तं
दामयुगं सर्वरत्नमयं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ४। एकं च खलु महान्तं श्वेतं
गोवर्गं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ५। एकं च खलु महत् पद्मसरः सर्वतः
समन्तात् कुमुदितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ६। एकं च खलु महासागरम्

ऊर्मिवीचिपट्टकलितं भुजाभ्यां तीर्णम् स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ७ ।
 एकं च खलु महान्तं दिनकरं तेजसा ज्वलन्तं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ८ ।
 एकं च खलु महान्तं हरितवैदूर्यवर्णाभेन निजकेन अत्रेण मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः
 समन्ताद् आवेष्टितपरिवेष्टितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ९ । एकं च खलु
 महान्तं मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकाया उपरि सिंहासनवरगतम् आत्मानं स्वप्ने
 दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १० यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महाघोर-
 रूपं दीप्तधरं तालपिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणेन भग-
 वता महावीरेण मोहनीयं कर्म मूलतः उद्घातितम् १ । यत् खलु श्रमणो भगवान्
 महावीर एकं महाशुक्लं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः
 शुक्लः श्वानोपागतो विहरति २ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महाचित्र
 विचित्रं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरो विचित्रं स्वसामयिक-
 परसामयिकद्वादशाङ्गं गणिषिट्कमारुपापयति, प्रज्ञापयति, मरूपयति, दर्शयति,
 निदर्शयति, उपदर्शयति तद्यथा आचारम् सूत्रकृतं यावत् दृष्टिवादम् ३ । यत् खलु
 श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् दामद्विकं सर्वरत्नमयं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रति-
 बुद्धः तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरो द्विविधं धर्मं प्रज्ञापयति तद्यथा अगार-
 धर्मं वा अणगारधर्मं वा ४ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् श्वेतं
 गोवर्गं यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य चातुर्वर्णाकीर्णः
 श्रमणसंघः, तद्यथा श्रमणाः श्रमण्यः श्रावकाः श्राविकाः ५ । यत् खलु श्रमणो
 भगवान् महावीर एकं महत् पद्मसरो यावत् प्रतिबुद्धः, तत् खलु श्रमणो यावद्
 महावीरः चतुर्विधान् देवान् प्रज्ञापयति तद्यथा भवनवासिनो वानव्यन्तराः
 ज्योतिषिकाः वैमानिकाः ६ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महासागरं
 यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण अनवदग्रं चातुरन्तं संसार
 कान्तारं तीर्णः ७ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महान्तं दिनकरं
 यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अनन्तं अनुत्तरं यावत्
 केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् ८ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत्
 हरितवैदूर्यं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्योदाराः कीर्त्ति-
 वर्णशब्दश्लोकाः सदेवमनुजासुरे लोके परिभ्रमन्ति इति खलु श्रमणो भगवान्
 महावीरः, इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर, इति ९ । यत् खलु श्रमणो भग-
 वान् महावीरो मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकायां यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणो भग-
 वान् महावीरः सदेवमनुजासुरायाः परिपदो मध्यगतः केवलं धर्ममारुपाप-
 यति यावदुपदर्शयति १० ॥ सू० ३ ॥

ટીકા—‘સમણે મગવં મહાવીરે’ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ ‘છઝમત્થકાલિયા’ છઝસ્થકાલિકાયાસ્ ‘અંતિમરાહ્યંસિ’ અન્તિમરાત્રી-છઝસ્થકાલસ્યા-ન્તિમરાજન્યામિત્યર્થઃ ‘ઈમે દસ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિબુદ્ધે’ ઇમાન્ દશમહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા સ્વલુ પ્રતિબુદ્ધઃ, યદા સ્વલુ શ્રમણો મગવાન્ છઝસ્થાવસ્થાયામાસીત્ તદા કદાચિત્ રાત્રેરન્તિમે ભાગે વક્ષ્યમાણાન્ દશમહાસ્વપ્નાન્ નિરીક્ષ્ય પ્રતિબુદ્ધ ઇતિ. ભાવાર્થઃ । કાંસ્તાન્ મહાસ્વપ્નાન્ તત્રાહ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તથથા ‘एगं च णं महं घोररुवदित्तधरं’ एकं च स्वलु महाघोररूपदीप्तधरम् घोरं-भयङ्करं यद्रूपं दीप्तं प्रकाशितम् अहङ्कारयुक्तं बलदर्पितं वा तद् धारयति यः सोऽतिघोररूपदीप्तधरः अतिभयङ्करो दीप्तिमांश्चेत्यर्थः एतादृशम् ‘तालपिसायं’

સ્વપ્નના અધિકાર હોને સે હી સૂત્રકાર યહ બી કહતે હૈં--

‘સમણે મગવં મહાવીરે છઝમત્થકાલિયા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને હસ સૂત્રદ્વારા શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર ને જો અપની છઝસ્થાવસ્થા કી અન્તિમ રાત્રિ મેં યહ દશ સ્વપ્ન દેસે ઉનકા ઉન્હેં કયા ફલ પ્રાપ્ત હુઆ-હસકા વિવેચન કિયા હૈ-‘સમણે મગવં મહાવીરે’ શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર સ્વામી ને ‘છઝમત્થકાલિયા’ છઝસ્થકાલ કી અર્થાત્ છઝસ્થાવસ્થા કી ‘અંતિમરાહ્યંસિ’ અન્તિમ રાત્રિ મેં ‘ઈમે દસ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિબુદ્ધે’ હન ૧૦ દસ મહાસ્વપ્નો’ કો દેસા ઓર દેસકર વે જાગરિત હો ગયે (તં જહા) વે ૧૦ મહાસ્વપ્ન હસ પ્રકાર સે હૈં-‘एगं च णं महं घोररुवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पसित्ता णं पडिबुद्धे’ સવ સે પ્રથમ સ્વપ્ન જો ઉન્હોને દેસા-

સ્વપ્નનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી તે વિષયમાં વધારે વિવેચન કરતાં સૂત્રકાર નીચેનું સૂત્ર કહે છે.

‘સમણે મગવં મહાવીરે છઝમત્થકાલિયા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરને પોતાની છઝસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાતમાં જે દશ સ્વપ્નો જોયા હતા. તે સ્વપ્નનું તેઓને શું ફળ મળ્યું એ વિષયમાં વિવેચન કરતાં કહે છે કે-‘સમણે મગવં મહાવીરે’ શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરને છઝમત્થકાલિયા’ પોતાના છઝસ્થકાળની એટલે કે છઝસ્થ અવસ્થાની ‘અંતિમરાહ્યંસિ’ છેલ્લી રાતમાં ‘ઈમે દસ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિબુદ્ધે’ નીચે પ્રમાણેના દસ મહાસ્વપ્નો તેઓએ જોયા અને તે જોઈને તેઓ જાગી ગયા. તે મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે—‘एगं च णं महं घोर रुवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पसित्ता णं पडिबुद्धे’ તેઓએ સૌથી

તાલપિશાચમ્ 'સુમિણે પરાજિયં' સ્વપ્ને પરાજિતમ્ 'પાસિત્તા ણં પઢિબુદ્ધે' દૃષ્ટ્વા
 સ્વલુ મતિબુદ્ધઃ ઇતિ પ્રથમસ્વપ્નઃ મતિબુદ્ધઃ ૧ । 'एगं च णं महं सुक्किलपक्खगं'
 एकं स्वलु महान्तं शुक्लपक्षकम् शुक्लौ-स्वभावत एव श्वेतौ पक्षौ यस्य स शुक्लपक्षः
 तादृशम् 'पुंसकोइलं' पुंसकोकिलम् पुरुषजातीयकं કોકિલમિત્યર્થઃ 'સુમિણે
 પાસિત્તા ણં પઢિબુદ્ધે' સ્વપ્ને દૃષ્ટ્વા સ્વલુ મતિબુદ્ધઃ ઇતિ દ્વિતીયઃ સ્વપ્નઃ ૨ ।
 'एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं' एकं च स्वलु महान्तं चित्र-
 विचित्रपक्षकं पुंसकोकिलम् चित्रविचित्रौ अनेकप्रकारकौ पक्षौ यस्य स तं कोकिल-
 पुरुषम् 'सुमिणे पामित्ता णं पडिबुद्धे' સ્વપ્ને દૃષ્ટ્વા સ્વલુ મતિબુદ્ધઃ ઇતિ તૃતીયઃ

ઉત્તરે એક બહુત બડે તાલપિશાચ વો અપને દ્વારા પરાજિત કિયા
 ગયા દેખા-યહ તાલપિશાચ બહુત અયંકર થા ઓર દ્વીસિમાન
 થા, અર્થાત્ હસ કા આકાર દેખનેવાલોં કો અયોત્પાદક થા અથવા
 અહંકાર સે યુક્ત થા ઓર વલ સે દર્પિત થા-એસે દીસિમાન્ ઘોરરૂપ
 ધારી પિશાચ કો સ્વપ્ન મેં અપને દ્વારા પરાજિત કિયા ગયા દેખકર વે
 છદ્ધસ્થાવસ્થાપન્ન મહાવીર પ્રતિબુદ્ધ હો ગયે । યહ પ્રથમ સ્વપ્ન હૈ । 'एगं
 च णं महं सुक्किलपक्खगं पुंसकोइलं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे'
 દૂસરે સ્વપ્ન મેં ઉન્હોને એક પુરુષજાતીય કોકિલ કો દેખા જો બહુત
 ઘડા થા-હનકે પંજ કાલે નહીં થે પ્રત્યુક્ત ચિલકુલ સ્પર્ધે થે । હસ સ્વપ્ન
 કો ઓ દેખકર વે જગ ઉઠે, 'एगं च णं महं चित्तविचित्त पक्खगं
 पुंसकोइलगं सुमिणे पामित्ता णं पडिबुद्धे' ત્રીસરા સ્વપ્ન જોં ઉન્હોને

પડેલું સ્વપ્ન જે જોયું તેમાં એક મોટા તાલપિશાચને એટલે તાડ જેવા લાંબા
 પિશાચને પેતાથી પરાજીત થતો જોયો. આ તાલપિશાચ ઘણો જ લયંકર હતો
 અને દીપ્તીવાળો હતો. અર્થાત્ તેનો આકાર જોવાવાળાને લય ઉત્પન્ન કરાવે
 તેવો હતો. અથવા અહંકાર વાળો હતો. અને તે તાલપિશાચ પેતાના બળથી
 ગર્વવાળો હતો. આવા ઘોરરૂપધારી અને અહંકારી તાલપિશાચને સ્વપ્નમાં
 પેતાનાથી પરાજય પામતો જોઈને છદ્ધસ્થ અવસ્થાવાળા મહાવીર પ્રભુ બળી
 ગયા. આ પડેલું સ્વપ્ન છે.

હવે બીજા સ્વપ્નનું વિવેચન કરવામાં આવે છે. 'एगं च णं महं सुक्कि-
 हपक्खगं पुंसकोइलं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' આ બીજા સ્વપ્નમાં તેઓએ એક
 પુંકોયલ (પુરુષ જાતનો કોયલ) સ્વપ્નમાં જોયો તે પુંકોયલ ઘણો મોટો
 હતો તેની પાછો કાળી ન હતી પરંતુ બિંદુલ ધોળી હતી. આ સ્વપ્નને
 જોઈને પણ તેઓ બળી ગયા. આ રીતનું આ બીજું સ્વપ્ન છે.

સ્વપ્નઃ ૩ । ‘एगं च णं महं दामदुगं’ एकं च खलु महत् दामद्विकम्-विशाल-
मालाद्वयमित्यर्थः कीदृशं मालाद्वयं तत्राह-‘सव्वरयणा’ इत्यादि । ‘सव्वरयणा-
मयं’ सर्वरत्नमयं-विविधप्रकारकरत्नघटितम् ‘सुविणं पासित्ता णं पडिबुद्धे’ स्वप्ने
दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति चतुर्थः स्वप्नः ४ । ‘एगं च णं महं सेयं’ एकं च खलु
महान्तं श्वेतं-शुक्लगुणोपेतमित्यर्थः ‘गोवग्गं’ गोवर्गम्-गर्वा समुदायम् ‘सुविणे
पासित्ता णं पडिबुद्धे’ स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति पञ्चमः स्वप्नः ५ । एगं

देखा वह इस प्रकार से है इस स्वप्न में भी उन्होंने एक बड़े भारी
पुरुष जातीय कोकिल को देखा, परन्तु इसके जो पंख थे वे चित्रविचित्र
-अनेक प्रकार के थे, इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे, ‘एगं च
णं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे’ चतुर्थ इस
स्वप्न में उन्होंने विशालमाला द्वय देखा-जो विविध प्रकार के रत्नों से
घटित था । इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे । ‘एगं च णं महं
सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे’ पांचवां स्वप्न उन्होंने जो
देखा उसमें एक विशाल शुभ्र गायों के झुंड को देखा । इस स्वप्न को

“एगं च णं महं वित्तवित्तपक्खगं पुंसकोइल्लं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे”
આ ત્રીજા સ્વપ્નમાં પણ તેઓએ એક ઘણા મોટા પુંકોકિલ (પુરુષ જાતના
કોયલનેજ) તેઓએ જોયો પણ આની જે પાંખો હતી તે અનેક પ્રકારે
ચિત્ર-વિચિત્ર-રંગબેરંગી હતી. આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા.
આ રીતનું આ ત્રીજું સ્વપ્ન છે.

“एगं च णं महं दामयुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे”
ચોથા સ્વપ્નમાં તેઓએ વિશાળ એ માળાઓ જોઈ-જે અનેક રત્નોથી
ઘડેલી હતી આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા આ રીતનું આ
ચોથું સ્વપ્ન છે.

“एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” આ પાંચમાં
સ્વપ્નમાં એક ઘણા મોટા ગાયોના ધણને તેઓએ જોયું આ સ્વપ્નને જોઈને
પણ તેઓ જાગી ગયા. આ પ્રકારનું આ પાંચમું સ્વપ્ન છે.

च णं महं पउमसरं 'एकं च खलु महत् पञ्चसरः 'सव्वओ समंता कुसुमियं' सर्वतः समन्तात् कुसुमितम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति पठः स्वप्नः ६ । एगं च णं महं सागरं' एकं च खलु महान्तं सागरम्-समुद्रम् 'उम्मिचीयीसहस्सकलियं' ऊर्मिचीचिसहस्रकलितम् ऊर्मयो-महा-कल्लोलाः, वीचयस्तु हस्वकल्लोलाः, अथवा उर्मिणां वीचयः समूहाः, ऊर्मि-वीचयः ऊर्मिसमूहास्तासां सहस्राणि तैः कलितं समुपेतम् समुद्रम् 'भुयाहिं तिन्नं' भुजाभ्यां तीर्णम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति सप्तमः स्वप्नः ७ । 'एगं च णं महं दिणयरं' एकं च खलु महान्तं दिनकरम् भास्करम् 'तेयसा जलंतं' तेजसा ज्वलन्तम्-भास्वरकिरणैः प्रदृष्टम् 'सुविणे

भी देखकर वे जग उठे, 'एगं च णं महं पउमसरं' सव्वओ समंता कुसु-मियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' छठे स्वप्न में महावीर ने बड़े विशाल पञ्चसरोवर को जो कि सब ओर कुसुमित था देखा, इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे 'एगं च णं महं सागरं' उम्मिचीयीसहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' सातवें स्वप्न में उन्होंने एक विशाल सागर को जो कि बड़ी २ कल्लोलों से तथा छोटी २ कल्लोलों से क्षोभित हो रहा था अपनी भुजाओं से पार किया गया देखा। अथवा जो हजारों बड़ी २ कल्लोलों के समूह से युक्त था ऐसा अर्थ "उर्मिचीचिसहस्रकलितम्" पाठ का अर्थ होता है। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे। 'एगं च णं महं दिणयरं' तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' आठवें स्वप्न में उन्होंने

एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" आ छठा स्वप्नमां महावीर प्रभुओ धण्णु विशाण पञ्चसरोवर (कमणोवाणुं सरोवर) ने के ओ आरे तरङ्ग पुणोवाणुं जेथुं हुतुं. आ पञ्च सरोवर जेधने पणु तेओ जगी गया.

"एगं च णं महं सागर उम्मिचीयीसहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" आ सातमां स्वप्नमां तेओओ ओक विशाण सागर के ओ नाना मोटा कल्लोला-तरंगोथी क्षुभित थर रह्यो हुतो तेवा सागरने पोते पोतानी लुजथी तरी जता पोताने जेया अथवा तो "उर्मिचीचिसह-स्रकलितम्" ओटवे के हुजरो मोटा मोटा कल्लोला तरंगोवाणो ते सागर हुतो ओवो अर्थ आ पाठनो थाय छे. आ स्वप्नने जेधने पणु तेओ जगी गया. "एगं च णं महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" आ

पासित्ताणं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति अष्टमः स्वप्नः ८ । 'एगं च णं म' एकं च खलु महत् 'हरिवेरुलियवन्नाभेण' हरिवैडूर्यवर्णाभेण-वैडूर्यमणि-वत् हरितवर्णवता 'नियगेणं अंतेणं' निजकेन अन्त्रेण 'आंत' इति प्रसिद्धेन 'माणु-सुत्तरं पव्वयं' मानुषोत्तरम् पर्वतम् 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् 'आवेढिय परिवेढियं' आवेष्टितपरिवेष्टितम् आ=अभिविधिना वेष्टितं सर्वतो वेष्टितमित्यर्थः परिवेष्टितं पुनः पुनः वेष्टितम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' वैडूर्यमणि-वत् हरिद्वर्णेन स्वकीयेन अन्त्रेण सर्वतः पुनः पुनः वेष्टितं मानुषोत्तरं पर्वतं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति नवमः स्वप्नः । 'एगं च णं महं मंदरे पव्वए' एकं च खलु महति मन्दरे पर्वते 'मंदरचूलियाए उवरिं' मंदरचूलिकाया उपरि-ऊर्ध्वभागे 'सीहासण-वरगयं' सिंहासनवरगतम् 'अप्पाणं' आत्मानम्-स्वकीयशरीरमित्यर्थः 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति दशमः स्वप्नः १० ।

अपने तेजसे चमकते हुए-भास्वर किरणों से प्रवृद्ध हुए-ऐसे एक विशाल सूर्य को देखा । इस स्वप्न को देखकर के भी वे जग उठे 'एगं च णं महं' हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढिय परिवेढियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' नौवे स्वप्न में उन्होंने देखा कि विशाल मानुषोत्तर पर्वत वैडूर्यमणि के जैसी हरितवर्णवाली अपनी आंत से चारों ओर से अच्छी प्रकार पुनः पुनः वेष्टित हुआ है । इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे । 'एगं च णं महं' मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' १० वे इस स्वप्न में उन्होंने जो

आठमां स्वप्नमां तेओओ पोताना तेओथी यमकता देहीअमान डीरओथी प्रकाशता ओवा सूयने तेओओ लेथो, आ स्वप्नने लेधने पणु तेओओ नगी गया, आ रीतनुं आ आठमुं स्वप्न छे

“एगं च णं महं' हरिवेरुलियवन्नाभेण नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियपरिवेढियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” आ नवमां स्वप्नमां तेओओ ओक विशाण मानुषोत्तर पर्वत, वैडूर्यमणि ओवा हरित-दीदारंगना पोताना आंतरडाओथी आरे तरक्कीटाणेदो लेथो अर्थात् दीदारंगना पोताना आंतरडाओथी मानुषोत्तर पर्वतने वारंवार वीटणायेदो लेथो आ स्वप्नने लेधने पणु तेओओ नगी गया आ रीतनुं आ नवमुं स्वप्न छे.

‘एगं च णं महं' मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” आ दसमां स्वप्नमां पोताने विशाण

મગવતા મહાવીરસાધિના દૃષ્ટાન્ દશવિધાન્ સ્વપ્નાન્ સ્વરૂપત ઉપવર્ણ્ય તાદૃશસ્વપ્નાનાં કીદૃશં ફલમધૂદિતિ વિવેચયન્નાહ—‘જળ્લ’ ઇત્યાદિ । ‘જળ્લ’ મગવં સમણે મહાવીરે’ યત્તલ્લ યસ્માત્ કારણાત્ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ ‘ઁગં મહં ઘોરુવદિત્તધરં તાલપિસાયં’ ઁકં મહાન્તં ઘોરુવદિત્તધરં તાલપિસાયમ્ ઘોરં મયાનકમ્ દીપ્તં-પ્રકાશમાનસ્વરૂપધારિણમ્ તાલવૃક્ષવત્ સ્વભાવતોડતિદીર્ઘં લમ્વાયમાનમ્ પિસાયં-વ્યન્તરજાતીયકમ્ ‘સુવિણે’ સ્વપ્ને ‘પરાજિયં’ પરાજિતમ્ સ્વાત્મના પરાશ્રુતમ્ ‘જાવ’ યાવત્-અત્ર યાવત્પદેન ‘પાસિત્તા ણં’ ઇત્યસ્ય સંગ્રહઃ— દૃષ્ટ્વા લલ્લ ‘પડિવુદ્ધે’ પ્રતિવુદ્ધઃ—જાગૃતો યસ્માત્ ‘તળ્લ’ તત્ ‘લલ્લ તસ્માત્કારણાત્ ‘સમણેણં મગવયા મહાવીરેણં’ શ્રમણેન મગવતા મહાવીરેણ ‘મોહણિજ્જે કમ્મે’ મોહનીયં કર્મ ‘મૂલાઓ ડગ્ધાપિણ’ મૂલાદુ ડગ્ધાતિતમ્ ઉત્પૂર્વકસ્ય હન્તેઃ

દેખા વહ્ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—ઈસમ્ને ડન્હોને અપને આપ કો વિશાલ મન્દર પર્વત કો મન્દરચૂલિકા કે ડપર શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર સ્થિત દેખા । ઇસ સ્વપ્ન કો ઓ દેખકર વે જગ ડઠે । ઇસ પ્રકાર સે હન મગવાન્ મહાવીર દ્વારા દેખે ગયે ૧૦ સ્વપ્નોં કા સ્વરૂપ વર્ણન કરકે અથ સૂત્ર-કાર યહ કહતે હૈં કિ હન સ્વપ્નોં કા ડન્હોને કયા ફલ પ્રાપ્ત કિયા— ‘જળ્લ સમણે મગવં મહાવીરે ઁગં મહં ઘોરુવદિત્તધરં તાલપિસાયં સુવિણે પરાજિયં જાવ પાસિત્તા ણં પડિવુદ્ધે’ જિસ કારણ સે શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર અયાનક ઁવં પ્રકાશમાન સ્વરૂપ ધારી તથા તાલ-વૃક્ષકે જૈસા સ્વભાવતઃ અતિદીર્ઘ લમ્બે-વ્યન્તરજાતીય પિસાયં કો સ્વપ્ન મ્ને અપને દ્વારા પરાજિત હુઆ યાવત્ દેખકર કે પ્રતિવુદ્ધ હુણ, ‘તળ્લ સમણેણં મગવયા મહાવીરેણં મોહણિજ્જે કમ્મે મૂલાઓ ડગ્ધા-

મન્દર-મેઝ પર્વતની મન્દરચૂલિકા ડપર શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર બિરાજતા લેખા. આ સ્વપ્નને લેધને પણ નેઓ લાગી ગયા આ રીતનું આ દસમું સ્વપ્ન છે.

આ રીતે ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુએ લેએલા દસ મહાસ્વપ્નોનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર તે સ્વપ્નોનું તેઓને શું ફળ પ્રાપ્ત થયું તેનું નિરૂપણ કરે છે.

“જળ્લ સમણે મગવં મહાવીરે ઁગં મહં ઘોરુવદિત્તધરં તાલપિસાયં સુવિણે પરાજિયં જાવ પાસિત્તા ણં પડિવુદ્ધે” જે કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ અયાનક રૂપધારી અને પ્રકાશયુક્ત રૂપવાળા તેમજ તાલ-વૃક્ષની જેમ સ્વભાવથી જ ધણી લાંબા વ્યન્તર બાતિના પિસાયને પોતાનાથી પરાજિત પામતો સ્વપ્નમાં લેયો અને લેધને લાગી ગયા. “તળ્લ સમણેણં મગવયા મહાવીરેણં મોહણિજ્જે કમ્મે મૂલાઓ ડગ્ધાઈ” આ સ્વપ્નના

નિરન્વયો વિનાશ इत्यर्थः सम्पद्यते तथा च पिशाचः स्वात्मना पराजितः दृष्टो
यस्मात् तस्मात् भगवता मोहनीयं कर्म सर्वथा समूलकमेव विनाशितमिति भावः ।
तालो वृक्षविशेषः स च स्वभावादेव दीर्घो भवति ततश्च ताल इव दीर्घः पिशाच-
स्तालपिशाचस्तं तालपिशाचम् यथा पिशाचो हि स्वभावत एव क्रूरस्तथा मोह-
नीयकर्माणि अतिशयितदुःखजनकत्वात् क्रूरमिति भयप्रदत्वसाधर्म्यात् मोह-
नीयकर्मणः पिशाचसादृश्यमुक्तमिति भावः १ । 'जणं समणे भगवं महावीरे'
यत्खलु यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं सुक्किल्ल जाव पडिबुद्धे' एकं
शुकलं यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'एकखणं पुंमकोइलं सुविणे पासित्ता णं'

યિ' હસ કારણ સે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને મોહનીય કર્મ કા નિર-
ન્વય (સર્વથા) વિનાશ ક્રિયા । 'ઉદ્ઘાતિત' ઉત્પૂર્વક હન્ ધાતુ કા નિર-
ન્વય વિનાશ એસા અર્થ હોતા હૈ । તથા ચ ભગવાન્ ને પિશાચ કો અપને
દ્વારા પરાજિત ક્રિયા હુઆ દેખા-હસકે ફલ સ્વરૂપ ઉન્હોને સમસ્ત
મોહનીય કર્મ કા જડમૂલ સે વિનાશ કર દિયા । તાલ એક જાતિકા
વૃક્ષ વિશેષ હોતા હૈ, યહ સ્વભાવ સે હી દીર્ઘ (લમ્બા) હોતા હૈ । પિશાચ
મો તાલ કે જૈસા હી દીર્ઘ થા । તથા પિશાચ જૈસા સ્વભાવ સે હી ક્રૂર
હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે મોહનીય કર્મ બી અતિશયિત દુઃખજનક
હોને સે ક્રૂર કહા ગયા હૈ । હસ પ્રકાર ભયપ્રદત્વ સાધર્મ્ય સે મોહનીયકર્મ
કો પિશાચ કા સાદૃશ્ય કહા ગયા હૈ । 'જણં સમણે ભગવં
મહાવિરે એગં મહં સુક્કિલ્લ જાવ પડિબુદ્ધે' જિસ કારણ

ફળરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ મોહનીય કર્મને સર્વથા નાશ
કર્યો "ઉદ્ઘાતિત" ઉત્પૂર્વક હન્ ધાતુને નિરન્વય-વિનાશ એ પ્રમાણે અર્થ
ધાય છે. તેમજ ભગવાને તે પિશાચને પોતાનાથી પરાજિત થતો બોલ્યો,
આના ફળ રૂપે ભગવાને સમસ્ત મોહનીય કર્મને જડમૂળથી વિનાશ કર્યો.
'તાલ' એક જાતનું વૃક્ષ (ગાડ) હોય છે તે સ્વાભાવિક રીતે જ ઘણું લાંબું
હોય છે, આ પિશાચ પણ તાલવૃક્ષ જેવો જ લાંબો હતો તથા પિશાચ
જેમ સ્વભાવથી જ ક્રૂર-નિષ્ક્રૂર હોય છે, તેવી જ રીતે મોહનીય કર્મ પણ
અત્યંત દુઃખજનક હોવાથી ક્રૂર રૂપે કહેલ છે, આ રીતના ભયપ્રદત્વના
સરખાપણથી મોહનીય કર્મને પિશાચની સાથે સરખાવવામાં આવ્યું છે.

"જણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં સુક્કિલ્લ જાવ પડિબુદ્ધે" જે
કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી એક શુકલ યાવત્ પુરૂષ જાતના

इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति तथा च यस्माद् एकं महान्तं शुक्लपक्षवन्तं पुरुषजातीयं कोकिलं पक्षिणं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः 'तण्णं समणे भगवं महावीरे' तत् खलु तस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'सुक्कज्झाणोवगए विहरइ' शुक्लध्यानोपगतो विहरति शौक्लयात्मकसामान्यधर्मेण पुरुषकोकिलध्यानयोः समानता दर्शितेत्यर्थः २ । 'जण्णं समणे भगवं महावीरे' यत् खलु यस्मात्कारणात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे' एकं महत् चित्तविचित्रयावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'पक्षवगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं' इत्यस्य सङ्ग्रहः, तथा च यस्मात् एकं महान्तं चित्रविचित्रपक्षकं पुरुषकोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वान् इत्यर्थः संपद्यते 'तण्णं' तत्खलु तस्माद्-तस्मादेव कारणात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं' विचित्रं स्वसामयिकपरसामयिकं द्वादशाङ्गम् 'गणिपिटगं' गणिपिटकम्-गणिशब्दः,

श्रमण भगवान् महावीर एक शुक्ल यावत्-पक्षवाले पुरुष जातीय कोकिल पक्षी को स्वप्न में देखकर प्रतिबुद्ध हुए । 'तण्णं समणे भगवं महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ' इसीके फल स्वरूप वे शुक्ल ध्यानोपगत हुए शौक्लयात्मक सामान्य धर्म को लेकर पुरुष कोकिल और ध्यानो में समानता दिखलाई है । 'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे' जिस कारण से श्रमण भगवान् महावीर एक महान् चित्र विचित्र पंखोंवाले पुरुष कोकिल को स्वप्न में देखकर प्रतिबुद्ध हुए-इसी के फल स्वरूप 'समणे भगवं महावीरे' 'श्रमण भगवान् महावीरने' विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं गणिपिटगं आघवेइ' विचित्र तथा स्वसमय एवं परसमय के स्वरूप का प्रतिपादन करनेवाले बारह अंग रूप गणिपिटक का सामान्य विशेषरूपसे कथन किया है, 'पन्नवेइ' वचन

डोयत्र पक्षीने स्वप्नमां लेधने जगी गया तेना इण इये "तण्णं समणे भगवं महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ" शुक्लध्यान मुक्त थया. अहिं श्वेतताइय समानता पुं'डोडिलनी पांथ अने लगवानना ध्यानमां डुडी छे. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे" ने डारणे श्रमणु लगवान् महावीरे ओक महान् चित्र विचित्र-रंगभेरंगी पांथोवाणा पुरुष डोडिलने स्वप्नमां लेधने पोते जगी गया. तेना इलइये "समणे भगवं महावीरे" श्रमणु लगवान् महावीर स्वामीओ "विचित्त ससमय परसमइयं दुवालसंगं गणिपिटगं आघवेइ" विचित्र तेमज्ज स्वसमय अने पर समयना स्वइपत्तुं प्रतिपादव करवावाणा गणिपिटकनुं सामान्य अने विशेष इथी कथन कथुं छे "पन्नवेइ" वचनपर्याय विगेरेना लेदथी तेनी प्रज्ञापना

અર્થપરિચ્છેદવાચકસ્તેન ગણિનામ્-અર્થપરિચ્છેદાનામ્ પિટકમિવ પિટકમ્-
આશ્રય્ય इति गणिपिटकम् अथवा गणो गच्छो गुणगणो वा सोऽस्यास्तीति
गणी=आचार्यस्तेषां गणिनाम् आचार्याणाम् पिटकमिव-सर्वस्वभाजनमिव गणि-
पिटकम् 'आघवेइ' आख्यापयति सामान्यतया विशेषतया वा 'पन्नवेइ' प्रज्ञाप-
यति-वचनपर्यायादिभेदेन कथयति 'परूवेइ' प्ररूपयति-स्वरूपतः कथयति
'दंसेइ' दर्शयति-उपमानोपमेयभावेन कथयति 'निदंसेइ' निदर्शयति-कथंचित्,
अगृह्यतामपि परमकृपया निश्चयेन पुनः पुनर्दर्शयति इति उवदंसेइ' उपदर्शयति-
पराजुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा निश्चयेन पुनःपुनः कथयति । 'तं जहा'

પર્યાયાદિ કે ભેદ સે ઉત્તરી પ્રજ્ઞાપના કી હૈ, 'પરૂવેइ' સ્વરૂપ સે
ઉત્તરી પ્રરૂપણા કી હૈ । 'દંસેइ', ઉપમાન ઉપમેયભાવ સે ઉત્તરકા
કથન કિયા હૈ । નિદંસેइ' નહીં ગ્રહણ કરનેવાલે જીવોં કો ભી પર
મકૃપા સે વાર ૨ ઉસે દિશ્વલાયા-અર્થાત્ ઇન્હેં ઉત્તરકા વાર ૨ ઉપદેશ
સુનાયા 'ઉવદંસેइ' દુસરોં કો ઉનકે કલ્યાણ કી ભાવના સે યા ભવ્ય-
જીવોં કે હિત હોને કી ભાવના સે પુનઃ પુનઃ ઉનકે પ્રતિ ઉસે
કહા । યહાં ગણિ શબ્દ અર્થપરિચ્છેદ કા વાચક હૈ, ઇસસે યહ
ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાંગ અર્થપરિચ્છેદોં કા પિટક (મંજૂષા પેટીસ્વરૂપ)
કે જૈસા પિટક હૈ-અર્થાત્ આશ્રય્ય હૈ । અથવા ગણ નામ ગચ્છ અથવા
ગુણગણ, યહ જિસ કે હોતા હૈ વહ ગણી-આચાર્ય હોતા હૈ । યહ
દ્વાદશાંગ ઉન ગણિયોં કા-આચાર્યોં કા-સર્વસ્વભાજન કે જૈસા હોતા
હૈ । ઇસલિયે ઇસે ગણિપિટક કહા ગયા હૈ । 'તં જહા' યહ ગણિપિટક

કરી છે. “પરૂવેइ” સ્વરૂપથી તેની પ્રરૂપણા કરી છે “દંસેइ” ઉપમાન, ઉપ
મેયભાવથી તેનું કથન કર્યું છે. ‘નિદંસેइ’ ઉપદેશ ગ્રહણ ન કરનારા જીવોને
પણ ઘણી જ કૃપાથી વારંવાર તેઓને દષ્ટાંતપૂર્વક બતાવ્યું. અર્થાત્ તેઓને
વારંવાર ઉપદેશ સંભળાવ્યો. “ઉવદંસેइ” બીજાના કલ્યાણની ભાવનાથી
અથવા ભવ્ય જીવોના હિતની ભાવનાથી વારંવાર-તેઓને ઉપદેશ આપ્યો.
અહિયાં ગણિશબ્દ, અર્થ પરિચ્છેદનો વાચક છે. તેથી આ ગણિપિટકરૂપ
દ્વાદશાંગ અર્થ પરિચ્છેદોનું પિટક (મંજૂષા-પેટી)ની જેમ પિટક છે. અર્થાત્
આધાર છે. અથવા તે ગણનામ ગચ્છનું અથવા ગુણગણનું છે. આ ગણ
જેને થાય છે એવો તે ગણી-આચાર્ય હોય છે. આ દ્વાદશાંગ તે ગણિયોને-
આચાર્યોને સર્વસ્વભાજનની જેમ હોય છે. તેથી આને ગણિપિટક કહેવામાં
આવ્યું છે “તં જહા” આ ગણિપિટક આ નીચે બતાવેલ નામોથી બાર

તથા 'આચારં' આચારમ્ 'સૂયગંડં' સૂત્રકૃતમ્ 'જાવ દિદ્ધિવાયં' યાવદ્ દદ્ધિ-
વાદમ્ આચારપયતીતિ । અત્ર યાવત્પદેન સ્થાનાંગાદીનામ્ એકાદશાનાં ગ્રહણં ભવ
તીતિ । અત્ર-સમવાય-મગવતી જ્ઞાતાધર્મકથોપાસકદશાન્તકૃતાનુત્તરોપપાતિક-
પ્રશ્નવ્યાકરણવિપાકાનાં સદ્ગ્રહઃ ૩ । 'જણં સમણે મગવં મહાવીરે' યસ્માત્
શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ 'એગં મહં દામદુર્ગં' એકં મહત્ દામદ્વિકમ્ 'સવ્વરચના-
મયં' સર્વરત્નમયમ્ 'સુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે' સ્વપ્ને દૃષ્ટ્વા ચલુ પ્રતિવુદ્ધઃ,
યસ્માત્ કારણાત્ સર્વરત્નજટિતં મહન્માલાદ્રયં સ્વપ્ને પશ્યતીત્યર્થઃ 'તણં' તસ્મા-
ત્કારણાદેવ 'સમણે મગવં મહાવીરે' શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ 'દુવિદ્ધે ધમ્મે પણ્ણ-
વેદ્' દ્વિવિધં-દ્વિવકારકં ધર્મં પ્રજ્ઞાપયતિ ધર્મદ્વિવિધ્યમેવ દર્શયતિ 'તં જહા'
હત્યાદિ । 'તં જહા' તથા 'અગારધમ્મં વા' અણગારધમ્મં વા' અગારધર્મં વા

इन २ नामों से १२ अंगों में बांटा गया है—'आचारं सूयगंडं जाव
दिद्विवायं' आचार, सूत्रकृत, यावत् दृष्टिवाद यहां यावत् पद से
स्थानाङ्ग आदि शेष अङ्गों का ग्रहण हुआ है । उन अवशिष्ट अंगों के
नाम इस प्रकार से हैं समवायाङ्ग, भगवती, ज्ञानाधर्मकथाङ्ग उपासक
दशाङ्ग अन्तकृतदशाङ्ग, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग, प्रश्नव्याकरण, एवं विपा-
कसूत्र 'जणं समणे भगवं महावीरे एगं महं दामदुर्गं सव्वरचणामयं
सुविणे पासित्ता णं पडिवुद्धे' श्रमण भगवान् महावीरने जो विशाल
दामद्विक स्वप्न में देखा-और देखकर वे प्रतिबुद्ध हो गये । 'तणं
समणे भगवं महावीरे दुविदे धम्मं पणवेह' सो इसके फल
स्वरूप उन श्रमण भगवान् महावीरने दो प्रकार के धर्म की प्ररूपणा
की 'तं जहा' वह धर्म की द्विविधता इस प्रकार से है । 'अगारधम्मं

અંગોમાં વિભક્ત કરેલ છે, “આચારં સૂયગંડ જાવ દિદ્ધિવાયં” આચારાંગસૂત્ર,
સૂત્રકૃતાંગ યાવત્ દૃષ્ટિવાદ, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સ્થાનાંગસૂત્ર વિગેરે
બાકીના અંગો ગ્રહણ કરાયા છે. તે બાકીના અંગોના નામો આ પ્રમાણે છે.
સમવાયાંગ, ભગવતીસૂત્ર, જ્ઞાતાધર્મકથાંગસૂત્ર, ઉપાસકદશાંગસૂત્ર અન્તકૃદશાંગ-
સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક, પ્રશ્નવ્યાકરણ અને વિપાકસૂત્ર એ રીતે દ્વાદશાંગ
કહેવામાં આવે છે. “જણં સમણે મગવં મહાવીરે એગં મહં દામદુર્ગં સવ્વ
રચણામયં સુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ જે
વિશાળ જે માળાઓ સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા “તણં સમણે મગવં
મહાવીરે દુવિદ્ધે ધમ્મે પરિવેદ્” તેના ક્ષણ સ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર
સ્વામીએ જે પ્રકારના ધર્મની પ્રરૂપણા કરી. “તંજહા” ધર્મના તે જે

અનગારધર્મં વા-અગારં ગૃહં તત્સમ્બન્ધ ધર્મમ્ इति अगारधर्मम् श्रावकाणां धर्मं प्रज्ञापयति तथा अनगारः सर्वविरतियुक्तः साधुः तस्य धर्मं साधु संबन्धि-धर्मं वा आख्याययति ४ । ‘जणं समणे भगवं महावीरे’ यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः ‘एगं महं सेयं गोवर्गं जाव पडिबुद्धे’ एकं महान्तं श्वेतं गोवर्गम् यावत् प्रतिबुद्धेः, अत्र यावत्प्रदेन ‘सुविणे पासित्ता णं’ इत्यस्य ग्रहणं भवतीति तथा च यस्मात्कारणात् भगवान् महावीरः स्वप्ने श्वेतमेकं महागोवर्गमपश्यदित्यर्थः ‘तण्णं’ तस्मात् कारणात् ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘चाउवण्णाइन्ने समणसंवे’ चातुवर्णाकीर्णः श्रमणसंघो भविष्यतीत्यत्र वर्णपदं प्रकारवाचकम्, तथा च चतुष्प्रकारैराकीर्णः श्रमणसङ्घोऽभवदित्यर्थः ।

વા અનગારધર્મં વા’ એક અગારધર્મ-શ્રાવકોં કા ધર્મ ઓર દૂસરા અનગાર ધર્મ અગાર નામ ગૃહ કા હૈ, ગૃહ જિનકે હોતા હૈ વે અગાર કહે ગયે હૈં इन अगारों से संबन्ध रखनेवाला धर्म अगार धर्म होता है और अगार से रहित जो सर्व विरति सम्पन्न है वे अनगार हैं इन अनगारों से सम्बन्ध रखनेवाला जो धर्म है वह अनगार धर्म है । ‘जणं समणे भगवं महावीरे एगं महं सेयं गोवर्गं जाव पडिबुद्धे’ श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक विशाल श्वेत गायों का झुंड यावत् स्वप्न में देखा, और देखकर वे जग उठे ‘तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णाइन्ने समणसंवे’ सो इसके फल स्वरूप में उनका श्रमणसंघ चातुर्वर्णा-

પ્રકારો આ પ્રમાણુ છે “અગારધર્મં વા અનગારધર્મં વા” એક અગાર ધર્મ-એટલે કે ગૃહસ્થી શ્રાવકોનો ધર્મ અને બીજો અનગાર ધર્મ સર્વવિરતિ સમ્પન્ન સાધુઓનો ધર્મ.

અગાર એ નામ ધરનું છે તે ધર જેને હોય છે તે અગારી કહેવાય છે. આ અગારીયો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે તે અગારધર્મ છે. અને અગારથી રહિત જેઓ સર્વવિરતિ સંપન્ન છે તેઓ અનગાર છે. આ અનગારો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે, તે અનગાર ધર્મ છે “જણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં સેયં ગોવર્ગં જાવ પડિબુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી જે એક વિશાળ શ્વેત ગાયોનું ટોળું સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા. “તણ્ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ચાઉવણ્ણાઇન્ને સમણસંવે” તે શ્વેત ગાયોના ટોળાને સ્વપ્નમાં જોવાના ક્ષણ સ્વપ્ને તેઓનો શ્રમણ સંઘ ચારવર્ણવાળો થયો. અહિયાં વર્ણ પદ ‘પ્રકાર’ એ અર્થનો વાચક છે એટલે

ચતુષ્પ્રકારમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा ‘समणा समणीओ’
 श्रमणाः—साधवाः श्रमण्यः साध्व्यश्च ‘साध्या सावियाओ’ श्रावकाः श्राविकाश्च
 पतेषां समुदाय एव श्रमणसंघः ५ । ‘जणं’ यस्मात् ‘समणे भगवं महावीरे’
 श्रमणो भगवान् महावीरः एगं महं पउमसरं’ एकं महा पद्मसरः ‘जाव पडिबुद्धे’
 यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन ‘सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ताणं’
 इत्यन्तस्य सङ्ग्रहो भवतीति तथा च सुप्त जाग्रत् भगवान् रात्रेः पश्चिमभागे
 कुसुमितं पद्मसरः सर्वतः समन्तात् स्वप्नेऽवलोक्य प्रतिबुद्धो यस्माद् इत्यर्थः ‘तणं’
 तस्मात् कारणात् ‘समणे जाव वीरे’ श्रमणो यावद् वीरः, अत्र यावत्पदेन ‘भगवं
 महा’ इत्यस्य सङ्ग्रहो भवतीति ‘चउव्विहे देवे पणवेइ’ चतुर्विधान् देवान् प्ररू-
 पयति चतुर्विधदेवप्ररूपणां करोतीत्यर्थः, चातुर्विध्यमेव दर्शयति ‘तं जहा’
 इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा ‘भवणवासी’ भवनवासिणः ‘वाणमंतरे’ वानव्यन्तरान्
 ‘जोइसिए’ ज्योतिष्कान् ‘वेमाणिए’ वैमानिकान् चतुर्भेदभिन्नान् देवान् प्ररूपयि-

कीर्ण होगा, यहां वर्ण पद प्रकार वाचक हैं, इससे उनका वह
 श्रमण संघ चार प्रकारों से आकीर्ण हुआ है । श्रमणसंघ की वह
 चतुष्प्रकारता इस प्रकार से है—‘समणा समणीओ, साधया सावियाओ’
 श्रमण, साध्वी, श्रावक, और श्राविका इन सब का समुदाय ही
 श्रमण संघ कहा गया है । ‘जणं समणे भगवं महावीरे एगं महं पउ-
 मसरं जाव पडिबुद्धे’ श्रमण भगवान् महावीर जो एक विशाल पद्म-
 सरोवर को यावत् सर्वथा विकसित कमलों को स्वप्न में देखकर के
 प्रतिबुद्ध हुए । ‘तणं समणे जाव वीरे’ इसके फल स्वरूप श्रमण यावत्
 भगवान् महावीर ने ‘चउव्विहे देवे पणवेइ’ चार प्रकार के देवों की प्ररू-
 पणा की (तं जहा) देवों में चतुर्विधता इस प्रकार से कही है—‘भवण-
 वासी’ भवनवासी ‘वाणमंतरे’ वानव्यन्तर, ‘जोइसिए’ ज्योतिषिक,

કે શ્રમણ સંઘ ચાર પ્રકારથી યુક્ત થયો. શ્રમણસંઘની તે ચાર પ્રકારતા
 આ પ્રમાણે છે. “સમણા સમણીઓ સાધયા સાવિયાઓ” શ્રમણ-સાધુ, સાધ્વી
 શ્રાવક શ્રાવિકા આ ચરેય મળીને શ્રમણસંઘ કહેવાય છે. “જણં સમણે ભગવં
 મહાવીરે એગં મહં પઠમસરં જાવ પડિબુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ
 એ એક વિશાળ પદ્મસરોવર (કમળોવાળું સરોવર)ને યાવત્ ખિલેલા કમળોવાળું
 સરોવર સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા. ‘તણં સમણે જાવ વીરે’ તે સ્વપ્નના
 ફળસ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ “ચઉવ્વિહે દેવે પણવેઈ” ચાર
 પ્રકારના દેવોની પ્રરૂપણા કરી. દેવોનાં ચાર પ્રકારપણું આ રીતે કહ્યું છે—
 “ભવણવાસી” ભવનવાસી “વાણમંતરે” વાનવ્યંતર “જોઈસિયે” જ્યોતિષિક

પ્યતીતિ ભાવઃ ૬ । 'જર્ણ' ષસ્પાત્ 'સમણે મગવં મહાવીરે' શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ 'એગં મહં સાગરં જાવ પહિબુદ્ધે' એકં મહાન્તં સાગરં યાવત્ પ્રતિબુદ્ધઃ, અથ યાવત્પદેન 'ઉમ્મીવીયિસહસ્સકલિયં ધુયાદિં તિન્ને સુચિણે પાસિત્તા ણં' इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति, तथा च यस्मात्कारणात् भगवान् महावीरः भुजाभ्यां-स्वबाहुभ्याम् अनेहवीचितरङ्गितं समुद्रं तीर्णः इति स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः 'तण्णं' तस्मात् कारणात् 'समणेण भगवया महावीरेण' श्रमणेन भगवता महावीरेण 'अणादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने' अनादिकमनवदग्रं चातुरन्तं संसारकांतारं तीर्णः, न आदिर्विद्यते यस्य सोऽनादिकस्तम् अनादिकम् अनवदग्रम् न विद्यते अवदग्रं पर्यन्तो यस्य सोऽनवदग्रस्तम् अनवदग्रम् अवनताग्रं वेति-च्छाया, ता-अवनतम्=भासन्नम् अग्रम्=अन्तो यस्य स अवनताग्रः तन्निषेधात्

और 'वेमाणिए' वैमानिक 'जर्णं समणे मगवं महावीरे एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक विशाल यावत् अनेक तरङ्गों से तरङ्गित समुद्र को अपनी भुजाओं से पार किया हुआ देखा और देखकर वे प्रतिबुद्ध हो गये सो 'तण्णं' इसके फल स्वरूप 'समणेण भगवया महावीरेण' श्रमण भगवान् महावीर ने 'अणादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने' अनादि अनन्त चातुरन्तसंसारकान्तार-अटवी को पार कर दिया, जिसकी आदि नहीं होती है वह अनादि तथा जिसका अवदग्र-पर्यन्त-अन्त नहीं होता है वह अनवदग्र है । 'अणवदग्गे' इसकी संस्कृतच्छाया 'अनवनताग्र' ऐसी भी होती है । अवनत शब्द का अर्थ आसन्न (समीप) है, और अग्र शब्द का अर्थ अन्त है, जिसका

અને "વેમાણિ" વૈમાનિક જર્ણં સમણે મગવં મહાવીરે એગં મહં સાગરં જાવ પહિબુદ્ધે" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ એક વિશાળ યાવત્ અનેક તરંગોવાળા સમુદ્રને પોતાની ભુજાઓથી પાર કરેલો જોયો. તેને જોઈને પોતે બગી ગયા. "તણ્ણં" તેના કુળરૂપે 'સમણેણ મગવયા મહાવીરેણ' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ "અણાદીએ અણવદગ્ગે ચાઉરંતસંસાર કંતારે તિણ્ણે" અનાદિ અનંત ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી કાંતાર-અટવીને પાર કરી. જેની આદિ હોતી નથી તે અનાદિ કહેવાય છે. જેનો અવદગ્ર-પર્યન્ત-અન્ત નથી. તે અનવદગ્ર છે. "અણવદગ્ગે" તેની સંસ્કૃત છાયા "અનવતાગ્ર" એવી પણ થાય છે અવનત શબ્દનો અર્થ આસન્ન (સમીપ) એ પ્રમાણે થાય છે. અને અગ્ર શબ્દનો અર્થ અન્ત એ પ્રમાણે છે, જેનો

અનન્તતાગ્રમ્ અનન્તમેત્યર્થઃ, एतादृशं संसारकान्तारं—સસારવનં સમુત્તીર્ણઃ ‘જળ્ણં’ યસ્માત્ ‘સમણે ભગવં મહાવીરે’ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ ‘एगं महं दिणयरं जाव पडिबुद्धे’ एकं महान्तं दिनकरं यावत् प्रतिबुद्धः अत्र यावत्पदेन ‘તેવસા જલંતં સુવિણે પાસિત્તા ણં’ इत्यस्य संज्ञग्रहो भवति, तथा च यस्मात् कारणात् भगवान् महावीरः तेजसा तपन्तं सूर्यं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रबुद्ध इत्यर्थः संपद्यते ‘તળ્ણં’ તસ્માત્ ‘સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ’ શ્રમણસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્ય ‘अणंते अणुत्तरे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे’ अनन्तम् अनुत्तरं यावत् केवलवर-ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, तत्र अनन्तम्—अप्रतिपादितत्वेन पर्यवसानरहितत्वात्, अनुत्तरम् न विद्यते उत्तरम्—उच्चतरं प्रधानं यस्मात्तदनुत्तमम् अनन्यसदृशमित्यर्थः,

અનન્ત સમીપ હોતા હૈ વહ અવનતાગ્રમ્ હૈ । જો એસા નહીં હોતા હૈ વહ અવનતાગ્રમ્ હૈ—અનન્ત હૈ એસે હસ સંસાર કાન્તાર કો વન (અટવી) કો ઉન્હોને પાર કર દિયા હૈ ‘જળ્ણં સમણે ભગવં મહાવીરે ઇગં મહં દિણ-યરં જાવ પડિબુદ્ધે’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને જો એક મહાન્ દિન-કર—સૂર્ય—કો અપને તેજ સે દેદીપ્યમાન સ્વપ્ન મેં દેખા હૈ । ‘તળ્ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અણંતે અણુત્તરે જાવ કેવલવરનાણદંસણે સમુ-પ્પણ્ણે’ હસકે ફલ સ્વરૂપ ઉન્હોને અનન્ત, અનુત્તર યાવત્ કેવલ વર-જ્ઞાન દર્શન પ્રાપ્ત કિયે હૈ । કેવલદર્શન ઔર કેવલજ્ઞાન કો જો અનન્ત કહા ગયા હૈ । વહ ઉન્કે અપ્રતિપાતી હોને સે પર્યવસાન (અન્ત) રહિ તતા કે કારણ કહા ગયા હૈ । જો ઉત્પન્ન હોકર ફિર આત્મા સે નહીં છૂટતા હૈ ઉસકા નામ અપ્રતિપાતી હૈ, તથા હનકે જૈસા ઉત્તર—પ્રધાન

અનન્ત સમીપમાં હોય તે “અવનતાગ્રમ્” કહેવાય છે. એવા જે ન હોય તે અવનતાગ્રમ્ છે. એવા આ સંસારરૂપી કાંતાર—વનને (અટવી) તેઓએ પાર કર્યું છે. “જળ્ણં સમણે ભગવં મહાવીરે ઇગં મહં દિણયરે જાવ પડિબુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે પોતાના તેજથી દેદીપ્યમાન સૂર્યને જોયો અને પોતે જાગી ગયા. “તળ્ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અણંતે અણુત્તરે જાવ કેવલવરનાણદંસણે સમુપ્પણ્ણે” તેના જ્ઞાન રૂપે તેઓએ અનન્ત, અનુત્તર—શ્રેષ્ઠ યાવત્ કેવળજ્ઞાનદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું કેવળજ્ઞાન, અને કેવળદર્શનને જે અનન્ત કહેવામાં આવ્યા છે. તે તેના અપ્રતિપાતિ (પાછું જાય નહીં) પણાને લીધે કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ અન્તરહિતપણાને લીધે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે જે ઉત્પન્ન થઈને આત્માથી છૂટતા નથી તેનું નામ અપ્રતિપાતિ છે. કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એવા જ અપ્રતિપાતિ છે, તેમજ તેના જેવા ઉત્તર—પ્રધાન શ્રેષ્ઠ બીજા કોઈ નથી. અર્થાત્ એ અનન્ય સરખા છે. જેવી રીતે સૂર્યની

યથા તપસા સૂર્યેણ ભૂમિસ્થમમેધ્યં વસ્તુ પરિશુષ્યતિ તથા કેવલજ્ઞાનેન સંસાર-
કારણં કર્માપિ વિનષ્ટં ભવતીતિ સૂર્યદર્શનં તાવજ્ઞાનસ્યોત્પત્તિશ્ચિતવાનિતિ
માવઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'કસિણં પહિપુણ્ણં' કૃત્સ્નં પ્રતિપૂર્ણમ્ હૃદયસ્ય સદ્ગ્રહો ભવતિ
૮। 'જણં' યસ્માત્ 'સમણે જાવ વીરે' અત્ર યાવત્પદેન 'મગ્ગવં મહા' ઇતિ ગ્રાહ્યમ્
તથા ચ શ્રમણો મગ્ગવાન્ મહાવીરઃ 'એગં મહં હરિયવેરુલિય જાવ પહિવુદ્ધે' એકં
મહત્ હરિતવૈદૂર્યં યાવત્ પ્રતિવુદ્ધઃ, અત્ર યાવત્ પદેન 'વન્નામેણ નિયમેણં અંતેણં
માણુસુત્તરં પવ્વયં સવ્વઓ સમંતા આવેદિયપરિવેદિયં સુવિણે પાસિત્તા ણં' इत्य-
નાસ્ય ગ્રહણં ભવતિ તત્તથ યતો મહાવીરો મગ્ગવાન્ હરિતવૈદૂર્યમણિસંનિમેન એત-
ન્નામકમણિસદ્દશેન નિજકેન સ્વક્રીયેન અન્ત્રેણ માણુષોત્તરં પર્વતં સર્વતઃ સમન્તાત્
આવેષ્ટિતપરિવેષ્ટિતં દૃષ્ટ્વા પ્રતિવુદ્ધ इत्यर्थः સંપદ્યતે 'તણં' તસ્માત્કારણાત્ 'સમ-
ણસ્સ મગ્ગવઓ મહાવીરસ્સ' શ્રમણસ્ય મગ્ગવતો મહાવીરસ્ય 'ઓરાલા કિત્તિવન્ન-
સદ્દસિલોયા' ઉદારાઃ - કીર્તિવર્ણશબ્દશ્લોકાઃ 'સદેવમણુયાસુરે લોએ પરિભમંતિ'

और कोई भी दूसरा नहीं है अर्थात् ये अनन्य सदृश हैं। जिस प्रकार से सूर्य की गर्मी से भूमिस्थ अमेध्य वस्तु सूख जाती है उसी प्रकार से केवलज्ञान द्वारा संसार का कारण कार्य भी विनष्ट हो उत्पत्ति के जाता है यही सूर्यदर्शन का तात्त्विक फल केवलज्ञान की रूप में प्रकट किया गया है। यहां यावत्पद से 'कसिणं, पडिपुण्णं' इन दो पदों का संग्रह हुआ है। 'जणं समणे जाव वीरे' श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक हरितवैदूर्यमणि के जैसा अपनी आंत से मानुषोत्तर पर्वत को चारों ओर से आवेष्टित परिवेष्टित स्वप्न में देखा है और देखकर फिर वे प्रतिबुद्ध हो गये-सो इसके फल स्वरूप 'समणस्स भगवओ महावीरस्स ओराला कित्तिवन्नसदसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिभमंति' श्रमण भगवान्

ગરમીથી જમીન પર રહેલા અમેધ્ય-અપવિત્ર વસ્તુ સુકાઈ જાય છે એજ રીતે કેવળજ્ઞાનદ્વારા સંસારના કારણ અને કાર્ય પણ નાશ પામે છે. 'એજ સ્વપ્નમાં સૂર્ય દર્શનનું વાસ્તવિક ફળ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના રૂપમાં પ્રગટ થયું છે. અહિયાં યાવત્પદથી "કસિણં પહિપુણ્ણં" આ બે પદોનો સંગ્રહ થયો છે "જણં સમણે જાવ વીરે" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જે એક હરિત (હીલા) વર્ણવાળા વૈદૂર્યમણીના જેવા પોતાના આંતરડાથી માણુ-
ષોત્તર પર્વતને આરે માણુધી સ્વપ્નમાં વીંટળાએલો જોયો અને તે પ્રમાણે જોઈને જાગી ગયા તેના ફળ રૂપે "સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ઓરાલા કિત્તિવન્નસદ્દસિલોયા સદેવમણુયાસુરે લોએ પરિભમંતિ" શ્રમણ ભગવાન્ મહા-

સદેવનનુષ્યાસુરે લોકે પરિભ્રમન્તિ સર્વદા ભગવતઃ કીર્તિશબ્દપ્રશંસાવાક્યાનિ સર્વત્ર ગીયન્તે इत्यर्थः, તત્ર કીર્તિઃ અહો અયં પુણ્યભાગી इत्यादि सर्वव्यापी साधुवादः, वर्णः एतद् दिग्वापी साधुवादः, शब्दः अर्धदिग्वापी साधुवादः, श्लोकस्तत्रैव गुणवर्णनम् । ગાનપ્રકારમેવ દર્શયતિ 'इति खलु समणे भगवं महावीरे इति खलु समणे भगवं महावीरे' इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर इत्यादि ९ । 'जणं' यस्मात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे' मन्दरपर्वतस्य मन्दरचूलिकायाम् यावत्प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'उत्तरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ताणं' इत्यस्य ग्रहणं भवति ततश्च यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः, मन्दरपर्वतस्य शिखरस्थितसिंहासने समुपविष्टमात्मानमपश्यत् दृष्ट्वा च प्रति-

મહાવીર કીર્તિ ઉદાર કીર્તિ વર્ણ, શબ્દ શ્લોક એ સઘ દેવલોક, મનુષ્ય લોક એવં અસુરકુમાર લોક તક હન તીનો લોક તક મેં વ્યાસ હો ગયે હૈં-અર્થાત્ એ સઘ ઉનકે ગાયે જા રહે હૈં । 'અહો યહ પુણ્યભાગી હૈ, એસા જો સર્વવ્યાપી સાધુવાદ હૈ ઉસકા નામ કીર્તિ હૈ । એકદિગ્ (દિશા) વ્યાપી જો સાધુવાદ હૈ ઉસકા નામ વર્ણ હૈ । અર્ધ દિગ્ (દિશા) વ્યાપી જો સાધુવાદ હૈ ઉસકા નામ શબ્દ હૈં તથા વહીં પર જો ગુણોં કા વર્ણન હોના હૈ ઉસકા નામ શ્લોક હૈ । 'इति खलु समणे भगवं महावीरे' इस सूत्र द्वारा यही पूर्वोक्त गान प्रकार का कथन प्रकट किया गया है । 'जणं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदर चूलियाए जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीर ने स्वप्न में जो ऐसा देखा कि मैं मन्दर पर्वत की मन्दरचूलिका पर स्थित सिंहासन पर बैठा हूँ सो

વીરની ઉદાર કીર્તિ વર્ણ, શબ્દ, શ્લોક એ તમામ દેવલોક મનુષ્યલોક અને અસુરલોક આ ત્રણે લોક સુધી વ્યાપ્ત થઈ ગયા છે. અર્થાત્ એ વર્ણાદિ સઘણા તે ત્રણે લોકમાં ગયાય છે. અર્થાત્ વખણાય છે. “અહો આ પુણ્ય ભાગી છે” એવી રીતનો જે સર્વવ્યાપી સાધુવાદ છે તેનું નામ કીર્તિ છે એક દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ વર્ણ છે. અર્ધ દિગ્ દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ શબ્દ છે. તેમજ ત્યાં જ જે ગુણોનું વર્ણન થાય છે તેનું નામ શ્લોક છે. “इति खलु समणे भगवं महावीरे” આ સૂત્રથી આ પૂર્વોક્ત ગાન પ્રકારનું કથન પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. “जणं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ સ્વપ્નમાં જે એવું એવું કે હું મંદર (મેરુ) પર્વતની મંદરચૂલિકા પર રહેલા સિંહાસન પર બેઠો છું તે સ્વપ્નનું

બુદ્ધ ઇશ્યર્થઃ સંપદ્યતે इति 'तण्णं' तस्मात् कारणात् यत् एवं तस्मात्कारणात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'सदेव मनुजासुराए परिषाए मज्झगए' सदेवमनुजासुरायांः परिषदि मध्यगतः 'केवली धम्मं आघवेइ जाव उवदंसेइ' केवली धर्मम् आख्यापयति यावद् उपदर्शयति, अत्र यावत्पदेन 'पन्नवेइ परूवेइ दंसेइ निदंसेइ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति । तस्मादेव कारणात् भगवान् महावीरः, देव-मनुजासुरपरिषदो मध्यगतः सन् केवली भूत्वा धर्मस्य व्याख्यानं करोति प्रज्ञापयति प्ररूपयति दर्शयति निदर्शयति-उपदर्शयतीत्यर्थः संपद्यते इति भावः ॥ सू० ३ ॥

સ્વપ્નાધિકારાદેવ इदमपि सूत्रमाह-‘इत्थी वा पुरिसे वा’ इत्यादि ।

મૂલમ્-‘इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा जाव वसभपंतिं वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्जइ, तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं मह दामिणिं पाईणपडीणायतं दुहओ समुदं पुट्ठं पासमाणे पासइ संवेल्ले-माणे संवेल्लेइ संवेल्लियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव

इस स्वप्न का फल उन्हें यह प्राप्त हुआ कि वे देव मनुज और असुरोंकी परिषदा के मध्य में केवली होकर बैठे और बैठकर उन्होंने केवलीधर्म का कथन किया यावत् उसका उन्होंने उन्हें उपदर्शन कराया, ‘मंदरपव्वए जाव पडिबुद्धे’ में आये हुए यावत् पद से ‘उववि-सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं’ इस पाठ का संग्रह हुआ । ‘आघवेइ जाव उवदंसेइ’ यहां यावत्पद से ‘पन्नवेइ परूवेइ दंसेइ निदं-सेइ’ इन क्रिया पदों का ग्रहण हुआ है ॥ सू० ३ ॥

ફળ તેઓને એ રીતે પ્રાપ્ત થયું કે તેઓ દેવ, મનુષ્ય, અને અસુરોની પરિષદામાં કેવલી થઈને બિરાજ્યા અને તે રીતે બેસીને તેઓએ કેવલી-ધર્મનું કથન કર્યું યાવત્ કેવળી પ્રજ્ઞાપ્ત ધર્મની તેઓએ તે પરિષદામાં દેશના આપી. “મંદરપવ્વણ જાવ પડિબુદ્ધે” એ વાક્યમાં આવેલ યાવત્પદથી “હવરિ સિંહાસણવરગયં અપ્પાણં સુવિણે પાસિત્તા ણં” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અહિયાં “આઘવેइ જાવ ઉવદંસેइ” અહિયાં યાવત્પદથી “પન્નવેइ, પરૂવેइ, દંસેइ, નિદંસેइ” આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ સૂત્રમાં પહેલા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. ત્યાંથી બહુી લેવો ॥ સૂ૦ ૩ ॥

बुज्जइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा
 सुविणंते एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुहओ लोगंते
 पुट्टं पासमाणे पासइ छिंदमाणे छिंदइ छिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ
 तक्खणामेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते
 एगं महं किप्पहसुत्तगं वा जाव सुक्खिसुत्तगं वा पासमाणे
 पासइ उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ उग्गोवियमिति अप्पाणं मन्नइ
 तक्खणामेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते
 एगं महं अयरासिं वा तंवरासिं वा तउयरासिं वा सीसगरासिं
 वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव बुज्जइ दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्जइ जाव
 अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हिरन्नरासिं वा
 सुवन्नरासिं वा रयणरासिं वा वैडूर्यरासिं वा पासमाणे पासइ दुरू-
 हमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्जइ
 तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे
 वा सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव
 अवकररासिं वा पासमाणे पासइ विक्खिरमाणे विक्खिरइ
 विक्खिणमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्जइ तेणेव जाव
 अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा
 वीरणथंभं वा वंसीमूलथंभं वा वल्लीमूलथंभं वा पासमाणे पासइ
 उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ उम्मूलियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव
 बुज्जइ तेणेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं
 महं खीरकुंभं वा दधिकुंभं वा घयकुंभं वा सधुकुंभं वा पास-
 माणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव बुज्जइ तेणेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा

पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं
 वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ
 मिन्नमिति अप्पाणे मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ दोच्चेणं भवग्गहणेणं
 जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं
 कुसुमियं पासमाणे पासइ ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति
 अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं
 करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयी
 जाव कलियं पासमाणे पासइ तरमाणे तरइ तिण्णमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव० तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ । इत्थी
 वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे
 पासइ अणुप्पविसमाणे अणुप्पविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ ।
 इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं
 पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ
 तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' ॥सू० ४॥

छाया-स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकां महतीं हयपंक्तिं वा गजपंक्तिं वा
 यावद् दृषमपंक्तिं वा पश्यन् पश्यति अधिरोहन् अधिरोहति अधिरूढमिति
 आत्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव भवग्रहणेन सिद्धयति यावद् अन्तं
 करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकां महतीं दामनीं प्राचीमतीच्यायतां
 द्विधातः समुद्रं स्पृष्टां पश्यन् पश्यति संवेल्लयन् संवेल्लयति संवेल्लितमिति

आत्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा एकां महतीं रज्जुं प्राचीपतीच्यायतां द्विधातो लोकान्ते स्पृष्ट्वा पश्यन् पश्यति छिन्दन् छिन्नमिति छिन्नमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महत् कृष्णमूत्रकं वा जाव शुक्लमूत्रकं वा पश्यन् पश्यति उद्गोपयन् उद्गोपयति उद्गोपितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तम् अयोराशिं वा ताम्रराशिं वा त्रपुकराशिं वा सीतकराशिं वा पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरुहमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते द्वितीयेन भवग्रहणेन सिद्ध्यति यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं हिरण्यराशिं वा सुवर्णराशिं वा रत्नराशिं वा वैडूर्यराशिं वा पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरुहमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन सिद्ध्यति यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं तृगराशिं वा यथा तेनोनिर्गमं यावद् अवकराशिं वा पश्यन् पश्यति विक्रिन् विकिरति विक्रीर्णमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं शरस्तंभं वा वीरगस्तंभं वा वंशीमूलस्तंभं वा वल्लीमूलस्तंभं वा पश्यन् पश्यति उन्मूलयन् उन्मूलयति उन्मूलितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं क्षीरकुम्भं वा घृतकुम्भं वा दधिकुम्भं वा मधुकुम्भं वा पश्यन् पश्यति उत्थापयन् उत्थापयति उत्थापितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं सुराविकृतकुम्भं वा सौत्रीरविकृतकुम्भं वा तैलकुम्भं वा वसाकुम्भं वा पश्यन् पश्यति भिन्दन् भिन्नमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते द्वितीयेन भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महत् पद्मसरःकुसुमितं पश्यन् पश्यति अवगाहमानोऽवगाहते अवगाहमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं सागरम् ऊर्मिवीचिं यावत् कलितं पश्यन् पश्यति तरन् तरति तीर्णमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा यावत् स्वप्नान्ते एकं महद् भवनं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति अनुपविशन् अनुपविशति अनुपविष्टमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महद् विमानं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरुहमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । सू० ४ ॥

टीका—‘इत्थी वा’ स्त्री वा ‘पुरिसे वा’ पुरुषो वा ‘सुविणंते’ स्वप्नान्ते स्वप्नस्य चरखभागे ‘एगं महं हयपंति वा’ एकां महतीं हयपंक्ति वा हयानाम् अश्वानां पङ्क्तिः—श्रेणिस्तां हयपङ्क्तिम् पङ्क्तिपदोपादानाद् एकाश्वदर्शनेन ईदृशं महत्फलं न भवति इति सूचितम्। ‘गयपंति वा’ गजपङ्क्ति वा गजानां पङ्क्तिर्गज पङ्क्तिस्तां गजपङ्क्ति—गजश्रेणिं ‘जाव वसभपंति वा’ यावद् वृषभपङ्क्ति वा अत्र यावत्पदेन ‘णरपंति वा’ किन्नरकिंपुरिसमहोरगगंभवपंति वा’ इत्येषां ग्रहणं भवतीति ‘पासमाणे पासइ’ पश्यन् पश्यति अवलोकयति ‘दुरूहमाणे दूरुहइ’ दूरोहन् दूरोहति गजादौ ‘दूरुहमिति अप्पाणं मन्नइ’ दूरुहमित्यात्मानं मन्यते अहं गजादौ आरूढः एवंप्रकारेण यः स्वात्मानं जानाति ‘तक्खणामेव बुज्झइ’ तत्क्षणमेव बुद्ध्यते—तस्मिन् क्षणे दर्शनमप्येव एव स्वप्नदर्शनाव्यहितोत्तरक्षणे इत्यर्थः बुद्ध्यते—जागर्ति न पुनः स्वपिति पुनः शयनेन विलक्षणफलप्राप्तेरभावात् तदुक्तं—विवेकीपुरुषः स्वप्नं दृष्ट्वा नैव पुनः स्वपेत् । अन्यथा फलहानिः स्यात्, अस्वापे फलमुत्तमम् ॥१॥ इति एतादृशस्वप्नदर्शनस्य फलं वक्ति—‘तेणेव’ इति ‘तेणेव भवग्गहणेणं’ तेनैव भवग्रहणेन यच्छरीरावच्छेदेन स्वप्नमपश्यत् तत्क्षणादेव प्रतिबुद्धश्च तच्छरीरावच्छेदेनैव न तु शरीरान्तरग्रहणेन ‘सिज्झइ’ सिद्ध्यति

‘इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंति वा’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘इत्थी वा पुरिसे वा’ चाहे स्त्री हो या पुरुष हो (सुविणंते एगं महं हयपंति वा गयपंति वा जाव वसभपंति वा पासमाणे पासइ’ वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल घोड़ों की पंक्ति को, या गज की पंक्ति को, यावत् वृषभ की पङ्क्ति को देखता है। (दूरुहमाणे दूरुहइ) उसके ऊपर चढ़ता है (दूरुहमिति अप्पाणं मन्नइ) तथा मैं उस के ऊपर चढ़ा हूँ, ऐसा अपनेको मानता है (तक्खणामेव बुज्झइ) इस प्रकार के स्वप्न देखने के बाद उसी समय वह जग जाता है। (तेणेव भवग्गहणेणं) सिज्झइ’ तो वह उसी गृहीतभव से सिद्ध

“इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंति वा” इत्यादि—

टीकार्थ—“इत्थी वा पुरिसे वा” स्त्री होय अगर पुरुष होय, “सुविणंते एगं महं हयपंति वा गयपंति वा जाव वसभपंति वा पासमाणे पासइ” तो जो स्वप्नना अंतर्भां एक विशाल घोड़ाओं की पंक्ति ने के हाथी की पंक्ति ने के यावत् अगहनी पंक्ति ने जोये अथवा तो “दूरुहमाणे दूरुहइ” तेना उपर चडे तथा “दूरुहमिति अप्पाणं मण्णइ” हुं तेना उपर चढेया छुं ओ प्रभावे भाने “तक्खणामेव बुज्झइ” आ रीतनु स्वप्न जेया पछी तेज वणते जे जगी जय छे. “तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ” तो ते धारणु करेला

મિત્યેવં રૂપેણ સ્વાત્માનમ્ યઃ જાનાતિ 'તત્ત્વજ્ઞામેવ' તત્ત્વજ્ઞામેવ 'બુદ્ધ્યત્' બુદ્ધ્યતે પ્રતિબુદ્ધ્યતે જાગર્તીનિ યાવત્ 'જાવ અંતં કરેહ' યાવદન્તં કરોતિ 'ઈત્થી વા પુરિસે વા' સ્ત્રી વા પુરુષો વા 'સુવિણંતે' સ્વપ્નાન્તે સ્વપ્નાવસાને ઇત્યર્થઃ 'એગ મહં અયરાસિં વા' એકં મહાન્તમ્ અયોરાસિં વા-લોહરાશિમ્ 'તંવરાસિં વા' તામ્રરાસિં વા 'તડયરાસિં વા' ત્રપુકરાસિં વા 'કથીર' ઇતિ માપાપસિદ્ધમ્ 'સીસગરાસિં વા' સીસકરાસિં વા 'સીસા' ઇતિ પ્રસિદ્ધમ્ 'પાસમાણે પાસહ' પશ્યન્ પશ્યતિ 'દુરુહ-માણે દુરુહહ' દુરોહન્ દુરોહતિ તેષામુક્તરાશિમ્ 'દુરુહમિતિ અપ્પાણં મન્નહ' દુરુહમ્-આરુહપાત્માનં મન્વતે અહં તાદશરાશ્યુપરિ આરુહ ઇત્યેવં રૂપેણ સ્વાત્માનં પશ્યતિ 'તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યત્' તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યતે પ્રતિબુદ્ધ્યતે જાગૃતો ભવતિ

હો યા પુરુષ હો કોઈં બી ક્યોં ન હો, વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં એક વિશાલ કાલે ઢોરે કો યાવત્ સપેદ ઢોરે કો દેખતા હૈં ઓર ઉને મેં ઉકેલ રહા હું યા મેં ઉસે ઉકેલ ચુકા હું એસા અપને કો માનતા હૈં । (તત્ત્વજ્ઞામેવ જાવ અંતં કરેહ) ઓર સ્વપ્ન દેખને કે બાદ હી યદિ વહ જગ જાતા હૈં તો વહ વ્યક્તિ ઉસી ગૃહીત ભવ સે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈં ।

(ઈત્થી વા પુરિસે વા સુવિણંતે એગ મહં અયરાસિં વા, તડયરાસિં વા સીસગરાસિં વા પાસમાણે પાસહ, દુરુહમાણે દુરુહહ દુરુહમિતિ અપ્પાણં મન્નહ તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યત્) સ્ત્રી હો પુરુષ હો, વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં એક વિશાલ લોહે કી રાશિ હો યા તાંબે કી રાશિ કો, યા ત્રપુ-કી રાશિ કો, યા શીશે કી રાશિ કો દેખતા હૈં । ઓર મેં ઉસકે ઉપર ચઢ રહા હું, યા ચઢ ચુકા હું એસા અપને કો માનતા હૈં-એસા

દોરાને અથવા સફેદ દોરાને જુએ અને તેને હું ઉઠેલું છું. અગર ઉઠેલી લીધી છે. એવું પોતાના મનમાં માને 'તત્ત્વજ્ઞામેવ જાવ અંતં કરેહ' ને એવું સ્વપ્ન જોઈને જો તે જાગી જાય છે. તો તે પુરુષ તે ભવથી મુક્તિ મેળવે છે. અર્થાત્ છૂટી જાય છે યાવત સમસ્ત દુઃખોના અંત કરે છે. 'ઈત્થી વા પુરિસે વા સુવિણંતે એગ મહં અયરાસિં વા તડયરાસિં વા સીસગરાસિં વા પાસમાણે પાસહ દુરુહમાણે દુરુહહ દુરુહમિતિ અપ્પાણં મન્નહ તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યત્' સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ લોખંડના ઢગલાને અથવા તો તાંબાના ઢગલાને કે ત્રપુ-કથીરના ઢગલાને અથવા સીસાના ઢગલાને જુએ અને હું તેના પર ચાલું છું અથવા તેના પર હું ચઢ્યો છું. એવી રીતે માને અને તેવું સ્વપ્ન જોઈને જો તે તેજ વખતે જાગી જાય તો

‘दोच्चेणं भवग्रहणेणं’ द्वितीयेन भवग्रहणेन ‘सिञ्जइ’ सिद्धयति सिद्धिं प्राप्नोति
 ‘जाव अंतं करेइ’ यावदन्तं करोति । ‘इत्थी वा पुरिसे वा’ स्त्री वा पुरुषो वा
 ‘सुविणंते’ स्वप्नान्ते—स्वप्नावसाने इत्यर्थः ‘एगं महं हिरन्नरासिं वा’ एकं महान्तं
 हिरण्यराशिं वा हिरण्यस्य—रत्नस्य राशिम् ‘सुवन्नरासिं वा’ सुवर्णराशिं वा ‘रय-
 णरासिं वा’ रत्नराशिं वा रत्नानां पञ्चरागादीनां राशिस्तं रत्नराशिं ‘वहरारासिं
 वा’ वज्रराशिं वा वज्राणां हीरकादीनां राशिस्तं ‘पासमाणे पासइ’ पश्यन् पश्यति
 ‘दुरूहमाणे दुरूहइ’ दूरोहन् दूरोहति तादृशराश्यापरि आरूढो भवतीत्यर्थः ‘दुरूह-
 मिति अप्पाणं मन्नइ’ दुरूहमित्वात्मानं मन्यते अहमत्र आरूढोऽस्मीत्येवं रूपेण
 विजानाति ‘तक्खणामेव बुज्झइ’ तत्क्षणमेव बुद्धयते दर्शनाव्यवहितोत्तरक्षणे एव
 जागर्ति ‘तेणेव भवग्रहणेणं सिञ्जइ’ तेनैव भवग्रहणेन सिद्धयति यादृशमवे
 एतादृशं स्वप्नपश्यत् तादृशमत्रावसाने एव सिद्धिं प्राप्नोति तथा ‘जाव अंतं
 करेइ’ यावदन्तं करोति । ‘इत्थी वा पुरिसे वा’ स्त्री वा पुरुषो वा ‘सुविणंते’
 स्वप्नान्ते—स्वप्नावसाने इत्यर्थः ‘एगं महं तणरासिं वा’ एकं महान्तं तृणराशिं वा
 ‘जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा’ यथा तेजोनिसर्गे यावद् अवकरराशिं
 वा तेजोनिसर्गनामकपंचदशतमशतके कथितं तथैव अत्रापि सर्वं ज्ञातव्यम्
 यावद् अवकरराशिपर्यन्तम्—अवकरमिति ‘कचरा’ इति भाषा प्रसिद्धम् ‘पासमाणे
 पासइ’ पश्यन् पश्यति ‘विकिखरमाणे विकिखरइ’ विकिरन् विकिरति इतस्ततः
 प्रक्षिपतीत्यर्थः ‘विकिखणमिति अप्पाणं मन्नइ’ विकीर्णम्—इतस्ततः प्रक्षिप्तमित्येवं

स्वप्न देखकर वह यदि उसी समय जग जाता है । (दोच्चेणं भवग्रह-
 णेणं सिञ्जइ) तो ऐसा वह व्यक्ति दो भव में सिद्ध होता है । (जाव
 अंतं करेइ) यावत् समस्त दुःखों का विनाश कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा) चाहे स्त्री हो या पुरुष हो (सुविणंते एगं
 महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा पासमाणे
 पासइ, विकिखरमाणे विकिखरइ, विकिखणमिति अप्पाणं मन्नइ) स्वप्न
 के अन्त में एक विशाल तृण राशि को तेजोनिसर्ग नामके १५ वें शतक
 में कहे गये अनुसार यावत् कूडाकचरा—की राशि को देखता है और

‘दोच्चेणं भवग्रहणेणं सिञ्जइ’ तो तेली व्यक्ति भीने लवे सिद्ध थाय छे.
 ‘जाव अंतं करेइ’ यावत् समस्त दुःखो ने। अंत करे छे ‘इत्थी वा पुरिसे वा’
 स्त्री होय के पुरुष होय ‘सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव
 अवकररासिं वा पासमाणे पासइ विकिखरमाणे विकिखरइ विकिखणमिति अप्पाणं
 मन्नइ’ स्वप्नना अंतमां ओके विशाण घासना ढगलाने तेजेनिसर्ग नामना
 पंढरमां शतकमां कछा प्रमाणे यावत् कचराना ढगलाने जुवे अने हुं तेने

રૂપેણ આત્માનં મન્યતે 'તત્ત્વણામેવ બુજ્જહ' તત્ત્વણમેવ બુદ્ધ્યતે જાગરિતો ભવતી-
ત્યર્થઃ તત્ત્વ સઃ 'તેણેવ જાવ અંતં કરેહ' તેનેવ યાવદન્તં કરોતિ । 'ઇત્થી વા
પુરિસે વા સુવિણંતે ઇગં મહં સરથંભં વા' સ્ત્રી વા પુરુષો વા સ્વપ્નાન્તે-સ્વપ્નાવસાને
ઇકં મહાન્તં શરસ્તંભં વા શરો ઢિ-તૂળવિશેષસ્તસ્ય સ્તમ્ભઃ ઔર્ધ્વાકૃતશરપુજ્જ
ઇત્યર્થસ્તમ્ 'વીરણથંભં વા' વીરણસ્તમ્ભં વા 'વંસીમૂલથંભં વા' વંશીમૂલસ્તમ્ભં વા
'વલ્લીમૂલથંભં વા' વલ્લીમૂલસ્તમ્ભં વા વલ્લીનામ લતા એતેષામુપરોક્તાનાં સ્તમ્ભ-
મિતિ 'પાસમાણે પાસહ' પશ્યન્ પશ્યતિ અવલોકયતિ 'ઉમ્મૂલેમાણે ઉમ્મૂલેહ'
ઉમ્મૂલયન્ ઉમ્મૂલયતિ ઉત્પાટયતીત્યર્થઃ 'ઉમ્મૂલિયમિતિ અપ્પાણં મન્નહ' ઉમ્મૂ-
લિતમિત્યાત્માનં મન્યતે મયા શરસ્તમ્ભાદિકમુત્પાટિતમિત્યેવં રૂપેણ આત્માનં યો
જાનાતિ 'તત્ત્વણામેવ બુજ્જહ' તત્ત્વણમેવ સ્વપ્નદર્શનાવ્યવહિતોત્તરક્ષણકાલમેવ

મેં ઉસે વિચર રહા હું, યા વિચર ચુકા હું' એસા અપને કો માનતા હૈ
(તત્ત્વણામેવ બુજ્જહ, તેણેવ જાવ અંતં કરેહ) તથા એસે સ્વપ્ન દેશ્વકર યદિ
વહ જગ જાતા હૈ-ફિર સે સોતા નહીં તો એસા વહ વ્યક્તિ ઉસી ગૃહીત
ભવ સે યાવત સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ।

(ઇત્થી વા પુરિસે વા સુવિણંતે ઇગં મહં સરથંભં વા વીરણથંભં વા
વંસીમૂલથંભં વા પાસમાણે પાસહ, ઉમ્મૂલેમાણે ઉમ્મૂલેહ, ઉમ્મૂલિય-
મિતિ અપ્પાણં મન્નહ,) સ્ત્રી હો યા પુરુષ હો વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં
ઇક વિશાલ સરસ્તમ્ભ કો યા વીરણાસ્તમ્ભ કો યા વંશીમૂલસ્તમ્ભ
કો, યા વલ્લીમૂલસ્તમ્ભ કો દેશ્વતા હૈ, ઔર મેં હસે ઉશ્વાડ રહા હું,
યા ઉશ્વાડ ચુકા હું એસા અપને કો માનતા હૈ, ઔર (તત્ત્વણામેવ
બુજ્જહ) ઉસી સમય જગ જાતા હૈ । (તેણેવ જાવ અંતં કરેહ) તો એસા
વહ વ્યક્તિ ઉસી ભવ સે યાવત સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ।

વિખેડ' છું' અથવા તો મેં તેને વિખેરી નાખ્યો છે એવી રીતે માને અને જો તે
વ્યક્તિ 'તત્ત્વણામેવ બુજ્જહ તેણેવ જાવ અંતં કરેહ' તેવા પ્રકારના સ્વપ્ન જોધને
જો તે વ્યક્તિ જાગી જાય છે અને તે પછી તે સૂવે નહીં તો તેવી વ્યક્તિ
તેજ ગૃહીત ભવથી મુક્ત થાય છે. યાવત સમસ્ત દુઃખોના અંત કરે છે.
'ઇત્થી વા પુરિસે વા સુવિણંતે ઇગં મહં સરથંભં વા વીરણથંભં વા વંસીમૂલ-
થંભં વા વલ્લીમૂલથંભં વા પાસમાણે પાસહ ઉમ્મૂલેમાણે ઉમ્મૂલેહ, ઉમ્મૂલિયમિતિ
અપ્પાણં મન્નહ' સ્ત્રી કે પુરુષ જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ સરસ્તમ્ભને
અથવા વીરણાસ્તમ્ભને અથવા તો વાંસના મૂળનાસ્તમ્ભને અથવા તો વેલના મૂળના
સ્તમ્ભને જુએ અને હું આને ઉખાડું છું' અથવા ઉખાડી ચૂક્યો છું' એવી
રીતે પોતાને માને અને "તત્ત્વણામેવ બુજ્જહ" તેજ વખતે જાગી જાય છે. 'તેણેવ

બુદ્ધ્યતે પ્રતિબુદ્ધ્યતે જાગરિતો ભવતિ તદા 'તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' તેનૈવ યાવ-
દન્તં કરોતિ । 'ઈત્થી વા પુરિસે વા' સ્ત્રી વા પુરુષો વા 'સુવિળંતે' સ્વપ્નાન્તે 'एगं महं
खीरकुंभं वा' एकं महान्तं क्षीरकुम्भं वा-क्षीरपूरितं कुम्भं क्षीरकुम्भम् दुग्धपूरित-
कुम्भमित्यर्थः 'दहिकुंभं वा' दधिकुंभं वा दधिपूरितघटम् 'घयकुंभं वा' घृतकुम्भं वा
'महुकुंभं वा', मधुकुंभं वा, 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति-अवलोकयति
'उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ' उत्पाटयन् उत्पाटयति-उत्थापयतीत्यर्थः 'उप्पाडियमिति
अप्पाणं मन्नइ' उत्पाटितमिति आत्मानं मन्यते-मया दुग्धकुम्भादिकमुत्थापितं
शिरसि नीतमित्येवं स्वात्मानं जानाति 'तक्खणामેવ બુઝ્ઝઈ' તત્ક્ષણમેવ બુદ્ધ્યતે-
પ્રતિબુદ્ધ્યતે 'તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' તેનૈવ યાવદન્તં કરોતિ । 'ઈત્થી વા પુરિસે
વા સુવિળંતે' સ્ત્રી વા પુરુષો વા સ્વપ્નાન્તે-સ્વપ્નસ્ય ચરમભાગે इत्यर्थः 'एगं महं

(ઈત્થી વા પુરિસે વા સુવિળંતે एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा,
घयकुंभं वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ, उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ,
उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ) સ્ત્રી હો ચાહે પુરુષ હો, વહ યદિ સ્વપ્ન-કે
અન્ત મેં એક બૃહત્ ક્ષીરકુમ્ભ કો, દહી કે કુમ્ભ કો યા ઘૃત કે કુમ્ભ કો
દેખતા હૈ ઓર મેં ઉસે મસ્તક કે ડપર રખ રહા હૂં, યા મેં ઉસે મસ્તક
કે ડપર ઉઠાકર રખ ચુકા હૂં એસા અપને કો માનતા હૈ ઓર એસા
માનકર (તક્ષણામેવ બુઝ્ઝઈ) ઉસી સમય વહ જગ જાતા હૈ (તેણેવ
જાવ અંતં કરેઈ) તો એસા વહ વ્યક્તિ ઉસી ભવ સે યાવત્ સમસ્ત
દુઃખોં કા નાશ કર દેતા હૈ ।

(ઈત્થી વા પુરિસે વા સુવિળંતે एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीर-
वियडकुंभं वा, तेल्लकुंभं वा, वसा कुंभं वा, पासमाणे पासइ, भिंद-

जाव अंतं करेइ' तो तेवी व्यक्ति ओ ज-लवभां यावत् समस्त दुःखेनो अंत
करे छे. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा घयकुंभं
वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ'
स्त्री होय ई ते पुरुष ओ स्वप्नना अंत लागभां ओक मोटा दूधना घडाने
अथवा दहीना घडाने अथवा तो घीना घडा जुओ अने 'हुं' ते घडाने भाथा
पर राखुं छुं. अथवा भे तेने भाथा पर राख्या छे. ओवी रीते पोताने भाने
छे अने तवी रीते भानीने 'तक्खणामेव बुज्झइ' ते ज समय ओ ते जगी
जय 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तो ते प्रकारनी ते व्यक्ति ओज लवभां यावत्
समस्त दुःखेनो नाश करे छे.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीर-
वियडकुंभं वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ,

સુરાચિયડકુંભં વા' એકં મહાન્ત સુરાચિકટકુમ્ભં વા-સુરા-મધમ્ તદ્વૃપં યત્ વિકટં 'જલં તસ્ય કુમ્ભસ્તં' સુરાચિકટકુમ્ભમ્-મધયુક્તજલપૂર્ણકુમ્ભમિત્યર્થઃ 'સૌવીર-ચિયડકુંભં વા' સૌવીરચિકૃતકુમ્ભં વા સૌવીરકં-કાંજિકમ્ 'તેલકુંભં વા' તૈલકુમ્ભં વા 'વસાકુંભં વા' વસાકુમ્ભં વા-વસાનામ 'વર્ષી' इति भाषा प्रसिद्धा सुरामारभ्य वसान्तपरिपूर्णकुम्भान् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति-अवलोकयति 'भिन्-माणे भिद्इ' भिन्दन् भिनत्ति 'भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' भिन्नमिति आत्मानं मन्यते-मया सुरादिकुम्भानां भेदनं कृतमित्येवं रूपेण स्वात्मानं जानाति तत्त्व-णामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते-जागरितो भवति 'दोच्चेणं भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ' द्वितीयेन भवग्रहणेन यावदन्तं करोति 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं पउमसरं' एकं महत् पद्मसरः 'कुसुमियं पासमाणे पासइ' कुसुमितं पश्यन् पश्यति 'ओगाहमाणे

माणે, ભિદ્દહ, ભિન્નમિતિ અપ્પાણં મન્નહ' સ્ત્રી હો યા પુરુષ હો કોઈ ખી કયોં ન હો, સ્વપ્ન કે અન્ત મેં યદિ વહ એક બૃહત્ સુરાકુમ્ભ કો, યા સૌવીર કે વડે કુમ્ભ કો યા તૈલ કે વડે કુમ્ભ કો યા વસા કે કુમ્ભ કો દેખતા હૈ-ઔર દેખકર વહ એસા અપને કો જ્ઞાનતા હૈ કિ મૈં હસ કુમ્ભ ફોડ રહા હૂં યા મૈંને હસે ફોડ ઢાલ્લા હૈ । (તત્ત્વણામેવ બુજ્ઝહ' એસા માનકર વહ વ્યક્તિ યદિ ડલ્લી ક્ષણ મેં જગ જાતા હૈ-સચેત હો જાતા હૈ તો એસા વહ વ્યક્તિ (દોચ્ચેણં ભવગ્ગહેણં જાવ અંતં કરેહ) દો ભવ મેં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ, ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति अप्पाणं मन्नइ) स्त्री हो या पुरुष हो वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल पद्मसरोवर को कुसु-

મિન્નમિતિ અપ્પાણં મન્નહ' સ્ત્રી કે પુરુષ તેઓ સ્વપ્નમાં જો તે એક મોટા સુરા (હાડ) ના ઘડાને અથવા તો સૌવીર-કાંજીના ઘડાને અથવા તો તેલના મોટા ઘડાને અથવા વસા-ચરખીના ઘડાને જુઓ અને જોધને એવી રીતે માને કે હું આ ઘડાઓને ફોડું છું અથવા મેં આ ઘડાને ફોડી નાખ્યા છે અને 'તત્ત્વણામેવ બુજ્ઝહ' અને તેવું માનીને તે વ્યક્તિ તેજ વખતે જાગી જાય-સચેત થઈ જાય છે તો તેવી વ્યક્તિ 'દોચ્ચેણં ભવગ્ગહેણં જાવ અંતં કરેહ' બે ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री કે पुरुष जे स्वप्नना अंत लागमां એક વિશાળ પદ્મસરોવરને પુખ્પોથી ખીલેલું જુઓ અને તે

‘ओगाहइ’ अवगाहमानोऽवगाहते ‘ओगाहमिति अप्पाणं मन्नइ’ अवगाहमित्यात्मानं मन्यते—मया कुसुमितं पञ्चसरः, अवगाहमित्यात्मानं पश्यतीत्यर्थः ‘तक्खणामेव बुज्झइ’ तत्क्षणमेव बुद्ध्यते ‘तेणेव जाव अंतं करेइ’ तेनैव यावदन्तं करोति । ‘इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते’ स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते ‘एगं महं सागरं उम्मीवीयि जाव कलियं एकं महान्तं सागरम् ऊर्मिबीचि यावत् कलितम्—अत्र यावत्पदेन ‘सहस्र’ इत्यस्य ग्रहणं भवति तथा च ऊर्मिबीचिसहस्रकलितम् ऊर्मयो—वृद्धतरङ्गाः, बीचयो लघुतरङ्गाः, तासां सहस्राणि तैः कलितं युक्तमेकं महासागरम् ‘पासमाणे पासइ’ पश्यन् पश्यति ‘तरमाणे तरइ’ तरन् तरति ‘तिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ’ तीर्णमित्यात्मानं मन्यते ‘तक्खणामेव बुज्झइ’ तत्क्षणमेव बुद्ध्यते ‘तेणेव जाव अंतं करेइ’ तेनैव यावदन्तं करोति । ‘इत्थी वा पुरिसे

मित हुआ देखता है और देखकर वह ऐसा मानता है कि मैं इसमें प्रवेश कर रहा हूँ, या इसमें मैं प्रवेश कर चुका हूँ । (तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव जाव अंतं करेइ) ऐसा मानते ही वह यदि उसी समय जाग जाता है, तो उसी गृहीत भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयि जाव कलियं पासमाणे पासइ, तरमाणे तरइ, तिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ) स्त्री हो या पुरुष हो, वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल सागर को बीचि—एवं तरङ्गों से यावत् कलित—युक्त हुआ देखता है, और देखकर ऐसा अपने को मानता है कि मैं इसमें तैर रहा हूँ, या मैंने इसे तैरकर पार कर दिया है, (तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव जाव अंतं

નેઈને એવું માને કે હું આમાં પ્રવેશ કરું છું. અથવા મેં આમાં પ્રવેશ કર્યો છે. ‘તક્ખણામેવ બુજ્ઝઈ તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ’ આવી રીતે માનતો માનતો તે જ વખતે તે ને નર્ગી નાચે તો ગૃહીત ભવથી મુક્ત થઈને યાવત્ સઘળા દુઃખોના અંત કરે છે.

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयि जाव कलियं पासमाणे पासइ तरमाणे तरइ तिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ’ स्त्री हो के पुरुष हो ते नै स्वप्नानां अंतं लागमां ओक धण्णु विशाण सागरने बीची—अने तरंगेथी यावत् व्याप्त थयेवो जुअे अने तेवी रीते ते नेछने ओवी रीते माने के हुं आ सागरने तइं छुं अथवा में आ सागर तरीने पार करेई, ‘तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ’ ओवी रीते मानतो ते व्यक्ति ने

વા સુવિણંતે' સ્ત્રી વા પુરુષો વા સ્વપ્નાન્તે 'एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पास-
 માણે પાસહ' एकं महाभवनं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति 'अणुप्पविसमाणे अणुप्प-
 विसह' अनुपविशन् अनुपविशति तादृशभवनं प्रवेशं करोति 'अणुप्पविट्ठमिति
 अप्पाणं मन्नह' अनुपविष्टमित्यात्मानं मन्यते 'तक्खणामेव बुज्झह' तत्क्षणमेव
 बुद्ध्यते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति । 'इत्थी वा पुरिसे वा
 सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे
 पासह' एकं महाविमानं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति 'दुरूहमाणे दूरूहइ' दूरोहन्
 दूरोहति आरोहतीत्यर्थः 'दुरूढमिति अप्पाणं मन्नह' दुरूढमित्यात्मानं मन्यते

करेइ) ऐसा मानता हुआ वह व्यक्ति यदि उसी समय जग जाता है
 तो वह उसी भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं
 पासमाणे पासह, अणुप्पविसमाणे अणुपविसह अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं
 मन्नह) स्त्री हो या पुरुष हो वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल
 'सर्वरत्नमय भवन को देखता है, और देखकर ऐसा अपने को मानता है
 कि मैं इसके अन्दर प्रवेश कर रहा हूँ या प्रवेश कर चुका हूँ', (तक्खणा
 मेव पड्विज्झह' इस प्रकार मानकर यदि वह उसी समय जग जाता
 है । (तेणेव जाव अंतं करेइ) तो ऐसा वह व्यक्ति उसी भव से यावत्
 समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरय-
 णामयं पासमाणे पासह, दुरूहमाणे दूरूहइ, दुरूढमिति अप्पाणं मन्नह)

તે જ સમયે જાગી જાય તો તે તેજ ભવથી મુક્ત થાય છે યાવત્ સમસ્ત
 દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे
 पासह अणुप्पविसमाणे अणुपविसह अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नह' स्त्री होय के
 पुरुष होय ते ते स्वप्नान्ता अंतर्मां ओक विशाल सर्व रत्नवाणा भवनने
 जुवे छे अने जेइने पोताने भवननी अंदर प्रवेश करतो माने छे अगर
 प्रवेश करी लीधो तेम माने 'तक्खणामेव पड्विज्झह' ओ रीते मानीने जे ते
 ओ ज सभये जागी जाय छे. 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तो ओही व्यक्ति ते ज
 भवमां मुक्त थाय छे यावत् सभस्त दुःखे नो अंत करे छे.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे
 पासह, दुरूहमाणे दूरूहइ, दुरूढमिति अप्पाणं मन्नह' स्त्री होय के पुरुष

વિમાનારૂઢમાત્માનં જાનાતિ 'તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્વઈ' તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યતે 'તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' તેનૈવ યાવદન્તં કરોતિ । સ સ્વપ્નદ્રષ્ટા તેનૈવ ભવેન યસ્મિન્ ભવે સ્વપ્નો દૃષ્ટસ્તસ્મિન્નેવ ભવે સિધ્યતિ બુદ્ધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખા- નામન્તં કરોતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

ચાહે સ્ત્રી હો યા પુરુષ હો—વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં એક વિશાલ સર્વરત્નમય વિમાન કો દેખતા હૈં ઓર દેખકર અપને કો એસા માનતા હૈં કિ મૈં હસ પર ચઢ રહા હૂં યા ચઢ ચુકા હૂં (તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્વઈ, તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ) એસા માનતા હુઆ વહ વ્યક્તિ યદિ ઉસ સમય જગ જાતા હૈં, તો વહ ઉસી ભવસે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈં ।

હસ સૂત્ર મેં જો 'હયપદ્ધિ' ઇત્યાદિરૂપ સે પંક્તિશબ્દ કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈં વહ હસ વાત કો સૂચિત કરતા હૈં કિ એક અથ્થ કે દર્શન સે એસા મહત્ફલ નહીં હોતા હૈં । 'જાવ વસભપંતિ વા' મેં જો યાવત્ પદ આયા હૈં । ઉસસે યહાં 'જરપંતિ વા, કિનરકિંપુરિસમહોરગગંધ- વ્વપંતિ વા' હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈં । 'તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્વઈ' એસા જો કહા ગયા હૈં ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ પુનઃશયન સે વિલક્ષણ ફલ પ્રાપ્તિ કા અભાવ હો જાતા હૈં । એસા હી કહા ગયા હૈં—

વિવેકીપુરુષઃ સ્વપ્નં, ઇત્યાદિ—

'તેણેવ ભવગ્ગહણેણં' મેં ઉસી ભવગ્રહણ સે વહ સિદ્ધ હો જાતા

હોય તે જો સ્વપ્નના અંતે એક વિશાળ સર્વ રત્નવાળા વિમાનને જુઓ અને જોઈને ચોતાને તેના પર ચઢતો હોય તેમ માને અગર ચઢી ચુક્યો હોય તેમ માને અને 'તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્વઈ તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' આ પ્રમાણે માનતી તે વ્યક્તિ જો તે જ સમયે જાગી જાય છે, તો તેજ ભવમાં મુકત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

આ સૂત્રમાં જે 'હયપદ્ધિ' ઇત્યાદિ રૂપથી પંક્તિ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તે એ વાત બતાવે છે કે એક ઘોડાને જોવાથી તેરીતના ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. 'જાવ વસભપંતિ વા' એ વાક્યમાં જે યાવત્ શબ્દ આવ્યો છે તેથી અહિંયાં "જરપંતિ વા કિનરકિંપુરિસમહોરગગંધવ્વપંતિ વા" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્વઈ' એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે ફલ પ્રાપ્ત થવાનું કહ્યું છે તે સ્વપ્નથી જાગીને ફરી સુઈ જાય તો તે ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી જ કહ્યું છે કે—'વિવેકી પુરુષઃ સ્વપ્નં' ઇત્યાદિ 'તેણેવ ભવગ્ગહણેણં' એ વાક્યમાં તેજ ભવથી તે વ્યક્તિ સિદ્ધ થઈ

હે' એસા જો કહા ગયા હૈં ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ જિસ શરીર મેં રહતે હુએ ઉસ જીવ ને સ્વપ્ન દેખા હૈં ઉસી શરીર સે વહ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેગા-અર્થાત્ એસા સ્વપ્ન દૃઢા જીવ ચરમ શરીરી હોતા હૈં । વહ ગૃહીત શરીર કો છોડકર ફિર અન્ય શરીર ધારણ નહીં કરતા । 'જાવ અંતં કરેહ' મેં જો યહ યાવત્ પદ આયા હૈં ઉસસે 'બુદ્ધયતે, મુચ્ચતે, પરિનિર્વાતિ, સર્વદુઃસ્વાનામ્' इन पदों का ग्रहण हुआ है । 'सुविणंते' का भाव स्वप्न के अंतिसभाग में ऐसा है, गाय आदिकों को बांधने की जो रस्सी होती है उसका नाम दामनी है । 'किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा' में जो यावत् पद आया है उससे यहां 'नील, पीत, रक्त. वर्णवाले डोरों का ग्रहण हुआ है । 'सरथंभं' में तृणविशेष का नाम शर है और शरकी जो ऊर्ध्व-कृत राशि है उस का नाम शरस्तम्भ है । इसी प्रकार से वीरणस्तम्भ आदिकों में भी समझ लेना चाहिये । वल्लीनाम लता का है । क्षीर नाम दूध से पूरित हुए कुम्भ का नाम क्षीरकुम्भ है । इसी प्रकार से दधिकुम्भ घृतकुम्भ के विषय में भी समझना चाहिये । 'सुराविकटकुम्भ' का तात्पर्य सुरारूप विकट-मद्ययुक्त जल से भरा हुआ जो कुम्भ है वह सुराविकट कुम्भ है अर्थात् मद्ययुक्त जल से पूर्ण कुम्भ का नाम

જાલ્ય છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે જે શરીરમાં રહેલા તે જીવે સ્વપ્ન ભોળું છે એજ શરીરથી તે મુક્તિ પામશે અર્થાત્ એ રીતનું સ્વપ્ન ભોનાર જીવ ચરમ શરીરી હોય છે તે ગૃહીત શરીરને છોડીને બીજું શરીર ધારણ કરતો નથી. 'જાવ અંતં કરેહ' માં જે આ યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'બુદ્ધયતે, મુચ્ચતે, પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃસ્વાનામ્' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. 'સુવિણંતે' એ વાક્યનો ભાવસ્વપ્નના અંત ભાગમાં એ પ્રમાણે છે ગાય વિગેરેને બાંધવાની જે દોરી હોય છે, તેનું નામ દામની છે. 'કિણ્હસુ ત્તગં વા જાવ સુક્કિલ્લસુત્તગં વા' એ વાક્યમાં જે યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'નીલ' પીત, પીળા અને રક્ત-રાતા વર્ણવાળા દોરાનું ગ્રહણ થયું છે 'સરથંભં' એ વાક્યમાં આવેલ 'સર' એ શબ્દ તૃણ વિશેષનો વાચક છે. અને એ શરોનો જે ઢગલો તે સરસ્તંભ છે એ જ રીતે વીરણસ્તંભ વિગેરેમાં પણ સમજ લેવું વલ્લી નામ લતાનું છે. દૂધથી ભરેલ કુંભનું નામ ક્ષીરકુંભ છે એ જ રીતે દહીંથી ભરેલ કુંભ, દધિકુંભ, ઘીથી ભરેલ કુંભ ઘૃતકુંભના વિષયમાં પણ સમજ લેવું 'સુરાવિકટકુમ્ભમ્' નું તાત્પર્ય સુરારૂપ વિકટ-સુરામિશ્રિત જલથી ભરેલો જે કુંભ છે તે સુરાવિકટ કુંભ છે, અર્થાત્ મદ્યવાળા જળથી

અનન્તરં સ્વપ્નાઃ કથિતાઃ તે ચ સ્વપ્નાઃ ન ચક્ષુરિન્દ્રિયગ્રાહ્યાઃ इत्यचक्षु
ગ્રાહ્યતા સાધર્મ્યેણ ગન્ધપુદ્ગલાનાં વક્તવ્યતામભિધાતુમોહ-‘અહ મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્-‘અહ મંતે કોટ્ટપુડાણ વા જાવ કેયઈપુડાણ વા
અણુવાયંસિ ઉભિજ્જમાણાણં વા જાવ ઠાણાઓ વા ઠાણં સંકા-
મિજ્જમાણાણં કિં કોટ્ટે વાઈ જાવ કેયઈ વાઈ ગોયમા ! નો કોટ્ટે
વાઈ જાવ નો કેયઈ વાઈ ઘાણસહગયા પોગ્ગલા વાંતિ સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ ॥સૂ. ૫॥

છાયા-અથ ભદન્ત ! કોટ્ટપુટાનાં વા યાવત્ કેતકીપુટાનાં વા અનુવાતે
ઉદ્ગ્રિયમાનાનાં વા યાવત્ સ્થાનતો વા સ્થાને સંક્રામ્યમાણાનાં કિં કોટ્ટો વાતિ
યાવત્ કેતકી વાતિ । ગૌતમ ! નો કોટ્ટો વાતિ યાવત્ નો કેતકી વાતિ ગ્રાણ-
સહ ગતાઃ પુદ્ગલાઃ વાન્તિ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ॥હિતિ સૂ. ૫॥

ટીકા-‘અહ મંતે’ અથ ભદન્ત ! ‘કોટ્ટપુડાણ વા’ કોટ્ટપુટાનાં વા કોટ્ટે
યઃ પચ્યતે સુગન્ધદ્રવ્યસમુદાયઃ સ કોટ્ટસ્તસ્ય પુટાઃ-પુટિકાઃ કોટ્ટપુટાતેષાં
સુરાવિકટ કુમ્ભ છે । કાંજિકા કા નામ સૌવીર છે ચર્ષી કા
નામ વસા છે વૃહત્તરંગો કા નામ ઉર્મિ છે, તથા છોટી ૨ તરંગો
કા નામ વીચિ છે ॥ સૂ. ૪ ॥

જિન સ્વપ્નોં કે વિષય મેં યહ કથન ચલ રહા હૈ હે સ્વપ્ન ચક્ષુરિન્દ્રિય
સે ગ્રાહ્ય નહીં હોતે હૈ-इसी अचक्षुग्राह्यता के साधर्म्य से गन्धपुद्गलों
की वक्तव्यता को अब सूत्रकार इस ‘अह मंते ! कौट्टपुडाण’ इत्यादि
સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ ।

‘અહ મંતે ! કોટ્ટ પુડાણ વા જાવ કેયઈ પુડાણ વા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ-‘અહ મંતે ! હે ભદન્ત ! જય ‘કોટ્ટપુડાણ વા’ કોટ્ટપુટો

ભરેલો જે કુંભ-ધડો છે તેનું નામ સુરાવિકટ કુંભ છે. કાળનું નામ સૌવીર
છે. ચર્ષીનું નામ વસા છે. મોટા તરંગોનું નામ ઉર્મિ છે તેમજ નાના નાના
તરંગોનું નામ વીચિ છે. ॥ સૂ. ૪ ॥

જે સ્વપ્નેના વિષયમાં આ કથન ચાલી રહ્યું છે તે સ્વપ્ન ચક્ષુ
રિન્દ્રિય ગ્રાહ્ય હોતા નથી, આ અચક્ષુ ગ્રાહ્યતાના સાધર્મ્યથી હવે સૂત્રકાર ગન્ધ
પુદ્ગલોની વક્તવ્યતા ‘અહમંતે કોટ્ટપુડાણ’ इत्यादि સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

‘અહમંતે ! કોટ્ટપુડાણ વા જાવ કેયઈપુડાણ વા’

ટીકાર્થ-‘અહમંતે’ હે ભદન્ત બ્યારે ‘કોટ્ટ પુડાણ વા’ કોટ્ટ પુટાને એટલે
મં. ૩૨

કોષ્ટપુટાનામ્ 'જાવ કેયહપુટાણ વા' યાવત્કેતકીપુટાનાં વા કેતકી 'કેવડા' इति પ્રસિદ્ધઃ સુગન્ધવનસ્પતિવિશેષઃ તસ્યાઃ પુટાઃ પુટિકાઃ इति કેતકી પુટાસ્તેષાં કેતકીપુટાનામ્ યાવત્ પદેન 'પત્તપુટાણ વા, ચોયપુટાણ વા, તગર પુટાણ વા' इत्यેષાં સદ્ગ્રહો ભવતીતિ તત્ર પત્રપુટાનાં તમાલપત્રપુટાનામ્, ચોયપુટાનામ્ 'ચોય' इति ત્વક્ 'તજ' દાલચિની इति ભાષાપ્રસિદ્ધો ગન્ધદ્રવ્યવિશેષઃ તસ્ય પુટાઃ પુટિકાસ્તેષામ્, તગરપુટાનામ્-તગરઃ સુગન્ધકાષ્ઠવિશેષઃ, તસ્ય પુટસ્તેષામ્ । 'અણુવાયંસિ' અનુવાતે-વાતો-વાયુસ્તદનુસારેણ નીયમાનાનામ્ અનુ-અનુકૂલો વાતો યત્ર તદ્ અનુવાતં-તસ્મિન્ અનુવાતે અનુકૂલવાતસ્થાને યં દેશ-માશ્રિત્ય વાયુઃ સંચરતિ તત્રેત્પર્યઃ 'ઉન્નિમજ્જમાણાણં વા' ઉન્નિમજ્જમાણાનામ્ ઉત્પ્રાવલ્યેન મિથ્યમાનાનાં વિદીર્યમાણાનામ્ અથવા ઉત્-ઉર્ધ્વં વિદીર્યમાણાનામ્ 'જાવ' યાવદ્ इદ્વાપિ યાવત્પદેન 'નિન્નિમજ્જમાણાણં વા ઉક્કિરિજ્જમાણાણં વા

કો-કોષ્ટ મેં જો સુગન્ધ દ્રવ્ય કા સમૂહ પકાયા જાતા હૈ ઉસકા નામ કોષ્ટ હૈ इसकी जो पुटिका-पुडिया होती है उसे कौष्ठ पुट कहा गया है-ऐसे इन कौष्ठ के पुटों को 'जाव केयहपुटान वा' यावत् केतकी के पुटों को-केतकी जिसे भाषा में केवडा कहा जाता है-यह एक सुगन्धित वनस्पति विशेष है-इसकी जो पुट-पुडिया है । उसका नाम केतकी पुट है । इस केतकी के पुटों को तथा यावत्पद ग्राह्य 'पत्तपुटान वा, तगरपुटान वा चोयपुटान वा' पत्रपुटों को तमाल पत्र पुटों को, त्वक् पुटों को दाल चिनी के पुटों को तगर के पुटों को, सुगन्धकौष्ठ विशेष के पुटों को, 'अणु-वायंसि उन्निमज्जमाणाणं वा' अनुकूलवायु के अनुसार जिस स्थान को आश्रित करके वायु चल रही हो उस स्थान पर ले जाकर 'उन्निमज्ज-माणाणं वा ' अच्छी प्रकार से विदीर्ण किये जाने पर तथा यावत्पद

કે કોષ્ટમાં જે સુગન્ધ દ્રવ્યનો સમૂહ પકવવામાં આવે છે, તેનું નામ કોષ્ટ છે તેની જે પુટિકા-પુડિ હોય છે તેને કોષ્ટપુટ કહેવામાં આવે છે એવા આ કોષ્ટના પુટોમાં 'જાવ કેયહપુટાણ વા' યાવત્ કેતકી પુટોને કેતકી-જેને ભાષામાં કેવડો કહેવામાં આવે છે. આ એક સુગંધી વાળી વનસ્પતિ છે. એના જે પુટ હોય તે કેતકી પુટ કહેવાય છે. તે કેતકીના પુટોને તથા યાવત્ પદથી 'પત્તપુટાણ વા ચોયપુટાણ વા, તગરપુટાણ વા' પત્ર પુટોને એટલે તમાલ પત્રના પુટોને ત્વક્ અને તગરના પુટોને અને સુગંધિત કાષ્ઠના પુટોને 'અણુવાયંસી ઉન્નિમજ્જમાણાણં વા' અનુકૂળ પવન પ્રમાણે જે સ્થાનને આશ્રય કરીને પવન ચાલી રહ્યો તે સ્થાન પર લઈ જઈને 'ઉન્નિમજ્જમાણાણં' સારી રીતે વિદીર્ણ કરીને અહિયાં યાવત્ પદથી 'નિન્નિમજ્જમાણાણં વા ઉક્કિ-

વિક્કિરિજ્જમાણાણં વા' इत्यादीनां सङ्ग्रहो भवति तत्र 'निम्भिज्जमाणाणं वा' निम्बिमानानां वा प्रावल्याभावेन अधोविदीर्यमाणानाम् उत्कीर्यमाणानाम् ऊर्ध्वं विक्षिप्यमाणानाम् विकीर्यमाणानाम् इतस्ततो विक्षिप्यमाणानाम् । 'ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं वा' स्थानतो वा स्थानं संक्राम्यमाणानाम्—एकस्मात् स्थानात् स्थानान्तरं प्रतिनीयमाणानाम् 'किं कोट्ठे वाइ जाव केयई वाइ' किं कोष्ठो वाति यावत् केतकी वाति ? इह यावत्पदेन पत्रं वाति चोयं वाति तगरो वाति कोष्ठादिगन्धद्रव्यविशेषो दूरादागत्य घ्राणेन्द्रियेण गृहीतो भवति किमिति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा ।' हे गौतम ! 'नो कोट्ठे वाइ जाव नो केयई वाइ' नो कोष्ठो वाति यावद् नो केतकी वाति यावत्पदेन पत्रादीनां संग्रहो भवति दूरादागत्य वाससमुदायो घ्राणगतो न भवतीत्यर्थः ।

ગ્રાહ્ય 'નિભ્મિજ્જમાણાણં વા, ઉચ્ચિક્કિરિજ્જમાણાણં વા વિક્કિક્કિરિજ્જમાણાણં વા' इत्यादि पदों के अनुसार उन्हें नीचे रखने पर या नीचे इधर उधर फेंकने पर या, ऊपर की ओर इधर उधर बिखेरने पर या 'ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं वा' एक स्थान से दूसरे स्थान पर ले जाने पर 'किं कोट्ठे वाइ, जाव केयईवाइ' जो वास आती है उसमें क्या कोष्ठादिसुगन्ध द्रव्य दूर से आकर घ्राणेन्द्रिय के साथ सन्निहित होता है—अर्थात् घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा । नो कोट्ठेवाइ, जाव नो केयईवाइ' हे गौतम ! न कोष्ठ—सुगन्धद्रव्य—घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होता है और न सुगन्ध द्रव्यरूप केतकी द्रव्य गृहीत होता है किन्तु उस गन्ध के साथ रहे वहाँ के पुद्गल घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होते हैं । तात्पर्य कहने का यह है कि गन्ध द्रव्य कि जिसकी वह वास है वह आकर घ्राणेन्द्रिय के

રીજ્જમાણાણં વા વિક્કિક્કિરિજ્જમાણાણં વા' इत्यादि पदों अनुसार तेने निचे राખीने अगर नीचे आभ तेभ ફેંકીને अथवा ઉપરની તરફ આભ તેમ વિખેરીને अथवा 'ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं वा' એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઈ જવાથી 'किं कोट्ठेवाइ जाव केयई वाइ' જે सुगंध आपे छे. तेमां शुं कोष्ठादि सुगंध पदार्थ दूरथी आपीने घ्राणेन्द्रियनी साथे भणे छे. अर्थात् घ्राणेन्द्रियथी ग्रहणु थाय छे ? तेना उत्तरमां लगवान् कहे छे के 'गोयमा । नो कोट्ठेवाइ जाव नो केयईवाइ' हे गौतम ! सुगंधद्रव्य घ्राणेन्द्रियथी ग्रहणु थतुं नथी. अने सुगंध द्रव्य इप केतकी द्रव्य पणु ग्रहणु थतुं नथी परंतु ते गंधनी साथे रहेला त्यांना पुद्गलद्वारा घ्राणेन्द्रिय द्वारा ग्रहणु थाय छे. कहेवानुं

કિન્તુ ‘ઘાણસહગતા ષોઘલા વાંતિ’ ઘ્રાણસહગતાઃ પુદ્ગલાઃ, વાન્તિ ઘ્રાણ-
શબ્દા-ઘ્રાણગ્રાહ્ય સુગન્ધિદ્રવ્યસ્ય લક્ષકઃ ધ્રાવતે इति ધ્રાવતે ગન્ધઃ ગન્ધોપલમ્ભ-
નક્રિયા વા તેન ગન્ધેન સહ ગતાઃ પ્રવૃત્તા યે પુદ્ગલાઃ તે ઘ્રાણસહગતાઃ-ગન્ધ-
ગુણયુક્તાઃ પુદ્ગલાઃ વાન્તિ-ગચ્છન્તીત્યર્થઃ, ગન્ધપુદ્ગલાનાં વાતાનુસારેણ ગમનં
મયતિ, તે ચ પુદ્ગલાઃ ઘ્રાણે પ્રવિષ્ટાઃ સન્તો ગન્ધજ્ઞાનં જનયન્તિ ન તુ કોઠ-
પુટાદીનાં ગમનં મયતીતિ ભાવઃ । ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે । ત્તિ’ તદેવં મદન્ત !
તદેવં મદન્ત ! इति हे मदन्त । यत्राया प्रतिपादितम् तदेवमेव-सर्वथा सत्यमेव
नान्यथेति ॥મૂ० ૫॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुमादिपदभूषितशालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री “मगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्याया व्याख्यायां षोडशतकस्य षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥मू० १६-६॥

સાથ પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈં ઓર ન ઉસ કા ગન્ધગુણ ઉસમ્હે સે નિકલકર
ઘ્રાણેન્દ્રિય કે સાથ પ્રાપ્ત હોતા હૈં, કિન્તુ જિસ સ્થાન પર વે ગંધાદિ દ્રવ્ય હૈં
વહાં કે પુદ્ગલ પરમાણુ ઉસકે ગંધ ગુણ સે સુવાસિત હોકર અનુકૂલ વાયુ દ્વારા
ઘ્રાણેન્દ્રિય કે પાસ લાવે જાતે હૈં ઓર હસ પ્રકાર ઉનકી ગંધ ઘ્રાણેન્દ્રિય
દ્વારા ગૃહીત હોતી હૈં । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપને
જો પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈં-વહ એસા હી હૈં । સર્વથા સત્ય હી હૈં-અન્યથા
નહીં હૈં ૨ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ તપ એવં સંયમ સે આત્મા કો
ભાવિત કરતે હુપ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૫ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज कृत
“मगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका
॥ छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥ १६-६ ॥

તાત્પર્ય એ છે કે ગંધ દ્રવ્ય કે જેની તે વાસ હોય છે. તે આવીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની
સાથે મળતું નથી. અને તેના ગંધગુણ પણ તેમાંથી નીકળીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની
સાથે મળતો નથી. પરંતુ જે સ્થાન પર તે ગંધાદિ હોય ત્યાંના પુદ્ગલ
પરમાણુ તેના ગંધ ગુણથી સુવાસિત થઈને અનુકૂળ વાયુ દ્વારા ઘ્રાણેન્દ્રિયની પાસે
લવાય છે અને એ રીતે તેનો ગંધ ઘ્રાણેન્દ્રિય ઝડપી કરે છે. ‘સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! - ત્તિ’ હે ભગવાન્ આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે
એજ પ્રમાણે છે. તે સર્વથા સાચું જ છે. અન્યથા નથી. આ પ્રમાણે ઠહીને
ગૌતમસ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને
સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૫ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत “मगवती
सूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याका सोलहवां शतकका छठो उद्देशक समाप्त ॥ १६-६ ॥

અથ સપ્તમોદેશકઃ પ્રારમ્ભતે—

ષઠોદેશકસ્ય અન્તિમમાગે ગન્ધપુદ્ગલા ધાન્તીતિ કથિતમ્, તે ચ ગન્ધ-
પુદ્ગલાઃ ઉપયોગેન નિશ્ચીયન્તે इत्यતઃ ઉપયોગે ઉપયોગવિશેષભૂતા પશ્યતા ચ
સપ્તમે ઉદેશકે નિરૂપ્યતે—અનેન સમ્બન્ધેન આયાતસ્ય સપ્તમોદેશકસ્ય હ્રદમાદિમં
સૂત્રમ્—‘કહ્વિહે ણં મંતે ! ઉવઓગે’ इत्याદિ ।

મૂલમ્—‘કહ્વિહે ણં મંતે ! ઉવઓગે પન્નત્તે ગોયમા ! દુવિહે
ઉવઓગે પન્નત્તે एवं જહા ઉવઓગપયં પન્નવણાણ તહેવ નિરવ-
સેસં માણિયવ્વં પાસણયાપયં ચ નિરવસેસં નેયવ્વં । સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! તિ’ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા—કતિવિધઃ खलु भदन्त ! ઉપયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ ઉપયોગઃ
પ્રજ્ઞસઃ । एवं यथा उपयोगपदं प्रज्ञापनायास्तथैव निरवशेषं भणितव्यम्, પશ્યતા-
પદં ચ નિરવશેષં નેતવ્યમ્ । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘કહ્વિહે ણં મંતે ! ઉવઓગે પણત્તે’ કતિવિધઃ खलु भदन्त ।
ઉપયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, ઉપયુજ્યતે આત્મા પદાર્થ ગ્રહણાય येन स उपयोगः, આત્મ-

સાતવે ઉદેશે કા પ્રારંભ

છટે ઉદેશે મેં ગન્ધપુદ્ગલોં કા ધ્રાણેન્દ્રિય કૈ પાસ મેં આના કહા
ગયા હૈ સો હન ગન્ધપુદ્ગલો કા નિશ્ચય ઉપયોગ સે હોતા હૈ, અતઃ
હસ સમ્બન્ધ કો લેકર હસ સાતવે ઉદેશે મેં ઉપયોગ વિશેષભૂત
પશ્યતા—પ્રકૃષ્ટ બોધપરિણામ—કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ । હસ ઉદેશે
કા પ્રથમસૂત્ર ‘કહ્વિહેણં મંતે ઉવઓગે પન્નત્તે’ इत्यादि હૈ—

ટીકાર્થ—‘કહ્વિહેણં મંતે ! ઉવઓગે પણત્તે’ હે ભદન્ત ! ઉપ-
યોગ—જિસકે દ્વારા આત્મા પદાર્થ ગ્રહણ કૈ લિયે વ્યાપાર યુક્ત હોતા હૈ

સાતમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

છટ્ટા ઉદેશામાં ગન્ધપુદ્ગલોનાં ધ્રાણેન્દ્રિય પાસે આવવાનો પ્રકાર કહ્યો
છે આ ગન્ધપુદ્ગલોના નિશ્ચય ઉપયોગથી થાય છે. જેથી એ સમ્બન્ધને
લધને આ સાતમાં ઉદેશામાં ઉપયોગ વિશેષરૂપ પ્રકૃષ્ટબોધ પરિણામનું
નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ ઉદેશાનું પહેલું સૂત્ર ‘કહ્વિહેણં મંતે ઉવ-
ઓગે પણત્તે’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘કહ્વિણં મંતે ! ઉવઓગે પણત્તે’ હે ભગવન્ જેનાથી ઉપયોગ
આત્મા પદાર્થ ગ્રહણ કરવાના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) વાળો થાય છે તેનું નામ

નશ્ચેનાશક્તિવ્યાપારઃ સ ચોયોગઃ કતિ પ્રકારકઃ કથિત ઇતિ ઉપયોગવિપ-
યકઃ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ !’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્દે
ઉવઓગે પન્નત્તે’ દ્વિવિધો-દ્વિપ્રકારકઃ ઉપયોગઃ મજ્જસુત્તઃ । સાકારોપયોગો નિરા-
કારોપયોગચ્ચેત્યાદ્યુપયોગસ્વરૂપસંસ્થાદિજ્ઞાનાય પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રં દ્રષ્ટવ્યમ્ । તદા-
શયેનાહ—‘એવં જહા ઉવઓગપદં પન્નવણાણ તદેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં’ એવં
યથોપયોગપદં પ્રજ્ઞાપનાયાસ્તથૈવેહ નિરવશેષં મણિતવ્યમ્ ઉપયોગપદં પ્રજ્ઞાપનાયા-
મેકોત્તરિશ્ચત્તમં પદમ્ તચ્ચૈવમ્ ઉપયોગશ્ચેતનાશક્તેર્વ્યાપારઃ સ ચ દ્વિવિધઃ સાકા-
રોપયોગોનાકારોપયોગશ્ચ તત્ર સાકારોપયોગસ્ય પશ્ચજ્ઞાનાનિ ત્રીણિ અજ્ઞાનાનિ
ઇત્યેવમણ્ઠી ભેદાઃ, અનાકારોપયોગસ્ય ચક્ષુર્દર્શનાદિ ભેદાત્ ચત્વારો ભેદા ઇતિ

ઉસકા નામ ઉપયોગ હૈ । તાત્પર્યં યહ હૈ કિ આત્મા કી ચેતના
શક્તિ કા જો વ્યાપાર હૈ વહ ઉપયોગ હૈ—એસા યહ ઉપયોગ કિતને
પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુને કહા—‘ગોયમા ! દુવિદ્દે
ઉવઓગે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ઉપયોગ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, એક સાકાર
ઉપયોગ ઔર દૂસરા અનાકાર ઉપયોગ સ્વરૂપ ઔર ઉપયોગ સંસ્થા
આદિ જો જાનને કે લિયે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર દેખના ચાહિયે । હસી આશય
કો લેકર ‘એવં જહા ઉવઓગપદે પન્નવણાણ તદેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં’
એસા કહા ગયા હૈ । પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં યહ ઉપયોગ પદ ૨૦, વાં પદ
હૈ ઔર વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—ચેતનાશક્તિ કે વ્યાપાર કા નામ ઉપ-
યોગ હૈ । ઔર વહ સાકાર ઉપયોગ એવં અનાકાર ઉપયોગ કે ભેદ સે
દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । સાકાર ઉપયોગ કે મત્યાદિક ૫ જ્ઞાન ઔર
મત્યજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, ઔર વિભંગજ્ઞાન હસ પ્રકાર આઠ ભેદ કહે ગયે

ઉપયોગ છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે—આત્માની ચેતનાશક્તિનો જે વ્યાપાર છે,
તે ઉપયોગ છે. એવો ઉપયોગ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ એવું કહે છે કે—‘ગોયમા ! દુવિદ્દે ઉવઓગે
પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગના લેદથી
ઉપયોગ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. આ ઉપયોગનું સ્વરૂપ
અને ઉપયોગની સંખ્યા વિગેરે જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર જોઈ લેવું જાઈએ
એ હેતુથી કહ્યું છે કે ‘એવં જહા ઉવઓગપદે પન્નવણાણ તદેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં’
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ઉપયોગ પદ સમથ કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કહ્યું છે.
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ ઉપયોગ પદ ૨૬ મું પદ છે અને તે આ પ્રમાણે છે. ચેતના
શક્તિના વ્યાપારનું નામ ઉપયોગ છે. અને તે સાકાર ઉપયોગ અને નિરાકાર
ઉપયોગના લેદથી બે પ્રકારનો છે સાકાર ઉપયોગના મત્યદિક પાંચજ્ઞાન અને
મત્યજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ રીતે આઠ લેદ કહેવામાં આવ્યા છે.

संक्षिप्तो विचारः प्रज्ञापनायाः विशिष्यविचारस्त्वेवं तथाहि—‘सागारोवओगेय
अनागारोवओगेय’ साकारोपयोगश्च अनाकारोपयोगश्च ‘सागारोवओगे णं भंते !
कइविहे पणत्ते’ साकारोपयोगः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ‘गोयमा !
अद्विविहे पणत्ते’ गौतम ! अष्टविधः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘आभिणिबोहिय
णाणसागारोवओगे सुयणाणसागारोवओगे’ अभिनिबोधिक्कज्ञानसाकारोपयोगः
श्रुतज्ञानसाकारोपयोगः । ‘एवं ओहिणाणसागारोवओगे मणपज्जवणाणसागारो-
वओगे केवलणाणसागारोवओगे मइ अन्नाणसागारोवओगे सुयअन्नाण
सागारोवओगे विभंगनाणसागारोवओगे’ एवम् अवधिज्ञानसाकारोपयोगः मनः
पर्यज्ञानसाकारोपयोगः केवलज्ञानसाकारोपयोगः मय्यज्ञानसाकारोपयोगः
श्रुतज्ञानसाकारोपयोगः विभज्ज्ञानसाकारोपयोगः । ‘अणागारोवओगे णं भंते !
कइविहे पणत्ते’ अनाकारोपयोगः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ‘गोयमा !
चउव्विहे पणत्ते’ गौतम ! चतुर्विधः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘चक्खुदंसणअणा-
गारोवओगे अचक्खुदंसणअणागारोवओगे ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसण-
अणागारोवओगे’ चक्षुर्दर्शनानाकारोपयोगः अचक्षुर्दर्शनानाकारोपयोगः अवधिदर्श-

गये हैं । तथा अनाकार उपयोग के चक्षुर्दर्शनादि ४ भेद कहे गये हैं ।
इसी विषय का विशेष विचार वहाँ पर इस प्रकार से किया गया है ।
‘सागारोवओगे य अनागारोवओगे य सागारोवओगे णं भंते ! कइ-
विहेणं पणत्ते ? गोयमा ! अद्विविहे पणत्ते-तं जहा-आभिणिबोहिय-
णाणसागारोवओगे, सुयणाणसागारोवओगे, ओहिणाणसागारोवओगे
मणपज्जवणाणसागारोवओगे, केवलणाणसागारोवओगे, मइअन्नाण-
सागारोवओगे, सुयअन्नाणसागारोवओगे, विभंगनाणसागारोव-
ओगे अणागारोवओगेणं भंते ! कइविहेणं पणत्ते ? गोयमा ! चउ-
व्विहे पणत्ते ! तं जहा चक्खुदंसणं अणागारोवओगे, अचक्खुदंसणं
अणागारोवओगे, ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसणअणागा-

तथा अनाकार उपयोगना चक्षुर्दर्शनादि चार भेद कहे छे. आ विषयने विशेष
विचार अडियां आ रीते करवायां आये छे.--‘सागारोवओगे य अनागारोवओगे
य सागारोवओगे णं भंते ! कइविहे णं पणत्ते ? गोयमा ! अद्विविहे पणत्ते तं जहा
आभिनिबोहियाणाणसागारोवओगे, सुयणाणसागारोवओगे, ओहिणाणसागारोव-
ओगे मणपज्जवणाणसागारोवओगे, केवलणाणसागारोवओगे, मइअन्नाणसागारोव-
ओगे, सुयअन्नाणसागारोवओगे, विभंगणाणसागारोवओगे. अणागारोवओगे णं
भंते ! कइविहे णं पणत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पणत्ते तं जहा-चक्खुदंसणअणा
गारोवओगे, अचक्खुदंसणअणागारोवओगे, ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसण

નાનાકારોપયોગઃ કેવલદર્શનાનાકારોપયોગઃ इत्योद्युपयोगविषयकं प्रज्ञापनाप्रकरणम् । ‘પાસળયાપદં ચ નિરવસેસં નેયઞ્વં’ એવં પદ્યતાપદં ચ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રસ્થં નિરવશેષં નેતવ્યમ્ પદ્યતાપદં પ્રજ્ઞાપનાસ્થમિદં સર્વમપિ પઠિતવ્યમ્ તચ પ્રજ્ઞાપનાયાં ત્રિશત્તમં પદમ્ તત્ત્વૈવમ્ ‘કહિવિદ્દા ણં મંતે ! પાસળયા પળ્લત્તા’ કતિવિદ્ધા સ્વલ્લ મદન્ત ! પદ્યતા પ્રજ્ઞાપના । ‘ગોયમા ! દુવિદ્દા પાસળયા પળ્લત્તા’ ગૌતમ ! દ્વિવિદ્ધા પદ્યતા પ્રજ્ઞાપના પદ્યતાત્રિશિષ્ટબોધપરિણામરૂપા, સા ચ દ્વિવિદ્ધા તામેવ દર્શયતિ ‘તં જદ્દા’ તથથા ‘સાગારપાસળયા અણાગારપાસળયા’ સાકાર પદ્યતા અનાકારપદ્યતા ચ ‘સાગારપાસળયા ણં મંતે ! કહિવિદ્દા પળ્લત્તા’ સાકારપદ્યતા સ્વલ્લ મદન્ત ! કતિવિદ્ધા પ્રજ્ઞાપના ‘ગોયમા ! હ્લવિદ્દા પળ્લત્તા’ ગૌતમ ! પદ્ધવિદ્ધા પ્રજ્ઞાપના ‘તં જદ્દા’ તથથા ‘સૂચળાણસાગારપાસળયા’ શ્રુતજ્ઞાન રોજ્જભોગે’ સેા યહ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા પાઠ જો કિ ઉપયોગ કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ યહાં પર ખી હસી પ્રકાર સે કહ લેના યાહિયે । હસ પાઠ કા અર્થ સ્વરલ્લ હૈ । ‘પાસળયાપદં ચ નિરવસેસં નેયઞ્વં’ પ્રજ્ઞાપનાસ્થ પદ્યતાપદ યહાં સમ્પૂર્ણરૂપ સે ગ્રહણ કરના યાહિયે એસા જો કહા ગયા હૈ—સો પ્રજ્ઞાપના મેં યહ પદ (તીસ) ૩૦ વાં પદ હૈ—જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘કહિવિદ્દા ણં મંતે ! પાસળયા પળ્લત્તા ? ગોયમા ! દુવિદ્દા પાસળયા પળ્લત્તા’ પદ્યતા (દેશ્વનારૂપ) યહ વિશિષ્ટ બોધ કે પરિણામ રૂપ હેતી હૈ । યહ પદ્યતા દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ—‘સાગારપાસળયા, અણાગારપાસળયા’ એક સાકાર પદ્યતા, દૂસરા અનાકાર પદ્યતા ‘સાગારપાસળયા ણં મંતે ! કહિવિદ્દા પળ્લત્તા?’ હે મદન્ત ! સાકાર પદ્યતા કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? ‘ગોયમા ! હ્લવિદ્દા પળ્લત્તા’ હે ગૌતમ સાકાર પદ્યતા ૬ પ્રકાર કી કહી ગઈ । ‘તં જદ્દા’ જો હસ પ્રકાર સે

અણાગારોવભોગે’ ઉપયોગના વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ પાઠ ઠલ્યો છે. તે અહિયાં પણ તેજ રીતે સમજી લેવો. ‘પાસળયા પદં ચ નિરવસેસં નેયઞ્વમ્’ અહિયાં પ્રજ્ઞાપનામાં રહેલ ત્રીસમું પદ્યતાપદ સંપૂર્ણ રૂપે થઈ જાય છે. તે પદ આ પ્રમાણે છે. ‘કહિવિદ્દા ણં મંતે ! પાસળયા પળ્લત્તા ગોયમા ! દુવિદ્દા પાસળયા પળ્લત્તા’ પદ્યતા (જેવારૂપ) વિશેષ બોધના પરિણામ રૂપ હોય છે. આ પદ્યતા બે પ્રકારની ઠલે છે તે આ રીતે છે. ‘સાગારપાસળયા, અણાગારપાસળયા’ એક સાકાર પદ્યતા અને બીજી અનાગાર પદ્યતા. ‘સાગારપાસળયા ણં મંતે ! કહિવિદ્દા પળ્લત્તા’ હે ભગવન્ ! સાકાર પદ્યતા ઠેટલા પ્રકારની ઠલેવામાં આવી છે ‘ગોયમા ! હ્લવિદ્દા પળ્લત્તા’ હે ગૌતમ ! સાકાર પદ્યતા છ પ્રકારની ઠલેવામાં આવી છે. ‘તં—જદ્દા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘સૂચળાણ

સાકારપશ્યતા 'એવં ઓહિણાણસાગારપાસળયા મળપજ્જવનાણસાગાર-
પાસળયા કેવલનાણસાગારપાસળયા સુય અન્નાણસાગારપાસળયા વિભંગ-
નાણસાગારપાસળયા' એવમ્ અવધિજ્ઞાનસાકારપશ્યતા મનઃ પર્યયજ્ઞાન
સાકારપશ્યતા કેવલજ્ઞાનસાકારપશ્યતા શ્રુતજ્ઞાનસાકારપશ્યતા વિભંગજ્ઞાન-
સાકારપશ્યતા 'અણાગારપાસળયા ણં મંતે ! કહ્વિહા પળ્લત્તા ગોયમા ! તિ-
વિહા પળ્લત્તા તં જહા ચક્કુદંસણઅણાગારપાસળયા ઓહિદંસણઅણાગાર-
પાસળયા કેવલદંસણઅણાગારપાસળયા' અનાકારપશ્યતાં સ્વલુ ભદન્ત !
કતિવિધા પ્રજ્ઞમા ગૌતમ ! ત્રિવિધા પ્રજ્ઞમા તથથા ચક્ષુર્દર્શનાનાકારપશ્યતા
અવધિર્દર્શનાનાકારપશ્યતા કેવલર્દર્શનાનાકારપશ્યતા ઇતિ । પશ્યતાપદસ્યા-
યમર્થઃ પશ્યતાનામ વોધપરિણામવિશેષઃ નતુ પશ્યતોપયોગયોઃ સાકારાનાકાર-

હૈ—'સુયણાણસાગારપાસળયા' શ્રુતજ્ઞાનસાકારપશ્યતા, 'એવં ઓહિ-
ણાણસાગારપાસળયા, મળપજ્જવનાણસાગારપાસળયા, કેવલનાણ-
સાગારપાસળયા' અવધિજ્ઞાનસાકારપશ્યતા, મનઃપર્યયજ્ઞાન સાકાર
પશ્યતા, ઓર કેવલજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા 'સુયઅન્નાણસાગારપાસળ-
ળયા વિભંગનાણસાગારપાસળયા' 'શ્રુતઅજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા' એવં
વિભંગજ્ઞાન સાકારપશ્યતા' અણાગાર પાસળયાણં મંતે ! કહ્વિહા
પળ્લત્તા' હે ભદન્ત ! અનાકાર પશ્યતા કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?
'ગોયમા ! તિવિહા પળ્લત્તા' હે ગૌતમ ! અનાકાર પશ્યતા ત્રીન પ્રકાર
કી કહી ગઈ હૈ । 'તં જહા—ચક્કુદંસણં અણાગારપાસળયા ઓહિદંસણ-
અણાગારપાસળયા, કેવલદંસણઅણાગારપાસળયા 'જેસે ચક્ષુર્દર્શન
અનાકાર પશ્યતા, અવધિર્દર્શન અનાકારપશ્યતા ઓર 'કેવલર્દર્શન
અનાકારપશ્યતા ।

સાગારપાસળયા' શ્રુતજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૧ 'એવં ઓહિણાણસાગારપાસળયા
મળપજ્જવનાણસાગારપાસળયા, કેવલનાણસાગારપાસળયા' અવધિજ્ઞાન સાકાર
પશ્યતા, ૨ મનઃપર્યયજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા, ૩ કેવળજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૪
'સુયઅન્નાણસાગારપાસળયા, વિભંગનાણસાગારપાસળયા' શ્રુતઅજ્ઞાન સાકાર
પશ્યતા ૫ અને વિભંગજ્ઞાન સાકારપશ્યતા ૬ 'અણાગારપાસળયાણં
મંતે ! કહ્વિહા પળ્લત્તા' હે ભગવન્ ! અનાકાર પશ્યતા કેટલા પ્રકારની ઠહી
છે 'ગોયમા ! તિવિહા પળ્લત્તા' હે ગૌતમ અનાકાર પશ્યતા ત્રણ પ્રકારની
ઠહેવામાં આવી છે—તં જહા—'ચક્કુદંસણઅણાગારપાસળયા, ઓહિદંસણઅણાગાર-
પાસળયા, કેવલદંસણઅણાગારપાસળયા' જેમકે ચક્ષુર્દર્શન અનાગાર પશ્યતા
અવધિર્દર્શન અનાકાર પશ્યતા કેવલર્દર્શન અનાગાર પશ્યતા.

રાદિભેદસ્તુ સમાન એવ કથિત્વમ્મિતિ અતયોઃ પશ્યતોપયોગયોઃ કો ભેદઃ ? મિતિ ચેત્ત્વ અત્રોચ્યતે—યત્ર ત્રૈકાલિકાઽવબોધો ભવતિ તત્ર પશ્યતા ભવતિ યત્ર ત્રૈકાલિકાઽવબોધઃ અથ ચ વર્તમાનકાલિકશ્ચપિ અવબોધસ્તત્રોપયોગ મિતિ સામાન્યવિશેષમાગદેવ પશ્યતોપયોગયોર્ભેદ મિતિ । અતએવ મતિજ્ઞાનં મત્યજ્ઞાનં ચ સાકાર પશ્યતાયાં ન કથિતમ્ તસ્ય મતિજ્ઞાનમત્યજ્ઞાનસ્યોત્પન્ના વિનષ્ટાર્થગ્રાહકતયા વર્તમાનકાલવિષયત્વાદિતિ । નન્નુ અનાકારપશ્યતાયાં ચક્ષુર્દર્શનસ્ય પરિગણનમ્ હતરેન્દ્રિયદર્શનસ્ય ગ્રહણં કુત્રો ન કુત્રમિતિ ચેદત્રોચ્યતે પશ્યતા નામ પ્રકૃષ્ટં

શંકા—જબ બોધ પરિણામ વિશેષ કા નામ પશ્યતા હૈ । તો ફિર પશ્યતા મૈ ઓર ઉપયોગ મૈ ભેદ કયા હૈ ? કયોંકિ ઇન દોનોં મૈ સાકાર અનાકાર આદિરૂપ ભેદ તો કહા હી ગયા હૈ ?

ઉત્તર—જહાં ત્રૈકાલિક અવબોધ હોતા હૈ વહાં પશ્યતા હોની હૈ ઓર જહાંત્રૈકાલિક અવબોધ ઓર વર્તમાનકાલિક અવબોધ બી હોતા હૈ વહાં ઉપયોગ હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર સામાન્ય વિશેષ ભાવ કી અપેક્ષા સે ઇન દોનોં મૈ અન્તર હૈ । ઇસી કારણ સે સાકાર પશ્યતા મૈ મતિજ્ઞાન ઓર મત્યજ્ઞાન કો નહીં કહા ગયા હૈ । કયોંકિ મતિજ્ઞાન ઓર મત્યજ્ઞાન યે ઉત્પન્ન અવિનષ્ટ અર્થ કૈ ગ્રાહક હોને કૈ કારણ વર્તમાન કાલ કો વિષય કરને વાલે હોતે હૈ અનાકાર પશ્યતા મૈ ચક્ષુર્દર્શન કો ગિના ગયા હૈ હતરેન્દ્રિયદર્શન કો નહીં ગિના ગયા હૈ સો ઇસકા કારણ કયા હૈ ? ઇસકા ઉત્તર ઇસ પ્રકાર સે હૈ—પ્રકૃષ્ટ ઈક્ષણ કા નામ

શંકા—જો બોધ પરિણામ વિશેષતુ' નામ પશ્યતા છે. તો પછી પશ્યતામાં અને અને ઉપયોગમાં ભેદ શો છે ? કેમકે તે બંનેમાં સાકાર અને અનાકાર વિશેષ લેદો તો કહ્યા જ છે ?

ઉત્તર—જ્યાં ત્રયકાલિક (ત્રણે કાળને) અવબોધ થાય છે. ત્યાં પશ્યતા હોય છે. અને જ્યાં ત્રયકાલિક અવબોધ અને વર્તમાન કાલિક અવબોધ પણ હોય છે. ત્યાં ઉપયોગ હોય છે. આ રીતના સામાન્ય વિશેષ ભાવની અપેક્ષાએ આ બંનેમાં અંતર છે. એજ કારણથી સાકાર પશ્યતામાં મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન ને કહ્યા નથી. કેમકે મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન એ બંને ઉત્પન્ન અને અવિનષ્ટ એટલે કે નાશ નહિ પામનાર એ અર્થને ગ્રહણ કરનાર હોવાથી વર્તમાન કાળને વિષય કરનારા છે. અનાકાર પશ્યતામાં અશ્રુ દર્શનને ગણાવવામાં આવ્યા છે. બીજા ઈન્દ્રિય દર્શનને ગણાવવામાં આવ્યા નથી. તો એનું શું કારણ છે ? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. પ્રકૃષ્ટ ઈક્ષણ

પ્રેક્ષણં કથયતે દદિર્ પ્રેક્ષણે इत्यनुशासनात् चक्षुर्दर्शनस्यैव પ્રેક્ષણસંભવાत् ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયોપયોગસ્યેતરેન્દ્રિયોપયોગાપેક્ષ્યાઅલ્પકાલિકત્વાત્ યત્ર ચોપયોગોઅલ્પ-
કાલસ્ત્રેક્ષણસ્ય પ્રકર્ષઃ જ્ઞાતિતિ અર્થપરિચ્છેદાત્ અતएव ચક્ષુર્દર્શનસ્યેવ પશ્યતા-
નેન્દ્રિયાન્તરદર્શનાનામિતિ અત્રાપિ શેષવિચારઃ પ્રજ્ઞાપના ત एव અવગન્તવ્ય
इति । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति हे
मदन्त ! उपयोगादिविषये यत् देवानुप्रियेण प्रतिपादितं तद् एवमेव सत्यमे-
वेति भावः ॥सू० १॥

સોલસમે સए સત્તમો ઉદેસો સમત્તો ॥

પશ્યતા હૈ । પશ્યતા શબ્દ દશ ધાતુ સે બના હૈ । દશ ધાતુ કા અર્થ
પ્રેક્ષણ હૈ । યહ પશ્યતા ચક્ષુર્દર્શન મેં હી વનતી હૈ-કયોંકિ પ્રેક્ષણ કા
હોના ચક્ષુર્દર્શન મેં હી વનતા હૈ । ચક્ષુરિન્દ્રિયજન્ય જો ઉપયોગ હોતા હૈ
વહ હતર ઇન્દ્રિયજન્ય ઉપયોગ કી અપેક્ષા અલ્પકાલિક હોતા હૈ । જહાં
ઉપયોગ અલ્પકાલવાલા હોતા હૈ ઘહાં ઈક્ષણ કી પ્રકર્ષતા હોતી હૈ હસસે
જ્ઞાતિતિ (જીઘ્ર) અર્થ કા બોધ હો જાતા હૈ । હસીલિયે પશ્યતા મેં ચક્ષુ-
ર્દર્શન કો લિયા ગયા હૈ । ઇન્દ્રિયાન્તરદર્શનોં કો નહીં લિયા ગયા હૈ ।
હસ વિષય મેં ઓર અધિક વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર સે જાન લેના ચાહિયે ।
સેવં મંતે । ‘સેવં મંતે ! તિ’ હે મદન્ત ! ઉપયોગાદિ કે વિષય મેં જો
આપ દેવાનુપ્રિય ને પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, વહ એસા હી હૈ-સર્વથા સત્ય
હી હૈ-૨ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ સંયમતપ્ સે આત્મા કો
ભાવિત કરતે હુए અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ० ૧॥

॥ સાતવાં ઉદેશા સમાપ્ત ॥

(જોલું) તું નામ પશ્યતા છે. પશ્યતા શબ્દ દશ ધાતુથી બન્યો છે દશ ધાતુનો
અર્થ પ્રેક્ષણ છે (જોલું છે) એ પશ્યતા ચક્ષુ દર્શનામાં બને છે. કેમકે પ્રેક્ષણું
હોલું તે ચક્ષુ દર્શમાં જ બને છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી થવા વાળો જ જે ઉપયોગ
છે. તે બીજી ઇન્દ્રિયથી થવા વાળા ઉપયોગની અપેક્ષાએ અલ્પ કાલિક હોય
છે. જ્યાં ઉપયોગ અલ્પકાળ વાળો હોય છે. ત્યાં ઇક્ષણની અધિકતા હોય છે.
તેનાથી જદ્દી અર્થનો બોધ થાય છે એવા માટે પશ્યતામાં ચક્ષુ દર્શનને
ગણવામાં આવ્યું છે. બીજી ઇન્દ્રિયોને તેમાં ગણવામાં આવી નથી આ વિષયમાં
વિશેષ વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૯ માં પદમાં કરવામાં આવેલ છે. તે તેમાંથી
સમજી લેવું. ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ’ હે ભગવન્ ઉપયોગ આદિ વિષયમાં
આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે સમજું તેમજ છે. અર્થાત્
સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી
આત્માને ભાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥સૂ० ૧॥

॥ સપ્તમ ઉદેશક સમાપ્ત ॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमोद्देशके उपयोगविषये विचारः कृतः स चोपयोगो लोकविषयकोऽपी-
त्यतोऽष्टमोद्देशके लोकोऽभिधीयते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्याष्टमोद्देशकस्य
इदमादिमं सूत्रम्—‘के महालए णं भंते । लोए’ इत्यादि ।

मूलम्—‘के महालए णं भंते लोए पन्नत्ते ? गोयमा ! महति
महालए जहा वारसमसए तहेव जाव असंखेजाओ जोयण-
कोडाकोडीओ परिकखेवेणं । लोयस्स णं भंते ! पुरित्थमिल्ले
चरिमंते किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा
अजीवपएसा गोयमा ! नो जीवा जीवदेसा वि जीवपएसा वि
अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि, जे जीवदेसा
ते नियमं एणिंदियदेसा य अहवा एणिंदियदेसा य वेइंदिय-
स्स य देसे एवं जहा दसमसए अग्गेयी दिसा तहेव नवरं
देसेसु अणिंदियाण आइल्ल विरहिओ जे अरूवी अजीवा ते
छविहा अच्चासमयो नत्थि, सेसं तं चेव निरवसेसं । लोगस्स णं
भंते ! दाहिणिल्ले चरिमंते किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा
एवं चेव एवं पच्चत्थिमिल्ले वि उत्तरिल्ले वि । लोगस्स णं
भंते ! उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा, गोयमा ! नो जीवा
जीवदेसा वि जीवपएसा वि जाव अजीवपएसा वि । जे
जीवदेसा ते नियमं एणिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय अहवा
एणिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय वेइंदियस्स य देसे अहवा
एणिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय वेइंदियाणय देसा एवं
मज्झिल्लविरहिओ जाव पंचिंदियाणं । जे जीवपएसा ते नियमं

एगिदियपएसा य अणिदियपएसा य, अहवा एगिदिय-
 पएसा य अणिदियपएसा य, वेइंदियस्स पएसा य अहवा
 एगिदियपएसा य अणिदियपएसा य वेदियाणय पएसा एवं
 आदिल्लविरहिओ जाव पंचिदियाणं अजीवा जहा दसमसए
 तमाए तहेव निरवसेसं। लोयस्स णं भंते ! हेट्टिल्ले चरिमंते किं
 जीवा० पुच्छा गोयमा ! नो जीवा जीव देसा वि जीव पएसा
 वि. जाव अजीव पएसा वि जे जोवदेसा ते नियमं एगिदिय-
 देसा अहवा एगिदियदेसाय वेदियस्स देसे अहवा एगिदिय
 देसाय वेदियाणय देसा—एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अणि-
 दियाणं पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसि जहा पुरत्थिमिल्ले
 चरिमंते तहेव अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव । इमीसे
 णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा०
 पुच्छा गोयमा ! नो जीवा एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि
 चरिमंता जाव उत्तरिल्ले उवरिल्ले तहेव जहा दसमसए विमला-
 दिसा तहेव निरवसेसं हेट्टिल्ले चरिमंते जहेव लोगस्स हेट्टिल्ले
 चरिमंते तहेव नवरं देसे पंचिदिएसु तियभंगो त्ति सेसं तंचेव।
 एवं जहा रयणप्पभाए चत्तारि चरिमंता भणिया एवं सक्कर-
 प्पभाए वि उवरिमहेट्टिल्ला जहा रयणप्पभाए हेट्टिल्ले, एवं
 जाव अहे सत्तमाए। एवं सोहम्मस्स वि जाव अच्चुयस्स ।
 गेविज्जविमाण्णाणं एवं चेव नवरं उवरिमे हेट्टिल्लेसु चरिमंतेसु
 देसेसु पंचिदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव सेसं

तद्देव । एवं जहा गेविज्जविमाणा तहा अणुत्तरविमाणा वि
इसिण्वभारा वि' ॥सू० १॥

छाया—किं महालयः खलु भदन्त ! लोकः प्रज्ञप्तः गौतम ! महातिमहा-
लयः यथा द्वादशशतके तथैव यावद् असंख्येययोजनकोटाकोटयः परिक्षेपेण ।
लोकस्य खलु भदन्त ! पौरस्त्ये चरमान्ते किं जीवा जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः,
अजीवा अजीवदेशा अजीवप्रदेशाः, गौतम ! नो जीवा जीवदेशा अपि ये जीव-
देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अथवा एकेन्द्रियदेशश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः
एवं यथा दशमशतके आग्नेयीदिशा तथैव नवरं देशेषु अनिन्द्रियाणाम् आदिम
विरहितः । ये अरूपिणोऽजीवास्ते पञ्चविधाः, अद्वासप्रयो नास्ति शेषं तदेव
निरवशेषम् । लोकस्य खलु भदन्त ! दाक्षिणात्ये चरमान्ते किं जीवाः० एवमेव
एवं पाश्चात्येऽपि औत्तरेऽपि । लोकस्य खलु भदन्त ! उपरितन-चरमान्ते किं
जीवा० पृच्छा गौतम ! नो जीवा जीवदेशा अरि जीवप्रदेशा अपि यावद्
अजीवप्रदेशा अपि । ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रिय-
देशाश्च अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः अथवा
एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्विन्द्रियाणां च देशाः, एवं मध्यमविरहितः
यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम् । ये जीवप्रदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रिय-
प्रदेशाश्च अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियप्रदेशाश्च अथवा
एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च प्रदेशाः, एतम् आदिम
विरहितो यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम् । अजीवा यथा दशमशतके तमायां तथैव निरव-
शेषम् । लोकस्य खलु भदन्त ! अवश्वरमान्ते किं जीवाः० पृच्छा गौतम ! नो
जीवा जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि यावत् अजीवप्रदेशा अपि ये जीवदेशा
ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाः अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशः, अथवा
एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च देशाः एवं मध्यमविरहितो यावत् अनिन्द्रिया-
णाम् प्रदेशा आदिमविरहिताः सर्वेषां यथा पौरस्त्ये चरमान्ते तथैव अजीवा यथा
उपरितने चरमान्ते तथैव । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पौर-
स्त्ये चरमान्ते किं जीवाः० पृच्छा गौतम ! नो जीवाः एवं यथैव लोकस्य तथैव
चत्वारोऽपि चरमान्ताः यावत् औत्तरे । उपरितनस्तथैव यथा दशमशतके त्रिमला-
दिक् तथैव निरवशेषम् अवस्तनश्चरमान्तो यथैव लोकस्यावस्तनश्चरमान्तस्तथैव
नवरं देशे पञ्चेन्द्रियेषु तृतीयमङ्ग इति शेषं तथैव । एवं यथा रत्नप्रभायाः
चत्वारश्चरमान्ता मणिताः एवं शर्कराप्रभाया अपि उपरितनोऽवस्तनो यथा रत्न-

પ્રમાયાઃ અધસ્તનઃ એવં યાત્રત્ અધઃ સપ્તમ્યાઃ । એવં સૌધર્મસ્યાપિ યાત્રદત્ત્યુતસ્ય ગ્રૈવેયકવિમાનાનામેવમેવ નવરમ્ ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તેષુ દેશેષુ પશ્ચેન્દ્રિયા-
ણામપિ તથૈવ મધ્યમવિરહિત એવ શેષં તથૈવ । એવં યથા ગ્રૈવેયકવિમાનાનિ તથૈવ અનુતરવિમાનાન્યપિ ઈષત્ પ્રાગ્મારા અપિ ॥મુ૦ ૧॥

ટીકા—‘કે મહાલણં મંતે । લોણ પન્નત્તે’ કિં મહાલયઃ કિયદ્વિશાલઃ
ખલ્લ મદન્ત ! લોકઃ પ્રજ્ઞસઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે
ગૌતમ ! ‘મહતિમહાલણ’ મહાતિમહાલયઃ લોકઃ ખલ્લ ગૌતમ ! પ્રમાણેન
મહાન્ મહાવિશાલ ઇત્યર્થઃ । ‘જહા વારસમસણ તહેવ’ યથૈવ દ્વાદશશતકે
લોકપ્રમાણવિષયે કથિતં તથૈવ સર્વપિદાપિ અનુસન્ધેયમ્ કિયત્પર્યન્તે

આઠવે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

સાતવે ઉદ્દેશે મેં ઉપયોગ કે વિષય કિયા ગયા હૈ । યહ ઉપયોગ મેં
લોક વિષયક ભી હોતી હૈ । અતઃ હસી સમ્બન્ધ કો લેકર હસ અષ્ટમ
ઉદ્દેશે મેં લોક કા કથન કિયા ગયા હૈ । હસ ઉદ્દેશ કા ‘કે મહાલણં
મંતે । લોણ પન્નત્તે’ ઇત્યાદિ—યહ સૂત્રસર્વ પ્રથમ સૂત્ર હૈ—

‘કે મહાલણં મંતે । લોણ પન્નત્તે’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘કે મહાલણં મંતે । લોણ પન્નત્તે’ હે મદન્ત ! લોક
કિતના વિશાલ (બડા) કહા ગયા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા !
મહતિ મહાલણ’ હે ગૌતમ ! લોકબહુત હી અધિક વિશાલ (બડા) કહા
ગયા હૈ । ‘જહા વારસમસણ તહેવ’ વારહવે શતક મેં લોક કે પ્રમાણ કે

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સાતમાં ઉદ્દેશામાં ઉપયોગના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.
આ ઉપયોગ લોક વિષયક પણ હોય છે. જેથી તે સંબંધને લઈને આ
આઠમાં ઉદ્દેશામાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્દેશાનું ‘કે મહાલણં મંતે ।
લોણ પન્નત્તે’ એ પહેલું સૂત્ર છે.

ટીકાર્થ—‘કે મહાલણં મંતે । લોણ પન્નત્તે’ હે ભગવન્ ! લોક કેટલો
વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે. કે ‘ગોયમા ! મહ-
તિમહાલણ’ હે ગૌતમ લોક ઘણો જ વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. જહા વાર-
સમસણ તહેવ’ જેવી રીતે બારમાં શતકમાં લોકના પ્રમાણના વિષયમાં પહેલાં

દ્વાદશશતકીયપ્રકરણમનુમન્ધેયં ? તન્નાહ-‘જાવ’ इत्यादि । ‘जाव असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिखेवेणं’ यावत् असंख्येया योजनकोटी कोटयः परिक्षेपेण तस्य खलु लोकस्य परिक्षेपः-परिधिः असंख्येयकोटिकोटीयोजन-प्रमाणको विद्यते इत्यर्थः । ‘लोयस्स णं भंते !’ लोकस्य खलु भदन्त ! ‘पुरत्थिमिल्ले चरिमंते’ पौरस्त्ये चरमान्ते ‘किं जीवा जीवदेसा जीव पएसा’ किं जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः ‘अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा’ अजीवाः अजीव-देशाः अजीवप्रदेशाः ? चरमान्तेति चरमरूपोऽन्तरश्चमान्तः पूर्वदिशायाश्चरमान्तः लोकस्यान्तिमो भागः स च विषम एकप्रदेशस्य प्रतररूपो ऽतस्तत्रासंख्यप्रदेशाव-गाहि जीवस्य सद्भावो न भवति अतएवाह भगवान्-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’

વિષય મેં જૈસા પહિલે કથન ક્રિયા ગયા હૈ, વહી સબ કથન યહાં પર ખી લગા લેના ચાહિયે । ‘જાવ અસંખેજ્જાઓ જોયણકોડાકોડીઓ’ યહ દ્વાદશશતકીય લોકપ્રમાણ વિષયક પ્રકરણ ‘યાવત્ યહ લોક પરિ-ક્ષેપ કી અપેક્ષા અસંખ્યાત કોટા કોટી યોજન કા હૈ । યહાં તક કા યહ ગ્રહણ કરને કે લિયે કહા ગયા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘લોયસ્સ ણં ભંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા, જીવદેસા, જીવપપસા’ હે ભદન્ત ! લોક કા જો પૌરસ્ત્ય પૂર્વદિશાકા) ચરમાન્ત (અન્તિમભાગ) હૈ ઉસમેં વ્યા જીવ હૈ ? જીવદેશ હૈ જીવ પ્રદેશ હૈ ? ‘અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપપસા’ અજીવ હૈ ? અજીવ દેશ હૈ ? અજીવપ્રદેશ હૈ ચરમાન્ત રૂપ જો અન્ત હૈ ઉસકા નામ ચરમાન્ત હૈ । પૂર્વદિશા કા જો ચરમાન્ત હૈ વહ લોક કે અન્તિમ ભાગરૂપ હૈ । ઓર વહ એક પ્રદેશ કા પ્રતર રૂપ હૈ અતઃ વિષમ હૈ । યહાં અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રદેશાવગાહી જીવ કા સદ્ભાવ નહીં હૈ યહી વાત

જેવું કથન થયું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું ‘જાવ અસંખેજ્જાઓ જોયણ કોડાકોડીઓ’ ખારમા શતકનું લોકપ્રમાણ સબધી તે પ્રકરણ યાવત્ આ લોક પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત કોટાકોટી યોજનનો છે. ત્યાં સુધીનું વર્ણન ગ્રહણ કરી લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે ‘લોયસ્સ ણં ભંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા, જીવ દેસા, જીવ પપસા’ હે ભગવન્ ! લોકોનો જે પૂર્વ દિશાનો ચરમાન્ત ભાગ છે. તેમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? ‘અજીવા અજીવદેસા અજીવપપસા’ અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે. ચરમાન્ત રૂપ જે અંત છે. તેનું નામ ચરમાન્ત છે પૂર્વ દિશાનો જે ચરમાન્ત છે. તે લોકના અંતિમ ભાગરૂપ છે. અને તે એક પ્રદેશના પ્રતર રૂપ છે. એટલે વિષમ છે અહિયાં અસંખ્યાત પ્રદેશ, પ્રદેશાવગાહી જીવનો

હે ગૌતમ ! 'નો જીવા' નો જીવાઃ તત્ર જીવો નાસ્તિ પરન્તુ જીવદેશાનાં 'જીવ-
પ્રદેશાનાં ચ એક પ્રદેશેઽપિ અવગાહના સંભવતિ અતસ્તત્રાહ—'જીવદેસા વિ જીવ
પણસા વિ' જીવદેશા અપિ જીવપ્રદેશા અપિ સંભવન્તીતિ । એવમેવ તત્ર પુદ્ગલ
સ્કન્ધાઃ ધર્માસ્તિકાયાદીનાં દેશાનાં પ્રદેશાનાં સંભવાદાહ—'અજીવા વિ અજીવ
દેસા વિ અજીવપણસા વિ' અજીવાઃ અજીવદેશાઃ અજીવપ્રદેશા અપિ ભવ-
ન્તીતિ । જીવદેશાદીનાં તુ એકદેશેઽપિ અવગાહઃ સંભવતીત્યુક્તમ્ જીવદેશા અપિ
જીવ પ્રદેશા અપિ-એવમ્ અજીવા અપિ અજીવદેશા અપિ અજીવપ્રદેશા અપીતિ ।
અજીવા અપિ અજીવાઃ પુદ્ગલસ્કન્ધાઃ અજીવદેશા ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિકા-

ગૌતમ સે પ્રશ્ન ને 'ગોચમા ! નો જીવદેસા વિ, જીવપણસા વિ' હસરૂપ
મેં કહી હૈ અર્થાત્ જય વહ લોક કા પૂર્વ દિશા સમ્બન્ધી ચરમાન્ત એક
પ્રદેશરૂપ હૈ તય ઉસમેં અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાહનાવાલા જીવ કૈસે
રહ સકતા હૈ । પરન્તુ જીવ દેશ ઓર જીવ પ્રદેશ યહાં એક પ્રદેશ મેં
પાયે જાતે હૈ । ક્યોંકિ જીવદેશોં ઓર જીવ પ્રદેશોં કી એક પ્રદેશ
મેં ભી અવગાહના બન જાતી હૈ । હસી પ્રકાર સે વહાં પુદ્ગલ સ્કન્ધોં
કા ભી સદ્ભાવ હો સકતા હૈ તથા ધર્માસ્તિકાયાદિ કોં કે દેશોં કા
ઓર પ્રદેશોં કા સદ્ભાવ હો સકતા હૈ । હસલિયે 'અજીવા વિ અજીવ
દેસા વિ, અજીવપણસા વિ' એસા કહા ગયા હૈકિ વહાં અજીવ ભી
અજીવ દેશ ભી અજીવ પ્રદેશ ભી હૈ ક્યોંકિ જીવ દેશાદિકોં કા તથા
અજીવોં એવં અજીવ દેશાદિકોં કા એક પ્રદેશ મેં ભી અવગાહ હો સકતા
હૈ । અજીવ સે પુદ્ગલ સ્કન્ધ, એવં અજીવ દેશોં સે ધર્માસ્તિકાયા અધર્મા-

સદ્ભાવ નથી એ જ વાત ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્નએ 'ગોચમા ! નો જીવા,
જીવદેસા વિ, જીવપણસા વિ' એ રૂપથી કહી છે. અર્થાત્ જ્યારે લોકનેા પૂર્વ
દિશા સંબંધી ચરમાન્ત એક પ્રદેશ રૂપ છે. ત્યારે તેના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં
અવગાહનાવાળા જીવો કેવી રીતે રહી શકે છે. પરંતુ જીવ દેશ અને જીવ
પ્રદેશ અહિયાં એક પ્રદેશમાં જ મળે છે. કેમકે જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશોની
એક પ્રદેશમાં પણ અવગાહના થઈ જાય છે. તેજ રીતે ત્યાં પુદ્ગલસ્કંધોનેા
સદ્ભાવ પણ થઈ જાય છે તેમજ ધર્માસ્તિકાયા વિગેરેના દેશોનેા અને પ્રદે-
શોનેા સદ્ભાવ પણ થઈ જાય છે. એટલા માટે 'અજીવા વિ, અજીવ દેસા
વિ, અજીવપણસા વિ' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એટલે કે ત્યાં અજીવ
પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. કેમ કે જીવ
દેશાદિકોનું તથા અજીવોનું અને અજીવ દેશાદિકોનું એક પ્રદેશમાં પણ
અવગાહન થઈ જાય છે. અજીવથી પુદ્ગલ સ્કંધ અને અજીવ દેશથી ધર્મા-

કાયાદિ દેશાઃ સ્કન્ધદેશાશ્ચાપિ લોકાન્તે સંભવન્તિ એવમેવ અજીવ પ્રદેશા અપિ પૂર્વદિશાયાચરમાન્તે ભવન્તીતિ અથ જીવાદિદેશેષુ વિશેષમાહ—‘જે જીવદેસા’ ઇત્યાદિ । ‘જે જીવ દેસા તે નિયમા ઇર્ગિદિયદેસાય’ યે જીવ દેશાસ્તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ યે તે પૃથિવ્યાથેકેન્દ્રિયજીવાનાં દેશાસ્તેષાં પૃથિવ્યાથેકેન્દ્રિયજીવદેશાનાં લોકાન્તેઽવશ્યં સત્ત્વાદિત્યેકો વિકલ્પઃ । ‘અહવા’ અથવા-અથવેતિ પદં પ્રકારાન્તરપ્રદર્શનપરકમ્ ‘ઈર્ગિદિયદેસાય વેદંદિયસ્સ ય દેસે’ એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશઃ લોકસ્ય પૂર્વચરમાન્તે એકેન્દ્રિયાણાં જીવાનાં દેશાઃ સન્તિ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશેઽપિ વિચિતે ઇતિ દ્વિતીયો વિકલ્પઃ ।

સ્તિકાય આદિકોં કે દેશ એવં સ્કન્ધ ગૃહીત હુએ હૈં । યે સર્વ લોકાન્ત મેં સંભવિત હોતે હૈં । હસી પ્રકાર સે અજીવ પ્રદેશ ‘મી પૂર્વદિશા કે ચરમાન્ત મેં સંભવિત હોતે હૈં । અબ સૂત્રકાર જીવદેશોં મેં જો યહાં વિશેષતા હૈ, ઉસે પ્રકટ કરને કે લિયે કહતે હૈં કિ—‘જે જીવદેસા તે નિયમા ઇર્ગિદિયદેસા ય’ ‘લોક કે પૌરસ્ત્ય (પૂર્વદિશા કે) ચરમાન્ત મેં જો જીવદેશોં કા સદ્ભાવ કહા ગયા હૈ વે પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈ—કયોંકિ વહાં પર પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિય કા સર્વ-સદ્ભાવ-અવશ્ય કહા ગયા હૈ । એસા યહ પ્રથમ વિકલ્પ ભંગ હૈ—‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસા ય વેદંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા વે એકેન્દ્રિય જીવોં કે અનેક દેશ હૈ, ઓર વેદંદ્રિય જીવ કા એકદેશ હૈ કયોંકિ લોક કે અન્ત પૂર્વ ચરમાન્ત મેં એકેન્દ્રિય જીવોં કે અનેક દેશોં કા સદ્ભાવ કહા

સ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિના દેશ અને સ્કન્ધ દેશાનું ગ્રહણ થયું છે. એ બધા લોકાન્તમાં સંભવિત હોય છે. એજ રીતે અજીવ પ્રદેશપણ પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તમાં એટલે કે અંત ભાગમાં સંભવિત હોય છે.

હવે સૂત્રકાર જીવદેશોમાં જે અહીં વિશેષતા છે તે પ્રગટ કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે—

“જે જીવદેસા તે નિયમા ઇર્ગિદિયદેસા ય” લોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્ત ભાગમાં જીવદેશોનો જે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે તે પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ છે. કેમકે—ત્યાં પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશોનો સદ્ભાવ નહીંજ કહેલ છે. આ પ્રમાણેનો આ પ્રથમ વિકલ્પ (ભંગ) છે. “અહવા ઇર્ગિદિયદેસા ય વેદંદિયસ્સ ય દેસે” અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ છે અને એકેન્દ્રિય જીવોના એકદેશ હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. કેમકે લોકના અન્ત પૂર્વચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિયજીવોના અનેક દેશોનો સદ્ભાવ કહ્યો

એકેન્દ્રિયજીવાનાં વહુત્વાત્ વહવસ્તત્ર તદેશા ભવન્તિ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ કદાચિત્ક-
ત્વાત્ કદાચિત્ દેશઃ સ્યાદિતિ એકો દ્વિક્રયોગવિકલ્પઃ યદ્યપિ લોકાન્તે દ્વીન્દ્રિય-
જીવો નાસ્તિ તથાપિ યો દ્વીન્દ્રિયએકેન્દ્રિયેષુ ઉત્પિત્સુમ્મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં
ગતઃ તમાશ્રિત્ય અયં વિકલ્પઃ इति । ‘एवं जहा दसमसए अग्नेयी दिसा तदेव’
एवं यथा दशमशतके आग्नेयीं दिशामाश्रित्योक्तं तथैव यथा दशमशतके प्रथमो-
द्देशके आग्नेयीं दिशामाश्रित्य विचारः कृतस्तथा इहापि पूर्वचरमान्तमाश्रित्य
वक्तव्यम् तच्चेत्यम् ‘अहवा एग्निदिय देसाय वेइंदियस्स य देसा’ अथवा एकेन्द्रिय-

ગયા હૈ और दोइन्द्रिय जीव के एकदेशों का सद्भाव कहा गया है और
दोइन्द्रिय जीव के एकदेश का भी सद्भाव कहा गया है । यह द्वितीय
विकल्प है । एकेन्द्रिय जीव बहुत हैं । अतः बहुत होने से इसके बहुत
देश, वहां पर हैं, और दो इन्द्रिय कादाचित्क है इसलिये इसका एकदेश
कदाचित् यहां पर हो सकता है ऐसा यह द्विक्रयोंग विकल्प है, यद्यपि
लोकान्त में द्वीन्द्रियजीव नहीं है । फिर भी कोई मरकर वहां एकेन्द्रिय
में उत्पन्न होनेवाला है । इसलिये मारणान्तिकसमुद्घात को प्राप्त कर
उत्पन्न होनेवाले उस द्वीन्द्रिय जीव को आश्रित करके यह विकल्प कहा
गया है । ‘एवं जहा दसमसए अग्नेयी दिसा, तदेव ‘दशवे’ शतक के
प्रथम उद्देशे में आग्नेयी दिशाको आश्रित करके जैसा विचार किया
गया है, वैसा ही विचार यहां पर भी पूर्वचरमान्त को आश्रित
करके कर लेना चाहिये वह इस प्रकार से है—‘अहवा एग्निदियदेसा य

છે. અને એ ઇન્દ્રિય જીવને એક દેશનો સદ્ભાવ પણ કહેલ છે આ પ્રમાણે
નો આ બીજો વિકલ્પ કહેવામાં આવેલ છે

એકેન્દ્રિય જીવ ઘણા છે જેથી ઘણા હોવાથી તેના ઘણા દેશ ત્યાં છે,
અને એઇન્દ્રિય કોઇકવાર હોય છે. જેથી તેનો એક દેશ કદાચ ત્યાં થઈ જાય
છે એ પ્રમાણે આ દ્વિક્રયોગ વિકલ્પ છે. જો કે લોકાન્તમાં દ્વિન્દ્રીયજીવો હોતા
નથી. તોપણ કોઈપણ દ્વીન્દ્રિયજીવ એકેન્દ્રિય જીવોમાં મરીને ત્યાં ઉત્પન્ન
થવાના છે જેથી મરણાન્ત સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત કરીને ઉત્પન્ન થવાવાળા એ
દ્વીન્દ્રિય જીવને આશ્રિત કરીને થવાવાળો આ વિકલ્પ કહેવામાં આવ્યો છે.
‘एवं जहा दसमसए अग्नेयी दिसा, तदेव’ દશમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં
અગ્નેયી દિશાને ઉદ્દેશીને જે પ્રમાણેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેવો જ
વિચાર અહિયાં પણ પૂર્વચરમાન્તને ઉદ્દેશીને કરી લેવો. તે આ પ્રમાણે છે.
‘अहवा एग्निदियदेसाय वेइंदियस्स य देसा’ અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ

દેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ ‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય વેહંદિયાણય દેસાય’ અથવા એકેન્દ્રિદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ દેશાઃ ‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય તેહંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ ત્રીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશઃ ઇત્યાદિ દશમશતકાપેક્ષયાઽત્ર ચઢૈલક્ષણ્યં તદર્શયિતુમાહ-‘નવરં’ ઇત્યાદિ । ‘નવરં દેસેષુ અર્ગિદિયાણં આહલ્લવિરહિઓ નવરં દેશેષુ અનિન્દ્રિયાણામ્ આદિમવિરહિતઃ અનિન્દ્રિયસંવન્ધિનિ દેશવિષયે ભંગકત્રયે આદિમમજ્જો ન વાચ્ય ઇત્યર્થઃ ‘અહવા ઇર્ગેદિયદેસાય અર્ગિદિયસ્સ દેસે’ ઇત્યાકારકઃ પ્રથમમજ્જકો દશમશતકીયાગ્નેયીપકરણપ્રતિપાદિતોઽપિ અત્ર નૈવ વક્તવ્યઃ યસ્માત્ કેવલિસમુદ્ઘાતે કપાટાદ્યવસ્થાયાં લોકસ્ય ચરમાન્તે પ્રદેશવૃદ્ધિહાનિકૃતલોકદન્તકસદ્ભામાત્ અનિન્દ્રિયસ્ય વહૂનાં દેશાનામેવ સંભવો નત્વે-

વેહંદિયસ્સ ય દેસા ?’ અથવા વહાં એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈં ઓર એક દ્વીન્દ્રિય જીવ કે અનેક દેશ હૈં ‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય વેહંદિયાણય દેસાય’ અર્થાત્ એકેન્દ્રિય કે વહુત દેશ ઓર વહુત દ્વીન્દ્રિયોં કે વહુત દેશ હૈં ‘અહવા ઇર્ગિદિય દેસા ય તેહંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા એકેન્દ્રિય જીવોં કે અનેક દેશ હૈં ઓર તેહન્દ્રિય જીવ કા એકદેશ હૈં । ઇત્યાદિ દશમ શતક કી અપેક્ષા યહાં જો વૈલક્ષણ્ય હૈં ઉસે દિખાને કી ઇચ્છા સે સૂત્ર-કાર ‘નવરં દેસેષુ અર્ગિદિયાણં આહલ્લવિરહિઓ’ એસા કહતે હૈં હસમેં ઉન્હોંને કહા હૈં કિ દેશોં મેં અનિન્દ્રિય જીવોં કો આદિમ વિકલ્પ સે રહિત કહના ચાહિયે । અર્થાત્-અનિન્દ્રિય સમ્બન્ધી દેશ વિષય મેં ભંગત્રય મેં યહ ‘અહવા ઇર્ગેદિયદેસાય અર્ગિદિયસ્સ દેસે’ આદિમ ભંગ નહીં કહા ગયા હૈં । ક્યોંકિ યહ વહાં સંભવિત્ત હી નહીં હૈં । હસ કા કારણ એસા હૈં કિ કેવલિ સમુદ્ઘાત મેં કપાટાદિ અવસ્થા મેં લોક કે ચરમાન્ત મેં પ્રદેશવૃદ્ધિહાનિકૃત વિષમતા હોને કે કારણ લોક કે અન્ત

છે, અને એક યેદ્રિયવાળા જીવના અનેક દેશ છે, “અહવા ઇર્ગિદિય દેસા ય વેહંદિયાણય દેસા ય” અર્થાત્ એક ધન્દ્રિયવાળાના ઘણા દેશો છે. અને યે ધન્દ્રિયોના યણુ ઘણા દેશો છે. “અહવા ઇર્ગિદિય દેસા ય તેહંદિયસ્સ ય દેસે” અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ છે અને ત્રણ ધન્દ્રિય વાળા જીવોના એક દેશ છે. વિગેરે કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદેશમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. દશમા શતક કરતાં અહિંયા જે વિષેશતા છે તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “નવરં દેસેષુ અર્ગિદિયાણં અહલ્લવિરહિઓ” દેશોમાં ધન્દ્રિય વગરના જીવોને એટલે કે અનીન્દ્રિયોને પહેલા વિકલ્પ વગરના કહ્યા છે. અર્થાત્ અનીન્દ્રિય સંબંધી દેશ વિષયમાં ત્રણ ભંગમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે- “અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય અર્ગિદિયસ્સ દેસે” પહેલો ભંગ કહ્યો નથી. કેમકે પહેલા ભંગને ત્યાં સંબંધ હોતો નથી. તેજુ કારણ એ છે કે કેવલી સમુદ્ઘાતમાં કપાટ વિગેરે અવસ્થામાં લોકના ચરમાન્ત ભાગમાં પ્રમાણ વિષયના પ્રકરણમાં પ્રદેશની વૃદ્ધિને હાનીરૂપ વિષમતા હોવાને કારણે લોકના અંતમાં

कस्य देशस्य संभवोऽतोऽनिन्द्रियस्य एकदेशघटितप्रथमभंगकस्य न संभवो
ऽतो न प्रथमभंगको वक्तव्य इति भावः । तथा आग्नेयी दिशायाम् दशप्रकारेषु
अरूपि द्रव्येषु धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायद्रव्याणाम् आग्नेयी
दिशि अभावेन सप्तविधा एव अरूपिणः कथिताः लोकस्य पूर्वचरमान्तेषु अद्वा
समयोऽपि नास्ति अतः षट्प्रकारा एव अरूपिणो वक्तव्याः अद्वासमयस्य समय
क्षेत्रे एव सद्भावेन लोकस्य पूर्वचरमान्ते अद्वासमयस्याभाव एव अत एवाह—
'जे अरूवी अजीवा' इत्यादि । 'जे अरूवी अजीवा ते छव्विहा अद्वासमयो नत्थि'
ये अरूपिणोऽजीवास्ते षट्प्रविधाः अद्वासमयो नास्ति तत्र लोकस्य पूर्वचरमान्ते
धर्मास्तिकायाद्यो न सन्ति तथा अद्वासमयोऽपि न विद्यते इति । अद्वासमयस्य
समयक्षेत्रमात्रे एव विद्यमानत्वात् । 'सेसं तं चेव निरवसेसं' शेषं तदेव निरवशे-

में अनिन्द्रिय जीव के बहुत देशों का संभव है एक देश का सद्भाव
नहीं है । इसलिये यहां प्रथम भंग नहीं कहना चाहिये ऐसा कहा गया
है । तथा आग्नेयी दिशा में दश प्रकार के अरूपी द्रव्यों में से धर्मास्ति-
काय अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय इनका अभाव है अतः
वहां ७ ही अरूपी द्रव्य कहे गये हैं । लोक के पूर्वोचरमान्तों में अद्वा
समय-काल भी नहीं है । अतः यहां ६ प्रकार के ही अरूपी द्रव्य कहे
गये हैं । क्योंकि अद्वासमय का समय क्षेत्र में ही सद्भाव कहा गया है ।
यहां नहीं । यही बात 'जे अरूवी अजीवा ते छव्विहा अद्वासमयो नत्थि'
इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है । 'सेसं तं चेव' बाकी की और सब
कथन दशमशतकीय दशवे शतक के दशवे उद्देशक में कहा गया है ।

अनिन्द्रिय जीवोने धत्ता देशोना संभव छे ओक देशोना संभव नथी. जेथी
पडेवे। लंग न कडेवानुं कहुं छे तथा अग्नि दिशाभां दश प्रकारना अरूपि
द्रव्योभांथी धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकायने आकाशास्तिकाय ओ त्रयुना अभाव छे.
जेथी त्यां सातज अरूपिद्रव्यो कडेवाभां आंव्या छे. लोक^१भां पूर्व चरमान्तोभां
अद्वासमयकाण पणु नथी जेथी त्यां छ प्रकारना अरूपि द्रव्यो कहुं छे. केमके
अद्वा समयने सद्भाव समय क्षेत्रभां न कडेवाभां आंव्यो छे. अहियां
नहुं ओज वात "जे अरूवि अजीवा ते छव्विहा अद्वासमयो नत्थि"
आ सूत्रद्वारा प्रकट करवाभां आंव्युं छे "सेसं तं चेव" णाकीनुं णीणुं सधणुं

(१) लोक के पूर्वचरमान्त में धर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय इनके
देश, प्रदेश है । और अद्वासमय नहीं है । इसलिये ऐसा कहा गया है ।

(१) लोकना पूर्व चरमान्तभां धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तििकाय अने आकाशा-
स्तिकाय ओ त्रयुना देश प्रदेश अने अद्वा समय होता नथी जेथी आ
प्रमाणे कडेवाभां आंव्युं छे.

પમ્ અન્યત્ સર્વં દશમશતકીયાગ્નેયી પ્રકરણવદેવ ઇદાપિ વક્તવ્યમ્ । 'લોગસ્સ ણં મંતે !' લોકસ્ય સ્વલ્લુ ભદન્ત ! 'દાહિણિલ્લે ચરિમંતે' દાક્ષિણાત્યે ચરમાન્તે 'કિં જીવા જીવદેસા જીવપણ્સા અજીવા અજીવદેસા અજીવપણ્સા' કિં જીવાઃ જીવ-દેસાઃ જીવપ્રદેસાઃ અજીવાઃ અજીવદેસાઃ અજીવપ્રદેસાઃ હે ભદન્ત ! લોકસ્ય દાક્ષિણાત્યે ચરમાન્તે કિં જીવાઃ સન્તિ કિં જીવદેસાઃ સન્તિ કિં વા જીવપ્રદેસાઃ સન્તિ અથવા અજીવાઃ સન્તિ અજીવદેસાઃ સન્તિ અજીવ પ્રદેસા સન્તિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । અતિદેશેનાહ—'એવં ચેવ' ઇતિ એવમેવ પૂર્વચરમાન્તે યથા કથિતમ્ તથૈવ ઇદાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ અર્થાદ્ દક્ષિણચરમાન્તે ન સન્તિ જીવાઃ કિન્તુ જીવદેસા અપિ ભવન્તિ જીવપ્રદેસા અપિ ભવન્તિ તથા અજીવાપિ સન્તિ અજીવદેસા અપિ ભવન્તિ અજીવપ્રદેસા અપિ ભવન્તિ તત્ર યે જીવદેસાસ્તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયદેસાશ્ચ

આગ્નેયી પ્રકરણ કે જેસા હી યહાં પર કહા ગયા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં 'લોગસ્સ ણં મંતે ! દાહિણિલ્લે ચરિ-મંતે' હે ભદન્ત ! લોક કા જો દાક્ષિણાત્ય ચરમાન્ત હૈ—ઉસમેં 'કિં જીવા જીવદેસા, જીવપણ્સા, અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપણ્સા' કયા જીવ હૈ જીવ દેશ હૈ ? જીવ પ્રદેશ હૈં ? અજીવ હૈ અજીવ દેશ હૈ ? અજીવપ્રદેશ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં—'એવં ચેવ' હે ગૌતમ ! જેસા પૂર્વચરમાન્ત કે પ્રકરણ મેં હસ સમ્બન્ધ મેં કથન કિયા ગયા હૈ વૈસા હી કથન યહાં પર મીં હનકે સમ્બન્ધ મેં જાનનાં ચાહિયે । અર્થાત્ દક્ષિણ ચરમાન્ત મેં જીવ નહીં હૈં, કિન્તુ જીવદેશ મીં હૈ । જીવપ્રદેશ મીં હૈં । તથા અજીવ મીં હૈં, અજીવદેશ મીં હૈં ઓર અજીવપ્રદેશ મીં હૈં હનમેં જો જીવ

કથમ દશમા શતકનાં પહેલા આગ્નેઈ પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે “લોગસ્સ ણં મંતે દાહિ-ગિલ્લે ચરિમંતે” હે ભગવન્ ! લોકનો જે દક્ષિણ દિશાનો ચરમાન્ત લાગ છે. તેમાં “કિં જીવા, જીવદેસા, જીવપણ્સા, અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપણ્સા.” શું જીવ છે ? જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “એવં ચેવ” હે ગૌતમ જે પ્રમાણે પૂર્વ દિશાના ચરમાન્ત પ્રકરણમાં આ વિષય સંબંધી જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેવું જ કથન અહિંયાં પણ સમજ લેવું અર્થાત્ દક્ષિણ ચરમાન્તમાં જીવ નથી. પરંતુ જીવ દેશ પણ છે. જીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમજ અજીવ પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે. અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમાં જે જીવ દેશ છે. તે

અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશઃ એવં યથા દશમશતકે આગ્નેયી દિશા તથૈવ કેવલં દેશેષુ અનિન્દ્રિયાણામ્ આદિમ મજ્જા ચિરહિતઃ યે ચારૂપિણોઽજીવાસ્તે ષડ્વિધા અદ્વાસમયો ન ભવતિ શેષં પૂર્વોક્તમેવ સર્વમિત્યાદિકં સર્વં પૂર્વચરમાન્તવદેવ લોકસ્ય દક્ષિણચરમાન્તેઽપિ વક્તવ્યમિતિ । ‘એવં પચ્ચત્થિ મિલ્લે વિ ઉત્તરિલ્લે વિ’ એવં પાશ્ચાત્યેઽપિ ઔત્તરેઽપિ યથૈવ લોકસ્ય દક્ષિણચરમાન્તે જીવસ્યાભાવો દર્શિતઃ જીવાજીવપ્રદેશાદીનાં સત્તા પ્રદર્શિતા તથૈવ સર્વમ્

દેશ હૈં વે નિયમ સે એકેન્દ્રિય દેશ હૈં । અથવા એકેન્દ્રિય કે દેશ હૈં ઓર કદાચિત્ હોને સે દ્વીન્દ્રિય કા એકદેશ હૈં । હસ પ્રકાર સે દશવેં શતક કે પ્રથમ ઉદ્દેશે મૈં જૈસા કથન આગ્નેયીદિશા કે સમ્બન્ધ મૈં કહા ગયા હૈં વૈસા હી કથન યહાં પર મી કર લેના ચાહિયે । કેવલ દેશોં કે સમ્બન્ધ કથન મૈં અનિન્દ્રિયોં કો આદિમભંગ સે રહિત કહના ચાહિયે । હસકા કારણ પૂર્વચરમાન્ત કે પ્રકરણ મૈં પ્રદર્શિત કર દિયા ગયા । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ દક્ષિણ ચરમાન્ત કે પ્રકરણ મૈં પૂર્વચરમાન્ત કા પૂર્વોક્ત સબ પ્રકરણ લગા લેના ચાહિયે । ‘એવં પચ્ચત્થિમિલ્લે વિ ઉત્તરિલ્લે વિ’ હસી પ્રકાર કા કથન લોક કે પાશ્ચાત્યચરમાન્ત મૈં ઓર ઉત્તર દિશા સમ્બધિચરમાન્ત મૈં કર લેના ચાહિયે । દક્ષિણ સમ્બન્ધિચરમાન્ત મૈં જિસ પ્રકાર સે જીવ કા અભાવ કહા ગયા હૈં । તથા જીવપ્રદેશોં ઓર જીવદેશોં કા સદ્ભાવ કહા ગયા હૈં । તથા ૬ અજીવ દ્રવ્ય કહે ગયે હૈં—ઉસી પ્રકાર સે વહી સબ કથન યહાં પર મી જાનના ચાહિયે ।

નિયમથી એકેન્દ્રિયનો દેશ છે અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને કોઈક વાર કદાચિત્ હોવાથી દ્વીન્દ્રિયનો એકદેશ છે. આ રીતે દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં જેવું કથન આગ્નેય દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવું જ કથન અહિંયાં પણ સમજવું. ફક્ત દેશોના સંબંધ કથનમાં અનીન્દ્રિયોને પહેલા ભાગ વગરના સમજવા તેનું કારણ પૂર્વ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દક્ષિણ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં પૂર્વ ચરમાન્તનું પૂર્વોક્ત સઘળું કથન સમજવાનું છે. “એવં પચ્ચત્થિમિલ્લે વિ, ઉત્તરીલ્લે વિ” એજ રીતનું કથન લોકના પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં અને ઉત્તરપ્રદેશ સંબંધી ચરમાન્તમાં સમજી લેવું દક્ષિણ સંબંધી ચરમાન્તમાં જે રીતે જીવનો અભાવ કહ્યો છે તથા જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશનો સદ્ભાવ કહ્યો છે. તેમજ છ પ્રકારના અજીવ દ્રવ્યો કહ્યા છે. તેજ પ્રકારનું તે સઘળું કથન અહિં પણ સમજી લેવું.

પાશ્ચાત્યે ચરમાન્તે ઔત્તરે ચ ચરમાન્તે વક્તવ્યમ્ । 'લોગસ્સ ણં મંતે ।' લોકસ્ય
 સ્વલુ મદન્ત । 'ઉવરિલ્લે ચરિમંતે' ઉપરિતને ચરમાન્તે 'કિં જીવાં પુચ્છા' કિં
 જીવાઃ પુચ્છા હે મદન્ત ! લોકસ્યોપરિમાગચરમાન્તે કિં જીવા મવન્તિ કિં વા
 જીવદેશાઃ જીવપદેશાઃ અજીવા અજીવદેશા અજીવપદેશા इत्यादिकः सर्वप्रश्न
 વિષયઃ પૂર્વવદેવ હદાપિ જીવાદિપદાર્થવિષયકઃ પ્રશ્ન ઝહનીય એતદેવ 'પુચ્છા'
 હત્યનેન ધ્વનિતઃ શાસ્ત્રકારેણ । મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा !' हे
 ગૌતમ ! 'નો જીવા જીવદેસા વિ જીવ પપ્સા વિ' નો જીવા જીવ દેશા અપિ
 જીવપદેશા અપિ 'જાવ અજીવપપ્સા વિ' યાવત્ અજીવપદેશા અપિ અત્ર
 યાવત્ પદેન 'અજીવા વિ અજીવ દેસા વિ' હત્યનયોઃ સદ્ગ્રહો મવતીતિ । અપેક્ષાં
 દર્શયન્નાહ—'જે જીવદેસા' इत्यादि । 'जे जीव देसा ते नियमं एगिंदिय देसाय
 अगिंदियदेसा य' ये जीव देसास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च
 सिद्धोपलक्षितलोकोपरिमाणे एकेन्द्रियस्य अनिन्द्रियस्य च देशाः नियमात्

અચ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'લોગસ્સ ણં મંતે ઉવરિલ્લે
 ચરિમંતે કિં જીવા પુચ્છા' હે મદન્ત ! લોક કા જો ઉપરિમાગ
 સમ્બન્ધી ચરમાન્ત હૈં ઉસમેં કયા જીવ હૈં ? જીવદેશ હૈં ? જીવ
 પ્રદેશ હૈં ? અજીવ હૈં ? અજીવદેશ હૈં ? અજીવપ્રદેશ હૈં ?
 યહી બાત 'પુચ્છા' શબ્દ સે સૂત્રકાર ને પ્રદર્શિત કી હૈં । હસકે
 ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । 'ગોયમા ! નો જીવા, જીવદેસા વિ જીવ
 પપ્સા વિ' હે ગૌતમ । વહાં જીવ નહીં હૈં, કિન્તુ જીવ દેશા ઓર જીવ
 પ્રદેશ હૈં 'જાવ અજીવપપ્સા વિ' યાવત્ અજીવપ્રદેશ બી હૈં । યહાં
 યાવત્ શબ્દ સે 'અજીવા, વિ, અજીવ દેસા વિ' इन पदों का ग्रहण हुआ
 है । 'जे जीव देसा ते नियमं एगेदियदेसा य अगिंदियदेसा य'
 જો વહાં જીવદેશા હૈં વે નિયમ સે એકેન્દ્રિય કે દેશા હૈં ઓર અનિન્દ્રિય
 કે દેશા હૈં ક્યોંકિ સિદ્ધોપલક્ષિત લોક કે ઉપરિમાગ મેં એકેન્દ્રિય કે ઓર

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે “લોગસ્સ ણં મંતે ! ઉવરિલ્લે
 ચરિમંતે કિં જીવા પુચ્છા” હે ભગવન્ લોકનો જે ઉપરના ભાગ સંબંધી
 ચરમાન્ત છે. તેમાં શું જીવ છે ? જીવ દેશ છે ? જીવ પ્રદેશ
 છે ? અજીવ છે ? કે અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ?
 એજ વાત “પુચ્છા” શબ્દથી સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે
 છે કે “ગોયમા ! નો જીવા, જીવદેસા વિ જીવ પપ્સા વિ” હે ગૌતમ ત્યાં જીવ
 હોતા નથી. કિંતુ જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશ છે. “જાવ અજીવપપ્સા વિ”
 યાવત્ અજીવ પ્રદેશ પણ છે, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી “અજીવા વિ” એ
 પદોનો સંગ્રહ થયો છે “જે જીવદેસા તે નિયમં એગિંદિયદેસા ય અગિંદિય
 દેસા ય” ત્યાં જે જીવ દેશ છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિય દેશ છે. અને અનિન્દ્રિય
 દેશ છે કેમકે સિદ્ધોથી યુક્ત લોકના ઉપરના ભાગમાં એકેન્દ્રિયનો અને

भवन्ति । ‘अहवा एगिंदिय देसाय अणिंदिय देसाय वेइंदियस्स य देसे’ अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः ‘अहवा एगिंदिय देसाय अणिंदियदेसाय वेइंदियाण य देसा’ अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च देशाः । अत्र प्रथमो द्विकसंयोगः । त्रिकसंयोगेषु च द्वौ द्वौ भङ्गौ कार्याौ तेषु मध्यमो भङ्गः ‘एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय वेइंदियस्स य देसा’ इत्येवं रूपको न भवति द्वीन्द्रियस्य च देशाः इत्यस्य लोकान्तोपरितनभागेऽसंभवात् यतो द्वीन्द्रियस्य लोकोपरितनचरमान्ते मारणान्तिकसमुद्घातेन गतस्यापि तत्र लोकान्तोपरिचरमान्ते देशएव संभवति न तु प्रदेशवृद्धिद्वानि-कृतलोकदन्तकवशादनेकप्रतरात्मकपूर्वचरमान्तदेशाः लोकस्योपरितनचरमान्त-

अनिन्द्रिय के देश नियमतः होते हैं । ‘अहवा-एगिंदिय देसा य अणि-दिय देसा य वेइंदियस्स य देसे’ अथवा वे एकेन्द्रिय के देश हैं, और अनिन्द्रिय के देश हैं तथा वहां वेहन्द्रिय जीव का एकदेश है, ‘अहवा एगिंदिय देसा य, अणिंदिय देसाय, वेइंदियाण य देसा’ अथवा वे एकेन्द्रिय के देश हैं, अनिन्द्रिय के देश है, और वे इन्द्रियों के देश हैं, यहां प्रथम भंग द्विकसंयोगी है, त्रिक संयोगी भंगों में दो दो भंग कहना चाहिये, इनमें मध्यम भंग ‘एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसा य, वेइंदियस्स य देसा’ ऐसा है सो वह भंग यहां नहीं होता है क्योंकि वेहन्द्रिय जीव के अनेक देशों का लोकान्त के उपरितन भाग में होना असंभव है । क्योंकि द्वीन्द्रिय के-लोक के उपरितन चरमान्त में मारणान्तिक समुद्घात द्वारा जाने पर भी वहां उसका देश ही संभवित होता है ।

अनीन्द्रियનો દેશ નિયમતઃ હોય છે. “અહવા એગિંદિયદેસા ય, અણિંદિયદેસા ય વેઈંદિયસ્સ દેસે” અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને અનીન્દ્રિયનો પણ દેશ છે. તથા ત્યાં બેઈન્દ્રિયવાળા જીવનો એક દેશ છે. “અહવા એગિંદિયદેસા ય અણિંદિય દેસા ય, વેઈંદિયાણ ય દેસા” અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અનીન્દ્રિયનો દેશ છે. અને બે ઈન્દ્રિયોના પણ દેશો છે. અહિંયા પહેલો ભંગ દ્વિક સંયોગી છે. ને ત્રિક સંયોગી ભંગોમાં બપ્પે ભંગ કહેવા બેઈએ તેમાં મધ્યમ ભંગ “એગિંદિયદેસા ય, અણિંદિયદેસા ય, વેઈંદિયસ્સ ય દેસા” એ પ્રમાણે છે. તે ભંગ અહીં થતો નથી, કેમકે બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના અનેક દેશોનું. લોકાન્તની ઉપરના ભાગમાં હોવાનું સંભવતું નથી. કેમકે દ્વીન્દ્રિયનું લોકના ઉપરના ચરમાન્તમાં મારણાન્તિકના સમુદ્ઘાતથી જવા છતાં પણ ત્યાં તેના દેશની જ સંભવના હોય છે. કેમકે પ્રદેશની હાની વૃદ્ધિ દ્વારા થવા વાળી વિષમતાથી અનેક

સ્યૈક પ્રતરરૂપતયા લોકદન્તકામાવેન દેશાનેકત્વસ્યા કારણત્વાદિતિ અતર્વો-
ચ્યતે 'એવં મજ્જિત્તલ્લવિરહિઓ જાવ પંચેદિયાણં' એવં મધ્યમવિરહિતો યાવત્
પચ્ચેન્દ્રિયાણામ્ અત્ર યાવત્તદેન ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાનિન્દ્રિયાણાં ગ્રહણં ભવતીતિ
એકેન્દ્રિયવત્ દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ય ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તં જીવેષુ ત્રિકસંયોગિકો ભક્કો
વાચ્યસ્તત્ર મધ્યમભક્કઃ 'એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ'
ઇત્યાકારકો વક્તવ્ય ઇતિ ભાવઃ । લોકસ્યોપરિતનચરમાન્તે જીવદેશવિષયકં
વિચારં કૃત્વા પ્રદેશવિચારાય પ્રાહ- 'જે જીવ પપ્પસા' ઇત્યાદિ । 'જે જીવપ-
પ્પસા તે નિયમં ઈર્ણિદિયપપ્પસાય અર્ણિદિયપપ્પસાય' યે જીવપ્રદેશાસ્તે નિય-

ક્ષયોંકિ કિ પ્રદેશ કા હાનિવૃદ્ધિ દ્વારા હુઈ લોકદન્તક વિષમતા સે નહીં
હે । અતઃ અનેક પ્રતરાત્મક પૂર્વચરમાન્ત કે જૈસા વહાં અનેક દેશ નહીં
હોતે હૈં । અતઃ લોક કા ઉપરિતન ચરમાન્ત એક પ્રતર રૂપ હોને કે
કારણ લોકદન્તક વિષયતા કે અભાવ સે દેશોં કી અનેકતા હોને કા
વહાં કોઈ કારણ નહીં હે । હસલિયે 'એવં મજ્જિત્તલ્લવિરહિઓ જાવ
પંચિદિયાણં' એસા કહા ગયા હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે તેહન્દ્રિય ઓર
ચૌહન્દ્રિય જીવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ પ્રકાર એકેન્દ્રિય જીવ કે
જૈસા દ્વીન્દ્રિય સે લેકર ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્ત જીવોં મેં ત્રિક સંયોગિક ભંગ
કહ લેના ચાહિયે વહાં મધ્યમ ભંગ' એકેન્દ્રિય દેશાશ્ચ, અનિન્દ્રિય દેશાશ્ચ
દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ ' જો કિ હસ પ્રકાર સે હૈ । નહીં કહના ચાહિયે ।
હસ પ્રકાર લોક કે ઉપરિતન ચરમાન્ત મેં જીવદેશ વિષયક વિચાર
કરકે અથ પ્રદેશ વિષયક વિચાર કરને કે નિમિત્ત ' જે જીવપપ્પસા
તે નિયમં ઈર્ણિયપપ્પસાય અર્ણિદિયપપ્પસાય' એસા કહા ગયા હૈ । હસમેં

પ્રતરાત્મક પૂર્વ ચરમાન્તની માફક ત્યાં અનેક દેશ હોતા નથીજેથી દોઢની
ઉપરનો ચરમાન્ત એક પ્રતર રૂપ હોવાના કારણે દોઢના અંતના અભાવથી
દેશોની અનેકતા હોવાનું ત્યાં કોઈ કારણ નથી જેથી "એવ મજ્જિત્તલ્લવિર-
હિઓ જાવ પંચિદિયાણં" એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. અહિયાં યાવત્
શબ્દથી તેહન્દ્રિય, ચૌહન્દ્રિય અને અનીન્દ્રિય જીવોનું ગ્રહણ થયું છે.
આ રીતે એકેન્દ્રિય જીવોની માફક દ્વીન્દ્રિય જીવોથી લઈને ચાર હન્દ્રિય
પર્યંતના જીવોમાં ત્રિક સંયોગી ભંગ કહેવો બાકીએ ત્યાં મધ્યમ ભંગ
કે 'એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ, અનીન્દ્રિયદેશાશ્ચ, દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ' આ પ્રમાણે છે આ રીતે
દોઢના ઉપરના ચરમાન્તમાં જીવ દેશ વિષયનો વિચાર કરીને હવે જીવ પ્રદેશ
વિષયનો વિચાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, 'જે જીવપપ્પસા તે નિયમં ઈર્ણિદિય
પપ્પસાય અર્ણિદિયપપ્પસાય' એ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેમાં એ પ્રમાણે પશુ કરવામાં

માત્ર એકેન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ 'અહવા ઇર્ગિદિયપણસાય અર્ગિદિય-
પણસાય વેહંદિયસ્સ પણસાય' અથવા એકેન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ
દ્વિન્દ્રિયસ્ય પ્રદેશાશ્ચ 'અહવા ઇર્ગિદિયપણસાય અર્ગિદિય પણસાય વેહંદિયાણય
પણસાય' અથવા એકેન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ પ્રદેશાઃ,
इह त्रिकभङ्गक इति प्रक्रमः । 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचे'दियाणं' एव-
मादिमविरहितो यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम् अत्र यावत्पदेन त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां-
संग्रहो भवतीति । अत्र त्रिकभङ्गक इति प्रक्रमः उपरितनचरमान्तापेक्षया जीव-
प्रदेशप्ररूपणायाम् 'आदिल्लविरहिओ' इति यत् कथितम् तस्यायमर्थः अत्र
पूर्वोक्तो भङ्गकत्रये प्रदेशापेक्षया 'अहवा इर्गिदियपणसा य अर्गिदियपणसा य

यह प्रकट किया गया है कि जो वहाँ जीव प्रदेश हैं वे नियम से एके-
न्द्रियों के प्रदेश हैं, और अनिन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं । (इर्गिदिय-
पणसा य अर्गिदियपणसा य वेहंदिस्स पणसा य' अथवा वे एकेन्द्रियों
के प्रदेश हैं, अनिन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं, और एक द्वीन्द्रिय जीव के
प्रदेश हैं । 'अहवा-इर्गिदियपणसा य, अर्गिदियपणसाय, वेहं-
दियाण य पणसा य' अथवा वे एकेन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं, अनिन्द्रिय
जीवों के प्रदेश हैं और दो वेहन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं । यह त्रिक
भंगक का क्रम है । 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचे'दियाणं' यहाँ
यावत्पद से त्रीन्द्रिय, चौहन्द्रिय जीवों का संग्रह हुआ है । यहाँ उप-
रितन चरमान्त की अपेक्षा से जीव प्रदेश की प्ररूपणा में 'आदिल्ल
विरहिओ' ऐसा जो कहा गया है उसका यह अर्थ है कि यहाँ पूर्वोक्त
भंगकत्रय में प्रदेश की अपेक्षा से 'अहवा इर्गिदियपणसा य

આવ્યુ' છે કે ત્યાં જે એવપ્રદેશ છે, તે નિયમથી એકેન્દ્રિયના પ્રદેશ છે, અને
અનીન્દ્રિય એવાના પ્રદેશ છે. 'ઈર્ગિદિયપણસાય અર્ગિ'દિયપણસાય વેહંદિયસ્સ
પણસાય' અથવા તે એકેન્દ્રિય એવાનો પ્રદેશ છે, અનીન્દ્રિય એવાનો પ્રદેશ
છે, અને એક બે ઇન્દ્રિયવાળા એવાનો પ્રદેશ છે 'અહવા ઇર્ગિદિયપણસાય,
અર્ગિદિયપણસાય વેહંદિયાણય પણસાય' અથવા એકેન્દ્રિય એવાનો પ્રદેશ છે,
અનીન્દ્રિય એવાનો પ્રદેશ છે અને બે ઇન્દ્રિયવાળા એવાનો પ્રદેશ છે આ
પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગનો ક્રમ છે 'એવં આદિલ્લવિરહિઓ જાવ પંચે'દિયાણં'
અહિયાં યાવત્ પદથી ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા એવાનું અહણ થયું છે. અહિયાં
ઉપરના ચરમાન્તની અપેક્ષાએ એવ-પ્રદેશની પ્રરૂપણામાં 'આદિલ્લવિરહિઓ' એ
પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનો અર્થ એ છે કે અહિયાં પહેલા કહેલા
ત્રણ ભંગમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ 'અહવા ઇર્ગિ'દિયપણસાય, અર્ગિદિય પણસાય

વેદંદિયસ્સ પપ્પસે' इत्ययं प्रथममङ्गको न वक्तव्यः द्वीन्द्रियस्य प्रदेश इत्यस्यासंभवात् । तदसंभवश्च लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियवर्जजीवानां यत्रैकप्रदेशस्तत्रासंख्यातानामेव तेषां सद्भावादिति । 'अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं' अजीवाः यथा दशमशतके तमायां तथैव निरवशेषम् दशमशतककथिततमामिधानदिग्वक्तव्यतामाश्रित्य सूत्रमुक्तं तथाऽत्राजीवविषयेऽपि उपरितनचरमान्तमाश्रित्य सर्वं ज्ञातव्यम् तच्चेत्थम्—'जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा रूवी अजीवाय अरूवी अजीवाय । जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता तं जहा खंधा खंधदेसा खंधपएसा पामरणुपोग्गला । जे अरूवी अजीवा ते

अण्णिदिय पपप्साय वेहंदियस्स पप्पसे' ऐसा जो प्रथम भंग कहा गया है वह यहाँ नहीं कहना चाहिये । क्योंकि द्वीन्द्रिय जीव के प्रदेश की यहाँ संभावना नहीं है । संभावना नहीं होने का कारण यह है कि केवल सधुद्घात के समक्ष लोक व्यापक अवस्था को कर जितने भी और जीव हैं उन जीवों का जहाँ एक प्रदेश है वहाँ उसको असंख्यात ही प्रदेशों के सद्भाव है । 'अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं' जैसा दशवें शतक का पहला उद्देशा में तमा दिशा की वक्तव्यतामें सूत्र कहा गया है, उसी प्रकार से यहाँ अजीव के विषय में भी उपरितन चरमान्त को आश्रित करके सब कहलेना चाहिये । वह इस प्रकार से है—'जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य, 'जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा—खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला, 'जे अरूवी अजीवा, ते छव्विहा

वेહંદિયંસ પપ્પસે' એવો જે પડેલો ભંગ કહેવામાં આવ્યો છે. તે અહિયાં કહેવો ન જોઈએ કેમકે બે ઈન્દ્રિય વાળા જીવોને એક પ્રદેશની અહિયાં સંભવના હોતી નથી સંભાવના ન હોવાનું કારણ એ છે કે લોકવ્યાપક અવસ્થાવાળા જે બીજા જીવ છે. તે જીવોનો અહિં એક પ્રદેશ છે. અને ત્યાં તેઓના અસંખ્યાત પ્રદેશોનો સદ્ભાવ છે.

‘અજીવા જહા દસમસએ તમાએ તહેવ નિરવસેસં’ જેવી રીતે દશમાં શતકમાં તમાદિશાના વર્ણનમાં સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અહિયાં અજીવના વિષયમાં પણ ઉપરના ચરમાન્તનો આશ્રય કરીને સધળું કથન સમજવું જોઈએ. તે આ આ પ્રમાણે છે. ‘જે અજીવા તે દુવિહા પણ્ણત્તા—તં જહા—રૂવી અજીવા ય અરૂવિ અજીવા ય જે રૂવિ અજીવા તે ચઉવ્વિહા પણ્ણત્તા—તં જહા—ખંધા, ખંધદેસા, ખંધપપ્પસા, પરમાણુપોગ્ગલા, જે અરૂવિ અજીવા, તે

છત્વિહા પણ્ણતા તં જહા નો ધમ્મત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૧, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા ૨, નો અધમ્મત્થિકાણ અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૩, અધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા ૪, નો આગાસત્થિકાણ આગાસત્થિકાયસ્સ દેસે ૫, આગાસત્થિકાયસ્સ પણ્ણા ૬' યે અજીવાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથથા રૂપ્યજીવા અરૂપ્યજીવાશ્ચ યે રૂપ્યજીવાસ્તે ચતુર્વિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથથા સ્કન્ધાઃ સ્કન્ધદેશાઃ સ્કન્ધપ્રદેશાઃ પરમાણુપુદ્ગલાઃ । યે અરૂપ્યજીવાસ્તે પઙ્કવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથથા નો ધર્માસ્તિકાયઃ ધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશઃ ૧, ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ ૨, નો અધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશઃ ૩, અધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ ૪, નો આકાશાસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયસ્ય દેશ ૫ આકાશાસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશાઃ ૬ ।

પણ્ણતા' તં જહા નો ધમ્મત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૧, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા ૨, નો અધમ્મત્થિકાણ અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૩, અધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા ૪, નો આગાસત્થિકાણ આગાસત્થિકાયસ્સ દેસે ૫, આગાસત્થિકાયસ્સ પણ્ણા ૬, 'હસ પાઠ કા તાત્પર્ય એસા હૈ-જો અજીવ હૈં વે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-એક રૂપો અજીવ ઓર દૂસરા અરૂપી અજીવ હનમેં જો રૂપી અજીવ હૈં વે ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-જૈસે સ્કન્ધ, સ્કન્ધદેશ, સ્કન્ધપ્રદેશ ઓર પરમાણુપુદ્ગલ તથા જો અરૂપી અજીવ હૈં વે છહ પ્રકાર કે હૈં-જૈસે ધર્માસ્તિકાય નહીં હૈં કિન્તુ ધર્માસ્તિકાય કા દેશ ૧, ધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશ ૨ અધર્માસ્તિકાય નહીં હૈં કિન્તુ અધર્માસ્તિકાય કા દેશ, ૩ અધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશ, ૪ આકાશાસ્તિકાય નહીં હૈં કિન્તુ આકાશાસ્તિકાય કા દેશ ૫, આકાશાસ્તિકાય કે પ્રદેશ ૬,

છત્વિહા પણ્ણતા તં જહા નો ધમ્મત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે (૧) ધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા, (૨) નો અધમ્મત્થિકાણ અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે (૩) અધમ્મત્થિકાયસ્સ પણ્ણા (૪) નો આગાસત્થિકાણ આગાસત્થિકાયસ્સ દેસે (૫) આગાસત્થિકાયસ્સ પણ્ણા (૬) આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે જે અણુવ છે તે બે પ્રકારના ઠહેવામાં આવ્યા છે. રૂપી અણુવ અને અરૂપી અણુવ તેમાં જે રૂપિ અણુવ છે. તે ચ ૨ પ્રકારના ઠહેવામાં આવ્યા છે. જેમ કે સ્કન્ધ, સ્કન્ધદેશ સ્કન્ધ પ્રદેશ પરમાણુ પુદ્ગલ તથા જે અરૂપિ અણુવ છે તેના છ પ્રકાર છે જેમકે નો ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયનો દેશ (૧) ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૨) નો અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયનો દેશ (૩) અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૪) નો આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયનો દેશ (૫) આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૬) ઠહેવાનો

અયમર્થઃ અરૂપ્યજીવવિષયે દશમશતકસ્ય પ્રથમોદ્દેશકે તમા વક્તવ્યતાયાં યથા કથિતં તથૈવ નિરવશેષમત્ર જ્ઞાતવ્યમ્ તથાહિ-રૂપ્યરૂપિભેદેન અજીવા દ્વિવિધાઃ, તત્ર રૂપ્યજીવાશ્ચતુર્વિધા ભવન્તિ, યથા સ્કન્ધાઃ સ્કન્ધદેશાઃ સ્કન્ધપ્રદેશાઃ પરમાણુપુદ્ગલાશ્ચ । અરૂપ્યજીવાઃ પદ્વિધાઃ મજ્જાસાઃ, તથા ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિકાયાકાશાસ્તિકાયાનાં દેશઃ પ્રદેશાશ્ચેતિ પટ્ટ । અરૂપ્યજીવાઃ પદ્વિધાઃ દશમશતકે પ્રથમોદ્દેશકે તમા વક્તવ્યતાયાં યથા કથિતાસ્તથૈવ તે એવેહાપિ પ્રતિપાદનીયા इति । અરૂપ્યજીવાનાં સપ્તવિધત્વેઽપ્યત્ર પદ્વિધા એવ અરૂપ્યજીવાઃ તમાયામિવાન્નાપ્યદ્વાસમયામાવાત્ । ‘લોગસ્સ ણં મંતે !’ લોકસ્ય સ્વહુ ભદન્ત ! ‘હેટ્ઠિલ્લે ચરિમંતે’ અધસ્તને ચરમાન્તે ‘કિં જીવાં પુચ્છા કિં જીવા જીવદેસા

इसका अर्थ ऐसा है कि अरूपी अजीव के विषय में दशमशतक के प्रथम उद्देशक में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से वह सब यहां पर भी जानना चाहिये । रूपी अरूपी के भेद से अजीव दो प्रकार के कहे गये हैं इनमें रूपी अजीवचार प्रकार के और अरूपी अजीव ६ प्रकार के कहदिये गये हैं । यह सब कथन दशमशतक के प्रथम उद्देश में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी कह लेने की बात कही गई है । यद्यपि अरूपी अजीव सात प्रकार के कहे गये हैं—फिर भी यहां जो ६ प्रकार के कहे गये हैं उसका कारण यह है कि तमा के जैसा यहां पर भी अद्धा समय का अभाव है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘लोगस्स णं मंते ! हेट्ठिल्ले चरिमंते किं जीवां पुच्छा’ हे भदन्त ! लोक का जो अधस्तन चरमान्त

હેતુ એ છે કે અરૂપી અજીવના વિષયમાં દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં તમાદિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન અહિંયાં પણ સમજી લેવું. રૂપી અરૂપીના ભેદથી અજીવના બે પ્રકારો કહ્યા છે. તેમાં રૂપિ અજીવ ચાર પ્રકારના અરૂપિ અજીવ છ પ્રકારના કહ્યા છે. આ સઘળું કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં તમા દિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે તેને અહિં પણ સમજી લેનાનું કહ્યું છે. બે કે અરૂપી અજીવ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. પણ અહિંયાં જે છ પ્રકારના કહ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે તમાની માફક અહિં પણ અદ્વાસમયનો અભાવ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછ છે કે ‘લોગસ્સ ણં મંતે ! હેટ્ઠિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા પુચ્છા’ હે ભગવન્ લોકના જે નીચેના ચરમાન્ત છે. ત્યાં

જીવપણા અજીવા અજીવદેસા અજીવ પણા' ઇતિ પ્રશ્નઃ હે મદન્ત ! લોકસ્ય અધસ્તને ચરમાન્તે કિં જીવાઃ સન્તિ જીવદેશાઃ સન્તિ જીવ પ્રદેશાઃ સન્તિ અથવા અજીવાઃ સન્તિ અજીવદેશા સન્તિ અજીવપ્રદેશા વા સન્તીત્યેવં રૂપેણ પ્રશ્નઃ કાર્યઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'નો જીવા જીવદેસા વિ જીવપણા વિ જાવ અજીવપણા વિ' નો જીવાઃ જીવદેશા અપિ જીવપ્રદેશા અપિ યાવત્ અજીવ પ્રદેશા અપિ અત્ર યાવત્ પદેન 'અજીવા વિ અજીવ દેસા વિ' ઇત્યનયોઃ સદ્ગ્રહો ભવતીતિ હે ગૌતમ ! લોકસ્યાધસ્તનચરમાન્તે જીવા ન ભવન્તિ કિન્તુ જીવદેશા ભવન્તિ જીવપ્રદેશાશ્ચાપિ ભવન્તિ અજીવા ભવન્તિ અજીવદેશા અજીવપ્રદેશાશ્ચ ભવન્તીત્યર્થઃ । 'જે જીવદેસા તે નિયમં ઇન્દ્રિયદેસા' યે જીવદેશાઃ તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયદેશાઃ 'અહવા ઇન્દ્રિય દેસાય વેદ્દિયસ્સ ય દેસે' અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય દેશઃ ૧, 'અહવા ઇન્દ્રિયદેસાય વેદ્દિયાણયદેસા' અથવા એકેન્દ્રિય દેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ દેશાઃ

હે વહાં કયા જીવ હૈ ? જીવ દેશ હૈ ? જીવ પ્રદેશ હૈ ? અથવા અજીવ હૈ ? અજીવ દેશ હૈ ? યા અજીવ પ્રદેશ હૈ ? એસા યહ પ્રશ્ન હૈ—હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—ગોયમા ! નો જીવા જીવદેસા વિ, જીવપણા વિ જાવ અજીવપણા વિ' હે ગૌતમ ! લોક કે અધસ્તન ચરમાન્ત મેં જીવ તો નહીં હૈ કિન્તુ જીવ દેશ હૈ, જીવ પ્રદેશ હૈ, યાવત્ અજીવ પ્રદેશ મી હૈ યહાં યાવત્ શબ્દ સે 'અજીવા વિ અજીવ દેસા વિ' હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । 'જે જીવદેસા ને નિયમં ઇન્દ્રિયદેસા' જો વહાં જીવદેશ હૈ વે નિયમ સે એકેન્દ્રિય દેશ હૈ 'અહવા ઇન્દ્રિય દેસા ય વેદ્દિયસ્સદેસે' અથવા—વે એકેન્દ્રિય કે દેશ હૈ, યા વે દ્વિન્દ્રિય

શુ' જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ કે અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા નો જીવા જીવ દેસાવિ, જીવ પણાવિ જાવ અજીવપણા વિ' હે ગૌતમ લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં જીવ હોતા નથી. પરંતુ જીવ દેશ છે તેમ જીવ પ્રદેશ પણ છે. યાવત્ અજીવ પ્રદેશ પણ છે. અહિંયા યાવત્ શબ્દથી 'અજીવા વિ અજીવદેસા વિ' એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'જે જીવદેસા તે નિયમં ઇન્દ્રિય દેસા' ત્યાં જે જીવદેશ છે તે નિયમથી એકેન્દ્રિય દેશ છે. 'અહવા ઇન્દ્રિય દેસાય વેદ્દિયસ્સ દેસે' અથવા તે એકેન્દ્રિયના દેશ છે અથવા તે બેદ્દિયવાળા જીવોનો તે એક દેશ છે, "અહવા ઇન્દ્રિયદેસા ય વેદ્દિયાણ ય દેસા" અથવા એકેન્દ્રિયના દેશો

વક્તવ્યાઃ કિન્તુ અત્ર પ્રદેશાઃ સર્વેષામનિન્દ્રિયપર્યન્તાનામ્ આદિમવિરહિતાઃ કાર્યાઃ । આદિમો ભક્તઃ એકવચનાન્તપ્રદેશોપેતઃ, તથા—‘અહવા એગિન્દિયપણસાય વેહંદિયસ્સ ય પણસે’ અયમાદિમો ભક્તો ન ગ્રાહ્યઃ પ્રદેશાનામધશ્ચરમાન્તેઽપિ વહુ-ત્વાત્ । શેષભક્ત દ્વયં ગ્રાહ્યમ્, તદ્ યથા—‘અહવા એગિન્દિયપણસાય વેહંદિયસ્સ પણસા ૧, અહવા એગિન્દિય પણસાય વેહંદિયાણ ય પણસા ૨’ અથવા એકેન્દ્રિય પ્રદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ ૧, અથવા એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ પ્રદેશાઃ ૨ इति । અનેનૈવ પ્રકારેણ ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપञ्ચેન્દ્રિયાનિન્દ્રિયાણાં પ્રદેશવિષયે ભક્ત્યા વક્તવ્યાઃ કેવલમ્ એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ, અયં પ્રથમો ભક્તો ન ભવતીતિમાત્ર । ‘અજીવા જહેવ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે તહેવ’ અજીવા યથૈવ ઉપરિતને ચરમાન્તે કથિતાસ્તથૈવ હાપિ વોધ્યાઃ, ઉપરિતનચર-

પર પ્રદેશ સબ કે અનિન્દ્રિય પર્યન્ત જીવોં કે-આદિમ ભંગ સે રહિત કહના ચાહિયે, એકવચનાન્ત પ્રદેશ ચાલા આદિમ ભંગ હૈ । તથા ચ ‘અહવા એગિન્દિયપણસા ય વેહંદિયસ્સ ય પણસે’ યહ આદિમ ભંગ હૈ । સો યહ ભંગ યહાં નહીં લેના ચાહિયે । ક્યોંકિ પ્રદેશોં કી વહુતતા અધ-શ્ચરમાન્ત મેં મી હૈ । અવશિષ્ટ દો ભંગ હી લેના ચાહિયે । જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘અહવા એગિન્દિયપણસા ય, વેહંદિયસ્સ પણસા ૧, અહવા એગિન્દિયપણસા ય, વેહંદિયાણ ય પણસા’ હસી પ્રકાર સે તેહન્દ્રિય, ચૌહન્દ્રિય પञ્ચેન્દ્રિય ઓર અનિન્દ્રિયોં કે પ્રદેશ સમ્બન્ધ મેં ભંગ કહ લેના ચાહિયે । કેવલ યહાં પર ‘એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ’ યહ પ્રથમ ભંગ નહીં હોતા હૈ । ‘અજીવા જહેવ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે તહેવ’ જિસ

જીવ પ્રદેશને આશ્રિત કરીને કહેવા જોઈએ પરંતુ અહિયાં પ્રદેશ બધાને-એટલે કે અનિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોને પહેલા ભંગથી રહિત કહેવું જોઈએ એટલે કે એકવચનાન્ત પ્રદેશવાળો જે પહેલો ભંગ છે તે આ બધાને થતો નથી. તથા “અહવા એગિન્દિયપણસા ય વેહંદિયસ્સ ય પણસે” આ પહેલો ભંગ છે તો આ ભંગ અહિયાં થઈ જી કરવો ન જોઈએ કેમકે પ્રદેશોની અધિકતા નીચેના ચરમાન્તમાં પણ છે. બાકીના જે ભંગા જે લેવા જોઈએ જે આ પ્રમાણે છે. “અહવા એગિન્દિયપણસા ય વેહંદિયસ્સ પણસા ૧,” અહવા એગિન્દિય પણસા ય, વેહંદિયાણ ય પણસા” આજ રીતે ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચાર ઈન્દ્રિય-વાળા, પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા અને અનિન્દ્રિયોના પ્રદેશના સંબન્ધમાં ભંગ કહી લેવા. કેવળ અહિયાં “એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ” આ પ્રમાણેનો પહેલો ભંગ અહિયાં થતો નથી. “અજીવા જહેવ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે તહેવ”

માન્તે રૂપિણોઽજીવાઃ સ્કન્ધસ્કન્ધદેશસ્કન્ધપ્રદેશ પરમાણુપુદ્ગલભેદાચ્ચતુર્વિધાઃ
 અરૂપિણોઽજીવાધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાકાશાસ્તિકાયાનાં દેશઃ પ્રદેશાશ્ચ પદ્
 સંકલનયા દશ ઉક્તાસ્તે ઇદાપિ તથૈવ દશ અજીવા વક્તવ્યા इति भावः । चर-
 मान्ताधिकारादेव रत्नप्रभादि पृथिवी विषयेऽपि आह—‘इमीसे णं भंते’ एतस्याः
 खलु भदन्त ! ‘रयणप्पभाए पुढवीए’ रत्नप्रभायाः पृथिव्याः प्रथमनरकपृथिव्या
 इत्यर्थः ‘पुरत्थिमिल्ले चरिमंते’ पौरस्त्ये चरमान्ते ‘किं जीवा० पुच्छा’ किं
 जीवा इति पृच्छा, हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिव्याः पूर्वचरमान्ते किं जीवा जीव
 देशा जीवप्रदेशा अजीवा अजीवदेशा अजीवप्रदेशा वा सन्तीति एवं रूपेण पूर्वव-

પ્રકાર કે ઉપરિતન ચરમાન્ત મેં અજીવ કહે ગયે હૈં उसी प्रकार वे यहां
 पर भी कहे गये जानना चाहिये । उपरितनचरमान्त में रूपी अजीव
 स्कन्ध, स्कन्ध देश, स्कन्ध प्रदेश, परमाणु पुद्गल ये चार तथा अरूपी
 अजीव धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, और आकाशास्तिकाय के देश एवं
 प्रदेश ये ३ सब मिलकर १० कहे गये हैं, ये ही १० अजीव यहां पर
 भी कह लेना चाहिये । चरमान्त का अधिकार चल रहा है । इसी से
 अब सूत्रकार रत्नप्रभा आदि पृथिवियों के विषय में भी कहते हैं ‘इमी
 से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा०’
 पुच्छा’ इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! इस
 रत्नप्रभा पृथिवी के पौरस्त्य चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीवदेश हैं ?
 जीव प्रदेश है ? अथवा अजीव हैं ? अजीव देश हैं ? या अजीवप्रदेश

જે રીતે ઉપરના ચરમાન્તમાં અણુવો કહ્યા છે તેજ રીતે તે અહિયાં પણ
 કહેલા સમજવા. ઉપરના ચરમાન્તમાં જે રૂપી અણુવ સ્કંધ, સ્કંધદેશ,
 સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ તેમજ અરૂપી અણુવ ધર્માસ્તિકાય, અધર્મા-
 સ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશ એ છ તથા બધા મળીને
 દસ કહ્યા છે. એજ દસ અણુવો અહિયાં પણ સમજ લેવા.

ચરમાન્તનો અધિકાર આલે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા આદિ
 પૃથિવ્યોના વિષયમાં કથન કરે છે “इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए
 पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा” આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ
 પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ દિશાના
 ચરમાન્તમાં શું અણુવ છે ? કે અણુવ દેશ છે ? કે અણુવ પ્રદેશ છે ? અથવા
 અણુવ છે ? કે અણુવ દેશ છે ? કે અણુવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ

દેવ પ્રશ્નઃ ! મગયાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘नो जीवा’ नो जीवाः रत्नप्रभा पृथिव्याः पूर्वचरमान्ते जीवा न सन्ति चरमरूपोऽन्तश्चरमान्तः स च एकप्रदेश प्रतरात्मकः तत्र च असंख्यातप्रदेशावगाहित्वाज्जीवस्या संभव एवेति इत्यर्थः । ‘एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले’ एवं यथैव लोकस्य तथैव चत्वारोऽपि चरमान्ता यावत् औत्तरः, अत्र यावत्पदेन पूर्वपश्चिमदक्षिणानां सङ्ग्रहः यथा लोकस्य चतुर्ष्वपि चरमान्तेषु जीवदेश प्रदेशयोः समङ्गकस्थितिः प्रज्ञप्ता यथा वा अजीवानां तद्देशप्रदेशानां च सत्त्वं दर्शितं तथैव रत्नप्रभा पृथिव्याः दक्षिणचरमान्तादारभ्य उत्तरचरमान्तपर्यन्तं जीवानां देशप्रदेशयोर्जीवानां तद्देशप्रदेशानां च वर्णनं वक्तव्यमित्यर्थः । ‘उवरिल्ले जहा दसमसए विमला दिसा तहेव निरवसेसं’ उपरितने यथा दशमशतके

हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! नो जीवा’ हे गौतम रत्न प्रभा पृथिवी के पूर्वचरमान्त में जीव नहीं हैं । चरमरूप जो अन्त है उसका नाम चरमान्त है । वह एक प्रदेशरूप प्रतरात्मक होता है अतः वहां असंख्यात प्रदेशावगाही होने से जीव का अवस्थान असंभव ही है । ‘एव जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले’ जिस प्रकार से लोक के चारों चरमान्तों में जीव प्रदेश और जीवदेश की स्थिति भंग सहित कही जा चुकी है तथा अजीवों की तथा उनके देशों की एवं प्रदेशों की सत्ता प्रकट की जा चुकी है । उसी प्रकार से रत्नप्रभा पृथ्वी के दक्षिणचरमान्त से लेकर उत्तर चरमान्त पर्यन्त जीवों के देश एवं प्रदेशों का तथा अजीवों का एवं उनके देश प्रदेशों का वर्णन कर लेना चाहिये । ‘उवरिल्ले जहा दसमसए विमला-

કહે છે કે “ગોયમા ! નો જીવા” કે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ચરમાન્તમાં જીવ હોતા નથી ચરમ રૂપ જે અન્ત છે, તેનું નામ ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશરૂપ પ્રતરાત્મક હોય છે. જેથી ત્યાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોવાથી જીવનું ત્યાં હોવું તે અસંભવ છે. “એવં જહેવ લોગસ્સ તહેવ ચત્તારિ-વિ ચરિમંતા જાવ ઉત્તરિલ્લે” જે રીતે લોકના ચારે ચરમાન્તોમાં જીવપ્રદેશ અને જીવ દેશની ભંગ સાથે સ્થિતિ કહી છે તેમજ અજીવોની તથા તેના દેશોની અને તેના પ્રદેશોની સત્તા પહેલા કહેવાઈ ચૂકી છે એજ રીતથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણ ચરમાન્તથી લઈને ઉત્તર ચરમાન્ત સુધીના જીવોના દેશ એવં પ્રદેશોનું તેમજ અજીવોના દેશ અને પ્રદેશોનું વર્ણન કરી લેવું. “ઉવરિલ્લે જહા દસમસણ વિમલા દિસા તહેવ નિરવસેસં” જે રીતે દશમા

વિમલાદિક તથૈવ નિરવશેષમ્ દશમશતકે પ્રથમોદેશકે વિમલાદિશમાશ્રિત્ય યથા કથિતમ્ તથૈવ સર્વસપિ રત્નપ્રમા પૃથિવ્યાઃ ઉપરિતનચરમાન્તે યોજનીયમ્ યોજના ચૈવં કાર્વા, તથાહિ-‘હમીસે ણં મંતે !’ એતસ્યાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ રત્નપ્રમાપૃથિવ્યાઃ ‘ઉવરિલ્લે ચરિમંતે કિં વા ૬’ પટ્ઠ કિં જીવાઃ કિં વા જીવદેશા જીવપદેશાઃ અજીવા અજીવદેશા અજીવ પ્રદેશાઃ ઇતિ પ્રશ્નાઃ । ‘ગોયમા ! નો જીવા’ હે ગૌતમ ! નો જીવાઃ એકપ્રદેશપતરાત્મકે તસ્મિન્ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહિનાં તેવામનવસ્થાનાત્ ‘જીવદેસા વિ ૫’ જીવદેશા અપિ ૧ જીવપદેશા અપિ ૨ અજીવા અપિ ૩ અજીવદેશા અપિ ૪ અજીવપદેશા અપિ ૫ ‘જે જીવ-

દિસા તહેવ નિરવસેસં’ જિસ પ્રકાર સે દશવેં શતક કે પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં વિમલાદિશા કે સમ્બન્ધ મેં કહા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર સે રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ઉપરિતન ચરમાન્ત કે વિષય મેં વહ સ્વ કથન યોજિત કર લેનાં ચાહિયે । વહ કથન હસ પ્રકાર સે યોજિત કરનાં ચાહિયે-‘હમીસે ણં મંતે ! રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા, જીવદેસા, જીવ પણસા, અજીવા, અજીવદેસા અજીવપણસા’ હસ પ્રશ્નકા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ-હે મદન્ત ! રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ઉપરિતન ચરમાન્ત મેં કયા જીવ હૈં ? જીવદેશ હૈં ? જીવપદેશ હૈં ? અજીવ હૈં ? અથવા અજીવદેશ હૈં ? અજીવ પ્રદેશ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘ગોયમા ! નો જીવા,’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ઉપરિતન ચરમાન્ત મેં જીવ નહીં હૈં । કયોં કિં વહ ઉપરિતન ચરમાન્ત પ્રદેશ પ્રતરૂપ હૈં અતઃ ઉસમેં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી જીવોં કો અવસ્થાન હોના અસંભવ હૈં । ‘જીવ દેસા વિ’ હાં વહાં જીવ દેશ હૈં, જીવ પ્રદેશ હૈં અજીવ હૈં અજીવદેશ હૈં

શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં વિમલા દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ રીતે રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તના વિષયમાં તે સઘળું કથન અહિં કરી દેવું, તે કથન આ પ્રમાણે છે. “હમીસે ણં મંતે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે કિં વા જીવા, જીવદેસા, જીવપણસા, અજીવા, અજીવ દેસા અજીવ પણસા” હે ભગવન્ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ છે. અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા ! નો જીવા” હે ગૌતમ, રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ચરમાન્તમાં જીવ નથી. કારણ કે તે ઉપરનો ચરમાન્ત પ્રદેશ પ્રતરૂપ છે. જેથી તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહેવાવાળા જીવોનું અવસ્થાન હોવું અસંભવ છે. “જીવ દેસા વિ” ત્યાં જીવ દેશ છે જીવ પ્રદેશ છે, અજીવ છે, અજીવ દેશ છે, અને અજીવ પ્રદેશ છે. “જે જીવદેસા તે

દેસા તે નિયમા એગિંદિયદેસા' એકેન્દ્રિયાણાં સર્વત્ર સદ્ભાવાત્ 'અહવા એગિંદિય-
દેસાય વેહંદિયસ્સ ય દેસે ૧ અહવા એગેંદિયદેસાય વેહંદિયસ્સ ય
દેસા ૨ અહવા એગિંદિયદેસાય વેંદિયાણ ય દેસા ૩' રત્નપ્રભા પૃથિવી
દ્વીન્દ્રિયજીવાનામાશ્રયઃ, તે ચ દ્વીન્દ્રિયા એકેન્દ્રિયાપેક્ષયાઽતિસ્તોકાસ્તતશ્ચ
રત્નપ્રભોપરિતનચરમાન્તે તેષાં દ્વીન્દ્રિયાણાં કદાચિદ્દેશઃ દેસા વા સ્યુઃ । એવમેવ
ત્રીન્દ્રિયાદારમ્ય અનિન્દ્રિયપર્યન્તેઽપિ વિજ્ઞેયમ્ । તથા—'જે જીવપ્પેસા તે નિયમા

ઔર અજીવ પ્રદેશ હૈં' । 'જે જીવદેસા તે નિયમા એગિંદિયદેસા'
જો વહાં જીવ દેશ હૈં એકેન્દ્રિયજીવોં કે દેશ હૈં વે-ક્યોંકિ એકેન્દ્રિયોં
કા સર્વત્ર સદ્ભાવ હૈ' । 'અહવા-એગિંદિદેસાય વેહંદિયસ્સ ય દેસે ૧, અથવા
વે જીવ એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈં । ઔર એક વેહંદ્રિય કા દેશ હૈ,
'અહવા-' એગેંદિયદેસાય વેહંદિયસ્સ ય દેસા ૨' અથવા એકેન્દ્રિયોં કે
દેશ હૈં ઔર એક વેહંદ્રિય કે દેશ હૈં, ૨ 'અહવા એગેંદિયદેસાય વેહંદિયાણ
ય દેસા ૩' અથવા એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈં ઔર વેહંદ્રિય જાવોં કે દેશ
હૈં, ૩ 'રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં દ્વીન્દ્રિયજીવોં કા આશ્રય હૈં ઔર વે દ્વીન્દ્રિયજીવ
એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા અતિસ્તોક હૈં । હસી કારણ રત્નપ્રભા પૃથિવી
કે ઉપરિતનચરમાન્ત મેં ઉન દ્વીન્દ્રિયોં મેં સે કદાચિત્ એક જીવ કા
એકદેશ હો સકતા હૈ ઔર કદાચિત્ અનેક દેશ હો સકતે હૈ । હસી
પ્રકાર કા કથન તેહંદ્રિય સે લેકર અનિન્દ્રિય પર્યન્ત જીવોં કે સમ્બન્ધ

નિયમા એગિંદિયદેસા" ત્યાં જે જીવ દેશ છે. તે એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ છે
કેમકે એકેન્દ્રિયોના બધી જ જગાએ સદ્ભાવ છે. "અહવા એગિંદિય દેસાય
વેહંદિયસ્સ ય દેસે" અથવા તે જીવ દેશ એકેન્દ્રિય જીવના દેશ છે અને જે
ઇન્દ્રિયોના દેશ છે. "અહવા-એગિંદિય દેસાય વેહંદિયસ્સ ય દેસા (૨)" અથવા
એકેન્દ્રિયોના દેશ છે. અને જે ઇન્દ્રિયોના દેશ છે. (૨) "અહવા-એગિંદિય-
દેસા, વેહંદિયાણય દેસાય (૩)" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ છે અને જે
ઇન્દ્રિય જીવોના દેશ છે. (૩) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના
આશ્રય છે. અને તે જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં
ઘણા થોડા છે. તેજ કારણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં જે ઇન્દ્રિ-
યવાળા જીવોમાંથી કદાચ એક જીવનો એક દેશ હોઈ શકે છે. અને કદાચ
અનેક દેશ પણ હોય છે. તેજ રીતનું કથન ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી
લઈને અનિન્દ્રિય પર્યંતના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું. તથા—

અર્ગિદિયપણા અહવા અર્ગિદિયપણા વિ વેંદિયાણ ય પણા ૨' એવં ત્રીન્દ્રિયા-
દારમ્ય અનિન્દ્રિયાન્તેષ્વપિ પ્રદેશવિષયે એવમેવ વિચારઃ। તથા—‘જે અજીવા તે દુવિહા
પન્નત્તા તં જહા રૂવી અજીવા ય અરૂવી અજીવા ય। જે રૂવી અજીવા તે ચઙ્ગિહા
પન્નત્તા તં જહા—સંધા જાવ પરમાણુયોગ્ગલા, જે અરૂવી અજીવા તે સત્તવિહા
પન્નત્તા તં જહા નો ધમ્મત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૧ ધમ્મત્થિકાયસ્સ પણા ૨
એવં અહમ્મત્થિકાયસ્સ વિ આગાસત્થિકાયસ્સ વિ અદ્ધાસમયે’ અદ્ધાસમયો મનુષ્ય

મેં મી જાનના ચાહિયે । તથા—‘જે જીવપણા તે નિયમા અર્ગિદિય
પણા અહવા અર્ગિદિયપણા વિ વેહંદિયસ્સ પણા ૧, ‘જો વર્હા જીવ
કે પ્રદેશ હેં વે નિયમ સે એકેન્દ્રિય જીવોં કે પ્રદેશ હેં અથવા એકેન્દ્રિય
જીવોં કે પ્રદેશ મી હેં ઓર એક વેહંદ્રિય જીવ કે પ્રદેશ હેં ૧ અહવા—
એકેન્દ્રિયોં કે પ્રદેશ હેં ઓર અનેક વેહંદ્રિયોં કે પ્રદેશ હેં ૨, હમી
પ્રકાર કા વિચાર તેહંદ્રિય સે લેકર અનિન્દ્રિયાન્તતક કે જીવોં
મેં મી પ્રદેશ કો લેકર કર લેના ચાહિયે। તથા—‘જે અજીવા તે
દુવિહા પન્નત્તા તં—જહા—રૂવી અજીવા ય, અરૂવી અજીવા ય જે રૂવી
અજીવા તે ચઙ્ગિહા પન્નત્તા, તં જહા—સંધા જાવ પરમાણુયોગ્ગલા,
જે અરૂવી અજીવા તે સત્તવિહા પન્નત્તા તં જહા—નો ધમ્મત્થિકાણ—
ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૧, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પણા ૨, એવં અહમ્મત્થિકાયસ્સ
વિ આગાસત્થિકાયસ્સ વિ અદ્ધાસમયે’ અજીવ હેં વે રૂવી અજીવ ઓર

“જે જીવપણા તે નિયમા અર્ગિદિયપણા અહવા અર્ગિદિયપણા વિ વેહંદિયસ્સ
પણા” ત્યાં જે જીવના પ્રદેશો છે તે નિયમથી એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે.
અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ પણ છે. અને એક જે ઇન્દ્રિય જીવોના
પ્રદેશ છે (૧) “અહવા”—એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ છે અને અનેક જે ઇન્દ્રિ-
યોના પ્રદેશ છે (૨) આ રીતનો વિચાર ત્રણ ઇન્દ્રિયથી લઈને અનિન્દ્રિય
જીવોના વિગતમાં પણ પ્રદેશને લઈને સમજી લેવો. તથા “જે અજીવા તે
દુવિહા પન્નત્તા—તં જહા—રૂવિ અજીવાય, અરૂવિ અજીવાય જે રૂવિ અજીવા તે
ચઙ્ગિહા પન્નત્તા, તં જહા સંધા જાવ પરમાણુયોગ્ગલા જે અરૂવિ અજીવા તે
સત્તવિહા પન્નત્તા—તં જહા—નો ૧ ધમ્મત્થિકાણ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે (૧) ધમ્મ-
ત્થિકાયસ્સ પણા (૨) એવં અહમ્મત્થિકાયસ્સ વિ, આગાસત્થિકાયસ્સ વિ,
અદ્ધા સમયે (૧)—રૂપિ અજીવ અને અરૂપિ અજીવ એ લેહથી અજીવ જે

ક્ષેત્રાન્તર્વર્તિનિ રત્નપ્રભા પૃથિવ્યુપરિતનચરમાન્તેઽસ્ત્યેવેતિ ભાવઃ । ‘હેટ્વિલ્લે ચર-
મંતે તદેવ’ અધસ્તનચરમાન્તો યથૈવ લોકસ્યાધસ્તનચરમાન્તસ્તથૈવ યથા
લોકસ્યાધસ્તનઃ ચરમાન્તઃ કથિતઃ તથૈવ રત્નપ્રભા પૃથિવ્યા અધસ્તન-
ચરમાન્તોઽપિ વાચ્યઃ । ‘નવરં દેસે પંચેદિણ્ણુ તિયમંગોત્તિ’ નવરં દેશે
પંચેન્દ્રિયેષુ ત્રિક્કમજ્ઞ હિતિ નવરં કેવલં વિશેષસ્ત્વયમ્ લોકસ્યાધસ્તન-
ચરમાન્તે દ્વીન્દ્રિયાદીનાં દેશમજ્ઞક્રત્યં મધ્યમરહિતં કથિતમ્ અત્ર તુ
રત્નપ્રભાઽયચરમાન્તે પંચેન્દ્રિયાણાં પરિપૂર્ણમેવ તદ્વક્તવ્યમ્ શેષાણાં તુ દ્વીન્દ્રિયા-
દીનાં મધ્યમમજ્જરહિતયેવ યતો રત્નપ્રભા પૃથિવ્યા અધસ્તનચરમાન્તે દેવ પંચે-
ન્દ્રિયાણાં ગમનાગમદ્વારેણ દેશો દેશાચ સંભવન્તિ અતઃ પંચેન્દ્રિયાણાં તત્તત્ર પરિપૂર્ણ-

અરૂપી અજીવ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં જો રૂપી અજીવ હૈં
વે ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, જૈસે સ્કન્ધ, સ્કંધદેશ પ્રદેશ
પરમાણુ પુદ્ગલ । જો અરૂપી અજીવ હૈં વે સાત પ્રકાર કે કહે ગયે
હૈં—જૈસે ધર્માસ્તિકાય નહીં હૈં કિન્તુ ધર્માસ્તિકાય કા દેશ, ધર્માસ્તિ-
કાય કે પ્રદેશ ૨ હસી પ્રકાર સે અધર્માસ્તિકાય કે ભી ઓર આકાશા-
સ્તિકાય કે ભી દેશ પ્રદેશ તથા અદ્વાસમય । અદ્વાસમય મનુષ્યક્ષેત્રાન્ત-
વર્તી રત્નપ્રભા પૃથિવી કે ઉપરિતનચરમાન્ત મેં હૈં હી । ‘હેટ્વિલ્લે ચરમંતે
તદેવ’ જૈસા લોક કા અધસ્તનચરમાન્ત કહા ગયા હૈં । ઊસી પ્રકાર સે
રત્નપ્રભા પૃથિવી કા અધસ્તનચરમાન્ત ભી કહલેના ચાહિયે । ‘નવરં દેસે
પંચિદિણ્ણુ તિયમંગોત્તિ લોક કે અધસ્તચરમાન્ત મેં દ્વીન્દ્રિયાદિકો
કે દેશ સંબંધી મજ્જપ્રય મધ્યમભંગ સે રહિત કહે ગયે હૈં,
પરન્તુ યહાં રત્નપ્રભાપૃથિવી કે અધસ્તનચરમાન્ત મેં પંચેન્દ્રિયોં કે

પ્રકારના કહ્યા છે. જે રૂપિ અજીવ છે. એ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. જેમ કે
સ્કંધ યાવત્ દેશ પ્રદેશ પરમાણુ પુદ્ગલ જે અરૂપિ અજીવ છે. તે સાત પ્રકાર-
ના કહ્યા છે. જેમકે નો ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના દેશ, અધર્માસ્તિ-
કાયના પ્રદેશ (૨) એજ રીતે અધર્માસ્તિકાયના આકાશાસ્તિકાયના પણ દેશ,
પ્રદેશ, તથા અદ્વાસમય. અદ્વા સમય મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં
ઉપરના ચરમાન્તમાં હોય છે. “હેટ્વિલ્લે ચરિમન્તે તદેવ” જેવી રીતે લોકના
નીચેના ચરમાન્ત કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપરમાં ચરમાન્ત
કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્ત પણ સમજી લેવા. “નવરં
દેસે પંચિદિયેસુ તિયમંગોત્તિ” લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયાદિકોના
દેશ સંબંધી મધ્યભંગ વગરના ત્રણ ભંગ કહ્યા છે. પરંતુ અહિયાં રત્નપ્રભા
પૃથ્વીના નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના પૂર્ણરીતે દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ

एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा वि वेंदियाण य पएसा २' एवं जीन्द्रिया-
दारभ्य अनिन्द्रियान्तेष्वपि प्रदेशविषये एवमेव विचारः। तथा—'जे अजीवा ते दुविहा
पन्नत्ता तं जहा रूवीअजीवा य अरूवी अजीवा य। जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा
पन्नत्ता तं जहा—खंधा जाव परमाणुपोग्गला, जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा
पन्नत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १ धम्मत्थिकायस्स पएसा २
एवं अहम्मत्थिकायस्स वि आगासत्थिकायस्स वि अद्धासमये' अद्धासमयो मनुष्य

में भी जानना चाहिये । तथा—'जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदिय
पएसा अहवा एगिंदियपएसा वि वेहंदियस्स पएसा १, 'जो वहाँ जीव
के प्रदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं अथवा एकेन्द्रिय
जीवों के प्रदेश भी हैं और एक वेहन्द्रिय जीव के प्रदेश हैं १ अहवा—
एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं और अनेक वेहन्द्रियों के देश हैं २, हसी
प्रकार का विचार तेहन्द्रिय से लेकर अनिन्द्रियान्ततक के जीवों
में भी प्रदेश को लेकर कर लेना चाहिये । तथा—'जे अजीवा ते
दुविहा पन्नत्ता तं—जहा—रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य जे रूवी
अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा—खंधा जाव परमाणुपोग्गला,
जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पणत्ता तं जहा—नो धम्मत्थिकाए—
धम्मत्थिकायस्स देसे १, धम्मत्थिकायस्स पएसा २, एवं अहम्मत्थिकायस्स
वि आगासत्थिकायस्स वि अद्धासमए' अजीव हैं वे रूपी अजीव और

“जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा वि वेहंदियस्स
पएसा” ત્યાં જે જીવના પ્રદેશો છે તે નિયમથી એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે,
અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ પણ છે. અને એક બે ઇન્દ્રિય જીવોનો
પ્રદેશ છે (૧) “અહવા”—એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે અને અન્ય બે ઇન્દ્રિ-
યોનો પ્રદેશ છે (૨) આ રીતનો વિચાર ત્રણ ઇન્દ્રિયથી લઈને અનિન્દ્રિય
જીવોના વિષયમાં પણ પ્રદેશને લઈને સમાજ લેવો. તથા “જે અજીવા તે
દુવિહા પન્નત્તા—તં જહા—રૂપિ અજીવાય, અરૂપિ અજીવાય જે રૂપિ અજીવા તે
ચઉવ્વિહા પન્નત્તા, તં જહા—ખંધા જાવ પરમાણુપોગ્ગલા જે અરૂપિ અજીવા તે
સત્તવિહા પણત્તા—તં જહા—નો ૧ ધમ્મત્થિકાએ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે (૧) ધમ્મ-
ત્થિકાયસ્સ પએસા (૨) એવં અહમ્મત્થિકાયસ્સ વિ, આગાસત્થિકાયસ્સ વિ,
અદ્ધા સમયે(૧)—રૂપિ અજીવ અને અરૂપિ અજીવ એ સેદ્ધી અજીવ એ

क्षेत्रान्तर्वर्तिनि रत्नप्रभा पृथिव्युपरितनचरमान्तेऽस्त्येवेति भावः । 'हेट्टिल्ले चर-
मंते तहेव' अधस्तनश्चरमान्तो यथैव लोकस्याधस्तनश्चरमान्तस्तथैव यथा
लोकस्याधस्तनः चरमान्तः कथितः तथैव रत्नप्रभा पृथिव्या अधस्तन-
श्चरमान्तोऽपि वाच्यः । 'नवरं देसे पंचेदिणसु तियभंगोत्ति' नवरं देशे
पञ्चेन्द्रियेषु त्रिक्रमज्ञ इति नवरं केवलं विशेषस्त्वयम् लोकस्याधस्तन-
चरमान्ते द्वीन्द्रियादीनां देशभङ्गकृत्यं मध्यमरहितं कथितम् अत्र तु
रत्नप्रभाऽयश्चरमान्ते पंचेन्द्रियाणां परिपूर्णमेव तद्वक्तव्यम् शेषाणां तु द्वीन्द्रिया-
दीनां मध्यमभङ्गरहितयेव यतो रत्नप्रभा पृथिव्या अधस्तनचरमान्ते देव पञ्चे-
न्द्रियाणां गमनागमद्वारेण देशो देशाश्च संभवन्ति अतः पञ्चेन्द्रियाणां तत्तत्र परिपूर्ण-

अरूपी अजीव के भेद से दो प्रकार के कहे गये हैं जो रूपी अजीव हैं
वे चार प्रकार के कहे गये हैं, जैसे स्कन्ध, स्कन्धदेश प्रदेश
परमाणु पुद्गल । जो अरूपी अजीव हैं वे सात प्रकार के कहे गये
हैं—जैसे धर्मास्तिकाय नहीं है किन्तु धर्मास्तिकाय का देश, धर्मास्ति-
काय के प्रदेश २ इसी प्रकार से अधर्मास्तिकाय के भी और आकाशा-
स्तिकाय के भी देश प्रदेश तथा अद्वासमय । अद्वासमय मनुष्यक्षेत्रान्त-
वर्ती रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितनचरमान्त में हैं ही । 'हेट्टिल्ले चरमंते
तहेव' जैसा लोक का अधस्तनचरमान्त कहा गया है । उसी प्रकार से
रत्नप्रभा पृथिवी का अधस्तनचरमान्त भी कहलेना चाहिये । 'नवरं देसे
पंचिदिणसु तियभंगोत्ति लोक के अधस्तचरमान्त में द्वीन्द्रियादिकों
के देश संबन्धी भङ्गप्रय मध्यमभंग से रहित कहे गये हैं,
परन्तु यहां रत्नप्रभापृथिवी के अधस्तनचरमान्त में पञ्चेन्द्रियों के

प्रकारना कह्या छे. जे इपि अणुव छे. जे चार प्रकारना कह्या छे. जेभ के
स्कंध यावत् देश प्रदेश परमाणु पुद्गल जे अइपि अणुव छे ते सात प्रका-
रना कह्या छे. जेभके नो धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकायना देश, अधर्मास्ति-
कायना प्रदेश (२) जेअ रीते अधर्मास्तिकायना आकाशास्तिकायना पणु देश,
प्रदेश, तथा अद्वासमय. अद्वा समय मनुष्य क्षेत्रमां रडेल रत्नप्रभा पृथ्वीमां
उपरना चरमान्तमां डोय छे. "हेट्टिल्ले चरिमन्ते तहेव" जेवी रीते लोकना
नीयेना चरमान्त कह्या छे. जेअ रीते रत्नप्रभा पृथ्वीमां उपरमां चरमान्त
कह्या छे. जेअ रीते रत्नप्रभा पृथ्वीना चरमान्त पणु समणु लेवा "नवरं
देसे पंचिदियेसु तियभंगोत्ति' लोकना नियेना चरमान्तमां जे द्वीन्द्रियादिकेना
देश संबन्धी मध्यलंग वगरना त्रय लंग कह्या छे. परंतु अडियां रत्नप्रभा
पृथ्वीना नियेना चरमान्तमां पंचेन्द्रियोना पूरुंरीते देश संबन्धी त्रणु लंग

મેવાસ્તિ દ્વીન્દ્રિયાદીનાં તુ રત્નપ્રભાઽધસ્તનચરમાન્તે મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન ગત્તાનામેવ તત્ર દેશ એવ સંભવતિ ન દેશાઃ તસ્યૈકપતરરૂપત્વેન દેશાનેકત્વહેતુત્વાદિતિ તેષાં તત્તત્ર મધ્યમરહિતમેવૈતિ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ-અન્યત્સર્વં પરિપૂર્ણં હી દેશ સંબંધી ભંગત્રય કહે હૈં બાકી દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કે દેશસંબંધી ભંગત્રય મધ્યમ ભંગ સે રહિત હી હૈં એસા જાનનાં ચાહિયે, ક્યોંકિ રત્નપ્રભા કે અધસ્તનચરમાન્ત મેં દેવ પંચેન્દ્રિયોં કે ગમનાગમન દ્વારા એક દેશ ઓર અનેક દેશ સંભવિત હોતે હૈં । અતઃ પંચેન્દ્રિયોં કે દેશસંબંધી ભંગત્રય તો પરિપૂર્ણ હૈં, પરન્તુ લોક કે અધસ્તન ચરમાન્ત મેં દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કે દેશસંબંધી ભંગત્રય મધ્યમ ભંગ સે રહિત હૈં હસલિયે રત્નપ્રભા પૃથિવી કે અધસ્તનચરમાન્ત મેં પંચેન્દ્રિયોં કે વે દેશસંબંધી ભંગત્રય પરિપૂર્ણ કહનાં ચાહિયે ઓર શેષ દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કો મધ્યમ ભંગ સે રહિત ભંગત્રય કહનાં ચાહિયે । હસકાં કારણ એસા હૈં કિ વહાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત દ્વારા કહે હુએ હી દ્વીન્દ્રિયજીવોં કા એકદેશ હી સંભવિત હોતા હૈં અનેક દેશ નહીં । ક્યોંકિ વહ રત્નપ્રભા પૃથિવી કા જો અધસ્તન ચરમાન્ત હૈં વહ એક પ્રદેશ પ્રતર રૂપ હૈં । હસલિયે વહ અનેક દેશોં કી સંભાવના મેં હેતુ નહીં હો સકતા હૈં । હસ કારણ વહાં હનકે ભંગત્રય કો મધ્યમભંગ સે રહિત કહા ગયા હૈં ‘સેસં તં ચેવ’ બાકી કા ઓર સર્વ કથન લોક કે અધસ્તન ચરમાન્ત જૈસા હી હૈં । ‘એવં જહાર યણપ્પમાએ ચત્તા-

કહ્યા છે. બાકી બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ વગરના જ છે. એ પ્રમાણે સમજી લેવું કેમ કે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાન્તમાં દેવ અને પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાથી એક દેશ અને અનેક દેશ થાય છે. જેથી પંચેન્દ્રિયોમાં દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ તો પરિપૂર્ણ છે. પરંતુ લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ સિવાયના છે જેથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ પૂર્ણ રીતે સમજી લેવા અને બાકીના ઇન્દ્રિયવાળામાં મધ્ય ભંગ વગરના ત્રણ ભંગ સમજવા. તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત દ્વારા કહેલા ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો એક દેશ જ સંભવિત હોય છે. અનેક હોતા નથી કેમ કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે નીચેનો ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશ પ્રતરરૂપ છે. જેથી તે અનેક દેશોની સંભાવનામાં હેતુ બની શકતો નથી. જેથી ત્યાં તેના ત્રણ ભંગોમાં મધ્ય ભંગ સિવાયના કહ્યા છે. “સેસં તં ચેવ” બાકીનું સર્વથા કથન લોકના નીચેના ચરમાન્ત જેવું જ છે.

પૂર્વવદેવ વાચ્યમિતિ । ‘એવં જહા રયણપ્પમાણ ચત્તારિ ચરિમંતા એવં સક્કરપ્પમાણ વિ’ એવં યથા રત્નપ્રમાણાઃ ચત્તારશ્ચરમાન્તાઃ મણિતાઃ, એવં શર્કરાપ્રમાણા અપિ ચત્તારશ્ચરમાન્તાઃ પૂર્વપશ્ચિમદક્ષિણોત્તરરૂપાઃ, રત્નપ્રમાણપૃથિવ્યાઃ પૂર્વપશ્ચિમદક્ષિ-
ણોત્તરચરમાન્તેષુ યથા કથિતમ્ તથૈવ સર્વમપિ શર્કરાપૃથિવ્યા અપિ ચતુર્ણાં પૂર્વાદિ
ચરમાન્તેષુ વક્તવ્યમ્ । ‘ઉવરિમહેટ્ટિલ્લા જહા રયણપ્પમાણ હેટ્ટિલ્લે’ ઉપરિતના-
ધસ્તનો ચરમાન્તો યથા રત્નપ્રમાણા અધસ્તનશ્ચરમાન્તાઃ । શર્કરાપ્રમાણાઃ પૃથિવ્યા
ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તો રત્નપ્રમાણપૃથિવ્યા અધસ્તનચરમાન્તવદેવ વક્તવ્યો ।
દ્વીન્દ્રિયાદિષુ પૂર્વપ્રતિપાદિતયુક્તિવશાત્ મધ્યમભંગરહિતં પશ્ચેન્દ્રિયેષુ પરિપૂર્ણં
દેશભક્કત્રયં વક્તવ્યમ્ પ્રદેશવિચારે તુ દ્વીન્દ્રિયાદિષુ સર્વેષુ આઘમજ્જકરહિતત્વેન
શેષમજ્જકદ્વયમ્ દ્વિતીયતૃતીયરૂપમેવ અજીવવિચારે તુ રૂપિણામજીવાનાં તુ

રિ ચરિમંતા એવં સક્કરપ્પમાણ’ રત્નપ્રમાણ પૃથિવી કે ચાર ચરમાન્તોં મેં
જૈસા કથન દેશાદિકે વિષય મેં કહા ગયા હૈ વૈસા હી કથન શર્કરા-
પ્રમાણ કે પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ ઓર ઉત્તર કે ચરમાન્તોં મેં इनके सम्बन्ध
મેં કર લેના ચાહિયે । ‘ઉવરિમહેટ્ટિલ્લા જહા રયણપ્પમાણ હેટ્ટિલ્લે’ તથા
इसके उपरितनचरमान्त और अधस्तनचरमान्त में देशादिक भंगत्रय
का कथन, रत्नप्रमाण पृथिवी के इन दोनों में जैसा देशादिभंगत्रय का
कथन पश्चेन्द्रिय जीवों को आश्रित करके पूर्वरूप से करने को कहा गया
है । और चाकी के द्वीन्द्रियादिक जीवों के भंगत्रय का कथन मध्यम
भंग से रहित करने को कहा गया है वैसा ही यहां पर भी कर लेना
चाहिये । यहां मध्यमभंग रहितता द्वीन्द्रियादिकों के भंगत्रय में क्यों है
यह बात जैसी पहिले कही गई है—वैसी ही यहां पर भी जाननी चाहिये ।

એવં જહા રયણપ્પમાણ ચત્તારિ ચરિમંતા એવં સક્કરપ્પમાણ’ રત્નપ્રમાણ પૃથ્વીમાં
ચરમાન્તોમાં જેવું કથન દેશાદિકોના વિષયમાં કહ્યું છે. તેવું જ કથન શર્કરા
પ્રમાણના પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તરના ચરમાન્તોમાં આના સંબંધમાં સમજા
લેવું. “ઉવરિમહેટ્ટિલ્લા જહા રયણપ્પમાણ હેટ્ટિલ્લે” તથા તેના ઉપરના ચરમાન્ત
અને નીચેના ચરમાન્તમાં દેશાદિક ત્રણ ભંગોનું કથન રત્નપ્રમાણ પૃથ્વીના આ
બંનેમાં જેવી રીતે દેશ વિગેરે ત્રણ ભંગોનું કથન પશ્ચેન્દ્રિય જીવોને ઉદેશીને
પૂર્વરૂપથી કથન કરવાનું કહ્યું છે અને બાકીના બે ઇન્દ્રિયાદિક જીવોના ત્રણ
ભંગનું કથન મધ્યમ ભંગ વગરનું કહ્યું છે. તેવી રીતનું કથન અહિંયાં પણ સમજા
લેવું. બે ઇન્દ્રિયાદિકોના ત્રણ ભંગમાં મધ્યમભંગ છોડવાનું કેમ કહ્યું છે ? એ વાત
પહેલાં જોમ કહી છે. તેવી રીતે અહિં પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

સ્કન્ધદેશ પ્રદેશ પરમાણુરૂપં ચતુષ્કમેવ, અરૂપિણાં તેવાં તુ અદ્વાસમયસ્યાભાવેન પટ્કમેવ વક્તવ્યમ્ ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાકાશસ્તિકાયાનાં દેશપ્રદેશૌ મિલિ-
ત્વા પટ્કં ભવતીતિ । ‘એવં જાવ અહે સત્તમાઈ’ એવં યાવત્ અધસ્તપ્તમ્યાઃ એવમેવ
શર્કરાપૃથિવીવદેવ યાવત્ ચાલુકાપ્રમા-પંકપ્રમા-ધૂમપ્રમા-તમઃપ્રમાપૃથિવી
વાઽધઃસપ્તમ્યાઃચ પૃથિવ્યાઽચરમાન્તેષુ સર્વમપિ વર્ણનં વિજ્ઞેયમ્ । ‘એવં સોહમ્મ-
સ્સ વિ જાવ અચ્ચુયસ્સ’ એવં સૌધર્મસ્યાપિ યાવદ્ અચ્યુતસ્ય એવમ્ પૂર્વવદેવ સૌધ-
ર્મસ્યાપિ પૂર્વાદિચરમાન્તેષુ જીવાજીવાદિસ્થિતિવિષયે વર્ણનં વિજ્ઞેયમ્ તથાહિ-

તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ શર્કરાપ્રમાપૃથિવી કે ઉપરિતન ચરમાન્ત
મેં ઓર અધસ્તન ચરમાન્ત મેં પંચેન્દ્રિયોં કે દેશાદિ સમ્બન્ધી તીનોં મંગ
હૈ ઓર દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કા દેશાદિમંગત્રય મધ્યમ મંગ સે રહિત હૈ પ્રદેશ
વિચાર મેંતો દ્વીન્દ્રિયાદિ સમસ્ત જીવાં મેં આદ્યમંગ સે રહિત શેષમંગદ્વય
હેં અર્થાત્-દ્વિતીય તૃતીય મંગ હૈ । તથા અજીવ વિચાર મેં રૂરી અજીવોં
કે સ્કન્ધ, દેશ, પ્રદેશ ઓર પરમાણુ યે સબ હૈ ઓર અરૂપી અજીવોં કો
અદ્વાસમય કા અભાવ હોને સે ૬ હી મંગ હૈ । ધર્માસ્તિકાય, અધ-
ર્માસ્તિકાય ઓર આકાશસ્તિકાય કે દેશ પ્રદેશ મિલકર છ ભેદ અરૂપી
અજીવાસ્તિકાય કે હો જાતે હૈ । ‘એવં જાવ અહે સત્તમાઈ’ શર્કરાપ્રમા-
પૃથિવી કે જૈસા હી ચાલુકાપ્રમા, પંકપ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમઃપ્રમા
ઓર અધઃસપ્તમી કે ચરમાન્તોં મેં મી સબ વર્ણન જાનના ચાહિયે ।
‘એવં સોહમ્મસ્સ વિ જાવ અચ્ચુયસ્સ’ સૌધર્મ સે લેકર અચ્યુત દેવ લોક
કે મી પૂર્વાદિચરમાન્તોં મેં જીવાજીવાદિ સ્થિતિ કે વિષયમેં મી હસી

શર્કરાપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં અને નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના
દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ થાય છે. અને ધન્દ્રિયાદિકોના દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ
મધ્યમ ભંગને છોડીને કહ્યા છે પ્રદેશ વિચારમાં તો બે ધન્દ્રિયાદિ સઘળા
જીવોમાં પહેલા ભંગને છોડીને બાકીના બે ભંગ થાય છે. અર્થાત્ બીજો અને ત્રીજો
ભંગ બને છે. તથા અજીવોના વિચારમાં સાથે અજીવના સ્કન્ધ દેશ પ્રદેશ અને
પરમાણુ એ બધા જ છે. અને અરૂપી અજીવોમાં અદ્વા સમયનો અભાવ હોવાથી
છ જ ભંગ કહ્યા છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશસ્તિકાયના
દેશ પ્રદેશ મળીને છ ભેદ અરૂપી અજીવાસ્તિકાયના થઈ જાય છે. “એવં જાવ
અહે સત્તમાઈ” શર્કરા પૃથ્વીની માફક ચાલુકાપ્રમા પંકપ્રમા ધૂમપ્રમા તમઃપ્રમા
અને અધઃસપ્તમી ના ચરમાન્તોમાં પણ સઘળું વર્ણન સમજી લેવું. “એવં સો-
હમ્મસ્સ વિ જાવ અચ્ચુયસ્સ” સૌધર્મ દેવ લોકથી લઈને અચ્યુત દેવલોકના પણ
પૂર્વ વિગેરે ચરમાન્તોમાં જીવ, અજીવ વિગેરેની સ્થિતિ વિષયમાં પણ આ

‘સોહમ્મસ્સ ણં મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા જીવદેસા જીવપણ્ણસા અજીવા અજીવદેસા અજીવપણ્ણસા’ इत्यादि रूपेण शर्करा पृथिवीवदेव प्रश्नोत्तरवर्णनं करणीयम् । कियत्पर्यन्तं वर्णनं करणीयम् तत्राह—‘जाव अच्चुयस्स’ यावदच्युतस्य अच्युतकल्पपर्यन्तम् यावत्पदेन ईशानादारभ्य आरणदेवलोकपर्यन्तं वर्णनं विज्ञेयम् ‘गेवेज्जविमाणानं एवं चेव’ ग्रैवेयकविमानानाम् एवमेव ग्रैवेयकविमानसम्बन्धिचरमान्तेष्वपि एवमेव वर्णनं विज्ञेयम् । ग्रैवेयके इतरापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह—‘नवरं’ इत्यादि । ‘नवरं उवरिमहेठिल्लेसु चरिमंतेसु देसेसु पंचिंदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव’ नवरं उपरितनाधस्तनचरमान्त-

પ્રકાર કા સ્વ વર્ણન જાનનાં ચાહિયે । હસકા સુલાસા પ્રશ્નોત્તર કે રૂપ મેં હસ પ્રકાર સે હૈ ‘સોહમ્મસ્સ ણં મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા, જીવદેસા, જીવપણ્ણસા, અજીવા અજીવદેસા, અજીવપણ્ણસા’ इत्यादि—हे भदन्त ! सौधर्मदेव लोक के पूर्वदिशा के चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीव देश हैं ? जीव प्रदेश है ? तथा—अजीव है ? अजीव देश हैं ? अजीव प्रदेश हैं ? इत्यादि रूप से शर्करापृथिवी के जैसा ही यहां प्रश्नोत्तर का वर्णन कर लेना चाहिये । और यह वर्णन ईशान, से लेकर अच्युत देवलोक तक जानना चाहिये । ‘गेवेज्जविमाणानं एवं चेव’ ग्रैवेयकविमानों के चरमान्तों में भी इसी प्रकार का वर्णन जानना चाहिये । ग्रैवेयक में विमानसंबन्धी चरमान्तों में इतर चरमान्तों की अपेक्षा से जो विलक्षणता है वह ‘नवरं उवरिमहेठिल्लेसु चरिमंतेसु-देसेसु पंचिंदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव’ इस सूत्र द्वारा प्रकट

પ્રકારનું સઘળું વર્ણન સમજવું. આની સ્પષ્ટતા પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં નીચે પ્રમાણે છે. “સોહમ્મસ્સ ણ મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમાન્તે કિં જીવા, જીવદેસા જીવ પણ્ણસા, અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપણ્ણસા” હે ભગવન્ સૌધર્મ દેવલોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? જીવદેશ છે કે જીવપ્રદેશ છે ? તથા અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવપ્રદેશ છે. ? વગેરે રૂપથી શર્કરા પૃથ્વીની માફક અદ્વિયાં પ્રશ્નોત્તરરૂપે વર્ણન સમજ લેવું, અને તે વર્ણન ઈશાન દેવલોકથી લઈને અચ્યુત દેવલોક સુધી સમજવું. “ગેવેજ્જવિમાણાણં एवं चेव” ગ્રૈવેયક વિમાનોના ચરમાન્તમાં પણ આ રીતનું વર્ણન સમજ લેવું. ગ્રૈવેયકોના વિમાન સંબંધી ચરમાન્તોની અપેક્ષાએ જે વિશેષતા છે. તે આ પ્રમાણે છે. “નવરં ઉવરિમહેઠિલ્લેસુ ચરિમંતેસુ દેસેસુ પંચિંદિયાણ વિ મજ્જિલ્લવિરહિઓ ચેવ” આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ

ચોર્દેશેષુ પञ્ચેન્દ્રિયાણામપિ મધ્યમવિરહિત એવ મજ્ઞઃ કાર્યઃ । ‘સેસં તદેવ’ શેષં તથૈવ એતદ્ વ્યતિરિક્તં સર્વમપિ પૂર્વવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । અત્રાયં વિવેકઃ—અચ્યુત પર્યન્તેષુ દેવલોકેષુ હિ દેવપૅન્દ્રિયાણાં ગમાગમસદ્ભાવાદ્ ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તયોઃ પૅન્દ્રિયેષુ દેશાનાશ્રિત્ય ત્રયો મજ્ઞા ભવન્તિ । ગ્રૈવેયકવિમાનેષુ તુ દેવપૅન્દ્રિયાણાં ગમનાગમનસદ્ભાવાદ્ દ્વીન્દ્રિયાદિષ્વિવ પૅન્દ્રિયેષ્વપિ મધ્યમમજ્ઞરહિતં પ્રથમતૃતીયરૂપં મજ્ઞકદ્વયમેવ ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તયોર્મૈવતીતિ । ‘એવં જહા ગેવેજ્જવિમાણા તહા અણુત્તરવિમાણા વિ’ એવ યથા ગ્રૈવેયકવિમાનાનિ તથા અનુત્તરવિમાનાન્યપિ ગ્રૈવેયકવિમાનાનિમાશ્રિત્ય યાદૃશો વિચારઃ કૃતસ્તાદૃશ-

કી ગઈ છે । હસમેં યહ કહા ગયા છે કિ ઉપરિતન ઓર અધસ્તન ચરમાન્તોં કે દેશોં મેં પૅન્દ્રિયોં કે બી મધ્યમ ભંગ સે રહિત હી ભંગ કહનાં ચાહિયે । અર્થાત્ મધ્યમ ભંગ કો છોડકર પ્રથમ ઓર તૃતીય ભંગ હી કહનાં ચાહિયે । ‘સેસં તદેવ’ બાકીં કા ઓર સબ કથન પૂર્વોક્ત જેસા હી છે । યહાં એસા સમજના—અચ્યુત પર્યન્ત દેવલોકોં મેં દેવપૅન્દ્રિયોં કે ગમનાગમન કા સદ્ભાવ છે । હસસે ઉપરિતન અધસ્તનચમારન્તોં કે પંચેન્દ્રિયોં મેં દેશોં કો આશ્રિત કરકે ત્રીન ભંગ હોતે હેં । પરન્તુ ગ્રૈવેયકવિમાનોં મેં દેવપંચેન્દ્રિયોં કે ગમનાગમન કા અસદ્ભાવ છે, હસસે દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કે જેસા પંચેન્દ્રિયોં મેં બી મધ્યમભંગ રહિત પ્રથમ તૃતીય યે દો હી ભંગ ઉપરિતન અધસ્તનચરમાન્તોં મેં હેં । ‘એવં જહા ગેવેજ્જવિમાણા તહા અણુત્તરવિમાણા વિ’ ગ્રૈવેયક વિમાનોં કો આશ્રિત કરકે જેસા વિચાર કિયા ગયા છે ડસી પ્રકાર કા વિચાર અનુ-

કરી છે. તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્તોના દેશોમાં પંચેન્દ્રિયોના પણ મધ્યમ ભંગ વગરના ભંગ સમજવા જોઈએ. અર્થાત્ મધ્યમ ભંગને છોડીને પહેલો અને ત્રીજો ભંગ જ કહેવો જોઈએ “સેસં તદેવ” બાકીનું બીજું સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. અહિયાં એમ સમજવાનું છે કે અચ્યુત પર્યન્તના દેવલોકમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાનો સદ્ભાવ થાય છે. તેથી ઉપરના અધસ્તન ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોમાં દેશને આશ્રય કરીને ત્રણ ભંગ બને છે. પરંતુ ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોનું જવું આવવું—થતું નથી તેથી એ ધન્દ્રિયાદિકોની માફક પંચેન્દ્રિય જીવોમાં પણ મધ્યમ ભંગ છોડીને પહેલો અને ત્રીજો એ એ જ ભંગ થાય છે. “એવં જહા ગેવેજ્જવિમાણા તહા અણુત્તરવિમાણા વિ” ગ્રૈવેયક વિમાનોને લઈને જે પ્રમાણેનો વિચાર કર્યો છે. તેજ રીતનો વિચાર

एव विचारोऽनुत्तरविमानानि आश्रित्यापि करणीयः । 'ईसिप्पभारा वि' ईषत् प्राग्भारा अपि, ग्रैवेयकादिकवदेव ईषत् प्राग्भारा पृथिवी विषयेऽपि विचारः करणीय इति ॥ सू० १ ॥

चरमाधिकारादेव इदमपरसूत्रमाह—'परमाणुपोग्गले' इत्यादि ।

मूलम्—परमाणुपोग्गले णं भंते ! लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पुरत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ दाहिणिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ ? हंता गोयमा ! परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ तंचेव जाव उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ ॥ सू० २ ॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! लोकस्य पौरस्त्यात् चरमान्तात् पाश्चात्यं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, पाश्चात्यात् चरमान्तात् पौरस्त्यं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, दाक्षिणात्यात् चरमान्तात् औत्तरं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, औत्तरात् चरमान्तात् दाक्षिणात्यं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, उपरितनात् चरमान्तात् अधस्तनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, अधस्तनात् चरमान्तात् उपरितनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, हन्त गौतम ! परमाणुपुद्गलः खलु लोकस्य पौरस्त्यात् तदेव यावत् उपरितनं चरमान्तं एगसमयेन गच्छति ॥ सू० २ ॥

उत्तर विमानों को आश्रित कर के भी कह लेना चाहिये । 'ईसिप्पभारा वि' ग्रैवेयक आदि के जैसा ही ईषत्प्राग्भारा पृथिवी के विषय में भी विचार कर लेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

अनुत्तर विमानाने लधने पणु समल देवे। "ईसिप्पभारा वि" ग्रैवेयक आदिनी भाइके जे ईषत् प्राग्भारा पृथ्वीना विषयभां पणु समल देवुं ॥ सूत्र १ ॥

ટીકા—‘પરમાણુવોગ્ગલે ણં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્લ મદન્ત !
 ‘લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ લોકસ્ય પૌરસ્ત્યાત્ ચરમાન્તાત્ ‘પચ્ચત્થિ-
 મિલ્લં ચરિમંતં’ પાશ્વાત્યમ્ ચરમાન્તમ્ , ‘એગસમણં ગચ્છઈ’ એકસમયેન ગચ્છતિ
 કિમ્ એવં ‘પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ પાશ્વાત્યાત્ ચરમાન્તાત્ ‘પુરત્થિમિલ્લં
 ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ પૌરસ્ત્યં ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ એવમ્ ‘દાહિ-
 ણિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ દાક્ષિણાત્યાત્ ચર-

‘પરમાણુવોગ્ગલે ણં મંતે ! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ इत्यादि

ટીકાર્થ—ચરમાધિકાર હોને સે હી ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ
 કિ—‘પરમાણુવોગ્ગલે ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ ‘લોગસ્સ
 પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ લોક કે પૂર્વચરમાન્ત સે ‘પચ્ચત્થિમિલ્લં-
 ચરિમંતં’ પશ્ચિમચરમાન્તતક ‘એગસમણં ગચ્છઈ’ એક સમય મેં ચલા
 જાતા હૈ કયા ? હસી પ્રકાર સે વહ પરમાણુપુદ્ગલ ‘પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ
 ચરિમંતાઓ’ પાશ્વાત્યચરમાન્ત સે ‘પુરત્થિમિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં
 ગચ્છઈ’ પૌરસ્ત્યચરમાન્તતક એક સમય મેં ચલા જાતા હૈ કયા ? હસી
 પ્રકાર સે પરમાણુ પુદ્ગલ ‘દાહિણિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરિમંતં
 એગસમણં ગચ્છઈ’ દાક્ષિણાત્ય ચરમાન્ત સે ઉત્તરચરમાન્ત તક એક
 સમય મેં ચલા જાના હૈ કયા ? ‘ઉત્તરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ દાહિણિલ્લંચરિ-

“પરમાણુવોગ્ગલે ણં મંતે ! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ”-इत्यादि

ટીકાર્થ—ચરમાધિકાર હોવાથી જ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે

પૂછ્યું છે કે “પરમાણુવોગ્ગલે ણં મંતે !” હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ ‘લોગસ્સ
 પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ લોકના પૂર્વ ચરમાન્તથી “પચ્ચત્થિમિલ્લં ચરિમંતં”
 પશ્ચિમ ચરમાન્ત સુધી “એગસમણં ગચ્છઈ” શું એક સમયમાં જાય છે ? અને
 એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ “પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ” પશ્ચિમના
 ચરમાન્તથી “પુરત્થિમિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” પૂર્વના ચરમાન્ત સુધી
 એક સમયમાં શું જાય છે ? એજ રીતે એ પુદ્ગલ પરમાણુ “દાહિણિલ્લાઓ
 ચરિમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્તથી
 ઉત્તર દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં જાય છે ? “ઉત્તરિલ્લાઓ

માન્તાત્ ઔત્તરં ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ 'ઉત્તરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ દાહિ-
ગિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ' ઔત્તરાચ્ચરમાન્તાત્ દાક્ષિણાત્યં ચરમાન્તમેક-
સમયેન ગચ્છતિ 'ઉવરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ હેઠિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ'
ઉપરિતનાત્ ચરમાન્તાત્ અધસ્તનં ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ 'હેઠિલ્લાઓ ચરિ-
મંતાઓ ઉવરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ' અધસ્તનાત્ ચરમાન્તાત્ ઉપરિતનં
ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ । इदं च गमनसामर्थ्यं परमाणोरेतादृशस्वभावत्वा-
देवेति बोध्यम् । हे भदन्त ! किमयं परमाणुरेकसमयेन एकस्मात् चरमान्तात्
अपरं चरमान्तं गच्छति किमिति प्रश्नः । भगवानाह-‘हंता’ इत्यादि । ‘हंता
गोयमा !’ हन्त गौतम ! हन्तेति आमन्त्रणं स्वीकारे ‘परमाणुपोग्गले णं लोगस्स
पुरत्थिमिल्लाओ तं चेव जाव उवरिल्लं’ चरिमतं गच्छई’ परमाणुपुद्गलः खलु

મંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ इसी प्रकार से वह परमाणु पुद्गल उत्तरचरमान्त
से दाक्षिणात्यचरमान्त तक एक समय में चला जाता है ? ‘उवरिल्लाओ
चरिमंताओ हेट्टिल्लं चरिमतं एगसमणं गच्छई’ इसी प्रकार से वह
पुद्गल परमाणु उपरितनचरमान्त से अधस्तनचरमान्त तक एक समय
में चला जाता है क्या ? ‘हेट्टिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लं चरिमतं एग-
समणं गच्छई’ इसी प्रकार से वह पुद्गल परमाणु अधस्तन चरमान्त से
उपरितन चरमान्त तक एक समय में चला जाता है क्या ? यह गमन
सामर्थ्य परमाणु में ऐसे स्वभाव से है । इन प्रश्नों का सारांश केवल
इतना ही है कि एक समय में एक परमाणु एक चरमान्त से दूसरे चर-
मान्त तक चला जाता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं । ‘हंता,
गोयमा ! परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ तं चेव जाव उव-
रिल्ले चरिमतं गच्छई’ हां गौतम ! एक परमाणु पुद्गल लोक के पौर

ચરમંતાઓ દાહિગિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ
ઉત્તર દિશાના ચરમાન્તથી દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા
જાય છે ? “ઉવરિલ્લાઓ ચરિમંતા હેટ્ટિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” એજ રીતે
પુદ્ગલ પરમાણુ ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં શું
ચાલ્યા જાય છે ? “હેટ્ટિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ ઉવરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ”
એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ નીચેના ચરમાન્તથી ઉપરના ચરમાન્ત સુધી
એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે ? પરમાણુમાં આ ગમનનું સામર્થ્ય સ્વભાવથી
જ છે ? આ પ્રશ્નોના સારાંશ કેવળ એટલો જ છે કે એક સમયમાં એક પરમાણુ
એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત સુધી શું ચાલ્યા જાય છે ? તેના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે “હંતા ગોયમા ! પરમાણુપોગ્ગલે ણં લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે
ચરિમંતે ગચ્છઈ” હા ગૌતમ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ લોકના પૂર્વ

લોકસ્ય પૌરસ્ત્યાત્ તદેવ યાવદ્ ઉપરિતનં ચરમાન્તં ગચ્છતિ, અત્ર યાવત્ પદેન 'ચરિમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં' इत्यारभ्य 'हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ' इत्यन्तस्य सम्पूर्णस्यापि उतरसन्दर्भस्य सङ्ग्रहो भवति, तथा च हे गौतम ! गमनस्वभाववान् परमाणुः एकस्मात् चरमान्तात् अपरचरमान्तं यावद् गच्छत्येव तथा स्वभावत्वात् ॥ सू० २ ॥

इतः पूर्वं परमाणोः क्रियाविशेषः कथितः इति क्रियाधिकारादेव क्रिया-
सूत्रमाह—'पुरिसे णं भंते' इत्यादि ।

सूत्रम्—पुरिसे णं भंते ! वासं वासइ वासं नो वासइ त्तिहत्थं
वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउट्टावेमाणे वा पसारमाणे
वा कइकिरिण् ? गोयसा ! जावं च णं से पुरिसे वासं वासइ
वासं नो वासइ त्ति हत्थं वा जाव उरुं वा आउट्टावेइ वा
पसारइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाण् जाव पंचहिं किरि-
याहिं पुट्ठे ॥ सू० ३ ॥

छाया—पुरुषः खलु भदन्त ! वर्षं वर्षति वर्षं नो वर्षतीति इत्तं वा पादं
वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयन् वा प्रसारयन् वा कतिक्रियाः, गौतम ! यावत्

સ્ત્યચરમાન્ત સે યાવત્ ઉપરિતન ચરમાન્ત તક ચલા જોતા હૈ । યહાં
યાવત્પદ સે 'ચરિમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં' યહાં સે લેકર 'હેટ્ઠિલ્લાઓ
ચરિમંતાઓ' યહાં તક કે સમ્પૂર્ણ ઉત્તર પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તથા
ચ હે ગૌતમ ! ગમનસ્વભાવવાલા પરમાણુ એક ચરમાન્ત સે દૂસરે ચર-
માન્ત તક યાવત્ ચલા જાના હૈ ક્યોંકિ ડસકા એસા હી સ્વભાવ હૈ । (સૂ० ૨)

ચરમાન્તથી પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી અને પશ્ચિમના ચરમાન્તથી પૂર્વ ચરમા-
ન્ત સુધી એક સમયમાં યાવત્ ઉપરના ચરમાન્ત સુધી ચાલ્યા જાય છે.
અહિયાં યાવત્ પદથી “ચરિમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં” અહિ થી લઇને “હેટ્ઠિલ્લાઓ
ચરિમંતાઓ” અહિ સુધીના સંપૂર્ણ ઉત્તર પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ પૂર્વથી
પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને પશ્ચિમથી પૂર્વ ચરમાન્ત
સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને એક સમયમાં દક્ષિણથી ઉત્તરના ચરમાન્ત
સુધી અને ઉત્તરથી દક્ષિણના ચરમાન્ત સુધી જાય છે, એ રીતનો ઉત્તર છે.
તથા હે ગૌતમ ગમન સ્વભાવવાળા પરમાણુ એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત
સુધી યાવત્ જાય છે. કેમ કે તેનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

ચ ચ્વલુ સ પુરુષો વર્ષં વર્ષતિ, વર્ષં નો વર્ષતીતિ હસ્તં વા પાદં વા બાહું વા ऊरुं
વા આકુશ્ચયતિ વા પ્રસારયતિ વા તાવત્ ચ્વલુ સ પુરુષઃ કાથિક્ષયા યાવત્ પશ્ચભિઃ
ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ ॥ સૂ૦ ૩॥

ટીકા—‘પુરિસે ણં મંતે’ પુરુષઃ ચ્વલુ ભદન્ત ! ‘વાસં વાસઈ’ વર્ષં વર્ષતિ—
વૃષ્ટિર્ભવતિ ‘વાસં નો વાસઈ’ વર્ષં ન વર્ષતિ—વૃષ્ટિર્ન ભવતિ ઇતિ એવં જ્ઞાતુમ્ ‘હત્થં
વા પાયં વા બાહું વા ऊरुं વા’ હસ્તં વા પાદં વા બાહું વા ऊરું વા ‘આઉટ્ટા
વેમાણે’ આકુશ્ચયન્ વા ‘પસારેમાણે વા’ પ્રસારયન્ વા ‘કઈકિરિઈ’ કતિક્રિયાઃ
હે ભદન્ત ! યદિ કશ્ચિત્પુરુષઃ મેઘો વર્ષતિ નવેતિ જ્ઞાતું હસ્તપાદાદિકમાકુશ્ચયેત્
પ્રસારયેદ્વા તદા તસ્ય કતિક્રિયાઃ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’
ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જાવં ચ ણં સે પુરિસે’ યાવત્ ચ્વલુ સ પુરુષઃ
‘વાસં વાસઈ નો વાસં વાસઈ’ વર્ષં વર્ષતિ વર્ષં નો વર્ષતિ ઇતિ જ્ઞાતુમ્ ‘હત્થં વા

હસસે પૂર્વં પરમાણુ કા ક્રિયા વિશેષ કહાઃ ગયા હૈ । હસ પ્રકાર
ક્રિયા કે અધિકાર સે હી અવ ક્રિયાસૂત્ર કહા જા રહા હૈ—

‘પુરિસે ણં મંતે ! વાસં વાસઈ, વાસં નો વાસઈ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—(પુરિસે ણં મંતે ! વાસં વાસઈ, વાસં નો વાસઈ) હે ભદન્ત !
વૃષ્ટિ હો રહી હૈ યા નહીં હો રહી હૈ । ‘ત્તિ હત્થં વા પાયં વા બાહું વા
ऊरुं વા અઉટ્ટાવેમાણે વા પસારેમાણે વા કઈકિરિઈ’ યહ જાનને કે લિયે
હાથ, પૈર, બાહુ અથવા જાંઘોં કો—છુટનોં કો સકોડતા હૈ યા પસારતા
હૈ તો વહ કિનની ક્રિયાઓવાલા હોતા હૈ ? ‘ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે
પુરિસે વાસં વાસઈ, વાસં નો વાસઈ ત્તિ હત્થં વા જાવ ઉરું વા અઉટ્ટા-
વેઈ વા પસારેઈ વા તાવં ચ ણં સે પુરિસે’ હે ગૌતમ ! જો પુરુષ વૃષ્ટિ
હો રહી હૈ યા નહીં હો રહી હૈ હસ ઘાત કો જાનને કે લિયે અપને

આનાથી પહેલાં પરમાણુની ક્રિયા વિશેષના સંબંધમાં કહેવામાં
આવ્યું છે. એ રીતે ક્રિયાના અધિકારથી જે હવે ક્રિયા સૂત્રનું કથન
કરવામાં આવે છે “પુરિસે ણં મંતે ? વાસં વાસઈ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘પુરિસે ણં મંતે વાસં વાસઈ, વાસં નો વાસઈ’ હે ભગવન્ વૃષ્ટિ
(વરસાદ) વર્ષી રહ્યો છે કે નથી વરસતો. “ત્તિ હત્થં વા પાયં વા બાહું વા ऊરुं વા
અઉટ્ટાવેમાણે વા પસારેમાણે વા કઈ કિરિઈ” તે બાણવા માટે હાથ, પેગ,
બાહુ અથવા બાંધને—છુટણોને સંકેત છે કે ફેલાવે છે તો તે કેટલી
ક્રિયાઓ વાળો થાય છે ? “ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે વાસં વાસઈ વાસં
નો વાસઈત્તિ હત્થં વા જાવ ઉરુ વા આઉટ્ટાવેઈ વા પસારેઈ વા તાવં ચ ણં સે
પુરિસે” હે ગૌતમ ! જે પુરુષ વરસાદ વરસે છે કે નથી વરસતો તે બાણવા માટે

જાવ્ ઝરું વા' હસ્તં વા યાવત્ ઝરું વા અત્ર યાવત્પદેન 'પાયં વા વાહું વા' અનયોઃ સङ्ગ્રહો ભવતિ 'આઉટાવેઝ વા પસારેઝ વા' આકુશ્ચયતિ વા પ્રસારયતિ વા આકુશ્ચનમ્ સંકોચીકરણમ્ 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે' તાવન્ન સ્વલ્લ સ પુરુષઃ 'કાઝ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' કાયિકયા યાવત્ પંચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટઃ, અત્ર યાવત્પદેન અધિકણિકામારમ્બ પ્રાણાતિપાતિકાપર્યન્તાનાં ચતસ્રર્ણાં ક્રિયાણાં સङ્ગ્રહો ભવતીતિ । હે ગૌતમ ! યઃ પુરુષો વૃષ્ટિર્ભવતિ નત્રેતિ જ્ઞાતું હસ્ત-પાદાદ્યવયવમ્ સંકોચયતિ પ્રસારયતિ વા સ પુરુષઃ કાયિકયાદિ પ્રાણાતિપાતાન્ત-પશ્ચક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટો ભવતીતિ સમુદિતાર્થઃ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

આકુળનાદિ પ્રસ્તાવાદિદમાહ—'દેવે ણં મંતે !' इत्यादि ।

મૂલમ્—દેવે ણં મંતે ! મહિઢ્ઢિણ જાવ મહાસોક્ષ્ણે લોગંતે ઠિન્ના પમ્મ અલોગંસિ હત્થં વા જાવ ઝરું વા આઉટાવેત્તણ વા પસારેત્તણ વા ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઙ્ગ દેવે ણં મહિઢ્ઢિણ જાવ લોગંતે ઠિન્ના ણો પમ્મ અલોગંસિ હત્થં વા જાવ પસારેત્તણ વા ગોયમા ! જીવાણં આહારોવચિયા પોગ્ગલા બોદિચિયા પોગ્ગલા કલેવરચિયા

હાથ, પૈર, વાહુ યા ઘુટનોં કો સકોડતા હૈ યા પસારતા હૈ વહ પુરુષ 'કાઝ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' કાયિકી આદિ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ । 'હત્થં વા જાવ ઝરું વા' મેં આગત યાવત્ પદ સે 'પાયં વા વાહું વા' ઇન પદોં કા તથા 'કાઝ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં' મેં આગત યાવત્પદ સે—'અધિકરણિકી ક્રિયા મે લેકર પ્રાણાતિપાતતક કી ચાર ક્રિયાઓં કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

પોતાના હાથ, પગ બાહુ ખભાથી કોણી સુધીનો ભાગ કે ઘુટણને સંકોચે કે ફેલાવે તે પુરુષ “કાઝ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે” કાયિકી વિગેરે પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. “હત્થં વા જાવ ઝરું વા” એ પદમાં આવેલ યાવત્ પદથી “પાયં વા વાહુ વા” એ પદોનો તથા “કાઝ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં” એ વાક્યામાં આવેલ યાવત્ પદથી અધિકરણી ક્રિયાથી લઈને એટલે કે અધિકરણિકી પ્રાદેષિકી-પરિતાપનિકી અને પ્રાણાતિપાતક સુધીની ચાર ક્રિયાઓને ગ્રહણ કરી છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

પોગલામેવ પપ્પ જીવાણય પુગલાણય ગતિપરિયાણ આહિ-
જ્ઞે અલોણ ણં નેવત્થિ જીવા નેવત્થિ પોગલા સે તેણદ્દેણં
જાવ પસારેત્તણ વા। સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૪॥

સોલસમે સણ અટ્ટમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥

છાયા-દેવઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! મહદ્દિકો યાવત્ મહાસૌર્યો લોકાન્તે સ્થિત્વા
પ્રભુલોકે હસ્તં વા યાવત્ ઝરું વા આકુચ્ચયિતું વા પ્રસારયિતું વા ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ
સમર્થઃ તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે ? દેવઃ સ્વલ્પ મહદ્દિકો યાવત્ લોકાન્તે
સ્થિત્વા નો પ્રભુલોકે હસ્તં વા યાવત્ પ્રસારયિતું વા ? ગૌતમ ! જીવાનામ્ આહા-
રોપચિતાઃ પુદ્ગલાઃ ચૌદિચિતાઃ પુદ્ગલાઃ કલેવસચિતાઃ પુદ્ગલાઃ પુદ્ગલાનેવ પ્રાપ્ય
જીવાનાં ચ પુદ્ગલાનાં ચ ગતિપર્યાયઃ આરુપાયતે અલોકે સ્વલ્પ નૈવ સન્તિ જીવાઃ
નૈવ સન્તિ પુદ્ગલાઃ તત્કેનાર્થેન યાવત્ પ્રસારયિતું વા તદેવં ભદન્ત ! તદેવં
ભદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ૦ ૪॥

ટીકા-‘દેવેણં ણં ભંતે’ દેવઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘મહદ્દિઠ્ઠિ જાવ મહાસોક્કલે’ મહ-
દ્દિકો યાવત્ મહાસૌર્યઃ, અત્ર યાવત્ પદેન ‘મહજ્જુહણ મહવ્વલે મહાજસે’ ઇતિ
દેવવિશેષણાનાં સદ્ગ્રહો ભવતિ ‘લોગંતે ઠિચ્ચા’ લોકાન્તે સ્થિત્વા ‘પભૂ અલો-

‘દેવે ણં ભંતે ! મહિદ્દિઠ્ઠિ જાવ મહાસોક્કલે’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—આકુળટનાદિ કે પ્રકરણ કો લેકર હી ગૌતમ ને પ્રભુ સે
એસા પૂછા હૈ કિ ‘દેવેણં ભંતે !’ હે ભદન્ત ! જો દેવ ‘મહદ્દિઠ્ઠિ જાવ
મહાસોક્કલે’ વિશાલ વિમાન-પરિવાર આદિરૂપ ઋદ્ધિવાલા હૈ, યાવત્
પદ ગ્રાહ્ય ‘મહજ્જુહણ, મહવ્વલે, મહાજસે’ કે અનુસાર મહાધુતિવાલા
હૈ, મહાચલવાલા હૈ એસા વહ દેવ ‘લોગંતે ઠિચ્ચા’ લોક કે અન્ત મેં

દેવે ણં ભંતે મહિદ્દિઠ્ઠિ જાવ મહાસોક્કલે ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આકુળટના વગેરેના પ્રકરણને લઈને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને
એવું પૂછે છે કે ‘દેવેણં ભંતે ! હે ભગવન્ ! જે દેવ “મહિદ્દિઠ્ઠિ જાવ મહા
સોક્કલે” વિશાલ વિમાન વિગેરે રૂપ ઋદ્ધિ વાળો છે. યાવત્ પદથી “મહજ્જુ
હણ મહવ્વલે, મહાજસે” મહાઋદ્ધિવાળો છે. મહાગળવાળો છે. અને મહા
ચલવાળો છે. એવો તે દેવ “લોગંતે ઠિચ્ચા” લોકના અંત ભાગમાં રહીને

ગંસિ હસ્થં વા જાવ ઝરું વા આઝંઠાવેત્તણ પસારેત્તણ વા' પ્રભુરલોકે હસ્તં વા યાવત્ ઝરું વા આકુશ્ચયિતું વા પ્રસારયિતું વા ? હે મદન્ત ! લોકાન્તે સ્થિતો દેવઃ કિમ્ અલોકે હસ્તપાદાદિકં પ્રસારયિતું સંકોચયિતું વા સમર્થઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ નો દેવઃ લોકાન્તે સ્થિતોઽલોકે હસ્તપાદાદ્યવયવાનાં સંકોચને પ્રસારણે વા સમર્થઃ इत्यर्थः । યદ્યપિ અલોકે કેવા-મપિ હસ્તપ્રસારણં ન ભવતીતિ સર્વવિદિતમ્ તથાપિ દેવસ્ય મહર્દ્ધિકત્વાત્ મહા-પ્રભાવાદિગુણાદિયુક્તત્વાच्च संभवेत् कदाचिदिति संभावनया गौतमस्य प्रश्न

સ્થિત હોકર કે ‘પમ્મૂ અલોગંસિ હસ્થં વા જાવ ઝરું વા આઝંઠાવેત્તણ પસારેત્તણ વા’ હાથકો યાવત્ ઝરું કો અલોકાકાશ મેં પસારને કે લિયે યા સંકોચને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ ? અર્થાત્ લોકાન્ત મેં રહા હુઆ દેવ કયા અલોક મેં મી હસ પાદ આદિ અવયવોં કો પસારને યા સંકુચિત કરને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હૈ ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ—અર્થાત્ લોકાન્ત મેં રહા હુઆ દેવ અલોક મેં હસ્તપાદાદિક અવયવોં કો પસારને યા ઝન્હેં સંકુચિત કરને કે લિયે શક્તિશાલી નહીં હૈ । યદ્યપિ અલોક મેં કિન્હીં મી જીવોં કા હસ્ત પ્રસારણાદિ કાર્ય નહીં હો સકતા હૈ યહ વાત સર્વવિદિત હૈ ફિર મી દેવ મહર્દ્ધિક હોને કે કારણ યા મહાપ્રભાવ આદિવાલા હોને કે કારણ કદાચિત્ એસા કર સકતા હો હસી સંભાવના કો લેકર ગૌતમ ને એસા યહ પ્રશ્ન કિયા હૈ એસા સમજના ચાહિયે । પ્રમુકા ઉત્તર સમજ કર ગૌતમને પુનઃ પ્રશ્ન કિયા કિ

“પમ્મૂ અલોગંસિ હસ્થં વા જાવ ઝરું વા આઝંઠાવેત્તણ પસારેત્તણ વા” શુ’ હાથને કે યાવત્ પદથી ઉડને અલોકાકાશમાં ફેલાવવા કે સંકોચવાને સમર્થ થઈ શકે છે ? અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ શુ’ અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવોને ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિશાલી થઈ શકે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે “ળો ઇણદ્દે સમદ્દે” હે ગૌતમ આ અર્થ બદોબર નથી. અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવો ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિવાળો થતો નથી. જો કે અલોકમાં કોઈપણ જીવોના હાથ પગ ફેલાવવા વિગેરે કાર્ય થઈ શકતું નથી એ વાત સર્વ વિદિત છે. તો પણ દેવ મહર્દ્ધિક હોવાને કારણે અથવા મહાપ્રભાવવાળા હોવાને કારણે કદાચ એવું કરી શકતા હોય એવી સંભાવનાથી ગૌતમ સ્વામીએ અહિયાં આ પ્રશ્ન કર્યો છે. પ્રભુનો આ પ્રભાણે ઉત્તર સાંભળીને તેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી

इतिभावः । 'से केणट्टेणं भंते !' तत्केनार्थेन भदन्त । 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'देवे णं महद्धिए जाव लोगंते ठिच्चा' देवः खलु महद्धिको यावत् लोकान्ते स्थित्वा, अत्र यावत्पदेन 'महज्जुइए महब्बले महाजसे महासोक्खे' इत्यादि देवविशेषणानां ग्रहणम् 'णो पभू अल्लोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा' नो प्रभुरलोके हस्तं वा यावत् प्रसारयितुं वा अत्र यावत्पदेन 'पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा' एतेषां ग्रहणं भवति, अल्लोके देवानां हस्तादिप्रसारणं न भवति इति पदच्युते तत्र को हेतुरिति प्रश्नाशयः । भगवानाह—'जीवाणं' इत्यादि । 'जीवाणं' जीवानाम् 'आहारोवचिया पोग्गला' आहारोपचिताः पुद्गलाः 'वौदिचिया पुग्गला' वौदिचिताः पुद्गलाः वौदिः—अव्यक्तावयवकं शरीरं तथा चाव्यव्यक्तावयवकशरीरतया चिताः पुद्गलाः इत्यर्थः 'कलेवरचिया पुग्गला' कलेवरतया

'से केणट्टे णं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भदन्त । ऐसा क्यों नहीं हो सकता है— अर्थात् 'देवे णं महद्धिए जाव लोगंते ठिच्चा' महद्धिक यावत्-लोक के अंत रहा हुआ—महाद्युति संयन्त्र, महाबल विशिष्ट, एवं महायशस्वी तथा महासुखी ऐसा भी देव 'णो पभू अल्लोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा' अलोकाकाश में अपने हस्तपादादि अवयवों को नहीं पसार सकता है ? यहां यावत् पद से 'पायं वा बाहुं वा, ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा' इन पदों का ग्रहण हुआ है अर्थात् अलोक में देवों द्वारा अपने हस्तपादादिकों का पसारना नहीं हो सकता है ऐसा जो आप कहते हो उसमें क्या हेतु हैं—'जीवा णं आहारोवचिया पोग्गला, वौदिचिया पोग्गला, कलेवरचिया पुग्गला,' जीवों के पुद्गल आहारोपचिन होते हैं, अव्यक्तावयवक-

ફરીથી ભગવાનને પૂછે છે કે “સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ” હે ભગવાન ! એવું કેમ થઈ શકતું નથી અર્થાત્ “દેવે ણં મહદ્ધિયે જાવ લોગંતે ઠિચ્ચા” મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ લોકના અંતમાં રહેલો મહાદ્યુતિવાળો મહા બળ વાળો અને મહા પરાક્રમવાળો તથા મહા સુખી એવો દેવ પણ “ણો પભૂ અલ્લોગંસિ હત્થ વા જાવ પસારેત્તર વા” અલોકાકાશમાં પોતાના હાથ પણ વિગેરે અવયવો ફેલાવી શકતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી “પાયંવા, બાહુંવા આઉંટાવેત્તર વા” એ પદો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ અલોકમાં દેવો દ્વારા પોતાના હાથ પણ વિગેરે ફેલાવવાનું બની શકતું નથી. એવું જે આપ કહેો છો તેનું શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “જીવાણં આહારોવચિયા પોગ્ગલા વૌદિચિયા પોગ્ગલા, કલેવરચિયા પોગ્ગલા” એવાને પુદ્ગલ આહારો પચિત હોય છે, એટલે કે અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી ઉપચિત હોય છે,

ચિતાઃ પુદ્ગલાઃ, ઉપલક્ષણત્વાચ્ચાસ્ય તેનોચ્છ્વાસચિતાઃ પુદ્ગલા इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् एतदुक्तं भवति जीवानुगामि स्वभावाः पुद्गला भवति ततश्च यत्रैव क्षेत्रादौ जीवाः सन्ति तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यादिति । तथा ‘पोग्गलामेव पण्य जीवाणय अजीवाणय गइपरियाए आहिज्जइ’ पुद्गलानેવ પ્રાપ્ય જીવાનાં અજીવાનાં ચ ગતિ પર્યાય આહ્યાયતે પુદ્ગલાનેવ આશ્રિત્ય જીવાજીવપુદ્ગલનાં ગતિપર્યાયો ભવતિ નાન્યથા ન વા યત્ર પુદ્ગલાઃ ન સન્તિ તત્રાપીત્યર્થઃ । ‘અલોઽણં’ અલોકે સ્થલે ‘નેવત્થિ જીવા’ નૈવ સન્તિ જીવાઃ ‘નેવત્થિ પોગ્ગલા’ નૈવ સન્તિ પુદ્ગલાઃ ‘સે તેણદ્દેણં જાવ પસારેત્તણ વા’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ પ્રસારયિતુમ્ અત્ર યાવત્ પદેન

શરીરરૂપ સે ઉપચિત્ત હોતે હૈં, કલેવરરૂપ સે ઉપચિત્ત હોતે હૈં, ઉપલક્ષણ સે-ઉચ્છ્વાસ આદિરૂપ સે ઉપચિત્ત હોતે હૈં અર્થાત્ પુદ્ગલ જીવાનુગામી સ્વભાવવાળે હોતે હૈં-હસલિયે જિસ ક્ષેત્રાદિ મેં જીવ હોતે હૈં વહીં પર પુદ્ગલોં કી ગતિ હોતી હૈ તથા ‘પોગ્ગ યમેવ જીવાણ ય અજીવા ણ ય ગહ-પરિયાए आहिज्जइ’ પુદ્ગલોં કો હી પ્રાપ્ત કરકે જીવોં કી ઓર અજીવોં કી ગતિરૂપ પર્યાય હોતી હૈ એસા કહા ગયા હૈ । તાત્પર્ય કેવલ યહી હૈ પુદ્ગલોં કો હી આશ્રિત કરકે જીવ અજીવ પુદ્ગલોં કી ગતિપર્યાય હોતી હૈ । અન્યથા નહીં હોતી હૈ । ઓર જહાં પુદ્ગલ નહીં હૈ વહીં પર નહીં હોતી હૈ । ‘અલોઽણં નેવત્થિ જીવા’ અતઃ અલોક મેં જીવ નહીં હૈ ‘નેવ-ત્થિ પોગ્ગલા’ પુદ્ગલ નહીં હૈ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ પસારેત્તણ વા’ હસ કારણ હે ગૌતમ ! દેવલોકાન્ત મેં સ્થિત હોકર અલોક મેં અપને હસ્તપાદાદિ અવયવોં કો પસારને યા સંકુચિત્ત કરને કે લિયે સમર્થ નહીં હો સકતા

કલેવર રૂપથી ઉપચિત્ત હોય છે, ઉપલક્ષણથી ઉચ્છ્વાસ વિગેરે રૂપથી ઉપચિત્ત હોય છે. અર્થાત્ પુદ્ગલ જીવાનુગામી સ્વભાવવાળા હોય છે. તેથી જે ક્ષેત્ર વિગેરેમાં જીવ હોય છે. ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતી હોય છે. “પોગ્ગલમેવ જીવાણય અજીવાણય ગહપરિયાए आहिज्जइ” પુદ્ગલોને જ પ્રાપ્ત કરીને જીવોની અને અજીવોની ગતી રૂપ પર્યાય થાય છે. એવું કહ્યું છે. તાત્પર્ય કેવળ એ છે કે પુદ્ગલોને આશ્રય કરીને જીવ અજીવ પુદ્ગલોની ગતિ પર્યાય થાય છે. બીજી રીતે થતા નથી. અને જ્યાં પુદ્ગલ હોતા નથી ત્યાં ગતિ પણ હોતી નથી. “અલોઽણં નેવત્થિ જીવા” જેથી અલોકમાં જીવ હોતા નથી. “નેવત્થિ પોગ્ગલા” પુદ્ગલ પણ હોતા નથી. “સે તેણદ્દેણં જાવ પસારેત્તણ વા” તે કારણે હે ગૌતમ દેવ લોકાન્તમાં રહિને અલોકમાં પોતાના હાથ પગ વિગેરે અવયવો દેલાવવા કે સંકોચવા સમર્થ થતા નથી એવું મેં કહ્યું છે.

‘દેવેણ’ इत्यारभ्य ‘आउंटावेत्तए’ इत्यन्तस्य सर्वस्यापि पदसमुदायस्य ग्रहणं भव-
ताति । अयमाशयः जीवैः सह विद्यमाना एव पुद्गला आहारकशरीरकलेवरोच्छ्वा-
सादिरूपेण उपचिता भवन्ति जीवानुगामिस्वभाववच्चात् पुद्गलानाम् ततश्च यत्रैव
क्षेत्रे जीवा भवन्ति तत्रैव क्षेत्रे पुद्गलानां गतिर्भवति, तथा पुद्गलानाश्रित्य जीवानां
पुद्गलानां च गतिपर्यायो भवति अलोके जीवपुद्गलौ नस्तः अतो देवानामपि
हस्तपादादिप्रसारणं संकोचनं न भवति तथा अलोके धर्मास्तिकायाभावादपि
नापि पुद्गलानां गतिर्भवतीति भावः । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ तदेवं
भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! यद्भवता प्रतिपादितं तत् एवमेव
नान्यथेति ॥ सू ० ४ ॥

॥ समाप्तश्चाष्टमोद्देशकः ॥ शुभमस्तु ॥

है ऐसा मैंने कहा है । इस कथन का आशय यह है कि जीवों के साथ
विद्यमान ही पुद्गल आहार, शरीर, कलेवर उच्छ्वास आदि रूप से उप-
चित होते हैं । क्योंकि पुद्गलों का स्वभाव जीवानुगामी होता है । इस-
लिये जिस देश रूप क्षेत्र में जीव होते हैं उसी क्षेत्र में पुद्गलों की गति
होती है, तथा पुद्गलों को आश्रित करके जीवों की और पुद्गलों की
गति पर्याय होती है अलोक में जीव पुद्गल नहीं हैं । इसलिये वहां देवों
का भी हस्त पादादिकों का प्रसारणादि नहीं होता है तथा अलोक में
धर्मास्तिकायका भी अभाव है इस कारण से पुद्गलों की वहां गति
नहीं होती है । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ हे भदन्त ! जो आपने प्रति-
पादित किया है वह इसी प्रकार से है, हे भदन्त ! जो आपने प्रतिपा-
दित किया है वह इसी प्रकार से है अन्यथा नहीं है । इसी प्रकार कहकर
वे गौतम ! यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू ० ४ ॥

આઠર્વા ઉદ્દેશા સમાપ્ત

આ કથનનો આશય એ છે કે જીવોની સાથે રહેલ પુદ્ગલ જ આહાર,
શરીર, કલેવર, ઉચ્છ્વાસ વિગેરેથી ઉપચિત્ હોય છે. કેમકે પુદ્ગલોનો સ્વભાવ
જીવાનુગામી હોય છે. તેથી જે દેશ રૂપિ ક્ષેત્રમાં જીવ હોય છે. તેજ
ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. તથા પુદ્ગલોને અશ્રય કરીને જીવોની અને
પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. અલોકમાં જીવ પુદ્ગલ હોતા નથી. તેથી ત્યાં
દેવોના હાથ પગ વિગેરેનું પ્રસારણાદિ થઈ શકતું નથી. તેમ જ અલોકમાં
ધર્માસ્તિકાયાનો પણ અભાવ છે. એ કારણથી પણ પુદ્ગલોની ત્યાં ગતિ
હોતી નથી. “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ” હે ભગવન ! આપે જે
પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે એજ રીતે છે અન્યથા નથી એ પ્રમાણે કહીને તે
ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ ૪ ॥

॥ આઠમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

अष्टमोद्देशके देववक्तव्यता प्रोक्ता संप्रति देवविशेषस्य बलेर्वक्तव्यता उच्यते, इत्येवं संस्वन्धेन आयातस्य नवमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘कहिणं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—कहिणं भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो सभा सुहम्मा पन्नत्ता गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्व-
यस्स उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जे जहेव चमरस्स जाव बायालीसं
जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स
वइरोयणरन्नो रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते । सत्तरस
एक्कवीसे जोयणसए उड्डं उच्चत्तेणं एवं पमाणं जहेव तिगिच्छ-
कूडस्स । पासायवडेंसगस्स वि तं चेव पमाणं सीहासणं सपरि-
वारं बलिस्स परिवारेणं अट्ठो तहेव नवरं रुयगिंदप्पभाइं सेसं
तं चेव जाव बलिचंचाए रायहाणीए अन्नेसिं च जाव, रुइगिं-
दस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं छक्कोडिसए तहेव जाव
चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं बलिस्स वइ-
रोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो बलिचंचा नामं रायहाणी पन्नत्ता ।
एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स उव-
वाओ, जाव आयरक्खा सव्वं तहेव निरवसेसं नवरं सातिरेगं
सागरोवमं ठिई पन्नत्ता सेसं तं चेव जाव बलीवइरोयणिंदे बली
वइरोयणिंदे त्ति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥सू० १॥

सोलसमे सए नवमो उद्देशो समत्तो

છાયા-કુત્ર खलु भदन्त ! वलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य सभा सुधर्मा
प्रज्ञप्ता, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरे तिर्यगसंख्येयान् यथैव
चरमस्य यावत् द्विचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्य अत्र खलु वलेवैरोचनेन्द्रस्य
वैरोचनराजस्य रुक्केन्द्रो नाम उत्पातपर्वतः प्रज्ञप्तः । सप्तदशैकविंशतियोजन
शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एवं प्रमाणं यथैव तिगिच्छकूटस्य मासादावतंसकस्यापि
तदेव प्रमाणं सिंहासनं सपरिवारं वलेः परिवारेण अर्थस्तथैव नगरं रुक्केन्द्रप्र-
भाणि शेषं तदेव यावत् वलिचञ्चाया राजधान्या अन्येषां च यावत् रुक्केन्द्रस्य
खलु उत्पातपर्वतस्य उत्तरे षट्कोटिशतं तथैव यावत् चत्वारिंशद् योजन
सहस्राणि अवगाह्य अत्र खलु वलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य वलिचञ्चा नाम
राजधानी प्रज्ञप्ता एकं योजनशतसहस्रं प्रमाणम् तथैव यावत् बलिपीठस्य उपपातो
यावत् आत्मरक्षकाः सर्वे तथैव निरवशेषम्, नगरं सातिरेकं सागरोपमं स्थितिः
प्रज्ञप्ता शेषं तदेव यावत् वलिः वैरोचनेन्द्रो वलिः वैरोचनेन्द्र इति । 'तदेवं भदन्त !
तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति ॥ सू० १॥

પોડશશતકે નવમોદેશકઃ સમાપ્તઃ

ટીકા--'કહિણં ભંતે !' કુત્ર खलु भदन्त ! 'वलिस्स बहरोयणिंदस्स बहरो-
यणरन्नो' वलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'सभा सुहम्मा पणत्ता' सभा सुधर्मा

નવવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

अष्टम उद्देशे में देव संबन्धी वक्तव्यता कही गई है । अथ देव
विशेष बलि की वक्तव्यता कही जाती है-इसी संबन्ध को लेकर इस ९
वें उद्देशे का कथन किया जा रहा है । इस उद्देशे का 'कहिणं भंते !
इत्यादि आदि सूत्र है ।

'कहिणं भंते ! बलिस्स बहरोयणिंदस्स बहरोयणरन्नो सभा
सुहम्मा पणत्ता' इत्यादि ।

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આઠમાં ઉદ્દેશમાં દેવ સંબંધી કથન કર્યું છે હવે દેવ વિશેષ બલી-
ન્દ્રનું કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઈને આ નવમા ઉદ્દેશાનો
પ્રારંભ કરવામાં આવે છે આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

“કહિણં ભંતે ! बलिस्स बहरोयणिंदस्स” इत्यादि

प्रज्ञप्ताः हे भदन्त । वैरोचनराजस्य बलेः सुधर्मा नाम्नी सभा कस्मिन् स्थाने विषते इत्यर्थः । भगवानाह—‘गोयमा ! इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम । ‘जंबुदीवे दीवे’ जंबूद्वीपे द्वीपे ‘मन्दरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं’ मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरे जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य उत्तरस्यां दिशि इत्यर्थः ‘तिरियमसंखेज्जे’ तिरिय् असंख्येयान् द्वीपसमुद्रादीन् उल्लंघ्य इत्यादि ‘जहेव चमरस्स’ यथैव चमरस्य यथा चमरेन्द्रस्य द्वितीयशतकाष्टमोद्देशके कथितस्य उत्पातपर्वतप्रतिपादकं सूत्रं तथा बलेरपि वाच्यम् तत्राह—‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव बायाळीसं जोयणसहस्साइं’ यावद् द्विचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अत्र यावत्पदेन द्वितीयशतकाष्टमोद्देशके

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘भंते ! बलिस्स बहरोणिंदस्स बहरोयणरणो’ हे भदन्त ! वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि की ‘सभा सुहम्मा कहिं पन्नत्ता’ सभा सुधर्मा कहां कही गई है ? अर्थात् वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि की सुधर्मा सभा कहां है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा—‘गोयमा ! हे गौतम ! ‘जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं’ जंबूद्वीप में मंदर पर्वत की उत्तर दिशा में ‘तिरिय-मसंखेज्जे’ तिरछे असंख्यातद्वीप समुद्रों को उल्लंघन करके—पार-करके ‘जहेव चमरस्स’ जैसा द्वितीय शतक के अष्टम उद्देशे में कथित चमर के उत्पातपर्वत का प्रतिपादक सूत्र है । वैसा ही सूत्र बलिका भी कह लेना चाहिये । ‘जाव बायाळीसं जोयणसहस्साइं’ यावत् ४२ हजार योजन उल्लंघन करने के बाद वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि का रुच-केन्द्र नाम का उत्पातपर्वत आता है । यहां यावत् शब्द से द्वितीय शतक

टीकार्थ—आ सूत्रथी भगवान् गौतमस्वामी भडावीर प्रभुने आ प्रभाणु पूछे छे के “भंते ! बलिस्स बहरोयणिंदस्स बहरोयणरणो” हे भगवन् वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलिनी “सभा सुहम्मा कहिं पन्नत्ता” सुधर्मा सभा कथां कही छे ? अर्थात् वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलिनी सुधर्मा सभा कथां छे ? तेना उत्तरमां प्रभुणे कहुं छे “गोयमा !” हे गौतम “जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्व-यस्स उत्तरेणं” जंबूद्वीपमां मेइ पर्वतनी उत्तर दिशांमां “तिरियमसंखेज्जे” तिरछा असंख्यात द्वीप समुद्रोने उल्लंघन करीने अर्थात् पार करीने “जहे-व चमरस्स” जेभ भीन्न शतकना आठमा उद्देशांमां चमरना उत्पात पर्वतनुं प्रतिपादन कथुं छे तेवीज रीते बलिना संभंधमां पणु पणुन करी देवुं “जाव बायाळीसं जोयणसहस्साइं” यावत् भेतालीस ४२ हजार योजन उल्लंघन कथां पछी वैरोचनेन्द्र, वैरोचनराज बलिने रुचकेन्द्र नामने।

કથિતસ્ય 'દીવસમુદે વીદ્યવહતા અરુણવરસ્ય દીવસ્ય વાહિરિલ્લાઓ વેદ્યંતાઓ અરુણોદયં સમુદં' इत्यन्तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् 'ओगाहिता' अवगाह्य अन्तः प्रविश्य इत्यर्थः 'एत्थ णं वलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' अत्र खलु वल्लेवैरोचने-
न्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते' रुचकेन्द्रो नामा उप-
पातपर्वतः प्रज्ञप्तः स कियत्प्रमाण ? इति तत् परिमाणमाह—'सत्तरस एकवीसे
जोयणसए' सप्तदशैकविंशतियोजनशतानि एकविंशत्युत्तरसप्तदशशतयोजन-
परिमितः 'उड्डुं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन ऊर्ध्वत्वेन उच्चो रुचकेन्द्रनामक उत्पात
पर्वत इत्यर्थः 'एव प्रमाणं' एवम् ईदृशप्रमाणकम् 'जहेव तिगिच्छकूडस्स' यथैव

के अष्टम उद्देशक में कथित 'दीवसमुदे वीद्ववहता अरुणवरस्य दीवस्य
वाहिरिर्ल्लाओ वेदयंताओ अरुणोदयं समुदं' इस पाठ का ग्रहण हुआ
है—इसका तात्पर्य ऐसा है कि जंबूद्वीप के मंदर पर्वत की उत्तर दिशा में
तिरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को लांघने के बाद अरुणवर द्वीप आता
है । इस द्वीप की बाह्य वेदिकान्त से आगे बढ़ने पर अरुणोदय नामका
समुद्र आता है । इस अरुणोदय समुद्र में ४२ हजार योजन जाने के बाद
बलिका उत्पातपर्वत आता है । यही बात 'एत्थ णं वलिस्स वइरोयणिं-
दस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते' इस सूत्र द्वारा
प्रकट की गई है । इसका कितना प्रमाण है ? तो इसके लिये कहा
गया है कि 'सत्तरसएकवीसे जोयणसए उड्डुं उच्चत्तेणं' यह रुचकेन्द्र
नाम का उत्पात पर्वत १७२१ योजन ऊंचा है । इस प्रकार 'जहेव तिगि-

ઉત્પાતપર્વત આવે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી બીજા શતકના આઠમાં
ઉદ્દેશામાં કહેલ "દીવસમુદે વીદ્વવહતા અરુણવરસ્ય દીવસ્ય વાહિરિલ્લાઓ વેદ્યં-
તાઓ અરુણોદયં સમુદં" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે
છે—જંબૂદ્વીપના મંદર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ
સમુદ્રોને ઉત્તરથી પછી અરુણવર દ્વીપ આવે છે આ દ્વીપની બહારની વેદિ-
કાન્તથી આગળ વધતાં અરુણોદય નામનો સમુદ્ર આવે છે. આ અરુણોદય
સમુદ્રમાં બેતાળીસ ૪૨ હજાર યોજન નીચે ઉતરતાં બલિનો ઉત્પાત પર્વત
આવે છે. એજ વાત "एत्थ णं वलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे
णामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते" આ સૂત્રથી બતાવી છે. આનું પ્રમાણ કેટલું છે ?
એ બતાવતાં કહ્યું છે કે 'सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्डुं उच्चत्तेणं' આ રુચક
નામનો ઉત્પાત પર્વત ૧૭૨૧ સત્તરસો એકવીસ યોજન ઊંચો છે એવી રીતે
"जहेव तिगिच्छकूडस्स" આનું પ્રમાણ અમરના તિગિચ્છકૂટ નામના ઉત્પાત

તિગિચ્છકૂટસ્ય યથા ચમરસ્ય દ્વીતીય શતકાષ્ટમોદેશકે તિગિચ્છકૂટપર્વતસ્ય પ્રમા-
ણમુક્તમ્ તથૈવ વલિસમ્બન્ધિરુચકેન્દ્રપર્વતસ્ય પ્રમાણં જ્ઞાતવ્યમ્ તથા ચ-‘ચત્તારિ
ત્રીસે જોયણસણ કોસં ચઝવ્વેહે ણં’ ચત્તારિ ત્રિંશત્યોજનશતાનિ ક્રોશશ્ચ
ઉદ્દેધેન ત્રિંશદધિકાનિ ચતુઃશતાનિ, તદુપરિ એકઃ ક્રોશશ્ચ ઉદ્દેધેન ગમ્મીરત્વેન
ભૂમ્યન્તર્ગતત્વેનેત્યર્થઃ ‘ગોત્થુમસ્સ આવાસપવ્વયસ્સ પમાણેણ ણેયવ્વં’ ગોસ્તુમ-
સ્યાવાસપર્વતસ્ય પ્રમાણેન જ્ઞાતવ્યમ્ । ‘ગોસ્તુમભિધાવાસપર્વતપરિમાણતુલ્ય-
મસ્યાપિ પ્રમાણં જ્ઞાતવ્યમ્ ‘નવરં ઉવરિલ્લં પમાણં મઙ્ગે ભાણિયવ્વં’ નવરમ્ ઉપ-
રિતનં પ્રમાણં મધ્યે મણિતવ્યમ્ વિશેષઃ કેવલમયમ્ યત્ ગોસ્તુમપર્વતસ્ય યદુ-
પરિતનં પ્રમાણં તત્ મધ્યે કથિતવ્યમ્’ इति अयोत्पातपर्वतस्य परिमाणं प्रदर्श-
यति-‘मूले दसवावीसे जोजणसण विकखंभेणं मज्झे चत्तारि चउवीसे जोजण-
सण विकखंभेणं, उरि सत्ततेवीसे जोजणसर विकखंभेणं, मूले तिणि जोजण-

‘ચ્છકૂટસ્સ’ હસકા યહ પ્રમાણ તિગિચ્છકૂટ નામકે ઉત્પાતપર્વત કે અનુ-
રૂપ કહા ગયા હૈ । યહ તિગિચ્છકૂટ નામકા ઉત્પાત પર્વત ચમર કા હૈ ।
તથા ચ ‘ચત્તારિ ત્રીસે જોયણસણ કોસં ચઝવ્વેહેણં’ યહ રુચકેન્દ્ર
નામકા પર્વત ઉદ્દેધ કી અપેક્ષા ૪૨૦ યોજન ઓર એક કોશ કા હૈ ।
ઉદ્દેધ કા તાત્પર્ય હૈ કિ યહ પર્વત ભૂમિ કે ખીનર હતના ગહરા ગેયા
હુઆ હૈ । ‘ગોત્થુમસ્સ આવાસપવ્વયસ્સ પમાણેણ ણેયવ્વં’ ‘હસ પર્વત
કા યહ માપ ગોસ્તુમનામક આવાસપર્વત કે માપ જૈસા હૈ । ‘નવરં
ઉવરિલ્લં પમાણં મઙ્ગે ભાણિયવ્વં’ વિશેષતા કેવલ યહાં એસી
હૈ કિ ગોસ્તુમ કે ડપરી ભાગ કા જો પ્રમાણ હૈ વહ પ્રમાણ યહાં
ઘીચ કે ભાગ કા જાનના ચાહિયે । હસી વાત કો સ્પષ્ટ કરને
કે લિયે ‘મૂલે દસવાવીસે જોયણસણ વિકલ્લં મઙ્ગે ચત્તારિ ચઝવીસે

પર્વતની જેમ છે. તેમજ ‘ચત્તારિ ત્રીસે જોયણસણ કોસંચ ઝવ્વેહેણં’ આ
રુચકેન્દ્ર નામનો પર્વત ઉદ્દેધની અપેક્ષાએ ‘૪૩૦’ યોજન અને એક
કોશ છે. ઉદ્દેધનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પર્વત જમીનની અંદર એટલો ઊંડો
છે. “ગોત્થુમસ્સ આવાસપવ્વયસ્સ પમાણેણ ણેયવ્વં” આ રુચકેન્દ્ર પર્વતનું
માપ ગોસ્તુમનામના આવાસપર્વતના માપ પ્રમાણ છે. “નવરં ઉવરિલ્લં
પમાણં મઙ્ગે ભાણિયવ્વં” વિશેષતા કેવળ અહિયાં એ જ છે કે ગોસ્તુમના
ઉપરના ભાગનું જે પ્રમાણ છે. તે પ્રમાણ અહિયાં વચલા ભાગનું
સમજવાનું છે એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે “મૂલે દસવાવીસે
જોયણસણ વિકલ્લં મઙ્ગે ચત્તારિ ચઝવીસે જોયણસણ વિકલ્લં ઉવરિ સત્તતેવીસે

સહસ્તાઈં દોણિ ય વત્તીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂળે પરિક્ષેવેણં મજ્ઞે
 ણં જોયણસહસ્સં તિણિ ય ઇગુયાલે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂળે પરિક્ષેવેણં,
 ઉવરિં દોણિ ય જોયણસહસ્સાઈં દોણિ ય છલસીણ જોયણસણ કિંચિ વિસેસા
 હિણં પરિક્ષેવેણં' મૂલે દશદ્વાવિંશતિર્યોજનશતાનિ વિષ્કમ્મેણ, મધ્યે ચત્તારિ
 ચતુવિંશતિર્યોજનશતાનિ વિષ્કમ્મેણ, ઉપરિ સપ્તત્રયોવિંશતિર્યોજનશતાનિ
 વિષ્કમ્મેણ, મૂલે ત્રીણિ યોજનસહસ્રાણિ, દ્વે ચ દ્વાત્રિંશદુત્તરે યોજનશતે કિંચિદ્
 વિશેષોને પરિક્ષેપેણ, મધ્યે એકં યોજનસહસ્રં ત્રીણિ ચ એકચત્તારિંશદ્ યોજન
 શતાનિ કિંચિદ્ વિશેષોનાનિ પરિક્ષેપેણ, ઉપરિ દ્વે ચ યોજનસહસ્રે દ્વે ચ પઢ-
 શીતિર્યોજનશતે કિંચિદ્વિશેષાધિકે પરિક્ષેપેણ । અયમુત્પાતપર્વતો મૂલે વિષ્ક-
 મ્મતઃ દ્વાવિંશત્યધિકદશ (૧૦૨૨) યોજનપરિમિતઃ મધ્યે વિષ્કમ્મતઃ ચતુર્વિ-
 શત્યધિકચતુશ્ચત (૪૨૪) યોજનપરિમિતઃ । ઉપરિવિષ્કમ્મતઃ ત્રયોવિંશત્ય-
 ધિક સપ્તશત (૭૨૩) યોજનપરિમિતઃ । મૂલે પરિક્ષેપતઃ દ્વાત્રિંશદુત્તરશતદ્વાયા-
 ધિક સદસ્રત્રય (૩૨૩૨) યોજનપરિમિતઃ । મધ્યે પરિક્ષેપતઃ એકચત્તારિંશદુત્તર
 શતત્રયાધિકૈકસહસ્ર (૧૩૪૧) યોજનપરિમિતઃ । ઉપરિ પરિક્ષેપતઃ પઢશીત્ય-

જોયણસણ વિક્કલંભેણં ઉવરિસુત્તરેવીસે જોયણસણ વિક્કલંભેણ, મૂલે
 તિણિ જોયણસહસ્સાઈં, દોણિ ય વત્તીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિ વિસે-
 સૂળે પરિક્ષેવેણં મજ્ઞે ણં જોયણસહસ્સં તિણિ ય ઇગુયાલે જોયણ-
 સણ કિંચિ વિસેસૂળે પરિક્ષેવેણં ઉવરિં દોણિ ય જોયણસહસ્સાઈં
 દોણિ ય છલસીણ જોયણસણ કિંચિ વિસેસાહિણં પરિક્ષેવેણં' યહ પાઠ
 યહાં દિયા ગયા હૈ । હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ-યહ ઉત્પાત પર્વત મૂલ
 મેં ૧૦૨૨, યોજન કા વિષ્કંભવાલા હૈ । મધ્ય મેં ૪૨૪, યોજન કા વિષ્કં-
 ભવાલા હૈ ઓર ઝાર મેં ૭૨૩ યોજન કા વિસ્તારવાલા હૈ । મૂલ મેં
 હસકા પરિક્ષેપ ૩૨૩૨, યોજન કા હૈ, મધ્ય મેં હસકા પરિક્ષેપ ૧૩૪૧,

જોયણસણ વિક્કલંભેણં મૂલે તિણિ જોયણસહસ્સાઈં દોણિ ય વત્તીસુત્તરે જોયણ
 સણ કિંચિ વિસેસૂળે 'પરિક્ષેવેણ' મજ્ઞે ણં જોયણસહસ્સં તિણિ ય ઇગુયાલે
 જોયણસર જોયણસર કિંચિ વિસેસૂળે ઉવરિં દોણિ ય જોયણસહસ્સાઈં
 દોણિ ય છલસીણ કિંચિ વિસેસાહિણં પરિક્ષેવેણં' આ પાઠ આપવામાં
 આવ્યો છે. તેનો અર્થ એ છે કે ઉત્પાત પર્વતમૂળમાં ૧૦૨૨ હસસો
 બાવીસ (એક હજાર બાવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે. ને મધ્યમાં
 ૪૨૪ (ચારસો ચોવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે અને ઉપરમાં ૭૨૩
 (સાતસો તેવીસ) યોજનના વિસ્તારવાળો છે. અને મૂળમાં પરિક્ષેપ
 ૩૨૩૨ (ત્રણહજાર બસો બત્રીસ) યોજનનો છે મધ્યમાં આવેલો પરિક્ષેપ

ધિક શતદ્વયાધિકસદસદ્વય (૨૨૮૬) યોજનશરિમિતઃ કિશ્ચિદ્વિશેષાધિકો-
 ડયમ્પતાતપર્વત इति भावार्थः । अतएव सः 'मूले विस्थडे, मज्झे संखित्ते, उप्पि
 विसाले' मूले विस्तृतः मध्ये संक्षिप्त उपरि विशालो वर्तते । पुनश्च 'मज्झे वर व
 विग्गहिण' इत्यादि सर्व वर्णनं द्वितीयशतकस्याष्टमोद्देशके द्रष्टव्यम् । 'पासाय-
 वडे'सगस्स वि तं चेव पमाणं' प्रासादावतंसकस्यापि तदेव प्रमाणम् यादृशं
 प्रमाणवर्णनं च चमरप्रासादावतंसकस्य कथितं तादृशमेव प्रमाणं वर्णनं च चलि
 देसादावतंसकस्यापि वाच्यम्, स च देसादावतंसकः पूर्ववर्णितोत्पातपर्वतस्यो-
 परि बहुसमरमणीयभूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे वर्तते तस्य देसादावतंसकस्य
 वर्णनम्—'अड्ढा इज्जाइं जोयणसयाइ' उड्डं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयाइ'

યોજન કા છે । ઔર ऊपर में इसका परिक्षेप २२८६ योजन का है ।
 પરિક્ષેપ મેં જો પ્રમાણ કહા ગયા છે વહાં સઘ મેં કુછ વિશેષ અધિકતા
 જાનની ાહિયે । હસી કારણ યહ 'મૂલે વિસ્થડે, મજ્ઝે સંખિત્તે ઉપ્પિ
 વિસાલે' મૂલ ભાગ મેં વિસ્તૃત, મધ્યભાગ મેં સંક્ષિપ્ત છે ઔર ઉપરિભાગ
 મેં વિશાલ છે । પુનઃ 'મજ્ઝે' મધ્યભાગ મેં 'વરવહરવિગ્ગહિણ' યહ
 ઉત્તમ વજ્ર કે જૈસા છે । હત્યાદિ સઘ વર્ણન દ્વિતીય શતક કે અષ્ટમ
 ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા છે સો દેખ લેના ાહિયે । 'પાસાયવડે'સગસ્સ વિ
 તં ચેવ પમાણં' જૈસા વર્ણન ઔર પ્રમાણ ચમર કે પ્રાસાદાવતંસક કહા
 ગયા છે, જૈસા હી વર્ણન ઔર પ્રમાણ ચલિ કે પ્રાસાદાવતંસક કા ભી કહ
 લેના ાહિયે । યહ પ્રાસાદાવતંસક પૂર્વ મેં વર્ણિત ઉત્પાત પર્વત કે ઉપર
 બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગ કે બહુમધ્યદેશ ભાગ મેં છે । હસ પ્રાસાદાવતં-

૧૩૪૧ (એકહજારત્રણસો એકતાલીસ) યોજનનો છે. ઉપરમાં તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬
 (બાવીસસો છયાસી) યોજનનો છે. પરિક્ષેપમાં જે પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યા
 છે. તે બધામાં કંઈક વિશેષ અધિકતા સમજા લેવી. તેજ કારણથી આ પર્વત
 “મૂલે વિસ્થડે મજ્ઝે સંખિત્તે ઉપ્પિ વિસાલે” મૂળ ભાગમાં વિસ્તારવાળો મધ્ય
 ભાગમાં સંક્ષિપ્તવાળો અને ઉપરના ભાગમાં વિશાળ છે. તેમજ “મજ્ઝે” મધ્ય
 ભાગમાં “વર વહર વિગ્ગહિણ” આ પર્વત ઉત્તમ વજ્ર જેવો છે. વિગેરે સઘણું
 વર્ણન બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજા લેવું. “પાસાય
 વડેસગસ્સ વિ તંચેવ પમાણં” ચમરના પ્રાસદાવતંસકનું જેવું વર્ણન અને
 પ્રમાણ કહ્યું છે. તેવું જ વર્ણન અને પ્રમાણ બલિના પ્રાસદાવતંસકનું
 પણ સમજવું. આ પ્રાસદાવતંસક પહેલા વર્ણવેલ ઉત્પાત પર્વતની ઉપર
 બહુ સમરમણીય ભૂમિ ભાગના મધ્ય દેશ ભાગમાં છે. આ પ્રાસદાવતંસકનું

વિક્ષંભેળં' इत्यादि सर्वं वाच्यम् । 'सीहासनं सपरिवारं बलिस्स परिवारेण' सिंहासनं सपरिवारं बलेः परिवारेण प्रासादावतंसकमध्यभागे सिंहासनं बलि सम्बन्धि सपरिवारं वक्तव्यम् एतदपि द्वितीयशतकीयाष्टमोद्देशकविवरणोक्त चमरसिंहासनन्यायेनैव वक्तव्यम्, केवलं तत्र चमरस्य सामानिकसिंहासनानां चतुःषष्टिसहस्राणि आत्मरक्षकसिंहासनानां तु तान्येव चतुर्गुणानि कथितानि, बलेस्तु सामानिकसिंहासनानां षष्ठिः सहस्राणि आत्मरक्षकानां तु तान्येव

સક કા વર્ણન इस प्रकार से है-अड्ढाहज्जाहं जोयणसयाहं उड्ढं उच्च-
त्तेणं, पणवीसं जोयणसयाहं विक्खंभेणं' इस प्रासादावतंसक की उंचाई
२५० योजन की है । तथा इसका विष्कंभ १२५ योजन का है । इत्यादि
रूप से इसका वर्णन और भी वर्णन यहां पर कर लेना चाहिए ।
'सिंहासनं सपरिवारं बलिस्स परिवारेणं' प्रासादावतंसक के मध्यभाग
में बलिका सपरिवार सिंहासन है ऐसा भी यहां पर कहलेना चाहिये ।
यह सब वर्णन द्वितीयशतक के अष्टम उद्देशक में आया है । अतः
चमर के सिंहासन के समान ही बलि के सिंहासन का वर्णन कर लेना
चाहिये । वहां चमर सामानिक देवों के ६४ हजार सिंहासन और
आत्मरक्षक देवों के ६४ × ४ हजार सिंहासन हैं ऐसा जैसा कहा गया
है, वैसा ही यहां बलि के सामानिक देवों के ६० हजार सिंहासन और
बलि के आत्मरक्षक देवों के ६० × ४ हजार सिंहासन हैं ऐसा कथन
जानना चाहिये । बस यही चमर और बलि के वर्णन में भेद है ।

વર્ણન આ પ્રમાણે છે. “અડ્ઢાહજ્જાહં જોયણસયાહં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં વીસં પણવીસં જોયણસયાહં વિક્કંભેણં” આ પ્રાસાદાવતંસકની ઉચાઈ ૨૫૦ (બસો પચાસ) યોજનની છે. તેમજ આનો વિષ્કંભ ૧૨૫ (એકસો પચીસ) યોજનનો છે. વિગેરે રૂપથી ખીજું પણ આનું વર્ણન અહિં સમજી લેવું. “સિંહાસનં સપરિવારં બલિસ્સ પરિવારેણં” પ્રાસાદાવતંસકના મધ્ય ભાગમાં પરિવાર સહિત બટ્ટીનું સિંહાસન છે. વિગેરે સઘળું વર્ણન ખીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં આવી ગયું છે. તે પ્રમાણે ચમરના સિંહાસનની માફક બટ્ટીના સિંહાસનનું વર્ણ પણ સમજી લેવું. ત્યાં આગળ ચમરના સામાનિક દેવાના ૬૪ હજાર સિંહાસન અને આત્મ રક્ષક દેવાના ૬૪×૪=૨૫૬ હજાર સિંહાસન છે. એવું જ કહ્યું છે. તેવું જ અહિંયાં બટ્ટીના સામાયિક દેવાના ૬૦ હજાર સિંહાસન અને બટ્ટીના આત્મરક્ષક દેવાના ૬૦×૪=૨૪૦ હજાર સિંહાસન છે. એ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું. બટ્ટી અને ચમરના વર્ણનમાં ફક્ત એટલો જ ફેર

ચતુર્ગુણાનિ ઇતિભેદઃ ‘અદ્વો તદેવ નવરં રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈ’ અર્થસ્તથૈવ નવરં રુચ-
કેન્દ્રપમાણિ યથા તિગિચ્છકૂટપર્વતસ્યાન્વર્થામિધાયકં નામ વાક્યં તથા રુચ-
કેન્દ્રસ્યાપિ વક્તવ્યમ્ કેવલં તિગિચ્છકૂટાન્વર્થપ્રશ્નસ્યોત્તરે યસ્માત્ તિગિચ્છ-
પમાણિ ઉત્પન્નાદીનિ તત્ર સન્તિ તેન તિગિચ્છકૂટ ઇત્યુચ્યતે, અત્ર તુ રુચકેન્દ્ર
રત્નવિશેષપમાણિ ઉત્પન્નાદીનિ સન્તિ તેન રુચકેન્દ્ર ઇતિ નામ મચ્ચતીતિ । એત-
ત્સમ્બન્ધિ અર્થતઃ સૂત્રમેવં ભવતિ ‘સે કેળદ્વેળં મંતે ! एवं वुच्चइ रुचर्गिदे उप्पाय
पव्वए २ गोयमा । रुचर्गिदेण बहूणि उप्पलाणि पउमाइं कुमुयाइं रुचर्गिद
वण्णाइं रुचर्गिदलेस्माइं रुर्गिदप्पमाइं से तेणद्वेणं रुचर्गिदे २ उप्पायपव्वए’
इति । ‘सेसं तं चेव जाव वल्लिचंचाए रायहाणीए अन्नेसिं च जाव’ शेषं तदेव

‘અદ્વો તદેવ નવરં રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈ’ જૈસા તિગિચ્છકૂટક પર્વત કે સાર્થક
નામ હોને કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં તિગિચ્છપમાણાલે ઉત્પન્નાદિક વહાં હૈ
હસ લિયે વહ તિગિચ્છકૂટ કહા ગયા હૈ, હસી પ્રકાર સે યહા રુચકેન્દ્ર
રત્નવિશેષ કી પ્રમાણાલે ઉત્પન્નાદિ હૈ, હસલિયે હસ કા સાર્થક નામ
રુચકેન્દ્ર એસા હૈ । હસી સમ્બન્ધ મેં સૂત્ર, અર્થ કી અપેક્ષા લેકર એસા
કહા હૈ । ‘સે કેળદ્વેળં મંતે ! एवं वुच्चइ, रुचर्गिदे उप्पायपव्वए २,
गोयमा ! रुचर्गिदेण बहूणि उप्पलाणि पउमाइं रुचर्गिदवण्णाइं रुचर्गिद-
प्पमाइं से तेणद्वेणं रुचर्गिदे २ उप्पायपव्वए’ । ‘सेसं तं चेव जाव वल्लि-
चंचाए रायहाणीए अन्नेसिं च जाव’ યાત્રી કા ઓર સવ કથન પૂર્વોક્ત
રૂા સે હી જાનના ચાહિયે । યાવત્ વહ વલ્લિચંચા રાજધાની કા એવં
અન્ય દેવોં કા આધિપત્ય કરતા હુઆ અપને સમય કો આનન્દ કે

છે. બાકીનું સમગ્રનું વર્ણન સરખું જ છે. “અદ્વો તદેવ નવરં રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈ”
જેવી રીતે તિગિચ્છકૂટ પર્વતનું સાર્થક નામ હોવાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
તિગિચ્છપમાણાના ઉત્પન્નાદિ ત્યાં છે. તેથી તે તિગિચ્છકૂટ કહેવાય છે તેમ કહ્યું
છે. એ જ રીતે અહિયાં રુચકેન્દ્ર રત્નવિશેષની કાન્તિવાળા ઉત્પન્ન દિ (કમળ) છે.
તેથી આ પર્વતનું રુચકેન્દ્ર એવું સાર્થક નામ છે. આ સંબંધથી સૂત્રકારે અર્થની
અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે “સે કેળદ્વેળં મંતે ! एवं वुच्चइ रुचर्गिदे उप्पाय
पव्वए गोयमा रुचर्गिदेण बहूणि उप्पलाणि पउमाइं रुचर्गिदवण्णाइं रुचर्गिदलेस्माइं
रुचर्गिदप्पमाइं से तेणद्वेणं रुचर्गिदे (२) उप्पायपव्वए सेसं तंचेव जाव वल्लि
चंचाए रायहाणीए अण्णेसिं च जाव” બાકીનું બીજું બધું વર્ણન
પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. યાવત્ તે બલિ ચમરચંચા રાજધાનીનું અને
અન્ય દેશેનું આધિપતિપણું કરતો થકો પોતાના સમયને આનન્દપૂર્વક પસાર

યાવદ્ બલિચન્દ્રાયા રાજધાન્યા અન્યેષાં ચ યાવત્ 'રુચિર્ગિદસ્સ ણં ઉપ્પાયપવ્વ-
યસ્સ ઉત્તરેણ' રુચકેન્દ્રસ્ય સ્વલુ ઉત્પાતપર્વતસ્યોત્તરે 'છક્કોહિસે તહેવ જાવં'
પટ્ટ કોટિશતં તથૈવ યાવત્ અત્ર યાવત્પદેન 'પણપન્નં ચ કોડીઓ પળતીસં ચ સય-
સહસ્સાઈં પળ્લાસં ચ સહસ્સાઈં અરુણોદે સમુદ્દે તિરિયં વીહવહ્તા અહે રયણપ્પ-
માએ પુઢવીએ' હત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ । 'ચત્તાલીસં જોયણસહસ્સાઈં ઓગાહિત્તા'
ચત્તારિંશદ્ યોજનસહસ્સાણિ ચત્તારિંશત્સહસ્સયોજનાનિ અવગાહ્ય-અતિક્રમ્ય
'એત્થ ણં બલિસ્સ વહરોયર્ગિદસ્સ વહરોયણરન્નો' અત્ર સ્વલુ બલેવૈરોચનેન્દ્રસ્ય વૈરો-
ચનરાજસ્ય 'બલિચંચાનામં રાયહાણી પન્નત્તા' બલિચન્દ્રાનામ્ની રાજધાની

સાથ નિકાલતા રહતા હૈ । 'જાવ રુચિર્ગિદસ્સ ણં ઉપ્પાયપવ્વયસ્સ ઉત્તરેણ
છક્કોહિસે તહેવ જાવં' ઉસ રુચકેન્દ્ર ઉત્પાત પર્વત કી ઉત્તર દિશા
મેં છ સૌ પંચાવન કરોડ પૈંતીસ લાખ, પચાસ હજાર યોજન અરુણોદય
સમુદ્ર મેં તિરછે જાને પર નીચે રત્નપ્રભા પૃથિવી કા ૪૦, હજાર યોજન
જિતના ભાગ પારકર હસી સ્થાન મેં વૈરોચન રાજ બલિ કી બલિચંચા નામ
કી રાજધાની હૈ, એસા સમ્બન્ધ યહાં પર લગા લેના ચાહિયે । હસી
વાત કી સૂચના કે નિમિત્ત યહાં યાવત્પદ આયા હૈ-જિતના પાઠ યહાં
હસ યાવત્પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ-'પણપન્નં ચ કોડીઓ
પળતીસં ચ સયસહસ્સાઈં પળ્લાસં ચ સહસ્સાઈં અરુણોદે સમુદ્દે તિરિયં
વીહવહ્તા અહે રયણપ્પમાએ પુઢવીએ' ચત્તાલીસં, જોયણસહસ્સાઈં
ઓગાહિત્તા' એત્થ ણં બલિસ્સ વહરોયર્ગિદસ્સ વહરોયણરન્નો' યહ સૂત્ર હસી
વાત કી પુષ્ટિ કરતા હૈ કિ પૂર્વોક્ત રૂપસે અરુણોદય સમુદ્ર મેં તિરછે જાને
કે બાદ આગત રત્નપ્રભાપૃથિવી ૪૦ હજાર યોજન જિતના ભાગ પાર

કરે છે. "જાવ રુચિર્ગિદસ્સ ણં ઉપ્પાયપવ્વયસ્સ ઉત્તરેણ છક્કોહિસે તહેવ જાવં"
તે રુચકેન્દ્ર ઉત્પાત પર્વતની ઉત્તર દિશામાં છસો પંચાવન કરોડ પિસ્તાલીસ
લાખ પચાસ હજાર યોજન અરુણોદય, સમુદ્રમાં તિરછાઇમાં નીચે રત્નપ્રભા
પૃથ્વીના ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં તે જ સ્થાનમાં
વૈરોચનરાજ બલિની બલિચંચા નામની રાજધાની છે, એ પ્રમાણેનો સંબંધ
અહિયાં સમજી લેવો. અહિયાં યાવત્પદથી નીચેનો પાઠ ગ્રહણ કરેલ છે.
"પણવન્નં ચ કોડીઓ પળતીસં ચ સયસહસ્સાઈં પળ્લાસં ચ સહસ્સાઈં અરુણોદે સમુદ્દે
તિરિયં વીહવહ્તા અહે રયણપ્પમાએ પુઢવીએ" ચત્તાલીસ, જોયણસહસ્સાઈં ઓગાહિત્તા
એત્થ ણં બલિસ્સ વહરોયર્ગિદસ્સ વહરોયણરન્નો" આ સૂત્ર એજ વાતનું સમર્થન કરે
છે કે-પૂર્વોક્ત રૂપથી અરુણોદય સમુદ્રમાં તિરછાં ગયા પછી આવેલ રત્નપ્રભા
પૃથ્વીનો ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં બરોબર તેજ

પ્રજ્ઞતા તત્પ્રમાણમાહ—‘एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव’ एकं योजनशत-
सहस्सं प्रमाणं तथैव यथा चमरचञ्चायाः प्रमाणं तथा बलिचञ्चाया अपि तथाहि—
‘एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्रखंभेणं’ एकं योजनशतसहस्रमायामविक्र-
म्भेन तत्र द्वितीयशतकस्याष्टमोद्देशके प्रोक्तम्—‘जम्बूद्वीपप्रमाणा’ सा राजधानी
जम्बूद्वीपप्रमाणा वर्तते, तच्च प्रमाणं यथा—‘तिणिज जोयणसयसहस्साइं सोलस-
य सहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं
तेरसयअंगुलाइं अद्वंगुलयं च किंचि विसेसाहियं परिकखेवेणं पणत्तं’ त्रिणि
योजनशतसहस्राणि षोडशसहस्राणि द्वे च सप्तविंशे योजनशते त्रयः कोशाः

करने પર ઠીક હસી સ્થાન પર વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચન રાજ બલિકી ‘બલિ
ચંચા નામં રાયહાણી પન્નત્તા’ બલિચંચા નામ કી રાજધાની કહી ગઈ
હૈ । ‘एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स’ इस बलि-
चंचा राजधानी का प्रमाण एक लाख योजन का है । चमर की राज-
धानी का भी प्रमाण इतना ही है । इसका प्रमाण कहनेवाला पाठ इस
प्रकार से है—‘एगं जोयणसयसहस्सं आयामं विक्रखंभेणं’ अर्थात्
चमरचंचा राजधानी का प्रमाण आयाम और विक्रम्भ की अपेक्षा १
लाख योजन का है । द्वितीयशतक के अष्टम उद्देशक में ‘जम्बूद्वीप-
प्रमाणा’ ऐसा कहा है । सो यह राजधारी जंबूद्वीप के बराबर है । वह
प्रमाण इस प्रकार से है—‘तिणिज जोयणसयसहस्साइं सोलसयसह-
स्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठावीसं च धणु-
सयं तेरसय अंगुलाइं अद्वंगुलयं च किंचि विसेसाहियं परिकखेवेण

સ્થાન પર વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિકી “બલિચંચાનામં રાયહાણી પન્નત્તા”
બલિચંચા નામની બલિકી રાજધાની હોવાનું કહ્યું છે, “एगं जोयणसयसहस्स
पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स” આ બલિચંચા રાજધાનીનું પ્રમાણ એક
લાખ યોજનનું છે. ચમરેન્દ્રની રાજધાનીનું પ્રમાણ બતાવનાર પાઠ આ
પ્રમાણ છે. “एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्रखंभेणं” અર્થાત્ ચમરની રાજ-
ધાનીનું પ્રમાણ આયમ લંબાઈ અને વિક્રલ પહોળાઈની અપેક્ષાએ ૧ એક
લાખ યોજનાનું છે. બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં “जम्बूद्वीपप्रमाणा”
એવું કહેલ છે, તેથી આ રાજધાની જંબૂદ્વીપની બરાબર જંબૂદ્વીપ સંબંધી
પ્રમાણ આ પ્રમાણ છે—तिणिज जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोन्नि य
सत्तावीसे जोयणसए तिन्निय कोसे अट्ठावीसं धणुसयं तेरसयअंगुलाइं अद्वंगुल-
यं च किंचिविसेसाहियं परिकखेवेण पणत्तं” ૩ ત્રણલાખ ૧૬ સોળહજાર ૨

અષ્ટાવિંશં ચ ધનુઃશતમ્ (૧૨૮) ત્રયોદશાઙ્ગુલાનિ અર્ધાઙ્ગુલમ્ ચ કિશ્ચિદ્વિશે-
પાધિકમ્ પરિક્ષેપેણ મજ્જતમ્ સપ્તવિંશત્યુત્તરશતદ્વયાધિકયોડશસહસ્રાધિક લક્ષ-
ત્રય (૩,૧૬,૨૭૭) યોજનાનિ તદુપરિ ત્રયઃ ક્રોશઃ, અષ્ટાવિંશત્યધિકૈકશત
(૧૨૮) સંખ્યકાનિ ધનુંપિ પુનશ્ચ તદુપરિ કિશ્ચિદ્વિશેપાધિકાનિ સાર્દ્ધત્રયોદશ
(૧૩૧) અંગુલાનિ ઇતિ જમ્બૂદ્વીપમમાણમ્ एतावत्प्रमाणपरिमितो वलिचञ्चो
રાજધાન્યાઃ પરિક્ષેપો વર્તત ઇતિભાવઃ । ‘જાવ વલિપેઠસ્સ’ યાવત્ વલિ પીઠસ્ય
રાજધાન્યાઃ પ્રમાણકથનાનન્તરમ્ પ્રાકારકપિશીર્ષકદ્વારોપકારિકાલયનપ્રાસા-
દાવતંસકસુધર્મસભોપપાતસમાહુદાભિષેકસમાવ્યવસાયસભાદીનાં પ્રમાણં તાવદ્વાચ્યં
યાવદ્વલિપીઠસ્ય એતચ્ચ જીવાભિગમસૂત્રગત વિજયદેવાધિકારવદવસેયમ્ ।
‘ઉવવાઓ’ ઉપપાતઃ ઉપપાતસભાયાં વલેરુપપાતવક્તવ્યતા વાચ્યા સા
ચૈવમ્ ‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં વલીવહરોઈર્ણિદે અહુણોવદન્નમેત્તए समाणे पंच

पण्णत्त’ ૩ લાખ ૧૬ હજાર ૨ સૌ ૨૭ યોજન (૩૧૬૨૨૭) ૩ કોશ ૧૨૯
ધનુષ ઓર ૧૩૧ અંગુલ કુછ અધિક યહ જંબૂદ્વીપ કી પરિધિ કા પ્રમાણ
હૈ । ઇતને પ્રમાણ સે પરિમિત હસ વલિચંચા રાજધાની કા પરિક્ષેપ
હૈ । ‘જાવ વલિપેઠસ્સ’ યહ કહા હૈ કિ રાજધાની કે પ્રમાણ કથન કે
અનન્તર પ્રકાર કપિશીર્ષક, દ્વાર, ઉપકારિકાલયન, પ્રાસાદાવતંસક,
સુધર્માસભા, ઉપપાત સભા, હુદ, અભિષેક સભા, વ્યવસાયસભા હન
સબકે પ્રમાણ કા કથન વલિપીઠ કે પ્રમાણ તક કર લેના ચાહિયે । યહ સય
જીવાભિગમ સૂત્રગત વિજયદેવ અધિકાર સે જાનના ચાહિયે । ‘ઉવવઓ
જાવ આચરક્ષા’ ઉપપાત યાવત્ આત્મરક્ષક યે સવ પૂર્વવત્ જાનના
ચાહિયે-તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ઉપપાત સભા સે વલિ કે ઉપપાત
કી વક્તવ્યતા હસ પ્રકાર સે કહની-‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં વલી વહ-

અસો ૨૭ સત્યાવીસ યોજન (૩૧૬૨૨૭) ૩ કોશ ૧૨૮ એકસો અઠ્યાવીસ
ધનુષ અને સાડાતેર ૧૩૧ આંગળથી કંઈક અધિક જંબૂદ્વીપની પરિધિ (માપ)
છે. આ પ્રમાણુવાળો આ બલિચંચા રાજધાનીનો પરિક્ષેપ છે. “જાવ વલિ
પેઠસ્સ” આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે રાજધાનીના પ્રમાણુનું કથન કર્યા પછી પ્રકાર
કપીશીર્ષક, દ્વાર, ઉપકારિકાલયન, પ્રાસાદાવતંસક, સુધર્માસભા, ઉપપાત સભા
હુદ, અભિષેકસભા, અને વ્યવસાય સભા આ બધાના પ્રમાણુનું કથન બલિ-
પીઠના પ્રમાણુ સુધી સમજી લેવું. આનું સઘળું કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં
વિજય દેવના અધિકાર પ્રમાણે સમજી લેવું. “ઉવવાઓ જાવ આચરક્ષા”
ઉપપાત યાવત્ આત્મરક્ષક એ બધા પહેલાની જેમ સમજવા કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે ઉપપાત સભામાં બલિના ઉપપાતનું વર્ણન આ પ્રમાણે કહેવું.

વિહાપ પઙ્ગત્તીપ પઙ્ગત્તિભાવં ગચ્છહ' इत्यादि । 'जाव आयरक्ख' यावदात्म-
 रक्षकाः, इह यावत्पदेन अभिषेकोऽलंकारग्रहणं पुस्तकादिवाचनं सुधर्मसभा-
 गमनं तत्रस्थस्य तस्य सामानिका अग्रमहिष्यः पर्यदोऽनीकाधिपतय आत्मारक्षकाश्च
 पार्श्वतो निषीदन्तीति सर्वं वाच्यम् । एतद्विषयकमुत्रातिदेशमाह—'सव्वं तहेव निर-
 वसेसं' सर्वं तथैव निरवशेषम् । सर्वथा साम्यता परिहारार्थमाह—'नवरं' इत्यादि ।
 'नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पन्नत्ता' नवरम् विशेषस्त्वयं सातिरेकं सागरो-
 पमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, अयं भावः चमरस्य सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता बलेस्तु साति-
 रेकं सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता इति वक्तव्यम् 'सेसं तं चेव जाव बली वइरोय-
 णिंदे बली वइरोयणिंदे' शेषं तदेव यावत् बलिवैरोचनेन्द्रो बलिवैरोचनेन्द्रः ।

રોયણિંદે અહુણોવવન્નમેત્તપ સમાણે પંચવિહાપ પઙ્ગત્તીપ પઙ્ગત્તિભાવં
 ગચ્છહ' इत्यादि । 'जाव आयरक्ख' के इस यावत्पद से अभिषेक, अलं-
 कार ग्रहण पुस्तकादिका वाचन सुधर्मासभा में गमन, वहाँ बैठ जाने पर
 इसकी दोनों ओर सामानिकों अग्रमहिषियों० परिषदों अनीकाधिप-
 तियों एवं आत्मारक्षकों का बैठ जाना 'यह सब कथन कर लेना चाहिये
 ऐसा कहा गया है यही बात 'सव्वं तहेव निरवसेसं' इस सूत्र द्वारा सम-
 झाई गई है। इस कथन में जहाँ अन्तर है वह 'नवरं सातिरेगं सागरोवमं
 ठिई पन्नत्ता' इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है। इसमें यह कहा गया
 है कि चमर की स्थिति एक सागरोपम की कही गई है—तब कि बलि की
 स्थिति एक सागरोपम से कुछ अधिक कही गई है। 'सेसं तं चेव जाव-
 बली वइरोयणिंदे बली वइरोयणिंदे' बाकी का और सब कथन ये
 वैरोचनेन्द्र बलि हैं, ये वैरोचनेन्द्रबलि हैं यहाँ तक के पूर्वोक्त कथन के

“તેણ કાલેણ તેણં સમણં બલી વइरोयणिंदे અહુણોવવન્નમેત્તપ સમાણે પંચ
 વિહાપ પઙ્ગત્તીપ પઙ્ગત્તિભાવં ગચ્છહ—इत्यादि जाव आयरक्खं” आ यावत् पठ्यी
 अभिषेक, अलंकार ग्रहण पुस्तक विगरेनुं वाच्यन, सुधर्मासभाभां गमन, अने
 त्यां भेडा पछी तेनी भन्ने भाजू सामानीक देवे। अग्रमहिषीओ। अनीकाधि-
 पतीओ अने आत्मारक्षकेनुं भेसी जवुं आ सधणुं कथन समजवुं. भेज
 वात “सव्वं तहेव निरवसेस” सूत्र द्वारा कहुं छे. ओ कथनभां जे विशेषता
 छे. ते “नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पणत्ता” ओ सूत्रथी
 प्रगट करी छे. आभां ओ प्रमाणे कहुं छे के चमरनी स्थिति ओक
 सागरोपम कही छे अने बलिनी स्थिति ओक सागरोपमथी जजरेरी कही छे.
 “सेसं तं चेव जाव बलिवइरोयणिंदे बलीवइरोयणिंदे” भाडीनुं भीजुं तभाभ

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે !’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ‘જાવ વિહરતિ’ યાવદ્વિહરતિ, હે ભદન્ત ! બલેવિષયે યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્ એવમેવ-સત્યમેવ ઇત્યુક્ત્વા ભગવાન્ ગૌતમો ભગવન્તં નમસ્કૃત્ય સંયમેન તપસા આત્માને ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્બલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પંચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
‘જૈનાચાર્ય’ પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
બાલબ્રહ્મચારિ—જૈનાચાર્ય—જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાંસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી “ભગવતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકા-
સ્ત્રાયાં વ્યાખ્યાયાં ષોડશશતકે
નવમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૬-૯ ॥

અનુરૂપ જ્ઞાનના વાહિયે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે !’ હસ સવ કથન કો સુનકર ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે કહા હૈ । ‘હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો ઘલિ કે વિષય મેં કથન કિયા હૈ, વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ, હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયને જો ઘલિ કે વિષય મેં યહ કથન કિયા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ । એસા કહા એસા કહકર ફિર વે ગૌતમ ‘યાવત્ વિહરતિ’ તપ ઓર સંયમ સે આત્મા કો વાસિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાંસીલાલજીમહારાજ કૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સોલ્હવેં શતકકા
॥ નવર્વા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૬-૯ ॥

કથન વૈરોચનેન્દ્ર બ્રહ્મી છે. ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજી લેવું. “સેવં મંતે સેવં મંતે ! ત્તિ” આ સઘળું કથન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે બલિના વિષયમાં જે કથન કયું છે, તે સર્વથા સત્ય છે, હે ભગવન્ આપે જે કથન કયું છે, તે યથાર્થ છે, તેમ કહીને તે પછી તે ગૌતમ સ્વામી “યાવત્ વિહરતિ” તપ ને સંયમથી આત્માને વાસિત કરતાં થકા પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી સૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૬-૯ ॥

અથ દશમોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

નવમોદ્દેશકે વલ્લેર્વક્તવ્યતા કથિતા, વલિશ્ચ અવધિજ્ઞાનવાન્ इति अवधि-
જ્ઞાનસ્ય સ્વરૂપં સંક્ષેપેણ પ્રરૂપ્યતે इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य दशमोद्देशकस्ये-
દમાદિમં સૂત્રમ્—‘કહ્વિહે ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા’ इत्यादि ।

મૂળમ્—કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા ગોયમા ! દુવિહા
ઓહી પન્નત્તા ઓહીપદં નિરવસેસં માણિયઠ્ઠં સેવં મંતે ! સેવં
મંતે ! જાવ વિહરઈ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા--કતિ વિધાઃ खलु भदन्त ! अवधिः प्रज्ञप्तः गौतम ! द्विविधः
अवधिः प्रज्ञप्तः अवधिपदं निरवशेषं भणितव्यम् तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त !
यावद्विहरति ॥ सू० १ ॥

ટીકા--‘કહ્વિહાણં મંતે !’ કતિ વિધાઃ खलु भदन्त ! ‘ઓહી પન્નત્તા’
अवधिः प्रज्ञप्तः—तत्र अवधिः—अवधिज्ञानम् अवधिज्ञानभेदाः कियन्त इति प्रश्नः ।
મંગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘दुविहा ओही पन्नत्ता’

दसवें उद्देशे का प्रारंभ

નૌવે ઉદ્દેશક મેં બલિ કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા કહી ગઈ છે બલિ
અવધિજ્ઞાનવાળા હોતા છે—અતઃ इस उद्देशे में सूत्रकार अथ अवधि-
જ્ઞાન કે સ્વરૂપ કા કથન કરતે છે. इसका सर्व प्रथम सूत्र ‘कह्विहाणं
મંતે !’ यह है—‘कह्विहा णं मंते ! ओहीपन्नत्ता’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ--इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘कह्विहाणं
‘મંતે ! ઓહી પન્નત્તા’ हे भदन्त ! अवधिज्ञान कितने प्रकार का कहा
गया है ? अर्थात् अवधिज्ञान के कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं
—‘गोयमा दुविहा ओही पन्नत्ता’ हे गौतम ! अवधिज्ञान दो प्रकार का

दसमा उद्देशानो प्रारंभ—

નવમા ઉદ્દેશામાં બલીન્દ્ર સંબંધમાં કથન કર્યું છે. બલિ અવધિજ્ઞાન
વાળો હોય છે. જેથી આ દસમા ઉદ્દેશામાં સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે
છે તેનું પહેલું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

“કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા” इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામી અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં પ્રભુને
એવું પૂછે છે કે “કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા” કે લગવન્ ! અવધિજ્ઞાન
કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? એટલે કે અવધિ જ્ઞાનના કેટલા પ્રકાર છે. તેના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે “ગોયમા દુવિહા ઓહી પન્નત્તા” કે ગૌતમ અવધિ

દ્વિવિધોઽવધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ‘ઓહીપયં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં’ અવધિપદં નિરવશેષં ભણિ
તવ્યમ્ અત્ર અવધિસ્વરૂપનિરૂપણપ્રસ્તાવે પ્રજ્ઞાપનાયાસ્ત્રયસ્ત્રિંશત્તમમ્ અવધિપદ
અધ્યેતવ્યમ્ તત્ત્વૈવમ્-‘દુવિહા ઓહી પન્નત્તા’ દ્વિવિધોઽવધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ‘તં જહા
તથથા ‘ભવપ્પચ્છદ્યા સ્વઓવસમિયા ય’ ભવપ્રત્યયિકઃ ક્ષાયોપશમિકશ્ચ ‘દો
ભવપ્પચ્છદ્યા’ દ્વયોર્ભવ પ્રત્યયિકઃ ‘તં જહા’ તથથા ‘દેવાણ ય નેરહ્યાણ ય’ દેવાણ
ચ નૈરયિકાણાં ચ ‘દોણં સ્વઓવસમિયા’ દ્વયોઃ ક્ષાયોપશમિકઃ ‘તં જહા’ તથથા
‘મણુસ્સાણ ય પંચેદિયતિરિક્કલ્લજ્ઞોણિયાણ ય’ મણુષ્યાણાં ચ પંચેન્દ્રિયતિરિક્કલ્લજ્ઞો

કહા ગયા છે । ‘ઓહીપયં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં’ એસા કહા ગયા છે-સ
ઉસકા તાત્પર્ય એસા છે કિ હસ અવધિજ્ઞાન કે કારણ કો સ્પષ્ટ જાન
કે લિયે યહાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા ૩૩ વાં અવધિપદ પઢ લેના ચાહિયે
જો હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દુવિહા ઓહીપન્નત્તા’ અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર વ
કહા ગયા છે-‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે છે-‘ભવપ્પચ્છદ્યા સ્વઓવસ
મિયા’ ભવપ્રત્યયિક ઓર ક્ષાયોપશમિક “દોણં ભવપ્પચ્છદ્યા” ભવ
પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન દો કે હોતા છે-જૈસે ‘દેવાણ ય નેરહ્યા
ણ ય’ દેવોં કે ઓર નૈરયિકોં કે અર્થાત્ દેવોં કે ઓર નૈરયિકોં કે
અવધિજ્ઞાન હોતા છે વહ ભવપ્રત્યયિક હોતા છે । ઉસ અવધિજ્ઞાન વ
ઉત્પત્તિ મેં વહાં જન્મ લેના હી કારણ છે । હસલિયે હસે ભવ પ્રત્યયિક
કહો ગયા છે । તથા ‘દોણં સ્વઓવસમિયા’ ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞા
દો જીવોં કો હોતા છે । ‘તં જહા મણુસ્સા ણ ય પંચેદિયતિરિક્કલ્લજ્ઞો

જ્ઞાન ઁ પ્રકારનું કહ્યું છે. “ઓહિપયં નિરવસેસં ભણિયવ્વં” અહિયાં સંપૂર્ણ
અવધિ પદ કહેવું એમ કહ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, આ અવધિ જ્ઞાનની
કારણને સ્પષ્ટ રીતે બાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેત્રિસમું અવધિ પદ બોધ
લેવું. તે આ પ્રમાણે છે “દુવિહા ઓહી પન્નત્તા” અવધિ જ્ઞાન ઁ પ્રકારનું
કહ્યું છે.—તંજહા તે આ પ્રમાણે છે. “ભવપ્પચ્છદ્યા સ્વઓવસમિયા” ભવ
પ્રત્યયિક, અને ક્ષાયોપશમીક “દોણં ભવપ્પચ્છદ્યા” ભવપ્રત્યયિક, અવધિ
જ્ઞાન બને થાય છે. જેમ કે “દેવાણ ય નેરહ્યાણ ય” દેવાને અને નૈરહકોને
અર્થાત્ દેવાને અને નૈરહકોને જે અવધિજ્ઞાન થાય છે. તે ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન
જ્ઞાન થાય છે. તે અવધિ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં ત્યાં જન્મ લેવો એમ
કારણ છે. તેથી તેને ભવપ્રત્યયિક કહ્યું છે. તેમજ “દોણં સ્વઓવસમિયા”
ક્ષાયોપશમીય અવધિજ્ઞાન ઁ હવોને થાય છે—તંજહા—મણુસ્સાણ ય
પંચેદિયતિરિક્કલ્લજ્ઞોણિયાણ ય”—જેમ કે (૧) મણુષ્યોને અને (૨) તિર્યકોને

યોનિકાનાં ચ ઇત્યાદિ । અયમાશયઃ દ્વિપ્રકારકમ્ અવધિજ્ઞાનમ્ ભવપ્રત્યયિક-
ક્ષાયોપશમિકભેદાત્ તત્ર દેવનારકાણાં ભવપ્રત્યયિકમ્ અવધિજ્ઞાનમ્ તથા મનુષ્ય-
પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ક્ષાયોપશમિકમવધિજ્ઞાનં ભવતીતિ વિશેષ જિઘ્રક્ષુભિઃ
પ્રજ્ઞાપનાયાસ્રયસ્ત્રિશત્તમં પદમવલોકનીયમ્ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં
ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ હે ભદન્ત ! અવધિજ્ઞાનવિષયે દેવાનુપ્રિયૈર્યદ્ નિવેદિતમ્
તત્ એવમેવ સત્યમેવ અપગતસકલદોષાણાં તીર્થકરાણાં વચનસ્ય સત્યત્વાત્ ‘જાવ

યાણ ચ’ જૈસે એક મનુષ્યોં કે ઔર દ્વિતીય તિર્યશ્વપંચેન્દ્રિયોં કો તાત્પર્ય
હસ કથન કા એસા હૈ અવપ્રત્યયિક ઔર ક્ષાયોપશમિક કે ભેદ સે
અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । દેવનારકિયોં કા અવધિજ્ઞાન ભવ
પ્રત્યયિક હૈ ઔર મનુષ્ય એવં પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્વોં કા અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપ-
શમિક હૈ । ઔર ખી હસ વિષય મેં વિશેષ જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિયોં કો પ્રજ્ઞા-
પના કા ૩૩ વાં પદ દેખના ચાહિયે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ
વિહરઈ’ હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયને જો યહ અવધિજ્ઞાન કે વિષય મેં
કહા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ, હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયને જો કહા હૈ
વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ । ક્યોંકિ જિનસે સમસ્ત રાગાદિક દોષ દૂર હો
ચુકે હૈં એસે તીર્થકરોં કે વચન અસત્યતા કે કારણોં કે અભાવ મેં

પંચેન્દ્રિયોને કહેવાને લાવ એ છે કે અવપ્રત્યયિક અને ક્ષાયોપશમિક
ના ભેદથી આ અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારના કહ્યું છે દેવ અને નારકિયોનું
અવધિજ્ઞાન અવપ્રત્યયિક છે, અને મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્ય્યોને થવા
વાળું અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે, આ વિષયમાં વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા
વાળાએ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર ૪૩ મું પદ જોઈ લેવું. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ
જાવ વિહરઈ” હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં બે
આ વર્ણન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે, હે ભગવન્ ! આપે કહેલું આ
સઘળું કથન દરેક રીતે સાચું જ છે. કેમ કે જેના રાગાદિક સઘળા દોષો
દૂર થઈ ચૂક્યા છે. તેવા તિર્થકરોના વચન અસત્ય હોતા જ નથી. એટલે
કે દરેક રીતે સત્ય જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને

विहरह' यावद्विहरति इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीतिभावः ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालब्रह्मविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
दशमोद्देशकः समाप्तः ॥१६-१०॥

संत्य होते हैं । ऐसा कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नम-
स्कार किया । वन्दना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा
को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका
दसवां उद्देशक समाप्त ॥१६-१०॥

वंदना करी नमस्कार कर्था. वंदना नमस्कार करीने ते प्रधी तेज्जो संयम
अने तपथी पोताना आत्माने भावित करता थका पोताना स्थान पर
विराजमान थछ गया. ॥ सूत्र १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सोलहवा शतकने दसमो उद्देशो समाप्त ॥१६-१०॥

अथ एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

दशमोद्देशके अवधिरुक्तः एकादशोद्देशके तु अवधिमद्विशेषः उच्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यैकादशोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘दीवकुमारा णं भंते इत्यादि ।

मूलम्—दीवकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सास निस्सासा ? णो इणट्ठे समट्ठे, एवं जहा पढमसए विइयउद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव जाव समाउया समुस्सास-निस्सासा । दीवकुमाराणं भंते ! कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा कण्ह लेस्सा जाव तेउलेस्सा । एएसिं णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा गोयमा ! सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा काउलेस्सा असं-खेज्जगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया । कण्हलेस्सा विसेसाहिया एएसिं णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्डिया वा महड्डिया वा गोयमा ! कण्ह-लेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्डिया जाव सव्व महिड्डिया तेउले-स्सा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥सू० १॥

सोलमे सए एक्कारसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—द्वीपकुमाराः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः सर्वे समोच्छ्वासनिः-श्वासाः ? नायमर्थः समर्थः एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके द्वीपकुमाराणां वक्तव्यता तथैव यावत् समायुषः समोच्छ्वासनिःश्वासाः । द्वीपकुमाराणां भदन्त ! कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः, गौतम ! चतस्रः लेश्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा कृष्ण-लेश्या यावत् तेजोलेश्या । एतेषां खलु भदन्त ! द्वीपकुमाराणाम् कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानां च कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा, गौतम ! सर्व-स्तोकाः द्वीपकुमाराः तेजोलेश्याः, कापोतलेश्या असंख्येयगुणाः, नीललेश्याः

વિશેષાધિકાઃ, કૃષ્ણલેશ્યાઃ વિશેષાધિકાઃ । એતેષાં સ્વલુ ભદન્ત । દ્વીપકુમારાણાં કૃષ્ણલેશ્યાનાં યાવત્ તેજોલેશ્યાનાં ચ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પર્દિકા વા મહર્દિકા વા, ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાતઃ નીલલેશ્યાઃ મહર્દિકાઃ યાવત્ સર્વમહર્દિકાઃ તેજોલેશ્યાઃ, તદેવં ભદન્ત । તદેવં ભદન્ત ! યાવદ્ વિહરતિ ॥સૂ૦ ૧॥

શોડશશતકે એકાદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘દીવકુમારા ણં મંતે !’ દ્વીપકુમારાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘સર્વે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ—સમઃ—એકપ્રકારકઃ આહારો યેષાં તે સમાહારઃ, ‘સર્વે સમુસ્તાસ નિસ્તાસા’ સર્વે સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ સર્વેષાં દ્વીપકુમારાણામ્ આહારોચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસા એકપ્રકારકા એવ ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્યઃ સમર્યઃ આહારશ્વાસનિશ્વાસાઃ ન સર્વેષાં દ્વીપકુમારાણાં સમાના

ગ્યારહવેં ઉદેશે કા પ્રારંભ

દશવેં ઉદેશ મેં અવધિજ્ઞાન કે વિષય મેં કથન કિયા ગયા હૈ અથ હસ એકાદશવેં ઉદેશે મેં અવધિજ્ઞાનવાલોં મેં જો વિશેષતા હૈ વહ પ્રકટ કી જાતી હૈ સો હસી નિમિત્ત કો લેકર ૧૧ વેં ઉદેશક કો પ્રારંભ કિયા ગયા હૈ હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર ‘દીવકુમારા ણં મંતે !’ હત્યાદિ હૈ—

‘દીવકુમારાણં મંતે ! સર્વે સમાહારા સર્વે સમુસ્તાસનિસ્તાસા’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ કિ—‘દીવકુમારા ણં મંતે !’ હે ભદન્ત ! જિતને શ્રી દ્વીપકુમાર હૈ વે ‘સર્વે સમાહારા’ સબ કયા સમાન આહારવાલે હૈ—અર્થાત્ એક પ્રકાર કે આહારવાલે હૈ ? ‘સર્વે સમુસ્તાસનિસ્તાસા’ એક હી પ્રકાર કે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વાલે હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’

અગીયારમા ઉદેશાનો પ્રારંભ

હસમા ઉદેશામાં અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ અગીયારમા ઉદેશામાં અવધિ જ્ઞાનવાળાઓમાં જે વિશેષતા છે તે પ્રકટ કરવામાં આવશે એ નિમિત્તને લઈને આ અગીયારમા ઉદેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—“દીવકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા સર્વે સમુસ્તાસનિસ્તાસા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે—“દીવકુમારા ણં મંતે !” હે ભગવન્ જેટલા દ્વીપકુમારો છે તે “સર્વે સમાહારા” બધા જ શું સમાન આહારવાળા છે ? “સર્વે સમુસ્તાસનિસ્તાસા” એક જ પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ

इत्यर्थः । ‘एवं जहा पढमसए विइयउद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव’ एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके द्वीपकुमाराणां वक्तव्यता तथैव द्वीपकुमारस्या-
हारादिविषये येनैव रूपेण वक्तव्यता कथिता तथैव तेनैव प्रकारेण अत्रापि वक्त-
व्या इति, कियत्पर्यन्तं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव नो समाहारा नो समुस्सास-
निस्सासा’ यावत् नो समाहारा नो समोच्छ्वासनिःश्वासाः उच्छ्वासनिःश्वासा-
धिकारपर्यन्तं प्रथमशतकीयद्वितीयोद्देशकवृत्तान्तोऽत्र वाच्य इत्यर्थः । ‘दीव-
कुमाराणां भंते ! कइलेस्साओ पणत्ताओ’ द्वीपकुमाराणां भदन्त ! कति लेश्याः
प्रज्ञप्ताः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘वत्तारि
लेस्साओ पणत्ताओ’ चतस्रः लेश्याः प्रज्ञप्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘कण्हलेस्सा जाव

हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् सब द्वीपकुमारों का
आहार, एवं उच्छ्वास निःश्वास समान नहीं होता है । ‘एवं जहा पढमसए
विइय उद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव जाव समाउया समुस्सास-
निस्सासा’ इस विषय में जैसा कथन प्रथमशतक के द्वितीय उद्देशक
में द्वीपकुमारों की वक्तव्यता में पहिले कहा जा चुका है उसी प्रकार
का कथन यहां पर भी इस विषय में कर लेना चाहिये । यावत् वे न
समान आहारवाले होते हैं और न समान उच्छ्वास निःश्वासवाले
होते हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘दीवकुमाराणं भंते ! कइले-
स्साओ पणत्ताओ’ हे भदन्त ! द्वीपकुमारों के कितनी लेश्याएँ कही
गई हैं ? उत्तर में प्रभु ने कहा है कि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘वत्तारि-
लेस्साओ पणत्ताओ’ द्वीपकुमारों के चार लेश्याएँ कही गई हैं । ‘तं

સ્વામીને કહે છે કે “જો ઇળદે સમદે” હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી
અર્થાત્ યદા દ્વીપકુમારોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ સરળા હોતા
તેથી “એવં જહા પઢમસણ વિહ્ણ ઉદ્દેસણ દીવકુમારાણં વત્તવ્વયા
તહેવ” આ વિષયમાં જેવું કથન પહેલા શતકના ખીલ ઉદ્દેશમાં દ્વીપકુમારોના
કથનમાં પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે એજ રીતનું કથન આ વિષયમાં અહિં
પણ સમજી લેવું યાવત્ તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી તેમજ સમાન
ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું
પૂછે છે કે—“દીવકુમારાણં ભંતે કહ્લેસ્સાઓ પણત્તાઓ” હે ભગવન્ દ્વીપ-
કુમારોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે-
ગોયમા ! હે ગૌતમ “વત્તારિ લેસ્સાઓ પણત્તાઓ” દ્વીપકુમારોને આ આર

તેઝલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યાઃ ભવન્તિ તાઃ કૃષ્ણકાપોતનીલતેજો-
લેશ્યાશ્યાઃ હમાશ્વતસો લેશ્યાઃ દ્વીપકુમારાણાં ભવન્તીત્યર્થઃ 'एएसि णं भंते !'
एतेषां द्वीपकुमाराणां खलु भदन्त ! 'दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण
य' द्वीपकुमाराणां कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानाम्, कृष्णा चासौ लेश्या
इति कृष्णलेश्या सा विद्यते येषां ते कृष्णलेश्याः तेषाम् । अत्र यावत्पदेन कापो-
तलेश्या नीललेश्ययोर्ग्रहणम् 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' कतरे कतरे-
रेभ्यो यावद् विशेषाधिकाः अत्र यावत्पदेन 'अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा' इत्य-
नयोर्ग्रहणम् । एतेषु कृष्णादिलेश्यावत्सु द्वीपकुमारेषु केषां केभ्यः अल्पत्वं
बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वमित्यर्थः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !'

जहा' जो इस प्रकार से हैं 'कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्या
यावत्-नील कापोत और तेजोलेस्सा ।

अब गौतम प्रश्नु से ऐसा पूछते हैं-एएसि णं भंते ! 'दीवकुमाराणं
कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया'
हे भदन्त ! कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमारों में यावत् तेजोलेश्यावाले द्वीप-
कुमारों में कौन लेश्यावाले कौन लेश्यावालों से यावत् विशेषाधिक
हैं ? यहां पहिले यावत् शब्द से कपोतलेश्या और नीललेश्या का ग्रहण
हुआ है । तथा दूसरे यावत् शब्द से 'अप्पावा बहुया वा तुल्ला वा' इन
पदों का ग्रहण हुआ है । तात्पर्य ऐसा है कि इन कृष्णादि लेश्यावाले
द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीप-
कुमार किनकी अपेक्षा तुल्य हैं ? और किनकी अपेक्षा विशेषाधिक

લેશ્યાઓ. કહી છે. 'તં જહા'—જે .આ પ્રમાણે છે. "કણ્હલેસ્સા જાવ
તેઝલેસ્સા" કૃષ્ણ લેશ્યા યાવત્ નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા હવે ગૌતમ
સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—"દીવકુમારાણં કણ્હલેસ્સાણં જાવ તેઝલેસ્સાણં
ય કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા" હે ભગવન્ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા,
દ્વીપકુમારોમાં યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈલેશ્યાવાળા,
કઈ લેશ્યાવાળાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? અહિંયાં પહેલા યાવત્ શબ્દથી
કપોતલેશ્યા અને નીલલેશ્યાનું ગ્રહણ થયું છે. અને બીજા યાવત્ શબ્દથી
"અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા" આ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. કહેવાનો હેતુ એ
છે કે—આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર
કોનાથી અલ્પ છે ? કોનાથી વધારે છે ? અને કોની તુલ્ય (બરાબર—સરખા)
છે ? અને કોનાથી વિશેષાધિક છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—"ગોયમા"

‘જાવ સન્નિવહિયા તેજોલેશ્યા’ યાવત્ સર્વમહદ્વિકાસ્તેજોલેશ્યાઃ કૃષ્ણલેશ્યા યુક્ત દ્વીપકુમારાપેક્ષયા નીલલેશ્યાવન્તો દ્વીપકુમારા મહદ્વિકાઃ, તદપેક્ષયા કાપોતિકલેશ્યાવન્તો મહદ્વિકાઃ કાપોતિકલેશ્યા યુક્તદ્વીપકુમારાપેક્ષયા તેજોલેશ્યાવન્તો મહદ્વિકાઃ इति सर्वापेक्षया अतिशयितमहद्वિકत्वं तेજोलेश्यावतां द्वीप-कुमाराणां भवति सर्वापेक्षया अल्पद्विकत्वं कृष्णलेश्यावतामितिभावः । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति हे भदन्त ! लेश्यायुक्तद्वीपकुमारविषयेऽल्पमद्वत्वं यत् यथा भवता प्रतिपादितं तत्

સર્વ મહદ્વિક તેજોલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમાર હૈ। તાત્પર્ય એસા હૈ કિ કૃષ્ણ લેશ્યાયુક્ત દ્વીપકુમારોં કી અપેક્ષા નીલલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમાર મહદ્વિક હૈ, નીલલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમારોં કી અપેક્ષા કાપોતિક લેશ્યાવાલે મહદ્વિક હૈ કાપોતિક લેશ્યાવાલે દ્વીપકુમારોં કી અપેક્ષા તેજોલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમાર મહદ્વિક હૈ। હસ પ્રકાર સબ કી અપેક્ષા સે અતિશય મહદ્વિકના તેજોલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમારોં મેં હૈં ઓર સબકી અપેક્ષા સે અતિશય અલ્પદ્વિકતા કૃષ્ણલેશ્યાવાલે દ્વીપ-કુમારોં મેં હૈં। સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! જાવ વિહરઈ’ હે ભદન્ત લેશ્યાયુક્ત દ્વીપકુમારોં કે વિષય મેં જો અલ્પ મહત્ત્વ આપને કહા હૈ, વહ સબ હસી પ્રકાર સે હૈ-અર્થાત્ સર્વથા સત્ય હી હૈ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમને ભગવાન્ કી વન્દના કી, નમસ્કાર કિયા, વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે

છે યાવત્ બધાથી મહદ્વિક તેજોલેશ્યાવાળું

એ છે કે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી

ઋદ્ધિવાળા છે. તેમજ નીલલેશ્યાવાળા

દ્વીપકુમાર મહાઋદ્ધિ પોતલેશ્યા

દ્વીપકુમાર મહદ્વિક તે બ’

દ્વીપકુમાર ઘણી અને

વાળા દ્વીપકુમાર છે. સેવં

લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારે અદ

તે બધું તેમજ છે. અ સત્ય

ગૌતમ સ્વામીએ ભગવા

જાવ

મહાન્

વાળા

વાળા

વાળા

एवमेव सर्वं सत्यमेवेति कृत्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नम
स्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकपविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजपदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री 'भगवतीसूत्रस्य' प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
एकादशोद्देशकः समाप्तः ॥ १६-११ ॥

संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर
विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
'भगवतीसूत्र' प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सोलहवें शतक का
ग्यारहवां उद्देशक समाप्त ॥ १६-११ ॥

येही तेઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં થકા પોતાના સ્થાન
પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ० ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો અગિયારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૬-૧૧ ॥

एकादशोद्देशकं समाप्य अत्रसरसङ्ख्या द्वादशत्रयोदशचतुर्दशोद्देशकान् निरूपयन्नाह—‘उदहिकुमाराणं’ इत्यादि ।

મૂલમ્—ઉદહિ કુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા એવં ચેવં સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ એવં દિસા કુમારા વિ એવં થણિયકુમારા વિ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! જાવ વિહરઈ ॥સૂ૦ ૧॥

સોલસમે સણ બારસતેરસચોદસઉદ્દેસા સમત્તા

છાયા—ઉદધિકુમારાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ એવમેવ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ એવં દિક્કુમારા અપિ એવં સ્તનિત્તકુમારા અપિ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! યાત્તદ્વિહરતિ ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘ઉદહિકુમારા ણં મંતે’ ઉદધિકુમારાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘સઁવે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ કિમ્ સર્વેષામુદધિકુમારાણાં સમાનમેવાહારાદિકમ્ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘એવં ચેવં’ એવમેવ દ્વીપકુમારવક્તવ્યતાયાં યથા કથિતં તથૈવ સર્વમ્ અત્રાપિ બોધ્યમ્ અત્રાપિ સર્વં પૂર્વવદેવ ઇત્યુત્તરમ્ ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’

શતક ૧૬ ઉદ્દેશક ૧૨, ૧૩, ૧૪

एकादश उद्देशे को समाप्त करके अब सूत्रकार १२ वे १३ वे और १४ वे उद्देशकों का कथन करते हैं--

‘उदहिकुमारा णं मंते ! सव्वे समाहारा’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘ઉદહિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા’ હે ભદન્ત ! સમસ્ત ઉદધિકુમાર સમાન આહારવાલે હૈં કયાં ? ‘એવં ચેવં’ હે ગૌતમ ! હસ વિષય કા ઉત્તર દ્વીપકુમારોં કે સમ્બન્ધ મેં હસ વિષય મેં જો ઉત્તર દિયા ગયા હૈ વૈસા હી જાનના ચાહિયે । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ !’

સોળમાં શતકના ૧૨, ૧૩, ૧૪, ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

હવે સૂત્રકાર બારમાં, તેરમાં, ને ચૌદમાં ઉદ્દેશાનું કથન કરે છે.

‘ઉદહિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘ઉદહિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા’ હે ભગવન્ સધળા ઉદધિકુમાર શું સરખા આહારવાળા છે ? ‘એવં ચેવં’ હે ગૌતમ આ વિષયનો ઉત્તર દ્વીપકુમારોના સંબંધમાં આ વિષયમાં જે ઉત્તર આપ્યો છે તે પ્રમાણે જ સમજવાનો છે ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ આપે જે કહ્યું છે.

भगवतीसूत्रे

चतुर्दशोद्देशकान् निरूप-

हारा एवं चेव सेवं

एवं थणियकुमारा

॥

समत्ता

एवमेव तदेवं भदन्त ।

रा अपि तदेवं भदन्त ।

भदन्त । 'सव्वेसमाहारा'

रादिकम् इति प्रश्ना,

ग कथितं तथैव सर्वम्

भंते । सेवं भंते । ति'

२ वे १३ वे और

हे भदन्त ।

चेव' हे गौतम ।

य में जो उत्तर

वं भंते । ति ।'

१२ वे

कथन करे छे.

गवन् समझा छे.

म आ विषयनो

म आ विषयनो

प्रसैयसन्दिक्का टीकां श० १६ उ० १२ सू० १ उदधिकुमारानामाहार

तदेवं भदन्त । तदेवं भदन्त । इति, हे भदन्त ! यत् देवानुपियेण

विषये कथितं तदेवमेव-सत्यमेव इति कृत्वा गौतमः संयमेन

भावयन् विहरति । 'एवं दिसाकुमारा वि' एवं दिक्कुमारा अपि ए

विषयेऽपि सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् 'एवं थणियकुमारा वि' एवं स्त

स्तनितकुमारविषयेऽपि एवमेव वक्तव्यम् द्वीपकुमारवदेवेति भावः ।

वक्तव्यता प्रथमशतकद्वितीयोद्देशकवत् ज्ञातव्या । 'सेवं भंते ।

विहरइ' तदेवं भदन्त ! २ इति यावद्विहरति हे भदन्त । दिक्कु

रयोराहारादि विषयेऽतिदेशेन यत् देवानुपियैरुपदिष्टम् एतत्सर्वमेव

उक्त्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् गौतमो विहरतीति भा

इति षोडशशते द्वादशत्रयोदशचतुर्दशोद्देशकाः समाप्ताः

षोडशं शतकं समाप्तम् ॥१६॥

हे भदन्त ! आपने जैसा कहा है वह ऐसा ही है, हे भ

जैसा कहा है वह ऐसा ही है । इस प्रकार कहकर वे गौतम

स्थान पर विराजमान हो गये ।

'एवं दिसाकुमारा वि' इसी प्रकार का कथन दिशाव

जानना चाहिये । 'एवं थणियकुमारा वि' और इसी प्र

स्तनितकुमारों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । से

भंते । ति जाव विहरइ' हे भदन्त ! आपका यह कथन

भदन्त ! आपका यह कथन ऐसा ही है अर्थात् सर्वथा स

इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान प

हो गये । इस प्रकार द्वीपकुमारादिकों की वक्तव्यता प्रथ

द्वितीय उद्देशे में जैसी कही गई है वैसी यहां जाननी चा

१२, १३, १४ उद्देशक समाप्त

ते ते प्रमाणे ज छे. आ प्रमाणे कहीने ते गौतम स्वामी य

स्थान पर विराजमान थछ गया.

'एवं दिसा कुमारा वि' आ प्रमाणेनुं सधणुं कथन दिशाव

यमा समज्जणुं. 'एवं थणीय कुमारा वि' अने आज रीतणुं सधणुं

कुमारोना संणधमां पणु समज्जणुं 'सेवं भंते । सेवं भंते । ति ज

लगवन् आपणुं आ सधणुं कथन सायुं ज छे. डे लगवन् आ

यथार्थ छे. आ प्रमाणे कहीने ते गौतम स्वामी यावत् पोतान

અથ સપ્તદશતમં શતકં પ્રારમ્ભ્યતે ।

પ્રથમોદ્દેશકઃ

વ્યાખ્યાતં ષોડશં શત્રં તદનન્તરક્રમપ્રાપ્તં સપ્તદશં શતકપ્રારમ્ભ્યતે, તસ્ય ચ સપ્તદશશતકસ્યોદ્દેશકસંગ્રહાય આદાવેવ ગાથામાહ—‘કુંજર’ इत्यादि ।

કુંજર ૧ સંજય ૨ સેલેસી ૩ કિરિય ૪ ર્દેશાણ ૫ પુઢવી ૬-૭
દેગ ૮-૯ વાઝ ૧૦-૧૧। ઇર્ગિદિય ૧૨ નાગ ૧૩ સુવન્ન ૧૪
વિજ્ઞુ ૧૫ વાયુ ૧૬ ઈગિ ૧૭ સત્તરસે ॥૧॥

છાયા-કુંજર ૧ સંજય ૨ શેલેસી ૩ ક્રિયા ૪ ર્દેશાણ ૫ પૃથિવ્યુદક વાયુઃ ૬-૧૧।
એકેન્દ્રિય ૧૨ નાગ ૧૩ સુવર્ણ, ૧૪ વિશ્વ ૧૫ દ્વાયુ ૧૬ અગ્નયઃ ૧૭ સપ્ત-
દશે ॥૧॥ તત્ર ‘કુંજર’ इति શ્રેણિકપુત્રસ્ય કુણિકરાજસ્ય ઉદાયિનામા હસ્તિ
રાજઃ તાદૃશ હસ્તિરાજમુત્તરાર્થપ્રતિપાદકત્વાત્ કુંજરાભિઃ પ્રથમોદ્દેશકઃ

પ્રથમ ઉદ્દેશો કા પ્રારંભ-

સોલહવાં શતક વ્યાખ્યાત હો ચુકા હૈ । અથ ક્રમ પ્રાપ્ત ૧૭ વાં
શતક પ્રારંભ હોતા હૈ । હસકે ઉદ્દેશકોં કો સંગ્રહકર કે પ્રકટ કરને-
વાલી યહ ગાથા હૈ । ‘કુંજર, પંજય’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—કુંજર નામકા પ્રથમ ઉદ્દેશક હૈ હસમેં શ્રેણિક કે પુત્ર કુણિ-
કરાજ કે પ્રધાન હાથી ઉદાપી કો લેકર સબ સે પ્રથમ પ્રશ્ન ક્રિયા ગયા
હૈ ઓર હસકા ઉત્તર દિયા ગયા હૈ । હસી પ્રકાર સે ઓર ખી
દુસરે હાથી કે વિષય મેં પ્રશ્નોત્તર હુઆ હૈ । અતઃ હસ સંબંધ કો
લેકર હસ ઉદ્દેશો કા નામ કુંજર ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ।

પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

સોળમું શતક કહેવાઇ ગયું છે. હવે ક્રમ પ્રાપ્ત સત્તરમાં શતકનો
પ્રારંભ થાય છે. આ સત્તરમાં શતકના ઉદ્દેશાઓનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા
આ પ્રમાણે છે. ‘કુંજર, પંજય’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આમાં સૌથી પહેલો ‘કુંજર’ નામનો પહેલો ઉદ્દેશક છે. તેમાં
શ્રેણિક રાજાના પુત્ર કુણિક રાજાના મુખ્ય હાથી ઉદાપીને ઉદ્દેશીને સૌથી
પહેલો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. અને તેનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે.
અને એ રીતે બીજા પણ હાથીઓના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે. જેથી આ
સંબંધને લઇને આ ઉદ્દેશાનું નામ ‘કુંજર’ એ પ્રમાણે થયું છે.

કથયતે ૧ । ‘સંનય’ इति संनयतः संनयतार्थप्रतिपादकः संनयतनामको द्वितीय उद्देशकः २ । ‘सेलेसि’ शैलेशी शैलेश्यादिवक्तव्यार्थस्तृतीय उद्देशकः ३ । ‘किरिय’ इति क्रियाधर्मप्रतिपादकश्च क्रियानामकश्चतुर्थ उद्देशकः ४ । ‘ईसाण’ इति ईशानाधर्मप्रतिपादकईशाननामकः पञ्चम उद्देशकः ५ । ‘पृथ्वी’ इति पृथिवी पृथिव्यर्थप्रतिपादकत्वात् पृथिवीनामकः षष्ठ उद्देशकः ६ । सप्तमश्चापि एतदर्थ

સંનયત નામકા દ્વિતીય ઉદ્દેશા હૈ-હસમેં સંનયત કો લેકર કથન કિયા ગયા હૈ । અતઃ સંનયતાર્થ પ્રતિપાદક હોને સે દ્વિતીય ઉદ્દેશે કાં નામ સંનયત ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ।

શૈલેશી નામકા તૃતીય ઉદ્દેશા હૈ-હસમેં શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત અનગારાં કે વિષયમેં પ્રશ્નોત્તર હૈ । અતઃ શૈલેશી આદિ વક્તવ્યતા અર્થવાલાં હોને સે તૃતીય ઉદ્દેશે કા નામ શૈલેશી ઉદ્દેશા હુઆ હૈ ।

ક્રિયા નામકા ચતુર્થ ઉદ્દેશા હૈ-હસમેં ક્રિયા-કર્મ કે સમ્બન્ધ મેં પ્રશ્નોત્તર હુએ હૈ । અતઃ ક્રિયાદિ અર્થ કા પ્રતિપાદક હોને સે ચતુર્થ ઉદ્દેશે કા નામ ક્રિયા ઉદ્દેશા હુઆ હૈ ।

ઈશાન ઉદ્દેશ-હસમેં ઈશાનેન્દ્રા કી સુવર્માસના કે વિષય મેં પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ । અતઃ ઈશાનાદિ અર્થકા કથન કરનેવાલાં હોને સે હસ પંચમ ઉદ્દેશે કા નામ ઈશાન ઉદ્દેશા હુઆ હૈ ।

પૃથિવી ઉદ્દેશ-હસમેં પૃથિવીકાયિક કે સમ્બન્ધ મેં પ્રતિપાદન હુઆ

‘સંનય’ નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. તેમાં ‘સંનયતોને ઉદ્દેશોને વર્ણન થયું છે. જેથી ‘સંનયતાર્થોનું’ પ્રતિપાદક હોવાથી આ બીજા ઉદ્દેશોનું નામ ‘સંનયત’ એ પ્રમાણે છે.

શૈલેશી નામનો ત્રીજો ઉદ્દેશક છે. તેમાં શૈલેશી અવસ્થાવાળા અનગારાના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે. જેથી શૈલેશી વગેરેનું વર્ણન હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશોનું નામ ‘શૈલેશી’ એ પ્રમાણે છે.

‘ક્રિયા’ નામનો ચોથો ઉદ્દેશક છે. આમાં ‘ક્રિયા’ કર્મના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે જેથી ક્રિયા વગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ ચોથા ઉદ્દેશોનું નામ ‘ક્રિયા’ એ પ્રમાણે છે.

ઈશાન ઉદ્દેશ--આમાં ઈશાનેન્દ્રની સુવર્મા સજાના વિષયમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. જેથી ઈશાનાદિ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ પાંચમાં ઉદ્દેશોનું નામ ‘ઈશાન’ એ પ્રમાણે છે.

પૃથ્વી ઉદ્દેશ આમાં પૃથ્વી કાયિક હોવાના સંબંધમાં પ્રતિપાદન થયું

પ્રતિપાદક એવ ૭ । 'દગ' ઇતિ ઉદકમ્-અપ્કાયાર્થપ્રતિપાદકોઽષ્ટમો નવમશ્ચોદે-
શકઃ ૮-૯ । 'વાઽ' ઇતિ વાયુઃ વાયુકાયાર્થપ્રતિપાદકો દશમ એકાદશશ્ચોદેશકઃ
૧૦-૧૧ । 'એગિદિય' ઇતિ એકેન્દ્રિયઃ એકેન્દ્રિયાર્થપ્રતિપાદકત્વાત્ એકેન્દ્રિય
નામકો દ્વાદશોદેશકઃ ૧૨ । 'નાગે તિ' નાગઃ-નાગકુમારવક્તવ્યાર્થકસ્રયોદશ
ઉદેશઃ ૧૩ । 'સુવન્ન' ઇતિ સુવર્ણઃ-સુવર્ણકુમારવક્તવ્યતા પ્રતિપાદકચતુર્દશોદે-
શકઃ ૧૪ । 'વિજ્ઞુ' ઇતિ વિદ્યુઃ વિદ્યુત્કુમારપ્રતિપાદકઃ પચ્ચદશ ઉદેશકઃ ૧૫ ।
'વાઽ' ઇતિ વાયુઃ વાયુકુમારવક્તવ્યાર્થપ્રતિપાદકઃ ષોડશ ઉદેશકઃ ૧૬ । 'અગ્નિ'
હૈ અતઃ પૃથિવ્યર્થ કા પ્રતિપાદક હોને સે છટે સાતવે' ઉદેશે કા નામ
પૃથિવી ઉદેશ હૈ ।

દગ ઉદેશ-હસમેં અપ્કાયકે સમ્બન્ધ મેં પ્રશ્નોત્તર રૂપ સે પ્રતિપાદન
કિયા હૈ-અતઃ અપ્કાયાર્થ પ્રતિપાદક હોને સે આઠવેં ઓર નવવેં
ઉદેશે કા નામ દગ ઉદેશા હુઆ હૈ ।

વાયુ ઉદેશ-વાયુકાયિક કે સમ્બન્ધ મેં ૧૦ વાં ઓર ૧૧ વાં ચે દો
ઉદેશા હૈં હનમેં વાયુકાય કે સમ્બન્ધ મેં પ્રશ્નોત્તર હુએ હૈં । એકેન્દ્રિયાર્થ કા
પ્રતિપાદક હોને સે એકેન્દ્રિય નામકા ૧૨ વાં ઉદેશા હૈ । નાગકુમાર
સંબન્ધી વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદક ૧૩ વાં ઉદેશા હૈ । સુવર્ણકુમારસંબન્ધી
વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદક ૧૪ વાં ઉદેશા હૈ । વિદ્યુત્કુમારસંબન્ધી વક્ત-
વ્યતા કા પ્રતિપાદક ૧૫ વાં ઉદેશા હૈ વાયુકુમારસંબન્ધી વક્તવ્યતા કા
પ્રતિપાદક ૧૬ વાં ઉદેશા હૈ । ઓર અગ્નિકુમારસંબન્ધીવક્તવ્યતા કા

છે. જેથી 'પૃથ્વી અર્થંતુ' પ્રતિપાદક હોવાથી આ છટ્ટા સાતમા ઉદેશાનું
નામ 'પૃથ્વી' એ પ્રમાણે છે.

દક ઉદેશ-આમાં અપ્કાયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. જેથી
અપ્કાય અર્થંતુ પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ આઠમાં અને નવમાં
ઉદેશાનું નામ 'દક' એ પ્રમાણે છે.

વાયુઉદેશ-વાયુકાયિકોના સંબંધમાં દશમો અને અગીયારમો ઉદેશક
છે. તેમાં વાયુકાયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. એકેન્દ્રિયાર્થોનું કથન કર-
નાર હોવાથી બારમાં ઉદેશાનું નામ એકેન્દ્રિય એ પ્રમાણે છે.

નાગકુમાર સંબંધીનું પ્રતિપાદક કરનાર ૧૩ મો ઉદેશો છે. સુવર્ણ-
કુમાર સંબંધી પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ ચૌદમો ઉદેશો છે. વિદ્યુત્-
કુમારના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ પંદરમો ઉદેશો છે વાયુકુમારના
સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો સોળમો ઉદેશો છે. અગ્નિકુમાર વિષે પ્રતિ-

इति अग्निः अग्निकुमारवक्तव्यार्थकः सप्तदशः उद्देशकः १७ । 'सत्तरसे' सप्तदश शते-एते सप्तदश उद्देशका भवन्तीत्यर्थः ।

तत्र प्रथमोद्देशकार्थप्रतिपादनायाह-‘रायगिहे’ इत्यादि ।

मूलम्-रायगिहे जाव एवं वयासी उदायी णं भंते ! हत्थि-
राया कओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता उदायि हत्थिरायत्ताए
उववन्ने गोयमा ! असुरकुमारेहिंतो देवेहिंतो अणंतरं उव्व-
ट्ठित्ता उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने । उदायी णं भंते ! हत्थि-
राया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ ?
गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं सागरौवम
ट्ठिइयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिइ । से णं भंते !
तओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जि-
हिइ गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव अंतं काहिइ ।
भूयाणंदे णं भंते ! हत्थिराया कओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता भूयाणंद-
हत्थिरायत्ताए उववन्ने एवं जहेव उदायी अंतं काहिइ ॥सू०१॥

छाया--राजगृहे यावदेवमवादीत् उदायी खलु भदन्त ! हस्तिराजः कुतो-
ऽनन्तरम् उद्वर्त्य उदायी हस्तिराजतया उपपन्नः, गौतम ! असुरकुमारेभ्यो देवे-
भ्योऽनन्तरमुद्वर्त्य उदायिहस्तिराजतया उपपन्नः । उदायी खलु भदन्त ! हस्ति-
राजः कालपासे कालं कृत्वा कुत्र गमिष्यति कुत्र उत्पत्स्यते ? गौतम ! अस्या
रत्नप्रभायाः पृथिव्या उत्कृष्टतः सागरोपमस्थितिके निरयावासे नैरयिकतया
उपपत्स्यते । स खलु भदन्त ! ततोऽनन्तरम् उद्वर्त्य कुत्र गमिष्यति कुत्रोत्पत्स्यते ?
गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावदन्तं करिष्यति । भूतानन्दः खलु भदन्त !
हस्तिराजः कुतोऽनन्तरम् उद्वर्त्य भूतानन्दहस्तिराजतया उत्पत्स्यते एवं यथैव
उदायी यावदन्तं करिष्यति ॥सू० १ ॥

પ્રતિપાદક ૧૭ વાં ઉદ્દેશા હૈ । હસ પ્રકાર સે યે ભિન્નાર્થક પ્રતિપાદક હસ
૧૭ વેં શતક મેં ૧૭ ઉદ્દેશે હૈં ।

પાદન કરનાર સત્તરમો ઉદ્દેશક છે. આ રીતે જુદા જુદા અર્થોનું પ્રતિપાદન કરવા
વાળા આ સત્તરમાં શતકમાં ૧૭ ઉદ્દેશાઓ છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

ટીકા--‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ અત્ર યાવ-
ત્પદેન ‘અંજલિપુઢે’ इत्यन्तस्य सर्वस्यापि ग्रहणं कर्तव्यम् तथा च राजगृहे नगरे
भगवतस्तीर्थंकरस्य समवसरणम् पर्पद आगमनम् । धर्मकथाश्रवणम् । ततो गौतमो
भगवन्तं वन्दते नमस्यति सत्करोति सम्मानयति वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कार्यं
संमान्यं पर्युपासनां कुर्वन् अमिमु वो विनयेन प्राञ्जलिपुटो भगवन्तं वक्ष्यमाणप्रका-
रेण अवादीदिति समुदितार्थः । समवसरणसमये भगवन्तं वन्दितुं समागते कुणि-
कराजै तस्य कुणिकराज्ञो विलक्षणम् अञ्जनगिरिसन्निभं हस्तिद्वयं दृष्ट्वा सञ्जात-

‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ--इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से जो पूछा है वह इस
प्रकार के सम्बन्ध पूर्वक ही पूछा है--वह सम्बन्ध इस प्रकार से है--
‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ यहां यावत्पद से ‘अंजलिउडे’ यहां तक के
पाठका ग्रहण हुआ है तथाच--राजगृह नगरमें भगवान् तीर्थंकर का
समवसरण हुआ । परिषद् धर्मकथा श्रवण के लिये उनके पास आई ।
उन्होंने उनसे धर्मकथा कही धर्मकथा सुनकर परिषद् पीछे चली गई ।
इसके बाद गौतमने प्रभु को वन्दना की, नमस्कार किया, सत्कार और
सन्मान किया वन्दनादि करके उपासना करते हुए वे उनके समक्ष यथो-
चित स्थान पर दोनों हाथ जोड़कर बड़े विनय के साथ बैठ गये । और
प्रभु से इस प्रकार पूछने लगे, इनके प्रश्न का विषय प्रभुकी वन्दना के
लिये जो कुणिकराज आये थे उनके अञ्जनगिरी जैसे विलक्षण दो हाथों

‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि

ટીકાર્થ--आ सूत्रधी गौतमस्वामी प्रभुने ऐसे पूछे छे ठे ‘रायगिहे जाव
एवं वयासी’ अछियां यावत् पछी ‘अंजलिउडे’ अछिं सुधीने पाठ ग्रहण
थये छे, तेने अर्थ आ प्रमाणे छे, राजग्रह नगरमां लगवान् तीर्थंकरनुं
समवसरण थयुं, परिषद् लगवाने वंदना करवा तथा धर्म देशना सांभणा
प्रभु प से आवी प्रभुअे तेअेने धर्मदेशना सांभणावी धर्मदेशना सांभणीने
परिषद् पोतपोताने स्थाने पाछी आवी गछ ते पछी गौतम स्वामीअे प्रभुने
वन्दना करी नमस्कार कर्या वन्दना नमस्कार करीने पर्युपासना करतां करतां ते
गौतम स्वामी प्रभुनी पांसे गन्ने हाथ लेडीने यथोचित स्थान पर विनय
युक्त थछने जेसी गया, अने प्रभुने धन्या न विनयथी आ प्रमाणे
पूछवा लाग्या, गौतमस्वामीना प्रश्नोने विषय प्रभुनी वन्दना करवा
जे कुणिक राज आव्या छता तेना अञ्जना पर्वत जेवा विलक्षण

कुतुहलो गौतमो हस्तिपवरयो रुदायिभूतानन्दयोर्विशेषतः स्वरूपं ज्ञातुं प्रश्न
यन्नाह-‘उदायी णं भंते ।’ उदायी खलु भदन्त । ‘हत्थिराया’ हस्तिराजः-
हस्तीनाम् राजा इति हस्तिराजः-राजहस्ती, हस्तिषु प्रधानः उदायी नामकः
‘कओहिं तो अणंतरं उव्वट्ठित्ता’ कुतोऽनन्तरमुद्वर्त्य निःसृत्य कस्मात् खलु गति
विशेषात् आगत्य ‘उदायिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’ उदायिहस्तिराजतया उप-
पन्नः कुणिकराज्ञ उदायिनामकपट्टहस्ती । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि-
‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘असुरकुमारेहिं तो देवेहिं तो’ असुरकुमारेभ्यो देवेभ्यः
‘अणंतरं उव्वट्ठित्ता’ अनन्तरमुद्वर्त्य-असुरकुमाराख्यदेवगतितश्च्युत्वेत्यर्थः
‘उदायिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’ ‘उदायिहस्तिराजतया उपपन्नः-उदायिनामक
प्रवरकुञ्जरस्वरूपेण उत्पन्न इति । उदायी णं भंते ।’ उदायी खलु भदन्त !

ये । क्योंकि उदायी एवं भूतानन्द हाथियों को देखकर ही गौतम को
उनके विषय में आश्चर्य उत्पन्न हुआ था सो इन्हीं के विषय में गौतमने
प्रभु से ऐसा प्रश्न किया ‘उदायी णं भंते । हत्थिराया’ हे भदन्त ! हस्ति-
राज जो उदायी है वह ‘कओहिं तो अणंतरं उव्वट्ठित्ता’ ‘किस गति
विशेष से आकर के ‘उदायिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’ उदायी हस्तिराज
के रूप में उत्पन्न हुआ है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-‘गोयमा । असुर-
कुमारेहिं तो देवेहिं तो अणंतरं उव्वट्ठित्ता उदायिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’
हे गौतम ! वह असुरकुमार देवों में से मरकर असुरकुमार देवगति से
च्युत होकर उदायी हस्तिराज के रूप में उत्पन्न हुआ है । अब गौतम प्रभु
से ऐसा पूछते हैं-‘उदायी णं भंते । हत्थिराया’ हे भदन्त ! हस्तिराज
उदायी ‘कालमासे कालं किच्चा’ कालमास में-मरण के समय में मरण

ये हाथी होता. तेनुं नाम उदायी, अने भूतानन्द हुतुं ते
अने हाथीअने लेधने गौतम स्वामीने तेअना विषयमां आश्चर्य
थयुं जेथी तेने ज. उदेशीने गौतम स्वामीअ. प्रभुने आ प्रभावे पूछयुं
“उदायी णं भंते हत्थिराया” हे भगवन् ! हस्तिराज जे उदायी छे. ते
“कओहिं तो अणंतरं उव्वट्ठित्ता” कुं गति विशेषथी आवीने “उदायी
हत्थिरायत्ताए उव्वन्ने” उदायी हस्तिराजना रूपथी उत्पन्न थयो छे ? तेना
उत्तरमां प्रभु कहे छे के “गोयमा असुरकुमारेहिं तो अणंतरं
उव्वट्ठित्ता उदायी हत्थिरायत्ताए उव्वन्ने” हे गौतम, ते देवोमांथी मरीने
अटवे के असुरकुमार देवगतीथी यवीने उदायी हस्तिराज पणुथी उत्पन्न
थयो छे. इरीथी गौतमस्वामी प्रभुने अपुं पूछे छे के “उदायी णं भंते ।

‘હત્થિરાયા’ હસ્તિરાજઃ ‘કાલમાસે કાલં કિંચા’ કાલમાસે કાલં કૃત્વા ‘કહિં ગચ્છહિં’ કુત્ર ગમિષ્યતિ ‘કહિં ઉવવજ્જિહિં’ કુત્ર ઉત્પત્સ્યતે इति मन्त्रोऽग्रिम-
 भवविषयकः । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘इमीसे
 रयणप्पभाए पुढवीए’ एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् ‘उक्कोसेण’ उत्कर्षेण ‘साग
 रोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि’ सागरोपमस्थितिके निरयावासे सागरोपमात्मक
 कालोपलक्षितस्थितियुक्ते नरके इत्यर्थः, एतावता देशकालयोरपि प्रदर्शनम्
 उत्पत्तौ देशकालयोरेव प्रधानत्वात् तदन्येषां गौणत्वात् उत्पत्तौ देशकालयोः
 प्राधान्यम् बाह्यसाधनतया, न तु आभ्यन्तरापेक्षया उभयसाधारणापेक्षया तु धर्मा-
 धर्मयोरेव प्राधान्यमिति, ‘नेरइयत्ताए उववज्जिहिं’ नैरयिकतया उत्पत्स्यते

करके ‘कहिं गच्छहिं, कहिं उववज्जिहિं’ कहां पर जावेगा, कहां
 पर उत्पन्न होगा ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! इमीसे
 रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेण’ हे गौतम ! इस रत्नप्रभापृथिवी के
 सागरोपम की उत्कृष्ट स्थितिवाले निरयावास में नारक की पर्याय से
 वह उत्पन्न होगा-यही बात ‘सागरोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि नेरइ-
 यत्ताए उववज्जिहिं’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है । इस
 कथन से सूत्रकारने बाह्य साधन और आभ्यन्तर साधन इस प्रकार
 से दो साधनों को प्रकट किया है । तात्पर्य यह है कि उत्पत्ति में बाह्य
 साधन होने से देशकाल ही प्रधान है इन से अतिरिक्त और साधन
 गौण हैं । आभ्यन्तर की अपेक्षा से देशकाल प्रधान साधन नहीं है ।
 तथा उभय साधारण की अपेक्षा से तो धर्मावर्म ही प्रधान साधन है ।

‘હત્થિરાયા’ હે ભગવન્ ! હસ્તિરાજ ઉદાથી “કાલમાસે કાલં કિંચા”
 કાળ માસમાં-મરણના અવસરે મરીને ‘કહિં ગચ્છહિં કહિં ઉવવ-
 જ્જિહિં’ ક્યાં જશે અને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે
 “ગોયમા ઇમીસે રયણપ્પમાએ પુઢવીએ ઉક્કોસેણ” હે ગૌતમ આ રત્નપ્રભા
 પૃથ્વીના સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નર્કવાસમાં નારકની પર્યાયથી તે
 ઉત્પન્ન થશે. એજ વાત “સાગરોવમટ્ઠિઇયંસિ નિરયાવાસંસિ નેરઇયત્તાએ
 ઉવવજ્જિહિં” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે કહી છે, આ સૂત્રના કથનથી
 સૂત્રકારે બાહ્ય સાધન અને આભ્યંતર સાધન એ રીતે બે સાધનો
 બતાવ્યા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે ઉત્પત્તિમાં બાહ્ય (બહારના) સાધન
 હોવાથી દેશ અને કાળ જ મુખ્ય છે. તે સિવાયના બીજા સાધન ગૌણ છે.
 આભ્યંતરની અપેક્ષાએ દેશ કાળ મુખ્ય સાધન નથી. તથા ઉભય-

ઉદાયી હસ્તિરાજો ગૌતમ ! પૂર્વમસુરકુમાર આસીત્ તદનન્તરં તતઃ વ્યુત્વા રત્ન-
પ્રમાપૃથિવ્યાઃ નરકાવાસે ઉત્પત્તિં પ્રાપ્સ્યતીત્યર્થઃ । ‘સેળં મંતે !’ સ રત્ન ભદન્ત !
તત્ત્રોહિતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા’ તતોઽનન્તરમ્ ઉદ્ગર્ચ્ય-તતો નિઃસૃજ્ય ‘કહિં ગચ્છિહિ-
હિહિ કહિં ઉવ્વજ્ઞિહિહિ’ કુત્ર ગમિષ્યતિ કુત્ર ઉત્પત્સ્યતે નરકાન્નિર્ગત્ય સ ઉદાયી
જીવઃ કુત્ર ગમિષ્યતિ કુત્ર ચોત્પત્તિં પ્રાપ્સ્યતિ ઇતિ પ્રશ્નઃ । મહાનાહ-‘ગોયમા !’
ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિહિ’ મહાવિદેહે વર્ષે
સેત્સ્યતિ ‘જાવ અંતં કાહિહિ’ યાવદન્તં કરિષ્યતિ અત્ર યાવત્પદેન ‘બુજ્ઞહિ મુચ્ચહિ
પરિનિવ્વાહિ સવ્વદુક્ખાણં’ ઇત્યેતેપાં સંગ્રહો ભવતીતિ તથા ચ સ ઉદાયી
હસ્તિરાજજીવો નરકાન્નિર્ગત્ય મહાવિદેહે ક્ષેત્રે મોક્ષં ગમિષ્યતિ ‘ભૂયાણંદે ણં

ઉદાયી હસ્તિરાજ કી પર્યાય સે મરકર નરકાવાસ મેં ઉત્પન્ન હોગા ।
‘સે ણં મંતે ! તત્ત્રોહિતોઅણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા કહિં ગચ્છિહિહિ
કહિં ઉવ્વજ્ઞિહિહિ’ અબ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં કિ-
હે ભદન્ત ! વહ ઉદાયીહસ્તિરાજ નારક કી પર્યાય સે વ્યુત્
હોકર કહાં જાવેગા ? કહાં ઉત્પન્ન હોવેગા ? હિસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-
‘ગોયમા ! મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિહિ’ હે ગૌતમ ! વહ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં
સિદ્ધ હોગા’ જાવ અંતં કાહિહિ’ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરેગા
યહાં યાવત્પદ સે ‘બુજ્ઞહિ, મુચ્ચહિ, પરિનિવ્વાહિ, સવ્વદુક્ખાણં’ હિન
પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । તાત્પર્ય હિસ કથન કા એસા હૈં કિ હસ્તિરાજ
ઉદાયી કા જીવ નરક સે નિકલકર મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં ઉત્પન્ન હોગા
ઔર વહીં સે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેગા ।

અબ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં ‘ભૂયાણંદે ણં મંતે ! હસ્તિરાજા’ હે

સાધારણની અપેક્ષાએ તો ધર્માધર્મજ મુખ્ય સાધન છે. ઉદાયી હાથીની
પર્યાયથી મરીને નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થશે. સે ણં મંતે ! અણંતરં સ્વટ્ઠિત્તા કહિં
ગચ્છિહિહિ, કહિં ઉવ્વજ્ઞિહિહિ !” હે ભગવન્ । તે ઉદાયી હાથી નારકની
પર્યાયથી નીકળીને ક્યાં જશે ? અને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ
કહે છે કે “ગોયમા ! મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિહિ” હે ગૌતમ મહાવિદેહ
ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. “જાવ અંતં કાહિહિ” યાવત્ સઘણા દુઃખોને અંત
કરશે. અહિયાં યાવત્ પદથી “બુજ્ઞહિ, મુચ્ચહિ પરિનિવ્વાહિ સવ્વદુક્ખાણં”
આ પદોને સંગ્રહ થયો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે હસ્તિરાજ
ઉદાયીને જીવ નારકની પર્યાયથી નીકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થશે.
અને ત્યાંથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે. હવે ગૌતમ સ્વામી ભૂતાનંદના હાથિના
વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે “ભૂયાણંદે ણં મંતે ! હે ભગવન્ । કુણ્ઠિક રાજાને

મંતે ! હસ્તિરાયા' ભૂતાનન્દઃ સ્વલુ મદન્ત ! હસ્તિરાજઃ ભૂતાનન્દનામકઃ કુણિક રાજસ્ય પ્રધાનહસ્તી 'કઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા' કુતોઽનન્તરમ્ ઉદ્વર્ત્ય ભૂયા-
ણંદહસ્તિરાયત્તાણં' ભૂતાનન્દહસ્તિરાજતયા ઉત્પન્નઃ । इत्यादि भूतानन्दस्याती-
तानागतभवविषयको गौतमस्य प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'एवं
जहेव उदायी जाव अंतं काहिइ' एवं यथैव उदायी यावदन्तं करिष्यति हे गौतम !
यथा उदायिहस्तिराजस्य वक्तव्यता तथा भूतानन्दस्यापि वक्तव्या यावदन्तं
करिष्यतीति पूर्वं भूतानन्दोऽसुरकुमार आसीत् तदनन्तरं ततश्च्युत्वा भूता-
नन्दहस्तिराजो जातः अत्रतो मृत्वा नरके यास्यति ततो नरकान्निर्गत्य महावि-
देहक्षेत्रमासाद्य ज्ञानाधाराधनं कृत्वा सेत्स्यति मोक्षयति मोक्षयति परिनिर्वा-
स्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति चेति समुदितार्थः ॥सू० १॥

મદન્ત ! કુણિકરાજા કા દુસરા હસ્તિરાજભૂતાનન્દ હૈ વહ 'કઓર્હિતો અણ-
તરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા ભૂયાણંદહસ્તિરાયત્તાણં' કહાં સે ચ્યુત્ત હોકર ભૂતાનન્દ
હસ્તિરાજ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ ? હસ પ્રકાર સે યહ ભૂતાનન્દ
હસ્તિરાજ કી ભૂતપર્યાય વિષયક પ્રશ્ન હૈ, હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા
'ગોયમા ! એવં જહેવ ઉદાયી જાવ અંતં કાહિઈ' હે ગૌતમ ! જૈસા સ્પષ્ટીકરણ
ઉદાયી હસ્તિરાજ કે વિષય મેં ક્રિયા ગયા હૈ, વૈસા હી સ્પષ્ટીકરણ ભૂતાનન્દ
હસ્તિરાજ કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । યાવત્ વહ સમસ્ત દુઃખો
કા વિનાશ કરેગા હસ પ્રકાર વહ ભૂતાનન્ત ભી પહિલે અસુરકુમાર દેવ
થા વહાં સે ચ્યુત્ત હોકર વહ અથ ભૂતાનન્ત હસ્તિરાજ કી પર્યાય મેં હૈ
હસકે બાદ વહ મરકર કે નરક મેં જાવેગા, ફિર નરક સે નિકલ કર
મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં જન્મ ધારણ કર વહીં સે જ્ઞાનાદિક કી આરાધના

બીજો હાથી જે ભૂતાનંદ છે. તે “કઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા ભૂયાણંદ
હસ્તિરાયત્તાણં” ક્યાંથી ચવીને ભૂતાનંદ હાથિની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો છે.
તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા એવં જહેવ ઉદાયી જાવ અંતં કાહિઈ”
હે ગૌતમ ઉદાયી હાથીરાજના વિષયમાં જેવું વર્ણન કર્યું છે. એ પ્રમાણેનું
સઘળું વર્ણન ભૂતાનંદ હાથીના વિષયમાં પણ સમજવું. યાવત્ તે સમસ્ત
દુઃખોનો અંત કરશે આ રીતે તે ભૂતાનંદ હાથી પણ અસુરકુમાર દેવ હતો.
ત્યાંથી તે નીકળીને ભૂતાનંદ હાથિપણને પામ્યો છે. અને ત્યાંથી કાલ કરી
તે નરકમાં જશે. અને પછી તે નરકથી નિકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેશે.
અને ત્યાંથી જ્ઞાનાદિકની આરાધના કરીને સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે. મુક્ત થશે,
ને પરિવર્તિત થશે. અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરશે. ॥ સૂ. ૧ ॥

अनन्तरं पूर्वप्रकरणे भूतानन्दस्योद्धर्तनादिक्रिया कथितेति क्रियाधिकारादेव क्रिया सूत्रमाह—‘पुरिसे णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ तालमारुहिता तालाओ तालफलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ तालमारुहिता तालाओ तालफले पचालेइवा पवाडेइवा तावं चणं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे १ । जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहितो तालफलं निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा २ । अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव पच्चोवयमाणे जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ । तए णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टे ३ । जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहितो ताले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टा ४ । जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहितो तालफले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ५ । जे वि य से जीवा अहे वीसत्ताए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वटंति ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ६ । पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइ किरिए ? गोयमा !

करके सिद्ध होगा, बुद्ध होगा, मुक्त होगा, परिनिर्वात होगा और समस्त दुःखों का नाश करेगा ॥ सू० १ ॥

મંતે ! હસ્તિરાયા' ભૂતાનન્દઃ સ્વલુ મદન્ત ! હસ્તિરાજઃ ભૂતાનન્દનામકઃ કુણિક-
રાજસ્ય પ્રધાનહસ્તી 'કઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા' કુતોઽનન્તરમ્ ઉદ્વર્ત્ય ભૂયા-
ણંદહસ્તિરાયત્તાણં' ભૂતાનન્દહસ્તિરાજતયા ઉત્પન્નઃ । इत्यादि भूतानन्दस्याती-
तानागतभवविषयको गौतमस्य प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'एवं
जहेव उदायी जाव अंतं काहिइ' एवं यथैव उदायी यावदन्तं करिष्यति हे गौतम !
यथा उदायिहस्तिराजस्य वक्तव्यता तथा भूतानन्दस्यापि वक्तव्या यावदन्तं
करिष्यतीति पूर्वं भूतानन्दोऽसुरकुमार आसीत् तदनन्तरं ततश्च्युत्वा भूता-
नन्दहस्तिराजो जातः अत्रतो मृत्वा नरके यास्यति ततो नरकाग्निर्गत्य महावि-
देहक्षेत्रमासाद्य ज्ञानाधाराधनं कृत्वा सेत्स्यति मोत्स्यते मोक्षयति परिनिर्वा-
स्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति चेति समुदितार्थः ॥सू० १॥

મદન્ત ! કુણિકરાજા કા દુસરા હસ્તિરાજભૂતાનન્દ હૈ વહ 'કઓર્હિતો અણ-
તરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા ભૂયાણંદહસ્તિરાયત્તાણં' કહ્યાં સે ચ્યુત હોકર ભૂતાનન્દ
હસ્તિરાજ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ ? હસ પ્રકાર સે યહ ભૂતાનન્દ
હસ્તિરાજ કી ભૂતપર્યાય વિષયક પ્રશ્ન હૈ, હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુને કહા
'ગોયમા ! એવં જહેવ ઉદાયી જાવ અંતં કાહિહ' હે ગૌતમ ! જેસા સ્પષ્ટીકરણ
ઉદાયી હસ્તિરાજ કે વિષય મેં કિયા ગયા હૈ, વૈસા હી સ્પષ્ટીકરણ ભૂતાનન્દ
હસ્તિરાજ કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । યાવત્ વહ સમસ્ત દુઃખો
કા વિનાશ કરેગા હસ પ્રકાર વહ ભૂતાનન્ત ભી પહિલે અસુરકુમાર દેવ
થા વહાં સે ચ્યુત હોકર વહ અવ ભૂતાનન્ત હસ્તિરાજ કી પર્યાય મેં હૈ
હસકે બાદ વહ મરકર કે નરક મેં જાવેગા, ફિર નરક સે નિકલ કર
મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં જન્મ ધારણ કર વહીં સે જ્ઞાનાદિક કી આરાધના

બીજો હાથી જે ભૂતાનંદ છે. તે “કઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા ભૂયાણંદ
હસ્તિરાયત્તાણં” કયાંથી ચવીને ભૂતાનંદ હાથિની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો છે.
તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા એવં જહેવ ઉદાયી જાવ અંતં કાહિહ”
હે ગૌતમ ઉદાયી હાથીરાજના વિષયમાં જેવું વર્ણન કર્યું છે. એ પ્રમાણેનું
સઘળું વર્ણન ભૂતાનંદ હાથીના વિષયમાં પણ સમજવું. યાવત્ તે સમસ્ત
દુઃખોનો અંત કરશે. આ રીતે તે ભૂતાનંદ હાથી પણ અસુરકુમાર દેવ હતો.
ત્યાંથી તે નીકળીને ભૂતાનંદ હાથિપણને પામ્યો છે. અને ત્યાંથી કાલ કરી
તે નરકમાં જશે. અને પછી તે નરકથી નીકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેશે.
અને ત્યાંથી જ્ઞાનાદિકની આરાધના કરીને સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે. મુક્ત થશે,
ને પરિવર્તિત થશે. અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરશે. ॥ સૂ ૧ ॥

साए पञ्चोवयमाणस्स जाव पञ्चहिं किरियाहिं पुट्टा ६ । जहा कंदे एवं जाव बीयं ॥सू० २॥

छाया--पुरुषः खलु भदन्त ! तालमारोहति तालमारुह्य तालात् तालफलं प्रचालयन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः गौतम । यावत् च खलु स पुरुषः ताल-
मारोहति तालमारुह्य तालात् तालफलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा तावत् च
खलु स पुरुषः कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । येषामपि खलु
जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्तितम् तेऽपि खलु जीवाः कायिकया यावत्
पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ खलु भदन्त ! तत् तालफलम् आत्मनो गुरु-
कृतया यावत् प्रत्यवपतत् यान् तत्र प्राणान् यावत् जीविताद् व्यपरोपयति ततः
खलु भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम । यावत् च खलु स पुरुषः ताल-
फलम् आत्मनो गुरुकृतया यावत् जीवितात् व्यपरोपयति तावत् च खलु स
पुरुषः कायिकया यावत् चतुर्भिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३ । येषामपि खलु जीवानां
शरीरेभ्यः तालो निर्वर्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिकया यावत् चतसृभिः
क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्तितम्
तेऽपि खलु जीवाः कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । येऽपि च ते
जीवाः अधोविस्त्रसया प्रपततः उपग्रहे वर्तन्ते तेऽपि खलु जीवाः कायिकया
यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६ । पुरुषः खलु भदन्त ! वृक्षस्य मूलं प्रचाल-
यन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः ? गौतम । यावत् च खलु स पुरुषः वृक्षस्य
मूलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिकया यावत्
पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यो मूलं निर्व-
र्तितं तेऽपि च खलु जीवाः कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ
खलु भदन्त ! तत् मूलमात्मनो गुरुकृतया यावत् जीविताद् व्यपरोपयति ततः
खलु भदन्त ! स पुरुषः कति क्रियः ? गौतम । यावत् च खलु तन्मूलम् आत्मनो
यावत् व्यपरोपयति तावत् च खलु स पुरुषः कायिकया यावत् चतसृभिः क्रियाभिः
स्पृष्टः ३ । येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरेभ्यस्तालो निर्वर्तितः तेऽपि खलु
जीवाः कायिकया यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि च खलु
जीवानाम् शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्तितं तेऽपि खलु जीवाः कायिकया यावत् पञ्चभिः
क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । येऽपि खलु ते जीवाः अधो विस्त्रसया प्रत्यवपततः उपग्रहे
वर्तन्ते तेऽपि खलु जीवाः कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६ ।
पुरुषः खलु भदन्त ! वृक्षस्य कन्दं प्रचालयन् कतिक्रियः ? गौतम । यावच्च खलु

जावं च णं से पुरिसे रुक्खस्समूलं पचालेइ वा पवाडेइ वा तावं
 च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे १। जेसि
 पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूलं निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा
 काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा २। अहे णं भंते ! से मूले
 अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ, तए णं भंते !
 से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से मूले अप्पणो
 जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं
 किरियाहिं पुट्टे ३। जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए
 ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टा ४। जेसि पि य
 णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए
 जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ५। जे वि य णं से जीवा अहे वीस-
 साए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति ते वि णं जीवा काइयाए
 जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ६। पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स कंदं
 पचालेमाणे कइ किरिए गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कंदं
 पचालेइ तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे १।
 जेसि पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए ते वि णं जीवा
 काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा २। अहे णं भंते ! से कंदे
 अप्पणो० जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टे ३। जेसि पि य णं जीवाणं
 सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टा ४।
 जेसि पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा
 जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ५। जे वि य णं से जीवा अहे वीस-

साए पञ्चोवयमाणस्स जाव पंचहिं किरियाहिं पु
कंदे एवं जाव बीयं ॥सू० २॥

पवाडेइ वा ताव
ह पुट्टे १। जेसि
वि य णं जीवा
भंते। से मूले
तए णं भंते।
मूले अप्पणो
जाव चउहिं
ताले निवृत्तिप
। ४। जेसि पिय
ीवा काइयाए
वा अहे बीस-
वा काइयाए
खस्स कंदं
पुरिसे कंदं
हिं पुट्टे १।
वि णं जीवा
भंते। से कंदे
य णं जीवाणं
याहिं पुट्ट-४।

छाया—पुरुषः खलु भदन्त ! तालमारोहति तालमारुह्य
प्रचालयन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः गौतम ! यावत् च खलु
मारोहति तालमारुह्य तालात् तालफलं प्रचालयति वा प्रपात-
खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ ।
जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्तितम् तेऽपि खलु जीवाः
पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ खलु भदन्त ! तत् तालफल-
कतया यावत् प्रत्यवपतत् यान् तत्र प्राणान् यावत् जीविताद्
खलु भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु
फलम् आत्मनो गुरुकतया यावत् जीविताद् व्यपरोपयति
पुरुषः कायिक्या यावत् चतुर्भिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३ । येषामपि
शरीरेभ्यः तालो निर्वर्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या
क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्ता-
तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः
जीवाः अधोविस्त्रसया प्रपततः उपग्रहे वर्तन्ते तेऽपि खलु
यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । पुरुषः खलु भदन्त ! वृक्ष-
यन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु
मूलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा तावत् च खलु स पुरुषः
पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । येषामपि च खलु जीवानां श-
र्त्तितं तेऽपि च खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः
खलु भदन्त ! तत् मूलमात्मनो गुरुकतया यावत् जीविताद्
खलु भदन्त ! स पुरुषः कति क्रियः ? गौतम यावत् च खलु
यावत् व्यपरोपयति तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् च
स्पृष्टः ३ । येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरेभ्यस्तालो निर्व-
जीवाः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ ।
जीवानाम् शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्तितं तेऽपि खलु जीवाः कायि-
क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । येऽपि खलु ते जीवाः अधो विस्त्रसया
वर्तन्ते तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रि-

સ પુરુષઃ કન્દં પ્રચાલયતિ-તાવત્ ચ खलु स पुरुषः यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः
 स्पृष्टः १ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यो कन्दो निर्वर्त्तितः तेऽपि खलु जीवाः
 कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ खलु भदन्त ! स कन्दः
 आत्मनः० यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३ । येषामपि खलु जीवानां शरीरे-
 भ्यस्तालो निर्वर्त्तितः यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि खलु जीवानां
 शरीरेभ्यः कन्दो निर्वर्त्तितः तेऽपि च खलु जीवाः यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः
 स्पृष्टाः ५ । येऽपि च खलु ते जीवाः अथो-विस्मयसा प्रत्यवपततो यावत् पञ्चभिः
 क्रियाभिः स्पृष्टाः ६ । यथा कन्दः एवं यावद् बीजम् ॥ सू० २ ॥

ટીકા--‘પુરિસે જં મંતે ।’ પુરુષઃ खलु भदन्त ! ‘ताल मारुहइ’ तालमारो-
 हति तालवृक्षमधिरोहति ‘तालमारोहिता’ तालमारुह्य-तालवृक्षमधिरुह्य ‘तालाओ’
 तालात् तालवृक्षात् ‘तालफलं’ तालस्य फलम् ‘पचालेमाणे वा’ पचालयन् वा
 ‘पवाडेमाणे वा’ प्रपातयन्-अथः प्रपातयन् ‘कइकिरिए’ कतिक्रियः-कतिभिः
 क्रियाभिः स्पृष्टो भवति, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम !

अनन्तर पूर्व प्रकरण में भूतानन्द की उद्धर्त्तनादि (नरक से निक-
 लना) क्रिया कही गई है-अतः क्रिया के अधिकार को लेकर अब सूत्र-
 कार क्रियासूत्र को कहते हैं—

‘पुरिसे जं मंते । तालमारुहइ, तालमारुहिता’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ--इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-‘पुरिसेजं
 भंते ! तालमारुहइ’ हे भदन्त ! जो पुरुष ताल वृक्ष पर चढ़ता है ।
 ‘तालमारोहिता’ और ताल पर चढ़कर ‘तालाओ’ उस ताल वृक्ष से
 ‘तालफलं’ ‘तालफल’ को ‘पचालेमाणे वा’ चलाता है-हिलाना है अथवा
 -‘पवाडेमाणे वा’ उसे नीचे गिराता है तो ऐसी अवस्था में वह पुरुष
 ‘कइकिरिए’ कितनी क्रियाओंवाला होता है-अर्थात् कितनी क्रियाओं से

આનાથી પહેચાના પ્રકરણમાં ભૂતાનંદની ઉદ્ધર્તનાદિ (નરકમાંથી નિકળવા
 વિગેરે) ક્રિયા કહી છે જેથી ક્રિયાના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર ખીજું ક્રિયા-
 સૂત્ર કહે છે. “પુરિસે જં મંતે ! તાલમારુહइ તાલમારુહિતા”

ટીકાર્થ--હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “પુરિસે જં મંતે !
 તાલમારુહइ” હે ભગવન્ ! તાલ વૃક્ષ પર ચઢતો પુરુષ “તાલમારોહિતા”
 તાલ પર ચઢીને “તાલાઓ” તાલ વૃક્ષથી “તાલફલં” તે તાલના ફળને
 “પચાલેમાણે વા” હલાવે છે. અથવા “પવાડેમાણે વા” તેને નીચે પાડે છે.
 તો એ અવસ્થામાં તે પુરુષ “કइकिरिए” કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે ?
 અર્થાત્ કેટલી ક્રિયા તેને લાગે છે.

‘જાવં ચ ણં સે પુરિસે તાલમારુહ્’ યાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષસ્તાલ-તાલવૃક્ષમ્ આરો-
હતિ ‘તાલમારોહિતા તાલાઓ તાલફલં પચાલેહ વા’ તાલમારુહ તાલાત્ તાલ-
ફલમ્ પ્રચાલયતિ વા તાલફલં પ્રકમ્પયતીત્યર્થઃ ‘પચાલેહ વા’ પ્રપાતયતિ વા
અથઃ ‘તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે’ યાવત્ ચ સ્વલુ
સ પુરુષઃ કાયિક્યા યાવત્ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટઃ, અત્ર યાવત્પદેન આધિકર-
ણિકી પ્રાદેશિકી પારિતાપનિકી પ્રાણાતિશતિકીક્રિયાણાં ગ્રહણં ભવતિ । કશ્ચિન્ન
પુરુષસ્તાલવૃક્ષમારુહ્ય તત્ તાલફલં પ્રકમ્પયેત્ પ્રકમ્પયિત્વા ફલં નીચૈઃ પાતયેત્
તદા સ તાલફલસ્ય તથા તાલફલમાશ્રિત્ય સ્થિતાનાં જીવાનાં ચ પ્રાણાતિપાત
ક્રિયાકારકો ભવતિ યત્ર પ્રાણાતિપાતક્રિયા ભવતિ તત્રાચાશ્રયતઃ ક્રિયા અવશ્યં

સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा । जावं च णं से
पुरिसे तालमारुह्’ हे गौतम ! जितने समय में वह पुरुष तालवृक्ष पर
चढ़ता है । ‘तालमारोहिता तालाओ तालफलं पचालेह वा’ और ताल पर
चढ़कर तालसे तालफल को हिलाता है ‘पचालेह वा’ अथवा उसे नीचे
गिराता है । ‘तावं च णं से पुरिसे क़ाह्याण जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे’
इतने समय में वह पुरुष कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है
यहाँ यावत् पद से ‘आधिकरणिकी, प्रादेशिकी, पारितापनिकी एवं
प्राणातिपातिकी इन चार क्रियाओं का ग्रहण हुआ । तात्पर्य कहने का
यह है कि यदि कोई पुरुष ताल वृक्ष पर चढ़कर उसके फल को हिलाता
है, और हिलाकर उसे नीचे गिरा देता है तब वह तालफल के तथा
ताल फल को आश्रित कर रहे हुए जीवों का प्राणातिपात क्रिया का

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે
તાલમારુહ્” હે ગૌતમ જેટલા સમયમાં તે પુરુષ તાલ પર ચઢે છે.
“તાલમારોહિતા તાલાઓ તાલફલં પચાલેહવા” અને તાલ પર ચઢીને તાલથી
તાલ ફળને હલાવે છે. “પચાલેહવા” અથવા તેને નીચે પાડે છે.
“તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે” તેટલા સમયમાં
તે પુરુષ કાયિકિ અધિકરણિકી, પ્રાદેશિકી પારિતાપનિકી અને પ્રાણાતિ
પાતિકી આ પ્રમાણેની પાંચ ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે અર્થાત્ તેને પાંચે ક્રિયાઓ
લાગે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે જો કોઈ પુરુષ તાલ વૃક્ષ પર ચઢીને
તેને હલાવે અથવા હલાવીને નીચે પાડે તે સમયે તે પુરુષ તાલ ફળને
તેમજ તાલફળને આશ્રય કરીને રહેલા જીવોના પ્રાણાતિપાત (નાશ)
ક્રિયાનો કરનાર બને છે. અને જ્યાં પ્રાણાતિપાતક્રિયા હોય ત્યાં તેના

भवन्तीति कृत्वा स पुरुषः पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवतीतिभावः । एतासां चतसृणामभावे पञ्चम्याः प्राणातिपातरूपायाः क्रियायाः असंभवादित्यतस्तस्य पुरुषस्य कायिक्यादि पञ्चक्रिया भवन्ति ततश्च स तालफलस्य चलनपतनकारी तादृश-पञ्चभिरपि क्रियाभिः क्रियावान् अवश्यं भवतीतिभावः ॥१॥ 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो तालफले निव्वत्तिए' येषामपि जीवानाम् खलु शरीरैस्तालफलं निर्व-त्तितम् तालफलस्य उत्पत्तिर्जाता 'ते वि णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं किरि-याहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः येषां जीवानां शरीराणि खलु तालफलस्य उत्पत्तौ कारणीभूतानि तेषां जीवाना-

कारक होता है । जहाँ प्राणातिपातक्रिया होती है वहाँ आदिकी चार क्रियाएँ अवश्य होती हैं । इस प्रकार वह पुरुष पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है । इन चार क्रियाओं के अभाव में प्राणातिपातरूप पांचवीं क्रिया का होना असंभव है । इसलिये उस पुरुष को कायिकी आदि पांच क्रियाएँ होती हैं ऐसा कहा गया है । इस प्रकार से वह तालफल को हिलानेवाला और उन्हे गिरानेवाला पुरुष पांच क्रियाओं से क्रिया-वान् अवश्य होता है ऐसा जानना चाहिये ? 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो तालफले निव्वत्तिए' तथा जीन जीवों के शरीर से वह ताल फल निष्पन्न हुआ-अर्थात् उस ताल फल की उत्पत्ति हुई है । 'ते वि णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' वे जीव भी कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं । ऐसा जो कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि तालफल की उत्पत्ति में जीवों के शरीर कारणीभूत तो होते ही हैं । अतः जिनके शरीर उसमें

પડેલાની ચારે ક્રિયા આ અવશ્ય હોય છે. એ રીતે તે પુરુષ પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. આ ચાર ક્રિયાઓના અભાવમાં પ્રાણાતિપાત રૂપ પાંચમી ક્રિયા સંભવી શકતી નથી. જેથી તે પુરુષને કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયા થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે આ રીતે તાડકળને હલાવવાવાળો અને તેને પાડવાવાળો પુરુષ પાંચે ક્રિયાઓથી ક્રિયાવાન થાય છે તેમ સમજવું.

“जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो तालफले निव्वत्तिए” तथा જે જીવોના શરીરથી તે તાડકળ બન્યું હોય અર્થાત્ તે તે તાડકળની ઉત્પત્તિ થઈ હોય “ते वि ण जीवा कायियाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा” તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તાડકળની ઉત્પત્તિમાં જીવોના શરીર બનાવવા રૂપ કારણ તો હોય છે.

મપિ કાચિકયાઘાઃ પચ્ચક્રિયાઃ સંલગ્નન્તિ અન્યજીવસંઘટ્ટનાદૌ પરમ્પરયા તેષાં નિમિત્તીભૂતત્વાત્ ।૨। ‘અહેળં મંતે’ અથ સ્વલુ ભદન્ત ! અથ અનન્તરમ્ તાલફલાનાં ચાલનાનન્તરમ્ ‘સે તાલફલે અપ્પણો ગુરુયત્તાએ’ તત્ તાલફલમ્ આત્મનો ગુરુકૃતયા ભારવત્તયા ‘જાવ પચ્ચોવયમાણે’ યાવત્ પ્રત્યવપતત્ સત્ અત્ર યાવત્પદેન ‘સંમારિક- તયા ગરુકસંમારિકૃતયા’ ઇત્યનયોગ્રહણં ભવતિ ‘જાઈં તત્થ પાણાઈં’ યે તત્ર પ્રાણાઃ તત્ર ભૂમ્પાદૌ સ્થિત્તાસ્તાન્ ‘જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ’ ‘જાવ’ યાવત્ અત્ર યાવત્પદેન ‘ભૂયાઈં જીવાઈં સત્તાઈં’ વિરાહેઈ, અભિહળઈ વટ્ટેઈ લેસેઈ, સંઘા- ણઈ, સંઘટ્ટેઈ, પરિતાવેઈ, કિલામેઈ, ઉવઢવેઈ, ઠાણાઓ ઠાળં સંકામેઈ’ ઇત્યેતેષાં

કરણીભૂત હુએ હૈં વે અન્ય જીવ કે સંઘટ્ટન આદિમેં પરમ્પરા સે નિમિત્તી- ભૂત હોતે હૈં । હસલિયે વે ભી કાચિકી આદિ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હુએ કહે ગયે. હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે પૂછતે હૈં—‘અહે ણં મંતે ! સે તાલફલે અપ્પણો- ગરુયત્તાએ જાવ પચ્ચોવયમાણે’ હે ભદન્ત ! વહ તાલ ફલ હિલાને કે વાદ યદિ અપને હી નિજ કે ભાર સે ડાલ સે ટૂટ પડતા હૈ તો—‘જાઈં તત્થ પાણાઈં જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ’ એસી સ્થિતિ મેં નીચે પડતે હી ડસકે દ્વારા જિતને ભી વહાં પ્રાણ યાવત્ જીવ હોતે હૈં વે સઘ જીવન સે રહિત હોતે હૈં ‘તએ ણં સે મંતે ! કહ્કિરિએ’ તો ડસ હિલાનેવાલે પુરુ- ષકો કિતની ક્રિયાએં લગતી હૈ ? હસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય એસા હૈ । તાલ પર ચઢકર યદિ કોઈ પુરુષ ડસકે ફલ કો હિલાતા હૈ ઓર હિલાને કે સાથ હી વહ ડસ વૃક્ષ સે અપને ભાર સે ટૂટકર નીચે જમીન પર પડ જાતા હૈ—તો વહ પડતે હી ડસ જમીન પર કિ જહાં વહ પડા હૈ વહાં રહે હુએ યાવત્પદ સે ગૃહીત ‘ભૂયાઈં’ ભૂતોં કો ‘જીવાઈં’ જીવોં કો ‘સત્તાઈં’

જેથી જેના શરીર તેમાં કારણુ ભૂત થયા છે. તેઓ અન્ય જીવના સંગઠ્ઠન વિગેરેમાં પરંપરાથી નિનિત્તરૂપ હોય છે. જેથી તેઓ પણ કાચીકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “અહે ણં મંતે ! સે તાલફલે અપ્પણો ગરુયત્તાએ જાવ પચ્ચોવયમાણે” હે ભગવન્ ! તે તાડફળ હલાવ્યા પછી જો તે પોતાના જ ભારથી ટૂટી પડે તો “જાઈં તત્થ પાણાઈં જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ” એવી સ્થિતિમાં નીચે પડતાં જ તેના દ્વારા ત્યાં જેટલાં પ્રાણિયો યાવત્ જીવ હોય છે. તે બધા જ જીવન વગરના બને છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. “તએ ણં સે મંતે કહ્કિરિએ” તો હે ભગવન્ ! તે હડાવવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ પ્રશ્ન પૂછવાનો ભાવ એ છે કે—તાડ પર ચઢીને જો કોઈ પુરુષ તેના ફળને હલાવે છે અને હલાવતાં જ તે ફળ તે વૃક્ષ પરથી પોતાના ભારથી જમીન પર તૂટી પડે તો જ્યાં તે પડે છે તે જમીન પર રહેલા અહિં યાવત્પદથી “ભૂયાઈં”

સંગ્રહો ભવતિ । ‘જીવિયાઓ વવરોવેઈ’ ભૂતાનિ જીવાઃ સત્ત્વાઃ, તાન્ વિરાધયતિ, અભિહન્તિ વર્તયતિ, શ્લેષયતિ, સંઘાતયતિ, સંઘટ્ટયતિ, પરિતાપયતિ ક્લામયતિ ઉપદ્રવતિ, સ્થાનાત્સ્થાનાન્તરં સંક્રામયતિ, જીવિતાદ વ્યપરોપયતિ । તન્ન પ્રાણાઃ દ્વીન્દ્રિયાદારભ્ય ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તાઃ, ભૂતાનિ અભૂવન્ ભવન્તિ ભવિષ્યન્તીતિ ભૂતાનિ વનસ્પતયઃ જીવાઃ અજીવિષુઃ, જીવન્તિ જીવિષ્યન્તીતિ જીવાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ સત્ત્વાઃ સત્તાવન્તઃ-પૃથિવ્યાદયઃ, ઉક્તશ્ચ-

‘પ્રાણાઃ દ્વિત્રિચતુઃ પ્રોક્તાઃ, ભૂતાનિ તરવઃ સ્મૃતાઃ ।

જીવાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ શેષાઃ સત્ત્વા ઉદીરિતાઃ ॥૧૧॥

સત્ત્વોં કો ‘વિરાહેઈ અભિહ્ણઈ, વટ્ટેઈ, દેસેઈ, સંઘાણઈ, સંઘટ્ટેઈ, પરિતાવેઈ કિલામેઈ, ઉવદ્વેઈ, ઠાણાંજો ઠાણં સંક્રામેઈ’ વિરાધિત કરતા હૈ, અપની ઓર આતે હુઈ ઉન્હેં ગિરા દેતા હૈ, ઉનકે શરીર મેં સંકોચ કર દેતા હૈ, અપને સાથ ઉન્હેં સંલગ્ન કરતા હૈ, આપસ મેં અપને ઓર ઉનકે શરીર સે ટકરાતા હૈ, ઉન્હેં સ્પર્શ કરતા હૈ પીડિત કરતા હૈ, મારણાન્તિક આદિ સમુદ્ધાત કી દશા મેં ઉન્હેં પહુંચા દેતા હૈ, ઇક સ્થાન સે દૂસરે સ્થાન પર કર દેતા હૈ, ઓર તો કયા વહ ઉન્હેં અપને પદારે જીવન સે બી રહિત કર દેતા હૈ । ઇસ સ્વ સ્થિતિ કા નિમિત્તકારણ ફલ કો હિલાનેવાલા વહ પુરુષ હૈ । અતઃ ઉસ પુરુષ કો કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈં ઇસા પ્રશ્ન ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પૂછા હૈ ।

‘પ્રાણાઃ દ્વિત્રિચતુઃ પ્રોક્તા, ભૂતાનિ તરવઃ સ્મૃતા,

જીવાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ શેષાઃ સત્ત્વા ઉદીરિતાઃ’

ભૂતાને “જીવાઈ” વનસ્પતિ જીવોને પંચેન્દ્રિયોને “સત્તાઈ” સત્ત્વોને પૃથ્વીઅપ્ વિરાહ્ અભિહ્ણઈ, વટ્ટેઈ, દેસેઈ, સંઘટ્ટેઈ, પરિતાવેઈ, કિલામેઈ, ઉવદ્વેઈ, ઠાણાંજો ઠાણં સંક્રામેઈ” વિરાધિત કરે છે. પોતાના તરફ આવતા તેઓને પાડી દે છે, તેઓના શરીરમાં સંકોચ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પોતાની સાથે તેને ટકરાવે છે. અર્થાત્ પોતાની સાથે અથડાવે છે, તેને સ્પર્શે છે. પીડિત કરે છે, મારણાન્તિક વિગેરે સમુદ્ધાતવાળી દશામાં તેમને પહોંચાડે છે. એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને મૂકી દે છે, બીજું તો શું પણ તેઓને પોતાના પ્યારા પ્રાણથી પણ છોડાવી દે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. આ તમામનું નિમિત્ત કલને હલાવનાર પુરુષ છે. જેથી તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ રીતનો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન છે.

“પ્રાણાઃ દ્વિત્રિચતુઃ પ્રોક્તા, ભૂતાનિ તરવઃ સ્મૃતાઃ,

જીવાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ, શેષાઃ સત્ત્વાઃ ઉદીરિતાઃ ॥

इति तान् विराधयति-तेषां विराधनं करोति अभिहन्ति-अभिमुखं समागच्छतो जीवान् पातयति वर्त्तयति-वर्तुलां करोति शरीरसंकोचापादनात्, श्लेषयति-आत्मनि संलग्नान् करोति, संघातयति परस्परं स्वपरगात्रैः संहतान् करोति, संघट्टयति ईषत् स्पृशति, परितापयति-सर्वथा पीडयति, क्लामयति-मारणान्तिकादि समुद्रातं नयति, स्थानात्स्थानं संक्रामयति एकस्थानाद् द्वितीयं स्थानं नयति, किं पुनरधिकेन जीविताद् व्यपरोपयति-जीवना पि पृथक्करोति 'तद् गं मंते ! से पुरिसे कइ किरिए' ततः खलु स पुरुषः कतिक्रियः एतादृशः पुरुषः कतिक्रियाभिः स्पृष्टो भवति इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च गं से पुरिसे तालफले अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ' यावत् च खलु स पुरुषः तालवृक्षं प्रचालयति तस्य प्रचालने सति तत् तालफलमात्मनो गुरुकतया यावत् व्यपरोपयति जीविताद् व्यपरोपयति अत्र यावत्पदेन पूर्वोक्तानि 'प्राणाः भूतानि जीवाः सत्त्वाः' इत्याधारभ्य 'जीवितात्' इति पर्यन्तानि पदानि संग्राह्याणि । 'जावं च गं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढे' तावत् च

हस कथन के अनुसार जीव शब्द से पञ्चेन्द्रिय प्राणि, प्राणशब्द से द्विन्द्रिय और चार इन्द्रियजीव, एवं भूत से वनस्पति ली गई हैं इनसे अवशिष्ट पृथ्वी, पाणी अग्नि और वायु ये सत्त्व पद से गृहीत हुए हैं । इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा । जावं च गं से पुरिसे ताल फले अप्पणोगुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ' हे गौतम ! ताल पर चढ़ा हुआ वह पुरुष उस वृक्ष को या फल को हिलाता है और वह फल अपने ही भार से टूटकर प्राण, भूत, जीव, सत्त्व इनको यावत् जीवित से रहित कर देता है तो उस हिलानेवाले पुरुष को प्राणातिपात क्रिया के सिवाय शेष चार क्रियाएँ लगती हैं । प्राणातिपात क्रिया उसे इसलिये नहीं लगती है

પ્રાણશબ્દથી એ ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો, તથા ભૂત શબ્દથી વનસ્પતિ, અને જીવ શબ્દથી પંચેન્દ્રિય પ્રાણી અને સત્ત્વ શબ્દથી તે શિવાયના બાકીના એટલે કે પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ અને વાયુકાયિકજીવોનું ગ્રહણ થયા છે.

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! જાવં ચ ગં સે પુરિસે તાલફલે અપ્પણો ગુરુયત્તાએ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ” હે ગૌતમ તાલવૃક્ષ પર ચઢેલા પુરુષ તે તાલવૃક્ષને કે તેના ફળને હલાવે અને તે ફળ પોતાના જ ભારથી તૂટીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, અને સત્ત્વ એ બધાને યાવત્ પોતાના જીવનથી છોડાવે છે. અર્થાત્ ભારી નાખે છે તો એ સ્થિતિમાં હલાવવાવાળા પુરુષને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા શિવાયની બાકીની કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદેશિકી અને પારિતાપનિકી એ ચાર ક્રિયાઓ લાગે છે.

खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः यदा स पुरुषः तालं प्रकम्पयति ततस्तत्फलं स्वकीयभारेणाधः पतति तथा तद् द्वारा अन्य जीवानां प्राणातिपातो भवेत् तत्र तस्य पुरुषस्य तालवृक्षप्रचालयितुः कायिक्यादि यावत् चतस्रः क्रियाः प्राणातिपातवर्जिता भवन्ति, यतोऽत्र फलपतनेन यो हि जीवानां प्राणातिपातो जातः तत्र तालवृक्षप्रचालयितुः पुरुषस्य साक्षात् कारणत्वं न भवति अतस्तस्य पुरुषस्य प्राणातिपातवर्जिताश्चतस्र एव क्रिया भवन्ति इति भावः । ३। 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो ताळे निव्वत्तिए' एवमपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालः तालवृक्षो निर्वर्तितः संपन्नः 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः तालवृक्षनिष्पादका जीवाः तालफलपतन-जनितप्राणातिपातं प्रति साक्षात्कारणत्वाभावेन चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्तीति भावः । ४। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो तालफले निव्वत्तिए' येषामपि

કી વહ ઉન સત્ત્વાદિકોં કે પ્રાણવ્યપરોપણાદિક મેં સાક્ષાત્ કારણ નહીં હૈ । સાક્ષાત્ કારણ તો ફલ કા પતન હી હૈ । અતઃ ઉસ પ્રચાલયિતા પુરુષ કો કાયિકી આદિ ૪ ક્રિયાઈ હી લગતી હૈ એસા કહા હૈ ૩ । 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલે નિવ્વત્તિએ તે વિ ણં જીવા કાઈયાએ જાવ ચઉહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા' તથા-એસા જો કહા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ-જિન જીવોં કે શરીર સે વહ તાલવૃક્ષ નિષ્પન્ન હુઆ હૈ વે જીવ ભી પ્રાણાતિપાતક્રિયા કે સિવાય કાયિક્યાદિ ચાર ક્રિયાઓં વાલે હી હૈ । વ્યોંકિ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં ઉન જીવોં કા ભી સાક્ષાત્ વ્યાપાર નહીં હૈ । ઉસમેં સાક્ષાત્ વ્યાપારશાલી તો ફલકા પતન હી હૈ ૪ તથા 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલફલે નિવ્વત્તિએ તે વિ ણં જીવા

પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ન લાગવાનું કારણ એ છે કે તે પુરુષ તે સત્ત્વાદિક ઉપેના પ્રાણ છોડાવવામાં સાક્ષાત્ કારણરૂપ નથી. તેનું સાક્ષાત્ કારણ તો ક્ષણનું પડવું તેજ છે જેથી તે ક્ષણને હલાવનાર પુરુષને કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓ લાગે છે. એમ કહ્યું છે. "જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલે નિવ્વત્તિએ તે વિ ણં જીવા કાઈયાએ જાવ ચઉહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા" જે ઉપેના શરીરથી તે તાલવૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું છે, તે જીવ પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા સિવાય કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓ વાળા જ હોય છે. કેમકે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તે ઉપેના પણ પ્રત્યક્ષ વ્યાપાર હોતો નથી. તેમાં પ્રત્યક્ષ કારણ તો ક્ષણનું પડવું એજ છે. "જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલે નિવ્વત્તિએ

સ્વલુ જીવાનાં શરીરેપ્સ્તાલફલં નિર્વર્તિતમ્-નિષ્પન્નીકૃતમભૂદિતિ, 'તે વિ ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા' તેડપિ સ્વલુ જીવાઃ કાર્યિકયાદિ યાવત્ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટાઃ યેપાં જીવાવયવૈસ્તાલફલં નિર્વર્તિતં તાલફલેન પતતા આકાશાઘધિકરણકાઃ જીવા વિનાશિતાઃ તાદશતાલફલનિર્વર્તકજીવાનાં પ્રાણાતિપાતાશ્ચપશ્ચમઃક્રિયાકારણાત્ તદ્વ્યાપ્તા અન્યાશ્ચતસ્રોડપિ ક્રિયાઃ અભૂવન્ ઇતિ પશ્ચક્રિયાવન્તો ભવન્તિ તે જીવાઃ યતઃ તાલપતનેન પ્રાણાતિપાતો જાત ઇતિ તાદશપ્રાણાતિપાતં પ્રતિ તાદશજીવાનાં સાક્ષાત્કારણત્વસ્ય વિચમાન-ત્વાત્તે જીવા ભવન્તિ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટા ઇતિ । લોકેડપિ સાક્ષાન્મારયિતુ-રેવ પ્રાણદણ્ડો ભવતિ, પ્રેરકાદેસ્તુ કારાગારાદિરેવ ન તુ પ્રાણદણ્ડઃ । ૫। 'જે વિ ય સે જીવા અહે વીસસાણ પચોવયમાણસ્સ ઊગ્ગહે વટંતિ' યેડપિ ચ તે જીવા

કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરીયાહિં પુટ્ટા' એસા જો કહા ગયા હૈ કિ જિન જીવોં કે શરીર સે વહ તાલ ફલ નિષ્પન્ન હુમા હૈ-સો હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જહાં પંચમી ક્રિયા હોતી હૈ વહાં શેષ ચાર ક્રિયાઈ અવશ્ય હોતી હૈ-અતઃ કારણાત્-ગિરનેવાલે તાલફલ સે જમીન પર રહે હુણ સત્ત્વાદિક ગિરકર જવ પ્રાણાદિ સે રહિત કર દિયે તો જિન જીવોં કે અવયવોં મેં મિલકર હસ તાલ ફલ કી નિષ્પત્તિ કી હૈ, હન જીવોં કા ભી પ્રાણાતિપાતાદિક પાંચ ક્રિયાઈ લગતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । લોક મેં ભી સાક્ષાત્ મારનેવાલે કો પ્રાણદણ્ડ હોતા હૈ તથા હસે પ્રેરના દેનેવાલો કો ભી કારાવાસાદિરૂપ દણ્ડ હોતા હૈ । મલે હી પ્રાણ દણ્ડ ન હો પર દણ્ડતો અવશ્ય મિલતા હી હૈ । હસી પ્રકાર સે ઘર્હા પર ભી જાનના ચાહિયે । ૫ 'જે વિ ય સે જીવા અહે વીસસાણ

તે વિ ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા" જે જીવોના શરીરથી તે તાડ ક્ષણ પેદા થયું છે વિગેરે તો તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે-જ્યાં પાંચમી ક્રિયા પ્રાણાતિપાતિકી થાય છે ત્યાં બાકીની કાયિકી વિગેરે આદે ક્રિયા એા થાય છે જ આ કારણથી પડવાવાળા તાડક્ષણથી જમીન પર રહેલા સત્ત્વાદિને પાડિને જ્યારે પ્રાણ વગરના કરી દીધા તો જે જીવોના અવયવો એ મળીને તે તાડક્ષણ પેદા કર્યું છે, તે જીવોને પણ પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાએ લાગે છે. તેમ સમજવું. લોકમાં પણ પ્રત્યક્ષ મારનારને જ પ્રાણાન્તદન્ડ થાય છે. અને તેને પ્રેરણા આપનાર વિગેરે મદદરૂપ ધનારને જેલ વિ. રૂપ શિક્ષા થાય છે. ભલે પ્રાણદન્ડ ન હોય પણ દન્ડ તો તેને જરૂર મળે જ છે. એજ રીતે આહ્યાં પણ સમજવું. "જે વિ ય સે જીવા

અથઃ વિસ્રસયા વિસ્રસા સ્વભાવઃ તથા ચ વિસ્રસયા સ્વભાવત્ એવ પ્રત્યવપતતઃ
 ફઝસ્ય ઉપગ્રહમ્વદેન અન્ન પાતને પ્રેરણમ્ ઉપગ્રહે પ્રેરણે વર્તન્તે 'તે વિ ણં જીવા
 કાઙ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા' તેઽપિ ચ સ્વલુ જીવાઃ કાયિકયાદિ
 યાદત્ પચ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટાઃ તથા વૃક્ષાત્પતતઃ ફઝસ્ય પતનમાર્ગે યદિ સ્તમ્ભ
 સ્થાણુપશ્રુતિ યદ્વેત્ તસ્યાઽઽસ્ફાલનેન તત્ફલં રદ્ધુ દૂરં પતેત્ તદા તદુપગ્રાહક
 જીવા અપિ પચ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટા મરન્તિ પ્રાણાતિપાતં પ્રતિ તેષાં સાક્ષાદેવ
 કારણત્વાત્ ॥૬॥ ઇતિ તાલફલપાશ્રિત્ય ષટ્ સ્થાનાનિ ૬ । તાનિ ચ યથા ચાલક
 પુરુષઃ ૧; તાલફલ નિર્વર્તક જીવાઃ ૨, સ્વગુરુકતયા ફઝપતને પુરુષ ક્રિયા ૩,

પચ્ચોઽયમાણસ્વ ઝગાહે વટ્ટંતિ તે વિ ય ણં જીવા કાઙ્યાણ જાવ પંચહિં
 કિરિયાહિં પુટ્ટા' તથા વૃક્ષ સે ગિરે હુણ્ણ ઉસ ફલ કો જો અપને ડપર સે
 ઉચટાકર દૂર ગિરા દેતા હૈ-એસા વહ ઉપગ્રાહક જીવ મી પ્રાણાતિપાત
 ક્રિયા મેં સાક્ષાત્કારણ હોને સે પ્રાણાતિપાતાદિ પાંચ ક્રિયાઓંવાલા હોતા
 હૈ-તાત્પર્ય્ હસ કા એસા હૈ કિ તાલફલ કે પતન માર્ગે મેં યદિ સ્તમ્ભ,
 સ્થાણુ વગૈરહ હો તો ગિરતા હુઆ વહ તાલ ફલ પહિલે ઉન પર ગિરતા
 હૈ ઓર ફિર ઉનસે ઓટ રાકર આગે દૂરી પર જાકર ગિર જાતા હૈ ।
 એસી અવસ્થા મેં ઉસ દૂર કે સ્થાન પર રહે હુણ્ણ પ્રાણાદિકોં કા ઉસકે
 પતન સે નાશ હોતા હૈ । હસ નાશ મેં સાક્ષાત્કારણ જૈસા વહ
 તાલ ફલ હૈ હસી પ્રકાર સે અપને ડપર સે ઉચટાને વાલે વે સ્તમ્ભ
 સ્થાણુ આદિ મી હૈ-અતઃ વે મી (ઉપગ્રાહક જીવ મી) પ્રાણાતિપાત
 આદિ પાંચ ક્રિયાઓંવાલે હૈ । હસ પ્રકાર સે તાલ ફલ કો આશ્રિત

અહે વીસસાણ પચ્ચોઽયમાણસ્વ ઝગાહે વટ્ટંતિ તે વિ ય ણં જીવા કાઙ્યાણ
 જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા" તથા વૃક્ષ પરથી પડેલા તે ફળને
 કે જે ચોતાના પર પછડાવીને દૂર પાડી દે છે તેવા તે ઉપગ્રાહક
 જીવો પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં સાક્ષાત્કારણ હોવાથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે
 પાંચે ક્રિયાઓના ડોય છે. આ કથનનુ તાત્પર્ય એવું છે કે તાડફળના
 પડવાના માર્ગમાં જે સ્તંભ (થાંભડો) સ્થાણું (ડુંકું) વિગેરે આવે તો
 પડતું એવું તે તાડફળ પડેલા તેના પર પછડાઈ છે, અને તે પછી તેનાથી
 પછડાઈને દૂર બધ પડે છે. એ સ્થિતિમાં તે દૂરના સ્થાન પર રહેલા
 જીવોના પ્રાણાદિકેનો નાશ થાય છે. તે પ્રાણાદિકેના નાશમાં પ્રત્યક્ષ કારણ
 જેમ તે તાડફળ છે. તેજ રીતે ચોતાના પરથી ઉછાળવાવાળા તે સ્તંભ,
 થાણું વિગેરે પણ છે જેથી તે ઉપગ્રાહક જીવ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે
 પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. આ રીતે તાડફળને ઉદેશીને આ છ સ્થાન કહ્યા

અત્રૈવ તાલવૃક્ષનિર્વર્તકજીવાઃ ૪, અત્રૈવ ફલનિર્વર્તકજીવાઃ ૫, ઉપગ્રાહકજીવાઃ ૬ । એવં મૂલાદિદ્વારેણાપિ વાચ્યાનિ, તાન્યેવ, દર્શયિતુમાહ—‘પુરિસે ણં મંતે !’
 ઇત્યાદિ । ‘પુરિસે ણં મંતે !’ પુરુષઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સ્વલ્લસ મૂલં પચાલેમાણે
 વા’ વૃક્ષસ્ય મૂલં પ્રચાલયન્ વા ‘પવાડેમાણે વા’ અધઃ પ્રપાતયન્ વા, ‘કહ કિરિયે’
 કતિક્રિયાઃ ? યઃ સ્વલુ વૃક્ષસ્ય મૂલં કમ્પયતિ અધઃ પાતયતિ તસ્ય કતિ ક્રિયા
 ભવન્તિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
 ‘જાવં ચ ણં સે પુરિસે સ્વલ્લસ મૂલં પચાલેઃ વા પવાડેઃ વા’ યાવત્ ચ સ્વલુ સ
 પુરુષો વૃક્ષસ્ય મૂલં પ્રચાલયતિ વા પ્રપાતયતિ વા ‘તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ
 જાવ પંચહિં કિરિયાહિ પુટ્ટે’ તાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ કાયિકયાદિપશ્ચમ્નિઃ

કરકે ચે ૬ સ્થાન કહે હૈ—એક ચાલક પુરુષ, ૨ તાલ ફલ નિર્વર્તક
 અનેક જીવ, ૩ ગિરને કે પ્રતિફલ કી ગુરુતા કો લેકર પુરુષ ક્રિયા ૪
 તાલવૃક્ષ નિર્વર્તક અનેક જીવ, ૫ ફલનિર્વર્તક અનેક જીવ ઓર ઉપ-
 ગ્રાહક જીવ ૬ । હસી પ્રકાર સે મૂલાદિ દ્વાર મી કહલેના ચાહિયે—હસી
 વાત કો સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરકે દિસલાતે હૈ ‘પુરિસે ણં મંતે ! સ્વલ્લસ
 મૂલં પચાલેમાણે વા પવાડેમાણે વા કહકિરિયે’ હનમેં ગૌતમને પ્રમુ સે
 એસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત ! કોઈ પુરુષ યદિ વૃક્ષકે મૂલ કો હિલાવે અથવા
 ઉસે ગિરાવે તો વહ પુરુષ કિતની ક્રિયાઓવાલા હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર
 મેં પ્રમુને કહા—‘ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે સ્વલ્લસ મૂલં પચાલેઃ
 વા, પવાડેઃ વા’ હે ગૌતમ ! જો પુરુષ વૃક્ષ કે મૂલ કો હિલાતા હૈ,
 અથવા ઉસે ચલતા હૈ ‘તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિ-
 યાહિં પુટ્ટે’ વહ પુરુષ કાયિક આદિ પાંચ ક્રિયાઓ સે સ્પષ્ટ હોતા હૈ । ૧’

છે. હલાવનાર પુરુષ (૧) તાલવૃક્ષને નિર્વર્તક અનેક જીવ (૨) પડવાવાળા
 વૃક્ષની ગુરુતાને લઈને પુરુષને લાગતી ક્રિયા (૩) તાલ વૃક્ષ નિર્વર્તક અનેક
 જીવ (૪) વૃક્ષ નિર્વર્તક અનેક જીવ (૫) અને ઉપગ્રાહક જીવ (૬) આજ રીતે
 મૂળ વગેરેના વિષયમાં પણ સમજવું, એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્ર-
 કાર કહે છે, કે “પુરિસે ણ મંતે ! સ્વલ્લસ મૂલ પચાલેમાણે વા, પવાડે માણે વા
 કહકિરિયે” આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રમુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! કોઈ
 પુરુષ જો વૃક્ષના મૂળને હલાવે અથવા તેને પાડે તો તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા
 વાળો થાય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રમુ કહે છે કે, “ગોયમા જાવં ચ ણં સે
 પુરિસે સ્વલ્લસ મૂલં પચાલેઃ વા પવાડેઃ વા” હે ગૌતમ જે પુરુષ આડના મૂળને
 હલાવે અથવા તેને પાડે “તાવ ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિ
 યાહિં પુટ્ટે” તે પુરુષ કાયિકી વિગરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પષ્ટ થાય છે. તે પાંચે

ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ ૧ । ‘જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિંતો મૂલે નિવ્વત્તિ’ એવા-
મપિ ચ खलु जीवानां शरीरेभ्यो मूलं निवृत्तितम् ‘ते वि णं जीवा काइयाए
जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा’ तेऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् पञ्चभिः
क्रियाभिः स्पृष्टाः यत् एतेषां विराधना निमित्तभावस्य बहुतरत्वात् २ । ‘अहे णं
भंते ।’ अथ खलु भदन्त । ‘से मूले अप्पणो गरुयत्ताए’ तन्मूलमात्मनो गुरु-
कतया ‘जाव जीवियाओ ववरोवेइ’ यावत् जीवितात् व्यपरोपयति, अत्र यावत्प-
देन सम्मारिकत्वगुरुकसम्मारिकत्वयोः ग्रहणं भवति तथा मूलं प्रत्यवपत्तत् ये
तत्र प्राणभूतजीवसत्त्वास्तान् विराधयति, इत्यारभ्य ‘स्थानात्स्थानं संक्रामयति’
इति पर्यन्तपदानां ग्रहणं भवति । ततश्च तन्मूलं प्रचालनानन्तरं स्वभारेण प्रचलत्
प्रपत्तद् वाऽन्यान् तद्देशस्थितान् जीवान् जीविताद् व्यपरोपयति विनाशयति
इत्यर्थः ‘तओ णं भंते । से पुरिसे’ ततः खलु भदन्त ! स पुरुषः यस्य व्यापारेण

‘ऐसा क्यों’ होता है इसका उत्तर पीछे लिखा जा चुका है । इसी प्रकार
से ‘जैसे पिय णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्ति’ जाव बीए
निव्वत्ति’ जिन जीवों के शरीर से वह बना है ‘ते वि णं जीवा काइ
याए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा’ वे भी जीव कायिक आदि पांच
क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं । क्योंकि ये भी विराधना में निमित्त होते
हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘अहे णं भंते ! से मूले अप्पणो
गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ, हे भदन्त ! वह मूल अपने स्वतः
के भार से नीचे जमीन पर गिर पड़ता है और जिस जगह वह गिरा
है वहां के प्राण भूत, जीव, सत्त्व इनकी वह विराधना कर देता है
यावत् उन्हें एक स्थान से दूसरे स्थान में पटक देता है-तो इस स्थिति
में ‘तओ णं भंते ! से पुरिसे कह किरिए’ हे भदन्त ! वह पुरुष कितनी

ક્રિયાઓથી ઠઈ રીતે સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે બાળત ફળ ના પડવા વિગેરે રૂપે
પહેલા વર્ણુન કર્યું છે તે પ્રમાણે સમજી લેવું. એજ રીતે “જેસિં પિ ય ણં
સરીરેહિંતો મૂલે નિવત્તિ” એ જીવોના શરીરથી મૂળ બન્યા હોય “તે વિ ણં
જીવા કાઈયાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા” તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે
ક્રિયાવાળા થાય છે કેમ કે તે જીવો પણ પ્રાણાતિપાતમાં નિમિત્તરૂપ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “અહે ણં ભંતે ! સે મૂલે
અપ્પણો ગરુયત્તાએ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ” હે ભગવન્ તે મૂળ પોતાના જ
ભારથી નીચે જમીન પર ખરી પડે અને જે જગ્યાના ઉપર પડે ત્યાંના પ્રાણ
ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની વિરાધના કરે છે. યાવત્ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને
પછાડે છે, તો તે સ્થિતિમાં “તઓ ણં ભંતે ! સે પુરિસે કહ કિરિએ” હે

મૂલસ્ય ચલનં પ્રપાતો વા જાતઃ પ્રચલતા પ્રપતતા વા મૂલેન તદ્દેશસ્થિતજીવા-
ન્તરાણાં પ્રાણાતિપાતો જાતઃ સ પુરુષ इत्यर्थः, વૃક્ષમૂલપ્રકંપકપુરુષ એવં 'સે
પુરિસે' इत्यनेन ગૃહીતો ભવતિ, 'કઙ્કિરિણે' કતિક્રિયઃ ? । મગવાનાર્હ-
'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જાવં ચ ણં સે મૂલે અપ્પણો જાવ
વવરોવેહ' યાવત્ ચ खलु तन्मूलम् आत्मनो यावत् व्यपरोपयति, અત્ર ચાત્પદેન
'ગરુપત્તાણ સંમારિયત્તાણ ગુરુપસંમારિયત્તાણ પચ્ચોવયમાણે જાહં તત્થ પાણાહં
જાવ જીવિયાપ્રો' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति, પ્રપતત્ તન્મૂલં સ્વગુરુકતયા તત્ર
સ્થિતાન્ અન્યાન્ જીવાન્ વિનાશયતીત્યર્થઃ 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ
ચઙ્કિં કિરિયાહિં પુઢે' તાવત્ ચ खलु स पुरुषः कार्षिक्या यावत् चतसृभिः
ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ તથા ચ यस્ય પુરુષસ્ય વ્યાપારેણ પ્રચલતા મૂલેન જીવાન્તરાણાં
પ્રાણાતિપાતો જાતસ્તાવત્ સ પુરુષઃ ચતુઃક્રિયાવાન્ ભવતિ પ્રાણાતિપાતે તસ્ય સાક્ષા-

ક્રિયાઓ દ્વારા સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ ? તાત્પર્ય હસ પ્રશ્ન કા એસા હૈ કિ કોઈ
પુરુષ વૃક્ષ કે મૂલ કો હિલાતા હૈ ઔર વહ મૂલ હિલતે ૨ હી ભાર સે નીચે
જમીન પર ઢૂટકર ગિર પડતા હૈ-એસી હાલત મેં ઉસસે વહાં રહે હુણ
પ્રાણભૂતાદિ જીવ વિરાધિત આદિ અવસ્થાવાલે હો જાતે હૈ-અતઃ હસ
અવસ્થા મેં વહ પુરુષ કિતની ક્રિયાઓ વાલા હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં
પ્રશ્ન કહતે હૈ- 'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે મૂલે અપ્પણો જાવ વવરોવેહ' હે
ગૌતમ ! પુરુષ દ્વારા હિલાયા ગયા વહ મૂલ અપને હી ભાર સે જબ ગિર-
જાતા હૈ ઔર જહાં વહ ગિરા હૈ વહાં કે પ્રાણાદિજીવોં કી વહ વિરાધના
આદિ કર દેતા હૈ 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે ચઙ્કિં કિરિયાહિં પુઢે' તો હસ
સ્થિતિ મેં ઉસ મૂલ કા હિલાનેવાલા વહ પુરુષ કાર્યિકી આદિ ચાર
ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ । પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં વહ સાક્ષાત્કારણ

ભગવન્ ! તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાળો થાય છે. આ પ્રશ્નનો હેતુ એ છે કે
કોઈ પુરુષ વૃક્ષના મૂળને હલાવે અને તે મૂળ હલતા હલતાં જ ભારથી જમીન
પર તૂટી પડે એ સ્થિતિમાં તેનાથી ત્યાં રહેલા પ્રાણુ, ભૂત, છવ પ્રાણુથી છૂટી
નય છે. જેથી આ સ્થિતિમાં તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે "ગોયમા જાવંચ ણં સે મૂલે અપ્પણો જાવ વવરોવેહ"
હે ગૌતમ પુરુષ દ્વારા હલાવાયેલું તે મૂળ પોતાના ભારથી પડી નય છે
અને તે જ્યાં પડ્યું હોય ત્યાંના છવોને પ્રાણુથી છોડાવવા વિગેરે કરે છે.
"તાવં ચ ણં સે પુરિસે ચઙ્કિં કિરિયાહિં પુઢે" એ સ્થિતિમાં મૂળને હલા-
વવાવાળો તે પુરુષ કાર્યિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કારણ કે
પ્રાણાતિપાત કરવામાં તે પુરુષ પ્રત્યક્ષ કારણ રૂપ હોતો નથી. તેમાં સાક્ષાત્

ત્રિમિત્ત્વાભાવાત્ ૩ । ‘જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે જાવ વીણ નિવ્વત્તિણ’
 યેપામપિ ચ खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो यावद् बीजं निर्वर्तितम्: ‘ते वि
 णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा’ तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या
 यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टा, ते तालवृक्षनिर्वर्तका जीवाः कायिक्या यावत्
 चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति इत्यर्थः, वृक्षस्य परंपरया कारणत्वात् चतस्रः
 क्रियाः ४ । ‘जैसिं पि यणं जीवाणं सरीरेंहिंतो मूले निव्वत्तिण’ येषामपि च खलु
 जीवानां शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्तितम् ‘ते वि णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं
 किरियाहिं पुट्ठा’ तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः
 मूलस्य साक्षात्कारणत्वात् ५ । ‘जे वि णं से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमा-
 णस्स उवग्गहे वट्ठंति’ ये ऽपि खलु जीवाः अधो विस्ससया प्रत्यवपततः उपग्रहे

नहीं बनता है । साक्षात् कारण तो उसमें वह मूल ही है कि जो वहां उन
 पर गिर कर उनका विराधक हुआ है । ३ ‘जैसिं पि णं जीवाणं सरीरे
 हिंतो कंदे निव्वत्तिण जाव वीए णिव्वत्तिण’ तथा जिन जीवों के शरीरों
 से वह कन्द यावत् बीज निर्वर्तित हुआ है । ‘ते वि णं जीवा काइयाए
 जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा’ वे भी जीव कायिक आदि चार क्रियाओं
 से स्पृष्ट होते हैं । क्योंकि वृक्ष परम्परा से कारण है । ४ ‘जे सिं पि य
 णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिण’ जिन जीवों के शरीरों से मूल
 निर्वर्तित हुआ है । ‘ते वि य णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं किरियाहिं
 पुट्ठा’ वे जीव भी कायिकी आदि पांचों क्रियाओं से स्पृष्ट हैं, क्योंकि
 जीवों की विराधना में मूल साक्षात्कारण है । ५ ‘जे वि य णं से जीवा अहे
 वीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति’ तथा -जो जीव उस मूल के

કારણુ તે તે મૂળ જ છે. કે જેણે ત્યાં પડિને તેણેને પ્રાણથી છોડાવ્યા
 છે. “જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે જાવ વીણ નિવ્વત્તિણ” તથા જે
 જીવેના શરીરથી તે કંદ યાવત્ બીજ બન્યું હોય “તે વિ ણં જીવા કાઈયાએ
 જાવ ચઉહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા” તે જીવે પણ કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ
 થાય છે. કારણુ કે વૃક્ષ પરંપરા કારણુ છે. (૪) “જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિંતો
 મૂલે નિવ્વત્તિણ” જે જીવેના શરીરથી મૂળ બન્યા હોય “તે વિ ય ણં જીવા
 કાયિયાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા” તે જીવે પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે
 ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તે જીવેને મારવામાં તે મૂળ જ સાક્ષાત્
 કારણુ છે. (૫) જે વિ ય સે જીવા અહે વીસસાએ પચ્ચોવયમાણસ્સ ઉવ-
 ગ્ગહે વટ્ઠંતિ” તેમજ જે જીવ તે મૂળના સ્વાભાવિક પડવાના કારણુમાં તેને

ઉપકારે પ્રેરણે હત્યર્થઃ વર્તન્તે 'તે વિ ણં જીવા કાશ્યાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા' તે ડપિ સ્થાણુસ્તમ્માદયસ્તેપાં જીવા અપિ સહાયકા પશ્ચાભિઃ ક્રિયાભિઃ ક્રિયાવન્તો મવન્તીત્યર્થઃ ૬ । 'પુરિસે ણં મંતે !' પુરુષઃ સ્વલુ મદન્ત । 'સ્વલુસ્સ કંદં પચાલે માણે કઢકિરિય' ?' વૃક્ષસ્ય કન્દં પ્રચાલયન્ પુરુષઃ કતિ-ક્રિયઃ ? । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જાવં ચ ણં સે પુરિસે કંદે પચાલેહ' યાવચ્ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ કન્દં પ્રચાલયતિ 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' તાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષો યાવત્ પશ્ચાભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ ૧ । 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિય' યેવામપિ ચ સ્વલુ જીવાનાં શરીરેભ્યઃ કન્દો નિર્વર્તિતઃ 'તે વિ ણં જીવાઃ પંચહિં

સ્વભાવતઃ ગિરનેકે માર્ગ મેં ઉસે સહાયકમ્ભૂત હોતે હૈં વે જીવ મી પાંચો' હી ક્રિયાઓ' સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ મૂલ કે ગિરને કે માર્ગ મેં સ્થાણુ સ્તમ્મ આદિ કે જીવ મી ઉસે સહાયક હો તો વે મી પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચ ક્રિયાઓ' સે યુક્ત હોતે માને ગયે હૈં । ૬

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'પુરિસે ણં મંતે ! સ્વલુસ્સ કંદં પચાલે માણે કઢકિરિય' હે મદન્ત ! વૃક્ષ કે કન્દ કો ચલાનેવાલા—હિલાનેવાલા—પુરુષ કિતની ક્રિયાઓવાલા હોતા હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે કંદે પચાલેહ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટં' હે ગૌતમ ! કન્દ કો હિલાનેવાલા વહ પુરુષ પ્રાણાતિ-પાત આદિ પાંચ ક્રિયાવાલા હોતા । ૧ 'જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરે-હિંતો કંદે નિવ્વત્તિય તથા જિન જીવો' કે શરીર સે વહ

પડવામાં સહાયરૂપ થાય છે. તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. ડહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે મૂળને પડવાના માર્ગમાં સ્થાણુ, સ્તંભ વિગેરેના જીવો પણ તેને પડવામાં સહાય રૂપ હોય તો તેઓ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે. (૬) હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે. કે "પુરિસે ણં મંતે ! સ્વલુસ્સ કંદં-પચાલેમ.ણે કઢકિરિય" હે લગવન્ ! વૃક્ષના કંદને હલાવવાવાળો પુરુષ કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ડહે છે કે "ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે કંદં પચાલેહ" હે ગૌતમ કંદ—સુરણુ વિગેરેને હલાવવાવાળો તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાવાળો થાય છે. ૧, "જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિય" તથા જે જીવોના શરીરથી તે કંદ (સુરણુ વ.) બન્ધુ હોય 'તે વિ ણં

નિમિત્તત્વામાશાત્ ૩ । ‘જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે જાવ વીણ નિવ્વત્તિણ’
 યેષામપિ ચ खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो यावद् बीजं निर्वर्तितम् : ‘ते वि
 णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा’ तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या
 यावत् चतस्रभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः, ते तालवृक्षनिर्वर्तका जीवाः कायिक्या यावत्
 चतस्रभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति इत्यर्थः, वृक्षस्य परंपरया कारणत्वात् चतस्रः
 क्रियाः ४ । ‘जेषिं पिय णं जीवाणं सरीरेंहंतो मूले निव्वत्तिण’ येषामपि च खलु
 जीवानाम् शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्तितम् ‘ते वि णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं
 किरियाहिं पुट्ठा’ तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः
 मूलस्य साक्षात्कारणत्वात् ५ । ‘जे वि णं से जीवा अहे बीससाए पच्चोवयमा-
 णस्स उवग्गहे वट्ठंति’ ये ऽपि खलु जीवाः अधो विस्रसया प्रत्यवपततः उपग्रहे
 नहीं बनता है । साक्षात् कारण तो उसमें वह मूल ही है कि जो वहां उन
 पर गिर कर उनका विराधक हुआ है । ३ ‘जेषिं पि णं जीवाणं सरीरे
 हितो कंदे निव्वत्तिण जाव वीए णिव्वत्तिण’ तथा जिन जीवों के शरीरों
 से वह कन्द यावत् बीज निर्वर्तित हुआ है । ‘ते वि णं जीवा काइयाए
 जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा’ वे भी जीव कायिक आदि चार क्रियाओं
 से स्पृष्ट होते हैं । क्योंकि वृक्ष परम्परा से कारण है । ४ ‘जे सिं पि य
 णं जीवाणं सरीरेहंतो मूले निव्वत्तिण’ जिन जीवों के शरीरों से मूल
 निर्वर्तित हुआ है । ‘ते वि य णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं किरियाहिं
 पुट्ठा’ वे जीव भी कायिकी आदि पांचों क्रियाओं से स्पृष्ट हैं, क्योंकि
 जीवों की विराधना में मूल साक्षात्कारण है । ५ ‘जे वि य णं से जीवा अहे
 बीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति’ तथा-जो जीव उस मूल के

કારણુ તો તે મૂળ જ છે. કે જેણે ત્યાં પડિને તેઓને પ્રાણથી છોડાવ્યા
 છે. “જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે જાવ વીણ નિવ્વત્તિણ” તથા જે
 જીવોના શરીરથી તે કંદ યાવત્ બીજ બન્યું હોય “તે વિ ણં જીવા કાઈયાએ
 જાવ ચઠહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા” તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ
 થાય છે. કારણુ કે વૃક્ષ પરંપરા કારણુ છે. (૪) “જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિંતો
 મૂલે નિવ્વત્તિણ” જે જીવોના શરીરથી મૂળ બન્યા હોય “તે વિ ય ણં જીવા
 કાયિયાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા” તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે
 ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તે જીવોને મારવામાં તે મૂળ જ સાક્ષાત્
 કારણુ છે. (૫) જે વિ ય સે જીવા અહે વીસસાએ પચ્ચોવયમાણસ્સ ઉવ-
 ગ્ગહે વટ્ઠંતિ” તેમજ જે જીવ તે મૂળના સ્વાભાવિક પડવાના કારણુમાં તેને

ઉપકારે પ્રેરણે इत्यर्थः वर्तन्ते 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा' ते ऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः तथा च पततो मूलस्य मार्गे स्थाणुस्तम्भादयस्तेषां जीवा अपि सहायका पञ्चाभिः क्रियाभिः क्रियावन्तो भवन्तीत्यर्थः ६ । 'पुरिसे णं भંते !' पुरुषः खलु भदन्त ! 'रुक्खस्स कंदं पचाले माणे कइकिरिण् ?' वृक्षस्य कन्दं प्रचालयन् पुरुषः कति-
क्रियः ? । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं से पुरिसे कंदे पचालेइ' यावच्च खलु स पुरुषः कन्दं प्रचालयति 'तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे' तावत् च खलु स पुरुषो यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो कंदे निव्वत्तिण्' येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो निर्वर्तितः 'ते वि णं जीवाः पंचहिं

स्वभावतः गिरनेके मार्ग में उसे सहायकभूत होते हैं वे जीव भी पांचों ही क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं । तात्पर्य कहने का यह है कि मूल के गिरने के मार्ग में स्थाणु स्तम्भ आदि के जीव भी उसे सहायक हो तो वे भी प्राणातिपात आदि पांच क्रियाओं से युक्त होते माने गये हैं । ६

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स कंदं पचाले माणे कइकिरिण्' हे भदन्त ! वृक्ष के कन्द को चलानेवाला—
हिलानेवाला—पुरुष कितनी क्रियाओंवाला होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कंदे पचालेइ जाव पंचहिं किरियाहिं पुढं' हे गौतम ! कन्द को हिलानेवाला वह पुरुष प्राणाति-
पात आदि पांच क्रियावाला होता । १ 'जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरे-
हिं तो कंदे निव्वत्तिण् तथा जिन जीवों के शरीर से वह

પડવામાં સહાયરૂપ થાય છે. તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મૂળને પડવાના માર્ગમાં સ્થાણુ, સ્તંભ વિગેરેના જીવો પણ તેને પડવામાં સહાય રૂપ હોય તો તેઓ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે. (૬) હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે. કે "પુરિસે ણં ભંતે ! રુક્ખસ્સ કંદં-પચાલેમ ણે કइકિરિણ" હે ભગવન્ ! વૃક્ષના કંદને હલાવવાવાળો પુરુષ કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે કંદે પચાલેइ" હે ગૌતમ કંદ-સુરણુ વિગેરેને હલાવવાવાળો તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાવાળો થાય છે. ૧, "જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં તો કંદે નિવ્વત્તિણ્" તથા જે જીવોના શરીરથી તે કંદ (સુરણુ વ.) બન્યું હોય. 'તે વિ ણં

કિરિયાર્હિ પુટ્ટા' તેડપિ સ્વલુ જીવાઃ કાયિકયા યાવત્ પચ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ઠાઃ
૨ । 'અહે ણં મંતે !' અથ સ્વલુ મદન્ત ! 'સે કંદે અપ્પણો' તત્ કન્દમ્ આત્મનો
ગુરુતયા ૩ પ્રપતત્ તત્ર દેશે સ્થિતાન્ યાન્ જીવાન્ પ્રાણેભ્યો વ્યપરોપયતિ, તત્ર
કન્દસ્ય પ્રચાલયિતુઃ પ્રપાતયિતુઃ પુરુષસ્ય કતિ ક્રિયાઃ મવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-
'જાવ ચઝર્હિ પુટ્ટે' યાવત્ ચતસ્રમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ઠઃ સ પુરુષઃ । અત્ર યાવત્પદેન
'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે કંદે અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેદ્-તાવં
ચ ણં સે પુરિસે કાઢ્યાણ' ઇત્યન્તં પદસન્દર્ભસ્ય ગ્રહણં મવતિ, एतादृशः પુરુષઃ ચતુઃ
ક્રિયયા સ્પૃષ્ઠો મવતિ પ્રાણાતિષાતે તસ્ય સાક્ષાત્કારણત્વાભાવાત્ ઇતિ ૩ । 'જેર્સિ

કન્દ નિપ્પન્ન હુઆ હૈ । તે વિ ણં જીવાં પંચર્હિ કિરિયાર્હિ પુટ્ટા' વે જીવ
મી પાંચો' હી ક્રિયાઓં સે યુક્ત હોતે હૈ ૨, 'અહે ણં મંતે ! સે કંદે
અપ્પણો' અવગૌત્મને હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ કિ હે મદન્ત !
વહ કન્દ અપને માર સે ગિરતા હુઆ ઉસ જગહ મેં રહે હુએ જીવોં કો
પ્રાણોં સે વ્યપરોપિત કરતા હૈ ઉસ કન્દ કો ગિરાનેવાલે પુરુષ કો
કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈ ? તાત્પર્ય એસા હૈ કિ વૃક્ષ કે કન્દ કો યદિ
કોઈ પુરુષ હિલાતા હૈ, ઓર હિલાતે ૨ હી વહ કન્દ અપને હી માર
સે ટૂટકર જમીન પર ગિર પડતા હૈ તો ઉસે જમીન પર રહે હુએ પ્રાણાદિ-
પ્રાણ સે રહિત હો જાતે હૈ-અતઃ ઉસ કન્દ કો હિલાનેવાલે ઉસ પુરુષ કો
કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈ-તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-'જાવ
ચઝર્હિ પુટ્ટે' યાવત્ વહ પુરુષ ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ઠ હોતા હૈ । યહાં
યાવત્ પદ સે 'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે કંદે અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ
જીવિયાઓ વવરોવેદ્-તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઢ્યાણ' યહાં તક કા પાઠ

જીવા પંચર્હિ પુટ્ટા" તે જીવો પાંચે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે, (૨) અહે ણં
મંતે ! સે કંદે અપ્પણો" હે ભગવન્ તે કંદ પોતાના ભારથી પડિને તે
જગાએ રહેલા જીવોના પ્રાણો છોડાવે છે. તો તે કંદને પાડવાવાળા પુરુષને
કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વૃક્ષના કંદને બે કેઈ
પુરુષ હલાવે અને હલાતાં હલાતાં જ તે કંદ પોતાના ભારથી ટૂટીને જમીન
પર પડી જાય તો તે જમીન પર રહેલા પ્રાણાદિ જીવો પોતાના પ્રાણથી
છૂટી જાય છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. જેથી, તે કંદને હલાવવાવાળા તે
પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે? તો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "જાવ
ચઝર્હિ પુટ્ટે" યાવત્ તે પુરુષ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ઠ થાય છે. અહિયાં
યાવત્ પદથી "ગોયમા જાવં ચ ણં સે કંદે અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ જીવિયાઓ
વવરોવેદ્-તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઢ્યાણ" અહિં સુધીનો પાઠ અહુ

પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો તાલે નિવ્વત્તિ' એવામપિ સ્વલુ જીવાનાં શરીરેભ્યો તાલઃ-તાલવૃક્ષઃ નિર્વર્તિતઃ 'જાવ ચઙહિં પુટ્ટા' યાવચ્ચુર્મિઃ સ્પૃષ્ટા, અત્ર યાવત્પદેન ગોચમા ! જાવં ચ ણં સે કંદે 'તે વિ ણં જીવા કાહ્યા' દિત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ એતેપાં જીવાનાં ચતસ્ર એવ ક્રિયા ભવન્તિ ન તુ પ્રાણાતિપાતક્રિયા તાન્ પ્રતિ તેષાં દૂરવર્તિત્વાદિતિભાવઃ ૪ । 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિ' એવામપિ સ્વલુ જીવાનાં શરીરેભ્યઃ કન્દો નિર્વર્તિતઃ 'તે વિ ય ણં જીવે જાવ પંચહિં પુટ્ટા' તેડપિ ચ સ્વલુ જીવાઃ યાવત્ પચ્ચભિઃ સ્પૃષ્ટાઃ, એતેપાં પ્રાણાતિપાત-ક્રિયાં પ્રતિ સાક્ષાત્કારણત્વાત્ પચ્ચાપિ ક્રિયા ભવન્તીતિ ભાવઃ ૫ । 'જે વિ સે જીવા અહે વીસસા' પચ્ચોવચમાણસસ જાવ પંચહિં પુટ્ટા' એ ડપિ ચ તે જીવા અથો

ગ્રહણ હુઆ છે । કયોં કિ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં વહ પુરુષ સાક્ષાત્કારણ નહીં બના છે । સાક્ષાત્કારણ તો ડસમેં કન્દ છે । 'જેસિં પિ ણં જીવા ણં સરીરેહિંતો મૂલે ણિવ્વત્તિ' સ્વલે ણિવ્વત્તિ' જાવ-ચઙહિં પુટ્ટા' તથા જિન જીવોં કે શરીરોં સે વહ તાલવૃક્ષ નિષ્પન્ન હુઆ છે । 'જાવ ચઙહિં પુટ્ટા' યાવત્ વે ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હેં । યહાં યાવ-ત્પદ સે 'તે વિ જીવા કાહ્યા' યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ છે । ૪ 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિ' જિન જીવોં કે શરીરોં સે કન્દ નિર્વર્તિત હુઆ છે । 'તે વિ ય ણં જીવા જાવ પંચહિં પુટ્ટા' વે જીવ મી યાવત્ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હેં । કયોંકિ ઇનકે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કે પ્રતિ સાક્ષાત્કારણતા છે । ૫ 'જે વિ સે જીવા અહે વીસસા' પચ્ચોવચ-માણસસ જાવ પંચહિં પુટ્ટા' તથા નીચે ગિરતે હુ' કન્દાદિક કે પ્રતિ જો

થયો ઠેમ કે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તે પુરુષ સાક્ષાત્ કારણ હોતો નથી. તેમાં સાક્ષાત્ કારણ તો ઠંદ જ છે. "જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો તાલે નિવ્વત્તિ" તથા જે જીવોના શરીરોથી તે તાલવૃક્ષ બન્યું હોય તે જીવો. "જાવ ચઙહિં પુટ્ટા" યાવત્ ચાર ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિં યાવત્ પદથી "તે વિ જીવા કાહ્યા" અહિં મુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. (૪) જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિ" જે જીવોના શરીરોથી ઠંદ બન્યું હોય "તે વિ ય ણં જીવા જાવ પંચહિં પુટ્ટા" તે જીવો પણ યાવત્ પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. ઠેમ કે તેઓ પ્રાણાતિપાત કારણમાં પ્રત્યક્ષ કારણ છે. (૫) "જે વિ સે જીવા અહે વીસસા' પચ્ચોવચમાણસસ જાવ પંચહિં પુટ્ટા." તથા નીચે પડતા ઠંદાદિક

વિસ્રનયા પ્રત્યવપતતઃ યાવત્ પશ્ચભિઃ સ્પૃષ્ટાઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'ઉવગ્ગહે વટંતિ તે વિ ચ ણં જીવા કાઢ્યાએ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति स्वभावत एव पततः कन्दस्य मार्गे स्थाण्वादयः उपग्रहे-प्रेरणे वर्तन्ते तेऽपि जीवाः पश्वभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति, कन्दपतनात् जायमानप्राणातिपातं प्रति तेषां साक्षात् निमित्तत्वादिति फलितार्थः । 'जहा कंदे एवं जाव वीए' यथा कन्दः, एवं यावत् बीजम्, अत्र यावत्पदेन स्कन्धत्वक् शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलयानां संग्रहो भवति यथैव कन्द विषये पट्ट स्थानानि कथितानि तथैव स्कन्धादारभ्य बीजपर्यन्तम् सूत्राणि संयोजनीयानि युक्तेः प्रकारस्य च सर्वत्र समत्वादिति भावः ॥ सू. २॥

ઉપગ્રાહક હૈં-વે જીવ ખી પાંચો હી ક્રિયાઓ સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે 'ઉવગ્ગહે વટંતિ તે વિ ચ ણં જીવા કાઢ્યાએ' યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । ક્યોંકિ કન્દ આદિકોં કે ગિરને સે જાયમાન પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કે પ્રતિ ઉનમૈં સાક્ષાત્ નિમિત્તતા આતી હૈ । 'જહા કંદે એવં જાવ વીએ' જૈસા યહ ક્રિયા લગને કા કથન કન્દ કે વિષય મૈં કહા ગયા વૈસા હી કથન યાવત્ બીજ મૈં ખી કર લેના ચાહિયે । યહાં યાવત્ પદ સે સ્કન્દ, ત્વક્, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર, પુષ્પ, એવં ફલ ઇનકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે કન્દ કે વિષય મૈં ૬ સ્થાન કહે ગયે હૈં । ઉસી પ્રકાર સે સ્કન્ધ સે લેકર વીજ પર્યન્ત કે સૂત્ર ખી સંયોજિત કર લેના ચાહિયે । યુક્તિ ઓર પ્રકાર સર્વત્ર સમાન હૈ ॥સૂ. ૨॥

પ્રત્યે જે ઉપગ્રાહક હોય છે. તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી “ઉવગ્ગહે વટંતિ તે વિ ચ ણં જીવા કાઢ્યાએ” અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. કેમ કે કંદ વિગેરેને પડવાથી થવાવાળી પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તેઓ નિમિત્ત રૂપ હોય છે. “જહા કંદે એવં જાવ વીએ” જેવી રીતે આ ક્રિયા લાગવાનું વર્ણન કંદના વિષયમાં કર્યું છે. તેણે જ કથન બીજના વિષયમાં પણ સમજવું. અહિયાં યાવત્ પદથી સ્કંદ ત્વક, (છાલ) શાખા (ડાળ) પ્રવાલ (પત્ર) પુષ્પને ફળ એ ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રકારે કંદના વિષયમાં છ સ્થાનો (પ્રકારો) કહ્યા છે. તેજ રીતના છ સ્થાનો સ્કંધથી લઈને બીજ પર્યંતમાં પણ સમજવા યુક્તિ અને પ્રકાર બંધે સરખા છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

क्रियाधिकारादेव शरीरेन्द्रिययोगेषु क्रियानिरूपणार्थमिदमाह—‘कइ णं भंते ! सरीरगा पणत्ता’ इत्यादि ।

मूलम्—कइ णं भंते ! सरीरगा पणत्ता गोयमा ! पंच सरीरगा पणत्ता तं जहा ओरालिए जाव कम्मए । कइ णं भंते ! इंदिया पणत्ता गोयमा ! पंच इंदिया पणत्ता तं जहा सोइंदिए जाव फासिंदिए ! कइविहे णं भंते ! जोए पणत्ते गोयमा ! तिविहे जोए पणत्ते तं जहा मणजोए वइजोए कायजोए । जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । एवं पुढवीकाइए वि । । एवं जाव मणुस्से । जीवा णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि । एवं पुढवीकाइया वि एवं जाव मणुस्सा । एवं वेउट्ठियसरीरेण वि दो दंडगा नवरं जस्स अत्थि वेउट्ठियसरीरं, एवं जाव कम्मगसरीरं । एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं । एवं मणजोगं वयजोगं कायजोगं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं । एए एगत्तवहुत्तेणं छव्वीसं दंडगा । कइविहे णं भंते ! भावे पणत्ते गोयमा ! छविहे भावे पणत्ते तं जहा उदइए उवसमिए जाव सन्निवाइए । से किं तं उदइए (३) उदइए भावे दुविहे पणत्ते तं जहा उदइए उदयनिप्फन्नेय एवं एएणं अभिलावेणं जहा अणुओगदारे छन्नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं, जाव से तं सन्निवाइए भावे । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥सू० ३॥

सत्तमे सए पढमो उदंसो समत्तो ॥

છાયા--કતિ खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि गौतम ! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा औदारिकं यावत् कर्मणम् । कति खलु भदन्त ! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि पञ्च इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियं यावत्स्पर्शनेन्द्रियम् । कतिविधः खलु भदन्त ! योगः प्रज्ञप्तः गौतम ! त्रिविधो योगः प्रज्ञप्तः तद्यथा मनोयोगो वचोयोगः काययोगः । जीवः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः कतिक्रियः गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुःक्रियः स्यात् पञ्चक्रियः । एवं पृथिवीकायिका अपि एवं यावन्मनुष्याः । जीवाः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानाः कतिक्रियाः गौतम ! त्रिक्रिया अपि चतुःक्रिया अपि पञ्चक्रिया अपि एवं पृथिवीकायिका अपि एवं यावन्मनुष्याः । एवं वैक्रियशरीरेणापि द्वौ दण्डकौ नवरम् यस्यास्ति वैक्रियशरीरम् एवं यावत् कर्मणशरीरम् । एवं श्रोत्रेन्द्रियम् यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् एवं मनोयोगो वचोयोगः काययोगः यस्य यदस्ति तद् भणितव्यम् एते एकत्व-पृथक्त्वाभ्यां षड्विंशतिर्दण्डकाः । कतिविधः खलु भदन्त ! भावः प्रज्ञप्तः गौतम ! षड्विधो भावः प्रज्ञप्तः तद्यथा औदयिक औपशमिको यावत् सांनिपातिकः । अथ किं स औदयिकः औदयिको भावो द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा औदयिक उदयनिष्पन्नश्च । एवमेतेनाभिज्ञापेन यथाऽनुयोगद्वारे षड्नाम तथैव निरवशेषं भणितव्यम् यावत् स सांनिपातिको भावः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ३ ॥

टीका--‘कइ णं भंते !’ कति खलु भदन्त ! ‘सरीरगा पणत्ता’ शरीराणि प्रज्ञप्तानि, केवलशरीरसंख्या विषयकोऽयं पञ्चः, भगवानाह--‘गोयमा’ इत्यादि ।

क्रिया के अधिकार से ही शरीर, इन्द्रिय एवं योग इनमें क्रियानिरूपण के लिये सूत्रकार ‘कइणं भंते ! सरीरगा पणत्ता’ इस सूत्र को कहते हैं—

‘कइ णं भंते ! सरीरगा पणत्ता ? गोयमा । पंच सरीरगा पणत्ता’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है ‘कइ णं भंते ! सरीरगा पणत्ता’ हे भदन्त ! शरीर कितने कहे गये हैं ? यह प्रश्न केवल शरीर संख्या के विषय में किया गया है । अतः प्रभु उत्तर

ક્રિયાના અધિકારથી જ શરીર, ઇન્દ્રિય અને યોગમાં ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવા માટે “કહ્ ણં ભંતે ! સરીરગા પણત્તા” એ સૂત્ર કહે છે.

“કહ્ ણં ભંતે ! સરીરગા પણત્તા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--“કહ્ ણં ભંતે ! સરીરગા પણત્તા” હે ભગવન્ શરીર કેટલા કહ્યાં છે ? આ પ્રશ્ન કેવળ શરીરની સંખ્યાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે.

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ સરીરમા પન્નત્તા’ પશ્ચ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ‘તં જહા’ તથા ‘ઓરાલિયે જાવ કમ્મણ્, ઔદારિકં યાવત્ત કાર્મણમ્ અત્ર યાવત્પદેન આહારકવૈક્રિયતૈજસશરીરાણાં ગ્રહણં ભવતીતિ તથાચૌદારિકાહારકવૈક્રિયતૈજસ-કાર્મણભેદાત્ શરીરં પશ્ચવિધં ભવતીતિ ભાવઃ । શરીરસંખ્યાં પ્રદર્શ્ય શરીરાશ્રિતેન્દ્રિયસંખ્યાજ્ઞાનાય પ્રશ્નયન્નાહ-‘કહ્ નં મંતે !’ इत्यादि । ‘कइ नं मंते !’ कति खलु भदन्त ! ‘इंदिया पन्नत्ता’ इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंच इंदिया पन्नत्ता’ पञ्च इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ‘तं जहा’ तद्यथा ‘सोइंदिए जाव फासिंदिए’ श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् अत्र यावत् पदेन चक्षुरसनघ्राणानां संग्रहः तथा च श्रोत्ररसनघ्राणचक्षुःस्पर्शन-भेदात् इन्द्रियाणि पञ्चविधानीत्यर्थः ‘कइविहे नं मंते !’ कतिविधः खलु देते हैं--‘गोयमा ! पंच सरीरमा पन्नत्ता’ हे गौतम ! शरीर पांच कहे गये है । ‘तं जहा-ओरालिए जाव कम्मए’ जैसे-औदारिक तथा यावत्पद गृहीत वैक्रिय आहारक तैजस एवं कार्मण अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘कइ नं मंते ! इंदिया पन्नत्ता’ हे भदन्त ! शरीराश्रित इन्द्रियों की संख्या कितनी है-‘गोयमा ! पंच इंदिया पन्नत्ता’ उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! इन्द्रियों की संख्या पांच कही गई है । ‘तं जहा’ जैसे-सोइंदिए जाव फासिंदिए’ श्रोत्रेन्द्रिय यावत्पद गृहीत-चक्षुइन्द्रिय, रसना इन्द्रिय, घ्राणइन्द्रिय, एवं स्पर्शनइन्द्रिय । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘कइविहे नं मंते ! जोए पणत्ते’ हे भदन्त ! योग कितने कहे

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ગોયમા ! પંચ સરીરમા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! શરીરો પાંચ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. “તં જહા-ઓરાલિયે જાવ કમ્મણ્” ઔદારિક,૧ વૈક્રિય આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ અહિયાં આહારક વિગેરે પદો યાવત્ પદ્ધતી ગૃહીત થયા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે-“કહ્ નં મંતે ! इंदिया पण्णत्ता” હે ભગવન્ ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા કેટલી કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોયમા ! પંચ इंदिया पण्णत्ता ” હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા પાંચ કહી છે. “તં જહા” જેમ કે “સોइंदिए जाव फासिंदिए” શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય, રસના ઇન્દ્રિય, ઘ્રાણ (નાસિકા) ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શ ઇન્દ્રિય. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને યોગના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે-“કહ્વિહે નં મંતે ! जोए पणत्ते” હે ભગવાન્ યોગ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ?

મદન્ત ! જોઈ પળજ્ઞે' યોગઃ પ્રજ્ઞતઃ યુજ્યતે સંયુજ્યતે શુભાશુભપ્રવૃત્તૌ આત્મા
 યેન સ યોગઃ સ ચ કૃતિ વિધ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ-
 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! તિવિહે જોઈ પળજ્ઞે' ત્રિવિધઃ ત્રિપ્રકારકો યોગ ઉપરોક્ત
 લક્ષણકઃ પ્રજ્ઞતઃ 'તં જહા' તથથા 'મળજોઈ વયજોઈ કાયજોઈ' મનોયોગો વચો
 યોગઃ કાયયોગઃ મનોવચઃકાયયોગમેદાત્ ત્રિવિધો યોગો મદ્વતીતિ ભાવઃ ।
 'જીવે ણં મંતે !' જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે' ઔદારિક
 શરીરં નિર્વર્ત્તમાનઃ સંપાદ્યમાનઃ વન્યન્ ઇતિ ભાવઃ । 'કઙ્કિરિઈ' કતિક્રિયઃ
 ઔદારિકશરીરવન્ધનેન જીવસ્ય ક્રિયતી ક્રિયા મદ્વતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—
 ઇત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સિય તિકિરિઈ' સ્થાત્ ત્રિક્રિયઃ ક્રિયાત્રયેણ
 યુક્તો મદ્વતિ યદા સ્વલુ જીવઃ ઔદારિકં શરીરં નિર્વર્ત્તમાનઃ પરેષાં પ્રાણિનાં પરિ-
 તાપાદિકં ન કરોતિ તાવત્ તસ્ય જીવસ્ય કાયિકયાધિકરિણિકી પ્રાદ્વેષિકીતિ

મગે હૈં ? શુભ એવં અશુભ પ્રવૃત્તિ મેં આત્મા જિનકે દ્વારા લગતી હૈ
 ઉસકા નામ યોગ હૈ । હે ગૌતમ ! યે 'જોઈ' 'યોગ' તિવિહે પળજ્ઞે' ત્રીન
 પ્રકાર કહા મગા હૈ' । 'તં જહા' ઉનકે નામ યે હૈ—'મળજોઈ, વયજોઈ,
 કાયજોઈ' મનોયોગ, વચનયોગ ઓર કાયયોગ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે ઇસા પૂછતે હૈ—'જીવે ણં મંતે ! ઓરાલિય
 સરીરં નિવ્વત્તેમાણે કઙ્કિરિઈ' હે મદન્ત ! ઔદારિક શરીર કા નિર્વ-
 ત્તિત કરતે હુઈ ઇક જીવ કો કિતની ક્રિયાઈ હોતી હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં
 પ્રશ્નને ઇસા કહા હૈ—'ગોયમા ! સિય તિય કિરિઈ' હે ગૌતમ ! જિસ
 સમય ઔદારિક શરીર કા વન્ધ કરતા હુઆ જીવ દૂસરે પ્રાણિયોં કો
 પરિતાપાદિક કાં કર્તા નહીં હોતા હૈ તથ ઉસ જીવ કો કાયિકી, આધિ-
 કરણિકી, ઓર પ્રાદ્વેષિકી યે ૩ ક્રિયાઈ હોતી હૈં । 'સિય ચ્ચુક્કિરિઈ'

એનાથી આત્મા, શુભ અને અશુભ પ્રવૃત્તિમાં લાગે છે. તેનું નામ યોગ છે.
 હે ગૌતમ એ “જોઈ” યોગ “તિવિહે પળજ્ઞે” ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે.
 “તં જહા” તેના નામો આ પ્રમાણે છે. “મળજોઈ, વયજોઈ, કાયજોઈ”
 મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે—
 “જીવે ણં મંતે ? ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કઙ્કિરિઈ” હે મગવાન્ ઔદારિક
 શરીરનો બંધ કરતા એક જીવને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા સિય તિકિરિઈ” હે ગૌતમ !
 ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો જીવ જે સમયે બીજા પ્રાણિયોને પરિતાપ
 વિગેરે નથી કરતો તે સમયે તે જીવને કાયિકી, આધિકરણિકી, અને

તિસ્રઃ ક્રિયાઃ ભવન્તીતિ વિનિઘાય કથિતમ્ ‘સિય તિક્કિરિણ’ इति स्यात् कदाचित् परेषां परितापाद्यभावे क्रियात्रयेणैव युक्तो भवत्युक्तम् ‘सिય चउक्किरिण’ स्यात्—कदाचित् चतुष्क्रियः यावत् परपरितापादिकं कुर्वन् औदारिकशरीरं निर्वर्त्तयति तावत् परितापनिकी क्रिया सहिताश्चतस्रः क्रिया भवन्तीति । ‘सिય पंच किरिण’ स्यात् पञ्चक्रियः यदा खलु जीवः औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः परेषां प्राणिनाम् विराधनां करोति तदा प्राणातिपातसहित पञ्च क्रियावान् भवतीत्यत उक्तम् ‘सिय पंच किरिण’ इति । ‘एवं पुढवीकाइए वि’ एवं पृथिवी कायिकोऽपि यथा सामान्यतो जीवविषये औदारिकशरीरनिर्वर्त्तने कदाचित् त्रिक्रियत्वं कदाचित् चतुष्क्रियत्वं कदाचित् पञ्चक्रियत्वम् तथा पृथिवीकायिकैकेन्द्रिय जीवस्यापि औदारिकशरीरनिर्वर्त्तने त्रिक्रियावत्त्वं चतुष्क्रियावत्त्वं पञ्चक्रिया-

ऐसा जो कहा गया है सो उसका भाव ऐसा है अन्य जीवों को परितापादिक करता हुआ जीव जब औदारिकशरीर का बन्ध करता है—तब वह परितापनिकी क्रिया सहित चार क्रियाओं का कर्त्ता होता है । ‘सिय पंच किरिण’ ऐसा जो कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि जब जीव औदारिक शरीर का बन्ध करता हुआ दूसरे जीवों की विराधना करता है तब वह प्राणातिपात सहित पांच क्रियाओंवाला होता है । ‘एवं पुढवीकाइए वि’ जिस प्रकार से वह पूर्वोक्त कथन सामान्य जीव के विषय में औदारिक शरीर की निर्वर्त्तना में कहा गया है उसी प्रकार से पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय जीव के विषय में भी औदारिक शरीर के निर्वर्त्तन में कहलेना चाहिये—अर्थात् एक पृथिवीकायिक जीव औदारिक शरीर का निर्वर्त्तन करता हुआ कदाचित् तीन क्रियाओंवाला होता है और कदाचित् चार क्रियाओंवाला

પ્રાદેષિકીએ ત્રણ ક્રિયાઓ લાગે છે. “સિય ચઉક્કિરિણ” બીજા જીવોને પરિતાપ વિગેરે કરનારો જીવ જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે, ત્યારે તે જીવ પરિતાપનિકી ક્રિયા સાથે ચાર ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. ‘સિય પંચકિરિણ’ જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરનારો જીવ બીજા જીવોની વિરાધના કરે છે, ત્યારે તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત સહિતની પાંચ ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. “એવં પુઢવી કાઝાએ” જે રીતે પૂર્વોક્ત કથન સામાન્ય જીવોના વિષયમાં ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કહ્યું છે, તેજ રીતે પૃથ્વી-કાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું. અર્થાત્ એક પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો કેાઈક વાર ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો થાય છે, અને કેાઈક વાર ચાર

વત્ત્વં ચ વોધ્યમ્ કાયિકયાદ્યનુક્રમેણ પञ्चक्रियापर्यन्तस्य संभवात् । ‘एवं जाव मणुस्से’ एवं यावत् मनुष्यः, एवं पृथिवीकायिकवत् सामान्यतो जीववद्वा-
दण्डकक्रमेण मनुष्यपर्यन्तं त्रिक्रियत्वं चतुष्क्रियत्वं पञ्चक्रियत्वं ज्ञातव्यम् इति,
अत्र यावत्प्रदेन अप तेजो वायुवनस्पतिकायद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिय-
तिर्यक् पञ्चेन्द्रियाणां ग्रहणम् । अस्य प्रकारश्चेत्थम्—‘मणुस्से णं भंते ! ओरालिय
सरीरं निव्वत्तेमाणे कइ किरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय
पंचकिरिए’ व्याख्यानं पूर्ववदेव एकवचनेन जीवादिविषये वर्णनं कृत्वा साम्प्रतं
बहुवचनेन जीवादिविषये वर्णयन्नाह—‘जीवा णं’ इत्यादि । ‘जीवा णं भंते !’
जीवाः खलु भदन्त ! ‘ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइ किरिया’ औदारिक

होता है और कदाचित् पांच क्रियाओंवाला होता है । ‘एवं जाव मणुस्से’ इसी प्रकार से पृथिवीकायिक के जैसा अथवा सामान्य जीव के जैसा दण्डक क्रम से मनुष्य पर्यन्त कदाचित् तीन कदाचित् चार क्रियाओं से, और कदाचित् पांच क्रियाओं से युक्तता जाननी चाहिये । यहां यावत्पद से अप, तेज, वायु, वनस्पति, द्वीन्द्रिय, तेज-
न्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, और तिर्यक् पंचेन्द्रिय जीव का ग्रहण किया गया है । इस विषय में दण्डक प्रकार ऐसा है—‘मणुस्से णं भंते ! ओरालिय सरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए’ गोयमा ! सिय तिकिरिए, सिय चउ-
किरिए, सिय पंचकिरिए’ इस सूत्र का अर्थ पहिले के जैसा ही है । इस प्रकार एकवचन द्वारा जीवादिक के विषय में वर्णन करके अब सूत्रकार इसी विषय का वर्णन बहुवचन को लेकर करते हैं—‘जीवा णं

ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયાઓ વાળો પણ થાય છે. “एवं जाव मणुस्से” પૃથ્વીકાયિકની માફક અથવા સામાન્ય જીવની માફક દંડકના ક્રમથી મનુષ્ય પર્યંતના જીવો કોઈક વાર ત્રણ ક્રિયાઓથી અને કોઈક વાર ચાર ક્રિયાઓથી અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયા વાળા સમજવા અડિયાં યાવત્ પદથી અપકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય. વનસ્પતિ, બેઇન્દ્રિય વાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ વિષયમાં દંડકનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. મણુસ્સે ણં ભંતે ! ઓરોલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કહ્કિરિય “ગોયમા સિય તિય કિરિય, સિય ચઉકિરિય, સિય પંચકિરિય” આ સૂત્રનો અર્થ પહેલા કહેવાઈ ગયો છે. આ રીતે એકવચનથી જીવાદિકના વિષયનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર એજ વિષયનું વર્ણન બહુવચન લઈને કરે છે. તે આ પ્રમાણે

શરીરં નિર્વર્તમાનાઃ કતિક્રિયાઃ-ક્રિયતીભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટા ભવન્તિ જીવા
 इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘तिकिरिया
 वि’ त्रिक्रिया अपि कदाचित् क्रियात्रयेण स्पृष्टा अपि भवन्ति यदा खलु औदा-
 रिकशरीरं निर्वर्तमानाः परेषां जीवानां परितापादिकं न कुर्वन्ति तदा कायिकी
 आधिकरिणिकी प्राद्वेषिकीति क्रियात्रयेणैव संस्पृष्टा भवन्तस्त्रिक्रियावन्तो भव-
 न्तीति भावः । ‘चउकिरिया वि’ चतुष्क्रिया अपि परपरितापने पारितापिनिकी
 सहिताश्चतस्रः क्रिया भवन्ति ‘पंचकिरिया वि’ पञ्चक्रिया अपि प्राणातिपाते
 कृते सति प्राणातिपातसहिताः पञ्चक्रिया अपि भवन्ति औदारिकशरीरनिर्व-
 र्तनकाले जीवानाम् एकजीवदण्डके ‘सिय तिकिरिए’ इत्याद्युक्तम् अत्र सिय

भંતે ! ओરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણા કહ્કિરિયા’ હે ભદન્ત ! અનેક
 जीव जब औदारिक शरीर का बन्ध करते हैं-तब वे कितनी क्रियाओं
 से स्पृष्ट होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा !’ हे गौतम !
 तिकिरिया वि’ वे कदाचित् तीन क्रियाओं से भी युक्त होते हैं । औदारिक
 शरीर का निर्वर्तन करते हुए जो जीव दूसरे जीवों को परितापादिक
 नहीं करते हैं, वे कायिकी आधिकरिणिकी और प्राद्वेषिकी इन तीन
 क्रियाओं से ही युक्त कहे जाते हैं । ‘चउकिरिया वि’ और जो वे
 दूसरों को परिताप करते हैं, वे पारितापनिकी क्रिया सहित चार
 क्रियावाले होते हैं । ‘पंचकिरिया वि’ और जो प्राणातिपात क्रिया
 करते हैं, वे प्राणातिपात क्रिया सहित पांच क्रियाओंवाले होते हैं ।
 ऐसा जानना चाहिये औदारिक शरीर के निर्वर्तन काल में जीवों के एक
 जीव दण्डक में ‘सिय तिकिरिए’ इत्यादिरूप से कहा गया है । परन्तु

છે. “જીવા ણં ભંતે ! ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણા કહ્ કિરિયા” હે ભગવન !
 એવે જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે, ત્યારે તેઓ કેટલી ક્રિયાઓ
 વાળા થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા” હે ગૌતમ
 “તિ કિરિયા વિ” તેઓ જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે ત્યારે બીજા
 એવોને પરિતાપ વિગેરે કરતા ન હોવાથી તેઓ કાયિકી, આધિકરણિકી
 અને પ્રાદ્વેશિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓ વાળા જ થાય છે “ચઉ કિરિયા વિ”
 અને જ્યારે તેઓ બીજાને પરિતાપ પહોંચાડે છે. ત્યારે તેઓ પરિતાપનિકી
 ક્રિયા સહિતની ચાર ક્રિયાઓવાળા હોય છે. પંચ કિરિયા વિ” અને જ્યારે
 તેઓ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કરે છે. ત્યારે પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા સાથેની પાંચ
 ક્રિયા વાળા થાય છે. તેમ સમજવું ઔદારિક શરીરના સંબંધ કાળમાં
 એવોના એક એવ દંડકમાં “સિય તિકિરિય” ઇત્યાદિ રૂપથી કહેવામાં આવ્યું

પદપ્રયોગં ન કૃત્વા અપિ શબ્દં પ્રયુક્તે ? इति चेत् एकजीवाधिकारे एकस्मिन् जीवे अनेकक्रियावत्त्वस्यासंभवात् स्यात् पदप्रयोगः कृतः अनेकजीवविचारे तु जीवानामनेकत्वात् एकदाऽपि अनेकक्रियावत्त्वसंभवे अत्र सिय पदं विहाय 'वि' शब्दप्रयोगः कृतः 'एवं पुढवीकाइया वि' एवं पृथिवीकायिका अपि यथा जीवानां त्रिक्रियादिमत्त्वं कथितं तथा पृथिव्याद्येकेन्द्रियादीनामपि त्रिचतुःपञ्च-क्रियावत्त्वं बोध्यम् 'एवं जाव मणुस्सा' एवं यावन्मनुष्याः एवं यथोक्तक्रमेण दण्डकपरम्परया मनुष्यानामपि त्रिचतुःपञ्चक्रियावत्त्वं ज्ञातव्यम् अन्या वक्तव्यता पूर्ववदेव विज्ञेया । देवनारकयोरीदारिकशरीराभावादत्र तयोर्न ग्रहणं कृतमिति

जब बहुत जीव के विषय में दण्डक का उच्चारण किया जावेगा तब वहाँ 'सिय' शब्द का प्रयोग नहीं करना चाहिये । किन्तु 'वि' शब्द का प्रयोग करना चाहिये इसका कारण ऐसा है कि एक जीवाधिकार में एक जीव में एक काल में अनेक क्रियावत्त्व का असंभव है अतः वहाँ स्यात् पद का प्रयोग किया गया है । परन्तु अनेक जीव विचार में जीवों की अनेकता होने से एक कालमें भी अनेक क्रियावत्त्व का संभव है इसलिये वहाँ 'सिय' को छोड़कर 'वि' शब्द का प्रयोग करने को कहा गया है । 'एवं पुढवीकाइया वि' जिस प्रकार से जीवों के त्रिक्रियादि-मत्त्व कहा गया है उसी प्रकार से पृथिव्यादिएकेन्द्रिय जीवों को भी तीन, चार और पांच क्रियावाला कहलेना चाहिये । 'एवं जाव मणुस्सा' इस प्रकार यथोक्तक्रमानुसार दण्डक परम्परा को लेकर मनुष्यों को भी तीन चार और पांच क्रियाओं से युक्तता जाननी चाहिये । देव और

છે. પરંતુ જ્યારે ખહુ જીવોના વિષયમાં દંડકનું ઉચ્ચરણ કરવામાં આવે ત્યારે ત્યાં “સિય” એ શબ્દનો પ્રયોગ થતો નથી. પરંતુ “વિ” શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ તેનું કારણ એવું છે કે એક જીવાધિકારમાં એક જીવમાં એક સમયમાં અनेક ક્રિયાપણાનો અસંભવ છે. તેથી ત્યાં “સ્યાત્” એ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ અनेક જીવોના વિચારમાં જીવોમાં અनेકતા હોવાથી એક કાળમાં પણ અनेક ક્રિયાપણાનો સંભવ છે તેથી ત્યાં “સિય” એ પદ છોડીને “વિ” શબ્દનો પ્રયોગ કરવાનું કહ્યું છે. “एवं पुढवीकाइयावि” જે રીતે જીવોનું ત્રણ ક્રિયાદિ પાતું કહ્યું છે તેજ રીતે પૃથ્વી વિગેરે એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ત્રણ ચાર અને પાંચ ક્રિયાવાળા સમજવા “एवं जाव मणुस्सा” એજ રીતે ઉપરોક્તક્રમોનાનુસાર દંડકની પરંપરાને લઈને મનુષ્યોને પણ ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓથી યુક્ત સમજવા, દેવ નારકોમાં ઔદારિક શરીર થતું નથી. તેથી ત્યાં તેઓનું

‘एवं वेउव्वियसरीरेण वि दो दंडगा’ एवं वैक्रियशरीरेणापि द्वौ दण्डकौ एकत्वबहुत्वरूपौ यथा औदारिकशरीरनिर्वर्त्तने जीवस्य जीवानां च त्रिचतुः पञ्चक्रियावत्त्वमिति द्वौ दण्डकौ तथा वैक्रियशरीरनिर्वर्त्तनेऽपि जीवस्य जीवानां चाश्रयणेन द्वौ दण्डकौ भवतः तदिह जीवैकत्वजीवबहुत्वाभिप्रायेण द्वौ दण्डकौ ज्ञातव्यौ । ‘नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियं’ नवरं यस्यास्ति वैक्रियं—यस्य जीवस्य वैक्रियं शरीरमस्ति तस्यैव जीवस्य वैक्रियशरीराश्रयणेन दण्डकद्वयं भणितव्यम् नान्यस्येति वैलक्षण्यं ज्ञेयम् आलापप्रकारश्चेत्थम् ‘जीवेणं भंते ! वेउव्वियसरीरं

नारकों में औदारिक शरीर होता नहीं हैं—इसलिये यहां पर उनका ग्रहण हुआ नहीं हैं । ‘एवं वेउव्वियसरीरेण विदो दंडगा’ इसी प्रकार से वैक्रिय शरीर के साथ भी दो दण्डक एकवचन एवं बहुवचन रूप होते हैं । सो जैसे ये औदारिक शरीर के निर्वर्तन में एकजीव और अनेक जीवों के ये तीन, चार और पांच क्रियाओं के सम्बन्ध में कहे गये हैं उसी प्रकार से वैक्रियशरीर की निर्वर्तना में भी एक जीव और अनेक जीव के ये दो दण्डक तीन, चार, और पांच क्रियाओं के होने में कहछेना चाहिये । ‘नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियं’ ये वैक्रियशरीर संबन्धी दो दण्डक सब जीवों में नहीं कहना है क्योंकि यह वैक्रियशरीर सब जीवों को नहीं होता है । अतः जिस जीव के या जिन जीवों को यह वैक्रिय-शरीर होता है, उसी जीव को या उन्हीं जीवों को वैक्रियशरीराश्रित दो दण्डक कहना चाहिये—इस विषय का आलाप प्रकार इस प्रकार से है—‘जीवेणं भंते ! वेउव्वियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए ?

‘अહણ થયું’ નથી. “એવં વેઉવ્વિયસરીરેણ વિ દો દંડગા” તેજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાની સાથે પણ એક વચન વાળા અને બહુવચન વાળા એમ બે દંડકો થાય છે. તે જેવી રીતે ઔદારીકવાળા એક જીવ અને અનેક જીવોને ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓ લાગવાના વિષયમાં કહ્યું છે. એજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાના સંબંધમાં પણ એક જીવ અને અનેક જીવના આ બે દંડક ત્રણ, ચાર, અને પાંચ ક્રિયાઓ હોવાના સંબંધમાં કહેવા “નવરં જસ્સ અત્થિ વેઉવ્વિયં” આ વૈક્રિય શરીર સંબંધી બે દંડક બધા જીવોમાં હોતા નથી. કેમ કે આ વૈક્રિય શરીર બધા જીવોને હોતું નથી જેથી જે જીવને અગર જે જીવોને આ વૈક્રિય શરીર હોય છે તે જીવને અથવા તે જીવોને વૈક્રિય શરીર વાળા દેવ અને નારાટીય બે દંડક કહેવા જોઈએ. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. “જીવેણં મંતે ! વેઉવ્વિયસરીરં

નિવૃત્તેમાણે કહકિરિયે ગોયમા । સિય તિકિરિયે સિય ચડકિરિયે સિય પંચકિરિયે । જીવાળું મંતે ! વેડવિયસરીરં નિવૃત્તેમાણા કહકિરિયા ગોયમા ! તિ કિરિયા વિ ચડકિરિયા વિ પંચકિરિયા વિ, એવં જાવ કમ્મગસરીરં' એવં યાવત્ કાર્મણશરીરમ્ એવમ્ ઔદારિકવૈક્રિયશરીરવત્ યાવત્ કાર્મણશરીરપર્યન્તમ્ જીવૈકત્વજીવહત્વાશ્રયણેન ય્યાદિક્રિયાવત્ત્વં જીવસ્ય જીવાનાં ચ વક્તવ્યમ્ યાવત્ શબ્દેન આહારકત્તેજસોગ્રહણમ્ । 'એવં સોઈદિયં જાવ ફાસિદિયં' એવં શ્રોત્રેન્દ્રિયં યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ યથા શરીરનિર્વર્તને ય્યાદિક્રિયાવત્ત્વં જીવસ્ય જીવાનાં વા કથિતં તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તમાનેऽપિ ય્યાદિ ક્રિયાવત્ત્વં જ્ઞેયમ્ કિયત્પર્યન્તં જ્ઞેયં તન્નાહ—'જાવ ફાસેદિયં' યાવત્ ચક્ષુર્ગ્રાણરસનસ્પર્શનેન્દ્રિય

ગોયમા । સિય તિયકારિયે, સિય ચડકિરિયે, સિયપંચકિરિયે । જીવાળું મંતે ! વેડવિયસરીરં નિવૃત્તેમાણા કહકિરિયા ? ગોયમા । તિકિરિયા વિ, ચડકિરિયા વિ, પંચકિરિયા વિ, એવં જાવ કમ્મગસરીરં' હસ પ્રકાર ઔદારિક, વૈક્રિયશરીર કે જેણા યાવત્ કાર્મણ શરીર પર્યન્ત એક જીવ ઓર બહુત જીવોં કો આશ્રય કરકે ય્યાદિ ક્રિયાવત્ત્વ એક જીવ મેં' એવં અનેક જીવોં મેં કહલેનાં ચાહિયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે આહારક ઓર તૈજસ શરીર કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । 'એવં સોઈદિયં જાવ ફાસિદિયં' જિસ પ્રકાર સે ઔદારિક શરીરાદિ કે નિર્વર્તન મેં એક જીવ ઓર અનેક જીવોં મેં ય્યાદિ ક્રિયાવત્તા કહી ગઈ હૈ । ડસી પ્રકાર સે શ્રોત્રેન્દ્રિય કે નિર્વર્તન મેં મી એકજીવ મેં તથા અનેક જીવોં મેં ય્યાદિ ક્રિયાવત્તા જાન લેની ચાહિયે । યહ ય્યાદિ ક્રિયાવત્તા ચક્ષુ, ગ્રાણ, ઓર સ્પર્શન હન હન્દ્રિયોં કી નિર્વર્તના મેં મી હસી પ્રકાર સે એક જીવ મેં ઓર અનેક

નિવૃત્તેમાણે કહકિરિયે ગોયમા સિય તિકિરિયે, સિય ચડકિરિયે સિય પંચકિરિયે જીવાળું મંતે ! વેડવિયસરીરં નિવૃત્તેમાણા કહકિરિયા, ગોયમા ! તિકિરિયા વિ ચડકિરિયા વિ પંચકિરિયા વિ “એવં જાવ કમ્મગસરીરં” એજ રીતે ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરની માફક યાવત્ કાર્મણ પર્યન્તના એક જીવ અને બહુ જીવોને ઉદેશીને ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઓ સમજી લેવી. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી આહારક અને તેજસ શરીરનું ગ્રહણ થયું છે. “એવ સોઈદિયં જાવ ફાસિદિયં” ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં એક જીવ અને અનેક જીવોમાં ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું સમજી લેવું. આ ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું. ચક્ષુ, ગ્રાણ (નામિકા) અને સ્પર્શન આ ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં પણ એજ પ્રમાણે એક જીવોમાં અને અનેક જીવોમાં ત્રણ ચાર—

પર્યન્તમેવ જ્ઞાતયમ્ । એવં મળજોગં વયજોગં કાયજોગં' એવં મનોયોગં વચો-
યોગં કાયયોગસાશ્રિત્યેત્યર્થઃ । એવમેવ શરીરવદેવ મનોયોગાદિનિર્વર્તનેઽપિ
જીવસ્ય યથાયથં ત્ર્યાદિક્રિયાવત્ત્વં જેયમ્ । આલાપપ્રકારશ્ચ 'જીવે જં મંતે !
મળજોગં નિવ્વત્તેમાણે કહકિરિયે ગોયમા ! સિય તિ કિરિયે સિય ચઙકિરિયે
સિય પંચકિરિયે જીવા જં મંતે ! મળજોગં નિવ્વત્તેમાણા કહકિરિયા ગોયમા !
તિકિરિયા વિ ચઙકિરિયા વિ પંચકિરિયા વિ' इत्यादि । એવમેવ વચનયોગે
કાયયોગેઽપિ આલાપકાઃ જ્ઞેયાઃ । સર્વેષામેવ જીવાનામિદમ્ વક્તવ્યં યસ્ય કસ્ય-
ચિદ્વા ? इत्याशङ्कायामाह—'जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' यस्य
जीवस्य यत् इन्द्रियादिकमस्ति तस्य जीवस्यैव तत् इन्द्रियादिकं भणितव्यं नान्य-

જીવો' મેં ત્ર્યાદિક્રિયાવત્તા જાનની ચાહિયે । 'એવં યજોગં, વય-
જોગં, કાયજોગં' શરીર કે જેવા હી મનોયોગાદિ કે નિર્વર્તન મેં મી
જીવ કી યથાયોગ્ય રીતિ સે ત્રીન આદિ ક્રિયાઓ સે યુક્તતા જાનની
ચાહિયે । હસ વિષય મેં આલાપ પ્રકાર એલા હૈ—'જીવે જં મંતે ! મળ-
જોગં નિવ્વત્તેમાણે કહકિરિયે ? ગોયમા ! સિય તિકિરિયે, સિય ચઙકિ-
રિયે, સિય પંચકિરિયે જીવા જં મંતે ! મળજોગં નિવ્વત્તેમાણા કહકિ-
રિયા ? ગોયમા ! તિકિરિયા વિ, ચઙકિરિયા વિ, પંચકિરિયા વિ' इत्यादि
હસી પ્રકાર સે વચન યોગ મેં ઓર કાયયોગ મેં મી આલાપક જાનના
ચાહિયે સ્વ હી જીવોં કો યે હન્દ્રિયાદિક કહનાં ચાહિયે । અથવા
જિસે ચાહે જીવ કે યે હન્દ્રિયાદિક કહના ચાહિયે ? તો હસકે
ઉત્તર મેં કહા ગયા હૈ—'जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' जिस जीव
के जो इन्द्रियादि हों, उस जीव के ही वह इन्द्रियादिक कहना चाहिये ।

અને પાંચે ક્રિયા સમજવી "એવં મળજોગં, વયજોગં, કાયજોગં" શરીરના
ઠથનની માફક મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગના સંબંધમાં એક
હવની ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઆથી યુક્તતા બાણુવી આ વિષયને આલાપકપ્રકાર
આ પ્રમાણે છે. "જીવે જં મંતે ! મળજોગં નિવ્વત્તેમાણે કહકિરિયે ગોયમા !
સિય તિ કિરિયે, સિય ચઙકિરિયે સિય પંચ કિરિયે, જીવા જં મંતે ! મળજોગં
નિવ્વત્તેમાણા કહ કિરિયા ગોયમા ! તિ કિરિયા વિ, ચઙ કિરિયા વિ પંચ
કિરિયા વિ" 'इत्यादि' આજ રીતના આલાપક વચનયોગ અને કાયયોગના
સંબંધમાં સમજ લેવા, બધા જ હવેને આ ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવું
લેઈએ. અથવા ગમે તે હવેને આ ઇન્દ્રિયાદિક કહેવા ? તેના ઉત્તરમાં ત્રણ
કહે છે કે "जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं" જે હવેને જે ઇન્દ્રિયાદિક હોય
તે હવેને તે ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવા લેઈએ બીજાને તે ન કહેવા લેઈએ

સ્ય તદ્વક્તવ્યમિતિ । ‘एए एगत्तपुट्टत्तेणं छव्वीसं दंडगा’ एते एकत्वपृथक्त्वा-
भ्यां षड्विंशतिर्दण्डकाः, अनेन प्रमाणेन सर्वे मिलित्वा एकत्वबहुत्वाभ्यां षड्-
विंशतिर्दण्डका भवन्ति पञ्च शरीराणि औदारिकादारभ्य कार्मणान्तानि, पञ्च च
श्रोत्रेन्द्रियादारभ्य स्पर्शनपर्यन्तानीन्द्रियाणि त्रयश्च मनोवाक्कायरूपा योगाः
एते शरीरेन्द्रिययोगा मिलिताः सन्तस्त्रयोदश भवन्ति, एते च एकत्वबहुत्वाभ्यां
मिलिताः सन्तः षड्विंशतिर्भवन्तीति । ‘कइविहे णं भंते !’ कतिविधः खलु
भदन्त ! ‘भावे पण्णत्ते’ भावः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’
हे गौतम ! ‘छव्विहे भावे पण्णत्ते’ षड्विधः भावः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा उद-
इए उवसमिए जाव सन्निवाइए’ औदयिकः औपशमिको यावत् सान्निपातिकः
अत्र यावत्पदेन क्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकानां ग्रहणम् ‘से किं तं उद-

अन्य के वह नहीं कहना चाहिये । ‘एए णं एगत्तपुट्टत्तेणं छव्वीसं
दंडगा’ इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने यह समझाया है कि औदारिक ५
शरीर, श्रोत्रेन्द्रियादिक ५ इन्द्रियां और मनोयोगादिक ३ योग ये सब
मिलकर १३ होते हैं । इनके एक जीव संबन्धी और अनेक जीव सम्बन्धी
दण्डक २६ हो जाते हैं ।

अथ गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘कइविहे णं भंते भावे पण्णत्ते’
हे भदन्त ! भाव किनने प्रकार के कहे गये हैं । इसके उत्तर में प्रभु
कहते हैं—‘गोयमा । छव्विहे भावे पण्णत्ते’ हे गौतम ! भाव ६ प्रकार
के कहे गये हैं । ‘तं जहा’ उनके नाम इस प्रकार से हैं—
‘उदइए, उवसमिए, जाव सन्निवाइए’ औदयिक औपशमिक,
यावत् सान्निपातिक यहाँ यावत् पद से ‘क्षायिक, क्षायोपशमिक,

“एएणं एगत्तपुट्टत्तेणं छव्वીસં દંડકા” આ સૂત્રથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે
કે ઔદારિક વિગેરે પાંચ શરીર, શ્રોત્રેન્દ્રિય વિગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનો
યોગ વિગેરે ત્રણ યોગ એ બધા મળીને તેર (૧૩) થાય છે. તેના એક
છવ વાળા અને અનેક છવો વાળા મળીને છવ્વીસ દંડકો થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “કइविहे णं भंते भावे पण्णत्ते”
હે ભગવન્ ! ભાવ કેટલા પ્રકારના હશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે
—‘गोयमा । छव्विहे भावे पण्णत्ते’ હે ગૌતમ ! ભાવ છ પ્રકારના કહેવામાં
આવે છે. ‘तं जहा’ તે પ્રમાણે છે—‘उदइए, उवसमिए जाव सन्निवाइए’ ઔદયિક,
ઔપશમિક, યાવત્ સાન્નિપાતિક અહિયાં યાવત્ પદથી ક્ષાયિક ક્ષાયોપ-
શમિક, પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો અહણ થયા છે.

હૈ' તત્ કિં સ ઔદયિકઃ ઔદયિકભાવસ્ય ક્રિયન્તો મેદાઃ સન્તીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાદ્—'ઉદૈહૈ' ક્ત્યાદિ । 'ઉદૈહૈ ભાવે દુવિદ્ધે પન્નત્તે' ઔદયિકો ભાવો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ 'તં જહા' તથા 'ઉદૈહૈ ઉદયનિષ્પન્ને ય' ઔદયિક ઉદયનિષ્પન્નશ્ચ ઔદયિકભાવસ્ય દ્વૌ મેદૌ વિદ્યેતે ઔદયિક ઇતિ પ્રથમઃ ઉદયનિષ્પન્નશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ અષ્ટકર્મપ્રકૃતીનામુદયેન સંપદ્યમાન ઔદયિકઃ । ઉદયનિષ્પન્નશ્ચ દ્વિવિધઃ જીવોદયનિષ્પન્નોઽજીવોદયનિષ્પન્નશ્ચ તત્ર કર્મોદયાત્ જીવે નિષ્પદ્યમાના નાર કતિર્યગાદિપર્યાયાઃ જીવોદયનિષ્પન્ના ઇતિ કથ્યન્તે, તથા કર્મણામુદયાત્ અજીવે નિષ્પદ્યમાનાઃ પર્યાયાઃ યથા ઔદારિકાદિશરીરાણિ તથા ઔદારિકાદિ શરીરે વિદ્યમાના વર્ણાદયસ્તેઽજીવનિષ્પન્ના ઇતિ કથ્યન્તે इमे शरीरवर्णादय औदारिकशरीरनामकर्मणोरुदयेन पुद्गलद्रव्यरूपा जीवविषये निष्पद्यमानत्वेन

પારિણામિક' હન ત્રીન ભાવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । અથ ગૌતમ ! પ્રશ્નુ સે એમા પૂછતે હૈ—'સે કિં તં ઉદૈહૈ' હે મદન્ત ! ઔદયિકભાવ કે કિતને મેદ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ—'ઉદૈહૈ ભાવે દુવિદ્ધે પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! ઔદયિકભાવ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । 'તં જહા' જૈસે—'ઉદૈહૈ ઉદયનિષ્પન્ને ય' ઔદયિક ઔર ઉદયનિષ્પન્ન જો અષ્ટ કર્મપ્રકૃતિયોં કે ઉદય સે જો આવ હોના હૈ વહ ભાવ ઔદયિકભાવ કહા ગયા હૈ । ઉદયનિષ્પન્નભાવ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । ઇક જીવોદય-નિષ્પન્ન ઔર દૂસરા અજીવોદયનિષ્પન્ન હનસેં કર્મોદય સે જીવ મેં જો નારકતિર્યગાદિ પર્યાય હૈં વે જીવોદયનિષ્પન્નભાવ હૈં તથા કર્મો-દય સે અજીવ મેં નિષ્પદ્યમાન જો પર્યાય હૈં—જૈસે ઔદારિકાદિ-શરીર, તથા ઔદારિકાદિકશરીર મેં વિદ્યમાન વર્ણાદિક વે અજીવ

હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે 'સે કિં તં ઉદૈહૈ' હે મગવાના ઔદયિક ભાવ કેટલા પ્રકારના છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે—'ઉદૈ-હૈ ભાવે દુવિદ્ધે પન્નત્તે' હે ગૌતમ ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારના દેહ્યા છે. 'તં જહા' જેમ કે 'ઉદૈહૈ ઉદયનિષ્પન્ને ય' ઔદયિક અને ઉદયનિષ્પન્ન, જે ભાવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયથી થાય છે તે ભાવ ઔદયિક ભાવ કહેવાય છે. અને ઉદય નિષ્પન્ન ભાવ, જીવોદય નિષ્પન્ન અને અજીવોદય નિષ્પન્ન એ રીતે બે પ્રકારનો છે. તેમાં કર્મના ઉદયથી જીવમાં જે નારક, તિર્યક વગેરે પર્યાય છે, તે જીવોદયનિષ્પન્ન ભાવ છે. તથા કર્મોદયથી અજીવોદયમાં થવાવાળી જે પર્યાય છે—જેમ કે ઔદારિક શરીર વગેરે તેમજ ઔદારિક શરીર વગેરેમાં રહેલાવસ્તુદિક તે અજીવનિષ્પન્ન ભાવ છે. આ શરીર વસ્તુદિક ઔદારિકશરીર

અજીવોદયનિષ્પન્ના इति कथ्यन्ते विस्तरतो विचारस्तु अनुयोगद्वारे मत्कृत-
 याम् अनुयोगचन्द्रिकाख्यव्याख्यायां द्रष्टव्य इति । ‘एवं एएणं अभिलावेणं
 जहा अणुयोगद्वारे छनाम तहेव निरवसेसं भाणियव्वं’ एवमेतेन अभिवापेन
 यथाऽनुयोगद्वारे पङ्नामानि तथैव निरवશેषं मणितव्यम् यथा औदयिकभावस्य
 भेदो दर्शितः अनेनैव क्रमेण यथाऽनुयोगद्वारे कथितं पङ्नाम तथैव निरवશેषं
 सर्वमेव तत्रत्यप्रकरणमिह वक्तव्यम् । कियत्पर्यन्तं वक्तव्यं तत्राह—‘जाव’
 इत्यादि । ‘जाव सेत्तं सन्निवाइए भावे’ यावत् सान्निपातिको भावः सान्निपातिक-
 भावविचारपर्यन्तम् अनुयोगद्वारोक्तं सर्वं वक्तव्यम् । एतस्य विचारोऽनुयोगद्वा-
 रोक्तः सर्वोऽपि ज्ञातव्योऽनुयोगद्वारादेवेति । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’

निષ્પન્ન भाव हैं । ये शरीर वर्णादिक, औदारिकशरीरनामकर्म
 के उदय से पुद्गल द्रव्यरूप अजीव के विषय में निष्पद्यमान होने से
 अजीवोदयनिष्पन्न कहे जाते हैं । इस विषय का विस्तार पूर्वक विचार
 अनुयोगद्वारसूत्र पर जो अनुयोगचन्द्रिका नामकी टीका मैंने
 की है उसमें किया गया है । ‘एवं एएणं अभिलावेणं जहा अणु
 योगद्वारे छ नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं’ जैसा औदयिकभावका
 भेद दिखाया गया है इसी क्रम से अनुयोगद्वार में जैसे ६ नामों
 का कथन किया गया है उसी प्रकार से सम्पूर्ण वहाँ का प्रकरण यहाँ
 ‘जाव सेत्तं सन्निवाइए भावे’ सान्निपातिक भाव के विचार तक का कह-
 लेना चाहिये । तात्पर्य यह है कि अनुयोगद्वारोक्त भावसंबन्धी
 विचार सब यहाँ उसी अनुयोगद्वार से जानलेना चाहिये । ‘सेवं भंते !
 सेवं भंते ! त्ति’ हे भदन्त ! भावादिके विषय में जो आप ने कथन

नामકર્મના ઉદયથી પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અજીવના વિષયમાં થવાવાળા હોવાથી
 અજીવોદય નિષ્પન્ન કહેવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિચાર વિસ્તાર પૂર્વક
 અનુયોગદ્વાર સૂત્રની અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા જે મેં બનાવી છે તેમાં કર
 વામાં આવ્યો છે. ‘એવં છપ્પણં અભિલાવેણં જહા અણુયોગદ્વારે નામં તહેવ નિરવસેસં
 માણિયવ્વં’ ઔદયિક ભાવનો જેવો ભેદ બતાવવામાં આવ્યો છે એજ ક્રમથી
 અનુયોગદ્વારમાં જેવી રીતે છ નામોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે ત્યાનું
 સંપૂર્ણ પ્રકરણ ‘જાવ સેત્તં સન્નિવાઈએ ભાવે’ સાંનિપાતિક ભાવના વિચાર પ્રકરણ
 સુધી અહિંયાં થઈણ કરવું તેમ સમજવું કહેવાનો હેતુ એ છે કે અનુયોગ-
 દ્વારમાં કહેલ ભાવ સંબંધી સંપૂર્ણ રીતે અહિંયાં અનુયોગદ્વારમાં દેહ્યા પ્રમાણે
 ત્યાંથી સમજ લેવો. ‘સેવં મંતે સેવં મંતેત્તિ’ હે ભગવન્ ભાવાદિકના વિષયમાં આવે

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! भावादिविषये यद्वचना प्रति-
प्रतिपादितं तत् सर्वम् एवमेव, सर्वं सत्यमेव इति कृत्वा गौतमः संयमेन
तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ३॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-मसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकपनिष्ठद्वयपद्यनैऋग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१॥

किया है वह सब ऐसा ही है-सर्व प्रकार से सत्य ही है २, इस प्रकार
कहकर वे गौतम तप और संयम से आत्मा को आवित करते हुए
अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ३ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरह्वे शतकका
॥ पहला उद्देशक समाप्त ॥ १७-१ ॥

જે વર્ણુન કયું છે તે સઘળું તેમજ છે આ રીતે કહીને તે ગૌતમસ્વામી
પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા
થકા પોતાના સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧ ॥

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

प्रथमोद्देशकान्ते भावाः वर्णितास्तादृशभाववन्तश्च संयतादयो भवन्तीति संयतत्वादिविशेषणयुक्ता द्वितीयोद्देशके उच्यन्ते अनेन सम्बन्धेन आयातस्य द्वितीयोद्देशकस्येदमादिषं सूत्रम्—‘से पूणं भंते !’ इत्यादि ।

मूळम्—से पूणं भंते ! संजयविरयपण्डिहयपच्चक्खाय पापकम्मे धम्मे ठिए असंजयअविरयअपण्डिहयपच्चक्खाय-पावकम्मे अधम्मे ठिए संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए ? हंता गोयसा ! संजयविरय जाव धम्माधम्मे ठिए। एएसिणं भंते ! धम्मंसि वा अधम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्किया केइ आसइत्तए वा सइत्तए वा तुयट्ठित्तए वा ? गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव धम्माधम्मे ठिए ? गोयसा ! संजयविरय जाव पावकम्मे धम्मे ठिए धम्मं चेव उवसंवज्जित्ताणं विहरइ असंजय-अविरय-अपण्डिहयपच्चक्खायपावकम्मे अधम्मे ठिए अधम्मं चेव उवसपज्जित्ताणं विहरइ संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए धम्माधम्मे उवसंपज्जित्ताणं विहरइ से तेणट्ठेणं जाव ठिए जीवाणं भंते ! किं धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मे ठिया ? गोयसा ! जीवा धम्मे वि ठिया अधम्मे वि ठिया धम्माधम्मे वि ठिया । नेरइयाणं भंते ! पुच्छा ? गोयसा ! णेरइया नो धम्मे ठिया अधम्मे ठिया नो धम्माधम्मे ठिया । एवं जाव अउरिंदियाणं पुच्छा गोयसा ! पंचिंदियतिग्गिखजोणिया नो धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मं वि ठिया । मणुस्सा जहा जीवा । वाणमंतरजोयसियवेमाणिया जहा नेरइया ॥सू० १॥

હાયા--તદ્ નૂનં મદન્ત ! સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યાઘ્યાતપાપકર્મા ધર્મે સ્થિતઃ, અસંયતાવિરતાપ્રતિહતપ્રત્યાઘ્યાતપાપકર્મા અધર્મે સ્થિતઃ, સંયતા સંયતો ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ? હન્ત, ગૌતમ ! સંયતવિરત યાવત્ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ । એતેષાં खलु મદન્ત ! ધર્મે વા અધર્મે વા ધર્માધર્મે વા શક્તાઃ કેચિત્ આસિતું શયિતું સ્વગૃવર્તયિતું વા ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ તત્કેનાર્થેન શ્વાહ (પુનઃ) મદન્ત ! એવમુચ્યતે યાવત્ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ? ગૌતમ ! સંયતવિરત યાવત્ પાપકર્મા ધર્મે સ્થિતો ધર્મમેવ ઉપસંપદ્ય खलु વિહરતિ અસંયત યાવત્ પાપકર્મા અધર્મે સ્થિતઃ અધર્મમેવ ઉપસંપદ્ય खलુ વિહરતિ સંયતાસયતો ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ધર્માધર્મસંપદ્ય खलુ વિહરતિ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ સ્થિતઃ, જીવાઃ खलુ મદન્ત ! કિં ધર્મે સ્થિતા=અધર્મે સ્થિતાઃ ધર્માધર્મે સ્થિતાઃ ? ગૌતમ ! જીવા ધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ અધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ । નૈરયિકાઃ खलુ પૃચ્છા ગૌતમ ! નૈરયિકા નો ધર્મે સ્થિતા અધર્મે સ્થિતાઃ નો ધર્માધર્મે સ્થિતાઃ । एवं યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ । પૃચ્છેન્દ્રિયતિર્થગ્યોનિકાનાં खलુ પૃચ્છા ગૌતમ ! પૃચ્છેન્દ્રિયતિર્થગ્યોનિકા નો ધર્મે સ્થિતા અધર્મે સ્થિતાઃ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ । મનુષ્યા યથા જીવાઃ । વાનસ્પતરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ યથા નૈરયિકાઃ ॥ સૂ. ૧॥

ટીકા--‘સે જૂણં મંતે !’ તત્ નૂનં મદન્ત ! ‘સંજયવિરયપહિહયપચ્ચચ્ચાયાપાપકર્મમે ધર્મમે ઠિણ’ સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યાઘ્યાતપાપકર્મા ધર્મે સ્થિતઃ

દૂસરે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ--

પ્રથમ ઉદ્દેશક કે અન્ત મેં ‘ભાવો’ કા વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ । એસે ભાવોવાળે સંયત આદિ હોતે હૈ--અતઃ વે હી સંયમવત્ત્વ આદિ વિશેષણ યુક્ત સંયત આદિ જીવ હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશે મેં કહે જાતે હૈ--હસી સંબન્ધ સે હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ ક્રિયા ગયા હૈ । ‘સે જૂણં મંતે !’ હત્યાદિ સૂત્ર હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર હૈ--

‘સે જૂણં મંતે ! સંજયવિરયપહિહયપચ્ચચ્ચાયાપાપકર્મમે’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ--હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ--‘સે જૂણં

ખીજા ઉદ્દેશાને પ્રારંભ--

પહેલા ઉદ્દેશાના અંતમાં ભાવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવા ભાવો વાળા સંયત વિગેરે હોય છે. જેથી સંયતત્વ વિગેરે વિશેષણ વાળા તેજ સંયત વિગેરે જીવોનું આ ખીજા ઉદ્દેશમાં કથન થશે. એ સંબંધથી આ ખીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. ‘સે જૂણં મંતે ! સંજયવિરયપહિહયપચ્ચચ્ચાયાપાપકર્મમે’ હત્યાદિ--

ટીકાર્થ--હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે ‘સે જૂણં મંતે !

કિમ્, તત્ર સંયતઃ વર્તમાનકાલિકૃમર્વસાવધાનુષ્ઠાનરહિતઃ અતએવ પ્રતિહતં વર્તમાનકાલે સ્થિત્યનુમાગહાસેન નાશિતં પ્રત્યાખ્યાતં-નિન્દયા ભવિષ્યત્યકરણેન નિરાકૃતં પાપકર્મ-પાપાનુષ્ઠાનં યેન સ પ્રતિહતપાપકર્મ સંયતવિરતશ્ચાસૌ પ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ ચેતિ સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ પુરુષઃ કિમ્ ધર્મે સ્થિતઃ અત્ર ધર્મપદં ચારિત્રરૂપધર્મસ્ય વોધકમ્ તેન કિં ચારિત્રે સ્થિતઃ ઉપરોક્તપુરુષઃ ? । ‘અસંજયઅવિરયઅપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ખાયપાવકમ્મે અધમ્મે ટિણ્’ અસંયતોઽવિરતોઽપ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ અધર્મે સ્થિતઃ તત્ર અસંયતઃ સયતાદ્વિન્નઃ અવિરતિઃ પૂર્વોક્તવિસ્તાદ્વિન્નઃ અપ્રતિહતં-ન વિનાશિતં અપ્રત્યાખ્યાતં ન ત્યક્તં પાપકર્મ સાવધક્રિયા યેન સોઽપ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ અત્ર ધર્મ યદમ્ અવિરત્યાત્મકધર્મસ્ય વોધકમ્ તેન તાદૃશપાપકર્મ અવિરત્યાત્મકધર્મે

અંતે ! ‘હે મદન્ત ! ‘સંજયવિરયપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ખાય પાવકમ્મે ધમ્મે ટિણ્’ જો જીવ સંયત છે—વર્તમાનકાલિક સર્વ સાવધાનુષ્ઠાન સે રહિત છે, અત એવ વર્તમાન કાલ મેં જિસને સ્થિતિ ઓર અનુભાગ કે હાસ સે પાપકર્મ કો નષ્ટ કર દિયા છે, તથા નિંદાસે ભવિષ્યત્ કાલ મેં પાપકર્મ નહીં કરને સે—જિસને—પાપાનુષ્ઠાન નિરાકૃત કર દિયા છે—એસા પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ સંયતવિરત જીવ કયા ધર્મ મેં સ્થિત હૈં ? યહાં ‘ધર્મ’ શબ્દ સે ચારિત્રરૂપ ધર્મ ગ્રહણ કિયા ગયા છે । ‘અસંજય અવિરયઅપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ખાયપાવકમ્મે અધમ્મે ટિણ્’ તથા જો જીવ અસંયત છે—સંયત સે ભિન્ન છે અવિરત—વિરતિ રહિત છે । ઓર પાપ-કર્મ—સાવધક્રિયા કા જિસને નાશ નહીં કિયા છે । ઓર ન ત્યાગ હી કિયા છે એસા અસંયતઅવિરતઅપ્રતિહત અપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મવાલા

હિ ભગવન્ ! સંજયવિરયપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ખાયપાવકમ્મે ધમ્મે ટિણ્ જે એવ સંયત છે. એટલે કે-વર્તમાન કાળના સર્વ સાવધ અનુષ્ઠાન સહિત છે. ને એટલા જ માટે જેણે વર્તમાન કાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગના હાસથી પાપ કર્મને નષ્ટ (નાશ) કર્યા છે. અને નિંદાથી ભવિષ્ય કાળમાં થનારા પાપકર્મને નહિ કરવાથી એણે પાપાનુષ્ઠાન દૂર કર્યું છે. એવા પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ સંયત વિરત એવ શું ધર્મમાં સ્થિત રહે છે. અહિં ધર્મ શબ્દથી ચારિત્રરૂપ ધર્મનું ગ્રહણ થયું છે. ‘અસંજયઅવિરયઅપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ખાય પાવકમ્મે અધમ્મે ટિણ્’ તથા જે એવ અસંયત છે અવિરત વિરતિ વગરનો છે. અને પાપકર્મ એટલે કે ક્રિયાનો જેણે નાશ કર્યા નથી. અને ત્યાગ પણ કર્યો નથી. એવા અસંયત અવિરત ‘અપ્રતિહત, અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ’વાળો એવ

સ્થિતઃ કિમ્ ? 'સંજયાસંજયે ધમ્માધમ્મે ટિણ્' સંયતાસંયતઃ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ, અત્ર ધર્માધર્મેતિ પદમ્ દેશવિરતેર્વોધકમ્ તથા ચ સંયતાસંયતો દેશવિરતૌ સ્થિતઃ કિમ્ ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'हंता' इत्यादि । 'हंता गोयमा !' हन्त गौतम ! 'संजयविरय जात्र धम्माधममे टिण्' संयतविरत यावत् धर्माधर्मे स्थितः, अत्र यावत्पदेन 'पडिहयपच्चक्खायपावकम्मो' इत्यारभ्य 'संजयासंजए' इत्यन्तरय प्रश्नवाक्यस्य सर्वस्यापि संग्रहो भवति तथा च संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा धर्मे स्थितः असंयताविरताऽप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा अधर्मे स्थितः संयतासंयतो देशविरतौ धर्माधर्मे स्थित इत्यर्थः । 'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त ! 'धम्मंसि वा' धर्मे वा 'अधम्मंसि वा' अधर्मे वा 'धम्मा धम्मंसि वा' धर्माधर्मेऽपि वा देशविरतौ इत्यर्थः चकिया' शक्ताः—समर्थाः 'केइ' केचित् 'आसइत्तए वा' आसितुं वा—उपवेशयितुम् 'जाव तुयट्टित्तए वा' यावत् त्वग् वर्त्तयितुं वा, हे भदन्त ! धर्मादी आसितुं वा शयितुं वा त्वग्वर्त्तयितुं पार्श्व परिवर्त्तनं कर्तुं वा शक्ताः किम् ? इत्यर्थः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि ।

जीव-क्या अधर्म में-अविरतिरूप अधर्म में स्थित है ? 'संजयासंजये धम्मा धम्मे टिण्' जो जीव संयतासंयत है वह क्या धर्माधर्म में—देश विरति में-स्थित है ? इनके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'हंता गोयमा' हां गौतम ! जो जीव संयत, विरत प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा है वह चारित्ररूप धर्म में स्थित हैं । तथा जो जीव संयतासंयत है वह देश विरतिरूप धर्माधर्म में स्थित है ।

अथ गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'एएसि णं भंते ! धम्मंसि वा, अधम्मंसि वा, धम्माधम्मंसि वा, चक्किया केइआसइत्तए, जाव तुयट्टित्तए' हे भदन्त ! क्या कोई जीव ऐसा स्वमर्थ है जो इन धर्म, अधर्म एवं धर्माधर्म में बैठने के लिये या लेटने के लिये शक्तिशाली हो ?

શું અધર્મમાં એટલે કે અવિરતિ રૂપ અધર્મમાં સ્થિત છે ? 'સંજયાસંજયે ધમ્માધમ્મે ટિણ્' ને જીવ સંયતાસંયત છે. તે શું ધર્માધર્મમાં એટલે કે દેશ વિરતિમાં સ્થિત છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'હંતા ગોયમા !' હા ગૌતમ ! ને જીવ સંયત વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત છે. તથા ને જીવ અસંયત અવિરત અપ્રત્યાખ્યાત પાપ કર્મ છે તે સંયતાસંયત છે. તે દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં રહેલો છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'एएसि णं भंते ! धम्मंसि वा अधम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्किया केइ आसइत्तए जाव तुयट्टित्तए' हे ભગવન્ ! કેઈ જીવ એવો શક્તિવાળો છે કે ને ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્યઃ સમર્યઃ પુનઃ પ્રશ્નયતિ ‘સે કેળં સ્વાહ અદ્દેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ જાવ ધમ્માધમ્મે ઠિણ્’ તત્ પુનઃ કેનાથેન મદન્ત ! એવમુચ્ચતે યાવત્ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ધર્માદેરમૂર્ત્ત્વેન તત્રોપદેશનાસંભવ-સ્તદા કેન કારણેન ચરતા પ્રોચ્યતે યત્ સંયતો વિરતો ધર્મે ચારિત્રાત્મકે સ્થિતો યાવત્ સંયતાસંયતો ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ઇતિ અત્ર યાવત્પદેન ‘સંજયવિરયપહિ-હય’ હત્યારમ્ય ‘સંજયાસંજયે’ ઇત્યન્તસ્ય સર્વસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તર-યતિ મગવાન્ ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સંજયવિરય જાવ પાવ-કમ્મે ધમ્મે ઠિણ્’ સંયતવિરત યાવત્ પાપકર્મા ધર્મે સ્થિતઃ ‘ધમ્મં ચેવ ઉવસંપ-જ્જિત્તા ણં વિહરહ’ ધર્મમેવ ઉપસંપદ્ય સ્વલુ વિહરતિ, અત્ર યાવત્પદેન પ્રતિહત પ્રત્યા-રુચાતેત્યસ્ય સંગ્રહસ્તથા ચ સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યારુચાતપાપકર્મા ધર્મે સ્થિત

હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! મૈને જો ધર્મ અધર્મ એવં ધર્માધર્મ મેં સ્થિત હોને કી ઘાત કહી હૈ સો ડસકા તાત્પર્ય વૈઠને યા સોને સે નહીં હૈ । તો હે મદન્ત ! હસકા તાત્પર્ય કયા હૈ ? યહી પ્રશ્ન ‘સે કેળં સ્વાહઅદ્દેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, જાવ ધમ્માધમ્મે ઠિણ્’ હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ દ્વારા પૂછા ગયા હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! સંજયવિરય જાવ પાવકમ્મે ધમ્મે ઠિણ્’ હે ગૌતમ ! સંયતવિરત યાવત્-પ્રતિહતપ્રત્યારુચાતપાપકર્મા-મનુષ્ય ધર્મ મેં સ્થિત હૈ । ‘ધમ્મં ચેવ ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરહ’ હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જો મનુષ્ય સંયત, વિરત, પ્રતિહતપ્રત્યારુચાતપાપ-કર્મા હૈ વહ ધર્મ કો હી આશ્રિત કરતા હૈ ધર્મ કા આશ્રય કરના યહી

ખેત્રી શકે કે સુધ શકે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા ! ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! એમ કહેવું તે ખરોખર નથી. એટલે કે મેં જે ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત રહેવાની વાત કહી છે. તેનો હેતુ ખેસવાથી કે સૂવામાં નથી. ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે ‘સે કેળં સ્વાહઅદ્દેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, જાવ ધમ્માધમ્મે ઠિણ્’ હે ભગવન્ આપ શા કારણથી એવું કહો છો કે તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! સંજયવિરય જાવ પાવકમ્મે ધમ્મે ઠિણ્’ હે ગૌતમ ! સંયત વિરત યાવત્ પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં મનુષ્ય ધર્મમાં સ્થિત છે. ‘ધમ્મં ચેવ ઉવસંપ-જ્જિત્તા ણં વિહરહ’ તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે મનુષ્ય સંયત, વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ધર્મનો જ આશ્રય કરે છે. અને ધર્મનો આશ્રય કરવો તેનું નામ જ ધર્મમાં સ્થિત હોવું છે. ‘ધર્મે સ્થિતઃ’ તેનો

इत्यस्यायमर्थः संयतः धर्ममेव आश्रित्य स्वीकृत्य विहरति-तिष्ठति धर्मस्या
श्रवणमेव धर्मे स्थितत्वं न तु 'धर्मे स्थितः' इत्यस्य उपवेशनमित्यर्थो भवति तस्य
असंभवात् अननुभवाच्च न हि कस्यचिदपि भवति एवमनुभवो यदहं धर्मे-धर्मोपरि
तिष्ठामीति । 'असंजयः जाव पावकम्मे अधम्मे ठिए' असंयत यावत् पापकर्मा
अधर्मे स्थितः अत्र यावत्पदेन 'अविरयअपडिहयपच्चक्खाय' इत्यन्तस्य संग्रहो
भवतीति तथा च असंयताविरताप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा इत्यर्थः । यत्
अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' अधर्ममेव उपसंग्रह्य खलु विहरति, उपसंग्रह्य
स्वीकृत्य इत्यर्थः विहरति तिष्ठति, 'संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए' संयता
संयतो धर्माधर्मे स्थितः 'धम्माधम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' धर्माधर्ममुपसंग्रह्य
खलु विहरति । 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव ठिए' तत्तेनार्थेन गौतम ! यावत्

ધર્મ મેં સ્થિત હોના હૈ । 'ધર્મે સ્થિતઃ' હસકો અર્થ ધર્મ મેં બેઠના એસા
નહીં હૈ-કર્ચોકિ એસા અર્થ અસંભવ હૈ । તથા સ્વાનુભવગમ્ય નહીં હૈ ।
કિસી કો બી એસા અનુભવ નહીં હોતા હૈ કિ મૈં ધર્મ કે ઉપર બેઠા હું ।
'અસંજય૦ જાવ પાવકમ્મે અધમ્મે ઠિએ' તથા-જો જીવ અસંયત હૈ,
યાવત્-અવિરત હૈ, પ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મા નહીં હૈ વહ અધર્મ મેં
સ્થિત હૈ । હસકા તાત્પર્ય 'અધમ્મં ચેવ ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરइ' એસા
હૈ-અર્થાત્ એસા જીવ અધર્મરૂપ અવિરતિ કો હી રહીકાર કિયે રહતા હૈ ।
'સંજયાસંજએ ધમ્માધમ્મે ઠિએ' જો જીવ સંયતાસંયત હૈ વહ ધર્મા-
ધર્મ મેં સ્થિત હૈ સો હસકા સારાંશ 'ધમ્માધમ્મ ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહ-
રइ' એસા હૈ-અર્થાત્ એસા જીવ ધર્માધર્મરૂપ દેશવિરતિવાલા હોતા હૈ ।
'સે તેણટ્ઠેણં ગોયમા ! જાવ ઠિએ' હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને
એસા કહા હૈ કિ જો મનુષ્ય સંયતાદિ વિશેષણોં લાલા હૈ વહ ધર્મ મેં

અર્થ ધર્મમાં બેસવું એવો થતો નથી કેમકે તેવો અર્થ સ્વાનુભવ ગમ્ય
નથી કોઈને પણ એવો અનુભવ થતો નથી કે હું ધર્મ ઉપર બેઠો છું. કે
ધર્મ પર સૂતો છું 'અસંજય જાવ પાવકમ્મે અધમ્મે ઠિએ' તથા જે જીવ અસં-
યત છે યાવત્ અવિરત છે. પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં નથી તે અધર્મ.
માં સ્થિત છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે 'અધમ્મં ચેવ ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરइ'
અર્થાત્ એવો જીવ અધર્મ રૂપ અવિરતિને જ સ્વિકાર કરે છે. 'સંજયાસંજએ
ધમ્માધમ્મે ઠિએ' જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે.
તેનો સારાંશ 'ધમ્માધમ્મ ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરइ' એવો છે. અર્થાત્
એવો જીવ ધર્માધર્મરૂપ દેશવિરતિ વાળો છે. 'સે તેણટ્ઠેણં ગોયમા !
જાવ ઠિએ' તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે જે
મનુષ્ય સંયત વિગેરે વિશેષણો વાળો છે. તે ધર્મમાં સ્થિત છે. અને અસંયત

સ્થિતઃ અન્ન યાવત્પદેન સંપૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય સંગ્રહઃ કર્ણીયઃ તથા ચ હે ગૌતમ સંયતાદિવિશેષણયુક્તો ધર્મે સ્થિતઃ, અસંયતાદિવિશેષણયુક્તઃ, અધર્મે સ્થિતઃ, સંયતાસંયતઃ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ, ધર્માદિકમાશ્રિત્ય સંયતાદીનાં સ્થિતિસ્તિત્વર્થ મનુસ્યત્ય મયોક્તં 'ધર્માદૌ સ્થિત' इति न तु धर्मादिरूपे आधारे तस्य संस्थान-
मिति भावः । अथ धर्मस्थितित्वादिकं बहुवचनमाश्रित्य सर्वदण्डकेषु निरूपय-
न्नाह—'जीवा णं इत्यादि । 'जीवा णं भंते ! किं धम्मं ठिया' जीवाः खलु भदन्त !
किं धर्मे स्थिताः 'अधम्मं ठिया' अधर्मे स्थिताः 'धम्माधम्मं ठिया' धर्माधर्मे
स्थिताः, हे भदन्त ! जीवानां स्थितिर्धर्मेऽधर्मे धर्माधर्मे वेति प्रश्नः, भगवानाह—
'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा धम्मं वि ठिया' जीनाः धर्मेऽपि
स्थिताः 'अधम्मं वि ठिया' अधर्मेऽपि स्थिताः 'धम्माधम्मं वि ठिया' धर्मा-

સ્થિત હૈ અસંયતાદિ વિશેષણોં વાલા જો જીવ હૈ વહ અધર્મ મેં સ્થિત
હૈ, એવં જો જીવ સંયતાસંયત હૈ વહ ધર્માધર્મ મેં સ્થિત હૈ । યહ પૂર્વોક્ત
કથન એકવચન કે આધાર પર ક્રિયા ગયા હૈ । અવ વહુવચન કો
આશ્રિત કર કે ધર્મસ્થિતત્વ આદિ કા સર્વ દણ્ડકોં મેં નિરૂપણ કરતે
હૈ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'जीवा णं भंते ! किं धम्मं
ठिया' हे भदन्त ! समस्त जीव क्या धर्म में स्थित है ? या 'अधम्मं ठिया'
अधर्म में स्थित हैं ? धम्माधम्मं ठिया' या धर्माधर्म में स्थित हैं ?
अर्थात् समस्त जीवों की स्थिति क्या धर्म में है ? या अधर्म में हैं ? या
धर्माधर्म में है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! जीवा धम्मं वि,
ठिया, अधम्मं वि ठिया, धम्माधम्मं वि ठिया' हे गौतम ! जीव धर्म
में भी स्थित है, अधर्म में भी स्थित है । और धर्माधर्म में भी स्थित है ।

વિગેરે વિશેષણ વાળો જે જીવ છે, તે અધર્મમાં સ્થિત છે અને જે જીવ
સંયતાસંયત છે તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. આ પૂર્વોક્ત સઘણું કથન એક
વચનના આધારથી કરવામાં આવ્યું છે હવે બહુ વચનનો આશ્રય કરીને ધર્મ
સ્થિતત્વ વિગેરેનું સર્વ દંડકોમાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ
સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછ્યું કે 'જીવા ણં ભંતે કિં ધમ્મે ઠિયા' હે ભગવન્ ।
સઘણા જીવો શું ધર્મમાં સ્થિત છે ? અથવા 'અહમ્મે ઠિયા' અધર્મમાં સ્થિત
છે. 'ધમ્માધમ્મે ઠિયા' અથવા ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે ? અર્થાત્ દરેક જીવોની
સ્થિતિ શું ધર્મમાં છે. અથવા અધર્મમાં કે ધર્માધર્મમાં છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ-
કહે છે કે 'ગોયમા ! જીવા ધમ્મે વિ, ઠિયા, અહમ્મે વિ ઠિયા, ધમ્માધમ્મે વિ
ઠિયા' હે ગૌતમ ! જીવ ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં પણ સ્થિત છે. અને
ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત છે.

धर्मेऽपि स्थिताः । 'नेरइया णं पुच्छा' नैरयिकाः खलु पृच्छा नैरयिकाः किं धर्मे स्थिताः अधर्मे स्थिताः धर्माधर्मे वा स्थिताः ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम । 'नेरइया नो धम्मो ठिया' नैरयिकाः नो धर्मे स्थिताः अपि तु 'अधम्मो ठिया,' अधर्मे स्थिताः 'णो धम्माधम्मो ठिया' नो धर्माधर्मे स्थिताः, धर्मलेश्यापि तत्रापद्धावात् 'एवं जाव चउरिंदियाणं' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्, एवम् नारकवदेव एकेन्द्रियादारभ्य चतुरिन्द्रियजीव पर्यन्तं ज्ञातव्यम्, यथा नैरयिकाः न धर्मे स्थिताः न वा धर्माधर्मे स्थिताः अपि तु अधर्मे स्थितास्तथैव चतुरिन्द्रियान्तम् जीवा न धर्मे स्थिताः न वा धर्माधर्मे

अथ गौतम ! प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘नेरइया ण पुच्छा’ हे भदन्त ! नैरयिक जीव धर्म में स्थित हैं ? या अधर्म में स्थित हैं ? या धर्माधर्म में स्थित हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं। ‘गोयमा ! नेरइया नो धम्मसे ठिया, नो धम्माधम्मसे ठिया, अधम्मसे ठिया’ हे गौतम ! नैरयिक जीव चारित्ररूप धर्म में स्थित नहीं हैं तथा देशाविरतिरूप धर्माधर्म में भी स्थित नहीं हैं किन्तु वे अविरतिरूप अधर्म में ही स्थित हैं । क्योंकि इनमें धर्मलेइया तक का भी अभाव है । ‘एवं जीव चउरिंदियाणं’ जैसा कथन यह नारकों के सम्बन्ध में किया गया है इसी प्रकार का कथन एकेन्द्रिय से लेकर चौहन्द्रिय जीवों के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये । अर्थात् नारक जीव जिस प्रकार से धर्म एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं कहे गये हैं, उसी प्रकार से एकेन्द्रिय से चौहन्द्रिय पर्यन्त के जीव भी धर्म एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं कहे गये हैं किन्तु नारकों के जैसा केवल वे अधर्म

હવે ગૌતમ ! સ્વામી નારકાના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—‘નેરહ્યાણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં સ્થિત છે કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! નેરહ્યા નો ધમ્મે ઠિયા નો ધમ્માધમ્મે ઠિયા અધમ્મે ઠિયા’ હે ગૌતમ ! નારકીય જીવ આરિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત નથી. તેમજ દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત હોતા નથી. પરંતુ તેઓ અવિરતિરૂપ અધર્મમાં જ સ્થિત રહે છે. કેમકે તેઓમાં ધર્મલેશ્યાનો અભાવ છે. ‘एवं जाव चउरिंदियाणं’ જેવું કથન નારકાના વિષયમાં કર્યું છે તેવું જ કથન એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના સંજ્ઞાધર્મમાં પણ કરી લેવું અર્થાત્ નારકજીવ જે રીતે ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી તેવી જે રીતે એકેન્દ્રિયથી ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના જીવો પણ ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી.

સ્થિતાઃ અપિ તુ અધર્મે એવ સ્થિતા ઇતિ । ‘પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા’
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પુચ્છા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ ધર્મે વા અધર્મે
વા ધર્માધર્મે વા સ્થિતાઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ ।
‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયા’ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ
‘નો ધમ્મે ઠિયા’ નો ધર્મે સ્થિતાઃ વિરતેરમાવાત્ ‘અધમ્મે ઠિયા’ અધર્મે સ્થિતાઃ
વિરતિરહિત્ત્વાત્ ‘ધમ્માધમ્મે વિ ઠિયા’ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ શ્રાવકવ્રતધારિ-
ત્વાત્ । ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યાઃ યથા જીવાઃ, મનુષ્યવિષયે સામાન્ય
જીવવત્ વ્યારુશ જ્ઞાનવશઃ મનુષ્યાઃ ધર્મેઽપિ અધર્મેઽપિ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ

મેં હી સ્થિત કહે ઘયે હૈં । ‘પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા’ ઇમ
સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં કે ધર્માધર્મ આદિ મેં હોને
કે સમ્બન્ધ મેં પૂછા હૈ—હે ભદ્રન્ત ! જો પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય હૈં વે કયા
ધર્મ ઈં સ્થિત હૈં ? યા અધર્મ મેં સ્થિત હૈં ? યા ધર્માધર્મ મેં સ્થિત
હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને ડન સે કહા—‘ગોયમા ! પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ-
જોણિયા નો ધમ્મે ઠિયા’ હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય સર્વ વિરતિરૂપ
ધર્મ મેં સ્થિત નહીં હૈં । કિન્તુ ‘અધમ્મે ઠિયા, ધમ્માધમ્મે વિ ઠિયા’ વે
અવિરતિરૂપ અધર્મ મેં સ્થિત હૈં ઓર દેશ વિરતિરૂપ ધર્માધર્મ મેં ભી
સ્થિત હૈં । કયોંકિ ઇનમેં શ્રાવકવ્રતોં કો ધારણ કરને કી યોગ્યતા
શાસ્ત્રોં મેં કહી ગઈ હૈં । ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં ધર્મ
એવં ધર્માધર્મ મેં સ્થિત હોને કા કથન સામાન્ય જીવ કે વિષય મેં કિયે
ગયે કથન કે જૈસા જાનના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર મનુષ્ય ધર્મ મેં ભી

હવે ગૌતમસ્વામી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના વિષયમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે—
‘પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા’ હે ભગવાન જે જીવો પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય
છે તેઓ ધર્મમાં સ્થિત છે ? કે અધર્મમાં સ્થિત છે ? હે ધર્માધર્મમાં સ્થિત
છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિયા નો ધમ્મે
ઠિયા’ હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવો સર્વ વિરતિરૂપ ધર્મમાં સ્થિત
હોતા નથી પરંતુ ‘અધમ્મે ઠિયા ધમ્માધમ્મે વિ ઠિયા’ તેઓ અવિરતિરૂપ
અધર્મમાં સ્થિત છે અને દેશ વિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત છે. કેમકે
તેઓમાં શ્રાવકના વ્રતોને ધારણ કરવાની યોગ્યતા હોવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું
છે. ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યો ધર્મ, અધર્મ, અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત
હોવાનું કથન સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કહેલ કથન પ્રમાણે સમજવું. એ
રીતે મનુષ્ય ધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અને ધર્માધર્મમાં

इत्यर्थः । 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तरज्योतिष्क
वैमानिकाः यथा नैरयिकाः वानव्यन्तरादयो नो धर्मे स्थिताः अधर्मे स्थिताः
न वा धर्माधर्मे स्थिताः इत्यर्थः ॥सू० १॥

पूर्वं संयतादय उपवर्णिताः ते च श्रमणादयो व्यपदिश्यन्ते इति श्रमणादी-
नाश्रित्य अन्ययूथिकमतमुपवर्णयन्नाह—'अन्न उत्थिया णं भंते' इत्यादि ।

મૂલમ્—અન્નઉત્થિયા ણં ભંતે ! એવં આહુક્ખંતિ જાવ
પરુવેતિ—એવં खलु समणा पंडिया समणोवासया वालपंडिया
जस्स णं एगं पाणाए वि दंडे अणिविखत्ते से णं एगंतवाले
त्ति वत्तव्वं सिया, से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! जण्णं ते
अन्नउत्थिया एवमाहुक्खंति जाव वत्तव्वं सिया जे ते एव
माहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाहु-
क्खामि जाव परुवेमि एवं खलु समणा पंडिया समणोवासगा
वालपंडिया जस्स णं एगपाणाए वि दंडे निविखत्ते से णं नो
एगंतवाले त्ति वत्तव्वं सिया । जीवा णं भंते ! किं वाला पंडिया
वालपंडिया ? गोयमा ! जीवा वाला वि, पंडिया वि वाल-

स्थित हैं, अधर्म में भी स्थित है और धर्माधर्म में भी स्थित हैं । 'वाण-
मंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, और
वैमानिक इनके सम्बन्ध में धर्म, अधर्म एवं धर्माधर्म से स्थित होने का
कथन नैरयिकों के सम्बन्ध में किये गये कथन के जैसा जानना
चाहिये—अर्थात् वे वानव्यन्तरादिक धर्म में एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं
हैं किन्तु अधर्म में स्थित हैं ॥ सू० १ ॥

પણુ સ્થિત છે. 'વાણમંતરજોઈસિયવેમાણિયા જહા નેરઈયા' વાનવ્યન્તર,
જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિકોના સંબન્ધમાં ધર્મ, અધર્મ, અને ધર્માધર્મમાં
સ્થિત હોવાનું કથન, નૈરયિકોના સંબન્ધમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. અર્થાત્
તે વાનવ્યન્તર વિગેરે ધર્મમાં કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી પરંતુ તેઓ
અધર્મમાં જ સ્થિત હોય છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

પંડિયા ત્રિ। નેરઙ્ગ્યા ણં પુચ્છા ગોયમા ! નેરઙ્ગ્યા બાલા નો પંડિયા નો વાલપંડિયા। એવં જાત્ર ચતુરિન્દિયાણં। પંચિન્દિયતિરિ-
ક્ખજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! પંચિન્દિયતિરિક્ખજોણિયા બાલા નો પંડિયા વાલપંડિયા ત્રિ। મણુસ્સા જહા જીવા વાળમંતર-
જોઙ્ગસિયવેમાણિયા જહા નેરઙ્ગ્યા ॥સૂ. ૨॥

છાયા—અન્યયૂથિકાઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! એવમાખ્યાન્તિ યાવત્પરુપયન્તિ, એવં સ્વલ્લુ શ્રમણાઃ પંડિતાઃ શ્રમણોપાસકાઃ વાલપંડિતાઃ યસ્ય સ્વલ્લુ એક માણેઽપિ દણ્ડોઽનિક્ષિપ્તઃ સ સ્વલ્લુ એકાન્તવાલ્લુ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ તત્કથમેતદ્ ભદન્ત ! એવમ્ ! ગૌતમ ! યત્ સ્વલ્લુ તે અન્યયૂથિકા એવમાખ્યાન્તિ યાવદ્ વક્તવ્યં સ્યાત્ એ તે એવમાહુઃ મિથ્યા તે એવમાહુઃ, અહં પુનર્ગૌતમ ! એવમાખ્યામિ યાવત્ પરુપયામિ એવં સ્વલ્લુ શ્રમણાઃ પંડિતાઃ શ્રમણોપાસકા વાલપંડિતાઃ યસ્ય સ્વલ્લુ એકમાણેઽપિ દણ્ડો નિક્ષિપ્તઃ સ સ્વલ્લુ નો એકાન્તવાલ્લુ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્। જીવાઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! કિં વાલાઃ પંડિતાઃ વાલપંડિતાઃ ? ગૌતમ ! જીવા વાલા અપિ પંડિતા અપિ વાલપંડિતા અપિ। નૈરયિકાઃ સ્વલ્લુ પૃચ્છા ગૌતમ ! નૈરયિકાઃ વાલાઃ નો પંડિતાઃ નો વાલપંડિતાઃ, એવં યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાઃ વાલાઃ નો પંડિતાઃ વાલપંડિતા અપિ, મનુષ્યા યથા જીવાઃ। વાનમંતરજ્યોતિષ્ક-
વેમાનિકાઃ યથા નૈરયિકાઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકા—‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે !’ અન્યયૂથિકાઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! ‘એવમા-
કલંતિ’ એવમ્—વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આખ્યાન્તિ ‘જાવ પરુવેતિ’ યાવત્ પરુપયન્તિ

પૂર્વ મેં સંયતાદિકોં કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ—એ સંયતાદિક શ્રમણા-
દિરૂપ સે કહે જાતે હૈં। હસલિયે અથ સૂત્રકાર શ્રમણાદિકોં કો આશ્રિત
કરકે અન્યયૂથિકોં કે મત કા અન્નઉત્થિયા ણં મંતે’ ઇત્યાદિ સૂત્ર
દ્વારા વર્ણન કરતે હૈં—

‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ! એવં આદિકલંતિ જાવ પરુવેતિ’ ઇત્યાદિ।

પહેલા સૂત્રમાં સંયત વગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ સંયત વગેરે શ્રમણાદિરૂપ હોય છે. બેથી હવે સૂત્રકાર શ્રમણાદિકોં આશ્રિત કરીને અન્ય તીર્થિકોના મતનું ‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે’ ઇત્યાદિ સૂત્રથી વર્ણન કરે છે. ‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ! એવં આદિકલંતિ જાવ પરુવેતિ’ ઇત્યાદિ।

અત્ર યાવત્પદેન 'ભાસંતિ પન્નવેતિ' અગ્યોઃ સંગ્રહઃ । ક્રિમારુઽન્તિ અન્નયુધિકા-
સ્તત્રાહ—'એવં સ્વલુ' ઇત્યાદિ । 'એવં સ્વલુ સમણા પંડિયા સમણોવાસયા બાલ
પંડિયા' એવં સ્વલુ શ્રમણાઃ—સર્વં વિરતિમન્તઃ, પંડિતા વ્યપદિશ્યન્તે શ્રમણોપા-
સકાઃ—શ્રાવકાઃ બાલપંડિતાઃ કથ્યન્તે તેષાં મધ્યે । 'જસ્સ ણં એગપાણાણ વિ
દંઢે અણિવિસલ્લે સે ણં એગંતવાલે ત્તિ વત્તવ્વં સિયા' યસ્ય કસ્યચિત્ સ્વલુ એક-

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—'અન્ન-
ત્થિયા ણં મંતે । 'હે અદન્ત ! જો અન્નયુધિકા હૈં વે 'એવમાહસ્વંતિ' એસા
કહતે હૈં । 'જાવ પરુવેતિ' યાવત્ પ્રરૂપિત કરતે હૈં—યહાં યાવત્ શબ્દ સે
'ભાસંતિ, પન્નવેતિ' હન દો ક્રિયાપદોં કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । એસા
વે કયા કહતે હૈં—સો હસે પ્રકટ કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈં—'એવં સ્વલુ
સમણા પંડિયા, સમણોવાસયા બાલપંડિયા'—કિ જો શ્રમણ હૈં વે પંડિત
હૈં, તથા જો શ્રમણોં કે ઉપાસક હૈં વે બાલપંડિત હૈં, હન કે બીચ મેં
'જસ્સ ણં એગપાણાણ વિ દંઢે અણિવિસલ્લે સે ણં એગંતવાલેત્તિ વત્તવ્વં
સિયા' જિસકે એક બી પ્રાણિ કૈ વિષય સે દ્વંડ અપ્રત્યાખ્યાત હૈ વહ
એકાન્ત બાલ હૈં એસા કહા જા સકતા હૈ એસા વે કહતે હૈં
તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ જો સર્વ વિરતિ સંપન્ન શ્રમણજન હૈં વે પંડિત
હૈ, તથા જો હન શ્રમણજનોં કે ઉપાસક હૈં—શ્રાવક હૈં—વે બાલપંડિત હૈં ।
પરન્તુ વહ જીવ હનકે બીચ મેં બાલપંડિત નહોં હૈ કિ જિસને કેવલ એક

ટીકાર્થ—'અન્નત્થિયા ણં મંતે । હે ભગવન્ જે અન્નય યુધિકા છે તેઓ
'એવમાહસ્વંતિ' આ પ્રમાણે કહે છે. 'જાવ પરુવેતિ' યાવત્ પ્રરૂપિત કરે છે,
અહિં યાવત્ શબ્દથી 'ભાસંતિ' 'પન્નવેતિ' આ બે ક્રિયાપદો ગ્રહણ થયા છે.
તેઓ શું કહે છે એ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—'એવં સ્વલુ સમણા પંડિયા,
સમણોવાસયા બાલપંડિયા' તેઓ કહે છે કે જે શ્રમણ છે તેઓ પંડિત છે.
તથા જેઓ શ્રમણોના ઉપાસક છે તેઓ બાલપંડિત છે. તેઓમાં 'જસ્સ ણં
એગ પાણાણ વિ દંઢે અણિવિસલ્લે સે ણં એગંતવાલે ત્તિ વત્તવ્વં સિયા' જેણે એક પ્રાણિના
પ્રાણોના વિષયમાં દંડ અપ્રત્યાખ્યાત કર્યો છે એટલે એકપણ પ્રાણિના વધતું
પ્રત્યાખ્યાન જેણે કર્યું છે તે એકાન્ત ખાલ છે તે પ્રમાણે તેઓ કહે છે.
આ કથનતું તાત્પર્ય એવું છે કે—જે સર્વવિરતિવાળા શ્રમણજનો છે. તેઓ
પંડિત છે, તથા જેઓ આ શ્રમણોના ઉપાસક છે તે શ્રાવક છે અર્થાત્ બાલ-
પંડિત છે. પરંતુ જેણે કેવળ એકપણ જીવના વધનો ત્યાગ કર્યો નથી તે

जीव के विराधना-का त्याग नहीं है-परन्तु और सब जीव के विराधना का त्याग है ऐसा जीव तो एकान्ततः बाल ही है। सो इस विषय में 'से कहमेयं भंते! एवं' गौतमने प्रभु से उनका ऐसा कहना क्या सत्य है? ऐसा पूछा है। उत्तर में प्रभु ने कहा 'गोयमा' हे गौतम ! 'जण्णं ते अन्न-उत्थिथा एवं आहक्खंति जाव वत्तव्वं सिघो' जो उन अन्यतीर्थिकों ने यावत् जिस जीव ने केवल एक जीव की हिंसा करने का त्याग नहीं किया है, वह एकान्त बाल है' यहां तक जो कहा है। 'जे ते एवं आहंसु मिच्छंते एवं आहंसु' सो ऐसा उनका कहना मिथ्या है-उन्होंने यह असत्य कहा है। तो हे भदन्त इस विषय में सत्य क्या है? इसका उत्तर देने के लिये प्रभु कहते हैं-'अहं पुण गोयमा ! एवमाहक्खामि, जाव परूवेमि' मैं तो इस विषय में ऐसा कहता हूं-यावत् प्ररूपित

બાલપંડિત નથી. પણ ખીજા અણવના વધનો ત્યાગ કર્યો હોય એવો છવતો એકાન્તતઃ બાલ છે. આ વિષયમાં 'સે કહમેયં મંતે ! एवं' ગૌતમ સ્વામી એ પ્રભુને પૂછ્યું કે હે ભગવન્ તેઓનું આમ કહેવું શું સાચું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'जणं ते अन्नउत्तिचा एवं आइक्खंति जाव वत्तव्वं खिया' તે અન્ય તીર્થિકાએ 'જે છવે યાવત્ ક્રૂતા એક પણ છવની હિસા કરવાનો ત્યાગ કર્યો નથી. તે એકાન્તબાલ છે.' અહિં સુધીનું જે કથન કર્યું છે તે "जे त एवं आहंसु मिच्छं ते एवं आहंसु" તેઓનું તે પ્રભાણેનું કહેવું તે મિથ્યા છે. અર્થાત્ તેઓએ તે અસત્ય કહ્યું છે. તો હે ભગવાન્ આ વિષયમાં સાચું શું છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે—"अहं पुण गोयमा। एवमाइक्खामि जाव परुवेमि" હું તો આ વિષયમાં એમ કહું છું. યાવત્ પ્રરૂપિત

પચામિ યાવત્ ભાષે પ્રજ્ઞાપચામિ ઇત્યનયોઃ સંગ્રહઃ કિં પ્રરૂપચામિ તત્ત્વાહ-એવં
 સ્વલુ' ઇત્યાદિ । 'એવં સ્વલુ સમગા પંડિયા' એવં સ્વલુ શ્રમણાઃ પણ્ડિતાઃ 'સમણો
 પામગા ચાલપંડિયા' શ્રમણોપાસકાઃ ચાલપણ્ડિતાઃ 'જસ્મ ણં એગપાણાએ વિ
 દંડે નિવિસલ્લે' યસ્ય સ્વલુ એગપાણેડપિ દણ્ડો નિલ્લિપ્તઃ-પ્રત્યાચ્ચાતઃ 'સે ણં
 નો એગંતવાલે ત્તિ વત્તવ્વં સિયા' સ સ્વલુ નો એકાન્તવાચ ઇતિ વક્તવ્યં રચાત્ ।
 નનુ પ્રશ્નોત્તરયોઃ સમાનતૈવ પ્રતિ ન હિ વૈલક્ષણ્યં કિમપિ લક્ષ્યતે ઇતિ ચેત્ કૃતે
 ત્રિચારે વૈલક્ષણ્યં ભાત્યેવ તથાહિ-શ્રમણાઃ પણ્ડિતાઃ સર્વવિરતિચારિત્રવન્તો
 ભવન્તિ તથા શ્રમણોપાસકાઃ ચાલપણ્ડિતાઃ દેશવિરતાઃ સન્તિ ઇતિ સર્વજ્ઞસંમ-
 તસ્ય પક્ષદ્વયસ્ય અનુવાદં કૃત્વા તયોઃ પક્ષયોર્દ્વિતીયં પક્ષં ચાલપણ્ડિતરૂપં દૂષયન્તિ

કરતા હું, યહાં યાવત્ શબ્દ સે 'ભાષે પ્રજ્ઞાપચામિ' હન ક્રિયાપદાં કા
 ગ્રહણ હુઆ હૈ । 'સમણા પંડિયા, સમણોવાસગા ચાલપંડિયા, જસ્મ ણં
 એગપાણાએ વિ દંડે નિવિસલ્લે સે ણં એગંતવાલે ત્તિ વત્તવ્વં સિયા' શ્રમણ
 પણ્ડિત હૈ, શ્રમણજનોં કે ઉપાસક-આવક-ચાલપંડિત હૈ । તથા જિસને
 એક પ્રાણ કે વિષય મેં બી દણ્ડ પ્રત્યાચ્ચાત કર દિયા હૈ વહ એકાન્ત
 ચાલ હૈ એસા નહીં કહા જા સકતા હૈ યહાં એસી શંકા નહીં કરની
 ચાહિયે કિ પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર મેં સમાનતા હી હૈ કુછ ફર્ક નહીં હૈ ।
 કયોંકિ વિચાર કરને પર ફર્ક સાલૂમ હોતા હી હૈ-તથાપિ-શ્રમણ પણ્ડિત
 હૈ-સર્વ વિરતિચારિત્રવાન હૈ । શ્રમણોપાસક ચાલપણ્ડિત હૈ-દેશ વિરત
 હૈ । એ સર્વજ્ઞ સંમત દો પક્ષ હૈ હસકા અનુવાદ કારકે હન પક્ષોં મેં સે
 દ્વિતીય પક્ષ જો ચાલપણ્ડિત રૂપ હૈ ઉસે દૂષિત કરને કે અભિપ્રાય સે-વે

કર્ક' છું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'ભાષે પ્રજ્ઞાપચામિ' આ ક્રિયાપદો ગ્રહણ
 થયા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે આ પ્રમાણે હું પ્રજ્ઞાપના કરું છું "સમણા
 પંડિયા સમણોવાસગા ચાલપંડિયા જસ્મ ણં એગપાણાએ વિ દંડે નિવિસલ્લે તે ણં
 નો એગંતવાલેત્તિ વત્તવ્વં સિયા" શ્રમણ પંડિત છે. શ્રમણજનોના ઉપાસક
 -આવક-બાલપંડિત છે. તથા જેણે એક પ્રાણીના વિષયમાં પણ દંડનું
 પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે તે એકાન્તબાળ છે, એમ કહી શકાતું નથી. અહિં
 એવી શંકા ન કરવી કે પ્રશ્ન અને ઉત્તર સરખો જ છે. કંઈ પણ ફરક નથી.
 તેમ સમજવું નહિ, કેમ કે વિચાર કરતાં તેનો ફેર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.
 છતાં પણ શ્રમણ પંડિત છે-સર્વ વિરતિ ચારિત્રવાન છે. અને શ્રમણો-
 પાસક બાલપંડિત છે, એટલે કે દેશવિરત છે એ સર્વજ્ઞ સંમત આ બે
 પક્ષો છે આ બે પક્ષોમાંથી બીજો જે બાલપંડિત રૂપ પક્ષ છે. તેને દોષિત

ચે સર્વજીવનાં પ્રાણાતિપાતેષ્વો વિરતાઃ સન્તોઽપિ એકજીવવિષયકાઽવિરતિ-
મન્તો ભવેયુઃ ને इत्थंभૂताः श्रमणोपासका अपि एकान्तबाला एवेति वक्तव्यं
સ્યાત્ इति एषां मतं न समीचीनम् तदेव दर्शयति भगवान् 'गोयमा' इत्यादिना,
यस्यैकजीवस्यापि प्राणातिपातविरतिरस्ति स न एकान्तबाल इति वक्तुं
शक्यते किन्तु बालपण्डिततया व्यवहर्तुं युक्त', गगस्तस्मिन् देशविरतिर्दिश्यते,
यस्मिन् देशविरतिर्भवेत् स न एकान्तबालोऽपि तु बालपण्डित एव विरत्यं-
शस्य सद्भावात् । पञ्चजीवप्राणातिपातप्रत्याख्यानवता यदि एकस्यापि विराधनं
कृतं तदा स एकान्तबाल इति परमतम् ? पञ्चसु यदि एकस्यापि रक्षणकृतं

ऐसा कहते हैं कि जो सर्व जीवों के प्राणातिपात से विरत होते हुए
भी एक जीव के प्राणातिपात से—एक जीव विषयक अविरति से युक्त
हों ऐसे वे श्रमणोपासक भी एकान्तबाल ही हैं बालपण्डित नहीं
हैं ऐसा कहा जा सकता है सो ऐसा जिनका मत है वह योग्य नहीं
है । क्योंकि जिसके एक जीव के भी प्राणातिपात की विरति—त्याग है
वह एकान्तबाल है ऐसा नहीं कहा जा सकता है । किन्तु वह बाल-
पण्डित है ऐसा ही कहा जाता है और ऐसा ही उसमें व्यवहार होना
युक्त है । क्योंकि उसमें देशविरति मौजूद है । जिसमें देशविरति
मौजूद हो वह एकान्त बाल नहीं है । अपितु विरति के अंश के सद्भाव
से बालपण्डित ही है । तात्पर्य अन्य सिद्धान्तकारों का ऐसा है कि
जिसने कुछ जीवों के प्राणातिपात का प्रत्याख्यान किया है ऐसा वह
जीव यदि एक भी जीव की विराधना कर देता है तो वह एकान्त बाल

કરવાના અભિપ્રાયથી તેઓ એવું કહે છે કે જે સર્વ જીવોના પ્રાણાતિપાતથી
વિરત થઈને પણ એક જીવના પ્રાણાતિપાતથી એટલે કે એક જીવ વિષય
અવિરતિથી યુક્ત હોય એવા તે શ્રમણોપાસક પણ એકાન્તબાળ જ છે.
બાળપંડિત નથી. એ પ્રમાણે કહી શકાય છે. એવો જેમનો મત છે તે
યોગ્ય નથી. કેમકે જેણે એક જીવના પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કર્યો છે. તે
એકાન્ત બલ છે, એમ કહી શકાય નહિ. પરંતુ બાલપંડિત છે, એમ જ
કહી શકાય, અને એ રીતે જ તેમાં વ્યવહાર કરવો યોગ્ય ગણાય કેમ કે
તેમાં દેશ વિરતિ રહેલ છે. જેમાં દેશ વિરતિ રહેલી હોય તે એકાન્ત
બાલ કહેવાય નહિ. પરંતુ વિરતિના અંશના સદ્ભાવથી બાલ પંડિત જ છે.
અન્ય સિદ્ધાન્તકારોના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે. કે જેણે એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ
જીવોના પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે. તેવો તે જીવ જો એક પણ જીવની

તદા સ ન એકાન્તવાલઃ, અપિ તુ બાલપણ્ડિત એવેતિ ભગવતઃ સ્વમતમ્ । બાલ-
ત્વાદિકમેવ ચતુર્વિંશતિદ્વંદ્વકેષુ નિરૂપયિતુમાહ—‘જીવા ણં’ ઇત્યાદિ । ‘જીવા ણં
મંતે’ જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કિં બાલા, પંડિયા બાલ પંડિયા’ બાલાઃ, પંડિતાઃ
બાલપંડિતાઃ । વિરતિરહિતો બાલઃ સર્વવિરતિમન્તઃ પંડિતાઃ, દેશવિરતાઃ બાલ
પંડિતાઃ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘બાલા વિ’
બાલા અપિ જીવાઃ ‘પંડિયા વિ’ પંડિતા અપિ જીવાઃ ‘બાલપંડિયા વિ’ બાલ
પંડિતા અપિ જીવાઃ સમુચ્ચયજીવેષુ બાલાદીનાં સર્વેષાં સદ્ભાવાત્ । ‘નેરહ્યા ણં
પુચ્છા’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ પૃચ્છા હે ભદન્ત ! નારકાઃ બાલાઃ પંડિતાઃ બાલપંડિતા

હૈ પર ઉત્ત પર સિદ્ધાન્તકાર કા એસા કહના હૈ કિ—વહ એકાન્તબાલ
નહીં હૈં કિન્તુ બાલપણ્ડિત હી હૈ । અબ ચૌબીસ દ્વંદ્વકોં મેં હસી બાલ-
ત્વાદિકી પ્રરૂપણા કરને કે લિયે સૂત્રકાર આગે કા પ્રકરણ પ્રારમ્ભ
કરતે હૈં । હસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ । ‘જીવા ણં મંતે । કિં
બાલા પંડિયા બાલપંડિયા’ હે ભદન્ત ! જીવ કયા બાલ હૈં ? યા પંડિત હૈં ?
યા બાલપંડિત હૈં ? જો વિરતિરહિત હોતા હૈ વહ બાલ હૈ, સર્વવિરતિ સે
યુક્ત જો હોતે હૈં વે પંડિત હૈં, તથા જો દેશવિરતિ સે સંપન્ન હોતે
હૈં વે બાલપંડિત હૈં । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘જીવા બાલા વિ, પંડિયા વિ, બાલપંડિયા વિ’ જીવ બાલ મી હોતે હૈં,
‘પંડિત મી હોતે હૈં, ‘બાલપંડિત મી હોતે હૈં । હસ પ્રકાર સામાન્ય
જીવ મેં બાલાદિકોં કા સબ કા સદ્ભાવ હૈ ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘નેરહ્યા ણં પુચ્છા’ હે ભદન્ત ।

નિરાધના કરે તે તે એકાન્તબાળ છે પરંતુ તે વિષયમાં સિદ્ધાન્તકારોનું
એવું કહેવું છે કે તે એકાન્તબાળ નથી પરંતુ બાલ પંડિત જ છે.

હવે ચૌવીસ દ્વંદ્વકોથી આ બાલત્વ વિગેરેની પ્રશ્નણા કરવા માટે
સૂત્રકાર વિશેષ વિવેચન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—
“જીવા ણં મંતે । કિં બાલા પંડિયા બાલપંડિયા” હે ભગવન્ એવો શું બાલ છે ?
કે પંડિત છે ? કે બાલ પંડિત છે ? જે વિરતિ રહિત હોય છે તે બાલ કહેવાય
છે. સર્વવિરતિ વાળો જે હોય તે પંડિત છે. તેમજ જે દેશવિરતિવાળો
હોય તે બાલપંડિત છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા !” હે
ગૌતમ એવ “બાલા વિ” બાલ પણ હોય છે. ‘પંડિયા વિ’ પંડિત પણ
હોય છે. તથા “બાલપંડિયા વિ” બાલ પંડિત પણ હોય છે. આ રીતે
સામાન્ય જીવમાં બાલાદિકનો સદ્ભાવ છે. હવે ગૌતમસ્વામી નારદના
વિષયમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે—“નેરહ્યા ણં પુચ્છા” હે ભગવન્ નારદીય એવો

વા ભવન્તિ કિમ્ એતિ પ્રશ્નઃ, મગધનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્યા વાલા’ નૈરયિકાઃ વાલાઃ સર્વથા વિરતિરહિતત્વાત્ । ‘જો પંડિયા’ નો પંડિતાઃ નૈરયિકાઃ સર્વવિરતેરમાવાત્ વિરતિમત્તામેવ પંડિતત્વાત્ ‘નો વાલપંડિયા’ નો વાલપંડિતા નારકાઃ દેશવિરતેરમાવાત્ । ‘એવં જાવ ચઝરિંદિયાણં’ એવં યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ યથા નૈરયિકા વાલા એવ ન પંડિતા ન વા વાલપંડિતાઃ તથા એકેન્દ્રિયા ઇત્યારભ્ય ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તાઃ જીવા ઽપિ વાલા એવ નો પંડિતાઃ ન વા વાલપંડિતાઃ સર્વવિરતેર્દેશવિરતેર્વા અભાવાત્ એતિ આલાપકપ્રકારકચ્ચ સ્વયમેવ હઠ્ઠનીયઃ । ‘પંચિન્દિયતિરિક્લજોણિયા પુચ્છા’ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્

નૈરયિક જીવ કયા વાલ હોતે હૈં ? યા પંડિત હોતે હૈં ? યા વાલપંડિત હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘ગોયમા ! નેરહ્યા વાલા’ નૈરયિક વાલ હી હોતે હૈં-કયોંકિ વે સર્વથા વિરતિ સે રહિત હોતે હૈં । હસલિયે વે ‘જો પંડિયા, નો વાલપંડિયા’ ન પંડિત હોતે હૈં ઓર ન વાલપંડિત હી હોતે હૈં । સર્વવિરતિ કે સદ્ભાવ મેં વાલપંડિતત્વ હોતા હૈ । નારક જીવોં મેં ન સર્વ વિરતિ હૈ ઓર ન દેશવિરતિ હી હૈ । ‘એવં જાવ ચઝરિંદિયાણં’ હસી પ્રકાર કા કથન એકેન્દ્રિય સે લેકર ચૌદ્વિન્દ્રિય પર્યન્ત કે જીવોં મેં ઓ જાનના ચાહિયે । કયોંકિ યહાં પર ઓ સર્વવિરતિ ઓર દેશવિરતિ કા સર્વથા અભાવ હૈ-હસ વિષય કા આલાપ કે પ્રકાર યહાં અપને આપ સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘પંચિન્દિયતિરિક્લજોણિયા પુચ્છા’ હૈ મદન્ત । પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ કયા વાલ હોતે હૈં ? યા પંડિત હોતે હૈં ।

શુ’ બાલ હોય છે ? કે પંડિત હોય છે ? કે બાલપંડિત હોય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા” હે ગૌતમ ! “નેરહ્યા વાલા” નારકીય જીવો બાલજ હોય છે. કેમ કે-તેઓ સર્વથા વિરતિ રહિત હોય છે. તેથી તેઓ “જો પંડિયા, જો વાલપંડિયા” પંડિત હોતા નથી અને બાલ પંડિત પણ હોતા નથી. સર્વ વિરતિના સદ્ભાવમાં જ પંડિતત્વ હોય છે અને દેશ વિરતિના સદ્ભાવમાં બાલ પંડિતત્વ હોય છે. નારક જીવોમાં સર્વ વિરતિ કે દેશવિરતિ હોતી નથી “એવં જાવ ચઝરિંદિયાણં” એજ રીતનું બધું જ કથન એકેન્દ્રિયથી ચાર ઇન્દ્રિય સુખીના જીવોમાં સમજવું. કેમ કે તેઓમાં પણ સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ જ હોય છે. આ વિષયનો આલાપ પ્રકાર અહિયાં સ્વયં સમજ લેવો.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“પંચિન્દિયતિરિક્લજોણિયા પુચ્છા” હે ભગવન પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ જીવો શુ’ બાલ છે ? પંડિત છે ? કે

યોનિકાઃ પૃચ્છા હે મદન્ત ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ કિં ચાલાઃ પણ્ડિતાઃ ચાલપણ્ડિતા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોચમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચિંદિયતિરિક્ષ જોણિયા ચાલા’ પંચેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિકાઃ ચાલાઃ વિરતેરભાવાત્ ‘નો પંડિયા’ નો પંડિતાઃ સર્વવિરતેરભાવાત્ ‘ચાલપંડિયા ચિ’ ચાલપણ્ડિતા અપિ દેશતો વિરતેઃ સદ્ભાવાત્ ચાલપણ્ડિતા અપિ કથ્યન્તે ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યા યથા જીવાઃ યેન પ્રકારેણ સામાન્યતો જીવાઃ કથિતા ચાલા અપિ પણ્ડિતા અપિ ચાલપણ્ડિતા અપિ તથા મનુષ્યા અપિ ચાલા અપિ પણ્ડિતા અપિ ચાલપણ્ડિતા અપીતિ ભાવઃ । ‘વાણમંતરજોહસિયવેમાણિયા જહા નેરહ્યા’ વાનવ્યન્તરજ્યો-તિષ્કવૈમાનિકા યથા નૈરયિકાઃ ન પણ્ડિતા ઇમે કિન્તુ ચાલાઃ ન વા ચાલપણ્ડિતાઃ સર્વવિરતેદેશવિરતેશ્ચાભાવાદિતિ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

યા ચાલપણ્ડિત હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોચમા ! પંચિંદિય-તિરિક્ષ જોણિયા ચાલા’ હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય જીવ વિરતિ કે કે અભાવ સે ચાલ ખી હોતે હૈં ઓર દેશ વિરતિ કે સદ્ભાવ સે ‘ચાલ-પંડિયા ચિ’ ચાલપણ્ડિત ખી હોતે હૈં પરન્તુ વે સર્વવિરતિ કે અભાવ સે ‘નો પંડિયા’ પણ્ડિત નહીં હોતે હૈં । ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ જિસ પ્રકાર સે સામાન્યતઃ જીવ કે સંબન્ધ મેં કહા ગયા હૈં-કિ ચાલ ખી હોતે હૈં પંડિત ખી ઓર ચાલપણ્ડિત ખી હોતે હૈં-ઉસી પ્રકાર સે મનુષ્ય ચાલ ખી હોતે હૈં, પણ્ડિત ખી હોતે હૈં ઓર ચાલપણ્ડિત ખી હોતે હૈં ‘વાણમં-તરજોહસિય વેમાણિયા જહા નેરહ્યા’ જિસ પ્રકાર સે ચાલપણ્ડિતાદિ કે વિષય કા કથન નૈરયિકોં મેં કિયા ગયા હૈં ઇસી પ્રકાર સે ઇન્કે વિષય કા કથન વાનવ્યન્તર જ્યોતિષિક ઓર વૈમાનિકોં મેં ખી કર-

ચાલપંડિત છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોચમા પંચિંદિયતિરિક્ષ જોણિયા ચાલા” છે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવ વિરતિ રહિત હોવાથી બાલ હોય છે. અને દેશ વિરતિવાળા હોવાથી “ચાલપંડિયા ચિ” બાલપંડિત પણ હોય છે પરંતુ તેઓ સર્વ વિરતિ રહિત હોવાથી “નો પંડિયા” પંડિત હોતા નથી. “મણુસ્સા જહા જીવા” જે રીતે સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કથન કર્યું છે. કે તેઓ બાલ પણ હોય છે પંડિત પણ હોય છે. અને બાલ પંડિત પણ હોય છે. એજ રીતે મનુષ્યો પણ બાલ પણ હોય છે. પંડિત પણ હોય છે. અને બાલપંડિત પણ હોય છે “વાણ-મંતરજોહસિયવેમાણિયા જહા નેરહ્યા” જે રીતે નારકીયોમાં બાલપંડિત વગેરે વિધાનું કથન કર્યું છે. તેજ રીતે વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોમાં પણ તે રીતનું જ કથન સમજવું. અર્થાત્ વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક

શ્રમણાદયઃ પૂર્વે પ્રદર્શિતાઃ, તદ્વિપયેऽન્યયુથિકમતમુપદર્શિતમ્, તત્પ્રક્રમા-
દેવ પુનરપિ અન્યયુથિકમતમુપદર્શયન્નાહ-‘અન્ન ઉત્થિયા ણં ભંતે !’ इत्यादि ।

મૂલમ્—અન્નઉત્થિયા ણં ભંતે ! એવમાઙ્કલંતિ જાવ પરુ-
વેંતિ એવં ક્વલુ પાણાઙ્વાએ મુસાવાએ જાવ મિચ્છાદંસણસલ્હે-
વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા, પાણાઙ્વાયવેરમણે
જાવ પરિગાહવેરમણે કોહવિવેગે જાવ મિચ્છાદંસણસલ્હવિવેગે
વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા। ઉપ્પત્તિયાએ જાવ પારિ-
ણમિયાએ વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા। ઉગ્ગહે
ઈહાએ અન્નાએ ધારણાએ વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા। ઉટ્ટાણે જાવ
પરકમે વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા। નેરઙ્કયત્તે તિરિક્કલમણુસ્સ-
દેવત્તે વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા। નાણાવરણિજ્ઞે જાવ અંતરા-
ઙ્કાએ વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા ૧। એવં કણ્હલેસ્સાએ જાવ
સુક્કલેસ્સાએ ૨, સમ્મદ્વિટ્ઠીએ ૩, એવં ચક્કલુદંસણે ૪, આભિણિ-
વોહિયણાણે ૫, મતિ અન્નાણે ૬, આહારસન્નાએ ૭. એવં ઓરા-
લિયસરીરે ૫, એવં મણોજો ૬, સાગારોવઓગે અણાગારોવઓગે
વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા સે કહમેયં ભંતે ! એવં ?
ગોયમા ! જં ણં તે અન્નઉત્થિયા એવમાઙ્કલંતિ જાવ મિચ્છં તે
એવમાઙ્કલંતિ. ૪। અહં પુણ ગોયમા ! એવમાઙ્કલમિ જાવ

હેનાં ચાહિયે અર્થાત્ એ સવ ચાલ હી હોતે હિં । ન પંડિત હોતે હિં ઓર
ન ચાલપંડિત હોતે હિં । કયોંકિ યહાં પર ભી સર્વવિરતિ ઓર દેશ-
વિરતિ કા સર્વથા અભાવ રહતા હૈ ॥ સૂત્ર ૨ ॥

અને વૈમાનિકા બાલ જ હોય છે. તેઓ પંડિત હોતા નથી તેમજ બાલ
પંડિત પણ હોતા નથી કેમ કે તેઓમાં સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિના
સર્વથા અભાવ રહે છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

પરુવેમિ एवं खलु पाणाद्वाद् जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्ट-
माणस्त सच्चैव जीवं सच्चैव जीवाया जाव अणागारोवओगे
वट्टमाणस्त जाव सच्चैव जीवे सच्चैव जीवाया ॥सू० ३॥

છાયા—અન્યયૂથિકાઃ खलु भदन्त । एवमाख्यान्ति यावत् प्ररूपयन्ति
एवं खलु प्राणान्निपाते मृदावादे यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्य अन्यो
जीवोऽन्यो जीवात्मा । प्राणान्निपातविरमणे यावत् परिग्रहविरमणे क्रोधवि-
वेके यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेके वर्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा ।
औत्पत्तिकणं यावत् पारिणामिकं वर्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा । अव-
ग्रहे ईहायाम् अवाये धारणायां वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा । उत्थाने यावत्-
पराक्रमे वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा । नैरयिक्तत्वे तिर्यग्-मनुष्य-देवत्वे
वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा १ । ज्ञानावरणीये यावत् अंतराये वर्तमानस्य
यावत् जीवात्मा । एवं कृष्णलेश्यायां यावत् शुक्ललेश्यायां २, सम्यग्-
दृष्टौ ३, एवं चक्षुर्दर्शने ४, आभिनवोधिकज्ञाने ५, मत्तज्ञाने ३, आहारसंज्ञा-
याम् ४, एवमौदारिकशरीरे ५, एवं मनोयोगे ६, साकारोपयोगेऽनाकारोपयोगे
वर्तमानस्य अन्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा तत्कथमेतत् भदन्त ! एवम् ? गौतम !
यत् खलु ते अन्ययूथिकाः एवमाख्यान्ति यावद् मिथ्याते एवमाख्यान्ति० ४
अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि एवं खलु प्राणातिपाते यावत्
मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्य स एव जीवः स एव जीवात्मा यावत् अनाकारोप-
योगे वर्तमानस्य यावत् स एव जीवः स एव जीवात्मा ॥सू० ३॥

ટીકા—‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે !’ અન્યયૂથિકાઃ खलु भदन्त । ‘एवं आह-

अमण आदि पूर्व में दिखा दिये गये हैं और उनके विषय में अन्य-
यूथिकों का क्या मत है—यह भी प्रकट कर दिया है । इसी प्रक्रम को
लेकर अब सूत्रकार अन्ययूथिकों के मत पुनः दिखाते हैं—

‘अन्नउत्थिया णं मंते ! एवमाइक्खंति जाव परुवે’ति’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने अन्ययूथिकों की जीव और

શ્રમણ વિગેરેનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આન્યું છે. અને તેઓના
વિષયમાં બીજા મતવાદીઓના શું મત છે. તે પણ પ્રગટ કરવામાં આન્યું છે.
આજ ક્રમના સંબંધને લઈને આ વિષયમાં સૂત્રકારનો શું મત છે. તે પણ
પ્રગટ કરવામાં આન્યો છે. આજ ક્રમ પ્રમાણે હવે સૂત્રકાર અન્ય તીર્થિકોનો
મત (અભિપ્રાય) ફરીથી બતાવે છે.

“અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ! એવમાઈક્ખંતિ જાવ પરુવે’તિ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ એવ અને છવાત્માના

વર્તેતિ' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण शरीरजीवात्मविषये आख्यान्ति कथयन्ति 'जाव परूवेति' यावत् प्ररूपयन्ति, यावत् पदेन 'भासंति पन्नवेति' इत्यनयोः संग्रहः किं प्रज्ञापयन्ति ते ? तत्राह—'एवं खलु' इत्यादि । 'एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' एवं खलु प्राणातिपाते मृषावादे यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा तत्र अन्ययूथिकाः अन्यतैथिकाः ते च शरीरस्य जीवस्य चात्यन्तं भेदमाहुस्ते एवात्र अन्ययूथिकत्वेन ग्रहीतव्याः । प्राणातिपातादिक्रियाविषयेषु वर्तमानस्य देहिनः 'अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' जीवति-प्राणान् धारयतीति

जीवात्मा विषयक जो भिन्नता की मान्यता है उस विषय की सत्यता के ऊपर पूछा है—वे कहते हैं—'अन्नवत्थिया णं भंते ।' 'हे भदन्त अन्य यूथिकों का जो 'एवं आइक्खंति' ऐसा कहना है । 'जाव परूवेति' यावत् प्ररूपणा करते हैं—यहां यावत् शब्द से 'भासंति पन्नवेति' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है । 'एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया' कि—प्राणातिपात में मृषावाद में यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में वर्तमान प्राणी का जीव भिन्न है और जीवात्मा भिन्न है । यहाँ 'जीवति प्राणान् धारयति इति जीवः' इस व्युत्पत्ति के अनुसार जीव शब्द का अर्थ शरीर लिया गया है । अन्य यूथिक अन्य तैथिकजन शरीर और जीव का अत्यन्त भेद मानते हैं । इसलिये उनका ऐसा कहना है कि प्राणातिपात आदि क्रियाविशेषों में वर्तमान देही का जीव शरीर अन्य है और जीव संबन्धी जीवात्मा—

વિષયમાં અન્ય ભતવાદિઓની શું માન્યતા છે. તે વિષયની સત્યતા જાણવા માટે પ્રભુને પૂછતા કહે છે કે “અન્નવત્થિયા ણં ભંતે !” હે ભગવન્ ! અન્ય ભતવાદિઓ “એવં આઈક્ખંતિ” એવું કહે છે “જાવ પરૂવેતિ” યાવત્ પ્રરૂપણા કરે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી “ભાસંતિ” લાપણુ કરે છે. પન્નવેતિ પ્રજ્ઞાપના કરે છે. આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. “એવં खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया” શું પ્રાણાતિપાતમાં કે મૃષાવાદમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં રહેલ પ્રાણીનો જીવ સિદ્ધ છે ? અને જીવાત્મા સિદ્ધ છે ? અહિયાં “જીવતિ પ્રાણાન્ ધારયતિ” ઇતિ જિવઃ ” એજ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે ‘જીવ’ શબ્દનો અર્થ શરીર થાય છે. અન્યયૂથિક-અન્યતૈથિક જન શરીર અને જીવનો અત્યંત ભેદ માને છે. જેથી તેઓનું એવું કહેવું છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયા વિશેષોમાં રહેલા શરીરધારીનો જીવ શરીરથી જુદો છે. અને જીવાત્મા—

જીવઃ શરીરં સ ચ જીવઃ શરીરપદવાચ્યોઽન્યઃ વ્યતિરિક્તઃ 'અન્ને જીવાયા' અન્યો જીવાત્મા અન્યો ભિન્નઃ જીવસ્ય સમ્બન્ધી અધિષ્ઠાતૃત્વાત્ દેહકૃતફલોપ-ભોગાદ્વા જીવાત્મા ચેતનઃ પુરુષઃ, દેહજીવાત્મનોર્ભેદશ્ચ પુદ્ગલાપુદ્ગલસ્વભાવત્વાત્ યયોઃ સ્વભાવઃ પરસ્પરં ભિન્નતે તયોઃ પરસ્પરં ભેદ એવ મવતિ યથા વહ્નિ-જલયોઃ, પ્રકૃતે ચ જીવપદવાચ્યદેહસ્ય જીવાત્મનશ્ચ પુદ્ગલાપુદ્ગલરૂપસ્વભાવભેદાત્ સ્વભાવતો દેહજીવાત્મનોર્ભેદ પવેતિ તતશ્ચ શરીરસ્ય પ્રાણાતિપાતમૃષાવાદાદા રમ્ય મિથ્યાદર્શનશલ્યાન્તક્રિયાસુ વર્તમાનસ્ય દૃશ્યત્વાત્ તદેવ શરીરં તત્ કતૃ, ન પુનર્જીવાત્મા કર્તા પ્રાણાતિપાતાદિક્રિયાણામ્, इत्येके वदन्ति । अन्ये पुनरेव-माहुः जीवति इति जीवो नारकदेवमनुष्यादिपर्यायः जीवात्मा तु सर्वपर्याया-

ચેતન-પુરુષ-અધિષ્ઠાતા હોને સે તથા દેહકૃત ફલ કા ભોક્તા હોને સે ભિન્ન હૈ દેહ ઔર જીવાત્મા કા ભેદ પુદ્ગલ મેં પરસ્પર મેં ભિન્નતા હોતી હૈ, ઊન દોનોં મેં અગ્નિ ઔર જલ કે જૈસા પરસ્પર મેં ભેદ હી હોતા હૈ । પ્રકૃત મેં જીવ પદ વાચ્ય દેહ કા ઔર જીવાત્મા કા પુદ્ગલ કા સ્વભાવ સે ભેદ હી હૈ । इसलिये प्राणातिपात मृषावाद से लेकर मिथ्यादर्शनशल्यान्त क्रियाओं में शरीर वर्तमान है ऐसा स्पष्ट रूप से दिखलाई देता है । अतः वही शरीर उन क्रियाओं का कर्ता है, जीव उनका कर्ता नहीं है ऐसा किन्हीं २ सिद्धान्तकारों का-अन्य यूथिकों का ऐसा कहना है-कि-नारक देव मनुष्य आदि पर्यायवाला जो है वह जीव है, एवं इन सब पर्यायों में अन्वयरूप से रहनेवाला जो

ચૈત્યન્ય-પુરુષ અધિષ્ઠાતા હોવાથી તેમજ શરીરથી ઠરેલા ફળનો લોકતા હોવાથી તે શરીરથી ભિન્ન છે. દેહ અને જીવાત્માનો ભેદ પુદ્ગલા-પુદ્ગલ સ્વભાવવાળો હોવાથી છે. જે કોઈ બેના સ્વભાવમાં અન્યોઅન્યમાં ભિન્નતા હોય છે તે બંનેમાં અગ્નિ અને જળની માફક પરસ્પરમાં ભેદ જ હોય છે. એ ચાલુ પ્રકરણમાં જીવ પદથી ઠરેલા દેહનો અને જીવાત્માનો પુદ્ગલાપુદ્ગલ રૂપ સ્વભાવથી ભેદ જ છે તેથી દેહ અને જીવાત્માના સ્વભાવમાં ભેદ જ છે. એટલા માટે પ્રાણાતિપાત મૃષાવાદથી લઈને મિથ્યા-દર્શન શલ્ય સુધીની ક્રિયાઓમાં શરીર વર્તમાન છે. એવું સ્પષ્ટ રૂપથી જણાઈ આવે છે. જેથી તે શરીરજ તે ક્રિયાઓનો કરનાર છે. જીવ તેનો કર્તા નથી એવું કોઈ કોઈ સિદ્ધાન્તકારોનું એટલે કે અન્ય મતવાદીઓનું કહેવું છે. તથા કોઈ કોઈ મતવાદીઓ એવું પણ કહે છે કે નારક, દેવ અને મનુષ્ય વિગેરે પર્યાયવાળા જેઓ હોય છે તે જીવ છે. અને આ બધા પર્યાયોમાં અન્વય રૂપથી રહેવાવાળું દ્રવ્ય છે તે જીવાત્મા જીવ દ્રવ્ય છે. પર્યાય પર્યાયમાં

નુગામિ જીવદ્રવ્યમ્, દ્રવ્ય-પર્યાયયોષ્ઠ મેદો ભવત્યેવ, તથાવિધવતિભાસ મેદનિવન્ધન્ત્યાચ્ચયોઃ, યથા ઘટપટયોઃ, તથાહિ દ્રવ્યં દિ અનુગતાકારાં બુદ્ધિ સ્પૃત્વાદયતિ, પર્યાયસ્તુ અનનુગતાકારાં બુદ્ધિસ્પૃત્વાદયતિ । અન્યે પુનરેતં પ્રતિ- પાદયન્તિ અન્યો જીવોઽન્યથ જીવાત્મા જીવસ્યૈવ સ્વરૂપમ્, પ્રાણાતિપાતાદિ- વિચિત્રક્રિયાકથનં ચેઠ સર્વાસ્તપિ અવસ્થાસુ જીવજીવાત્મનોર્મેદશ્યાપનાર્થમિતિ

દ્રવ્ય હૈં વહ જીવાત્મા-જીવ દ્રવ્ય હૈં । પર્યાય ઔર પર્યાયી મૈં દ્રવ્ય ઔર પર્યાય મૈં-મેદ હોતા હી હૈં । જૈસે ઘટ ઇવં પટ કા ભિન્ન ૨ પ્રતિભાસ હોતા હૈં, અતઃ ડનકા વહ પ્રતિભાસ જૈસે ડનમૈં ભિન્નતા કા કારણ હોતા હૈં હસી પ્રકાર સે યહ પર્યાય હૈં ઔર યહ દ્રવ્ય હૈં ઇસા । ડનમૈં ભી પ્રતિભાસ હોતા હૈં અતઃ વહ ભી ડનમૈં ભિન્નતા કા કારણ હૈં । હસકા સ્વભાસા હસ પ્રકાર સે હૈં । દ્રવ્ય અનુગતાકાર બુદ્ધિકો ઉત્પન્ન કરતા હૈં, ઔર પર્યાય અનનુગતાકાર બુદ્ધિ કો ઉત્પન્ન કરતી હૈં । હસસે હી હસ વાત કી પ્રતીતિ હોતી હૈં કિ દ્રવ્ય ઔર પર્યાય મૈં મેદ હૈં । તાત્પર્ય હસ કથન કા ઇસા હૈં કિ દ્રવ્ય અનુવૃત્તિ પ્રત્યય કા હેતુ હોતા હૈં ઔર વ્યાવૃત્તિપ્રત્યય કી હેતુ પર્યાય હોતી હૈં । હસસે દ્રવ્ય મૈં ઔર પર્યાય મૈં મેદ સાધિત હોતા હૈં । ઔર ભી કિતનેક અન્યતીર્થિક ઇસા કહતે હૈં કી જીવ અન્ય હૈં ઔર જીવાત્મા અન્ય હૈં હસકા તાત્પર્ય ઇસા હૈં કિ જીવાત્મા જીવ કા હી સ્વરૂપ હૈં । યહાં જો પ્રાણાતિપાત આદિ વિચિત્ર ક્રિયા કા કથન ક્રિયા ગયા હૈં, વહ સઘ અવસ્થાઓ મૈં જીવ ઔર જીવાત્મા કે

એટલે-કે દ્રવ્ય અને પર્યાયીમાં ભેદ હોય જ છે, જેવી રીતે ઘટ અને પટમાં પરસ્પર ભિન્નતાનો પ્રતિભાસ થાય છે. જેથી તેનો તે પ્રતિભાસ જેમ ઘટ પટનાં ભિન્નતાનું કારણ હોય છે. તેજ રીતના આ પર્યાય છે ૧ અને આ દ્રવ્ય છે. તેઓમાં તેવો પ્રતિભાસ થાય છે. તેથી તે પણ તેઓમાં ભિન્નતાનું કારણ છે, આ કથનનો સ્પષ્ટ ખુલાસો આ પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય અનુગત આકાર-વાળી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે અને પર્યાય અનનુગતાકાર બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી એ વાતની ખાત્રી થાય છે કે-દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં ભેદ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-અનુવૃત્તિ પ્રત્યયનો હેતુ હોય છે અને વ્યાવૃત્તિ પ્રત્યયની પર્યાય હેતુ હોય છે. આનાથી દ્રવ્યમાં અને પર્યાયમાં ભેદ સિદ્ધ થાય છે. વળી બીજા કેટલાક અન્યતીર્થિકો એવું કહે છે કે-હવે અન્ય છે અને હવાત્મા પણ અન્ય છે. એમ કહેવનો ભાવ એ છે કે-હવાત્મા હવનું જ સ્વરૂપ છે. અહિયાં જે પ્રાણાતિપાત વિગેરે વિચિત્ર ક્રિયાઓનું કથન થયું છે, તે બધી જ અવસ્થાઓમાં હવ અને હવાત્માનો

પરમતમ્ । સ્વમતં તુ ઉત્તરપક્ષાવસરે કથયિષ્યતીતિ । પ્રસ્તુતમનુસરાયઃ ‘પાણાહવાય’ પ્રાણાતિપાતે પ્રાણાતિપાતક્રિયાયામ્ ‘મુસાવાય’ મૃષાવાદે-અસત્યભાષણ-ક્રિયાયામ્ ‘જાવ મિચ્છાદંશનસલ્લે’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યે, યાવત્ અષ્ટાદશ પાપસ્થાનરૂપક્રિયાયામ્ इह યાવત્પદેન અદત્તાદાનાદારમ્ય માયામૃષાન્તાનાં પञ्च દશાનાં પાપસ્થાનાનાં સંગ્રહઃ, ‘વદ્માણસ્સ’ વર્તમાનસ્ય દેહિનઃ ‘અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા’ અન્યો જીવઃ અન્યો જીવાત્મા, જીવઃ શરીરમ્, જીવાત્મા ફલભાગ્ જીવઃ અન્યઃ જીવાત્મા અન્ય ઇત્યર્થઃ । અથ પ્રાણાતિપાતાદિત્યાગવિષયે પુનરપિ પરમતમેવ દર્શયતિ-‘પાણાહવાયવેરમણે’ ઇત્યાદિ । પ્રાણાતિપાતવિરમણે, વિરમણં

ભેદનો પ્રકટ કરાવે છે કે ક્રિયા થઈ છે । યહી વાત સૂત્રકાર ‘હન વક્ષ્યમાણ સૂત્રો’ મેં પ્રકટ કરાવે છે-‘પાણાહવાય’ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં ‘મુસાવાય’ મૃષાવાદ ક્રિયા મેં-અસત્યભાષણરૂપ ક્રિયા મેં, ‘જાવ મિચ્છા-દંશનસલ્લે’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય મેં, યાવત્-અષ્ટાદશ પાપસ્થાન રૂપ ક્રિયા મેં, યાવત્પદ ગૃહીત-અદત્તાદાન સે લેકર માયામૃષાન્ત ૧૫ પાપસ્થાનો મેં ‘વદ્માણસ્સ’ વર્તમાન દેહી કા ‘અન્ને જીવે, અન્ને જીવાયા’ જીવ અન્ય હૈ શરીર ભિન્ન હૈ, ઓર જીવાત્મા ભિન્ન હૈ હન પ્રાણાતિપાતા દિરૂપ ક્રિયાઓ મેં કર્તા રૂપ સે દૃશ્યમાન જીવ-શરીર-હૈ ઓર ફલ ભોક્તા જીવાત્મા હૈ । અનઃ યે દોનો પરસ્પર મેં ભિન્ન ૨ હૈ । હસ પ્રકાર સે પ્રાણાતિપાતાદિક ક્રિયાઓ કે વિષય મેં પરમત પ્રકટ કરકે અવ સૂત્રકાર હન ક્રિયાઓ કે ત્યાગ કે વિષય મેં પરમત કયા હૈ ? યહ વાત દિલાવે છે-‘પાણાહવાયવેરમણે, જાવ પરિગ્રહવેરમણે’ યહાં યાવત્

ભેદ બતાવવા માટે કયું છે. એજ વાત સૂત્રકાર આ વક્ષ્યમાણ સૂત્રોથી પ્રકટ કરે છે. “પાણાહવાય” પ્રાણાતિપાતક્રિયામાં “મુસાવાય” મૃષાવાદક્રિયામાં એટલે કે અસત્ય બોલવારૂપ ક્રિયામાં “જાવમિચ્છાદંશનસલ્લે” યાવત્ મિથ્યા દર્શન શલ્યમાં યાવત્ અદાર પ્રકારની પાપસ્થાનરૂપ ક્રિયાને અહિયાં યાવત્ પદથી અદત્તાદાનથી લઈને મૃષાવાદ સુધીના પંદર પાપસ્થાનોમાં “વદ્માણસ્સ” રહેલા દેહીને “અન્ને જીવે” જીવ અન્ય છે. “અન્ને જીવાયા”, અન્ને શરીર પણ અન્ય છે. અન્ને જીવાત્માભિન્ન છે. આ પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયામાં કર્તારૂપથી દેખાતો જીવ-શરીર છે. અન્ને ક્ષત્રને ભોગવનાર જીવાત્મા છે જેથી આ બન્ને પરસ્પર જ ભિન્નભિન્ન છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં અન્ય મત પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર એ ક્રિયાઓના ત્યાગના વિષયમાં પરમત શું છે ? તે બતાવે છે, “પાણાહવાયવેરમણે જાવ

પ્રાણાતિપાતાદિક્રિયાયાસ્ત્યાગસ્તસ્મિન્ 'જાવ પરિગ્રહવેરમણે' યાવત્ પરિગ્રહવિ-
રમણે, યાવત્પદેન મૃયાવાદાદારમ્ય મૈથુનપર્યન્તસ્ય સંગ્રહઃ 'કોહવિવેગે' ક્રોધ
વિવેકે ક્રોધત્યાગરૂપાયાં ક્રિયાયામિત્યર્થઃ 'જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગે'
યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યવિવેકે, યાવત્પદેન માનાદારમ્ય માયામૃષાપર્યન્તાનાં
પોહશાનાં સંગ્રહઃ 'વટ્ટમાણસ્સ' વર્તમાનસ્ય 'અન્ને જીવે' અન્યો જીવો દેહ इत्यર્થઃ
'અન્ને જીવાયા' અન્યો જીવાત્મા । અથ બુદ્ધિવિષયે પરમતમાદ-‘ઉપ્પત્તિયા’
इत्यादि । ‘ઉપ્પત્તિયા’ જાવ પારિણમિયા’ વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા’
ઔત્પત્તિકયાં યાવત્ પારિણમિકયાં યાવત્પદેન વૈનયિકી કર્મજા ચ, इत्यनयोर्ग्रहणं

પદ સે મૃયાવાદ સે લેકર મૈથુન પર્યન્ત કે પાપોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ વિર-
મણ શબ્દ કા અર્થ પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયાઓં કા ત્યાગ કરના હૈ । હસ
પ્રકાર પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા કે ત્યાગ મેં, યાવત્ પરિગ્રહ કે ત્યાગ મેં ‘કોહ-
વિવેગે’ ક્રોધ કે ત્યાગ મેં ‘જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગે’ યાવત્ મિથ્યા-
દર્શનશલ્ય કે ત્યાગ મેં તથા યાવત્ પદ ગૃહીત માન સે લેકર માયામૃષા
પર્યન્ત ૧૬ કષાયોં કે ત્યાગ મેં ‘વટ્ટમાણસ્સ’ વર્તમાન દેહી કા અન્ને
જીવે’ અન્ને જીવાયા’ જીવ-શરીર-અન્ય હૈ ઓર ઉમસે જીવાત્મા-ભિન્ન
હૈ બુદ્ધિ કે વિષય મેં પરમત કયા હૈ સો હસ ઘાત કો સૂત્રકાર ‘ઉપ્પત્તિ
યા’ इत्यादि સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ-‘ઉપ્પત્તિયા’ જાવ પારિણમિ-
યા’ વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે, અન્ને જીવાયા’ યહાં યાવત્ પદ સે વૈન-
યિકી ઓર કર્મજા બુદ્ધિ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ-તથા ચ ઔત્પત્તિકી વૈન-

પરિગ્રહવેરમણે” અહિયા યાવત્ પદથી મૃયાવાદથી લઈને મૈથુન સુધીના
પાપો અહિયુ કરાયા છે વિરમણ શબ્દનો અર્થ પ્રાણાતિપાત વિગેરે
ક્રિયાઓનો ત્યાગ એ પ્રમાણે છે “કોહવિવેગે” ક્રોધના ત્યાગમાં ‘જાવ
મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગે” યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યના ત્યાગમાં યાવત્ પદથી
માનથી લઈને માયામૃષા સુધીના સોળ કષાયોના ત્યાગમાં “વટ્ટમાણસ્સ”
રહેલા દેહીના “અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા” જીવ-શરીર અન્ય છે. અને
તેમાં રહેલ જીવાત્મા ભિન્ન છે

બુદ્ધિના વિષયમાં પરમત શું છે ? એ વાત “ઉપ્પત્તિયા” ઇત્યાદિ
સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે.

“ઉપ્પત્તિયા’ જાવ પારિણમિયા’ વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા”
અહિયાં યાવત્ પદથી વૈનયિકી અને કર્મજા બુદ્ધિનો સંગ્રહ થયો છે, તેનો

भवति, एतासां चतसृणामपि बुद्धीनां लक्षणादाहृतानां नन्दीसूत्रे मत्कृतार्थां ज्ञानचन्द्रिकाटीकायां पट्विंशति (२६) तमसूत्रे विलोकनीयानि, आसु चतसृष्वपि बुद्धिषु वर्तमानस्य औत्पत्तिक्यादिवुद्धिमत् इत्यर्थः देहिनः, अन्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा, शरीरं भिन्नं तर्द्धमन्नश्च जीव इत्यर्थः । अथ मतिज्ञानाविषये परमत-
माह-‘उग्राहे’ इत्यादि । ‘उग्राहे ईहाए अवाए धारणाए य वट्टमाणस्स जाव जीवाया’ अवग्रहे इहायाम् अपाये धारणायां च वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा अवग्रहादीनां स्वरूपमुदाहरणसहितं नन्दीसूत्रेऽस्मत्कृतायां ज्ञानचन्द्रिकाटीकायां सप्तविंशतितम (२७) सूत्रादारभ्य पट्विंशततम (३६) सूत्रपर्यन्तं द्रष्टव्यम् । अव-
ग्रहादयो ज्ञानविशेषरूपा एव, यावत्पदेन ‘अन्ने जीवे अन्ने’ इत्यस्य संग्रहः,

यिकी, कर्मजा और पारिणामिकी इन चार प्रकार की बुद्धियों में वर्त-
मान देही का शरीर जीवात्मा से भिन्न है और जीवात्मा शरीर से
भिन्न है इन औत्पत्तिकी आदि चार बुद्धियों के लक्षण एवं उदाहरण
नन्दीसूत्र की ज्ञानचन्द्रिका टीका में २६ वे सूत्र में लिखे गये हैं ।
वहां से ही जान लेना चाहिये । इसी प्रकार से मतिज्ञान आदिकों के
विषय में परमत ऐसा है कि ‘उग्राहे ईहाए, अवाए, धारणाए य वट्ट-
माणस्स जाव जीवाया’ मतिज्ञान के भेदरूप अवग्रह में, इहा में,
अवाय में और धारणा में वर्तमान देही जीव शरीर जीवात्मा से भिन्न
है और जीवात्मा उससे भिन्न है । यह, यावत्पद से ‘अन्ने जीवे अन्ने’
इन पदों का संग्रह हुआ है । इन अवग्रहादिकों का स्वरूप उदाहरण
सहित मैंने नन्दी सूत्र की ज्ञानचन्द्रिका नामकी टीका के २७ वे सूत्र से
लेकर ३६ वे सूत्र तक विस्तार के साथ लिखा है । अतः वहीं से जान

અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઔત્પત્તિકી વૈનયિકી કર્મજા અને પારિણામિકી આ
ચાર પ્રકારની બુદ્ધિમાં રહેલ દેહિનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન (જુદું) છે. અને
જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે આ ઔત્પત્તિકી વિગેરે ચારે બુદ્ધિઓના લક્ષણ
અને ઉદાહરણ નંદીસૂત્રના ૨૬ માં સૂત્રની જ્ઞાનચન્દ્રિકા ટીકામાં આપવામાં
આવેલ છે. જ્ઞાસુએ ત્યાંથી તે સમજી લેવી આજ પ્રકારથી મતિજ્ઞાન વિગેરેના
વિષયમાં પરમત આ પ્રમાણે છે. “ઉગ્રાહે ઈહાએ અવાએ ધારણાએ ય વટ્ટમાણસ્સ
જાવ જીવાયા” મતિજ્ઞાનના ભેદરૂપ અવગ્રહમાં ઇહામાં, અવાયમાં અને
ધારણામાં વર્તમાન દેહી-જીવ, શરીર, જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા
તેનાથી ભિન્ન છે અહિયાં યાવત્ પદથી અન્ને જીવે અન્ને” એ પદોનું ગ્રહણ
થયું છે. આ અવગ્રહ વિગેરેના સ્વરૂપ ઉદાહરણ સહિત મેં નંદી સૂત્રનાં
સત્યાવીસમાં સૂત્રથી બત્રીસમાં સૂત્રની જ્ઞાન ચન્દ્રિકા ટીકામાં વિસ્તાર સહિત

તથા ચ અગ્રહાદૌ વર્તમાનસ્યાવગ્રહાદિક્ષુત્પાદયતો દેહિનઃ શરીરં મિન્નં તદન્યથા
જીવાત્મેતિ ભાવઃ । અથોત્થાનાદિવિષયે પરમતમાહ-‘ઉદ્ઘાણે’ इत्यादि । ‘ઉદ્ઘાણે
જાવ પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ ઉત્થાને યાવત્ પરાક્રમે વર્તમાનસ્ય
યાવત્ જીવાત્મા, અત્ર પ્રથમ યાવત્પદેન વલ્લવીર્યપુરુષકારાણાં સંગ્રહો ભવતિ,
દ્વિતીય યાવત્પદેન ‘અન્ને જીવે અન્ને’ इत्यस्य संग्रहो भवतीति । અથ નૈરયિ-
કાદિવિષયે પરમતમાહ-‘નેરઙ્ગયત્તે તિરિક્ખ-મણુસ્સદેવત્તે વદ્દમાણસ્સ જાવ
જીવાયા’ નૈરયિકત્વે તિર્યગ્-મનુષ્યદેવત્વે વર્તમાનસ્ય યાવત્ જીવાત્મા યાવત્પ-
દેન હદાપિ ‘અન્ને જીવે અન્ને’ इत्यस्य ग्रहणं भवति, एवमन्यत्रापि योज्यम्, તથા
ચ નારકતિર્યગ્-મનુષ્યદેવપર્યાયે વર્તમાનસ્ય દેહિનો જીવો દેહો મિન્નઃ
મિન્નથ જીવાત્મેતિ ભાવઃ । અથ જ્ઞાનાવરણીયાદ્યવિધકર્મવિષયે પરમતમાહ-
‘નાણાવરણીય’ इत्यादि । ‘નાણાવરણીય જાવ અંતરાહણ વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’

छेना चाहिये । ‘ઉદ્ઘાણે જાવે પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ यहां
प्रथम यावत्पद से बल, वीर्य, पुरुषकार’ का ग्रहण हुआ है और द्वितीय
यावत्पद से अन्ने जीवे अन्ने’ इन पदों का संग्रह हुआ है । तथाच-
उत्थान में, बल में, वीर्य में पुरुषकार पराक्रम में वर्तमान देही का
शरीर जीवात्मासे भिन्न है । और जीवात्मा शरीर से भिन्न है ।
नैरयिक आदि के विषय में परमत क्या है ? यह प्रकट किया जाता है-
‘नेरङ्गयत्त तिरिक्खमणुस्स-देवत्त वदद्दमाणस्स ज्ञाव जीवाया’ यहां पर
भी यावत्पद से ‘अन्ने जीवे अन्ने’ इन पदों का ग्रहण हुआ है । तथा च
नैरयिक अवस्था में तिर्यक् अवस्था में मनुष्य अवस्था में, एवं देव
अवस्था में वर्तमान देही का शरीर जीवात्मा से भिन्न है औइ जीवात्मा
शरीर से भिन्न है । इसी प्रकार (णाणावरणिज्जे ज्ञाव अंतराहण) ज्ञाना-

લખ્યું છે. જેથી જુજાસુએ ત્યાંથી બાણી લેવું. “ઉદ્ઘાણે જાવ પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ
જાવ જીવાયા” અહિયાં પહેલા યાવત્ પદથી બલ, વીર્ય અને પુરુષકાર ગ્રહણ
થયા છે. અને બીજા યાવત્ પદથી “અન્ને જીવે અન્ને” એ પદોનો સંગ્રહ
થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઉત્થાનમાં બળમાં વીર્યમાં ને પુરુષ-
કાર પરાક્રમમાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા
શરીરથી ભિન્ન છે. નૈરયિક વિગેરેના વિષયમાં પરમત શું છે ? તે બતાવવાને
સૂત્રકાર કહે છે. “નેરઙ્ગયત્તે તિરિક્ખમણુસ્સદેવત્તે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા”
અહિયાં પણ યાવત્ પદથી “અન્ને જીવે અન્ને” એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે.
તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નૈરયિક અવસ્થામાં તિર્યક અવસ્થામાં અને મનુષ્ય
અવસ્થામાં અને દેવ અવસ્થામાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી

જ્ઞાનાવરણીયે યાવત્ અંતરાયે વર્તમાનસ્ય દેહિનો યાવત્ જીવાત્મા । અથ પ્રથમયા-
વત્પદેન દર્શનાવરણીય-વેદનીય-મોહનીયાયુષ્યનામગોત્રાણાં સંગ્રહઃ, દ્વિતીયસ્ય
યાવત્પદસ્ય પૂર્વવદેવાર્થઃ । અથ લેશ્યામારમ્ય ઉપયોગપર્યન્તવિષયે પરમતસાહ-
‘એવં’ ક્ષપાદિ । ‘એવં’ કળ્હલેસ્સાણ જાવ સુક્કલેસ્સાણ એવં કૃષ્ણલેશ્યાયામ્
યાવત્ શુક્લલેશ્યાયામ્ અથ યાવત્પદેન નીલકાપોતિકતેજઃપદ્મલેશ્યાનાં સંગ્રહઃ
‘સમ્મદિટ્ઠિણ ૩’ સમ્મગ્દષ્ટી મિથ્યાદષ્ટી સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટી ચ ‘એવં ચક્કુદંસણે
૪’ એવં ચક્ષુર્દર્શને અવધિદર્શને કેવલદર્શને ચ ‘આમિણિબોહિયણાણે ૫,
આમિણિબોધિકજ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાનાવધિજ્ઞાનમનઃપર્યવજ્ઞાનકેવલજ્ઞાનેષુ. ‘મતિ અન્નાણે ૩’
મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવિભજ્ઞજ્ઞાનેષુ ‘આહારસન્નાણ ૪’ આહારસંજ્ઞાયામ્ ૪ આહાર-

વરણીય યાવત્ શબ્દ ગ્રાહ્ય-દર્શનાવરણીય વેદનીય મોહનીય, આયુ-
નામ, ગોત્ર ઓર અન્તરાય હનમેં વર્તમાન દેહી જીવાત્મા સે ભિન્ન
હૈ ઓર જીવત્સા શરીર સે ભિન્ન હૈ । લેશ્યા સે લેકર ઉપયોગ પર્યન્ત
વિષય મેં પરમત કયા હૈ ? હસ બાત કો સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘એવં કળ્હ-
લેસ્સાણ જાવ સુક્કલેસ્સાણ’ કૃષ્ણલેશ્યા મેં યાવત્પદ ગ્રાહ્ય-નીલલેશ્યા
મેં, કાપોતિક લેશ્યા મેં, તેજોલેશ્યા મેં, ઓર પદ્મલેશ્યા મેં, ‘સમ્મદિ-
ટ્ઠિણ ૩’ સમ્યગ્દષ્ટિ મેં મિથ્યાદષ્ટિ મેં, સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ મેં ‘એવં ચક્કુ-
દંસણે ૪’ ચક્ષુર્દર્શન મેં અવધિદર્શન મેં, અવધિદર્શન મેં ઓર કેવલ
દર્શન મેં ‘આમિણિબોહિયણાણે ૫’ આમિણિબોધિકજ્ઞાન મેં, શ્રુતજ્ઞાન મેં
અવધિજ્ઞાન મેં, મનઃપર્યવજ્ઞાન મેં ઓર કેવલજ્ઞાન મેં, ‘મતિઅન્નાણે ૩’
‘મત્યજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન, વિભજ્ઞજ્ઞાન મેં, ‘આહારસન્નાણ ૪’ આહારસંજ્ઞા મેં,

ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. એજ રીતે “જ્ઞાનાવરણીજ્ઞે
‘જાવ અંતરાય’” જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ દર્શનાવરણીય, વેદનીય,
મોહનીય, આયુ, નામ ગોત્ર અને અંતરાયમાં વર્તમાન દેહીનો
જીવ જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવ.ત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. લેશ્યાથી
લપ્તને ઉપયોગ પર્યંતના વિષયમાં પરમત શું છે. એ વાત સૂત્રકાર બતાવે
છે. “એવં કળ્હલેસ્સાણ જાવ સુક્કલેસ્સાણ” કૃષ્ણલેશ્યામાં યાવત્ નીલ-
લેશ્યામાં કાપોતિક લેશ્યામાં તેજોલેશ્યામાં અને પદ્મલેશ્યામાં “સમ્મ
દિટ્ઠિ(૩)” સમ્યગ્દષ્ટિમાં મિથ્યાદષ્ટિમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિમાં ચક્ષુ દર્શનમાં
અચક્ષુદર્શનમાં અવધિદર્શનમાં અને કેવલદર્શનમાં “આમિણિબોહિયણાણે(૫)”
આમિણિબોધિકજ્ઞાનમાં, શ્રુતજ્ઞાનમાં, અવધિજ્ઞાનમાં, મનઃપર્યવજ્ઞાન
અને કેવલજ્ઞાનમાં, “મતિ અન્નાણે” મતિ અજ્ઞાનમાં, શ્રુત અજ્ઞાનમાં
વિભંગજ્ઞાનમાં “આહારસન્નાણ(૪)” આહારસંજ્ઞામાં, બયસંજ્ઞામાં પરિ-

તથા ચ અગ્રગ્રહાદી વર્તમાનસ્વાવગ્રહાદિકમુત્પાદયતો દેહિનઃ શરીરં મિન્નં તદન્યથા જીવાત્મેતિ ભાવઃ । અથોત્થાનાદિવિષયે પરમતમાહ—‘ઉદ્ઘાણે’ इत्यादि । ‘ઉદ્ઘાણે જાવ પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ ઉત્થાને યાવત્ પરાક્રમે વર્તમાનસ્ય યાવત્ જીવાત્મા, અત્ર પ્રથમ યાવત્પદેન વક્ત્રવીર્યપુરુષકારાણાં સંગ્રહો ભવતિ, દ્વિતીય યાવત્પદેન ‘અન્ને જીવે અન્ને’ इत्यस्य संग्रहो भवतीति । અથ નૈરયિકાદિવિષયે પરમતમાહ—‘નેરહ્યત્તે તિરિક્ખ-મણુસ્સદેવત્તે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ નૈરયિકત્વે તિર્યગ્-મનુષ્યદેવત્વે વર્તમાનસ્ય યાવત્ જીવાત્મા યાવત્પદેન હ્રદાપિ ‘અન્ને જીવે અન્ને’ इत्यस्य ग्रहणं भवति, एवमन्यत्रापि योज्यम्, તથા ચ નારકતિર્યગ્-મનુષ્યદેવપર્યાયે વર્તમાનસ્ય દેહિનો જીવો દેહો મિન્નઃ મિન્નથ જીવાત્મેતિ ભાવઃ । અથ જ્ઞાનાવરણીયાદ્યવિધકર્મવિષયે પરમતમાહ—‘નાણાવરણીય’ इत्यादि । ‘નાણાવરણીય જાવ અંતરાહણ વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’

છેના ચાહિયે । ‘ઉદ્ઘાણે જાવે પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ યહાં પ્રથમ યાવત્પદ સે બલ, વીર્ય, પુરુષકાર’ का ग्रहण हुआ है और द्वितीय યાવત્પદ સે અન્ને જીવે અન્ને’ इन पदों का संग्रह हुआ है । તથાચ—ઉત્થાન મેં, બલ મેં, વીર્ય મેં પુરુષકાર પરાક્રમ મેં વર્તમાન દેહી કા શરીર જીવાત્માસે મિન્ન હૈ । ઓર જીવાત્મા શરીર સે મિન્ન હૈ । નૈરયિક આદિ કે વિષય મેં પરમત કયા હૈ ? યહ પ્રકટ ક્રિયા જાતા હૈ—‘નેરહ્યત્તે તિરિક્ખમણુસ્સ-દેવત્તે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ યહાં પર મી યાવત્પદ સે ‘અન્ને જીવે અન્ને’ इन पदों का ग्रहण हुआ है । તથા ચ નૈરયિક અવસ્થા મેં તિર્યક્ અવસ્થા મેં મનુષ્ય અવસ્થા મેં, એવં દેવ અવસ્થા મેં વર્તમાન દેહી કા શરીર જીવાત્મા સે મિન્ન હૈ ઓર જીવાત્મા શરીર સે મિન્ન હૈ । હસી પ્રકાર (નાણાવરણિજ્ઞે જાવ અંતરાહણ) જ્ઞાના-

લખ્યું છે. જેથી જુજાસુએ ત્યાંથી બાણી લેવું. “ઉદ્ઘાણે જાવ પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા” અહિયાં પહેલા યાવત્ પદથી બલ, વીર્ય અને પુરુષકાર થઈ શકે થયા છે. અને બીજા યાવત્ પદથી “અન્ને જીવે અન્ને” એ પહેલો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઉત્થાનમાં બળમાં વીર્યમાં ને પુરુષકાર પરાક્રમમાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. નૈરયિક વિગેરના વિષયમાં પરમત શું છે ? તે બતાવવાને સૂત્રકાર કહે છે. “નેરહ્યત્તે તિરિક્ખમણુસ્સદેવત્તે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા” અહિયાં પણ યાવત્ પદથી “અન્ને જીવે અન્ને” એ પહેલો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નૈરયિક અવસ્થામાં તિર્યક અવસ્થામાં અને મનુષ્ય અવસ્થામાં અને દેવ અવસ્થામાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી

જ્ઞાનાવરણીયે યાવત્ અંતરાયે વર્તમાનસ્ય દેહિનો યાવત્ જીવાત્મા । અય પ્રથમયા-
વત્પદેન દર્શનાવરણીય-વેદનીય-મોહનીયાયુષ્યનામગોત્રાણાં સંગ્રહઃ, દ્વિતીયસ્ય
યાવત્પદસ્ય પૂર્વવદેવાર્થઃ । અથ લેશ્યામારમ્ય ઉપયોગપર્યન્તવિષયે પરમતસાદ-
‘એવં’ ઇત્યાદિ । ‘એવં’ કળ્હલેસ્સાણ જાવ સુક્કલેસ્સાણ એવં કૃષ્ણલેશ્યાયામ્
યાવત્ શુક્કલેશ્યાયામ્ અત્ર યાવત્પદેન નીલકાપોતિકતેજઃપદ્મલેશ્યાનાં સંગ્રહઃ
‘સમ્મદિટ્ઠી ૩’ સમ્યગ્દષ્ટૌ મિથ્યાદષ્ટૌ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટૌ ચ ‘એવં ચક્ષુદંસણે
૪’ એવં ચક્ષુર્દર્શને અવધિર્દર્શને કેવલદર્શને ચ ‘આમિણિબોહિયણાણે ૫,
આમિણિબોધિકજ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાનાવધિજ્ઞાનમનઃપર્યવજ્ઞાનકેવલજ્ઞાનેષુ, ‘મતિ અન્નાણે ૩’
મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવિભજ્ઞજ્ઞાનેષુ ‘આહારસન્નાણ ૪’ આહારસંજ્ઞાયામ્ ૪ આહાર-

વરણીય યાવત્ શબ્દ ગ્રાહ્ય-દર્શનાવરણીય વેદનીય મોહનીય, આયુ-
નામ, ગોત્ર ઓર અન્તરાય હવમેં વર્તમાન દેહી જીવાત્મા સે મિત્ત
હૈ ઓર જીવત્સા શરીર સે મિત્ત હૈ । લેશ્યા સે લેકર ઉપયોગ પર્યન્ત
વિષય મેં પરમત કયા હૈ ? હસ વાત કો સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘એવં કળ્હ-
લેસ્સાણ જાવ સુક્કલેસ્સાણ’ કૃષ્ણલેશ્યા મેં યાવત્પદ ગ્રાહ્ય-નીલલેશ્યા
મેં, કાપોતિક લેશ્યા મેં, તેજોલેશ્યા મેં, ઓર પદ્મલેશ્યા મેં, ‘સમ્મદિ-
ટ્ઠી ૩’ સમ્યગ્દષ્ટિ મેં મિથ્યાદષ્ટિ મેં, સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ મેં ‘એવં ચક્ષુ-
દંસણે ૪’ ચક્ષુર્દર્શન મેં અવધિદર્શન મેં, અવધિદર્શન મેં ઓર કેવલ
દર્શન મેં ‘આમિણિબોહિયણાણે ૫’ આમિણિબોધિકજ્ઞાન મેં, શ્રુતજ્ઞાન મેં
અવધિજ્ઞાન મેં, મનઃપર્યવજ્ઞાન મેં ઓર કેવલજ્ઞાન મેં, ‘મતિઅન્નાણે ૩’
‘મત્યજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન, વિભજ્ઞજ્ઞાન મેં, ‘આહારસન્નાણ ૪’ આહારસંજ્ઞા મેં,

મિત્ત છે. અને જીવાત્મા શરીરથી મિત્ત છે. એજ રીતે “જ્ઞાનાવરણીજ્ઞે
જાવ અંતરાય” જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ દર્શનાવરણીય, વેદનીય,
મોહનીય, આયુ, નામ ગોત્ર અને અંતરાયમાં વર્તમાન દેહીનો
જીવ જીવાત્માથી મિત્ત છે. અને જીવ.ત્મા શરીરથી મિત્ત છે. લેશ્યાથી
લઈને ઉપયોગ પર્યંતના વિષયમાં પરમત શું છે એ વાત સૂત્રકાર બતાવે
છે. “એવં કળ્હલેસ્સાણ જાવ સુક્કલેસ્સાણ” કૃષ્ણલેશ્યામાં યાવત્ નીલ-
લેશ્યામાં કાપોતિક લેશ્યામાં તેજોલેશ્યામાં અને પદ્મલેશ્યામાં “સમ્મ
દિટ્ઠિ(૩)” સમ્યગ્દષ્ટિમાં મિથ્યાદષ્ટિમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિમાં ચક્ષુ દર્શનમાં
અચક્ષુદર્શનમાં અવધિદર્શનમાં અને કેવલદર્શનમાં “આમિણિબોહિયણાણે(૫)”
આમિણિબોધિકજ્ઞાનમાં, શ્રુતજ્ઞાનમાં, અવધિજ્ઞાનમાં, મનઃપર્યવજ્ઞાન
અને કેવલજ્ઞાનમાં, “મતિ અન્નાણે” મતિ અજ્ઞાનમાં, શ્રુત અજ્ઞાનમાં
વિભજ્ઞજ્ઞાનમાં “આહારસન્નાણ(૪)” આહારસંજ્ઞામાં, બયસંજ્ઞામાં પરિ-

સંજ્ઞામયસંજ્ઞા-મૈથુનસંજ્ઞાપરિગ્રહસંજ્ઞાસુ ‘એવં ઓરાલિયસરીરે ૫’, એવમ્
 ઔદારિકશરીરે ૫ ઔદારિક-વૈક્રિયાહારક-તૈજસકાર્મગ-શરીરેષુ इत्यर्थः ‘એવં
 મળોજોગે ૩’ એવં મનોયોગે ૩ મનોયોગવચોયોગકાયયોગેષુ इत्यर्थः ‘સાગા-
 રોવઓગે અગાગારોવઓગે’ સાકારોપયોગે અનાકારોપયોગે ચ ‘વદ્દમાણસ્સ’
 વર્તમાનસ્ય દેહિનઃ ‘અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા’ અન્યો જીવો દેહ इत्यर्थः અન્યો
 જીવાત્મા ‘સે કહમેયં મંતે ! એવં’ તત્ કથમેતત્ મદન્ત ! એવમ્ ? પરૈરુચ્ચમાનં
 શરીરજીવાત્મનોઃ સર્વથા પાર્યક્કયં તત્ કિં સત્યમ્ ? એતદન્તઃ પરયૂથિકમતામિ
 પ્રાયકઃ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જં ણં
 અન્નઉત્થિયા એવમાહ્વલંતિ’ યંતુ સ્વલુ તે અન્યયૂથિકા એવં પૂર્વોક્તપ્રકારેણ
 જીવપદવાચ્યશરીર-જીવાત્મનોઃ સર્વથૈવ પાર્યક્કયમ્ આરુપ્યાંતિ ‘જાવ’ યાવત્
 માપન્તે પ્રજ્ઞાપયન્તિ પ્રરૂપયન્તિ તત્ ‘મિચ્છં તે એવમાહ્વલંતિ ૦ ૪’ મિથ્યા તે

મયસંજ્ઞા મેં, પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં, ઓર મૈથુન સંજ્ઞા મેં, ‘એવં ઓરાલિયસ-
 રીરે ૫’ ઔદારિક શરીર મેં, વૈક્રિયશરીર મેં, આહારકશરીર મેં તૈજસ-
 શરીર મેં, ઓર કાર્મણશરીર મેં, ‘એવં મળોજોગે ૩’ મનોયોગ મેં, વચન
 યોગ મેં, એવં કાયયોગ મેં ‘સાગારોવઓગે અગાગારોવઓગે’ સાકારોપયોગ
 મેં, ઓર અનાકારોપયોગ મેં ‘વદ્દમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા’ વર્તમાન
 દેહી કા શરીર અન્ય હૈ ઓર જીવાત્મા અન્ય હૈ । ‘સે કહમેયં મંતે !
 એવં’ સો હે મદન્ત ! એસી જો શરીર ઓર જીવાત્મા કી ભિન્નતા-વિષ-
 યક અન્યતીર્થિકોં કી માન્યતા હૈ વહ એસી હી હૈ અર્થાત્ સત્ય હૈ ?
 હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં મહાવીર પ્રભુ કહતે હૈ-‘ગોયમા ! જં ણં
 અન્નઉત્થિયા એવમાહ્વલંતિ જાવ માસંતિ, મિચ્છં તે એવમાહ્વલંતિ’ ‘હે
 ગૌતમ ! જો વે અન્યયૂથિક જીવ પદવાચ્ય શરીર મેં એવં જીવાત્મા મેં

શ્રુ સંજ્ઞામાં, અને મૈથુન સંજ્ઞામાં “એવં ઓરાલિયસરીરે(૫)” ઔદારિક
 શરીરમાં, વૈક્રિય શરીરમાં અને કાર્મણ શરીરમાં “એવં મળોજોગે(૬)” મનો-
 યોગમાં વચનયોગમાં અને કાયયોગમાં “સાગારોવઓગે, અગાગારોવઓગે”
 સાકારોપયોગમાં અને અનાકારોપયોગમાં “વદ્દમાણસ્સ, અન્ને જીવે અન્ને
 જીવાયા” વર્તમાન દેહીનું શરીર અન્ય છે અને જીવાત્મા અન્ય છે. “સે
 કહમેયં મંતે એવં” હે ભગવન્ ! શરીર અને જીવાત્માની ભિન્નતા વિષે
 અન્ય મતવાદિઓની આવી જે માન્યતા છે. તે શું સત્ય છે ? આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! જં ણં અન્નઉત્થિયા એવમાહ્-
 વલંતિ જાવ માસંતિ મિચ્છં તે એવમાહ્વલંતિ(૪)” હે ગૌતમ અન્ય મતવાદિઓ

एवमाख्यान्ति० ४ 'अहं पुन गोयमा एवमाइक्खामि' अहं पुनगौतम ! एवमा-
ख्यामि एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यामि-कथयामि 'जाव परूवेमि' यावत् प्ररू-
पयामि, यावत्पदेन 'भावे प्रज्ञापयामि' इत्यनयोः संग्रहो भवति 'एवं खलु पाणाइ-
वाए' एवं खलु प्राणातिपाते 'जाव मिच्छादंसणसत्ते' यावत् मिथ्यादर्शन-
शल्ये अत्र यावत्पदेन मृषावादादत्तादानादीनां संग्रहो भवति, 'वट्टमाणस्स' वर्त-
मानस्य अष्टादशपापस्थानानि समाचरत इत्यर्थः 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया'
स एव जीवः शरीरम्, स एव जीवात्मा जीवाः, कथंचित् स एव शरीरम् स एव
जीवात्मा, न हि शरीरजिवयोरत्यन्तभेदः, अनयोरत्यन्तभेदे स्वीक्रियमाणे

सर्वधारूप से भिन्नता कहते हैं, यावत् भाषण करते हैं, यहां यावत्पद से
प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति' इन पदों का ग्रहण हुआ है। सो वे ऐसा झूठा
कहते हैं ४' 'अहं पुन गोयमा ! एवमाइक्खामि' परन्तु हे गौतम ! मैं
इस विषय में ऐसा कहता हूं। यावत् 'जाव परूवेमि' प्ररूपित करता हूं
यहां यावत्पद से 'भावे प्रज्ञापयामि' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है।
'एवं खलु पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसत्ते' कि-प्राणातिपात में,
यावत्पद ग्राह्य-मृषावाद अदत्तादान, आदिकों में, तथा मिथ्यादर्शन शल्य
में 'वट्टमाणस्स' वर्तमान देही का-अर्थात् १८ पापस्थानों का सेवन
करनेवाले प्राणी का है 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया' वही जीव-शरीर
-है और वही जीवात्मा है-अर्थात् जो शरीर है वही कथंचित् जीवात्मा
है वही कथंचित् शरीर है। क्योंकि शरीर और जीवात्मा में अत्यन्त

જીવ પદ વાચ્ય શરીરમાં અને જીવાત્મામાં જે સર્વથા રૂપથી ભિન્નતા કહે
છે. યાવત્ ભાષા દ્વારા વર્ણવે છે. યાવત્ "પ્રજ્ઞાપયન્તિ" પ્રજ્ઞાપના કરે છે.
"પ્રરૂપયન્તિ" પ્રરૂપણા કરે છે. તે પ્રમાણેનું તેઓનું કથન મિથ્યા (જુઠું)
છે. (૪) અહં પુન ગોયમા ! એવમાઈક્ખામિ" પરંતુ હે ગૌતમ ! હું આ
વિષયમાં એવું કહું છું. "જાવ પરૂવેમિ" યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું. અહિંયાં
યાવત્ પદથી "ભાવે પ્રજ્ઞાપયામિ" ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને પ્રજ્ઞાપના કરું
છું એવં ખલુ પાણાઈવાએ જાવ મિચ્છાદંસણસત્તે" કે પ્રાણાતિપાતમાં અહિંયાં
યાવત્ પદથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન વિગેરેમાં તથા મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં
"વટ્ટમાણસ્સ" વર્તમાન દેહીના અર્થાત્ અઢાર (૧૮) પ્રકારના પાપસ્થાનોનું
સેવન કરવાવાળા પ્રાણીના "સચ્ચેવ જીવે સચ્ચેવ જીવાયા" તેજ જીવ શરીર
છે. અને તેજ જીવાત્મા અર્થાત્ જે શરીર છે. તેજ કથંચિત્ જીવાત્મા છે. અને
જે જીવાત્મા છે, તે કથંચિત્ શરીર છે. કેમ કે શરીર અને જીવાત્મામાં અત્યંત

શરીરેણ સ્પૃષ્ટસ્યાપિ જીવસ્ય અસંવેદનપ્રસન્નઃ સ્યત્, તથા શરીરકૃતકર્મણો જન્માન્તરે વેદનાઽશ્વાદોઽપિ પ્રવચ્ચેત, શરીરકૃતકર્મણાં જીવસંવેદનસ્વીકારે ચાકૃતાભ્યાગમપ્રસન્ન આપચેત તથા ઽસ્યન્તાભેદે શરીરજીવયોઃ સ્વીક્રિયમાણત્વે શરીરસ્ય હૈવ નાશદર્શનાત્ તદમિન્નસ્ય જીવસ્યાપિ વિનાશાત્ પરલોકાભાવઃ સ્યાત્, અતઃ કથંચિત્ શરીરજીવયોર્મેદાભેદવાદઃ સ્યાદ્વાદાપરનામક એવ ધ્યેય-સ્કર ઇતિ । દ્રવ્યપર્યાયવ્યાખ્યાનેઽપિ દ્રવ્યપર્યાયોર્નાત્યન્તં ભેદઃ તસ્યાનુપ-

ભેદ નહીં હૈ । યદિ હનમેં અત્યન્ત ભેદ માના જાય તો શરીર કે દ્વારા સ્પૃષ્ટ હુએ પદાર્થ કા જીવ કો સંવેદન નહીં હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા તથા શરીરકૃત કર્મ કા જન્માન્તર મેં જીવ કો વેદન કરને કા અભાવ મી પ્રસન્ન હોગા । શરીર કૃત કર્મોં કા સંવેદન કરતા હૈ એસા યદિ સ્વીકાર ક્રિયા જાવેગા તો અકૃતાભ્યાગમ દોષ કા પ્રસન્ન માનના પડેગા, ક્યોંકિ કર્મ ક્રિયા શરીરને ઓર ઉસકે ફલ કા સંવેદન હુઆ જીવ કો-હસ પ્રકાર જિસને કર્મ ક્રિયા ઉસે સંવેદન નહીં હુઆ ઓર નહીં કરનેવાલે કો ઉસકા સંવેદન હુઆ તથા શરીર કા ઓર જીવ કા અત્યન્ત અભેદ સ્વીકાર ક્રિયા જાવે તો એસી સ્થિતિ મેં શરીર કે નાશ સે જીવ કે મી નાશ હો જાને કે કારણ પરલોક કે અભાવ હોને કા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત હોગા અતઃ શરીર એવં જીવ મેં કથંચિત્ ભેદ ઓર કથંચિત્ અભેદ હૈ એસા હી માનના ચાહિયે । હસીકા નામ ભેદાભેદવાદ જિસ કા દૂસરા નામ

ભેદ નથી જો તેમાં અત્યંત ભેદ માનવામાં આવે તો શરીર દ્વારા સ્પૃષ્ટ થયેલ પદાર્થનું જીવને સંવેદન ન થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. તથા શરીરે કરેલા કર્મનો જન્માન્તરમાં જીવને વેદન કરવાનો અભાવ પણ થશે. શરીરે કરેલા કર્મનું સંવેદન કરે છે. એવું જો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો અકૃતાભ્યાગમ દોષનો પ્રસંગ માનવો પડશે કેમ કે કર્મ શરીરે કરેલ છે. અને તેના ફળનું સંવેદન જીવને થાય છે. આ રીતે જોણે કર્મ કર્યું તેને સંવેદન થતું નથી અને કર્મ નહિ કરવાવાળાને તેનું સંવેદન થાય છે, તથા શરીરનો અને જીવનો અત્યંત અભેદ માનવામાં આવે તો તે સ્થિતિમાં શરીરના નાશથી જીવનો પણ નાશ થઈ જવાના કારણે પરલોકનો નાશ થઈ જવાના કારણે પરલોકનો અભાવ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. જેથી શરીર અને જીવમાં કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે. એમજ માનવું જોઈએ એનું નામ ભેદાભેદવાદ છે. જેનું બીજું નામ 'સ્યાદ્વાદ' છે. અને એજ વસ્તુ-તત્ત્વની વ્યવસ્થામાં શ્રેષ્ઠ છે.

કહે: , ન ચ દ્રવ્યપર્યાયકં જ્ઞાનં મિન્ન મવતિ ઇતિ જ્ઞાનભેદેન જ્ઞાનવિષયયોર્દ્રવ્ય-
પર્યાયયોરપિ ભેદ એવ, યથા ઘટજ્ઞાનપટજ્ઞાનયોર્ભેદો ઘટપટયોર્ભેદો મવત્યેવેતિ
વાચ્યમ્ , ભેદે સત્યપિ આત્યન્તિકભેદસ્ય અનશ્યુપગમાત્ , કિન્તુ પદાર્થાનામેવ
તુલ્યાતુલ્યરૂપકૃત એવ ભેદઃ સ પ્રતિભાસકાલમાત્રક એવેતિ જીવાત્મા જીવસ્વ-
રૂપમ્ અસ્મિન્ વ્યાખ્યાનં પ્રથમજીવાદમ્ જીવાત્મબોધકં દ્વિતીયજીવપદં જીવ
સ્વરૂપબોધકમ્ સ્વરૂપસ્વરૂપવતોરત્ય તમેદો ન મવતિ તથાત્વેડત્યન્તભેદે સ્વરૂપ-
વતો નિઃસ્વરૂપતા પ્રસજ્યેત, ન ચ શબ્દભેદે સતિ વસ્તુન આત્યન્તિકો ભેદો મવતિ

સ્થાદ્વાદ હૈ। ઓર યહી વસ્તુત્વ કી વ્યવસ્થા શ્રેયસ્કર હૈ। દ્રવ્ય
પર્યાય કે વ્યાખ્યાન મેં બી દ્રવ્ય એવં પર્યાય મેં અત્યન્ત ભેદ
નહીં હૈં। ક્યોંકિ ભેદ કી અનુપલબ્ધિ હોતી હૈ। યદિ હસ પર ચોં
કહા જાય કિ 'દ્રવ્યપર્યાયકં જ્ઞાનં મિન્ન' દ્રવ્ય કા ઓર પર્યાય કા
જ્ઞાન મિશ્ર હોતા હૈ, હસલિયે જ્ઞાન કે ભેદ સે જ્ઞાનકે વિષયભૂત
દ્રવ્ય ઓર પર્યાય કા બી ભેદ માનના સ્વભાવિક હૈ જૈસે ઘટજ્ઞાન ઓર
પટ જ્ઞાન કે ભેદ મેં ઘટપટ કા પરસ્પર મેં ભેદ માના ગયા હૈ। સો એસા
કહના બી ઠીક નહીં હૈં। ક્યોંકિ દ્રવ્યપર્યાય મેં ભેદ હોને પર બી
આત્યન્તિક ભેદ નહીં માના ગયા હૈ। દ્રવ્ય પર્યાય મેં ભેદ અનુવૃત્તિ
વ્યાવૃત્તિપ્રત્યયનિમિત્તક હી હોતા હૈ। ઓર યહ ભેદ ડનમેં પ્રતિભાસ-
કાલમાત્ર તક હી હૈં। જબ 'જીવાત્મા' શબ્દ કા અર્થ 'જીવ કા સ્વરૂપ

દ્રવ્ય પર્યાયના વ્યાખ્યાનમાં પણ દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં અત્યંત ભેદ
નથી, કેમ કે ભેદની અનુપલબ્ધિ હોય છે. જો આના પર એમ કહેવામાં
આવે કે “દ્રવ્યપર્યાયકં જ્ઞાનં મિન્ન” દ્રવ્યનું જ્ઞાન અને પર્યાયનું જ્ઞાન
મિશ્ર છે. જેથી જ્ઞાનના ભેદથી જ્ઞાનના વિષય ભૂત દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં પણ
ભેદ માનવો સ્વાભાવિક છે. જેમ કે ઘટ જ્ઞાન અને પટ જ્ઞાનના ભેદમાં
ઘટપટનો પરસ્પરમાં ભેદ માનવામાં આવે છે. તો તેમ કહેવું પણ
ઠીક નથી કેમ કે દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ હોવા છતાં પણ તેમાં આત્યંતિક
ભેદ માનવામાં આવતો નથી દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ અનુવૃત્તિ વ્યાવૃત્તિપ્રત્યય
નિમિત્તરૂપ છે. અને તે ભેદ તેમાં માત્ર (ફક્ત) પ્રતિભાસ કાળ સુધીજ છે.

બ્યારે જીવાત્મા શબ્દનો અર્થ જીવનું સ્વરૂપ એ પ્રમાણે કરવામાં
આવે ત્યારે આ વ્યાખ્યામાં પહેલું જીવપદ જીવના સ્વરૂપનું બોધક છે. અને
બીજું જીવ પદ જીવ એ અર્થનું બોધક થશે. સ્વરૂપ અને સ્વરૂપવાનમાં અત્યંત

घटकलशवत् यो घटः स एव कलशः, शब्दभेदेऽपि अर्थस्यात्यन्तभेदाभावात् ।
‘जाव अणगारोवओगे वट्टमाणस्स’ यावत् अनाकारोपयोगे वर्तमानस्य देहिनः
अत्र यावत्पदेन औत्पत्तिक आदिवुद्धि आरभ्य साकारोपयोगपर्यन्तस्य सम्पूर्ण-
स्य प्रश्नवाक्यास्यात्रोत्तरवाक्येऽपि संग्रहः करणीयः ‘सच्चेव जीवे सच्चेव
जीवाया’ स एव जीवः स एव जीवात्मा ॥ सू० ३ ॥

अथ जीवविषये रूपरूपिवक्तव्यतामाह—‘देवे णं भंते ।’ इत्यादि ।

મૂલમ્—દેવે ણં ભંતે ! મહદ્દિણ જાવ મહાસોવલ્લે પુલ્લામેવ રૂપી
ભવિત્તા પમ્મૂ અરૂપિં વિડાવિત્તાણં ચિટ્ઠિત્તણ ? ગોયમા ! ણો ઇણ્ટે
સમટ્ટે સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ દેવે ણં જાવ નો પમ્મૂ અરૂપિં
વિડાવિત્તા ણં ચિટ્ઠિત્તણ ? ગોયમા ! અહમેયં જાણામિ અહમેયં
પાસામિ અહમેયં વુજ્ઞામિ અહમેયં અભિસમન્નાગચ્છામિ
મણ્ણં એયં નાયં, મણ્ણં એયં દિટ્ઠં, મણ્ણં એયં વુહં, મણ્ણં એયં અભિ-

ऐसा किया जावेगा । तब इस व्याख्या में प्रथम जीवपद जीवस्वरूप
का बोधक और द्वितीय जीवपद जीव अर्थ का बोधक होगा, स्वरूप
और स्वरूपवान में अत्यंत भेद नहीं होता है । यदि इनमें अत्यंत भेद
ही स्वीकार किया जावेगा तो स्वरूपवान् पदार्थ निःस्वरूप हो जावेगा,
शब्द भेद से वस्तु में आत्यन्तिक भेद नहीं होता है । जैसे कि घट
और कलश में शाब्दिक भेद होने पर भी आत्यन्तिक भेद नहीं होता
है । जो घट है वही कलश है और जो कलश है वही घट है । ‘जाव
अणगारोवओगे वट्टमाणस्स’ इसी प्रकार औत्पत्तिक्यादि बुद्धि से लेकर
साकारोपयोगपर्यन्त सम्पूर्ण प्रश्नवाक्य का यहाँ उत्तर वाक्य में भी
संग्रह कर लेना चाहिये । ‘सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया’ वही जीव है
वही जीवात्मा है ॥ सू० ३ ॥

ભેદ હોતો નથી. જે તેમાં અત્યંત ભેદ સ્વીકારવામાં ન આવે તો સ્વરૂપવાન
પદાર્થ નિઃસ્વરૂપ થઈ જશે. શબ્દના ભેદથી વસ્તુમાં આત્યંતિક ભેદ થતો
નથી. જેમ કે ઘટ અને કલશમાં શાબ્દિક ભેદ હોવા છતાં પણ આત્યંતિક
ભેદ હોતો નથી. જે ઘટ છે તેજ કલશ છે. અને જે કલશ છે તે જ
ઘટ છે. “જાવ અણગારોવઓગે વટ્ટમાણસ્સ” એજ રીતે ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિથી
લઈને સાકારોપયોગ પર્યંત સંપૂર્ણ પ્રશ્નવાક્યનો આ ઉત્તર વાક્યમાં
પણ સંગ્રહ કરી લેવો. “સચ્ચેવ જીવે સચ્ચેવ જીવાયા” તેજ જીવ અને
તેજ જીવાત્મા છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

समन्नागधं जं णं तहागयस्स जीवस्स सरूविस्स सकम्मस्स
सरागस्स सवेयस्स समोहस्स सलेयस्स ससरीरस्स ताओ
सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पन्नायइ तं जहा कालत्ते वा
जाव सुक्खित्ते वा सुब्धिगंधत्ते वा दुरभिगंधत्ते वा तित्ते वा
जाव महुरत्ते वा कक्खडत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा से तेणट्ठेणं
गोयमा! जाव चिट्ठित्तए। सच्चेव णं भंते! से जीवे पुब्बामेव
अरूवी भवित्ता पभू रूविं विडुवित्ता णं चिट्ठित्तए? णो इणट्ठे
समट्ठे से केणट्ठेणं भंते! एवं बुच्चइ? जाव चिट्ठित्तए? गोयमा!
अहमेयं जाणामि जाव जं णं तहागयस्स जीवस्स अरूविस्स
अकम्मस्स अरागस्स अवेयस्स अमोहस्स अलेसस्स असरीरस्स
ताओ सरीराओ विप्पमुक्कस्स नो एवं पन्नायइ तं जहा कालत्ते
वा जाव लुक्खत्ते वा से तेणट्ठेणं जाव चिट्ठित्तए वा। सेवं भंते!
सेवं भंते! त्ति॥सू० ४॥

छाया—देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावत् महासौख्यः पूर्वमेव रूपी
भूत्वा प्रभुः अरूपिणं विकुर्व्य खलु स्थातुम् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः । तत्के-
नार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते देवः खलु यावत् नो प्रभुः अरूपिणं विकुर्व्य खलु
स्थातुम् । गौतम ! अहमेतत् जानामि अहमेतत् पश्यामि अहमेतत् बुद्धचे अहमेतत्
अभिसमन्वागच्छामि मया एतत् ज्ञातं, मया एतद् दृष्टं, मया एतद् बुद्धम् मया
एतदभिसमन्वागतम् यत् खलु तथागतस्य जीवस्य सरूपस्य सकर्मणः सराग-
स्य सवेदस्य समोहस्य सलेशस्य सशरीरस्य ततः शरीरात् अविप्रमुक्तस्य एवं
प्रज्ञायते तद्यथा कृष्णत्वं वा यावत् शुक्लत्वं वा सुरभिगंधत्वं वा दुरभिगन्धत्वं
वा तित्कत्वं वा यावत् मधुरत्वं वा कर्कशत्वं वा यावत् रुक्षत्वं वा तत् तेनार्थेन
गौतम ! यावत् स्थातुम् । स एव खलु भदन्त ! स जीवः पूर्वमेव अरूपी भूत्वा
प्रभुः रूपिणं विकुर्व्य खलु स्थातुम् ? नायमर्थः समर्थः स केनार्थेन एवमुच्यते
यावत् स्थातुम् ? गौतम ! अहमेतत् जानामि यावत् यत् खलु तथागतस्य जीव-

સ્યારૂપિણોઽકર્મણોઽરાગસ્યાવેદસ્યામોહસ્યાલેશ્યસ્યાશરીરસ્ય તસ્માત્ શરીરાત્ વિપ્રમુક્તસ્ય નો એવં પ્રજ્ઞાયતે તથથા કાલત્વં વા યાવત્ રુક્ષત્વં વા તત્તેનાર્થેન યાવત્ સ્થાતું વા । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥ છુ૦ ૪૧ ॥

ટીકા—‘દેવે જં મંતે’ દેવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘મહિહ્ણિ જાવ મહાસોક્ષ્ણે’ મહદ્વિક્રો યાવત્ મહાસોક્ષ્ણયઃ અત્ર યાવત્પદેન ‘મહાધુતિકો મહાયશઃ મહાબલઃ’ ઇત્યાદિ વિશેષણાનાં સંગ્રહો ભવતિ ‘પુન્નામેવ રૂચી મવિત્તા’ પૂર્વમેવ વૈક્રિયકરણ-કાલાત્ પ્રાગેવ રૂપીભૂત્વા શરીરાદિપુદ્ગલસમ્બન્ધાત્ મૂર્તો ભૂત્વા મૂર્તઃ સન્નિ-ત્યર્થઃ ‘પશૂ’ પ્રભુઃ—સમર્થઃ ‘અરૂર્વિ વિઝન્વિત્તા જં ચિદ્વિત્તે’ અરૂપિણં અમૂર્તમ્ આત્માને કૃત્વા સ્વલુ સ્થાતુમ્ દેવઃ પૂર્વં મૂર્તમ્ તતોઽરૂપિણમાત્માને કૃત્વા સ્થાતું સમર્થઃ કિમ્ ! ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે

જીવ કે વિષય મેં રૂપી અરૂપી વક્તવ્યતા કા કથન ।

‘દેવે જં મંતે ! મહિહ્ણિ જાવ મહાસોક્ષ્ણે પુન્નામેવ રૂચી મવિત્તા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘દેવે જં મંતે !’ હે મદન્ત ! જો દેવ ‘મહિહ્ણિ’ પરિવાર આદિરૂપ કદ્વિ સે ઓર દેવોં કી અપેક્ષા મહાન્ હોતા હૈ । ‘મહા-સોક્ષ્ણે’ મહાસુખવિશિષ્ટ હોતા હૈ તથા યાવત્ પદ ગ્રાહ્ય ‘મહાધુતિકો, મહાયશઃ મહાબલઃ’ હસ પાઠ કે અનુમાર મહાધુતિવાલા હોતા હૈ, મહાયશસ્વી હોતા હૈ, એવં મહાબલશાલી હોતા હૈ એસા વહ દેવ વયા ‘પુન્નામેવ રૂચી મવિત્તા’ વૈક્રિયકરણકાલ સે પહિલે હી રૂપી હોકર કે શરીરાદિ પુદ્ગલોં કે સમ્બન્ધ સે મૂર્ત હોકર કે ‘પશૂ અરૂર્વિ વિઝન્વિત્તા જં ચિદ્વિત્તે’ ‘બાદ’ મેં અમૂર્ત આત્મા કો કરકે રહ સકને કે લિયે સમર્થ હૈ ? હસ પ્રશ્ન કા સારાંશ એસા હૈ કિ દેવ પહિલે અપને

હવ રૂપી છે ? કે અરૂપી છે ? એ વિષયમાં સૂત્રકાર કથન કરતાં કહે છે કે—‘દેવે જં મંતે !’ ‘મહિહ્ણિ જાવ મહાસોક્ષ્ણે પુન્નામેવ રૂચી મવિત્તા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘દેવે જં મંતે’ હે ભગવન્ જે દેવ “મહિહ્ણિ” પરિવાર વિમાન વિગેરેના કદ્વિથી અને દેવોની અપેક્ષાએ મહાન્ હોય છે “મહાસોક્ષ્ણે” અને યાવત્ પદથી “મહાધુતિકો, મહાયશઃ મહાબલઃ” મહા ધુતિવાળો હોય છે, મહા યશસ્વી હોય છે. અને મહા બલવાન્ હોય છે. એવો તે દેવ શું ? પુન્નામેવ રૂચી મવિત્તા” વૈક્રિય કરણ કાલથી પહેલાથી જ રૂપી થઈને શરીર વિગેરે પુદ્ગલોના સંબંધથી મૂર્ત થઈને “અરૂર્વિ વિઝન્વિત્તા જં ચિદ્વિત્તે” તે પછી આત્માને અમૂર્ત કરીને રહી શકવા શક્તિશાળી થાય છે ?

ગૌતમ ! 'નો હ્ણદ્દે સમદ્દે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ પુનઃ પ્રશ્નયતિ 'સે કેળદ્દેણં મંતે !' તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! 'એવં વુચ્ચહ્ દેવે ણં જાવ નો પમ્મ અરુવિં વિઝવિત્તા ણં ચિદ્ધિત્તે' એવમ્ ઉચ્ચતે દેવઃ સ્વલુ નો પ્રમુઃ યાવત્ અરુપિણં સ્વાત્માનં ત્રિકુર્વ્ય સ્વલ્લે સ્થાતુમ્ અત્ર યાવત્પદેન 'મહદ્ધિ' ઇત્યારમ્બ 'પુવ્વામેવ રૂપી મવિત્તા' રૂપ-
ન્તસ્ય સંગ્રહઃ । મગ્ગનાહ-'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અહમેયં જાણામિ' ઇત્યાદિ અહમેતદ્ જાનામિ અઙ્મ્ એતન્ વક્ષ્યમાણં પ્રશ્નનિર્ણયભૂતં વસ્તુ જાનામિ વિશેષપરિચ્છેદેનેત્યર્થઃ 'અહમેયં પાસામિ' અહમેતત્ પશ્યામિ અહમ્ એતન્ વક્ષ્યમાણં પ્રશ્નનિર્ણયભૂતં વસ્તુ પશ્યામિ સામાન્યપરિચ્છેદતો દર્શનેન ઇત્યર્થઃ 'અહમેયં વુજ્ઞામિ' અહમેતત્ વુદ્ધયે શ્રદ્ધયે બોધસ્ય સમ્યગ્ જ્ઞાનપર્યાય-

કો મૂર્ત કરકે વાદ મેં અપને કો અમૂર્ત કરકે રહ સકને મેં સમર્થ હો સકતા હૈ કયા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ- 'ગોયમા ! જો હ્ણદ્દે સમદ્દે' હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । પુનઃ ગૌતમ પૂઝતે હૈ- 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ્ દેવે ણં જાવ નો પમ્મ અરુવિં વિઝવિત્તા ણં ચિદ્ધિત્તે' હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ મહદ્ધિક યાવત્ મહાસુખશાલી દેવ પહિલે અપને કો મૂર્ત કરકે વાદ મેં અપને કો અમૂર્ત કરકે રહ સકને મેં સમર્થ નહીં હો સકતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ- 'ગોયમા ! અહમેયં જાણામિ, ઇત્યાદિ -હે ગૌતમ મેં ડસ વસ્તુ કો એસા હી જાનતા હૂં 'અહમેયં પાસામિ' પ્રશ્ન કે દ્વારા નિર્ણયભૂત હુઈ ડસ વસ્તુ કો મેં સામાન્ય ગ્રાહી દર્શન સે એસી હી દેખતા હૂં, 'અહમેયં વુજ્ઞામિ' એસી હી મેં ડસે શ્રદ્ધા મેં લેતા

આ પ્રશ્નનો સારાંશ એવો છે કે-દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત થઈને તે અમૂર્ત બનીને રહેવાને સમર્થ થઈ શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- "ગોયમા" હે ગૌતમ "જો હ્ણદ્દે સમદ્દે" આ અર્થ અસામર નથી ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે- "સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ્ દેવે ણં જાવ નો પમ્મ અરુવિં વિઝવિત્તા ણં ચિદ્ધિત્તે" હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહેો છો ? કે મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત બનીને તે પછી પોતે અમૂર્ત થઈ રહી શકતો નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "ગોયમા અહમેયં જાણામિ" ઇત્યાદિ હે ગૌતમ હું તે વસ્તુને તેમજ બાણું છું "અહમેયં પાસામિ" પ્રશ્નદ્વારા નિર્ણય થયેલ તે વસ્તુને હું સામાન્યગ્રાહી દર્શનથી એવી રીતથી જ જોઉં છું. "અહમેયં વુજ્ઞામિ" એ જ રીતથી હું તેને શ્રદ્ધાતા વિષયભૂત બનાવું છું. કેવળજ્ઞાનથી બાણું છું.

त्वात् 'अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि' अहमेतत् अभिसमन्नागच्छामि-अभि-
आभिमुख्येन सम् सम्पक् ईष्टानिष्टावधारणेन अनुस्वरूपावगमात् पश्चात् आसम-
न्तात् जानामि इत्यर्थः सर्वैरेव परिच्छित्तिप्रकारैः परिच्छिन्नञ्चि इति यावत्
एतावता प्रकरणेन स्वस्य वर्तमानकालेऽर्थपरिच्छेदकत्वमुक्त्वा अथातीतकालेऽपि
एभिरेव धातुभिस्तदेव दर्शयन्नाह-'मए एयं' इत्यादि । 'मए एयं नायं' मया
एतत् ज्ञातम्-मया एतद् वक्ष्यमाणप्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु प्रश्नकरणात्पूर्वमेव ज्ञातम्
विशेषपरिच्छेदेन इत्यर्थः 'मए एयं दिदृम्' मया एतद् दृष्टम् सामान्यपरिच्छेदतो
दर्शनेनेत्यर्थः 'मए एयं बुद्धं' मया एतद् बुद्धम्, श्रद्धितम् बोधस्य सम्पद्दर्शन-
पर्यायत्वात् 'मए एयं अभिसमन्नागयं' मया एतत् अभिसमन्नागतम्-अभिवि-
धिता सांगत्येन चावगतं सर्वैरेव बोधप्रकारैः परिच्छिन्नम्, किं तत् अभिसमन्ना-

हूँ, 'अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि' सर्व प्रकार की परिच्छित्तियों द्वारा
मैं उसे इस प्रकार से ही अच्छी प्रकार से जानता हूँ । इस प्रकार वर्त-
मान काल में अपने में अर्थ परिच्छेदकता कहकर भूतकाल में इन्हीं
धातुओं द्वारा इसी को प्रकट करने के लिये प्रभु कहते हैं-'मए एयं नायं'
'हे गौतम ! प्रश्न द्वारा निर्णयकरनेसे पहिले मैंने इस वस्तु को इसी
प्रकार से जाना था, तथा 'मए एयं दिदृम्' सामान्य परिच्छेद द्वारा मैंने
इस वस्तु को इसी प्रकार से देखा था 'मए एयं बुद्धं' बोध को सम्प-
द्दर्शन की पर्याय होने से मैंने इस वस्तु को इसी प्रकार से श्रद्धा का
विषयभूत बनाया था, 'मए एयं अभिसमन्नागयं' सर्वप्रकार के बोधों
द्वारा मैंने इसी प्रकार से जाना था, 'जं णं तहागयस्स जीवस्स सख्विस्स,
सकम्मस्स, सरागस्स, सवेदस्स, समोहस्स, सल्लेसस्स, ससरीरस्स

“अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि” द्वैक प्रकारनी परिच्छित्तिओ द्वारा हुं
तेने ते रीते ज सारी रीने जल्लुं छुं. आ रीते वर्तमानकालथी पोतामां
अर्थ घटावीने भूतकालमां ओ ज धातुओथी ओ ज वात प्रकट करतां प्रभु
कडे छे के-मए एवं नायं” छे गौतम प्रश्न द्वारा निर्णय कर्था पडेलां भे
आ वस्तुने आज रीते जल्लुी छती. तेम ज “मए एवं दिदृं” सामान्य
परिच्छेद द्वारा भे आ वस्तुने आज रीते जेछ छती. “मए एवं बुद्धं”
सम्पद्दर्शननी पर्यायइय बोध होवाथी भे आ वस्तुने आ रीते ज
श्रद्धाना विषयभूत बनावी छती. “मए एवं अभिसमन्नागयं” सर्व प्रकारना
ओधो द्वारा भे आ रीते ज जल्लुं छतुं. जं णं तहागयस्स जीवस्स
सख्विस्स, सकम्मस्स, सरागस्स, सवेदगस्स समोहस्स सल्लेसस्स ससरीरस्स,

ગતમ્ તત્રાહ—‘જં ણં’ ઇત્યાદિ । ‘જં ણં તદાગયસ્સ જીવસ્ય’ યત્ સ્વલુ તથા-
ગતસ્ય જીવસ્ય તથાગતસ્ય તં દેવત્વાદિપ્રકારં પ્રાપ્તાગો જીવસ્ય, ‘સરુવિસ્સ’
સરુવિણ્ઠા—રૂપવિશિષ્ટસ્ય નનુ સ્વરૂપેણ અમૂર્તસ્ય સતો જીવસ્ય કથં રૂપિત્વં
તત્રાહ—‘સકમ્મસ્સ’ સકર્મણઃ—કર્મસહિતસ્ય કર્મવિશિષ્ટસ્ય ઇત્યર્થઃ પુદ્ગલસંબન્ધત્
કર્મવતઃ, અથ કર્મપુદ્ગલસંબન્ધ એવ કથં સ્વભાવતોઽમૂર્તસ્ય જીવસ્ય ? તત્રાહ—

તાઓ સરીરાઓ અવિપ્પમુક્કસ્સ એવં પન્નાયઈ’ કિ યહ જીવ જબ દેવ-
ત્વાદિ પર્યાય કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ તવ રૂપ સહિત હોતા હૈ, કર્મ સહિત હોતા
હૈ, રાગ સહિત હોતા હૈ, વેદ સહિત હોના હૈ, મોહસહિત હોતા હૈ, લેશ્યા
સહિત હોતા હૈ એવં જિસ શરીર સે યહ શરીર કહા જાતા હૈ ઉસ શરીર
સે સંશ્લિષ્ટ હુએ ઉસ જીવ કે વિષય મેં એસા વક્ષ્યમાણરૂપ સે કહા જાતા
હૈ, યહાં યે જિતને ભી જીવ કે વિષય મેં વિશેષણ દિયે ગયે હૈં ઉનમેં
સે કિતનેરૂ હેતુહેતુમદ્ભાવ કો પ્રદર્શિત કરને કે લિયે દિયે ગયે હૈં
જીવ જબ દેવત્વાદિપર્યાય કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ—તવ યહ રૂપ વિશિષ્ટ હો
જાતા હૈ—ઈસ કથન કે ઝપર કોઈ એસી આશંકા કર સકતા હૈ કિ જીવ
તો સ્વરૂપ સે ભી અમૂર્તિક હૈ અતઃ ઉસમેં રૂપયુક્તતા કેસે આ સકતી હૈ ?
તો હસકે લિયે કહા ગયા હૈ કિ જીવ કર્મ સહિત હૈ—અતઃ વહ રૂપ સે યુક્ત
હો જાતા હૈ । ઇસ પર પુનઃ એસી શંકા હો સકતી હૈ કિ જીવ જય સ્વભાવતઃ

તાઓ સરીરાઓ અવિપ્પમુક્કસ્સ એવં પન્નાયઈ” કે આ જીવ જ્યારે દેવત્વ વિગેરે
પર્યાય પામે છે, ત્યારે તે રૂપવાળો હોય છે, કર્મસહિત હોય છે રાગવાળો
હોય છે, વેદસહિત હોય છે, મોહસહિત હોય છે, લેશ્યાવાળો હોય છે
અને જે શરીરથી આ શરીર બન્યું હોય તે શરીરથી સંશ્લિષ્ટ
જોડાયેલ-લાગેલું તે જીવના વિષયમાં વક્ષ્યમાણરૂપથી એવું કહેવામાં
આવે છે. અહિયાં જીવના વિષયમાં જેટલા વિશેષણો આપવામાં
આવ્યા છે, તેમાંથી કેટલાક હેતુ હેતુમદ્ભાવ બતાવવા માટે આપવામાં
આવ્યા છે. જીવ જ્યારે દેવત્વ વિગેરે પર્યાયને પામે છે, ત્યારે તે રૂપી
બની જાય છે, આ કથનમાં કોઈ એવી શંકા કરે કે—જીવતો સ્વરૂપથી જ
અમૂર્ત છે, તો તેનામાં રૂપયુક્તપણ કવી રીતે આવી શકે છે ? તો તે માટે
જીવ કર્મવાળો અર્થાત્ કર્મ સહિત હોવાનું કહ્યું છે. જેથી તે રૂપથી યુક્ત
અર્થાત્ રૂપી થઈ જાય છે. એના પર ફરી શંકા કરવામાં આવે કે—જીવ

‘સરાગસ’ સરાગસ-રાગસવાદેવ કર્મમ્બન્ધો મારી સ્વભાવતોડમૂર્તિસ્યાપિ
 જીવસ્યેત્યર્થઃ ઉપલક્ષણત્વાત્ દ્વેષયુક્તસ્યાપિ રાગદ્વેષયોઃ મદ્વચ્છિન્નત્વાત્ । તથા ‘સવે-
 યસ’ સવેદસ્ય સ્વપાદિવેદયુક્તસ્ય, તથા ‘સમોહસ’ મોહકર્મયુક્તસ્ય ‘સલેશસ’
 સલેશસ્ય લેશયાયુક્તસ્ય ‘સમરીસ’ સશરીરસ્ય-શરીરસહિતસ્ય ‘તાઓસરીરાઓ
 અવિપ્પમુક્કસ’ તસ્માત્ શરીરાત્ અવિપ્પમુક્તસ્ય યેન શરીરેણ શરીરી કથ્યતે તેન
 શરીરેણ સંશ્લિષ્ટસ્ય કિન્તુ ન તદ્વહિતસ્ય । એતાદૃશજીવવિપયે એવં પન્નાયદ્
 એવં વક્ષ્યમાણં પ્રજ્ઞાયતે સામાન્યજનેનાપિ ‘તં જહા’ તથા ‘કાલત્તે વા’ કાલત્ત્વં
 વા ‘જાવ સુક્કિલત્તે વા’ યાવત્ શુક્લત્ત્વં વા इह યાવત્પદેન નીલરક્તપીતવર્ણાનાં

અમૂર્ત હૈતો ફિર ઉસકે સાથ કર્મપુદ્ગલ કા સમ્બન્ધ કૈસે હો સકતા હૈ ?
 હસકે લિપે કહા ગયા હૈ કિ યહ જીવ ‘સરાગસ’ રાગસહિત હૈ । અતઃ
 રાગસહિત હોને કે કારણ હસકે સાથ કર્મ પુદ્ગલ કા સમ્બન્ધ હુઆ હૈ ।
 રાગ શબ્દ યહાં ઉપલક્ષણ હૈ-અતઃ હમસે દ્વેષ કા મી ગ્રહણ કિયા ગયા
 હૈ । ક્યોંકિ યે દોનોં સહચરિત હૈ । યહ જીવ સ્ત્રી આદિ વેદોં સે યુક્ત
 હૈ । અતઃ હસે સવેદ કહા ગયા હૈ । મોહકર્મ સે યુક્ત હોને કે કારણ
 હસે સમોહ કહા ગયા હૈ । લેશ્યા સે યુક્ત હોને કે કારણ સલેશ્યા તથા
 શરીર સે સહિત હોને કે કારણ હસે સશરીર કહા ગયા હૈ । અતઃ જિસ
 શરીર સે વહ યુક્ત બના હુઆ હૈ ઓર હસી કારણ સે જિસમેં ઉસ શરીર
 કો લેકર યહ શરીર હૈ એસા વ્યવહાર હો રહા હૈ સો એસે જીવ કે વિપય
 મેં સામાન્ય જન સી એસા કહતે હૈ-‘તં જહા કાલત્તે વા જાવ સુક્કિલત્તે

અથાદે સ્વભાવથી જ અમૂર્ત છે, તો પછી તેની સાથે કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ
 કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે-આ જીવ
 “સરાગસ” રાગ સહિત-અર્થાત્ રાગવાળો છે રાગ સહિત હોવાથી તેની
 સાથે કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ થયો છે. અહિયાં રાગ શબ્દ ઉપલક્ષણ છે જેથી
 તેનામી રેષતું પણ ગ્રહણ થયું છે. કેમ કે તે બન્ને સહચારિ-સાથે રહેનારા
 છે. આ જીવ સ્ત્રી પું. નપુંસકના વેદથી યુક્ત છે જેથી તેને ‘સવેદ’
 વેદવાળો કહ્યો છે. જીવ મોહનીય કર્મવાળો હોવાથી તેને “સમોહ” મોહ-
 વાળો કહ્યો છે. તે લેશ્યાયુક્ત હોવાથી તેને “સલેશ્યા” લેશ્યાવાળો કહ્યો છે.
 અને શરીર યુક્ત હોવાથી તેને “સશરીર” કહ્યો છે. જેથી જે
 શરીર યુક્ત તે જીવ હોય, અને તેજ કારણથી શરીર
 શરીર છે તેમ વ્યવહાર થાય છે, તેવા
 એવું કહે છે કે ‘કાલત્તે વા જાવ સુ

સંગ્રહઃ, અત્ર શુક્લાદિપદ ન ગુણપરં કિન્તુ ગુણાશ્રયપરકં તતશ્ચ કાલાદિવર્ણમત્ત્વં પ્રતીયતે 'સુઘ્નિગંધત્તે વા' સુરભિગંધત્ત્વં વા 'દુઘ્નિગંધત્તે વા' દુરભિગંધત્ત્વં વા અનેન ગંધત્ત્વં પ્રતીયતે । 'તિત્તે વા જાવ મહુરત્તે વા' તિત્તત્ત્વં વા યાવત્ મધુસ્ત્વં વા અત્ર યાવત્પદેન કટુઋષાયામ્લરસાનાં સંગ્રહઃ અનેન રસત્ત્વં લક્ષ્યતે । 'કક્ષ્વડત્તે વા જાવ લુક્ષ્વત્તે વા' કર્કશત્ત્વં વા યાવત્ રુક્ષત્ત્વં વા યાવત્પદેન મૃદુ-ગુરુલઘુશીતોષ્ણસ્નિગ્ધાનાં સંગ્રહઃ । પશ્ચવર્ણત્ત્વં દ્વિગંધત્ત્વં પશ્ચરસત્ત્વમ્ અષ્ટ-

વા' કિં યહ જીવ કાલે ગુણવાલા હૈ-યાવત્ શુક્લ ગુણવાલા હૈ । યહાં યાવત્ પદ સે 'નીલ રક્ત પીત' વર્ણો' કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । યહાં શુક્લાદિપદ ગુણરૂપ યાવત્ પરક નહીં હૈ કિન્તુ ગુણાશ્રય પરક હૈ । હસીલિયે કાલે ગુણવાલા યાવત્-શુક્લાદિ ગુણવાલા એસા અર્થ કિયા ગયા હૈ । 'સુઘ્નિગંધત્તે વા, દુઘ્નિગંધત્તે વા તિત્તે વા' જાવ મહુરત્તે વા' હસી પ્રકાર સે યહ જીવ સુરભિગંધવાલા હૈ, દુરભિગંધવાલા હૈ, તિત્તગુણવાલા હૈ, યાવત્ મધુરગુણવાલા હૈ-યહાં યાવત્ યદ સે કટુઋષાય, ઓર અમ્લ રસો' કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ કથન સે જીવ મેં રસવત્તા કથિત હોતી હૈ । 'કક્ષ્વડત્તે વા જાવ લુક્ષ્વત્તે વા' યહ જીવ કર્કશ ગુણવાલા હૈ યાવત્ રુક્ષ ગુણવાલા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ એવં સ્નિગ્ધ' હન સ્પર્શો' કા

શુભ્રવાળો છે. યાવત્ શુકલ શુભ્રવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી નીલ રક્ત અને પીત (પીળો) આ વર્ણો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ આ કાળો છે નીલ છે પીત છે, આ વર્ણો ગ્રહણ કરાયા છે. અહીં શુકલ વિગરે પદો શુભ્ર રૂપવાચ્ય પરક નથી. પરંતુ શુભ્રના આશ્રય પરક છે. જેથી કાળા શુભ્રવાળો, નીલ શુભ્રવાળો, રક્ત શુભ્રવાળો, પીળા શુભ્રવાળો એવો અર્થ થાય છે. સુઘ્નિગંધત્તેવા, દુઘ્નિગંધત્તેવા, તિત્તે વા જાવ મહુરત્તેવા" આ જીવ સુરભિ ગંધ-સુગંધવાળો છે. દુરભિ ગંધ-દુર્ગંધ વાળો છે. તિત્ત શુભ્રવાળો છે. યાવત્ મધુર શુભ્રવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી કટુ, ઋષાય અને આમ્લ એ રસો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ કથનથી જીવમાં રસપાણું હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે. "કક્ષ્વડત્તે વા જાવ લુક્ષ્વત્તે વા" આ જીવ કર્કશ શુભ્ર વાળો છે. યાવત્ રુક્ષ શુભ્ર વાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ આ પદો ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવમાં પાંચ વર્ણપાણું એ ગંધપાણું પાંચ રસ પાણું. આઠ સ્પર્શપાણું દેખાઈ આવે

સ્પર્શવત્ત્વં જીવે લભ્યતે 'સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ ચિદ્વિત્તણ' તત્તેનાર્યેન ગૌતમ ! યાવત્ સ્થાતુમ્ અત્ર યાવત્પદેન 'દેવે' इत्यारम्भ 'પુવ્વામેવ રૂવી ભવિત્તા નો પમ્મ અરુવિં વિઝવિત્તા' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति यतस्तस्य जीवस्य कालत्वादिकं प्रज्ञायतेऽतो नासौ तथागतो जीवो रूपी सन् अरुपिणम् आत्मानं विकुर्व्य स्थातुम् प्रभुरिति भावः । संसारिजीवमाश्रित्य कथितम् । सिद्धजीवमाश्रित्य आह— 'सच्चेव णं भंते !' स एव खलु भदन्त ! 'से जीवे पुव्वामेव अरूवी भवित्ता' स जीवः पूर्वमेव अरूवी भूत्वा अरूपी सन् 'पमू रूविं विउव्वित्ता णं चिद्वित्तण' प्रभुः रूपिणं विकुर्व्य रूपी भूत्वे यर्थः खलु स्थातुम् रूपादिरहितो जीवः किं रूपादिम

ग्रહણ હુ ખા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ—કિ જીવ મેં પાંચ વર્ણવત્તા, ઢિગન્ધવત્તા, પંચ રસવત્તા, ઔર આઠ સ્પર્શવત્તા પ્રતીત હોતી હૈ । 'સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ ચિદ્વિત્તણ' હસી કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ દેવ વૈક્રિયકરણ કે કાલ સે પહિલે હી રૂપી હો કરકે ઘાદ મેં અમૂર્ત આત્મા હો કરકે રહ સકને કે લિયે સમર્થ નહીં હૈ । યહાં યાવત્પદ સે 'દેવે' યહાં સે આરમ્ભ કરકે 'પુવ્વામેવ રૂવીભવિત્તા નો પમ્મ અરુવિં ઉવ્વિત્તા' યહાં તક કા પાઠ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । જિસ કારણ સે ઉસ જીવ મેં કાલત્વાદિક-કૃણવર્ણવાલા આદિરૂપ વ્યવહાર-સામાન્યજનો દ્વારા બી કિયા જાતા હૈ (સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ ચિદ્વિત્તણ) હસી કારણ તથાગત યહ જીવ રૂપી હોતા હુખા અરૂપી રૂપ સે અપને આપકી વિકુર્વણા નહીં કર સકતા હૈ । યહ પૂર્વોક્ત કથન સંસારી જીવકી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ । અવ સિદ્ધ જીવકી અપેક્ષા સે સૂત્રકાર કથન કરતે હૈ—'સચ્ચેવ ણં ભંતે ! સે જીવે પુવ્વામેવ અરૂવી ભવિત્તા પમ્મ રૂવિ વિઝવિત્તા ણં ચિદ્વિત્તણ' હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—

છે "સે તેણદ્દેણં ગોયમા જાવ ચિદ્વિત્તણ" હે ગૌતમ ! એ કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે દેવ વૈક્રિય કરણ કાળની પહેલાથી જ રૂપી થઈને તે પછી આત્માને અમૂર્ત કહીને રહેવા સમર્થ થતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી 'દેવે' એ પદથી લઈને "પુવ્વામેવ રૂવી ભવિત્તા નો પમ્મ અરુવિં વિઝવિત્તણ" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. જે કારણથી તે જીવમાં કાલત્વાદિક—કૃણવર્ણ વાળા આદિ રૂપ વ્યવહાર સામાન્ય જનો દ્વારા પણ કરાય છે એજ કારણે તથાગત આ જીવ રૂપી બનીને પોતે પોતાને અરૂપી રૂપથી વિકુર્વણા કરી શકતા નથી. આ સઘળું પૂર્વોક્ત કથન સંસારી જીવની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે, હવે સિદ્ધ જીવની અપેક્ષાથી સૂત્રકાર કથન કરે છે. "સચ્ચેવ ણં ભંતે ! સે જીવે પુવ્વામેવ અરૂવી ભવિત્તા પમ્મ રૂવી વિઝવિત્તા ણં ચિદ્વિત્તણ" આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ

ત્વેન રૂપેણ સ્થાતું પ્રશ્નઃ કિમ્ ? इति प्रश्नाः, अगमनाह-‘णो इणट्टे समट्टे’ नाय-
मर्थः समर्थः ‘जाव चिट्ठित्तए’ यावत् स्थातुम्, अत्र यावत्पदेन ‘से जाव’ इत्या-
रभ्य ‘विउव्वित्ता णं’ इत्यन्तस्य ग्रहणम् ‘गोयमा ! हे गौतम ! ‘अहं एयं जाणामि
अहमेतत्’ वक्ष्यमाणप्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु जानामि विशेषतोऽर्थावधारणेन ‘जाव जं
णं तहागयस्स’ यावत् यत् खलु तथागतस्य यावत्पदेन ‘अहमेयं पासामि’ इत्या-
रभ्य ‘मए एयं अभिसमन्नागयं’ इत्यन्तस्य वर्तमानभूतकालिकस्य प्रकरणस्य
संग्रहो विज्ञेयः । तथागात्स्य देवत्वादिपर्यायविमुक्तस्य, ‘जीवस्स’ जीवस्य ‘अरु-
विस्स’ अरूपिणः ‘अकम्मस्स’ अकर्मणः ‘अरागस्स’ अरागस्य ‘अवेयस्स’ अवेदस्य

हे भदन्त ! जो जीव रूपादि रहित है वह क्या अपने आपको रूपादिमान
रूप से विकुर्वणा करके रह सकने में समर्थ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते
हैं-‘णो इणट्टे समट्टे’ हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । ‘जाव चिट्ठि-
त्तए’ यहां से लेकर ‘विउव्वित्ता णं’ यहां तक का पाठ ग्रहण किया
गया है । ‘गोयमा ! अहं एयं जाणामि जाव जणं तहागयस्स जीवस्स’
हे गौतम ! विशेषरूप से अर्थ का निश्चय कर लेने के कारण मैं वक्ष्यमाण
प्रश्न द्वारा निर्णयभूत वस्तु को जानता हूं, ‘जाव जं णं तहागयस्स’ यहां
यावत्पद से ‘अहमेयं पासामि’ इस पाठ से लेकर ‘मए एयं अभिसमन्ना-
गयं’ यहाँ तक का वर्तमान एवं भूतकालिक प्रकरण का संग्रह हुआ है ।
इस प्रकार देवत्वादिपर्याय से विमुक्त जीव के जो कि ‘अरुविस्स’ अरूपी
हो चुका है । ‘अकम्मस्स’ कर्म रहित हो चुका है, अरागस्स’ रागरहित

સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ ! જે જીવ રૂપ વિગેરેથી
રહિત છે. તે શું પોતે પોતાને રૂપાદિમાન્ રૂપની વિકુર્વણા કરીને રહિ
શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “જો ઇણટ્ટે સમટ્ટે” હે ગૌતમ !
આ અર્થ અરોપર નથી. “જાવ ચિટ્ઠિત્તપ્પ” અહિયાં યાવત્ પદથી
“સે જીવે” એ પદથી લઈને “વિઉવ્વિત્તા ણં” અહિં સુધીના પાઠ ગ્રહણ થયો
છે. “ગોયમા ! અહં એવં જાણામિ” હે ગૌતમ વિશેષ રૂપથી અર્થનો
નિશ્ચય કરવાને કારણે હું વક્ષ્યમાણ પ્રશ્ન દ્વારા નિર્ણયભૂત વસ્તુને જાણું
છું. “જાવ જં ણં તહાગયસ્સ” અહિયાં યાવત્ પદથી “અહમેયં પાસામિ”
એ વાક્યથી લઈને “મએ એવં અભિસમન્નાગયં” અહિં સુધીના વર્તમાન્ અને
ભૂતકાળના પ્રકરણનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે દેવત્વાદિ પર્યાયથી મુક્ત થયેલ
જીવને કે જે જીવ “અરુવિસ્સ” અરૂપી થઈ ચૂક્યો છે. “અકમ્મસ્સ” કર્મ રહિત
થઈ ચૂક્યો છે. “અરાગસ્સ” રાગ રહિત થઈ ચૂક્યો છે. “અસરીરસ્સ” શરીર રહિત

‘અમોહસ્સ’ અમોહસ્ય ‘અસરીરસ્સ’ અશરીરસ્ય શરીરરહિતસ્ય ‘તાઓ સરીરાઓ વિપ્પમુક્કસ્સ’ તસ્માત્ પૂર્વપાપાત્ શરીરાત્ વિપ્પમુક્કસ્ય ‘નો એવં પન્નાયઈ’ ન એવં પ્રજ્ઞાયતે કિં તત્ત્વં યત્ત્વં ન પ્રજ્ઞાયતે? તત્ત્વમ્—‘તં જહા’ તથા ‘કાલત્તે વા જાવ રુક્ખત્તે વા’ કાલત્ત્વં વા યાવત્ રુક્ષત્ત્વં વા, અત્ર યાવત્પદેન કાલત્ત્વરુક્ષત્ત્વયો-ર્મધ્યગતાનાં કાઠ્ઠ્યાતિરિક્તવર્ણવતુષ્ઠ્ય-ગન્ધદ્વયતિક્તાદિરસપચ્ચક-કર્કશાદિ-સ્પર્શપક્ષકલ્પાણાં પદાનાં સંગ્રહો ભવતિ इति । સ્વભાવતો વર્ણાદિરહિતસ્ય જીવસ્ય વર્ણાદિમત્ત્વં કેવલિત્ત્વાપિ ન પ્રજ્ઞાયતે અપચ્ચાત્ વર્ણાદીનામસત્ત્વં ચ મુક્તસ્ય કર્મ-

હો ચુકા હૈ, ‘અસરીરસ્સ’ શરીર રહિત હો ચુકા હૈ । એવં ‘તાઓ સરી-રાઓ વિપ્પમુક્કસ્સ’ પૂર્વ પ્રાપ્ત શરીર સે જો સર્વથા રિત્ત હો ચુકા હૈ એસે ઉસ જીવ કે વિષય મેં ‘નો એવં પન્નાયઈ’ સામાન્યજન દ્વારા ભી એસા નહીં કહાજાતા હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે કિ—‘કાલત્તે વા જાવ રુક્ખત્તે વા’ યહ જીવ કૃષ્ણ ગુણવાલા હૈ, યાવત્ રુક્ષ ગુણવાલા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે કાલત્ત્વ એવં રુક્ષત્ત્વ ઇન ગુણોં કે મધ્યગત ચાર વર્ણ, દો ગંધ, તિક્તાદિ પાંચ રસ ઓર કર્કશ આદિ સાત સ્પર્શ ઇનકા સંગ્રહહુઆ હૈ । તાત્પર્ય ઇસ પાઠકા એસા હૈ કિ સ્વભાવ સે વર્ણાદિ રહિત જીવ મેં વર્ણાદિ સે યુક્તતા કેવલી દ્વારા ભી નહીં કહી ગઈ હૈ । ક્યોંકિ ઉસમેં વર્ણાદિમત્ત્વ કા અભાવ હૈ । વર્ણાદિમત્ત્વ કે અભાવ કા કારણ ઉસમેં કર્મબન્ધ હોને કા અભાવ હૈ । કર્મબન્ધ હોને કે અભાવ કા કારણ વહાં કર્મબન્ધ કે હેતુ રાગાદિકોં કા

વિપ્પમુક્કસ્સ” પહેલા પ્રાપ્ત કરેલ શરીરથી જે સર્વથા છૂટી ગયો છે. એવા તે જીવના વિષયમાં “નો એવં પન્નાયઈ” સામાન્ય જનોથી પણ એવું કહી શકાતું નથી. “તં જહા” જેમ કે “કાલત્તે વા જાવ રુક્ખત્તે વા” આ જીવ કૃષ્ણ ગુણવાળો છે. યાવત્ રુક્ષગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્પદથી કાલત્ત્વ રુક્ષત્ત્વ એ ગુણોની મધ્યમાં રહેલ ચાર વર્ણ, બે ગંધ, તિક્ત વિગેરે પાંચ રસ, કર્કશ વિગેરે અને આઠ સ્પર્શ એ બધાનો સંગ્રહ થયો છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે સ્વભાવથી જ વર્ણ વિગેરેથી રહિત જીવમાં વર્ણ વિગેરેથી યુક્તતા કેવલીઓએ પણ કહી નથી. કેમકે જીવમાં વર્ણાદિપણનો અભાવ છે વર્ણાદિપણના અભાવનું કારણ જીવમાં કર્મ બંધ હોવાનો અભાવ છે, તેમાં કર્મ બંધનો અભાવ હોવાનું

વન્ધ્યદેવમાવેન કર્માભાવાત્ કર્માભાવે ચ કર્મજનિતશરીરાદેરભાવાદેવ વર્ણાદીનામ-
ભાવ इति નારૂપી भूत्वा रूपी भवतीतिभावः । ‘से तेणद्वેणं जाव चिद्वित्तए वा’
तत्तेनार्थेन यावत् स्थातुं वा अत्र यावत्पदेन ‘गोयमा एवं वुच्चइ से जीवे’ इत्या-
रभ्य ‘विउव्वित्ता णं’ इत्यन्तस्य ग्रहणम् तथा च देवादि जीवः कर्मसद्भावात् रूपी
सन् अरूपी भूत्वा स्थातुं न समर्थः । तथा अरूपी सन् कर्मरहितत्वात् रूपी भूत्वा
स्थातुं न समर्थः, इति सूत्रद्वयाभ्याशयः । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ तदेवं
भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति । हे भदन्त ! यद् देवानुपियेण कथितम् तत्

हो चुका हैं, ‘अवेयस्स’ वेद रहित हो चुका है, ‘अमोहस्स’ मोह रहित
अभाव है । अतः कर्म के अभाव में कर्मजनित जो शरीरादिक हैं
उनका उसमें सत्त्व नहीं होने से वर्णादिकों का अभाव है । इसलिये वह
अरूपी होकर रूपी नहीं होता है । ‘से तेणद्वेणं जाव चिद्वित्तए वा’ यहां
यावत्पद से ‘गोयमा ! एवं वुच्चइ से जीवे’ इस पाठ से लेकर ‘विउ-
व्वित्ता णं’ यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है । तथा च देवादि जीव
कर्म के सद्भाव से रूपी होता हुआ अरूपी रूप से होकर नहीं रह सकता
है । तथा अरूपी होता हुआ जीव कर्म रहित हो जाने के कारण रूपी रूप
से होकर नहीं रह सकता है । यह सूत्र द्वय का आशय है । ‘सेवं भंते !

થઈ ચૂકયો છે. “અમોહસ્સ” મોહ રહિત થઈ ચૂકયો છે. અને “તાઓ સરીરાઓ
કારણે ત્યાં કર્મ બંધના કારણે રાગાદિનો અભાવ છે. જેથી કર્મના
અભાવમાં કર્મથી થયેલ જે શરીર વિગેરે છે. તેનું જીવમાં સત્ત્વ નહિ
હોવાથી વર્ણાદિકનો અભાવ છે. તેથી જીવ અરૂપી થઈને રૂપી
થઈ શકતો નથી. “સે તેણદ્વેણં જાવ ચિદ્વિત્તએ વા” અહિંયાં યાવત્ પદથી
“ગોયમા એવં વુચ્ચઈ સે જીવે” એ પાઠથી લઈને “વિઉવ્વિત્તા ણં” અહિં
સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. દેવ વિગેરેનો જીવ કર્મના સદ્ભાવથી રૂપી
થઈને અરૂપી પણથી રહી શકતો નથી તેમજ અરૂપી બનેલો જીવ કર્મ
રહિત થઈ જવાના કારણે રૂપી બનીને રહી શકતો નથી. આ પ્રમાણે
આ બે સૂત્રોનો આશય છે. “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ !

एवमेव-सत्यमेव इत्युक्त्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्
विहरतीति ॥ सू० ४ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापाळाएकपविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
वालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १७-२॥

સેવં મંતે ! ત્તિ ' હે મદન્ત આપ દેવાનુપ્રિયને જો યહ કહા હૈ-વહ એસા
હી હૈ-હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ સંયમ ઓર તપ સે આત્માકો ભાવિત
કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવે શતકકા
દૂસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૨ ॥

આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ સઘળું કહ્યું છે તે તેમજ છે. હે ભગવન્ !
આપે વર્ણવેલ સઘળું કથન યથાર્થ છે. અર્થાત્ સત્ય છે. એ પ્રમાણે કહીને
ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકાં
પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥ ૧૭-૨ ॥

अथ तृतीयोद्देशः प्रारम्भ्यते ।

द्वितीयोद्देशके जीवस्यारूपितामवनलक्षणो धर्मो निरूपितः तृतीयोद्देशके तु एजनादिलक्षणो जीवो निरूप्यते, इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘सेलेसि पडिपन्नए’ इत्यादि ।

मूलम्—सेलेसि पडिपन्नए णं भंते ! अणगारे सया समियं
 एयइ वेयइ जाव तं तं भावं परिणमइ ? णो इणट्ठे समट्ठे णणत्थ
 एगेणं परप्पओगेणं । कइ विहा णं भंते ! एयणा पन्नत्ता ? गोयमा !
 पंचविहा पणत्ता तं जहा दव्वेयणा खेत्तेयणा कालेयणा भवे-
 यणा भावेयणा । दव्वेयणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा !
 चउट्ठिहा पन्नत्ता तं जहा नेरइयदव्वेयणा तिरिक्खदव्वेयणा
 मणुस्सदव्वेयणा देवदव्वेयणा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ
 नेरइयदव्वेयणा २ गोयमा जं णं नेरइया दव्वे नेरइयदव्वे वट्ठिसु वा
 वट्ठंति वा वट्ठिस्संति वा तेणं तत्थ नेरइया नेरइयदव्वे वट्ठमाणा
 नेरइयदव्वेयणं एइंसु वा एयंति वा एइस्संति वा से तेणट्ठेणं
 गोयमा ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा २ । से केणट्ठेणं भंते !
 एवं वुच्चइ तिरिक्खजोणियदव्वेयणा एवं चेव नवरं तिरिक्ख-
 जोणियदव्वेयणा भाणियव्वा सेसं तं चेव एवं जाव देवदव्वे-
 यणा । खेत्तेयणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! चउट्ठिहा
 पणत्ता तं जहा नेरइयखेत्तेयणा जाव देवखेत्तेयणा ० । से
 केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयखेत्तेयणा २ एवं चेव नवरं
 नेरइयखेत्तेयणा भाणियव्वा एवं जाव देवखेत्तेयणा एवं काले-

યુગા ત્રિ એવં ભવેયુગા ત્રિ એવં ભાવેયુગા ત્રિ એવં જાવ
દેવભાવેયુગા ॥સૂ૦ ૧॥

હાયા—શૈલેશીં પ્રતિપન્નકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અનગારઃ સદા સમિતં એજતિ
વ્યેજતિ યાવત્ તં તં ભાવં પરિણમતીતિ ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ નાન્યત્ર એકેન પરપ્ર-
યોગેન । કતિવિધાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! એજના પ્રજ્ઞપ્તા ૨ ગૌતમ ! પશ્ચવિધા પ્રજ્ઞપ્તા
તથથા દ્રવ્યેજના, ક્ષેત્રેજના, કાલેજના, ભવેજના ભાવેજના । દ્રવ્યેજના સ્વલુ
ભદન્ત ! કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ગૌતમ ! ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા તથથા નૈરયિકદ્રવ્યેજના
તિર્યગ્ દ્રવ્યેજના મનુષ્યદ્રવ્યેજના દેવદ્રવ્યેજના તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે
નૈરયિકદ્રવ્યેજના ૨ ગૌતમ ! યત્ સ્વલુ નૈરયિકાઃ નૈરયિકદ્રવ્યે અવર્તન્ત વા વર્તન્તે
વા વત્સર્ચન્તિ વા તે સ્વલુ તત્ર નૈરયિકાઃ નૈરયિકદ્રવ્યે વર્તમાના નૈરયિકદ્રવ્યેજનામ્
એજન્ એજન્તિ વા એજિષ્યન્તિ વા તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે—નૈરયિકદ્રવ્યે-
જના ૨ । તત્કેનાર્થેન સ્વલુ ભદન્ત ! એવમુચ્યતે તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યેજના એવ-
મેવ નવરં તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યેજના મણિતવ્યા શેષં તદેવ એવં યાવત્ દેવદ્રવ્યેજના ।
ક્ષેત્રેજના સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ગૌતમ ! ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞપ્તા તથથા
નૈરયિકક્ષેત્રેજના યાવત્ દેવક્ષેત્રેજના । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે
નૈરયિકક્ષેત્રેજના ૨ એવમેવ નવરં નૈરયિકક્ષેત્રેજના મણિતવ્યા એવં યાવત્ દેવ-
ક્ષેત્રેજના એવં કાલેજના અપિ એવં ભવેજના અપિ એવં ભાવેજના અપિ એવં
યાવત્ દેવભાવેજના ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘સેલેસિં પઢિવન્નણં મંતે !’ શૈલેશીં પ્રતિપન્નઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘અન-
ગારે’ અનગારઃ સાધુઃ ‘સયા’ સદા—સર્વદા કાલે ‘સમિયં’ સમિતમ્—સપ્રમાણમ્ ,

ત્રીસરે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં જીવ કે અરૂપી હોને રૂપ ધર્મ કા નિરૂપણ ક્રિયા
હૈ । અથ હસ તૃતીય ઉદ્દેશે મેં જીવ એજનાદિલક્ષણવાળો હૈ । એસા નિરૂ-
પણ ક્રિયા જાતા હૈ । હસી સંબંધ કો લેકર હસ તૃતીય ઉદ્દેશે કા
પ્રારંભ હુઆ હૈ ।

‘સેલેસિં પઢિવન્નણં મંતે ! અનગારે સયા સમિયં’ इत्यादि ।

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં જીવના અરૂપી હોવાના સંબંધમાં નિરૂપણ કરવામાં
આવ્યું હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં જીવ એજનાદિ લક્ષણ વાળો છે, એવું
નિરૂપણ કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઈને આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ
કરવામાં આવે છે—

“સેલેસિં પઢિવન્નણં મંતે ! અનગારે” इत्यादि

યદા 'સમિયં' ક્ત્યસ્ય પ્રાકૃતત્વાત્ 'સમિતઃ' इति च्छाया, तत्र समितः सम्यक् इतः प्राप्तो ज्ञानादिकं मोक्षमार्गम् 'एयइ' एजति-कंपते 'वेयइ' व्येजति-विशेषरूपेण कम्पते 'जाव तं तं भावं परिणमइ' यावत् तं तं भावं परिणमते अत्र यावत्पदेन 'चलइ, फंदइ, घटइ, खुब्भइ, उदीरइ' इति संग्राहम् । चलति, स्पन्दते, घटते, क्षुब्धति, उदीरयति इति छाया, तत्र चलति-स्थानात्स्थानान्तरं गच्छति । स्पन्दते-किञ्चिच्चलति, अन्यत्स्थानं गत्वा पुनस्तत्रैवागच्छतीति वा । घटते-सर्वदिक्षु चलति, पदार्थान्तरं स्पृशति वा । क्षुब्धति-क्षुब्धो भवति विभेति वा । उदीरयति-उत्-प्रावत्येन प्रेरयति, पदार्थान्तरं प्रतिपादयति वा । हे भदन्त ! शैलेशी-

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પેસા પૂછાં હૈકિ-‘સેલેસિં પઢિવણે નં મંતે અળગારે સયા સમિયં સયइ, વેયइ, જાવ તં તં ભાવં પરિણમइ’ હે ભદન્ત ! જો અનગાર શૈલેશી અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો ચુકા હૈ, વહ સદા સર્વદા પ્રમાણ રહિત અથવા-‘સમિયં’ ‘મોક્ષ કે માર્ગ’ મૂળજ્ઞાનાદિક કો પ્રાપ્ત હુઆ, કયાં ‘એજતે’ કંપિત હોતા હૈ ? ‘વ્યેજતિ’ વિશેષરૂપ સે કંપિત હોતા હૈ ? ‘જાવ તં તં ભાવં પરિણમइ’ યાવત્-ઉસ ઉસ ભાવરૂપ સે પરિણત હોતા હૈ ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘ચલइ, ફંદइ, ઘટइ, ક્ષુબ્ધइ, ઉદીરइ,’ इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है । क्या वह इस अवस्था में ‘चलइ’ एक स्थान से दूसरे स्थान में जाता है ? ‘फंदइ’ कुछ २ चलता है ? अथवा-दूसरे स्थान पर जाकर के पुनः वहीं पर आ जाता है क्या ? ‘घटइ’ सर्व दिशाओं में चलता है ? या पदार्थान्तरों को छूता है या ‘खुब्भइ’ वह क्षुब्ध होता है ? या डरता है क्या ? ‘उदीर-

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે-

“સેલેસિં પઢિવણે નં મંતે ! અળગારે સયા સમિયં એયइ, વેયइ, જાવ તં તં ભાવં પરિણમइ” છે ભગવત્ જે અનગારે શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે, તે સદા સર્વદા પ્રમાણ રહિત અથવા-“સમિયં” મોક્ષના માર્ગરૂપ જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કરીને એજતિ” શું કંપે છે ? “વ્યેજતિ” વિશેષ રૂપથી કંપે છે ? “જાવ તં તં ભાવં પરિણમइ” યાવત્ તે તે ભાવથી પરિભ્રમે છે ? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી “ચલइ, ફંદइ, ઘટइ, ક્ષુબ્ધइ, ઉદીરइ” આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. તે આ અવસ્થામાં “ચલતિ” એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં જાય છે ? “સ્પન્દતે” કંઈક કંઈક ચાલે છે ? અથવા બીજા સ્થાને જઈને ફરીથી ત્યાંજ આવી જાય છે ? “ઘટતે” બધી દિશાઓમાં ચાલે છે ? અથવા “ક્ષુબ્ધતિ” તે ક્ષુબ્ધ થાય છે ? અથવા તે ડરે છે ? “ઉદીરયતિ” પ્રવળતાથી કોઈને પ્રેરણા કરી શકે છે ? અથવા તે પદાર્થાન્તરનું કોઈની પ્રત્યે

મગ્ધાં પ્રાપ્તોડનગારઃ કિં કંપનાદિક્રિયાયુક્તો ભવતિ તથા કિં તાન્ તાન્
 માવાન્ પ્રાપ્નોતિ ? શૈલનામીશઃ શૈલેશો-મેહસ્તસ્યૈવ અવસ્થા इति શૈલેશી, ચતુ-
 ર્દશગુણસ્થાનવર્તિની સ્થિરમાવરૂપા, અવસ્થા, તસ્યામવસ્થાયામપિ કિં કમ્પના-
 દિકં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગ્ધાનાહ-‘ગો ઇળદ્વે સમદ્વે’ નાચમર્થઃ સમર્થઃ, અચમર્થઃ
 શૈલેશી પ્રાપ્તવતોડપિ કંપનાદિકં ભવતીત્યાકારકો ન ભવતિ, ‘ળળતથ્થ ઇગેળં
 પરપ્પઓગેળં’ નાન્યત્ર એકેન પરપયોગેળ, પરપયોગાત્મકકારણં વિહાય ન વંપતે,
 શૈલેશવસ્થાયાં જીવોડત્યન્તસ્થિરો ભવતિ’ અતસ્તત્ર પરપયોગમન્તરા ન કથમપિ
 કમ્પનાદિક્રિયાં પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । યોડયં કંપનાદીનાં નિષેધઃ કૃતઃ સઃ એકસ્માત્
 પરપયોગાત્ અન્યત્રકૃતઃ યત્ એકેન પરપયોગેળૈવ શૈલેશ્યામ્ ઇજનાદિ ભવતિ ન

યતિ’ પ્રચલતા સે કિસીકો પ્રેરિત કરતા હૈ થા પદાર્થાન્તર કા કિસી કે
 પ્રતિ પ્રતિપાદન કરતા હૈ ? તાત્પર્ય હસ પ્રશ્ન કા એમા હૈ કિ જબ આત્મા
 શૈલેશી અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ-તથ્થ વહ મેહ પર્યંત કે જૈસા કંપ
 નાદિ ક્રિયા સે વિહીન હો જાતા હૈ । અતઃ ગૌતમ ને પ્રભુ સે હસ વાત
 કો જાનને કેલિયે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ એમા વહ જીવ કયા હસ
 અવસ્થા મેં બી કંપનાદિ ક્રિયા સે યુક્ત હોતા હૈ ? ઉન ૨ ભાવરૂપ
 મેં પરિણમિત હોતા હૈ ? શૈલેશ શબ્દ કા અર્થ હૈ પર્વતોં કા રાજા
 સુમેરુ, હસ સુમેરુ કી જૈસી અવસ્થા કા નામ શૈલેશી હૈ । યહ અવસ્થા
 જીવ કો ૧૪ વેં ગુણસ્થાન મેં પ્રાપ્ત હોતી હૈ । તો કયા હસ અવસ્થા કે
 પ્રાપ્ત હો જાને પર બી કંપનાદિ ક્રિયાઈ હોતી હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં
 પ્રભુ ને કહા-‘ગો ઇળદ્વે સમદ્વે’ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ
 નહીં હૈ । અર્થાત્ જીવ કો જબ યહ અવસ્થા પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ તથ્થ વહ
 કંપનાદિક ક્રિયાઓં સે રહિત હો જાતા હૈ । ‘ળળતથ્થ ઇગેળં પરપ્પઓ

પ્રતિપાદન કરે છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે આત્મા શૈલેશી અવ-
 સ્થાને પ્રાપ્ત કરી લે છે ત્યારે તે મેરૂ પર્વતની માફક કંપનાદિ ક્રિયા વગરનો થઈ
 જાય છે. જેથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને આ પ્રશ્ન કરીને તે વાત બહુવાની
 ઇચ્છા પ્રગટ કરતાં કહે છે કે-તેવો તે જીવ આ અવસ્થામાં પણ કંપનાદિ
 ક્રિયાવાળો શું થાય છે ? તે તે ભાવરૂપથી પરિણમિત થાય છે ? શૈલેશ
 શબ્દનો અર્થ પર્વતોનો રાજા સુમેરૂ એ પ્રમાણે છે. તે સુમેરૂ જેવી
 અવસ્થાનું નામ શૈલેશી અવસ્થા છે. આ અવસ્થા જીવને (મેરૂ જેવી અવસ્થા)
 ઔઠમાં ગુણસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો શું આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવા છતાં
 પણ કંપનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-
 ‘ગો ઇળદ્વે સમદ્વે’ હે ગૌતમ આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ જીવને જ્યારે
 આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે કંપનાદિક્રિયાઓથી છૂટી જાય છે.

તુ કારણાન્તરેણ ઇતિભાવઃ । એજનાધિકારાદેવ એજનાભેદાન્ દર્શયિતુમાહ—‘કહ વિહા’ ઇત્યાદિ । ‘કહવિહા ણં મંતે !’ કતિવિધા સ્વલુ મદન્ત ! ‘એયણા પળ્લત્તા’ એજના પ્રજ્ઞપ્તા હે મદન્ત ! કા ઇયમ્ એજના કતિવિધા ચ સા યા શૈલેશ્યવસ્થિ તસ્ય જીવસ્ય ન ભવતીતિ એજના વિષયકઃ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા એયણા પળ્લત્તા’ પશ્ચવિધા એજના પ્રજ્ઞપ્તા, સા

ગેણં’ હસકે કહને કા તાત્પર્ય એસા હૈ, કિ શૈલેશી અવસ્થા મેં પરપ્રયોગકો લેકર હી કંપનાદિ ક્રિયાઈં હોતી હૈં । ઓર દુસરે કારણોં સે નહીં । હસ પ્રકાર જો કંપનાદિ ક્રિયાઓં કા નિષેધ કિયા ગયા હૈ વહ પરપ્રયોગ કે સિવાય કિયા ગયા હૈ । એજના કે અધિકાર સે હી અવલૂપ્તકાર એજના કે ભેદોં કો પ્રકટ કરને કે અભિપ્રાય સે આગે કા પ્રકરણ પ્રારંભ કરતે હૈં—હસમેં ગૌતમ ! ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—‘કહવિહા ણં મંતે ! એયણા પળ્લત્તા’ હે મદન્ત ! એજના કંપન કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? અર્થાત્ યહ એજના કયા હૈ ઓર યહ કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈ તથા શૈલેશી અવસ્થા મેં સ્થિત જીવ કો કૌનસી એજના નહીં હોતી હૈ ? હસ પ્રકાર કા યહ એજના વિષયક પ્રશ્ન હૈ—હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા એયણા પળ્લત્તા’ એજના પાંચ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોં કા કંપન હોના યા

“જળજલ્પ એજેણં પરપ્પમોજેણં” કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે—શૈલેશી અવસ્થામાં પરપ્રયોગને લઈને જ કંપન વિગેરે ક્રિયાઓ થાય છે, બીજા કારણોથી નહીં. આ રીતે જ કંપનાદિ ક્રિયાઓનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, તે પર પ્રયોગના શિવાય કરવામાં આવ્યો છે.

એજના ના અધિકારથી જ હવે સૂત્રકાર એજનાના ભેદોને પ્રગટ કરવાના અભિપ્રાયથી આગળનું પ્રકરણ પ્રારંભ કરે છે તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“કહ વિહા ણં મંતે ! એયણા પળ્લત્તા’ હે ભગવન્ “એજન” કંપન કેટલા પ્રકારની કહી છે ? અર્થાત્ આ એજના એ શું છે ? અને તે કેટલા પ્રકારની છે ? તેમજ શૈલેશી અવસ્થામાં રહેલા જીવને કઈ એજના થતી નથી. આ રીતનો આ એજના વિષયમાં પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! હે ગૌતમ “પંચવિહા એયણા પળ્લત્તા” એજના પાંચ

एजना योगद्वारा आत्मप्रदेशानाम् अथवा पुद्गलद्रव्याणां चलनं कंपनम्, तथा च कंपनादिरूपा एजना, सा च द्रव्यादिभेदेन पञ्चप्रकारा तदेव दर्शयति 'तं जहा' तद्यथा द्रव्यैजना द्रव्याणाम् एजना इति द्रव्यैजना तत्र द्रव्याणां नारकादि जीव-संपृक्तपुद्गलद्रव्याणां शरीराणाम् नारकादिजीवद्रव्याणां वा एजना द्रव्यैजना शब्देन व्यवह्रियते । 'खित्तेयणा' क्षेत्रैजना नारकादि क्षेत्रेषु वर्तमानानां जीवानाम् अथवा जीवसंपृक्तपुद्गलद्रव्याणाम् एजना 'कालेयणा' कालैजना काले-नार-कादिकाले वर्तमानानां जीवानाम् अथवा जीवसंपृक्तपुद्गलानां या एजना सा कालैजना 'भवेयणा' भवैजना भवे-नारकादिभव वर्तमानानां जीवानां जीवसंपृक्त पुद्गलानां वा या एजना सा भवैजना 'भावेयणा' भावैजना भावे-औदयिकादि-

पुद्गल દ્રવ્યો કા ચલના ફક્ત નામ એજના છે । ફક્ત પ્રકાર એજના કંપનાદિરૂપ હોતી છે, કંપનાદિરૂપ યહ એજના દ્રવ્યાદિ કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી છે 'તં જહા' જૈસે (દવ્વેયણા) દ્રવ્યએજના-દ્રવ્યોં કી એજના-નારકાદિ જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા-શરીરોં કા અથવા-નારકાદિ જીવ દ્રવ્યોં કા કંપન યહ દ્રવ્યેજના હિ 'ખિત્તેયણા' 'ક્ષેત્રેજના-નારકાદિ-ક્ષેત્રોં મેં વર્તમાન જીવોં કો અથવા જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કી જો એજના કંપન છે વહ ક્ષેત્ર એજના છે 'કાલેયણા' કાલેજના નારકાદિકાલ મેં વર્તમાન જીવોં કી અથવા જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કી જો એજના છે વહ કાલ એજના છે । 'ભવેયણા'-ભવેજના-નારકાદિભવ મેં વર્તમાન જીવોં કી, અથવા જીવ દ્રવ્ય સંપૃક્ત પુદ્ગલોં કી જો એજના છે વહ ભવેજના-'ભાવે-યણા' ભાવેજના ઔદયિક આદિ આવોં મેં વર્તમાન જીવોં કી અથવા-

પ્રકારની કહી છે. યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું 'કંપન થવું' અથવા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ચાલવું તેનું નામ એજના છે. આ રીતે એજના કંપનાદિરૂપ હોય છે. કંપનાદિરૂપ આ એજના દ્રવ્યાદિના ભેદથી પાંચ પ્રકારની છે. "તંજહા" તે આ પ્રમાણે છે. 'દવ્વેયણા' દ્રવ્ય એજના દ્રવ્યોની એજના-નારક વિગેરે જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોના શરીરોના અથવા નારકાદિજીવ દ્રવ્યોનું કંપન એ દ્રવ્ય એજના છે. "ખિત્તેયણા" ક્ષેત્ર એજના-નારકાદિક્ષેત્રોમાં રહેલા જીવોને અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની એજના-કંપન છે તે ક્ષેત્ર એજના છે. "કાલેયણા" કાલ એજના નારક વિગેરે કાળમાં રહેલા જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની એ એજના છે તે કાલ એજના છે. "ભવેયણા" ભવએજના-નારકાદિ ભવમાં વર્તમાન જીવોની અથવા જીવદ્રવ્યથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની એ એજના છે તે ભવએજના છે. "ભાવેયણા" ભાવએજના ઔદયિક

ભાવે વર્તમાનાનાં જીવાનાં જીવસંપૃક્તપુદ્ગલાનાં વા યા એજના સા ભવૈજના इत्थं પશ્ચપ્રકારા એજના ભવતિ । એજનાયાઃ સામાન્યલક્ષણં તુ યોગદ્વારેણ આત્મપ્રદે-
શાનાં પુદ્ગલદ્રવ્યાનાં વા ચલનં કમ્પનમિત્યેવેતિ । ‘દ્રવ્યેયના ણં મંતે !’ દ્રવ્ય-
જના યલુ મદન્ત ! ‘કહ્વિહા પન્નત્તા’ કતિનિધા પ્રજ્ઞતા इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-
‘ચઉવ્વિહા પન્નત્તા’ ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞતા દ્રવ્યૈજના ‘તં જહા’ તથથા ‘નેરહ્યદ્રવ્યેયના’
નૈરયિકદ્રવ્યૈજના ‘તિરિક્કલ્લજોણિયદ્રવ્યેયના’ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના ‘મણુસ્સ-
દ્રવ્યેયના’ મનુષ્યદ્રવ્યૈજના ‘દેવદ્રવ્યેયના’ દેવદ્રવ્યૈજના । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે !’
તત્ કેનાર્થેન યલુ હે મદન્ત ! ‘એવં વુચ્છહ નેરહ્યદ્રવ્યેયના ૨’ એવમુચ્યતે નૈર-
યિકદ્રવ્યૈજના ૨ હે મદન્ત ! કથમેતસ્યા નૈરયિકદ્રવ્યૈજનેતિ નામ ભવતીતિ

—જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલોં કી જો એજના હૈ વહ ભાવેજના હૈ । હસ પ્રકાર સે
પાંચ પ્રકાર કી એજના હોતી હૈ । એજના કા સામાન્ય લક્ષણ તો યહી હૈ
કિ યોગદ્વારા, આત્મપ્રદેશોં કા યા પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા સકંપ હોના । અવ
ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘દ્રવ્યેયના ણં મંતે કહ્વિહા પન્નત્તા’
હે મદન્ત ! દ્રવ્યૈજના કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં
પ્રભુ કહતે હૈ—‘ચઉવ્વિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! દ્રવ્યૈજના ચાર પ્રકાર કી
કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) જૈસે ‘નેરહ્યદ્રવ્યેયના’ નૈરયિકા દ્રવ્ય એજના,
‘તિરિક્કલ્લજોણિયદ્રવ્યેયના’ તિર્યક્ યોનિક દ્રવ્યૈજના, ‘મણુસ્સદ્રવ્યેયના’
મનુષ્ય દ્રવ્યૈજના ‘દેવદ્રવ્યેયના’ દેવદ્રવ્યૈજના । અવ ગૌતમ પ્રભુ સે
એસા પૂછતે હૈ—‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યદ્રવ્યેયના’ હે

વિગેરે ભાવોમાં રહેલ જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની જે એજના
છે તે ભાવએજના છે. આ રીતે એજના પાંચ પ્રકારની થાય છે. એજનાનું
સામાન્ય લક્ષણ તો એ જ છે કે—યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું અથવા પુદ્ગલ
દ્રવ્યોનો કંપ થવો તે એજના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એછું પૂછે છે કે “દ્રવ્યેયના ણં મંતે !
કહ્વિહા પન્નત્તા” હે ભગવન્ દ્રવ્ય એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ચઉવ્વિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય એજના
ચાર પ્રકારની કહી છે. “તં જહા” તે આ પ્રકારે છે “નેરહ્યદ્રવ્યેયના”
નૈરયિક દ્રવ્ય એજના “તિરિક્કલ્લજોણિયદ્રવ્યેયના” તિર્યક્ યોનિક દ્રવ્ય એજના
“મણુસ્સદ્રવ્યેયના” મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના “દેવદ્રવ્યેયના” દેવ દ્રવ્ય એજના

હવે ગૌતમ સ્વામી એજનાના નામોના કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને
પૂછે છે કે “સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યદ્રવ્યેયના” હે ભગવન્ તેનું

પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જં ણં નેરહ્યા નેરહ્યદવ્વે વહ્દિસુ વા’ યત્તુ યસ્માત્ કારણાત્ નૈરયિકાઃ નૈરયિકદ્રવ્યેષુ અવર્તન્ત-અતીતકાલે નરક-દ્રવ્યે વર્તમાના અભવન્ ‘વહ્દંતિ વા’ વર્તન્તે વા વર્તમાનકાલે નારકદ્રવ્યે એવ તિષ્ઠન્તિ ‘વહ્દિસંતિ વા’ વર્તિષ્યન્તે વા અનાગતકાલેઽપિ તત્ર સ્થાસ્યન્તિ ‘તે ણં તત્થ નેરહ્યા નેરહ્યદવ્વે વહ્દમાણા’ તે ચત્તુ તત્ર તસ્મિન્ સમયે નૈરયિકા નૈર-યિકદ્રવ્યે વર્તમાનાઃ સન્તઃ ‘નેરહ્યદવ્વેયણં એયંસુ વા’ નૈરયિકદ્રવ્યૈજાનમ્ એજન્ અત્ર અનુભવાર્થકમેજનમ્ જ્ઞાતવન્તોઽનુભૂતવન્તિ इत्यर्थः ‘એયંતિ વા’ એજન્તિ વા જાનન્તિ અનુભવન્તીત્યર્થઃ ‘એહસંતિ વા’ એજિષ્યન્તિ વા દ્રવ્યૈજનામનુભવિષ્યન્તિ વેત્યર્થઃ ‘સે તેણદ્દેણં’ તત્તેનાર્યેન ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘એવં વુચ્છહ’ એવમુચ્યતે ‘નેરહ્યદવ્વેયણા’ નૈરયિકદ્રવ્યૈજના (૨) યસ્માત્ કારણાત્ તે નારકાઃ નરક-

ભદન્ત । इसका नैरयिकद्रव्यैजना ऐसा नाम क्यों हुआ हैं ? उसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! जं णं नेरह्या नेरह्यदव्वे वह्दिसु वा, वह्दंति वा, वह्दिसंति वा’ हे गौतम ! जिस कारण से नैरयिक’ नैरयिक द्रव्यों में अतीत काल में वर्तमान—मौजूद थे, तथा वर्तमान काल में वे वहां मौजूद हैं, तथा अनागत काल में वे उस नैरयिक द्रव्य में मौजूद रहेंगे ‘ते णं तत्थ नेरह्या नेरह्यदव्वे वह्दमाणा’ इस कारण नैरयिक द्रव्य में वर्तमान रहे हुए उन नैरयिकोंने ‘नेरह्यदव्वेयणं एयंसु वा’ उस समय में नैरयिक द्रव्यैजना का अनुभव किया, ‘एयंति वा’ वर्तमान में वे उसका अनुभव करते हैं । ‘एहसंति वा’ और भविष्यत् में भी वे उसका अनुभव करेंगे ‘से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चह, नेरह्यदव्वे-यणा’ इसी कारण हे गौतम ! इसका नैरयिक द्रव्यैजना ऐसा नाम कहा

‘नैरयिक દ્રવ્ય ઐજના એણું’ નામ કેમ થયું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! જં ણં નેરહ્યા નેરહ્યદવ્વે વહ્દિસુ વા, વહ્દંતિ વા વહ્દિસંતિ વા” હે ગૌતમ જે કારણે નૈરયિક, નૈરયિક દ્રવ્યોમાં અતીતકાળમાં—ભૂતકાળમાં હતા. તથા વર્તમાનેકાળમાં તે ત્યાં રહેલા છે. તથા ભવિષ્યકાળમાં તે નૈરયિક દ્રવ્યમાં રહેશે. “તે ણં તત્થ નેરહ્યા નેરહ્યદવ્વે વહ્દમાણા” આ કારણથી નૈરયિક દ્રવ્યનેાં રહેલા તે નૈરયિકોએ ‘નેરહ્યદવ્વેયણં એયંસુ વા’ તે સમયે દ્રવ્યઐજનાનેા અનુભવ કર્યો “એયંતિવા” વર્તમાનમાં તેઓ તેના અનુભવ કરે છે. “એહસંતિવા” અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ અનુભવ કરશે. “સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યદવ્વેયણા” તેજ કારણે હે ગૌતમ નૈરયિક દ્રવ્ય ઐજના

સ્થિતદ્રવ્યેષુ પૂર્વમાસન્ ઇદાનીં વર્તન્તે વર્તમાનાશ્ચ ભવિષ્યન્તિ, અથ ચ તત્ર તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે દ્રવ્યેજનામનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તસ્માદેવ કારણાત્ 'નારકદ્રવ્યેજના' એતસ્યા એજનાયા નામ ભવતીતિ શાવઃ । નૈરયિકદ્રવ્યેજનાયાઃ સ્વરૂપં જ્ઞાત્વા તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યેજનાયાઃ સ્વરૂપં જ્ઞાતું પ્રશ્નયન્નાહ- 'સે કેળદ્દેણં' ઇત્યાદિ । 'સે કેળદ્દેણં મંતે । એવં વુચ્છહ તિરિક્કજોણિયદવ્વેયણા ૨' તત્ કેનાર્થેન કેન કારણેન હે મદન્ત ! એવમુચ્યતે તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યેજના ૨, તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યેજનેતિ નામકરણે કો હેતુરિતિ પ્રશ્નાશયઃ મગવાનાહ- 'એવં ચેવ' એવમેવ નારકદ્રવ્યેજનાવદેવ યથા નારકદ્રવ્યેજના કથિતા તથૈવ

ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા ચહ હૈ કિ જિસ કારણ સે નારક જીવ નરક સ્થિતદ્રવ્યોં મેં પહિછે થે, વર્તમાન મેં હૈ, ઓર ભવિષ્યત્ મેં રહેંગે ઓર ઉસ ઉસ સમય મેં ઉઘોં ને ઉસ દ્રવ્યેજના કા અનુભવ કિયા હૈ વર્તમાન મેં વે ઉસકા અનુભવ કર રહે હૈ ઓર ભવિષ્યત્ મેં વે ઉસકા અનુભવ કરેંગે હસ કારણ હસ એજના કા નામ નૈરયિકદ્રવ્યેજના એસા કહા ગયા હૈ । હસ પ્રકાર નૈરયિકદ્રવ્યેજના કે સ્વરૂપ કો જાન કર અથ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યેજના કે સ્વરૂપ કો જાનને કે લિયે ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પ્રશ્ન કરતે હૈ- 'સે કેળદ્દેણં મંતે । એવં વુચ્છહ, તિરિક્કજોણિયદવ્વેયણા ૨' હે મદન્ત ! દ્રવ્ય એજના કા જો દૂસરા ભેદ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યેજના હૈ સો ઉસકા એસે નામ હોને મેં કયા કારણ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ- 'એવં ચેવ હે ગૌતમ ! જૈસા કથન નારક દ્રવ્યેજના કે વિષય મેં કિયા ગયા હૈ- હસ કે જૈસા કથન તિર્યગ્યોનિક

એ પ્રમાણે તેનું નામ કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે કારણે નારક જીવ નર્કમાં રહેલા દ્રવ્યોમાં પડેલા હતા, વર્તમાનમાં છે. અને ભવિષ્યમાં રહેશે. અને તે તે સમયમાં તેઓએ તે દ્રવ્યએજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી આ એજનાનું નામ નૈરયિક દ્રવ્ય એજના એવું કહ્યું છે. આ રીતે નૈરયિક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને જાણીને હવે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ તિરિક્કજોણિયદવ્વેયણા ૨" હે ભગવન ! એજનાનો જે બીજો ભેદ તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજના છે. તેા તેનું એવું નામ થવામાં શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "એવં ચેવ" હે ગૌતમ ! જેવું કથન નારક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં કર્યું છે. એજ રીતે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજનાના વિષયમાં પણ સમજવું. પરંતુ

તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનાઽપિ વિજ્ઞેયા, કિન્તુ ‘નવરં’ ‘નવરં’ કૈવલમેતદેવ વૈલક્ષણ્ય-
મુમયત્ર પદે એકત્ર નારકદ્રવ્યૈજનેતિનામ અપરત્ર તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનેતિનામ
તદેવ દર્શયતિ ‘તિરિક્ષ્વજોણિયદ્રવ્યેયના ભાણિયઞ્વા’ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના
ભણિતઞ્વા યસ્માત્ તિર્યગ્યોનિકાઃ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યે વર્તમાના અભવન્ હિદા-
નીમપિ વર્તન્તે ભવિષ્યત્કાલેઽપિ વર્તિષ્યન્તે તે તત્ર વર્તમાનાસ્તાદૃશતિર્યગ્યોનિક-
દ્રવ્યૈજનમનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ તસ્માદેવ કારણાત્ તિર્યગ્યોનિ-
કદ્રવ્યૈજના એતસ્યા નામ વર્તતે ઇતિમાત્રઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ કૈવલં
નૈરયિકસ્થાને તિર્યગ્યોનિકેતિ નિવેશનીયમ્ અન્યત્સર્વમ્ પૂર્વવદેવ બોદ્યમિતિ ।

દ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે કિન્તુ ‘નવર’ ઉસ કથન કી
અપેક્ષા હસ કથન મેં યદિ કોઈ ભેદ હૈ તો વહ ‘તિરિક્ષ્વજોણિય-
દ્રવ્યેયના ભાણિયઞ્વા’ તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના હસ શબ્દ કો લેકર હૈ,
બાકી કા કથન મેં ઓર કોઈ ભેદ નહીં હૈ—તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નૈરયિક
દ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં જો પૂર્વ મેં કથન કિયા ગયા હૈ ઉસ કથન મેં
નૈરયિક દ્રવ્યૈજના કે સ્થાન મેં તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના શબ્દ કા પ્રયોગ
કરકે તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના હોને કા સાર્થક નામ સિદ્ધ હો જાતા હૈ,
હસ પ્રકાર જિસ કારણ સે તિર્યગ્યોનિક જીવ તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્ય મેં
પહિલે—ભૂતકાલ મેં વર્તમાન થે, અબ મી વર્તમાન હૈં, તથા ભવિષ્યત્
કાલ મેં વે ઉસમેં વર્તમાન રહેગે—હસ પ્રકાર સે ઉસમેં વર્તમાન ઉન
જીવો ને તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના કા અનુભવન કિયા હૈ, અબ મી વે
ઉસકા અનુભવન કર રહે હૈં, ઓર આગે મી વે ઉસકા અનુભવન

‘નવરં’ તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં જે કંઈ ભેદ હોય તો તે “તિરિક્ષ્વ
જોણિયદ્રવ્યેયના ભાણિયઞ્વા” તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દમાં છે.
ખાકીના કથનમાં ખીજે કંઈ ભેદ નથી. તાત્પર્ય એવું છે કે નૈરયિક દ્રવ્યએજનાના
વિષયમાં પહેલા જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથનમાં નૈરયિક દ્રવ્યએજનાના
સ્થાનમાં તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને વર્ણન
કરવાથી તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યએજના હોવાનું સાર્થક થાય છે. એ રીતે જે
કારણથી તિર્યંચયોનિક એ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યમાં પહેલા ભૂતકાળમાં વર્તમાન
હતા. અને આ વર્તમાન કાળમાં પણ છે. તથા ભવિષ્ય કાળમાં પણ તે
રહેશે. એ રીતે તેમાં રહેવાવાળા તે એવોએ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્ય એજનાનો
અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને

‘एवं जाव देवद्रव्येयणा’ एवं यावत् देवद्रव्यैजना यावापदेन मनुष्यैजना संग्राह्या यथा नारकद्रव्यैजनातिदेशेन तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना ज्ञाता भवति तथैव मनुष्य-द्रव्यैजना देवद्रव्यैजनाऽपि च ज्ञातव्या, यस्मात् मनुष्याः देवाश्च स्व स्वस्थाने अवर्तन्त वर्तन्ते वर्त्स्यन्ति ते तत्र वर्तमाना मनुष्यद्रव्यैजनां देवद्रव्यैजनानाम् अनु-भूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मादेव कारणात् मनुष्यद्रव्यैजना देव-द्रव्यैजनेति यथायथं नाम उभयोः उभयत्र भवतीति भावः । द्रव्यैजनां निरूप्य क्षेत्रैजनां निरूपयितुं प्रश्नश्चाह—‘खेत्तेयणा णं भंते ।’ इत्यादि । ‘खेत्तेयणा णं भंते !’ क्षेत्रैजना खलु भदन्त ! ‘कइविहा पन्नत्ता’ कतिविधा पन्नत्ता, भगवा-

करेंगे उसी कारण इसका नाथ तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना ऐसा हुआ है । ‘एवं जाव देवद्रव्येयणा’ इसी प्रकार का कथन यावत्—मनुष्य द्रव्यैजना के विषय में और देवद्रव्यैजना के विषय में भी जानना चाहिये क्योंकि मनुष्य और देव अपने-स्थान पर पहिले रहे हैं, अब भी वे वहां रहते हैं और आगे भी वे वहां रहेंगे । उन्होंने वहां रहकर मनुष्य द्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना का अनुभव किया है, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी वे उसका अनुभव करेंगे । इसी कारण इन दोनों का नाथ मनुष्यद्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना ऐसा हुआ है । इस प्रकार से द्रव्यैजना का निरूपण करके अब सूत्रकार क्षेत्रैजना का निरूपण करते हैं—इस में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘खेत्तेयणा णं भंते । कइविहा पन्नत्ता’ हे भदन्त ! क्षेत्रैजना कितने प्रकार की कही गई है ?

આગળ ભવિષ્ય કાળમાં પણ અનુભવ કરશે. તેજ કારણથી તેનું નામ તિર્યક્યોનિક દ્રવ્ય એજના એવું થયું છે. “एवं जाव देवद्रव्येयणा” એ રીતેનું કથન યાવત્ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં અને દેવદ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. કેમ કે મનુષ્ય અને દેવ પોતા-પોતાના સ્થાન પર પહેલા રહ્યા છે. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. તેઓએ ત્યાં રહીને મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવ દ્રવ્ય એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. એજ કારણથી તે બંનેનું નામ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવદ્રવ્યએજના એ પ્રમાણે થયું છે.

આ રીતે દ્રવ્ય એજનાનું નિરૂપણ કરીને સૂત્રકાર ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“खेत्तेयणाणं भंते । कइविहा पणत्ता” હે ભગવન્ ! ક્ષેત્ર એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે. તેના

તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનાઽપિ વિજ્ઞેયા, કિન્તુ ‘નવરં’ ‘નવરં’ કૈવલમેતદેવ વૈલક્ષણ્ય-
મુખ્યત્ર પદે એકત્ર નારકદ્રવ્યૈજનેતિનામ અપરત્ર તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનેતિનામ
તદેવ દર્શયતિ ‘તિરિક્લજોણિયદ્વેયના ભાણિયવા’ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના
મણિતવ્યા યસ્માત્ તિર્યગ્યોનિકાઃ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યે વર્તમાના અભવન્ ઇદા-
નીમપિ વર્તન્તે મવિષ્યત્કલેઽપિ વર્તિષ્યન્તે તે તત્ર વર્તમાનાસ્તાદશતિર્યગ્યોનિક-
દ્રવ્યૈજનમનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ તસ્માદેવ કારણાત્ તિર્યગ્યોનિ-
કદ્રવ્યૈજના એતસ્યા નામ વર્તતે ઇતિમાત્રઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ કૈવલં
નૈરયિકસ્યાને તિર્યગ્યોનિકેતિ નિવેશનીયમ્ અન્યત્સર્વમ્ પૂર્વવદેવ વોદ્યવ્યમિતિ ।

દ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે કિન્તુ ‘નવર’ ઉસ કથન કી
અપેક્ષા હસ કથન મેં યદિ કોઈ મેદ હૈ તો વહ ‘તિરિક્લજોણિય-
દ્વેયના ભાણિયવા’ તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના હસ શબ્દ કો લેકર હૈ,
બાકી કા કથન મેં ઓર કોઈ મેદ નહીં હૈ—તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નૈરયિક
દ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં જો પૂર્વ મેં કથન કિયા ગયા હૈ ઉસ કથન મેં
નૈરયિક દ્રવ્યૈજના કે સ્થાન મેં તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના શબ્દ કા પ્રયોગ
કરકે તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના હોને કા સાર્થક નામ સિદ્ધ હો જાતા હૈ,
હસ પ્રકાર જિસ કારણ સે તિર્યગ્યોનિક જીવ તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્ય મેં
પહિલે—મૂનકાલ મેં વર્તમાન થે, અબ મી વર્તમાન હૈ, તથા મવિષ્યત્
કાલ મેં વે ઉસમેં વર્તમાન રહેગે—હસ પ્રકાર સે ઉસમેં વર્તમાન ઉન
જીવો ને તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના કા અનુભવન કિયા હૈ, અબ મી વે
ઉસકા અનુભવન કર રહે હૈ, ઓર આગે મી વે ઉસકા અનુભવન

“નવરં” તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં જે કંઈ ભેદ હોય તો તે “તિરિક્લ
જોણિયદ્વેયના ભાણિયવા” તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દમાં છે.
બાકીના કથનમાં બીજો કોઈ ભેદ નથી. તાત્પર્ય એવું છે કે નૈરયિક દ્રવ્યએજનાના
વિષયમાં પહેલા જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથનમાં નૈરયિક દ્રવ્યએજનાના
સ્થાનમાં તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને વર્ણન
કરવાથી તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યએજના હોવાનું સાર્થક થાય છે. એ રીતે જે
કારણથી તિર્યંચયોનિક એવ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યમાં પહેલા ભૂતકાળમાં વર્તમાન
હતા. અને આ વર્તમાન કાળમાં પણ છે. તથા મવિષ્ય કાળમાં પણ તે
રહેશે. એ રીતે તેમાં રહેવાવાળા તે જીવોએ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્ય એજનાનો
અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને

‘एवं जाव देवद्रव्येयणा’ एवं यावत् देवद्रव्यैजना यावत्पदेन मनुष्यैजना संग्राह्या यथा नारकद्रव्यैजनातिदेशेन तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना ज्ञाता भवति तथैव मनुष्य-द्रव्यैजना देवद्रव्यैजनाऽपि च ज्ञातव्या, यस्मात् मनुष्याः देवाश्च स्व स्वस्थाने अवर्तन्त वर्तन्ते वर्त्स्यन्ति ते तत्र वर्तमाना मनुष्यद्रव्यैजनां देवद्रव्यैजनान् अनु-भूयन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मादेव कारणात् मनुष्यद्रव्यैजना देव-द्रव्यैजनेति यथायथं नाम उभयोः उभयत्र भवतीति भावः । द्रव्यैजनां निरूप्य क्षेत्रैजनां निरूपयितुं प्रश्नश्चाह—‘खेत्तेयणा णं भंते !’ इत्यादि । ‘खेत्तेयणा णं भंते !’ क्षेत्रैजना खलु भदन्त ! ‘कइविहा पन्नत्ता’ कतिविधा प्रज्ञप्ता, भगवा-

करेंगे उसी कारण इसका नाम तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना ऐसा हुआ है । ‘एवं जाव देवद्रव्येयणा’ इसी प्रकार का कथन यावत्-मनुष्य द्रव्यैजना के विषय में और देवद्रव्यैजना के विषय में भी जानना चाहिये क्योंकि मनुष्य और देव अपने-र स्थान पर पड़िले रहे हैं, अब भी वे वहां रहते हैं और आगे भी वे वहां रहेगे । उन्होंने वहां रहकर मनुष्य द्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना का अनुभव किया है, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी वे उसका अनुभव करेंगे । इसी कारण इन दोनों का नाम मनुष्यद्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना ऐसा हुआ है । इस प्रकार से द्रव्यैजना का निरूपण करके अब सूत्रकार क्षेत्रैजना का निरू-पण करते हैं-इस में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-‘खेत्तेयणा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता’ हे भदन्त ! क्षेत्रैजना कितने प्रकार की कही गई है ?

આગળ લવિષ્ય કાળમાં પણ અનુભવ કરશે. તેજ કારણથી તેનું નામ તિર્યંક્યોનિક દ્રવ્ય એજના એવું થયું છે. “एवं जाव देवद्रव्येयणा” એ રીતનું કથન યાવત્ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં અને દેવદ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. કેમ કે મનુષ્ય અને દેવ પોતા-પોતાના સ્થાન પર પડેલા રહ્યા છે. વર્તમાનમાં રહે છે. અને લવિષ્યમાં પણ રહેશે. તેઓએ ત્યાં રહીને મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવ દ્રવ્ય એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે અને આગળ લવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. એજ કારણથી તે બંનેનું નામ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવદ્રવ્યએજના એ પ્રમાણે થયું છે.

આ રીતે દ્રવ્ય એજનાનું નિરૂપણ કરીને સૂત્રકાર ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“खेत्तेयणाणं भंते ! कइविहा पणत्ता” હે ભગવન્ ! ક્ષેત્ર એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે. તેના

નાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્ત્વિહા પન્નત્તા’ ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞા ‘તં જહા’ તથા ‘નેરહ્યસ્સેત્તેયણા જાવ દેવસ્સેત્તેયણા’ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના યાવત્ દેવક્ષેત્રૈજના યાવત્પદેન તિર્યગ્મનુષ્યૈજનયોઃ સંગ્રહઃ તથા ચ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના તિર્યગ્ચોનિકક્ષેત્રૈજના મનુષ્યક્ષેત્રૈજના દેવક્ષેત્રૈજનેતિ ચત્ત્વઃ એજનાઃ ક્ષેત્રીયા મવન્તીતિ । ‘સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્છહ નેરહ્યસ્સેત્તેયણા’ તત્ કેનાર્થેન સ્વલ્ભ મદન્ત ! એવમુચ્યન્તે નૈરયિકક્ષેત્રૈજના અન્નાપિ પ્રશ્નમાવ્યાર્થો જ્ઞાતવ્યઃ પૂર્વવદેવેતિ, મગધાનાહ-‘એવં ચેવ’ એવમેવ ‘નવરં નેરહ્યસ્સેત્તેયણા માણિયવ્વા’ નવરં કેવલં નૈરયિકક્ષેત્રૈજના મણિતવ્યા પૂર્વમ્ નૈરયિકાદિદ્રવ્યૈજનાન્તર્માલેન એજના ઉક્તા ઇહ તુ દ્રવ્યસ્થાને ક્ષેત્રં નિવેશ્ય એજના વક્તવ્યા, તથાહિ-યસ્માત્ કારણાત્ નૈરયિકા

હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ચત્ત્વિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રૈજના ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ‘તં જહા’ જૈસે ‘નેરહ્યસ્સેત્તેયણા, જાવ દેવસ્સેત્તેયણા’ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના યાવત્ તિર્યગ્ચોનિકક્ષેત્રૈજના, મનુષ્ય ક્ષેત્રૈજના ઓર દેવક્ષેત્રૈજના ‘સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યસ્સેત્તેયણા’ હે મદન્ત ! કિસ કારણ સે નૈરયિક ક્ષેત્રૈજના કહલાતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે નૈરયિકદ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં પહિલે કથન કિયા ગયા હૈ ઉસકે જૈસા કથન નૈરયિકક્ષેત્ર એજના કે વિષય મેં ભી જાન લેના ચાહિયે-પરન્તુ હસ કથન મેં ‘નવરં નેરહ્યસ્સેત્તેયણા માણિયવ્વા’ નૈરયિક દ્રવ્ય કે સ્થાન મેં નૈરયિક ક્ષેત્ર કા પ્રયોગ કરના ચાહિયે, હસ પ્રકાર નૈરયિક ક્ષેત્ર કા પ્રયોગ કરકે હસ એજના કા કથન કિયા ગયા હૈ એસા જાનના

ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ગોયમા ! ચત્ત્વિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર એજના ચાર પ્રકારની કહી છે.-‘તં જહા’-તે આ પ્રમાણે છે. “નેરહ્યસ્સેત્તેયણા, જાવ, દેવસ્સેત્તેયણા” નૈરયિક ક્ષેત્ર એજના યાવત્ તિર્યક ચોનિક ક્ષેત્ર એજના મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના અને દેવ ક્ષેત્ર એજના “સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યસ્સેત્તેયણા” હે લગવત્ ! નૈરયિક ક્ષેત્ર એજના શા કારણથી કહેવાઈ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે ‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં બે પ્રકારથી પહેલાં કથન કર્યું છે. તેજ પ્રકારનું કથન નૈરયિક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં “નવર નેરહ્યસ્સેત્તેયણા માણિયવ્વા” નૈરયિક દ્રવ્યના સ્થાનમાં નૈરયિક ક્ષેત્ર શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ એ રીતે નૈરયિક ક્ષેત્રનો પ્રયોગ કરીને આ એજનાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું આનો ભાવાર્થ એ છે કે બે કારણથી

નૈરયિકક્ષેત્રૈ અવર્તન્ત વર્તન્તે વર્તિષ્યન્તે વા તે તત્ર વર્તમાના નારકક્ષેત્રમનુભૂત-
વન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તસ્માદેવ કારણાત્ હે ગૌતમ ! એતસ્યા નામ
નૈરયિકક્ષેત્રૈજના ભવતિ ક્ષેત્રમધિકૃત્ય પ્રવર્તિતત્વાત્ । કિયત્પર્યન્તમ્ હયાન્
વિચારઃ કરણીયસ્તત્રાહ-‘એવં જાવ દેવસ્તેત્તેયણા’ એવં યાવત્ દેવક્ષેત્રૈજના
યથૈવ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના નિરૂપિતા તથૈવ તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રૈજના મનુષ્યક્ષેત્રૈજના
દેવક્ષેત્રૈજનાપિ વિચારણીયા જ્ઞાતવ્યા ચ, આલાપપ્રકારશ્ચ નારકવદેવ સ્વયમેવ
ઝહનીયઃ । દ્રવ્યક્ષેત્રૈજનાં નિરૂપ્ય અતિદેશેન કાલૈજનાં નિર્વક્તિ ‘એવં કાલેયણા

ચાહિયે, ભાવાર્થ હસકા એસા હૈ કિ જિસ કારણ સે નૈરયિક જીવ
નૈરયિક ક્ષેત્ર મેં રહે હૈં, અબ બી વહાં રહતે હૈં ઓર ભવિષ્યત્ મેં બી વે
વહાં રહતે હુણ નારકક્ષેત્ર કા અનુભવ કરેંગે, અબ બી વે
ઉસકા અનુભવ કર રહે હૈં ઓર આગે બી ઉસકા અનુભવ કરેંગે હસ
કારણ હસ એજના કા નામ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના હુઆ હૈ । ક્યોંકિ યહ
એજના ક્ષેત્ર કો આશ્રિત કરકે પ્રવર્તિત હુઈ હૈ । એસા વિચાર કહાં તક
કરના ચાહિયે-તો હસકે લિયે ‘એવં જાવ દેવસ્તેત્તેયણા’ એસા કહા ગયા
હૈ । અર્થાત્ જિસ પ્રકાર કા વિચાર નૈરયિક ક્ષેત્રૈજના કે વિષય મેં
કિયા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર કા વિચાર તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રૈજના, મનુષ્ય
ક્ષેત્રૈજના ઓર દેવક્ષેત્રૈજના કે વિષય મેં કરલેના ચાહિયે, હસ વિષય
મેં આલાપક નારક ક્ષેત્રૈજના કે જૈસા હી અપને આપ કર લેના ચાહિયે
અબ કાલૈજના કે વિષય મેં જો વિચાર કિયા ગયા હૈ વહ હસ પ્રકાર સે

નૈરયિક જીવ નૈરયિક ક્ષેત્રમાં રહ્યા હતા. ને વર્તમાનમાં પણ ત્યાં રહે છે. તેમજ
ભવિષ્યમાં પણ તેઓ ત્યાં રહેશે તેઓએ ત્યાં રહીને નારક ક્ષેત્રનો અનુભવ
કર્યો હતા. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરે છે.
અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી આ
એજનાતું નામ નૈરયિકક્ષેત્રએજના એ પ્રમાણે થયું છે. કેમકે આ એજના
ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને રહેલી છે. એ પ્રમાણેનો વિચાર કયાં સુધી
કરવો જોઈએ તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “એવં જાવ દેવસ્તેત્તેયણા” જે
પ્રકારનો વિચાર નૈરયિક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેજ
રીતનો વિચાર તિર્યક યોનિક ક્ષેત્ર એજના, મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના, અને દેવક્ષેત્ર
એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવો. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર
નારક ક્ષેત્ર એજનાની માફક જ પોતે પોતાની મેળે સમજી લેવો. હવે કાલ
એજનાના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

વિ' એવં કાલૈજનાપિ યથા દ્રવ્યૈજનાક્ષેત્રૈજના ચ નિરૂપિતા તથા કાલૈજનાપિ જ્ઞાતવ્યા યસ્માત્ નૈરયિકાઃ નૈરયિકકાલે અવર્તન્ત વર્તન્તે વર્તિષ્યન્તિ ચ તે તત્ર વર્તમાનાઃ એજનામનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તસ્માદેવ કારણાત્ કાલૈજનેતિનામ ભવતિ 'એવં ભવેયણા વિ' એવમેવ ભવૈજનાપિ નારકાદયો નારકાદિભવે અવર્તન્ત વર્તન્તે વર્તસ્યન્તિ તે તત્ર વર્તમાનાઃ એજનામનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તસ્માત્ કારણાદેવ નારકાદિભવૈજનેતિનામ ભવતિ

કહા ગયા છે—'એવં કાલેયણા વિ' जिस प्रकार से द्रव्यैजना और क्षेत्रैजना निरूपित की गई है उसी प्रकार से कालैजना भी जान लेनी चाहिये, अर्थात् जिस कारण से वे नैरयिक, नैरयिक काल में थे अब भी वे उस काल में हैं और आगे भी वे उस काल में रहेंगे इस प्रकार उस काल में रहनेवाले नारकों ने उस एजना का अनुभवन किया, अब भी वे उसका अनुभवन करते हैं और आगे भी वे उसका अनुभवन करेंगे इसी कारण से इस एजना का नाम कालैजना ऐसा हुआ है—'एवं भवेयणा वि' इस प्रकार का विचार भवैजना का भी जानना चाहिये, क्योंकि नारकादिक, नारकादिभवों में रहे हैं, रहते हैं और आगे भी वे वहां रहेंगे और वहां रहते हुए उन्होंने एजना का अनुभवन किया है, अब भी वे उसका वहां अनुभवन कर रहे हैं और आगे भी उस का अनुभवन करेंगे इसलिये इन एजनाओं का नाम नारकादि भवैजना हुआ है।

“એવં કાલેયણાવિ” જે પ્રકારથી દ્રવ્ય એજના અને ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેજ રીતે કાલ એજના પણ સમજી લેવી. અર્થાત્ જે કારણથી તે નૈરયિક નૈરયિક કાળમાં હતા. વર્તમાન કાળમાં પણ છે. અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેમાં રહેશે. આ રીતે તે કાળમાં રહેવાવાળા નારકોએ તે એજનાનો અનુભવ કર્યો હતો. અને વર્તમાનમાં પણ તેનો અનુભવ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે એજ કારણથી આ એજનાનું નામ કાલ એજના એવું થયું છે “એવં ભવેયણાવિ” આજ રીતનો વિચાર ભવ એજનાના સંબંધમાં પણ સમજવો. કેમકે—નૈરયિકો નારકાદિ ભવોમાં રહ્યા હતા. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે અને ત્યાં રહીને તેઓ એ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. જેથી આ

इति । 'एवं भावेयणा वि' एवं भावैजनापि यस्मात् कारणात् नारकादि जीवा औदयिकादिभावे अवर्तन्त वर्तन्ते वर्त्स्यन्ति ते तत्र वर्तमाना औदयिकादि भावम् अनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुमविष्यन्ति चेति तस्मात् कारणादेव नारकादिभावैजनेति नाम भवतीति । 'एवं जाव देवभावेयणा' एवं यावत् देवभावैजनाः नारकद्रव्यक्षेत्रकालभवभावैजनावत् तिर्यग्मनुष्यदेवद्रव्यक्षेत्रकालभवभावैजना ज्ञातव्येति आलापप्रकारश्च स्वयमेव ऊहनीयः ॥सू० १॥

‘एवं भावेयणा वि’ भावैजना का कथन भी इसी प्रकार का है—क्योंकि नारकादिक जीव औदयिकादि भावों में रहे हैं, वर्तमान में वे वहां रहते हैं और आगे भी वे रहेंगे—इसलिये उन भावों में वर्तमान हुए उन नारकादि जीवोंने एजना का अनुभव किया है, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी वे उसका अनुभव करेंगे’ इस कारण इस एजना का नाम नारकादि भावैजना ऐसा हुआ है । ‘एवं जाव देवभावेयणा’ देव भावैजना तक इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये—इस सब कथन का सारांश ऐसा है कि नारक द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव और भाव इन एजनाओं के जैसा ही तिर्यग्, मनुष्य देव इन की द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव, और भाव इन एजनाओं का कथन जानना चाहिये तथा इन विषयक आलापप्रकरणको अपने आप समझ लेना चाहिये ॥सू० १॥

એજનાનું નામ નારકાદિ ભવએજના એવું થયું છે. “એવં ભાવેયનાવિ” ભાવ એજનાનું કથન પણ એજ રીતનું છે. કેમકે નારક વિગેરે ભવ ઔદયિક વિગેરે ભાવોમાં રહેતા હતા. વર્તમાનમાં તેઓ તેમાં રહે છે અને ભવિષ્યમાં તેઓ ત્યાં રહેશે. જેથી આ ભાવોમાં રહેલા તે નારક વિગેરે ભવોએ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે તે કારણે આ એજનાનું નામ નારકાદિ ભાવ એજના એ પ્રમાણે થયું છે. “એવં જાવ દેવભાવેયના” એજ રીતનું કથન દેવભાવ-એજના સુધી સમજી લેવું. આ સઘળ કથનનો સારાંશ એ છે કે નારક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ એ એજનાની માફક તિર્યગ્ મનુષ્ય અને દેવ તેઓની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ આ એજનાનું કથન સમજી લેવું. તેમજ આ વિષયના આલાપના પ્રકારે પણ ચોતે ચોતાની મેળે સમજી લેવા ॥ સૂત્ર ૧ ॥

अतःपरमेजनाविशेषं चलनादिकमधिकृत्याह—‘कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता’ इत्यादि ।

मूलम्—कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता गोयमा ! तिविहा चलणा पणत्ता तं जहा सरीरचलणा इंदियचलणा जोग-चलणा । सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! पंचविहा पणत्ता तं जहा ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मग-सरीरचलणा । इंदियचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! पंचविहा पणत्ता तं जहा सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा । जोगचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! तिविहा पणत्ता तं जहा मणयोगचलणा वइजोग-चलणा कायजोगचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ ओरा-लियसरीरचलणा ? गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं ओरालियसरीर-त्ताए परिणमेमाणा ओरालियसरीरचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्टेणं जाव ओरालियसरीरचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ वेउठ्वियसरीरचलणा एवं चेव नवरं वेउठ्वियसरीरे वट्टमाणा एवं जाव कम्मगसरीरचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा ? गोयमा जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा सोइंदियप्पाओग्गाइं दव्वाइं सोइं-दियत्ताए परिणामेमाणा सोइंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्टेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २ एवं जाव फासिंदियचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ मण-

जोगचलणा गोचमा ! जंणं जीवा मणजोए वट्टमाणा मणजोग-
प्पाओग्गाइं द्वाइं मणजोगत्ताए परिणामेमाणा मणजोगचलणं
चलिंसु वा चलन्ति वा चलिस्सन्ति वा से तेणट्ठेणं जाव मणजोग-
चलणा । एवं वइजोगचलणा वि एवं कायजोगचलणा वि ॥सू. २॥

छाया—कति विधा खलु भदन्त ! चलना प्रज्ञप्ता, गौतम ! त्रिविधा चलना
प्रज्ञप्ता तद्यथा शरीरचलना इन्द्रियचलना योगचलना । शरीरचलना खलु भदन्त !
कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! पञ्चविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा औदारिकशरीरचलना
यावत् कार्मणशरीरचलना । इन्द्रियचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता,
गौतम ! पञ्चविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियचलना यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना ।
योगचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा
मनोयोगचलना वचोयोगचलना काययोगचलना । तत्केनार्थेन भदन्त ! एव-
मुच्यते औदारिकशरीरचलना—गौतम यत् खलु जीवा औदारिकशरीरे वर्तमाना
औदारिकशरीरप्रायोग्यानि द्रव्याणि औदारिकतया परिणमयन्तः औदारिकशरीर-
चलनामचलन् वा चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन यावत् औदारिक-
शरीरचलना । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वैक्रियशरीरचलना एवमेव
नवरं वैक्रियशरीरे वर्तमाना एवं यावत् कार्मणशरीरचलना । तत् केनार्थेन
भदन्त ! एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रियचलना गौतम ! यत् खलु जीवाः श्रोत्रेन्द्रिये वर्त-
माना श्रोत्रेन्द्रियप्रायोग्यानि द्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियतया परिणमयन्तः श्रोत्रेन्द्रिय-
चलनामचलन् वा चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रिय-
चलना २ । एवं यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते !
मनोयोगचलना गौतम ! यत् खलु जीवाः मनोयोगे वर्तमाना मनोयोगप्रायो-
ग्यानि द्रव्याणि मनोयोगतया परिणमयन्तो मनोयोगचलनामचलन् वा चलन्ति
वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन यावत् मनोयोगचलना एवं वचोयोगचलनापि
एवं काययोगचलनापि ॥सू० २॥

टीका—‘कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता’ कतिविधा खलु भदन्त !
चलना प्रज्ञप्ता स्फुटतरस्वभावा एतेनैव चलना कंपना इत्यर्थः सा च चलना

अथ सूत्रकार एजना विशेष जो चलनादिक हैं—उनका कथन करते हैं—
‘कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता’ इत्यादि ।

उवे सूत्रकार एजना विशेष जे चलनादिक छे तेनुं कथन करतां छे
छे छे—“कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता” इत्यादि

કતિ પ્રકારા ભવતીતિ ચલનાવિષયકઃ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तिविहा चलणा पणत्ता’ त्रिविधा चलना प्रज्ञप्ता त्रैविध्य-मेव दर्शयति ‘तं जहा’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा ‘सरीरचलणा’ शरीरचलना ‘इन्द्रियचलणा’ इन्द्रियचलना ‘जोगचलणा’ योगचलना तथा च चलना त्रिधा शरीरेन्द्रिययोगैर्विभक्ता ‘सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता’ शरीरचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता तत्र शरीरस्य औदारिकादेः चलनात्तत्प्रायोग्य-पुद्गलानां तत्तद्रूपतया परिणमनव्यापारः शरीरचलना, मगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंचविहा पणत्ता’ पञ्चविधा पञ्चप्रकारा प्रज्ञप्ता

टीકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘કઈ વિહા ણં મંતે ! ચલણા પણત્તા’ હૈ ભદન્ત ! ચલના કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? સ્ફુટતર સ્વભાવવાલી એજના હી કા નામ ચલના—કંપના હૈ । હસ કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! તિવિહા ચલણા પણત્તા’ હૈ ગૌતમ ! સ્ફુટતરસ્વભાવવાલી એજનારૂપ ચલના ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે—‘સરીરચલણા, ઇન્દ્રિયચલણા, જોગચલણા’ શરીરચલના, ઇન્દ્રિયચલના ઓર યોગચલના.

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘સરીરચલણા ણં મંતે ! કઈવિહા પણત્તા’ હૈ ભદન્ત ! શરીરચલના કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? ઔદારિક આદિ કે ચલને સે તત્પ્રાયોગ્યપુદ્ગલોં કા જો તત્તદ્રૂપ સે પરિણમન વ્યાપાર હૈ ડસકો નામ શરીરચલના હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! પંચવિહા પણત્તા’ હૈ ગૌતમ ! શરીરચલના પાંચ પ્રકાર

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે “કઈવિહા ણં મંતે ! ચલણા પણત્તા” છે ભગવન્ ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજનાનું નામ જ ચલના—કંપના છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા ! તિવિહા પણત્તા” છે ગૌતમ ! સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજના રૂપ ચલના ત્રણ પ્રકારની કહી છે, “તં જહા” જેમકે—“સરીરચલણા, ઇન્દ્રિયચલણા, જોગચલણા,” શરીરચલના, ઇન્દ્રિય ચલના, અને યોગચલના, હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“સરીરચલણા ણં મંતે ! કઈવિહા પણત્તા” છે ભગવન્ શરીર ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? ઔદારિક વિગેરેના ચાલવાથી તત્પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં જે તે તે રૂપથી પરિણમન વ્યાપાર છે તેનું નામ ચલના છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા ! પંચવિહા પણત્તા” છે ગૌતમ ! શરીરચલના પાંચ

કથિતા, પશ્ચભેદાનેવ દર્શયતિ ‘તં જહા’ इत्यादि । ‘तं जह’ तद्यथा ‘ओरालिय-
सरीरचलणा जाव कम्मगसरीरचलणा’ औदारिकशरीरचलना यावत् कर्मण-
शरीरचलना अत्र यावत्पदेन वैक्रियाहारकतैजसशरीराणां ग्रहणं कर्तव्यम् तथा
चौदारिकवैक्रियाहारकतैजसकर्मणशरीराणां पञ्चत्वात्संबद्धा चलनापि पञ्चप्रकारा
भवतीति । ‘इंदियचलणा णं भंते !’ इन्द्रियचलना खलु भदन्त ! ‘कइविहा
पणत्ता’ कतिविधा-कतिप्रकारा प्रज्ञप्ता कथिता ? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि ।
‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंचविहा पणत्ता’ पञ्चविधा प्रज्ञप्ता इन्द्रियाणां श्रोत्रेन्द्रिया
णाम् चलना तत्प्रायोग्यपुद्गलानामिन्द्रिरूपतया परिणमने इन्द्रियनिष्ठो व्यापार

की कही गई है । ‘तं जहा’ जैमे ‘ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मगसरीर-
चलणा’ औदारिकशरीरचलना यावत् कर्मणशरीरचलना यहां यावत्पद
से ‘वैक्रिय, आहारक, तैजस’ इन शरीरों का ग्रहण हुआ है । इसलिये
शरीरों के पांच होने से तत्संबद्ध चलना पांच प्रकार की कही गई है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘इंदियचलणा णं भंते ! कइविहा
पणत्ता’ हे भदन्त ! इन्द्रियचलना कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर
में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! पंचविहा पणत्ता’ हे गौतम ! इन्द्रियचलना
पांच प्रकार की कही गई है ‘तं जहा’ वे पांच प्रकार ये हैं-‘सोइंदिय
चलणा जाव फासिंदियचलणा ‘श्रोत्रेन्द्रियचलना यावत् स्पर्शनेन्द्रिय-
चलना यहां यावत् शब्द से चक्षुइन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय’ और रसनेन्द्रिय’
इसका ग्रहण हुआ है श्रोत्रादि इन्द्रियों के प्रायोग्यपुद्गलों का इन्द्रियरूप से
परिणमन होने में जो इन्द्रियनिष्ठ व्यापार है उसका नाम इन्द्रियचलना

પ્રકારની કહી છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે-“ઓરાલિયસરીર
ચલણા જાવ કમ્મગસરીરચલણા” ઔદારિક શરીર ચલના અહિયાં યાવત્પદથી
“વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, આ શરીરોતુ” ગ્રહણ થયું છે. જેથી પાંચ પ્રકારના
શરીરો હોવાથી તે તે શરીર સંબન્ધી ચલના પણ પાંચ પ્રકારની છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇન્દ્રિય ચલનાના વિષયમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે-
“इंदियचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता” હે ભગવન્ ઇન્દ્રિય ચલના કેટલા
પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “गोयमा !
पंचविहा पणत्ता” હે ગૌતમ ઇન્દ્રિય ચલના પાંચ પ્રકારની કહેવામાં આવી
છે. “तं जहा” તે આ પ્રકારે છે. “सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा”
શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય ચલના અહિં યાવત્ શબ્દથી ચક્ષુ
ઇન્દ્રિય, ઘ્રાણુ ઇન્દ્રિય, અને રસના ઇન્દ્રિય એ ત્રણે ગ્રહણ થયા છે. શ્રોત્ર

ઇન્દ્રિયચલના સા ઇન્દ્રિયચલના પञ्चषકારા इत्युत्तरम् પ્રકારભેદમેવ દર્શયન્નાહ-
 ‘તં જહા’ इत्यादि । ‘તં જહા’ તથથા ‘સોઈંદિયચલના જાવ ફાસિંદિયચલના’
 શ્રોત્રેન્દ્રિયચલના યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયચલના, અત્ર યાવત્પદેન ચક્ષુરિન્દ્રિયઘ્રાણે-
 ન્દ્રિય-રસનેન્દ્રિયાણાં ગ્રહણં ભવતિ । ‘જોગચલના ણં મંતે !’ યોગચલના સ્વલ્પ
 મદન્ત ! ‘કહ્વિહા પળ્ણત્તા’ કતિવિધા પ્રજ્ઞતા, મગવાનાહ-‘તિવિહા પળ્ણત્તા’
 ત્રિવિધા પ્રજ્ઞતા યોગસ્ય મન આદેશચલના મન આદિમાયોગ્યપુદ્ગલાનાં મનસ્યા-
 દિરૂપતયા પરિણમને યોગનિષ્ઠવ્યાપારો યોગચલના સા ચ ત્રિધેત્યુત્તરમ્ । ત્રૈવિ-
 ધયમેવ દર્શયન્નાહ-‘તં જહા’ તથથા ‘મણોજોગચલના’ મનોયોગચલના ‘વહ્જોગ
 ચલના’ વચોયોગચલના ‘કાયજોગચલના’ કાયયોગચલના તથા ચ મનોવાકાય-
 ભેદૈર્યોગચલના ત્રિધા ભવતીતિ માવઃ । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છઃ’ તત્ કેના-
 ર્થેન કેન કારણેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે । ‘ઓરાલિયસરીરચલના ૨’ ઔદારિક

હૈ । અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘જોગચલના ણં મંતે ! કહ્-
 વિહા પળ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! યોગચલના કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?
 મગવાન્ ને ઉત્તર દિયા—‘તિવિહા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! યોગચલના
 ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । મન આદિ કી ચલના કા નામ યોગચ-
 લના હૈ । અર્થાત્ મન આદિ કે પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં કા મન આદિરૂપ સે
 પરિણમન મેં જો યોગનિષ્ઠ વ્યાપાર હૈ ઉસકા નામ યોગ ચલના હૈ । યહ
 યોગ ચલના ‘મણોજોગચલના’ મનોયોગચલના, ‘વહ્જોગચલના’ વચન-
 યોગચલના એવં ‘કાયજોગચલના’ કાયયોગચલના કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર
 કી હોતી હૈ । અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં
 વુચ્છહ, ઓરાલિય સરીરચલના ૨’ હે મદન્ત ! ઔદારિકશરીરચલના ૨

ઈન્દ્રિયોના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં ઇન્દ્રિયના રૂપથી પરિણમન થવામાં જે ઇન્દ્રિયનો
 વ્યાપાર છે. તેનું નામ ઇન્દ્રિય ચલના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “જોગચલના ણં મંતે !
 કહ્વિહા પળ્ણત્તા” હે ભગવન્ ! યોગ ચલના કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી
 છે. તેના ઉત્તરમાં ભગવાન્ કહે છે કે “તિવિહા પળ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! યોગ
 ચલના ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. મન વિગેરેનું ચાલવું તેનું નામ
 યોગ ચલના છે. અર્થાત્ મન, વિગેરેના પ્રાયોગ્યપુદ્ગલોં મન વિગેરે
 રૂપથી પરિણમનમાં જે યોગનિષ્ઠ વ્યાપાર છે. તેનું નામ ચલના છે. આ
 યોગચલના “મણોજોગચલના” મનોયોગચલના “વહ્જોગચલના” વચન
 યોગ ચલના અને “કાયજોગચલના” કાયયોગ ચલના આ ભેદથી મનોયોગ
 ચલના ત્રણ પ્રકારની થાય છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે

શરીરચલના ઔદારિકશરીરચલનેતિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा’ यत् खलु यस्मात् कारणात् जीवा औदारिकशरीरे वर्तमानाः ‘ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं’ औदारिक-शरीरप्रायोग्यानि द्रव्याणि ‘ओरालियसरीरत्ताए’ औदारिकशरीरतया ‘परि-णामेमाणा’ परिणमयन्तः परिणामं प्रापयन्तः ‘ओरालियसरीरचलणं’ औदा-रिकशरीरचलनाम् ‘चलिसु वा’ अचलन् वा ‘चलंति वा चलिस्संति वा’ चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा शरीरचलनामकुर्वन् कुर्वन्ति करिष्यन्ति वेत्यर्थः ‘से तेणट्ठेणं जाव ओरालियसरीरचलणा’ तत् तेनार्थेण यावत् एवमुच्यते औदारिकशरीर-चलनेति यस्मात् कारणात् जीवाः औदारिकादिशरीरयोग्यान् पुद्गलान् आदाय तान् पुद्गलान् शरीराकारेण परिणमयितुं शरीरचलनाम् अकुर्वन् कुर्वन्ति करिष्यन्ति

हस प्रकार से क्यों कही गई है ? अर्थात् ‘औदारिकशरीर चलना’ इस प्रकार के कहने का कारण क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा’ हे गौतम ! जिस कारण से औदारिकशरीर में वर्तमान जीव जब ‘ओरालियसरीरप्पाओग्गाइंदव्वाइं’ औदारिकशरीर प्रायोग्यद्रव्यों को ‘ओरालियसरीरत्ताए’ औदारिक शरीररूप से ‘परिणामेमाणा’ परिणमते हैं—इसका नाम औदारिक शरीरचलना है—जीवोंने इस औदारिकशरीर चलना को पहिले भूत-काल में किया है, वर्तमान में वे करते हैं, और अविष्यत् काल में भी वे हस्ते करेंगे—अर्थात् औदारिकशरीर के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके जीवों ने उन पुद्गलों को औदारिक शरीराकार से परिणमाने के लिये शरीरचलना को भूतकाल में किया है, करते

કે “સે કેણટ્ઠેણં મંતે ! एवं वुच्चइ ओरालियसरीरचलणा(२)” હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીર ચલના આ રીતે કેમ કહેવામાં આવી છે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરચલના એ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ શું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! જં ણં જીવા ઓરાલિયસરીરે વટ્ટમાણા” જે રીતે ઔદારિક શરીરમાં રહેલા જીવો બ્યારે “ઓરાલિયસરીરપ્પાઓગ્ગાઈં દવ્વાઈં” ઔદારિક શરીર પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને “ઓરાલિયસરીરત્તાએ” ઔદારિક શરીર રૂપથી “પરિણામે માણા” પરિણમાવે છે. તેનું નામ ઔદારિક શરીર ચલના છે. જે જીવોએ આ ઔદારિક શરીર ચલનાને પહેલા ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ કરશે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરના યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જીવોએ તે પુદ્ગલોને ઔદારિક શરીર રૂપથી પરીણ-માવવાને માટે શરીર ચલનાને ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. ને

ચ તસ્માદેવ કારણાત્ હે ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરચલનેતિ નામ ભવતીતિ ભાવ ! 'સે કેળદ્વેષં મંતે' તત્કેનાર્થેન મદન્ત ! 'એવં વુચ્ચહ' એવમુચ્યતે 'વેડન્વિચયસરીરચલણા' વૈક્રિયશરીરચલના ૨ इति, 'એવં ચેવ' એવમેવ ઔદારિકશરીરચલનાવદેવ વૈક્રિયશરીરે વર્તમાનાઃ, ઔદારિકશરીરચલનાયામ્ 'ઔદારિકશરીરે વર્તમાનાઃ' इत्युक्तम् વૈક્રિયશરીરચલનાયાં તુ તત્સ્થાને 'વૈક્રિયશરીરે વર્તમાનાઃ' इति વિશેષનીયમ્ તથા ચ યસ્માત્ જીવા વૈક્રિયશરીરે વર્તમાના વૈક્રિયશરીરપ્રાયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ વૈક્રિયશરીરતયા પરિણમયન્તો વૈક્રિયશરીરચલનામચલન્ ચલન્તિ ચલિષ્યન્તિ તસ્માત્ કારણાત્ વૈક્રિયશરીરચલનેતિ નામ ભવતીતિ ભાવઃ 'એવં જાવ કમ્મગસરીરચલણા' એવં યાવત્ કાર્મણશરીરચલનાપિ જ્ઞાતવ્યા

हैं, और करेंगे भी इसी कारण से हे गौतम ! इस चलना का नाम औदारिक चलना ऐसा हुआ है । 'से केणद्वेषं मंते । एवं वुच्यह वेडन्विचयसरीरचलणा' हे मदन्त वैक्रियशरीरचलना इस प्रकार के नाम होने का कारण क्या है ? उत्तर दें प्रभु कहते हैं—'एवं चैव,' हे गौतम ! जैसा कथन औदारिक शरीर चलना में किया गया है—वैसा ही कथन इस वैक्रियशरीरचलना में भी कर लेना चाहिये—केवल अन्तर इतना ही इसमें है कि औदारिक शरीर के स्थान पर वैक्रियशरीर इस शब्द का प्रयोग कर लेना चाहिये । इस प्रकार वैक्रियशरीर में वर्तमान जीवों ने वैक्रियशरीर के प्रायोग्यपुद्गलों को वैक्रियशरीररूप से परिणमाते हुए इस वैक्रियशरीरचलना को पहिले किया है, अब भी वे इसे करते हैं और भविष्यत् काल में भी वे इसे करेंगे—इस कारण इस चलना का नाम वैक्रियशरीरचलना ऐसा हुआ है, 'एवं जाव कम्मगसरीरचलणा' इस सूत्र से यह समझाया गया है कि जैसा कथन

ભવિષ્યમાં પણ કરશે. હે ગૌતમ ! તે કારણથી આ ચલનાનું નામ ઔદારિક ચલના એવું થયું છે. “સે કેળદ્વેષં મંતે ! એવ વુચ્ચહ વેડન્વિચયસરીરચલના”

હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણેનું નામ થવાનું શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “એવં ચેવ”—હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર ચલનાના વિષયમાં એવું કથન કરવામાં આવ્યું હતું. તેવું જ કથન આ વૈક્રિય શરીર ચલનામાં પણ કરી લેવું ફક્ત તેમાં એટલો જ ફેર છે કે—ઔદારિક શરીરને ઠેકાણે વક્રિય શરીર એ શબ્દનો પ્રયોગ કરી લેવો. આ રીતે વૈક્રિય શરીરમાં વર્તમાન જીવોને વૈક્રિય શરીરના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને વૈક્રિય શરીર રૂપથી પરિભ્રમાવતા થકા આ વૈક્રિય શરીર ચલનાને પહેલા કરી છે. અને વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તે તેને કરશે. તે કારણથી આ ચલનાનું નામ વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. “એવં જાવ કમ્મગસરીરચલના”

અત્ર યાવત્ પદેન આહારકૃતૈજસશરીરચલનયોઃ સંગ્રહઃ તથા ચ યથા-યયા પ્રક્રિ-
યયા વૈક્રિયશરીરચલનેતિ નામ જાતં તથા તથૈવ પ્રક્રિયયા આહારકૃતૈજસકાર્મણ-
શરીરચલનાનાં નામાન્યપિ ત્રિચારણીયાનિ । તથાદિ-‘સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં
વુચ્ચહ આહારગસરીરચલના ૨ ગોયમા । જં ણં જીવા આહારગસરીરે વદમાણા
આહારગસરીરપાઓગાઈં દવ્વાઈં આહારગસરીરત્તાણ પરિણામેમાણા આહારગ-
સરીરચલનં ચલિસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા સે તેળદ્વેળં એવં વુચ્ચહ આહા-
રગસરીરચલના ૨’ એવં તૈજસકાર્મણશરીરચલનાવિષયેઽપિ આલાપકદ્વયં કર્ત-
વ્યમ્ । અથ ઇન્દ્રિયવિષયે ચલનાસૂત્રમાહ-‘સે કેળદ્વેળં’ ઇત્યાદિ । ‘સે કેળદ્વેળં
મંતે ! એવં વુચ્ચહ’ તત્ કેનાર્યેન મદન્ત । એવમુચ્યતે ‘સોઈંદિયચલના ૨ શ્રોત્રે-

ઔદારિકચલના ઔર વૈક્રિયશરીર ચલના इन शरीर चलनाओं के
नाम होने के विषय में किया गया है इसी प्रकार का कथन अपने अपने
वाचक शब्दों को रखकर आहारक, तैजस और कर्मण इन शरीर
चलनाओं के नाम होने में कर लेना चाहिये । इस विषय में आलाप
प्रकार ऐसा करना चाहिये-‘से केणद्वेणं मंते ! एवं वुच्चह आहारग-
सरीर चलना ? गोयमा । जं णं जीवा आहारगसरीरे वदमाणा आहा
रगसरीरपाओगाईं दव्वाईं आहारगसरीरत्ताए परिणामेमाणे आहारग
सरीरचलना चलिस्सु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणद्वेणं एवं
वुच्चह आहारगसरीरचलना २’ इसी प्रकार का आलापद्वय तैजस-
चलना एवं कर्मणशरीरचलना के विषय में भी कर लेना चाहिये ।

જેવું કથન ઔદારિક શરીરચલના અને વૈક્રિય શરીર ચલના એ બે ચલના-
ઓના નામ થવાના વિષયમાં કયું છે. તેવું જ કથન પોતાના વાચક શબ્દોને
દાખીને આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ શરીર ચલનાઓના નામ થવાના
સંબંધમાં કરી લેવું. આ વિષયમાં આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે કરી લેવો.
“સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, આહારગસરીરચલના, ગોયમા । જં
જીવા આહારગસરીરે વદમાણા આહારગપ્પાઓગાઈં દવ્વાઈં, આહારગસરીરત્તાણ
પરિણામેમાણા આહારગસરીરચલના ચલિસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા
સે તેળદ્વેળં એવં વુચ્ચહ આહારગસરીરચલના(૨)” આજ રીતના બે આલા-
પકે તૈજસ ચલના અને કાર્મણ ચલનાના વિષયમાં પણ કરી લેવા.

હવે સૂત્રકાર ઇન્દ્રિય વિષયમાં ચલના સૂત્ર કહે છે “સે કેળદ્વેળં મંતે !
એવં વુચ્ચહ સોઈંદિયચલના” હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે

ન્દ્રિયચલના શ્રોત્રેન્દ્રિયચલનેતિ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा’ यत् खलु यस्मात्कारणात् जीवाः श्रोत्रेन्द्रिये वर्तमानाः ‘सोइंदियपाओग्गाइ’ श्रोत्रेन्द्रियप्रायोग्यानि द्रव्याणि ‘सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा’ श्रोत्रेन्द्रियतया-श्रोत्रेन्द्रियरूपेण परिणमयन्तः ‘सोइंदियचलणं चलिंस्सु वा’ श्रोत्रेन्द्रिय चलनामचलनं वा ‘चलंति वा चलिस्संति वा’ चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा ‘से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २’ तत् तेनार्थेन एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रियचलना २ इति । ‘एवं जाव फासेंदियचलणा’ एवम् अनेनैव प्रकारेण यावत् चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-रसनेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रिय-चलना आलापप्रकारश्चेत्थम् ‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ फासिंदियचलणा २

અબ સૂત્રકાર ઇન્દ્રિય વિષય મેં ચલના સૂત્ર કહતે હૈ-
‘સે કેળટ્ઠેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ સોઈંદિયચલણા ૨’ હે મદન્ત !
શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એસા નામ કિસ કારણ હુઆ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં
પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘જં ણં જીવા સોઈંદિય વટ્ટમાણા સોઈંદિયપાઓગ્ગાઈં
દવ્વાઈં સોઈંદિયત્તાએ પરિણામેમાણા સોઈંદિયચલણં ચલિંસુ વા, ચલંતિ
વા ચલિસ્સંતિ વા’ હે ગૌતમ ! જિસ કારણ સે શ્રોત્રેન્દ્રિય મેં વર્તમાન
જીવ શ્રોત્રેન્દ્રિય કે, પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોં કો શ્રોત્રેન્દ્રિય કે રૂપ મેં
પરિણમાતે હુએ શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના કો કરતે હૈ-યહ ચલના ઉન
જીવોં ને પહિલે મીં કી હૈ વર્તમાન મેં મીં કરતે હૈં ઓર આગે મીં
કરેંગે । ‘સે તેળટ્ઠેણં એવં વુચ્ચહ સોઈંદિયચલણા ૨’ હસી કારણ સે એસી
ચલના કા નામ શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એસા હુઆ હૈ ? ‘એવં જાવ ફાસિંદિય
ચલણા’ હસી પ્રકાર સે ચક્ષુરિન્દ્રિયચલના, ઘ્રાણેન્દ્રિયચલના ઓર રસને-
ન્દ્રિય ચલના કે નામ હોને મેં કથન જાનના ચાહિયે-હસ વિષય મેં

નામ શા કારણથી થયું છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “જં ણં જીવા
સોઈંદિય વટ્ટમાણા સોઈંદિયપાઓગ્ગાઈં દવ્વાઈં સોઈંદિયત્તાએ પરિણામેમાણા સોઈં-
દિયચલણાણં ચલિંસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા” હે ગૌતમ ! એ કારણથી
શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં રહેનારા જીવો શ્રોત્રધન્દ્રિયના પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને શ્રોત્રધન્દ્રિયના
રૂપમાં પરિણમાવતા શ્રોત્રધન્દ્રિય ચલના કરે છે. આ ચલના તે
જીવોએ ભૂતકાળમાં કરી હતી. વર્તમાન કાળમાં કરે છે અને
ભવિષ્ય કાળમાં કરશે. “સે તેળટ્ઠેણં એવં વુચ્ચહ સોઈંદિયચલણા(૨)” તે
કારણથી આવી ચલનાનું નામ શ્રોત્ર ધન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે થયું છે.
“એવં જાવ ફાસિંદિયચલણા” એજ રીતે ચક્ષુ ધન્દ્રિય ચલના, ઘ્રાણ ધન્દ્રિય-
ચલણા અને રસના ધન્દ્રિય ચલનાના નામો થવાના સ્પષ્ટમાં સ્પષ્ટ લેવું.
આ વિષયમાં આલાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. “સે કેળટ્ઠેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ

ગોયમા ! જે જીવા ફાસિદિય વદમાણા ફાસિદિયપાઓગાઈં દવ્વાઈં ફાસિ-
દિયત્તાઈ પરિણામેમાણા ફાસિદિયચલણં ચલિસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા
સે તેણદ્દેણં એવં વુચ્ચઈ ફાસિદિયચલણા ૨' આદ્યન્તયોઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિય-
ચલનયોરાલાપકકરણાત્ મધ્યસ્થિતચશ્ચુરિન્દ્રિયઘ્રાણેન્દ્રિયરસનેન્દ્રિયચલનાના-
મપ્પાલાપકાઃ કર્તવ્યા ઇતિ । હન્દ્રિયચલનાં પ્રરૂપ્ય યોગચલનાં જ્ઞાતું પ્રશ્નયન્નાહ-
'સે કેળદ્દેણં' ઇત્યાદિ । 'સે કેળદ્દેણં મંતે !' તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! 'એવં વુચ્ચઈ
મળજોગચલણા' એવમુચ્યતે મનોયોગચલના મનોયોગસ્ય મનસઃચલના મનઃ-
પ્રાયોગ્યપુદ્ગલાનાં મનોરૂપતયા પરિણમને વ્યાપારઃ મનોયોગચલના એતાદશનામ
એતસ્યાઃ કથમિતિ પ્રશ્નઃ, મળવાનાહ-'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ !

આલાપપ્રકાર એસા હૈ—'સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ ફાસિદિય
ચલણા ૨? ગોયમા ! જે જીવા ફાસિદિય વદમાણા ફાસિદિયપાઓ-
ગાઈં દવ્વાઈં ફાસિદિયત્તાઈ પરિણામેમાણા ફાસિદિયચલણં ચલિસુ વા
ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા સે તેણદ્દેણં એવં વુચ્ચઈ ફાસિદિયચલણા ૨'
હસ પ્રકાર સે હમને આદિ ઓર અન્ત કી હન્દ્રિયોં કે ચે દો આલાપક
કરકે દિખલા દિયે હૈં—સો ચીચ કી ચક્ષુ, ઘ્રાણ ઓર રસના હન્દ્રિયોં
કે ચલનાઓં કે ઓ આલાપક હસી પ્રકાર સે કર લેના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ-
મળજોગચલણા ? હે મદન્ત ! મનોયોગચલના હસ પ્રકાર કે નામ હોને કા
વધા કારણ હૈ ? મન કી ચલના-સનઃપ્રયોગ પુદ્ગલોં કા મનોરૂપ સે
પરિણમને મેં જો વ્યાપાર હૈ ઉસકા નામ મનોયોગ ચલના-હૈ સો એસા

ફાસિદિયચલના(૨) ? ગોયમા ! જે જીવા ફાસિદિય વદમાણા ફાસિદિય-
પાયોગાઈં દવ્વાઈં ફાસિદિયત્તાઈ પરિણામેમાણા ફાસિદિયચલણં ચલિસુ વા
ચલંતિ વા, ચલિસ્સંતિ વા સે તેણદ્દેણં એવં વુચ્ચઈ ફાસિદિયચલણા(૨)'' આ
રીતે પહેલી અને છેલ્લી એ બે ઇન્દ્રિયોના આ બે આલાપકો અહિં બતાવ્યા
છે. તેવી જ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય અને રસના ઇન્દ્રિય એ ત્રણે
ઇન્દ્રિયોની ચક્ષુઓના આલાપકો પણ સમજી લેવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે "સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં
વુચ્ચઈ મળજોગચલણા" હે ભગવન્ ! મનોયોગચલના એ પ્રમાણે નામ
થવાનું શું કારણ છે ? મનની ચલના-મનપ્રાયોગ્યપુદ્ગલોનું મન રૂપથી
પરિણામવતા જે વ્યાપાર કરાય છે. તેનું નામ મનોયોગચલના છે. આવું
નામ તેનું કેમ થયું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે 'જે જીવા

‘જં જં જીવા મળજોઈ વદમાણા’ યત્ સ્વલ્પ જીવાઃ મનોયોગે વર્તમાના ‘મળજોગ પાઓગાઈં દવ્વાઈં’ મનોયોગપ્રાયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ ‘મળજોગત્તાઈ’ મનોયોગતયા ‘પરિણામેમાણા’ પરિણમયન્તઃ ‘મળજોગચલણં ચલિસુ’ મનોયોગચલનામચલન્ વા ‘ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા’ ચલન્તિ વા ચલિષ્યન્તિ વા ‘સે તેણદ્દેણં જાવ મળજોગચલણા’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ મનોયોગચલનેતિ નામ ભવતીત્યર્થઃ । મનોયોગવદ્વચોયોગાદિ જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ—‘એવં વદ્ધજોગચલણા વિ’ એવમ્ મનોયોગચલનાવત્ વચોયોગચલનાપિ જ્ઞાતવ્યા ‘એવં કાયજોગચલણા વિ’ એવં કાયયોગચલનાપિ—મનોયોગચલનાવત્ વચોયોગચલના કાયયોગચલનાપિ જ્ઞાતવ્યા । આલાપમકારસ્વ સ્વયમેવ જ્ઞનીયઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

નામ હસકા ક્યો હુઆ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘જં જં જીવા મળજોઈ વદમાણા’ જિસ કારણ સે મનોયોગ મેં વર્તમાન જીવોં ને મનોજોગપાઓગાઈં દવ્વાઈં મળજોગત્તાઈ પરિણામેમાણા મળજોગચલણા ચલિસુ વા, ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા’ મનોયોગ પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોં કો મનોયોગરૂપ સે પરિણમાતે હુએ મનોયોગ કો પહિલે ક્રિયા હૈ, અવ મી વે ઉસે કરતે રહતે હૈં, તથા ભવિષ્યત્ કાલ મેં મી વે ઉસે કરેંગે । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ મળજોગચલણા’ હસ કારણ હે ગૌતમ ! હસ ચલના કા નામ મનોયોગ ચલના એસા હુઆ હૈ । ‘એવં વદ્ધજોગચલણા વિ’ મનોયોગચલના કે જૈસા વચનયોગચલના ઔર ‘એવં કાયજોગચલણા વિ’ હસી પ્રકાર કાયજોગચલના મી જાન લેના ચાહિયે । હસ વિષય કે આલાપ પ્રકાર અપને આપ હી સમજ લેના ચાહિયે ॥ સૂ. ૨ ॥

જીવા મળજોઈ વદમાણા” મનોયોગમાં રહેલા જીવોએ જે કારણથી “મળજોગપાઓગાઈં દવ્વાઈં, મળજોગત્તાઈ પરિણામેમાણા મળજોગચલણા, ચલિસુ વા, ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા” મનોયોગ પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને મનોયોગરૂપથી પરિણમાવતા પડેલા ભૂતકાળમાં મનોયોગ કર્યો હોય, વર્તમાન કાળમાં તેને કરે છે. તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેને કરશે. “સે તેણદ્દેણં જાવ મળજોગચલણા” તે કારણથી હે ગૌતમ આ ચલનાનું નામ મનોયોગ ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. “એવં વદ્ધજોગચલણા વિ” મનોયોગ ચલનાની માફક વચનયોગ ચલના “એવં કાયજોગચલણા વિ” અને કાયયોગ ચલના પણ સમજ લેવી. આ વિષયનો આલાપનો પ્રકાર પોતે જ સમજ લેવો. ॥ સૂ. ૨ ॥

इतः पूर्वं चलनाधर्मः सभेद उक्तः अतःपरं संवेगादि धर्मान् फलतोऽभि-
धातुमाह—‘अह भंते ! संवेगे’ इत्यादि ।

मूलम्—अह भंते ! संवेगे निवृण्ण गुरुसाहस्रियसुस्सू-
सणया आलोचणया निंदणया गरहणया खमावणया सुखसहा-
यया विउत्तमणया भावे अपडिबद्धया विणिवट्टणया विवित्त
सयणासणसेवणया, सौइंदियसंवरे जाव फासिंदियसंवरे
जोगपच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे संभोग-
पच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे खमाविरागया
भावसच्चे जोगसच्चे करणसच्चे सणसमन्नाहरणया वइत्तसन्ना-
हरणया कायसमन्नाहरणया कोहविवेगे जाव मिच्छादंसण-
सल्लविवेगे णाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया,
वेयणअहियासंणया सारणांतियअहियासणया, एए णं भंते !
पया किं पज्जवसाणफला पन्नत्ता समणाउत्तो ? गोचसा !
संवेगे निवृण्ण जाव सारणांतियअहियासणया एए णं पया
सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता समणाउत्तो ! सेवं भंते ! सेवं
भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥सू० ३॥

सत्तरसमे सए तइओ उद्देशो समत्तो ।

छाया—अथ भदन्त ! संवेगः निर्वेदः गुरुसाधार्मिकशुश्रूणता आलोच-
नता निन्दनता गर्हणता क्षमापनता श्रुतसहायता व्युपशमनता भावे अप्रतिवद्धता
विनिवर्तनता विविक्तशयनासनसेवनता श्रोत्रेन्द्रियसंवरो यावत् स्पर्शनेन्द्रिय
संवरः योगप्रत्याख्यानम्, शरीरप्रत्याख्यानम् कपायप्रत्याख्यानम्, संभोग
प्रत्याख्यानम्, उपधिप्रत्याख्यानं भक्तप्रत्याख्यानं क्षमाविरागतायावत्सत्यं योग-
सत्यं करणसत्यं मनःसमन्वाहरणता वचःसमन्वाहरणता कायसमन्वाहरणता
क्रोधविवेको यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः ज्ञानसंपन्नता दर्शनसंपन्नता चारित्र-

સંપન્નતા વેદનાધ્યાસનતા મારણાન્તિકાધ્યાસનતા એતાનિ સ્વલુ ભદન્ત ! પદાનિ
 કિં પર્યવસાનફલાનિ પ્રજ્ઞતાનિ શ્રમણાયુષ્મન્ ? ગૌતમ ! સંવેગો નિર્વેદઃ યાવત્
 મારણાન્તિકાધ્યાસનતા એતાનિ સ્વલુ પદાનિ સિદ્ધિપર્યવસાનફલાનિ પ્રજ્ઞતાનિ
 શ્રમણાયુષ્મન્ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! इति यावद् विहरति ॥ સૂ. ૩ ॥

સપ્તદશકે ચતુર્થકે તૃતીયોદેશઃ સમાપ્તઃ

ટીકા—‘અહ મંતે !’ અથ ભદન્ત ! ‘સંવેગો’ સંવેગઃ—સંવેજનં સંવેગો
 મોક્ષાભિલાષઃ ‘નિર્વેદ’ નિર્વેદઃ સંસારચિરક્તતા ગુરુસાહમ્મીયસુસ્સુમણયા’
 ગુરુસાધર્મિકશુશ્રૂણતા ગુરુણાં દીક્ષાચાર્યાણામ્ સાધર્મિકાણામ્ એકસમાચારીયતાં
 સામાન્યસાધુનાં શુશ્રૂણતા સૈવ ગુરુસાધર્મિકશુશ્રૂણતા ‘આલોચનયા’ આલો-
 ચનતા આ-અભિવિધિના સકલદોષાણાં લોચના ગુરુણામગ્રે પ્રકાશના આલોચના
 આલોચનૈવ આલોચનતા તથા ‘નિંદણયા’ નિન્દનતા નિન્દનમ્ આત્મનૈવ આત્મદો-

હસ પ્રકાર સમૈદચલના ધર્મ કો કહ્કર અથ સૂત્રકાર સંવેગાદિ
 ધર્મો કો ફલ સહિત પ્રકટ કહ્કરે હૈ—

‘અહ મંતે ! સંવેગનિર્વેદ ગુરુસાહમ્મિયસુસ્સુમણયા આલોચનયા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સે પૂછા હૈ કિ જો સંવેગ
 આદિ પદ હૈ વે સાર્થક હૈ યા નિરર્થક હૈ—હસકી આરાધના કા અન્તિમ ફલ
 જીવ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । ‘અહ મંતે ! સંવેગે’ હે ભદન્ત ! મોક્ષાભિલોષરૂપ જો
 સંવેગ હૈ, નિર્વેદ’ સંસાર સે ચિરક્તતા રૂપ જો નિર્વેદ હૈ, ‘ગુરુસાહમ્મીય-
 સુસ્સુમણયા’ દીક્ષાચાર્ય’ દીક્ષાચાર્યરૂપ ગુરુજનોં કી ઓર એક સમાચારિ-
 વાલે સામાન્ય સાધુજનોં કી સેવા રૂપ શુશ્રૂણતા, ‘આલોચનયા’ સકલ
 દોષોં કો ગુરુ કો સમક્ષ પ્રકાશ કરના, ‘નિંદણયા’ અપને દોષોં કો અપને

આ રીતે લેહ સહિત ચલના ધર્મને બતાવીને હવે સૂત્રકાર શ્લેષસહિત
 સંવેગાદિ ધર્મોને પ્રગટ કરે છે —

“અહ મંતે ! સંવેગનિર્વેદ ગુરુસાહમ્મિયસુસ્સુમણયા આલોચનયા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે—જે સંવેગ
 વિશેષ પદ છે તે સાર્થક છે. કે નિરર્થક છે ? તેની આરાધનાનું અન્તિમ
 ફલ જીવને શું મળે છે ? “અહ મંતે ! સંવેગે” હે ભગવન્ મોક્ષની અભિ-
 લાષા રૂપ જે સંવેગ છે. “નિર્વેદ” સંસારથી વિરક્તતા રૂપ જે નિર્વેદ છે,
 ગુરુ સાહમ્મિયસુસ્સુમણયા’ દીક્ષાચાર્ય રૂપ ગુરુજનોની અને એક સમાચારીવાળા
 સામાન્ય સાધુજનોની સેવા રૂપ શુશ્રૂણતા “આલોચના” ગુરુની સમક્ષ સમજના
 દોષો પ્રગટ કરવા “નિંદણયા” પોતાના દોષોની પોતે જ નિંદા કરવી

पाणां परिकुत्सनम् निन्दनमेव निन्दनता, 'गरहणया' गर्हणता-गर्हणम् गुरुसमक्ष-
मात्मदोषोद्भावनम्, गर्हणमेव गर्हणता 'खमावणया' क्षमापनता-परस्यासन्तोष-
वतः क्षमासंपादनम् 'सुयसहायया' श्रुतसहायता श्रुतमेव सहायो यस्यासौ श्रुत-
सहायः, तद्भावस्तत्ता, यद्वा श्रुतस्य शास्त्रस्य सहायता-अभ्यासः श्रुतसहायता
श्रुताभ्यास इत्यर्थः 'विउसमणया' व्युपशमनता या परस्मिन् क्रोधात् निवर्तयति
सा क्रोधत्यागरूपेत्यर्थः 'भावे अप्पडिवद्धया' भावेऽप्रतिबद्धता भावे हास्यादौ
अप्रतिबद्धता-अनुबन्धत्यागः हास्यादिविषयकाग्रहपरिवर्जनमित्यर्थः 'विणि-
वट्टणया' विनिवर्तनता असंयमस्थानेभ्यो विनिवर्तनम् विनिवर्तनमेव विनिवर्तनता
'विवित्तसयणासणसेवणया' विविक्तशयनासनसेवनता विविक्तशयनासना-
नाम्-एकान्तवसत्यासनानां या सेवनया-आसेवनमिति विविक्तशयनासनसेवना
सैव विविक्तशयनासनसेवनता स्त्रीपशुपण्डकरहितैकान्तवसत्यादिसेवनमिति-
भावः । 'सोइंदियसंवरे' श्रोत्रेन्द्रियसंवरः श्रोत्रेन्द्रियस्य शब्दविषये उपरमणम्

आप ही निंदा करना, 'गरहणया' गुरुसमक्ष अपने दोषों को प्रकट करना,
'खमावणया' क्षमापनता-असंतोष युक्त हुए पर को क्षमा देना, 'सुह-
सहायया' श्रुत को ही अपना सहायक मानना, अथवा श्रुत का अभ्यास
करना, "विउसमणया" दूसरे के ऊपर क्रोध करने से अपने आप को
हटा लेना-अर्थात् दूसरे के प्रति क्रोध के कारण मिलने पर भी क्रोध
नहीं करना, 'भावे अप्पडिवद्धया' हास्यादि भाव से अनुबन्ध का
परित्याग करना, अर्थात् हास्यादि विषयक आग्रह का छोड़ना,
'विणिवट्टणया' असंयम के स्थानों से अपने को दूर रखना 'विवित्त
सयणासणसेवणया' एकान्तवसतिको और आसन का सेवन
करना-अर्थात् स्त्री पशु पण्डकरहित एकान्त वसति आदि का सेवन
करना, "सोइंदियसंवरे" श्रोत्रेन्द्रिय को उसके विषयभूत शब्द से

"गरहणया" शुरू सभीचे पोताना दोषो णताववा तथा 'खमावणया'
क्षमापनता-असंतोषी णनेवा अन्यने क्षमा आपवी "सुयसहायया" श्रुतने
न पोतानुं सहायक मानवुं अथवा श्रुतने अभ्यास करवे। "विउसमणया"
भीलनी उपर क्रोध करवानुं कारण भलवा छतां पणुं क्रोध करवाथी पोते पोताने
हटावी देवे। अर्थात् भील पर क्रोध न करवे। 'भावे अप्पडिवद्धया' हास्य
विगेरे आवमां अनुबन्ध न करवे। अर्थात् हास्यादिविषयमां आग्रह न
राखवे। "विणिवट्टणया" असंयम स्थानेथी पोते दूर रहवुं। "विवित्तसयणा-
सणसेवणया" एकान्त वसति अने आसननुं सेवन करवुं। अर्थात् स्त्री
पशु पण्डक रहित-वगरनी एकान्त वसति विगेरेनुं सेवन करवुं। "सोइंदिय-

श्रोत्रेन्द्रियसंवरः 'जाव फासिंदियसंवरे' यावत् स्पर्शनेन्द्रियसंवरः यावत्पदेन चक्षुर्घ्राणरसनेन्द्रियाणां ग्रहणम्, तथा च इन्द्रियमात्रस्य संवरः स्वस्वविषयेभ्यो विनिवर्तनमित्यर्थः । 'जोगपच्चक्खाणे' योगप्रत्याख्यानम्-योगानां कृतकारि-
तालुमतिलक्षणानां मनःप्रभृति सावद्यव्यापाराणाम् प्राणातिपातादिषु प्रत्या-
ख्यानं निरोधः योगप्रत्याख्यानम् । 'सरीरपच्चक्खाणे' शरीरप्रत्याख्यानम्
शरीरस्य प्रत्याख्यानम् आसक्तिपरिवर्जनशरीरप्रत्याख्यानम् शरीरविषयकासक्ति-
परित्याग इत्यर्थः 'कसायपच्चक्खाणे' कषायप्रत्याख्यानम् कषायानां क्रोधा-
दीनां प्रत्याख्यानम् त्यागः 'संभोगपच्चक्खाणे' संभोगप्रत्याख्यानम् सम्-
संकरेण स्वपरलाभमीलनात्मकेन भोगः संभोगः एकमण्डलीकृतमोक्षवृत्त्वम् एता-
दृशसंभोगस्य प्रत्याख्यानं जिनकल्पादिप्रतिपत्त्या परिहारः संभोगप्रत्याख्यानम् ।
'उवहिपच्चक्खाणे' उपधिप्रत्याख्यानम्-अधिकोपधिपरित्यागः यद्वा सर्वथैव

हटाना, "जाव फासिंदियसंवरे" यावत्-स्पर्शन इन्द्रिय को उसके विषय से हटाना, (यहां यावत् शब्द से चक्षु, घ्राण, रसना इन इन्द्रियों का ग्रहण हुआ है) अर्थात् इन्द्रियमात्र को अपने २ विषय से हटाना, "जोगपच्चक्खाणे" कृत्, कारित, अनुमति रूप मन वगैरह योगों को सावद्यव्यापाररूप प्राणातिपात आदि से अलग करना, 'सरीरपच्चक्खाणे' शरीर से आसक्ति का त्याग करना, 'कसायपच्चक्खाणे' क्रोधादि कषायों का त्याग करना, "संभोगपच्चक्खाणे" साधुओं के साथ मंडली में बैठकर आहार करने का त्याग करना, अर्थात् जिनकल्पादि को स्वीकार कर इस संभोग का त्याग करना 'उवहि पच्चक्खाणे' अधिक उपधि रखने का त्याग करना, यद्वा जिनकल्प अवस्था में उपधि का त्याग करना,

संवरे" श्रोत्रेन्द्रियने तेना विषयभूत शण्डथी छटाववी. "जाव फासिंदिय-
संवरे" यावत् स्पर्शन धन्द्रियने तेना विषयथी पाछी वाणवी-अहि' यावत्
शण्डथी चक्षु, घ्राण, रसना, ये त्रणे धन्द्रियो अहणु थध छे. अर्थात् दरेक
धन्द्रियने पोतपोताना विषयथी पाछी वाणवी. 'जोग पच्चक्खाणे' कृत कारित
अनुमतिरूप मन विगेरे योगोने सावद्य व्यापाररूप प्राणातिपात विगेरेथी
अलग करवा "सरीरपच्चक्खाणे" शरीरमां आसक्तिने त्याग करवे।
"कसायपच्चक्खाणे" क्रोध विगेरे कषायोने त्याग करवे। "संभोगपच्चक्खाणे"
साधुओना ओक समुदायमां भेसीने आहार करवाने त्याग करवे। अर्थात्-
अन कल्पादिने स्वीकारीने आ संभोगने त्याग करवे। "उवहि पच्चक्खाणे"
विशेष उपधि, वअपात्र विगेरे न राखवा अर्थात् अनुकल्पअवस्थामां उपधिने।

उपधिपरित्यागो तिनकल्पे 'भक्तपञ्चकलाणे' भक्तप्रत्याख्यानम् अशनादि त्यागग्रहणम् 'स्वप्ना' क्षमा-क्षान्तिः क्रोधपरित्यागः 'विरागया' विरागता-वैराग्यभावः रागद्वेषादिराहित्यरूपा 'भावसच्चे' भावसत्यम् शुद्धान्तःकरणतारूपम् जोगसच्चे' योगसत्यम् योगाः मनोवाकायव्यापाराः तेषां सत्यम् अवितथत्वं योगसत्यम् 'करणसच्चे' करणसत्यम् करणं-क्रियते चरणस्य पुष्टिरननेति करणम्-उत्तरगुणरूपं पिण्डविशुद्ध्यादिकम् तच्च सप्ततिसंख्यकम्, तथाहि-पिण्डविसोहि ४ समिई ५, भावण १२ पडिमा १२ य इंदियनिरोहो ५ । पडि-छेहण २५ शुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चेव करणं (७०) तु ॥१॥ इति तत्र सत्यम् अवितथ्यं, यतनया निरालस्यं करणसत्यम् 'मणसमन्नाहरणया' मनःसमन्वाहरणता मनसः समिति सम्पक् अनु इति स्वावस्थानुरूपेण आङ्गिति मर्यादया आगमाभिहितभावाभिव्याप्त्या वा हरणं संक्षेपणं मनःसमन्वाहरणं तदेव मनःसमन्वाहरणता मनसः स्थिरत्वापादनमित्यर्थः एवम्-'वइसमन्नाहरणया' वचः समन्वाहरणता वचसः स्थिरत्वापादनम् 'कायसमन्नाहरणया' कायसमन्वाहरणता कायस्य स्थिरत्वापादनम् 'कोहविवेगे' क्रोधविवेकः क्रोधपरित्याग इत्यर्थः 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे' यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः, अत्र यावत्

'विरागया' रागद्वेष आदि के त्याग रूप वैराग्य भाव का होना, 'भावसच्चे' अन्तःकरण की शुद्धता करना, 'जोगसच्चे' मन वचन और काय के व्यापारों में सत्यता रखना 'करणसच्चे' चरण की पुष्टि करने वाले पिण्ड विशुद्धि आदि रूप उत्तर गुणों में सत्यता रखना 'मणसमन्नाहरणया' मन को स्थिर रखना, 'वइसमन्नाहरणया' वचन को स्थिर रखना 'काय समन्नाहरणया' शरीर को स्थिर रखना 'कोहविवेगे' क्रोध का त्याग करना, यावत्-मान से लेकर मायामृषावाद पर्यन्तों का त्याग करना, इस प्रकार क्रोध से लेकर मिथ्यादर्शनशल्य

त्याग करवे। "विरागया" राग, द्वेष विग्रेहेता त्यागइय वैराग्य भाव राखवे। "भावसच्चे" अंतःकरणुनी शुद्धता राखवी। "जोगसच्चे" मन, वचन अने कायना व्यापार-प्रवृत्तिमां सत्यता राखवी। "करणसच्चे" करणुनी पुष्टि करवावाणा पिण्डविशुद्धि आदि इय उत्तर गुणुमां सत्यता राखवी। "मणसमन्नाहरणया" मनने स्थिर राखवुं। 'वइसमन्नाहरणया' वचनने स्थिर राखवुं, 'कायसमन्नाहरणया' शरीरने स्थिर राखवुं। "कोहविवेगे" क्रोधने त्याग करवे। यावत् मानथी लधने मिथ्यादर्शन शल्य सुध्रीना अठार प्रकारना पापस्थानेना।

પદેન સાનાદારમ્ય માયામૃષાપર્યન્તાનાં ગ્રહણમ્ એવં ચ ક્રોધાદારમ્ય મિથ્યાદર્શન-
શલ્યાન્તાનામષ્ટાદશપાપસ્થાનાનાં પરિત્યાગઃ । ‘જ્ઞાણસંપન્નયા’ જ્ઞાનસંપન્નતા
જ્ઞાનયુક્તત્ત્વમ્ ‘દંસણસંપન્નયા’ દર્શનસંતન્નતા દર્શનવત્ત્વમ્ ‘ચરિત્તસંપન્નયા’
ચારિત્રસંપન્નતા ચારિત્રવત્ત્વમ્ ‘વેયણઅહિયાસણયા’ વેદનાધ્યાસનતા ક્ષુધાદિ
વેદનાનાં સહનમ્ મારણંતિયઅહિયાસણયા’ ‘મારણાન્તિકાધ્યાસનતા કલ્યાણ-
મિત્રબુદ્ધયા મારણાન્તિકોપસર્ગસહનમિતિ । ‘એણં મંતે !’ એતાનિ સ્વહ
મદન્ત ! ‘પયા’ પદાનિ ‘કિં પજ્જવસાણફલા’ કિં પર્યવસાનફલાનિ અન્તિમ-
કીદૃશફલપદાનિ ‘પન્નત્તા’ પન્નતાનિ ‘સમણાઉસો’ શ્રમણાયુષ્મન્ ! હે શ્રમણ !
મગવન ! આયુષ્મન્ ! વિવેકાદીનામ્ ઉપરોક્તાનામન્તે કીદૃશં ફલં ભવતીતિ
પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સંવેગે નિવ્વેણ
જાવ મરણંતિયઅહિયાસણયા’ સંવેગનિર્વેદો યાવત્ મારણાન્તિકાધ્યાસનતા,
इति ‘एएणं पया’ एतानि स्वह पदानि ‘सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता’

ન્ત ૧૮ પાપસ્થાનોં કા પરિત્યાગ કરના ‘જ્ઞાણસંપન્નયા’ જ્ઞાન સંપ-
ન્નતા-જ્ઞાન સેયુક્ત હોના ‘દંસણસંપન્નયા’ દર્શન યુક્ત હોના, ‘ચરિત્ત-
સંપન્નયા’ ચારિત્રયુક્ત હોના, વેયણઅહિયાસણયા’ ક્ષુધાદિવેદનાઓં કો
સહન કરના, ‘મારણંતિયઅહિયાસણયા’ કલ્યાણકારક મિત્રકી બુદ્ધિ
સે મારણાન્તિક ઉપસર્ગોં કો સહન કરના, ‘એણં સમણાઉસો મંતે !
પયા’ હે શ્રમણ આયુષ્મન્ મદન્ત ! યે પદ ‘કિં પજ્જવસાણફલા’ અન્ત
મેં કૈસે ફલોં કો દેનેવાલે હોતે હૈં ? અર્થાત્ ઉપરોક્ત વિવેકાદિક અન્ત
મેં કૈસે ફલવાલે હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! સંવેગે,
નિવ્વેણ, જાવ મારણંતિય અહિયાસણયા’ સંવેગ, નિર્વેદ યાવત્ મારણા-
ન્તિક અધ્યાસનતા પર્યન્ત જિતને મી યે પદ હૈં, વે સવ ‘સિદ્ધિપજ્જવ-

ત્યાગ કરવો. “જ્ઞાણસંપન્નયા” જ્ઞાન સંપન્નતા-જ્ઞાની થવું. “દંસણ સંપન્નયા”
દર્શનથી યુક્ત થવું. “ચરિત્તસપ્પણયા” ચારિત્રશીલ બનવું. “વેયણઅહિયાસ-
ણયા” ક્ષુધા-ભૂખ વિગેરે વેદનાઓ સહેવી અર્થાત્ તેને સહન કરવી. “મારણં
તિયઅહિયાસણયા” કલ્યાણકારક મિત્રબુદ્ધિથી, મારણાન્તિક ઉપસર્ગોને સહન
કરવા “એણં સમણાઉસો મંતે ! પયા” હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ભદન્ત આ પદો
“કિં પજ્જવસાણફલા” અન્તે કેવા ફળો આપનારા હોય છે ? અર્થાત્ ઉપરોક્ત
વિવેક વિગેરે ક્રોધ અંતે કેવા ફલવાળા હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે
છે કે-“ ગોયમા ! સંવેગે નિવ્વેણ જાવ મારણંતિયઅહિયાસણયા ” સંવેગ,
નિર્વેગ, યાવત્ મારણાન્તિક અધ્યાસનતા પર્યન્ત બેટલા આ પદો છે તે

સિદ્ધિપર્યવસાનફલાનિ પ્રજ્ઞાનિ અન્તે સિદ્ધિપ્રદાનિ કથિતાનિ પૂર્વતીર્થઢ્કરૈઃ
'સમણાઉસો' શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! હે આયુષ્મન્ ! ગૌતમ ! સંવેગાદીનાં ચરમં
ફલં મોક્ષાત્મકમેવ ભવતીત્યવધાર્યમિતિ ભાવઃ । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ'
તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ આખ્યાતમ્ , તત્ એવમેવ-
સત્યમેવ, ઇતિ 'જાવ' યાવત્ કથયિત્થા તતો ગૌતમો ભગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ,
વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં 'ભાવયન્' વિહરહ્ વિહરતીતિ ॥ સૂ. ૩ ॥

સપ્તદશશતકે તૃતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ।

સાળફલા પન્નત્તા' અન્ત મેં સિદ્ધિરૂપ પદ કો દેતે હેં એસા તીર્થકરોં કા
કહના હૈ । હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ ! સંવેગાદિકોં કી આરાધના કા
અન્તિમ ફલ આરાધક જીવ કો સુક્તિ કી પ્રાપ્તિ હોના હી હૈ, એસા
નિશ્ચય સે જાનો । 'સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ્' હે ભદન્ત
આપદેવાનુપ્રિય ને જો કહા હૈ વહ એસા હી હૈ-સત્ય હી હૈ । હે ભદન્ત !
આપ દેવાનુ પ્રિયને જો કહા હૈ વહ એસા હી હૈ-સત્ય હી હૈ । એસા
કહકર ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી નમસ્કાર કિયા । વન્દના નમસ્કાર
કર કે ફિર વે સંયમ એવં તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુપ
અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ. ૩ ॥

તૃતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત

અર્થા "સિદ્ધિપ્રજ્ઞવસાળફલા પળ્લત્તા" અંતે સિદ્ધિરૂપી ફલ આપનારા છે.
એવું તીર્થ'કર લગવાનોનું કહેવું છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ ! સંવેગ
આદિની આરાધક જીવને સુક્તિની પ્રાપ્તિ થવી તેજ છે. એ પ્રમાણે
નિશ્ચયથી જાણો. "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ત્તિ જાવ વિહરહ્" હે લગવન્ આપ
દેવાનુપ્રિયે આ વિષયમાં જે કથન કયું છે, તે તેમજ છે. અર્થાત્ સત્ય જ
છે. હે લગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે યથાર્થ જ છે. અર્થાત્
તે સ્મરણું તેમજ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વન્દના કરી
નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને તે પછી લગવાન્ ગૌતમ સ્વામી તપ
અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને
વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૩ ॥

॥ ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

तृतीयोद्देशके एजनादिका क्रिया कथिता चतुर्थोद्देशकेऽपि क्रियैव कथ्यते, इत्येवं संबन्धेन आयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ हंता अत्थि । सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ ? गोयमा ! पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ एवं जहा पढमसए छट्ठेसए जाव णो अणाणुपुव्वि कडा ति वत्तव्वं सिया । एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जीवाणं एगिंदियाणं य निव्वाघाएणं छदिसं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं सैसाणं नियमा छदिसिं । अत्थि णं भंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ? हंता अत्थि । सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ ? जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएण वि एवं अदिन्नादाणेण वि, सेहुणेण वि परिग्गहेण वि, एवं एए पंच दंडगा ५ । जं समयं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ ? एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया जाव वेमाणियाणं एवं जाव परिग्गहेणं एवं एते वि पंच दंडगा १० । देसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, एवं चेव जाव परिग्गहेणं एवं एते वि पंच दंडगा १५ । जं पएसं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं

किरिया कज्जइ सा भंते! किं पुट्टा कज्जइ एवं तहेव दंडओ ।
एवं जाव परिग्रहेणं २० । एवं एए वीसं दंडगा ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहे नगरे यावत् एवमवादीत्,
अस्ति खलु भदन्त ! जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते ? हन्त अस्ति । सा
भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते ? गौतम ! स्पृष्टा क्रियते नो अस्पृष्टा
क्रियते ! एवं यथा प्रथमशतके षष्ठोद्देशके यावत् नो अनानुपूर्वीकता इति वक्तव्यं
स्यात् एवं यावत् वैमानिकानाम् नवरं जीवानामेकेन्द्रियाणां च निर्व्याघातेन
षड्दिशं वगाघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम् स्यात् पञ्चदिशम्
शेषाणां नियमात् षड्दिशम् । अस्ति खलु भदन्त ! जीवानां मृषावादेन क्रिया
क्रियते । हन्त, अस्ति । सा भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते यथा
प्राणातिपातेन दण्डकः । एवं मृषावादेनापि । एवमदत्तादानेनापि । मैथुनेनापि
परिग्रहेणापि । एवमेते पञ्चदण्डकाः ५ । यस्मिन् समये खलु भदन्त ! जीवानां
प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते सा भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते ? एवं
तथैव यावत् वक्तव्यं स्यात् यावत् वैमानिकानाम् एवं यावत् परिग्रहेण एवमेते-
ऽपि पञ्चदण्डकाः १० । यस्मिन् देशे खलु भदन्त ! जीवानां प्राणातिपातेन
क्रिया क्रियते, एवमेव यावत् परिग्रहेण एवं एतेऽपि पञ्चदण्डकाः १५ । यस्मिन्
प्रदेशे खलु भदन्त ! जीवानाम् प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते सा भदन्त ! किं
स्पृष्टा क्रियते, अस्पृष्टा क्रियते ? एवं तथैव दण्डकः, एवं यावत् परिग्रहेण २० ।
वपम् एते विंशतिर्दण्डकाः ॥सू० १॥

चौथे उद्देशे का प्रारंभ

तृतीय उद्देशे में एजनादिक क्रियाओं के सम्बन्ध में कथन किया
गया है । इस चतुर्थ उद्देशे में क्रियाओं के विषय में कथन होना है—
अतः इसी सम्बन्ध से इस चतुर्थ उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है ।

‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि ।

चौथा उद्देशानो प्रारंभ

त्रीण उद्देशाभां ओजनादि क्रियाओना संजधमां कथन करवाभां आओयुं
छे. आ चौथा उद्देशाभां पणु क्रियाओना विषयभां न कथन करवाभां आवशे
ओथी आ संजधने लधने आ चौथा उद्देशानो प्रारंभ करवाभां आवे छे.

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि

ટીકા—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિહે નયરે’ રાજગૃહં નગરમ્ ‘જાવ એવ વયાસી’ યાવદેવં—વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્ અત્ર યાવત્પદેન ‘ગુણસિલ્લે ચેણ્ણ સમી સમોસઠે’ इत्यारभ्य ‘पंजलिउठे’ इत्यन्तः सर्वोऽपि सन्दर्भोऽनुस्मरणीयः, किमवादीत्तत्राह—‘अत्थि णं भंते !’ इत्यादि । ‘अत्थि णं भंते !’ अस्ति खलु भदन्त । ‘जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ’ जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते प्राणातिपातः प्राणिनां विराधनम् तेन प्राणातिपातकरणेन क्रिया क्रियते-भवति वद्वच्यते इति यावत्, प्राणातिपातेन प्राणिनाम् अथवा क्रिया समुत्पद्यते इत्येवमस्ति किमितिभावः, भगवानाह—‘हंता’ इत्यादि । ‘हंता अत्थि’ हन्त अस्ति हे गौतम ! प्राणातिपातकरणेन जीवानां क्रिया भवत्येवेति भावः । ‘सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ’ सा किं स्पृष्टा क्रियते भवति अस्पृष्टा वा क्रियते भवतीति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ’ स्पृष्टा क्रियते नो

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ હસ કાલ મેં ઓર હસ સમય મેં ‘રાયગિહે નયરે જાવ એવ વયાસી’ ભગવાન્ ગૌતમને યાવત્ હસ પ્રકાર સે પૂછા ‘અત્થિ ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા-કજ્જઈ’ હે ભદન્ત ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ક્રિયા કી જાતી હૈં અર્થાત્ કર્મ બંધતે હૈં ? હંતા અત્થિ’ હાં ગૌતમ ! જીવ પ્રાણાતિ પાત દ્વારા કર્મ બાંધતે હૈં । ‘સા મંતે ! કિં પુટ્ઠા કજ્જઈ અપુટ્ઠા કજ્જઈ’ હે ભદન્ત ! વહ ક્રિયા-કર્મ જિસે જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કરતે હૈં—વહ સ્પૃષ્ટ હુઈ કરતે હૈં—યા અસ્પૃષ્ટ હુઈ કરતે હૈં—‘ગોયમા ! પુટ્ઠા કજ્જઈ, નો અપુટ્ઠા કજ્જઈ’

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તે કાળમાં અને તે સમયમાં ‘રાયગિહે નયરે જાવ એવ વયાસી’ રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું. ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના કરવા માટે આવી. ભગવાને ધર્મ દેશના આપી. તે પછી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ પોત પોતાના સ્થાને પાછી ગઈ ત્યાર પછી ભગવાનની પર્યુપાસના કરતાં ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. “અત્થિ ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જઈ” તે ભગવન્ ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ક્રિયા-કર્મનો બંધ બાંધે છે ? “હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મનો બંધ બાંધે છે. “સા મંતે ! કિં પુટ્ઠા કજ્જઈ અપુટ્ઠા કજ્જઈ” હે ભગવન્ ! તે ક્રિયા-કર્મ જેને જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા બાંધે છે. તે સ્પૃષ્ટ થઈને કરે છે. કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કરે છે ? ગોયમા ! પુટ્ઠા કજ્જઈ નો અપુટ્ઠા

અસ્પૃષ્ઠા ક્રિયતે યા કાચનક્રિયા ભવતિ સા સર્વાપિ આત્મપ્રદેશસંવદ્ધૈવ ભવતિ નો અસંવદ્ધા ભવતીતિ ભાવઃ ‘એવં જહા પદમસષ્છદ્દુદેસષ્ જાવ ણો અણાણુપુવ્વિકઢા ત્તિ વત્તવ્વંસિયા’ એવં યથા પ્રથમશતે પષ્ટોદેશકે યાવત્ નો અનાતુપૂર્વીકૃતા ઇતિ વત્તવ્યં સ્યાત્ પ્રથમશતકે પષ્ટોદેશકેઽપિ ‘જાવ નિવ્વાધાણં’ ઇત્યાદિ। પાઠો લખ્યતે તત્ર ‘જાવ’ ઇતિ યાવત્, અત્ર યાવત્પદેન વિવક્ષિતપાઠઃ સંગ્રાહઃ, તથાહિ-‘સા મંતે ! કિં ઓગાઢા કજ્જહ્ અણોગાઢા કજ્જહ્ ? ગોયમા ! ઓગાઢા કજ્જહ્ નો અણોગાઢા કજ્જહ્, એવં અણંતરોગાઢા કજ્જહ્ નો પરંપરોગાઢા કજ્જહ્ । સા મંતે ! અણુ’ કજ્જહ્ વાયરં કજ્જહ્ ? ગોયમા ! અણુ પિ કજ્જહ્ વાયરંપિ કજ્જહ્ સા મંતે ! કિં ઉઢું કજ્જહ્ તિરિયં કજ્જહ્, અહે કજ્જહ્ ગોયમા ! ઉઢુંપિ કજ્જહ્ તિરિયંપિ કજ્જહ્ અહે વિ કજ્જહ્ । સા મંતે ! કિં આં કજ્જહ્ મજ્જે કજ્જહ્ અંતે કજ્જહ્ ? ગોયમા ! આંપિ કજ્જહ્ મજ્જે વિ કજ્જહ્ અંતે વિ કજ્જહ્ । સા મંતે ! કિં સવિસષ્ કજ્જહ્ અવિસષ્ કજ્જહ્ ? ગોયમા ! સવિસષ્ કજ્જહ્ નો અવિસષ્ કજ્જહ્ નિવ્વાધાણં છદિસિં, વાપાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં સિય ચઉદિસિં સિય પંચદિસિં । સા મંતે ! કિં કઢા કજ્જહ્ અકઢા કજ્જહ્ ? ગોયમા કઢા કજ્જહ્ નો અકઢા કજ્જહ્ । સા મંતે ! કિં અત્તકઢા કજ્જહ્ પરકઢા કજ્જહ્ ? ગોયમા ! અત્તકઢા કજ્જહ્ ણો પરકઢા કજ્જહ્ નો તદુભયકઢા કજ્જહ્ । સા મંતે ! કિં આણુપુવ્વિકઢા કજ્જહ્ અણાણુપુવ્વિકઢા કજ્જહ્ ? ગોયમા ! આણુપુવ્વિકઢાકજ્જહ્ નો અણાણુપુવ્વિકઢા કજ્જહ્ જાયકઢા, જાય કજ્જહ્, જાય કજ્જિસ્સહ્ સવ્વા સા આણુપુવ્વિકઢા કજ્જહ્ નો અણાણુપુવ્વિકઢા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ ઇત્યન્તઃ સન્દર્ભોઽત્ર અનુસન્ધેયઃ । અસ્ય વ્યાખ્યા પ્રથમશતકસ્ય પષ્ટોદેશકે દ્વિતીયસૂત્રસ્થ મત્કૃતાયાં પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકાયાં દ્રષ્ટવ્યમ્ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’

હે ગૌતમ ! વહ સ્પૃષ્ટ હુઈ કી જાતી હૈ અસ્પૃષ્ટ હુઈ નહીં કી જાતી હૈ । ‘એવં જહા પદમસષ્છદ્દુદેસષ્ જાવ અણાણુપુવ્વિકઢા ત્તિ વત્તવ્વંસિયા’ ઇત્યાદિ સબ કથન જૈસા કિ પ્રથમ શતક કે છઠે ઉદેશે મેં કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર કહ લેના ચાહિયે, યાવત્ વહ ક્રિયા અનુક્રમ સે હોતી હૈ । અનુક્રમ કે વિના નહીં હોતી હૈ । ‘એવં જાવ વેમા-

કજ્જહ્” હે ગૌતમ । તે ક્રિયા સ્પૃષ્ટ થઈને કરાય છે. અસ્પૃષ્ટ થઈને કરવામાં આવતી નથી. “એવં જહા પદમસષ્છદ્દુદેસષ્ જાવ ણો અણાણુપુવ્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” વિગેરે સઘણું કથન પહેલા શતકના ૭૨૪ ઉદેશમાં બેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે અહિયાં પણ સમજવું. યાવત્ તે ક્રિયા અનુક્રમથી થાય છે. અનુક્રમ વિના થતી નથી. “એવં જાવ વેમાણિયાણં”

એવં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ સામાન્યજીવવિષયે પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ભવતીતિ
 યથા કથિતં તથૈવ વૈમાનિકપર્યન્તચતુર્વિંશતિદંડકે જીવવિષયે ચ બોદ્યવ્યમ્
 ‘નવરં જીવાણં ઇન્દ્રિયાણય નિઘ્વાધાણં છદ્ધિર્સિ’ વિશેષસ્તુ જીવાનામેકેન્દ્રિયાણાં
 ચ નિઘ્વાધાતેન ષડ્દિશમ્ જીવાનાં સમુચ્ચયાનામ્ એકેન્દ્રિયાણાં ચ વ્યાધાતાભાવે
 નિયમતઃ ષટ્સ્વપિ દિક્ષુ પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયાભવતિ ‘વાધાયં પહુચ્ચ સિય
 તિદિર્સિ’ વ્યાધાતં પ્રતીત્ય સ્યાત્ ત્રિદિશિમ્ વ્યાધાતે સતિ ત્રિદિશ્યેવ ક્રિયા
 ભવતિ ‘સિય ચત્તદિર્સિ’ સ્યાત્ ચતુર્દિશમ્ ‘સિય પંચદિર્સિ’ સ્યાત્ પંચદિશમ્ । વ્યા-
 ધાતાભાવે સતિ એકેન્દ્રિયાણાં જીવાનાં ચ નિયમતઃ ષટ્સ્વપિ દિક્ષુ પ્રાણાતિપા-
 તેન ક્રિયા ભવતિ વ્યાધાતે સતિ તુ યત્ર યત્ર વ્યાધાતસ્તં તં પરિત્યજ્ય શેષ-
 દિશાસુ પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ભવતિ યદિ એકદિશિ વ્યાધાતો ભવેત્ તદા પંચ-
 દિશિ ક્રિયા જાયતે, યદિ દિગ્દ્વયે વ્યાધાતઃ તદા ચતુર્દિક્ષુ પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા
 યદિ દિક્ત્રયે વ્યાધાતસ્તદા ત્રિદિક્ષુ ક્રિયા વ્યાધિકવ્યાધાતાભાવાત્
 યદિ ન કુત્રાપિ વ્યાધાતસ્તદા નિયમતઃ ષટ્સુ દિક્ષ્વપિ પ્રાણાતિપાતેન
 ક્રિયા જાયતે इतिभावः । વ્યાધાતસ્તુ વિદિક્ષુ વ્યાધાતઃ અલોકસ્તથા ચ
 દિક્ષોણેઽવસ્થિતો જીવો ભવતિ તદા તસ્ય દિક્ત્રયે અલોકવ્યાપ્તયા શેષદિક્ત્રયે
 એવ પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા જાયતે યદા યત્ર દિગ્દ્વયે અલોકઃ તદા ચતુર્દિક્ષુ
 ક્રિયા સ્પાત્ યદા તુ એકત્રૈવ વ્યાધાતસ્તદા શેષપંચદિક્ષુ ક્રિયા, યદા તુ જીવઃ
 મધ્યેઽવસ્થિતો ભવતિ સામાન્યતઃ પ્રતિબન્ધકસ્ય અલોકસ્યાભાવાત્ તદા ષટ્-

જિયાણં’ હસી પ્રકાર યાવત્ વૈમાનિકો તક જાનતા ચાદિયે । ‘નવરં,
 જીવાણં ઇન્દ્રિયાણય નિઘ્વાધાણં છદ્ધિર્સિ વાધાયં પહુચ્ચ સિય તિદિર્સિ
 સિય ચત્તદિર્સિ સિય પંચદિર્સિ સેશાણં નિયમા છદ્ધિર્સિ’ પરન્તુ વિશે-
 ષતા એસી હૈ કિ જીવ ઓર એકેન્દ્રિય પ્રતિબન્ધ કે વિના છહોં દિશાઓ
 સે આયે હુએ કર્મ પરમાણુઓં કા બન્ધ કરતે હૈં ઓર યદિ પ્રતિબન્ધ હો તો
 કદાચિત્ ત્રીન દિશા સે, કદાચિત્ ચાર દિશા સે ઓર કદાચિત્ પાંચ
 દિશા મેં સે આયે હુએ કર્મ પુદ્ગલોં કા બન્ધ કરતે હૈં । શેષ જીવ

એજ રીતનું કથન યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજી લેવું. “નવરં જીવાણં
 ઇન્દ્રિયાણય નિઘ્વાધાણં છદ્ધિર્સિ વાધાયં પહુચ્ચ સિય તિદિર્સિ સિય ચત્તદિર્સિ,
 સિય પંચદિર્સિ સેશાણં નિયમા છદ્ધિર્સિ” પરંતુ તેમાં વિશેષતા એવી રીતે
 છે કે જીવ અને એકેન્દ્રિય પ્રતિબન્ધ સિવાય જીવે દિશાઓથી આવેલા કર્મ-
 પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. અને જો પ્રતિબન્ધ હોય તો કદાચિત્ ત્રણ
 દિશાથી ને કોઈક વાર ચાર દિશાથી તેમજ કોઈક વાર પાંચ દિશાથી
 આવેલા કર્મ પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. ને બાકીના જીવ જીવે દિશાથી

સ્વપિ દિક્ષુ ક્રિયા ભવતિ । ‘સેપ્રાણં નિયમા છદિસિ’ શેપાણાં નિયમતઃ પદ્-
દિશમ્ શેપાણામ્ વ્યાપાતાભાવેન લોકમધ્યસ્થિતાનાં નિયમતઃ પદ્સ્વપિ દિક્ષુ
પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ભવતિ ઇતિ । ‘અત્થિ ણં મંતે । જીવાણં મુસાવાણં કિરિયા
કજ્જહ’ અસ્તિ સ્વલ્પ ભદન્ત । જીવાણાં મૃષાવાદેન ક્રિયા ક્રિયતે મૃષાવાદેન
જીવાણામ્ ક્રિયા ભવતિ । કિમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘હંતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા
અત્થિ’ હન્ત, અસ્તિ મૃષાવાદેન જીવાણાં ક્રિયા ભવત્યેવેતિ સાવઃ । ‘સા મંતે ।
કિં પુટ્ટા કજ્જહ અપુટ્ટા કજ્જહ’ સા ક્રિયા ભદન્ત । સ્પૃષ્ટા ક્રિયતેઽસ્પૃષ્ટા વા
ક્રિયતે ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘જહા’ ઇત્યાદિ । ‘જહા પાણાહવાણં દંડઓ
એવં મુસાવાણ વિ’ યથા પ્રાણાતિપાતેન દણ્ડકઃ એવં મૃષાવાદેનાપિ મૃષાવાદેન
યા ક્રિયા ક્રિયતે સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે નો અસ્પૃષ્ટા ક્રિયતે યથા પ્રાણાતિપાતમા-
શ્રિત્ય ષ્ઠોદેશકસ્ય પ્રકરણસુ સ્મારિતં તથૈવ મૃષાવાદમાશ્રિત્યાપિ તત્રત્યં સર્વ-
મેવ પ્રકરણમિદાપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘એવં અદિન્નાદાણેણ વિ’ એવમદત્તા-
દાનેનાપિ દણ્ડકો મણિતવ્યઃ, ‘એવં મેહુણેણ વિ’ એવં મૈથુનેનાપિ મૈથુનેનાપિ
એવમેવ પ્રાણાતિપાતવાદેન દણ્ડકો મણિતવ્યઃ ‘પરિગ્ગહેણ વિ’ પરિગ્રહેણાપિ એવમેવ
દણ્ડકો મણિતવ્યઃ । ‘એવં એ પંચદંડગા’ એવમ્ એતે પંચદંડકાઃ એવમુક્તેન
પ્રકારેણ એતે પ્રાણાતિપાતાદારમ્ય પરિગ્રહાન્તાઃ પચ્ચદણ્ડકા ભવન્તિ ૫ । ‘જં

છહોં દિશાઓં મેં સે આયે હુએ કર્મપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતે હેં એસા નિયમ
હે । ‘અત્થિ ણં મંતે । જીવાણં મુસાવાણં કિં કિરિયા કજ્જહ’ હે ભદન્ત ।
જીવોં કે કયા મૃષાવાદ સે કર્મ કા બન્ધ હોતા હે ? ‘હંતા અત્થિ’ હા,
ગૌતમ ! જીવોં કે મૃષાવાદ સે કર્મ કા બન્ધ હોતા હે । ‘સા મંતે ! કિં
પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા કજ્જહ’ હે ભદન્ત । વહ કર્મ સ્પૃષ્ટ હુઆ બંધતા હે
યા અસ્પૃષ્ટ હુઆ બંધતા હે ? ‘જહા પાણાહવાણં દંડઓ, એવં મુસાવા-
ણ વિ એવં અદિન્નાદાણેણ વિ મેહુણેણ વિ, પરિગ્ગહેણ વિ, એવં એ
પંચદંડગા ૫’ હે ગૌતમ । હસ સમ્બન્ધ મેં જૈસા કથન પ્રાણાતિપાત

આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એવો નિયમ છે. “અત્થિ ણં મંતે ।
જીવાણં મુસાવાણં કિરિયા કજ્જહ” છે ભગવન્ મૃષાવાદથી એવોને શું
કર્મનો બંધ થાય છે ? “હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ ! મૃષાવાદથી કર્મનો બંધ
થાય છે. “સા મંતે । કિં પુટ્ટા કજ્જહ અપુટ્ટા કજ્જહ” છે ભગવન્ તે કર્મનો
બંધ સ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે ? “જહા પાણાહવાણં
દંડઓ, એવં મુસાવાણ વિ એવં અદિન્નાદાણેણ વિ મેહુણેણ વિ, પરિગ્રહેણ
વિ એવં એ પંચ દંડગા” ૫, છે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં જેવી રીતનું કથન
પ્રાણાતિપાત દંડકથી કહેવામાં આવ્યું છે, એજ રીતથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન,

સમયં ણં મંતે !' યં સમયં સ્વલ્પ મદન્ત ! અત્ર દ્વિતીયા ત્રિમક્તેઃ સમ્પ્રત્યા વ્યત્યયઃ કરણીયઃ તથા ચ 'યસ્મિન્ સમયે મદન્ત !' હત્યર્થો મવતિ 'જીવાણં પાણાઙ્વા-
 ણં કિરિયા કજ્જહ' જીવાનામ્ પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ક્રિયતે 'સા કિં પુટ્ટા
 કજ્જહ અપુટ્ટા કજ્જહ' સા કિં સ્પૃષ્ટા ક્રિયતે અસ્પૃષ્ટા ક્રિયતે इति પ્રશ્નઃ, મગવા-
 નાહ—'એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં સિયા' એવં તથૈવ યાવત્ વત્તવ્વં સ્યાત્, એવમત્રૈવ
 પૂર્વ પ્રાણાતિપાતક્રિયાટીકાયાં સંગૃહીતમ્ 'વત્તવ્વં સિયા' इति પર્યન્તં સર્વમેવ
 બોદ્ધવ્યમ્ । ક્રિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—'જાવ વૈમાણિયાણં' યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્, इह
 યાવત્પદેન એકેન્દ્રિયજીવાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ તથા ચ
 યથા સામાન્યજીવપ્રકરણે 'યસ્મિન્ સમયે પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ક્રિયતે
 સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે નો અસ્પૃષ્ટા' इत्याદિકં કથિતં તત્સર્વં વૈમાનિકપર્યન્તજીવ-

દણ્ડક સે કહા જા ચુકા હૈ । उसी प्रकार का कथन मृषावाद दण्डक
 से भी कह लेना चाहिये—इसी प्रकार से अदत्तादान, मैथुन और परि-
 ग्रह के सम्बन्ध में भी दण्डक कहलेना चाहिये । इस प्रकार से ये ५
 दण्डक हो जाते हैं । 'जं समयं णं मंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया
 कज्जह, सा मंते ! किं पुट्टा कज्जह, अपुट्टा कज्जह' हे भदन्त ! जीव जिस
 समय प्राणातिपात से कर्म का बन्ध करता है उस समय वह स्पृष्ट हुए
 कर्म का बन्ध करता है या अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है ? 'एवं तहेव
 जाव वत्तव्वं सिया, जाव वेमाणियाणं एवं जाव परिग्गहेणं, एवं एए वि
 पंच दंडगा १०' हे गौतम । इस विषय में उत्तर पहिले कहे गये
 उत्तर के जैसा ही जानना चाहिये । यावत् वह कर्मबन्ध अनुक्रम के
 बिना नहीं होता है अनुक्रम से ही होता है । इसी प्रकार का कथन
 यावत् वैमानिकों तक के कर्मबन्ध के विषय में भी जानना चाहिए ।

મૈથુન અને પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ ઠંડકો બનાવીને કહી લેવા. એ રીતે
 આ પાંચ ઠંડકો થાય છે 'જં સમયં ણં મંતે ! જીવાણં પાણાઙ્વાણં કિરિયા
 કજ્જહ, સા મંતે ! કિં પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા કજ્જહ' હે ભગવન્ ને સમયે શુવ
 પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તે સમયે તે સ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ
 કરે છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે ? "એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં
 સિયા, જાવ વૈમાણિયાણં એવં જાવ પરિગ્ગહેણં એવં એવ વિ પંચ દંડગા" હે
 ગૌતમ ! આ વિષયમાં પહેલા ને પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણેનો
 ઉત્તર સમજી લેવો. યાવત્ તે કર્મ બંધ અનુક્રમથી સ્પૃષ્ટ થાય છે.
 અનુક્રમ વિના થતો નથી. એજ કથન પ્રમાણેનું યાવત્ વૈમાનિકો
 સુધીના કર્મબંધના વિષયમાં સમજી લેવું. યાવત્ પરિગ્રહથી ને સમયે

પ્રકરણેઽપિ बोधव्यम् । ‘एवं जाव परिग्रहेण’ एवं यावत् परिग्रहेण, अत्र यावत् पदेन ‘मुसावाएण वि अदत्तादाणेण वि एवं मेहुणेण वि’ इत्येतेषां ग्रहणं भवति मृषावादेन यस्मिन् समये क्रिया क्रियते तस्मिन् समये सा क्रिया किं स्पृष्टा भवति अस्पृष्टा वेति प्रश्नः, गौतम ! तस्मिन् समये स्पृष्टैव क्रिया भवति नो अस्पृष्टस्यादि सर्वं प्रकरणान्तं भगवत उत्तरं विज्ञेयम् ‘एवं एए वि पंचदंडगा’ एवमेतेऽपि पञ्चदण्डकाः समयमाश्रित्य प्राणातिपातमृषावादादत्तादानमैथुन-परिग्रहवद्विषया इहापि पञ्चदण्डका भवन्तीति १० । प्राणातिपातादिपरिग्रहपर्य-न्तानां प्रत्येकं विस्तरा विचारः पूर्वप्रदर्शितरीत्या स्वयमेव करणीयः । समये जीवानां प्राणातिपातादिना क्रिया क्रियते सा स्पृष्टा भवति नो अस्पृष्टा, इति विचार्य अतः परं देशप्रदेशविषये प्राणातिपातादिना क्रिया भवति तद्विषये दर्श-यितुमाह—‘जं देसेणं भंते !’ इत्यादि । ‘जं देसे णं भंते !’ यस्मिन् देशे खलु भदन्त ! ‘जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ’ जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते यस्मिन् देशे देशविभागे जीवानां प्राणातिपातादिना क्रिया क्रियते तस्मिन् देशे किं सा क्रिया स्पृष्टा भवति अस्पृष्टा वा भवतीति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह—‘एवं चेव’ इत्यादि । ‘एवं चेव’ एवमेव हे गौतम ! यथा समयमा-श्रित्य जीवानाम् प्राणातिपातेन स्पृष्टैव सा क्रिया भवति न तु अस्पृष्टा सा

तथा यावत् परिग्रह से जिस समय जीव कर्म का बन्ध करता है वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है या अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है ? तो इसका उत्तर भी ऐसा ही है कि वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है, अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध नहीं करता है ऐसा जानना चाहिये इस प्रकार से भी ५ दण्डक हो जाते हैं । ‘जं देसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइ-वाएणं किरिया कज्जइ’ हे भदन्त ! जिस देश में—क्षेत्र में जीव प्राणा-तिपात द्वारा कर्म का बन्ध करता है वह कर्म स्पृष्ट होता है या अस्पृष्ट होता ? ‘एवं चेव—जाव परिग्रहेण एए वि पंचदंडगा १५’ हे गौतम !

જીવ કર્મના બંધ કરે છે, તે સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરે છે ? અથવા અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર પણ એ પ્રશ્ન છે કે —સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરતો નથી તેમ સમજવું. આ રીતે આના પણ પાંચ દંડક બને છે “જં દેસે ણં ભંતે ! જીવાણં પાણાઈવાણં કિરિયા કજ્જઈ” હે ભગવન્ જે દેશમાં—ક્ષેત્રમાં જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મનો બંધ કરે છે, તે કર્મ સ્પૃષ્ટ થાય છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? “એવં ચેવ જાવ પરિગ્રહેણ એએ વિ પંચ દંડગા ૧૫”

भवति इत्यादि कथितं तथैव देशमाश्रित्यापि जीवानां प्राणातिपातेन जायमाना क्रिया स्पृष्टैव भवति नत्वस्पृष्टा, इत्यादि विचारः पूर्ववदेव इहापि ज्ञातव्यः 'जाव परिग्रहेण' यावत् परिग्रहेण यथा प्राणातिपातेन क्रिया स्पृष्टा भवति नो अस्पृष्टा इत्यादि तथा मृपात्रादादत्तादानमैथुनपरिग्रहैरपि प्रकरणं देशाश्रयेण निर्मातव्यम् 'एवं एष वि पंच दंडगा' एवमेतेऽपि प्राणातिपातादारभ्य परिग्रह-पर्यन्तं पञ्चदण्डकाः देशविषयेऽपि भवन्ति १५ । अतः परं प्रदेशमाश्रित्याह- 'जं पएसे णं भंते !' इत्यादि । 'जं पएसे णं भंते !' यस्मिन् प्रदेशे खलु भदन्त ! 'जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते 'सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ ?' सा क्रिया भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते ? हे भदन्त ! यस्मिन् क्षेत्रैकभागे प्रदेशे जीवानां प्राणा-तिपातेन क्रिया क्रियते सा किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते इत्यादि प्रश्नाः, भगवानाह- 'एवं तदेव दंडओ' एवं तथैव दण्डकः एवं शब्दः संपूर्णस्यापि पूर्व-प्रकरणस्य सूचकः तथाहि यथा समयदेशौ आश्रित्य जीवानां प्राणातिपातेन जाय-माना क्रिया कथिता तथा प्रदेशमाश्रित्यापि जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया विष-

इस सम्बन्ध में भी कथन पहिले किये गये कथन जैसा ही जानना चाहिये । इस प्रकार यहां पर भी यावत् परिग्रह तक ५ दण्डक होते हैं । 'जं पएसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, सा भंते ! कि पुट्ठा कज्जइ, एवं तहेव दंडओ एवं जाव परिग्रहेण २०' हे भदन्त ! जीव जिस प्रदेश में प्राणातिपात द्वारा कर्म का बन्ध करता है सो वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है या अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! इस सम्बन्ध में भी पूर्वोक्तानुसार उत्तर जानना चाहिये । और ऐसा ही कथन प्रदेश

હે ગૌતમ આ વિષયમાં પણ પહેલા કહેલા કથન પ્રમાણે સધળું કથન સમજવું એ રીતે અહિયાં પણ યાવત્ પરિગ્રહ સુધી પાંચ દંડકો બને છે “જ પએસે ણં મંતે ! જીવાણં પાણાઈવાણં કિરિયા કજ્જઈ સા મંતે કિં પુટ્ઠા કજ્જઈ એવં તહેવ દંડઓ એવં જાવ પરિગ્રહેણ ૨૦” હે ભગવન્ જીવ જે પ્રદેશમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તો તે સ્પૃષ્ટ થઈને બંધ કરે છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મબંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત ઉત્તર પ્રમાણે જ વાક્ય સમજ લેવું. અને એજ રીતનું કથન પ્રદેશનો આશ્રય કરીને યાવત્ પરિગ્રહ દ્વારા થવાવાળા કર્મ બંધના વિષયમાં

ચેઽપિ સર્વં વૌદ્ધવ્યમ્ ‘એવં જાવ પરિગ્રહેણ’ એવં યાવત્ પરિગ્રહેણ અત્ર યાવત્ પદેન મૃપાવાદાદત્તાદાનમૈથુનાનાં સંગ્રહઃ યથા પ્રાણાતિપાતેન દેશવિષયે દળ્ડકઃ કથિતસ્તથૈવ મૃપાવાદાદાશ્રયણેન પ્રદેશવિષયેઽપિ દળ્ડકો જ્ઞાતવ્યઃ તતશ્ચ પ્રદેશ-વિષયેઽપિ પ્રાણાતિપાતાદારમ્ય પરિગ્રહાન્તપશ્ચપદાર્થેન પશ્ચદળ્ડકા ભવન્તીતિ ૨૦ । ‘એવં એ વીસં દંડગા’ એવમ્ એતે વિંશતિર્દળ્ડકા ભવન્તિ ૨૦ । વિંશતિશ્ચ દળ્ડકા इत्यમ્ સામાન્યતો જીવાનાં પ્રાણાતિપાતાદિ ઘટિત એકો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૫ । સમયઘટિતો દ્વિતીયો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૧૦, દેશઘટિતસ્તૃતીયો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૧૫, પ્રદેશઘટિતચતુર્થો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૨૦ इति ચતુઃ સંખ્યાયાઃ પશ્ચસંખ્યાયા ગુણને કૃતે વિંશતિરેવ દળ્ડકા ભવન્તીતિ ॥મુ૦ ૧॥

કો આશ્રિત કરકે યાવત્ પરિગ્રહ દ્વારા હોનેવાલે કર્મબન્ધ કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । ‘એવં એ વીસં દંડગા’ હસ પ્રકાર સે ચે સામાન્ય પાંચ દળ્ડક તથા સમય, દેશ ઓર પ્રદેશ કો લેકર હુએ ૫-૫-૫ કુલ મિલકર ૨૦ દળ્ડક હોતે હૈં ।

હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રભુ સે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયાઓં સે જાયમાન કર્મબન્ધ કે વિષય મેં પૂછા હૈ-અતઃ યહ પ્રશ્ન ડન્હોને કહાં પૂછા હસ વિષય કી સંગતિ ચેઠાને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં-‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ ડસ કાલ ઓર ડસ સમય સે ‘રાયગિહે નયરે’ રાજગૃહ નામકા નગર થા । ડસ નગર મેં ‘જાવ એવં વયાસી’ ડન્હોને યાવત્ પ્રભુ સે હસ પ્રકાર પૂછા-યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘ગુણસિલણ ચેહણ સામી સમો-સઢે’ યહાં સે લેકર ‘પંજલિડઢે’ યહાં તક કા પાઠ લિયા ગયા હૈ

સમંજસુ. “એવં એ વીસં દંડગા” આ પ્રમાણે સામાન્ય પાંચ દંડક તથા સમય, દેશ, અને પ્રદેશની સાથેના ૫-૫-૫ એમ આ પંદર મળીને કુલ વીસ દંડકા બને છે.

આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓથી થવાવાળા કર્મબંધના વિષયમાં પૂછ્યું છે. જેથી આ પ્રશ્ન તેઓએ ક્યાં પૂછ્યો ? આ વિષયની સંગતી બેસારવા સૂત્રકાર કહે છે કે-“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાલે અને તે સમયે “રાયગિહે નયરે” રાજગૃહ નામનું નગર હતું તે નગરમાં “જાવ એવં વયાસી” તેઓએ યાવત્ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી ‘ગુણસિલણ ચેહણ સામી સમોસઢે’ આ પાઠથી લઈને “પંજલિડઢે” અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. “અત્થિ ણં મંતે ।

‘અત્થિ ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જહ’ હે મદન્ત ! જીવોં કો પ્રાણાતિપાત દ્વારા અશુભ ક્રિયા-ઉત્પન્ન होती है-बंधती है ऐसा है क्या ? प्राणातिपात-जीवों की विराधना-करने से कर्म का बन्ध होता है ऐसी बात है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘हंता, अत्थि’ हां, गौतम ! प्राणातिपात से जीवों को कर्म का बन्ध होता है ।

अब गौतम ! इस विषय में प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘सा मंते ! किं पुट्ठा कज्जह अपुट्ठा कज्जह’ हे मदन्त प्राणातिपात द्वारा जो अशुभ क्रिया जीवों को बंधती है वह अशुभ क्रिया क्या उनके आत्मप्रदेशों से संबद्ध होकर ही बंधती है या असंबद्ध होकर बंधती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘पुट्ठा कज्जह नो अपुट्ठा कज्जह’ हे गौतम ! जितनी भी क्रियाएँ होती हैं-वे सब आत्मप्रदेशों से संबद्ध ही होती है-इस प्रकार प्राणातिपात द्वारा जायमान वह कर्मबन्धरूप अशुभ क्रिया आत्म-प्रदेश से संबद्ध होकर नहीं बंधती है तात्पर्य कहने का यह है कि प्राणातिपात आदि पापस्थानों से जो कर्म का बन्ध होता है वह क्षीर नीर के जैसे आत्मप्रदेशों के साथ एक क्षेत्रावगारूप से होता है । किन्तु जैसा नवीन घड़े पर पड़ी हुई धूली का सम्बन्ध उस नवीन घड़े के

जीवाणं पाणाहवाणं किरिया कज्जह” હે ભગવન્ ભવોને પ્રાણાતિપાતથી અશુભ ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ ભવો પ્રાણાતિપાતથી અશુભ કર્મ બંધ કરે છે ? પ્રાણાતિપાત-ભવોની વિરાધના કરવાથી કર્મનો બંધ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“હંતા અત્થિ” હા, ગૌતમ પ્રાણાતિપાતથી ભવોને કર્મનો બંધ અવશ્ય થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી આ વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સા મંતે ! કિં પુટ્ઠા કજ્જહ અપુટ્ઠા કજ્જહ” હે ભગવન્ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ભવોને જે અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે, તે અશુભ ક્રિયા તેમના આત્મ પ્રદેશોથી સંબંધ થઈને જ બંધાય છે ? કે અસંબંધ થઈને બંધાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“પુટ્ઠા કજ્જહ નો અપુટ્ઠા કજ્જહ” હે ગૌતમ જેટલી ક્રિયાઓ હોય છે, તે બધી જ આત્મપ્રદેશોથી સંબંધ થઈને જ થાય છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત દ્વારા થવાવાળા તે કર્મ બંધ રૂપ અશુભ ક્રિયા આત્મ-પ્રદેશની સાથે સંબંધ થઈને જ બંધાય છે અસંબંધ થઈને બંધાતી નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપસ્થાનોથી જે કર્મનો બંધ થાય છે તે ક્ષીર, નીરથી માફક આત્મપ્રદેશોની એક સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી થાય છે. પરંતુ જેવી રીતે નવા ઘડા ઉપર પડેલી ધૂળનો સંબંધ તે

સાથ એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સે નહીં હોતા હૈ એસા યહ. બન્ધ નહીં હોતા હૈ । ‘એવં જહા પદમસપ છદ્દુદેસપ જાવ જો અણાણુપુવ્વિકઢા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ હસ પ્રકાર સે જૈસા પ્રથમ શતક મેં છટે ઉદ્દેશે મેં ‘અણાણુપુવ્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ હસ પાઠ તક જો વિષય હસ સંબન્ધ મેં કહા ગયા હૈ વહ સવ યહાં ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । વહાં ‘જાવ નિવ્વાઘાણં’ એસા પાઠ હૈ સો વહાં આગત યાવત્ પદ સે યહ વિવક્ષિત પાઠ યહાં ગૃહીત હુઆ હૈ—‘સા મંતે કિં ઓગાઢા કઝજહ અણોગાઢા કઝ્જહ ? ગોયમા ! ઓગાઢા કઝજહ જો અણોગાઢા કઝજહ’ યહાં સે લેકર ‘નો અણાણુપુવ્વિકઢા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ યહાં તક કા સવ પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । હસ પાઠ કી વ્યાખ્યા પ્રથમ શતક કે છટે ઉદ્દેશે મેં આગત દ્વિતીય સૂત્ર કે ડપર કી ગઈ મેરી પ્રમેયચન્દ્રિકા નામ કી ટીકા મેં દેખના ચાહિયે । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ સામાન્ય જીવ કે વિષય મેં પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ એસા જૈસા કહા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર સે વૈમાનિક પર્યન્ત ૨૪ દળ્લકો મેં જીવ કે વિષય મેં પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ‘નવરં જીવાણં ઇગિંદિયાણ ય નિવ્વાઘાણં છદ્દિસિં’ સમુચ્ચ

નવા ઘડાની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી હોતો નથી તેવીજ રીતે આત્મ-પ્રદેશોની સાથે આ બંધ પણ એકરૂપ હોતો નથી. “એવં જહા પદમસપ છદ્દુદેસપ જાવ જો અણાણુપુવ્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” આ રીતે પહેલા શતકના છઠા ઉદ્દેશમાં “અણાણુપુવ્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” આ પાઠ સુધી. જે પ્રમાણેનું કથન આ વિષયના સંબંધમાં કરવામાં આવ્યું છે એ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિં ગ્રહણ કરી લેવું. ત્યાં આગળ “જાવ નિવ્વાઘાણં” એવો પાઠ છે. તેમાં આવેલ યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ અહિંયાં ગ્રહણ થયો છે. “સા મંતે ! કિં ઓગાઢા કઝ્જહ અણોગાઢા કઝ્જહ ગોયમા ! ઓગાઢા કઝ્જહ, જો અણોગાઢા કઝ્જહ” આ પાઠથી લઈને “જો અણાણુપુવ્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” અહિં સુધીનો સઘળો પાઠ ગ્રહણ કરી લેવો. આ પાઠની વ્યાખ્યા પહેલા શતકના છઠા ઉદ્દેશમાં આવેલ બીજા સૂત્ર ઉપરની મેં કરેલ પ્રમેયચન્દ્રિકા નામની ટીકામાં જોઈ લેવું. “એવં જાવ વેમાણિયાણં” સામાન્ય જીવના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કમ બંધ થાય છે. એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના ચોવીસે દંડકોમાંના જીવોના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કમનો બંધ થાય છે. એ પ્રમાણે સમજ લેવું. “નવરં જીવાણં ઇગિંદિયાણય નિવ્વાઘાણં છદ્દિસિં”

ય જીવોં કે તથા એકેન્દ્રિય જીવોં કે પ્રાણાતિપાત દ્વારા જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ વ્યાઘાત કે અભાવ મેં નિયમ સે છહોં દિશાઓં મેં હી હોતી હૈ, 'વાઘાયં પદુચ્ચ સ્થિય તિદિસિં' ઔર વ્યાઘાત હોતા હૈ તો વહ ક્રિયા તોન દિશાઓં મેં બી હોતી હૈ। 'સ્થિય ચરદિસિં' ચાર દિશાઓં મેં બી હોતી હૈ, 'સ્થિય પંચદિસિં' પાંચ દિશાઓં મેં બી હોતી હૈ। તાત્પર્ય યહ હૈ કિ યદિ વ્યાઘાત ન હો તો એકેન્દ્રિય જીવોં કે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા છહોં દિશાઓં મેં હોતી હૈ, ઔર યદિ વ્યાઘાત હૈ તો વસ વ્યાઘાત સંબંધી સ્થાન કો છોડકર રોષ તોન દિશાઓં મેં, ચાર દિશાઓં મેં ઔર પાંચ દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હો સકતી હૈ। જવ તોન દિશાઓં મેં વ્યાઘાત હોગા-તો તોન દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હોગી, દો દિશાઓં મેં વ્યાઘાત હોગા તો ચાર દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હોગી, ઔર એક દિશા મેં વ્યાઘાત હોગા તો પાંચ દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હોગી। તોન દિશાઓં સે અધિક વ્યાઘાત નહોં હોતા હૈ। તથા યદિ કિસી બી દિશા મેં વ્યાઘાત નહોં હૈ તો નિયમ સે છહોં દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત ક્રિયા હોગી વિદિશાઓં મેં વ્યાઘાતરૂપ અલોક હૈ। તથા ચ દિક્ષુ કોણ મેં અવસ્થિત જીવ હોગા વસ સમસ વસકે

સમુચ્ચય ભવેને પ્રાણાતિપાત દ્વારા જે ક્રિયા થાય તે વ્યાઘાતના અભાવમાં નિયમથી છએ દિશાઓમાં થાય છે “વાઘાયં પદુચ્ચ સ્થિય તિદિસિં” અને જે વ્યાઘાત થાય છે તે તે ક્રિયા ત્રણ દિશાઓથી પણ થાય છે. “સ્થિય ચરદિસિં” ચાર દિશાઓમાં પણ થાય છે. “સ્થિય પંચદિસિં” પાંચ દિશાઓમાં પણ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે વ્યાઘાત ન હોય તે એકેન્દ્રિય ભવેને પ્રાણાતિપાતક્રિયા છએ દિશાઓમાં થાય છે. અને જે વ્યાઘાત થાય તે વ્યાઘાત સંબંધી સ્થાનને છોડીને બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં ચાર દિશાઓમાં પાંચ દિશામાં પણ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થઈ શકે છે. અને જ્યારે ત્રણ દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તે ત્રણ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા-કર્મનો બંધ થશે જે દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તે ચાર દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતજન્ય ક્રિયા થશે. અને એક દિશામાં વ્યાઘાત થાય તે પાંચ દિશામાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. તેમજ જે કોઈપણ દિશામાં વ્યાઘાત ન થાય તે નિયમથી છએ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે વિદિશામાં વ્યાઘાતરૂપ અલોક છે. અને દિક્ષુકોણમાં જીવ અવસ્થિત હોય તે સમયે તેનું ત્રણ દિશામાં અલોકમાં વ્યાપ્ત

દિક્ત્રય મેં અલોક કે વ્યાપ્ત હોને કે કારણ શેષ દિક્ત્રય મેં હી પ્રાણા-
તિપાનજન્મ ક્રિયા હોગી । તથા જહાં દિગ્ત્રય મેં અલોક હોગા વહાં ચાર
દિશાઓ મેં ક્રિયા હોગી, તથા-જહાં એક હી દિશા મેં વ્યાપ્ત હોગા
વહાં શેષ પાંચ દિશાઓ મેં હી વહ ક્રિયા હોગી, તથા જય જીવ મધ્ય મેં
અવસ્થિત હોગા તવ પ્રતિબન્ધક અલોક કે અભાવ મેં ઉસ જીવ કી છહોં
દિશા મેં વહ ક્રિયા હોગી । ‘સેસાણં નિયમા છદિતિ’ ‘સમુચ્ચય જીવ
ઔર એકેન્દ્રિય જીવોં કે સિવાય અન્ય જીવોં કી નિયમ સે છહોં દિશાઓ
મેં પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘અત્થિ ણં મત્તે ! જીવાણં મુસા-
વાણં કિરિયા કજ્જહ’ હે અદન્ત ! મૃષાવાદ સે વ્યા જીવ કી ક્રિયા
હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘હંતા અત્થિ’ હાં, ગૌતમ ! મૃષા-
વાદ સે મી જીવોં કી ક્રિયા હોતી હૈ-કર્મબન્ધ હોતા હૈ । ‘સા મત્તે ! કિં
પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા કજ્જહ’ હે અદન્ત ! વહ ક્રિયા આત્મપ્રદેશોં સે
સ્પૃષ્ટ હોતી હૈ યા અસ્પૃષ્ટ હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ । ‘જહા
પાણાહવાણં દંડઓ એવં મુસાવાણ વિ’ હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાત કી
આશ્રિત કરકે છટે ઉદ્દેશક કા પ્રકરણ જૈસા હમને તુમ્હેં સ્મરણ કરાયા
હૈ ઉસી પ્રકાર સે મૃષાવાદ કી આશ્રિત કરકે મી વહી સવ પ્રકરણ યહાં

હોવાને કારણે બ ડીની ત્રણ દિશામાં જ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે.
અને જ્યાં બે દિશામાં અલોક હશે ત્યાં બાકીની પાંચ દિશાઓમાં બે તે ક્રિયા
થશે. અને જ્યારે જીવ મધ્યમાં અવસ્થિત રહેશે ત્યારે પ્રતિબન્ધક અલોકના
અભાવમાં તે જીવને છએ દિશાઓમાં તે ક્રિયા થશે “સેસાણં નિયમા છદિતિ”
સમુચ્ચય જીવ અને એકેન્દ્રિય જીવો શિવાયના બીજા જીવોને નિયમથી છએ
દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“અત્થિ ણં મત્તે ! જીવાણં મુસાવાણં કિરિયા કજ્જહ”
હે ભગવન્ મૃષાવાદ-અસત્ય વચનથી જીવને ક્રિયા-કર્મનો બંધ થાય છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ ! મૃષાવાદથી પણ જીવોને
ક્રિયા થાય છે. અર્થાત્ કર્મબન્ધ થાય છે. “સા મત્તે ! કિં પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા
કજ્જહ” હે ભગવન્ તે ક્રિયા આત્મપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ
થઈને થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“જહા પાણાહવાણં દંડઓ એવં
મુસાવાણ વિ” હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતનો આશ્રય કરીને પહેલા શતકના
છટ્ઠા ઉદ્દેશાનું પ્રકરણ એ જેમ કહ્યું છે, એજ રીતે મૃષાવાદનો આશ્રય

પર મી સ્મરણ કર લેના ચાહિયે । અર્થાત્ મૃષાવાદ મેં મી પ્રાણાતિપાત સમ્બન્ધી સઘ કથન જાનના ચાહિયે । અતઃ પ્રાણાતિપાત કે સ્થાન પર મૃષાવાદ શબ્દ લગાકર વહ પ્રકરણ મૃષાવાદ કે સાથ સંગત કર લેના ચાહિયે । ‘એવં અદિન્નાદાણેણ વિ’ હસી પ્રકાર સે અદત્તાદાન કે સમ્બન્ધ મેં મી દળ્લક કહલેના ચાહિયે । તથા ‘એવં મેહુણેણ વિ’ પ્રાણાતિપાત કે દળ્લક કે જૈસા મૈથુન કે સમ્બન્ધ મેં મી દળ્લક કહા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ‘પરિગ્ગહેણ વિ’ પરિગ્રહ મેં મી એસા વિચાર કર લેના ચાહિયે । ‘એવં એપ પંચ દંડગા’ હસ પ્રકાર સે યે પાંચ દળ્લક હોતે હૈ । પાંચ પાપ સમ્બન્ધી સો યે પાંચ દળ્લક સામાન્યરૂપ સેં કહે ગયે હૈ ।

અબ સૂત્રકાર સમય દેશ પ્રદેશ કો લેકર પાંચ પાંચ દળ્લક કહતે હૈ । હસ પર ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—‘જં સમયં ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જહ’ યહાં ‘જં સમયં’ યહ સસમી કે અર્થ મેં દ્વિતીયા વિભક્તિ હુઈ હૈ—અતઃ જિસ સમય મેં હે મદન્ત ! જીવોં કો પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ । ‘સા કિં પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા કજ્જહ’ વહ ક્રિયા કયા ઉનકે આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટ હોતી હૈ યા અસ્પૃષ્ટ હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ । ‘એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં સિયા’ હે ગૌતમ ।

કરીને તે સઘણું પ્રકરણ અહિયાં પણ યાદ કરી સમજી લેવું. અર્થાત્ મૃષાવાદમાં પણ પ્રાણાતિપાતના સંબંધમાં સઘણું કથન સમજવું. જેથી પ્રાણાતિપાતના સ્થાને મૃષાવાદ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને તે પ્રકરણ મૃષાવાદના સંબંધમાં લગાવી લેવું. ‘એવં અદિન્નાદાણેણ વિ’ એજ રીતે અદત્તાદાનના વિષયમાં પણ દંડક સમજી લેવા. તેવી જ રીતે “એવં મેહુણેણ વિ” પ્રાણાતિપાતના દંડકની માફક જ મૈથુનના સંબંધમાં પણ દંડક કહેવામાં આવેલ છે, તેમ સમજવું. “પરિગ્ગહેણ વિ” પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ એવો જ વિચાર સમજવો જોઈએ “એવં એપ પંચ દંડગા” આ રીતે સામાન્ય રૂપથી આ પાંચ દંડક કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર સમય, દેશ અને પ્રદેશને લઈને પાંચ પાંચ દંડકો કહે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે—“જં સમયં ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જહ” અહિયાં “જં સમયં” એ ઠેકાણે સપ્તમીના અર્થમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ થઈ છે —જેથી જે સમયે જીવોને પ્રાણાતિપાતથી ક્રિયા થાય છે “સા કિં પુટ્ટા કજ્જહ અપુટ્ટા કજ્જહ” તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં સિયા” હે ગૌતમ !

‘વત્તવ્વં સિયા’ યહાં તક જો વિષય પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કી ટીકા મેં જૈસા પહિલે કહા ગયા હૈ વહી સબ વિષય કથન વહાં તક કા યહાં પર મી ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે અર્થાત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કી ટીકા મેં જો વિષય ‘વત્તવ્વં સિયા’ પદ તક કથનીય કહા ગયા હૈ વહી સબ વિષય યહાં પર મી કથનીય હૈ એસા જાનના ચાહિયે, ઓર યહ સબ ‘જાવ વેમાણિયાણં’ એકેન્દ્રિય જીવ સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત ૨૪ દ્વંડકોં મેં વૈસા કા વૈસા હી સમજના ચાહિયે । હસ પ્રકાર સામાન્ય જીવ પ્રકરણ મેં (યસ્મિન્ સમયે પ્રાણાતિપાતિક્રિયા ક્રિયતે સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે, નો અસ્પૃષ્ટા) હત્યાદિ જૈસા કહા હૈ, વહ સબ વૈમાનિક પર્યન્ત જીવપ્રકરણ મેં મી ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । ‘એવં જાવ પરિગ્ગહેણં’ હસી પ્રકાર સે જીવ જીસ સમય મેં યાવત્પદ ગૃહીત મૃષાવાદ દ્વારા અદત્તાદાન દ્વારા, મૈથુન દ્વારા, ઓર પરિગ્રહ દ્વારા ક્રિયા કરતા હૈ ઉસ સમય મેં વહ ક્રિયા આત્મપ્રદેશોં સે સ્પૃષ્ટ હુઈ હી વહ કરતા હૈ અસ્પૃષ્ટ હુઈ વહ નહીં કરતા હૈ હત્યાદિ સબ પ્રકરણાન્ત તક કા પ્રશ્ન દ્વારા કહા ગયા ઉત્તર યહાં જાનના ચાહિયે । ‘એવં એવિ પંચ દંડગા’ હસ પ્રકાર સે સમય કો

“વત્તવ્વં સિયા” અહિયાં સુધીમાં પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વિષયમાં પહેલાં ટીકામાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન ત્યાં સુધીનું અહિયાં પણ સમજી લેવું જોઈએ અર્થાત પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના કથનની ટીકામાં જે વિષય “વત્તવ્વં સિયા” એ પદ સુધી કહેવાનું કહ્યું છે. એ એજ સઘળો વિષય અહિયાં પણ કહી લેવો. તેમ સમજવું. અને તે કથન “જાવ વેમાણિયાણં” એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના ચૌવીસ દંડકોમાં પણ તેવી જ રીતે સમજી લેવું આ રીતે સામાન્ય જીવના પ્રકરણમાં “યસ્મિન્ સમયે પ્રાણાતિપાતિક્રિયા ક્રિયતે સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે, નો અસ્પૃષ્ટા” હત્યાદિ જેમ કહ્યું છે તે સઘળું વૈમાનિક સુધીના જીવ પ્રકરણમાં પણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ. “એવં જાવ પરિગ્ગહેણં” એજ રીતે જીવ જે સમયે મૃષાવાદ-અસત્ય ભાષણદ્વારા, અદત્તાદાન દ્વારા, મૈથુનથી અને પરિગ્રહથી ક્રિયા—કર્મબંધ કરે છે, તે સમયે તે ક્રિયા—કર્મબંધ આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને જ તે કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થઈને તે કરતા નથી. વિગેરે પ્રકરણના અન્ત સુધી પ્રશ્નોએ આપેલ સઘળો ઉત્તર અહિયાં સમજવો. “એવં એવિ પંચ દંડગા” આ પ્રાણે

લેકર પ્રાણાતિપાતાદિ દ્વારા જાયમાન ક્રિયા કે વિષય મેં યે ૫ દણ્ડક હો જાતે હૈં । इन से जायमान क्रिया का विस्तृत विचार पूर्वप्रदर्शित रीति के अनुसार अपने आप कर लेना चाहिये । देश को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जं देसेणं भंते ! जीवाणं पाणाइवाणं किरिया कज्जइ, ‘हे भदन्न ! जिस देश में—देश विभाग में जीव द्वारा प्राणातिपात आदिको लेकर जो क्रिया की जाती है वह क्रिया क्या उनके आत्मप्रदेशों से स्पृष्ट होती है ? या अस्पृष्ट होती है ? इत्यादि सब विचार जैसा समय को आश्रित कर किया गया है वैसा ही यहां पर कर लेना चाहिये, तथा इसी प्रकार का विचार प्रदेश को आश्रित कर जायमान प्राणातिपात आदि क्रियाओं के विषय में भी जानना चाहिये । आगे के सूत्रों का अर्थ मूलार्थ के जैसा ही है—अतः टीकार्थ नहीं लिखा है । इस प्रकार से प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन, परिग्रह ये पांच दंडक समुच्चय जीव से ५, समय को लेकर ५, देश को लेकर ५ और प्रदेश को लेकर ५ दण्डक प्राणातिपात आदि से जायमान क्रियाओं के २० दंडक होते हैं । सू० १ ॥

સમયથી લઈને તે પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી થવાવાળી ક્રિયાના વિષયમાં આ પાંચ દંડકો થઈ જાય છે. આનાથી થવાવાળી ક્રિયાનો સવિસ્તર વિચાર પહેલા કહેલ રીત અનુસાર પોતે પોતાની મેળે કરી લેવો ભેધએ.

હવે દેશને આશ્રય કરીને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એકું પૂછે છે કે—“જં દેસે ણં ભંતે ! जीवाणं पाणाइवाणं किरिया कज्जइ” હે ભગવન્ જે દેશમાં—દેશ વિભાગમાં જીવો દ્વારા પ્રાણાતિપાત વિગેરેને લઈને જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે શું ? તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને કરવામાં આવે છે શું ? અથવા અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? વિગેરે સમજો વિચાર સમયને લઈને જેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે, તેજ રીતે અહિયાં પણ વિચાર કરી લેવો. તેમજ આ રીતનો વિચાર પ્રદેશને આશ્રય કરીને થવાવાળા પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં પણ સમજવો. આ પછીના સૂત્રોનો અર્થ મૂલાર્થ પ્રમાણે છે, જેથી ટીકાર્થમાં તે અર્થ આપવામાં આવ્યો નથી. આ રીતે પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ આ પાંચ દંડક સમુચ્ચય-જીવથી ૫, સમયને લઈને ૫, દેશને લઈને ૫, અને પ્રદેશને લઈને પાંચ દંડક પ્રાણાતિપાત આદિથી થવાવાળી ક્રિયાઓના વીસ દંડકો થાય છે. ॥સૂ. ૧॥

पूर्वं क्रिया प्रोक्ता, सा च क्रिया कर्म, कर्मच दुःखकारणत्वात् दुःखमिति दुःखनिरूपणायाऽऽह—‘जीवाणं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवाणं किं अत्तकडे दुक्खे परकडे दुक्खे तदुभय-
कडे दुःखे ? गोयसा ! अत्तकडे दुक्खे नो परकडे दुक्खे नो
तदुभयकडे दुक्खे एवं जाव वेमाणियाणं । जीवा णं भंते ! किं
अत्तकडं दुक्खं वेदोति परकडं दुक्खं वेदोति तदुभयकडं दुक्खं
वेदोति ? गोयसा ? अत्तकडं दुक्खं वेदोति नो परकडं दुक्खं
वेदोति नो तदुभयकडं दुक्खं वेदोति एवं जाव वेमाणियाणं ।
जीवाणं भंते ! अत्तकडा वेयणा परकडा वेयणा पुच्छा गोयसा !
अत्तकडा वेयणा नो परकडा वेयणा नो तदुभयकडा वेयणा
एवं जाव वेमाणियाणं । जीवा णं भंते ! किं अत्तकडं वेयणं
वेदोति परकडं वेयणं वेदोति तदुभयकडं वेयणं वेदोति गोयसा !
जीवा अत्तकडं वेयणं वेदोति नो परकडं नो तदुभयकडं एवं
जाव वेमाणियाणं सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० २॥

छाया—जीवानां भदन्त ! किम् आत्मकृतं दुःखम् परकृतं दुःखं तदुभय-
कृतम् दुःखम् ? गौतम ! आत्मकृतं दुःखम् नो परकृतं दुःखं, नो तदुभयकृतं
दुःखम् एवं यावद् वैमानिकानाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किम् आत्मकृतं दुःखं
वेदयन्ति परकृतं दुःखं वेदयन्ति तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति ? गौतम ! आत्मकृतं
दुःखं वेदयन्ति नो परकृतं दुःखं वेदयन्ति नो तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति एवं
यावद् वैमानिकानाम् । जीवानां भदन्त ! आत्मकृता वेदना परकृता वेदना पृच्छा
गौतम ! आत्मकृता वेदना नो परकृता वेदना नो तदुभयकृता वेदना एवं यावद्
वैमानिकानाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किम् आत्मकृतां वेदनां वेदयन्ति परकृतां
वेदनां वेदयन्ति तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम जीवा आत्मकृतां वेदनां
वेदयन्ति नो परकृताम् नो तदुभयकृताम् एवं यावद् वैमानिकानाम् तदेवं भदन्त !
तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० २॥

ટીકા--‘જીવાણં મંતે !’ જીવાનામ્ ભદન્ત ! ‘કિં અત્તકઢે દુક્ખે’ કિમ્ આત્મકૃતં દુઃખમ્-આત્મના-સ્વેન કૃતં-સંપાદિતમ્ इति આત્મકૃતમ્ દુઃખમ્ અત્ર દુઃખશબ્દેન કર્મશૃલ્લેષે કાર્યે કારણોપચારાત્ ‘પરકઢે દુક્ખે’ પરકૃતમ્ પરેણ-આત્મભિન્નેન કૃતં-સંપાદિતં યત્ તત્ પરકૃતમ્ ‘તદુભયકઢે દુક્ખે’ ‘તદુભયકૃતં દુઃખમ્’ ઉમાશ્યાં-સ્વપરાશ્યાં કૃતં સંપાદિતં યત્ દુઃખમ્ તત્ તદુભયકૃતમ્ હે ભદન્ત ! જીવાનામ્ યદ્દુઃખં ભવતિ તત્ કિં સ્વસંપાદિતં પરસંપાદિતં તદુભયસંપાદિતમિતિ પ્રશ્નઃ, મગધાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અત્તકઢે

પહિલે ક્રિયા કા કથન ક્રિયા ગયા હૈ-પહ ક્રિયા કર્મરૂપ હોતી હૈં
और कर्म दुःख का कारण होने से दुःखरूप होता है । अतः दुःख का
निरूपण करने के लिये सूत्रकार ‘जीवाणं मंते । किं अत्तकडे दुक्खे’
इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं—

‘જીવાણં મંતે ! કિં અત્તકઢે દુક્ખે પરકઢે દુક્ખે । इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ હે
ભદન્ત ! જીવોં કા જો ‘દુક્ખે’ દુઃખ હૈ કાર્ય મેં કારણ કે ઉપચાર સે
જો કર્મ હૈ-વહ આત્મકૃત અપને હી દ્વારા સંપાદિત-હૈ અથવા-પરકૃત-
આત્મભિન્ન અન્ય દ્વારા સંપાદિત હૈ, યા સ્વપર-ઉભય-દ્વારા સંપાદિત
હૈ ? પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જીવોં કો જો દુઃખ હોતા હૈ-વહ કયા
સ્વસંપાદિત હૈ ? યા પર સંપાદિત હૈ ? યા તદુભય સંપાદિત હૈ ? હસકે
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અત્તકઢે દુક્ખે’ વાક્ય

પહેલાં ક્રિયાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ક્રિયા કર્મરૂપ હોય છે.
અને કર્મદુઃખનું કારણ હોવાથી દુઃખરૂપ હોય છે. જેથી દુઃખનું નિરૂપણ
કરવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે

‘જીવાણં મંતે ! કિં અત્તકઢે દુક્ખે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે-
હે ભગવન્ જીવોના જે ‘દુક્ખે’ દુઃખ છે, કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી જે
કર્મ છે તે આત્મકૃત પોતે પોતાની આપે જ સંપાદિત કર્યા છે ? કે પરકૃત
-પોતાના શિવાય બીજાએ કરેલા છે ? અથવા સ્વ-પર-ઉભય-બન્નેએ સંપાદન
કરેલા છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે
શું પોતે જ કરેલ છે ? અથવા પર-અન્ય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે ? અથવા સ્વ-
પરદુભય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા !

દુઃખે' આત્મકૃતં દુઃખમ્ સર્વં વાક્યમ્ સાવધારણમિતિ નિયમાત્ યત્ દુઃખં જીવાનાં ભવતિ તત્સર્વમાત્મકૃતમેવ ભવતિ ન કથં કથમપિ પરકૃતમ્ આત્મકૃતકર્મણૈવ દુઃખં ભવતીત્યર્થઃ એવાકારવ્યવચ્છેદ્યં સ્વયમેવ દર્શયતિ 'નો પરકહે દુઃખે' નો પરકૃતં દુઃખમ્ યદિદં દુઃખં જીવાનામ્ ભવતિ ન તત્ પરકૃતમ્ અન્યથા કૃતહાન્ય-કૃતાભ્યાગમપસન્નાત્ । 'નો તદુભયકહે દુઃખે' નો તદુભયકૃતં દુઃખમ્ સ્વાત્મપરાત્મ-સંમિલિતજનિતમપિ દુઃખં ન ભવતિ । 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' એવં યાવદ્ વૈમા-નિકાનામ્-એવમ્ એવમેવ યથા સામાન્યજીવવિષયે કથિતમ્ યત્ જીવાનાં દુઃખં ભવતિ તત્ આત્મકૃતમેવ-સ્વકૃતમેવ ન પરકૃતમ્ ન તદુભયકૃતં વા તથૈવ, નારકા-

સાવધારણ હોતા હૈં હસ નિયમાનુસાર જો દુઃખ જીવોં કો હોતા હૈં વહ સબ આત્મકૃત હી હોતા હૈં કિસી ઓ પ્રકાર વહ પરકૃત નહીં હોતા હૈં । ક્યોંકિ અપને દુઃખ કા કારણ આત્મકૃત કર્મ હી હોતા હૈં અતઃ જબ જીવોં કા દુઃખ આત્મકૃત કર્મ દ્વારા હી હોતા હૈં-તો એસી સ્થિતિ મેં-વહ ન પરકૃત હોતા હૈં ઓર ન તદુભયકૃત હોતા હૈં । હસી વાત હો સૂત્રકારને 'નો પરકહે દુઃખે, હસ કથન દ્વારા પુષ્ટ કિયા હૈં । યદિ એસા માનને મેં આવે કિ જીવોં કો જો દુઃખ હોતા હૈં વહ પરકૃત હોતા હૈં તો હસમેં કૃત-હાનિ ઓર અકૃતાભ્યાગમ કા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત હોતા હૈં 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' હસી પ્રકાર કા કથન વૈમાનિક તક કે જીવોં કે સમ્બન્ધ મેં ભી જાનના વાહિયે । જૈસા અઘી ૨ કહા ગયા હૈં કિ જીવોં કો જો દુઃખ હોતા હૈં વહ

હે ગૌતમ ! "અત્તકહે દુઃખે" જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે બધા આત્મકૃત-પોતે જ કરેલા હોય છે, કોઈ પણ રીતથી તે પરકૃત-અન્ય દ્વારા કરેલા હોતા નથી. કેમ કે-પોતાના દુઃખનું કારણ પોતે કરેલા કર્મ જ હોય છે. જેથી જીવોના દુઃખો પોતે કરેલા કર્મોદ્વારા જ થાય છે-એ પરિ-સ્થિતિમાં તે પરકૃત હોતા નથી તેમ જ તદુભયકૃત પણ હોતા નથી આજ વાતને સૂત્રકારે "નો પરકહે દુઃખે" નો તદુભયકહે દુઃખે" આ સૂત્રાંશ દ્વારા પુષ્ટ કરેલ છે. જો એમ માનવામાં આવે કે જીવોને જે દુઃખ થાય છે. તે પરકૃત જ હોય છે તો તેમાં કૃતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમનો પ્રસંગ ઉપ-સ્થિત થશે. (કરેલાને હ ની પહોંચાડવી એટલે કે ન કર્યું તેમ કહેવું અને ન કર્યું હોય તેને અકૃતને સમર્થન કરવું તેનું નામ કૃતહાનિ-અકૃતાભ્યાગમ છે) "એવં જાવ વેમાણિયાણં" એજ રીતનું કથન વૈમાનિક સુધીના જીવોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. આજ પ્રકરણમાં જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે-જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે આત્મકર્મ પોતે કરેલા કર્મકૃત જ હોય છે.

દારમ્ય યાવદ્ વૈમાનિકાનામપિ દુઃખં યદ્ભવતિ તત્ સ્વકૃતમેવ ન તુ પરકૃતં ન તદુભયકૃતં વેતિ । ‘જીવા ણં મંતે !’ જીવાઃ સ્વલ્લ મદન્ત । ‘કિં અત્તકલ્લં દુઃખં વેદેતિ’ કિમ્ આત્મકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ અત્ર દુઃખપદમ્ દુઃખસ્ય અથવા દુઃખજનકકર્મણો વાચકમ્ વેદનાપદં સુખદુઃખયોઃ અથવા સુખદુઃખજનકકર્મણોવાચકમિતિ । ‘પરકલ્લં દુઃખં વેદેતિ’ પરકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ ‘તદુભયકલ્લં દુઃખં વેદેતિ’ તદુભયકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ ? હે મદન્ત ! સ્વકૃતદુઃખસ્ય વેદનં ભવતિ જીવાનામ્ પરકૃતસ્ય તદુભયકૃતસ્ય વેતિપ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गौतम’ हे गौतम ! ‘अत्तकल्लं दुक्खं वेएति’ आत्मकृतम् दुःखं वेदयन्ति ‘नो परकल्लं दुक्खं वेएति’ नो

આત્મકૃત હી હોતા હૈ સો હસી પ્રકાર કા કથન નારક સે લેકર વૈમાનિક દેવો તક કં દુઃખોં કે વિષય મેં બી જાન લેના ચાહિયે-વહ બી આત્મકૃત હી હોતા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ । ‘જીવા ણં મંતે ! કિં અત્તકલ્લં દુઃખં વેદેતિ, પરકલ્લં દુઃખં વેદેતિ, તદુભયકલ્લં દુઃખં વેદેતિ’ હે મદન્ત ! જીવોં કો જો દુઃખોં કા વેદન હોતા હૈ વહ આત્મકૃત દુઃખ કા વેદન હોતા હૈ ? યા પરકૃત દુઃખ કા વેદન હોતા હૈ ? યા તદુભયકૃત દુઃખ કા વેદન હોતા હૈ ? યહાં દુઃખપદ દુઃખ કા અથવા દુઃખજનક કર્મ કા વાચક હૈ, એવં વેદના પદ સુખ દુઃખ કા અથવા સુખ દુઃખ જનક કર્મ કા વાચક હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા અત્તકલ્લં દુક્ખં વેએતિ’ જીવ આત્મકૃત દુઃખ કા વેદન કરતે હૈ, ‘નો પરકલ્લં દુક્ખં વેએતિ’ પરકૃત દુઃખ કા વેદન નહીં કરતે હૈ, ઓર ‘નો તદુભ-

આવી જ રીતનું કથન નારક જીવોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધીના દુઃખોના વિષયમાં પણ સમજાવેલું. તેઓમાં પણ આત્મકર્મકૃત જ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી દુઃખના વેદનના વિષયમાં પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે- જીવા ણં મંતે ! કિં અત્તકલ્લં દુક્ખં વેદેતિ પરકલ્લં દુક્ખં વેદેતિ, તદુભયકલ્લં દુક્ખં વેદેતિ” હે ભગવન્ જીવોને જે દુઃખનું વેદન થાય છે, હે આત્મકૃત-પોતે કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે ? કે પરકૃત-બીજાએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે ? અથવા તદુભયકૃત-આત્મ અને પર એ બન્નેએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે ? અહિંયાં દુઃખ પદ દુઃખનું અગર દુઃખજનક કર્મનું વાચક છે. તેમજ વેદના પદ સુખદુઃખનું અથવા સુખદુઃખજનક કર્મનું વાચક છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ગોયમા ! અત્તકલ્લં દુક્ખં વેએતિ” જીવ

પરકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ 'નો તદુભયકટં દુઃખં વેદંતિ' નો તદુભયકૃતં દુઃખં વેદ-
યન્તિ, 'एवं जाव वैमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम् यथा सामान्यजीवाः
આત્મકૃતમેવ દુઃખં વેદયન્તિ ન તુ પરકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ ન વા તદુભયકૃતં દુઃખં
વેદયન્તિ તથૈવ નારકાદારાભ્ય યાવદ્ વૈમાનિકાઃ અપિ આત્મકૃતમેવ દુઃખં વેદ-
યન્તિ નો પરકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ નો વા તદુભયકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ । 'जीवाणं
भंते !' जीवानां भदन्त । 'अत्तकडा वेयणा' આત્મકૃતા વેદના ભવતિ કિમ્ અત્ર
વેદનાશબ્દઃ સુખદુઃખોભયપરકઃ અથવા સુખદુઃખોભયજનકકર્મપરકઃ અતઃ
પૂર્વાપેક્ષયા વૈલક્ષણ્યં ભવતીતિ, 'परकडा वेयणा' પરકૃતા વેદના 'पुच्छा' पृच्छा

यकटं दुःखं वेदंति' न तदुभयकृतं दुःखं का वेदन करते हैं । 'एवं
जाव वैमाणियाणं' जिस प्रकार से जीव आत्मकृत ही दुःख का वेदन
करते हैं उसी प्रकार से नारक से लेकर वैमानिक तक के जीव भी
आत्मकृत ही दुःख का वेदन करते हैं परकृत या उभयकृत
दुःखका वेदन नहीं करते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जीवाणं भंते । किं अत्तकडा
वेयणा' हे भदन्त ! जीवों को क्या आत्मकृत वेदना होती है ? यहां
वेदना शब्द सुखदुःख दोनों का कहनेवाला है अथवा सुख दुःख इन
दोनों का जनक जो कर्म है उसका कहनेवाला है । इससे पूर्व की
अपेक्षा से इसमें अन्तर आ जाता है । 'परकडा वेयणा पुच्छा०' या
परकृत वेदना होती है या तदुभयकृत वेदना होती है ? उत्तर में प्रभु

આત્મકૃત દુઃખનું વેદન કરે છે, "નો પરકટં દુઃખં વેદંતિ" પરકૃત દુઃખનું વેદન
કરતા નથી. અને 'નો તદુભયકટં દુઃખં વેદંતિ' તદુભયકૃત દુઃખનું વેદન પણ
કરતા નથી. "एवं जाव वैमाणियाणं" જે રીતે જીવ આત્મકૃત દુઃખનું જ
વેદન કરે છે, એજ રીતે નારક જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ
આત્મકૃત દુઃખનું જ વેદન કરે છે. પરકૃત અથવા તદુભયકૃત દુઃખનું વેદન
કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“जीवाणं भंते । अत्तकडा
वेयणा” હે ભગવન્ જીવોને આત્મકૃત વેદના થાય છે ? અહિં વેદના શબ્દ
સુખ અને દુઃખ એ બન્નેનો વાચક છે. અર્થાત્ સુખ દુઃખ એ બન્નેનું
જનક જે કર્મ છે તેનો વાચક છે. આ રીતે પૂર્વની અપેક્ષાએ આમાં અંતર
આવી જાય છે.—પરકૃત વેદના થાય છે ? કે સ્વ-પર તદુભયકૃત વેદના થાય
છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“गोयमा” હે ગૌતમ ! “अत्तकडा वेयणा”
જીવોને જે વેદનાનો અનુભવ થાય છે તે આત્મકૃત વેદના જ હોય છે.

‘કિં વાં તદુભયકઢા વેયણા’ તદુભયકૃતા વેદનેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’
 इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अत्तकड्डा वेयणा’ आत्मकृता वेदना ‘एवं जाव
 वेमाणियाणं’ एवं यावद् वैमानिकानाम् । ‘जीवा णं भंते !’ जीवाः खलु भदन्त !
 ‘किं अत्तकडं वेयणं वेएंति’ किम् आत्मकृत्याम् वेदनां वेदयन्ति अनुभवन्ति
 ‘परकडं वेयणं वेएंति’ परकृतां वेदनां वेदयन्ति, ‘तदुभयकडं वेयणं वेएंति’
 तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति ? मगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे
 गौतम ! ‘जीवा अत्तकडं वेयणं वेएंति’ जीवा आत्मकृता वेदनां वेदयन्ति ‘नो
 परकडं वेयणं वेएंति’ नो परकृतां वेदनां वेदयन्ति ‘नो तदुभयकडं वेयणं वेएंति’

કહતે હિં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અત્તકઢા વેયણા નો પરકઢા વેયણા નો
 તદુભયકઢા વેયણા’ ‘જીવોં કો આત્મકૃત વેદના હોતી હૈ । પરન્તુ પરકૃત
 ઔર ઉભયકૃત વેદના નહીં હોતી હૈ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી
 પ્રકાર કા કથન નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં કે સમ્બન્ધ મેં
 મી સમજા લેના ાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હિં કિ-‘જીવા ણં ભંતે ! કિં અત્તકઢં
 વેયણં વેએંતિ’ હે ભદન્ત ! જીવ ત્રયા આત્મકૃત વેદના કા અનુભવ કરતે
 હિં યા ‘પરકઢં વેયણં વેએંતિ તદુભયકઢં વેયણં વેએંતિ’ અથવા પરકૃત
 વેદના કા અનુભવ કરતે હિં ? યા તદુભયકૃત વેદના કા અનુભવ કરતે હિં ?
 હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હિં-‘ગોયમા ! इत्यादि हे गौतम ! जीव आत्म-
 कृत वेदना का अनुभव करते हैं, परकृत वेदना का या तदुभयकृत
 वेदना का अनुभव नहीं करते हैं । ‘एवं जाव वेमाणियाणं’ हसी
 પ્રકાર કા કથન યાવત્ વૈમાનિક તક કે જીવોં કે સમ્બન્ધ મેં મી
 જાનના ાહિયે । અર્થાત્ નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવ સઘ

‘જો પરકઢા વેયણા જો તદુભયકઢા વેયણા’ પરકૃત અને તદુભય વેદના હોતી નથી.
 “एवं जाव वेमाणियाणं” આ પ્રમાણેનું કથન નારકથી લઈને વૈમાનિક
 સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજા લેવું. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને
 એવું પૂછે છે કે-“जीवा अत्तकडं वेयणं वेएंति” હે ભગવન્ જીવો આત્મકૃત
 વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? અથવા પરકૃત વેદનાનો
 અનુભવ કરે છે ? અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ?
 આના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“गोयमा” इत्यादि हे गौतम ! जिव
 आत्मकृत वेदनाનો અનુભવ કરે છે, પરકૃત અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો
 અનુભવ કરતા નથી. “एवं जाव वेमाणियाणं” આ પ્રમાણેનું કથન યાવત્
 વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજા લેવું. અર્થાત્ નારકથી

नो तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति । 'एवं जाव वैमानि-
कानाम् । 'सेवं भंते । सेवं भंते । त्ति' तदेवं भदन्त । तदेवं भदन्त । इति ॥ सू. २ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-

कलितललितकलापालापकपविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,

वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-

'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-

बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर

-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां

श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-

ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके

चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥ १७-४ ॥

आत्मकृत वेदना का ही अनुभव करते हैं इत्यादि । सेवं भंते सेवं भंते ।
त्ति' हे भदन्त ! आपका कहा हुआ यह विषय सर्वथा सत्य हैं २ । इस
प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये । सू० २ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत

"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका

चौथा उद्देशक समाप्त ॥ १७-४ ॥

लभने वैमानिक सुधीना सधणा लोपो आत्मकृत वेदनानो न अनुभवै ईदृ
छे. परकृत अथवा तदुभयकृत वेदनानो अनुभव करता नथी. "सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति" छे लगवत् आप देवानुप्रिये कहेल आ तमाभ विषय
सर्वथा सत्य छे आपे कहेल सधणुं कथन यथार्थ छे. आ प्रमाणे कहीने ते-
गौतम स्वामी यावत् पोताना स्थान पर विराजमान थछ गया. ॥ सू. २ ॥
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सत्तरभा शतकनो चौथो उद्देशो समाप्त ॥ १७-४ ॥

अथ पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते—

चतुर्थोद्देशकस्य अन्तिमभागे वैमानिकानां वक्तव्यता कथिता अथ पञ्चमोद्देशके ईशानेन्द्रस्य वक्तव्यता कथ्यते, इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य पञ्चमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पणत्ता, गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्डं चंदिमसूरियं जहा ठाणपदे जाव मज्जे इत्थ ईसाणवडेंसए । से णं ईसाणवडेंसए महाविमाणे अद्धते-रसजोयणसहस्साइं एवं जहा दसमसए सक्खिमाणवत्तवया सा इहवि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा जाव आयरक्खत्तिं । ठिती सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं सेसं तं चेव जाव ईसाणे देविंदे देवराया २ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! इति ॥सू० १॥

सत्तदससए पंचमो उद्देशो समत्तो ।

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा प्रहृष्टा । गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरे अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ऊर्ध्वं चन्द्रमूर्यं यथा स्थानपदे यावत् मध्येऽत्र ईशानावतंसकः तत् खलु ईशानावतंसकं महाविमानम् अर्द्धत्रयोदश-योजनसहस्राणि एव यथा दशमशतके शक्रविमानवक्तव्यता सा इहापि ईशानस्य निरवशेषा भणितव्या, यावदात्मरक्षक इति स्थितिः सातिरेकद्विसागरोपमे शेषं तदेव यावद् ईशानो देवेन्द्रो देवराजः २ । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सत्तदससए पंचमो उद्देशो समत्तो ।

टीका—‘कहि णं भंते !’ कुत्र खलु भदन्त ! ‘ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पणत्ता’ ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा—सुधर्मानाम्नी

સમા પ્રજ્ઞતા હે મદન્ત ! ઈશાનેન્દ્રસ્ય સુધર્માસમા કુત્ર વિદ્યતે इति પ્રશ્નઃ, મગ્-
વાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જંબુદ્વીવે દીવે’ જમ્બૂદ્વીપે
દ્વીપે ‘મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ’ મન્દરસ્ય મન્દરનામ્નઃ પર્વતસ્ય ‘ઉત્તરેણ’ ઉત્તરે-
ઉત્તરસ્યાં દિશીત્યર્થઃ ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ અસ્યાઃ રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિ-
વ્યાઃ ‘बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ’ बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ‘उडुं

પાંચવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ-

ચતુર્થોદ્દેશક કે અન્ત મેં વૈમાનિકોં કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા કહી
હે, અથ હસ પશ્ચમ ઉદ્દેશક મેં ઈશાનેન્દ્ર કી વક્તવ્યતા કહી જાવેગી અતઃ
હસી સમ્બન્ધ કો લેકર યહ પશ્ચમ ઉદ્દેશ કહા જા રહા હૈ—

‘કહિ ણં મંતે ! ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—‘કહિ ણં
મંતે ! ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા પવ્વત્તા’ હે મદન્ત !
દેવેન્દ્ર દેવરાજ જો ઈશાન હૈ—અનકી સુધર્મા સમા કહાં કહી ગઈ હૈ ?
અર્થાત્ ઈશાનેન્દ્ર કી સુધર્મા સમા કહાં હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુને કહા
—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જંબુદ્વીવે દીવે’ હસ જંબુદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં સ્થિત
મન્દર નામકા પર્વત હૈ, અસ પર્વત કી ઉત્તર દિશા મેં ‘इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए’ હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે ‘बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभा-
गाओ’ बहुसमरमणीय भूमिभाग से ‘उडुं चंदिमसूरियं जहा ठाणपदे’

આથા ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિકાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે.
હવે આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ઈશાનેન્દ્રના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવશે એથી
આ સંબંધને લઈને આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે—

‘કહિ ણં મંતે ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વમીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘કહિ ણં
મંતે ! ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા પવ્વત્તા’ હે ભગવાન દેવેન્દ્ર
દેવરાજ ઈશાન છે તેમની સુધર્માસભા કયાં કહેવામાં આવી છે ? અર્થાત્
ઈશાનેન્દ્રની સુધર્માસભા કયાં છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—
‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ‘જંબુદ્વીવે દીવે’ આ જંબુદ્વીપમાં જે મંદર (મેરૂ) પર્વત
છે તે પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ આ રત્નપ્રભો
પૃથ્વીના ‘बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ’ बहुसमरमणीय भूमिभागથી

ચંદિમસૂરિય૦ જહા ઠાગપદે' ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्य० यथा स्थानपदे स्थानपदं प्रज्ञा-
पनासूत्रस्य द्वितीयं पदम् तत्र स्थानपदे यथा कथितं तथैव इहापि ज्ञातव्यम्
क्रियत्पर्यन्तं ? तत्राह—'जाव मज्जे इत्थ ईसाणवडिंसए' यावत् मध्येऽत्र ईशाना-
वतंसकः पञ्चमोऽवतंसकः ५ । प्रज्ञापनायाः द्वितीये स्थानपदे चेदम्—'उड्डं चंदिम-
सूरियगहगणनक्खत्तारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं
बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ, बहुगाओ जोयणकोडा-
कोडीओ उड्डं उप्पइत्ता एत्थ णं ईसाणे णामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडीणायए, उदीण-
दाहिणवित्थिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे असंखेज्जाओ
जोयणकोडिओ असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविकखंभेणं असंखे
ज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेणं, सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिख्वे,

ऊपर चन्द्रमा सूर्य को उल्लङ्घन कर आगे जाने पर यावत् प्रज्ञापना
सूत्र के द्वितीय स्थान पद में जैसा कहा गया है उसी के अनुसार
(जाव मज्जे ईसाणवडेसए महाविमाणे) मध्यभाग में यावत् ईशाना-
वतंसक—पांचवां अवतंसएक विमान आता है । प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान
पद में यह पाठ इस प्रकार से है—'उड्डं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तारा-
रूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयण सहस्साइं बहूइं जोयणसय-
सहस्साइं बहुगाओ जोयण कोडीओ बहुगाओ जोयणकोडा कोडीओ
उड्डं उप्पइत्ता एत्थ ण ईसाणे णामे कप्पे पन्नत्ते, पाईणपडीणायए, उदीण
दाहिण वित्थिन्ने अद्ध चंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे,
असंखेज्जाओ जोयणकोडीओ असंखेज्जाओ, जोयणकोडाकोडीओ
आयामविकखंभेणं, असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेणं,
सव्वरयणामए, अच्छे जाव पडिख्वे, तत्थ ईसाणगदेवाणं अट्ठावीसं

'उड्डं ચંદિમસૂરિય૦ જહા ઠાગપદે૦' ઉપર ચંદ્રમા અને સૂર્યને ઉલ્લંઘીને આગળ
જાય ત્યારે યાવત્ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું
છે, તેજ પ્રમાણે મધ્યભાગમાં યાવત્ ઇશાનાવતંસક પાંચમું અવતંસક—વિમાન
આવે છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં આ પાઠ આ રીતે છે. 'ઉડ્ડં
ચંદિમસૂરિયગહગણનક્ખત્તારારૂવાણં બહૂઈં જોયણસયાઈં બહૂઈં જોયણસહસ્સાઈં બહૂઈં
જોયણસયસહસ્સાઈં' બહુગાઓ જોયણકોડીઓ બહુગાઓ જોયણકોડાકોડીઓ
'ઉડ્ડં' ઉપ્પઈત્તા એત્થ ણં ઈસાણે ણામે કપ્પે પન્નત્તે પાઈણપડિણાયણ, ઉદીણદાહિણ-
વિત્થિન્ને અદ્ધચંદસંઠાણસંઠિણ, અચ્ચિમાલિભાસરાસિવણ્ણાભે, અસંખેજ્જાઓ, જોય-
ણકોડાકોડીઓ આયામવિક્ખંભેણં, અસંખેજ્જાઓ જોયણકોડાકોડીઓ પરિક્ખેવેણં,

તત્થ ણં ઈસાણગદેવાણં અઢ્ઢાવીસં વિમાણાવાસસયસહસ્સા ભવંતીતિ મક્કલાયં તેણં વિમાણા સઁવ્વરયણામયા જાવ પહિરુવા । તેસિ ણં બહુમજ્જદેસમાપ પંચવહિંસયા પણ્ણત્તા, તં જહા-અંકવહિંસપ ૧, ફલિહવહિંસપ ૨, રયણવહિંસપ ૩, જાયરુવ-વહિંસપ ૪” ઇતિ સંગ્રાહમ્ । અસ્યાગ્રે ‘મજ્જે ઇત્થ ઈસાણવહિંસપ’ ઇત્યાદિ સંયોજ્યમ્ । ઋધ્વં ચન્દ્રમૂયંપ્રહનત્રતારારૂપાણામ્ બહૂનિ યોજનશતાનિ બહૂનિ યોજનસહસ્રાણિ વહૂનિ યોજનશતમહસ્રાણિ ઋધ્વમુત્પત્ય અત્ર ચલુ ઈશાનો નામ-કલ્પઃ પ્રજ્ઞસઃ પ્રાચીપતીચ્યાયત’, ઉદગ્દક્ષિણવિસ્તીર્ણઃ, અર્ધચન્દ્રસંસ્થાનસંસ્થિતઃ, અર્ધિર્માલિભાસરાશિવર્ણામઃ, અસંખ્યેયા યોજનકોટયઃ અસંખ્યેયા યોજનકોટિ-કોટયઃ આયામવિષ્કંભેણ, અસંખ્યેયા યોજનકોટિકોટયઃ પરિક્ષેપેણ, સર્વરત્ન-મયઃ અઘ્ઠઃ યાવત્ પ્રતિરૂપ’ । તત્ર ચલુ ઈશાનકદેવાનામષ્ટાવિંશતિર્વિમાનાવાસ-

વિમાણાવાસસયસહસ્સા ભવંતિતિ મક્કલાયં, તેણં વિમાણા સઁવ્વરયણા-મયા જાવ પહિરુવા । તેસિ ણં બહુમજ્જદેસમાપ પંચવહિંસયા પણ્ણત્તા, તં જહા-અંકવહિંસપ ૧, ફલિહવહિંસપ’ ઇત્યાદિ પાઠ લગાના ચાહિયે । અર્થાત્ બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ સે ઊપર ચંદ્ર એવં સૂર્ય તથા ગ્રહ-નક્ષત્ર, ઔર તારારૂપ હન સે ઔ સૈકડો યોજનો તક અનેક હજારો યોજનો અનેક લાખો યોજનો તક દૂર આગે જાને પર ઠીક હસી સ્થાન પર ઈશાન નામ કા કલ્પ કહા ગયા હૈ । યહ કલ્પ પૂર્વ પશ્ચિમ તક લમ્બા ઔર ઉત્તર દક્ષિણ તક ચૌડા હૈ । તથા અર્ધચન્દ્ર કે જૈસા આકાર વાલા હૈ । અગ્નિ કી જ્વાલા કે જૈસા વર્ણવાલા હૈ । હસકા આયામ વિષ્કંભ અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજન કા હૈ । ઔર પરિક્ષેપ ઔ હસકા

સઁવ્વરયણામપ, અઘ્ઠે જાવ પહિરુવે, તત્થ ઈસાણગદેવાણં અઢ્ઢાવીસં વિમાણાવાસ-સયસહસ્સા ભવંતીતિમક્કલાયં તેણં વિમાણા સઁવ્વરયણામયા જાવ પહિરુવા તેસિ-ણં બહુમજ્જદેસમાપ પંચવહિંસયા પણ્ણત્તા તં જહા-અંકવહિંસપ ૧, ફલિહવહિંસપ’ ઇત્યાદિ પાઠ લગાવી દેવે અર્થાત્ બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્ય તથા ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ એથી પણ સેકડો યોજન સુધીના અનેક હજારો યોજન અનેક લાખો યોજન સુધી આગળ દૂર જાય ત્યારે બેઠાં પર એજ સ્થાન પર ઈશાન નામનો કલ્પ કહેલ છે. આ કલ્પ પૂર્વ અને પશ્ચિમ સુધી લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણ સુધી પહોળો છે. તેમજ અર્ધચંદ્રના જેવા આકારવાળો છે. અગ્નિની જ્વાલા જેવા વર્ણ-વાળો છે. તેનો આયામ વિષ્કંભ એટલે કે લંબાઈ અને પહોળાઈ અસં-ખ્યાત કોડાકોડી યોજનના છે અને પરિક્ષેપ-ઘેરાવો પણ તેનો તેટલો જ છે.

શતસહસ્રાણિ ભવન્તીત્યાख्याતમ્ । તાનિ સ્વલુ વિમાનાનિ સર્વરત્નમયાનિ યાવત્
પ્રતિરૂપાણિ । તેષાં સ્વલુ बहुमध्यदेशभागे पश्च अवतंसकाः प्रज्ञप्ताः, तथा-
'अङ्कावतंसकः १, स्फटिकावतंसकः २, रत्नावतंसकः ३, जातरूपावतंसकः ४' इति ।
'मज्जे इत्थ' मध्येऽत्र एतेषां मध्ये 'ईसाणवडेंसए' ईशानાવતंसકः पञ्चमः ।
ईशानावतंसकनामकं महाविमानं वर्तते इति भावः । 'से णं ईसाणवडेंसए महा-
विमाणे' तत् સ્વલુ ઈશાનાવતંસકં મહાવિમાનમ્ 'અદ્ધતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ'
અર્ધત્રયોદશયોજનશતસહસ્રાણિ સાર્દ્ધદ્વાદશલક્ષપ્રમાણકમ્ (૧૨૫૦૦૦૦) इत्यर्थः
આયામવિષ્કમ્ભેણ 'एवं जहा दसमसए सकविमाणवत्तव्वया सा इहा वि ईसाणस्स
निरवसेसा भाणियव्वा' एवं यथा દશમશતકે પઠ્ઠોદેશકે શક્રવિમાનવક્તવ્યતા
સા ઇહાપિ ઈશાનસ્ય નિરવશેષા મણિતવ્યા ભગવતીદશમશતકે યથા શક્રસ્ય

इतना ही है । यह सर्वरत्नमय है । अच्छ-स्वच्छ है, यावत् प्रतिरूप है ।
इसमें ईशानक देवों के २८ लाख विमानावास हैं । ये विमान सर्वरत्न-
मय यावत् प्रतिरूप हैं, इन विमानों के बहुमध्यदेशभाग में पांच
अवतंसक कहे गये हैं । उनके नाम इस प्रकार से हैं-१ अंकावतंसक,
२ स्फटिकावतंसक, ३ रत्नावतंसक, ४ जातरूपावतंसक इनके
मध्य में यह पांचवां ईशानावतंसक नाम का महाविमान है ।
'सेणं ईसाणवडेंसए महाविमाणे' यह ईशानावतंसक नामका महावि-
मान' अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइ' १२५०००० योजन का लम्बा
चौड़ा है । 'एवं जहा दसमसए सकविमाणवत्तव्वया सा इहा वि ईसा-
णस्स निरवसेसा भाणियव्वा' इस प्रकार की जैसी दशवें शतक के छठे
उद्देशक में शक्रविमान के सम्बन्ध में वक्तव्यता कही गई है वही वक्त-

આ સંપૂર્ણ રત્નમય છે. અચ્છ-સ્વચ્છ છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આમાં
ઈશાનક દેવના અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનાવાસ છે. આ વિમાન સર્વ રત્નમય
યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આ વિમાનોના બહુ મધ્યદેશભાગમાં પાંચ અવતંસક
વિમાનો કહ્યા છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. અંકાવતંસક ૧, સ્ફટિકાવતં-
સક ૨, રત્નાવતંસક ૩, જાતરૂપાવતંસક ૪, અને તેની મધ્યમાં આ પાંચમું
ઈશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન છે. 'સે ણં ઈસાણવડેંસએ મહાવિમાણે' આ
ઈશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન 'અદ્ધતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ' ૧૨૫૦૦૦૦
સારા બાર લાખ યોજન લાંબો પહોળો છે 'એવં જહા દસમસએ સકવિમાણ-
વત્તવ્વયા સા ઇહા વિ ઈસાણસ્સ નિરવસેસા ભાણિયવ્વા' આ વિષયમાં બેવી
રીતે દશમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં શક્ર વિમાનના સંબંધમાં કથન કર-
વામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ-એટલે કે આ ઈશાન પ્રક-

વક્તવ્યતા કથિતા સા વક્તવ્યતા ઈશાનપ્રકરણેડપિ વાચ્યા અનેન યત્ સૂચિતં તદિત્યમ્
અવગન્તવ્યમ્, તથાહિ—‘અદ્વતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ’ આયામવિક્લ્ભેણં ગુણયા
લીસં ચ સયસહસ્સાઈં વાવન્નં ચ સહસ્સાઈં અદ્વય અડયાલે જોયણસય પરિક્લેવેણં’
ઈત્યાદિઅર્ધત્રયોદશયોજનશતસહસ્તાણિ સાર્ધદ્વાદશલક્ષયોજનાનિ (૧૨૫૦૦૦૦)
આયામવિક્લ્ભેણં એકોનચત્વારિંશત્ ચ શતસહસ્તાણિ દ્વિપચ્ચાશત્ સહસ્તાણિ અષ્ટં ચ
અષ્ટચત્વારિંશદ્ યોજનશતાનિ અષ્ટચત્વારિંશદધિકાષ્ટશતયોજનાનિ (૩૯૫૨૮૪૮)
પરિક્લેપેણ પરિધિના, ઇત્યાદિ। કિયત્તર્યન્તં દશમશતકીયશક્રવક્તવ્યતાવાચ્યા
તત્રાહ—‘જાવ આયરક્લંતિ’ યાવત્ આત્મરક્ષકા ઇતિ તત્ર દશમશતકે ષષ્ઠોદ્દેશકે-
ડપિ ‘એવં જહા સૂરિયામે’ ઇત્યુક્તં તેન સૂર્યામપ્રકરણમત્ર વાચ્યમ્ ‘ઠિતી સાતિ-
રેગાઈં દો સાગરોવમાઈં’ સ્થિતિઃ સાતિરેકાનિ દ્વિસાગરોપમાનિ ઈશાનસ્ય સ્થિતિઃ

વ્યતા યહાં પરમી-ઈશાન પ્રકરણ મેં મી કહની ચાહિયે। હસસે જોસૂચિત
હુઆ હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈં ‘અદ્વતેરસજોયણસયસહસ્સાઈં આયામવિક્લ્ભ-
ભેણં ગુણયાલીસં ચ સયસહસ્સાઈં વાવન્નં ચ સહસ્સાઈં અદ્વય અડયાલે જોય-
ણસય પરિક્લેવેણં’ ઇત્યાદિ હસ ઈશાનાવતંસક મહાવિમાન કા આયામ
વિક્લ્ભ ૧૨૫૦૦૦૦ સાઠે બારહ લાખ યોજન કા હૈ તયા પરિક્લેપ હસકા
૩૯૫૨૮૪૮ યોજન કા હૈ। યહ શક્ર વક્તવ્યતા યહાં ‘જાવ આયરક્લં
તિ’ ૧૦ વેં શતક ક્રે છઠે ઉદ્દેશક ક્રે હસ પાઠ તક કી ગ્રહણ કર કહને
કી વાત કહી ગઈ હૈ। સો હસસે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ યહાં ‘એવં
જહા સૂરિયામે’ ક્રે અનુસાર સૂર્યામ પ્રકરણ કહ લેના ચાહિયે। કયોંકિ
હસ ૧૦ વેં શતક ક્રે છઠે ઉદ્દેશક ક્રે અન્ત મેં યહ પાઠ કહા ગયા હૈ। ‘ઠિઈ
સાતિરેગાઈં દો સાગરોવમાઈં’ ઈશાનેન્દ્ર કી સ્થિતિ દો સાગરોપમ સે કુછ

રણુમાં પણુ સમજી લેવું. આ કથનથી જે સૂચિત થયું છે તે આ પ્રમાણે છે.
‘અદ્વતેરસજોયણસયસહસ્સાઈં આયામવિક્લ્ભેણં ગુણયાલીસં ચ સયસહસ્સાઈં
વાવન્નં ચ સહસ્સાઈં અદ્વય અડયાલે જોયણસય પરિક્લેવેણં’ ઇત્યાદિ આ
ઈશાનાવતંસક મહાવિમાનોનો આયામ નિષ્કંભ લંબાઈ પહોળાઈ ૧૨૫૦૦૦૦
સાડા બાર લાખ યોજનનો છે. તેમજ તેનો પરિક્લેપ-વેરાવો ૩૯૫૨૮૪૮
ઓગણાચાલીસ લાખ બાવન હજાર આઠસો અડતાલીસ યોજનનો છે. આ
શકેવક્તવ્યતા અહિં ‘જાવ આયરક્લંતિ’ દસમા શતકના છઠા ઉદ્દેશાના આ પાઠ
સુધી અહણ કરવાનું કહ્યું છે, તેથી એ ફલિત થાય છે કે-અહિં ‘એવં જહા
સૂરિયામે’ એ વચન પ્રમાણે સંપૂર્ણ સૂર્યામ પ્રકરણ અહિં કહેવું
જોઈએ. કેમકે-તે દશમાં શતકના છઠા ઉદ્દેશાના અંતમાં આ પાઠ કહેવામાં
આવેલ છે. ‘ઠિઈ સાહરેગાઈં દો સાગરોવમાઈં’ ઈશાનેન્દ્ર દેવની સ્થિતિ એ સાગ-

સાતિરેકા દ્વિસાગરોપમાત્મિકેત્યર્થઃ ‘સેસ તં ચેવ’ શેષં તદેવ એતદતિરિક્તમન્યસ્તર્થે
શક્રસ્ય યથા કથિતં તત્સર્વમપિ અત્રાનુમન્ધેયમેવ કિયત્પર્યન્તં વક્તવ્યમ્ તત્રાહ—
‘જાવ ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયાર’ દશમશતકે સૂર્યામદેવાતિદેશેન સૂર્યામપ્રકરણં
સર્વં પઠિત્વ્યમિતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત !
ઇતિ, હે મદન્ત ! ઈશાનેન્દ્રવિષયે યત્ દેવાનુવિષયેણ કથિતં તત્ સર્વં સત્યમેવ
હત્યાદિ યાવદ્વિહરતિ ॥સૂ૦ ૧॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકઠાપાલાપકપવિષ્ટદ્વગદ્યપદ્યનૃપગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહચ્છત્રપતિ કોલહાપુરરાજપ્રદત્ત-
‘જૈનાચાર્ય’ પદભૂષિત — કોલહાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
—પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલત્રિવિરચિતાયા
શ્રી “ભગવતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકા-
સ્ત્યાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકે
પશ્ચમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૫॥

અધિક કહી ગઈ છે । ‘સેસં તં ચેવ’ હસ કથન સે અતિરિક્ત બાકી કા
ઑર સઘ કથન ઈશાનેન્દ્ર કા શક્ર કે કથન કે જૈસા હી છે । હસ પ્રકાર
સે યહ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન છે । તાત્પર્ય કહને કા ઈસા છે કિ યહાં
ઈશાનેન્દ્ર કી જો વક્તવ્યતા કહી ગઈ છે । ડસ વક્તવ્યતા સે અતિરિક્ત
ઑર સઘ વક્તવ્યતા શક્ર કી વક્તવ્યતા કે અનુસાર હી છે । યહ શક્ર
સંમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૧૦ વેં શતક કે છટ્ટે ડદેશક મેં કહી જા ચુકી છે ।
શક્ર કી વક્તવ્યતા મેં સૂર્યામદેવ કી વક્તવ્યતા ગ્રહણ કરકે કહને કી
યાત કહી ગઈ છે । અતઃ યહાં પર ખી સૂર્યામદેવ પ્રકરણ સઘ કહલેના
ચાહિયે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હસ પ્રકાર સે પ્રભુ દ્વારા હસ

રોપમથી કંઈક અધિક કહેવામાં આવી છે. ‘સેસં તં ચેવ’ પૂર્વોક્ત કથનથી
બાકીનું અન્ય સઘનું કથન ઈશાનેન્દ્રનું શકના કથન પ્રમાણે જ છે. આ
રીતનો આ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે--અહિં ઈશાનેન્દ્રના સંબંધમાં જે
વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે વર્ણનથી ભિન્ન અન્ય સઘનું વર્ણન શકના
વર્ણનની માફક જ છે. અને શક સંબંધનું વર્ણન દશમાં શતકના છટ્ટા ઉદે-
શમાં કહેવાઈ ગયું છે. શકના વર્ણનમાં સૂર્યામદેવનું વર્ણન ગ્રહણ કરવાની
વાત કહી છે. જેથી અહિંયાં પણ સંપૂર્ણ સૂર્યામદેવના પ્રકરણનું કથન કરી
લેવાનું સમજી લેવું. ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ આ રીતે આ વિષયમાં

વિષય મેં સ્પષ્ટીકરણ કો સુનકર ગૌતમ ને ઉનસે કહા-હે અદન્ત !
આપકે દ્વારા પ્રતિપાદિત યહ વિષય સર્વથા સત્ય હૈ-જૈસા આપને કહા
હૈ વહ એસા હી હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન
પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્યજૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” પ્રમેયચન્દ્રિકાવ્યાખ્યાકે સત્તરહવે શતક કા
પાંચવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૫॥

પ્રભુ એ કરેલ સ્પષ્ટીકરણને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ તેઓને કહ્યું કે હે
ભગવાન આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય સર્વથા સત્ય છે. અર્થાત્ જેવી
રીતે આપે કહ્યું છે તે તેમજ છે હે ભગવાન આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે
યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર
વિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈન ચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૫॥

अथ षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ।

पञ्चमोद्देशके ईशानसभावक्तव्यता कथिता । षष्ठोद्देशके तु कल्पादिषु पृथिवीकायिकजीवोत्पत्तिः कथ्यते इत्येवं संबन्धेन आयातस्य षष्ठोद्देशकस्ये-
दमादिमं सूत्रम्—‘पुढविकाइए णं भंते!’ इत्यादि ।

मूलम्—पुढविकाइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढविकाइयत्ताए
उव्वज्जित्तए? से णं भंते! किं पुढ्वि उव्वज्जित्ता पच्छा संपा-
उणेज्जा पुढ्वि संपाउणित्ता पच्छा उव्वज्जेज्जा? गोयमा!
पुढ्वि वा उव्वज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुढ्वि वा संपाउणित्ता
पच्छा उव्वज्जेज्जा । से केणट्ठेणं जाव पच्छा उव्वज्जेज्जा?
गोयमा! पुढविकाइयाणं तओ समुग्घाया पन्नत्ता तं जहा
वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए ।
मारणंतियसमुग्घाएण समोहमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण
वा समोहणइ देसेण वा समोहमाणे पुढ्वि संपाउणित्ता पच्छा
उव्वज्जेज्जा सव्वेणं समोहणमाणे पुढ्वि उव्वज्जेज्जा पच्छा
संपाउणेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उव्वज्जित्तए । पुढविकाइए णं
भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव समोहए, समोहणित्ता
जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवि० एवं चेव ईसाणे वि एवं जाव
अच्चुयगेविज्जअणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चेव । पुढवि-
काइए णं भंते! सक्करप्पभाए पुढवीए समोहए समोहणित्ता जे
भविए सोहम्मे कप्पे पुढवि० एवं जहा रयणप्पभाए पुढवी-
काइए उववाइओ एवं सक्करप्पभाए वि पुढविकाइओ उववाए-

यवो जाव ईसिप्पभाराए एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया
भणिया एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए इसीप्पभाराए उव-
वाएयवो सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥सू० १॥

सत्तरससए छट्ठो उद्देशो समत्तो ॥१७-६॥

छाया—पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः
समवहतः समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम् स
खलु भदन्त ! किं पूर्वमुत्पद्य पश्चात् संप्राप्नुयात् पूर्वं संप्राप्य पश्चात् उत्पद्येत ?
गौतम ? पूर्वं वा उत्पद्य पश्चात् प्राप्नुयात् पूर्वं वा प्राप्य पश्चाद् उत्पद्येत तत् केना-
र्थेन यावत् पश्चात् उत्पद्येत ? गौतम ! पृथिवीकाइकानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः
तद्यथा वेदनासमुद्घातः १, कषायसमुद्घातः २, मारणान्तिकसमुद्घातश्च मारणा-
न्तिकसमुद्घातेन समवहन्यमानः देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति देशेन
वा समवहन्यमानः पूर्वं सम्प्राप्य पश्चात् उत्पद्येत सर्वेण समवहन्यमानः पूर्वमुत्पद्य
पश्चात् संप्राप्नुयात् तत् तेनार्थेन यावत् उत्पद्येत । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त !
अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः यावत् समवहतः समवहत्य यो भव्यः ईशाने कल्पे
पृथिवी० एवमेव ईशानेऽपि एवं यावत् अच्युतग्रैवेयकानुत्तरविमाने ईषत् प्राग्भा-
रायां च एवमेव । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! शर्कराप्रभायां पृथिव्यां समवहतः
समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे पृथिवी० एवं यथा रत्नप्रभायां पृथिवीकायिकः
उपपातितः, एवं शर्कराप्रभायामपि पृथिवीकायिकः उत्पातितव्यः यावत् ईषत् प्राग्भा-
रायाम् एवं यथा रत्नप्रभायाः वक्तव्यता भणिता एवं यावत् अन्नः सप्तम्यां समवहतः
ईषत् प्राग्मारीयाम् उत्पातयितव्यः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशतस्य षष्ठोद्देशः समाप्तः ॥१७-६॥

छट्टे उद्देशे का प्रारंभ

पांचवे उद्देशे में ईशानसभा की वक्तव्यता प्रकट की गई है।
अब इस छट्टे उद्देशे में कल्पादिकों में पृथिवीकायिक जीवों की उत्पत्ति
कहनी है, इसी सम्बन्ध से इस छट्टे उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है। इसका

छट्टा उद्देशानो प्रारंभ-

पांचव्यां उद्देशाभां धशानेन्द्रनी सलाना स'णधर्मा कथनं करवामां
आ'ण्युं छे. हवे आ छट्टा उद्देशाभां कल्पादिठोभां पृथ्वीकायिक जीवानी
उत्पत्तिनो विषय छट्टेवामां आपशे आ स'णधर्मी आ छट्टा उद्देशानो प्रारंभ
करवामां आ'ण्ये छे.

ટીકા—‘પુઢવિક્કાહણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां ‘समोहए’ समवहतः मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वेत्यर्थः ‘समोहणित्ता’ समवहत्य-समुद्घातं कृत्वा ‘जो’ यः कोऽपि ‘सोहम्मे कप्पे’ सौधर्मे कल्पे ‘पुढविकाइयत्ताए’ पृथिवीकायिकतया पृथिवीकायिकजीवस्वरूपेणेत्यर्थः ‘उववज्जित्तए’ उत्पत्तुं ‘भविए’ भव्यः योग्यः, हे भदन्त ! यः पृथिवीकायिको जीवः रत्नप्रभायां पृथिव्यां मारणान्तिक समुद्घातं कृत्वा सौधर्मे कल्पे उत्पत्तियोग्यः ‘से णं मंते !’ स पृथिवीकायिको जीवः स्वलु भदन्त ! ‘किं पुण्वि उववज्जित्ता’ किं पूर्वमुत्पद्य ‘पच्छा संपाउणेज्जा’ पश्चात् संपाप्नुयात् आहारपुद्गलग्रहणं कुर्वादित्यर्थः अथवा ‘पुण्वि वा संपाउणित्ता’

आदि सूत्र ‘पुढवિક્कાહણં મંતે’ इत्यादि सूत्र है--

‘पुढवિક્कાહણં મંતે ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ इत्यादि.

ટીકાર્થ—‘પુઢવિક્કાહણં મંતે !’ કોઈ પૃથિવીકાયિક જીવ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ इस रत्नप्रभापृथिवी में ‘समोहए’ मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होवे, ‘समोहणित्ता’ और वह मारणान्तिक समुद्घात करके ‘जो भविए सोहम्मे कप्पे’ जो सौधर्मकल्प है उसमें ‘पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए भविए’ पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो-अर्थात् कोई पृथिवीकायिक जीव हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी में ऐसा है की जो वहां मारणान्तिक समुद्घात करके सौधर्मकल्प में पृथिवीकायिकरूप से ही उत्पन्न होने के योग्य है । ‘से णं मंते !’ किं पुण्वि उववज्जित्ता’ तो ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव हे भदन्त ! क्या पहिले वहां उत्पन्न होकर ‘पच्छा संपाउणेज्जा’ पश्चात् आहार

“પુઢવિક્કાહણં મંતે ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए” इत्यादि

ટીકાર્થ--પુઢવિક્કાહણં મંતે !” કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ “इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए” आ रत्नप्रभा पृथ्वीमां ‘समोहए’ मारणान्तिक समुद्घात करीने “जो सोहम्मे कप्पे” के सौधर्म कल्प છે, તેમાં “પુઢવિક્કાહણં ઉવવજ્જિત્તાએ ભવિએ” પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય અર્થાત્ હે ભગવન્ કોઈ પૃથ્વીકાયિકજીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં એવા છે કે જે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી જ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે “સે ણં મંતે કિં પુણ્વિં ઉવવજ્જિત્તા” તેા એવેા તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે ભગવન્ શું પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને “પચ્છા સંપાઉણેજ્જા” પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા તેા ‘પુણ્વિં

પૂર્વે વા સંપાપ્ય આહારપુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા ‘પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ પશ્ચાત્ ઉત્પદ્યેત ? યો જીવઃ રત્નપ્રમાપૃથિવ્યાં મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં કૃત્વા સૌધર્મે વલ્પે ઉત્પત્તિયોગ્યઃ સ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ પૂર્વે સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્ય પશ્ચાદાહારપુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણાતિ ઉત્ત પૂર્વમ્ આહારપુદ્ગલાન્ આદાય પશ્ચાત્સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્યતે ઇતિ પ્રશ્નાશયઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પુત્તિં વા ઉવવજ્જિત્તા’ પૂર્વે વા ઉત્પદ્ય ‘પચ્છા સંપાઝણેજ્જા’ પશ્ચાત્ સંપ્રાપ્નુયાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કુર્યાદિત્યર્થઃ ‘પુત્તિં વા સંપાઝણિત્તા’ પૂર્વે વા સંપાપ્ય—પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા ‘પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ પશ્ચાત્ ઉત્પદ્યેત । હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકો જીવઃ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન રત્ન-પ્રમાપૃથિવીતો નિઃસરન્ સૌધર્મકલ્પગમનયોગ્યઃ પૂર્વે સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્યતે પશ્ચાત્

પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યા ‘પુત્તિં વા સંપાઝણિત્તા પચ્છા ઉવવ-જ્જેજ્જા’ પહિલે આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકેલાદ મેં વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? અર્થાત્ રત્નપ્રમાપૃથિવી મેં વર્તમાન જો પૃથિવીકાયિક જીવ વહાં મરણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરકે સૌધર્મ કલ્પ મેં ઉત્પત્તિ કે યોગ્ય હૈ તો એસા વહ પૃથિવીકાયિક જીવ પહિલે સૌધર્મકલ્પ મેં ઉત્પન્ન હોકર પશ્ચાત્ આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યા પહિલે આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે પશ્ચાત્ સૌધર્મકલ્પ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? એસા હસ પ્રશ્ન કા આશય હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પુત્તિં વા ઉવવજ્જિત્તા, પચ્છા સંપાઝણેજ્જા’ વહ જીવ વહાં પહિલે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । પશ્ચાત્ પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ એસા બી હૈ ઓર ‘પુત્તિં વા સંપાઝણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ પહિલે આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા

વા સંપાઝણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા” પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં રહેનારા જે પૃથ્વી-કાયિકજીવો ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય છે. તે એવા તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પહેલાં સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઈને પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? એવી રીતેના આ પ્રશ્નો અશય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા” હે ગૌતમ “પુત્તિં વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઝણેજ્જા” તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તે અને પછીથી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે એવું પણ છે, અને “પુત્તિં વા સંપાઝણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા” પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવું પણ

પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ પૂર્વે પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાદુત્પદ્યતે, एवं रूपेण उत्पत्तिसमाप्त्यो
 न पूर्वापरीभावनियमः किन्तु कदाचित् पूर्वमुत्पद्य पश्चात् पुद्गलान् गृह्णाति पूर्वं वा
 पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चाद् उत्पद्यते इति उत्तरस्याशय इति । जीवो मारणान्तिक-
 समुद्घातान्निवृत्त्य यदा पूर्वशरीरं सर्वथा परित्यज्य कन्दुकगत्या सर्वात्मप्रदेशैः सह
 उत्पत्तिप्रदेशं गच्छति तदा पूर्वं समुत्पन्नो भवति पश्चात् पुद्गलान् आहरति परन्तु
 यदा मरणसमुद्घातं कुर्वन्नेव म्रियते तदा ईलिकागत्या उत्पत्तिस्थानमेति तदा प्रथमं

है पश्चात् वहाँ उत्पन्न हो जाता है—ऐसा भी है । तात्पर्य इसका ऐसा
 है कि सौधर्मकल्प में गमन के योग्य कोई पृथिवीकायिक जीव रत्न-
 प्रभा पृथिवी से निकलकर सौधर्मकल्प में उत्पन्न हो गया तो ऐसा वह
 जीव वहाँ उत्पन्न होकर के बाद में आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है,
 तथा पहिले से ही आहारपुद्गलों को ग्रहण करके पश्चात् वहाँ उत्पन्न
 हो जाता है, इस रूप से पश्चात् उत्पत्ति और समाप्ति में पूर्वापर भाव
 रूप नियम नहीं बनता है । परन्तु फिर भी इस उत्तर का केवल यही
 आशय है कि कदाचित् पहिले यह उत्पन्न होकर बाद में आहार-
 पुद्गलों को ग्रहण करता है । और पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहणकर
 बाद में वह वहाँ उत्पन्न होता है । इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से सम-
 झना चाहिये । जब जीव मारणान्तिक समुद्घात से निवृत्त हो जाता
 है और पूर्व शरीर को सर्वथा छोड़ देता है, तब वह अपने उत्पत्ति

છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—સૌધર્મકલ્પમાં ગમન કરવાને યોગ્ય
 કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણાન્તિક
 સમુદ્ઘાત કરીને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય
 તો એવો તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે,
 તથા પહેલાંથી જ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય
 છે આ રીતે તે પછીથી ઉત્પત્તિ અને સમાપ્તિમાં પૂર્વાપર ભાવરૂપ નિયમ બનતો
 નથી. પરંતુ આ ઉત્તરનો કેવળ એજ આશય છે કે—કદાચિત્ પહેલાં તે
 ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને
 કોઈવાર પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી તે ત્યાં
 ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—જ્યારે જીવ
 મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને પૂર્વ શરીરને સર્વથા
 છોડી દે છે. ત્યારે તે પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં દહાની માફક પોતાના સઘળા
 આત્મપ્રદેશોની સાથે જ ચાલ્યા જાય છે. એ સ્થિતિમાં તે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન

પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ પશ્ચાદુત્પન્નતે તથા પૂર્વશરીરસ્થજીવપ્રદેશાન્ સંહમ્ય કન્દુકગત્યા સમસ્તજીવપ્રદેશૈરુત્પત્તિક્ષેત્રં ગચ્છતિ તદા પૂર્વમુત્પન્ન પશ્ચાત્પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ—‘સે કેળદ્દેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ તત્ કેનાર્થેન યાવત્ પશ્ચાત્ ઉત્પન્નેત, અત્ર યાત્રત્પદેન ‘પુરિવિ વા’ इत्यारभ्य ‘संपाउणिता’ एतदन्तस्य सर्व-
योग्यस्थान में कन्दुक के जैसा समस्त अपने आत्मप्रदेशों के साथ ही चला जाता है। ऐसी दशा में ‘वह वहां पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार पुद्गलों को—औदारिक, तैजस, कार्मण, तीन शरीर, आहार पर्याप्ति, शरीरपर्याप्ति, इन्द्रियपर्याप्ति, श्वासोच्छ्वास पर्याप्ति, इन चार पर्याप्तियों के योग्य पुद्गलों का ग्रहण करना इसका नाम आहार है—सो अपने योग्य शरीर और पर्याप्तियों के पुद्गलों को ग्रहण करने लगता है जब जीव अपने उत्पत्ति योग्य स्थान में ईलिका की गति से मारणा-
न्तिक समुद्रघात करता हुआ पहुंचता है—तब वह पूर्ण आत्मप्रदेशों से वहां नहीं पहुंचता है किन्तु कुछेकही आत्मप्रदेशों से वह वहां पहुंचता है—ऐसी दशा में वह वहां पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है बाद में वहां उत्पन्न होता है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘से केणद्वेणं जाव पच्छा उवव-
ज्जेज्जा’ हे भदन्त । ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वह पृथिवी-
कायिक जीव वहां पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार करता है । और पहिले आहार करता है बाद में उत्पन्न होता है ? यहां

થઈ જાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને—એટલે કે ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર—આહાર પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિઓને યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરવું તેનું નામ આહાર છે. તે પોતાને યોગ્ય શરીર અને પર્યાપ્તિઓના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તથા જ્યારે જીવ પોતાના ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં ઇલિકાની ગતિથી માર-
ણાન્તિક સમુદ્રઘાત કરતાં કરતાં પહોંચે છે, ત્યારે તે પૂર્ણ આત્મપ્રદેશોથી ત્યાં પહોંચતા નથી. પણ કંઈક આત્મપ્રદેશોથી તે ત્યાં પહોંચે છે. એ પરિ-
સ્થિતિમાં તે ત્યાં પહોંચતાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને બાદમાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સે કેળદ્દેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા” હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પહોંચતાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે પછી આહાર કરે છે. અને કોઈવાર પહોંચતાં આહાર કરે છે અને બાદમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિંયાં યાવત્

સ્યાપિ ગ્રહણં કર્તવ્યમિતિ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पृथ्वीकाइयाणं तओ समुग्घाया पणत्ता’ पृथिवीकायिकानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘वेयणासमुग्घाए’ वेदनासमुद्घातः १, ‘कसाय समुग्घाए’ कषायसमुद्घातः २, ‘मारणंतियसमुग्घाए’ मारणान्तिकसमुद्घातः ३, तत्र ‘मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ’ मारणांतिकसमुद्घातेन समवहनन् देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति । अयं भावः—यदा मारणान्तिकसमुद्घातगतो जीवो म्रियते तदा ईलिका-गत्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेहे एव स्थितित्वात् देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात् देशेन समवहन्तीति कथ्यते यदा तु मारणान्तिकसमुद्घा-

धावत् शब्द से यही ‘पुठ्ठि वा’ से लेकर संपाउणित्ता’ तक का सब पाठ ग्रहण किया गया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा । हे गौतम ! ‘पृथ्वीकाइए णं तओ समुग्घाया पणत्ता’ पृथिवीकायिक जीवों के तीन समुद्घात कहे गये हैं और वे ‘तं जहा’ इस प्रकार से हैं—‘वेयणा समुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए’ वेदनासमुद्घात, कषायसमुद्घात, और मारणान्तिकसमुद्घात ‘मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ, सव्वेण वा समोहणइ’ जीव जब मारणान्तिकसमुद्घात करता हुआ ही मरण को प्राप्त हो जाता है तब वह ईलिका गति से उत्पत्ति योग्य स्थान में जाता है तब उसके कुछ आत्मप्रदेश तो उत्पत्ति स्थान में पहुँच जाते हैं और कुछ प्रदेश पूर्वदेह में रहते हैं, ऐसी स्थितिमें वह जीव देश से समवहत होता है इसीलिये देश से समवहत होता है ऐसा कहा गया है। और जब मारणा-

શબ્દથી “પુઠ્ઠિ વા” એ પદથી લઇને “સંપાઉણિત્તા” સુધીનો સઘળો પાઠ અહીં થયો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા” હે ગૌતમ ! ‘પૃથ્વીકાઈયાણં તઓ સમુગ્ગાયા પણત્તા” પૃથ્વીકાયિક જીવોને ત્રણ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. અને “તંજહા” આ રીતે છે. “વેયણાસમુગ્ગાએ, કસાયસમુગ્ગાએ, મારણં-તિય સમુગ્ગાએ” વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત અને મારણાંતિક સમુદ્ઘાત “મારણંતિયસમુગ્ગાએણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણइ સવ્વેણ વા સમોહણइ” જીવ જ્યારે મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરતાં કરતાં જ મરી જાય છે, ત્યારે તે ઈલિકા ગતિથી ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં જાય છે, ત્યારે તેના કંઈક આત્મ-પ્રદેશો તો ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પહોંચી જાય છે. અને કંઈક આત્મપ્રદેશ પહેલાના શરીરમાં રહે છે. એ સ્થિતિમાં તે જીવ દેશથી સમવહત (આઘાત પ્રત્યાઘાત

તાત્ પ્રતિનિવૃત્ત્ય પૂર્વ શરીરં સર્વથા ત્યક્ત્વા પૂર્વશરીરસ્ય સર્વપ્રદેશસંહરણતઃ કન્દુક-
ગત્યોત્પત્તિદેશં ગચ્છતિ તદા 'સર્વેણ સમવહન્તિ' इत्युच्यते । 'देसेण वा समो
हणमाणे' तत्र देशेन समवहनन् ईल्लिकागत्या गच्छन् 'पुंवि संपाउणित्ता पच्छा
उववज्जिज्जा' पूर्वं संप्राप्य पुद्गलान् गृहीत्वा पश्चात् उत्पद्यते 'सव्वेण समोहण-
माणे' सर्वेण समवहनन् कन्दुकगत्या गच्छन् 'पुंवि उववज्जेत्ता' पूर्वमुत्पद्य सर्वो-
त्मनोत्पाददेशमासाद्य 'पच्छा संपाउणेज्जा' पश्चात् संप्राप्नुयात् पुद्गलग्रहणं करो-
तीति 'से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिज्जा' तत् तेनार्थेन यावदुत्पद्येत, अत्र यावत्पदेन
'पुंवि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुंवि वा संपाउणित्ता पच्छा' इत्येतत्

નિકસમુદ્ધાત સે નિવૃત્ત હોકર પીછે મરણ કરતા હૈ તથ વહ અપને
સર્વપ્રદેશોં કો ઉસ શરીર સે સંહરણ કર કન્દુક કી ગતિ સે ઉત્પત્તિ
દેશ મેં જાતા હૈ તથ 'સર્વેણ સમવહન્તિ' એસા વહ હોતા હૈ-હસીલિયે
સર્વપ્રદેશોં સે વહ સમુદ્ધાત કરતા હૈ-એસા કહા ગયા હૈ ।
'દેસેણ સમોહણમાણે પુંવિ સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા' અતઃ
દેશ સે સમવહત હુઆ વહ જીવ પહિછે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે પીછે
ઉત્પન્ન હોતા હૈ, ઓર (સવ્વેણ સમોહણમાણે પુંવિ ઉવવજ્જિજ્જા પચ્છા
સંપાઉણેજ્જા) સર્વરૂપ સે સમવહત હુઆ વહ કન્દુક ગતિ સે જાકર
પહિછે ઉત્પન્ન હોકર બાદ મેં પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ । 'સે તેણટ્ઠેણં
જાવ ઉવવજ્જિજ્જા' હસી કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ યાવત્
ઉત્પન્ન હોતા હૈ । યર્હા યાવત્ શબ્દ સે 'પુંવિ વા ઉવવજ્જિજ્જા, પચ્છા
સંપાઉણેજ્જા, પુંવિ વા સંપાઉણિત્તા પચ્છા' હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।

થાય છે) તેથી દેશ સમવહત થાય છે તેમ કહ્યું છે અને જ્યારે જીવ મારણ-
ન્ટિક સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈને પછી મરે છે, ત્યારે તે પોતાના સર્વપ્રદેશોને
એ શરીરથી સંહરણ કરીને દહાની ગતિથી ઉત્પત્તિ દેશમાં જાય છે. ત્યારે
“સર્વેણ સમવહન્તિ” એવો તે હોય છે એટલા માટે સર્વ પ્રદેશોથી તે
સમુદ્ધાત કરે છે-તેમ કહ્યું છે. ‘દેસેણ સમોહણમાણે પુંવિ’ સંપાઉણિત્તા
પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા” જેથી દેશથી સમવહત થયેલ તે જીવ પહેલાં પુદ્ગલોને
ગ્રહણ કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે. અને સર્વ રૂપથી સમવહત થયેલ તે
દહાની ગતિથી જઈને પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે
છે “સે તેણટ્ઠેણં જાવ ઉવવજ્જિજ્જા” તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું
છે કે યાવત્ ઉત્પન્ન થાય છે. અહિંયા યાવત્ શબ્દથી ‘પુંવિ’ વા ઉવવ-
જ્જિજ્જા પચ્છા સંપાઉણેજ્જા પુંવિ વા સંપાઉણિત્તા પચ્છા” આ પાઠ ગ્રહણ
થયો છે “પુઠ્ઠીકાદ્દર્શ મંતે ! હમીસે રચણપ્પમાણ જાવ સમોહણ” આ

પ્રકરણસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । ‘પૃથ્વીકાદૈષ્ણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત !
 ‘હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ એતસ્યાં રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યામ્ ‘જાવ સમોહણ’
 યાવત્ સમવહતઃ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં પ્રાપ્ત ઇત્યર્થઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય-
 મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં કૃત્વા ‘જે ભવિણ’ યઃ કો ઽપિ ‘ઈસાને કપ્પે’ ઈશાને
 કલ્પે ‘પુઢવીં’ ઇતિ અત્રૈવં પાઠો બોધ્યઃ તથાદિ-પૃથિવીકાયિકતયા ‘ઉવવજ્જિ-
 ત્તણ’ ઉત્પત્તું ‘ભવિણ’ મન્યા-યોગ્યઃ ‘સે ણં મંતે’ સ સ્વલુ પૃથિવીકાયિકો
 ભદન્ત ! ‘કિં પુવ્વિં ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઉણેજ્જા’ કિં પૂર્વમુત્પન્ન ઉત્પત્તિં પ્રાપ્ય
 પશ્ચાત્ સંપ્રાપ્તુયાત્ અથવા ‘પુવ્વિં વા સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ પૂર્વં વા
 સંપ્રાપ્ય પશ્ચાદ્ ઉત્પદ્યેત ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરપક્ષે પૂર્વોક્ત એવ પાઠઃ સંગ્રાહઃ ।
 ‘એવં ચેવ ઈસાણે વિ’ એવમેવ ઈશાનેઽપિ રત્નપ્રભાતો નિઃસૃત્ય સૌધર્મકલ્પે ગમન

‘પૃથ્વીકાદૈષ્ણં મંતે ! હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ જાવ સમોહણ’
 ગૌતમ ને હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-હે ભદન્ત ! કોઈ પૃથિવી-
 કાયિક જીવ હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં યાવત્-મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત
 કો પ્રાપ્ત હુઆ-‘સમોહણિત્તા જે ભવિણ ઈસાણે કપ્પે પુઢવીં’ ‘ઔર માર-
 ãાન્તિકસમુદ્ઘાત કરકે વહ ઈશાન કલ્પ મેં પૃથ્વીકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન
 હોને કે યોગ્ય હુઆ-‘સે ણં મંતે ! કિં પુવ્વિં ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઉ-
 ãેજ્જા પુવ્વિં વા સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ તો એસા વહ પૃથ્વી-
 કાયિક જીવ હૈ ભદન્ત ! કયા પહિલે વહાં ઉત્પત્તિ કો પ્રાપ્ત કર પશ્ચાત્
 આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, અથવા પહિલે આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ
 કર પશ્ચાત્ વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘એવં ચેવ
 ઈસાણે વિ’ હૈ ગૌતમ ! હસ વિષય મેં પૂર્વોક્ત ઉત્તર પાઠ યહાં જાનના

સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ ! કેઈક
 પૃથ્વીકાયિકજીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં યાવત્ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને
 પ્રાપ્ત કરીને “સમોહણિત્તા જે ભવિણ ઈસાણે કપ્પે પુઢવીં” અને મારણાન્તિક
 સમુદ્ઘાત કરીને તે જીવ ઈશાન કલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને
 યોગ્ય અને “સે ણં મંતે ! કિં પુવ્વિં ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા” એવે
 તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે ભગવન્ ! શું પહેલા ઉત્પન્ન થઈને પછીથી આહાર
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલા આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ઉત્પન્ન
 થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું કે “એવં ચેવ ઈસાણે વિ”
 હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પૂર્વોક્ત સઘળો ઉત્તરપાઠ અહિં પણ સમજવો.

યોગ્યજીવે યથા પ્રતિપાદિતં તથૈવ રત્નપ્રભાતો નિઃસૃત્ય ઈશાનકલ્પગમનયોગ્ય-
પૃથિવીકાયિકસ્ય વક્તવ્યતા મણિતવ્યા પૂર્વદેવ સર્વમપિ પ્રકરણમિદાપિ જ્ઞાતવ્ય-
મિતિભાવઃ, તદિત્યમ્—‘ગોયમા ! પુર્વિ વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાડણેજ્જા પુર્વિ વા
સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ હે ગૌતમ ! પૂર્વ વા ઉત્પથ પશ્ચાત્ સંપાન્નુયાત્ પૂર્વ
સંપાપ્ય પશ્ચાત્ ઉત્પથેત, ‘સે કેણટ્ટેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ તત્કેનાર્યેન
યાવત્ પશ્ચાદુત્પથેત, ‘ગોયમા ! પુઢવીકાહયાણં તઓ સમુઘાયા પળ્લત્તા’ ગૌતમ !
પૃથિવીકાયિકાનાં ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા વેયણાસમુઘાણ કસાયસમુ-
ઘાણ મારણંતિયસમુઘાણ’ તથથા વેદનાસમુદ્ઘાતઃ કષાયસમુદ્ઘાતો મારણાન્તિક
સમુદ્ઘાતઃ ‘મારણાંતિયસમુઘાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણહ સન્વેણ વા
સમોહણહ દેસેણ વા સમોહણમાણે પુર્વિ સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા સન્વેણ

આહિયે—અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથિવી સે નિકલકર સૌધર્મકલ્પ મેં ગમન
યોગ્ય હુએ જીવ કે વિષય મેં જૈસા કહા ગયા હૈ હસી પ્રકાર સે રત્નપ્રભા
પૃથિવી સે નિકલકર ઈશાનકલ્પ મેં ગમન યોગ્ય હુએ પૃથિવીકાયિક જીવ
કે વિષય મેં મી વક્તવ્યતા કહલેની આહિયે । તાત્પર્ય કહનેકા એસા હૈ
કિ પૂર્વ કે જૈસા હી સમસ્ત પ્રકરણ યહાં પર મી લગા લેના આહિયે ।
તદિત્યમ્—‘ગોયમા ! પુર્વિ વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાડણેજ્જા, પુર્વિ વા
સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા સે કેણટ્ટેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા ?
ગોયમા ! પુઢવીકાહયાણં તઓ સમુદ્ઘાયા પળ્લત્તા, તં જહા—વેયણા
સમુઘાણ, કસાયસમુઘાણ, મારણંતિયસમુઘાણ મારણંતિયસમુઘા-
ણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણહ, સન્વેણ
વા સમોહણહ, દેસેણ વા સમોહણમાણે પુર્વિ સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવ-

અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં જવાને યોગ્ય બનેલ
જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાથી નીકળીને
ઈશાન કલ્પમાં જવાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવના વિષયમાં પણ ‘સમજવું’,
કહેવાવું તાત્પર્ય એ છે કે પહેલા કહ્યા અનુસાર સઘળું પ્રકરણ અહિં પણ
સમજ લેવું. તે આ પ્રમાણે છે. “ગોયમા ! પુર્વિ વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા
સંપાડણેજ્જા, પુર્વિ વા સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા સે કેણટ્ટેણં જાવ
પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! પુઢવીકાહયાણં તઓ સમુઘાયા પળ્લત્તા—
તંજહા—વેયણાસમુઘાણ, કસાયસમુઘાણ, મારણંતિયસમુઘાણ મારણંતિય
સમુઘાણં, સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણહ સન્વેણ વા
સમોહણહ, દેસેણ વા સમોહણમાણે પુર્વિ સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા,
સન્વેણ વા સમોહણમાણે પુર્વિ ઉવવજ્જેજ્જા પચ્છા સંપાડણેજ્જા, સે કેણટ્ટેણં જાવ

વા સમોદ્દામાણે પુર્વિ ઉવવજ્જેજ્જા પચ્છા સંપાડણેજ્જા સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવવ-
જ્જેજ્જા' इति व्याख्या पूर्ववदेव । 'एवं जाव अच्चुयगेविज्जविमाणे' एवं यावत्
अच्युतप्रैवेयकविमाने यथा सौधर्मेशानवक्तव्यता कथिता तथैवाच्युतप्रैवेयक
विमानपर्यन्तं वक्तव्यता ज्ञातव्या अत्र यावत्पदेन सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्म ५
छान्तक ६ महाशुक ७ सहस्रार ८ ऽऽनत ९ प्राणत १० ऽऽरण ११ देवलोकानां
संग्रहो ज्ञातव्यः आलापकं प्रकारश्च स्वयमेव पूर्वप्रकरणवत् उद्दीयः । तथा-
'अणुत्तरविमाणे ईसिपव्वाराए य एवं चेव' अनुत्तरविमाने अनुत्तरविमानपञ्चके

जिज्जजा, सव्वेण वा समोद्दामाणे पुर्वि उववज्जज्जजा, पच्छा संपा-
उणेज्जजा, से तेणद्वेणं जाव उववज्जज्जजा' इसकी व्याख्या पहिले की गई
जैसी ही है । 'एवं जाव अच्चुय गेविज्जविमाणे' इसका भाव ऐसा है
कि जैसी व्याख्या सौधर्म ईशान कल्प में उत्पन्न होने योग्य रत्नप्रभा
पृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के उत्पन्न होने के विषय में कही गई है
वैसी प्रकार से यावत् अच्युतकल्प में उत्पन्न होने योग्य हुए रत्न-
प्रभापृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के उत्पन्न होने के विषय में भी
जान लेना चाहिये—यहां यावत् शब्द से सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म,
छान्तक, महाशुक, सहस्रार आनत, प्राणत, आरण इन देवलोकों का
ग्रहण हुआ है । इनके आलापप्रकार पहिले के जैसे ही अपने
आप बना लेना चाहिये । इसी प्रकार का कथन ? प्रैवेयक विमानों में
उत्पत्ति के योग्य हुए रत्नप्रभा पृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के
उत्पन्न होने के विषय में जानना चाहिये । 'अणुत्तरविमाणे, ईसिप-

ववज्जज्जा" आनी व्याख्या પહેલા કરવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે સમજી
લેવી. "एवं जाव अच्चुयगेविज्जविमाणे" જે પ્રમાણે સૌધર્મને ઈશાન
કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા પૃથ્વીકાયિક જીવના
ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે યાવત્
અચ્યુત કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વી
કાયિક જીવમાં વિષયમાં પણ સમજી લેવું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સનત્-
કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, છાન્તક, મહાશુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ,
આ દેવલોક ગ્રહણ થયા છે. તેના આલાપના પ્રકારો પહેલા
પ્રમાણે સમજવા. આજ રીતનું કથન પ્રૈવેયક વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાને
યોગ્ય બનેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પન્ન થવાના

ઈષત્ પ્રાગ્ભારાયાં ચ એવમેવ જ્ઞાતવ્યમ્ અથ શર્કરાપૃથિવીમાશ્રિત્યાહ-‘પુઢવી
કાઈણં મંતે’ इत्यादि । ‘પુઢવીકાઈણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ મદન્તે !
‘સકરપ્પમાણ પુઢવીણ સમોહણ’ શર્કરાપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં સમવહતઃ ‘સમોહણિત્તા’
સમવહસ્ય ‘જે’ યઃ કશ્ચિત્ ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કપ્પે ‘પુઢવી’ इति, અત્રૈવં
પૂર્વવત્પાઠઃ સંયોજ્યઃ, તથાહિ-કાઈણત્તાણ’ પૃથિવીકાયિકતયા ‘ઉવવજ્જિજ્જણ !
ઉત્પત્તું ‘મહિણ’ અવ્યઃ- યોગ્યઃ ‘સે ણં મંતે !’ સ સ્વલુ મદન્ત ! इत्यादि सर्वोऽपि
प्रश्नोऽत्र संग्राह्यः ‘एवं जहा रयणप्पमाए पुढवीकाइओ उववाइओ’ एवं अथा रत्न
प्रभायाः पृथिवीकायिकः उत्पातितः ‘एवं सक्करप्पमाए वि पुढवीकाइओ उववाए-
एयव्वो’ एवं शर्कराप्रभाया अपि पृथिवीकायिक उत्पातयितव्यः, कियत्पर्यन्तमित्याह
भारण य एवं चेव ‘अनुत्तरविमान में-पांच अनुत्तरविमानो में,
और ईषात्प्राग्भारापृथिवी में इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये ।
अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘पुढवीकाइए णं मंते ! सक्कर-
प्पमाए पुढवीए० समोहए०’ हे भदन्त ! कोई पृथिवीकायिक जीव शर्क-
राप्रभापृथिवी में हो-और वह मारणान्तिक समुद्धान करके-सौधर्म-
कल्प में पृथिवीयिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो-ऐसा वह जीव-हे
भदन्त ! वहाँ उत्पन्न होकर आहार ग्रहण करे या आहार ग्रहण कर वहाँ
उत्पन्न होता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘एवं जहा रयणप्पमाए
पुढविकाइओ उववाइओ एवं सक्करप्पमाए वि पुढविकाइओ उववा-
एयव्वो’ हे गौतम ! जैसा रत्नप्रभा पृथिवी के पृथिवीकायिक जीव
का उत्पाद विवेचित किया गया है । उसी प्रकार से शर्कराप्रभापृथिवी

વિષયમાં પણ સમજવું. “અનુત્તરવિમાણે, હસિપ્રભારાણ-ય-અવં ચેવ” પાંચ
અનુત્તર વિમાનોમાં પણ આ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. હવે ગૌતમ સ્વામી
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “પુઢવિકાઈણં મંતે ! સકરપ્પમાણ-પુઢવિણ સમોહણ.”
હે ભગવન્ કોઈક પૃથ્વીકાયિક જીવ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણ-
ાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને સૌધર્મકલ્પ દેવલોકમાં પૃથ્વીકાયિકપણથી ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય હોય તો એવો તે જ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને આહાર ગ્રહણ કરે
છે કે આહાર ગ્રહણ કરીને પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ
કહે છે કે “અવં જહા રયણપ્પમાણ પુઢવિકાઈઓ ઉવવાઈઓ અવં સક્કરપ્પમાણ
વિ પુઢવિકાઈઓ ઉવવાણ્યવ્વો” હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક
જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં જે પ્રમાણેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ
પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં વિવેચન

—‘જાવ ર્હસિપન્મારાણ’ યાવત્ ર્હસિપન્મારાયામ્ યાવત્પદેન સૌધર્માદારમ્યાનુષર-
વિમાનપર્યન્તં ગ્રાહ્યમ્ । ‘એવં જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા મણિયા’ એવં યથા રત્ન-
પ્રમાયાઃ વત્તવ્યતા મણિતા ‘એવં જાવ અહે સત્તમાણ સમોહણ ર્હસિપન્મારાણ ઉવ-
વાણ્યવ્વો ? એવં યાવત્ અધઃ સપ્તમીં પૃથિવ્યાં સમવહતઃ ર્હસિપન્મારાયામ્પયા-
ત્તયિતવ્યઃ યથા રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં સમવહતઃ પૃથિવીકાયિકજીવઃ સૌધર્માદારમ્ય
ર્હસિપન્મારાપર્યન્તં ગચ્છતીતિ પૂર્વં પ્રતિપાદિતમ્ તથૈવ વાલુકાપ્રમાપદ્મપ્રમાધૂમપ્રમા
તમઃપ્રમાઽધઃસપ્તમીપૃથિવીપર્યન્તં સમવહતા મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં પ્રાપ્તઃ ર્હસિ-
પ્તપ્રાગ્મારાયામ્ ઉપપાતયિતવ્યઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ એતદ્ વ્યતિરિક્તં સર્વં

કે પૃથિવીકાયિક જીવ કા ઉત્પાદ વિવેચિત કર લેના ચાહિયે । ‘જાવ ર્હસિપન્મારાણ’ ઓર યહ ર્હસિપન્મારા ઉત્પાદકા વિવેચન યાવત્-સૌધર્મદેવ
સે લેકર ર્હસિપન્મારા પૃથિવી તક ર્હસિપન્મારા પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે કર લેના
ચાહિયે । ‘એવં જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા મણિયા, એવં જાવ અહે-
સત્તમાણ સમોહણ ર્હસિપન્મારાણ ઉવવાણ્યવ્વો’ જૈસી રત્નપ્રમાપૃથિવી
કે પૃથિવીકાયિક કી વત્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ । અર્થાત્ રત્નપ્રમા પૃથિવી મેં
સમવહત પૃથિવીકાયિક જીવ સૌધર્મ સે લેકર ર્હસિપન્મારાપર્યન્તં જાતા
હૈ એસા કહા ગયા હૈ—ઁસી પ્રકાર સે વાલુકાપ્રમા પંકપ્રમા, ધૂમપ્રમા,
તમઃપ્રમા ઓર અધઃ સપ્તમીપૃથિવી ર્હસિપન્મારા મેં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કો
પ્રાપ્ત હુઆ પૃથિવીકાયિક જીવ સૌધર્મ સે લેકર ર્હસિપન્મારાપર્યન્તં જાતા
હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ‘સેસં તં ચેવ’ અતઃ સૂત્રપ્રતિપાદિત
કથન સે અતિરિક્ત ઓર સર્વ કથન પૂર્વ મેં કિયે ગયે કથન કે અનુસાર

કરી લેવું. ‘જાવ ર્હસિપન્મારાણ’ તેના ઉત્પાદને વિવેચન યાવત્ સૌધર્મદેવ
લોકથી લઈને ઈષ્ટ પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધી આ પૂર્વોક્ત ઠહ્યા પ્રમાણે સમજવું.
“એવં જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા મણિયા એવં જાવ અહે સત્તમાણ સમોહણ ર્હસિપ-
ન્મારાણ ઉવવાણ્યવ્વો” જે પ્રમાણે રત્નપ્રમા પૃથ્વીનાં પૃથ્વીકાયિક જીવના
વિવેચનમાં કથન કર્યું છે. અર્થાત્ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં સમવહત આઘાત પ્રાપ્ત
કરીને ત્યાંના લોગ લોગવીને પૃથ્વીકાયિક જીવ સૌધર્મદેવલોકથી લઈને ઈષ્ટ
પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ રહ્યું છે. તેજ રીતે વાલુકાપ્રમા, પંક-
પ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમઃપ્રમા અને અધઃસપ્તમી અર્થાત્-તમઃતમપ્રમા પૃથ્વી
આમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલ પૃથ્વીકાયિક જીવ સૌધર્મદેવલોકથી
ઈષ્ટ પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ સમજવું.

“સેસં તં ચેવ” સૂત્રમાં પ્રતિપાદક કરેલ કથનથી બાકીનું સઘળું કથન

પૂર્વવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ इति । આલાપાદિ પ્રકારશ્ચ સ્વયમેવ સર્વત્ર ઝહનીય इति 'સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥સૂ૦૧॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकपविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजपदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
—पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री 'भगवतीसूत्रस्य' प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
षष्ठोद्देशकः समाप्तः॥ १७-६॥

હી હૈ એસા સમદ્ધ લેના ચાહિયે । તથા ઇન સબ કે આલાપ પ્રકાર અપને
આપ ઘના ૨ કર કહ લેના ચાહિયે । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ'
હે મદન્ત ! આપકા યહ કથન સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ એસા કહકર ઘે
ગૌતમ તપ ઔર સંયમ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન
પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવે શતકકા
છઠ્ઠા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૬॥

પહેલાં કહ્યા અનુસાર જ સમજવું. તથા આ વિષયમાં આશાપના
પ્રકારો પોતે પોતાની મેળે બનાવીને સમજી લેવા “સેવં મંતે ! સેવં મંતે !
ત્તિ” તે ભદન્ત ! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કયું છે તે સઘળું કથન
સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કયું છે. તે સઘળું
યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને
ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો છઠો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥૧૭-૬॥

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

षष्ठोद्देशके रत्नप्रभादिपृथिवीसमवहतानां पृथिवीकायिकानां सौधर्मादारभ्ये षष्ठागभारापर्यन्तमुत्पत्त्याहारयोः पूर्वापरत्वं प्रदर्शितम्, साम्प्रतं सप्तमोद्देशके तद्विपर्ययेण सौधर्मादारभ्ये षष्ठागभारापर्यन्तं समवहतानां पृथिवीकायिकानां रत्न-प्रभात आरम्भाधःसप्तमी पर्यन्तं तदेव प्रदर्शयिष्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘पुढवीकाइए णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—पुढविकाइए णं भंते ! सोहम्मं कप्पे समोहए समो-
हणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढविकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! किं पुर्विं० सेसं तं चेव जहा
रयणप्पभापुढवीकाइए सब्बकप्पेसु जाव ईसिप्पब्भाराए ताव
उववाइओ एवं सोहम्मपुढवीकाइयो वि सत्तसु वि पुढवीसु
उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए । एवं जहा सोहम्मपुढवी-
काइओ सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पब्भारा-
पुढवीकाइओ सब्बपुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए
सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

छाया—पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मे कल्पे समवहतः समवहत्य
यो भव्यः अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम्, स खलु
भदन्त ! किं पूर्वम् शेषं तदेव यथा रत्नप्रभा पृथिवीकायिकः सर्वकल्पेषु यावत् ईषत्
प्राग्भारायाः तावत् उपपातः, एवं सौधर्मपृथिवीकायिकोऽपि सप्तस्वपि पृथिवीषु
उपपातयितव्यः यावदधःसप्तम्याम् । एवं यथा सौधर्मपृथिवीकायिकः सप्तसु पृथिवीषु
उपपतितः एवं यावत् ईषत् प्राग्भारा पृथिवीकायिकोऽपि सर्वपृथिवीषु उपपात-
यितव्यः यावत् अधः सप्तम्याम्, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सातवे उद्देशे का प्रारंभ

छठे उद्देशे में रत्नप्रभा पृथिवी में समवहत पृथिवीकायिक जीवों
की सौधर्म से लेकर ईषात्प्राग्भारा पर्यन्त उत्पत्ति में और अहार में पूर्वा-

सातवा उद्देशानो प्रारंभ

छठ्ठा उद्देशामां रत्नप्रभा पृथ्वीमां समवहत (रहेला) भारश्रुतिष्ठ
समुद्घातकश्च पृथ्वीकायिकश्चोना सौधर्मदेव लोकधी धृष्टप्राग्भारा पृथ्वी

ટીકા—‘પુઢવિકાઙ્ણં મંતે !’ પૃથ્વીકાચિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘સોહમ્મે કલ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘સમોહણ’ સમવહતઃ—મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં માત્રઃ, ‘સમોહણિતા’ સમવહત્ય, ‘જે’ યઃ કશ્ચિત્ ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां ‘पुढवीकाङ्गत्ताए’ पृथिवीकाचिकतया ‘उववज्जित्तए’ उत्पत्तुं ‘भविए’ भव्यः योग्यो भवेत् ‘से णं मंते !’ स स्वल्प मदन्त ! ‘किं पुण्वि सेसं तं चेव’ किं पूर्वं शेषं तदेव—पूर्वोक्तमेव हे मदन्त ! यः पृथिवीकाचिको जीवः सौधर्मकल્पे मारणा-
न्तिकसमुदघातं कृत्वा अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् उत्पत्तियोग्यो विद्यते स किं

પરતા દિશાઈ ગઈ છે. અવ સસમ ઉદ્દેશો મેં તસસે વિપરીતતા કો લેકર સૌધર્મ સે લગા કર ઈષાત્માગમારા તક સમવહતપૃથ્વીકાચિક જીવોં કી રત્નપ્રભા સે લગાકર અધઃ સસમી તક વહી ઉત્પત્તી ઓર આહાર મેં પૂર્વાપરતા દિશલની છે. હસી સમ્બન્ધ સે હસ સસમ ઉદ્દેશક કા પ્રારમ્ભે હુમા છે. હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર ‘પુઢવિકાઙ્ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ છે.

‘પુઢવિકાઙ્ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—(પુઢવિકાઙ્ણં મંતે ! સોહમ્મે કલ્પે સમોહણ’ હે મદન્ત ! જો પૃથ્વીકાચિક જીવ સૌધર્મસ્વર્ગ મેં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે ‘સમોહણિતા જે ભવિએ ઈમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ, પુઢવિકાઙ્ણં ઉવવજ્જિત્તએ’ ઓર ‘મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર વહ હસ રત્નપ્રભાપૃથ્વી મેં પૃથ્વીકાચિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હો ‘સે ણં મંતે’ કિં પુણ્વિ-સેસં તં ચેવ’ તો હે મદન્ત ! વહ જીવ કયા પહિલે વહાં ઉત્પન્ન

સુધીના જીવોના ઉત્પન્ન થવાના અને આહાર ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં પૂર્વાપરતા બતાવવામાં આવી છે. હવે આ સાતમાં ઉદ્દેશમાં વિપરીતત્વનો આશ્રય કરીને સૌધર્મથી લઈને ઈષત્પ્રભારા પૃથ્વી સુધી સમવહત (રહેલા) પૃથ્વીકાચિક જીવોની રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભ કરીને અધઃસપ્તમી, સાતમી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પત્તિ અને આહારમાં પૂર્વાપરતા બતાવવી છે એજ સંબંધથી આ સાતમાં ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશનું પહેલું સૂત્ર “પુઢવિકાઙ્ણં મંતે !” ઇત્યાદિ છે.

ટીકાર્થ—“પુઢવિકાઙ્ણં મંતે ! સોહમ્મે કલ્પે સમોહણ” હે, ભગવન્ જો પૃથ્વીકાચિક જીવો સૌધર્મ નામના સ્વર્ગમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે ‘સમોહણિતા જે ભવિએ ઈમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ પુઢવિકાઙ્ણં ઉવવજ્જિત્તએ’ અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાચિક જીવપણથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય “સે ણં મંતે ! કિં પુણ્વિ-સેસં તં ચેવ” તો હે ભગવન્ તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને પછી આહાર

પ્રથમતઃ ઉત્પદ્ય પશ્ચાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ અથવા પૂર્વમ્ પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાદુત્પદ્યતે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમતિદેશેનાહ—‘જહા રયણપ્પમા પુઢવીકાહણ સવ્વ કપ્પેસુ’ યથા રત્નપ્રમાપૃથિવીસમ્બન્ધિ પૃથિવીકાયિકઃ સર્વકલ્પેષુ ‘જાવ ઈસિપ્પમારાણ તાવ ઉવવાહો’ યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાયાં તાવત્ ઉપપાતિતઃ, યથા રત્નપ્રમા પૃથિવી સમ્બન્ધિનઃ પૃથિવીકાયિકજીવસ્ય સર્વકલ્પેષુ પૂર્વમુત્પદ્ય પશ્ચાત્પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ પૂર્વે પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાદુત્પદ્યતે इति કથિતં તથૈવ યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાપૃથિવ્યામુત્પાતઃ કથિત इत्यर्थः ‘एवं सोहम्मपुढवीकाहो वि सत्तसु वि पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए’ एवम् सौधर्मपृथिवीकायिकस्यापि सप्तस्वपि पृथिवीषु उपपातो वक्तव्यो यावत् अधःसप्तम्याम्, पूर्ववदेव सौधर्मकल्पसम्बन्धि पृथिवीकायिकजीवस्यापि सप्तस्वपि नारकपृथिवीषु रत्नप्रमात आरभ्य अधःसप्तमी पर्यन्त नारकभूमिषु उपपातो वक्तव्य इत्यर्थः, अत्र यावत्पदेन शर्कराममात आरभ्य तमःप्रमापर्यन्तं सप्तानामपि नारकपृथिवीनां ग्रहणं भवतीति । ‘एवं जहा सोहम्म पुढवीकाहो सव्वपुढवीसु उववाहो’ एवं यथा सौधर्मपृथिवीकायिकस्य सर्व पृथिवीषु उपपातः कथितः ‘एवं जाव इंसिप्वमारा पुढवीकाहो सव्वपुढवीसु हो जाय फिर बाद में आहार करे ? या पहिले वहां आहार करे बाद में उत्पन्न होवे ? इत्यादि प्रश्न—

‘જહા રયણપ્પમાપુઢવીકાહણ સવ્વકપ્પેસુ જાવ ઈસિપ્પમારાણ તાવ ઉવવાહો’ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે રત્નપ્રમાપૃથિવી કે પૃથિવી-કાયિક જીવ કા સમસ્તકલ્પોં મેં યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવી-મેં ઉપપાત કહા ગયા હૈ । ‘एवं सोहम्मपुढवीकाहो वि सत्तसु वि पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहेसत्तमाए’ इसी प्रकार से सौधर्मकल्प के पृथिवीकायिक जीव का भी सातों पृथिवियों में यावत् अत्रः सप्तमी तक उपपात कह लेना चाहिये । ‘एवं जहा सोहम्मपुढवीकाहो सव्वपुढवीसु उववाहो एवं जाव इंसिप्वमारापुढवीकाहो सव्व पुढवीसु उववाएयव्वो जाव

કરે છે ? કે પહેલાં આહાર કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે ? ઇત્યાદિ. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘જહા રયણપ્પમાપુઢવીકાહણ સવ્વકપ્પેસુ જાવ ઈસિપ્પમારાણ તાવ ઉવવાહો’ હે ગૌતમ જે રીતથી રત્નપ્રમા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના બધા કલ્પોમાં યાવત્ ઇષત્ પ્રાગ્મારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તિ)ના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. ‘एवं सोहम्म-पुढवीकाहो वि० सत्तसु वि० पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए’ આજ પ્રમાણે સૌધર્મકલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવનો પણ સાતે પૃથ્વીઓમાં યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તિ) સમજી લેવો. “एवं जहा सोहम्म-

ઉવવાણ્યવ્વો જાવ અહે સત્તમાણ' એવં યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્ભારાસંવન્ધિપૃથિવીકાયિક-
જીવસ્યાપિ સર્વાસુ પૃથિવીષુ ઉપપાતો વક્તવ્યો યાવત્ સસમનારકપૃથિવીષુ અધઃ
સપ્તમીષુ તેનૈવ ક્રમેણ સર્વ દેવલોકસમ્બન્ધિજીવાનાં યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્ભારા સંવન્ધિ
પૃથિવીકાયિકજીવાનામ્ સપ્તસ્વપિ નારકપૃથિવીષુ ઉપપાતો વક્તવ્યઃ અધઃ સપ્તમી
પર્યન્તમિત્યર્થઃ । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ । સૂ૦ ૧ ।

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધાચક્ર-પશ્ચદશમાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકમવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલહાપુરરાજપદ્મ-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલહાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી "મગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
વ્યાખ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકે
સપ્તમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૭-૭ ॥

અહેસત્તમાણ' તથા-જિસ પ્રકાર સે સૌધર્મકલ્પ કે પૃથિવીકાયિક જીવ
કા સર્વ પૃથિવિયોં મેં ઉપપાત કહા હૈ, ડસી પ્રકાર સે સમસ્ત સ્વર્ગોં કે
યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથિવી કે પૃથિવીકાયિક જીવ કા મી સમસ્ત પૃથિ-
વિયોં મેં યાવત્ સસમનારક પૃથિવી તક ઉપપાત કહ લેના ચાહિયે 'સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! હે મદન્ત ! આપકા યહ કથન સર્વ પ્રકાર સે સત્ય
હૈ ૨ । ઇસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન
હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
"મગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
॥ સાતવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૭ ॥

પૃથ્વીકાઈમો સવ્વપૃથ્વીસુ ઉવવાણ્યવ્વો જાવ અહે સત્તમાણ' જે રીતે સૌધર્મ-
કલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવનો સર્વ પૃથ્વીઓમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તિ) કહ્યો છે એજ
રીતે બધાજ સ્વર્ગોના યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીકાયિક જીવનો પણ બધાજ
પૃથ્વીમાં યાવત્ બધી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તિ) સમજ લેવો.
"સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ" હે ભગવન્ આપે આ વિષયમાં જે કથન કર્યું
છે, તે સર્વ રીતે સત્ય છે. હે ભગવન્ આપતું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૧ ॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૧૭-૭ ॥

અથ અષ્ટમોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે ।

પૃથિવીકાયિકજીવાનામુપપાતં સપ્તમે ઉદેશકે પ્રદર્શ્યાપ્કાયિકજીવાનો-
મુપપાતં દર્શયિતુમષ્ટમોદેશકઃ કથયતે, અનેન-સમ્બન્ધેન આયાતસ્યાસ્યાષ્ટમોદેશકઃ
સ્યેદમાદિમ' સૂત્રમ્-આઝકાઈણ ણં મંતે !' इत्यादि ।

મૂલ્ય-આઝકાઈણ ણં મંતે ! હમીસે રચણપ્પમાણ પુઠવીણ
સમોહણ સમોહણિત્તા જે મવિણ સોહમ્મે કપ્પે આઝકાઈયત્તાણ
ઉવવજિત્તણં એવં જહા પુઠવીકાઈઓ તહા આઝકાઈઓ વિ
સવ્વેસુ કપ્પેસુ જાવ ઈસિપ્પભારાણ તહેવ ઉવવાણ્યવ્વો એવં
જહા રચણપ્પમા આઝકાઈઓ ઉવવાઈઓ તહા જાવ અહે સત્તમ-
પુઠવીઆઝકાઈઓ ઉવવાણ્યવ્વો એવં જાવ ઈસિપ્પભારાણ ।
સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ. ૧॥

સત્તરસમે સણ અષ્ટમો ઉદેશો સમત્તો ।

છાયા-અપ્કાયિક સ્વલુ મદન્ત ! અસ્યાં-રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યામ્ સમવહતઃ,
સમવહન્ય યો સવ્વઃ સૌધર્મે કલ્પે અપ્કાયિકતયા ઉપપત્તું એવં યથા પૃથિવી
કાયિકઃ તથા અપ્કાયિકોઽપિ સર્વ કલ્પેષુ યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાયાં તથૈવ ઉપ-
પાતયિતવ્યઃ, એવં યથા રત્નપ્રમાઽપ્કાયિકઃ ઉપપાતિતસ્તથા યાવત્ અધઃ સપ્તમી
પૃથિવ્યપ્કાયિક ઉપપાતયિતવ્યઃ, એવં યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાયામ્ । તદેવ મદન્ત !
તદેવ મદન્ત ! इति ॥સૂ. ૧॥

સપ્તદશશતકે અષ્ટમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

આઠમાં ઉદેશો કા પ્રારંભ

પૃથિવીકાયિક જીવોં કે ઉપપાત કો સ્વસમ ઉદેશક મેં દિશ્વા કર અથ
સૂત્રકાર અપ્કાયિક જીવોં કે ઉપપાત કો પ્રકટ કરને કે લિયે અષ્ટમ
ઉદેશક કા પ્રારંભ કરતે હૈ । इसका सर्वप्रथम सूत्र-‘आउक्काइए णं
मंते ।’ इत्यादि है--

‘आउक्काइए णं मंते । हमीसे रचणप्पमाए पुठवीए समोहए’ इत्यादि ।

આઠમા ઉદેશનો પ્રારંભ--

સાતમાં ઉદેશમાં પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉપપાત (જન્મ) ના વિષયમાં
કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિક જીવોના ઉપપાત (જન્મ) ના વિષયમાં કથન
કરવા માટે આ આઠમાં ઉદેશનો પ્રારંભ કરે છે, આનું પહેલું સૂત્ર
આ પ્રમાણે છે. ‘આઝકાઈણ ણં મંતે ! હમીસે રચણપ્પમાણ’ इत्यादि ।

ટીકા—‘આઝકાહૃણં મંતે !’ અપ્કાયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘ઈમીસે રચણ્-પ્પમાણ પુઢ્વીણ’ એતસ્યાં રત્નપ્રમાપૃથિવ્યામ્ ‘સમોહણ’ સમવહતઃ, ‘સમોહણિતા’ સમવહત્ય-મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વા યોઽપ્કાયિકઃ ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘આઝકાહૃયત્તાણ’ અપ્કાયિકતયા-અપ્કાયિકસ્વરૂપેણેત્યર્થઃ ‘ઉવવજ્જિ-ત્તાણ’ ઉપપત્તુમ્ ‘મંતિણ’ મન્યઃ યોગ્યઃ, હે મદન્ત ! યોઽપ્કાયિકો જીવોઽસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યામ્ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વા સૌધર્મકલ્પે અપ્કાયિક સ્વરૂપેણ ઉત્પત્તિયોગ્યો વિદ્યતે સ જીવઃ કિં પૂર્વમુત્પદ્ય પશ્ચાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ ? અથવા પૂર્વં પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાત્ ઉત્પદ્યતે ? इति પૂર્વપ્રકારેણ હિદાપિ પ્રશ્નઃ કર્ણીયઃ । ઉત્તરેઽતિદેશમાહ—‘એવં જહા’ इत्यादि ‘એવં જહા પુઢ્વીકાહૃઓ’ એવં યથો પૃથિવીકાયિકો જીવઃ ‘તદા આઝકાહૃઓ વિ સવ્વકલ્પેસુ’ તથાઽપ્કાયિકો-

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ । ને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા હૈ—‘મંતે’ હૈ મદન્ત । ‘આઝકાહૃણં’ જો અપ્કાયિક જીવ ‘ઈમીસે રચણ્પ્પમાણ પુઢ્વીણ સમોહણ’ હસ રત્નપ્રમાપૃથિવી મેં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરતા હૈ ઓર ‘સમોહણિતા’ ‘મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરકે ‘જે મંતિણ સોહમ્મે કપ્પે આઝકાહૃયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ મંતિણ’ સૌધર્મકલ્પ મેં અપ્કાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ, તો એસા વહ અપ્કાયિક જીવ કયા પહિલે ઉત્પન્ન હોકર વાદ મેં આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરેગા ? યા પહિલે આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કર વાદ મેં વહાં ઉત્પન્ન હોગા ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ । એવં જહા’ હૈ ગૌતમ ! જૈસા કથન પૃથિવીકાયિક જીવ કે ઉપપાત હોને મેં કિયા જા ચુકા હૈ, ડસી પ્રકાર કા કથન અપ્કાયિક જીવ કે સૌધર્માદિકલ્પોં મેં ઓર ઈષત્પ્રાગ્ભારાપૃથિવી મેં ઉત્પન્ને

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નુને એવું પૂછ્યું કે ‘મંતે !’ હૈ ભગવન્ ‘આઝકાહૃણં’ એ અપ્કાયિકેણ ‘ઈમીસે રચણ્પ્પમાણ પુઢ્વીણ સમોહણ’ આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે છે, અને તે ‘સમોહણિતા’ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ‘સોહમ્મે કપ્પે આઝકાહૃયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ’ સૌધર્મકલ્પમાં અપ્કાયિકપણથી ઉત્પન્ન થવા ઇચ્છે એવો તે અપ્કાયિકેણ પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરશે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થશે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે—‘એવં જહા’ હૈ ગૌતમ પૃથ્વીકાયિકેણ ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) ના વિષયમાં એવું કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન અપ્કાયિકેણ ઉપપાત સૌધર્મકલ્પ વિગેરે કલ્પોમાં અને ઇષત્પ્રાગ્ભારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં સમજાવેલું. અહિયાં યાવત્

‘અપિ સર્વકલપેષુ ક્રિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ ઈસિપ્તમારાણ તદેવ ઉવવાણ્યવ્વો’ યાવત્
 ઈપત્પ્રાગ્મારાયાં તથૈવ ઉપપાતયિતવ્યઃ યથા રત્નપ્રમાપૃથિવીસ્થિતાપ્કાયિક-
 જીવસ્ય સમુદ્ઘાતેન સૌધર્મે કલપે ઉપપાતઃ કથિતઃ તથૈવ યાવત્ ઈપત્પ્રાગ્મારાયા-
 મપિ ઉપપાતો વક્તવ્ય એવેતિ । ઈપત્પ્રાગ્મારાપર્યન્તમિત્યર્થઃ, યાવત્પદેન ઈશાન ૨
 સનત્કુમાર ૩ માહેન્દ્ર ૪ બ્રહ્મ ૫ લાન્તક ૬ મહાશુક્ર ૭ સહસ્રારા ૮ ડડનત ૯
 પ્રાણતા ૧૦ ડડરણા ૧૧ ડચ્યુત ૧૨ ગ્રૈવૈયકા ૧૩ ડનુત્તર વિમાન ૧૪ પર્યન્તાનાં
 ત્રયોદશદેવલોકાનાં ગ્રહણં ભવતિ । ‘એવં જહા રયણપ્પમા આડકાઙ્ગો ઉવવાઙ્ગો’
 એવં યથા રત્નપ્રમાપ્કાયિક ઉપપાતિતઃ ‘તદ્વા જાવ અહે સત્તમા પુઢવી આડ
 કાઙ્ગો ઉવવાણ્યવ્વો’ તથા યાવત્ અધઃ સપ્તમી પૃથિવ્યપ્કાયિક ઉપપાતયિ-
 તવ્યઃ, યથા રત્નપ્રમાસંબન્ધ્યપ્કાયિકસ્ય જીવસ્ય સૌધર્માદારમ્ય સર્વકલપેષુ તથા
 ઈપત્ પ્રાગ્મારાયાં ચ ઉપપાતઃ કથિતસ્તથૈવ શર્કરાપ્રમાત આરમ્ય અધઃ સપ્તમી
 નારક પૃથિવીસંબન્ધ્યપ્કાયિકોઽપિ ઉપપાતયિતવ્યઃ ઉપપાતો વર્ણયિતવ્ય ઇત્યર્થઃ,
 ક્રિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ ઈસિપ્તમારાણ’ યાવત્ ઈપત્ પ્રાગ્મારાયામ્ સૌધર્માદા-

હોને કે વિષય મેં કર લેનાં चाहिये । यहां यावत् पद से ईशान, सन-
 त्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत,
 आरण और अच्युत, नवग्रैवेयक, और अनुत्तर विमान इन १३ तेरह
 देवलोकों का ग्रहण हुआ है । तथा ‘एवं जहा रयणप्पमा आडकाङ्गो
 ‘इत्यादि-जैसा यह रत्नप्रभा पृथिवीगत अप्कायिक जीव के उपपात
 का कथन किया गया है उसी प्रकार का कथन शर्कराप्रभा पृथिवी से
 लेकर सप्तमी पृथिवी तक के अप्कायिक जीवों के सौधर्मादिककल्पों में
 एवं नवग्रैवेयक तथा पांच अनुत्तर विमानों में ईषत् प्राग्भारापृथिवी में
 अप्कायिकरूप से उत्पन्न होने के विषय में कथन कर लेना चाहिये ।
 ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ प्रभु द्वारा प्रतिपादित इस अप्काय

પદથી ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર આનત,
 પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, નવગ્રૈવૈયક અને અનુત્તર વિમાન - આ ૧૩
 દેવલોકો ગ્રહણ થયા છે. તથા ‘એવં જહા રયણપ્પમા આડકાઙ્ગો ઉવવાઙ્ગો’
 ઇત્યાદિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીગત અપ્કાયિક જીવના ઉપપાતનું કથન જે રીતે કર-
 વામાં આન્યું છે એ જ પ્રમાણેનું કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી
 પૃથ્વી સુધીના અપ્કાયિક જીવોના સૌધર્માદિકકલ્પોમાં અને નવગ્રૈવૈયક તથા
 પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં ઇષત્પ્રાગ્મારા પૃથ્વીમાં અપ્કાયિકરૂપથી ઉત્પન્ન થવાના
 વિષયમાં કથન કરી લેવું. ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ પ્રભુએ પ્રતિપાદન કરેલ

રામ્ય ઈષત્ પ્રામારારાપૃથિવીપર્યન્તં સપ્તપૃથિવીસમ્બન્ધપૂકાયિકજીવાનામુપ-
પાતો વર્ણયિતવ્ય ઇતિભાવઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં
મદન્ત ! ઇતિ ॥ સુ૦ ૧ ॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
‘જૈનાચાર્ય’ પદભૂષિત — કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
બાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી “ભગવતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકા-
વ્યાયાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકે
અષ્ટમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૭-૮ ॥

સમ્બન્ધી ઉપપાત કે કથન કો સુનકર ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે કહા હે
મદન્ત ! આપકે દ્વારા પ્રતિપાદિત કિયા ગયા યહ વિષય એસા હી હૈ-
અર્થાત્ સર્વથા સત્ય હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ સંયમ ઓર
તપ્ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન
હો ગયે ॥ સુ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્યજૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” પ્રમેયચન્દ્રિકાવ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતક કા
આઠવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૮ ॥

આ અપૂકાયિકોના ઉપપાતના કથનને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું
કે હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપે
જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તેમજ છે. આપે કહેલ સઘળું કથન સર્વથા
સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને
ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાનપર બિરાજમાન થયા ॥ સુ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકને આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૮ ॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारम्भते ।

अष्टमोद्देशके अष्कायिकजीवानां सौधर्मादीषत्प्राग्भारापर्यन्तमुपपातः कथितः, नवमे च तस्यैव विपर्ययेण सौधर्मादितोऽधः सप्तमीपर्यन्तमुपपातः कथयितव्य इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्य नवमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘आउकाइए णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—आउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे सामोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहि-
वलएसुं आउ काइयत्ताए उववज्जित्ताए से णं भंते ! सेसं तं चेव
एवं जाव अहे सत्तमाए जहा सोहम्मे आउकाइओ एवं जाव
ईसिप्पवभाराआउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो
सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

छाया—अष्कायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मकल्पे समवहतः, समवहत्य यो भव्यः अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयेषु अष्कायिकतया उत्पद्यते स खलु भदन्त ! शेषं तदेव एवं यावत् अधःसप्तम्याम् यथा सौधर्माष्कायिकः एवं यावत् ईषत्प्राग्भाराष्कायिकः यावत् अधः सप्तम्यामुपपातयितव्यः तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशतके नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१७-९॥

नववें उद्देशे का प्रारंभ

अष्टम उद्देशक में अष्कायिक जीवों के सौधर्म से लेकर ईषत्प्राग्भारापृथिवी पर्यन्त उपपात का विवेचन किया गया है । अब इस नववें उद्देशक में विपर्ययरूप से सौधर्म आदि से लेकर अधःसप्तमी तक इनके उपपात का कथन करना है । अतः इसी निमित्त से इस नौवें उद्देशक

नवमा उद्देशानो प्रारंभ—

आठमां उद्देशाभां अपूकायिक लोवोना सौधर्म देवलोहथी आरंभीने धि-
त्प्राग्भारा पृथ्वी सुधीमां उपपात (उत्पत्ति) नुं कथन करवाभां आठ्युं छे.
हुवे आ नवमां उद्देशाभां विर्यय इपथी (विपरीत इपथी) सौधर्म विगेरेथी
सुधीने अधः सप्तमी पृथ्वी सुधी तेना उपपात (उत्पत्ति) नुं कथन करवाभां

ટીકા—‘આઝકાઈણ નં મંતે !’ અપ્કાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘સમોહણ’ સમવહતઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય—મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં કૃત્વા ‘જે’ યઃ ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां ‘घणोदहिवलएसु’ घनोदधिवलयेषु ‘आउकाइयत्ताए’ अप्कायिकतया ‘उववज्जित्तए’ उपपत्तुम् ‘भविए’ भव्यः योग्यः ‘से नं मंते !’ स स्वलु भदन्त ! सौधर्म-
 कल्पे मारणान्तिकसमुदघातं प्राप्य एतद्रत्नप्रभासम्बन्धिघनोदधिवलयेषु अप्-
 कायिकतया उत्पत्तियोग्यो यो जीवः स किं भदन्त ! ‘सेसं तंचेव’ शेषं तदेव
 पूर्ववदेव, तथाहि—‘पुर्वि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा’ पूर्वमुत्पद्य पश्चात्
 संप्राप्नुयात् पुद्गलग्रहणं कुर्यात् ‘पुर्वि संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा’ पूर्वं
 संप्राप्य पश्चाद्वा उत्पद्येत पूर्वमुत्पत्तिः पश्चात् पुद्गलग्रहणम् अथवा पूर्वं-पुद्गलग्रहणं

का प्रारम्भ किया जाता है। इस उद्देशक का ‘आउकाइए नं मंते !
 सोहम્मे कप्पे’ इत्यादि सूत्र सर्व प्रथम सूत्र है।

‘आउकाइएणं मंते ! सोहम્मे कप्पे समोहए समोहणित्ताजे
 भविए—इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘આઝકાઈણ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ’ હે ભદન્ત !
 કોઈ અપ્કાયિક જીવ સૌધર્મકલ્પ મેં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે ઔર
 ‘સમોહણિત્તા જે ભવિએ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवल-
 एसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए’ इस मारणान्तिक समुदघात को
 करके वह इस रत्न प्रभापृथिवी के घणोदधिवलयों में अप्कायिकरूप
 से उत्पन्न होने के सम्मुख हो तो ‘से नं मंते !’ ऐसा वह अप्कायिक जीव
 हे भदन्त ! ‘सेसं तंचेव’ पूर्वोक्तानुसार पहिले वहां-उत्पन्न होकर बाद
 में आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है या पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण

આવશે. જેથી આ નિમિત્તથી આ નવમાં ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે
 છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—‘આઝકાઈણ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—‘આઝકાઈણ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ’ હે ભગવન્ ઠીક
 અપ્કાયિકજીવ સૌધર્મકલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે અને ‘સમોહણિત્તા
 જે ભવિએ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जि-
 त्तए’ मारणान्तिक समुदघात करीने ते आ रत्नप्रभा पृथ्वीना घनोदधिवलयोर्मां
 अप्कायिक रूपથી उत्पन्न થવા તત્પર હોય તો ‘સે નં મંતે !’ એવો તે અપ્કા-
 યિક જીવ હે ભગવન ‘સેસં તં ચેવ’ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે-પહેલાં ત્યાં
 ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલાં આહાર-

अथ नवमोद्देशकः प्रारम्भ्यते ।

अष्टमोद्देशके अष्कायिकजीवानां सौधर्मादीषत्प्राग्भारापर्यन्तमुपपातः कथितः, नवमे च तस्यैव विपर्ययेण सौधर्मादितोऽधः सप्तमीपर्यन्तमुपपातः कथयितव्य इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्य नवमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘आउकाइए णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—आउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे सामोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहि-
वलएसुं आउ काइयत्ताए उववज्जित्ताए से णं भंते ! सेसं तं चेव
एवं जाव अहे सत्तमाए जहा सोहम्मे आउकाइओ एवं जाव
ईसिप्पवभाराआउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो
सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

छाया—अष्कायिकः खलु भदन्त । सौधर्मकल्पे समवहतः, समवहत्य यो
भव्यः अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयेषु अष्कायिकतया उत्पद्यते स
खलु भदन्त ! शेषं तदेव एवं यावत् अधःसप्तम्याम् यथा सौधर्माष्कायिकः एवं
यावत् ईषत्प्राग्भाराष्कायिकः यावत् अधः सप्तम्यामुपपातयितव्यः तदेवं
भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशतके नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१७-९॥

नववे उद्देशे का प्रारंभ

अष्टम उद्देशक में अष्कायिक जीवों के सौधर्म से लेकर ईषत्प्राग्भा-
रापृथिवी पर्यन्त उपपात का विवेचन किया गया है । अब इस नववे
उद्देशक में विपर्ययरूप से सौधर्म आदि से लेकर अधःसप्तमी तक इनके
उपपात का कथन करना है । अतः इसी निमित्त से इस नौवे उद्देशक

नवमा उद्देशानो प्रारंभ—

आठमां उद्देशांमां अप्कायिक एवेना सौधर्म देवलोक्थी आरंभीने धि-
त्प्राग्भारा पृथ्वी सुधीमां उपपात (उत्पत्ति) तुं कथन करवांमां आठ्युं छे,
हवे आ नवमां उद्देशांमां विर्यय इपथी (विपरीत इपथी) सौधर्म विगेरेभी
सर्धने अधः सप्तमी पृथ्वी सुधी तेना उपपात (उत्पत्ति) तुं कथन करवांमां

ટીકા—‘આઝકાહૃણં મંતે !’ અપ્કાયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘સમોહૃણં’ સમવહતઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય—મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં કૃત્વા ‘જે’ યઃ ‘ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણં’ એતસ્યાં રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં ‘ઘણોદહિવલ્લણ્ણુ’ ઘનોદધિવલ્લયેષુ ‘આઝકાહૃણં’ અપ્કાયિકતયા ‘ઉવવજ્જિત્તણં’ ઉપપત્તુમ્ ‘મવિણં’ મવ્યઃ યોગ્યઃ ‘સે ણં મંતે !’ સ સ્વલુ મદન્ત ! સૌધર્મે-કલ્પે મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં પ્રાપ્ય એતદ્રત્નપ્રભાસમ્બન્ધિઘનોદધિવલ્લયેષુ અપ્કાયિકતયા ઉત્પત્તિયોગ્યો યો જીવઃ સ કિં મદન્ત ! ‘સેસં તંચેવ’ શેષં તદેવ પૂર્વવદેવ, તથાહિ—‘પુર્વિ ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઉણેજ્જા’ પૂર્વમુત્પદ્ય પશ્ચાત્ સંપાપ્નુયાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કુર્યાત્ ‘પુર્વિ સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ પૂર્વં સંપાપ્ય પશ્ચાદ્વા ઉત્પદ્યેત પૂર્વમુત્પત્તિઃ પશ્ચાત્ પુદ્ગલગ્રહણમ્ અથવા પૂર્વં પુદ્ગલગ્રહણં કા પ્રારમ્ભ ક્રિયા જ્ઞાતા હૈ । હસ ઉદ્દેશક કા ‘આઝકાહૃણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે’ ઇત્યાદિ સૂત્ર સર્વ પ્રથમ સૂત્ર હૈ ।

‘આઝકાહૃણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહૃણં સમોહણિત્તા જે મવિણં—ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘આઝકાહૃણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહૃણં’ હે મદન્ત ! કોઈ અપ્કાયિક જીવ સૌધર્મકલ્પ મેં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે ઔર ‘સમોહણિત્તા જે મવિણં’ ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણં ઘણોદહિવલ્લણ્ણુ આઝકાહૃણં ઉવવજ્જિત્તણં’ હસ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કો કરકે વહ હસ રત્ન પ્રભાપૃથિવી કે ઘણોદધિવલ્લયોં મેં અપ્કાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે સન્મુલ્લ હો તો ‘સે ણં મંતે !’ એસા વહ અપ્કાયિક જીવ હે મદન્ત ! ‘સેસં તંચેવ’ પૂર્વોક્તાનુસાર પહિલે વહાં ઉત્પન્ન હોકર ઘાદ મેં આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતાં હૈ ઘા પહિલે આહાર પુદ્ગલોં કો પ્રરણ

આવશે. જેથી આ નિમિત્તથી આ નવમાં ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—‘આઝકાહૃણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘આઝકાહૃણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહૃણં’ હે ભગવન્ કૌંઠ અપ્કાયિકજીવ સૌધર્મકલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે અને ‘સમોહણિત્તા જે મવિણં’ ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણં ઘણોદહિવલ્લણ્ણુ આઝકાહૃણં ઉવવજ્જિત્તણં’ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિવલ્લયોંમાં અપ્કાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવા તત્પર હોય તો ‘સે ણં મંતે !’ એવો તે અપ્કાયિક જીવ હે ભગવન્ ‘સેસં તંચેવ’ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે—પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહારપુદ્ગલોંને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલાં આહાર-

તત ઉત્પત્તિરિતિ પ્રશ્નઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ અત્રેવ ષષ્ઠોદ્દેશકે યથા પ્રતિ-
 પાદિતં તથૈવ સર્વમત્રાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ‘एवं जाव अहे सत्तमाए’ एवं यावदधःसप्त-
 म्याम् एवमेव—पूर्वोक्तप्रकारेणैव शर्कराप्रभात आरभ्य सप्तमभूमिपर्यन्तम् उपपातो
 वर्णयितव्य इति । ‘जहा सोहम्म आउकाइओ एवं जाव ईसिपवभारा आउकाइओ
 जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो’ यथा सौधर्माप्कायिकस्य रत्नप्रभात आरभ्य
 अधः सप्तमीपर्यन्तं सप्तपृथिवीषु उपपातः कथितस्तथैव यावत्पदेन ईशानादारभ्य
 ईषत् प्राग्भारापर्यन्ताप्कायिकस्यापि यावत्पदेन शर्कराप्रभात आरभ्याधः उप-
 पातो वक्तव्यः । सौधर्मकल्पस्थिताप्कायिकजीवानां यथा रत्नप्रभानाम् नारक
 करके बाद में वहां उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘सेसं तं
 चेव’ हे गौतम । जैसा कथन छठे उद्देशक में किया गया है उसी प्रकार
 से वह सब यहां पर भी जानना चाहिये । ‘एवं जाव अहे सत्तमाए’
 इसी प्रकार से उसका उपपात शर्करापृथिवी से लेकर अधःसप्तमी
 भूमि तक भी वर्णित करलेना चाहिये । ‘जहा सोहम्मआउकाइओ
 एवं जाव ईसिपवभारा आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववएयव्वो’
 जिस प्रकार से सौधर्म देवलोक संबन्धि—अप्काय का उपपात रत्नप्रभा
 पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी पृथिवीपर्यन्त सातों पृथिवियों में कहा
 गया है । उसी प्रकार से यावत्पद ग्राह्य ईशान से लेकर ईषत्प्राग्भारा
 पर्यन्त के अप्कायिक जीव का उपपात शर्कराप्रभा से लगाकर अधः
 सप्तमी पृथिवी तक में कह लेना चाहिये । अर्थात् जिस पद्धति से

પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુ કહે છે કે—‘સેસં તં ચેવ’ હે ગૌતમ છટ્ટા ઉદ્દેશમાં જે જથ્થા કરવામાં
 આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજવું અર્થાત્ પહેલાં
 ઉત્પન્ન થઈને પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને
 પછી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘एवं जाव अहेसत्तमाए’ એજ રીતે તેના ઉપપાતના
 સંબંધમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી—તમઃપ્રભા પૃથ્વી સુધીનું
 પણ વર્ણન કરી લેવું. “जहा सोहम्म आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो”
 જે પ્રમાણે સૌધર્મ દેવલોકના સંબંધમાં અપ્કાયને ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી
 લઈને અધઃ સપ્તમી—તમઃપ્રભા સુધી સાતે પૃથ્વીઓના વિષયમાં કહેવામાં
 આવ્યો છે. એ જ રીતે યાવત્ પદથી ઈશાન દેવલોકથી લઈને ઇષત્પ્રાગ્ભારા
 પૃથ્વી સુધીના અપ્કાયિક જીવનો ઉપપાત શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ
 સપ્તમી પૃથ્વી સુધીના વિષયમાં સમજાવેલો. અર્થાત્ જે રીતે સૌધર્મ

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શૃંગ૧૭ ઉ૦૧૦ સૂ૦૧ સૌધર્માદિપુ વાયુકાયિકોત્પત્તિનિ૦ ૫૧૧

પૃથિત આરમ્ભ્ય સપ્તમનારક પૃથિવીપર્યન્તં ઉપપાતઃ કથિતસ્તથૈવ સર્વદેવલોક સમ્બન્ધ્યાપ્કાયિકજીવાનામ્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથિવીસ્થિતાનામ્ અપ્કાયિકજીવાનાં ચ યાવત્ રત્નપ્રભાદિ સપ્તનારકપૃથિવીષુ ઉપપાતો વક્તવ્ય इतिभावः । ‘सेव’ भंते ! सेव’ भंते ! त्ति’ तदेव’ भदन्त ! तदेव’ भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥ सू० १७-९ ॥

સૌધર્મકલ્પ સ્થિત અપ્કાયિક જીવોંં કા ઉપપાતરત્ન પ્રમાનામકી નારક પૃથિવી સે લેકર સસમ નારક પૃથિવી તક મેં કહા ગયા હૈ । ડસી પદ્ધતિ સે સર્વ દેવલોક સંબન્ધી અપ્કાયિક જીવોંંં એવં ઈષત્ પ્રાગ્ભારાં પૃથિવીસ્થિત અપ્કાયિક જીવોંંં કા રત્નપ્રભા સે લગાકર સસમી પૃથિવી તક કી સાતોંં ભૂમિયોંં મેં ઉપપાત કહલેના ચાહિયે । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ’ હે ભદન્ત ! આપકે દ્વારા કથિત યહ વિષય પૂર્ણતઃ નિર્દોષ હૈ-જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ—હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
॥ नववां उद्देशक समाप्त ॥ १७-९ ॥

કડપમાં રહેલા અપ્કાયિક જીવોના ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વી-નારકપૃથ્વીથી લઈને સાતમી નારક પૃથ્વી સુધીમાં કહેવામાં આવ્યો છે એજ પદ્ધતીથી સઘળા દેવલોક સંબંધી અપ્કાયિક જીવો અને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીમાં રહેલા અપ્કાયિક જીવોના રત્નપ્રભાથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વી સુધીની સાતે પૃથ્વી-યોમાં ઉપપાત સંભળ લેવો. સેવં ! ભંતે સેવં ભંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ સઘળો વિષય સમ્પૂર્ણ રીતે નિર્દોષ છે-આ વિષયમાં આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સઘળું તેમજ છે, એજ રીતે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत “भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सत्तरमा शतकनो नवमो उद्देशक समाप्तः ॥ १७-९ ॥

અથ દશમોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે ॥

નવમોદેશકે સમુદ્ધાતવચતામ્ અપ્કાયિકજીવાનામુપપાતપ્રકારં પ્રદર્શ્ય તદનન્તરં ચતુઃસમુદ્ધાતવતાં વાયુકાયિકજીવાનામુપપાતં દર્શયિતું દશમોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે તદનેન સમ્બન્ધેન આયાતસ્ય દશમોદેશકસ્ય શ્વેતમાદિમં સૂત્રં ભવતિ—‘વાયુ-કાઙ્કાણં ણં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂલમ્—વાડકાઙ્કાણં ણં મંતે ! હમીસે રચણપેમાણ પુઢવીણ સમોહણ, સમોહણિત્તા જે મંવિણ સોહમ્મે કપ્પે વાડકાઙ્કાણ સ્તાણ ઉવવંઙ્ગિજ્જત્તાણ સે ણં જહા પુઢવીકાઙ્કાઓ તહા વાડકાઙ્કાઓ વિ નવરં વાડકાઙ્કાયાણં ચત્તારિ સમુદ્ધાયા પપ્પણત્તા તં જહા વેયણાં સમુદ્ધાણ જાવ વેઉવ્વિચસમુદ્ધાણ । મારણંતિચસમુદ્ધાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણં સેસં તં ચેવ જાવ અહે સત્તમાણ સમોહઓ ઈસિપ્પભારાણ ઉવવાણ્યઠ્ઠો । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ. ૧॥

છાયા—વાયુકાયિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! એતસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં સમવ-હતઃ, સમવહત્ય યો મવ્યઃ સૌધર્મે કલ્પે વાયુકાયિકતયા ઉપપત્તું સ સ્વલ્પં યથા પૃથિવીકાયિકસ્તથા વાયુકાયિકોઽપિ નવરં વાયુકાયિકાનાં ચત્વારઃ સમુદ્ધાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથથા વેદનાસમુદ્ધાતો યાવત્ વૈક્રિયસમુદ્ધાતઃ । મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહન્ દેશેન વા સમવઠન્તિં શેષં તદેવ યાવત્ અથ સપ્તમ્યાં સમવહતઃ ઈપ્ત્ પ્રાગ્ભારાયામ્ ઉપપાતયિત્ત્વયઃ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥સૂ. ૧॥

સપ્તદશશતકે દશમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૧૦॥

દસવાં ઉદેશે કા પ્રારંભ

નૌવે ઉદેશક મેં ત્રીન સમુદ્ધાતવાલે અપ્કાયિક આદિ જીવોં કે ઉપપાત પ્રકાર કા કથન કિયા જા ચુકા હૈ । અવં હસ ૧૦ વેં ઉદેશક મેં ચાર સમુદ્ધાતવાલે વાયુકાયિક જીવોં કા ઉપપાત પ્રકટ કરના હૈ ।

દસમા ઉદેશાનો પ્રારંભ

નવમાં ઉદેશામાં ત્રણ સમુદ્ધાતવાળા અપ્કાયિક વિગેરે જીવોના ઉપ-પાતના પ્રકારનું કથન કરાઈ ગયું છે. હવે દસમાં ઉદેશામાં ચાર સમુદ્ધાત-વાળા વાયુકાયિક જીવોના ઉપપાતનું કથન કરવાનું છે, એજ અભિપ્રાયથી આ ઉદેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે,

ટીકા—‘વાઝકાઈણ ણં મંતે !’ વાયુકાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘હમીસે રયણપ્પ-
માણ પુઢવીણ સમોહણ, સમોહણિત્તા જે’ એતસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં સમવહતઃ
સમુદ્ધાતં પ્રાપ્તઃ સમુદ્ધાતં કૃત્વા યો વાયુકાયિકજીવઃ ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે
કલ્પે ‘વાઝકાઈયત્તાણ’ વાયુકાયિકતયા ‘ઉવવજ્જિત્તણ’ ઉત્પત્તુમ્ ‘ભવિણ’ મદ્યઃ
યોગ્યઃ ‘સે ણં’ સ સ્વલુ હે ભદન્ત ! એતસ્યાં રત્નપ્રમાયાં મરણસમુદ્ધાતં કૃત્વા સૌધર્મ-
કલ્પે ‘વાયુકાયિકતયા ઉત્પત્તિયોગ્યો વિદ્યતે સ વાયુકાયિકો જીવઃ કિં પૂર્વમ્-
સ્પદ્ય પશ્ચાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ પૂર્વં વા પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાત્ ઉત્પદ્યતે’ इति
પ્રશ્નાશયઃ । અતિદેશેનાહ—‘જહા’ इत्यादि । ‘જહા પુઢવીકાઈઓ તહા વાઝકાઈઓ
વિ’ યથા પૃથિવીકાયિકસ્તથા વાયુકાયિકોઽપિ પ્રકૃતવિષયે યથા પૃથિવીકાયિક-
જીવમાશ્રિત્ય વક્તવ્યતા પ્રાક્ પ્રદર્શિતા તથૈવ વાયુકાયિકસમ્બન્ધેઽપિ વક્તવ્યતા
વક્તવ્યતા પૃથિવીકાયિકાપેક્ષયા વાયુકાયિકજીવવિષયે વૈલક્ષણ્યં દર્શયતિ—નવર-
મિત્યાદિ, ‘નવરં’ નવરં વિશેષઃ સ ચાયમ્—‘વાઝકાઈયાણં ચત્તારિ સમુગ્ધાયા પણ્ણત્તા’

इसका सर्व प्रथम सूत्र ‘वाउक्काइए णं मंते !’ इत्यादि—रूपसे है—
‘वाउक्काइए णं मंते ! हमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए इत्यादि ।

टीकार्थ—(वाउक्काइए णं मंते ! हमीसे रयणप्पभाए जाव जे
भविण) हे भदन्त ! जो वायुकायिक जीव इस रत्नप्रभापृथिवी में मार-
णान्तिक समुद्घात करे’ ‘समोहणित्ता जे भविण सोहम्मे कप्पे वाउकाइ-
यत्ताए उववज्जित्तए से णं’ और इस मारणान्तिक समुद्घात को करके
वह सौधर्मकल्प में वायुकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो तो वह
जीव ऐसी अवस्था में हे भदन्त ! वहां उत्पन्न होकर बाद में आहारपुद्गलों
को ग्रहण कहता है या पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण कर बाद में उत्पन्न
होता है ? ‘जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ वि—नवरं वाउकाइयाणं

“वाउक्काइए णं मंते ! हमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए” इत्यादि

टीकार્थ—હે ભગવન્ જે વાયુકાયિક જીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં
મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે અને “સમોહણિત્તા જે ભવિણ સોહમ્મે કપ્પે
વાઝકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં” મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને તે સૌધર્મ
કલ્પમાં વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અને તેા તે જીવ એ
અવસ્થામાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ?
કે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ઉત્પન્ન થાય
છે ? “જહા પુઢવીકાઈઓ તહા વાઝકાઈઓ વિ—નવરં વાઝકાઈયાણં ચત્તારિ
સમુગ્ધાયા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉત્પાદના વિષયમાં જે

વાયુકાયિકાનાં ચત્તારઃ સમુદ્ઘાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ‘તં જહા’ તથા ‘વેયણાસમુઘાણ જાવ વેઽવિવ્યસમુઘાણ’ વેદનાસમુદ્ઘાતો યાવત્ વૈક્રિયસમુદ્ઘાતઃ, અત્ર યાવત્પદેન કષાયસમુદ્ઘાતમારણાન્તિકસમુદ્ઘાતયોગ્રહણં, તથા ચ વેદનાસમુદ્ઘાતઃ કષાયસમુદ્ઘાતઃ, મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતઃ, વૈક્રિયસમુદ્ઘાતઃ, इमे चत्वारः समुदधाताः वायुकायिकानां भवन्ति पृथिवीकायिकादीनां तु त्रय एव कथिता इत्युभयो वैलक्षण्यमिति । ‘मारणंतियसमुग्धाणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ०’ मारणान्तिकसमुदधातेन समवहनन् देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति । ‘सेसं तंचेव’ शेषं तदेव यत् पूर्वं प्रतिपादितम् इहापि तदेवानुसन्धेयम् यदि देशेन समवहन्ति तदा पूर्वं पुद्गलग्रहणं करोति पश्चादुत्पद्यते यदि वा सर्वेण समवहन्ति तदा पूर्वं समुत्पद्यते तदनन्तरम् आहारपुद्गलग्रहणं करोति इति रत्नप्रभातो मारणान्तिकसमुदधातेन वायुकायिको जीवः सौधर्मकल्पे उपपद्यते तत्र यदि देशेन समवहन्ति तदा पूर्वं पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते, यदि सर्वेण समवहन्ति तदा पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहारपुद्गलानां ग्रहणं करोतीति ‘जात्र अहे

‘ચત્તારિ સમુઘાયા પળણત્તા’ હે ગૌતમ ! જૈસા કથન પૃથિવીકાયિક જીવ કે ઉત્પાદ વિષય મેં ક્રિયા ગયા હૈ વૈસા હી કથન વાયુકાયિક જીવ કે ઉત્પાદ કે સમ્બન્ધ મેં ભી કર લેના ચાહિયે । ડસ કથન કી અપેક્ષા ઇસ કથન મેં કેવલ ચાર સમુદ્ઘાતોં કો લેકર હી વિશેષતા હૈ । ક્યોંકિ વાયુકાયિક મેં ચાર સમુદ્ઘાત કહે ગયે હૈં ‘તં જહા’-જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-‘વેયણા સમુઘાણ જાવ વેઽવિવ્યસમુઘાણ’ વેદનાસમુદ્ઘાત યાવત્ વૈક્રિયસમુદ્ઘાત ‘મારણંતિયસમુઘાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણइ० સેસં તં ચેવ જાવ અહેસત્તમાણ સમોહઓ ઈસિપઞ્ચમાણ ઉવવાણ-યઞ્ચો સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સે સમવહત હુઆ

પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન વાયુકાયિક જીવના ઉત્પાદના સંબંધમાં પણ કરી લેવું તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં એટલે કે વાયુકાયિકોમાં ચાર સમુદ્ઘાત છે, એટલી જ વિશેષતા છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે “વેયણાસમુઘાણ જાવ વિઽવિવ્યસમુઘાણ” વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત “મારણંતિયસમુઘાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણइ० સેસં તં ચેવ જાવ અહે સત્તમાણ સમોહઓ ઈસિપઞ્ચમાણ ઉવવાણયઞ્ચો સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-સમુદ્ઘાત કરીને ઉત્પન્ન થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ દેશથી પણ સમવહત થાય છે. અને

સત્તમાણ સમોદ્ધઓ ઈસિપ્તમારાણ ઉચ્ચાણવ્વો' યાવત્ અથ સસમ્યં સમવહત
 ઈષત્ પ્રાગ્મારાયામુપપાતયિતવ્યઃ ઉપપાતઃ કર્તવ્યઃ યથા રત્નપ્રભાયાં સમવહતાનાં
 સૌધર્મે ઉપપાતઃ કથિતઃ એવં યાવત્ શર્કરાપ્રભાત આરમ્ભ અથઃ સસમીપર્યન્તં સમ-
 વહતઃ ઈશાનાદારમ્ભ ઈષત્ પ્રાગ્મારાપર્યન્તપૃથિવ્યામુત્પદ્યતે । 'સેવં મંતે ! સેવં
 મંતે ! તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ ૦ ૧ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત જગદ્વલ્લભાદિપદભૂષિતબાલબ્રહ્મચારિ 'જૈનાચાર્ય'
 પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી "મગવતી" સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા
 રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકસ્ય દસમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ સૂ ૦ ૧૭-૧૦ ॥

વાયુકાયિક જીવ દેશ સે સ્ત્રી સમવહત હોતા હૈ ઓર સર્વરૂપ સે સ્ત્રી સમ-
 વહત હોતા હૈ ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન જૈસા પૃથિવીકાયિક કે ઉપપાત કે
 સબન્ધ મેં પહિલે કહા જા ચુકા હૈ વૈસા હી યહાં પર સ્ત્રી જાનના ચાહિયે ।
 યાવત્ સસમનરક પૃથિવી મેં સમુદ્ધાત કો પ્રાપ્ત હુઆ વહ વાયુકાયિક
 જીવ યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવી તક મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । હે મદન્ત !
 આપકા વાયુકાયિક ઉપપાત વિષયક યહ કથન સર્વથા સત્ય હૈ ૨ ।
 એસા કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજામાન હો ગયે ।

આવાર્થ કેવલ હસકા એસા હૈ કિ રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં રહા હુઆ
 કોઈ વાયુકાયિક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કર યદિ સૌધર્મ મેં વાયુ-

સર્વરૂપથી પણ સમવહત થાય છે. ઇત્યાદિ સઘળું કથન પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં
 ઉપપાતના સંબંધમાં જેવી રીતે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું
 કથન અહિંયાં પણ સમજવું. યાવત્ સાતમી નારક પૃથ્વીમાં સમુદ્ધાતને
 પ્રાપ્ત થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પન્ન
 થાય છે. હે ભગવત્ વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધમાં આપનું આ સઘળું
 કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આ સંબંધમાં આપે નિરૂપિત કરેલ આ
 વિષય એજ પ્રમાણે છે. આમ કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી
 આત્માને લાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ વિષયનો લાવાર્થ કેવળ એવો છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલો કોઈ
 વાયુકાયિક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને જો સૌધર્મ કલ્પમાં વાયુકાયિક-

કાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ—તો વહ યદિ દેશ સે સમુદ્ઘાત કરતા હૈ—તથ તો પહિલે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ આહાર કો કરતા હૈ ઓર બાદ મેં વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર યદિ સર્વરૂપ સે વહ સમુદ્ઘાત કરતા હૈ તો પહિલે વહાં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ઓર બાદ મેં આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ । વાયુકાયિક જીવોં કે વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત, માણાન્તિકસમુદ્ઘાત ઓર વૈક્રિયસમુદ્ઘાત ઇસ પ્રકાર સે ચાર સમુદ્ઘાત હોતે હૈ । ઇસી પ્રકાર સે ઇસકે ઉપપાત હોને કી ચર્ચા ઈશાનદેવલોક સે લેકર ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથિવી તક જાનની આહિયે તથા જૈસી યહ ચર્ચા રત્નપ્રભાપૃથિવીગત વાયુકાયિક કે ઉપપાત હોનેકે વિષય કી પ્રકટ કી ગઈ હૈ ઇસી પ્રકાર કી ચર્ચા શર્કરાપ્રભાપૃથિવી સે લેકર સસમી પૃથ્વી ગતકે વાયુકાયિક કે સૌધર્મ સે લેકર ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથિવી તક મેં ઉપપાત હોને કે વિષય કી જાનની આહિયે ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનકે સત્તરહવેં શતકકા
દસવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૦ ॥

પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને તો તે કદાચ દેશથી સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં પુદ્ગલોને શ્રદ્ધા કરવારૂપ આહાર કરે છે. અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો સર્વરૂપથી કંદુકગતિથી-દડાપ્રમાણ સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને તે પછીથી આહાર પુદ્ગલોને શ્રદ્ધા કરે છે. વાયુકાયિક જીવોને વેદના સમુદ્ઘાત ૧, કષાય સમુદ્ઘાત ૨, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત ૩, અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત ૪, આ રીતે ચાર સમુદ્ઘાત થાય છે. એજ રીતે વાયુકાયિકોને ઉપપાત થવાનું કથન ઈશાન દેવલોકથી આરંભીને ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથ્વી સુધી સમજવું. તેમ જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધના વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેજ રીતનું વિવેચન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વીમાં રહેલા વાયુકાયિકોને સૌધર્મ દેવલોકથી ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પાદ થવાના સંબંધમાં સમજ લેવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૦ ॥

अथ एकादशोद्देशकः प्रारम्भ्यते ॥

अवसरसंगत्या एकादशोद्देशकः प्रारम्भ्यते, अत्र विपर्ययेण तदेव दर्शयिष्य-
तीत्येवं सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘वाउकाइए णं भंते !’
इत्यादि ।

मूलम्—वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोह-
णित्ता जे भविये इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए तणुवाए
घणवायवलएसु तणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए
से णं भंते ! ० सेसं तं चेव एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइयो
सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपग्गमाराए वाउ-
काइओ अहे सत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं भंते ! सेवं
भंते ! ति ॥ सू० १ ॥

सत्तरससए एकारसमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—वायुकायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मे कल्पे समवहतः समवहत्य, यो
भव्य एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनवाते तनुवाते घनवातवलयेषु तनुवात-
वलयेषु वायुकायिकतया उत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! ० शेषं तदेव एवं यथा सौधर्मे
कल्पे वायुकायिकः सप्तस्वपि पृथिवीषु उपपातितः, एवं यावत् ईषत्पग्गमारायां
वायुकायिकः अधः सप्तम्यां यावत् उपपातयितव्यः । तदेवं भदन्त ! तदेवं
भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

सप्तदशशतके एकादशोद्देशकः समाप्तः ।

ग्यारहवें उद्देशो का प्रारंभ

४ वसर के अनुसार अब सूत्रकार ११ वां उद्देशक प्रारम्भ करते
हैं—इसमें वायुकायिक की उत्पत्ति विपरीत क्रम से कही गई है । इसका
सर्वप्रथम सूत्र ‘वाउकाइयाणं भंते ! सोहम्मे कप्पे’ इत्यादि हैं
‘वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए’ इत्यादि ।

अगियारभा उद्देशानो प्रारंभ—

अवसर के अनुसार छठे सूत्रकार अगियारभा उद्देशानो प्रारंभ कर
छे—तेमां वायुकायिक छत्रोनी उत्पत्तिनो कम विपरीत रीते बतावेस छे.
आनुं पडेसुं सूत्र आ प्रभाणु छे.

“वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए” इत्यादि

ટીકા—‘વાઝકાઈયે નં મંતે !’ વાયુકાયિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘સમોહયે’ સમવહતઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વા ‘જે’ યઃ ‘હમીસે રચણપ્પમાયે પુઢવીયે’ એતસ્યા રત્નપ્રમાયાઃ પૃથિવ્યાઃ સમ્બન્ધિનિ ‘ઘણવાયે તણુવાયે’ ઘનવાતે તનુવાતે તથા રત્નપ્રમાસંબન્ધિણુ ‘ઘણવાયવલ્લણ્ણુ’ ઘનવાતવલ્લયેણુ ‘તણુવાયવલ્લણ્ણુ’ તનુવાતવલ્લયેણુ ‘વાઝકાઈયત્તાયે’ વાયુકાયિકતયા ‘ઉવવજ્જિત્તણ્ણુ’ ઉત્પત્તુમ્ ‘મવિયે’ મવ્યઃ—યોગ્યઃ ‘સે નં મંતે !’ સ્વલ્પ મદન્ત ! હે મદન્ત ! રત્નપ્રમા સમ્બન્ધી યો જીવઃ સૌધર્મકલ્પે વાયુકાયિકતયા ઉત્પત્તિયોગ્યો મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વા સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્યતે સ-કિમ્ પૂર્વમુત્પદ્ય પરિવાદાહારપુદ્ગલં ગૃહ્ણાતિ અથવા પૂર્વમાહારપુદ્ગલં ગૃહ્ણીત્વા તદનન્તરં સૌધર્મકલ્પે સમુત્પદ્યતે इति પૂર્વ પૂર્વતરપ્રકરણવદિદાપિ પ્રશ્નઃ, અતિદેશમાહ—‘સેસં તંવેવ’ શેષં તદેવ—પૂર્વોક્તમેવ પ્રશ્નોઽકારિ એતદતિરિક્તં સર્વમુત્તરં પૂર્વવદેવ બોદ-

ટીકાર્થ—‘વાઝકાઈયે નં મંતે સોહમ્મે કપ્પે સમોહયે’ હે મદન્ત ! કોઈવાયુકાયિક જીવસૌધર્મકલ્પ મેં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરતા હૈ ઓર વહ ‘સમોહણિત્તા’ હમીસે રચણપ્પમાયે પુઢવીયે ઘણવાયે, તણુવાયે, ઘણવાયવલ્લણ્ણુ તણુવાયવલ્લણ્ણુ વાઝકાઈયત્તાયે ઉવવજ્જિત્તણ્ણુ ‘સે નં મંતે’ મારણાન્તિકસમુદ્ધાત કરકે હસ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ઘનવાત મેં તનુવાત મેં, ઘનવાતવલ્લય મેં, અથવા તનુવાત વલ્લય મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ, તો હે મદન્ત ! વહ સૌધર્મદેવલોક ગતવાયુકાયિક જીવ પહિલે વહાં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ઓર બાદ મેં આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યા પહિલે આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર બાદ મેં વહાં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ? તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ—‘સેસં તંવેવ—એવં જહા સોહમ્મે કપ્પે વાઝકાઈયો સત્તણ્ણુ

ટીકાર્થ—“વાઝકાઈયે નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહયે” હે ભગવન્ કાઈ વાયુકાયિક જીવ સૌધર્મ કલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે છે. અને પછીથી “સમોહણિત્તા હમીસે રચણપ્પમાયે પુઢવીયે ઘણવાયે, તણુવાયે, ઘણવાયવલ્લણ્ણુ, તણુવાયવલ્લણ્ણુ વાઝકાઈયત્તાયે ઉવવજ્જિત્તણ્ણુ સે નં મંતે” મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઘનવાતમાં, તનુવાતમાં, ઘનવાતવલ્લયમાં અથવા તનુવાતવલ્લયમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય અને તો હે ભગવાન તે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેલ વાયુકાયિક જીવ પહેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના

વ્યમ્ । 'एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइओ सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ' एवं-
 यथा सौधर्मे कल्पे सौधर्मसम्बन्धिनो वायुकायिकानाम् सप्तस्वपि पृथिवीषु
 उपपातः 'एवं जाव ईसिप्पम्भाराए वाउकाइओ अहे सत्तमाए जाव उववाएयव्वो'
 एवं यावत् ईषत् प्राग्भारायाः वायुकायिकानाम् अधःसप्तम्भां यावत् उपपातो
 वक्तव्यः यथा सौधर्मकल्पसम्बन्धिनायुकायिकजीवानां सप्तस्वपि नारकपृथिवीषु
 उपपातः कथितस्तथैव यावत् ईषत् प्राग्भारापृथिवीसम्बन्धिनां वायुकायिकजीवा-

वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पम्भाराए वाउकाइओ अहे-
 सत्तमाए जाव उववाएयव्वो' हे गौतम ! इस विषय में जैसा पहिले
 कथन किया जा चुका है वैसा ही जानना चाहिये—इस प्रकार से
 जैसा यह कथन सौधर्मदेवलोक गत वायुकायिक जीव की
 रत्नप्रभा पृथिवी के घनवात आदि में वायुकायिकरूप की उत्पत्ति
 होने के विषय में किया गया है—इसी प्रकार का शर्करा आदि
 ६ पृथिवियों के घनवात आदि को में वायुकायिक रूप से उत्पन्न
 होने के सम्बन्ध में कथन करना चाहिये । तथा इसी प्रकार का कथन
 यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवीगत वायुकायिक जीव के भी यावत् सप्तमी
 पृथ्वी तक उत्पाद होने के सम्बन्ध में कर लेना चाहिये । प्रभु के इस

જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે 'સેસં તં ચેવ-एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइओ
 सत्तसु पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पम्भाराए वाउकाइओ अहे सत्तमाए जाव
 उववाएयव्वो' हे गौतम ! આ વિષયમાં પહેલા જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે,
 તે પ્રમાણે જ સઘળું કથન સમજવું. અને એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં
 રહેલાં વાયુકાયિક જીવના રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાત વિગેરેમાં વાયુકાયિક-
 પણાથી ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, એ જ રીતનું કથન
 શર્કરાપ્રભાપૃથ્વી વિગેરે છ પૃથ્વીયોના ઘનવાત વિગેરેમાં પણ વાયુકાયિકપણાથી
 ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં સમજવું. અને આજ રીતનું કથન યાવતૂ ઈષતપ્રાગ્ભારા
 પૃથ્વીસ્થિત વાયુકાયિકજીવને પણ યાવત સાતમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પન્ન થવાના
 સંબંધમાં કથન સમજવું પ્રભુના આ કથનને સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ

नाम् यावत् अधःसप्तमपृथिवीपर्यन्तमुपपातो वर्णयितव्य इतिभावः । 'सेव'
भंते ! सेव भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्थ" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
एकादशोद्देशकः समाप्तः ॥ १७-११ ॥

कथन को सुनकर गौतम ने उनसे ऐसा कहा कि हे भदन्त ! आपका
यह कथन पूर्णरूप से सत्य है २ । इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत्
अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
ग्यारहवाँ उद्देशक समाप्त ॥ १७-११ ॥

प्रभुने आ प्रभाषे ह्युं के-डे भगवान् आपनुं आ सधणुं कथनपूर्वपणे
सत्य छे. ओ प्रभाषे कहीने गौतमस्वामी पोताने स्थाने विराजमान
थई गया ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सत्तरभा शतकेना अगियारमे उद्देशक समाप्त ॥ १७-११ ॥

अथ द्वादशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

पूर्वं पृथिवीकायिकादिवायुकायिकपर्यन्तजीवानामुपपातः कथितः सम्प्रति द्वादशोद्देशके एकेन्द्रियाणामाहारादिकं निरूप्यते, अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्य द्वादशोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘एगेन्दिया णं भंते ।’ इत्यादि ।

मूलम्—एगिन्दिया णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं जहा पढमसए वितियउद्देसए पुढवीकाइयाणं वत्तव्वया भणिया साचेव एगिन्दियाणं इह भाणियव्वा जाव समाउया समोवव-
न्नगा । एगिन्दियाणं भंते ! कइलेस्साओ पन्नत्ताओ गोयमा !
चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा कण्हलेस्सा जाव तेउ-
लेस्सा । एएसिं णं भंते ! ऐगेन्दियाणं कण्हलेस्साणं जाव विसे-
साहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिन्दियाणं तेउलेस्सा
काउलेस्सा अनंतगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया कण्हलेस्सा
विसेसाहिया । एएसिं णं भंते ! ऐगेन्दियाणं कण्हलेस्साणं इड्डी०
जहेव दीवकुमाराणं । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

सत्तरमे सए बारसमो उद्देशो समत्तो

छाया—एकेन्द्रियाः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः एवं यथा प्रथमशते द्वितीयोद्देशके पृथिवीकायिकानां वक्तव्यता भणिता सैव एकेन्द्रियाणामिह भणि-
तव्या यावत् समायुक्ताः समोपपन्नकाः । एकेन्द्रियाणां भदन्त । कतिलेश्याः
प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः तद्यथा कृष्णलेश्या यावत्तेजोलेश्याः ।
एतेषां खलु भदन्त ! एकेन्द्रियाणां कृष्णलेश्यानां यावद् विशेषाधिका वा ? गौतम
सर्वस्तोकाः एकेन्द्रियाणां तेजोलेश्याः कापोतिकलेश्या अनन्तगुणाः, नीललेश्या
विशेषाधिकाः, कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः । एतेषां खलु भदन्त ! एकेन्द्रियाणां कृष्ण-
लेश्यानाम् ऋद्धिः यथैव द्वीपकुमाराणाम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशते द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१२॥

ટીકા—‘एगिंदिया णं भंते’ इत्यादि । ‘एगिंदिया णं भंते !’ एकेन्द्रियाः खलु भदन्त ! ‘सर्वे समाहारा’ सर्वे समाहाराः—समानः—एकरूप आहारो येषां ते समाहाराः किम्? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘एवं जहा’ इत्यादि । ‘एवं जहा पढमसए वितियउद्देसए’ एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके ‘पुढविकाइयाणं वत्तव्वया भणिया’ पृथिवीकायिकानां वक्तव्यता भणिता ‘सा चेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा’ सैव एकेन्द्रियाणामिह वक्तव्यता भणितव्या कियत्पर्यन्तमित्याह—‘जाव समाउया समोववन्ना’ यावत् समायुक्ताः समोपपन्नकाः तत्र प्रथमशतकीय

બારહવેં ઉદ્દેશક કા પ્રારમ્ભ

પહિલે પૃથિવીકાય સે લેકર વાયુકાયિક તક કે જીવોં કા ઉપપાત પ્રકટ કિયા ગયા હૈ, અવ ઉસ ૧૨ વેં ઉદ્દેશક મેં એકેન્દ્રિયાદિક જીવોં કે આહારાદિક કા નિરૂપણ કરના હૈ । સો હસી સબન્ધ કો લેકર યહ ઉદ્દેશ પ્રારમ્ભ હુઆ હૈ હસકા ‘एगिंदिया णं भंते ।’ इत्यादि पहिला सूत्र है—‘एगिंदिया णं भंते ! सर्वे समाहारा’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘एगिंदिया णं भंते । सर्वे समाहारा’ हे भदन्त ! जितने भी एकेन्द्रिय जीव हैं वे सब क्या एकरूप आहार वाले हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘एवं जहा पढमसए वितियउद्देसए’ हे गौतम ! जैसी प्रथम शतक के द्वितीय उद्देशक में ‘पुढविकाइयाणं वत्तव्वया भणिया’ पृथिवीकायिक जीवों की वक्तव्यता, कही गई है । ‘साचेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा’ वही

બારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

પૃથ્વીકાયિકજીવોથી આરંભીને વાયુકાય સુધીના જીવોના ઉપપાતનો વિષય પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. હવે આ બારમાં ઉદ્દેશમાં એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર વિગેરેનું નિરૂપણ કરવાનું છે આ સંબંધને લઈને આ ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

‘एगिंदिया णं भंते । सर्वे समाहारा’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘एगिंदिया णं भंते ! सर्वे समाहारा’ हे भगवान् जेટલા એકેન્દ્રિય જીવો છે, તે બધા જ શું એકજ પ્રકારના આહારવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘एवं जहा पढमसए वितिए उद्देसए’ हे गौतम । पहेला शतकना भीम उद्देशाभां जेवी रीते ‘पुढवीकाइयाणं वत्तव्वया भणिया’ पृथ्वीकायिक जिवोना सम्बन्धभां कथन कर्तुं છે. ‘सा चेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा’ ते ज

દ્વિતીયોદ્દેશકે પૃથિવીકાયપ્રકરણે 'પૃથ્વીકાઙ્યાણં આહારકમ્મવળ્લેસ્સા જહા નેરહ્યાણં' इत्युक्तम् अत्र आहारशब्देन शरीरश्वासोच्छ्वासयोर्ग्रहणं भवति तेन ये इमे एकेन्द्रिया जीवास्ते न समाहारवन्तो न समशरीरवन्तो नवा समोच्छ्वास-
निःश्वासवन्तः न समकर्मवर्णलेख्यावन्तः नवा समानायुष्काः समोपपन्नकाः
समोत्पत्तिवन्तः किन्तु वेदनाक्रिययोः समानत्वं वर्त्ततेऽतः एकेन्द्रियाः समवेदना-
वन्तः समक्रियावन्तश्च भवन्तीति । प्रथमशतकीयद्वितीयोद्देशके पृथिवीकायिक-
वक्तव्यतावदिहापि वक्तव्यमितिभावः । कियत्पर्यन्तमित्याह—'जाव समाउया'

एकेन्द्रियों की वक्तव्यता यहां कह लेनी चाहिये । 'जाव समाउया समोववन्नगा' यावत् एकेन्द्रिय जीव न समान आयुवाले होते हैं और न समान उत्पत्तिवाले होते हैं । तात्पर्य इसका ऐसा है कि प्रथमशतकीय द्वितीय उद्देशक में पृथिवीकाय के प्रकरण में 'पृथ-
विकाङ्ग्याणं आहारकम्वणलेस्सा जहा नेरह्याणं' ऐसा कहा गया है । यहां आहार शब्द से शरीर, और श्वासोच्छ्वास का ग्रहण हुआ है । इससे जो ये एकेन्द्रिय जीव हैं वे न समान आहारवाले हैं न समान शरीरवाले हैं, न समान श्वासोच्छ्वासवाले हैं न समान कर्म, वर्णवाले हैं न समान आयुवाले हैं, न समान उत्पत्तिवाले हैं, किन्तु वेदना और क्रियामें समानतावाले हैं । इस प्रकार की प्रथम शतकीय द्वितीय उद्देशक में पृथिवीकायिकवक्तव्यता के जैसा यहां पर भी वह

પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ કહી લેવું 'જાવ સમાઉયા સમોવવન્નગા' યાવત્ તે એકેન્દ્રિય જીવ સમાન આયુવાળા હોતા નથી, અને સમાન ઉત્પત્તિવાળાપણુ હોતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં 'પૃથ્વીકાઙ્યાણં આહારકમ્મ વળ્લેસ્સા જહા નેરહ્યાણં' આ પ્રમાણે કહ્યું છે. અહિયાં આહાર શબ્દથી શરીર અને શ્વાસોશ્વાસનું ગ્રહણ થયું છે. તેથી જ આ એકેન્દ્રિય જીવો છે તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી, સમાન શરીરવાળા હોતા નથી. સમાન શ્વાસોશ્ચ્વાસ નિશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી સમાન કર્મ, અને સમાન વર્ણુવાળા પણ હોતા નથી સમાન આયુવાળા પણ હોતા નથી. સમાન ઉત્પત્તિવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ વેદના અને ક્રિયામાં સમાનતાવાળા છે. આ રીતની પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં પૃથ્વીકાયિક જીવની વક્તવ્યતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેજ પ્રમાણેની વક્તવ્યતા અહિંપણુ કહેવી. તે વક્તવ્યતા 'જાવ સમાઉયા' ઇત્યાદિ પાઠ સુધી અહીયાં કહેવી. તેમ સમજવું.

इत्यादि । 'जाव समाउया समोववन्नगा' यावत् समायुष्काः समोपपन्नकाः, ते सर्वे न समानायुष्काः नवा सर्वे समोपपन्नकाः, एतत्पर्यन्तं सा वक्तव्यता वक्तव्येति भावः । 'एगेंदियाणं भंते ।' एकेन्द्रियाणां भदन्त ! 'कइलेस्साओ पणत्ताओ' कतिलेश्याः प्रज्ञप्ताः इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तारि लेस्साओ पणत्ताओ' चतस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तथा 'कणहलेस्सा जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्याः यावत् तेजोलेश्याः, अत्र यावत्पदेन कापोतिकलेश्यानीललेश्ययोः संग्रहः । 'एएसि णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त । 'एगेंदियाणं' एकेन्द्रियाणाम् 'कणहलेस्साणं' कृष्णलेश्यानाम् 'जाव विसेसाहिया वा' यावत् विशेषाधिका वा एतेषु लेश्यावत्सु मध्ये कस्यापेक्षया कस्याल्पत्वं कस्य विशेषत्वमिति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम !

कहलेना चाहिये । यह वक्तव्यता 'जाव समाउया' इत्यादि पाठ तक यहां कहनी है ऐसा जानना चाहिये । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'एगिदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पणत्ताओ' हे भदन्त एकेन्द्रियजीवों को कितनी लेश्याएँ कही गई हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा—'गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पणत्ताओ' एकेन्द्रियों के चार लेश्याएँ कही गई हैं । 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं—'कणहलेस्सा, जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्या तथा यावत् पद ग्राह्य—नीललेश्या कापोतिकलेश्या, और तेजोलेश्या ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'एएसि णं भंते ! एगिदियाणं कणहलेस्सा जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त ! इन कृष्णादिलेश्यावाले एकेन्द्रिय जीवों में कौन लेश्यावाले एकेन्द्रिय जीव किस लेश्यावाले से अल्प हैं ? और किस लेश्यावाले से विशयाधिक हैं ? इसके उत्तर में

હવે ગૌતમસ્વામી એકેન્દ્રિયોની લેશ્યાના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'एगिदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पणत्ताओ' હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पणत्ताओ' હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે—'कणहलेस्सा जाव तेउलेस्सा' કૃષ્ણલેશ્યા અને યાવત્ પદધી—કાપોતિક લેશ્યા, અને તેજલેશ્યા ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'एएसि णं भंते ! एगिदियाणं कणहलेस्सा जाव विसेसाहिया वा' હે ભગવન્ આ કૃષ્ણદિ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કઈ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો કઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પ છે ? અને કઈ લેશ્યાવાળાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

‘સવ્વત્થોવા ઇગિંદિયાણં તેઝલેસ્સા’ સર્વસ્તોકા એકેન્દ્રિયાણાં મધ્યે તેજોલેશ્યાઃ સર્વાપેક્ષયા તેજોલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવાઃ સ્તોકા અલ્પાઃ, સર્વાપેક્ષયા એતેષામેવ અલ્પત્વમિતિ ‘કાઝલેસ્સા અણંતગુણા’ કાપોતિકલેશ્યાઃ અનન્તગુણાઃ, તેજોલેશ્યા યુક્તેકેન્દ્રિયજીવાપેક્ષયા કાપોતિકલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવા અનન્તગુણાઃ ‘ળીલલેસ્સા વિસેસાહિયા’ ળીલલેશ્યા વિશેષાધિકાઃ કાપોતિકલેશ્યાયુક્તેકેન્દ્રિયજીવા પેક્ષયા ળીલલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવા વિશેષાધિકા इत्यर्थः, ‘કળહલેસા વિસેસાહિયા’ કળ્ણલેશ્યા વિશેષાધિકાઃ ળીલલેશ્યાયુક્તેકેન્દ્રિયજીવાપેક્ષયા કળ્ણલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવા વિશેષાધિકાઃ તત્થ સર્વતઃ સ્તોકાઃ તેજોલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયાઃ સર્વતોઽધિકાઃ કળ્ણલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવાઃ । ‘एएसि णं भंते!’ એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! ‘ઇગિંદિયાણં કળહલેસ્સાણં ઇહીં’ એકેન્દ્રિયાણાં કળ્ણલેશ્યા-

મધુ કહતે હૈં—‘ગોયમા ! સવ્વત્થોવા ઇગિંદિયાણં તેઝલેસ્સા’ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવોં મેં સ્વ સે કમ તેજોલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ હૈં । કયોંકિ સર્વ કી અપેક્ષા ઇનમેં હી અલ્પતા હૈ । ‘કાઝલેસ્સા અણંતગુણા’ તેજોલેશ્યાયુક્ત એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા કા પોતિક લેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ અનન્ત ગુણિત હૈં । ‘ળીલલેસ્સા વિસેસાહિયા’ કાપોતિકલેશ્યાયુક્ત એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા ળીલલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક હૈં । ‘કળહલેસ્સા વિસેસાહિયા’ તથા ળીલલેશ્યાયુક્ત એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા કળ્ણલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક હૈં । હસ પ્રકાર સ્વ સે અલ્પ તેજોલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ હૈં । ઔર સ્વ સે અધિક કળ્ણલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ હૈં । અસ્વ ગૌતમ મધુ સે એસા પૂછતે હૈં—एएसि णं भंते !

છે કે—‘ગોયમા ! સવ્વત્થોવા ઇગિંદિયાણં તેઝલેસ્સા’ હે ગૌતમ કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં બધાથી અલ્પ-કમ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો છે. કેમકે સર્વની અપેક્ષાએ તેનામાં જ અલ્પતા છે ‘કાઝલેસ્સા અણંતગુણા’ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કાપોતિક તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય અનન્ત ગુણા છે. ‘ળીલલેસ્સા વિસેસાહિયા’ કાપોતિક લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ ળીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે ‘કળહલેસ્સા વિસેસાહિયા’ ળીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કળ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે અને બધાથી અધિક કળ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો છે.

હવે ગૌતમસ્વામી તેમની ઋદ્ધિના અલ્પ અને મહત્તાના વિષમાં પ્રશ્ન કરે છે કે—‘ઇગિંદિયાણં કળહલેસ્સાણં ઇહીં’ હે ભગવન કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા

નામ્ ઋદ્ધિઃ એકેન્દ્રિયાણાં કૃષ્ણલેશ્યાનાં જીવાનાં કતરે કતરેભ્યોઽલ્પદ્વિકા
કતરે કતરેભ્યો મહદ્વિકા इति ऋद्धि विषयेऽल्पविशेषत्वविषयकः प्रश्नः, भगवा-
नाह—‘जहा’ इत्यादि । ‘जहेव दीवकुमाराणं’ यथैव द्वीपकुमाराणाम् तथाहि—
‘एएसि णं भंते ! एगिंदियाणं कणहलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं य कयरे कयरेहितो
अप्पड्डिया वा महड्डिया वा गोयमा । कणहलेस्साहितो नीललेस्सा महड्डिया जाव
सव्वमहिड्डिया तेउलेस्सा’ इति एतेषां खलु भदन्त ! एकेन्द्रियाणां कृष्णलेश्यानां
कतरे कतरेभ्योऽल्पद्विका वा महद्विका वा ? गौतम ! कृष्णलेश्येभ्यो नीललेश्या
महद्विकाः यावत् सर्व महद्विकास्तेजोलेस्याः सर्वापेक्षया महद्विकत्वं तेजोलेस्या-

एगिंदियाणं कणहलेस्साणं इदृ०’ हे भदन्त ! કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાલે इन
एकेन्द्रियों में कौन किनकी अपेक्षा अल्प ऋद्धिवाले हैं । और कौन
किनकी अपेक्षा महा ऋद्धिवाले हैं ? इस प्रश्न ऋद्धि की अल्प एवं महत्ता
विषयक हैं । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘जहेव दीवकुमाराणं ’ हे
गौतम ! इस विषय में द्वीपकुमारों का ऋद्धिविषयक कथन कहना
चाहिये । जैसे—‘एएसि णं भंते ! एगिंदियाणं कणहलेस्सा जाव तेउले-
स्साण य कयरे कयरेहितो अप्पड्डिया वा महड्डिया वा ? गोयमा । कणह-
लेस्साहितो नीललेस्सा महड्डिया जाव सव्वमहिड्डिया तेउलेस्सा ’ तात्पर्य
इस का ऐसा है—कृष्णलेश्यावाले आदि एकेन्द्रियों में कौन किनकी
अपेक्षा अल्प ऋद्धिवाले हैं और कौन किनकी अपेक्षा महाऋद्धिवाले हैं ।
इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! कृष्णलेश्यावालों की अपेक्षा
नीललेश्यावाले एकेन्द्रिय जीव महाऋद्धिवाले हैं । यावत् सर्व महद्विक

આ એકેન્દ્રિય જીવોમાં કંઈ લેશ્યાવાળા કંઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા
છે ? અને કંઈ લેશ્યાવાળા કંઈ લેશ્યાવાળાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે ? તેના ઉત્ત-
રમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘જહેવ દીવકુમારાણં’ હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં દ્વીપકુમા-
રાની ઋદ્ધિના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ
કહી લેવું જોઈએ જેમ કે—‘एएसि णं भंते ! एगिंदियाणं कणहलेस्साणं जाव तेउ-
लेस्साणं य कयरे कयरेहितो अप्पड्डिया वा महड्डिया गोयमा ! कणहलेस्साहितो
नीललेस्सा महड्डिया जाव सव्वमहिड्डिया तेउलेस्सा’ આ પાઠનું તાત્પર્ય એવું છે
કે—કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે ?
અને કોણ કોનાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—
હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાથી નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ મહાઋદ્ધિ-
વાળા છે. યાવત્ સર્વથી મહાઋદ્ધિવાળા તેજલેશ્યાવાળા છે. આ બધાની અપેક્ષા

વતામ્ તદપેક્ષયાઽલ્પઋદ્ધિકત્વં કાપોતિકલેશ્યાવતામ્, તદપેક્ષયાઽપ્યલ્પત્વં નીલલેશ્યાવતામ્ તદપેક્ષયાઽપ્યલ્પત્વમ્ કૃષ્ણલેશ્યાવતામિતિ સર્વાપેક્ષયા મહર્દ્ધિકત્વમ્ તેજોલેશ્યાવતામ્ સર્વાપેક્ષયાઽલ્પર્દ્ધિકત્વં કૃષ્ણલેશ્યાવતામિતિ । ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે । ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ઈતિ શ્રી વિશ્વવિરૂપાતજગદ્વલ્લભાદિપદભૂષિતબાલબ્રહ્મવારિ ‘જૈનાચાર્ય’
પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી “મગવતી” સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકસ્ય દ્વાદશોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૭-૧૨ ॥

તેજોલેશ્યાવાલે હૈં । હસ પ્રકાર સર્વાપેક્ષયા મહર્દ્ધિકતા તેજોલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવોં મેં આતી હૈ । ઇનકી અપેક્ષા અલ્પર્દ્ધિકતા કાપોતિક લેશ્યાવાલોં મેં - એવં ઇનકી અપેક્ષા અલ્પર્દ્ધિકતા કૃષ્ણલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિયોં મેં આતી હૈં । અતઃ સબ સે અધિક હૈ ઋદ્ધિ જિન્હોંકી એસે એકેન્દ્રિય જીવ વે હી હૈં કિ જિનમેં તેજોલેશ્યા હૈ ઓર સબ સે કમ હૈં ઋદ્ધિ જિન્હોંકી એસે એકેન્દ્રિય જીવ વે હૈં કિ જિન મેં કૃષ્ણ-લેશ્યા હૈં । ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે । ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપને જૈસા કહા હૈં વહ એસા હી હૈ ૨ । એસા કહકર વે ગૌતમ તપ એવં સંયમ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર ચિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“મગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
ચારહવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૨ ॥

એ તેજોલેશ્યાવાણામાં મહાઋદ્ધિપણુ આવે છે. તેમની અપેક્ષાએ અલ્પઋદ્ધિ-પણુ કાપોતિક લેશ્યાવાણા જીવોમાં આવે છે અને કાપોતિક લેશ્યાવાણાથી નીલલેશ્યાવાણા અલ્પઋદ્ધિવાળા હોય છે. અને તેનાથી અલ્પઋદ્ધિપણુ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં આવે છે. જેથી બધાથી અધિક ઋદ્ધિવાળા એકેન્દ્રિય તેજ હોય છે કે જેનામાં તેજોલેશ્યા છે. અર્થાત્ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ બધાથી અધિકઋદ્ધિવાળા છે. અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ બધાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે. ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે । ત્તિ’ હે ભગવાન આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સઘળું કથન તે જ પ્રમાણે છે. હે ભગવન આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા તે ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર ચિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘મગવતીસૂત્ર’ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો આરમ્ભ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૨ ॥

અથ ત્રયોદશોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

દ્વાદશોદેશકે એકેન્દ્રિયાણામાહારાદિકં કથિતં ત્રયોદશે તુ નાગકુમારાણામ્ આહારાદિકં કથયિષ્યતિ અનેન સમ્બન્ધેન આયાતસ્ય ત્રયોદશોદેશકસ્ય ઇદમાદિમં સૂત્રમ્—‘નાગકુમારા ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

મૂઝમ્—નાગકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં જહા સોલ-સમસણ દીવકુમારુદેસે તહેવ નિરવસેસં માણિયઁવં જાવ ઇઢ્ઠીં સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ ॥સૂં ૧॥

છાયા—નાગકુમારાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ ૦ યથા પોડશશતે દ્વીપ-કુમારોદેશકે તથૈવ નિરવશેષં મણિતવ્યમ્ યાવત્ ક્રદ્ધિઃ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! યાવત્ વિહરતિ । સૂં ૧॥

સપ્તદશશતે ત્રયોદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘નાગકુમારા ણં મંતે !’ નાગકુમારાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘સઁવે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ— સમાનઃ— એકપ્રકારક આહારો યેષાં તે સમાહારાઃ, યે ઇમે નાગ-

તેમ્હવેં ઉદેશે કા પ્રારમ્ભ

૧૨ વેં ઉદેશે મેં એકેન્દ્રિય જીવોં કે આહાર આદિ કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ, અવ હસ ૧૩ તેમ્હવેં ઉદેશે મેં નાગકુમારોં કે આહાર આદિ કે વિષયમેં કથન કરના હૈ । હસી કારણ હસ શતકુ કો સૂત્રકાર પ્રારમ્ભ કર રહે હૈ—

‘નાગકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં ૦ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘નાગકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં’ હે મદન્ત ! જો યે નાગકુમાર જાતિ કે ભવનપતિ હૈંવે કયા સઁવ એક પ્રકાર કે આહાર-વાલે હૈં, એક પ્રકાર કે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિવાલે હૈં ?

તેમ્હા ઉદેશાનો પ્રરભ—

પ્રારમાં ઉદેશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર વિગેરે વિષયના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે હવે આ તેમ્હા ઉદેશામાં નાગકુમારોના આહાર વિગેરેના વિષયમાં કહેવામાં આવશે તે કારણે સૂત્રકાર આ ઉદેશાનો પ્રરંભ કરે છે.

“નાગકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“નાગકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં” હે ભગવન્ નાગકુમાર જાતિના જે આ ભવનપતિ છે તે શું બધા એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે ? તેમ જ એક પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે ! “જહા

કુમારાસ્તે સર્વેઽપિ સમાનાહારોચ્છવાસનિઃ શ્વાસાદિમન્તઃ કિમિત્યાદિ પ્રશ્નઃ, 'જહા' ઇત્યાદિ । 'જહા સોલસમસણ દીવકુમારુદેસે તહેવ નિરવસેસં ભાણિયવ્વં' યથૈવ ષોડશશતે દ્વીપકુમારોદેશકે તથૈવ નિરવશેષં ભણિતવ્યમ્ । તત્તત્ર વિલકોનીયમિતિભાવઃ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! 'જાવ વિહરહ' યાવત્ વિહરતિ, ઇત્યેવં—દેવાનુપ્રિયનિવેદિતં સર્વમેવ સત્યમિત્યુક્ત્વા મગવન્તં વન્દનનમસ્કારાદિકં કૃત્વા ગૌતમઃ સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦૧॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १७-१३॥

'જહા સોલસમસણ દીવકુમારુદેસે તહેવ નિરવસેસં ભાણિયવ્વં' હે ગૌતમ ! ૧૬ વેં શતકને દ્વીપકુમારોદેશકને જેસા કહા ગયા હૈ, વૈસા હી સબ કથન યહાં પર કર લેના ચાહિયે । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય કે દ્વારા કહા ગયા યહ સબ વિષય સત્ય હી હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ ને પ્રભુ કી વન્દના કી ઓર નમસ્કાર આદિ કિયા । યહ સબ કરકે ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુણ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

जैनाचार्यजैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सत्तरहवें शतक का तेरहवां उद्देशक समाप्त ॥१७-१३॥

સોલસમસણ દીવકુમારુદેસે તહેવ નિરવસેસં ભાણિયવ્વં', હે ગૌતમ ! સોળમાં શતકના દ્વીપકુમાર ઉદેશમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે જ પ્રમાણે સમસ્ત કથન અહિયાં નાગકુમારના આહાર વિ. માં સમજી લેવું. 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ આ સઘળો વિષય સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सत्तरमा शतकनो तेरमो उद्देशक समाप्त ॥१७-१३॥

અથ ચતુર્દશોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

સુવર્ણકુમારવક્તવ્યતામાદ—‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે’ इत्यादि ।

મૂલ—સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા સઁવે સમુ-
સ્સાસનિસ્સાસા ંવં ચેવ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦૧॥

છાયા—સુવર્ણકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ સર્વે સમોચ્છવાસ-
નિઃશ્વાસાઃ ંવમેવ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે !’ સુવર્ણકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સઁવે સમા-
હારા સઁવે સમુસ્સાસનિસ્સાસા’ સર્વે સમાનાહારાઃ સર્વે સમોચ્છવાસનિઃશ્વાસા
इत्यादि । ‘ંવં ચેવ’ ંવમેવ યથા નાગકુમારવક્તવ્યતાયાં કથિતં તત્ સર્વં
નિરવશેષં સુવર્ણકુમારેષુ અપિ વક્તવ્યમેવેતિ ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ’ તદેવં

चौदहवें उद्देशे का प्रारंभ—

‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં’ હે મદન્ત !
સમસ્ત સુવર્ણકુમાર સમાન આહારવાલે ઔર સમાન ઉચ્છવાસનિઃશ્વા-
સવાલે હૈં કયા ? इत्यादि प्रश्न ।

‘ંવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જૈસા કથન નાગકુમારોં કી વક્તવ્યતા મેં
કિયા ગયા હૈં વહી સઁવ સુવર્ણકુમારોં કી વક્તવ્યતા મેં મી કહલેના
ચાહિયે । ‘સેવં મંતે સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપને જો નાગકુ-

चौदमा उद्देशानो प्रारंभ—

“સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા” इत्यादि

ટીકાર્થ—“સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા સઁવે સમુસ્સાસ-
નિસ્સાસા” હે મગવન્ બધા જ સુવર્ણકુમારો શું સમાન આહારવાળા
અને સમાન ઉચ્છવાસ નિશ્વાસ વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ંવં ચેવ” હે ગૌતમ નાગકુમારોની વક્તવ્યતામાં
જે પ્રમાણે તું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે જ પ્રમાણે સઁવળું કથન
સુવર્ણકુમારોની વક્તવ્યતામાં પણ સમજવું “સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ” હે
મગવન્ આપે નાગકુમારના બહાનાથી સુવર્ણકુમારોના વિષયમાં જે કથન

भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! नागकुमारातिदेशेन सुवर्णकुमारविषये
यत् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वं सत्यमेति कृत्वा यावद् विहरति इति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
ककितललितकञ्जापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
चतुर्दशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१४॥

मारातिदेशसे सुवर्णकुमारों के विषय में कहा है वह सब सत्य ही है
इस प्रकार कहकर यावत् वे गौतम तप एवं संयम से अपनी आत्मा को
भावित करते हुए अपने आसन पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
चौदहवां उद्देशक समाप्त ॥१७-१४॥

કચું છે, તે બધું સત્ય જ છે. તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે
કહીને યાવત્ તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને
ભાવિત કરતા થકા પોતાને આસને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો ચૌદમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૧૪॥

અથ પશ્ચદશોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

વિદ્યુત્કુમારવક્તવ્યતામાહ—‘વિજ્ઞુકુમારા ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—વિજ્ઞુકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં એવં ચેવ ।
સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂં ૧॥

છાયા—વિદ્યુત્કુમારાઃ સ્વલ્લ ‘મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ ૦ । એવમેવ તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂં ૧॥

ટીકા—‘વિજ્ઞુકુમારા ણં મંતે !’ વિદ્યુત્કુમારાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘સંવે સમા-
હારાં’ સર્વે સમાનાહારાઃ, સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ, સર્વેષાં વિદ્યુત્કુમારાણામાહા-
રાદિમેકરૂપમેવ ભવતિ પરસ્પરભિન્નં વેતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ ભગવાન્ ‘એવં ચેવ’

પંદરહેવં ઉદેશે કા પ્રારંભ—

‘વિજ્ઞુકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—વિજ્ઞુકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં’ હે મદન્ત !
સઘ વિદ્યુત્કુમાર કયા સમાન આહારવાલે હૈં ? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન—

‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! એસા હી હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’
હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કથિત હુઓ યહ સઘ વિષય એસા હી હૈ ૨’
હસ પ્રકાર કહ કર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ।

હસ સૂત્ર મેં સૂત્રકાર ને વિદ્યુત્કુમારોં કી વક્તવ્યતા કા કથન
કિયા હૈ । હસમેં ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત જિતને બી
વિદ્યુત્કુમાર જાતિ કે ભવનપતિદેવ હૈં વે કયા સઘ એક સે આહાર-

પંદરમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

“વિજ્ઞુકુમારા ણં મંતે સઁવે સમાહારાં” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“વિજ્ઞુકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાં” હે ભગવન્ સઘણા
વિદ્યુત્કુમારે શુ ? સરખા આહારવાળા છે ? “એવં ચેવ” હે ગૌતમ ! હા
તેમ જ છે. “સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ” હે ભગવન્ આપે કહેલ આ બધો જ
વિષય તે પ્રમાણે જ છે. આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ
અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા ગૌતમ સ્વામી પોતાના
સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે વિદ્યુત્કુમારનું કથન કર્યું છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ
પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ જોટલા વિદ્યુત્કુમાર જાતિના ભવનપતિ

एवमेव यथा षोडशशतकीयद्वीपकुमाराणाम् आहारादिकं तथैव निरवशेषं विद्युत्कु-
मारविषयेऽपि ज्ञातव्यमिति अतो नागकुमारप्रकरणमिहापि अनुसन्धेयमिति ।
'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्बल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य'
पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य पञ्चदशोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १७-१५॥

વાળે, એકસે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળે હૈં ? યા ભિન્ન ૨ આહારવાળે ઔર
ભિન્ન ભિન્ન ૨ ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ
કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! સોલહવેં શતક મેં દ્વીપકુમારોં કે
આહારાદિક કે વિષય મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી કથન વિદ્યુત્કુ-
માર કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । હસ પ્રકાર નાગકુમાર પ્રક-
રણ યહાં પર ભી અનુસંધેય હૈં । હસ પ્રકાર પ્રભુ કે મુખારવિન્દ સે
વિદ્યુત્કુમાર વિષયક વક્તવ્યતા સુનકર ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ’
ગૌતમ ને હે ભદન્ત ! આપકે દ્વારા કિયા ગયા યહ કથન સર્વરૂપ સે
સત્ય હૈ ૨ । એસા કહતે હુએ ઉન્હે વન્દના નમસ્કાર કિયા ઔર ફિર
વે અપને સ્થાન પર ચિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
॥ પંદરહવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૫॥

હેવ છે, તેઓ શુ' બધા જ એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે ? અને એક
જ પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વાળા છે ? અથવા જુદા જુદા આહારવાળા
અને જુદાર ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે
“એવં ચેવ” હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના આહાર વિગેરેના
વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે સઘળું કથન વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં
પણ સમજવું. આ રીતે અહિયાં પણ નાગકુમાર પ્રકરણનું અનુસંધાન કરી
લેવું. આ પ્રમાણે પ્રભુના મુખેથી વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં વિવેચન સાંભળીને
“સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ” ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે હે ભગવન આપે
કહેલ આ સમસ્ત કથન સર્વથા સત્ય છે. એમ કહીને તેઓને વંદના
નમસ્કાર કરીને યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પંદરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૫॥

અથ પોડશોદેશકઃ પ્રારમ્ભયતે ।

વાયુકુમારવક્તવ્યતામાહ—“વાયુકુમારા ણં મંતે !” इत्यादि ।

મૂલમ્—વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં એવં ચેવ, સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૧॥

સત્તરસમે સપ્ત સોલસમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥૧૭-૧૬॥

છાયા—વાયુકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ, એવમેવ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ૦ ૧॥

શપ્તદશશતકે પોડશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૧૬॥

ટીકા—‘વાયુકુમારા ણં મંતે !’ વાયુકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સર્વે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ इत्यादि પ્રશ્નઃ ‘એવં ચેવ’ એવમેવ યથૈવ નાગકુમારાણાં વક્તવ્યતા પોડશશતકીયદ્વીપકુમારાતિદેશેન કથિતા તથૈવ વાયુકુમારવક્તવ્યતાપિ જ્ઞાતવ્યા ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત ! યત્ત દેવાનુપિયેગ કથિતં તત્સર્વં સત્યમેવ નાન્યથેતિ ભાવઃ ॥સૂ૦ ૧॥

સપ્તદશશતકે પોડશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૧૬॥

સોલહવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

‘વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં’ હે મદન્ત ! વાયુકુમાર સર્વ કયા સમાન આહારવાળે હૈં ? इत्यादि પ્રશ્ન । ‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! એસા હી હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપકા કહના સત્ય હી હૈ । હે મદન્ત ! આપકા કહના સત્ય હી હૈ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર ધિરાજમાન હો ગયે । ‘એવં ચેવ’ કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ સોલહવેં શતકે મેં દ્વીપકુમારોં કે અતિ દેશ સે જો નાગકુમારોં કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ । ડસી પ્રકાર સે વાયુકુમારોં કી વક્તવ્યતા મી સમજ્જ લેની ચાહિયે ।

॥સોલહવાં ઉદ્દેશા સમાપ્ત ॥

સોળમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

“વાયુકુમારા ણં મંતે : સર્વે સમાહારાં” इत्यादि

ટીકાર્થ—“વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં” હે ભગવન્ બધા વાયુકુમારો શું સમાન આહારવાળા છે ? “એવં ચેવ” હે ગૌતમ ! હા તે તેમ જ છે. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ” હે ભગવન્ આપનું આ સમસ્ત કથન સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર ધિરાજમાન થઈ ગયા “એવં ચેવ” આ વાક્યનું તાત્પર્ય એ છે કે —સોળમા શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગકુમારોના સંબંધમાં જે વર્ણન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે વાયુકુમારોના વિષયમાં પણ સમજ લેવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

॥ સોળમા ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

અથ સપ્તદશોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે ॥

અગ્નિકુમારવક્તવ્યતામાહ—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે’ इत्यादि ।

મૂળમ્—અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ ૦ એવં ચેવ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૧॥

સત્તરમે સપ્ત સત્તરસમો ઉદેસો સમત્તો ॥૧૭—૧૭॥

સત્તરસમં સયં સમત્તં ॥૧૭॥

છાયા—અગ્નિકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ, એવમેવ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥સૂ૦ ૧॥

સપ્તદશે શતે સપ્તદશોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭—૧૭॥

સપ્તદશશતં સમાપ્તમ્ ॥૧૭॥

ટીકા—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે !’ અગ્નિકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સર્વે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ, હે મદન્ત ! યે ઇમે અગ્નિકુમારાસ્તે સર્વેઽપિ કિં સમાનાહારાદિમન્તઃ, इति પ્રશ્નઃ ‘એવં ચેવ’ એવમેવ યથા નાગકુમારાણાં વક્તવ્યતા

સત્તરહર્વે ઉદેશે કા પ્રારંભ

‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ ૦’ । इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ ૦’ હે મદન્ત ! સમસ્ત અગ્નિકુમાર કથા સમાન આહાર આદિવાલે હૈં ? ‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જૈસી ૧૬ વેં શતક મેં કથિત દ્વીપકુમારોં કે અતિદેશસે નાગકુમારોં કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વહી સ્વ વક્તવ્યતા યહાં અગ્નિકુમાર કે

સત્તરમા ઉદેશાનો પ્રારંભ

‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા’ હે ભગવન્ સઘળા અગ્નિકુમારો શું સરખા આહાર આદિ વાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે ‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગકુમારોનું કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણે સમસ્ત કથન અહિયાં અગ્નિકુમારોના

પોડશશતકીય દ્વીપકુમારાતિદેશેન કથિતા તથૈવ સર્વમપ્યત્ર ઝક્તિ નાગકુમાર-
પ્રકરણેઽપિ અનુસન્ધેયમ્ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં
મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત ! અગ્નિકુમારવિષયે યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્ સર્વમેવ
સત્યમિતિ કૃત્વા યાત્રદ્વિહરતિ ઇતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશમાપા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપત્રિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજમદત્ત-
‘જૈનાચાર્ય’ પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ—જૈનાચાર્ય—જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્યશ્રી ઘાસીઝાલત્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી “ભગવતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકે
સપ્તદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૭-૧૭ ॥
સપ્તદશં શતકં સમ્પૂર્ણમ્

પ્રકરણ મેં ખી કહલેની ચાહિયે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે
મદન્ત ! અગ્નિકુમારોં કે વિષય મેં જો યહ આપ દેવાનુપ્રિયને કહા
હૈ વહ સચ હી સત્ય હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને
સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીઝાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
સત્તરહર્વા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૭ ॥

સંબંધમાં પણ સમજ લેવું—‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ અગ્નિ-
કુમારોના વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ કથન કર્યું છે. તે સદ્ગુણ સત્ય
જ છે. હે ભગવન્ તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ-
સ્વામી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત
કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીઝાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સત્તરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૭ ॥

અથાષ્ટાદશં શતકં પ્રારમ્ભ્યતે—

પ્રથમોદ્દેશઃ

સપ્તદશશતં નિરૂપિતમ્ અથાવસરસંગત્યાઽષ્ટાદશશતકં નિરૂપયિતુમાદાવેવ તદર્થસંગ્રાહિકાં ગાથામાહ—

મૂલમ્—‘પઢમે૧ વિસાહ૨ માયંદિણ૩ ચ પાળાઙવાય૪ અસુરેય૫।

ગુલ૬ કેવલિ૭ અળગારે૮ ભવિણ૯ તહસોમિલિ૧૦ટ્ટારસે’॥૧॥

છાયા—પ્રથમો૧ વિશાખ૨ માકંદિકશ્ચ૩ પ્રાણાતિપાતો૪ ડસુરશ્ચ૫ । ગુલઃ૬ કેવલી૭ અનગારો૮ ભવિકસ્તથા૯ સોમિલોઽષ્ટાદશે ॥૧॥

ટીકા—જીવાદ્યર્થાનાં પ્રથમત્વાપ્રથમત્વાદિવિચારપ્રતિપાદકઃ પ્રથમપદામિધેયઉદ્દેશકઃ પ્રથમઃ ૧ । ‘વિસાહ’ ઇતિ વિશાખાનામ નગરી, તત્ર ભગવાન્ સમમસૃત ઇતિ વિશાખોપલક્ષિતો દ્વિતીયોદ્દેશકઃ ૨ । ‘માયંદિણ્ય’ માકન્દિકશ્ચ માકન્દીપુત્રાનગારલક્ષિતો માકન્દિકસ્તૃતીયોદ્દેશકઃ ૩ । ‘પાળાઙવાય’ પ્રાણાતિપાતઃ—

અઠારહવાં શતક

પ્રથમ ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

સત્તરહવેં શતક કા નિરૂપણ હો ચુકા હૈ અવ અવસર પ્રાપ્ત અઠારહવેં શતક કા નિરૂપણ કરને કે લિયે સર્વ પ્રથમ જો સંગ્રહગાથા કહી ગઈ હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ ‘પઢમે વિસાહ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—જીવાદિક અર્થ કે સમ્બન્ધ મેં પ્રથમ અપ્રથમાદિ ભાવ કા પ્રતિપાદક પ્રથમપદામિધેય ઉદ્દેશક હૈ૧, વિશાખાનગરી મેં ભગવાન્ મહાવીર પધારે ઇત્યાદિ સમ્બન્ધ મેં વિશાખાપદોપલક્ષિત દ્વિતીય ઉદ્દેશક હૈ ૨, માકન્દીપુત્ર અનગાર કે પ્રશ્નો મેં ઉપલક્ષિત માકન્દી નામકા તૃતીય

અઠરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો

‘સત્તરમાં શતકનું’ વિવેચન થઈ છે હવે અવસર પ્રાપ્ત અઠારમાં શતકનું નિરૂપણ કરવા માટે જે સંગ્રહ ગાથા કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે. ‘પઢમે વિસાહ’ ઇત્યાદિ છ ૧ વિગેરેના અર્થના સંબંધમાં પ્રથમ અપ્રથમ ભાવનું પ્રતિપાદન કરવાવાળું ‘પ્રથમપદામિધેય’ નામનો પહેલો ઉદ્દેશો છે (૧) વિશાખા નગરીમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા ઇત્યાદિ સંબંધી ‘વિશાખાપદોપલક્ષિત’ નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. (૨) માકન્દીપુત્ર અનગારના પ્રશ્નોવાળો ‘માકન્દીપુત્ર’ નામનો ત્રીજો

પ્રાણાતિપાતાદિ વિષયકચતુર્થઃ ૪ । ‘અસુરેય’ અસુરશ્ચ અસુરકુમારાદિ વક્તવ્યતા પ્રતિપાદકોઽસુરનામકઃ પञ्चમોદેશઃ ૫ । ‘ગુલ’ इति गुल-गुणादि वर्णादि प्रतिपादनपरको गुलनामकः षष्ठोद्वेशकः ६ । ‘કેવલિ’ કેવલી કેવલ્યાદિવિષયકઃ કેવલિનામકઃ સપ્તમ ઉદ્દેશઃ ૭ । ‘અનગારે’ અનગારઃ, અનગારસ્ય ઐર્યાપથિકી ક્રિયા ભવતિ સાંપરાયિકી ક્રિયા ભવતિ इत्याद्यर्थप्रतिपादकोऽनगारनामकोऽष्टमो-દેશકઃ ૮ । ‘ભવિષ્ય’ ભવિકઃ ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાદિપ્રરૂપણપરકો નવમઉદ્દેશકઃ ૯ । ‘તહસોમિલ’ તથા સોમિલઃ સોમિલનામ બ્રાહ્મણવક્તવ્યતોપલક્ષિતો દશમઉદ્દેશઃ ૧૦ । ‘અઢારસે’ અષ્ટાદશે-અષ્ટાદશે શતકે એતે ઉદ્દેશકા ભવન્તિ इतिभावः ॥

ઉદ્દેશક હૈ ૩, પ્રાણાતિપાત આદિ કે વિષય મેં ચતુર્થ ઉદ્દેશક હૈ ૪, અસુરકુમાર આદિ કી વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદક અસુર નામકા પાંચવાં ઉદ્દેશક હૈ ૫, ગુલ કે વર્ણાદિ કા ઓર ગુણાદિ કા વર્ણન કે સમ્બન્ધ મેં ગુલ નામકા છઠા ઉદ્દેશક હૈ ૬, કેવલી આદિ વિષયવાલા કેવલી નામકા સાતવાં ઉદ્દેશક હૈ ૭, અનગાર કે ઐર્યાપથિકી ક્રિયા હોતી હૈ યા સાંપરાયિકી ક્રિયા હોતી હૈ इत्यादि अर्थ को प्रतिपादन करनेवाला અનગાર નામકા આઠવાં ઉદ્દેશક હૈ ૮, ‘ભવિષ્ય’ ભવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક આદિકી પ્રરૂપણવાલા નૌવાં ઉદ્દેશક હૈ ૯, ‘તહસોમિલ’ તથા સોમિલ નામક બ્રાહ્મણ કી વક્તવ્યતા સે ઉપલક્ષિત દશવાં ઉદ્દેશક હૈ ૧૦, યે ૧૦ દસ ઉદ્દેશક હસ અઠારહવેં શતક મેં હૈ ।

ઉદ્દેશો છે (૩) ‘પ્રાણાતિપાત’ વિગેરે વિષયનો ચોથો ઉદ્દેશો છે. (૪) ‘અસુરકુમાર’ વિગેરેના કથનનું પ્રતિપાદન કરનાર ‘અસુર’ નામનો પાંચમો ઉદ્દેશો છે. (૫) ‘ગુલ’ (ગુહ) ના વર્ણુ વિગેરેનું અને ગુણુ વિગેરેના વર્ણુનના સંબંધમાં ‘ગુલ’ નામનો છઠો ઉદ્દેશક છે. (૬) કેવલી વિગેરેના વિષયનું પ્રતિપાદન કરનાર ‘કેવલી’ નામનો સાતમો ઉદ્દેશો છે (૭) અનગારને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે ? કે સંપરાયિકી ક્રિયા થાય છે. વિગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા આઠમાં ઉદ્દેશાનું નામ ‘અનગાર’ એ પ્રમાણે છે. (૮) ‘ભવિષ્ય’ ‘ભવ્યદ્રવ્ય’ નૈરયિક અદિની પ્રરૂપણા વાળો નવમો ઉદ્દેશક છે. (૯) તથા સોમિલ નામની બ્રાહ્મણના કથનથી બ્રાહ્મણતાં દશમાં ઉદ્દેશાનું નામ ‘તહસોમિલ’ એ પ્રમાણે છે (૧૦) આ પ્રમાણે આ અઠારમાં શતકના ૧૦ ઉદ્દેશાઓ છે.

तत्र प्रथमोद्देशकार्यप्रतिपादनार्थमाह—‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासी। जीवे णं भंते ! जीवभावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! नो पढमे अपढमे । एवं नेरइए जाव वेमाणिए सिद्धे णं भंते ! सिद्धभावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! पढमे नो अपढमे । जीवाणं भंते ! जीवभावेणं किं पढमा अपढमा ? गोयमा ? नो पढमा अपढमा । एवं जाव वेमाणिया । सिद्धाणं पुच्छा गोयमा ! पढमा नो अपढमा । आहारए णं भंते ! जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! नो पढमे अपढमे एवं जाव वेमाणिए । पोहत्तिए एवं चेव । अणाहारए णं भंते ! जीवे अणाहारभावेणं पुच्छा गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे । नेरइएणं भंते ! एवं नेरइए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे । सिद्धे पढमे नो अपढमे । अणाहारगाणं भंते ! जीवा अणाहारभावेणं पुच्छा गोयमा ! पढमा वि अपढमा वि० नेरइया जाव वेमाणिया णो पढमा अपढमा । सिद्धा पढमा नो अपढमा एक्केके पुच्छा भाणियठ्ठा । भवसिद्धिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए, एवं अभवसिद्धिए वि । नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिएणं भंते ! जाव नोभव० पुच्छा गोयमा ! पढमे नो अपढमे । नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए णं भंते ! सिद्धे नो भव० नो अभव० । एवं चेव पुहुत्तेणं वि दोण्ह वि । सन्नी णं भंते ! जाव सन्नीभावेणं किं पढमे पुच्छा गोयमा ! नो पढमे

अपढमे एवं विगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिए । एवं पुहुत्तेण वि३ ।
 असन्नी एवं चेव एगपुहुत्तेणं नवरं जाव वाणमंतरा । नो सन्नी
 नो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे पढमे नो अपढमे । एवं पुहुत्तेण
 वि ४ । सलेस्से णं भंते ! पुच्छा गोयमा ! जहा आहारए एवं
 पुहुत्तेण वि । कणहलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा एवं चेव नवरं जस्स
 जालेस्सा अत्थि । अलेस्से णं जाव मणुस्से सिद्धे जहा नो सन्नी
 नो असन्नी ५ । सम्मदिट्ठिए णं भंते ! जाव सम्मदिट्ठिभावेणं
 किं पढमे पुच्छा गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे । एवं एगि-
 दियवज्जं जाव वेमाणिए । सिद्धे पढमे नो अपढमे पुहुत्तिया
 जीवा पढमा वि अपढमा वि एवं जाव वेमाणिया सिद्धा पढमा
 नो अपढमा । मिच्छादिट्ठिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए ।
 सम्मामिच्छादिट्ठी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी नवरं जस्स
 अत्थि सम्मामिच्छत्तं ६ । संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेणं
 जहा सम्मदिट्ठी । असंजए जहा आहारए । संजयासंजए
 जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सा एगत्तपुहुत्तेणं जहा
 सम्मदिट्ठी, नो संजय-नो असंजय-नो संजयासंजए
 जीवे सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं पढमे नो अपढमे ७ । सकसायी
 कोहकसायी जाव लोभकसायी एए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहा-
 रए । अकसायी जाव सिय पढमे सिय अपढमे एवं मणुस्से
 वि० । सिद्धे पढमे नो अपढमे पुहुत्तेणं जीवा मणुस्सा वि पढमा
 अपढमा वि । सिद्धा पढमा नो अपढमा ८ । णाणी एगत्तपुहु-

त्तेणं जहा सम्मदिट्ठी । आभिनिबोहियनाणी जाव मणपज्ज-
वनाणी एगत्तपुहुत्तेणं एवं चेव नवरं जस्स जं अत्थि केवल-
णाणी जीवे मणुस्से सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा ।
अन्नाणी मइ अन्नाणी सुय अन्नाणी विभंगनाणी एगत्तपुहु-
त्तेणं जहा आहारए ९ । सजोगी मणजोगी वयजोगी कायजोगी
एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स जो जोगो अत्थि ।
अजोगी जाव मणुस्से सिद्धा एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अप-
ढमा १० । सागारोवउत्ते अणागारोवउत्ते एगत्तपुहुत्तेणं जहा
अणाहारए ११ । सवेयगा जाव नपुंसगवेयगा एगत्तपुहुत्तेणं
जहा आहारए नवरं जस्स जो वेयो अत्थि । अवेयओ एगत्त-
पुहुत्तेणं तिसु वि पएसु जहा अकसाई १२ । ससरीरी जहा
आहारए एवं जाव कम्मगसरीरा जस्स जं अत्थि सरीरं नवरं
आहारगसरीरा एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी । असरीरी जीवो
सिद्धो एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा १३ । पंचहिं पज्जत्तीहिं
पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स
जो अत्थि जाव वेमाणिया नो पढमा अपढमा १४ । इमा
लक्खणगाहा-

‘जो जेण पत्तपुव्वो भावो सो तेण अपढमो होइ ।

सेसेसु होइ पढमो अपत्तपुव्वेसु भावेसु ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजघृहं यात्रदेवमवादीत् जीवः खलु
भदन्त ! जीवभावेन किं प्रथमोऽपथमः, गौतम ! नो प्रथमः अपथमः, एवं नैर

यिको यावद्वैमानिकः । सिद्धः खलु भदन्त ! सिद्धभावेन किं प्रथमोऽप्रथमः ?
 गौतम ! प्रथमः नो अप्रथमः । जीवाः खलु भदन्त ! जीवभावेन किं प्रथमा अप्र-
 थमाः ? गौतम ! नो प्रथमा अप्रथमाः एवं यावद्वैमानिकाः १ । सिद्धाः खलु
 पृच्छा गौतम ! प्रथमा नो अप्रथमाः । आहारकः खलु भदन्त ! जीवो आहारभावेन
 किं प्रथमोऽप्रथमः ? गौतम ! नो प्रथमः अप्रथमः । एवं यावद्वैमानिकाः । पृथ-
 क्त्वे एवमेव अनाहारकः खलु भदन्त ! जीवो अनाहारकभावेन पृच्छा गौतम !
 स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः । नैरयिकः खलु भदन्त ! एवं नैरयिकः यावद्वैमानिको
 नो प्रथमः अप्रथमः । सिद्धः प्रथमः नो अप्रथमः । अनाहारकाः खलु भदन्त !
 जीवा अनाहारभावेन पृच्छा गौतम ! प्रथमा अपि अप्रथमा अपि । नैरयिका याव-
 द्वैमानिकाः नो प्रथमा अप्रथमाः, सिद्धाः प्रथमो नो अप्रथमाः । एकैकस्मिन् पृच्छा
 भणितव्या २ । भवसिद्धिकः एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः एवम् अभवसिद्धि-
 कोऽपि । नो भवसिद्धिकः नो अभवसिद्धिकः खलु भदन्त ! जीवो नो भव०
 पृच्छा गौतम ! प्रथमो नो अप्रथमः । नो भवसिद्धिकः नो अभवसिद्धिकः खलु
 भदन्त ! सिद्धे नो भव० नो अभव० एवमेव पृथक्त्वेनापि द्वयोरेवासंज्ञी खलु
 भदन्त ! जीवः संज्ञिभावेन किं प्रथमः पृच्छा गौतम ! नो प्रथमः अप्रथमः । एवं
 विकलेन्द्रियवर्जयावद्वैमानिकः एवं पृथक्त्वेनापि ३ । असंज्ञी एवमेव एकत्व-
 पृथक्त्वेन नवरं यावद् वानव्यन्तराः । नो संज्ञि नो असंज्ञी जीवो मनुष्यः सिद्धः
 प्रथमः नो अप्रथमः एवं पृथक्त्वेनापि ४ । सलेश्यः खलु भदन्त ! पृच्छा गौतम !
 यथा आहारकः । एवं पृथक्त्वेनाऽपि । कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या एवमेव
 नवरं यस्य या लेश्या अस्ति । अलेश्यः खलु जीवमनुष्यसिद्धा यथा नो संज्ञि
 नो असंज्ञी ५ । सम्यग्दृष्टिकः खलु भदन्त ! जीवः सम्यग्दृष्टिभावेन किं प्रथमः
 पृच्छा गौतम ! स्यात् प्रथमः, स्यात् अप्रथमः, एवमेकेन्द्रियवर्जयावद्वैमानिकः
 सिद्धः प्रथमो नो अप्रथमः । पृथक्त्वका जीवाः प्रथमा अपि अप्रथमा अपि एवं
 यावद्वैमानिकाः । सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः । मिथ्यादृष्टिकः एकत्वपृथक्त्वेन
 यथा आहारकः । सम्यग्मिथ्यादृष्टिः एकत्वपृथक्त्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः
 नवरं यस्यास्ति सम्यग् मिथ्यात्वम् ६ । संयतो जीवो मनुष्यश्च एकत्वपृथक्त्वेन
 यथा सम्यग् दृष्टिः । असंयतो यथा आहारकः । संयता संयतो जीवः पञ्चेन्द्रिय
 तिर्यग्योनिकमनुष्याः एकत्वपृथक्त्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः । नो संयत नो
 असंयत नो संयता संयतो जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमः नो अप्रथमः ७ ।
 सकषायी क्रोधरूपायी यावत् लोभरूपायी एते एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः
 अकषायी जीवः स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः । एवं मनुष्योऽपि, सिद्धः प्रथमो

નો અપ્રથમઃ । પૃથક્ત્વેન જીવા મનુષ્યા અપિ પ્રથમા અપિ અપ્રથમા અપિ, સિદ્ધાઃ પ્રથમાઃ નો અપ્રથમાઃ ૮ । જ્ઞાની એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા સમ્યગ્ દૃષ્ટિઃ । આભિનિ-
બોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાની એકત્વપૃથક્ત્વેન એવમેવ નવરં યસ્ય યદસ્તિ ।
કેવલજ્ઞાની જીવો મનુષ્યઃ સિદ્ધૈર્એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ । અજ્ઞાની
મત્યજ્ઞાની શ્રુતાજ્ઞાની વિભંગજ્ઞાની એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ ૯ । સયોગી
મનોયોગી વચોયોગી કાયયોગી એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ નવરં યસ્ય યો
યોગોઽસ્તિ । અધોગિજીવમનુષ્યસિદ્ધાઃ એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ
૧૦ । સાકારોપયુક્તા અનાકારોપયુક્તાઃ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા અનાહારકઃ ૧૧ ।
સવેદકો યાવત્ નપુંસકવેદક એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, નવરં યસ્ય યો
વેદોઽસ્તિ । અવેદક એકત્વપૃથક્ત્વેન ત્રિષ્વપિ પદેષુ યથા અકષાયી ૧૨ । સશરીરી
યથા આહારકઃ । એવં યાવત્ કાર્મણશરીરી યસ્ય યત્ અસ્તિ શરીરમ્, નવરમ્ આહાર-
કશરીરી એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ । અશરીરી જીવઃ સિદ્ધ એકત્વ-
પૃથક્ત્વેન પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ ૧૩ । પञ्चभिઃ પર્યાપ્તિભિઃ પञ્ચભિરપર્યાપ્તિભિઃ
એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, નવરં યસ્ય યા અસ્તિ, યાવદ્દૈમાનિકાઃ નો
પ્રથમા અપ્રથમાઃ ૧૪ । હ્યં લક્ષણગાથા—

યો યેન પ્રાપ્તપૂર્વો ભાવઃ સ તેનાપ્રથમો ભવતિ ।

શેષેષુ ભવતિ પ્રથમઃ અપ્રાપ્તપૂર્વેષુ ભાવેષુ ॥મૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિહે
જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહં યાવત્ એવમ્—વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્—ઉક્તવાન્
અત્ર યાવત્પદેન નગરમ્, ગુણશીલં ચૈત્યમ્, ભગવાન્ ‘સમવસૃત’ इत्यारभ्य ‘प्राञ्ज-
लिपुट’ इत्यन्तस्य गौतमविशेषणस्य ग्रहणं भवति तथा च प्राञ्जलिपर्यन्तविशेषण-

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ ઉત્ત કાલ ઉત્ત સમય મેં
‘રાયગિહે’ રાજગૃહ નગરમેં યાવત્—ગુણશીલ ચૈત્ય મેં ભગવાન્ મહાવીર
પધારે, યહાં યાવત્પદસે ‘ગુણશીલં ચૈત્યં ભગવાન્ સમવસૃતઃ’ સે લેકર
‘પ્રાજ્ઞલિપુટઃ’ યહાં તક કા હી ગૌતમ કે વિશેષણરૂપ પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ ।

હવે પહેલા ઉદ્દેશાના અર્થાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર ‘તેણં
કાલેણં’ ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તે કાળે અને તે સમયે ‘રાયગિહે’
રાજગૃહ નગરમાં યાવત્ ગુણશીલ ચૈત્ય (ઉદ્યાન)માં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા,
અહિયાં ‘યાવત્’ પદથી ‘ગુણશીલં ચૈત્યં ભગવાન્ સમવસૃતઃ’ આ વાક્યથી લઈને
‘પ્રાજ્ઞલિપુટઃ’ એ વાક્ય સુધીનો ગૌતમ સ્વામીના વિશેષણ રૂપ પાઠ ગ્રહણ

યુક્તો ગૌતમો રાજગૃહે નગરે ગુગ્ગશીલે ચૈત્યે સમવસ્યતં ભગવન્તં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ
પ્રશ્નમકરોદિતિભાવઃ, તત્ર પ્રથમોદ્દેશકવિષયસંગ્રાહિકાર્યં ગાથા—

“જીવાહારગ મમસન્નિલેસા દિટ્ઠીય સંયતકપાય ।

જ્ઞાણે જોગુવજોગે વેણ્ય સરીરપર્યાસિરિતિ ॥

છાયા—જીવાહારકમવસન્નિલેશ્યાઃ દટ્ઠિશ્ચ સંયતઃ કપાયઃ ।

જ્ઞાનં યોગોપયોગૌ વેદશ્ચ શરીરપર્યાસિરિતિ ॥

અસ્મિન્ પ્રથમોદ્દેશકે જીવાદિચતુર્દશદ્વારેષુ પ્રથમત્વાપ્રથમત્વભાવસ્ય વર્ણનં ભવિષ્યતિ,
તત્ત્વ ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ તથા સિદ્ધમાશ્રિત્ય કરિષ્યતે તાનિ ચતુર્દશદ્વારાણિ—
'જીવા'૧, હારક'૨, મવસિદ્ધિક'૩, સંજ્ઞિ'૪, લેશ્યાઃ'૫, દટ્ઠિઃ'૬, સંયતઃ'૭, કપાયઃ'૮,
જ્ઞાનં'૯, યોગો'૧૦, ઉપયોગો'૧૧, વેદ'૧૨, શરીર'૧૩, પર્યાસિ'૧૪, રૂપાણિ ॥

તથા ચ—પ્રાજ્ઞલિપુટાન્ત વિશેષર્ણો સે યુક્ત ગૌતમ ને રાજગૃહ નગર મેં
ગુગ્ગશીલ ચૈત્ય મેં આયે હુણ ભગવાન્ મહાવીર સે હસ પ્રકાર સે પ્રશ્ન
ક્રિયા । પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં જો હસ પ્રશ્ન દ્વારા પૂછા ગયા હૈ । ઉસ અર્થ
કો સંગ્રહ કરકે વતારેવાલી યહ 'જીવાહારગ' ઇત્યાદિ ગાથા હૈ ।
જીવ ૧, આહારક ૨, મવ ૩, સિદ્ધિક સંજ્ઞી ૪, લેશ્યા ૫, દટ્ઠિ ૬,
સંયત ૭, કપાય ૮, જ્ઞાન ૯, યોગ ૧૦, ઉપયોગ ૧૧, વેદ ૧૨, શરીર
૧૩, પર્યાસિ ૧૪ 'યે ૧૪ દ્વાર હમ ગાથા દ્વારા કહે ઘયે હૈ । હન ૧૪
દ્વારોં મેં ચૌવીસ દણ્ડક કો લેકર એવં સિદ્ધ કો લેકર પ્રથમ ઓર
અપ્રથમ આદિ ભાવ કા વિચાર ક્રિયા જાવેગા । હન ૧૪ દ્વારોં કા અર્થ
જય ઉન ૨ ઉદ્દેશકોં કા અર્થ કહા જાવેગા—તથા અપને આપહી સમજ મેં

કર્થો છે. તેમજ પ્રાંજલિપુટ સુધીના વિશેષણોવાળા ગૌતમ સ્વામીએ રાજગૃહ
નગરની ગુણશિલક ચૈત્યમાં પધારેલા ભગવાન મહાવીર સ્વામીને આ પ્રમાણે
પૂછ્યું. પહેલા ઉદ્દેશમાં આ પ્રશ્ન દ્વારા જે પૂછવામાં આવ્યું છે. તે અર્થને
સંગ્રહ કરીને બતાવવાની 'જીવાહારગ' ઇત્યાદિ ગાથા છે. તેમાં જીવ એક,
આહારક (૨), ભવ (૩), સિદ્ધિ (૪), સંજ્ઞિ (૫), લેશ્યા (૬), દટ્ઠિ (૭), સંયત
(૮), કપાય (૯), જ્ઞાન, (૧૦), યોગ (૧૧), ઉપયોગ, (૧૨), વેદ (૧૩), ને
શરીરપર્યાસિ (૧૪). આ ચૌદ દ્વાર તે ઉપરોક્ત ગાથા દ્વારા કહેવામાં આવ્યા
છે. આ ચૌદ દ્વારોમાં ચૌવીસ દંડકોને લઈને અને સિદ્ધોમાં ચૌવીસ દંડકોને
લઈને અને સિદ્ધોને લઈને પ્રથમ અને અપ્રથમ વિગેરે ભાવનો વિચાર કર-
વામાં આવશે આ ચૌદ દ્વારોનો અર્થ જ્યાં જ્યાં તે તે ઉદ્દેશ્યોના

एषामर्थस्तु तत्तद्युद्देशकार्याधिगम्य एवातो नात्र विविच्यते । तत्र प्रथमस्य जीवद्वारस्य अभिधानायाऽऽह—‘जीवे णं भंते !’ इत्यादि । ‘जीवे णं भंते !’ जीवः खलु भदन्त ! ‘जीवभावेणं किं पदमे अपदमे’ जीवभावेन किं प्रथमः अप्रथमः— जीवभावेन—जीवत्वरूपेण किं प्रथमः— प्रथमतयाधर्मविलिष्टः, अयमर्थः— किं जीवेन अविद्यमानं जीवत्वं प्रथमतया प्राप्तम् अथवा अप्रथमः—अनाद्यवस्थितजीवत्ववान् जीवः इति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो पदमे अपदमे’ नो प्रथमः अप्रथमः, हे गौतम ! अयं जीवो जीवभावेन प्रथमो न किन्तु अप्रथमः यतो जीवेन अनादिकालादेव जीवत्वात्मकभावस्य प्रापकएव नतु आ जावेगा । अतः यहां स्वतंत्ररूप से इनके अर्थ की विवेचना नहीं की जाती है ।

प्रथम जीवद्वार—

अब सूत्रकार जीवद्वार का कथन करने के लिये ‘जीवेणं भंते’ इत्यादि सूत्र कहते हैं—‘जीवे णं भंते ! जीवभावेणं किं पदमे, अपदमे ? इनमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! जीवत्व की अपेक्षा से जीव प्रथम है ? या अप्रथम है ? तात्पर्य इस प्रश्न का ऐसा है कि जीव ने जो जीवत्व प्राप्त किया है वह पहिले अपने में अविद्यमान था फिर उसे प्राप्त किया है ? या अनादि काल से ही जीवत्व अवस्थित है और उसी जीवत्वरूप यह जीव है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! नो पदमे, अपदमे’ है गौतम ! जीवभाव की अपेक्षा से यह जीव प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है । अनादिकाल से ही यह जीव जीवत्वरूप

અર્થ કહેવામાં આવશે. ત્યારે ત્યારે સ્વયં સમજવામાં આવશે. તેથી સ્વતંત્ર રૂપથી તેના અર્થનું વિવેચન અહિં કરવામાં આવતું નથી.

પહેલું જીવદ્વાર—

હવે સૂત્રકાર જીવદ્વારનું કથન કરવા માટે ‘જીવેણં ભંતે !’ ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે—આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ જીવપણની અપેક્ષાએ જીવે પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—જીવે જે જીવપણ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે પહેલાં પોતાનામાં અવિદ્યમાન હતું અને હવે પ્રાપ્ત કર્યું છે ? કે અનાદિકાળથી જ જીવપણ રહેલું છે, અને તે જીવપણરૂપ આ જીવ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! નો પદમે અપદમે’ હે ગૌતમ ! જીવ ભાવપણથી આ જીવ પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. એટલે કે અનાદિકાળથી જ આજીવ જીવત્વરૂપ દર્શાવવાળો

પ્રથમતોડપ્રાપ્તં જીવત્વમિદાનીમેવ પ્રાપ્તમ્ इत्यतो न जीवभावेन प्रथमः अपितु
 अप्रथम एवेत्युत्तरपक्षाशयः । यो जीवः अप्राप्तपूर्वं यं भावं प्राप्नोति तद् भावा-
 पेक्षया स जीवः प्रथम इति कथ्यते यथा सिद्धत्वम् सिद्धत्वभावापेक्षया सिद्धः
 प्रथमः कथ्यते सिद्धत्वमद्यावधि जीवेन कदापि न प्राप्तम् इदानीमेव प्राप्तवान्
 इति सिद्धत्वापेक्षया स प्रथमो भवति । यो जीवो यं भावं पूर्वं प्राप्नः स जीव-
 स्तद्भावापेक्षया अप्रथम इति कथ्यते यथा जीवत्वम्, जीवत्वं हि जीवस्य अना-
 दिकालादेव प्राप्तमिति जीवत्वभावापेक्षया जीवोऽप्रथमः इह च प्रथमत्वाप्रथमत्वयो-
 र्लक्षणगाथामाह—‘जो जेग पत्तपुव्वो, भावो सो तेण ऽपढमओ होइ, जो जं अपत्त-
 पुव्वं, पावइ सो तेण पढमोउ ॥ यो येन प्राप्तपूर्वोभावः स तेनाप्रथमो भवति ।

भाव का प्रापक है । अर्थात् अनादिकाल से यह जीव जीवत्वरूप दशा-
 संपन्न बना हुआ है—ऐसा नहीं है कि इस जीवने जीवत्वभाव को
 पहिले प्राप्त नहीं किया और अब किया हो इसलिये यह जीवभाव
 की अपेक्षा प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम ही है । जो जीव अप्राप्तपूर्व
 जिस भावको प्राप्त करता है, उस भाव की अपेक्षा से वह जीव प्रथम
 कहा गया है । जैसे सिद्धत्व भाव की अपेक्षा से सिद्ध प्रथम कहे गये
 हैं । क्योंकि जीवने अभी तक सिद्धावस्था प्राप्त नहीं की है । अर्थात्
 जीव ने जब सिद्धावस्था प्राप्त की—तब इसके पहिले वह अवस्था
 उसने कभी प्राप्त नहीं की, इसलिये सर्वप्रथम ही वह अवस्था उसे
 प्राप्त हुई है—अतः इस अपेक्षा सिद्ध प्रथम है—जो जीव जिस भाव
 को पहिले प्राप्त कर चुका होता है उस भाव की अपेक्षा से वह जीव
 अप्रथम कहा जाता है । जैसे जीवत्व यह अनादि कालसे ही जीव को

બનેલો છે. આ જીવે જીવત્વ લાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કર્યો ન હોય
 અને હમણાં તે પ્રાપ્ત કર્યો હોય. તેવું નથી. તેથી તે જીવલાવની
 અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરંતુ અપ્રથમ જ છે જે જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત
 ન કરેલ જીવપણાને પ્રાપ્ત કરે છે, તે લાવની અપેક્ષથી તે જીવ પ્રથમ કહે-
 વામાં આવે છે. જેમ સિદ્ધત્વલાવની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ કહેવાય છે.
 કેમકે જીવે હજી સુધી સિદ્ધ અવસ્થા મેળવી નથી અર્થાત્ જીવે ત્યારે
 સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી—તે પહેલાં તે અવસ્થા તેણે કોઈ વખતે પણ પ્રાપ્ત
 કરેલ નથી. તેથી સર્વ પ્રથમ તે અવસ્થા તેને પ્રાપ્ત થઈ છે. તેથી તે અપે-
 ક્ષાએ સિદ્ધ પ્રથમ છે જે જીવ જીવલાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કરી ચુકેલ હોય છે
 તે લાવની અપેક્ષાથી તે જીવ અપ્રથમ કહેવાય છે જેમ કે—જીવત્વ—જીવ-
 પણ અનાદિકાળથી જ જીવને પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેથી જીવપણાની અપેક્ષા એ

યો યમપ્રાપ્તપૂર્વં પ્રાપ્નોતિ સ તેનપ્રથમઃ 'એવં નૈરહૃજાવ વૈમાણિજ' એવં નૈરયિકો યાવદ્વૈમાનિકઃ, એજ નૈરયિકત્વમપિ નાપ્રાપ્તપૂર્વમ્ કિન્તુ પ્રાપ્તપૂર્વત્વેન ન પ્રથમઃ અપ્રથમ એવ અનાદિસંસારે નારકપર્યાયાણામ્ અનન્તરાઃ પ્રાપ્તપૂર્વત્વાદિતિ। એવમેવ તિર્યઙ્મનુષ્ય ભવનપતિવાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકત્વાદિ પર્યાયોઽપિ નાપ્રાપ્તપૂર્વોઽપિતુ પ્રાપ્તપૂર્વ એવાતો ન પ્રથમઃ, અપ્રથમ એવ અનાદિપ્રાપ્તત્વાદિતિ। 'સિદ્ધે ણં મંતે !' સિદ્ધઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'સિદ્ધમાવેણં કિં પદમે અપદમે' સિદ્ધમાવેન

પ્રાપ્ત હૈ ફક્કલિયે જીવત્વ કી અપેક્ષા જીવ કે પ્રથમત્વ ઓર અપ્રથમત્વ કે લક્ષણ કો પ્રકટ કરનેવાલી ગાથા એસી હૈ।

‘જો જેણ પત્તપુવ્વો’ હત્યાદિ।

ટીકાર્થ—‘એવં નૈરહૃજાવ વૈમાણિજ’ ફક્ક પ્રકાર સે પ્રથમત્વ કા વિચાર નૈરયિક સે લેકરવૈમાનિક તક કે જીવોં મેં કર લેના ચાહિયે। અર્થાત્-નૈરયિકત્વરૂપ દશા કી અપેક્ષા નૈરયિક અવસ્થા અપ્રાપ્તપૂર્વ નહીં હૈ કિન્તુ પ્રાપ્ત પૂર્વ હૈ। અતઃ નૈરયિકત્વ અપ્રથમ હી હૈ પ્રથમ નહીં હૈ। ક્યોંકિ અનાદિ સંસારમેં નારક પર્યાયેં અનન્તશઃ પ્રાપ્ત પૂર્વ હૈં। ફક્કી પ્રકાર સે તિર્યઙ્, મનુષ્ય, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક આદિ પર્યાયેં અપ્રાપ્ત પૂર્વ નહીં હૈં, કિન્તુ પ્રાપ્ત પૂર્વ હી હૈ। અતઃ યે પ્રથમ નહીં હૈં કિન્તુ અપ્રથમ હૈં। ક્યોંકિ જીવોં કો યે અનાદિકાલ સે પ્રાપ્ત હોતી આ રહી હૈં।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘સિદ્ધેણં મંતે ! સિદ્ધમાવેણં

જીવ અપ્રથમ છે. આ પ્રથમ કે અપ્રથમપણાના લક્ષણ બતાવનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે. ‘જો જેણ પત્તપુવ્વો’ ઇત્યાદિ ‘એવં નૈરહૃજાવ વૈમાણિજ’ આ પ્રમાણે પ્રથમત્વ અને અપ્રથમપણાનો વિચાર નૈરયિક જીવોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં કરી લેવો. અર્થાત્ નૈરયિકપણાની અપેક્ષાએ નૈરયિક અવસ્થા અપ્રાપ્તપૂર્વ-એટલે કે પહેલાં ન મેળવી હોય તેવી નથી. પરંતુ તે પ્રાપ્ત પૂર્વ-પહેલાં મેળવી હોય તેવી છે. જેથી નૈરયિકપણુ અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. આનાદિ સંસારમાં નારક પર્યાય અનન્તશઃ-અનન્તવાર પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલ છે. જેથી તે પ્રાપ્ત પૂર્વ છે તેમ કહેવાય છે, એ જ પ્રમાણે તિર્યઙ્, મનુષ્ય, ભવનપતિ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક વિગેરે પર્યાયો અપ્રાપ્ત પૂર્વ નથી. પરંતુ પ્રાપ્તપૂર્વજ છે. જેથી તે પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે. કેમકે જીવોને તે અનાદિ સમયથી પ્રાપ્ત થતી આવે છે.

હવે સિદ્ધોના વિષયમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે—

‘સિદ્ધેણં મંતે ! સિદ્ધમાવેણં કિં પદમે અપદમે’ ઇત્યાદિ।

—સિદ્ધત્વપર્યાયેણ કિં પ્રથમઃ— પ્રથમતાધર્મવિશિષ્ટઃ અથવા અપ્રથમઃ इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પદમે નો અપદમે’ પ્રથમો ન અપ્રથમઃ સિદ્ધેન સિદ્ધત્વપર્યાયસ્ય અપ્રાપ્તપૂર્વસ્ય પ્રથમત એવ પ્રાપ્તત્વાત્ તેન પ્રથમ એવ નાપ્રથમ इति । એકવચનમાશ્રિત્ય પ્રથમતાપ્રથમત્વયો વિચારં કૃત્વા બહુવચનમાશ્રિત્ય પ્રથમત્વાપ્રથમત્વયો વિચારાય આહ—‘જીવા ણં’ इत्यादि । ‘જીવા ણં મંતે !’ જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જીવભાવેણં કિં પદમા અપદમા’ જીવભાવેન—જીવત્વપર્યાયેણ કિં પ્રથમા અથવા અપ્રથમા જીવૈર્હિ જીવત્વં કદાચિત્પ્રાપ્તપૂર્વમ-પ્રાપ્તપૂર્વં વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો

કિં પદમે અપદમે’ હે મદન્ત ! સિદ્ધત્વપર્યાય કી અપેક્ષા સિદ્ધ કયા પ્રથમતા ધર્મવિશિષ્ટ હૈ’ યા અપ્રથમ હૈ ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! પદમે નો અપદમે’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધત્વપર્યાય કી અપેક્ષા સિદ્ધ અવસ્થા પ્રથમતા ધર્મ વિશિષ્ટ હૈ અપ્રથમ નહીં । ક્યોંકિ સિદ્ધને વહ પર્યાય કમી નહીં પાઈ—પહિલે પહિલ હી પાઈ હૈ । હસસે હસકી અપેક્ષા વહ હસકી પર્યાય પ્રથમ હી હૈ । અપ્રથમ નહીં હૈ । હસ પ્રકાર યહ જો પ્રથમતા ઓર અપ્રથમતા કા કથન ક્રિયા ગયા હૈ વહ એકવચન કો આશ્રિત કરકે ક્રિયા ગયા હૈ—અવ બહુવચન કો લેકર પ્રથમતા ઓર અપ્રથમતા કા વિચાર કરને કે લિયે ગૌતમ પ્રશ્ન સે એલા પૂછતે હૈ—‘જીવાણં મંતે ! જીવભાવેણં કિં પદમા, અપદમા’ હે મદન્ત ! સમસ્ત જીવ જીવત્વ પર્યાય કી અપેક્ષા સે પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? અર્થાત્ જીવોં ને જીવત્વ પર્યાય પહિલે પાઈ હૈ યા પહિલે નહીં પાઈ હૈ ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! નો પદમા, અપદમા’ હે ગૌતમ ! જીવોં કી યહ જીવત્વ પર્યાય

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ સિદ્ધપણ્ણાની પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધો પ્રથમતા ધર્મવાળા છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! પદમે નો અપદમે !’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધત્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ અવસ્થા પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. આ રીતે જે આ પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે, તે એક વચનનો આશ્રય કરીને કરવામાં આવ્યું છે હવે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો વિચાર કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“જીવા ણં મંતે ! જીવભાવેણં કિં પદમા, અપદમા” હે ભગવન્ સઘળા જીવો જીવપણ્ણાના પર્યાયની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? અર્થાત્ જીવોએ જીવપર્યાય પહેલાં પ્રાપ્ત કરી છે કે—પહેલાં પ્રાપ્ત નથી કરી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! નો પદમા, અપદમા’ હે ગૌતમ ! જીવોની આ જીવપણ્ણાની પર્યાય પ્રથમ નથી, પરંતુ

જીવભાવાશ્રિતં પ્રથમત્વાપ્રથમત્વં ત્રિચાર્ય આહારકભાવાશ્રિતં તદ્ વિચિત્રમ્
પ્રશ્નશ્ચ દ્વિતીયં દ્વારમાહ—‘આહારણં મંતે ! જીવે આહારભાવેણં કિં પદમે અપદમે’ જીવઃ આહારભાવે
પ્રથમઃ અપ્રથમઃ આહારકત્વરૂપેણ જીવઃ પ્રથમોઽપ્રથમો વેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવત્
‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો પદમે અપદમે’ નો પ્રથમઃ
અપ્રથમઃ આહારકત્વરૂપેણ ન પ્રથમો જીવઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ આહારકત્વસ્ય
દિત્વાત્ । ‘एवं जाव वेमाणिए’ एवं यावद् वैमानिकः नारकादारभ्य वै
पर्यन्तमपि आहारकत्वस्य अनादित्वात् न प्रथमः क्तिन्तु अप्रथम एवा यथा ।

નો અપદમા’ इस उत्तर रूप सूत्र से सिद्ध प्रथम ही है । अप्रथम
हैं । ऐसा उनसे कहा है ।

अब प्रथमत्व अप्रथमत्व का विचार द्वितीय आहारक भावाश्रित कर किया जाता है—इसमें गौतमने प्रश्नु से ऐसा पूछा—
‘आहारणं मंते ! जीवे आहारभावेणं किं पदमे अपदमे’ हे भगवन्
आहारक स्वरूप से जीव प्रथम है या अप्रथम है ? उत्तर में प्रश्नु
हैं—‘गोयमा । नो पदमे अपदमे’ हे गौतम ! आहारकत्व भाव से
प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है—कारण इसका ऐसा है कि यह अ
कत्व अवस्था उसकी आज से आरम्भ नहीं हुई है—यह तो
अनादिकाल से ही उसके साथ प्राप्त हुई चली आ रही है। ‘एवं
वेमाणिए’ इसी प्रकार से आहारकत्व के अप्रथमत्व का कथन नै

પ્રશ્ન એ “ગોયમા ! પદમા નો અપદમા” આ ઉત્તર રૂપ સૂત્રાંશથી સિદ્ધ
જ છે, અપ્રથમ નથી એ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીને કહ્યું છે.

બીજુ આહારક દ્વાર—

હવે બીજા આહારકભાવ દ્વારનો આશ્રય કરીને પ્રથમત્વ
અપ્રથમત્વનો વિચાર કરવામાં આવે છે—તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને
પૂછે છે કે—“આહારણં મંતે ! જીવે આહારભાવેણં કિં પદમે અપદમે
ભગવન્ આહારક સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉ
પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! નો પદમે અપદમે !’ હે ગૌતમ ! આ
સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે તેનું કારણ
છે કે—તેની આ આહારકપણાની અવસ્થાને પ્રારંભ આજથી
નથી. તેની આ અવસ્થા તો અનાદિ કાળથી જ તેની સાથે
આવે છે “एवं जाव वेमाणिए” એજ રીતે આહારકપણાના અપ્રથમ
કથન નૈરયિકેથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં પ્રત્યેકમાં કરી

આહારકત્વવિષયે દણ્ડકઃ ઉક્તસ્તથા પૃથક્ત્વેનાપિ દણ્ડકો જ્ઞાતવ્યઃ, એતદાશયે-
નૈવાહ-‘પોહત્તિષ્ણ એવં ચેવ’ પૃથક્ત્વેડપિ એવમેવ એકત્વ પ્રદર્શિતરીત્યૈવ વહુવચને-
નાપિ જીવાદારમ્પ વૈમાનિકપર્યન્તં સર્વેષામ્ આહારકત્વં ન પ્રથમં કિન્તુ અપ્રથમમે-
વેતિભાવઃ । આહારરુદ્ધારે સિદ્ધત્વસ્ય પૃચ્છા ન કૃતા સિદ્ધાનામાહારકત્વસ્યા
ભાવાત્ । ‘અણાહારણ ણં મંતે !’ અનાહારકઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જીવે અણાહારભાવેણ’
પુચ્છા’ જીવોડ નાહારભાવેન પૃચ્છા હે મદન્ત ! અનાહારકો જીવઃ અનાહારભાવેન

સે છેકર વૈમાનિક જીવ તક મેં એક એક મેં કર લેના ચાહિયે । ક્યોંકિ
उनमें भी यह अनादिकालसे ही प्राप्त हुआ है । इस प्रकार जैसा
एकत्व को लेकर आहारकत्व के विषय में यह अप्रथमत्व का दण्डक कहा
गया है । इसी प्रकार का दण्डक बहुवचन को लेकर भी उनमें उसका
कर लेना चाहिये । अर्थात् आहारकत्व की अपेक्षा जितने भी नारक
जीवों से लगाकर वैमानिक पर्यन्त जीव हैं, वे सब भाव की अपेक्षा से
अप्रथम ही हैं—प्रथम एक भी नहीं है क्योंकि यह आहारकत्व भाव
उनमें अनादिकाल से ही प्राप्त हुआ है । यही बात ‘पौहत्तिष्ण एवं चैव’
इस अतिदेश वाक्य से प्रभु ने प्रकट की हैं । यहां गौतम ने जो इस
आहारक द्वार में सिद्धत्व के प्रथमत्व अप्रथमत्व की पृच्छा नहीं की है
सो उसका कारण ऐसा है कि सिद्ध जीवों से आहारकता का सर्वथा
अभाव है । यह आहारकत्व संसारी जीवों में ही होता है । संसारा-
तीत हो जाने पर यह अवस्था नहीं रहती है ।

કેમ કે—તેઓમાં પણ તે અનાદિપણથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ રીતે એક
વચનને લઈને જે પ્રભુએ આહારકપણના વિષયમાં આ પ્રથમ-
અપ્રથમપણનો હંડક કહ્યો છે. એજ રીતનો હંડક બહુવચનનો આશ્રય
કરીને પણ તેઓના સંબંધમાં કરી લેવો. અર્થાત્ આહારકપણની અપેક્ષાએ
જે કોઈ નૈરયિક જીવ હોય ત્યાંથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો છે તે
સઘળા ભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમ છે તેમાં એક પણ પ્રથમ નથી.
કેમ કે તે આહારકપણનો ભાવ તેઓમાં અનાદિકાળથી જ પ્રાપ્ત થયેલ
છે. એજ વાત “પોહત્તિષ્ણ એવં ચેવ” આ અતિદેશ વાક્યથી પ્રભુએ પ્રગટ
કરી છે, અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ આ આહારક દ્વારમાં સિદ્ધપણના પ્રથમત્વ
—અપ્રથમત્વ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ નથી તેનું કારણ એવું છે કે—સિદ્ધ જીવોમાં
આહારકપણનો હંમેશાં અભાવ છે. આ આહારકત્વ દશા સંસારી જીવોમાં
જ થાય છે. સંસારાતીત થઈ જાય ત્યારે આ અવસ્થા રહેતી નથી.

કિં પ્રથમઃ અપ્રથમો વેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिय पढमे सिय अपढमे’ स्वात् प्रथमः स्वात् अप्रथमः अत्र ‘सिय’ शब्दः कदाचिदर्थबोधकस्तथा च कदाचित् कश्चिज्जीवः अनाहारकत्वेन प्रथमः कदाचित् अप्रथमः, यथा सिद्धः संसारी च, अयमाशयः सिद्धस्तथा विग्रहगति प्राप्तः संसारीजीवः अनाहारको भवति, तत्र सिद्धो ऽनाहारकभावेन प्रथमो भवति सिद्धेन इतः पूर्वं कदाचिदपि अनाहारकभावस्य अमाप्तत्वात् अनाहारक पर्यायस्य प्रथमत एव प्राप्तत्वात्, संसारीजीवस्तु अनाहारकभावेन न प्रथमोऽपितु अप्रथमः अनादौ संसारे अनाहारकभावस्थानन्तश्चो ऽनुभूतत्वात् । इत्थमेव दण्डक-

अथ गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि—‘अनाहारकं णं भन्ते ! जीवे अनाहारभावे णं पुच्छा’ हे अदन्त ! जो जीव अनाहार है वह अनाहार भावसे प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा । सिय पढमे, सिय अपढमे’ यहाँ ‘सिय’ शब्द कदाचित् इस अर्थमें व्यवहृत हुआ है । तथा च अनाहारक भाव की अपेक्षा कोई जीव प्रथम भी हैं और अप्रथम भी है । इसका आशय ऐसा है कि सिद्ध जीव और विग्रहगतिमें वर्तमान संसारी जीव अनाहारक होते हैं—अतः अनाहारक भाव की अपेक्षा सिद्ध जीव प्रथम है । क्योंकि जिस समय सिद्धने सिद्धपर्याय प्राप्त की है । इसके पहिले वे कभी भी अनाहारक भाव को प्राप्त नहीं थे । अतः उनमें यह अनाहारक दशा सिद्ध होने से ही प्राप्त हुई है । इस अपेक्षा वे प्रथम हैं । तथा संसारी

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“જીવે-અનાહારભાવેણ પુચ્છા” હે ભગવન્ જે જીવ અનાહારક (આહાર નહીં લેનાર) છે. અનાહારભાવથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે—“ગોયમા ! સિય પઢમે સિય અપઢમે” અહિયાં “સિય” આ શબ્દ કદાચ એ અર્થમાં વપરાયો છે. તેમજ અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી કેાઈ જીવ પ્રથમ પણ છે, અને અપ્રથમ પણ છે. આનો ભાવ એવો છે કે—સિદ્ધ જીવ અને વિગ્રહ ગતિમાં રહેલ સંસારી જીવ અનાહારક હોય છે, જેથી અનાહારક ભાવથી સિદ્ધ જીવ પ્રથમ છે. કેમકે —જે સમયે સિદ્ધે સિદ્ધપર્યાય પ્રાપ્ત કરી હોય તેની પહેલાં તેઓ કેાઈ પણ સમયે અનાહારકભાવને પ્રાપ્ત નહોતા જેથી તેઓમાં આ અનાહારક દશા સિદ્ધ થવાથી પ્રાપ્ત થઈ છે તે અપેક્ષાએ તેઓ પ્રથમ છે. તેમજ સંસારીજીવ આ અવસ્થાને આ અનાદિ સંસારમાં અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરતા આવે છે. જેથી તેમની આ અવસ્થા અનન્તવારથી અનુભવેલી હોવાથી અપ્રથમ છે, તેથી સંસારી જીવ અપ્રથમ છે. આજ

ક્રમેણ નારકાદારમ્ય યાવદ્ વૈમાનિકજીવાનામ્ અનાહારકભાવેન અપ્રથમત્વં જ્ઞેય-
મિતિ । ‘નેરહ્ણ ણં મંતે !’ નૈરયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! અનાહારકભાવેન પ્રથમઃ અપ્ર-
થમો વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘નેરહ્ણ’ इत्यादि । एवं ‘નેરહ્ણ જાવ વેમાણિ નો
પદમે અપદમે’ નૈરયિકો યાવદ્ વૈમાનિકઃ નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ અત્ર યાવત્પ-
દેન તિર્યહ્મનુષ્યમવનપતિવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકપર્યન્તશ્ચતુર્વિંશતિદણ્ડકે
સર્વસંસારિજીવાનાં સંગ્રહો ભવતિ તથા ચ નૈરયિકાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તઃ સર્વોઽપિ
જીવઃ અનાહારકભાવેન પ્રથમો ન ભવતિ કિન્તુ અપ્રથમ એવ ભવતીતિ ભાવઃ ।
‘સિદ્ધે પદમે નો અપદમે’ સિદ્ધઃ પ્રથમઃ નો અપ્રથમઃ અનાહારકભાવેન સિદ્ધઃ
પ્રથમ એવ ભવતિ અપ્રથમસ્તુ ન યત્ इतઃ પૂર્વ સિદ્ધત્વપર્યાયસહિતાનાહારકત્વસ્યા-

જીવ હસ અવસ્થા કો હસ અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરતા
આ રહ્યા છે । અતઃ યહ અવસ્થા ઉસકી અનન્તવાર સે અનુભૂત હોને કે
કારણ અપ્રથમ છે । હસસે વહ સંસારી અપ્રથમ છે । હસી પ્રકાર દણ્ડકકે
ક્રમ સે લેકર વૈમાનિક જીવોં મેં અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા અપ્ર-
થમતા જાનની ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં કિ-‘નેરહ્ણ ણં મંતે’ હે મદન્ત !
નૈરયિક જીવ અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા સે કયા પ્રથમ છે યા અપ્ર-
થમ છે ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘નેરહ્ણ જાવ વેમાણિ નો પદમે અપ-
દમે’ હે ગૌતમ નૈરયિક સે લેકર યાવત્ વૈમાનિક તક કે જીવ હસ અના-
હારક ભાવ કી અપેક્ષા સે સઘ હી અપ્રથમ હૈં, યહાં યાવત્ શબ્દ સે
તિર્યશ્ચ, મનુષ્ય, મવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક’ હન સઘ સંસારી-
જીવોં કાં ગ્રહણ હુઆ છે । ‘સિદ્ધે પદમે, નો અપદમે’ સિદ્ધ અનાહારક
ભાવ કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈં-અપ્રથમ નહીં હૈં । કયોંકિ સિદ્ધપર્યાય વિશિષ્ટ

પ્રમાણે દંડકના કેમથી વૈમાનિક જીવોમાં અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી
અપ્રથમતા સમજવી.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકોના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે કે-‘નેરહ્ણ ણં
મંતે !’ હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ અનાહારક ભાવપણથી પ્રથમ છે ? કે
અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘નેરહ્ણ જાવ વેમાણિ નો પદમે
અપદમે’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકોથી આરંભીને યાવત્ વૈમાનિકો સુધીના જીવો
આ અનાહારકભાવપણથી બધાજ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી અહિયાં યાવત્
શબ્દથી તિર્યચ્ચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, આ બધા
સંસારી જીવો ગ્રહણ થયા છે. “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” અનાહારક
ભાવપણથી સિદ્ધ પ્રથમ છે અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે સિદ્ધ પર્યાયથી
યુક્ત જે અનાહારક છે, તે તેઓએ પહેલી જ વખત પ્રાપ્ત કરી છે.
પહેલાથી તે અવસ્થા તેઓને પ્રાપ્ત થયેલ નહોતી. આ કથન એક વચનની

પાત્તેરિતિ । અથ્વહુવચનેનાહ-‘અગાહારગા ણં મંતે । જીવા અનાહારભાવેણ પુચ્છા’
 અનાહારકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! જીવાઃ અનાહારકભાવેન કિં પ્રથમા અપ્રથમાઃ વેતિ
 પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પદમા વિ અપદમા
 વિ’ પ્રથમા અપિ અપ્રથમા અપિ જીવા અનાહારકભાવેન પ્રથમા અપિ મવન્તિ સિદ્ધ-
 જીવગ્રહણેન અપ્રથમા અપિ મવન્તિ વિગ્રહગતિપ્રાપ્તસંસારિજીવગ્રહણેનેતિભાવઃ ।
 ‘જેરહ્યા જાવ વેમાણિયા ણો પદમા અપદમા’ નૈરયિકા યાવદ્વૈમાનિકાઃ નોપ્રથમા
 અપિ તુ અપ્રથમા એવ ‘સિદ્ધા પદમા ણો અપદમા’ સિદ્ધાઃ પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ

જો અનાહારકતા હૈ વહ ઉન્હોને પહિલે પહિલ હી પ્રાપ્ત થી હૈ પહિલે સે
 વહ ઉન્હે પ્રાપ્ત નહીં થી । યહ કથન એકવચન કી અપેક્ષા સે અનાહારક
 દ્વાર મેં કિયા ગયા સમજના ચાહિયે । અબ બહુવચન કી અપેક્ષા સે
 હસ દ્વાર કા કથન કિયા જાતા હૈ-‘અગાહારગા ણં મંતે । જીવા અનાહાર-
 ભાવેણ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! જો જીવ અનાહારક હૈ, વે સબ કયા અના-
 હારક ભાવ કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈં યા અપ્રથમ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
 કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ! પદમા વિ અપદમા વિ’ હે ગૌતમ ! જીવોં મેં-સિદ્ધ
 જીવોં કી અપેક્ષા સે અનાહારકતા પ્રથમ હૈં ઓર વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત
 સંસારીજીવોં મેં યહ અનાહારકતા અપ્રથમ હૈં । હસ અપેક્ષા સે એસા
 કહા ગયા હૈં । ‘જેરહ્યા જાવ વેમાણિયા ણો પદમા અપદમા’ નૈરયિક
 સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવ અનાહારક કી અપેક્ષા પ્રથમ નહીં હૈં, કિન્તુ
 અપ્રથમ હી હૈં ‘સિદ્ધા પદમા ણો અપદમા’ તથા સિદ્ધ જીવ પ્રથમ હૈં

અપેક્ષાથી અનાહારક દ્વારમાં કરી છે તેમ સમજવું. હવે બહુવચનથી આ
 દ્વારમાં કહેવામાં આવે છે. “અગાહારગા ણં મંતે ! જીવા અનાહારભાવે ણં
 પુચ્છા” હે મગવન્ જે જીવ અનાહારક હોય તે બધા શું અનાહારક
 ભાવથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે
 કે--“ગોયમા પદમા વિ અપદમા વિ,” હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવોની
 અપેક્ષાએ જીવોમાં આ અનાહારકપણું પ્રથમ છે. અને વિગ્રહ ગતિવાળાને
 સંસારી જીવોમાં આ અનાહારકપણું અપ્રથમ છે. તેથી એ પ્રમાણે કહ્યું છે.
 “જેરહ્યા જાવ વેમાણિયા ણો પદમા અપદમા” નૈરયિકોથી આરંભીને વૈમાનિક
 સુધીના જીવો અનાહારકપણાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે.
 “સિદ્ધા પદમા નો અપદમા” તથા સિદ્ધજીવ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

‘એકેકે પુચ્છા માણિયવ્વા’ યત્ર પૃચ્છા વાક્યં ન લિખિતં તત્રૈકસ્મિન્ પદે પૃચ્છા વાક્યં વક્તવ્યમ્, એકૈકસ્મિન્ પૃચ્છા મણિતવ્યા ‘નેરહ્યા ણં મંતે ! અનાહારમાવેણં પઢમા અપઢમા ? ગોયમા ! ણો પઢમા અપઢમા’ इत्यनाहारकालापकाः एवं तिर्य-
गादिवैमानિકपर्यन्तमालापकाः कर्त्तव्याः ।

इत्याहारकनामकं द्वितीयं द्वारम् २ ।

अथ तृतीयं भवसिद्धिकद्वारमाह—‘भवसिद्धि’ इत्यादि । ‘भवसिद्धि एगत्त-
पुहुत्तेणं जहा आहार’ भवसिद्धिक एकत्वपृथक्त्वेन एकत्वबहुत्वेन यथा आहारकः।

अप्रथम नहीं है । ‘एकैकે પુચ્છા માણિયવ્વા’ જહાં પૃચ્છા એસા વાક્ય નહીં લિખા ગયા હો જહાં એક ૨ પદ મેં પૃચ્છા વાક્ય કહલેનાં ચાહિયે । જૈસે ‘નેરહ્યા ણં મંતે ! અનાહારમાવે ણં પઢમા, અપઢમા’ હે ભદન્ત ! નૈરયિક જીવ કયા અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈં ? યા અપ્રથમ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! ણો અપઢમા, પઢમા’ હે ગૌતમ ! અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા નૈરયિક પ્રથમ નહીં હૈં । કિન્તુ અપ્રથમ હૈં યહ અનાહારક આલાપક હૈં । હસી પ્રકાર સે તિર્યગાદિવૈમાનિકપર્યન્ત આલાપક કહલેનાં ચાહિયે । આહારક નામક દ્વિતીય દ્વાર સમાપ્ત । હૈ

તૃતીય ભવસિદ્ધિકદ્વાર—

ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં—હે ભદન્ત ! ભવસિદ્ધિક જીવ એકવચન
એવં બહુવચન મેં પ્રથમ હૈં યા અપ્રથમ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—

“એકેકે પુચ્છા માણિયવ્વા” જ્યાં પૃચ્છા એ પ્રમાણેનું પદ ન લખ્યું હોય ત્યાં એક એક પદમાં પૃચ્છા પદ કહેવું જોઈએ જેમ કે—“નેરહ્યા ણં મંતે ! અનાહારમાવેણં પઢમા, અપઢમા” હે લગવન્ ! નૈરયિકજીવે અનાહારક ભાવથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે— “ગોયમા ! ણો પઢમા અપઢમા” હે ગૌતમ અનાહારક ભાવની અપેક્ષાએ નૈરયિક પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. આ અનાહારક આલાપક છે. એજ પ્રમાણે તિર્યંચેથી વૈમાનિક સુધીના આલાપકો સમજી લેવા.

॥ આહારક નામનું બીજું દ્વાર સમાપ્ત ॥

ત્રીજું ભવસિદ્ધિક દ્વાર—

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે લગવન્ ભવસિદ્ધિકજીવ એક વચનથી અને બહુ વચનથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં

ભવસિદ્ધિકઃ ભવન્તીતિ ભવાઃ કતિપયમ્ભવૈઃ સિદ્ધિર્યસ્ય સ તથાભૂતઃ ભવસિદ્ધિકઃ, ભવસિદ્ધિભાવેન નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ એવં રૂપેણ એકત્વબહુત્વાશ્રયણેન આહારકવદેવ વક્તવ્યતા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ ‘એવં અભવસિદ્ધિર્ એવિ’ એવમભવસિદ્ધિકોઽપિ યથા એકત્વબહુત્વભાવેન આહારકાતિદેશમાશ્રિત્ય ભવસિદ્ધિકવિષયે પ્રથમત્વાપ્રથમત્વયોરેકત્વબહુત્વાશ્રયણેન વક્તવ્યતા કથિતા તથૈવ અભવસિદ્ધિકવિષયેઽપિ જ્ઞાતવ્યેતિભાવઃ, નો પ્રથમોઽપિતુ અપ્રથમઃ । ‘નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિર્ ણં મંતે’

‘ભવસિદ્ધિર્ એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારે’ હે ગૌતમ । એકવચન ઓર બહુવચન મેં ભવસિદ્ધિક જીવ આહારક જીવ કે જેસા અપ્રથમ હૈં । જિન્હે કિતનેક ઓર્વો કે ઘાદ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત હોના હૈં વે ભવસિદ્ધિક જીવ હૈં યે ભવસિદ્ધિક જીવ ટાહે એક હો યા અનેક હોં ભવસિદ્ધિ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ નહીં હૈં, કિન્તુ અપ્રથમ હૈં । હસ પ્રકાર સે હસ સમ્બન્ધ મેં—એક ભવસિદ્ધિક જીવ કે વિષય મેં યા સમસ્ત ભવસિદ્ધિક જીવ કે વિષય મેં જેસી વક્તવ્યતા આહારક ભાવ કી અપેક્ષા સે આહારક જીવ કે વિષય મેં કી ગઈ હૈ—વૈસી હી યહાં પર કર લેની ટાહિયે । ‘એવં અભવસિદ્ધિર્ એવિ’ હસી પ્રકાર સે પ્રથમત્વ ઓર અપ્રથમત્વ કા કથન અભવસિદ્ધિક જીવોં કે વિષય મેં ભી કર લેના ટાહિયે, યે અભવસિદ્ધિક જીવ ટાહે એક હો યા અનેક હોં સબ અપ્રથમ હૈં, પ્રથમ નહીં હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘નો ભવસિદ્ધિર્ નો અભવ-

પ્રભુ કહે છે કે—“ભવસિદ્ધિર્ એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારે” હે ગૌતમ એક વચન અને બહુવચનમાં ભવસિદ્ધિક જીવ એકવચનથી અને બહુવચનથી આહારકની જીવની માફક અપ્રથમ છે. જેઓને કેટલાક ભવો પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની હોય તેઓ ભવસિદ્ધિક જીવ છે. આ ભવસિદ્ધિક જીવ એક હોય કે અનેક હોય ભવસિદ્ધિની અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરંતુ અપ્રથમ છે. આ રીતે આ સંબંધમાં—એક ભવસિદ્ધિક જીવના વિષયમાં અથવા બધા જ ભવસિદ્ધિક જીવોના વિષયમાં—આહારક ભાવની અપેક્ષાથી આહારક જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણે અહિંયાં પણ સમજવું. “એવં અભવસિદ્ધિર્ એવિ” આજ પ્રમાણે અભવસિદ્ધિક જીવોના વિષયમાં પણ પ્રથમત્વ અને આ પ્રથમત્વનો વિચાર સમજ લેવો. આ અભવસિદ્ધિક જીવ એક હોય કે અનેક હોય બધા જ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“નો ભવસિદ્ધિર્ નો

નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકઃ સ્વછુ મદન્ત ! 'જીવે નો ભવ૦ પુચ્છા' જીવો નો ભવસિદ્ધિક નોઅભવસિદ્ધિકભાવેન પ્રથમોઽપ્રથમોવેત્યેવં રૂપેણ પૃચ્છા મશ્નઃ કરણીયઃ, મગવાનાહ- 'ગોયમા' इत्यादि । 'गौतम' हे गौतम ! 'पढमे नो अपढमे' प्रथमो नो अप्रथमः सिद्धः अनेन सिद्धस्यैव ग्रहणात्, इत्युत्तरम् 'णो भवसिद्धि य णो अभवसिद्धि ए णं भंते । सिद्धे नो भव० नो अभव०' नो भवसिद्धिकः नो अभवसिद्धिकः स्वछु मदन्त ! सिद्धः नो भवसिद्धिक नोअभवसिद्धिकभावेन प्रथमः अप्रथमो वा इत्याकारकः प्रश्नः, मगवानाह- 'पढमे नो अपढमे' प्रथमो नो अप्रथमः 'एवं पुहुत्तेण वि दोण्ह वि' एवं पृथक्त्वेनापि द्वयोरपि जीवसिद्धयोः यथा एकवचनमाश्रित्य नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकजीवे सिद्धे च प्राथम्याप्राथम्ययो

સિદ્ધિ એ ણં મંતે ! જીવે નો ભવ૦ પુચ્છા' હે મદન્ત ! નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક ભાવકી અપેક્ષા સે નો ભવસિદ્ધિક જીવ ઔર નો અભવસિદ્ધિક જીવ પ્રથમ હૈં યા અપ્રથમ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં- 'ગોયમા ! પઢમે નો અપઢમે' હે ગૌતમ ! વહ પ્રથમ હૈં અપ્રથમ નહીં હૈં । નો ભવસિદ્ધિક-નો અભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધ હોતે હૈં અતઃ હસસે સિદ્ધિકા હી ગ્રહણ હુઆ હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં- 'ણો ભવસિદ્ધિ ય ણો અભવસિદ્ધિ યા ણં મંતે ! इत्यादि नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक सिद्ध नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक भावकी अपेक्षा से प्रथम हूँ ? या अप्रथम है, उत्तर में प्रश्न कहते हैं- 'पढमे नो अपढमे' हे गौतम । सिद्ध प्रथम हूँ । अप्रथम नहीं हूँ । 'एवं पुहुत्तेणं वि दोण्ह वि' एकवचन को आश्रित करके जिस प्रकार से नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक एकजीव और

અભવસિદ્ધિ એ ણં મંતે ! જીવે નોભવપુચ્છા" હે ભગવન્ નોભવસિદ્ધિક અને નોઅભવસિદ્ધિક એવ ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-- "ગોયમા ! પઢમે નો અપઢમે." હે ગૌતમ તે પ્રથમ છે. અપ્રથમ હોતા નથી. નોભવસિદ્ધિક નોઅભવસિદ્ધિક એવ સિદ્ધ હોય છે. જેથી તેઓમાં સિદ્ધપણુનું જ ગ્રહણ થયું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-- 'જોભવસિદ્ધિ ય ણોઅભવસિદ્ધિ એ ણં મંતે !' इत्यादि હે ભગવન્ નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક--સિદ્ધ ભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-- "પઢમે નો અપઢમે" હે ગૌતમ સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી. "एवं पुहुत्तेणं वि दोण्हं वि" એક વચનનો આશ્રય કરીને જે રીતે નો ભવસિદ્ધિક નો

વિચારઃ કૃતઃ, તથા બહુત્વમાશ્રિત્યાપિ નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકેષુ જીવેષુ સિદ્ધેષુ ચ પ્રથમ્યા પ્રથમ્યયોર્વિચારે પ્રથમ એવ ન અપ્રથમઃ ।

इति भवाभवसिद्धिनामक तृतीयं द्वारम् ॥३॥

અથ ચતુર્થં સંજ્ઞિદ્વારમાહ—‘સન્ની ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘सन्नी णं मंते ! जीवे’ संज्ञी खलु भदन्त ! जीवः ‘सन्निभावेणं किं पढमे० पुच्छा’ जीवः संज्ञिभावेन किं प्रथमः अप्रथमो वेत्याकारकः प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो पढमे अपढमे’ न प्रथमः अप्रथमः संज्ञीजीवः । स च संज्ञिभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथमः जीवस्यानन्तशः संज्ञित्वस्य लाभात् ‘एवं विगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिए’ एवं विकलेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकः विकलेन्द्रिया एकद्वि-
सिद्धिमें प्रथमता का विचार किया है, उसी प्रकार से बहुवचन को आश्रित करके भी नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक जीवों में और सिद्धों में प्रथमता और अप्रथमता में प्रथमता ही है अप्रथमता नहीं है।

अवाऽभवसिद्धिनामक तृतीयद्वारसमाप्त ।

चौथा संज्ञिद्वार—

હસ દ્વાર મેં ગૌતમને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા હૈ—‘સન્ની ણં મંતે ! જીવે, इत्यादि—हे भदन्त ! जीव संज्ञिभाव की अपेक्षा प्रथम है, या अप्रथम ? है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—गोयमा ! नो पढमे, अपढमे’ हे गौतम ! जीव संज्ञि भाव की अपेक्षा से प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है। क्योंकि जीवने अनन्तवार संज्ञित्व की प्राप्ति की है । ‘एवं विगलिंदियवज्जं-जाव वेमाणिए’ इस प्रकार का कथन एकेन्द्रिय दोइन्द्रिय तेइन्द्रिय और

અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધિમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણાનો વિચાર કર્યો છે. એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધિમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણામાં પ્રથમતા જ છે અપ્રથમતા નથી.

॥ ભવાભવસિદ્ધિ નામવું ત્રીજું દ્વાર સમાપ્ત ॥

॥ ચોથું સંજ્ઞી દ્વાર ॥

આ દ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘સન્ની ણં મંતે ! જીવે इत्यादि’ હે ભગવન્ ! જીવ સંજ્ઞીભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. “ગોયમા ! નો પઢમે અપઢમે” હે ગૌતમ ! જીવ સંજ્ઞીભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર સંજ્ઞિપણાની પ્રાપ્તિ કરી છે. “एवं विगलिंदिय जाव

ત્રિચતુરિન્દ્રિયાસ્તથા ચ એકદિત્રિચતુરિન્દ્રિયાન્ વર્જયિત્વા શેપાનારકાદિવૈમાનિકાન્તા જીવાઃ સંજ્ઞિનઃ અપ્રથમા નતુ પ્રથમા इत्येवं वक्तव्याः विकलेन्द्रियाणां सञ्ज्ञित्वस्यैव अभावात् विकलेन्द्रियवर्जमिति कथितम् । ‘एवं पुहुत्तेण वि’ एवं पृथक्त्वेनापि बहुवचनेनाऽपीति यथा संज्ञिजीवे एकत्वमाश्रित्य कथितं यत् संज्ञी जीवः संज्ञिभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथमः जीवेन सञ्ज्ञित्वस्यानन्तशो लब्धत्वात् तथा बहुत्वमाश्रित्यापि संज्ञिजीवानां संज्ञिभावेन नो प्रथमत्वम् अपितु अप्रथमत्वमेव जीवानां सञ्ज्ञित्वस्यानन्तशो लब्धत्वादिति भावः । ‘असञ्ज्ञी एवं चेव एगत्त-पुहुत्तेणं’ असंज्ञी एवमेव एकत्वपृथक्त्वेन असंज्ञिजीवानामपि एकत्वबहुत्वाभ्याम् असंज्ञिभावेन प्राथम्याप्राथम्यवक्तव्यता संज्ञिजीववदेव वक्तव्या ‘न प्रथमः

चौहन्द्रिय जीवों को छोड़कर शेषनारकादि वैमानिकान्त जीवों में कर लेना चाहिये । अर्थात् संज्ञिभाव की अपेक्षा ये सब अप્રथम हैं प्रथम नहीं हैं । विकलेन्द्रिय जीवों में सञ्ज्ञित्व का अभाव है अतः उन्हें यहाँ छोड़ा गया है । ‘एवं पुहुत्तेण वि’ जैसा यह संज्ञिभाव द्वार में एक जीव में प्रथमता का कथन किया गया है उसी प्रकार से अनेक संज्ञी जीवों में भी अप्रथमता है । इस द्वार में ऐसा कथन कर लेना चाहिये । क्योंकि उन्होंने संज्ञिदशा अनन्तद्वार प्राप्त की है । ‘असञ्ज्ञी एवं चेव एगत्त पुहुत्ते णं’ एकवचन और बहुवचन को लेकर जैसा यह अप्रथमता का कथन संज्ञिद्वार में संज्ञी जीव के विषयमें किया गया है, इसी प्रकार से असंज्ञिद्वार में भी एकवचन और बहुवचन को लेकर प्रथमता और अप्रथमता की वक्तव्यता का कथन कर लेना चाहिये—इस प्रकार

વૈમાણિક” બેઈદ્રિય, તેઈદ્રિય અને ચૌઈદ્રિય જીવોને છોડીને બાકીના નારકાથી વૈમાનિક સુધીનાં જીવોમાં પણ આજ પ્રમાણેનું કથન કરી લેવું. અર્થાત્ બધા સંજ્ઞિભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં સંજ્ઞિપણનો અભાવ છે. તેથી અહિયાં તેઓને છોડી દીધા છે. “એવં પુહુત્તેણ વિ” સંજ્ઞિદ્વારમાં એક સંજ્ઞી જીવમાં અપ્રથમપણાનું કથન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમપણાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમ-પણું છે. આ દ્વારમાં આ પ્રમાણે સમજી લેવું. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર સંજ્ઞીદશા પ્રાપ્ત કરેલી છે. “અસન્ની એવં ચેવ એગત્તપુહુત્તેણ” અપ્રથમતાનું કથન સંજ્ઞીદ્વારમાં સંજ્ઞી જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે એક વચન અને બહુ વચનને લઈને કર્યું છે. તેજ રીતે અસંજ્ઞી દ્વારમાં પણ એકવચન અને બહુ-વચનને લઈને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું. એ

કિન્તુ અપ્રથમઃ' इति 'नवरं' नवरसू-विशेषस्त्वयम्—'जाव वाणमंतरा' यावत् वान-
व्यन्तराः संज्ञिजीवप्रस्तावे 'जाव वेमाणि' इति कथितम् असंज्ञिजीवप्रस्तावे तु
'जाव वाणमंतरा' इति कथितम् एतदेव उभयत्र वैलक्षण्यम् अन्यत्सर्वमुभयत्र तुल्य-
मेव । असंज्ञिद्वारे जीवनारकाभ्यामारभ्य दण्डकक्रमेण व्यन्तरपर्यन्तं संज्ञी जीवो-
ऽपि असंज्ञिभावेन अप्रथम एव भवति इति यत् कथितं तत् तत्र व्यन्तरादिषु
असंज्ञित्वं भूतपूर्वव्यायेन ज्ञातव्यम् यतोऽसंज्ञिजीवानामुत्पादो वानव्यन्तरपर्यन्त-

અસંજી જીવ અપ્રથમ હૈં । 'નવરં જાવ વાણમંતરા જાવ વેમાણિ' વિશેષ
એસા હૈ કિ સંજીજીવ કે પ્રસ્તાવ ઈં 'જાવ વેમાણિ' એસા પદ કહા
ગયા હૈ ઓર અસંજી જીવ કે પ્રસ્તાવ મેં 'જાવ વાણમંતરા' એસા કહા
ગયા હૈ । યહી દોનોં કે કથન મેં ભિન્નતા હૈ ઓર બાકી કોઈ ભિન્નતા નહીં
હૈ । હાં એસી યહાં આશંકા હો સકતી હૈ કિ અસંજીદ્વાર મેં જો 'જાવ-
વાણમંતરા' એસા પાઠ કહા ગયા હૈ સો જીવ નારક સે લેકર દણ્ડક ક્રમ
કે અનુસાર વ્યન્તર પર્યન્ત કે સંજી જીવ ઓ અસંજિ ભાવ કી અપેક્ષા અપ્ર-
થમ હી હોતે હૈ સો યહ કથન કૈસે સંગત હો સકતા હૈ ? તો હસકા ઉત્તર
એસા હૈ કિ હસમે જો અસંજિતા કી અપ્રથમતા કા કથન કિયા ગયા
હૈ વહ અસંજિતા હસમેં ભૂતપૂર્વ પ્રજ્ઞાપન નયકી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ ।

રીને અસંજી જીવ અપ્રથમ છે. “નવરં જાવ વાણમંતરા જાવ વેમાણિયા”
તેમાં વિશેષતા એ છે કે સંજીજીવના કથનમાં “જાવ વેમાણિયા” એ
પ્રમાણેનું પદ કહ્યું છે. અને અસંજી જીવના કથનમાં “જાવ વાણમંતરા”
એ પ્રમાણે કહ્યું છે. બન્નેના કથનમાં એજ જુદાપણું છે. તે સિવાય બીજી
કંઈ સિદ્ધતા નથી. અહિં એ પ્રમાણેની શંકા થઈ શકે છે કે, અસંજી
દ્વારમાં એ “જાવ વાણમંતરા” એ પ્રમાણેનો પાઠ કહ્યો છે. તેથી જીવ
નારકથી આરંભીને દંડકના કેમ પ્રમાણે વ્યંતર પર્યાંતના સંજી જીવ પણ
અસંજી ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ જ થઈ જાય છે. તો આમ કહેવું કેવી
રીતે સંગત થશે ? તેનો ઉત્તર એ પ્રમાણે છે કે આ કથનમાં અસંજીય
પણાના અપ્રથમપણાનું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એ અસંજીપણું
તેઓમાં ભૂત પૂર્વ પ્રજ્ઞાપના નયની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે કેમ કે
અસંજી જીવોનો ઉત્પાન વાનવ્યંતર પર્યાંત જ હોય છે પૃથ્વીકાયિક
વિગેરે જીવ અસંજીય હોય છે તેથી તેઓ અસંજીય ભાવથી અપ્રથમ જ
હોવાનું કહ્યું છે. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર અસંજીપણાની દશા પ્રાપ્ત
કરેલી હોય છે. અસંજી જીવોની ગતી વાનવ્યંતર સુધી જ હોય છે.

મેવ ભવતિ, પૃથિવ્યાદયસ્ત્વસંજ્ઞિનઃ સન્ત્યેવ, તેઽપિ અસંજ્ઞિભાવેન અપ્રથમા એવ
ભવન્તિ તેષામનન્તરસ્તલ્લાભાદિતિ અસંજ્ઞિનાં વાનવ્યન્તરપર્યન્તમેવ ગતિર્ભવતિ, ન
તતોઽગ્રેઽત એવોક્તમ્—‘જાવ વાળમંતરા’ इति उभयनिषेधपदं च जीवमनुष्यसिद्धे-
ष्वेव लभ्यतेऽत एवाह—‘नो सन्नि नो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे षढमे नो
अपढमे’ नो संज्ञि नो असंज्ञी जीवो मनुष्यः सिद्धश्च प्रथमो नो अप्रथमः, नो
संज्ञिनो-असंज्ञी जीवो मनुष्यः सिद्धश्च नो संज्ञिनो असंज्ञिभावेन प्रथम एव भवति
नतु अप्रथमः, नो संज्ञि नो असंज्ञिभावस्य तेषां पूर्वमप्राप्तत्वादिति जीवमनुष्यसिद्धा-
नामेकैकश आलापका यथा—‘नो सन्नि नो असन्नी णं भंते ! जीवे नो सन्नी नो

क्योंकि असंज्ञी जीवों का उत्पादवानव्यन्तर पर्यंत ही होता है । तथा
थोड़े समय के लिये इनके असंज्ञीपन रहता है । पृथिवी आदिक जीव
असंज्ञी ही होते हैं—इसलिये असंज्ञी भावसे अप्रथम ही होते कहे गये
हैं । क्योंकि इन्होंने अनन्तवार असंज्ञित्वदशा को प्राप्त किया है ।
असंज्ञी जीवों की गति वानव्यन्तर तक ही होती है । इसके आगे नहीं ।
होती इसलिये ‘जाव वानमंतरा’ ऐसा कहा गया है । संज्ञी एवं असंज्ञी
इन दोनों का निषेध जीव मनुष्य और सिद्ध इनमें ही हो सकता है,
इसीलिये ‘नो सन्निनो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे षढमे, नो अपढमे’ नो
संज्ञी नो असंज्ञी जीव, मनुष्य और सिद्ध ये प्रथम हैं अप्रथम नहीं हैं ।
तात्पर्य ऐसा है कि नो संज्ञी जीव मनुष्य और सिद्ध नो संज्ञी नो असंज्ञी
भाव से प्रथम ही होते हैं अप्रथम नहीं होते हैं । क्योंकि इन्हों के द्वारा
पहिले यह नो संज्ञी नो असंज्ञी अवस्था प्राप्त की हुई नहीं होती है ।
जीव, मनुष्य और सिद्ध इनमें एक एक का आलापक इस प्रकार से
है—‘नो सन्नी नो असन्नीणं भंते ! जीवे नो सन्नि नो असन्नि भावेणं किं

તેની આગળ હોતી નથી તેથી જીવ વાનવ્યંતરા એ પ્રમાણે કહેવામાં
આવ્યું છે. સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી એ બંનેનો નિષેધ જીવ મનુષ્ય અને
સિદ્ધોમાં જ થઈ શકે છે. તેથી “નો સંન્નિય નો અસન્નિય જીવે મણુસ્સે
સિદ્ધે ષઢમે નો અપઢમે” નોસંજ્ઞીય અને નોઅસંજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને
સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે નો
સંજ્ઞીય અને નોઅસંજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ નોસંજ્ઞીય અને
ભાવથી પ્રથમ જ હોય છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે આ નો સંજ્ઞી
અને નોઅસંજ્ઞીની વ્યવસ્થા તેઓના દ્વારા પહેલા પ્રાપ્ત થએલ હોતી
નથી. જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ તેઓમાં એક એક નો આલાપક આ પ્રમાણે

અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે । નો સન્નિ નો અસન્ની ણં મંતે ! મણુસ્સે નો સન્નિ નો અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે ૦' નો સન્નિ નો અસન્નિ ણં મંતે ! સિદ્ધે નો સન્નિ નો અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે ઇતિ, 'એવં પુહુત્તેણ વિ' એવં પૃથક્ત્વેનાપિ એવમ્ એકવચનાશ્રયણેન યથા નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞિ જીવમનુષ્યસિદ્ધેષુ પ્રથમત્વસ્ય સ્વીકારઃ અપ્રથમત્વસ્ય નિરાકરણં કૃતમ્ તથૈવ વહુત્વમાશ્રિત્યાપિ નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞિ જીવમનુષ્યસિદ્ધેષુ પ્રાથમ્યસ્ય અનુષોદનમ્ અપ્રાથમ્યસ્ય નિરાકરણં વક્તવ્યમ્ ઉભયત્ર સમાનત્વાદિતિભાવઃ ૩ ।

ઇતિ ચતુર્થ સંજ્ઞિદ્વારમ્ ॥૪॥

પદમે અપદમે ? ગોયમા ! પદમે નો અપદમે નોસન્ની નો અસન્ની ણં મંતે ! મણુસ્સે નોસન્ની નો અસન્ની ભાવેણં કિં પદમે અપદમે ? ગોયમા ! પદમે નો અપદમે નો સન્નિ નો અસન્ની ણં મંતે ! સિદ્ધે નો સન્નિ નો અસન્નિ-ભાવેણં કિં પદમે અપદમે ? ગોયમા ! પદમે નો અપદમે । એવં પુહુત્તેણ વિ' હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી અવસ્થાવાલે એક જીવ મેં, એક મનુષ્ય મેં ઓર એક સિદ્ધમેં પ્રથમત્વ કી સ્વીકૃતિ ઓર અપ્રથમભાવ કિ નિરાકૃતિ કી ગઈ હૈ । ઊસી પ્રકાર સે અનેક જીવોં મેં અનેક મનુષ્યોં મેં ઓર અનેક સિદ્ધોં મેં નો અસંજ્ઞી ભાવ કી પ્રથમતાકી સ્વીકૃતિ ઓર અપ્રથમતા કી નિરાકૃતિ (નિષેધ) કી ગઈ જાનની ચાહિયે । ક્યોંકિ દોનોં જગહ યુક્તિ સમાન હૈ । ૪ સંજ્ઞીદ્વાર સમાપ્ત ।

છે. “નો સંન્ની નો અસન્ની ણં મંતે । જીવે નો સન્નિ નો અસન્નિ ભાવેણ કિં પદમે અપદમે ?” “ગોયમા ! પદમે નો અપદમે નો સન્નિ નો અસન્નિ ણં મંતે । સિદ્ધે નો સન્નિ નો અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે એવં પુહુત્તેણ વિ” આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી અવસ્થાવાળા એક જીવમાં એક મનુષ્યમાં અને એક સિદ્ધમાં પ્રથમ પણુનો સ્વીકાર અને અપ્રથમપણુનો અસ્વીકાર કહ્યો છે. અને એજ રીતે અનેક જીવોમાં અનેક મનુષ્યોમાં અને અનેક સિદ્ધોમાં “નો” સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી ભાવના પ્રથમતાનો સ્વીકાર અને અપ્રથમતાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમ સમજવું કેમ કે બન્ને ઠેકાણે યુક્તી સરખી છે.

“સંજ્ઞી દ્વાર સમાપ્ત”

અથ પશ્ચમં લેશ્યાદ્વારમાહ—‘સલેસ્સે ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ । ‘સલેસ્સે ણં મંતે ! પુચ્છા’ સલેશ્યઃ સ્વલુ મદન્ત ! પુચ્છા હે મદન્ત ! સલેશ્યો જીવઃ સલેશ્યભાવેનં કિં પ્રથમઃ અપ્રથમો વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહા આહારણ’ યથા આહારકઃ આહારસૂત્રવદિહાપિ વ્યાખ્યાનં જ્ઞાતવ્યમ્ તથાહિ—હે ગૌતમ ! સલેશ્યો જીવઃ સલેશ્યભાવેન ન પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ એવ અનાદૌ અસ્મિન્ સંસારે લેશ્યાભાવસ્ય જીવેન અનન્તશો લબ્ધત્વાત્ અતઃ સલેશ્યો જીવો ન પ્રથમો ભવતિ, અપિતુ અપ્રથમ એવેતિભાવઃ । ‘એવં પુહુત્તેણ વિ’ એવં પૃથક્ત્વેનાપિ યથા એકવચન-માશ્રિત્ય સલેશ્યજીવસ્ય સલેશ્યભાવેન પ્રથમત્વં ન કિન્તુ અપ્રથમત્વમેવ, તથા બહુ-વચનમાશ્રિત્યાપિ જીવાનાં સંલેશ્યભાવેન ન પ્રથમત્વમ્ અપિતુ અપ્રથમત્વમેવેતિભાવઃ

પાંચવેં હસ લેશ્યાદ્વાર મેં ગૌતમને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા હૈ—‘સલે-સ્સેણં મંતે ! પુચ્છા’ હે મદન્ત ! લેશ્યા સહિત જીવ સલેશ્યભાવ કી અપેક્ષા સે કયા પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ—‘ગોયમા ! જહા આહારણ’ જૈસા આહાર સૂત્ર કા વ્યાખ્યાન કિયા ગયા હૈ—વૈસા હી વ્યાખ્યાન યહાં પર મી જાનના ચાહિયે—અર્થાત્ સલેશ્ય જીવ સલેશ્ય ભાવસે પ્રથમ નહીં હૈ કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈ । કારણ કિ જીવને હસ અનાદિ સંસાર મેં લેશ્યાયુક્ત ભાવ કો અનન્તવાર પ્રાપ્ત કિયા હૈ । હસલિયે સલેશ્યજીવ પ્રથમ નહીં હૈ અપિતુ અપ્રથમ હી હૈ । ‘એવં પુહુ-ત્તેણ વિ’ જિસ પ્રકાર એકવચન કો આશ્રિત કરકે સલેશ્યજીવ કે સલેશ્ય ભાવ કી અપેક્ષા સે અપ્રથમતા કહી ગઈ હૈ, વસી પ્રકાર સે બહુવચન કો આશ્રિત કરકે મી જીવોં કે સલેશ્યભાવ કી અપેક્ષા સે અપ્રથમતા

પાંચમું લેશ્યાદ્વાર—

પાંચમાં આ લેશ્યાદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“સલેસ્સે ણં મંતે ! પુચ્છા” હે ભગવન્ લેશ્યાવાળા એવ સલેશ્યા ભાવથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રશ્નને કહ્યું કે “ગોયમા ! જહા આહારણ” આહારક સૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું વ્યાખ્યાન અહિયાં પણ સમજવું. અર્થાત્ સલેશ્ય એવ સલેશ્ય ભાવથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કારણ કે એવે આ અનાદિ સંસારમાં લેશ્યાવાળા ભાવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેથી સલેશ્ય એવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે “એવં પુહુત્તેણ વિ” એકવચનને લઈને જે રીતે સલેશ્ય એવના સલેશ્યભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમપણું કહ્યું છે એજ રીતે બહુવચનને આશ્રય કરીને પણ એવાના સલેશ્યા ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમપણું જ છે, પ્રથમપણું નથી. તેમ

‘કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા એવંચેવ’ કળ્હલેશ્યા યાવત્ શુક્કલેશ્યા એવમેવ સલેશ્ય સૂત્રવદેવ કળ્હલેશ્યા યાવત્ શુક્કલેશ્યાન્તાનાં વ્યાખ્યાનં કર્તવ્યમ્, અત્ર યાવત્પદેન નીલપીતકાપોતિકતેજોલેશ્યાનાં સંગ્રહો ભવતિ હે ગૌતમ ! કળ્હલેશ્યો જીવઃ કળ્હલેશ્યભાવેન ન પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમ એવ એવં યાવત્ શુક્કલેશ્યો જીવઃ શુક્કલેશ્યભાવેન ન પ્રથમો ઽપિતુ અપ્રથમ એવ અનાદિસંસારેઽનન્તશો લેશ્યાનાં પ્રાપ્તત્વાદિતિ । ‘નવરં જસ્સ જા લેસ્સા અસ્તિ’ નવરં યસ્ય યા લેશ્યા અસ્તિ, સલેશ્યભાવેન સલેશ્યો જીવો ન પ્રથમઃ અપિતુ અપ્રથમ એવ કિન્તુ તત્ર યસ્ય નારકાદે જીવસ્ય યા લેશ્યા કળ્હનીલાદિર્ભવેત્ તાં લેશ્યાપ્રાદાયૈવ સલેશ્યઃ તસ્મિન્

હી હૈ, પ્રથમતા નહીં હૈ એસા જાનાના ચાહિયે । ‘કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા એવંચેવ’ સલેશ્ય સૂત્ર કે જેસા હી કળ્હલેશ્યા સે લેકર શુક્કલેશ્યા તક કે જીવોં મેં સલેશ્યભાવ કા વ્યાખ્યાન કર લેના ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે ‘નીલ, પીત, કાપોતિક ઓર તેજોલેશ્યા’ હનકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસપ્રકાર હે ગૌતમ ! કળ્હલેશ્યાવાલા જીવ કળ્હલેશ્યાભાવ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ નહીં હૈ કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈ । હસી પ્રકાર સે યાવત્ શુક્કલેશ્યભાવ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ નહીં હૈ । કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈ । ક્યોંકિ જીવને અનન્તવાર હસ અનાદિ સંસાર મેં પ્રત્યેકલેશ્યાઓં કો ગ્રહણ કિયા હૈ । ‘નવરં જસ્સ જા લેસ્સા અસ્તિ’ હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ સલેશ્યભાવ સે સલેશ્યજીવ પ્રથમ નહીં હૈ કિન્તુ અપ્રથમ હૈ એસા જો સામાન્ય કથન કિયા હૈ હસમેં વિશેષરૂપ સે કથન કે લિયે એસા કહના ચાહિયે કિ જિસ નારકાદિક જીવ કે જો કળ્હનીલા આદિ લેશ્યા હોતી

સમજવું “કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા એવંચેવ” સલેશ્ય સૂત્રની માફક કળ્હલેશ્યાવાળા જીવોથી આરંભીને શુક્કલ લેશ્યાવાળા જીવો સુધીમાં પણ સલેશ્ય ભાવનું કથન કરી લેવું. અહીં યાવત્પદથી નીલ, પીત, કાપોતિક અને તેજોલેશ્યાઓનું શ્રદ્ધા થયું છે. એ રીતે હે ગૌતમ કળ્હલેશ્યાવાળા જીવ કળ્હલેશ્યાવાળા જીવ શુક્કલેશ્યાભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર આ અનાદિ સંસારમાં પ્રત્યેક લેશ્યાઓને શ્રદ્ધા કરેલ છે. “નવરં જસ્સ જા લેસ્સા અસ્તિ” આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સલેશ્ય જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. એ પ્રમાણે જ સામાન્ય રીતે કહ્યું છે તેમાં વિશેષરૂપે કહેવા આ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ કે જે નારકાદિ જીવને જે કળ્હલ, નીલ, વિગેરે લેશ્યા હોય છે. તે લેશ્યાને

પ્રથમત્વાપ્રથમત્વયોઃ પ્રશ્નં કૃત્વા તસ્ય નારકાદેસ્તાદૃશ લેશ્યભાવેન અપ્રથમત્વં વિવેચનીયમિતિભાવઃ । ‘અલેક્સે ણં જીવ મણુસ્સસિદ્ધે જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ અલેશ્યઃ સ્વલુ જીવમણુપ્યસિદ્ધો યથા નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞી, અલેશ્યો-લેશ્યારહિતો જીવો મણુપ્યઃ સિદ્ધશ્ચ અલેશ્યભાવેન પ્રથમ એવ ભવતિ નત અપ્રથમઃ અલેશ્ય ભાવસ્ય પ્રથમત એવ પ્રાપ્તત્વાત્ इतः पूर्वं कदाप्यप्राप्तत्वादिति ।

इति पञ्चमं लेश्याद्वारम् ॥

અય ષષ્ઠં દૃષ્ટિદ્વારમાહ-‘સમ્મદિદ્ધિણ ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘सम्मदिद्विण णं मंते !’ सम्यग्दृष्टिकः खलु भदन्त ! ‘जीवे सम्मदिद्विभावेणं किं पढमे अपढमे’ जीवः

है, उस लेश्या को लेकर ही वह जीव सलेश्य है सो उसमें प्रथमत्व का प्रश्न करके उस नारकादिक जीव को तादृशलेश्यभाव की अपेक्षा से अप्रथमत्व का विवेचन कर लेना चाहिये । ‘अलेक्से णं जीवमणुस्स सिद्धे जहा नो सन्नि नो असन्नी’ लेश्यारहित जीव, मणुप्य, और सिद्ध हो सकते हैं-सो ये लेश्यारहित जीव मणुप्य और सिद्ध अलेश्यभाव की अपेक्षा से प्रथम ही हैं अप्रथम नहीं । क्योंकि अलेश्य भाव जीवको एक बार होता है अतः प्रथम बार ही प्राप्त होने के कारण और इससे पूर्व में कदापि प्राप्त नहीं होने के कारण अलेश्यजीव अलेश्य भाव की अपेक्षा प्रथम ही हैं । ५ लेश्या द्वार समाप्त ।

છઠવેં' इस दृष्टिद्वारमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-‘सम्म-दिद्विण णं मंते !’ इत्यादि-हे भदन्त ! जो सम्यग्दृष्टिक जीव है

લવને જ તે જીવ લેશ્યાવાળા કહેવાય છે તેમાં પ્રથમ અને અપ્રથમપણાને । પ્રશ્ન કરીને તે નારકાદિ જીવને તેવા પ્રકારની લેશ્યાભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમપણાનું વિવેચન કરી લેવું ‘અલેક્સે ણં જીવે મણુસ્સસિદ્ધે જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ લેશ્યારહિત જીવ, મણુપ્ય અને સિદ્ધ અલેશ્યા ભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ જ છે અપ્રથમ નથી. કેમ કે અલેશ્યભાવ જીવને એક જ વખત હોય છે. જેથી પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અને તેનાથી પહેલાં કોઈ વખત પ્રાપ્ત નહીં થવાનું કારણ અલેશ્ય જીવ અલેશ્ય ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ જ છે.

॥ पांचमुं लेश्याद्वार समाप्त ॥

छट्ठं दृष्टिद्वार--

છટ્ઠા આ દૃષ્ટિદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-- “सम्मदिद्विण णं मंते !” इत्यादि हे भगवन् सम्यग्दृष्टि जे जीव છે, તે

સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન કિં પ્રથમઃ અપ્રથમઃ સમ્યગ્દષ્ટિકો જીવઃ સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન પ્રથમો-
 ડપ્રથમો વેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય
 પઢમે સિય અપઢમે’ સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાત્ અપ્રથમઃ, સમ્યગ્દષ્ટિર્જીવઃ સમ્યગ્દષ્ટિ
 ભાવેન કદાચિત્ પ્રથમઃ કદાચિદપ્રથમોઽપિ, કશ્ચિજ્જીવોઽનાદિતો મિથ્યાદષ્ટિઃ
 સન્ પ્રથમં સમ્યગ્દર્શનં પ્રાપ્નોતીતિ તદપેક્ષયા સ પ્રથમ ઇતિ કથ્યતે તથા કશ્ચિત્
 સમ્યગ્દષ્ટિરપિ સમ્યગ્દર્શનં પ્રપતિતં પુનરપિ પ્રાપ્નોતિ તદપેક્ષયા સોઽપ્રથમો ભવ-
 તીતિ ? ‘એવં ઇર્ગિદિવવ્જ્જં જાવ વેમાણિ’ એવમેકેન્દ્રિયવર્જં યાવદ્વૈમાનિકઃ
 દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તમ્ દ્વીન્દ્રિયાદિવિકલેન્દ્રિયાણાં સાસ્વાદનસમ્ય-

વહ સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવ કી અપેક્ષા સે કયા પ્રથમ હૈ, યા અપ્રથમ
 હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! સિય પઢમે સિય અપઢમે’
 હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવ કી અપેક્ષા સે કદાચિત્ પ્રથમ
 મી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ મી હોતા હૈ । હસકા તાત્પર્ય એસા
 હૈ—કોઈ જીવ અનાદિકાલ સે મિથ્યાદષ્ટિ હુઆ ચલા આ રહા હૈ—અવ
 ઉસે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત હો ગયા—હસ અપેક્ષા વહ પ્રથમ કહા ગયા હૈ ।
 તથા સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરકે મી યદિ કોઈ જીવ ઉસસે પતિત હોકર
 પુનઃ સમ્યગ્દર્શન જબ પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ તો હસ અપેક્ષા સે વહ અપ્રથમ
 કહા ગયા હૈ । ‘એવં ઇર્ગિદિવવ્જ્જં જાવ વેમાણિ’ હસ પ્રકાર સે
 એકેન્દ્રિય કો છોડકર યાવત્ વૈમાનિક તક કથન જાનના ચાહિયે ।
 એકેન્દ્રિય જીવોં કો સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ, હસલિયે હસ
 વિચાર મેં ઉન્હેં છોડ દિયા હૈ । તથા જો દ્વીન્દ્રિયાદિક વિકલેન્દ્રિય

સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવપણાથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ
 કહે છે કે—“ગોયમા ! સિય પઢમે સિય અપઢમે” હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ
 ધાળા જીવ સમ્યગ્દષ્ટિભાવપણાથી કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે. અને
 કદાચિત્ અપ્રથમ પણ હોય છે. કહેવાતું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—કોઈ
 જીવ અનાદિકાળથી મિથ્યાદષ્ટિ પણાથી આવે છે. અને હવે તેને સમ્યગ્
 દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે, જેથી આ અપેક્ષાથી તેઓ પ્રથમ કહેવાય છે, તેમજ
 સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને પણ જો કોઈ જીવ તેનાથી બ્રહ્મ થઈને ફરી પાછું
 સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી લે છે. તો તે રીતે તે અપ્રથમ કહેવાય છે. “એવં
 ઇર્ગિદિવવ્જ્જં જાવ વેમાણિ” એજ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમા-
 નિક સુધીતું કથન સમજી લેવું. એકેન્દ્રિય જીવોને સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત
 થતું નથી. જેથી આ પ્રકરણમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. તેમજ જે
 દ્વીન્દ્રિય વિગેરે વિકલેન્દ્રિય જીવ છે. તેને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ

ક્ત્વા પેક્ષયા અપર્યાપ્તાવસ્થાયાં સમ્યક્ત્વ સ્વીકારાદિતિ, એકેન્દ્રિયાણાં તુ સમ્ય-
ગ્દર્શનં ન ભવતિ, તેન નારકાદિદણ્ડકચિન્તાયામેકેન્દ્રિયાન્ વર્જયિત્વા શેષઃ
સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમઃ, પ્રથમસમ્યક્ત્વલાભાપેક્ષયા પ્રથમઃ સ્યાત્ દ્વિતીયાદિ-
લાભાપેક્ષયા તુ અપ્રથમઃ સ્યાત્. એવં જ્ઞાતવ્યમિતિ. “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે”
સિદ્ધઃ પ્રથમો નો અપ્રથમઃ સિદ્ધસ્તુ પ્રથમ એવ સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન સિદ્ધત્વાનુગતસ્ય
સમ્યક્ત્વસ્ય તદાનીમેવ ભાવાત્, નતુ અપ્રથમઃ સિદ્ધત્વાનુગતસ્ય સમ્યક્ત્વસ્ય પૂર્વ
કદાચિદપિ અપ્રાપ્તિત્વાદિતિ. “પુહુત્તિયા જીવા પદમા વિ અપદમા વિ” પૃથ-
ક્ત્વિકા જીવાઃ પ્રથમા અપિ અપ્રથમા અપિ बहुवचनमाश्रित्य જીવાઃ સમ્યગ્દષ્ટિ-
ભાવેન પ્રથમા અપિ ભવન્તિ તથા સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન અપ્રથમા અપિ ભવન્તિ પ્રાથ-

જીવ હૈં उनको सास्वादन सम्यक्त्व की अपेक्षा से अपर्याप्ता-
वस्था में सम्यक्त्व होता है। इस कारण एकेन्द्रिय सिवाय बाकी के
जीव नारकादि दण्डक के विचार में कदाचित् प्रथम हॆं और कदाचित्
अप्रथम हॆं। प्रथम सम्यग्दर्शन की प्राप्ति की अपेक्षा वह प्रापक जीव
प्रथम है और सम्यग्दर्शन से पतित होकर पुनः उसे द्वितीय बार प्राप्त
करनेवाला जीव अप्रथम है। ‘सिद्धे पदमे नो अपदमे’ सिद्ध को जो
यहां सम्यग्दृष्टि भाव की अपेक्षा से प्रथम कहा गया है। उसका भाव
ऐसा है कि सिद्धत्वसहचरित सम्यग्दर्शन उसी समयमें—मोक्ष गमन
के समय में ही प्राप्त नहीं होता है। इसके पहिले वह कभी भी
प्राप्त नहीं होता है, इसलिये सिद्धको यहां अप्रथम नहीं
कहा गया है। ‘पुहुत्तिया जीवा पदमा वि अपदमा वि’ बहुवचन
को आश्रित करके जीव सम्यग्दृष्टि भाव की अपेक्षा से प्रथम भी

અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યક્ત્વ થાય છે તે કારણે એકેન્દ્રિય વિનાના બાકીના
જીવ નારક આદિ દંડકના વિચારમાં કદાચિત્ પ્રથમ છે અને કદાચિત્
અપ્રથમ છે. પહેલાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તીની અપેક્ષાથી તે પ્રાપ્ત કરનાર
જીવ પ્રથમ છે અને સમ્યગ્ દર્શનથી બળ્ડ થઈને ફરી બીજી વાર તે
મેળવનાર જીવ અપ્રથમ છે. “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” સિદ્ધને સમ્યગ્ દષ્ટિ
ભાવપણાથી અધિયાં જે પ્રથમ કહ્યા છે, તેનું કારણ એવું છે કે—સિદ્ધપણાનું
સહચારી સમ્યગ્ દર્શન તે જ સમયે એટલે કે મોક્ષગમન સમયે જ પ્રાપ્ત
થાય છે. તેનાથી પહેલાં તે કોઈ પણ સમયે પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી સિદ્ધોને
અધિયાં અપ્રથમ કહ્યા નથી. “પુહુત્તિયા જીવા પદમા વિ અપદમા વિ”
બહુ વચનનો આશ્રય કરીને જીવ સમ્યગ્ દષ્ટિ ભાવપણાથી પ્રથમ પણ છે

કર્તવ્યઃ તથાહિ-“સિય પઢમે સિય અપઢમે” સ્યાત્-કદાચિત્ પ્રથમઃ સ્યાત્-કદાચિદપ્રથમઃ, इहच जीवपदं मनुष्यपदं चैते द्वे एव भवतः तयोश्चैकत्वबहु-स्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः कथितस्तथा अमौ संयतजीवो मनुष्यश्च वक्तव्यः कदाचित्प्रथमः कदाचिदप્રथम इत्यर्थः । “असंजए जहा आहारए” असंयतो यथा आहारकः, आहारकसूत्रे यथा अप्रथमत्वं कथितम् तथा असंयतो जीवोऽसंयत-भावेन नो प्रथमः अपितु अप्रथमः, अनादौ संसारे असंयतत्वभावस्यानन्तशो लब्धत्वादिति । “संजयासंजए” संयतासंयतः “जीवे पंचिदियतिरिक्खजोणिय-

और मनुष्य एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! संयतजीव और मनुष्य एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके सम्यग्दृष्टि सूत्र के जैसा समझना चाहिये-जैसे ‘सिय पढमे, सिय अपढमे’ एक जीव और नाना जीव की अपेक्षा सम्यग्दृष्टि कदाचित् प्रथम और कदाचित् अप्रथम होता है । उसी प्रकार से संयतजीव और मनुष्य एक जीव नाना जीव, एक मनुष्य एवं नाना मनुष्यों की अपेक्षा कदाचित् प्रथम होता है और कदाचित् अप्रथम होता है । इस द्वार में जीव पद और मनुष्यपद ये दो ही पद होते हैं । ‘असंजए जहा आहारए’ जिस प्रकार से आहारक सूत्र में अप्रथमता कही गई है । उसी प्रकार से असंयतभावसे असंयत जीव भी प्रथम नहीं है । अपितु वह अप्रथम-ही है । इस अनादि संसार में जीवने असंयतत्व भाव अनन्तवार

અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમને કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! સંયતજીવ અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને સમ્યક્દૃષ્ટિ સૂત્ર પ્રમાણે સમજ્યાં જેમકે ‘સિય પઢમે સિય અપઢમે’ એક જીવ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સમ્યક્દૃષ્ટિ કદાચિત્ પ્રથમ અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે, એજ રીતે મનુષ્ય એક જીવ અને અનેક જીવ એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવપદ અને મનુષ્યપદ એ એજ પદ હોય છે. “અસંજએ જહા આહારએ” આહારક સૂત્રમાં જે રીતે અપ્રથમતા કહેવાઈ ગઈ છે, એજ પ્રમાણે અસંયત ભાવથી અસંયત જીવ પણ પડેલા નથી પરંતુ તે અપ્રથમ જ છે. આ અનાદિ સંસારમાં જીવે અસંયતપણાનો ભાવ અનંતવાર પ્રાપ્ત કરેલ

મણુસ્સા” જીવઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમણુપ્પાઃ “એગત્તપુહુત્તેણ” એકત્વ-
પૃથક્ત્વેન એકવચનેન બહુવચનેન ચ “જહા સમ્મદિટ્ઠી” યથા સમ્યગ્દષ્ટિઃ, સંયતા-
સંયતો જીવપદે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્પદે મણુપ્પપદે ચ ભવતિ અંતો જીવઃ પચ્ચેન્દ્રિ-
યતિર્યગ્યોનિકો મણુપ્પશ્ચ એકત્વબહુત્વાભ્યાં સમ્યગ્દષ્ટિવદ્વાચ્ચ, સ્યાત્પ્રથમઃ
સ્યાદપ્રથમઃ પ્રથમત્વાપ્રથમત્વં ચ પ્રથમદ્વિતીયવારાદિ દેશવિરતિલાભાપેક્ષયા
તથા ચ પ્રાથમિકદેશવિરત્યપેક્ષયા પ્રથમત્વં દ્વિતીયવારાદિદેશવિરત્યપેક્ષયા
અપ્રથમત્વમિત્યુપયમપિ ઘટતે એવેતિ ભાવઃ । “નો સંજય નો અસંજય નો સંજયા-
સંજણ જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણ પદમે નો અપદમે” નો સંયત નો અસંયત નો
સંયતાસંયતો જીવઃ સિદ્ધશ્ચ એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમો નો અપ્રથમઃ એતાદશાવસ્થાયાઃ
પ્રથમત એવ સદ્ધાવાત્ । ઇતિ સપ્તમં સંયતદ્વારમ્ ૭ ।

પ્રાપ્ત કિયા હૈ । ‘સંજયાસંજણ’ સંયતા સંયત ‘જીવે પંચિંદિયતિરિ-
ક્વજોણિયમણુસ્સા’ જીવ, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય, એવં મણુપ્પ યે સબ ‘એગત્ત-
પુહુત્તેણ’ એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર ‘જહા સમ્મદિટ્ઠી’ સમ્યગ્દષ્ટિ
કે જૈસા કદાચિત્ પ્રથમ હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ હોતે હૈં ।
સંયતાસંયતભાવ જીવપદમેં મણુપ્પપદ મેં ઓર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય
પદમેં હોતા હૈ । પ્રથમવાર આદિ કી પ્રાપ્તિ કી અપેક્ષા સે પ્રથમતા
ઓર દ્વિતીયવાર દેશવિરત્યાદિ કી અપેક્ષા સે અપ્રથમતા યે દોનોં
રૂપ યહાં પર હૈં । ‘નો સંજય નો અસંજય નો સંજયાસંજણ જીવે,
સિદ્ધેય’ નો સંયત, નો અસંયત, નો સંયતાસંયતપના જીવ ઓર સિદ્ધ
મેં હોતા હૈ । અતઃ હસકે એકવચન ઓર બહુવચન કી અપેક્ષા સે જીવ
ઓર સિદ્ધ પ્રથમ હૈં । અપ્રથમ નહીં હૈં । કયોંકિ એસી અવસ્થા જીવન મેં

છે. “સંજયાસંજણ” સંયતાસંયત ‘જીવે પંચિંદિયતિરિક્વજોણિયમણુસ્સા’
જીવ, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય, અને મણુપ્પ તે સઘળા ‘એગત્તપુહુત્તેણ’ એક
વચનથી અને બહુવચનથી “જહા સમ્મદિટ્ઠી” સમ્યગ્ દષ્ટિ જીવની ભાઈક
કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. જીવપદમાં, મણુપ્પપદમાં,
અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય પદમાં સંયતાસંયતભાવ હોય છે પ્રથમવાર દેશ
વિરતિ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ પ્રથમતા અને બીજી ત્રીજી વાર આદિમાં
પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમતા એ રીતે એ બંને પ્રકાર અહિયાં થાય છે.
“નો સંજય નો અસંજય નો સંજયાસંજણ જીવે સિદ્ધેય”નો સંયત નો અસંયત
નો સંયતાસંયત જીવ અને સિદ્ધોમાં પ્રથમતા છે. અપ્રથમતા નથી. જેથી
તેઓમાં એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાથી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ

અથાષ્ટમ કષાયદ્વારમાહે—“સકસાઈ” ઇત્યાદિ ।

‘સકસાઈ કોહકસાઈ જાવ લોભકસાઈ એ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ સકષાયી ક્રોધકષાયી યાવલ્લોભકષાયી એતે એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ અત્ર યાત્રત્પદેન માનમાયાકષાયયોગ્રહણમ્ તથા ચ સકષાયી-કષાયવાન્ તથા ક્રોધકષાયી, માનકષાયી, માયાકષાયી, લોભકષાયી, એતે એકવચનમાશ્રિત્ય બહુવચનં ચાશ્રિત્ય આહારકવદેવ નો પ્રથમાઃ કિન્તુ અપ્રથમાઃ અનાદૌ સંસારે કષાયાણામનાદિત્વાત્ । “અકસાઈ જીવે સિય પઢમે સિય અપઢમે” અકષાયી જીવઃ સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમઃ, અકષાયી જીવો યથાહ્યાતચારિત્રસ્ય પ્રથમ સર્વ પ્રથમ હી પ્રાપ્ત હોતી હૈ—અર્થાત્ એક વાર મિલતી હૈ । વાર ૨ અવસ્થા નહીં મિલતી । સાતર્વા સંયતદ્વાર સમાસ ॥

અષ્ટમકષાયદ્વાર

હસ અષ્ટમ કષાયદ્વાર મેં ગૌતમ ને પ્રભુસે એસા પૂછા હૈ—‘સકસાઈ કોહકસાઈ જાવ લોભકસાઈ એ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ હે અદન્ત ! કષાયવાન્, ક્રોધકષાયવાન્, યાવત્—માનકષાયવાન્ ઓર લોભ કષાયવાન્ જીવ એકવચન ઓર બહુવચન કી અપેક્ષા સે કયા પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુને કહા હૈ કિ હે ગૌતમ ! અનાદિ સંસાર મેં કષાયોં મેં અનાદિતા હોને કે કારણ યે સબ કષાયવાલે જીવ આહારક સૂત્રમેં કહે ગયે અનુસાર અપ્રથમ હી હૈં । પ્રથમ નહીં હૈં । ‘અકસાઈ જીવે સિય પઢમે સિય અપઢમે’ અકષાયી જીવ કદાચિત્

છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે તેવી અવસ્થા જીવમાં સર્વ પ્રથમ જ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એક જ વાર મળે છે વારંવાર મળતી નથી.

॥ સાતમું સંયતદ્વાર સમાપ્ત

આઠમું કષાયદ્વાર

આ આઠમા કષાયદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એણે પૂછ્યું કે— “સકસાઈ કોહકસાઈ જાવ લોભકસાઈ એ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” હે ભગવન્ કષાયવાન્—ક્રોધકષાયવાન્ યાવત્ માનકષાયવાન્, માયાકષાયવાન્ અને લોભકષાયવાન્ જીવ એકવચન અને બહુ વચનથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! અનાદિ સંસારમાં કષાયોમાં અનાદિપણ હોવાને કારણે આહારસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આ બધા કષાયવાળા જીવો અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ હોતા નથી. “અકસાઈજીવે સિય પઢમે સિય અપઢમે” અકષાયી જીવ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે, અને કોઈવાર

પ્રાપ્તૌ પ્રથમઃ, પ્રપતિતચારિત્રસ્ય પુનઃ પ્રાપ્તૌ અપ્રથમઃ । “એવં મણુસ્સે વિ” એવં મનુષ્યોઽપિ અનેન ક્રમેણ અકષાયિ—મનુષ્યસમ્બન્ધેઽપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ચારિત્રસ્ય પ્રથમ-પ્રાપ્તૌ પ્રથમોઽકષાયો મનુષ્યઃ, પ્રપતિતચારિત્રસ્ય પુનઃ પ્રાપ્તૌ અપ્રથમ ઇતિ । “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” સિદ્ધઃ પ્રથમો નો અપ્રથમઃ સિદ્ધસ્તુ અકષાયી પ્રથમ એવં ભવતિ સિદ્ધત્વાનુગતસ્ય અકષાયભાવસ્ય પ્રથમપ્રાપ્તિસદ્ધાવાત્, સિદ્ધત્વ-યુક્તાકષાયભાવસ્ય પૂર્વમપ્રાપ્તત્વેન તદાનીમેવ સંપ્રાપ્તત્વાત્, “પુહુત્તેણં જીવા મણુસ્સા વિ પદમા વિ અપદમા વિ” વૃથક્ત્વેન જીવા મનુષ્યા અપિ પ્રથમા અપિ પ્રથમ હોતા હૈં ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ્ હોતા હૈં એસા જો કહા ગયા હૈં વહ યથાખ્યાતચારિત્ર કી પ્રથમ પ્રાપ્તિ મેં પ્રથમ કહા ગયા હૈં ઓર જો જીવ ચારિત્ર સે પતિત હો જાતા હૈં વહ પુનઃ કષાયવાલા બન જાતા હૈં હસ અપેક્ષા અપ્રથમ કહા ગયા હૈં । ‘એવં મણુસ્સે વિ’ હસી પ્રકાર કા કથન અકષાયી મનુષ્ય કે સંબન્ધ મેં બી જાનના ચાહિયે । મનુષ્ય કો જવ યથાખ્યાતચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ પ્રથમવાર હોતી હૈં તવ વહ અકષાયી પ્રથમ હૈં ઓર જવ વહ અકષાયી હોકર પુનઃ દ્વિતીયાવાર અકષાયી બનતા હૈં તવ વહ અપ્રથમ હૈં । ‘સિદ્ધે પદમે, નો અપદમે’ સિદ્ધ અકષાયી કી અપેક્ષા સે પ્રથમ હી હૈં અપ્રથમ નહીં હૈં । કયોંકિ સિદ્ધત્વ સહચરિત અકષાયભાવ ઉન્હેં ડસી સમય પ્રાપ્ત હોતા હૈં । હસલિયે યહ સિદ્ધત્વ યુક્તઅકષાયભાવ ઉન્હેં પહિલે અપ્રાપ્ત હોને કે કારણ વે પ્રથમ હી કહે ગયે હૈં । અપ્રથમ નહીં । ‘પુહુત્તેણં જીવા મણુસ્સા વિ પદમા વિ અપદમા વિ’ નાના જીવ ઓર નાના મનુષ્ય બી પ્રથમ

અપ્રથમ હોય છે એ પ્રમાણે જે કહેતામાં આંબુ છે તે યથાખ્યાત ચારિત્રની પ્રથમ પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ કહ્યા છે અને જે જીવ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, તે ફરીથી કષાયવાળો બની જાય છે. તે રીતે તેને અપ્રથમ કહ્યો છે. “એવં મણુસ્સે વિ” આજ રીતે આજ રીતડું કથન કષાય રહિત મનુષ્યના સંબંધમાં પણ સમજડું મનુષ્યને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ જ્યારે પ્રથમવાર થાય છે, ત્યારે તે અકષાયી પ્રથમ છે. અને જ્યારે પતિત ચારિત્રવાળા બનીને ફરીથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરીને અકષાયી બને ત્યારે તે અપ્રથમ છે. “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” અકષાયીની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. કેમ કે સિદ્ધપણુનો સહચારી અકષાયભાવ તેઓને તે જ સમયે પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સિદ્ધપણુવાળો અકષાયભાવ તેને પહેલાં અપ્રાપ્ત હોવાને કારણે તેઓ પ્રથમ જ કહેવાય છે, અપ્રથમ હોતા નથી. ‘પુહુત્તેણં જીવા-મણુસ્સા વિ પદમા વિ. અપદમા વિ’ અનેક જીવો અને અનેક મનુષ્યો પ્રથમ

અપથમા અપિ, बहुवचनमाश्रित्य प्रथमत्वमप्रथमत्वमपि भवति प्राथमिकाकषाय-
प्राप्त्यपेक्षया प्रथमा भवन्ति द्वितीयादि प्राप्त्यपेक्षया अपथमा अपि भवन्तीति
“सिद्धा पठमा नो अपठमा” सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः, बहुवचनमाश्रित्य
सिद्धाः प्रथमा एव नतु कदाचिदपि अप्रथमाः सिद्धत्वविशिष्टाऽकषायपर्याय-
स्येतः पूर्वमलङ्घत्वादिति । इत्यष्टमं कषायद्वारम् ॥८॥

अथ नवमं ज्ञानद्वारमाह—“णाणी” इत्यादि ।

“णाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मद्दिट्ठी” જ્ઞાનીએકત્વપૃથક્ત્વેન યથા સમ્ય-
ગ્દષ્ટિઃ સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમ इत्यर्थः. તત્ર કેવલી પ્રથમઃ અકેવલી પ્રથમજ્ઞાન
भी हैं और अप्रथम भी हैं । प्राथमिक अकषाय प्राप्ति की अपेक्षा से वे
प्रथम भी हैं और दूसरे तीसरेवार आदि में अकषाय भाव की अपेक्षा
से वे अप्रथम भी हैं । ‘सिद्धा पठमा नो अपठमा’ सिद्ध प्रथम ही हैं, वे
अप्रथम कदाचित् भी नहीं हैं । क्योंकि सिद्धपर्याय प्राप्ति से पहिले यह
सिद्ध विशिष्ट अकषाय भाव की प्राप्ति उन्हें कभी नहीं हुई है ।

આઠવાં કષાયદ્વાર સમાપ્ત

નવવાં જ્ઞાનદ્વાર

इस नौवें ज्ञानद्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘णाणी एगत्त-
पुहुत्ते णं जहा सम्मद्दिट्ठी’ हे भद त ! ज्ञान भावकी अपेक्षा ये एकवचन
और बहुवचन को लेकर एकज्ञानी जीव एवं नाना जीव को आश्रित
करके—ज्ञानी जीव क्या प्रथम है ? या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु
कहते हैं—गौतम ! ज्ञानी जीव सम्यग्दष्टि के जैसा प्रथम भी है और

પણુ છે અને અપ્રથમ પણુ છે. પહેલાં અકષાયભાવ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ
તેઓ પ્રથમપણુ છે અને બીજી ત્રીજી વાર વિગેરેમાં કષાયભાવ પ્રાપ્તિથી
તેઓ અપ્રથમપણુ છે. “સિદ્ધા પઠમા નો અપઠમા” સિદ્ધો પ્રથમ જ છે. તેઓ
કોઈપણુ સમયે અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે સિદ્ધ પર્યાય પ્રાપ્ત થયા પહેલાં
આ સિદ્ધ પદ્યુક્ત અકષાય ભાવની પ્રાપ્તી તેઓને કોઈપણુ સમયે થઈ નથી.

॥ આઠમું કષાયદ્વાર સમાપ્ત ॥

નવમું જ્ઞાનદ્વાર—

આ નવમાં જ્ઞાનદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—
‘णाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मद्दिट्ठी’ હે ભગવાન્ જ્ઞાનભાવની અપેક્ષાથી એક-
વચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને એક જ્ઞાનીજીવ અથવા અનેક જ્ઞાની
જીવો શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

લાભે પ્રથમઃ અકેવલી તુ કેવલજ્ઞાનાતિરિક્ત જ્ઞાનસ્પ્રથમતો લાભે પ્રથમઃ પ્રપ-
તિતજ્ઞાનલાભાપેક્ષયા અપ્રથમ ઇતિ । “આભિનિબોધિયનાળી જાવ મળપજ્જવ-
નાળી એવં ચેવ” આભિનિબોધિકજ્ઞાની યાવન્મનઃપર્યવજ્ઞાની એકત્વપૃથક્ત્વેન
એવમેવ અત્ર યાવત્પદેન શ્રુતાવધિજ્ઞાનયોઃ સંગ્રહઃ, આભિનિબોધિકાદિજ્ઞાની
પ્રાથમિકમત્યાદિજ્ઞાનલાભાપેક્ષયા અપ્રથમ ઇતિ । “નવરં જસ્સ જં અત્થિ”
નવરં યસ્ય યદસ્તિ જીવાદિદણ્ડકચિન્તાયાં યદ્ મતિજ્ઞાનાદિકં યસ્ય જીવ-

અપ્રથમ મી હૈ । કેવલજ્ઞાની પ્રથમ હૈ । અકેવલી પ્રથમવાર જ્ઞાનકે લાભ
મેં પ્રથમ હૈ । અકેવલી કો કેવલજ્ઞાન સે અતિરિક્ત જ્ઞાન કા લાભ પ્રથમ
હોતા હૈ હસલિયે વહ પ્રથમ હૈ ઓર જ્ઞાન સે પતિત જીવ કો જબ પુનઃ
જ્ઞાન કા લાભ હોતા હૈ તવ વહ અપ્રથમ હૈ । (આભિનિબોધિયનાળી જાવ
મળપજ્જવનાળી એગત્તપુહુત્તે ણં એવં ચેવ) આભિનિબોધિક જ્ઞાન આદિ કી
અપેક્ષા આભિનિબોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાની કી પ્રથમતા ઓર
અપ્રથમતા એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર હસી પ્રકાર સે જાનની
ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે શ્રુત ઓર અવધિજ્ઞાન કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
તથાચ આભિનિબોધિક આદિ જ્ઞાની પ્રાથમિકમત્યાદિજ્ઞાન કે લાભ કી
અપેક્ષા સે પ્રથમ એવં પતિતમત્યાદિ જ્ઞાન કે લાભ કી અપેક્ષા સે અપ્રથમ
હૈ । ‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ’ જીવાદિ દણ્ડક કી ચિન્તા મેં જો મતિજ્ઞાના-
દિક જિસ જીવ, નારકાદિ કે હૈં વે મતિજ્ઞાન આદિક ઉસી કો કહના
ચાહિયે । અન્ય કો નહીં, અતઃ ઉસી કો લેકર ઉસમેં પ્રથમતા અપ્રથમતા

છે કે-‘ગોચમા ! જ્ઞાનીજીવ સમ્યક્દૃષ્ટિએ પ્રમાણે પ્રથમ પણ છે અને અપ્રથમ
પણ છે. કેવલજ્ઞાની પ્રથમ છે. એકેવલી પ્રથમવાર જ્ઞાનના લાભમાં પ્રથમ છે.
એકેવલીને કેવલજ્ઞાન શિવાયના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રથમ થાય છે. તેથી તે પ્રથમ
કહ્યા છે. અને જ્ઞાનથી પતિત થયેલા જીવને ફરીથી જ્યારે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
થાય છે-ત્યારે તે અપ્રથમ છે, આભિનિબોધિકજ્ઞાન આદિની અપેક્ષાએ આભિ-
નિબોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાનીની પ્રથમતા અને અપ્રથમતા એકવચન
અને બહુવચનથી આ પ્રમાણે જ સમજવી અહિંયાં યાવત્ પદથી શ્રુતજ્ઞાન
અને અવધિજ્ઞાન ગ્રહણ થયા છે. તેમજ આભિનિબોધિકજ્ઞાની વિગેરે પહેલાં
મતિજ્ઞાન વિગેરે પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને પતિત મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનના
પુનઃ પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. ‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ’ જીવાદિક દંડકના
વિચારમાં જે મતિજ્ઞાન વિગેરે જે જીવ-નારકાદિકને છે. તે મતિજ્ઞાન વિગેરે
તેને ઉદ્દેશીને જ કહેવા ભેદ એ ખીજને નહીં જેથી તેને ઉદ્દેશીને જ પ્રથ-

નારકાદેરસ્તિ તદ્ મતિજ્ઞાનાદિ તસ્યૈવ વક્તવ્યં નાન્યસ્યેતિ । “કેવલનાની જીવે મણુસ્સે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં પઢમા નો અપઢમા” કેવલજ્ઞાની જીવો મનુષ્યઃ સિદ્ધશ્ચ, એતે એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમા એવ, નો અપ્રથમાઃ, કેવલજ્ઞાનસ્ય પ્રથમત્ત એવ લબ્ધત્વેન તદપેક્ષયા પ્રથમત્વાત્,

એકત્વેન પૃથક્ત્વેન ચ એવામાલાપકા એવં કર્તવ્યાઃ, તથાહિ—“કેવલનાની જીવે પઢમે નો અપઢમે, કેવલનાની જીજ્ઞા પઢમા નો અપઢમા, કેવલનાની મણુસ્સે પઢમે નો અપઢમે, કેવલનાની મણુસ્સા પઢમા નો અપઢમા, કેવલનાની સિદ્ધે પઢમે નો અપઢમે, કેવલનાની સિદ્ધા પઢમા નો અપઢમા” इत्येवं रूपेण પ્રકૃતે આલાપકત્રયમવગન્તવ્યમिति । “મહ અન્નાની સુયઅન્નાની વિભંગનાની એગત્ત-પુહુત્તેણં જહા આહારણ” મત્યજ્ઞાની શ્રુતાજ્ઞાની વિમજ્ઞજ્ઞાની એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, અપ્રથમો નતુ પ્રથમઃ, અનાદૌ સંસારે અનેકજઃ સમેદસ્યાજ્ઞાનલાભાદિતિ ।

इति नवमं ज्ञानद्वारम् ९

કા વિચાર કરના ચાહિયે । ‘કેવલનાની જીવે મણુસ્સે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં પઢમા નો અપઢમા’ કેવલજ્ઞાની જીવ, મનુષ્ય ઓર સિદ્ધયે સ્વ એકવચન ઓર બહુવચન મેં પ્રથમ હી હેં અપ્રથમ નહીં હેં । કેવલજ્ઞાન જીવ કો પહિલે બાર હી લબ્ધ હોતા હૈ इस अपेक्षा केवलज्ञानी अप्रथम न होकर उसकी अपेक्षा प्रथम ही है । એકત્વ ઓર પૃથક્ત્વ સે इनके आलापक इस प्रकार कहना चाहिये—‘केवलनाणी जीवे पढमे, नो अपढमे, केवलनाणी जीवा पढमा नो अपढमा, केवलनाणीमणुस्से पढमे, नो अपढमे, केवलनाणी मणुस्सा पढमा, नो, अपढमा केवलनाणी सिद्धे पढमे, नो अपढमे, केवलमाणी सिद्धा पढमा, नो अपढमा’ इसरूप से प्रकृत में ये तीन आलापक हैं । ‘अन्नाणी मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विभंगनाणी एगत्तपुहत्ते णं जहा आहारण’

મતા અપ્રથમતાનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ. ‘કેવલનાની જીવે મણુસ્સે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં પઢમા નો અપઢમા’ કેવળજ્ઞાની જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી કેવળ જ્ઞાન જીવને પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થાય છે. તે અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની પ્રથમ જ છે. એકત્વ, અને પૃથક્ત્વથી તેના આલાપક આ પ્રમાણે કરી લેવા કેવળનાની જીવે પઢમે નો અપઢમે કેવળનાની જીવા પઢમા નો અપઢમા કેવળનાની મણુસ્સે પઢમે, નો અપઢમે, કેવળનાની મણુસ્સા પઢમા, નો અપઢમા, કેવળનાની સિદ્ધે પઢમે નો અપઢમે, કેવળનાની સિદ્ધા પઢમા, નો અપઢમા’ આ રીતના આ પ્રકરણમાં આ ત્રણ આલાપકો છે. “મહઅન્નાની, સુયઅન્નાની, વિભંગનાની એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” મતિ

અથ દશમં યોગદ્વારમાહ-‘સજોગી’ ઇત્યાદિ

“સજોગી મળજોગી વચજોગી કાયજોગી એગત્તપુહુત્તેણ જહા આહારણ” સયોગી મનોયોગી વચોયોગી કાયયોગી એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, આહારકસૂત્રવદિહાપિ વોદ્ધવ્યમ્ નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમ એવ, અનાદૌ સંસારે અનન્ત-શો યોગાનાં પ્રાપ્તવાત્ “નવરં જસસ જો જોગો અત્થિ” નવરં યસ્ય યો યોગોઽસ્તિ, યસ્ય નારકાદેર્જીવસ્ય યો યોગો વિદ્યતે તસ્યૈવ જીવસ્ય સ યોગો વક્તવ્યો નાન્ય-

મત્યજ્ઞાની, શ્રુતાજ્ઞાની, ઔર વિભક્તજ્ઞાની એકવચન ઔર બહુવચન મેં આહારક કે જેસા અપ્રથમ હી હોતે હેં, પ્રથમ નહીં, ક્યોંકિ અનાદિ સંસાર મેં અનેકવાર સંભેદ અજ્ઞાન કા લાભ હસ જીવ કો હો ચુકા હૈ।

નવર્વા જ્ઞાનદ્વાર સંપાત્ત

હસ ૧૦ વેં યોગદ્વાર મેં પ્રશ્ન કહતે હેં કિ-‘સજોગી, મળજોગી, વચ જોગી, કાયજોગી એગત્તપુહુત્તેણ જહા આહારણ’ સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી ઔર કાયયોગી, સબ એકવચન કો લેકર આહારક સૂત્ર કે જેસા પ્રથમ નહીં હેં કિન્તુ અપ્રથમ હી હેં। ક્યોંકિ અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર યોગોં કી પ્રાપ્તિ હો ચુકી હૈ। ‘નવરં જસસ જો જોગો અત્થિ’ જિસ નારકાદિ જીવ કો જો યોગ હૈં ઉસકો વહી યોગ કહના ચાહિયે। અન્ય કો નહીં, હસી યોગ કી અપેક્ષા લેકર ઉસમેં પ્રથમતા ઔર

અજ્ઞાની શ્રુત અજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાની એકવચન અને બહુવચનથી આહાર-રક પ્રમાણે અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં અનેકવાર ભેદ-વાળા અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ જીવને થઈ છે.

॥ નવમું જ્ઞાનદ્વાર સંપાત્ત ॥

હસમું યોગદ્વાર--

આ દશમાં દ્વારમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘સજોગી, મળજોગી, વચજોગી કાય-જોગી, એગત્તપુહુત્તેણ જહા આહારણ’ સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી, અને કાયયોગી, બધા એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રથમ હોતા નથી પરંતુ તેઓ અપ્રથમ જ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં તેઓને અનન્તવાર યોગોની પ્રાપ્તિ થઈ ચુકી છે. ‘નવરં જસસ જો જોગો અત્થિ’ જે નારકાદિજીવને જે યોગ થાય છે તેને તેજ યોગ કહેવો. ખીજાને

સ્યેતિ । “અજોગી જીવમણુસ્સા સિદ્ધા એગત્તપુહુત્તેણં પઢમા નો અપઢમા” અયો-
ગિનો જીવમણુણ્યાઃ સિદ્ધા એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ, જીવો મણુણ્યઃ
સિદ્ધશ્ચ અયોગી ભવતિ સ ચ પ્રથમ એવેતિ । ઇતિ દશમં યોગદ્વારમ્ ॥૧૦॥

અથૈકાદશમુપયોગદ્વારમાહ—“સાગારોવઉત્તા” ઇત્યાદિ ।

“સાગારોવઉત્તા અણાગારોવઉત્તા એગત્તપુહુત્તેણં જહા અનાહારણ” સાકારો-
પયુક્તા અનાકારોપયુક્તાઃ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા અનાહારકઃ, સાકારોપયુક્તા
અનાકારોપયુક્તાઃ યથા અનાહારકઃ કથિતસ્તથૈવ વક્તવ્યાઃ, તે ચ સાકારોપયુક્તા
અનાકારોપયુક્તાઃ જીવપદે સિદ્ધાપેક્ષયા સ્યાત્ પ્રથમાઃ સંસાર્યપેક્ષયા સ્યાદ

અપ્રથતા કા વિચાર કરના ચહિયે । ‘અજોગી જીવમણુસ્સા સિદ્ધા એગત્ત-
પુહુત્તેણં પઢમા, નો અપઢમા’ અયોગી, જીવ, મણુણ્ય ઓર સિદ્ધ ચેસબ
એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર પ્રથમ હી હૈં, અપ્રથમ નહીં હૈ ।
જીવ, મણુણ્ય ઓર સિદ્ધ ચેહી અયોગી હોતે હૈં । અતઃ ચે પ્રથમ હી કહે
ગયે હૈં । ક્યોંકિ અયોગી અવસ્થા વાર ૨ પ્રાપ્ત નહીં હોતી હૈ ।

દશવાં યોગદ્વાર સમાપ્ત

હસ ૧૧ વેં ઉપયોગ દ્વાર મેં એમુને એસા કહા હૈ કિ—‘સાગારોવ-
ઉત્તા અણાગારોવઉત્તા એગત્તપુહુત્તેણં જહા અનાહારણ’ સાકારોપયુક્ત
ઓર અનાકારોપયુક્ત એકત્વ ઓર પૃથક્ત્વ સે અનાકારક
કે જૈસે કહે ગયે હૈં । ચે સાકારોપયુક્ત ઓર અનાકારોપયુક્ત
જીવ પદમેં સિદ્ધકી અપેક્ષા સે કદાચિત્ પ્રથમ એવં સંસારી કી

નહીં. જેથી એ જ યોગની અપેક્ષાએ તેઓમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો
વિચાર કરવો. ‘અજોગી જીવ મણુસ્સા સિદ્ધા એગત્તપુહુત્તેણં પઢમા, નો અપઢમા’
અયોગી, જીવ મણુણ્ય અને સિદ્ધ તે બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ
જ છે. અપ્રથમ નથી. જીવ મણુણ્ય અને સિદ્ધ એ અયોગી જ હોય છે, જેથી
તે બધા પ્રથમ જ કહ્યા છે, કેમકે અયોગી અવસ્થા વારંવાર પ્રાપ્ત થતી નથી.

॥ દશમું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

અગ્યારમું ઉપયોગદ્વાર—

આ અગ્યારમાં ઉપયોગ દ્વારમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે—‘સાગારોવઉત્તા
અણાગારોવઉત્તા એગત્તપુહુત્તેણં જહા અનાહારણ’ સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત
એકત્વ અને પૃથક્ત્વથી અનાહારકની જેમ કહ્યા છે. આ સાકારોપયુક્ત અને
અનાકારોપયુક્ત જીવપદમાં સિદ્ધની અપેક્ષાથી કે.ધ્વાર પ્રથમ અને સંસારીની

પ્રથમાઃ, નારકાદિવૈમાનિકાન્તપદેષુ તુ નો પ્રથમાઃ કિન્તુ અપ્રથમાઃ, અનાદિસંસારે અનન્તશો લઘ્વત્વાત્તસ્ય, સિદ્ધપદે તુ પ્રથમા એવ નો અપ્રથમાઃ સાકારાનાકારવિશેષિતસ્ય સિદ્ધત્વસ્ય પ્રથમત એવ ભાવાદિતિ ॥૩૧૧॥

અથ દ્વાદશં વેદદ્વારમાહ—“સવેદગો” ઇત્યાદિ ।

“સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” સવેદકો યાવન્નપુંસકવેદકઃ, એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, અપ્રથમ એવ નતુ પ્રથમઃ, અપેક્ષા સે કદાચિત્ અપ્રથમ હૈ । તથા નારકાદિ વૈમાનિકાન્ત પદોં મેં તો યે પ્રથમ નહીં હૈં । કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈં ક્યોંકિ અનાદિસંસાર મેં સાકારોપયોગ ઓર અનાકારોયોગ અનન્તવાર પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈં । સિદ્ધ પદ મેં જો પ્રથમતા એકવચન ઓર બહુવચન મેં કહી ગઈ હૈં ઉસકા કારણ યહ હૈં કિ સાકાર અનાકાર ઉપયોગ વિશેષિત જો સિદ્ધત્વ અવસ્થા હૈં બહુ પહિલે પહિલ હી પ્રાપ્ત હોતી હૈં વાર ૨ નહીં । ૧૧ વાં ઉપયોગદ્વાર સમાપ્ત ।

બારહવાં વેદદ્વાર

હસ ૧૨ વેં વેદદ્વાર મેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદ્રન્ત ! વેદકી અપેક્ષા સવેદક જીવ એકવચન મેં ઓર બહુવચન મેં પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા—‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારણ’ હે ગૌતમ ! વેદકી અપેક્ષા સવેદક જીવ યાવત્ નપુંસક તક એકવચન એવં બહુવચન મેં આહારક સૂત્રોક્ત

અપેક્ષાથી કેઈવાર અપ્રથમ છે. તથા નારક વિગેરે વૈમાનિક સુધીના પદોમાં તો તેઓ પ્રથમ નથી. પણ અપ્રથમ છે કેમકે અનાદિ સંસારમાં સાકારોપયોગ અને અનાકારોપયોગ અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયેલ છે સિદ્ધ પદમાં એકવચન અને બહુવચનથી જે પ્રથમતા કહી છે, તેનું કારણ એ છે કે—સાકાર અનાકાર ઉપયોગ વિશેષણવાળી જે સિદ્ધત્વ અવસ્થા છે, તે પહેલ પહેલીજ પ્રાપ્ત થાય છે, વારંવાર નહીં.

॥ અગીયામું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

બારમું વેદદ્વાર—

આ બારમાં વેદદ્વારમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવાન વેદની અપેક્ષાએ એકવચનથી અને બહુવચનથી સવેદક એવ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારણ’ હે ગૌતમ વેદનની અપેક્ષાથી સવેદક એવ યાવત્ નપુંસક સુધીના એવ એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્ર-

આહારકસૂત્રાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદાહ—“નવરં જસ્સ જો વેદો અત્થિ” નવરં કેવલ-
મેતદેવૈલક્ષણ્યં યદ્ જીવાદિદણ્ડકચિન્તાયાં યસ્ય નારકાદે યો વેદો નપું-
સકાદિરસ્તિ તસ્ય સ એવ વેદો વક્તવ્ય ઇતિ । “અવેદઓ એગત્તપુહુત્તેણં તિસુ વિ
પદેસુ જહા અકસાયી” અવેદક એકત્વપૃથક્ત્વેન ત્રિષ્વપિ પદેષુ યથા અકષાયી,
અવેદકો યથા અકષાયી તથા વક્તવ્ય સ્તત્ર ત્રિષ્વપિ પદેષુ જીવમનુષ્યસિદ્ધ લક્ષણેષુ,
તત્ર જીવમનુષ્યપદયોઃ સ્યાત્પ્રથમઃ સ્યાદ્પ્રથમઃ, અવેદકત્વસ્ય પ્રથમેતરલામાપેક્ષયા,
સિદ્ધસ્તુ પ્રથમઃ, નો અપ્રથમઃ અવેદકત્વયુક્તસિદ્ધત્વપર્યાયસ્ય પૂર્વં કુત્રાપિ
અપ્રાપ્તત્વાદિતિ ।

इति द्वादशं वेदद्वारम् ॥१२॥

કે જેસા અપ્રથમ હી હૈ, પ્રથમ નહીં હૈ । કયોંકિ અનાદિસંસાર મેં
જીવ કો વેદકી પ્રાપ્તિ અનાદિકાલ સે હી હૈ । ‘નવરં’ આહારક સૂત્રોક્ત
કથન કી અપેક્ષા હસમેં કેવલ યહી વિશેષતા હૈ । ‘જસ્સ જો વેદો
અત્થિ’ કિ જીવાદિ દણ્ડક કે વિચાર મેં જિસ નારકાદિ જીવ કો જો
વેદ હોતા હૈ વહી વેદ ઉસકો કહના ચાહિયે । હસ પ્રકાર ઉસ વિવક્ષિત
વેદ કી અપેક્ષા ઉસમેં અપ્રથમતા કા કથન સમજના ચાહિયે । ‘અવે-
દઓ એગત્તપુહુત્તેણં તિસુ વિ પદેસુ જહા અકસાયી’ તથા જીવ, મનુષ્ય
સિદ્ધ, હન ત્રીન પદોં મેં સે જીવપદ મેં ઓર મનુષ્યપદમેં અવેદી કદા-
ચિત્ પ્રથમ બી હોતા હૈ, ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ બી હોતા હૈ,
અવેદન પ્રથમવાર મિલને કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈ ઓર દ્વિતીયાદિ વાર
મિલને પર ‘અપ્રથમ હૈ । હસી કથન કી અપેક્ષા લેકર યહાં પ્રથમતા
ઓર અપ્રથમતા કા કથન કિયા ગયા હૈ । તથા જો સિદ્ધ જીવ હૈ વે

યમ જ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં જીવને વેદની પ્રાપ્તિ અના-
દિકાળથી જ છે ‘નવરં’ આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેઓમાં એ જ વિશેષતા
છે કે ‘જસ્સ જો વેદો અત્થિ’ જીવાદિક દંડકના વિચારમાં જે નારક જીવને
જે વેદ થાય છે, તે જ વેદ તેને કહેવો. તે રીતે તે વિવક્ષિત વેદની અપે-
ક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતા સમજવી. ‘અવેદઓ એગત્તપુહુત્તેણં તિસુ વિ પદેસુ જહા
અકસાયી’ તેમજ જીવ, મનુષ્ય, અને સિદ્ધ એ ત્રણ પદોમાંના જીવ પદમાં
અને મનુષ્ય પદમાં વેદ કોઈવાર પ્રથમ પણ હોય છે, અને કદાચિત્ અપ્ર-
થમ પણ હોય છે. અવેદકપણું પહેલી વાર મળવાની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે.
અને બીજી ત્રીજીવાર મળવાની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. આ કથનને
આધારે અહિંયાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે, તથા જે સિદ્ધ

અથ ત્રયોદશં શરીરદ્વારમાહ—“સસરીરી” इत्यादि।

“સસરીરી જહા આહારણ” સશરીરી યથા આહારકઃ, અયમપિ આહારકવદ્ અપ્રથમ એવ સશરીરભાવસ્ય અનાદૌ સંસારેડનેકશઃ પ્રાપ્તત્વાત્, “એવં જાવ કમ્મગસરીરી” એવં યાવત્ કાર્મણશરીરી અત્ર યાવત્પદેન ઔદારિકવૈક્રિયા-હારકતૈજસશરીરાણાં સંગ્રહો ભવતિ એવંચાનાદિસંસારેડન્યતમશરીરસ્ય જીવે ન અનન્તશો લબ્ધત્વાદ્ અપ્રથમ એવ નતુ પ્રથમ । “જસ્સ જં અત્થિ સરીરં” યસ્ય યદસ્તિ શરીરમ્, યસ્ય જીવસ્ય યચ્છરીરં ભવતિ તસ્ય તદેવ શરીરં વક્તવ્યમ્ ।

અવેદક હોકર હો સિદ્ધ બનતે હૈં । હસ પ્રકાર યહ અવેદકતા સિદ્ધોં મેં પ્રથમ હૈ । ક્યોંકિ અવેદકતાયુક્ત સિદ્ધત્વપર્યાય કા લાભ જીવ કો હસકે પહિલે કહીં પર મી ઓર કમી મી નહીં હુઆ હૈ ।

ચારહવાં વેદદ્વાર સમાપ્ત

૧૨ વાં શરીરદ્વાર

હસમેં પ્રભુને એસા સમજાયા હૈ કિ—‘સસરીરી જહા આહારણ’ સશરીર ભાવ અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર પ્રાપ્ત હોને સે આહારક કે જૈસા વહ અપ્રથમ હી હૈ ‘એવં જાવ કમ્મગસરીરી’ હસી પ્રકાર સે યાવત્—ઔદારિક શરીર ભાવ, વૈક્રિય શરીરભાવ, તૈજસશરીર ભાવ, ઓર કાર્મણશરીર ભાવ યે સવ મી અનાદિસંસાર મેં જીવ કે દ્વારા લબ્ધ હુએ હૈ અતઃ યે સવ અપ્રથમ હી હૈં । પ્રથમ નહીં હૈં । ‘જસ્સ જં અત્થિ સરીરં’ જિસ કો જો શરીર હોતા હૈ, ઉસ જીવ કો વહ શરીર કહના ચાહિયે । હસ પ્રકાર ઉસ શરીર કી અપેક્ષા ઉસમેં અપ્રથમતા કા કથન કરના ચાહિયે,

જીવ છે, તે અવેદક થઈ ને જ સિદ્ધ બને છે. આ રીતે આ અવેદકપણુ સિદ્ધોમાં પ્રથમ છે. કેમકે અવેદકતાવાળા સિદ્ધને પોતાની પર્યાયની પ્રાપ્તિ જીવને આનાથી પહેલાં કોઈ પણ સમયે કે કોઈપણ સ્થળે થઈ નથી.

॥ બારમું વેદદ્વાર સમાપ્ત ॥

તેરમું શરીરદ્વાર—

આ દ્વારમાં પ્રભુએ એવું સમજાવ્યું છે કે—‘સસરીરી જહા આહારણ’ અનાદિ સંસારમાં સશરીર લાવ અનંતવાર પ્રાપ્ત થવાથી આહારકોની માફક સશરીરી અપ્રથમ જ છે. ‘એવં જાવ કમ્મગસરીરી’ એ જ રીતે યાવત્—ઔદારિક શરીરભાવ, વૈક્રિયશરીર ભાવ, આહારક શરીરભાવ, તૈજસશરીર ભાવ અને કાર્મણશરીરભાવ આ બધા અનાદિ સંસારમાં જીવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયા છે. જેથી તે બધા અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. ‘જસ્સ જં અત્થિ સરીરં’ જે જીવને જે શરીર હોય છે, તે જીવને તે શરીર કહેવું. એ રીતે

“નવરં આહારગસરીરી એગત્તપુહુત્તેણં જહા સમ્મદિટ્ઠી” નવરમ્ આહારકશરીરી એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ, સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમઃ, અયં ચૈતાદશ-આહારકશરીરસ્ય પ્રથમપ્રાપ્ત્યા પ્રથમો દ્વિતીયાદિલાભાપેક્ષયા અપ્રથમઃ સ્યાદિતિ, ચતુર્વારાહારકશરીરપ્રાપ્ત્યા મોક્ષપ્રાપ્તિર્ભવતીતિ। “અસરીરી જીવો સિદ્ધો એગત્તપુહુત્તેણં પઢમો નો અપઢમો” અશરીરી જીવઃ સિદ્ધશ્ચ એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમો નો અપ્રથમઃ, અશરીરી-શરીરરહિતો જીવઃ સિદ્ધશ્ચ પ્રથમ એવ શરીરરહિતજીવત્વ-સિદ્ધત્વપર્યાયસ્ય પ્રથમત્વ એવ પ્રાપ્તવાત્ અત એવ પ્રથમો નો અપ્રથમો ભવતીતિ।

इति त्रयोदशं शरीरद्वारम् ॥१३॥

‘નવરં આહારગસરીરી એગત્તપુહુત્તેણં જહા સમ્મદિટ્ઠી’ પરન્તુ આહારક શરીરી એક જીવ ઓર નાના જીવોં કી અપેક્ષા સમ્યગ્દૃષ્ટિ કે જૈસા કદાચિત્ પ્રથમ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ મી હોતા હૈ। ઇસ પ્રકાર કે આહારકશરીર કી જબ જીવ કો પ્રથમવાર પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ડસ અપેક્ષા આહારક શરીરી પ્રથમ હૈ ઓર દ્વિતીયાદિવાર મેં જબ પ્રાપ્તિ હોતી હૈ। તબ ડસ અપેક્ષા યહ અપ્રથમ હૈ આહારક શરીર કી પ્રાપ્તિ જીવ કો ચાર બાર સે અધિક નહીં હોતી હૈ। ‘અસરીરી જીવો સિદ્ધો એગત્તપુહુત્તેણં પઢમો, નો અપઢમો’ અશરીરી જીવ ઓર સિદ્ધ એકવચન ઓર વહુવચન કી અપેક્ષા સે પ્રથમ હી હૈ, અપ્રથમ નહીં હૈ। કયોંકિ શરીર રહિત જીવત્વરૂપ સિદ્ધપર્યાય જીવ મેં એક હી બાર જીવ કો પ્રાપ્તિ હોતી હૈ। ૧૩ વાં શરીરદ્વાર સમાપ્ત।

તે શરીરની અપેક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતાનું કથન કરી લેવું. ‘નવરં આહારગ-સરીરી એગત્તપુહુત્તેણં જહા સમ્મદિટ્ઠી’ પરંતુ આહારક શરીરી એકજીવ અને અનેક જીવોની અપેક્ષાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિની માફક કોઈવાર પ્રથમ થાય છે અને કોઈવાર અપ્રથમ પણ થાય છે. આ પ્રકારના આહારક શરીરની જીવને જ્યારે પ્રથમવાર પ્રાપ્તિ થાય છે—ત્યારે તે અપેક્ષાએ આહારક શરીરી પ્રથમ છે. અને બીજી ત્રીજી વારમાં જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તે અપેક્ષાથી આ અપ્રથમ છે. જીવને આહારક શરીરની પ્રાપ્તિ ચારવારથી વધારે થતી નથી. ‘અસરીરી જીવો સિદ્ધો એગત્તપુહુત્તેણં પઢમો નો અપઢમો’ એકવચન અને બહુવચનથી અશરીરી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી કેમકે શરીર વિનાની જીવપણુપ સિદ્ધપર્યાય જીવમાં એકજવાર પ્રાપ્તિ થાય છે. વારંવાર પ્રાપ્તિ થતી નથી.

॥ તેશ્ચ શરીરદ્વાર સમાપ્ત ॥

અથ ચતુર્દશં પર્યાપ્તિદ્વારમાહ—‘પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ’ इत्यादि ।

“પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ”
પશ્ચમિઃ પર્યાપ્તિમિઃ પશ્ચમિરપર્યાપ્તિમિરેકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, આહારક
શરીરે—ન્દ્રિય—શ્વાસો—ચ્છ્વાસ—ભાષામનો—ભેદાત્ પર્યાપ્તિઃ પશ્ચમકારા, આમિ-
પર્યાપ્તોઽપર્યાપ્તોવા, પશ્ચમિઃ પર્યાપ્તિમિઃ પર્યાપ્તકઃ, પશ્ચમિરપર્યાપ્તિમિરપર્યાપ્તકઃ
આહારકવત્નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમ એવ, અનાદિસંસારે પર્યાપ્ત્યપર્યાપ્ત્યોરને
કશો લબ્ધત્વાદિતિ । “નવરં જસ્સ જા અત્થિ” નવરં યસ્ય યા પર્યાપ્તિ રપર્યાપ્તિ વા
અસ્તિ સા વક્તવ્યા, જીવાદિદણ્ડકચિન્તાયાં યસ્ય જીવસ્ય યા પર્યાપ્તિરપર્યાપ્તિ
વા ભવતિ તસ્ય સૈવ પર્યાપ્તિરપર્યાપ્તિ વા વક્તવ્યેતિ ભાવઃ । “જાવ વેમાણિયા

૧૪ વાં પર્યાપ્તિદ્વાર—

इस १४ वे :पर्यापत्तिद्वार में प्रभुने ऐसा समझाया है कि—पंचर्हि पज्जत्तीर्हि पंचर्हि अपज्जत्तीर्हि एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारण’ पर्याप्तियों पांच होती हैं—आहारकपर्याप्ति, शरीर पर्याप्ति, इन्द्रियपर्याप्ति, श्वासोच्छ्वासपर्याप्ति, और भाषामनपर्याप्ति । इन पांच पर्याप्तियों और अपर्याप्तियों की अपेक्षा से एकजीव और नाना जीव आहारक के जैसा प्रथम नहीं हैं किन्तु अप्रथम ही हैं । क्योंकि अनादिसंसार में पर्याप्ति-दशा और अपर्याप्तिदशा जीवने अनेकवार प्राप्त की होती है । ‘नवरं जस्स जा अत्थि’ आहारक सूत्रोक्त कथन की अपेक्षा यहां ऐसी विशेषता है कि जिस जीव को जो पर्याप्ति हो उस जीव को वही पर्याप्ति कहनी चाहिये । इस प्रकार उस पर्याप्ति की अपेक्षा उस जीव को प्रथमता अप्रथमता का कथन करना चाहिये । ‘जाव वेमाणिघा नो पढमा

ચૌદમું પર્યાપ્તિદ્વાર—

આ ચૌદમાં પર્યાપ્તિદ્વારમાં પ્રભુએ એવું સમજાવ્યું છે કે—પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારણ’ પર્યાપ્તિયો પાંચ હોય છે, આહારક પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ અને ભાષામન પર્યાપ્તિ આ પાંચ પર્યાપ્તિયો અને અપર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી એકજીવ અને અનેકજીવો આહારક પ્રમાણે પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં પર્યાપ્તિદશા અને અપર્યાપ્તિદશા જીવે અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી છે. ‘નવરં જસ્સ જા અત્થિ’ આહારક સૂત્રમાં કહ્યાથી અહિં એવી વિશેષતા છે કે—જે જીવને પર્યાપ્તિ હોય છે. તે જીવને તેજ પર્યાપ્તિ કહેવી. આ રીતે તે પર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી તે જીવને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું

નો પદમા અપદમા” યાવદ્ વૈમાનિકાઃ નો પ્રથમા અપ્રથમાઃ એવં વૈમાનિક-
પર્યન્તજીવેષુ સર્વે જ્ઞાતવ્યસુ, તે સર્વે જીવાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તાઃ, નો પ્રથમાઃ
કિન્તુ અપ્રથમાઃ, જીવાદિવૈમાનિકાન્તપર્યાયાણામ્ અનાદિસંસારે અનન્તજો
લક્ષ્યત્વાદિતિ । પ્રથમાપ્રથમલક્ષણકથનાય આહ-“ ઇમા લક્ષણગાઠા” ઇયં
લક્ષણ ગાથા-“જો જેણ” ઇત્યાદિ ।

“જો ભાવો” યો ભાવઃ-જીવત્વાદિ રૂપઃ “જેણ” યેન જીવાદિના કર્તા
“પત્તપુઠ્ઠવો” પ્રાપ્તપૂર્વઃ પૂર્વે પ્રાપ્ત ઇતિ પ્રાપ્તપૂર્વઃ, “સો” સ જીવાદિઃ કર્તા ‘તેણ’
તેન ભાવેન-પર્યાયાદિના “અપદમો હોઈ” અપ્રથમો ભવતિ, “સેસેસુ” શેષેષુ અત્ર
સપ્તમી ત્રિભક્તિઃ તૃતીયયા વિપરિણેતવ્યા તથા ચ શેષૈઃ-પ્રાપ્તપૂર્વભિન્નૈઃ “અપત્ત-
પુઠ્ઠેસુ ભાવેસુ” અપ્રાપ્તપૂર્વેર્ભાવૈઃ “પદમો હોઈ” પ્રથમો ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

અથ પ્રથમાદિ વિપક્ષંચરમાદિત્વં જીવાદિલ્લેવ દ્વારેષુ નિરૂપયન્નાહ-“જીવે
ળં મંતે” ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-“જીવે ણં મંતે ! જીવભાવેળ કિં ચરિમે અચરિમે ?
ગોયમા ! નો ચરિમે અચરિમે । નેરદ્દય ણં મંતે ! નેરદ્દયભાવેળ

અપદમા’ યાવદ્ વૈમાનિકજીવ મી અપ્રથમ હૈ પ્રથમ નહીં હૈં । હસ પ્રકાર
જીવ સે લેકર વૈમાનિકાન્ત સ્વ પર્યાસિ અપર્યાસિ કી અપેક્ષા સે
અપ્રથમ હી હૈં એસા જાવના ચાહિયે । ક્યોંકિ યહ દશા સ્વ જીવોં કો હસ
અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર પ્રાપ્ત હો ચુકી હૈ । લક્ષણગાથા કા અર્થ
હસ પ્રકાર સે હૈ-‘જો ભાવ’ જો જીવત્વાદિરૂપ અવસ્થા ‘જેણ’ જિસ
‘જીવ કે દ્વારા ‘પત્તપુઠ્ઠવે’ પહિલે પ્રાપ્ત કી ચુકી હૈ, ‘તેણ’ હસ અવસ્થા
સે ‘સો’ વહ જીવ ‘અપદમો હોઈ’ અપ્રથમ હૈ એસા કહા જાતા હૈ । સેસેસુ’
તથા પ્રાપ્તપૂર્વ સે ભિન્ન-અપ્રાપ્તપૂર્વ અવસ્થાઓં સે વહ જીવ પ્રથમ હૈ
એસા કહા જાતા હૈ । સૂ. ૧ ॥

કથન કરવું. ‘જાવ વૈમાણિયા નો પદમા અપદમા’ યાવત્ વૈમાનિક સુધીના
બધા જ જીવ પશુ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. આ રીતે સમુચ્ચય જીવથી
આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવ બધા જ પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિથી
અપ્રથમ છે. તેમ સમજવું કેમકે આ અવસ્થા બધા જીવોને અનાદિ સંસારમાં
અનંતવાર પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી છે. લક્ષણ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.
‘જો ભાવ’ જે જીવપદ્ધતિ અવસ્થા ‘જેણ’ જીવે ‘પત્તપુઠ્ઠવે’ પહેલા પ્રાપ્ત કરાઈ
ગઈ હતી. ‘તેણ’ તે અવસ્થામાં ‘સો’ તે જીવ ‘અપદમો હોઈ’ અપ્રથમ છે.
તેમજ કહ્યું છે ‘સેસેસુ’ પ્રાપ્ત પૂર્વથી બીજા એટલે કે અપ્રાપ્તપૂર્વ અવ-
સ્થાઓથી તે જીવ પ્રથમ છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

पुच्छा गोयमा ! सिय चरिमे सिय अचरिमे, एवं जाव वेमाणिए,
 सिद्धे जहा जीवे । जीवा णं पुच्छा, गोयमा ! नो चरिमा अचरिमा
 नेरइया चरिमा वि अचरिमा वि एवं जाव वेमाणिया सिद्धा
 जहा जीवा । १। आहारए सव्वत्थएगत्तेणं सिय चरिमे सिय अच-
 रिमे, पुहुत्ते णं चरिमा वि अचरिमा वि । अणाहारओ जीवो
 सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमे अचरिमे । सेस-
 द्वाणेषु एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारओ । २। भवसिद्धिओ जीव-
 पदे एगत्तपुहुत्तेणं चरिमे नो अचरिमे, सेसद्वाणेषु जहा आहा-
 रओ । अभवसिद्धिओ सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं नो चरिमे अच-
 रिमे । नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए जीवे सिद्धे य एगत्त-
 पुहुत्तेणं जहा अभवसिद्धिओ । ३। सन्नी जहा आहारओ, एवं
 असन्नी वि, नो सन्नि नो असन्नी जीवपदे सिद्धपदे य अच-
 रिमे, मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेणं । ४। सलेस्सो जाव सुक्क-
 लेस्सो जहा आहारओ, नवरं जस्स जा अत्थि । अलेस्सो जहा
 नो सन्नि नो असन्नी । ५। सम्मगदिट्ठी जहा अणाहारओ,
 मिच्छादिट्ठी जहा आहारओ, सम्मासिच्छादिट्ठी एगिंदिय
 विगलिंदियवज्जं सिय चरिमे सिय अचरिमे, पुहुत्तेण चरिमा
 वि अचरिमा वि । ६। संजओ जीवो मणुस्सो य जहा आहारओ,
 असंजओ वि तहेव, संजयासंजए वि तहेव, नवरं जस्स जं
 अत्थि । नो संजय नो असंजय नो संजयासंजओ जहा नो
 भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ । ७। सकसाई जाव लोभकसाई

सच्चट्टाणेषु जहा आहारओ, अकसाई जीवपदे सिद्धपदे य नो
 चरिमा अचरिमा मणुस्सपदे सिद्धपदे य नो चरिमो
 अचरिमो, मणुस्सपदे सिय चरिमो सिय अचरिमो । ८।
 णाणी जहा सम्मदिट्ठी सच्चत्थ, आभिणिबोहियणाणी जाव
 मणपज्जवनाणी जहा आहारओ, नवरं जस्स जं अत्थि । केवल-
 नाणी जहा नो सन्नि नो असन्नी, अन्नाणी जाव विभंगनाणी
 जहा आहारओ । ९। सजोगी जाव कायजोगी जहा आहारओ,
 जस्स जो जोगो अत्थि । अजोगी जहा नो सन्नि नो असन्नी । १०।
 सागारोवउत्तो अणागारोवउत्तो य जहा अणाहारओ । ११। सवे-
 दओ जाव नपुंसगवेदओ जहा आहारओ, अवेदओ जहा
 अकसाई । १२। सत्तरीरी जाव कम्मगत्तरीरी जहा आहारओ,
 नवरं जस्स जं अत्थि । अत्तरीरी जहा नो भवसिद्धिय नो
 अभवसिद्धिण्ण । १३। पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं जहा
 आहारओ, सच्चत्थ एगत्तपुहुत्तेणं दंडगा भाणियव्वा । १४। इमा
 लक्खणगाहा, जो जं पाविहिइ पुणो,

भावं सो तेण अचरिमो होइ ।

उच्चंतवियोगो जस्स, जेण भावेण सो चरिमो ॥ १॥

सेवं भंते । सेवं भंते । त्ति जाव विहरइ ॥ सू० २॥

अट्टारसमे सए पढमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—जीवः खलु भदन्त ! जीवभावेन किं चरमोऽचरमः शीतम ! नो
 चरमोऽचरमः । नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकभावेन पृच्छा, शीतम ! स्याच-

रमः स्यादचरमः । एवं यावद्वैमानिकः, सिद्धो यथा जीवः । जीवाः खलु
 भदन्त ! पृच्छा, गौतम ! नो चरमा अचरमाः नैरयिकाः चरमा अपि अचरमा अपि,
 एवं यावद्वैमानिकाः । सिद्धा यथा जीवाः । १। आहारकः सर्वत्रैकत्वेन स्यात्
 चरमः स्यादचरमः पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि, अनाहारको जीवः
 सिद्धश्च एकत्वेनापि पृथक्त्वेनापि नो चरमोऽचरमः शेषस्थानेषु एकत्वपृथक्त्वेन
 यथा आहारकः । २। भवसिद्धिको जीवपदे एकत्वपृथक्त्वेन चरमो नो अचरमः
 शेषस्थानेषु यथा आहारकः । अभवसिद्धिकः सर्वत्र एकत्वपृथक्त्वेन नो चरमो-
 ऽचरमः । नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिको जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन यथा
 अभवसिद्धिकः । ३। संज्ञी यथा आहारकः एवम् असंज्ञी अपि, नो संज्ञी नो असंज्ञी
 जीवपदे सिद्धपदे चाचरमः, मनुष्यपदे चरमः एकत्वपृथक्त्वेन । ४। सलेश्यो यावत्
 शुक्ललेश्यो यथा आहारकः नवरं यस्य या अस्ति, अलेश्यो यथा नो संज्ञि नो
 असंज्ञी । ५। सम्यग्दृष्टि र्यथा अनाहारकः, मिथ्यादृष्टिर्यथाऽऽहारकः सम्यग्मिथ्या-
 दृष्टिः एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जं स्यात् चरमः स्यादचरमः, पृथक्त्वेन चरमा
 अपि अचरमा अपि ६। संयतो जीवो मनुष्यश्च यथा आहारकः, असंयतोऽपि तथैव
 संयतासंयतोऽपि तथैव नवरं यस्य यदस्ति नो संयत नो असंयत नो संयता-
 संयतः यथा नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकः । ७। सकषायी यावत्क्रोमकषायी
 सर्वस्थानेषु यथा आहारकः, अकषायी जीवपदे सिद्धपदे च नो चरमोऽचरमः,
 मनुष्यपदे च स्याच्चरमः स्यादचरमः । ८। ज्ञानी यथा सम्यग्दृष्टिः सर्वत्र, आभि-
 निबोधिकज्ञानी यावन्मनःपर्यवज्ञानी यथा आहारकः नवरं यस्य यदस्ति, केवल
 ज्ञानी यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी, अज्ञानी यावद्विमज्ज्ञानी यथा आहारकः । ९।
 सयोगी यावत्काययोगी यथा आहारकः यस्य यो योगोऽस्ति, अयोगी यथा
 नो संज्ञि नो असंज्ञी । १०। साकारोपयुक्तोऽनाकारोपयुक्तश्च यथा अनाहारकः
 । ११। सवेदको यावन्नपुंसकवेदको यथा आहारकः, अवेदको यथा अकषायी
 । १२। सशरीरी यावत् कर्मणशरीरी यथा आहारकः, नवरं यस्य यदस्ति, अश-
 रीरी यथा नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकः । १३। पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पञ्च-
 भिरपर्याप्तिभिर्यथा आहारकः, सर्वत्र एकत्वपृथक्त्वेन दण्डका भणितव्याः । १४।
 इयं लक्षणगाथा--यो यं प्राप्स्यति पुनर्भावं स तेनाचरमो भवति ।

अत्यन्तवियोगो यस्य, येन भावेन स चरमः ॥१॥

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥सू० २॥

अष्टादशशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

ટીકા—“જીવેણં મંતે!” જીવઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! “જીવભાવેણં” જીવ ભાવેન-જીવત્વસ્વરૂપેણ “કિં ચરિમે અચરિમે” કિં ચરમોઽચરમો વેતિ પ્રશ્નઃ । હે મદન્ત ! જીવો જીવભાવેન જીવત્વપર્યાયેણ કિં જીવસ્ય ચરમમાનઃ પ્રાપ્તવ્યો ઽસ્તિ, કિં જીવો જીવત્વં કદાચિત્ચક્ષ્યતિ? અથવા અચરમઃ જીવત્વચરમસમય-સ્યાઽવિદ્યમાનતાઽસ્તિ કદાચિદપિ જીવો જીવત્વપર્યાયં ન મોક્ષ્યતિ? इति પ્રશ્નઃ । મગધાનાહ—“નો ચરિમે અચરિમે” નો ચરમોઽચરમઃ, અવિદ્યમાનજીવત્વચરમ-

અથ સૂત્રકાર પ્રથમાદિ અવસ્થાઓ કે વિપક્ષભૂત ચરમાદિકો જીવાદિપદરૂપ દ્વારોં સેં નિરૂપિત કરતે હે—

‘જીવેણં મંતે ! જીવભાવેણં કિં ચરિમે’ इत्यादि

ટીકાર્થ—“જીવે ણં મંતે । જીવભાવે ણં” હે મદન્ત ! જીવ જીવત્વ-સ્વરૂપ સે ‘કિં ચરિમે અચરિમે’ ચરમ હૈ યા અચરમ હૈ ? જિસકા સર્વદા કે લિયે અન્ત હોતા હૈ, વહ ચરમ ઓર જિસકા કમી અન્ત નહીં હોતા વહ અચરમ હૈ । જીવ અપની જીવત્વપર્યાય કો કયા કમી છોડેગા ? યા નહીં ? એસા યહ ગૌતમ કા પ્રશ્ન હૈ । હસકે ઉત્તરમેં પ્રભુ કહતે હે— ‘નો ચરિમે અચરિમે’ હૈ ગૌતમ । જીવ અત્યન્તરૂપ સે અપની જીવત્વપર્યાય કો કમી સી નહીં છોડેગા જિસકા સર્વદા અન્ત-વિનાશ-હો જાતા હૈ વહ ચરમ ઓર જિસકા કદાપિ અન્ત નહીં હોતા વહ અચરમ હૈ । જીવ અપની જીવત્વપર્યાય કો કયા કમી છોડેગા ? યા નહીં છોડેગા એસા યહ

હવે સૂત્રકાર પ્રથમ વિગેરે અવસ્થાઓના પ્રતિપક્ષરૂપ ચરમાદિને જીવાદિપદ રૂપદારોમાં નિરૂપિત કરે છે—‘જીવેણં મંતે ! જીવભાવેણં’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘જીવે ણં મંતે ! જીવભાવે ણં’ હે લગવન્ જીવ જીવપણુથી ‘કિં ચરિમે અચરિમે’ ચરમ છે ? કે અચરમ ? જેનો હમેશાં અંત થાય તે ચરમ છે અને જેનો અન્ત ક્યારેયપણુ ન થતો હોય તે અચરમ છે. જીવ પોતાના જીવપણુની પર્યાયને શું કોઈપણુ સમયે છોડશે ? કે નહીં છોડે ? એ પ્રમાણેનો આ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે— ‘નો ચરિમે અચરિમે’ હે ગૌતમ ! જીવ પોતાના જીવપણુની પર્યાયને અન્ય નારૂપથી ક્યારે પણુ છોડશે નહીં જેનો અન્ત-વિનાશ હમેશાં થાય છે, તે ચરમ કહેવાય છે અને જેનો નાશ કોઈપણુ સમયે ન થાય તે અચરમ છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જીવભાવથી જીવનો કોઈપણુ સમયે અન્ત-નાશ ન થાય તો તેનાથી એ જ સમજાય છે તે એ ભાવથી ચરમ

સમયો જીવો જીવત્વમત્યન્તં કદાચિદપિ ન ત્યક્ષ્યતીત્યુત્તરમ્ । યસ્ય સર્વદા અન્તો વિનાશો ભવતિ સ ચરમઃ, યસ્ય કદાપિ અન્તો વિનાશો ન ભવતિ સો ઽચરમ્ । ઇતિ કથ્યતે તદિહ જીવસ્ય જીવભાવેન કદાપિ વિયોગો ન ભવતિ અતો જીવો ન જીવભાવેન ચરમઃ અપિ તુ અચરમ્ એવેતિ ભાવાર્થઃ । “નેરહ્ણં મંતે !” નૈરયિકઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! “નેરહ્યભાવેણં પુચ્છા” નૈરયિકભાવેન-ચરમો ઽચરમો વેત્યેવં રૂપેણ પૃચ્છા-પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! “સિય ચરિમે સિય અચરિમે” સ્યાચરમઃ સ્યાદચરમઃ, યો નૈરયિકો-નારકાદુદ્વૃત્તઃ

ગૌતમ કા પ્રશ્ન હૈ । હસકે ઉત્તરમેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘નો ચરિમે અચરિમે’ હે ગૌતમ ! જીવ અત્યન્તરૂપ સે અપની જીવત્વપર્યાય કો કમી ખી નહીં છોડેગા જિસકા સર્વદા અન્ત-વિનાશ-હો જાતા હૈ વહ ચરમ ઔર જિસકા કદાપિ અન્ત નહીં હોતા હૈ વહ અચરમ હૈ એસા કહા ગયા હૈ । જીસકા જીવભાવ સે કમી ખી જબ અન્ત હી નહીં હોતા હૈ તો હસસે યહી જાના જાતા હૈ કિ વહ ઉસ ભાવ સે ચરમ નહીં હૈ અપિતુ અચરમ હી હૈ ।

અહ ગૌતમ । પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘નેરહ્ણં મંતે ! નેરહ્ય ભાવેણં પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! નૈરયિક નૈરયિક રૂપસે ચરમ હૈ યા અચરમ હૈ ? હસ કે ઉત્તરમેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘ગોયમા ! સિય ચરિમે સિય અચરિમે’ હે ગૌતમ । નૈરયિક કદાચિત્-ચરમ હૈ ઔર કદાચિત્ અચરમ હૈ ? તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ જો નારક નરકસે નિકલકર પુનઃ નરક-

નથી. પરંતુ અચરમ જ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘નો ચરિમે અચરિમે’-હે ગૌતમ ! જીવ અત્યંતપણથી પોતાના જીવ પર્યાયને ક્યારેય પણ છોડતો નથી. જેનો સર્વદા અંત-વિનાશ થઈ જાય છે તે ચરમ અને જેનો ક્યારેય અંત ન થાય તે અચરમ છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો ભાવ એ છે કે-જેનો જીવભાવથી ક્યારેય પણ જો અંત જ થતો નથી, તો તેથી એમજ સમજાય છે કે-તે જીવભાવથી ચરમ નથી. પરંતુ અચરમ જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘નેરહ્ણં મંતે નેરહ્યભાવેણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ ! નૈરયિક નૈરયિકપણથી ચરમ છે ? કે અચરમ છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે ‘ગોયમા સિય ચરિમે સિય અચરિમે’ હે ગૌતમ । નૈરયિક કદાચિત્ ચરમ છે અને કદાચિત્ અચરમ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જે નારક

સત્ત્વ પુનર્નરકગતિ ન યાસ્યતિ કિન્તુ મોક્ષં ગમિષ્યતિ સ નૈરયિકભાવં સર્વદૈવ
 વિવૃશ્ચતિ અતઃ સ ચરમઃ एतद् व्यतिरिक्तો નારકોઽચરમઃ, અતઃ એવોક્તં કદાચિ
 ચરમઃ કદાચિદચરમ ઇતિ । “एवं जाव वैमाणिण” एवं यावत् वैमानિકા,
 एवमनेन उक्तप्रकारेण वैमानिकपर्यन्त जीवे चरमत्वाचरमत्ववर्णनं विज्ञेयम्
 “सिद्धे जहा जीवे” सिद्धो यथा जीवः यथा जीवो जीवत्वं न कदाचिदपित्यजति
 स न जीवत्वापेक्षया चरमस्तथा सिद्धोऽपि सिद्धत्वपर्यायं न कदापि त्यजति
 इत्यतઃ सिद्धत्वाપેક્ષયા સિદ્ધો ન ચરમોઽપિતુ અવરમ એવ ભવતીતિ ભાવઃ ।
 एकवचनाश्रित्य दण्डकप्रविधाय बहुवचनाश्रितदण्डकमाह—“जीवा णं पुच्छा”
 जीवाः खलु पुच्छा, हे भदन्त । जीवा जीवभावेन-जीवत्वपर्यायेण चरमा अच-
 रमा चेति प्रश्नः, मगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । “नो
 चरिमा अवरिमा” नो चरमा अचरमा, हे गौतम । जीवाः कदाचिदपि जीवत्व-

ગતિ મેં નહીં જાયગા કિન્તુ મોક્ષમેં જાયગા વહ નારક નૈરયિક ભાવ કો
 સર્વદા છોડ દેતા હૈ હસલિયે ઉસે ચરમ ઓર જો નારક એસા નહીં હૈ વહ
 અચરમ હૈ । હસી કોરણ યહાં એસા કહા ગયા હૈ । ‘एवं जाव वैमाणिण’
 હસી પ્રકાર સે યાવત્ વૈમાનિક તક જાનના ચાહિયે । ‘सिद्धे जहा जीवे’
 સિદ્ધ અપની અપની સિદ્ધત્વપર્યાયકી અપેક્ષા સદા જીવ કે જૈસા અચરમ
 હૈ ક્યોંકિ વે અપની ઉસ પર્યાય કો અવત્રિકાલ મેં ખી છોડનેવાલે નહીં
 હૈ । જિસ પ્રકાર સે યહ દણ્ડક સૂત્ર-એકવચન કો લેકર કહા ગયા
 હૈ-ઉસો પ્રકાર સે બહુવચન કો લેકર ખી દણ્ડક કહલેના ચાહિયે-જૈસે
 ‘जीवा णं भंते । पुच्छा’ હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવ જીવભાવસે કયા ચરમ
 હૈ યા અચરમ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘गोयमा’ इत्यादि । हे
 गौतम । समस्त जीव जीवत्व पर्याय से ‘नो चरिमा, अचरिमा’ चरम

નરકથી નીકળીને કરીને નરકગતિમાં ન જાય પણ મોક્ષમાં જાય તે નારક નૈરયિક
 ભાવને સર્વદા છોડી દે છે. તેથી તેને ચરમ કહ્યો છે. અને જે નારક એવો નથી તે
 અચરમ છે. એજ કારણથી અહિયાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે. ‘एवं जाव वैमाणिण’
 એજ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિકા સુધી સમજવું. ‘सिद्धे जहा जीवे’ સિદ્ધ પોતાના
 સિદ્ધપણાની પર્યાયથી જીવની માફક સદા અચરમ છે, કેમકે તે પોતાની એ
 પર્યાયને હવે ત્રણેકાળમાં પણ છોડવાવાળા નથી. જે પ્રમાણે આ દ’ઉક સૂત્ર એક
 વચનને લઈ કહ્યું છે-એજ રીતે બહુવચનો આશ્રય કરીને પણ દ’ઉક બનાવી
 લેવું જેમ કે-‘जीवाणं भंते । पुच्छा’ હે મગવન્ બધા જીવ જીવભાવથી
 શું ચરમ છે ? કે અચરમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘गोयमा’

ભાવં ન ત્યજન્તિ અતસ્તે અચરમા એવ નતુ કદાચિદપિ ચરમા ભવન્તીતિ । ‘નેર-
 હ્યા ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ નૈરયિકાશ્ચરમા અપિ અચરમા અપિ યે નારકાઃ-
 નરકાદુદ્ધૃતાઃ, નરકં પુનર્ન યાસ્યન્તિ કિન્તુ મોક્ષં ગમિષ્યન્તિ, તે નારકભાવા-
 પેક્ષ્યા ચરમાઃ, એતદ્ વ્યતિરિક્તા અચરમાઃ । ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ એવં યાવદ્વૈ-
 મનિકાઃ, એવમેવ-નારકવદેવ વૈમાનિકપર્યન્તજીવેષુ ચરમત્વાચરમત્વયોર્વ્યવસ્થા
 જ્ઞાતવ્યા કદાચિત્ ચરમા અપિ કદાચિદચરમા અપિ, ઇતિ, “સિદ્ધા જહા જીવા”
 સિદ્ધા યથા જીવાઃ, યથા જીવાઃ-જીવત્વપર્યાયમપરિત્યજન્તોઽચરમાઃ, તથા સિદ્ધા
 અપિ કદાચિદપિ સિદ્ધત્વપર્યાયં ન ત્યજન્તિ, ઇતિ તે સિદ્ધા અચરમા એવ નતુ ચરમા
 નહીં હૈં, કિન્તુ અચરમ હૈં । ક્યોંકિ વે અપની જીવત્વપર્યાય કો કબી
 નહીં છોડતે હૈં । હસ પ્રકાર સે ‘નેરહ્યા ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ નૈરયિક
 સમસ્ત ચરમ બી હૈં ઓર અચરમ બી હૈં । જો નારક નરક સે ઉદ્ધૃત
 હોકર પુનઃ નરકગતિ મેં નહીં જાકર મુક્તિ મેં જાતે હૈં જૈસા કિ
 ઐનિક કા જીવ અથ નરક સે નિકલ કર મોક્ષ જાવેગા વે નારકભાવ
 કી અપેક્ષા ચરમ હૈં ઓર જો એસે નહીં હૈં વે નારક ઉસ ભાવકી અપેક્ષા
 અચરમ હૈં । ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ હસી પ્રકાર સે ચરમતા ઓર અચ-
 રમતા વૈમાનિક તક કે સમસ્ત જીવોં મેં બી જાનની ચાહિયે, ‘સિદ્ધા
 જહા જીવા’ સિદ્ધોં મેં જીવોં કે જૈસી સર્વદા અચરમતા હી હૈં એસા
 જાનના ચાહિયે-ક્યોંકિ જિસ પ્રકાર જીવ અપની જીવત્વપર્યાય સે કદા-
 ચિદપિ રહિત નહીં હોતે હૈં । હસી પ્રકાર સે સિદ્ધ બી અપની સિદ્ધત્વ
 પર્યાય સે અથ કબી બી રહિત હોનેવાલે નહીં હૈં અતઃ વે અચરમ હી

ઇત્યાદિ કે ગૌતમ ? બધા હવેા હવપણુના પર્યાયથી ‘નો ચરિમા, અચરિમા’
 ચરમ નથી પણ અચરમ છે. કેમકે તે પોતાના હવપણુની પર્યાયને ઠાઈવખત
 છોડતા નથી. એજ રીતે ‘નેરહ્યા ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ સધળા નૈરયિકેા
 ચરમપણુ છે. અને અચરમપણુ છે. જે નારક નરકથી નીકળીને ફરીથી નરક-
 ગતિમાં નહીં જતાં મુક્તિમાં જાય છે. જેવી રીતે ઐશ્વિકનેા હવ. હવે નર-
 કથી નીકળીને મોક્ષમાં જશે તેવા નારકેા નારકભાવથી ચરમ છે. અને જેઓ
 આવા નથી. તે નારકેા તે ભાવથી અચરમ છે. ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ આજ
 પ્રમાણે ચરમપણુ અને અચરમપણુ વૈમાનિક સુધીના બધા હવેામાં પણ
 સમજવું. “સિદ્ધા જહા જીવા” હવેાની માફક સિદ્ધો હમેશાં અચરમ જ
 જે તેમ સમજવું. કેમકે જે રીતે હવ પોતાની હવ પર્યાયથી ઠાઈપણુ સમયે
 રહિત થતા નથી. એજ રીતે સિદ્ધપણુ પોતાની સિદ્ધપર્યાયથી ઠાઈપણુ સમયે

इति१। आहारकद्वारमाह-‘आहारए’ इत्यादि, ‘आहारए सव्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे सिय अवरिमे’ आहारकः सर्वत्र एकत्वेन स्यात् चरमः स्यादचरमः, आहारकः सर्वत्र जीवादिपदेषु कदाचिचरमः कदाचिदचरमो विज्ञेयः, यो हि मोक्षं यास्यति स चरमो यो न मोक्षं यास्यति सोऽचरमः, ‘पुहुत्तेणं चरिमा वि अचरिमा वि’ पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि। बहुवचनमाश्रित्य आहारकाश्चरमा अपि भवन्ति अचरमा अपि भवन्तीत्यर्थः। ‘अणाहारओ जीवो सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो अचरिमो’ अनाहारको जीवः सिद्धश्च एकत्वेनापि पृथक्त्वेनापि नो चरमोऽचरमः, अनाहारकपदे अनाहारकत्वेन रूपेण जीवः सिद्धश्च अचरमो वक्तव्यः, अनाहारकत्वस्य तदीयस्य अपर्यवसितत्वात् जीवश्च सिद्धावस्थ एव ग्राह्य इति, अनाहारको जीवः सिद्धश्च, इमौ द्वावपि एकत्वेन पृथक्त्वेन च न चरमोऽपितु अचरम एवेति,

हैं १, आहारकद्वार-‘आहारए सव्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे’ आहारक सर्वत्र एकवचन की अपेक्षा से कदाचित् चरम है और कदाचित् अचरम है। जो आहारक मोक्षको जायगा वह चरम और जो मोक्ष को नहीं जायगा वह अचरम है। ‘पुहुत्तेणं चरिमा वि अचरिमा वि’ बहुवचन की अपेक्षा से भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये। ‘अणाहारओ जीवो सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो अचरिमो’ अनाहारक जीव और सिद्ध एकवचन की अपेक्षा से और बहुवचन की अपेक्षा दोनों अपेक्षा से चरम नहीं हैं किन्तु अचरम है अर्थात् अनाहारक पद में अनाहारक भाव की अपेक्षा जीव और सिद्ध अचरम इसलिये कहे गये हैं कि उनकी अनाहारक अवस्था अपर्यवसित होती है। सिद्धावस्थ जीव ही यहां गृहीत हुआ है। अनाहारक जीव और सिद्ध ये दोनों भी एकवचन और बहुवचन में चरम नहीं हैं, किन्तु अचरम ही हैं।

છૂટવાના નથી તેથી તેઓ અચરમ છે, આહારદ્વાર-‘આહારए’ ઇત્યાદિ આહારક એકવચનની અપેક્ષા એ બધા જ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. જે આહારક મોક્ષગતિએ જશે તે ચરમ છે. જે મોક્ષગતિ નહીં પામે તે અચરમ છે. ‘પુહુત્તે ણં ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ અને બહુવચનથી પણ તેજ પ્રમાણે છે તેમ સમજવું. ‘અણાહારઓ જીવો સિદ્ધોય એગત્તેણ વિ પુહુત્તેણ વિ નો ચરિમો નો અચરિમો’ આહારક જીવ અને સિદ્ધ એક વચનની અપેક્ષાથી અને બહુવચનની અપેક્ષાથી-બન્નેમાં ચરમ નથી પણ અચરમ જ છે. અર્થાત્ અનાહારક ભાવપણથી જીવ અને સિદ્ધ બેઉને અચરમ એટલા માટે કહ્યા છે કે-તેઓની અનાહારક અવસ્થા અપર્યવસિત હોય છે, અહિંયાં સિદ્ધ અવસ્થા-

અનાહારકો જીવોઽનાહારકઃ સિદ્ધશ્ચ इत्येवम् આલાપદ્વયમ્ ‘સેસદ્વાણેસુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારઓ’ શેષસ્થાનેષુ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, શેષસ્થાનેષુ નારકાદિપદેષુ એકત્વપૃથક્ત્વાભ્યામપિ યથા આહારક સ્તથા સ્યાચરમઃ સ્યાદ-ચરમઃ, યો નારકાદિત્વેન અનાહારકત્વં ન પુનર્લપ્સ્યતે સ ચરમઃ, યસ્તુ અનાહાર-કત્વં પુનર્લપ્સ્યતે સોઽચરમ ઇતિ ભાવઃ ૨ । ભવસિદ્ધિકદ્વારે ‘ભવસિદ્ધિઓ જીવપદે એગત્તપુહુત્તેણં ચરિમે નો અચરિમે’ ભવસિદ્ધિકો જીવપદે એકત્વપૃથક્ત્વેન ચરમો નો અચરમઃ, ભવસિદ્ધિઓ જીવો ભવસિદ્ધિકત્વેન રૂપેણ ચરમઃ સિદ્ધિગમનેન ભવસિદ્ધિકત્વસ્ય ચરમત્વપ્રાપ્તેઃ, એતચ્ચ ભવસિદ્ધિકાઃ સર્વેઽપિ જીવાઃ સિદ્ધિ

અનાહારક જીવ ઓર અનાહારક સિદ્ધ હસ પ્રકાર સે દો આલાપક હૈ । ‘સેસદ્વાણેસુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારઓ’ શેષસ્થાનોં મૈ-નાર-કાદિ પદોં મૈ-એકત્વ કો ઓર પૃથક્ત્વ બહુવચન કો લેકર જૈસા આહાર-ક કો વિષય મૈ કદાચિત્ ચરમતા કદાચિત્ અચરમતા કા કથન કિયા ગયા હૈ । ડસી પ્રકાર સે જો જીવ નારકાદિરૂપ સે અનાહારક અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા, વહ ચરમ હૈ ઓર જો અનાહારક અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગા વહ અચરમ હૈ । ૨, અવસિદ્ધિક દ્વારમૈ ‘ભવસિદ્ધિઓ જીવપદે એગત્તપુહુત્તેણં ચરિમે નો અચરિમે’ ભવસિદ્ધિક જીવ પદ મૈ એકત્વપૃથક્ત્વ મૈ એકવચન મૈ બહુવચન મૈ ચરમ હૈ અચરમ હૈ નહીં હૈ । હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ભવસિદ્ધિક જીવ ભવસિદ્ધિક-રૂપ સે ચરમ હસલિયે હૈ કિ સિદ્ધિપ્રાપ્તિ દ્વારા ભવસિદ્ધિકતા કી

વાળા જીવ જ ગ્રહણ થયાં છે. અનાહારક જીવ અને સિદ્ધ એ બન્ને એકવચનથી અને બહુવચનથી ચરમ નથી પરંતુ અચરમ જ છે. અનાહારક જીવ અને અનાહારક સિદ્ધ એ રીતે બે આલાપક બને છે. “સેસદ્વાણેસુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારઓ” બાકીના સ્થાનોમાં-નારકાદિપદોમાં-એક વચન અને બહુ વચનથી આહારકોના વિષયમાં બે પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમતા અને કદાચિત્ અચરમતાનું કથન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે બે જીવ નારકાદિપણથી અનાહારક અવસ્થા ફરી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે ચરમ છે. અને અનાહારક અવસ્થા બે ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે.

૩ ભવસિદ્ધિકદ્વારમાં-“ભવસિદ્ધિઓ-જીવપદે એગત્તપુહુત્તેણં ચરિમે નો અચરિમે” ભવસિદ્ધિક જીવ પદમાં એક વચન અને બહુવચનથી-ચરમ છે. અચરમ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભવસિદ્ધિકરૂપથી ચરમ એ માટે કહેવાય છે કે સિદ્ધિની પ્રાપ્તિથી તે ભવસિદ્ધિકરૂપણી ચરમતાને પ્રાપ્ત

યાસ્યન્તીતિ વચનપ્રામાણ્યાત્ કથિતમિતિ, ‘સેસદ્વાણેસુ જહા આહારઓ’ શેષ-સ્થાનેષુ યથા આહારકઃ શેષેષુ નારકાદિસ્થાનેષુ સ્યાચરમઃ, સ્યાદચરમઃ યો નારકાદિઃ પુનઃ સંસારં ન પ્રાપ્સ્યતિસ ચરમોઽન્યસ્તુ અચરમ ઇતિ । ‘અભવસિદ્ધિઓ સર્વતથ એગત્તપુહુત્તેણં નો ચરિમે, અચરિમે’ અભવસિદ્ધિકઃ સર્વત્ર એકત્વપૃથક્ત્વેન નો ચરમોઽચરમઃ, અભવ્યઃ સર્વત્ર જીવાદિપદેષુ નો ચરમઃ અભવ્યસ્ય ભવ્યત્વેના માત્રાત્, ‘નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિય જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં જહા અભવસિદ્ધિઓ’ નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકો જીવઃ સિદ્ધશ્ચ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા અભવસિદ્ધિકઃ, નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકો જીવપદે સિદ્ધપદેચક-

ચરમતા કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ-યહ કથન ‘સર્વ ભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરે’ગે’ હસ વચન કી પ્રમાણતા કો લેકર કહા ગયા હૈ । ‘સેસદ્વાણેસુ જહા આહારઓ’ નારકાદિ શેષસ્થાનોં મેં આહારક કે જૈસા કદાચિત્ત વહ ચરમ ભી હૈ ઔર કદાચિત્ત વહ અચરમ ભી હૈ । જો સંસાર કો વહ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા તો ચરમ હૈ । ઔર યદિ પ્રાપ્ત કરેગા તો અચરમ હૈ, ‘અભવસિદ્ધિઓ સર્વતથ એગત્તપુહુત્તેણં નો ચરિમે અચરિમે’ અભવસિદ્ધિક જીવ એકવચન બહુવચન મેં સર્વત્ર ચરમ નહીં હૈ અચરમ હૈ । અભવ્ય સર્વત્ર જીવાદિ પદોં મેં ચરમ નહીં હૈ । ક્યોંકિ અભવ્ય મેં ભવ્યરૂપસે હોને કા અભાવ હૈ । ‘નો ભવસિદ્ધિય નો અભવ-સિદ્ધિય જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં જહા અભવસિઓ’ નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક જીવ જીવપદ મેં ઔર સિદ્ધપદમેં એકવચન એવં બહુવચન કો આશ્રિત કરકેં અભવસિદ્ધિક કે જૈસા અચરમ હૈં ક્યોંકિ યે સિદ્ધ-

કરી લે છે. આ કથન “બધા જ ભવભવસિદ્ધિક ભવ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે” એ વચનની પ્રમાણતાના આધારથી કહ્યું છે. “સેસદ્વાણેસુ જહા આહારઓ” નારકાદિ બાકીના સ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે કોઈ વાર તે ચરમ પણ થાય છે અને કોઈવાર તે અચરમ પણ થાય છે ને તે સંસાર પ્રાપ્ત ન કરે તો ચરમ છે અને ને સંસાર પ્રાપ્ત કરે તો અચરમ છે. “અભવસિદ્ધિઓ સર્વતથ એગત્તપુહુત્તેણં નો ચરિમે અચરિમે” એક વચનથી અભવસિદ્ધિક ભવ ચરમ નથી પણ અચરમ જ છે. અભવ્ય બધે ભવાદિપદોમાં ચરમ નથી, કેમ કે અભવ્યમાં ભવ્યપણું હોઈ શકતું નથી. ‘નો ભવસિદ્ધિય નો અભવ સિદ્ધિય જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં જહા અભવસિદ્ધિઓ’ નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક ભવ, ભવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનથી અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે અચરમ છે. કેમ કે તેઓ સિદ્ધ રૂપ

વચનં बहुवचनं चाश्रित्य अभवसिद्धिकवद् अचरमः तस्य सिद्धत्वात् सिद्धस्य च सिद्धत्वपर्यायस्य साद्यन्तत्वात्। ३। 'संज्ञिद्वारे 'सन्नी जहा आहारओ' संज्ञी यथा आहारकः, संज्ञित्वेन रूपेण स्याच्चरमः स्यादचरमः इत्यर्थः, 'एवं असन्नी वि' एवम् असंज्ञी अपि, एवम्-संज्ञिवदेव असंज्ञी अपि स्याच्चरमः स्यादचरम इति, 'नो सन्नि नो असन्नी जीवपदे सिद्धपदेय अचरिमे' नो संज्ञी नो असंज्ञी जीवपदे सिद्धपदेव अचरमः, 'मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेण' मनुष्यपदे चरमः एकत्वपृथक्त्वेन उभयनिषेधवाँश्च जीवः सिद्ध्याचरमः मनुष्यस्तु चरमः, चरमा-चरमेत्युभयनिषेधवतो मनुष्यस्य केवलित्वेन पुनर्मनुष्यत्वस्य अलाभात्। ४।

રૂપ હોતે હૈં । ઓર જો સિદ્ધ હૈં વે સિદ્ધત્વ પર્યાય કી અપેક્ષા સાદિ અનન્ત કહે ગયે હૈં । સંજ્ઞિદ્વાર મેં - 'સન્ની જહા આહારઓ' સંજ્ઞી જીવ સંજ્ઞિત્વરૂપ સે કદાચિત્ ચરમ એવં કદાચિત્ અચરમ કહા ગયા હૈ । 'એવં અસન્ની વિ' હસી પ્રકાર સે અસંજ્ઞી બી આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । 'નો સન્નિ નો અસન્ની જીવ પદે સિદ્ધપદેય અચરિમે' નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી જીવ પદમેં ઓર સિદ્ધ પદમેં અચરમ હૈ । 'મણુસ્સપદે ચરિમે એગત્તપુહુત્તેણ' મનુષ્યપદ મેં એક-વચન ઓર બહુવચન કો આશ્રિત કરકે વે ચરમ હૈં । નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી જીવ ઓર સિદ્ધ હૈં ઓર વે અચરમ હૈં । પરન્તુ મનુષ્ય ચરમ હૈ । યહ ચરમતા મનુષ્ય મેં કેવલી કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ જાનનાં ચાહિયે । ક્યોંકિ અબ હસે પુનઃ મનુષ્ય ભવ કા લાભ નહીં હોતા હૈ ।

હોય છે. અને જે સિદ્ધપણી પર્યાયની અપેક્ષાથી સાદિ અનંત કહેવાય છે.

૪ સંજ્ઞિદ્વારમાં 'સન્ની જહા આહારઓ' સંજ્ઞીજીવ સંજ્ઞિપણાથી કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ કહેવાય છે. 'એવં અસન્ની વિ' એજ રીતે અસંજ્ઞીપણ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ હોય છે. 'નો સન્ની નો અસન્ની જીવપદે સિદ્ધપદેય અચરિમે' નો સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. 'મણુસ્સપદે ચરિમે એગત્તપુહુત્તેણ' એક-વચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને મનુષ્યપદમાં તેઓ અચરમ છે. નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞીજીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં સિદ્ધ છે અને તે અચરમ છે. પરંતુ મનુષ્ય અચરમ છે. આ અચરમપણુ મનુષ્યમાં કેવલીની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું કેમકે કેવલજ્ઞાન થયા પછી તેને ફરીથી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થતો નથી.

લેશ્યાદ્વારે—‘સલેસ્સો જાવ સુક્કલેસ્સો જહા આહારઓ’ સલેશ્યો યાવચ્છુક્લ-
લેશ્યથ્થ યથા આહારકઃ કદાચિચ્ચરમઃ કદાચિદચરમ સ્તથા લેશ્યાવાન્ યાવ-
ચ્છુક્લલેશ્યાવાન્ કદાચિચ્ચરમઃ કદાચિદચરમો ભવતિ, તત્ર યો મોક્ષં યાસ્યતિ
સ સલેશ્યથ્થરમઃ; યો ન મોક્ષં યાસ્યતિ સ સલેશ્યોઽચરમો ભવતિ, અત્ર યાવત્પદેન
કૃષ્ણલેશ્યાત આરમ્ભ્ય પદ્મલેશ્યાન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ, લેશ્યા કૃષ્ણનીલકાપોતાદિ-
રૂપા વિદ્યતે યસ્ય સ સલેશ્યઃ, એવં કૃષ્ણા લેશ્યા વિદ્યતે યસ્ય સ કૃષ્ણલેશ્યઃ,
એવં નીલકાપોતતઃ પદ્મશુક્લલેશ્યોઽપિ। ‘નવરં જસ્સ જા અત્થિ’ નવરં યસ્ય
યા લેશ્યા અસ્તિ યસ્ય જીવસ્ય કૃષ્ણાદિરૂપા લેશ્યા વિદ્યતે તસ્યૈવ જીવવિશેષસ્ય
તામેવ લેશ્યામ્ અન્તર્માગ્યૈવ સ્થાન્ચરમત્વં સ્યાદચરમત્વં વેધ્યમિતિ। ‘અલેસ્સો

લેશ્યાદ્વારમે—‘સલેસ્સો જાવ સુક્કલેસ્સો જહા આહારઓ’ લેશ્યા-
સહિત જાવ યાવત્ શુક્લ લેશ્યા સહિત જાવ આહારક કે જૈસા કદા-
ચિત્ ચરમહોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ। इनमें जो मोक्ष नहीं
जावेगा वह सलेश्य जीव अचरम होता है, और जो मोक्ष जावेगा वह
चरम होता है। यहाँ यावत् पदसे ‘कृष्णलेश्या से लेकर पद्मलेश्यान्त
तक का ग्रहण हुआ है। कृष्णनीलकापोत आदिरूप लेश्याएँ जिसके
मौजूद हैं वह सलेश्य जीव हैं। इनमें कृष्णलेश्या जिस जीव को है
वह कृष्णलेश्य जीव है। इसी प्रकार से नील, कापोत, तेज, पद्म, और
शुक्ल इन लेश्यावाले जीव भी जानना चाहिये। ‘नवरं जस्स जा अत्थि’
जो कृष्णादिरूपलेश्या जिस जीव को हो इस जीव की उसी लेश्या
को लेकर उस जीव में चरमता अचमता का विचार करना चाहिये।

૫ લેશ્યાદ્વાર—‘સલેસ્સે જાવ સુક્કલેસ્સો જહા આહારઓ’ લેશ્યાવાળો જીવ
યાવત્ શુક્લ લેશ્યાવાળો જીવ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ થાય છે,
અને કદાચિત્ અચરમ થાય છે. તેઓમાં જેઓ મોક્ષગતિ પામતા નથી તેવા
સલેશ્યજીવ અચરમ હોય છે. અને જેઓ મોક્ષગતિએ જાય છે. તેઓ ચરમ
હોય છે. અહિં ‘યાવત્પદ્યી કૃષ્ણલેશ્યાધી આરંભીને પદ્મલેશ્યા પર્યન્તની
લેશ્યાઓ જેને છે તે સલેશ્યજીવ છે. તેમાં જે જીવને કૃષ્ણલેશ્યા છે, તે કૃષ્ણ-
લેશ્યાવાળોજીવ છે, એજ પ્રમાણે નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુક્લ આ બધી
લેશ્યાવાળા જીવને પણ તે તે લેશ્યાવાળા સમજવા. ‘નવરં જસ્સ જા અત્થિ’
આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યા જે જીવને હોય તે જીવને તેજ લેશ્યાનો ઉદ્દેશ
કરીને તે જીવમાં ચરમતા અને અચરમતાનો વિચાર કરી લેવો. ‘અલેસ્સો

જહા નો સન્નિ નો અસન્ની' અલેશ્યો યથા નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞી, લેશ્યારહિતો જીવપદે સિદ્ધપદેચ અચરમઃ મનુષ્યપદે ચ એકત્વચ્છેદવાભ્યાં ચરમ ઇતિ ભાવઃ ૫।

દૃષ્ટિદ્વારે ચ—'સમ્મદિદ્ધી જહા અણાહારઓ' સમ્યગ્દૃષ્ટિર્યથા અનાહારકઃ, યથા અનાહારકો જીવપદે સિદ્ધપદે ચ એકત્વેનાપિ બહુત્વેનાપિ નો ચરમોઽપિતુ અચરમઃ, જીવઃ સિદ્ધશ્ચ સમ્યગ્દૃષ્ટિમાન અચરમ એવ યતો જીવસ્ય સમ્યક્ત્વં પ્રતિપતિતમપિ અવશ્યંભાવિ, સિદ્ધસ્ય સમ્યક્ત્વં તુ કદાપિ ન પ્રતિપતત્યેવ । નારકાદયસ્તુ સ્યાચ્ચરમાઃ સ્યાદચરમાઃ, યે નારકાદયો નારકત્વાદિના સહ પ્રતિપતિતં

‘અલેક્સો જહા નો અસન્ની લેશ્યારહિત જીવ નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી કે જેસા જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ લેશ્યાવિહીન જીવપદ મેં ઓર સિદ્ધ પદમેં અચરમ હૈ ઓર મનુષ્ય પદમેં એકવચન વહુવચન કો આશ્રિત કરકે ચરમ હૈ ।

દૃષ્ટિદ્વારમેં—‘સમ્મદિદ્ધી જહા અણાહારઓ’ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અનાહારક કે જેસે હૈ । અર્થાત્—જેસે અનાહારક જીવ એકવચન ઓર વહુવચન કો આશ્રિત કરકે જીવપદમેં ઓર સિદ્ધપદમેં ચરમ નહીં હૈ, અપિતુ અચરમ હૈ, પરન્તુ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાલે જીવ, ઓર સિદ્ધ અચરમ હી હૈ । ક્યોંકિ જીવ કો પ્રાપ્ત હુઆ સમ્યક્ત્વ પતિત હોને પર ઉસે પુનઃ અવશ્ય હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ, તથા સિદ્ધ કા જો સમ્યગ્દર્શન હૈ વહ કદાપિ પતિત નહીં હોતા હૈ । સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારકાદિકતો કદાચિત્ ચરમ ઓર

જહા નો સન્ની નો અસન્ની' લેશ્યાવિનાના જીવ નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી પ્રમાણે સમજવા અર્થાત્ લેશ્યા વિનાના જીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને એકવચનથી અને બહુવચનથી મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે.

દૃષ્ટિદ્વારમાં—‘સમ્મદિદ્ધી જાવ અણાહારઓ’ અનાહારક પ્રમાણે સમ્યગ્દૃષ્ટિ એને સમજવા અર્થાત્ જેમ અનાહારકજીવ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ હોતા નથી પરંતુ અચરમ જ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા જીવ અને સિદ્ધ અચરમ જ છે કેમકે જીવને પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વ નાશ પામે ત્યારે તેને ફરીથી જરૂર તે પ્રાપ્ત થાય છે. અને સિદ્ધોતું જે સમ્યગ્દર્શન છે તે કદાપિ પતિત થવાવાળું હોતું નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારક વગેરે કોઈવાર ચમર અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. જે નારક વગેરે નારકપણાની પર્યાય સાથે પતિત થયેલ સમ્યક્ત્વને ફરીથી પ્રાપ્ત ન કરે તે

સમ્યક્ત્વ પુનર્નપ્રાપ્સ્યન્તિ તે ચરમા', એ તુ નારકત્વાદિના સહ પ્રતિપતિતમપિ સમ્યક્ત્વં પુનઃ પ્રાપ્સ્યન્તિ તે અચરમાઃ । 'મિચ્છાદિટ્ટી જહા આહારઓ' મિથ્યાદૃષ્ટિર્યયા આહારકઃ, મિથ્યાદૃષ્ટિઃ સ્યાન્ચરમઃ સ્યાદચરમ ઇત્યર્થઃ, યોહિ જીવો નરકાન્નિર્ગત્ય ગુરુપદેશદ્વારા મોક્ષં યાસ્યતિ સ મિથ્યાદૃષ્ટિત્વેન ચરમઃ, યસ્તુ મોક્ષં ન યાસ્યતિ સ મિથ્યાદૃષ્ટિત્વેન અચરમ ઇતિ । નારકાદિસ્તુ યો મિથ્યાત્વ સહિતે નારકત્વં પુનર્ન પ્રાપ્સ્યતિ સ તદપેક્ષયા ચરમઃ, યસ્તુ તાદૃશં નારકત્વં પુનઃ પ્રાપ્સ્યતિ સોઽચરમઃ । 'સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી ઇન્દ્રિયવિગલિન્દ્રિયવજ્જં સિય ચરિમે, સિય અચરિમે' સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિરેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયવર્જં સ્યાચરમઃ

કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈં-જો નારકાદિક નારકત્વાદિ પર્યાય કે સાથ પ્રતિપતિત હુએ સમ્યક્ત્વ કો પુનઃ નહીં પાચેગે વે ચરમ હૈં, ઓર જો નારકત્વાદિ કે સાથ પ્રતિપતિત હુએ સમ્યક્ત્વ કો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગે વે અચરમ હૈં । 'મિચ્છાદિટ્ટી જહા આહારઓ' મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈં । જો જીવ નારક સે નિકલકર મોક્ષ જાવેગા વહ મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સે ચરમ હૈં ઓર જો મોક્ષ નહીં જાવેગા વહ મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સે અચરમ હૈં । તથા જો નારકાદિક મિથ્યાત્વસહિત નારકત્વ કો પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા । વહ ઉસ અપેક્ષા સે ચરમ હૈં એવં જો એસે નારકત્વ કો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગા વહ અચરમ હૈં । 'સમ્મામિચ્છાદિટ્ટી ઇન્દ્રિયવિગલિન્દ્રિયવજ્જં સિય ચરિમે સિય અચરિમે' એકેન્દ્રિય જીવોં કો ઓર વિકલેન્દ્રિય જીવોં કો મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં હોતી હૈં ઇસલિયે યહાં ઉનકા પરિહાર ક્રિયા ગયા હૈં । અતઃ ઇન્હેં છોડકર સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચિત્

ચરમ છે. અને જે નારકપણાની સાથે પતિત થયેલા સમ્યક્ત્વને ફરીને પ્રાપ્ત કરશે તેઓ અચરમ છે. 'મિચ્છાદિટ્ટી જહા આહારઓ' આહારક પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ એવ કાઈવાર ચરમ અને કાઈવાર અચરમ હોય છે. જે એવ નારકથી નીકળીને ગુરૂના ઉપદેશથી મેક્ષ મેળવતા નથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપે અચરમ છે. તેમજ જે નારક વિગેરે મિથ્યાત્વ સાથે નારકપણાને ફરીથી નહીં પ્રાપ્ત કરે તે અપેક્ષાએ તે ચરમ છે. અને તેવા નારકપણાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે. 'સમ્મામિચ્છાદિટ્ટિ ઇન્દ્રિયવિગલિન્દ્રિયવજ્જં સિય ચરિમે સિય અચરિમે' એકેન્દ્રિય જીવોને અને વિકલેન્દ્રિયજીવોને મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતી નથી, તેથી અહિંયાં તેને છોડી દીધા છે. જેથી તેને છોડીને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક

स्यादचरमः, 'एकिन्द्रियविकलेन्द्रियाणां विल-
मिश्रत्वं न भवतीति नारकादिदण्डके मिश्रालापे एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः नैव
वक्तव्या इति भावः, इदमुपलक्षणम् तेन सम्यग्दृष्ट्यालापके एकेन्द्रियवर्ज-
मित्यध्येतव्यम् यतः एकेन्द्रियाणां सिद्धान्ते सास्वादनसम्यग्दर्शनाभावात् । एव-
मन्यत्रापि यत्र यस्य सम्भावना न भवति तत्र तस्य परित्यागः कर्तव्यः । यथा
संज्ञिपदे एकेन्द्रियादयो वर्जनीयाः, असंज्ञिपदे ज्योतिष्कादयः परित्याज्या
इति । 'सिय चरिमे सिय अचरिमे' स्याच्चरमः स्यादचरमः सम्यग्मिथ्यादृष्टिः
स्याच्चरमः यस्य तत्प्राप्तिः पुनर्न भविष्यति, यस्य तु सम्यग्मिथ्या दृष्टित्वं पुन
र्भविष्यति सोऽचरमो भवतीति । 'पुहुत्तेण चरिमावि अचरिमावि' पृथक्त्वेन
चरमा अपि अचरमा अपि यथा एकवचनमाश्रित्य स्याच्चरमत्वं स्यादचरमत्वम्
तथा बहुवचनाश्रयणेनापि स्याच्चरमाः स्यादचरमा अपि, इति भावः । ६।

चरम और कदाचित् अचरम है । तात्पर्य यही है कि नारकादि दण्डक
में मिश्रालाप में एकेन्द्रिय विकलेन्द्रिय नहीं कहना चाहिये । यह पद
उपलक्षणरूप है । इससे सम्यग्दृष्टि के आलापक में भी 'एकेन्द्रिय वर्ज'
यह पद लगा लेना चाहिये । क्योंकि सिद्धान्त में एकेन्द्रियों के सम्य-
ग्दर्शन का अभाव कहा गया है । इसी प्रकार से अन्यत्र भी जहां
जिस की संभावना नहीं है वहां उसका परित्याग कर देना चाहिये,
जिसे संज्ञिपद में एकेन्द्रिय और असंज्ञि पदमें ज्योतिष्कादिक को
छोड़ लिया गया है । 'सिय चरिमे सिय अचरिमे' जिस सम्यग्मिथ्या-
दृष्टि को उस सम्यग्मिथ्यादृष्टित्व की प्राप्ति पुनः न होगी वह चरम
है और जिसको उस की प्राप्ति पुनः होगी वह अचरम है । 'पुहुत्तेण
चरिमा वि, अचरिमा वि' जिस प्रकार से एकवचन को आश्रित करके
कदाचित् चरमता और कदाचित् अचरमता कही गई है । उसी प्रकार

વગેરે દંડકમાં મિશ્ર આલાપકમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય તેમ કહેલું ન બેઠ્યો
આ પદ ઉપલક્ષણ રૂપે છે. તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિના આલાપકમાં પણ 'એકેન્દ્રિયવર્જ'
આ પદ લગાવી લેવું બેઠ્યો. કેમકે સિદ્ધાન્તમાં 'એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદન
સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ કહ્યો છે એ જ પ્રમાણે બીજે પણ જ્યાં જેની સંભાવના
ન હોય ત્યાં તેનો ત્યાગ કરી લેવો જેમ સંજ્ઞિપદમાં એકેન્દ્રિય વિગેરે અને
અસંજ્ઞિપદમાં જ્યોતિષ્ક વિગેરેને છોડી દેવામાં આવ્યા છે. 'સિય ચરિમે સિય અ-
ચરિમે' જે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિને તે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિપણની ફરીથી પ્રાપ્તિ થશે
નહીં તે ચરમ છે અને ફરીથી જેને તેની પ્રાપ્તિ થશે તે 'પુહુત્તેણ ચરિમાવિ
અચરિમાવિ' જે રીતે એકવચનના આશ્રયથી કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર

સંયતદ્વારે—‘સંજઓ જીવો મણુસો ય જહા આહારઓ’ સંયતો જીવો મનુષ્યથ ચથા આહારકઃ । સંયતો જીવઃ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદ્ચરમઃ, યસ્ય પુનઃ સંયમો ન ભવિષ્યતિ સિદ્ધિગમનાત્ સ ચરમઃ, યસ્ય પુનઃ પ્રપતિતોઽપિ સંયમઃ પુનઃ સ્યાત્ સ તુ અચરમઃ । એવં મનુષ્યોઽપિ, યસ્ય મનુષ્યસ્ય પ્રપતિતોઽપિ સંયમો ન પુનરપિ સ્યાત્ સ ચરમઃ, યસ્યતુ સંયમઃ પુનઃ સ્યાત્ સોઽચરમઃ, જીવમનુષ્યૌ એવ સ્યાચ્ચરમૌ સ્યાદ્ચરમૌ યત એતયોરેવ સંયતત્વં નાન્યેષામિતિ, ‘અસંજઓ વિ તહેવ’ અસંયતોઽપિ તથૈવ, અસંયતોઽપિ આહારક ઇવ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદ્ચરમઃ—અસંયતો ગુર્નાદ્યુપદેશેન મોક્ષં યાસ્યતિ. ‘સંજયાસંજણ વિ તહેવ’ સંયતાસંયતો સે વહુવચન કે આશ્રયણ સે ઓ યહાં કદાચિત્ ચરમતા ઓર કદાચિત્ અચરમતા કહ લેના ચાહિયે ।

સંયત દ્વાર સે—‘સંજઓ જીવો મણુસો ય જહા-આહારઓ’ સંયત જીવ ઓર સંયત મનુષ્ય આહારક કે જૈસે હૈં જિસ જીવ કે સિદ્ધિ મેં ગમત્ત હો જાને સે અવ પુનઃ સંયમ નહીં હોગા વહ સંયતજીવ ચરમ હૈ । પરંતુ જિસકે પતિત હુઆ ઓ સંયમ પુનઃ પ્રાપ્ત હોગા વહ સંયત જીવ અચરમ હૈ । હસી પ્રકાર સે જિસ મનુષ્ય કે પતિત હુઆ ઓ સંયમ પુનઃ નહીં હોગા વહ ચરમ ઓર જિસકો વહ પુનઃ હોગા વહ અચરમ હૈ । જીવ ઓર મનુષ્ય હી કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતે હૈં । ક્યોંકિ હન દોનોં મેં હી સંયતત્વ હોતા હૈ અન્ય જીવોં મેં નહીં । ‘અસંજઓ વિ તહેવ’ અસંયત જીવ ઓ આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । અસંયત ગુરુ આદિ કે ઉપદેશ સે મોક્ષ જાવેગા ।

અચરમણુ કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે બહુવચનના આશ્રયથી પણ અહિયાં કોઈવાર ચરમપણું અને કોઈવાર અચરમપણું સમજવું

૭ સંયતદ્વારમાં—‘સંજઓ જીવો મનુસો ય જહા આહારઓ’ સંયતજીવ અને સંયતમનુષ્ય આહારક પ્રમણે છે. જે જીવને સિદ્ધિગમન થઈ જવાથી ફરીથી સંયત નહીં બને તે સંયતજીવ ચરમ છે. પરંતુ જે પતિત થયેલાને સંયમ ફરીથી પ્રાપ્ત થશે તે સંયતજીવ અચરમ છે તેજ પ્રમાણે જે સંયમથી પતિત થયેલા મનુષ્યને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો ન હોય તે ચરમ છે અને જેને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો હોય તે અચરમ છે. જીવ અને મનુષ્ય જ કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ છે. કેમકે તે બન્નેમાં જ સંયતપણું હોય છે. અન્ય જીવોમાં નહીં ‘અસંજઓ વિ તહેવ’ અસંયત જીવપણુ આહારકની માફક કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે, શુદ્ધ વિગેરેના ઉપદેશથી અસંયત

ડપિ તથૈવ, સંયતાસંયત ઇતિ દેશવિરતઃ, એતાદૃશો જીવ આહારક ઇવ સ્યાન્વચરમઃ
 સ્યાદચરમઃ, 'નવરં જસસ જં અત્થિ' નરં યસ્ય યદસ્તિ યસ્ય જીવસ્ય યત્ સંયતા-
 સંયતત્વં સમ્ભવતિ તસ્યૈવ જીવસ્ય તત્ સંયતાસંયતત્વં વક્તવ્યં નાન્યેવામિતિ.
 સંયતાસંયતત્વં જીવપૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્મનુષ્યવદેવેવ અધ્યેતમ્ એતેવામેવ દેશ-
 વિરતેઃ સદ્ભાવાત્, 'નો સંજય નો અસંજય નો સંજયાસંજયો જહા નો ભવસિદ્ધિય
 નો અભવસિદ્ધિઓ' નો સંયત નો અસંયત નો સંયતાસંયતો યથા નો ભવસિદ્ધિક
 નો અભવસિદ્ધિકઃ । નો સંયતઃ નો અસંયતઃ નો સંયતાસંયતઃ અચરમ એવ નો
 ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકરદેવ નિષિદ્ધત્રયસ્ય અચરમત્વં, સિદ્ધત્વાદેવેતિ ।
 સંયતદ્વારસ્યાયં ભાવઃ-સંયતો જીવશ્ચરમોડપિ ભવતિ અચરમોડપિ ભવતિ યસ્ય
 પુનઃ સંયતત્વપ્રાપ્તિર્ન ભવિષ્યતિ સ ચરમઃ યસ્ય તુ પ્રાપ્તિતસંયમસ્ય પુનરપિ સંયમ-
 પ્રાપ્તિ ભવિષ્યતિ સોડચરમઃ, એવમેવ મનુષ્યવદેવ ચરમત્વાચરમત્વં જ્ઞાતવ્યમ્,
 અસંયતોડપિ આહારકવદેવ ચરમોડપિ ભવતિ અચમોડપિ ભવતિ સંયતાસંયતોડપિ-
 દેશવિરતોડપિ આહારકવદેવ ચરમોડપિ અચરમોડપિ જ્ઞાતવ્યઃ, પરન્તુ સંયતા-
 સંયતત્વમિતિ દેશવિરતિત્વમ્, તત્ જીવપૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્મનુષ્યૈઃ તત્ ત્રિતય-
 સ્થાને એવ ભવતિ અન્યેવાં તદ્ભાવાદિતિ, નો સંયત નો અસંયત નો સંયતાસંયતઃ
 સિદ્ધોડચરમ એવ ભવતિ યતઃ સિદ્ધત્વસ્ય નિત્યત્વેન તસ્ય ચરમત્વં ન ભવતીતિ । ૭।

‘સંજયાસંજય વિ તહેવ’ સંયતા સંયત બી હસી પ્રકાર લે છે । સંયતા
 સંયત દેશવિરત હોતા છે । એસા જીવ આહારક કે જેસા કદાચિત્ ચરમ
 હોતા છે કદાચિત્ અચરમ હોતા છે । ‘નવરં જસસ જં અત્થિ’ જિસ જીવ કો
 સંયતાસંયતત્વ હો ઉસી જીવ કો વહ કહના ચાહિયે । સચ કો નહીં ।
 સંયતાસંયતરૂપ દેશવિરત જીવ, પૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્મ એવં મનુષ્ય इन पदों
 में ही होता है अतः वह इनमें ही कहना चाहिये । ‘नो संजय नो असं-
 जय नो संजयासंजयओ जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ’
 नो संयत नो असंयत और नो संयतासंयत सिद्ध हैं और वे अच-

મોક્ષ પામશે. ‘સંજયા સંજય વિ તહેવ’ સંયતાસંયત પણ અસંયત પ્રમાણે
 ચરમાચરમ છે. સંયતાસંયત દેશવિરત હોય છે. એવો જીવ આહારક કોઈ
 વખત ચરમ હોય છે અને કોઈવાર અચરમ હોય છે ‘નવરં જસસ જે અત્થિ’
 જે જીવને સંયતા સંયતપણું હોય તે જ જીવને તે પ્રમાણે કહેવું બધાને
 નહીં સંયતાસંયતરૂપ દેશવિરત જીવ, પૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્મ અને મનુષ્ય આ
 પદોવાળાને જ હોય છે. તેથી તે તેઓને જ કહેવું ‘નો સંજય નો અસંજય
 નો સંજયાસંજયો જહા નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિઓ’ નો સંયત નો અસં-

કપાયદ્વારે—‘સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ સઘ્વદ્વાળેસુ જહા આહારઓ’ સક-
પાયી યાવલ્લોભકપાયી સર્વસ્થાનેષુ યથા આહારકઃ, કષાયેન સહ વર્તતે इति
સકપાયઃ—ક્રોધાદિકપાયવાન્ તથા યાવત્ ક્રોધકપાયી માનકષાયો માયા-
કપાયી લોભકપાયી જીવાદિસ્થાનેષુ સર્વેષ્વપિ સ્યાચ્ચરમઃ દયાદચરમઃ, તત્ર
યો મોક્ષં યાસ્યતિ સ સકપાયત્વેન ચરમો જ્ઞાતવ્યઃ, યો મોક્ષં ન પ્રાપ્સ્યતિ સ
સકપાયિત્વેન અચરમઃ, નારકાદિસ્તુ યઃ સકપાયિત્વં નારકાદ્યુપેતં ન પુનઃ પ્રાપ્સ્યતિ
સ નારકાદિઃ સકપાયિત્વેન ચરમઃ તદ્વિન્નોઽચરમઃ । ‘અકસાઈ જીવપદે સિદ્ધે
રમ હી હોતે હૈં કયોંકિ સિદ્ધ અવસ્થા નિચ હી હોતી હૈં । અતઃ ઉસમેં
ચરમતા નહીં હોતી હૈં ।

કષાયદ્વારમેં—‘સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ સઘ્વદ્વાળેસુ જહા આહાર-
ઓ’ સકષાયી યાવત્ લોભકષાયી સર્વસ્થાનોં મેં આહારક કે જૈસા
હૈં—ક્રોધાદિ કષાયવાલે જીવ કા નામ સકષાય હૈં । ક્રોધકષાયવાલા,
માનકષાયવાલા, માયાકષાયવાલા એવં લોભકષાયવાલા જીવ જીવાદિ-
સ્થાનોં મેં સવમેં કદાચિત્ ચરમ હોતા હૈં, ઔર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈં ।
જો કષાયી જીવ મોક્ષ જાવેગાં વહ અકષાયી અવસ્થા કી અપેક્ષા ચરમ
ઔર જો મોક્ષ નહીં જાવેગા વહ સકપાયિ-અવસ્થા કી અપેક્ષા
અચરમ હૈં । જો નારકાદિનરકાદિયુક્ત કષાયિ અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત
નહીં કરેગા વહ નારકાદિ સકષાયિરૂપ સે ચરમ હૈં ઔર હસસે ભિન્ન
જો નારકાદિ હૈં—અર્થાત્ કષાયયુક્ત નારકાદિ અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત

યત નો સંયતાસંયત સિદ્ધ છે. અને તે અચરમ જ હોય છે. કેમકે સિદ્ધ
અવસ્થા નિત્ય જ હોય છે. જેથી તેમાં ચરમતા હોતી નથી.

કષાયદ્વારમાં—‘સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ સઘ્વદ્વાળેસુ જહા આહારઓ’ સકષાયી
યાવત્ લોભકષાયી બધાસ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે છે. ક્રોધ વિગેરે કષાયવાળા
જીવનું નામ સકષાય છે. ક્રોધકષાયવાળા, માનકષાયવાળા, માયાકષાયવાળા
અને લોભકષાયવાળા જીવ બધા જીવસ્થાનોમાં કદાચિત્ ચરમ હોય છે. અને
કદાચિત્ અચરમ હોય છે. જે કષાયી જીવ મોક્ષ જવાના હોય તે સકષાયી અવ-
સ્થાની અપેક્ષાએ ચરમ છે. અને મોક્ષ જવાના ન હોય તે અપેક્ષા એ સકષાયી
અચરમ છે. જે નારક વિગેરે નરક વિગેરે વાળી કષાયિઅવસ્થા ફરીને પ્રાપ્ત
કરવા વાળા ન હોય તે નારક વિગેરે સકષાયિરૂપથી ચરમ છે. અને
તેનાથી જુદા પ્રકારના જે નારકાદિ છે. અર્થાત્ કષાયવાળી
નારક વિગેરે અવસ્થાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરનાર અચરમ છે. ‘અકસાઈ

ય નો ચરિમો અચરિમો' અકષાયી જીવપદે સિદ્ધપદેચ નો ચરમોઽચરમઃ અક-
પાયી-ઉપશાન્તમોહાદિઃ સ ચ જીવો મનુષ્યઃ સિદ્ધશ્ચ સ્યાત્, તત્ર જીવઃ સિદ્ધ-
શ્ચાચરમ એવ યતઃ પ્રપતિતમપિ જીવસ્ય અકષાયિત્વં પુનરવશ્યંભાવિ સિદ્ધત્વસ્ય તુ
અકષાયિત્વ કદાવિદપિ ન પ્રપતતિ । 'મણુસ્સપદે સિય ચરિમો સિય અચરિમો'
મનુષ્યપદે સ્યાચરમઃ સ્યાદચરમઃ, અકષાયી મનુષ્યપદે ચરમોઽચરમોઽપિ,
મનુષ્યસ્તુ અકષાયિત્વયુક્તં મનુષ્યત્વં યઃ પુન ન પ્રાપ્સ્યતિ સ ચરમઃ, યસ્તુ અક-
ષાયિત્વોપેતં મનુષ્યત્વં પ્રાપ્સ્યતિ સોઽચરમ ઇતિ । ૭।

જ્ઞાનદ્વારે— જાણી જહા સમ્મદિટ્ઠી સવ્વત્થ' જ્ઞાની યથા સમ્યગ્દષ્ટિઃ સર્વત્ર
જ્ઞાની સર્વત્ર જીવાદિપદેષુ અચરમઃ સમ્યગ્દષ્ટિવત્, અયમાશયઃ—જીવઃ સિદ્ધશ્ચ
અચરમઃ, જીવો હિ-વિદ્યમાનજ્ઞાનસ્ય કારણવશાત્ પ્રતિપાતેઽપિ પુન સ્તસ્ય
કરેગા વહ અચરમ હૈ । 'અકસાઈ જીવપદે સિદ્ધેય નો ચરિમો અચરિમો'
અકષાયી જીવપદમેં ઔર સિદ્ધપદમેં ચરમ નહીં હૈ અચરમ હૈ, ઉપશાન્ત
મોહાદિવાલા જીવ અકષાયી હોતા હૈ । એસા વહ જીવ મનુષ્ય ઔર સિદ્ધ
હોતા હૈ ઔર યહ અચરમ હી હોતા હૈ । કારણ કિ જીવ કા પતિત
મી અકષાયિત્વ ભાવ પુનઃ અવશ્યંભાવી હોતા હૈ । 'મણુસ્સપદે સિય
ચરિમો સિય અચરિમો' તથા મનુષ્ય પદમેં અકષાયિત્વયુક્ત મનુષ્યત્વ
કો પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા, વહ ચરમ હૈ, ઔર જો અકષાયિત્વયુક્ત મનુ-
ષ્યત્વ કો જો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગા વહ અચરમ હૈ । જ્ઞાનદ્વાર મેં—'જાણી જહા
સમ્મદિટ્ઠી સવ્વત્થ' જ્ઞાની સર્વત્ર જીવાદિ પદોં મેં સમ્યગ્દષ્ટિ કે જૈસા
અચરમ હૈ । હસકા આશય એસા હૈ—જ્ઞાનદ્વાર મેં જીવ ઔર સિદ્ધ અચરમ
હોતે હૈ । કારણવશ જીવ કો વિદ્યમાન જ્ઞાન કા પ્રતિપાત હો જાને પર

જીવપદે સિદ્ધે ય નો ચરિમો અચરિમો' અકષાયી જીવપદમાં અને સિદ્ધ
પદમાં ચરમ હોતા નથી. પણ અચરમ છે. ઉપશાન્ત મોહાદિવાળા જીવ
અકષાયી હોય છે, એવો તે જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ હોય છે. અને તે અચ-
રમ જ હોય છે. કારણ કે જીવનું પતિત થયેલ અકષાયીપણુ ફરીથી અવશ્ય-
ભાવી હોય છે. 'મણુસ્સપદે સિય ચરિમો સિય અચરિમો' તથા મનુષ્ય પદમાં
અકષાયીવાળા મનુષ્યપણુને ફરી પ્રાપ્ત ન કરવાવાળા ચરમ છે. અને જે અક-
ષાયીવાળા મનુષ્યપણુને ફરીથી પ્રાપ્ત કરનાર હોય તે ચરમ છે.

જ્ઞાનદ્વાર—“જાણી જહા સમ્મદિટ્ઠી સવ્વત્થ' જ્ઞાની બધે જીવાદિપદોમાં
સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રમાણે અચરમ છે. આ કથનનો આશય એવો છે કે—જ્ઞાનદ્વારમાં
જીવ અને સિદ્ધ અચરમ હોય છે. કારણવશ જીવને વિદ્યમાન જ્ઞાનનો અભાવ

જ્ઞાનસ્યાવગ્યંભાવેન અચરમઃ, સિદ્ધસ્તુ અક્ષીણજ્ઞાનભાવ એવ મવતીત્યતોઽચરમઃ
 શેપાસ્તુ યેપાં જ્ઞાનસહિતનારકત્વાદીનાં પુનઃ પ્રાપ્તેરસંભવાત્તે ચરમાઃ એત-
 દ્વિન્ના અચરમાઃ, 'સવ્વત્થ'ં' ઇતિ, સર્વત્ર સર્વેષુ જીવાદિસિદ્ધપર્યન્તપદેષુ એકેન્દ્રિય-
 વર્જિતેષુ સમ્યગ્દષ્ટિવદ્વિજ્ઞેયષ્ઠ ઇતિ । જ્ઞાનમેદાનાશ્રિત્યાહ—'આમિનિવોહિયનાણી
 જાવ મળપજ્જવનાણી જહા આહારઓ' આમિનિવોધિકજ્ઞાની યાવન્મનઃપર્યવ-
 જ્ઞાની યથા આહારકઃ, અત્ર યાવત્પદેન અવધિશ્રુતજ્ઞાનયોઃ સદ્ગ્રહઃ, આમિનિ-
 વોધિકાદિ જ્ઞાનવાન્ આહારકવદેવ જ્ઞાતવ્યઃ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, તત્ર
 આમિનિવોધિકાદિજ્ઞાનકેવલજ્ઞાનપ્રાપ્ત્યા યઃ પુનરપિ ન પ્રાપ્સ્યતિ સ ચરમઃ,
 એતદ્વિજ્ઞોઽચરમઃ । 'નવરં જસ્સ જં અત્થિ' નવરં યસ્ય યદસ્તિ, યસ્ય—જીવનાર-

શ્રી પુનઃ ઉક્ત જ્ઞાન કી અવશ્ય પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । હસસે વહ હસ
 દ્વારમેં અચરમ હૈ । તથા સિદ્ધ તો અક્ષીણ જ્ઞાન ભાવચાહે હી હોતે હૈ—
 હસસે વે અચરમ હૈ । તથા જિન જ્ઞાન સહિત નારકત્વાદિકોં કોં પુનઃ
 જ્ઞાન સહિતનારકત્વાદિક કી પ્રાપ્તિ નહીં હૈ વે ચરમ હૈ ઓર હસસે જો
 ભિન્ન હૈ—વે અચરમ હૈ । 'સવ્વત્થ'ં' જીવ સે લેકર સિદ્ધ પર્યન્ત પદોં મેં
 એકેન્દ્રિય કો છોડકર સમ્યગ્દષ્ટિ કે જૈસા જાનના ચાહિયે । 'આમિ-
 નિવોહિયનાણી જાવ મળપજ્જવનાણી જહા આહારઓ' આમિનિવોધિક
 જ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાની આહારક કે જૈસે હૈ—યહાં યાવત્
 પદસે શ્રુતજ્ઞાન ઓર અવધિજ્ઞાનકા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ જો આમિ-
 નિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાની આમિનિવોધક આદિ જ્ઞાન કો
 કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હો જાને સે પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા વહ ચરમ
 હૈ ઓર હસસે ભિન્ન વહ અચરમ હૈ । 'નવરં જસ્સ જં અત્થિ'ં' જિસ

થવા છતાં પણ ફરીથી તેને તે જ્ઞાનની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી આ
 દ્વારમાં તે અચરમ છે. અને સિદ્ધ તો અક્ષીણ જ્ઞાનવાળા જ હોય છે. તેથી
 તેઓ અચરમ છે. જે જ્ઞાનવાળા નારકાદિકોને ફરીથી જ્ઞાન સહિત નારકત્વા-
 દિકની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેઓ ચરમ છે. અને તેનાથી લિન્ન હોય તે અચરમ
 છે. 'સવ્વત્થ'ં' જીવથી આરંભીને સિદ્ધ પર્યન્તના પદોમાં એકેન્દ્રિયોને છોડીને
 સમ્યગ્દષ્ટિવાળા પ્રમાણે સમજવા. 'આમિનિવોહિયનાણી જાવ મળપજ્જવનાણી
 જહા આહારઓ' આમિનિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃ પર્યવજ્ઞાની આમિનિવોધિક
 વગેરે જ્ઞાનીને—કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જવાથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે
 નહીં તેથી તે ચરમ છે. અને તેનાથી લિન્ન અચરમ છે. 'નવરં જસ્સ જં

કાદે યદાભિનિવોધિકાદિ-જ્ઞાનમસ્તિ તસ્યૈવ જીનારકાદેસ્તદાભિનિવોધિકાદિજ્ઞાનં વાચ્યં નાન્યેષામિતિ । ‘કેવલનાળી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ કેવલ જ્ઞાની યથા નો સંજી નો અસંજી, કેવલજ્ઞાની અચરમતયા વક્તવ્ય હત્યર્થઃ । ‘અન્નાળી જાવ વિભંગનાળી જહા આહારઓ’ અજ્ઞાની યાવદ્વિભજ્ઞજ્ઞાની યથા આહારકઃ, અજ્ઞાની યાવદ્વિભજ્ઞજ્ઞાની આહારકવદેવ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, અત્ર યાવત્પદેન મત્યજ્ઞાનિ શ્રુતાજ્ઞાનિનોઃ સંગ્રહો ભવતિ ચો હિ અજ્ઞાનં ન પુનઃ પ્રાપ્સ્યતિ સ ચરમઃ, યસ્ત્વભવ્યો જીનો જ્ઞાનં ન પ્રાપ્સ્યતિ સો ડવરમ ઇતિ ।૧।

યોગદ્વારે—‘સજોગી જાવ કાયજોગી જહા આહારઓ’ સયોગી યાવત્કાય યોગી યથા આહારકઃ, અત્ર યાવત્પદેન મનોયોગિ વચોયોગિનોઃ સંગ્રહો ભવતિ,

જિહ્વા નારકાદિક જીવ કો જો આભિનિવોધિક આદિ જ્ઞાન હોતા હૈ, ઉસી જીવ કો વહ આભિનિવોધિક આદિ જ્ઞાન કહનાં ચાહિયે અન્ય કો નહીં । ‘કેવલનાળી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ કેવલજ્ઞાની નો સંજી નો અસંજી કે જેસા અચરમ હૈ । ‘અજ્ઞાની જાવ વિભંગનાળી જહા આહારઓ’ અજ્ઞાની યાવત્ વિભજ્ઞજ્ઞાની આહારક કે જેસા હૈ । અર્થાત્ કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હૈ । યહાં યાવત્પદ સે મત્યજ્ઞાની શ્રુતાજ્ઞાની હન દો કા ગ્રહણ હૈ । જો અજ્ઞાન કો પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા વહ ચરમ હૈ ઓર જો અભવ્ય જીવ જ્ઞાન કો નહીં પ્રાપ્ત કરેગા વહ અચરમ હૈ । યોગદ્વારમેં—‘સજોગી જાવ કાયજોગી જાવ આહારઓ સયોગી યાવત્ કાયયોગી આહારક કે જેસા કદાચિત્ ચરમ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોના હૈ । યહાં યાવત્પદ સે

અર્થિ’ જે નારક વિગેરે જીવને આભિનિવોધિક જ્ઞાન થાય છે. તે જ જીવને તે આભિનિવોધિકજ્ઞાન કહેવું અન્યને નહીં. ‘કેવલનાળી જહા નો સન્ની નો અસન્ની’ કેવળજ્ઞાની નો સંજી અને નો અસંજી પ્રમાણે અચરમ છે. ‘અન્નાળી જાવ વિભંગનાળી જહા આહારઓ’ અજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની આહારક પ્રમાણે સમજવા. અર્થાત્ તેઓ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં યાવત્પદથી મત્યજ્ઞાની, શ્રુતાજ્ઞાની આ બે ગ્રહણ થયા છે. જે ફરીથી અજ્ઞાનને પ્રાપ્ત ન કરે તે ચરમ છે. જે અભવ્યજીવ જ્ઞાનને ફરીથી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે અચરમ છે.

યોગદ્વારમાં—‘સયોગી જાવ કાયજોગી જાવ આહારઓ’ સયોગી યાવત્ કાયયોગી આહારક પ્રમાણે કાંઈવાર ચરમ હોય છે. અને કદાચિત્ અચરમ

આહારકવેદ્ય મનઃપ્રભૃતિક્રિયોગવાન્ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, 'જસ્સ જો જોગો અત્થિ' યસ્ય યો યોગોઽસ્તિ, યસ્ય જીવાદેર્યાદૃશો યોગો મનઃપ્રભૃતિકો ભવેત્ તસ્યૈવ સ યોગો વક્તવ્ય ઇતિ । 'અજોગી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની' અયોગી યથા નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞી, અયોગી-ચતુર્દશગુણસ્થાનવર્તી કેવલી અયોગીત્યર્થઃ, જીવપદે સિદ્ધપદે ચાચરમો મનુષ્યપદે ચ ચરમો જ્ઞાતવ્યઃ । ૧૦ ।

‘સાગારોવઉત્તો અણાગારોવઉત્તોય જહા અણાહારઓ’ સાકારોપયુક્તોઽના-કારોપયુક્તશ્ચ યથાઽનાહારકઃ, જીવપદે સિદ્ધપદે ચૈકત્વેન પૃથક્ત્વેનાપિ નો ચરમઃ અપિતુ અચરમઃ, અન્યત્ર સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમ ઇત્યર્થઃ । ૧૧ ।

‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો જહા આહારઓ’ સવેદકો યાવદ્ નપુંસકવેદકો યથા આહારકઃ, સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, અત્ર યાવત્પદેન સ્ત્રી પુરુષવેદયોર્ગ્રહ-મનોયોગી ઓર વચનયોગી કા ગ્રહણ હુમ્મા હૈ । ‘જસ્સ જો જોગો અત્થિ’ જિસ જીવ કો જો યોગ-મન આદિ હોતા હૈં ઉસી કો વહી યોગ કહના ચાહિયે । ‘અજોગી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ ચતુર્દશગુણ-સ્થાનવર્તી જીવ કો અયોગી કહા ગયા હૈ । યહ અયોગી જીવપદમેં ઓર સિદ્ધપદ મેં અચરમ હૈ ઓર મનુષ્ય પદમેં ચરમ હૈ । ‘સાગારોવઉત્તો અણાગારોવઉત્તો ય જહા અણાહારઓ’ સાકારોપયોગયુક્ત ઓર અના-કારોપયુક્ત જીવ અનાહારક કે જૈસા જીવપદમેં ઓર સિદ્ધપદમેં એકવચન ઓર બહુવચન મેં ચરમ નહીં હૈ । અપિતુ અચરમ હૈ । અન્યત્ર કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હૈ । ‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો જહા આહારઓ’ સવેદક યાવત્ નપુંસક વેદક આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હૈ । યહાં યાવત્પદ સે સ્ત્રીપુરુષ

હોય છે. અહિયાં યાવત્પદથી મનોયોગી અને વચનયોગીનું ગ્રહણ થયું છે. ‘જસ્સ જો જોગો અત્થિ’ જે જીવને મનોયોગ વિગેરે જે યોગ હોય છે તેને તેજ યોગ કહેવો. ‘અજોગી જહા નો સન્ની નો અસન્ની’ ચૌદમાં ગુણસ્થાનનાં રહેલા જીવને અયોગી કહ્યા છે. આ અયોગી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે. ‘સાગારોવઉત્તો અણાગારોવઉત્તોય જહા અણાહારઓ’ સાકારોપયોગ યુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવ અનાહારક પ્રમાણે જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનમાં ચરમ હોતા નથી પરંતુ અચરમ છે અને બીજે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. ‘સવેદગો જાવ નપુંસકવેદગો જહા આહારઓ’ સવેદક યાવત્ નપુંસક વેદક આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં

પદ્મ । ‘અવેદઓ જહા અઠસાઈ’ અવેદકો યથા અરુપાપી, અવેદકો જીવપદે સિદ્ધ-
પદે ચ નો ચરમોઽપિતુ અચરમઃ, મનુષ્યપદે અવેદકઃ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદ્અચરમઃ । ૧૨।

‘સસરીરી જાવ કમ્મગસરીરી જહા આહારઓ’ સશરીરી યાવત્કાર્મણશરીરી
યથા આહારકઃ અન્ન યાવત્પદેન ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસશરીરાણાં ગ્રહણં
ભવતિ, સશરીરી કદાચિચ્ચરમઃ સ્યાત્ કદાચિદ્અચરમઃ સ્યાત્, ‘નવરં જસ્સ જં
અત્થિ’ નવરં યસ્ય યદરિત્ત, યસ્ય જીવાદેર્યાદૃશં શરીરં ભવેત્ તસ્ય જીવાદે સ્તાદૃશ-
શરીરસમ્બન્ધાદેવ ચરમત્ત્વમચરમત્વં बोध्यम् । ‘અસરીરી જહા નો ભવસિદ્ધિય
નો અભવસિદ્ધિઓ’ અશરીરી યથા નો ભવસિદ્ધિકનો અભવસિદ્ધિકઃ સિદ્ધઃ અશ-
રીરી સર્વત્ર પદેષુ નો ચરમોઽપિતુ અચરમ એવ ભવતીતિ । ૧૩।

વેદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘અવેદઓ જહા અઠસાઈ’ અવેદક જીવ
પદમેં ઓર સિદ્ધ પદમેં ચરમ નહીં હૈ । અપિતુ અચરમ હૈ । મનુષ્ય
પદમેં અવેદક કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હૈ । સસરીરી
જાવ કમ્મગસરીરી જહા આહારઓ’ સશરીરી યાવત્ કાર્મણશરીરી
આહારક કે જૈસે હૈ । યહાં યાવત્પદ સે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહા-
રક, તૈજસ इन शरीरों का ग्रहण हुआ है । इस प्रकार शरीरी-
आहारक के जैसा कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होता है ।
‘नवरं जस्स जं अत्थि’ जिस जीव को जो शरीर होता है उस जीव को
उस शरीर के सम्बन्ध से ही चरमत्व अचरमत्व और अचरमत्व
जानना चाहिये । ‘असरीरी जह्वा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ’
अशरीरी नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक के जैसे सबत्र पदों

યાવત્પદથી ત્રી પુરૂષ વેદતું ગ્રહણ થયું છે. ‘અવેદઓ જહા અઠસાઈ’ અવેદક
જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ નથી પરંતુ અચરમ છે. મનુષ્યપદમાં અવેદક
કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. સસરીરી જાવ કમ્મગસરીરી જહા
આહારઓ’ સશરીરી યાવત્ કાર્મણ શરીરી આહારક પ્રમાણે અહિં
યાવત્પદથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ આશરીરી ગ્રહણ થયા
છે સરીરી, આહારક પ્રમાણે કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ
હોય છે. ‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ’ જે જીવને જેવું શરીર હોય છે, તે
જીવને તેવા શરીરના સંબંધથી જ ચરમપણું અને અચરમપણું સમ-
જીવું. ‘અસરીરી જહા નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિઓ’ અશરીરી નો ભવસિ-
દ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે બધા પદોમાં ચરમનથી. પરંતુ અચરમજ

‘પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ જહા આહારઓ’ પશ્ચમ્ભિઃ પર્યાપ્તિમિઃ પર્યાપ્તઃ પશ્ચમિરપર્યાપ્તિમિરવર્ણાન્તો યથા આહારકઃ પશ્ચ પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તઃ પશ્ચાપર્યાપ્ત્યાડપર્યાપ્ત આહારકવદેવ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, ‘સવ્વત્થ એગત્તપુહુત્તેણં દંડગા માણિયવ્વા’ સર્વત્રૈકત્વપૃથક્ત્વેન દણ્ડકા મણિતવ્યાઃ, સર્વપદે એકત્વવહુત્વાભ્યાં પશ્ચ પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તઃ પશ્ચાપર્યાપ્ત્યાડપર્યાપ્તઃ આહારકવદેવ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમ ઇતિ । ‘इमा लक्षणगाहा’ इयं लक्षणगाथा चरमत्वाचरमत्वयोः संग्राहिका वर्तते ‘जो जं’ इत्यादि ‘जो’ यः-जीव नारकादिः ‘जं भावं’ जीवत्वनारकत्वादि भावम् अप्रपतितं प्रपतितं वा ‘पुणो’ पुनः ‘पाविहिह’ प्राप्स्यति लप्स्यते स जीवादि ‘तेण’ तेन भावेन-तद्भावापेक्षया अचरिमो होइ’ अचरमो भवति तथा-‘जस्म’ यस्य जीवादे ‘जेण भावेण’ येन भावेन-जीवादिरूपेण ‘अचंत्तवियोगो’ अत्यन्तवियोगः-सर्वथा विरहो भवति ‘सो’ स जीवादिः

મેં ચરમ નહીં હૈ કિન્તુ અચરમ હી હી હૈ ‘પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ જહા આહારઓ’ આહારક કે જૈસા પાંચ પર્યાપ્તિયોં સે પર્યાપ્ત જીવ ઔર પાંચ અપર્યાપ્તિયોં સે અપર્યાપ્ત જીવ કદાચિત્ ચરમ ઔર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । ‘સવ્વત્થ એગત્તપુહુત્તેણં દંડગા માણિયવ્વા’ સર્વત્ર પદોં મેં એકવચન ઔર વહુવચન કો આશ્રિત કરકે દણ્ડક કહના ચાહિયે । ‘इमा लक्षण गाहा’ यह लक्षण गाथा चरमत्व और अचरमत्व की संग्राहिका है-‘जो जे’ इत्यादि जो जीव एवं नारकादि जीवत्व एवं नारकादिभाव को चाहे वह अप्रपतित हो या प्रपतित हो पुनः प्राप्त करेगा वह जीवादि उस भाव की अपेक्षा से अचरम होता है । तथा जिस जीवादिका जिस जीवादिरूप भाव से अत्यन्त वियोग-सर्वथा

છે. ‘પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ જહા આહારઓ’ આહારક પ્રમાણે પાંચ પર્યાપ્તિઓથી પર્યાપ્ત એવ અને પાંચ અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત એવ કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. ‘સવ્વત્થ એગત્તપુહુત્તેણં દંડગા માણિયવ્વા’ બધા પદોમાં એકવચન અને બહુવચનો આશ્રય કરીને દંડક બનાવી લેવા ‘इमा लक्षणगाहा’ આ લક્ષણ ગાથા ચરમપણા અને અચરમપણાની સંગ્રાહક છે. ‘जो जे’ ઇત્યાદિ જે એવ અને નારકાદિ એવપણાને અને નારકાદિ ભાવને આહેતો તે પતિત ન હોય કે પતિત હોય ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે એવ વિગેરે તે ભાવની અપેક્ષાથી અચરમ હોય છે. તથા જે એવાદિના જે એવાદિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી અત્યન્તવિયોગ-સર્વથા વિરહ હોય છે. તે એવાદિ તે ભાવની અપેક્ષાથી ચરમ હોય છે.

તેન ભાવેન-તદ્ભાવાપેક્ષયા 'ચરમો' ચરમો ભવતીતિ ॥૧। 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ, 'જાવ વિહરઈ' યાવદ્વિહરતિ, હે ભદન્ત ! યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વં સત્યમેવેતિ કથયિત્વા ગૌતમો વન્દતે નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માન ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦ ૨॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશ્લુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિયાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રયતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત — કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી "ભગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
સ્ત્રાયાં વ્યાખ્યાયાં અષ્ટાદશશતકે
પ્રથમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૮-૧॥

વિરત હોતા હૈ વહ જીવાદિ ઉસ ભાવ કી અપેક્ષા સે ચરમ હોતા હૈ ।
'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ, હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો કહા હૈ વહ
સઘ સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમને પ્રભુ કો વન્દના કી,
નમસ્કાર કિયા, વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપસે અપની
આત્માકો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર ચિરાનમાન હો ગયે ॥સૂ૦ ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
"ભગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે શતકકા
પહલા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૧॥

'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે
બધું સત્ય જ છે. હે ભગવાન્ આપનું તે સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે
કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી. નમસ્કાર કર્યા વન્દના અને નમસ્કાર
કરીને પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા
થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૮-૧॥

॥ अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

पूर्वं प्रथमोद्देशकान्ते वैमानिकस्य तद्भावेन चरमाचरमत्वमुपदर्शितम्, अथ च वैमानिकविशेषो यो यद्भावेन चरमो भवति तद्भावंसम्बन्धेन कार्तिकश्रेष्ठिनश्चरमत्वमत्र द्वितीयोद्देशके प्रदर्शयिष्यते, इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्याऽऽन्तिमं सूत्रम्—‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्—“तेणं कालेणं तेणं समएणं विसाहा नामं नयरी होत्था वन्नओ बहुपुत्तिए चेइए वण्णओ सामीसमोसढे जाव पज्जुवासइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणीपुरंदरे एवं जहा सोलसमसए बित्तिउद्देसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ नवरं एत्थ आभिओगा वि अत्थि जाव बत्तीसविहं नट्टविहं उवदंसेइ उवदंसित्ता जाव पडिगए । भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी जहा तइयसए ईसाणस्त तहेव कूडागारदिट्ठंतो तहेव पुब्बभवपुच्छा जाव अभिसमन्नागया । गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे णामं नयरे होत्था, वन्नओ सहस्संबवणे उज्जाणे वन्नओ तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे कत्तिए णामं सेट्ठी परीवसइ अट्ठे जाव अपरीभूए णेगमपढमासणिए णेगट्टसहस्सस्स वहुसु कज्जेसु य कारणेसु य कोडुंवेसु य एवं जहा रायप्पसेणइज्जे चित्ते जाव चक्खूभूए० णेगमट्टसहस्सस्स सयस्स य कुडुंबस्स आहेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे समणोवासए अहिगयजीवाजीवे जाव विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जहा
 सोलसमसए तहेव जाव समोसढे जाव परिसा पज्जुवासइ ।
 तए णं से कत्तिए सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धे समाने हट्टुट्ठं
 एवं जहा एकारसमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ जाव पज्जु-
 वासइ । तए णं मुणिसुव्वए अरहा कत्तियस्स सेट्ठिस्स धम्म कहा
 जाव परिसा पडिगया । तएणं से कत्तिए सेट्ठी मुणिसुव्वयस्स
 अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्टुट्ठं उट्ठाए उट्ठे उट्ठाए
 उट्ठित्ता मुणिसुव्वयं जाव एवं बयासी, जाव एयमेयं भंते !
 जाव से जहेयं तुब्भे वदह, नवरं देवाणुप्पिया ! नेगमट्टसहस्सं
 आपुच्छामि जेडं पुत्तं च कुडुंवे ठावेमि, तएणं अहं देवाणुप्पियाणं
 अंतिथं पव्वयामि । जहासुहं जाव मा पडिवंधं करेह ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये विशाखा नाम नगरी आसीत् वर्णकः,
 बहुपुत्रकं चैत्यं वर्णकः, स्वामी समवसृतो यावत् पर्युपास्ते । तस्मिन् काले,
 तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरन्दरः, एवं यथा षोडशशतके
 द्वितीयोद्देशके तथैव दिव्येन यानविमानेन आगतः, नवरमत्र आभियोगिकाः
 सन्ति यावद् द्वात्रिंशद्विंशं नाट्यविधिमुपदर्शयति उपदर्शयित्वा यावत् प्रतिगतः
 भदन्त ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावदेवम् अवादीत्, यथा
 तृतीयशतके ईशानस्य तथैव कूटागारदृष्टान्तः, तथैव पूर्वभवपृच्छा यावदभि-
 समन्वागता । गौतम इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत्
 एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे
 हस्तिनापुरं नाम नगरमासीत्, वर्णकः, सहस्राश्वनमुद्यानम् वर्णकः, तत्र खलु
 हस्तिनापुरे नगरे कार्तिको नाम श्रेष्ठी परिवसति, आढ्यो यावदपरिभूतः, नैगम-
 प्रथमासनिकः नैगमाष्टसहस्रस्य बहुषु कार्येषु च कारणेषु च कुटुम्बेषु च एवं
 यथा राजप्रश्नीये चित्रो यावच्चक्षुर्भूतः, नैगमाष्टसहस्रस्य स्वकस्य च कुटुम्ब-
 स्याधिपत्यं यावत् कुर्वन् पालयन् च श्रमणोपासकोऽधिगतजीवाजीवो यावद्
 विहरति । तस्मिन् काले तस्मिन् समये मुनिसुव्वतोऽर्हन् आदिकरः यथा षोडशशते

તથૈવ યાવત્ સમવસ્યતઃ, યાવત્ પરિષત્ પર્યુપાસ્તે । તતઃ સ્વલ્લ સ કાર્ત્તિકઃ શ્રેષ્ઠી
 અસ્યાઃ કથાયા લઘ્યાર્થઃ સન્ હૃષ્ટ તુષ્ટ૦ એવં યથા એકાદશશતે સુદર્શનસ્તથૈવ
 નિર્ગતો યાવત્પર્યુપાસ્તે । તતઃ સ્વલ્લ મુનિસુવ્રતોઽર્હત્ કાર્ત્તિકસ્ય શ્રેષ્ઠિનો ધર્મકથા
 યાવત્ પરિષત્ પ્રતિગતા । તતઃ સ્વલ્લ સ કાર્ત્તિકઃ શ્રેષ્ઠી મુનિસુવ્રતસ્ય અર્હતોઽન્તિકે
 ધર્મં શ્રુત્વા નિશમ્ય હૃષ્ટ તુષ્ટ૦ ઉત્થયા ઉત્તિષ્ઠતિ, ઉત્થયા ઉત્થાય મુનિસુવ્રતં
 યાવદેવમવાદીત્ યાવદેવમેતદ્ ભદન્ત ! યાવત્તત્ યથેદં યૂયં વદથ નવરં દેવાનુ
 પ્રિયાઃ ! નૈગમાષ્ટસહસ્રમાપૃચ્છામિ જ્યેષ્ઠપુત્રં ચ કુટુમ્બે સ્થાપયામિ, તતઃ સ્વલ્લ
 અહં દેવાનુપ્રિયાણામન્તિકે પ્રવ્રજામિ યથાસુખં યાવદ્ મા પ્રતિવન્ધં કુરુ ॥મૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘વિસાહા
 નામં નયરી હોત્યા’ વિશાલા નામની નગરી આસીત્ ‘વન્નઓ’ વર્ણકઃ—ચમ્પા નગ-
 રીવદ્ વિશાલા નગર્યા વર્ણનં કર્તવ્યમ્ । ‘વહુપુત્તિએ ચેહ્ણ’ વહુપુત્રિકં ચૈત્યમ્—
 વહુપુત્રિકનામકમુદ્યાનમાસીદિત્યર્થઃ ‘વન્નઓ’ વર્ણકઃ—પૂર્ણભદ્રોદ્યાનવદેવ

દ્વિતીય ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ

૧૮ વેં શતક કા પ્રથમોદ્દેશ કા અન્ત મેં વૈમાનિક દેવ કા તદ્ભાવ કી
 અપેક્ષા લેકર ચરમતા ઓર અચરમતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અબ્ હસ
 દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં વૈમાનિક વિશેષ જિસ ભાવ સે ચરમ હોતા હૈ ઉસી
 તદ્ભાવ સમ્બન્ધ કો લેકર કાર્તિક શ્રેષ્ઠી કા ચરમત્વ દિલાયા જાતા હૈ ।

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ ઉસ કાલ ઓર ઉસ સમય
 મેં ‘વિસાહા નામં નયરી હોત્યા’ વિશાલા નામની નગરીથી ‘વન્નઓ’
 ઔપપાતિક સૂત્રમેં વર્ણિત ચમ્પાનગરી કા જૈસા હસ નગરી કા વર્ણન
 જાનના ચાહિયે । ‘વહુપુત્તિએ ચેહ્ણ’ વહુપુત્રિક નામકા હસમેં ઉદ્યાન
 થા । ‘વન્નઓ’ પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાન કા જૈસા હસકા મી વર્ણન કરના

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અઠારમાં શતકના પહેલાં ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિક દેવની તદ્ભાવની
 અપેક્ષાથી ચરમતા અને અચરમતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. હવે આ બીજા
 ઉદ્દેશામાં જે વૈમાનિક વિશેષ જે ભાવથી ચરમ થાય છે તે જ ભાવના સંબં-
 ધને લઈને કાર્તિક શેઠનું ચરમપણું બતાવવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તે કાળે અને તે સમયે ‘વિસાહા નામં નયરી
 હોત્યા’ વિશાલા નામની નગરી હતી. ‘વન્નઓ’ ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલ
 ચંપાનગરી પ્રમાણે આ નગરીનું વર્ણન સમજાવું. ‘વહુપુત્તિએ’ તેમાં બહુપુત્રિક
 નામનું ઉદ્યાન હતું ‘વન્નઓ’ પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાન પ્રમાણે આનું પણ વર્ણન સમ-

અસ્યાપિ વર્ણનં કર્તવ્યમ્ ‘સામી સમોસઠે’ સ્વામી-મહાવીરસ્વામી સમવસૃતઃ, ‘જાવ પજ્જુવાસહ’ યાવત્ પર્યુપાસતે અત્ર યાવત્પદેન પરિપન્નિર્ગતા ‘ભગવતો ધર્મ કથા જાતા, ધર્મકથાં શ્રુત્વા પરિષત્ પ્રતિગતા ગૌતમો ભગવન્તં પર્યુપાસતે । ‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘સક્કે દેવિંદે દેવરાયા વજ્જપાણી પુરંદરે’ શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજો વજ્રપાણિઃ પુરન્દરઃ, ‘એવં જહા સોલસમસણ વિતિય ઉદેસણ’ એવં યથા ષોડશશતે દ્વિતીયોદેશકે ‘તહેવ’ તથૈવ-ષોડશશતકીયદ્વિતીયોદેશકવર્ણિતવક્તવ્યતાવદેવ ‘દિવ્વેણં જાણવિમાણેણં આગઓ’ દિવ્યેન યાનવિમાનૈન આગતઃ, સર્વદ્વિચાં યુક્તઃ, ષોડશશતકીય દ્વિતીયોદેશે યથા શક્રસ્ય સ્વરૂપં નિરૂપિતં યદ્વા આગમનકારણં નિરૂપિતમ્ આગમનપ્રકારશ્ચ પ્રદ-

ચાહિયે । ‘સામી સમોસઠે’ મહાવીર સ્વામી યહાં પધારે ‘જાવ પજ્જુવાસહ’ યાવત્ પર્યુપાસના કી-યહાં યાવત્ શબ્દ સ્ને ‘પરિષત્ નિકલી ભગવાન ને ધર્મકથા કહી, ધર્મકથા કો સુનકર બહ પરિષદ્ ગઈ, ગૌતમ પ્રભુ કી પર્યુપાસના કર રહે થે ‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ उसी काल और उसी समय में ‘सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे’ देवेन्द्र, देवराज, वज्रपाणि, पुरंदर ऐसे शक्र ‘एवं जहा सोलसमसण वितिय उदेसण’ जैसा कि १६ वें शतक के द्वितीय उद्देशक में कहा गया है, उसी वक्तव्यता के अनुसार ‘दिव्वेणं जाणविमाणेणं’ दिव्ययान विमान पर बैठकर ‘आगओ’ सर्वद्वि से युक्त हुए आये, यहाँ सोलहवें शतक के द्वितीय उद्देशक में जैसी शक्र स्वरूप की वक्तव्यता कही गई है, अथवा-उसके आगमन का कारण कहा गया है, और आगमन का प्रकार प्रकट किया गया है

જુનું ‘સામી સમોસઠે’ મહાવીર સ્વામી તે ઉદ્યાનમાં પધાર્યા ‘જાવ પજ્જુવાસહ’ પરિષદ તેમને વંદન કરવા આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મ-દેશના સાંભળાવી ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિ-ષદ પોતપોતા સ્થળે પાછી ગઈ તે પછી ગૌતમસ્વામી પ્રભુની પર્યુપાસના કરતા હતા તે સમયે ‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તે કાલ અને તે સમયે ‘સક્કે દેવિંદે દેવરાયા વજ્જપાણી પુરંદરે’ દેવેન્દ્ર દેવના ઇન્દ્ર દેવરાજ વજ્રપાણી પુરંદર એવો શક “एवं जहा सोलसमसण वितिय उदेसण” સોળમાં શતકના બીજા ઉદેશમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે કથન પ્રમાણે ‘દિવ્વેણં જાણવિમાણેણં’ દિવ્ય યાન વિમાન પર બેસીને ‘આગઓ’ સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિવાળો થઈને આવ્યો. સોળમાં શતકના બીજા ઉદેશમાં જે પ્રમાણે શકના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે. અથવા શકના આગમનનું કારણ પ્રગટ કર્યું છે,

શિવસ્તેનૈવ રૂપેણ હ્રદાપિ સર્વ જ્ઞાતવ્યમ્, જમ્બૂદ્વીપસ્થિતં મગવન્તમ્ અવધિજ્ઞાનેન પश्यति, દૃષ્ટ્વા સમાગતઃ । કેવલં તત્રાભિયોગિકાનાં શક્રેણ સદાગમનં મગવત્પા-
શ્વેન કથિતમ્ હૃતુ દર્શયતે એતદ્વૈલક્ષણ્યં પૂર્વાપેક્ષયા, એતદેવાહ-‘નવરં’ એતથ આભિ-
યોગિયા વિ અત્થિ’ નવરમ્ અત્રાભિયોગિકા અપિ સન્તિ શક્રેણ સાર્દ્ધમ્ આભિ
યોગિકાઃ સમાગતા इत्यर्थः, ‘જાવ વત્તીસવિહં નટ્ટવિહિં ઉવદંસેહ’ યાવદ્ દ્વાત્રિન્શ-
દ્વિધં નાટ્યવિધિમુપદર્શયતિ ‘ઉવદંસેત્તા જાવ પઢિગે’ ઉપદર્શય નાટ્યપ્રકારં
પ્રદર્શય યાવત્પતિગતઃ, શક્રો દેવેન્દ્રો ગતવાન્ તત્પશ્ચાત્ ‘મંતે ત્તિ મગવં ગોયમે’
મદન્ત્વં इति મગવાન્ ગૌતમઃ-હે મદન્ત ! હૃત્યેવં રૂપેણ મગવન્તં સંવોધ્ય ગૌતમઃ
‘સમણં મગવં મહાવીરં જાવ એવં વયાસી’ શ્રમણં મગવન્તં મહાવીરં યાવદેવમ્
અવાદીત્, અત્ર યાવત્પદેન વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા इत्यादीनां સંગ્રહો

ઉત્તરી રૂપ સે સવ કહના ચાહિથે, શક્રને અપને અવધિજ્ઞાન દ્વારા જમ્બૂ-
દ્વીપસ્થિત મગવાન્ કો જલ દેખા તો દેલ્હર વહ ઉલ્લ સમય આયા
ષાઢશક શતક કે દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં શક્ર કે સાથ આભિયોગિકદેવો
કા આગમન મગવાન્ કે પાસ મેં નહીં કહા ગયા હૈ પરન્તુ યહાં વહ કહા
ગયા હૈ યહી વ્રાત ‘નવરં અત્થ આભિજોગિયાવિ અત્થિ’ હસ પાઠ દ્વારા
પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ । ‘જાવ વત્તીસવિહં નટ્ટવિહિં ઉવદંસેહ’ યહાં
આકર ઉસને યાવત્ ૩૨ પ્રકાર કી નાટ્યવિધિ દિલ્લાઈ ‘ઉવદંસેત્તા
જાવ પઢિગે’ નાટ્યપ્રકાર દિલ્લાકર પીછે ચલા ગયા, હસકે વાદ મંતે
ત્તિ મગવં ગોયમે’ હે મદન્ત ! એલા કહકર ગૌતમને ‘સમણં મગવં મહા-
વીરં જાવ એવં વયાસી’ શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર સે યાવત્ હસ પ્રકાર
સે કહા-પૂછા, યહાં યાવત્પદ સે ‘વંદહ, નમંસહ, વંદિત્તા’ इत्यादि-પદો

છે, અને આગમનનો પ્રકાર બતાવેલ છે. એજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિં
પણ સમજવું શકે પોતાના અવધિજ્ઞાનદ્વારા જમ્બૂદ્વીપમાં સુધર્મ સલામાં
ગિરાજમાન પ્રભુને જ્યારે જોયા, ત્યારે જોધને તેજ સમયે શક્ર ત્યાં આવ્યો.
સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં શક્રની સાથે તેના આભિયોગિક દેવનું આગ-
મન ભગવાન્ પ સે કહ્યું નથી. પરંતુ અહિયાં તે કહ્યું છે એ જ વ્રાત
‘નવરં અત્થ આભિજોગિયા વિ અત્થિ’ આ પાઠથી પ્રગટ કરેલ છે ‘જાવ વત્તી
સવિહં નટ્ટવિહિં ઉવદંસેહ’ અહિં આવીને તેણે બત્રીસ પ્રકારની નાટ્યવિધિ
બતાવી ‘ઉવદંસેત્તા જાવ પઢિગે’ નાટ્યવિધિ બતાવીને તે શક્ર
પાછો ગયો તે પછી ‘મંતેત્તિ મગવં ગોયમે’ હે ભગવાન્ એ પ્રમાણે
સંબોધન કરીને ગૌતમ સ્વામીએ ‘સમણં મગવં મહાવીરં જાવ એવં
વયાસી’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું.
અહિયાં યાવત્પદથી “વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા” इत्यादि પદો

भवति 'जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्ठंतो' यथा तृतीयशतके ईशानस्य तथैव कूटारदृष्टान्तः, 'तहेव पुव्वभवपुच्छा' तथैव पूर्वभवपृच्छा, यथा तृतीयशतके ईशानविषये नाट्यदर्शने कूटाकारदृष्टान्तो वर्णित स्तथैव इहापि कूटाकारशालादृष्टान्तो वक्तव्यः, यथैव गौतम ईशानस्य पूर्वभवविषयकं प्रश्नं कृतवान् तथैव इहापि प्रश्नो ज्ञातव्यः कियत्पर्यन्तं तृतीयशतकीयप्रकरणमिह वक्तव्यं तत्राह 'जाव' इत्यादि 'जाव अभिसमन्नागया' यावदभिसमन्नागता—पूर्वभवार्जितपुण्योदयात् प्राप्ता अत्र यावत्पदेन सा दिव्वा देवर्द्धिः दिव्वा देवद्युतिः प्राप्ता इत्यादीनां संग्रहः, भगवानाह—'गोयमा इ' गौतम इति हे गौतम ! इत्येवं रूपेण संबोध्य 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत्, "एवं खलु गोयमा !" एवं

का ग्रहण किया गया है। 'जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्ठंतो' जैसा तृतीयशतक में ईशान के विषय में नाट्यदर्शन में कूटाकारशाला का दृष्टान्त वर्णित हुआ है, उसी प्रकार से वह दृष्टान्त यहां पर भी करना चाहिये। 'तहेव पुव्वभवपुच्छा' तथा जैसा ईशान के पूर्वभव का प्रश्न वहां गौतम ने किया है, उसी प्रकार से वही प्रश्न यहां पर भी कहना चाहिये। यह तृतीय शतकीय प्रकरण यहां 'जाव अभिसमन्नागया' यावत् पूर्वभव में अर्जित पुण्य के उदय से प्राप्ति हुई है—इस पाठ तक का ग्रहण करना चाहिये। यहां यावत्पद से 'सा दिव्वा देवर्द्धि, दिव्वा, देवज्जुई, लद्धा पत्ता' इत्यादि पदों का ग्रहण किया गया है। 'गोयमाइ' हे गौतम ! इसरूपसे संबोधित करके 'समणे भगवं महावीरे भगवं

અહણુ થયા છે. "જહા તઇયસએ ઈસાણસ્સ તહેવ કૂડાગારદિટ્ઠંતો" ત્રીજા શતકમાં ઇશાનેન્દ્રના વિષયમાં નાટ્યવિધિના દર્શન પ્રકરણમાં કૂટાકાર શાળાનું દૃષ્ટાંત બતાવેલ છે. તેજ પ્રમાણે તે દૃષ્ટાંત અહિયાં પણ સમજવું. તેમ જ ત્યાં ગૌતમ સ્વામીએ ઇશાનેન્દ્રના પૂર્વભવ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ છે, તેજ પ્રમાણે તેવી જ રીતનો પ્રશ્ન અહિં પણ શકને ઉદેશીને કરી લેવો. આ સઘળો ત્રીજા શતકનો વિષય અહિયાં "જાવ અભિસમન્નાગયા" યાવત્ પૂર્વભવોપાર્જિત પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ છે.—આ પાઠ સુધી અહણુ કરવો. અહિયાં યાવત્પદથી "સા દિવ્વા દેવિદ્ધિ દિવ્વા દેવજ્જુઈ, લદ્ધા પત્તા" વિગેરે પદો અહણુ કરાયા છે. 'ગોયમા!' હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને "સમણે ભગવં મહાવીરે ભગવં ગોયમં એવં વયાસી" શ્રમણુ ભગવાન

खलु हे गौतम ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये, 'इहेव जंतुदीवे दीवे' इहेव जम्बू द्वीपे द्वीपे 'भारहे वासे' भारते वर्षे 'हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था' हस्तिनापुरनामकं नगरमासीत्, 'वण्णओ' वर्णकः-चम्पानगरी वत् हस्तिनापुरस्यापि वर्णनं कर्तव्यम् 'सहस्संबवणे उज्जाणे' सहस्राग्रवनम्-एतन्नामकमुद्यानमासीत्-'वन्नओ' वर्णकः-पूर्णभद्रचैत्यवद् अस्यापि वर्णनं कर्तव्यम् । 'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसइ' कार्तिको नाम श्रेष्ठी परिवसति, 'अड्डे' आढ्यः 'जाव अपरिभूए' यावदपरिभूतः, यावत्पदेन बहुधनधान्यगोगवेलकादि युक्तो बहुजनेन चेति सङ्ग्रहः 'जेगमपढमासणिए' नैगमप्रथमासनिकः, नैगमाः-वणिजका स्तेषु मध्ये

गोयमं एवं वयासी' भ्रमण भगवान् महावीरने गौतम से ऐसा कहा- 'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समयेणं इहेव जंतुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था' हे गौतम ! उस काल और उस समयमें इसी जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें भारतवर्षमें हस्तिनापुर नाम का नगर था 'वण्णओ' इसका वर्णन चम्पानगरी के वर्णन के जैसा जानना चाहिये । 'सहस्संबवणे उज्जाणे' उसमें सहस्राग्रवन इस नामका उद्यान था । 'वन्नओ' पूर्णभद्र चैत्य के जैसा इस का भी वर्णन कर लेना चाहिये-'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' उस हस्तिनापुर-नगरमें 'कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसइ' कार्तिकनाम का सेठ रहता था । 'अड्डे जाव अपरिभूए' यह बहुत धनवाला था यावत् अपरिभूत किसीसे पराजय पानेवाला नहीं था । यावत्पद से बहुधनधान्य गोगवेलकादियुक्तः बहुजनेन' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'जेगमपढमासणिए'

महावीर स्वामीने गौतम स्वामीने आ प्रभावे कलु—“तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंतुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था” ते काले अने ते समये ते जम्बूद्वीप नामना मध्यद्वीपमां भारत क्षेत्रमां हस्तिनापुर नामनुं नगर હતું. “વણ્ણઓ” તેનું વર્ણન ચંપાનગરીના પ્રભાવે સમજવું. “સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે” તેમાં સહસ્રાગ્રવન એ નામનું ઉદ્યાન હતું. “વણ્ણઓ” પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની ભાક્ષ તેનું વર્ણન સમજવું. “તત્થ ણં હત્થિણાપુરે નયરે” તે હસ્તિનાપુર નગરમાં ‘કત્તિયે નામં સેટ્ઠી પરિવસઈ’ કાર્તિક નામનો શેઠ રહેતો હતો. “અડ્ઢે જાવ અપરિભૂએ” તે ધણે જ ધનવાન હતો. યાવત્ અપરિભૂત-કોઈથી પરાજય ન પામે તેવો હતો. અહિયાં યાવત્ પદથી બહુ ધન, ધન્ય, ગાય, ગવેલક વિગેરેથી યુક્ત હતો. “બહુજનેન” આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “જેગમ

प्रथमासनिकः, प्रथमं मुख्यम् आसनं-स्थानं यस्य स मध्यमासनः स एव प्रथमा
सनिकः सर्वेषां मध्ये पोषकत्वात् श्रेष्ठः उक्तश्च-

‘जिणधम्मभाविणं न केवलं धम्मओ धणाआवि ।

पेगम अट्ठहियसहस्सो, जेण कओ अप्पणो सरिसो’ ॥१॥

छाया—जिनधर्मभाषितेन, न केवलं धर्मतो धनतोऽपि ।

नैगमाष्टाधिकसहस्रो, येन कृत आत्मनः सदृशः ॥१॥

‘पेगमट्ठसहस्सस्स’ नैगमाष्टसहस्रस्य अष्टाधिकसहस्रवणिजाम् ‘बहुसु कज्जेसुय
कारणेसुय’ बहुषु-अनेकप्रकारकेषु कार्येषु तद्गृहकार्यतन्मर्मश्रवणतद्रक्षणं तत्
नैगम शब्द का अर्थ वणिकजन है । वणिकजनों के मध्यमें इसे प्रथम
स्थान प्राप्त था इसीलिये इसे प्रथमासनिक कहा गया है । तात्पर्य कहने
का यह है कि यह उन सबका पोषक जैसा था । कहा भी है । ‘जिण
धम्मभाविणं’ इत्यादि, जिनधर्म से वासित आत्मा केवल धर्म से
दूसरों को सहायक होने से श्रेष्ठ नहीं माना जाता है । किन्तु जो
अपने द्रव्य से भी अपने १००८ साधर्मिक बन्धुओं को सहायता पहुँ-
चाता है-उन्हे अपने जैसा बना लेता है वह श्रेष्ठ माना जाता है ।
इसी कारण यह ‘पेगमट्ठसहस्सस्स’ १००८ वणिकजनों को उनके
‘बहुसु कज्जेसुय कारणेसुय’ अनेक प्रकार के गार्हस्थिक कृत्यों में
उसकी धर्माश्रयना में, धर्म के संरक्षण करनेरूप कार्यों में, एवं उनके
निज सम्बन्धी आदि जनों के सम्मान आदि करने के कार्यों में समय २

पदमासणि” नैगम शब्दको अर्थ वणिक जन थाय छे. वणिक जनोभां
तेने मुख्य स्थान प्राप्त थयुं હતું. તેથી તેને પ્રથમાસનિક કહ્યા છે.
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે કાર્તિક શેઠ આ બધાનો પોષણ કરનાર હતો.
કહ્યું પણ છે કે “જિણધમ્મભાવિણં” જિનધર્મથી વાસિત આત્મા
હતો પરમ ધર્માત્મા હતો એટલે કે કેવળ ધર્મથી બીજાને સહાયક થવાથી
શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતું નથી. પરંતુ જે પોતાના ધનથી પણ એક હબાર
આઠ પોતાના સાધર્મિક બંધુઓને સહાયતા કરે છે. અર્થાત્ તેઓને
પોતાના જેવા શ્રેષ્ઠ બનાવી લે છે. તેને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે તેજ
કારણથી “પેગમટ્ઠસહસ્સસ્સ” તેણે એક હબાર આઠ વણિક જનોને પોતાના
“બહુસુ કજ્જેસુય કારણેસુય” અनेક પ્રકારના ગૃહસ્થ સંબંધી કૃત્યોમાં તેની
ધર્માશ્રયનામાં સુસંરક્ષણ કરવા વળા કાર્યમાં તેમજ પોતાના અંગત સંબંધી
વિશેરે જનોમાં સન્માન કરવા દૈનિક ૩૫ કાર્યોમાં શુભાર્થ મુનીમ તરીકે
રાખ્યા હતા. દરેક સમયે કાર્તિક શેઠ તેઓને સહાયક થતો હતો. તેમજ તેઓને

સ્વજનસન્માનાદિકૃત્યેષુ ઇષ્ટાર્થાનાં હેતુષુ કૃષિપશુપોષણવાણિજ્યાદિષુ ચ 'કોઢુંવેસુ ય' કુટુમ્બેષુ ચ સ્વપરસ્વજનવર્ગેષુ વિષયભૂતેષુ, 'એવં જહા રાયપ્પસેણ-હજ્જે' એવં યથા રાજપ્રશીયે, 'ચિત્તે' ચિત્રઃ, યથા રાજપ્રશીયસૂત્રે ચિત્રસારથે વર્ણનં કૃતં તેનૈવ રૂપેણ ઇહાપિ સર્વં વર્ણનીયમ્, કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—'જાવ ચ વલુભૂ' યાવન્નચભૂતં ઇત્યાદિ, અનેનેદં સૂચિતં ભવતિ, 'મંતેસુ ય ગુજ્ઞેસુ ય રહસેસુ ય નિચ્છણસુ ય વવહારેસુ ય આપુચ્છણિજ્જે પહિપુચ્છણિજ્જે સયસસ ચિ કુહંવસસ

પર સહાયક હોના રહતા થા । તથા ઉન્હેં ઇષ્ટ અર્થ કી પ્રાપ્તિ કેસે હો યહ વાત કે કારણોં કી તર્ફ વહ સદા તત્પર રહતા થા—જૈસે કૃષિ કરાને મેં ઉન્હેં મદદ પહુંચાના, પશુપોષણ મેં સહાયતા પહુંચાના, વ્યાપાર મેં સહાયતા પહુંચાના આદિ ૨ । હતના હી યહ નહીં કરતા થા કિન્તુ—'કોઢુંવેસુ ય' સ્વજન ઓર પરજન કે જો કુટુમ્બ કે લોગ હોતે થે ઉન્હેં ભી યહ પ્રત્યેક કાર્યોં મેં ઉસી પ્રકાર સે સહાયતા દેને મેં પીછે નહીં હટતા થા । યહ કાર્તિકસેઠ રાજપ્રશીય સૂત્ર મેં વર્ણિત ચિત્ર સારથિ કે જૈસા અપની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ મેં સચેષ્ટ બના રહતા થા । યહી વાત 'એવં જહા રાયપ્પસેણહજ્જે ચિત્તે જાવ' હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અર્થાત્ રાજપ્રશીય સૂત્રમેં ચિત્રસારથિ કા જૈસા વર્ણન કિયા ગયા હૈ વૈસા હી હસકે સમ્બન્ધ મેં ભી વર્ણન જાનના ચાહિયે । વહાં કા વર્ણન 'ચલુભૂ' હસ પદ તક યહાં ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । હસસે યહ સૂચિત હોતા હૈ—'મંતેસુ ય ગુજ્ઞેસુ ય રહસેસુ ય નિચ્છણસુ ય

ઇષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય તેના કારણોની તરફ તે સદા તત્પર રહેતો હતો. જેમકે ખેતી કરવામાં તેઓને મદદ પહોંચાડવી. પશુ પાલનમાં સહાયતા પહોંચાડવી. વ્યાપારમાં મદદ કરવી વિ. વિ. તે એટલું જ કરતો ન હતો પરંતુ “કોઢુંવેસુ ય” સ્વજન અને પરજન સંબંધી જેઓ કુટુંબીઓ હતા તેઓને પણ તે દરેક કાર્યોમાં તેજ રીતે સહાયતા આપવામાં પાછો પડતો ન હતો. આ કાર્તિક શેઠ—રાજપ્રશીય સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચિત્ર સારથી પ્રમાણે પોતાની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સાવેચત રહેતો હતો. એજ વાત “એવં જહા રાયપ્પસેણહજ્જે” એ સૂત્રાંશથી બતાવેલ છે. અર્થાત્ રાજપ્રશીય સૂત્રમાં ચિત્ર સારથીનું વર્ણન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન કાર્તિક શેઠના સંબંધમાં પણ સમજવું ત્યાંનું આ વર્ણન “ચલુભૂ” નેત્રરૂપ હતો આ પદ સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તેથી એ વાત સૂચિત થાય છે કે—'મંતેસુ ય ગુજ્ઞેસુ ય રહસેસુ ય

મેઢી પમાણં આહારો આલંબણં ચક્ષુમેઢીભૂષ પમાણભૂષ આહારભૂષ આલંબણભૂષ
ચક્ષુભૂષ સન્વકજ્જવહૂવણ યાવિ હોત્યા' હિતિ, મન્ત્રેષુ ચ દેશહિતચિન્તાર્થં
રાજ્યાદિહિતચિન્તાર્થં ચૈકાન્તવિચારો મન્ત્રઃ, તેષુ ચ, ગુહ્યેષુ ચ-પરસ્ત્રીગમ-
નાદિ રૂપ નિકૃષ્ટગૃહચ્છિદ્રપ્રતીકારચિન્તનાર્થમ્ એકાન્તવિચારો ગુહ્યમ્ તેષુ ચે।
રહસ્યેષુ-ભ્રૂણહત્યાદિ રૂપ નિકૃષ્ટતમગૃહચ્છિદ્રપ્રતીકારચિન્તાર્થમેકાન્તવિચારો
રહસ્યં તેષુ ચ, વ્યવહારેષુ બાન્ધવાદિ સમાચરિતલોકવિરુદ્ધાદિ ક્રિયા પ્રાય-
શ્ચિત્તાદિ વિષયરૂપેષુ નિશ્ચયેષુ-પૂર્ણનિર્ણયેષુ ચ, આપૃચ્છનીયઃ-પ્રષ્ટવ્યઃ, પ્રતિ
પૃચ્છનીયઃ-વારં વારં પ્રષ્ટવ્યઃ, કિમિતિ યતોઽસૌ 'મેઢી' હિતિ સ્વલપમધ્યવર્તિની
સ્થૂળા યત્ર ગોપંક્તિર્ધાન્યં ગાહયતિ-મર્દયતિ તદ્વદ્ યમાલમ્બ્ય સકલનૈગમમણ્ડલં

વચહારેસુ ચ, આપુચ્છણિજ્જે પહિપુચ્છણિજ્જે સયસ્સ વિ કુહુંબસ્સ
મેઢીપમાણં, આહારો, આલંબણં ચક્ષુમેઢીભૂષ પમાણભૂષ, આલંબણભૂષ
ચક્ષુભૂષ, સન્વકજ્જવહૂવણ યાવિ હોત્યા' કિં યહ કાર્તિકસેઠ
મંત્રોમે-દેશહિત કે લિયે યા રાજ્યાદિહિત કે લિયે કિયે નિશ્ચિતવિચારો
મે-ગુહ્યો મે-પરસ્ત્રીગમનાદિરૂપ નિકૃષ્ટ ગૃહચ્છિદ્રોં કો પ્રતીકાર કરને કે
લિયે કિયે ઘયે નિશ્ચિતવિચારોં મે, રહસ્યોં મેં ભ્રૂણહત્યાદિરૂપ નિકૃષ્ટતમ
ગૃહચ્છિદ્રોં કો દૂર કરને કે લિયે કિયે ઘયે નિશ્ચિતવિચારોં મે, વ્યવહાર
મે-બાન્ધવાદિજનોં કી ડનકે દ્વારા સમાચરિત લોક વિરુદ્ધ ક્રિયાઓં
કી પ્રાયશ્ચિત્તાદિરૂપ શુદ્ધિ મેં, ઓર નિશ્ચયોં મેં પૂર્ણ નિર્ણયોં મેં પૂછા
જાતા થા। ક્યોંકિ યહ ડનમેં મેઢી થા। સ્વલિહાન કે બીચ મેં એક
સ્વમ્મા જો ગાઢા જાતા હૈં ડસકા નામ મેઢી હૈં જૈસે હસ મેઢી મેં

નિચ્છણસુ ય વચહારેસુ ય આપુચ્છણિજ્જે પહિપુચ્છણિજ્જે સહસ્સે વિ કુહુંબસ્સ
મેઢીપમાણં, આહારો, આલંબણં ચક્ષુમેઢીભૂષ, પમાણભૂષ, આલંબણભૂષ, ચક્ષુ-
ભૂષ, સન્વકજ્જવહૂવણ યાવિહોત્યા' આ કાર્તિક સેઠ મંત્રણામાં-દેશ અને
રાજ્યના હિત માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં-ગુહ્યોમાં-પરસ્ત્રી ગમન
વિગેરે હલકા પ્રકારના ગૃહચ્છિદ્રોના નિવારણ કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત
વિચારોમાં 'રહસ્યોમાં-બલહત્યા વિગેરે રૂપ અત્યંત હલકા પ્રકારના
ગૃહચ્છિદ્રોને દૂર કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં, વ્યવહારમાં એટલે કે
બાંધવ (ભાઈ) વિગેરેની તેઓ દ્વારા આચરેલા લોક વિરુદ્ધ ક્રિયાઓના
પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે શુદ્ધિમાં અને નિશ્ચયોમાં પૂર્ણનિર્ણયોમાં
પૂછાતો હતો કેમકે તે તેઓમાં મેઢી હતો. બળામાં એક
થાંભલો ખોડવામાં આવે છે તેનું નામ મેઢી છે. આ મેઢીમાં અનાજ
મસળવા માટે બળદો બંધાય છે, બળદો તે મેઢીની સહાયતાથી અનાજ

કરણીયાર્થાન્ ધાન્યમિવ વિવેચયતિ સ મેધી, તથા પ્રમાણં પ્રત્યક્ષાદિ વદ્ યઃ તદ્ દૃષ્ટાર્થનામવ્યભિચારિત્વેન તથૈવ પ્રવૃત્તિનિમિત્તગોચરત્વાત્ સ પ્રમાણસ્મ તથા આધારઆધેયસ્યેવ સર્વકાર્યેષુ લોકાનામુપકારિત્વાત્, તથા આલમ્બનમ્-રજ્જ્વાદિ તદ્વદ્ આપદ્વર્ત્તાદિ નિસ્તારકત્વાદ્ આલમ્બનમ્, તથા ચક્ષુર્લોચનં તદ્વલ્લોકસ્ય વિવિધકાર્યેષુ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિવિષયપ્રદર્શકત્વાત્ ચક્ષુઃ ચક્ષુરિવ ચક્ષુઃ । એવમેવ મેધિત આરભ્ય ચક્ષુઃ પર્યન્તશબ્દેષુ શ્રૂતશબ્દસંયોગેન ઉપમાર્થો વિજ્ઞેયઃ તત્ર મેધિ શ્રૂતઃ મેધિસદૃશઃ, इत्यादि सर्वत्र ज्ञातव्यम्, एतावन्मात्रोऽपि न किन्तु तेषां सर्व

અનાજ કી દાંય કરને કે લિયે-ઉસે મર્દિત કરને કે લિયે-વૈલ બાંધે જાતે હૈં । ઉસકે સહારે સે ઉસ અનાજ કા મર્દન કરતે હૈં । હસી પ્રકાર સે હસ કાર્તિકસેઠ કા સહારા લેકર કે સકલ નૈગમ મળડલ ધાન્ય કી તરફ સકલ કર્તવ્યાર્થ કી વિવેચના ક્રિયા કરતા થા । તથા યહ કાર્તિક સેઠ પ્રત્યક્ષાદિપ્રમાણ કે જૈસા પ્રમાણ થા । કયોંકિ ઉસકે દ્વારા વિચારિત હુઆ અર્થ ઠીક ઉન્હેં વૈસા હી હોતા થા । તથા સ્વકામોં મેં લોગોં કા યહ ઉપકારી થા-હસલિયે ઉન્હેં લિયે યહ આધાર થા જૈસે આધેય । (પદાર્થ) કે લિયે અપના આધાર ઉપકારી હોતા હૈં । આપત્તિરૂપશબ્દ મેં ફસે હુઅ જનોં કોં યહ રજ્જ્વાદિ (રસ્સી) કે જૈસા આલમ્બન થા-કયોંકિ ઉન્હેં યહ આપત્તિરૂપગત્ત મેં પડતે હુઅ કો રસ્સી સમાન આધાર રૂપ થા । તથા જિસ પ્રકાર લોચન બાહ્ય પદાર્થોં કો દિખાના હૈં-ઉસી પ્રકાર સે યહ સ્ત્રી પ્રવૃત્તિ ઓર નિવૃત્તિ કે વિષયશ્રૂતપદાર્થોં કો ઉન્હેં સમજ્ઞાયા કરતા થા, અતઃ યહ ઉન્કો આંખ કે જૈસા આંખ થા, મેધી સે લેકર ચક્ષુ પર્યન્ત શબ્દોં મેં શ્રૂત શબ્દ

મસળે છે. તેજ પ્રમાણે આ કાર્તિક શેઠની સહાયતા લઈને તેનું સમસ્ત કુટુંબ મંડલ બળાના ધાન્ય પ્રમાણે બધા કર્તવ્યોનું વિવેચન કર્યા કરતા હતા. તેમજ આ કાર્તિક શેઠ પ્રત્યક્ષ વિગેરે પ્રમાણની માફક પ્રમાણરૂપ હતા. કેમકે તેણે વિચારેલ અર્થ બરાબર તેજરૂપે થતા. તથા બધા કાર્યોમાં લોકોનો ઉપકારી હતા-તેથી તેઓનો તે આધાર હતા જેવી રીતે આધેય (પદાર્થ) ને આધાર ઉપકારી હોય છે. આપત્તિરૂપ ખાડમાં પડવાવાળા મનુષ્યોને દોરીની માફક આલમ્બનરૂપ હતા. કેમકે તેને તે આપત્તિરૂપ ખાડામાંથી પડવા દેતા ન હતા. જેમ આંખો બહારનો પદાર્થ બનાવે છે. તેજ પ્રમાણે તે પણ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના વિષયરૂપ પદાર્થો તેઓને સમજાવતા હતા. તેથી તેઓને આંખની માફક આંખરૂપ હતા. મેધીથી આરંભીને ચક્ષુ સુધીના શબ્દોમાં

कार्यं वर्धापकोऽपि आसीत् इति राजप्रश्रीयप्रकरणमत्र विज्ञेयम् । 'जेगमट्ट
सहस्रस्रस सयस्सय कुटुंबस्स' नैगमाष्टसहस्रस्य स्वकस्य च कुटुम्बस्य 'आहेवच्चं'
आधिपत्यम् 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' यावत्कारयन् पालयन् अष्टाधिकसहस्र-
वणिजां स्वकीयकुटुम्बस्य च आधिपत्यं कारयन् पालयन्, अत्र यावत्पदेन—'पोरे-
वच्चं सामित्तं महत्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं' ग्राह्यम् तत्र पौरोवृत्त्यं—पुरो
वर्तित्वम् अग्रेसरत्वमित्यर्थः स्वामित्वं—प्रभुत्वमित्यर्थः, सहत्वं महत्तरकत्वम्—अन्य-
वणिजापेक्षया श्रेष्ठत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम् आज्ञेश्वरः—आज्ञा प्रधानो यः सेना-
पतिः तस्य भावः कर्म वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन् पालयन् सः 'समणोवासए'
श्रमणोपासकः श्रावकः, कीदृशः स इत्याह—'अहिगयजीवाजीवे' अधिगतजीवा-
जीवः, 'जाव विहरइ' यावद्विहरति स कार्तिकश्रेष्ठीति, अत्र यावत्पदेन उप-

का संयोग करने से कार्तिकसेठभूत था—मेही जैसा था इत्यादि अर्थ भी
साधित कर लेना चाहिये यह कार्तिकसेठ इतना ही नहीं था किन्तु सर्व-
कार्यवर्धापक भी था । इस प्रकार का यह राजप्रश्रीय सूत्र का प्रकरण यहां
जानना चाहिये । 'जेगमट्ट सहस्रस्रस सयस्सय कुटुंबस्स' यह कार्तिक सेठ
१००८ वणिकजनों का और अपने कुटुम्ब का 'आहेवच्चं' अधिपत्य
'जाव कारेमाणे पालेमाणे' यावत्करवाता हुआ एवं उसका पोषण करता
हुआ । 'समणोवासए' श्रमणजनों की उपासना करने में दत्तचित्त
बना रहता था । इस प्रकार सूच्येत्थमें श्रावकपदको सुशोभित करता
था । यहां यावत्पद से 'पोरेवच्चं सारथित्तं सहत्तं, महत्तरगत्तं आणा-
ईसर सेणावच्चं' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'अहिगय जीवाजीवे जाव
विहरइ' यह जीव और अजीव तत्त्व स्वरूप का ज्ञाता था । यहां पर भी

भूत शण्ड जेडवाथी कार्तिकशेठ मेहीभूत हुतो. मेही जेवे हुतो वगेरे अर्थ
समज्ज देवे. आ कार्तिकशेठ सर्वकार्य वर्धापक अर्थात् पारकरनार पण्ड हुतो
आ रीते राजप्रश्रीय सूत्रमानुं आ प्रकरण अडिथां समज्जुं 'जेगमट्टसहस्रस्रस
सयस्सय कुटुंबस्स' आ कार्तिकशेठ जेठ हुनर आठ वणिकजनानुं अने पोताना
कुटुंबानुं 'आहेवच्चं' अधिपतिपण्डुं 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' करतो थके
यावत् तेजानुं पालन पोषण करतो. "समणोवासए" श्रमणजनानी उपा-
सना करवाभां तत्पर रहते हुतो. आ रीते ते श्रावकपण्डुने सारी रीते दीपा-
वतो. अडीं यावत्पदथी 'पोरेवच्चं सामित्तं महत्तं महत्तरगं आणाईसर सेणावच्चं'
आ पढेनो संग्रह थये छे. अर्थात् पुरेनुं अधिपतिपण्डु स्वामीपण्डुं मडान्
पण्डु अतिमडान्पण्डुं अने सेनापतिपण्डुने निभावतो. 'अहिगयजीवाजीवे
जाव विहरइ' कार्तिकशेठ जिव अने अजिवना तत्त्वना स्वरूपने जणुवावाणे।

लब्धपुण्यपाप इत्यारभ्य अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः यथाप्रतिगृहीतैः तपः कर्मभिरात्मानं भावयन् इति संप्राप्तम् एतादृशः सन् विहरतीति, अस्य व्याख्या द्वितीयशतके पञ्चमोद्देशके तुङ्गिकानगरीश्रावकवर्णने द्रष्टव्या । 'तेणं कालेणं तेणं समणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' मुनि सुव्रजोऽर्हन् आदिकरः—मुनिसुव्रत नामकोऽर्हन् आदिकरः—स्वशासनापेक्षया आदिकरो धर्मस्य, 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' यथा षोडशशते तथैव यावत् समवसृतः षोडशशतके पञ्चमोद्देशकस्य प्रकरणमत्र विज्ञेयम् । तत्रापि 'जाव' शब्देनातिदेशः कृतः, तेन इदं प्रकरणं सर्वमत्रैव प्रथमशतकप्रथमोद्देशकस्य पञ्चमसूत्रे टीकायां महावीरवर्णने विलोकनीयम् । एतावानेव विशेषो यत्तत्र राज-

यावत्पद से 'उपलब्धपुण्यपापः, से छेकर 'अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः, यथाप्रतिगृहीतैः तपःकर्मभिः आत्मानं भावयन्' यहाँ तक का पाठ गृहीत हुआ है। इस पाठ की व्याख्या द्वितीयशतक के पञ्चम उद्देशक में तुङ्गिकानगरी के श्रावकों के वर्णन में की गई है सो वहाँ देख लेना चाहिये ।

'तेणं कालेणं तेणं समणं' उस काल और उस समय में 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' मुनिसुव्रत नामके अर्हन् जो कि अपने शासन की अपेक्षा धर्म के आदिकर्ता थे । 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' १६ वे शतक के पञ्चम उद्देशक में कहे गये प्रकरण के अनुसार यहाँ पर आये। १६ वे शतक में भी 'जाव' पदका उल्लेख किया गया है। इसलिये वहाँ पर भी प्रथमशतक के प्रथम उद्देशक में आगत पांचवे सूत्र की टीका में वर्णित महावीर का प्रकरण लिया गया है। अतः वही सब प्रकरण यहाँ पर ग्रहण किया गया है—ऐसा जानना चाहिये । यदि उस

ढोने अधियां पणु यावत् पढ्थी 'उपलब्धपुण्यपापः' ओ वाक्यथी आर'भीने 'अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः, यथाप्रतिग्रहितैः तपःकर्मभिः आत्मानं भावयन्' अधी सुधीने पाठ अडणु थयेल छे. आ पाठनी व्याख्या भील शतकना पांचमां उद्देशाभां तुङ्गिका नगरीना श्रावकना वणु'नमां करेल छे. ते त्यांथी जेष्ठ लेवी. 'तेणं कालेणं तेणं समणं' ते हाणे अने ते समये 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' मुनिसुव्रत नामना अर्हन् जेवे पोताना शासनकाणमां धर्मना आदि कर्ता छेता. 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' सोणमां शतकना पांचमां उद्देशाभां उद्देशा प्रकार प्रमाणे अधियां आण्वा. सोणमां शतकमां पणु 'जाव' पढ्थे उद्देशे करेल छे. तेथी त्यां पणु पडेला शतकना पडेला उद्देशाभां आवेल पांचमां सूत्रनी टीकाभां वणु'वेल महावीरस्वामीना प्रकरणे

ગૃહં નગરં ગુણશિલકં ચૈત્યમ્ અત્રતુ હસ્તિનાપુરં નગરં સહસ્રાબ્રવનમુદ્યાનં વક્તવ્ય-
મિતિ । અત્ર ભગવાન્ મુનિસુવ્રતઃ સમવસૃતઃ । ‘જાવ પરિસા પજ્જુવાસહ’ યાવ-
ત્પરિષત્ પયુપાસ્તે મુનિસુવ્રતસ્યાઽઽગમનં શ્રુત્વા નગરાત્ પરિષન્નિર્ગતા, ભગવતઃ
સમીપે પર્પદ આગમનં ધર્મકથા શ્રવણં પરિપત્ મુનિસુવ્રતં પયુપાસ્તે । ‘તણ્ણં સે
કત્તિણ્ણં સેટ્ઠી’ તતઃ खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी ‘इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठ
तुट्ठं’ अस्याः कथाया लब्धार्थः सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौ-
मनस्यितो हर्षवशविसर्पदहृदयः ‘एवं जहा एकारमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ’

પ્રકરણ મેં ઔર इस मुनिसुव्रतस्वामी के कथ्यमान प्रकरण में कोई
विशेषता है तो वह नगर और उद्यान को लेकर ही है । महावीरस्वामी
का आगमन राजगृहनगर और गुणशिलक उद्यान में-कहा गया है
और मुनिसुव्रतस्वामी का आगमन हस्तिनापुर में स्थित सहस्राब्रवण
उद्यान में कहा गया है । इसलिये यह सब कथन यहां पर कर लेना
चाहिये । ‘जाव परिसा पज्जुवासह’ यावत्-मुनिसुव्रत अर्हन् का आग-
मन सुनकर परिषदा-नगर से बाहर निकली । उसने उन्हें वन्दना की
नमस्कार किया प्रभुने उसे धर्मका उपदेश किया परिषदाने उनकी पयु-
पासना की ‘तण्णं से कत्तिण्णं सेट्ठी’ इसके बाद वह कार्तिकसेठ जब
‘इमीसे कहाये लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठं’ प्रभुके आगमनरूप कथा से परि-
चित हो गया-तब वह हृष्टतुष्टचित्तानन्दित हुआ । प्रीतिमनवाला
हुआ, परमसौमनस्यित हुआ और हर्षवशविसर्पदहृदयवाला हुआ ।
‘एवं जहा एकारसमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ’ जैसा ११ वे शतक

અહણ કયું છે. જેથી તે બધું જ પ્રકરણ અહિયાં પણ અહણ થયેલ છે
તેમ સમજવું જો તે પ્રકરણમાં અને આ મુનિસુવ્રતના પ્રકરણમાં કંઈ પણ
વિશેષપણું હોય તો તે ફક્ત નગર-અને ઉદ્યાનની બાબતમાં જ છે. મહા-
વીર પ્રભુનું આગમન રાજગૃહનગર અને ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં કહેલ છે. અને
મુનિ સુવ્રતનું આગમન હસ્તિનાપુરનગર અને સહસ્રાબ્રવણ ઉદ્યાનમાં કહેલ છે.
જેથી ત્યાં કહેલ બધું જ કથન અહીં પણ કરી લેવું. ‘જાવ પરિસા પજ્જુવાસહ’
યાવત્ મુનિસુવ્રત અર્હતનું આગમન સાંભળીને પરિષદા-નગરથી નીકળી તેણે
મુનિસુવ્રતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા પ્રભુએ તેને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો.
પરિષદાએ તેઓની પયુપાસના કરી “તણ્ણં સે કત્તિણ્ણં સેટ્ઠી” તે પછી તે
કાર્તિક શેઠ “इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठं” પ્રભુના આગમન રૂપ કથા
બાળી ત્યારે તે હૃષ્ટતુષ્ટ અને આનંદયુક્ત ચિત્તવાળો થયો, પ્રીતિયુક્ત
ચિત્તવાળો થયો અત્યંત સૌમનસ્યિત થયો. “एवं जाव एकारसमसए सुदंसणे

एवं यथा एकादशशते सुदर्शनस्तथैव निर्गतः 'जाव पञ्जुवासइ' यावत्पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राभ्रवनमुद्यानम् यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैवोपागच्छति उपागत्य पञ्चागमपूर्वकं मुनिसुव्रतमर्हन्तं त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते, इति विज्ञेयम् । 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'कत्तियस्स सेट्ठिस्स' कार्तिकेय श्रेष्ठिने समागतपर्वदे च 'धम्म कहा जाव परिसा पडिगया' धर्मकथा यावत् परिपत् प्रतिगता, ततो भगवान् मुनिसुव्रतः कार्तिकश्रेष्ठिनं तथा महातिमहालयं परिपदं चोद्दिश्य धर्मकथां कथितवान् धर्मश्रवणं कृत्वा च परिपत् प्रतिगतेति । 'तए णं से कत्तिए

में सुदर्शनके सम्बन्ध में कथन किया गया है ठीक उसी प्रकार से प्रभु को वन्दना के लिये निकला । 'जाव पञ्जुवासइ' उसने यावत् प्रभु की पर्युपासना की यहां यावत्पद से 'स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राभ्रवनमुद्यानं, यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पञ्चाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतम् हस्तत्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते' यह कथन गृहीत हुआ है । इस का अर्थ स्पष्ट है । 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' इसके बाद मुनिसुव्रत अर्हन्तने 'कत्तियस्स सेट्ठिस्स' कार्तिकसेठ एवं समागत विशाल उस परिषदा के लिये 'धम्मकहा जाव परिसा पडिगया' धर्मोपदेश दिया धर्मकथा सुनकर

तद्देव निगमो" अजियारमां शतकमां सुदर्शन शेठना स'अ'धमां कडेवामां आवेल छे तेज प्रभावे ते कार्तिक शेठ पणु मुनिसुव्रत प्रभुने वंदना करवा नीकल्यो. "जाव पञ्जुवासइ" तेणे यावत् प्रभुनी पर्युपासना करी. अडिं यावत् पढ्थी—"स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राभ्रवनमुद्यानं यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पञ्चाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतं हस्तत्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते" आ कथन अडलु थयुं छे. आने अर्थ स्पष्ट छे "तए णं मुणिसुव्वए अरहा" ते पछी मुनिसुव्रत अर्हन्ते "कत्तियस्स सेट्ठिस्स" कार्तिक शेठ तेभज त्यां आवेल ते परिषदाने "धम्मकहा जाव परिसा पडिगया" धर्मदेशना आपी. धर्मदेशना सांलणीने ते पछी

सेट्टी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' ततः खलुस कार्तिकः
श्रेष्ठी मुनिसुव्वतस्याहंतोऽन्तिके धर्मं श्रुत्वा निश्चय-हृदये अवधार्य 'हट्टं तुट्टं
उट्टाए उट्टेइ' हट्टतुट्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्प-
द्धृदयः उत्थया उत्तिष्ठति, 'उट्टाए उट्टेत्ता' उत्थया उत्थाय 'मुणिसुव्वयं जाव
एवं वयासी' मुनिसुव्वतं यावदेवमवादीत् अत्र यावत्पदेन 'अरह' तिवसुत्तो
आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता' एतदन्तस्य
संग्रहो भवति, एवंच-स कार्तिकः श्रेष्ठी मुनिसुव्वतमहन्तं त्रिा कृत्वः आदक्षिण-
प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत् जाव एव-
मेयं भंते।' यावद् एवमेतद् भदन्त ! अत्र यावत्पदेन 'सद्दहामि णं भंते !
निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, अब्भुट्टेमि णं भंते ! निग्गंथं

यावत् परिषद् विसर्जित हो गई। 'तए णं से कस्सिए सेट्टी मुणिसुव्वयस्स
अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' इसके बाद वह कार्तिकसेठ
मुनिसुव्वत अहंन् से धर्मोपदेश सुनकर और उसे हृदय में धारण कर
'हट्टतुट्टं उट्टाए उट्टेइ' बहुत ही अधिक हट्टतुट्ट चित्तानन्दित हुआ।
और अपने आप ही गृहीत स्थान से उठा यहां 'प्रीतिमनाः परमसौ-
मनस्यितो, हर्षवशविसर्पन् हृदय इन पदों को भी कह लेना चाहिये।
'मुणिसुव्वयं जाव एवं वयासी' उठकर उसने मुनिसुव्वत अहंन् की
आदक्षिणा प्रदक्षिणा पूर्वक उनकी वन्दना की नमस्कार किया वन्दना
नमस्कार कर फिर उसने प्रभुसे इस प्रकार कहा- 'जाव एवमेयं भंते ! सद्द-
हामि णं भंते निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, रोएमि
णं भंते ! निग्गंथं पावयणं अब्भुट्टेमि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं' हे भदन्त !

कार्तिक सेठ मुनिसुव्वत पासेथी धर्मन्तुं श्रवणु करीने यावत् परिषद् पोतपोताना
स्थाने पाछी गछि. "तए णं कस्सिए सेट्टी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं
सोच्चा निसम्म' अने तेने हृदयमां करीने "हट्टतुट्ट, उट्टाए उट्टेइ" ते धणो ७ हट्टतुट्ट-
अने आनंद चित्तवाणो थयो अने पोते ७ पोतानी जते ७ ते स्थानथी
उठ्यो अड्डियां "प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्पद् हृदयः" आ पढो पणु
समजवा. "मुणिसुव्वयं जाव एव वयासी" तेणु उठीने मुनिसुव्वत अहंन्तनी
आदक्षिणु प्रदक्षिणु पूर्वक वन्दना करी नमस्कार कर्या वन्दना नमस्कार करीने
ते पछी तेणु प्रभुने आ प्रभाणु कलुं— "जाव एवमेयं भंते ! सद्दहामि णं
भंते ! निग्गंथं पावयणं' पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, अब्भुट्टेमि णं भंते !

પાવયણં' इति संग्राहम् । श्रद्धे खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् प्रत्येमि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् रोचे खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् अभ्युत्तिष्ठामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् इतिच्छाया, क्रियत्पर्यन्तमित्याह—'जाव से जहेयं तुम्हे वदह' यावत् तद् यथेदं यूयं वदथ, अत्र यावत्पदेन 'तहमेयं भंते ! अविनहमेयं भंते असंदिग्धमेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छियमेयं भंते ! इच्छिय-पडिच्छिय मेयं भंते !' इति संग्राहम् । तथ्यमेतद् भदन्त ! अविनहमेयमेतद् भदन्त ! असंदिग्धमेतद् भदन्त ! इच्छितमेतद् भदन्त ! प्रतीच्छितमेतद् भदन्त ! इच्छित-प्रतीच्छितमेतद् भदन्त ! इतिच्छाया । 'नवरं देवाणुप्पिया' नवरं देवानुप्रिया । नवरं—केवलं विशेषस्त्वयम् हे देवानुप्रियाः 'नैगमद्वसहस्सं आपुच्छामि' नैगमाण्ड सहस्रमापृच्छामि, 'जेट्टपुत्तं च कुटुंबे ठावेमि' ज्येष्ठपुत्रं च कुटुम्बे स्थापयामि 'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि' ततः खलु अहं देवानुप्रियाणा-

जैसा आपने कहा है यावत् वैसा ही यह निर्ग्रन्थ प्रवचन है । यहां यावत् 'सद्दहामि णं भंते !' से लेकर 'अब्भुट्टेमि णं भंते ! निग्गंथं पाव-यणं' यह पाठ संगृहीत हुआ है । और यह पाठ 'जाव' से 'जहेयं तुम्हे वदह' यहां तक का लिया गया है । यहां जो यावत्पद आया है । उससे 'तहमेयं भंते ! अविनहमेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छियमेयं भंते ! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते ! इन पदों का संग्रह हुआ है । 'णवरं देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय ! 'नैगमद्वसहस्सं आपुच्छामि' मैं १००८ वणिजनों से जाकर पूछता हूं और पूछकर 'जेट्टपुत्तं च कुटुंबे ठावेमि' अपने ज्येष्ठ पुत्रको अपने स्थान पर कुटुम्ब के अरण पोषण करने के लिये स्थापित कर देता हूं । 'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्व-यामि' बाद में वहां से आकर मैं आप देवानुप्रिय के पास दीक्षित हो

નિગ્ગંથં પાવયણં" હે ભગવન્ આપે જે પ્રભાણે કહ્યું છે યાવત્ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન તે પ્રભાણે જ છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'સદ્દહામિ ણં ભંતે' એ વાક્યથી આરંભીને "અબ્ભુટ્ટેમિ ણં ભંતે ! નિગ્ગંથં પાવયણં" આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. અને તે પાઠ "જાવ"થી "જહેયં તુમ્હે વદહ" અહિં સુધી લીધેલ છે. અહિયાં જે યાવત્પદ આપેલ છે. તેનાથી "તહમેયં ભંતે ! અવિનહમેયં ભંતે ! ઇચ્છિયમેયં ભંતે ! પડિચ્છિયમેયં ભંતે !" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'ણવરં દેવાણુપ્પિયા' હે દેવાનુ પ્રિય ! "નૈગમદ્વસહસ્સં આપુચ્છામિ" હું એક હજાર આઠ વણિક જનોને ૧૬૪ અને તેઓને પૂછીને "જેટ્ટં પુત્તં કુટુમ્બે ઠાવેમિ" જેષ્ઠ પુત્રને મારા સ્થાને કુટુમ્બનું ભરણપોષણ કરવા માટે સ્થાપું છું "તએ ણં અહં દેવાણુપ્પિયાણં અંતિયં પવ્વયામિ" તે પછી ત્યાંથી આવીને હું આપ દેવાનુ

मन्तिके प्रव्रजामि भगवानाह—‘जहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंघं करेह’ यथा सुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु ॥ सू० १ ।

अथ कार्तिकश्रेष्ठिनो दीक्षादिवक्तव्यतामाह—‘तए णं’ इत्यादि

मूलम्—“तए णं से कत्तिए सेट्ठी जाव पडिणिक्खमइं, पडिणिक्खमित्ता जेणेव हत्थिणापुरं नयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता णेगमट्टसहस्सं सदावेइ, सदावित्ता एवं वयासी, एवं खलु देवाणुप्पिया ! सए सुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं निसंते, से वि य मे धम्मं इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए, तए णं अहं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विगगे जाव पव्वयामि तं तुमे णं देवाणुप्पिया ! किं करेह, किं ववसह, किं मे हियइच्छिए, किं मे सामत्थे । तए णं तं णं णेगमट्टसहस्सं पि तं कत्तियं सेट्ठिं एवं वयासी—जइ णं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विगगा जाव पव्वइस्संति, अम्हं देवाणुप्पिया ! किं अन्ने आलंबणे वा, आहारे वा, पडिबंघे वा, अम्हे वि णं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विगगा मीया जम्मणमरणाणं देवाणुप्पि-
एहिं सद्धिं सुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुंडा भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामो । तए णं से कत्तिए सेट्ठी तं

जाना चाहता हूँ । इस प्रकार से कार्तिक श्रेष्ठ का कथन सुनकर ‘जहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंघं करेह’ हे देवानुप्रिय ! तुम्हे जैसे सुख हो वैसा करो । परन्तु कल्याण के मार्ग में आने के लिये विलम्ब मत करो । ऐसा प्रभुने उससे कहा ॥ सू० १ ॥

प्रियनी पासे दीक्षा देवा आहुं छुं. आ प्रभाणे कार्तिक श्रेष्ठं उडेवुं सांभणीने “जहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंघं करेह” हे देवानुप्रिय जे प्रभाणे तमने सुण लागे ते प्रभाणे करो. परंतु कल्याणना मार्गमां आववामां विलंब न करो ओ प्रभाणे प्रभुओ तेने कहुं. ॥ सू. १ ॥

नेगमद्वसहस्सं एवं वयासी-जइ णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे
 संसारभयुद्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं मए सद्धिं मुणि
 सुव्वयं जाव पव्वयह तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! सएसु
 गिहेसु विपुलं असणं जाव उव्वखडावेह मित्तनाइं जाव पुरओ
 जेद्वपुत्ते कुडुंवे ठावेह, ठावेत्ता तं मित्तनाइं जाव जेद्वपुत्ते
 आपुच्छह, आपुच्छित्ता, पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ
 दुरूहहं दुरूहित्ता मित्तनाइं जाव परिजणेणं जेद्वपुत्तेहिय
 समणुगम्ममाणसग्गा सव्वड्डीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं
 चैव सम अंतियं पाउव्वभवह तए णं नेगमद्वसहस्सं वि कत्ति-
 यस्स सेट्ठिस्स एयमद्वं विणएणं पडिसुणेति पडिसुणेत्ता जेणेव
 साइं साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता विउलं
 असणं जाव उव्वखडावेति, उव्वखडावेत्ता, मित्तनाइं जाव तस्सेव
 मित्तनाइं जाव पुरओ जेद्वपुत्ते य आपुच्छंति, आपुच्छित्ता,
 पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहंति, दुरूहित्ता, मित्त-
 नाइं जाव परिजणेहिं जेद्वपुत्तेहि य समणुगम्ममाणसग्गा
 सव्वड्डीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं चैव कत्तियस्स सेट्ठिस्स
 अंतियं पाउव्वभवति । तए णं से कत्तिए सेट्ठी विउलं असणं४
 जहा गंगदत्तो जाव मित्तनाइं जाव परिजणेणं जेद्वपुत्तेणं णेग-
 मद्वसहस्सेण य समणुगम्ममाणसग्गे सव्वड्डीए जाव रवेणं
 हत्थिणागपुरं नयरं मज्झं मज्झेणं जहा गंगदत्तो जाव आलि-
 त्ते णं भंते ! लोए पलित्ते णं भंते ! लोए आलित्तपलित्ते णं भंते !

लोए जाव अणुगामियताए भविस्सइ, एवामेव मम वि एगे
 आया भंडे इड्डे कंते पिए मणुन्ने मणामे एसमे नित्थारिए
 समाणे संसारवोच्छेयकरे भविस्सइ, तं इच्छामि णं भंते !
 णेगमट्टसहस्सेण सद्धिं देवाणुप्पिएहिं सयमेव पव्वाविउं जाव
 धम्ममाइक्खिउं । तए णं मुणिसुव्वए अरहा कत्तिथं सेट्ठिं
 णेगमट्टसहस्सेणं सद्धिं सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममाइक्खइ
 एवं देवाणुप्पिया ! गंतव्वं, एवं चिट्ठियव्वं जाव संजमियव्वं, तए
 णं से कत्तिए सेट्ठि नेगमट्टसहस्सेण सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अर-
 हओ इयं एयारूव्वं धम्मियं उवएसं सम्मं पडिवज्जइ तमाणाए
 तहा गच्छइ जाव संजमइ । तए णं से कत्तिए सेट्ठी णेगमट्ट-
 सहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए, ईरियासमिए जाव गुत्तवंभयारी ।
 तए णं से कत्तिए अणगारे मुणिसुव्वयस्स अरहओ तहारूवाणं
 थेराणं अंतियं सामाइयमाइयाइं चोदस पुव्वाइं अहिज्जइ, अहि-
 जिज्जा बहूहिं चउत्थ छट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे बहुपाडि
 पुन्नाइं दुबालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ पाउणिज्जा
 मांसियाए संलेहणाए अत्ताणं झोसेइ झोसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अण-
 सणाए छेदेइ छेदित्ता, आलोइयपडिकंते जाव कालं किच्चा सोह-
 म्मे कप्पे सोहम्मवडेसए विमाणे उववायसभाए देवसयणिज्जंसि
 जाव सक्कदेविंदत्ताए उववन्ने । तए णं से सक्के देविंदे देवराया
 अहुणोववन्ने सैसं जहा गंगदत्तस्स जाव अंतं काहिइ नवरं ठिई दो
 सागरोवमाइं सैसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति, ॥सू० २॥

॥ अट्टरससए बीओ उद्देसो समत्तो ॥

छाया—ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी यावत्प्रतिनिष्क्रामति, प्रति निष्क्रम्य यत्रैव हस्तिनापुरं नगरम्, यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य नैगमाष्टसहस्रं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् एवं खलु देवानुप्रियाः ! मया मुनिसुव्रत-स्यार्हतोऽन्तिके धर्मो निशान्तः, सोऽपि च मे धर्म इष्टः प्रतीष्टः अभिरोचितः, ततः खलु अहं देवानुप्रियाः ! संसारभयोद्विग्नो यावत् प्रव्रजामि तद् यूयं खलु देवानुप्रियाः किं कुरुत, किं व्यवस्यत किं युष्माकं हृदयेऽस्ति तम्, किं युष्माकं सामर्थ्यम् ततः खलु तत् नैगमाष्टसहस्रमपि तं कार्तिकं श्रेष्ठिनम् एवमवादीत्—यदि खलु देवानुप्रियाः ! संसारभयोद्विग्नो यावत् प्रव्रजिष्यन्ति, अस्माकं देवानुप्रियाः ! किमन्यदालम्बनं वा आधारो वा प्रतिबन्धो वा, वयमपि खलु देवानुप्रियाः ! संसारभयोद्विग्नः भीताः, जन्ममरणाभ्याम् देवानुप्रियैः सार्द्धं मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिके मुण्डा भूत्वा अगारद् अनगारितां प्रव्रजामः । ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी तं नैगमाष्टसहस्रमेवम् अवादीत् यदि खलु देवानुप्रियाः यूयं संसारभयोद्विग्नः भीता जन्ममरणाभ्याम् मया सार्द्धं मुनिसुव्रतो यावत् प्रव्रजत तद् गच्छत खलु यूयं देवानुप्रियाः स्वकेषु गृहेषु विपुलमशनं यावद् उपस्कारयत, मित्रज्ञाति० यावत् पुरतो ज्येष्ठपुत्रान् कुटुम्बे स्थापयत स्थापयित्वा तं मित्र ज्ञाति० यावद् ज्येष्ठपुत्रान् आपृच्छत आपृच्छ्य पुरुषसहस्रवाहिनीः शिविका दुरोहत, दुरूह मित्रज्ञाति यावत् परिजनैः ज्येष्ठपुत्रैश्च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्वर्चा यावद्रवेण अकालपरिहीणमेव ममान्तिके प्रादुर्भवन् । ततः खलु ते नैगमाष्टसहस्रमपि कार्तिकस्य श्रेष्ठिन एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वकाः स्वकाः गृहास्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य विपुलमशनं यावदुपस्कारयन्ति उपस्कार्य मित्रज्ञाति० यावत् तस्यैव मित्रज्ञाति यावत् पुरतो ज्येष्ठपुत्रान् कुटुम्बे स्थापयन्ति स्थापयित्वा तं मित्रज्ञाति यावज्ज्येष्ठपुत्रांश्च आपृच्छन्ति, आपृच्छ्य पुरुषसहस्रवाहिनीः शिविकां दुरोहन्ति दुरूह मित्र ज्ञाति यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रैश्च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्वर्चा यावद् रवेण अकालपरिहीणमेव कार्तिकस्य श्रेष्ठिनोऽन्तिके प्रादुर्भवन्ति । ततः स कार्तिकः श्रेष्ठी विपुलमशनं ४ यथा गङ्गादत्तो यावद् मित्रज्ञाति० यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रेण नैगमाष्टसहस्रेण च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्वर्चा यावद्रवेण हस्तिनापुरं नगरं मध्यमध्येन यथा गङ्गादत्तो यावद् आदीप्तः खलु भदन्त ! लोकः, प्रदीप्तः खलु भदन्त ! लोकः, आदीप्तप्रदीप्तः खलु भदन्त ! लोको यावदनुगामिकतायै भविष्यति, एवमेव ममापि एक आत्माभाण्ड इष्टः कान्तः प्रियो मनोज्ञो गन आमः, एष मे निस्तारितः सन् संसारव्युच्छेदकरो भविष्यति, तदिच्छामि खलु भदन्त ! नैगमाष्टसहस्रेण सार्धं देवानुप्रियैः स्वयमेव प्रव्राजितुं

यावद् धर्ममारुहातुम् । ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् कार्तिकं श्रेष्ठिनं नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धं स्वयमेव प्रव्राजयति यावद् धर्ममारुहाति, एवं देवानुपिय ! गन्तव्यम् । एवं स्थातव्यम् यावत् संगमितव्यम् । ततः स कार्तिकश्रेष्ठो नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धं मुनि सुव्रतस्याऽर्हतः इममेतावद्रूपं धार्मिकमुपदेशं सम्यक् प्रतिपद्यते तदाज्ञया तथा गच्छति यावत् संयमयति । ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठो नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धमनगारो जातः इयं सयितो यावद् गुप्तब्रह्मचारी । ततः खलु स कार्तिकोऽनगारो मुनिसुव्रतः सार्हतस्तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके सामायिकादीनि चतुर्दशपूर्वाणि अधीते, अधीत्य बहुभिः चतुर्थषष्ठाष्टम यावदात्मानं भावयन् बहुपतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयति, पालयित्वा मासिक्या संछेखनया आत्मानं जोषयति, जोषयित्वा षष्टि भक्तानि अनशनेन छिनत्ति, छित्वा आलोचितप्रतिक्रान्तो यावत् कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे सौधर्मावतंसके विमाने उपपातसमायां देवशयनीये यावच्छक्रदेवेन्द्रतथा उपपन्नः । ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽधुनोपपन्नः, शेषं यथा गङ्गादत्तस्य यावदन्तं कारिष्यति नवरं स्थितिं द्विसागरोपमा । शेषं तदेव । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० २॥

अष्टादशशतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ।

टीका—‘तए णं से कत्तिए सेट्ठी’ ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठो ‘जाव पडिनिक्खमइ’ यावत्प्रतिनिष्क्रामति, अत्र यावत्पदेन—‘मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणंदिए पीडमणा परमसोमनस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए मुनिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता मुनिसुव्वयस्स अंतियाओ सहसंबवणाओ उज्जाणाओ’ इति संग्रहः । मुनिसुव्रतेन अर्हता एवमुक्तः सन् हट्ठ-

कार्तिक सेठ की दीक्षा के विषय की वक्तव्यता—

‘तए णं से कत्तिए सेट्ठी’ इत्यादि—

टीकार्थ—‘तए णं से कत्तिए सेट्ठी’ इसके बाद वे कार्तिक सेठ ‘जाव पडिनिक्खमइ’ यावत् निकले यहां यावत्पद से ‘मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीडमणा, परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए’ मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता,

कार्तिक सेठ की दीक्षा विषये विषयनी वक्तव्यता—

“तए णं से कत्तिए सेट्ठी” इत्यादि

टीकार्थ—“तए णं से कत्तिए सेट्ठी” ते पछी ते कार्तिक सेठ ‘जाव पडिनिक्खमइ’ यावत् पछी मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीडमणा, परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए, मुनिसुव्वयं अरहं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता मुनिसुव्वयस्स अंतियाओ

સુષ્ટ ચિત્તા નન્દિતઃ પ્રીતિમનાઃ પરમસૌમનસ્યિતો હર્ષવશવિસર્પહૃદયો મુનિસુવ્રતમ્
અર્હન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા મુનિસુવ્રતસ્યાર્હતોઽન્તિકાત્ સહસ્રામ્ર-
વનાદુદ્યાનાત્ इत्यन्तस्य प्रकरणस्य ग्रहणं भवति । 'पडिणिक्खवित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य
'जेणेव हत्थિणापुरे नयरे' यत्रैव हस्तिनापुरं नगरम् 'जेणेव सए गिहे' यत्रैव स्वકं
गृहम् 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उत्तागच्छिता' उपागत्य 'जेगमद्वसहस्सं
सदावेइ' नैगमाष्टसहस્રકं शब्दयति 'सदावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी'
एवमवादीत् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवान्, 'एवं खलु देवाणुप्पिया' एवं खलु
हे देवानुप्पियाः ! 'मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मे निसंते' मया मुनिसुव्रत

નયંસિત્તા મુનિસુવ્વયસસ અંતિયાઓ સહસંવવણાઓ ઉજ્જાણાઓ' હસ
પાઠકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । હસ પ્રકાર મુનિસુવ્રત અર્હન્ત કે પાસ સે ઉઠ-
કર ઉસ સહસ્રામ્રવન સે બાહર નિકલે હુએ વે કાર્તિક સેઠ 'જેણેવ
હત્થિણાપુરે નયરે' જહાં પર હસ્તિનાપુર નગર થા । 'જેણેવ સએ ગિહે
ઔર ઉસમેં મી જહાં પર અપના ગૃહ થા । 'તેણેવ ઉવાગચ્છઈ' વહાં પર
આયે 'ઉવાગચ્છિત્તા નેગમદ્વસહસ્સં સદાવેઈ' વહાં આકર કે ઉન્હોને
૧૦૦૮ વણિગજનોં કો બુલાયા । 'સદાવિત્તા એવં વયાસી' બુલાકર ઉનસે
એસા કહા 'એવં खलु देवाणुप्पिया ! मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ
अंतिए धम्मे निसंते' हे देवानुप्पियो ! मैने मुनिसुव्रत अर्हन्त के पास

સહસંવવણાઓ ઉજ્જાણાઓ" એ પાઠનેા સંગ્રહ થયો છે તેનેા અર્થ આ
પ્રમાણે છે. મુનિસુવ્રત ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તેના મનમાં અત્યંત
આનંદ થયો હર્ષ અને સંતોષ થયો. મનમાં પ્રેમ છવાઈ ગયો. અત્યંત
અનુરાગથી તેનું મન ભરાઈ ગયું અપાર હર્ષથી તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું
તે પછી તેણે મુનિસુવ્રત ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના
નમસ્કાર કરીને મુનિસુવ્રત ભગવાન પાસેથી ઉઠીને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનથી
બહાર નીકળ્યો. આ રીતે તે કાર્તિક શેઠ મુનિ સુવ્રત અહિંત પાસેથી
ઉઠીયે તે સહસ્રામ્ર વનમાંથી બહાર નીકળ્યો, બહાર નીકળીને "જેણેવ
હત્થિણાપુરે નયરે" જ્યાં હસ્તિનાપુર નગર હતું. અને "જેણેવ સએગિહે"
તેમાં જ્યાં પોતાનું ઘર હતું "તેણેવ ઉવાગચ્છઈ" ત્યાં તે આવ્યો. "ઉવાગ-
ચ્છિત્તા નેગમદ્વસહસ્સં સદાવેઈ" ત્યાં આવીને તેણે એક હબાર આઠ વણિક
જનોને બોલાવ્યા "સદાવિત્તા એવં વયાસી" બોલાવીને તેઓને તેણે આ
પ્રમાણે કહ્યું. "એવં खलु देवाणुप्पिया मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए
धम्मे निसंते" હે દેવાનુપ્રિયો મેં મુનિસુવ્રત અહિંતની પાસેથી ધર્મનેા

સ્યાઽર્હતોઽન્તિકે ધર્મો નિશાન્તઃ 'સે વિય મે ધમ્મે ઇચ્છિ' સોઽપિ ચ મે ધર્મઃ,
 ઇષ્ટઃ 'પહિચ્છિ' પ્રતીષ્ટઃ 'અભિરુદ્ધિ' અભિરુચિતઃ 'તણ્ણં અહં દેવાણુપ્પિયા !
 સંસારમયુગ્ધિગ્ગે જાવ પવ્વયામિ' તતઃ સ્વલુ અહંદેવાણુપ્પિયા ! સંસારમયોદ્ધિગ્ગો
 યાવત્ પ્રવ્રજામિ, હે દેવાણુપ્પિયા ! અહંતુ મગવત્ સકાશાદભિલપિતું ધર્મં શ્રુત્વા
 સંસારમયાદુદ્ધિગ્ગો યાવદ્ મીતો જન્મમરણેભ્યઃ પરિત્યજ્ય સંસારં મુનિસુવ્રતસ્ય
 સમીપે પ્રવ્રજ્યાં સ્વીકરિષ્યે इत्यर्थः 'તં તુભ્મેણં દેવાણુપ્પિયા ! કિં કરેહ કિં વવ-
 સહ' તદ્ યુયં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ! કિં કુરુત કિં વ્યવસ્યત વ્યવસાયં કુરુત, 'કિં
 મે હિયિચ્છિ' કિં મે સામત્યે' કિં યુષ્માકં હૃદયેપ્પિસતમ્ કિં યુષ્માકં સામર્થ્યમ્

ધર્મકા ઉપદેશ સુના હૈ 'સે વિ ય મેં ધમ્મે ઇચ્છિ' પહિચ્છિ અભિરુ-
 દ્ધિ' સો સહ ધર્મ સુષ્ણે ઇષ્ટ-હિતકારક-પ્રતીત હુઆ હૈ । પ્રતીષ્ટ-વાર
 વાર મેરી રુચિ ઉસ ધર્મ કો ગ્રહણ કરને કી ઓર જા રહી હૈ । અભિ-
 રુચિત-મેં ચાહ રહા હું કિ મેં હસે વહુત હી જલ્દી સે સ્વીકાર કરલૂં ।
 'તણ્ણં અહં દેવાણુપ્પિયા ! સંસારમયુગ્ધિગ્ગે જાવ પવ્વયામિ' ધર્મો-
 પદેશ સુનકર મેં હસ સંસાર કે નિવાસ સે અયમીત હો ગયા હું ।
 અતઃ મેં યાવત્ પ્રવ્રજિત હોના ચાહ રહા હું । યહાં યાવત્પદ સે યહ
 પ્રકટ કિયા ગયા હૈ । કિ હે દેવાણુપ્પિયો ! મેં તો મગવાન્ સે અભિલ-
 પિત ધર્મ કા ઉપદેશ સુનકર સંસારમય સે ઉદ્ધિગ્ગ યાવત્ જન્મ
 મરણ સે મીત હો ચુકા હું અતઃ હસ સંસાર કો છોડકર મેં તો
 મુનિસુવ્રત કે સમીપ સંયમ ધારણ કરુંગા 'તં તુભ્મેણં દેવાણુપ્પિયા !
 કિં કરેહ, કિં વવસહ' પરન્તુ હે દેવાણુપ્પિયો ! આપ સ્વલુ કયા

ઉપદેશ સાંભળ્યો છે. "સે વિ ય ધમ્મે ઇચ્છિ પહિચ્છિ અભિરુદ્ધિ" તે
 ધર્મ મને ઇષ્ટ-હિતકારક લાગ્યો છે. પ્રતીષ્ટ વારંવાર ભારી રૂચિ તે ધર્મને
 ગ્રહણ કરવા માટે મને પ્રેરણા કરે છે. અભિરુચિત-હું આહું છું કે ધણી
 જ જલ્દીથી હું આને સ્વીકારી લઉં "તણ્ણં અહં દેવાણુપ્પિયા ! સંસાર-
 મયુગ્ધિગ્ગે જાવ પવ્વયામિ" તેઓની પાસેથી ધર્મદેશના સાંભળીને હું આ
 સંસારમાં હવે રહેવાથી લયલીત બન્યો છું. જેથી હું યાવત્ પ્રવ્રજત થવાને
 આહું છું. અહિયાં યાવત્ પદથી એ બતાવ્યું છે કે હે દેવાણુપ્પિયો હું તો
 ભગવાન્ પાસેથી અભિલપિત ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને સંસારના લયથી
 ઉદ્ધિગ્ગ યાવત્ જન્મ-મરણથી લયલીત થયો છું. જેથી આ સંસાર છોડીને
 મુનિસુવ્રત પાસે સંયમ ધારણ કરીશ. "તં તુભ્મેણં દેવાણુપ્પિયા ! કિં કરેહ
 કિં વવસહ" પરંતુ હે દેવાણુપ્પિયો ! તમે બધા શું કરવા ધારો છો ? શું

અહંતુ સંસારં વિહાય પ્રવ્રજિષ્યામિ પૂયં કિં કુરુત ભવત્સુ એતાદૃશં સામર્થ્યં વિધતે
 કિં યેન મમાનુવ્રજનં કરિષ્યથ અથવા સંસારે વસતિત્વમિતિ ભાવઃ । ‘તદ્દેવે નેગમદ્વ
 સહસ્તં પિ તં કત્તિયં સેટ્ઠિં એવં વયાસી તતઃ સ્વલુ તત્ નૈગમાદ્વસહસ્રમપિ તં
 કાર્તિકં શ્રેષ્ઠિનમ્ એવમવાદીત્ કાર્તિકશ્રેષ્ઠિનો ધર્મવિષયકાગ્રદશ્રવણાનન્તરમ્
 અષ્ટાધિકસહસ્રસંખ્યાકા નૈગમા અપિ કાર્તિકમ્ એવમ્-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવોચ-
 ન્તિત્યર્થઃ । ‘જહં ણં દેવાણુપ્પિયા !’ યદિ સ્વલુ દેવાણુપ્પિયાઃ ‘સંસારમયુન્નિવગ્ગા
 જાવ પવ્વહસંતિ’ સંસારમયોદ્વિગ્ના યાવત્ પ્રવ્રજિષ્યન્તિ, યાવત્પદેન ભીતા જન્મ
 મરણાભ્યાં મુનિસુવ્રતસ્યાન્તિકે, ઇતિ સંગ્રહઃ । તદા ‘અહં દેવાણુપ્પિયા !’ અસ્માકં

કરોગે । કયા વ્યવસાય કરોગે ? ‘કિં મે હિયહચ્છિણ્ણ કિં મે સામત્થે’
 આપકી હૃદયાભિલાષા કયા હૈ ? કયા આપમેં શક્તિ હૈ ? અર્થાત્
 મેં સંસાર કો છોડકર દીક્ષા કો અહીંકાર કરુંગા-પર આપ લોગ
 કયા કરોગે ? કયા આપ લોગોં મેં એસી શક્તિ હૈ જો તુમ સ્વ મેરા
 અનુસરણ કર સકો ? તો કહો કયા તુમ સ્વ મેરે સાથ રહના ચાહતે
 હો ? યા યહીં સંસાર મેં રહના ચાહતે હો ? ‘તદ્દેવે નેગમદ્વસહસ્તં
 પિ તં કત્તિયં સેટ્ઠિં એવં વયાસી’ હસ પ્રકાર સે કાર્તિક સેઠ કા કથન
 સુનકર ૧૦૦૮ વર્ણિગજનોં ને ભી ઉસસે એસા કહા-‘જહં ણં દેવાણુપ્પિયા !
 હે દેવાણુપ્પિયા ! યદિ આપ ‘સંસારમયુન્નિવગ્ગા’ સંસારમય સે ઉદ્વિગ્ન
 હો રહે હૈં ઓર ‘જાવ પવ્વહસંતિ’ યાવત્ સંસાર કો છોડકર દીક્ષિત
 હો રહે હૈં-યહા યાવત્પદ સે ‘ભીતા જન્મમરણાભ્યાં મુનિસુવ્રતસ્ય અન્તિકે’

વ્યવસાય કરશે ? “કિં મે હિયહચ્છિણ્ણ કિં મે સામત્થે” આપની હૃદયની
 શું અભિલાષા છે ? આપનામાં શું શક્તિ છે ? અર્થાત્ હું સંસારને છોડીને
 દીક્ષા ધારણ કરીશ-તે પછી આપ બધા શું કરશે ? આપ સૌમાં એવી
 તાકાત છે ? કે તમે સૌ મારું અનુકરણ કરી શકો ? તો શું તમે સૌ
 મારી સાથે જ રહેવા ઇચ્છો છો ? કે અહિં સંસારમાં જ રહેવા ઇચ્છો
 છો ? ‘તદ્દેવે નેગમદ્વસહસ્તં પિ તં કત્તિયં સેટ્ઠિં એવં વયાસી’ કાર્તિક સેઠનું
 આ પ્રમાણે કહેવું સાંભળીને તે એક હજાર આઠે વચ્ચિકજ્ઞોએ તેઓને
 કહ્યું કે-“જહં ણં દેવાણુપ્પિયા” હે દેવાણુપ્પિયા ! જો આપ સંસારમયુન્નિવગ્ગા”
 સંસારના લયથી ઉદ્વિગ્ન થઈ રહ્યા છો અને “જાવ પવ્વહસંતિ” યાવત્ સંસાર
 છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરો છો. અહિં યાવત્પદથી “ભીતા જન્મમરણાભ્યાં મુનિસુવ્રતસ્ય

દેવાનુપ્રિયાઃ ! 'કિં અન્ને આલંબને વા' કિમન્યદાલંબનં વા, 'આહારે વા' આધારો વા 'પડિબંધે વા' પ્રતિબંધો વા હે શ્રેષ્ઠિન્ ! યદિ ભવાન્ મત્રજિણ્યતિ તદાઽસ્માકં કિમન્યદાલમ્બનમાધારઃ પ્રતિબંધો વા વિદ્યતે યદ્ વયમત્ર સ્થાસ્યામ્ ઇત્યર્થઃ, અતઃ એવ 'અમ્હે વિ ણં દેવાનુપ્રિયા ! સંસારમયુઽવિગ્ગા મીયા જન્મમરણાણં' વયમપિ સ્વલ્લ દેવાનુપ્રિયાઃ ! સંસારમયોઽવિગ્ગા મીતાઃ જન્મમરણાભ્યામ્, 'દેવા-
ણુપ્પિણ્હિં સદ્ધિં મુણિસુવ્વયસ્સ અરહઓ અંતિયં મુણ્ઢા મવિત્તા અગારાઓ અણગારિયં પવ્વયામો' દેવાનુપ્રિયૈઃ સાર્દ્ધં મુનિસુવ્રતસ્ય અર્હતોઽન્તિકે મુણ્ઢો ભૂત્વા અગારાદ્ અનગારિતાં મત્રજામ્ : । 'તણ્ ણં સે કત્તિયે સેટ્ઠી' તતઃ સ્વલ્લ સ કાર્તિકઃ

इन पदों का संग्रह हुआ है । तो 'अहं दैवानुप्रिया' हे देवानुप्रिय ! हम लोगों का 'किं अण्णे आलंबणे वा' आपके सिवाय और क्या आलम्बन है, 'आहारे वा' क्या आधार-सहारा है । 'पडिबन्धो वा' प्रतिबन्ध है कि जिसकी वजह से हमलोग इस संसार में रहे ? अतएव 'अमहे वि णं दैवानुप्रिया' हे देवानुप्रिय ! हम लोग भी 'संसारमयु-
व्विगगा मीया जन्ममरणाणं' संसार भय से उद्विग्न बन चुके हैं एवं जन्म मरण के दुःखों से त्रस्त हो चुके हैं-तो 'दैवानुप्पिण्हिं सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुण्ढा भवित्ता आगाराओ अणगारि-
यं पव्वयामो' आप देवानुप्रिय के साथ ही मुनिसुव्रत अर्हन्त के पास मुण्डित होकर के इस गृहस्थावस्था के परित्याग से अनगारावस्था को धारण करेंगे । 'तण् णं से कत्तिए सेट्ठी' उन १००८ वणिग्जनों का ऐसा कथन सुनकर उस कार्तिकसेठने 'तं नेगमहेसहस्स एवं वयासी'

અન્તિકે" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તો "અહં દેવાનુપ્રિયા" હે દેવાનુ-
પ્રિય ! અમેને "કિં આલંબને વા" આપના શિવાય બીજું શું અવલમ્બન
છે ? "આહારે વા" શું આધાર છે ? અર્થાત્ સહારો બીજો શું છે ? 'પડિબંધો
વા" શું પ્રતિબંધ છે ? કે અમેને કોણ રોકતાર છે ? કે જેથી અમે બધા
આ સંસારમાં રહી શકીએ ? જેથી "અમ્હે વિ ણં દેવાનુપ્રિયા" હે દેવાનુપ્રિય !
અમે પણ "સંસારમયુઽવિગ્ગા જન્મમરણાણં" સંસાર ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા
છીએ અને જન્મ મરણના દુઃખોથી ત્રસી ગયા છીએ તેથી "દેવાનુપ્પિણ્હિં
સદ્ધિં મુણિસુવ્વયસ્સ અરહઓ અંતિયં મુણ્ઢા મવિત્તા આગારાઓ અણગારિયં
પવ્વયામો" આપ દેવાનુપ્રિયની સાથે જ મુનિસુવ્રત અર્હંતની પાસે મુંડિત
થઈને આ ગૃહસ્થ વસ્થાનો ત્યાગ કરીને અનગાર અવસ્થાને ધારણ કરીશું.
"તણ્ ણં સે કત્તિએ સેટ્ઠી" તે બધા વલ્લિકજનોનું એવું કથન સાંભળીને તે

श्रेष्ठी, 'तं नेगमद्वसहस्रं एवं वयासी' तं नैगमाष्टसहस्रम् एवमवादीत् किम-
वादीत् तत्राह-‘जइ णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे’ यदि खलु देवानुप्पियाः ! यूयम् ‘संसार
भयुक्विग्गा भीया जम्ममरणाणं’ संसारभयोद्विग्नाः भीताः जन्ममरणाभ्याम्,
‘मए सद्धिं मुणिसुव्वयं जाव पव्वयह’ मया सार्द्धं मुनिसुव्रतस्य अर्हतोऽन्तिके
मुण्डा भूत्वा अगारादनगारितां प्रव्रजत, ‘तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया’ तद्
गच्छत खलु यूयं देवानुप्पियाः ! ‘सएसु गिहेसु’ स्वकेषु गृहेषु ‘विउलं असणं
जाव उक्खडावेह’ विपुलमशनं यावत् पानं खाद्यं स्वाद्यम् उपस्कारयत, ‘मित्तना
इ जाव जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेह’ मित्रं ज्ञातिं यावत्-स्वजनसम्बन्धिपरिजनान्
आपृच्छत ज्येष्ठपुत्रांश्च कुटुम्बे स्थापयत, ‘ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते
आपुच्छह’ स्थापयित्वा तान् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् ज्येष्ठपुत्रांश्च

उन १००८ वणिग्जनो से ऐसा कहा ‘जइ णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे’ हे
हे देवानुप्पियो ! यदि तुम लोग संसार भय से वास्तविक रूपमें उद्विग्न
हुए हैं और जन्म मरण के कष्टों से त्रस्त हुए हो तथा उसी कारण ‘मए-
सद्धिं मणिसुव्वयं जाव पव्वयह’ मेरे साथ मुनिसुव्रत के पास दीक्षित
होना चाहते हैं-तो ‘तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया’ हे देवानुप्पियो ! तुम
जाओ ‘सएसु गिहेसु’ अपने २ घर पर, और ‘विउलं असणं जाव उक्-
खडावेह’ विपुल मात्रा में अशन यावत्-चारों प्रकार के आहार को
तैयार कराओ ‘मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेह’ फिर मित्र ज्ञाति
यावत्-स्वजन सम्बन्धि परिजनों को आमन्त्रित करो-और अपने २
ज्येष्ठ पुत्रों को अपने २ कुटुम्ब में स्थापित करो, ‘ठावेत्ता तं मित्त-
नाइ जाव जेट्ठपुत्ते आपुच्छह’ बादमें उन मित्रज्ञाति आदिजनों से एवं

कार्तिक शेठे “तं नेगमद्वसहस्रं एवं वयासी” ते ओक डभर आठ वण्डिक
जनोने आ प्रभाण्णे कल्लुं “जइ णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे” डे देवानुप्पियो ! ने
तमे अधा “संसारभयुक्विग्गा भीया जम्ममरणाणं” वास्तविकपण्णे संसारना
अथथी उद्विग्न थयेसा डो, अने जन्म मरणना दुःआथी त्रासी गया डो ?
अने तेज कारण्णी “मए सद्धिं मुणिसुव्वयं जाव पव्वयह” मुनिसुव्रत पासे
भारी साथे दीक्षा लेवा आडता डो तो “तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया”
डे देवानुप्पियो ! तमे अधा “सएसु गिहेसु” पोतपोताने घेर नअओ
अने “विउलं असणं जाव उक्खडावेह” विपुल प्रमाणुमां अशन-यावत्-
आरे प्रकारना आहार तैयार करावे अने ते पछी “मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते
कुडुंवे ठावेह” मित्रो ज्ञातिजनो यावत् स्वजनो संणधीजनोने आभन्त्रित
करो, अने पोतपोताना भोटा पुत्रोने पोतपोताना कुटुम्भमां स्थापे, “ठावेत्ता

આપૃચ્છત 'આપુચ્છિતા' આપૃચ્છથ 'પુરિસસહસ્રવાહિનીઓ સીયાઓ દુરુહહ' પુરુષસહસ્રવાહિનીઃ શિવિકા દૂરોહત, 'દુરુહિતા મિત્તનાહ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટુ પુત્તેહિય' આરુહ્ય મિત્રજ્ઞાતિસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનૈઃ જ્યેષ્ઠપુત્રૈશ્ચ 'સમણુગમ્મમાણમગ્ગા સન્નિવહી' સમણુગમ્યમાનમાર્ગાઃ સર્વદ્વયૌ 'જાવ રવેણં અકાલપરિહીણં ચેવ મમ અંતિયં પાઠ્ઠમવહ' યાવદ્રવેણ અકાલપરિહીણમેવ મમાન્તિકે પ્રાદુર્ભવત સકલમિત્રાદીન્ જ્યેષ્ઠપુત્રાંશ્ચ દીક્ષાવિષયે આપૃચ્છથ તૈરનુજ્ઞાતાઃ તૈઃ સમણુગતાશ્ચ શિવિકાઃ આરુહ્ય ત્વરિતં મમાન્તિકમાગચ્છતેત્યર્થઃ । 'તણં તે નેગમદ્દસહસં પિ કત્તિયસ્સ સેટ્ઠિસ્સ ઇયમદ્દં ઘિણણં પડિસુણેતિ' તતઃ સ્વલુ તે નૈગમાદ્દસહસ્રમપિ કાર્તિકસ્ય શ્રેષ્ઠિન એતમર્થં વિનયેન પ્રતિશૃન્વન્તિ 'પડિસુ-

જ્યેષ્ઠ પુત્રોં સે પૂછે-‘આપુચ્છેતા’ પૂછકર ‘પુરિસસહસ્રવાહિનીઓ સીયાઓ દુરુહહ’ ૧૦૦૦ પુરુષ જિણે ડઠા સકેં એસી પાલખી ડપર બેઠો ‘દુરુહિતા મિત્તનાહ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટુપુત્તેહિય’ બેઠકર મિત્ર જ્ઞાતિ આદિજનોં સે એવં જ્યેષ્ઠ પુત્રોં સે ‘સમણુગમ્મમાણમગ્ગા’ જિણકા માર્ગ અનુગમ્યમાન હૈ એસે તુમલોગ ‘સન્નિવહી’ અપને ૨ પૂર્ણ વૈભવ કે સાથ ‘જાવ રવેણં અકાલપરિહીણં ચેવ’ વાજોં કે તુમુલ ઘોષપૂર્વક ઘીઘ્રહી ‘મમ અંતિયં પાઠ્ઠમવહ’ મેરે પાસ આજાઓ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ તુમ લોક અપને ૨ મિત્રાદિકોં સે એવં જ્યેષ્ઠ પુત્રોં સે દીક્ષા ગ્રહણ કરને કે વિષય મેં પૂછકર, મેરે પાસ બહુત જલદી પાલખી પર બેઠકર આજાઓ ‘તણં તે નેગમદ્દ’ કાર્તિકસેઠ કે હસ કથન કો

તં મિત્તનાહ જાવ જેટ્ટુપુત્તે આપુચ્છ” તે પછી તે મિત્રજનોને જ્ઞાતિજનોને અને જ્યેષ્ઠ પુત્રને પૂછે ‘આપુચ્છેતા’ પૂછીને “પુરિસસહસ્રવાહિનીઓ સીયાઓ દુરુહહ” એક હબર પુરુષો જેને ડપાડી શકે તેવી પાલખી પર બેસે “દુરુહિતા મિત્તનાહ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટુપુત્તેહિય” તેમાં બેસીને મિત્ર જ્ઞાતિ વિગેરે જનોએ અને જ્યેષ્ઠ પુત્રથી “સમણુગમ્મમાણમગ્ગા” જેનો માર્ગ અનુગમ્યમાન છે. અર્થાત્ તે બધા જેની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યા છે એવા તમે “સન્નિવહી” પોતપોતાના પૂણ્ય વૈભવ સાથે “જાવ રવેણં અકાલપરિહીણં ચેવ” વાળઓના તુમુલનાદ પૂર્વક જલદીથી “મમ અંતિયં પાઠ્ઠમવહ” મારી પાસે આવો. કહેવાતું તત્પર્ય એ છે કે તમે બધા પોતપોતાના મિત્રો વિગેરેને અને પોતપોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને તમારા સ્થાને મૂકીને તે પછી તેઓને દીક્ષા લેવાના વિષયમાં પૂછીને તે પછી પાલખીમાં બેસીને જલદીથી મારી પાસે આવો. “તણં નેગમદ્દ” કાર્તિક શેઠના આ કથનને તે એક હબર આઠે વચ્ચિકજનોએ

णित्ता' प्रतिश्रुत्य-स्वीकृत्य-स्वीकारानन्तरम् जेणेव साइं साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव स्वकाः स्वका गृहा स्तत्रैवोपागच्छन्ति प्रत्येकं स्वं स्वं गृहं प्रतिगतवान् इत्यर्थः । 'उवागच्छित्ता विउलं जाव उक्खडावेति' उपागत्य-स्वकीयं स्वकीयं गृहमागत्य विपुलम्-अत्यधिकम् अशनपानखादिमस्वादिसम् उपस्कारयन्ति, 'उक्खडावेत्ता' उपस्कार्य 'मित्तनाइजाव' मित्र ज्ञाति यावत् मित्र ज्ञाति स्वजनसम्बन्धिपरिजनान् आपृच्छय 'तस्सेव मित्तणाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेति' तेगामे । मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनानां पुरतो ज्येष्ठ पुत्रान् कुटुम्बे स्थापयन्ति, 'ठावेत्ता' स्थापयित्वा 'तं मित्तणाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छंति' तान् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् ज्येष्ठपुत्रांश्चापृच्छन्ति, 'आपुच्छित्ता' तान् सर्वान् ज्येष्ठपुत्रांश्च आपृच्छय 'पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति' पुरुषसहस्रवाहिनीः शिविका दूरोहन्ति 'दुरुहिता' दूरस्थ 'मित्त-

एन १००८ वणिग्जनो ने बहुत ही अच्छी प्रकार से विनय पूर्वक मान लिया 'पडिमुणेत्ता' मानकर 'जेणेव साइं २' फिर वे अपने २ घर पर गये । 'उवागच्छित्ता विउलं जाव उक्खडावेह' वहां जाकरके उन्होंने विपुल मात्रामें चारों प्रकार के आहार को तैयार करवाया । 'उक्खडावेत्ता मित्तनाइ' अशन, पान, खादिम, और स्वादिमरूप चारों प्रकार के आहार को तैयार कराकर 'मित्तनाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेति' उन्हीं मित्र, ज्ञाति, स्वजन, सम्बन्धी, परिजनों के समक्ष उन्होंने अपने २ ज्येष्ठ पुत्रों को कुटुम्ब में स्थापित कर दिया । 'ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छइ' स्थापित करके फिर उन्होंने दीक्षा धारण करने के विषय में उनसे पूछा- 'आपुच्छेत्ता पूछकर 'पुरिससहस्स वाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति' फिर वे पुरुषसहस्रवाहिनी शिविका

विनय पूर्वक सारी रीत स्वीकारी लीधुं, "पडिमुणेत्ता" स्वीकारीने "जेणेव साइं २" तेओ पोतपोताने घेर गया. "उवागच्छित्ता विउलं जाव उक्खडावेह" घेर जाने तेओओ विपुलपण्याधी आदे प्रकारने आहार तैयार कराओ. "उक्खडावेत्ता मित्तनाइ" अशन, पान, आदिम अने स्वादिम ओ प्रकारने आदे आहारने तैयार करावीने "मित्तणाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेति" ते ओओ मित्रो, ज्ञातिजनोनी साथे तेओओ पोतपोताना ओओ पुत्रने कुटुंभमां स्थापित कर्या. "ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छइ" कुटुंभमां तेओने ज्येष्ठ पुत्रने स्थापीने पछी तेओओ दीक्षा लेवानी आमतमां पोतपोताना ज्येष्ठ पुत्रने अने ज्ञातिजन विगेरेने पूछथुं "आपुच्छेत्ता" पूछीने "पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति" ओओने

નાઈ જાવ પરિજનેહિ જેટ્પુત્તેહિ ય સમણુગમ્મમાણમગ્ગા' મિત્રજ્ઞાતિસ્વજન-
સમ્બન્ધિપરિજનૈઃ જ્યેષ્ઠપુત્રૈશ્ચ સમણુગમ્યમાનમાર્ગાઃ પૃષ્ઠપરિચલત્પરિજનાઃ
સન્ત્તિત્થર્થઃ 'સન્વિહીંજાવ રવેણં' સર્વદ્વર્ચા યાવદ્રવેણ અત્ર યાવત્પદેન—'સન્વ-
જ્જુર્હીંજા, સન્વવલેણં, સન્વસમુદણં, સન્વાદરેણં, સન્વવિભૂર્હીંજા, સન્વવિભૂસાજા,
સન્વસંભમેણં, સન્વ-પુપ્ફગંધ-મલ્લાલંકારેણં, સન્વતુહિયસદ્ધસણિણાણં,
મહયા ઇહીંજા, મહયા જુર્હીંજા, મહયા વલેણં, મહયા સમુદણં, મહયા વરતુહિય-
જમગસમગ્ગપ્પવાહણં સંઘ-પણવ-પટહ-મેરી-જ્જલ્લરી-ચરમુહી-હુહુક-મુરય-
મુહંગ દુન્દુહિણિગ્ગોસણાહય' इत्यस्य संग्रहो भवति । एषां पदानां व्याख्या औप-
पातिकसूत्रे मत्कृतायां पीयूषवर्षिणीटीकायां विलोकनीया । अनेकप्रकारक

(મલ્લાલંકાર) પર ચહે 'દુરુહિત્તા' ચઢકર 'મિત્તનાઈ જાવ પરિજનેહિં' ઉનકે પીછે ૨ ઉસ સમય ઉનકે મિત્ર, જ્ઞાતિ, સ્વજન, સમ્બન્ધી, ઓર પરિજન ચલ રહે થે । ઓર ઉનકે જ્યેષ્ઠ પુત્ર ખી ચલે જા રહે થે । 'સન્વિહીંજાવ રવેણં' થે સ્વ વણિગ્ગન અપની ૨ પૂર્ણ ઋદ્ધિ કે સાથ ઘર સે નિકલે, ઇનકે આગે ૨ વાજા કી તુમુલ ધ્વનિ હોતી થી । યહાં યાવત્પદ સે 'સન્વજ્જુર્હીંજા, સન્વવલેણં, સન્વસમુદણં, સન્વાદરેણં, સન્વવિભૂર્હીંજા, સન્વવિભૂસાજા, સન્વસંભમેણં, સન્વપુપ્ફગંધમલ્લાલંકારેણં સન્વતુહિયસદ્ધસણિણાણં, મહયા ઇહીંજા, મહયા જુર્હીંજા, મહયા વલેણં, મહયા સમુદણં, મહયા વરતુહિય-જમગ સમગ્ગપ્પવાહણં, સંઘ-પણવ-પટહમેરી-જ્જલ્લરી-ચરમુહી, હુહુક, મુરય-મુહંગ-દુન્દુહિણિગ્ગોસ-ણાહય' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ઇન પદોં કી વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્ર પર જો મેરી પીયૂષવર્ષિણી ટીકા હૈ ઉસમેં દેખલેના

“મિત્તનાઈ જાવ પરિજનેહિં” તેઓની પાછળ પાછળ તેઓના મિત્રો, જ્ઞાતિ જનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો તેમજ જ્યેષ્ઠ પુત્રો આવતા હતા. “સન્વિહીંજાવ રવેણં” તે બધા વણિકજનો પોતપોતાની પૂર્ણ ઋદ્ધિ ની સાથે ઘેરથી નીકળ્યા. તેઓની આગળ આગળ વાળાઓનો તુમુલ અવાજ થતો હતો. અહિંયા યાવત્પદથી ‘સન્વજ્જુર્હીંજા, સન્વવલેણં સન્વસમુદણં, સન્વાદરેણં, સન્વવિભૂર્હીંજા, સન્વવિભૂસાજા, સન્વસંભમેણં, સન્વપુપ્ફગંધમલ્લાલંકારેણં, સન્વતુહિયસદ્ધસણિણાણં, મહયા ઇહીંજા, મહયા જુર્હીંજા, મહયા વલેણં મહયા સમુદણં, મહયા વરતુહિય-જમગસમગ્ગપ્પવાહણં-સંઘ-પણવ-પટહ-મેરી-જ્જલ્લરી-ચરમુહી, હુહુક, મુરય, મુહંગ-દુન્દુહિણિગ્ગોસણાહય’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ તમામ પદોની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્રપર મેં પીયૂષવર્ષિણી ટીકા બનાવી છે તેમાં બોધ લેવું તાત્પર્ય એ છે કે—

ऋद्धि समृद्ध्यादियुक्ताः सन्तः शब्दादीनां निर्घोषनादितशब्देन 'अकालपरि-
हीणं चेव' अकालपरिहीणमेव—परिहाणिः परिहीणं—विलम्बः, कालस्य परिहीणं
विलम्बः कालपरिहीणं, न कालपरिहीणम् अकाल परिहीणम्—शीघ्र प्रकटीभवने
यथा स्यात्तथा, 'कत्तियस्स सेट्ठीस्स अंतियं पाउव्भवंति' कार्तिकस्य श्रेष्ठिनोऽन्तिके
प्रादुर्भवन्ति । 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी 'विउलं
असणं० जहा गंगदत्तो जाव मित्तणाइ जाव परिजणेणं' विपुलमशनं पानं खादिमं
स्वादिसं चोपस्कार्यं यथा गङ्गदत्तः—षोडशशतकीयपञ्चमोद्देशकप्रतिपादित-
गङ्गदत्तगाथापतिरिव सर्वं कृत्वा यावद् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन
'जेट्ठपुत्तेणं णेगमट्ठमहस्सेण य' ज्येष्ठपुत्रेण नैगमाष्टमहस्सेण च 'समणुगम्ममाण

चाहिये । इस प्रकार वे वणिग्जन अनेक प्रकार की ऋद्धि समृद्धि आदि
से युक्त हुए, बाजों की तुमुल ध्वनि पूर्वक बिना विलम्ब किये ही
कार्तिकसेठ के पास आ गये, 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' इसके बाद
वह कार्तिकसेठ के 'विउल०' विपुल मात्रामें अशन, पान, खादिम
और स्वादिमरूप चारों प्रकार का आहार तैयार कराकर सोलहवें
शतक के पञ्चम उद्देशक में प्रतिपादित गंगदत्त गाथापति के जैसा
सब कुछ करके यावत्—मित्र, ज्ञाति, स्वजन, सम्बन्धी, परिजन एवं
ज्येष्ठपुत्र जिसके पीछे २ चले जा रहे हैं और १००८ वणिग्जन, भी

“सव्वजुईए” सधणा वस्त्र अने आभूषणाना प्रभाव वडे “सव्वबलेणं”
पोतानी तमाम सेनाओ वडे पोताना सधणा परिजनों वडे आदर
सत्कार इय सधणा प्रयत्नो वडे पोताना समस्त अर्थ्य वडे- तमाम
प्रकारना वस्त्र लक्षणनी शोभा वडे लक्षित जनित अत्यंत उत्कृष्टता वडे सर्व
प्रकारना पुष्पो वडे सर्व प्रकारना गंध द्रव्यो वडे सर्व प्रकारनी भाषाओ
वडे तेमज सर्व प्रकारना अलंकारो वडे सर्व प्रकारना वाद्यत्रोना मधुर
ध्वनि वडे पोतानी विशेष प्रकारनी ऋद्धि वडे पोतानी विशेष प्रकारनी वृत्ति
वडे पोतानी विशेष प्रकारनी सेना वडे पोताना विशेष प्रकारना परिजनों
वडे ओके साथे वगाडवामां आवता वाजओना मनोहर महाध्वनी वडे
शंभ, पणुव, पटछ, लेरी जटहरी, अरमुही, हुडुके मुरज मृदंग अने
हुंहुमिना निर्घोषनी प्रतिध्वनि वडे कडेवानो लाव ओ छे के—
आ रीते ते भधा वखिज्जने अनेक प्रकारनी ऋद्धि अने समृद्धिथी
युक्त धधने तेमज वाजओना अत्यंत अवाजे साथे जरापणु
विलम्ब कया बिना ते कार्तिक शेठे पासे आया. 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी'
ते पछी कार्तिकशेठे 'विउलं' विपुल प्रमाणमां अशन, पान, आदिम अने
स्वादिस ओरीतने आरे प्रकारना आहार तैयार करवीने—ओटवे के सोणमां शतकना

મગ્ને સન્ધિઢૂળ જાવરવેળ' સમનુગમ્યમાનમાર્ગો યાવદ્રવેળ શઙ્ખાદિ નિર્ધોષના દિતશબ્દેન 'હત્થિગાપુરે નયરે મઙ્ગલ મઙ્ગલેળ જહા ગંગદત્તો જાવ' હસ્તિનાપુરે નગરે મધ્યં મધ્યેન યથા ગઙ્ગદત્તો યાવત્, હસ્તિનાપુરનગરસ્ય મધ્યં મધ્યેન ગચ્છન્ સહસ્રામ્રત્નોદ્યાનં પ્રાપ્ય ભગવત્શ્ચત્રાદિકાન્ તીર્થકરાતિશયાન્ દૃષ્ટ્વા પશ્ચવિધામિ ગમેન ભગવન્તં ત્રિઃકૃત્વ આદક્ષિણપ્રદક્ષિણં કરોતિ કૃત્વા વન્દતે નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા પ્રાજ્ઞલિપુટઃ ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા પર્યુપાસ્ય એવમ્-વક્ષ્ય માણવકારેણાઽવાદીત્ 'આલિત્તેળ' इत्यादि। 'आलित्तेणं भंते ! लोए' आदीप्तः खलु भदन्त ! लोकः, हे भदन्त ! शीतोष्णविविधोपसर्गपरीषदजन्ममरणजरा-दिज्वालान्नटालै लोको दह्यते इवेत्यर्थः, 'पलित्तेणं भंते ! लोए' प्रदीप्तः खलु

જિલ્લકે સાથ ૨ ચલ રહે હૈં, તથા જિલ્લકે આગે ૨ ઘાજોં વી તુસુલ ધ્વનિ હોતી હૈ । અપને પૂર્ણ વૈભવ કે સાથ 'હત્થિનાપુરે નયરે' હસ્તિનાપુર નગર કે ઠીક ધીચોં ધીચ સે હોકર નિકલા ઓર જહાં વહ સહસ્રામ્રવન નામકા ઉદ્યાન થા વહાં પહુંચા । વહાં પહુંચતેહી ઉસને ભગવાન મુનિસુવ્રત કે છત્રાદિક રૂપ તીર્થકરાતિશયોં કો દેખા ઉન્હે દેખકર ઉસને પાંચ પ્રકાર કે અભિગમસે ભગવાન કો ત્રીન વાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વન્દના કી, નમસ્કાર કિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર વહ દોનોં હાથ જોડકર ઉનકી પર્યુપાસના કરને લગા । ઓર પર્યુપાસના કરકે ફિર વહ હસ પ્રકાર બોલા-‘અલિત્તેણં ભંતે ! લોએ’ હે ભદન્ત ! યહ લોક શીત ઉષ્ણ આદિ વિવિધ ઉપસર્ગ ઓર પરીષદ-રૂપ એવં જન્મમરણ આદિ રૂપ ઉવાલામાલાસે વ્યાપ્ત હો રહા હૈ-જલ

પાંચમાં ઉદેશમાં વર્ણવેલા ગંગદત્ત ગાથાપતિ પ્રમાણે બધું કર્તવ્ય કરીને યાવત્ મિત્ર, જ્ઞાતિ, સ્વજન, સંબંધી, પરિજન અને જ્યેષ્ઠ પુત્ર જેની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા છે અને તે એક હજાર આઠ વર્ણિક્ષ્ણો પશુ જેની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા છે, તેમજ જેની આગળ વાળઓનો અવાજ થઈ રહ્યો છે, એ રીતે પોતાના પૂર્ણ વૈભવની સથે 'હત્થિનાપુરે નયરે' હસ્તિનાપુર નગરની ળરોળર વચ્ચે વચ્ચથી (રાજમાર્ગથી) નીકળ્યો અને જ્યાં તે સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં તે પહોંચ્યો ત્યાં પહોંચતાં તેણે ભગવાન મુનિસુવ્રતના છત્રાદિરૂપ તીર્થ કરના અતિશયો (ચિહ્નો) ને જોયા. તેને જોઈને તેણે પાંચ પ્રકારના અભિગમથી ભગવાનને ત્રણવાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા, વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તે બંને હાથ જોડીને તેઓની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. પર્યુપાસના કરીને તે પછી તેણે

મદન્ત ! લોકઃ પ્રકર્ષેણ - અતિશયેન દીપ્તઃ પ્રજ્વલિત इव લક્ષ્યતે લોકઃ, 'આલિત્ત-
પલિત્તે ણં મંતે ! લોએ' આદીપ્તપદીપ્તઃ સ્વલુ મદન્ત ! લોકઃ અતિશયેન જ્વલિત
પ્રજ્વલિત इवेત્યર્થઃ 'જાવ અણુગામિયત્તાએ મવિસ્સહ' યાવદનુગામિકતાયૈ મવિ-
ષ્યતિ અત્ર યાત્રત્પદેન-જરાએ મરણેણય, સે જહા નામએ કેહ ગાહાવર્હ અગારંસિ
જિયાયમાણંસિ જે સે તત્થ મંડે મવહ, અપ્પમારે મોલ્લગુરુએ, તં ગહાય આયાએ
એગંતમંતં અવકમહ, એસ મે નિત્થારિએ સમાણે પચ્છાપુરાએ હિયાએ સુહાએ લેમાએ
નિસ્સેયસાએ' इति સંગ્રહઃ । એવાં પદાનાં વ્યાખ્યા દ્વિતીયશતકે પ્રથમોદ્દેશકે
સ્કન્દકપ્રકરણે વિલોકનીયા ॥

'એવામેવ' એવામેવ યથા ગાથાપતે દહ્યમાનગૃહાદ્ અલ્પભારવહુમૂલ્યકં
વસ્તુ નિષ્ક્રાસિતં સદ્ મવિષ્યત્કાલે હિતાદ્યર્થં મવતિ તથૈવ 'મમવિ' મમાપિ 'એ
રહા હૈ । 'પલિત્તે ણં મંતે ! લોએ' અતિશયરૂપ સે જલ રહા હૈ, 'અલિ-
ત્તપલિત્તેણ મંતે ! લોએ' હે મદન્ત ! યહ લોક અવિશય રૂપસે જ્વલિત
પ્રજ્વલિત, વના હુઆ હૈ । 'જાવ અણુગામિયત્તાએ મવિસ્સહ' યહાં યાવ-
ત્પદ સે 'જરાએ મરણેણય, સે જહાનામએ કેહ ગાહાવર્હ અગારંસિ જિયા
યમાણંસિ જે સે તત્થ મંડે મવહ, અપ્પમારે મોલ્લગુરુએ, તં ગહાય,
આયાએ એગંતમંતં અવકમહ, એસ મે નિત્થારિએ સમાણે પચ્છા, પુરાએ-
હિયાએ, સુહાએ, લેમાએ, નિસ્સેયસાએ' इस पाठ का संग्रह हुआ है ।
इन समस्त पदों की व्याख्या द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में
स्कन्दक प्रकरण में की जा चुकी है अतः वहीं से देख लेनी चाहिये ।
सो जैसे गाथापति के दह्यमान गृह से निकाली गई अल्पभारवाली
और बहुमूल्यवाली वस्तु उसे मविष्यत्काल में हितादि के निमित्त
होनी है, उसी प्रकार से 'मम वि एगे आया मंडे' यह आत्मा है वह

આ પ્રમાણે કહ્યું-‘આલિત્તે ણં મંતે લોએ’ હે લગવાન્ આ જગત્ ઠંડી, ગરમી,
વિગેરે જુદા જુદા ઉપસર્ગ અને પરીવહરૂપ અને જન્મ, મરણરૂપ, જ્વાળા
માળાથી વ્યાપ્ત થયું છે-અર્થાત્ બળી રહ્યું છે. ‘પલિત્તે ણં મંતે લોએ’ અત્યંતરૂપથી
બળી રહ્યું છે. ‘આલિત્તપલિત્તે ણ મંતે ! લોએ’ હે લગવાન્ આ જગત્ અત્યંતરૂપથી
જ્વલિત-પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યું છે. ‘જગાર મરણેણય, સે જહાનામએ કેહ ગાહાવર્હ
અગારસિ જિયાયમાણંસિ જે સે તત્થ મંડેમવહ, અપ્પમારે મોલ્લગુરુએ, ત ગહાય
આયાએ એગંતમંતે અવકમહ, એસ મે નિત્થારિએ સમાણે પચ્છાપુરાએ હિયાએ, સુહાએ,
લેમાએ, નિસ્સેયસાએ’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ બધા પદોની વ્યાખ્યા
બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં સ્કન્દકના પ્રકરણમાં કરવામાં આવી છે જેથી
ત્યાંથી તે સમજી લેવી જેવી રીતે ગદ્યપદ્ય અને મરણના ભયથી

આયા મંડે' એકઃ-અદ્વિતીય આત્મા માણડઃ આત્મરૂપો માણડઃ રત્નાદિસંપ્રુત માણડ ઇવ માણડઃ 'ઈદ્રે' ઇષ્ટઃ વાન્ઞિતાર્થપૂરકત્વાત્ 'કંતે' કાન્તઃ કમનીયઃ હિત પ્રાપકત્વાત્, 'પિણ' પ્રિયઃ સુખોત્પાદકત્વાત્ 'મણુણે' મનોજ્ઞઃ શુભગતિદાયક-ત્વાત્ 'મણામે' મત આમઃ અક્ષયસુખદાયકત્વાત્ અતઃપ્રવ 'એસ મે નિત્યારિણ સમાણે' એવ મે આત્મા નિસ્તરારિતઃ જન્મમરણામાણાદિવહિના દહ્યમાનાત્ સંસાર ગૃહાત્ નિષ્કાસિતઃ સત્ 'સંસારવુચ્છેયકરે મવિસ્સઈ' સંસારવુચ્છેદકરઃ-સંસારવિનાશકારકઃ-જન્મમરણનિવારકો મવિવ્યતિ। 'તં ઇચ્છામિ ણં મંતે ! ણેગમદ્દુસહસ્સે ણં સદ્ધિં દેવાણુપ્પિણ્ણં સયમેવ પવ્વાવિડં' તત્-તસ્માત્ કારણાત્ ઇચ્છામિ સ્વલુ મદન્ત ! નૈગમાણ્ણત્તદ્દસેણ સાર્દ્ધં દેવાણુમિયૈઃ સ્વયમેવ પ્રવ્રાજયિ-

મી-એક રત્નાદિક સે મરે હુણ યિટારે' કે જૈલા હૈ સુજ્ઞેવાન્ઞિતાર્થપૂરક હોને સે ઇષ્ટ હૈ, હિત પ્રાપક હોને સે કાન્ત હૈ સુખોત્પાદક હોને સે પ્રિય હૈ, શુભગતિદાયક હોને સે મનોજ્ઞ હૈ, તથા કમી જિસ્કા પ્રાપ્તિ કે બાદ વિનાશ નહીં હોતા એસે અક્ષયસુખ કા દેનેવાલા હોને સે મનોડમ હૈ, અતઃપ્રવ યહ મેરા આત્મા જરા મરણાદિ અગ્નિ સે દહ્યમાન હસ સંસાર ગૃહ સે નિષ્કાસિત હોકર 'સંસારવુચ્છેયકરે' 'સંસાર વિનાશ કા કર્તા-જન્મમરણ કા નિવારક હોગા। 'તં ઇચ્છામિ ણં મંતે !' હસલિયે હે મદન્ત ! મૈ આપકે દ્વારા ૧૦૦૮ વાણિક્કજનોં કે સાથ આપ સ્વયં કે દ્વારા દીક્ષિત હોઁ એસી કામના કર રહા હું ઓર યાવત્ આપ સ્વયં મુજે ધર્મ સુનાવેં એસી ઇચ્છા કર રહા હું યાવત્પદ સે 'સયમેવ

અલોક-સંસાર સળગેલો છે. વધારે પ્રમાણુમાં સળગેલો છે. ગાથાપતિના ણળતા ધરમાંથી બહાર કાઢેલ અલપભાર અને બહુમૂલ્યવાળી વસ્તુ તેને લાવિવ્યમાં કિતકરક થાય છે તેજ પ્રમાણુ 'મમ વિ એગે આયા મંડે આ આત્મા છે. તે પણુ-એક રત્નવિગેરેથી ભરેલા પટારા જેવો છે. મારા ઇચ્છિત અર્થને પૂરનાર હોવાથી મને તે ઇષ્ટ છે. પમાડનાર હોવાથી-કાન્ત છે. સુખઉપજવનાર હોવાથી પ્રિય છે. શુભગતિ દેનાર હોવાથી મનોહર છે, જે પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ કાળે નાશ પામતું નથી. તેવા અક્ષયસુખને આપનાર હોવાથી મનોડમ છે. એટલા માટે આ મારો આત્મા જન્મ, જરામરણુ વિગેરે અગ્નિથી ણળતા એવા આ સંસારથી નીકળીને 'સંસારવુચ્છેયકરે' સંસાર વિનાશના કરનાર જન્મમરણુનું નિવારણુ કરનાર થશે 'તં ઇચ્છામિ ણં મંતે !' તેથી હે ભગવન્ હું આ એક હજાર આઠ વણિક્કજનો સાથે આપની પાસે દીક્ષા ધારણુ કરું એવી કામના છે. અને આપ મને ધર્મોપદેશસંભળાવો તેવી ઇચ્છા કરી રહ્યો છું. અહિં યાવત્પદથી 'સયમેવ

તુમ્, 'જાવ ધમ્મમાહિચિત્ત' યાવદ્ ધર્મમારુયાતુમ્ । અત્ર યાવત્પદેન 'સયમેવ મુંડાવિત્' સયમેવ સેહાવિત્, સયમેવ સિવ્વાવિત્, સયમેવ આચારગોચરવિણય-
વેણિયચરણકરણજાયામાયાવત્તિયં' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति । एतस्य व्याख्या
द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके स्कन्दकचरिते द्रष्टव्या । 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा'
ततः खलु-श्रेष्ठिनः प्रार्थनाया अनन्तरं खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'कर्त्तियं सेट्ठिणेगमद्व-
सहस्सेणं सट्ठिं सयमेव पव्वावेइ' कार्तिकं श्रेष्ठिनं नैगसाष्टसहस्रेण सार्द्धं स्वय
मेव प्रव्राजयति-दीक्षयति यावद्धर्ममारुयाति-धर्मोपदेशं ददातीत्यर्थः, धर्मो-
पदेशप्रकारमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं देवाणुप्पिया' एवम्-मदुक्तकथनानुरूपेण
हे देवानुप्रिय । 'गंतव्वं' गन्तव्यम् जीवरक्षार्थं भूमिं पश्यन्नेव गमनं कर्त्तव्य
मित्यर्थः 'एवं चिट्ठियव्वं' एवम्-शुद्धभूमौ ऊर्ध्वस्थानेनेति शास्त्रोक्तकथनप्रकारेणैव
स्थातव्यम् 'जाव संजमियव्वं' यावत् संयमितव्यम् प्राणादिसंयमे संयतितव्यम्,

मुंडाविउं, सयमेव સેહાવિउં, સયમેવ સિવ્વાવિउં આચાર ગોચરવિ-
ણયવેણિયચરણકરણજાયામાયાવત્તિયં' यहां तक का पाठ गृहीत
हुआ है । इन पदों की व्याख्या द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में
स्कन्दक चरितमें की गई है अतः वहीं से देखलेना चाहिये । 'तए णं मुणि-
सुव्वए०' कार्तिकसेठ की इस प्रार्थना के बाद मुनिसुव्रत अर्हन्त ने
उस कार्तिकसेठ को १००८ वणिग्जनों के साथ २ ही अपने हाथ से
ही भागवती दीक्षा प्रदान की और धर्मका उपदेश दिया । धर्मोपदेश
का प्रकार इस प्रकार से है-'एवं देवाणुप्पिया !' मदुक्त कथन के अनु-
सार हे देवानुप्रिय । 'एवं गंतव्वं०' जीव रक्षा के लिये भूमिको देखते
हुए ही चलना चाहिये । शुद्धभूमि में शास्त्रोक्तपद्धति के अनुसार ही
खड़े होना चाहिये । 'जाव संजमियव्वं' प्राणादिसंयम में यतना
रखनी चाहिये । यहां यावत्पद से 'एवं निसीयव्वं, एवं तुयट्ठियव्वं

મુંડાવિउ, સયમેવ સેહાવિउં, સયમેવ સિવ્વાવિउં, સયમેવ આચાર ગોચરવિણ-
યવેણિયચરણકરણજાયામાયાવત્તિયં' અહિં સુધીના પાઠનો સથલ થયો છે. આ
પદોની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પહેલાં ઉદ્દેશમાં સ્કન્દકના ચરિત્રમાં આવી
છે. તેથી ત્યાંથી સમજી લેવી 'તए णं मुणिसुव्वए' કાર્તિકશેઠની આ પ્રાર્થના
પછી મુનિસુવ્રતઅર્હન્તે તે કાર્તિકશેઠને એક હજાર આઠ વણિક્કજનો સાથે
પોતાના હાથથી ભાગવતી દીક્ષા આપી અને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. ધર્મના
ઉપદેશનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'एवं देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય ! મેં કહ્યા
પ્રમાણે 'एवं गंतव्वं' જીવ રક્ષા માટે ભૂમિ પર નજર રાખી નેઈ નેઈને ચાલવું
નેઈએ શુદ્ધ ભૂમિમાં શાસ્ત્રમાં કહેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે જ ઉભું રહેવું નેઈએ.
'जाव संजमियव्वं' પ્રાણાદિ સંયમમાં યતના રાખવી નેઈએ. અહિંયાં યાવ-

અત્ર યાવત્પદેન 'એવં નિસીયન્વં એવં તુયદ્વિયન્વં, એવં ભોક્તવ્યં, એવં માસિયન્વં એવં સંજમેળં' इत्यन्तं ગ્રાહ્યમ્ । તત્ર-એવં નિષીદિતવ્યમ્-સંદંશકશ્રૂમિપ્રમાર્જના-દિના ઉપવેષ્ટવ્યમ્, એવં ત્વગ્વર્તિતવ્યમ્-યતનયા પાર્શ્વપરિવર્તનં કર્તવ્યમ્, એવં ભોક્તવ્યમ્-અન્નારધૂમાદિદોષરાહિત્યેન આહારયિતવ્યમ્, એવં માપિતવ્યમ્-હિતમિતમધુરાદિ માપયા વક્તવ્યમ્, એવં સંયમેણ પ્રાણાદિરક્ષણરૂપેણેતિ, 'તદ્

એવં ભોક્તવ્યં, એવં માસિયન્વં, એવં સંજમેળં' હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । શ્રૂમિ કી પ્રમાર્જના કરકે હી બેઠના ચાહિયે, યતના કે સાથ કરવટ ઘડલના ચાહિયે અન્નાર, ધૂમ આદિ દોષ રહિત આહાર કરના ચાહિયે । હિત, મિત, મધુર આપા બોલની ચાહિયે 'તદ્ ગં સે કર્ત્તિએ' હસ ધર્મ કથા સુનને કે બાદ ઉસ કાર્તિકસેઠને ૧૦૮૮ વર્ણિગજનોં કે સાથ મુનિસુવ્રત અર્હન્ત કે હસ પ્રકાર કે ધાર્મિક ઉપદેશ કો સ્વીકાર કર લિયા । 'તમાળાએ તહા ગચ્છહ' અતઃ વહ ઉનકી આજ્ઞાનુસાર ઉસી પ્રકાર સે ચલને લગા । યાવત્ સંયમ મેં યતના રચને લગા યહાં યાવત્પદ સે 'એવં તહા ચિદ્દહ, તહા નીસીયહ, તહા તુયદ્દહ, તહા મુંજહ, તહા માસહ, તહા સંજમેળં' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । કાર્તિકસેઠને હસ પ્રકાર સંયમ કા પાલન કરના પ્રારંભ કર દિયા 'તદ્ ગં સે કર્ત્તિએ સેટ્ટી નેગમદ્વયહસેળં સદ્ધિં અળ-

તપદ્ધી 'એવં નિષીયન્વં, એવં તુયદ્વિયન્વં એવં ભોક્તવ્યં એવં માસિયન્વં, એવં સંજમેળં સંજમિયન્વં' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ભૂમીની પ્રમાર્જના કરીને જ બેસવું જોઈએ. યતના પૂર્વક કરવટ (પડખું) બદલવું જોઈએ. અંગારદોષ અને ધૂમદોષ વિગેરે દોષો વિનાનો નિર્દોષ આહાર લેવો જોઈએ હિત, મિત, અને મીઠી વાણી બોલવી જોઈએ. ઈન્દ્રિયસંયમ અને વાણિસંયમનું પાલન કરવું. 'તદ્ ગં સે કર્ત્તિએ' આ પ્રમાણે ધર્મકથા સાંભળ્યા પછી તે કાર્તિકસેઠે એકહજાર આઠ વણિકજનો સાથે મુનિસુવ્રત ભગવાનના આ પ્રકારના ધર્મના ઉપદેશને સ્વીકારી લીધો. 'તમાળાએ તહા ગચ્છહ' પછી તેઓ મુનિસુવ્રત ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર તેજ પ્રકારથી વર્તવા લાગ્યા. યાવત્ સંયમમાં યતના રાખવા લાગ્યા અર્ધિ યાવત્પદ્ધી 'એવં તહા ચિદ્દહ, તહા નિસીયહ તહા તુયદ્દહ તહા મુંજહ, તહા માસહ, તહા સંજમેળં સંજમહ' આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. તે પ્રમાણે યતના પૂર્વક રહેવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે યતનાથી બેસવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે પડખું યતનાથી ફેરવવા લાગ્યા તે પ્રમાણે આહાર કરવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે નિર્વધ ભાષા બોલવા લાગ્યા. કાર્તિકસેઠે આ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. 'તદ્ ગં સે કર્ત્તિએ સેટ્ટી

ण से कत्तिए सेट्टी नैगमट्टसहस्रेणं सद्धिं' ततः—वर्मकथानन्तरं सकार्तिकः श्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धम् 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्वत्तम्य अर्हत्तः 'इमं एया-
ख्वं धम्मियं उव्वएसं सम्मं पडिवज्जइ' इमम् एतावद्दूषं धार्मिकमुपदेवं सम्प्रकृपति
पद्यते स्वीकरोति इत्यर्थः 'तन्नाणाए तहा गच्छइ' तदाज्ञया तथा गच्छति, 'जाव
संनमेइ' यावत् संपद्यति तत्र यावत्पदेन 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा निसीयइ, तहा
तुयट्ठइ, तहा भुजइ तहा भासइ तहा संनमेणं' इत्यस्य संग्रहः । संपद्यति-सयमं
पालयतीत्यर्थः 'तए णं से कत्तिए सेट्टी नैगमट्टसहस्रेणं सद्धिं अणगारे जाए' ततः
खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धम् अनगारो जातः, कीदृश इत्याह
'इरिया' इत्यादि 'इरियाममिए जाव गुत्तवंभयारी ईरियासमितो यावद्
गुत्तव्रह्मचारी समभवत्, अत्र यावत्पदेन 'एषणासमिए, ओयाणभंडयत्तनिक्खे
वणासमिए, उच्चारपासवणखेज्जल्लसिंघाणपरिष्ठावणियासमिए, मणगुत्ते, वयगुत्ते,
कायगुत्ते, गुत्ते गुत्तिदिए' एषणासवितः, आदानभाण्डान्ननिक्षेपणासमितः,
उच्चारमसवणखेलज्जल्लसिंघाणपरिष्ठापनिकासमितः, मनोगुप्तः, वचोगुप्तः,
कायगुप्तः, गुप्तः, गुप्तेन्द्रियः, इति संग्रहः । व्याख्या सुगमा । 'तए णं
से कत्तिए अणगारे' ततः खलु स कार्तिकोऽनगारः 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनि

गारे जाए' इम प्रकार वे कार्तिकसेठ अब १००८ वणिग्जनों के साथ
अनगार बन गये । 'इरिया०' ईर्यासमिति से यावत् एषणासमिति से,
आदाननिक्षेपणासमिति से, उच्चार प्रसवण खेज्जल्लसिंघाणपरि-
ष्ठापनिकासमिति से, युक्त बन गये, मनोगुप्ति, वचनगुप्ति, और
कायगुप्ति इन तीनों गुप्तिगों का पालन करने लगे । ब्रह्मचर्य गुप्ति
की अच्छी प्रकार से आराधना करने लगे । अपनी इन्द्रियों को उन्होंने
जीनलिया । 'तए णं से कत्तिए०' इसके बाद वे कार्तिक अनगार
'मुणिसुव्वयस्स०' मुनिसुव्वत अर्हन्त के तत्त्वरूप अनगारों के पास

नैगमट्टसहस्रेणं सद्धिं अणगारे जाए' आ रीते ते कार्तिकसेठ ऐकल्लज्जर आठ
वणिग्जनों के साथ अनगार बनी गया । 'ईरिया' ईर्यासमितिथी यावत् एषणा
एषणासमितिथी, आदाननिक्षेपणासमितिथी उच्चार प्रसवण खेज्जल्लसिंघाण
परिष्ठापनासमितिथीयुक्त बनी गया । मनोगुप्ति, वचनगुप्ति, अनेकाय-
गुप्ति, ऐ त्रये गुप्तिथीनुं पालन करवा लाग्या । ब्रह्मचर्य गुप्तिनी सारी रीते
आराधना करवा लाग्या तेषु चोतानी धंद्वीथीने छुती लीधी । 'तए णं से
कत्तिए' ते पछी ते कार्तिक अनगार 'मुनिसुव्वयस्स' मुनिसुव्वत लगवानना
तथाइय अनगारेनी पासेथी सामायिक निगेरे औद पूर्वोत्तो अभ्यास करवा

સુવ્રતસ્ય અર્હતઃ 'તદ્ધારુવાણં થેરાણં અંતિયં' તથારૂપાણાં સ્યવિરાગામન્તિકે-
સપીપે 'સામાઙ્યમાઙ્યાઈં ચોદ્ધવપુવ્વાઈં અદ્ધિજ્જઈં' સામાયિકાદિકાનિ ચતુર્દશ-
પૂર્વાણિ અચીતે 'અદ્ધિજ્જેત્તા' અધીત્ય 'વહુઈં ચઉત્થલ્લટ્ટમજાવ અપ્પાણં ભાવે
માણે' વહુભિશ્ચતુર્થપપ્પાણ્ટમ યાવદાત્માને ભાવયન્ અત્ર યાવત્પદેન 'દસમદુવાલ-
સેઈં માસઢ્ઢમાસલ્લમણેઈં તવોકમ્મેઈં' इत्यस्य संग्रहः 'वहु पडिपुच्चाईं
दुवालसवामाईं सामन्नपरियागं पाउण्णं' बहुवृत्तिपूर्णानि-संपूर्णानि द्वादश
वर्षाणि श्रामण्यापर्यायं पालयति, 'पाउणिच्चा' पालयित्वा 'मासियाए संलेहणाए
अत्ताणं झोसेइ' मासिकया संलेखनया आत्मानं जोषयति-आराधयति झोसित्ता'
जोषयित्वा आराध्य 'सद्धिं भत्ताइं अणसणाए छेएइ' पट्ठि भक्तानि अनशनेन
छिभन्ति, सूत्रे आर्पमास्त्रीताम् छेदित्ता' छित्वा 'आलोइयपडिक्कंते' आलोचित-
प्रतिक्रान्तः-कृतालोचनाप्रतिक्रमणः सन् 'कालमासे कालं कित्ता' कालमासे
कालं कृत्वा 'सोहम्मं कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'सोहम्मवडंसए विमाणे' सौधर्मावतं-
सके विमाने 'उववायसभाए उपपातसभायाम्' 'देवसयणिज्जंसि' देवशयनीये

में सामायिक आदि चौदह पूर्वों का अध्ययन करने लगे जब यह अध्य-
यन कार्य उनका समाप्त हो चुका-तब 'वहूहिं चउत्थ०' उन्होंने अपने
आपको चतुर्थ, षष्ठ, अष्टम आदि की तपस्या से भावित किया। यहां
आदि पदसे 'दसमदुवालसेहिं मासभद्धमासखमणेहिं तवोकम्मेहिं'
इन पदों का संग्रह हुआ है। इस प्रकार वे बहुपडिपुन्नाहं दुवालसवा
साइं' १२ वर्ष तक श्रामण्य पर्याय का पालन करते रहे। पालन करने के
बाद फिर उन्होंने 'मासियाए' एक मासकी संलेखना की आराधना की
उसकी आराधना से 'सद्धिं भत्ताइं०' उन्होंने ६० भक्तों का अनशन द्वारा
छेदन कर दिया ६० भक्तों का छेदन करके वे कृतालोचना प्रतिक्रमण-
वाले होकर समाधि को प्राप्त हो गये। कालमास में कालकर सौधर्म-
कला में सौधर्मावतंसक विमान में उपपात सभामें देवशयनीय पर देवों

ल गया. तेओनुं अध्ययन कार्य कर्यारे पूरुं थवा आत्थुं त्यारे 'वहूहिं चउत्थ०'
तेओओ पोते अतुर्थ, षष्ठ अष्टम, विगेरे तपस्याओ करी. अडिं यावत्
पद्धथी 'दसमदुवालसेहिं' मासखमणेहिं तवोकम्मेहिं' आ पढोने। संग्रह थये छे.
आ रीते तेओ। 'बहुपडिपुन्न-इं दुवालसवामाईं' बार वर्ष सुधी श्रामण्यपर्यायितुं
पालन करता रह्या. अने ते प्रमाणे पालन कर्या पछी तेओओ भरलुसभये
'मासियाए' ओक मासनी संलेखनातु आराधन कर्युं तेनी आराधनाथी 'सद्धिं भत्ताइं'
साधक लकतोनुं अनशन द्वारा छेदन कर्युं साधक लकतोनुं छेदन करीने आलो।
अतः प्रतिक्रमशु करीने समाधिने प्राप्त करी अने काल सभये काल करीने सौधर्म
कल्पमां सौधर्मावतंसक विमानमां उपपातसभामां देवशयनीय पर देवोना छं द्र

ण से कत्तिए सेट्टी नेगमट्टमहस्सेणं सद्धिं' ततः—धर्मकथानन्तरं स कार्तिकः श्रेष्ठी
 नेगमाट्टमहस्सेण सार्द्धम् 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्वतम्म्य अर्हंतः 'इमं एया-
 ख्वं धम्मियं उव्वएसं सम्मं पडिवज्जइ' इमम् एतावद्रूपं धार्मिकमुपदेशं सम्प्रकृषति
 पद्यते स्वीकरोति इत्यर्थः 'तमाणाए तद्वा गच्छइ' तदाज्ञया तथा गच्छति, 'जाव
 संजमेइ' यावत् संप्रमयति तत्र यावत्पदेन 'एवं तद्वा चिद्धइ, तद्वा निसीयइ, तद्वा
 तुयइ, तद्वा भुजइ तद्वा भासइ तद्वा संजमेणं' इत्यस्य संग्रहः । संप्रमयति-सयमं
 पालयतीत्यर्थः 'तए णं से कत्तिए सेट्टी नेगमट्टमहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए' ततः
 खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी नेगमाट्टमहस्सेण सार्द्धम् अनगारो जातः, कीदृश इत्याह
 'इरिया' इत्यादि 'इरियासमिए जाव गुत्तवंभयारी ईरियासमितो यावद्
 गुत्तव्रत्तचारी सवभवत्, अत्र यावत्पदेन 'एसणासमिए, ओयाणभंडमत्तनिक्खे
 वणासमिए, उच्चारपासवणखेज्जल्लसिंघाणपरिष्ठावणियासमिए, मणगुत्ते, वयगुत्ते,
 कायगुत्ते, गुत्ते गुत्तिदिए' एषणासमितः, आदानभाण्डान्ननिक्षेपणासमितः,
 उच्चारमत्तवणखेज्जल्लसिंघाणपरिष्ठापनिकासमितः, मनोगुप्तः, वचोगुप्तः,
 कायगुप्तः, गुप्तः, गुप्पेन्द्रियः, इति संग्रहः । व्याख्या सुगमा । 'तए णं
 से कत्तिए अणगारे' ततः खलु स कार्तिकोऽनगारः 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनि

गारे जाए' इस प्रकार वे कार्तिकसेठ अब १००८ वणिग्जनों के साथ
 अनगार बन गये । 'इरियां' ईर्यासमिति से यावत् एषणासमिति से,
 आदाननिक्षेपणासमिति से, उच्चार प्रत्यवण खेज्जल्लसिंघाणपरि-
 ष्ठापनिकासमिति से, युक्त बन गये, मनोगुप्ति, वचनगुप्ति, और
 कायगुप्ति इन तीनों गुप्तियों का पालन करने लगे । ब्रह्मचर्य गुप्ति
 की अच्छी प्रकार से आराधना करने लगे । अपनी इन्द्रियों को उन्होंने
 जीतलिया । 'तए णं से कत्तिए०' इसके बाद वे कार्तिक अनगार
 'मुणिसुव्वयस्स०' मुनिसुव्वत अर्हन्त के तत्त्वरूप अनगारों के पास

नेगमट्टमहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए' आ रीते ते कार्तिकशेठ ऐकहज्जर आठ
 वत्सिद्धज्जेना साथे अनगार गयी गया. 'ईरिया' ईर्यासमितिथी यावत् एषणा
 ऐषणासमितिथी, आदान निक्षेपणा समितिथी उच्चार प्रत्यवण ऐवज्जल्ल सिंघाण
 परिष्ठापना समितिथीयुक्त गयी गया मनोगुप्ति, वचनगुप्ति, अनेकाय-
 गुप्ति, ऐ त्रहे गुप्तिथेनुं पालन करवा लाग्या. ब्रह्मचर्य गुप्तिनी सारी रीते
 आराधना करवा लाग्या तेहे पोतानी धंद्रीथेने छती लीधी. 'तए णं से
 कत्तिए' ते पछी ते कार्तिक अनगार 'मुनिसुव्वयस्स' मुनिसुव्वत भगवानना
 तथाइप अनगारेनी पासेथी सामायिक विगेरे औद पूर्वोना अभ्यास करवा

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શ૦૧૮ ૩૦૨ સૂ૦૨ કાર્ત્તિકત્રેષ્ઠિનઃ દીક્ષાદિનિરૂપણમ્ ૬૪૨

મોક્ષ્યતે મોક્ષ્યતિ પરિનિર્વાસ્યતિ સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરિણ્યતીતિ, 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ ॥સૂ૦ ૨॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પંચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદ્મ-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી "મગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં અષ્ટાદશશતકે
દ્વિતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ॥૧૮-૨॥

અન્ત કરેગા । 'સેવં મંતે ! ૨ ' હે મદન્ત ! આપ કા યહ કથન સર્વથા-
સત્ય હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન
હો ગયે ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
"મગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે' શતકકા
॥ દૂસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૨॥

આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અન સંયમથી આ આત્માને ભાવિત કરતા
થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૨॥

દેવશર્યાયામ્ 'જાત્ર સત્કે દેવિદત્તાય ઉત્તરન્ને' યાવત્ શકો દેવેન્દ્રતયા ઉપપન્નઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'પંચવિહાણ પજ્જત્તીય' इत्यादीनां संग्रहः, 'तए णं से सक्के देविदे देवराया अहुणोववन्नए सेस जहा-गंगदत्तस्स जात्र अंतं काहिइ' ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽधुनोपपन्नक एव शेषं यथा गङ्गदत्तस्य यावदन्तं करिष्यति गङ्गदत्ताद्वैरक्षण्यमाह-'नवरं ठिई दो सागरोपमा' नवरं स्थितिः द्वि सागरोपमा 'सेस तंचेव' शेषं तदेव-गङ्गदत्त इव, तथाहि-कार्तिकः खलु भदन्त ! देवस्तस्माद् देवलोकादायुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेण तस्माद् देवात् च्युत्वा कुत्र गमिष्यति कुत्र उत्पस्यते ? इति प्रश्नः गौतम ! ततश्च्युत्वा महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति

કે હન્દ્રશક્ર કી પર્ચાય સે ઉત્પન્ન હો ગયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે 'પંચ વિહાણ પજ્જત્તીય' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ है । 'तए णं से सक्के देविदे देवराया०' अधुनोपपन्नक ही वे देवेन्द्र देवराज शक्र गंगदत्तकी तरह यावत्, समस्त दुःखों का अन्त करेंगे । गंगदत्तकी अपेक्षा विलक्षणता केवल स्थिति में ही है-क्योंकि यहां इनकी स्थिति दो सागरोपम की हुई बाकी का और सब कथन गंगदत्त के जैसा ही है अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछता है-हे भदन्त ! कार्तिकदेव उस देवलोक से आयुः के क्षय से, भव के क्षय से, और स्थिति के क्षय से चक्कर कहाँ जावेगा ? कहाँ उत्पन्न होवेगा ?, तो इसके उत्तर में प्रभुने उनसे कहा हे गौतम ! वह वहां से चक्कर महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा, बुद्ध होगा, मुक्त होगा, परिनिर्वात होगा । एवं समस्त दुःखों का

શક્રની પર્ચાયવાળા બની ગયા અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'પંચવિહાણ પજ્જત્તીય' इत्यादि पदोंનો संग्रह થયો છે. 'तए णं से सक्के देविदे देवराया' તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ તે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ, હન્દ્ર ગંગદત્તની માફક યાવત્ સમસ્ત દુઃખોને અંત કરશે ગંગદત્તથી વિશેષતા કેવળ તેની સ્થિતિમાં જ છે, કેમકે ત્યાં તેની સ્થિતિ બે સાગરોપની થઈ છે. બાકીનું કથન ગંગદત્તના કથન પ્રમાણે સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વ.મી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવાન કાર્તિક દેવ તે દેવલોકથી આયુના ક્ષયથી, ભવના ક્ષયથી અને સ્થિતિના ક્ષયથી ચવીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે હે ગૌતમ ! તે ત્યાંથી ચવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. બુદ્ધ થશે મુક્ત થશે. અને પરિનિર્વાત થશે અને સમસ્ત દુઃખોને અંત કરશે. 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવાન આપણું

મોક્ષયતે મોક્ષયતિ પરિનિર્વાસ્યતિ સર્વદુઃખાનામન્તં કરિણ્યતીતિ, 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ ॥સૂ૦ ૨॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદ્મ-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલ્મલ્લચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી "ભગવતીસૂત્ર" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં અષ્ટાદશશતકે
દ્વિતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૮-૨॥

અન્ત કરેગા । 'સેવં મંતે ! ૨ ' હે મદન્ત ! આપ કા યહ કથન સર્વથા-
સત્ય હૈ ૨ ઇસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન
હો ગયે ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
"ભગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે શતકકા
॥ દૂસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૨॥

આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અન સંયમથી આ આત્માને ભાવિત કરતા
થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૨॥

अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते—

द्वितीयोद्देशके कार्तिकाऽनगरस्यान्तक्रिया, कथिता तृतीयोद्देशके पृथिव्या-
देरन्तक्रियोच्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—
'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—“तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे होत्था, वन्नओ
गुणसिलए चेइए वन्नओ, जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं
तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी मागं-
दियपुत्ते नामं अणगारे एगइभइए जहा मंडियपुत्ते जाव पज्जु-
वासमाणे एवं वयासी। से णूणं भंते ! काउलेस्से पुढवीकाइए
काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उवट्ठित्ता माणुसं
विग्गहं लभइ लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ, बुज्झित्ता, तओ
पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ? हंता मागंदियपुत्ता काउले-
स्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ। से णूणं भंते ! काउलेस्से
आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अणंतरं उवट्ठित्ता
माणुसं विग्गहं लभइ, लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ, जाव अंतं
करेइ ? हंता मागंदियपुत्ता, जाव अंतं करेइ। से णूणं भंते !
काउलेस्से वणस्सइकाइए एवं चेव जाव अंतं करेइ, सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति मागंदियपुत्ते अणगारे समणं भगवं महावीरं
वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव समणे णिग्गंथे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणे णिग्गंथे एवं वयासी, एवं
खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढवीकाइए तहेव जाव अंतं करेइ ?
एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ, एवं

खलु काउलेस्से वणस्सइकाइए जाव अंतं करेइ । तए णं समणा
 णिग्गंथा मागंदियपुत्तस्स अणगारस्स, एवमाइक्खमाणस्स
 जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सद्वहंति ३ एयमट्ठं असद्वह-
 माणा जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवा-
 गच्छित्ता ससणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता
 एवं वयासी एवं खलु भंते ! मागंदियपुत्ते अणगारे अम्वहं एव-
 माइक्खइ भासेइ पन्नवेइ परूवेइ एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से
 पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउ-
 काइए जाव अंतं करेइ एवं वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ
 से कहमेयं भंते ! एवं ? अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणे
 णिग्गंथे आसंतित्ता एवं वयासी जण्णं अज्जो ? मगंदियपुत्ते
 अणगारे तुव्वे एवं आइक्खइ भासइ पन्नवेइ परूवेइ एवं खलु
 अज्जो ! काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ एवं खलु अज्जो !
 काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ एवं खलु अज्जो !
 काउलेस्से वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ, सच्चेणं एसमट्ठे
 अहंपि णं अज्जो ! एवमाइक्खामि ४ एवं खलु अज्जो ! कण्हलेस्से
 पुढवीकाइए कण्हलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो जाव अंतं करेइ
 एवं खलु अज्जो ! नीललेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ एवं
 काउलेस्से वि जइ पुढवीकाइए एवं आउकाइए वि, एवं वणस्सइ-
 काइए वि, सच्चे णं एसमट्ठं, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति समणा
 निग्गंथा ससणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता,

नमंसित्ता, जेणेव मागंदियपुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छित्ता मागंदियपुत्ते अणगारे वंदंति नमंसंति, वंदित्ता नमं-
सित्ता एयमद्वं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेति ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, वर्णकः
गुणशिलकं चैतयम् वर्णकः, यावत् परिषत् प्रतिगता । तस्मिन् काले तस्मिन् समये
श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तेवासी माकन्दिकपुत्रो नामाऽनगारः प्रकृति
भद्रको यथा मण्डितपुत्रो यावत् पयुषासीनः एवमवादीत्, तन्नूनं भदन्त ! कापो-
तिकलेश्यः पृथिवीकायिकः, कापोतिकलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्य उद्भूत्य
मानुष्यं विग्रहं लभते, लब्ध्वा केवलं बोधिं बुध्यते, बुद्ध्वा ततः पश्चात् सिध्यति
यावदन्तं करोति ! हन्त, माकन्दिक पुत्र ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको
यावदन्तं करोति । तन्नूनं भदन्त ! कापोतिकलेश्यः अप्कायिकः कापोतिकलेश्ये-
भ्योऽप्कायिकेभ्योऽनन्तरमुद्भूत्य मानुषं विग्रहं लभते लब्ध्वा केवलं बोधिं बुध्यते
यावदन्तं करोति ? हन्त, माकन्दिक ! यावदन्तं करोति । तन्नूनं भदन्त ! कापो-
तिकलेश्यो वनस्पतिकायिक एवमेव यावदन्तं करोति । तदेवं भदन्त ! तदेवं
भदन्त ! इति माकन्दिकपुत्रोऽनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति
वन्दित्वा नमस्यित्वा यत्रैव श्रमणा निर्ग्रन्था स्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणान्
निर्ग्रन्थान् एवमवादीत्, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको
यावदन्तं करोति, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति
एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिको यावदन्तं करोति । ततः
खलु श्रमणा निर्ग्रन्थाः माकन्दिकपुत्रस्थानगारस्य एवमाचक्षानस्य यावदेवं निरू-
पयत एतमर्थं न श्रद्धान्ति ३, एतमर्थमश्रद्धानाः ३ यत्रैव श्रमणो भगवान्
महावीर स्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति,
वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादिषु एवं खलु भदन्त ! माकन्दिकपुत्रोऽनगारोऽ-
स्मान् एवमाख्याति यावत्प्ररूपयति एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यः पृथिवी
कायिको यावदन्तं करोति एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं
करोति एवं वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति । तत् कथमेतद् भदन्त ! एव
मार्याः ! इति श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् श्रमणान् निर्ग्रन्थान् आमन्त्र्य एवम-
वादीत्, यत् खलु आर्याः ! माकन्दिकपुत्रोऽनगारो युष्मान् एवमाख्याति याव-
त्प्ररूपयति, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावत् अन्तं
करोति, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति, एवं

खलु आर्याः । कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति, सत्यः खलु एषोऽर्थः, अहमपि खलु आर्याः । एवमाख्यामि, भाषे, प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि, एवं खलु आर्याः । कृष्णलेश्यः पृथिवीकायिकः कृष्णलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यो यावदन्तं करोति, एवं खलु आर्याः । नीललेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति, एवं कापोतिकलेश्योऽपि यथा पृथिवीकायिक एवमप्यकायिकोऽपि एवं वनस्पतिकायिकोऽपि, सत्यः खलु एषोऽर्थः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति श्रमणा निर्ग्रन्थाः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यत्रैव माकन्दिकपुत्रोऽनगारस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य माकन्दिकपुत्रम् अनगारं वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एतमर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमयन्ति ॥ सू० १ ।

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘रायगिहे नयरे होत्था’ राजगृहं नगरमासीत् ‘वण्णओ’ वर्णकः—चम्पापुरीवर्णनवदस्यापि राजगृहस्य वर्णनं विधेयम् ‘गुणसिलए चेइए’ गुणशिलकं चैत्यम्—उद्यानमासीत्

तीसरे उद्देशे का प्रारंभ

१८ वे शतक के इस तृतीय उद्देशक का प्रारम्भ पृथिकायादिकों की अन्तक्रिया कहने के लिये हुआ है । क्योंकि द्वितीय उद्देशक में कार्तिक अनगार की अन्तक्रिया कही गई है । अतः अन्तक्रिया का प्रकरण चालू है । ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ उस काल और उस समय में ‘रायगिहे नयरे होत्था’ राजगृह नामका नगर था । ‘वण्णओ’ औपपातिकसूत्र में वर्णित हुई चम्पानगरी के जैसा इसका वर्णन जानना चाहिये । ‘गुणसिलए चेइए’ इस राजगृहनगर में चैत्य—उद्यान था,

त्रीण उद्देशानो प्रारंभ-

त्रीण उद्देशाभां कार्तिक अनगारनी अन्तक्रियाना संबन्धभां उडेवाभां आबुं छे. जेथी क्रियानो अधिकार आबुं डोवाथी आ त्रीण उद्देशानो प्रारंभ पृथि०शदिकोनी अन्तक्रिया उडेवा भाटे करवाभां आवेल छे. तेनुं पडेलुं सूत्र आ प्रमाणे छे.—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ ते काले अने ते समये ‘रायगिहे नामं नयरे होत्था’ राजगृह नामनुं नगर छेनुं. ‘वण्णओ’ औपपातिक सूत्रभां वर्णवेल अपानगरी प्रमाणे तेनुं वर्णन समज्जुं. ‘गुणसिलए चेइए’ आ राजगृहनगर-

‘वन्नओ’ वर्णकः—अस्यापि वर्णनं पूर्णभद्रकवदेव कर्तव्यम्, ‘जाव परिसा पडि गया’ यावत् परिपत् प्रतिगता, यावत्पदेन स्वामी समवसृत इत्यारभ्य धर्मकथा कथिता इत्यन्तं सर्वमपि प्रकरणमनुस्मरणीयम्, ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘अंतेवासी माकंदियपुत्ते नामं अणगारे’ अन्तेवासी—शिष्यो माकन्दिकपुत्रो नामानगारः, ‘पगइमइए’ प्रकृतिभद्रकः ‘जहा मंडियपुत्ते’ यथा मण्डिकपुत्रः, यथा मण्डिकपुत्र इत्यनेन इदं सूचितं भवति ‘पगइ उवसंते पगइ पयणुकोहमाणमायालोभे’ प्रकृत्युपशान्तः प्रकृतिप्रतनुकोपमानमायालोभः

जिसका नाम गुणशिलक था। ‘वन्नओ’ इसका वर्णन भी पूर्णभद्र चैत्य के जैसे ही समझ लेना चाहिये। ‘जाव परिसा पडिगया’ यहाँ यावत्पद से ‘स्वामी समवसृतः’ यहाँ से लेकर ‘धर्मकथा कथिता’ यहाँ तक का सब प्रकरण लगाया गया है ऐसा जानना चाहिये। ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ उस काल में और उस समय में ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव’ श्रमण भगवान् महावीर के अंतेवासी’ शिष्य ‘माकंदियपुत्ते नामं अणगारे’ माकन्दिक पुत्र नामके अनगार थे। ये ‘पगइमइए’ प्रकृति से भद्र थे। ‘जहा मंडियपुत्ते’ जैसे प्रकृति से मण्डित पुत्र थे, वैसे ही ये थे। ‘जहा मण्डितपुत्ते’ इस पद से यह सूचित होता है ‘पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे’ कि ये स्वभावतः उपशान्त थे। स्वभावतः इनकी क्रोध, मान, माया और

इमां शुद्धशिलक नामनुं चैत्य-उद्धानं उतुं. ‘वण्णओ’ तेनुं पणुं न पूणुं भद्र चैत्यनी भाइकं समञ्जुं. ‘जाव परिसा पडिगया’ आ वाक्यमां आवेद थावत्पदथी ‘स्वामी समवसृतः’ अडिथी आरंभीने ‘धर्मकथा कथिता’ अडिं सुधीनुं सवणुं प्रकरणुं समञ्जं लेवुं. अर्थात् महावीर स्वामी पधार्या. अने तेओओ धर्मकथा संलग्गावी त्यां सुधीनुं कथनं समञ्जुं तेणं कालेणं तेणं समएणं’ ते काले अने समये ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणुं लगवान् महावीर स्वामीना ‘अंतेवासी’ शिष्य ‘माकंदियपुत्ते नामं अणगारे’ माकंदीपुत्र नामना अनगार होता. तेओ ‘पगइमइए’ प्रकृतिथी भद्र होता. ‘जहा मंडियपुत्ते’ जेवी रीते मंडितपुत्र प्रकृतिथी भद्र होता तेवा न माकंदीपुत्र पणुं भद्रप्रकृति होता. अडिं यावत् पदथी नीचे प्रमाणेना पाठ ग्रहणुं थये छे. ‘पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे’ तेओ स्वभावथी उपशान्त होता

મૃદુમાર્દવસંપન્ન : આલીનભદ્રકઃ, વિનીતઃ, ઇતિ વિશેષણાનાં તૃતીયશતકીય તૃતીયોદેશકોક્તાનાં સદ્ગ્રહો ભવતિ, 'જાવ પઙ્ગુવાસમાણે એવં વયાસી' યાવત્પર્યુ-પાસીન એવમવાદીત્, અત્ર યાવત્પદેન વન્દતે નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા ઇત્યન્તપ્રકરણસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । વિમુક્તવાન્ માકન્દિકપુત્રો ભગવન્તં તત્રાહ-‘સે ણૂણં’ ઇત્યાદિ, ‘સે ણૂણં મંતે !’ તન્નૂનં સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઇ’ કાપોતિકલેશ્યઃ પૃથિવીકાયિકઃ, ‘કાઝલેસ્સેહિંતો પુઢવીકાઇહિંતો’ કાપોતિકલેશ્યેભ્યઃ પૃથિવીકાયિકેભ્યઃ ‘અણંતરં ડવ્વટ્ઠિત્તા’ અનન્તરમ્-અન્તરરહિતં યથાસ્યાત્તથા ડદ્ઢત્ત્ય-નિઃસૃત્ય કાપોતિકલેશ્યાવાન્ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ પૃથિવીકાયાદુદ્ઢત્ય-નિઃસૃત્ય મૃત્વેતિ યાવત્ ‘માણુસ્સં વિગ્ગહં લમ્મહ’ માણુપ્પં-મણુપ્પસમ્બન્ધિનં વિગ્ગહં-શરીરં લમ્મતે-અદ્દચ્છેદકતા સંવન્ધેન

લોભ યે કષાયે પ્રતનુ-પતલી થી । ‘મૃદુમાર્દવસંપન્નઃ’ મૃદુમાર્દવ ગુણ સે યે સહિત થે, ‘આલીનભદ્રકઃ, તૃતીય શતક કે તૃતીય ઉદેશ મેં કહે ગયે હેં । ‘જાવ પઙ્ગુવાસમાણે એવં વયાસી’ યાવત્ પર્યુપાસના કરતે હુએ હન્હોને એસા પૂછા-યહાં યાવત્પદ સે ‘વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા’ હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘સે ણૂણં મંતે ! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઇ’ માર્કન્દિપુત્રને જો કહા-પૂછા વહી સવ અવ યહાં સે પ્રકટ કિયા જાતા હૈ-ઝને પૂછા-હે ભદન્ત જો પૃથ્વીકાયિક જીવ કાપોતલેશ્યાવાલા હૈ વહ ‘કાઝલેસ્સેહિંતો પુઢવીકાઇ-હિંતો’ કાપોતિકલેશ્યાવાલે અન્ય પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં સે ‘અણંતરં ડવ્વટ્ઠિત્તા’ અન્તર રહિત-તુરત-મરકર ‘માણુસ્સં વિગ્ગહં લમ્મહ’

સ્વભાવથી જ તેઓના ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ કષાયો પ્રતનુ હલકા થયા હતા. ‘મૃદુમાર્દવસંપન્નઃ તેઓ મૃદુ-કૌભળ માર્દવ ગુણવાળા હતા. ‘આલીન ભદ્રકઃ વિનીતઃ’ તેઓ આલીનભદ્રક-શુશ્ની આરા પ્રમાણેના વર્તનથી ભદ્રપ્રકૃતિવાળા હતા અને વિનયવાન હતા. આ તમામ વિશેષણ ત્રીજા શતકના ત્રીજા ઉદેશમાં કહેવામાં આવ્યા છે ‘જાવ પઙ્ગુવાસમાણે એવં વયાસી’ યાવત્ મનવચન અને કાયથી પર્યુપાસના કરતાં કરતાં તે માર્કન્દિય પુત્રે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિં યાવત્પદથી ‘વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા’ આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “સે ણૂણં મંતે ! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઇ” હે ભગવાન્ કાપોતલેશ્યાવાળા જે પૃથ્વીકાયિક જીવ છે. તે ‘કાઝલેસ્સેહિંતો પુઢવીકાઇહિંતો’ કાપોતિકલેશ્યાવાળા બીજા પૃથ્વીકાયિક જીવોમાંથી ‘અણંતરં ડવ્વટ્ઠિત્તા’ અન્તરવિના અર્થાત્ મરણપાત્રીને તરત જ ‘માણુસ્સં વિગ્ગહં લમ્મહ’

મનુષ્યદેહવિશિષ્ટો ભવતીત્યર્થઃ, 'લભિતા' લબ્ધ્વા, 'કેવલં' બોર્હિં વુજ્ઞહિ' કેવલં વોર્હિં બુદ્ધયતે, શુદ્ધસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ 'વુજ્ઞિતા' બુદ્ધ્વા—શુદ્ધસમ્યક્ત્વમવાપ્ય 'તઓ પચ્છા સિજ્ઞહિ' તતઃ પશ્ચાત્ સિદ્ધયતિ 'જાવ અંતં કરેહિ' યાવદન્તં કરોતિ, અત્ર યાવત્પદેન મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામ્, પતેપાં સંગ્રહો ભવતિ તથા ચ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિકો જીવઃ કાપોતિકલેશ્યાવાન પૃથિવીકાયં પરિત્યજ્ય મનુષ્યદેહં લબ્ધ્વા કેવલજ્ઞાનમવાપ્ય સિદ્ધિં યાતિ બુદ્ધયતે, મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'હંતા' इत्यादि, 'हंता मागंदियपुत्ता' हन्त, मागन्दिक पुत्र । 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति अत्र यावत्पदेन—'काउलेस्से

મનુષ્યસંબન્ધી શરીર કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । 'લભિતા કેવલં બોર્હિં વુજ્ઞહિ' ઔર उसे પ્રાપ્ત કર वह उसमें शुद्ध सम्यक्त्व को पा लेता है, तो 'वुज्झिता' उस शुद्ध सम्यक्त्व को पाकर 'तओ पच्छा सिज्ઞહિ' इसके बाद वह सिद्ध हो जाता है । 'जाव अंतं करेइ' सकल दुःखों को नाश कर देता है ? यहां यावत्पदसे 'मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्' इन पदों का ग्रहण हुआ है । तात्पर्य पूछने का ऐसा है कि कापोतिक लेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव पृथिवीकायको छोड़कर क्यों मनुष्य देह पाकर के और केवलज्ञान प्राप्त करके सिद्धि को पा लेता है ? वह 'बुद्ध तत्त्व का ज्ञाता' हो जाता है ? मुक्त हो जाता है ? परिनिर्वात हो जाता है ? और सकलदुःखों का अन्त कर देता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'हंता मागंदिय पुत्ता' हा माकंदिक पुत्र ! वह ऐसा हो जाना है । अर्थात् कापोतलेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव यावत् अन्त कर देता

મનુષ્ય શરીરને મેળવે છે ? મરીને મનુષ્ય ભવમાં જાય છે ? અને 'લભિતા કેવલં વોર્હિં વુજ્ઞહિ' તે મેળવીને તે શરીરથી શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ મેળવી શકે છે ? 'વુજ્ઞિતા' શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પામીને 'તઓ પચ્છા સિજ્ઞહિ' તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે ? 'જાવ અંતં કરેહિ' યાવત્ સઘળા દુઃખોનો નાશ કરે છે ? અહિં યાવત્પદથી 'મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામ્' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકજીવ પૃથ્વીકાયને છોડીને મનુષ્યશરીર પામીને અને કેવળજ્ઞાન મેળવીને શું સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? તે શુદ્ધ એટલે કે તત્ત્વને જાણનારો બની શકે છે ? મુક્ત થઈ શકે છે ? પરિનિર્વાત બની શકે છે ? અને સકળ દુઃખોનો અંત શું કરી શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'હંતા માગંદિયપુત્તા, હા માકંદિયપુત્ર તે કાપોતિક લેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ તે પ્રમાણે બની

હિંતો પુઢવીકાઈહિંતો અર્ણતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા માણુસ્સં વિગ્ગહં લભઈ, લભિત્તા કેવલં
 વોહિં બુજ્ઞઈ, બુજ્ઞિત્તા તથો પચ્છા સિજ્ઞઈ' इत्यस्य प्रश्नवाक्यस्य संग्रहो भवति,
 एवमग्रे सर्वत्र प्रश्नवाक्यावयवस्य अनुकर्षणं कर्तव्यम् । अप्कायिकजीवमाश्रित्य
 पुनः प्रश्नयन्नाह—‘से णूणं’ इत्यादि, ‘से णूणं भंते!’ तत् नूनं भदन्त !
 ‘काउलेस्से आउकाइए’ कापोतिकलेश्यः—कापोतिकलेश्यावान्, अप्कायिको
 जीवः ‘काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो’ कापोतिकलेश्येभ्योऽप्कायिकेभ्यः
 ‘अर्णतरे’ उव्वट्ठित्ता’ अनन्तरमुद्वृत्य—मृत्वा ‘माणुस्सं विगगहं लभइ’ मानुष्यं—
 मनुष्यसम्बन्धिनं विग्रहं—शरीरं लभते—प्राप्नोति ‘लभित्ता’ लब्ध्वा ‘केवलं वोहिं
 बुज्झइ’ केवलं बोधिं बुद्ध्यते—शुद्धसम्यक्त्वं प्राप्नोतीत्यर्थः ‘जाव अतं करेइ’

है । यहां यावत्पइ से ‘काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो अर्णतरं’
 उव्वट्ठित्ता माणुस्सं विगगहं लभइ, लभित्ता केवलवोहिं बुज्झइ,
 बुज्झित्ता तथो पच्छा सिज्झइ’ इस प्रश्नवाक्य का संग्रह हुआ है इसी
 प्रकार से आगे भी सर्वत्र प्रश्न वाक्य कर लेना चाहिये । अब
 माकंदिक पुत्र अनागार प्रभु से ऐसा पूछते हैं । ‘से णूणं भंते !
 काउलेस्से आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अर्णतरं उव्व-
 ट्ठित्ता माणुस्सं विगगहं लभइ, लभित्ता०’ हे भदन्त ! कापोतलेश्यावाला
 अप्कायिकजीव कापोतलेश्यावाले अप्कायिक जीवों में से तुरत भरकर
 मनुष्य शरीर को प्राप्त करके केवलबोधिको—शुद्धसम्यक्त्व को प्राप्त
 करता है, शुद्ध सम्यक्त्व को प्राप्त करके बाद में वह सिद्ध हो जाता
 है ? यावत् वह सकल दुःखों का नाश कर देता है ? इसके उत्तर में

બાય છે. યાવત્ સકલદુઃખે નો અંત કરી દે છે. અહિં યાવત્ પદથી ‘કાઉલે-
 સ્સેહિંતો પુઢવીકાઈહિંતો અર્ણતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા માણુસ્સં વિગ્ગહં લભઈ, લભિત્તા, કેવલ-
 વોહિં બુજ્ઞઈ, બુજ્ઞિત્તા તથોપચ્છા સિજ્ઞઈ’ આ પ્રશ્ન વાક્યનો સંગ્રહ થયો છે,
 આ પ્રમાણે પ્રશ્ન વાક્ય સમજી લેવા.

ફરીથી માકંદીપુત્ર અનાગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘સે ણૂણં ભંતે !
 કાઉલેસ્સે આચકાઈએ કાઉલેસ્સેહિંતો આચકાઈએહિંતો અર્ણતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા માણુસ્સં
 વિગ્ગહં લભઈ, લભિત્તા૦’ હે ભગવાન્ કાપોતલેશ્યાવાણા અપ્પકાયિકજીવ કાપો-
 તલેશ્યાવાણા અપ્પકાયિક જીવપણાથી ભરીને મનુષ્ય શરીરને મેળવીને કેવળ
 બોધિને—શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે ? યાવત્
 તે સકળ દુઃખોનો નાશ કરી દે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—

યાવદન્તં કરોતિ, ભગવાનાહ-‘હંતા માકંદિયપુત્તા’ હન્ત, માકન્દિકપુત્ર ! ‘જાવ અંતં કરેહ’ યાવદન્તં કરોતિ અત્ર યાવત્પદેન સમ્પૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય સંગ્રહઃ કર-
ણીયઃ । પુનર્વનસ્પતિકાયવિષયે પ્રશ્નયતિ-‘સે ણૂણં મંતે ! તદ્ નૂનં મદન્ત !
‘કાઝલેસ્સે વણસ્સઙ્કાહ્ણ’ કાપોતિકલેશ્યો વનસ્પતિકાયિકો જીવઃ કાપોતિક-
લેશ્યેભ્યો વનસ્પતિકાયેભ્યોઽનન્તરમુદ્ઘૃત્ય મનુષ્યદેહમાપ્નોતિ, મનુષ્યદેહ-
મવાપ્ય શુદ્ધસમ્યક્ત્વમાસાદયતિ શુદ્ધસમ્યક્ત્વમાસાદ્ય તદનન્તરં સિધ્ધયતિ બુદ્ધયતે
મુચ્યતે-પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-
‘એવં ચેવ જાવ અંતં કરેહ’ એવમેવ-પૂર્વવદેવ યાવદન્તં કરોતિ અત્ર યાવત્પદેન
સંપૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય અનુકર્ષણં કર્તવ્યમ્ તથા ચ વનસ્પતિકાયિકઃ કાપોતિક-

પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘હંતા, માકંદિયપુત્તા ! જાવ અંતં કરેહ’ હાં માકન્દિક
પુત્ર ! એસા વહ જીવ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર લેતા હૈ ।
યહાં યાવત્ શબ્દ સે સંપૂર્ણ પ્રશ્નવાક્યસંગ્રહ હુઆ હૈ । અવ માકન્દિક
પુત્ર પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં-‘સે ણૂણં મંતે ! કાઝલેસ્સે વણસ્સઙ્કાહ્ણ’
હે મદન્ત વનસ્પતિકાયિક કાપોતલેશ્યાવાલા જીવ કાપોતલેશ્યાવાલે
વનસ્પતિકાયિક જીવોં મેં સે મરકર મનુષ્ય દેહ કો વ્યા પ્રાપ્ત કર વહ
શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ? શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ કો પ્રાપ્ત કર
વાદમેં વ્યા વહ સિદ્ધિગતિ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ? બુદ્ધ હો જાતા હૈ,
મુક્ત હો જાતા હૈ, પરિનિર્વાત હો જાતા હૈ, ઓર સર્વ દુઃખોં કા અન્ત
કર લેતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘એવં ચેવ જાવ અંતં કરેહ’
યહાં યાવત્પદ સે સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાક્ય કા અનુકર્ષણ કિયા ગયા હૈ । તથા

‘હંતા માકંદિયપુત્તા જાવ અંતં કરેહ’ હા માકંદિપુત્ર ! તે જીવ તે પ્રમાણે કરી
શકે છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના અંત કરે છે.

માકંદિયપુત્ર પ્રશ્નને ફરીને પૂછે છે કે-‘સે ણૂણં મંતે ! કાઝલેસ્સે વણસ્સઙ્કા-
હ્ણ’ હે ભગવાન્ વનસ્પતિકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળો જીવ કાપોતલેશ્યાવાળા
વનસ્પતિકાયિકપણથી મરીને તરત મનુષ્ય દેહને મેળવે છે ? અને મનુષ્ય
શરીર પામીને તે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? અને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ
મેળવીને તે પછી શું તે સિદ્ધિગતિને મેળવે છે ? બુદ્ધ થાય છે ? મુક્ત થાય છે ?
પરિનિર્વાત થાય છે ? મોક્ષગતિ પામે છે ? અને સર્વદુઃખોના અંત કરે
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“એવં ચેવ જાવ અંતં કરેહ” અહિં
યાવત્સપ્તથી સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાક્ય ઉત્તર રૂપે ગ્રહણ કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે

લેશ્યાવાન્ જીવઃ કાપોતિકલેશ્યેભ્યો વનસ્પતિકાચિકેભ્યો નિર્ગત્ય માનુષ્યદેહં પ્રાપ્ય
-શુદ્ધસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્ય સિધ્ધતિ, બુદ્ધ્યતે, મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ, સર્વદુઃખાનામન્તં
કરોતીતિ ભગવત ઉત્તરમિતિ ભાવઃ । ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત !
તદેવં મદન્ત ! इति, यद् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वं सत्यमेति भावः, इति—
एवं रूपेण कथयित्वा ‘मागंदियपुत्ते अणगारे’ माकन्दिकपुत्रोऽनगारः, ‘समणं
भगवं महावीरं’ श्रमणं भगवन्तं महावीरम् ‘जाव नमंसित्ता’ यावद् नमस्यित्वा
अत्र यावत्पदेन—वन्दते नमस्यति वन्दित्वा, एतेषां ग्रहणं भवति, ‘जेणेव समणे
णिग्गंथा तेणेव उवागच्छइ’ यत्रैव श्रमणा निर्ग्रन्था स्तत्रैवोपागच्छति ‘उवागच्छित्ता’
उपागत्य ‘समणे निग्गंथे एवं वयासी’ श्रमणान् निर्ग्रन्थान् एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण

च कापोतलेश्यावाला वनस्पतिकायिकजीव कापोतलेश्यावाले अन्य
वनस्पतिकायिक जीवों में से सरकर तुरत मनुष्य देह को प्राप्त करके उसमें
शुद्ध सम्यक्त्व को लेकर के सिद्ध होता है, बुद्ध होता है, मुक्त होता है,
परिनिर्वात होता है, और सर्व दुःखोंका अन्त करता है, ‘सेवं मंते ! सेवं
मंते ! त्ति’ हे भदन्त ! आप देवानुप्रियेने जो यह कहा है वह सर्वथा
सत्य है २ इस प्रकार से कहकर ‘मागंदियपुत्ते अणगारे’ वे माकन्दिक
पुत्र अनागार ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमण भगवान् महावीर को
‘जाव नमंसित्ता’ यावत् नमस्कार कर ‘जेणेव समणे निग्गंथे तेणेव
उवागच्छइ’ जहां श्रमण निर्ग्रन्थ विराजमान थे—‘तेणेव उवागच्छइ’
वहां पर गये—यहां यावत् शब्द से ‘वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा’ इन
पदों का संग्रह हुआ है । ‘उवागच्छित्ता’ वहां जा करके ‘समणे निग्गंथे

છે.—કાપોતલેશ્યાવાળો વનસ્પતિકાચિક જીવ કાપોત લેશ્યાવાળા બીજા વન-
સ્પતિકાચિક પાણાથી ભરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેળવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્ય-
ક્ત્વ પામીને (સંયમ ધારણ કરીને) સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય
છે, પરિનિર્વાત થાય છે. અને સકલ દુઃખોનો અંત કરે છે “સેવં મંતે ! સેવં
મંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હે
ભગવન્ આપે કહેલું સર્વ યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને
“માગંદિયપુત્તે અણગારે” તે માકંદિય પુત્ર અનગાર “સમણં ભગવં મહાવીર”
શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને “જાવ નમંસિત્તા” યાવત્ નમસ્કાર કરીને ‘જેણેવ
સમણે નિગ્ગંથે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ’ ત્યાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથ વિરાજેલા છે. “તેણેવ
ઉવાગચ્છઈ” ત્યાં તેઓ ગયા. અહિં યાવત્ પદથી ‘વન્દતે, નમંસ્યતિ, વન્દિત્વા’
આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “ઉવાગચ્છિત્તા” ત્યાં જઈને “સમણે નિગ્ગંથે !

અવાદીત્-ઉક્તવાન્, કિમુક્તવાન્? તત્રાહ-‘એવં સ્વલુ’ ઇત્યાદિ, ‘એવં સ્વલુ અજ્ઞો’ એવં સ્વલુ આર્યોઃ ‘કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઙ્ગે તહેવ જાવ અંતં કરેઃ’ કાપોતિકલેશ્યઃ પૃથિવીકાયિક સ્તથૈવ યાવદન્તં કરોતિ, ઉત્તરત્રિતયસ્ય ચ યથાવદનુવાદઃ કરણીયઃ, માકન્દિકપુત્રેણાનગારેણ મગવતઃ સકાશાત્ પૃથિવીકાયિકકાપોતિકલેશ્ય જીવાદિવનસ્પત્યન્તજીવવિપયે યદવગતમ્ તત્સર્વં નિવેદિતં શ્રમણેભ્ય ઇતિ ભાવઃ। ‘તદ્-ળં-તે સમણા ણિગ્ગંથા’ તતઃ સ્વલુ-તદનન્તરં કિલ, માકન્દિકપુત્રસ્ય કથના-નન્તરમ્, તે શ્રમણાઃ નિર્ગ્રન્થાઃ ‘માકંદિયપુત્તસ્સ અણગારસ્સ’ માકન્દિકપુત્રસ્યા-નગારસ્ય ‘એવમાઙ્ગલમાણસ્સ’ એવમ્-ઉક્ત પ્રકરેણ આચક્ષાણસ્ય-કથયતઃ ‘જાવ

એવં વયાસી’ ઉન્હોને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં સે એસા કહા-‘એવં સ્વલુ અજ્ઞો! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઙ્ગે તહેવ જાવ અંતં કરેઃ’ હે આર્યો! કાપોતલેશ્યા-વાલા પૃથિવીકાયિક ડસી પ્રકાર સે યાવત્ અન્ત કરતા હૈ। યહાં ઉત્તર ત્રિતય-કા યથાવત્ અનુવાદ કાપોતિક લેશ્યાવાલે પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, એવં વનસ્પતિકાયિક જીવ કે વિષય મેં જો જાના વહ સબ ઉન્હોને યહાં શ્રમણોં સે કહ દિયા। ‘તદ્-ળં-તે સમણા નિગ્ગંથા’ હસકે બાદ ડન શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં ને ‘માકંદિયપુત્તસ્સ અણગારસ્સ’ માકન્દિક પુત્ર અનગાર કે ઉક્ત પ્રકાર સે કિયે ગયે કથન કો યાવત્ ‘એવં પરુવે માંણસ્સ’-હસ પ્રકાર કી પ્રરૂપણા કો સુનકર ‘એવમંદં નો સદ્દહેતિ’-ડનકે હસ અર્થ કી શ્રદ્ધા નહીં કી, ડસે અપની પ્રતીતિ કા વિષય નહીં વનાયા, ડનકા વહ કથન ડન્હેં સ્વચિકર નહીં હુઆ તાત્પર્ય

એવં વયાસી” તેઓએ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોને આ પ્રમાણે કહ્યું “એવં સ્વલુ અજ્ઞો! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઙ્ગે તહેવ જાવ અંતં કરેઃ” હે આર્યો! કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવપણુથી મરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેઘવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે પરિનિર્વાત થાય છે, અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે. માકંદીપુત્ર અનગારે કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવના વિષયમાં ભગવાન્ પાસેથી જે પ્રમાણે બોલ્યું હતું તે સઘળું કથન અહિયાં શ્રમણોને કહી સંભળાવ્યું. “તદ્-ળં-તે ચ સમણા નિગ્ગંથા” તે પછી શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ “માકંદિયપુત્તસ્સ અણગારસ્સ” માકંદીપુત્ર અનગારના પૂર્વોક્ત કથનને યાવત્ “એવં પરુવેમાણસ્સ” આ રીતની પ્રરૂપણા સાંભળીને “એવમંદં નો સદ્દહેતિ” તેઓના આ કથનમાં શ્રદ્ધા કરી નહિ. તેને યોતાની પ્રતીતિનો વિષય ન બનાવ્યો. -અર્થાત્ ઉક્ત કથન તેમને સ્થિ

યાવત્પરૂપયતિ યાવત્પદેન ભાષતે, પ્રજ્ઞાપયતિ ઇત્યનયોઃ સંગ્રહઃ । કિં પ્રરૂપયતિ-
તત્રાહ-‘એવં સ્વલુ’ ઇત્યાદિ, ‘એવં સ્વલુ અજ્ઞો’ એવં સ્વલુ આર્ય ! ‘કાઝ-
લેસ્સે પુઢવીકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’ કાપોતિકલેશ્યઃ પૃથિવીકાયિકો યાવદન્તં
કરોતિ, અત્ર યાવત્પદેન પૃથિવીકાયિકપ્રથમપ્રશ્નવાક્યેભ્યઃ ‘કાઝલેસ્સેહિંતો’
ઇત્યારભ્ય ‘તઓ પચ્છા સિજ્ઞઈ’ ઇત્યન્તં વાક્યમ્ અનુકર્ષણીયમ્ અર્થા અપિ
એતેષાં પૂર્વવદેવ વોદ્યવ્યાઃ । માકન્દિકપુત્રવાક્યાનામનુવાદમાત્રમેતદિતિ એવ-
મગ્રેઽપિ । ‘એવં સ્વલુ અજ્ઞો’ એવં સ્વલુ આર્ય ! ‘કાઝલેસ્સે આઝકાઈએ જાવ અંતં
કરેઈ’ કાપોતિકલેશ્યોઽપ્કાયિકો યાવદન્તં કરોતિ, ‘એવં વળસ્સઈકાઈએ વિ જાવ

યહાં યાવત્ શઙ્કે સે ‘ભાષતે, પ્રજ્ઞાપયતિ’ હન દો ક્રિયાપદોં કા સંગ્રહ
હુઆ હૈ । ‘એવં સ્વલુ અજ્ઞો ! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’
કયા પ્રરૂપિત કિયા હૈ । યહી વિષય વે કહ રહે હૈ । હે આર્યો ! કાપો-
તલેશ્યાવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ યાવત્ અન્ત કર દેતા હૈ । ‘યહાં
યાવત્પદ સે પૃથિવીકાયિક સે પ્રથમ પ્રશ્ન વાક્યગત જો ‘કાઝલેસ્સેહિંતો’
યહ પદ હૈ-સો ઇસ પદ સે લેકર ‘તઓ પચ્છા સિજ્ઞઈ’ ઇસ વાક્ય તક
કા પ્રકરણ ગૃહીત હુઆ હૈ । હન પદોં કા અર્થ ભી પૂર્વવત્ હી હૈ । તાત્પર્ય
કહને કા યહ હૈ કિં ડન શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં ને મહાવીર કે સમક્ષ માક-
ન્દિક પુત્ર અનગાર કે વાક્ય કા અનુવાદ કિયા-ઈસી પ્રકાર સે આગે
જાનનાં ચાહિયે । ઇસી પ્રકાર સે માકન્દિક પુત્ર અનગાર દ્વારા કથિત
‘એવં સ્વલુ અજ્ઞો ! કાઝલેસ્સે આઝકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’ યહ વાત
ભી પ્રકટ કી । તથા ‘એવં વળસ્સઈકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’ યહ વાત
પ્રકટ કી હૈ યહાં દોનોં આગત યાવત્પદસે માકન્દિક પુત્ર અનગાર

પરૂપેઈ” યાવત્પ્રદિપિત કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી ‘ભાષતે પ્રજ્ઞાપયતિ’ આ
ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે હવે માકંદીપુત્રે શું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે બતાવે
છે. “એવં સ્વલુ અજ્ઞો ? કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ” હે આર્યો !
કાપે તલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ યાવત્ અંત કરે છે. અહિં યાવત્
પદથી પૃથ્વીકાયિકની પહેલા પ્રશ્ન વાક્યમાં કહેલ જે “કાઝલેસ્સેહિંતો” આ પદ
છે તે પદથી આરંભીને “તઓ પચ્છા સિજ્ઞઈ” આ વાક્ય સુધીનું પ્રકરણ
ગ્રહણ થયેલ છે આ પદોનો અર્થ પણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તાત્પર્ય
એ છે કે-તે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ મહાવીર પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્રે અનગારનું
કહેલ સંપૂર્ણ કથન કહી સંભળાવ્યું. આજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.
એજ રીતે માકંદીપુત્ર અનગારે કહેલ “એવં સ્વલુ અજ્ઞો કાઝલેસ્સે આઝકાઈએ
જાવ અંતં કરેઈ” આ વાત બતાવેલ છે. આ બન્ને સ્થળે આવેલ

અંતં કરેઈ' એવં વનસ્પતિકાયાિકોઽપિ યાવદન્તં કરોતિ ઉભયત્રાપિ યાવત્પદં માકન્દિક-
કપુત્ર વાક્યસ્થાવશિષ્ટવાક્યાનાં સંગ્રાહકમ્ 'સે કહમેયં મંતે ! એવં' તત્ કથયે
તદ્ ભદન્ત ! એવમ્ શ્રમણાઃ પૃચ્છન્તિ હે ભદન્ત ! માકન્દિકપુત્રેણ અસ્મભ્યં યત્
કથિતં કાપોતિકલેશ્યપૃથિવ્યાદિકાયાિકજીવવિષયે તદેતત્ કથનં કિં સત્યમિતિ
માવઃ, મગવાનાહ—'અજ્જો ! ત્તિ' ઇત્યાદિ, 'અજ્જોત્તિ' હે આર્યા ! ઇતિ 'સમણે
મગવં મહાવીરે' શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ 'તે સમણે ણિગંથે આમંતિત્તા' તાન્
શ્રમણાન્ નિર્ગન્થાન્ આમન્થ્ય-સમ્બોધ્ય, હે આર્યાઃ । ઇત્યેવં રૂપેણ મગવાન્ તાન્
શ્રમણાન્ સ્વાભિમુખં કારયિત્વેત્યર્થઃ 'એવં વયાસી' એવં-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ માક-
ન્દિકપુત્રદ્વારા કથિતં સ્વાક્યમનુમોદયન્-પરિતોષયન્ અવાદીત્ ઉક્તવાન્
'જણં અજ્જો' યત્ સ્વલ્લ આર્યાઃ ! 'માગંદિયપુત્તે અણગારં' માકન્દિકપુત્રોઽનગારઃ
'તુઘ્મે એવમાઙ્કલ્લ' યુગ્માન્ એવમારુયાતિ, 'જાવ પરુવેઈ' યાવત્પ્રરૂપ-

ઉક્ત વાક્ય સે અવશિષ્ટ વાક્ય ક્વા સંગ્રહ ક્રિયા હૈ । હસ પ્રકાર વે
શ્રમણ નિર્ગન્થ પ્રભુ કે સમક્ષ માકન્દિક પુત્ર અનગાર કે કથન કો પ્રકટ
કરકે અબ યહ પૂછ રહે હૈ—'સે કહમેયં મંતે ! એવં' હે ભદન્ત ! માકન્દિક
પુત્ર અનગારને જો કાપોતલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાયાિક, અપ્કાયાિક
ઔર વનસ્પતિકાયાિક જીવ કે વિષયમેં અપના અભિપ્રાય પ્રકટ ક્રિયા-
હૈ—સો ક્યા વહ એસા હી હૈ—અર્થાત્ સત્ય હી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ
કહતે હૈ—'અજ્જોત્તિ સમણે મગવં મહાવીરે તે સમણે નિગંથે આમં-
તિત્તા એવં વયાસી' હે આર્યો એસા શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરને
સંબોધન કરકે હસ પ્રકાર કહા 'જણં અજ્જો માગંદિયપુત્તે અણગારે-
તુઘ્મે એવમાઙ્કલ્લ' જો માકન્દિક પુત્ર અનગારને આપ લોગોં સે એસા
કહા હૈ 'જાવ પરુવેઈ' યાવત્પ્રરૂપિત ક્રિયા હૈ—યર્હા યાવત્ શબ્દ

યાવત્પદ્ધતી માકંદીપુત્ર અનગારના ળાકીના વાક્યોનો સંગ્રહ થયો છે.
આ પ્રમાણે તે શ્રમણ નિર્ગંથોએ પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્ર અનગારના કથનને
પ્રકટ કરીને તેઓને આ પ્રમાણે પૂછ્યું "સે કહમેયં મંતે ! એવં" હે ભગવન્
કાપોતલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાિક અપ્કાયાિક અને વનસ્પતિકાયાિકજીવના
વિષયમાં માકંદીપુત્ર અનગારે જે પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યો છે, તો શું તે
એ પ્રમાણે જ છે ? અર્થાત્ સત્ય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—
"અજ્જોત્તિ સમણે મગવં મહાવીરે તે સમણે ણિગંથે આમતિત્તા એવં વયાસી"
હે આર્યો ! એ પ્રમાણેતું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ
આ પ્રમાણે કહ્યું. "જણં અજ્જો માગંદિયપુત્તે અણગારે તુઘ્મે એવમાઙ્કલ્લ" માકંદી
પુત્ર અનગારે તમોને જે એવું કહ્યું છે. "જાવ પરુવેઈ" યાવત્પ્રરૂપિત કથું

યતિ, યાવત્પદેન ભાષતે, પ્રજ્ઞાપયતીત્યનયોઃ ગ્રહણં કર્તવ્યમ્, ‘એવં સ્વલુ અજ્જો’ એવં સ્વલુ આર્યોઃ ! ‘કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઈજા જાવ અંતં કરેઈ’ એવં સ્વલુ કાપોતિકલેશ્યઃ પૃથિવીકાયિકો યાવદન્તં કરોતિ, અત્ર યાવત્પદેન માકન્દિકપુત્રપ્રશ્નવાક્યમધ્યાદ અવશિષ્ટસ્ય સર્વસ્યાપિ વાક્યસ્ય સંગ્રહો ભવતીતિ बोध्यम् । ‘એવં સ્વલુ અજ્જો !’ એવં સ્વલુ આર્યોઃ ! ‘કાઝલેસ્સે આઝકાઈજા જાવ અંતં કરેઈ’ કાપોતિકલેશ્યોઽપ્કાયિકો યાવદન્તં કરોતિ, ‘એવં સ્વલુ અજ્જો !’ એવં સ્વલુ આર્યોઃ ! ‘કાઝલેસ્સે વણસ્સઈકાઈજા વિ જાવ અંતં કરેઈ’ કાપોતિકલેશ્યો વનસ્પતિકાયિકોઽપિ યાવદન્તં કરોતિ, સર્વત્રાપિ યાવત્પદેન ‘કાઝલેસ્સે-

સે ‘ભાષતે પ્રજ્ઞાપયતિ’ ઇન ક્રિયાપદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । કિ ‘કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઈજા જાવ અંતં કરેઈ’ કાપોતલેશ્યાવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ યાવત્ સમસ્ત દુઃખો કા અન્ત કર દેતા હૈ-યહાં યાવત્ શબ્દ સે માકન્દિક પુત્ર અનગારકે અવશિષ્ટ પ્રશ્નવાક્ય કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ‘એવં સ્વલુ અજ્જો ! કાઝલેસ્સે આઝકાઈજા જાવ અંતં કરેઈ’ હસી પ્રકાર સે હે આર્યો ! જો માકન્દિકપુત્ર અનગારને એસા કહા હૈ કિ કાપોતલેશ્યાવાલા અપ્કાયિક જીવ યાવત્ અન્ત કર દેતા હૈ । યહાં પર ભી યાવત્ શબ્દ સે ‘કાઝલેસ્સેહિંતો’ પદ સે લેકર ‘પચ્છા સિ-જ્ઞઈ’ હસ પદ તક કે પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસી પ્રકાર સે માકન્દિક પુત્ર અનગાર ને જો એસા કહા હૈ કિ-‘એવં સ્વલુ અજ્જો ! કાઝલેસ્સે વણસ્સઈકાઈજા’ હે આર્યો ! કાપોતલેશ્યાવાલા વનસ્પતિકાયિક જીવ ‘વિ’ ભી જાવ અંતં કરેઈ’ યાવત્ અન્ત કર દેતા હૈ-યહાં પર ભી

છે કે-અહિં યાવત્ શબ્દથી “ભાષતે પ્રજ્ઞાપયતિ” આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે “કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઈજા જાવ અંતં કરેઈ” કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે અહિં યાવત્ શબ્દથી માકન્દિક પુત્ર અનગારના બાકીના પ્રશ્નવાક્યોનો સંગ્રહ થયો છે “એવં સ્વલુ અજ્જો કાઝલેસ્સે આઝકાઈજા જાવ અંતં કરેઈ” એજ પ્રમાણે હે આર્યો માકન્દિક પુત્ર અનગારે ને એમ કહ્યું છે કે કાપોતલેશ્યાવાળો અપ્કાયિક જીવ યાવત્ અંતં કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી “કાઝલેસ્સેહિંતો” એ પદથી લઈને “પચ્છા સિજ્ઞઈ” એ પદ સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. એજ રીતે માકન્દિક પુત્ર અનગારે ને એમ કહ્યું છે કે ‘એવં સ્વલુ અજ્જો કાઝલેસ્સે વણસ્સઈ કાઈજા’ હે આર્યો કાપોતલેશ્યાવાળા વનસ્પતિ જીવ પણ “જાવ અંતં કરેઈ” યાવત્ અંતં કરે છે. અહિં પણ યાવત્ શબ્દથી “કાઝલેસ્સેહિંતો” એ પદથી

હિંતો' સ્ત્યારમ્ય 'પચ્છા સિજ્ઞહ' સ્ત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ, સચ્ચે નં એસમટ્ટે', સત્યઃ સ્વલુ એપોડર્યઃ-માકન્દિકપુત્રેણ યોડર્યઃ કથિતઃ સર્વથાડપિ 'સત્ય' એવ । 'અહં પિ નં અજ્જો ! અહમપિ સ્વલુ આર્યાઃ । 'એવમાહકસ્વામિ' એવમાર્યામિ-ભાષે-પ્રજ્ઞાપયામિ-પ્રરૂપયામિ, 'એવં સ્વલુ અજ્જો !' એવં સ્વલુ આર્યાઃ । કળ્હલેસ્સે પુઢવીકાઈએ કળ્હલેસ્સેહિંતો પુઢવીકાઈએહિંતો જાવ અંતં કરેહ' કૃણ્ણલેશ્યઃ પૃથ્વીકાયિકો જીવઃ કૃણ્ણલેશ્યેભ્યઃ પૃથ્વીકાયિકેભ્યોડનન્તરમુદ્વચ્ય માનુષ્યવિગ્રહં લ્હમતે, લ્હધ્વા શુદ્ધસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્નોતિ, પ્રાપ્ય તત્પશ્ચાત્ સિદ્ધચતિ યાવત્સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરોતિ, 'એવં સ્વલુ અજ્જો'

યાવત્ શબ્દ સે 'કાઝલેસ્સેહિંતો' પદ સે લેકર 'પચ્છાસિજ્ઞહ' હસ પદ તક કે પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । સો 'સચ્ચે નં એસમટ્ટે' હે આર્યો ! યહ અર્થ ઉન્હોને સત્ય કહા હૈ । અહં પિ નં અજ્જો ! એવમાહ-કસ્વામિ' હે આર્યો ! મૈં બી એસા હી કહતા હૂં, ભાષણ કરતા હૂં, પ્રજ્ઞાપિત કરતા હૂં, કિ 'કળ્હલેસ્સે પુઢવીકાઈએ કળ્હલેસ્સેહિંતો પુઢવીકાઈએહિંતો જાવ અંતં કરેહ' કૃણ્ણલેશ્યાવાલા પૃથ્વી-કાયિકજીવ કૃણ્ણલેશ્યાવાલે પૃથ્વીકાયિકજીવોં મેં મરકર યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે હસ સમ્બન્ધ કા પૂર્વોક્ત સચ પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ-તથાચ કૃણ્ણલેશ્યાવાલા પૃથ્વીકાયિકજીવ કૃણ્ણલેશ્યાવાલે પૃથ્વીકાયિક જીવોં મેં સે મરકર તુરત મનુષ્યપર્યાય પાકર ઓર ઉસમેં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વકો લાભ કર વાદ મેં સિદ્ધ પદ પા લેતા હૈ યાવત્ સર્વ દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ । 'એવં

લઘને "પચ્છા સિજ્ઞહ" પછીથી સિદ્ધ થશે એ પદ સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયે છે. સચ્ચે નં એસમટ્ટે' હે આર્યો તેઓએ કહેલ આ કથન સત્ય છે "અહં વિ નં અજ્જો એવ માહકસ્વામિ" હે આર્યો હું પણ એ પ્રમાણે જ કહું છું. અને એજ પ્રમાણે ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપિત કરું છું. કે "કળ્હલેસ્સે પુઢવીકાઈએ કળ્હલેસ્સેહિંતો પુઢવીકાઈએહિંતો જાવ અંતં કરેહ" કૃણ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક એવ કૃણ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વી કાયિક એવપણામાં મરીને યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી આ સંગ્રહને અનુસરતા બધા પાઠનો સંગ્રહ થયે છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. કૃણ્ણલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક એવ કૃણ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક એવપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય પર્યાય પામીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્ જ્ઞાન મેળવીને સિદ્ધ પદ પામે છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.—

एवं खलु आर्याः । 'नीललेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' नीललेश्यः पृथिवी-
कायिको यावद् अन्तं करोति, 'एवं काउलेस्सो वि' एवं कापोतिकलेश्योऽपि
'जहा पुढवीकाइए एवं आउकाइए वि' यथा पृथिवीकायिक एवम्कायिकोऽपि
'एवं वणस्सइकाइए वि' एवं वनस्पतिकायिकोऽपि-कृष्णनीलकापोतिकलेश्य
पृथिवीकायिकाप्कायिकवनस्पतिकायिकोऽपि बोद्धव्य इति भावः । 'सच्चे णं
एसमट्ठे' सत्यः खलु एषोऽर्थः, 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं
भदन्त ! यद् देवानुप्रियेण कथितम् तदेवमेव-सत्यमेवेति कथयित्वा 'समणा
णिग्गंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति' श्रमणा निर्ग्रन्थाः श्रमणं भगवंतं
महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति, 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'जेणेव

खलु अज्जो । नीललेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' इसी प्रकार से
हे आर्यो ! जो नीललेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव है वह यावत् समस्त
समस्त दुःखों का अन्त कर देता है इस प्रकार कृष्णनीलकापोतलेश्यावाले
पृथिवीकायिक अप्कायिक और वनस्पतिकायिक जीव यावत् समस्त
दुःखों का अन्त कर देते हैं । 'सच्चे णं एसमट्ठे' वह अर्थ सत्य है ।
सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' आप देवानुप्रियने जो कहा है वह सत्य ही
कहा है २ इस प्रकार कहकर 'समणा निग्गंथा समणं भगवं महावीरं
वंदंति, नमंसंति' श्रमणनिर्ग्रन्थों ने श्रमण भगवान् महावीर को
वन्दना की, नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव मागंदियपुत्ते
अणगारे तेणेव उवागच्छंति' वन्दना नमस्कार करके फिर वे माकन्दिक
पुत्र अनगार के पास आये । वहां आकर के 'मागंदियपुत्तं०' माक-
न्दिक पुत्र अनगार को वन्दना की नमस्कार किया । 'वंदित्ता नमंसित्ता
एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो २ खामेति' वन्दना नमस्कार कर फिर

“एवं खलु अज्जो नीललेस्से पुढवीकाइए अंतं करेइ” એજ પ્રમાણે હે આર્યો
જે નીલલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો છે. તે પણ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો
અંત કરે છે. ‘સચ્ચે ણં એસમટ્ઠે’ આ કથન સત્ય છે. સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !
ત્તિ” હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સત્ય છે. આપનું કથન યથાર્થ
છે. આ પ્રમાણે કહીને “સમણા નિગ્ગંથા સમણં ભગવં મહાવીરં વદંતિ નમસંતિ”
શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા “વંદિત્તા નમંસિત્તા
જેણેવ માગંદિયપુત્તે અણગારે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ” વંદના નમસ્કાર કરીને
પછી તેઓ માકંદીપુત્રની પાસે આવ્યા ત્યાં આવીને “માગંદિયપુત્તં”
માકંદિપુત્ર અનગારને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા “વંદિત્તા નમંસિત્તા એયમટ્ઠં
સમ્મં વિણેણં ભુજ્જો ભુજ્જો ક્ષામેતિ” વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી

માગંદિયપુત્તે અણગારે' યત્રૈવ માકન્દિકપુત્રોઽનગારઃ 'તેજેવ ઉવાગચ્છન્તિ' તત્રૈવો-
પાગચ્છન્તિ 'ઉવાગચ્છિત્તા માગંદિયપુત્તં અણગારં' ઉપાગત્ય માકન્દિકપુત્રમનગારમ્
'વંદન્તિ નમંસન્તિ' વન્દન્તે નમસ્યન્તિ, 'વંદિત્તા નમંસિત્તા' વન્દિત્તા નમસ્યિત્વા,
'અયમદ્વં' એતમર્થમ્, 'સમ્મં' સમ્પક્ 'વિણણં' વિનયેન 'મુજ્જો મુજ્જો' મૂયો મૂયઃ
'સ્વામેતિ' ક્ષમાપયન્તિ, એતદ્વિપયે માકન્દિકપુત્રાત્ ક્ષમાં ચાચિતવન્ત ઇતિ ભાવઃ ।

નન્વત્ર પૃથિવ્યવ્વનસ્પતિજીવાનામેવ પ્રશ્નઃ કૃતઃ તેજોવાયૂનાં કૃતો ન કૃત ઇતિ
ચેદ્ગ્રોચ્યતે પૃથિવ્યવ્વનસ્પતિનામેવાનન્તરભવેમાનુષત્વપ્રાપ્ત્યાઽન્તક્રિયા સંભવતિ ન
તેજો વાયૂનામ્ તેજો વાયૂનામાનન્તર્યેણ માનુષત્વપ્રાપ્તે રતઃ પૃથિવ્યાદિત્રયસ્યૈવ
અન્તક્રિયામાશ્રિત્ય 'સે જૂણં' ઇત્યાદિના પ્રશ્નઃ કૃતો ન તેજોવાયૂનામિતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ઉન્હોને उनकी बात को नहीं मानने की अपनी त्रुटि की-दोष की
-बार २ बड़े विनीत भाव से क्षमायाचना की । यहां सूत्र में पृथिवी,
अप्, और वनस्पति जीवों की ही अन्तक्रिया के विषय में प्रश्न
किया गया है-सो उसका कारण ऐसा है कि इन जीवों को अनन्तर
भवमें मनुष्य पर्याय की प्राप्ति होती है-अतः उससे अन्त क्रिया इनमें
ही संभवित है, तेज और वायु जीवों को नहीं क्योंकि उनको अनन्तर
भवमें मानुषत्व पर्याय की प्राप्ति नहीं होती है । इसलिये पृथिव्यादिक
तान जीवों की ही अन्तक्रिया को लेकर 'से जूणं' इत्यादिरूप से
प्रश्नकिया गया है, । और वायुको अन्तक्रिया को लेकर नहीं ॥ सू० १ ॥

તેઓએ માકંદિપુત્રના કથનને નહિ માનવારૂપ અપરાધની વારંવાર ઘણા જ
વિનય ભાવથી ક્ષમા માગી અહિયાં સૂત્રમાં, પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિ
જીવોની જ અંતક્રિયાના વિષયમાં પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા છે. તેનું કારણ એ
છે કે એજ જીવોને જ પછીના ભવમાં મનુષ્ય પર્યાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી
તેઓની અંતક્રિયા આ પૃથ્વીકાયિક વિગેરેમાં જ સંભવે છે. તેજ અને વાયુ
જીવોમાં સંભવતું નથી. કેમકે તેઓને ખીજા ભવમાં મનુષ્યપણાની પર્યાયની
પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી પૃથ્વીઅપ્ વિગેરે ત્રણ જીવોની જ અંતક્રિયાને
લઈને “સે જૂણં” ઇત્યાદિ રૂપથી પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેજ અને વાયુ
કાયિકની અન્તક્રિયાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ નથી. ॥ સૂત્ર ૧ ॥ -

अनन्तरम् अन्तक्रियोक्ता अथ अन्तक्रियायां ये निर्जरापुद्गलास्तेषां वक्तव्यतामभिधातुमाह—‘तए णं से मागंदियपुत्ते’ इत्यादि।

मूलम्—“तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी—अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो सव्वं कम्मं निज्जेस्माणस्स सव्वं मारं मरमाणस्स सव्वं सरीरं विप्पजहमाणस्स चरिमं कम्मं वेएमाणस्स, चरिमं कम्मं निज्जेस्माणस्स चरिमं मारं मरमाणस्स, चरिमं सरीरं विप्पजहमाणस्स मारणंतियं कम्मं वेएमाणस्स मारणंतियं कम्मं निज्जेस्माणस्स मारणंतियं मारं मरमाणस्स मारणंतियं सरीरं विप्पजहमाणस्स जे चरिमा निज्जरा पोग्गला सव्वं लोगंपि णं ते ओगाहित्ता णं चिट्ठंति ? हंता, मागंदियपुत्ता अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव ओगाहित्ता णं चिट्ठंति सुहुमा णं ते पोग्गला पन्नत्ता समणाउसो ! ॥सू० २॥

छाया—ततः खलु स माकन्दिकपुत्रोऽनगार उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर स्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, अनगारस्य खलु भदन्त ! भावितात्मनः, सर्वं कर्म निर्जरयतः, सर्वं मारं म्रियमाणस्य, सर्वं शरीरं विप्रजहतः, चरमं कर्म वेदयतः, चरमं कर्म निर्जरयतः, चरमं मारं म्रियमाणस्य, चरमं शरीरं विप्रजहतः, मारणान्तिकं कर्म वेदयतः, मारणान्तिकं कर्म निर्जरयतः, मारणान्तिकं मारं म्रियमाणस्य, मारणान्तिकं शरीरं विप्रजहतः ये चरमा निर्जराः पुद्गलाः सर्वं लोकमपि खलु ते अवगाह्य खलु तिष्ठन्ति ? हन्त, माकन्दिकपुत्र ! अनगारस्य खलु भावितात्मनो यावदवगाह्य खलु तिष्ठन्ति सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ? ॥सू० २॥

ટીકા—‘તए णं से मार्गंदियपुत्ते अणगारे’ ततः खलु स माकन्दिकपुत्रोऽन-
गारः ‘उट्ठाए उट्ठेइ’ उत्थया उत्तिष्ठति ‘उट्ठाए उट्ठित्ता’ उत्थया—स्वशरीरशक्त्या
उत्थाय ‘जेणेव समणे भगवं महावीरे’ यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः ‘तेणेव
उवागच्छइ’ तत्रैवोपागच्छति, ‘उवागच्छित्ता’ उपागत्य ‘समणं भगवं महावीरं’
श्रमणं भगवन्तं महावीरम् ‘वंदइ, नमंसइ’ वन्दते नमस्यति, ‘वंदित्ता नमंसित्ता’
वन्दित्वा, नमस्यित्वा ‘एवं वयासी’ एवमवादीत्, क्षमापनां कृत्वा गतेषु श्रमणेषु
माकन्दिकपुत्रोऽनगारो भगवत्प्रसीपमागतः आगत्य वन्दननमस्कारादिकं विधाय
वक्ष्यमाणप्रकारेण भगवन्तं प्रति उक्तवान् इति भावः । किमुक्तवान् ? तत्राह—

પહિલે જો અન્ત ક્રિયા કહી ગઈ । उस अन्तक्रिया में जो निर्जरा
पुद्गल है उनकी वक्तव्यता को कहने के लिये सूत्रकार—‘तए णं से
मार्गंदियपुत्ते अनगारे’ इत्यादि सूत्र कहते हैं—‘तए णं से मार्गंदिय-
पुत्ते अणगारे’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘તए णं से मार्गंदियपुत्ते अणगारे’ इसके बाद वे माकन्दि-
पुत्र अनगार’ उट्ठाए उट्ठेइ’ अपनी उत्थानशक्ति से उठे ‘उट्ठाए उट्ठित्ता’
और उठकर ‘जेणेव समणे भगवं महावीरे’ जहाँ श्रमण भगवान् महा-
वीर विराजमान थे—‘तेणेव उवागच्छइ’ वहीं पर पहुँचे । वहाँ पहुँच
कर उन्होंने ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ’ श्रमण भगवान् की
वन्दना की, नमस्कार किया ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार करके,
‘एवं वयासी’ फिर उन्होंने उनसे ऐसा पूछा—अर्थात् क्षमापना करके
जब श्रमण जन चले गये तब माकन्दिक पुत्र अनगार भगवान् के

પહેલાં જે અંતક્રિયા કહી છે, તે અંતક્રિયામાં જે નિર્જરા પુદ્ગલ છે.
તે વિષયમાં કથન કરતા માટે સૂત્રકાર “તए णं से मार्गंदियपुत्ते अणगारे”
इत्यादि सूत्र કહે છે.

ટીકાર્થ—“તए णं से मार्गंदियपुत्ते अणगारे” તે પછી તે માકંદીપુત્ર
અનગાર “उट्ठाए उट्ठेइ” પોતાની ઉત્થાનશક્તિથી ઉઠ્યા. “उट्ठाए उट्ठित्ता” અને
ઉઠીને “जेणेव समणे भगवं महावीरे” જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર
વિરાજમાન હતા “तेणेव उवागच्छइ” ત્યાં જઈને તેઓએ “समणं भगवं
महावीरं वंदइ नमंसइ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી
નમસ્કાર કર્યા “वंदित्ता नमंसित्ता” વંદના નમસ્કાર કરીને “एवं वयासी” તે
પછી તેઓએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—અર્થાત્ શ્રમણજનો માકંદીપુત્ર
અનગાર ભગવાનની પાસે ક્ષમાપના માગીને ગયા પછી માકંદીપુત્ર
અનગાર ભગવાનની પાસે આવ્યા. આવીને તેઓએ ભગવાનને વંદના કરી

‘અનગારસ્સ’ इत्यादि । ‘अनगारस्स णं भंते ! अनगारस्य खलु भदन्त ! ‘भावि-
चप्पणो’ भावितात्मन’, भावितः—वासितः—ज्ञानादिभावनया युक्तः कृत आत्मा-
येन स भावितात्मा तस्य भावितात्मनोऽनगारस्य केवलिनः, अत्र भावितात्मशब्देन
केवली संग्राह्यः । ‘सव्वं कम्मं वेएमाणस्स’ सर्वं कर्म—वेदनीयनामगोत्रारूपभवोपग्राहि
त्रयरूपम् आयुष्कस्य भेदेनाभिधास्यमानत्वात् वेदयतः, ‘सव्वं कम्मं निज्जरेमाणस्स’
सर्वं कर्म निर्जरयतः, यत एव वेदयतः—अनुभवतः प्रदेशविपाकानुभवाभ्याम् अत
एव सर्वं कर्म भवोपग्राहित्रयस्वरूपमेव निर्जरयतः—क्षपयतोऽनगारस्यात्मप्रदेशेभ्यः
ज्ञातयत इत्यर्थः । ‘सव्वं मारं मरमाणस्स’ सर्वं मारं म्रियमाणस्य सर्व—सर्वायुः

पास—आये आकर उन्होंने उन की वन्दना की । नमस्कार आदि किया,
फिर भगवान् से उन्होंने ऐसा पूछा—‘अनगारस्स णं भंते ! इत्यादि—यहाँ
भाविनात्मा अनगार पदसे केवली का ग्रहण हुआ है । ज्ञानादिकी
भावना से जो अपनी आत्मा को युक्त कर चुके होते हैं वे भावितात्मा
कहलाते हैं । ‘सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स’ इसमें सर्व कर्म से वेदनीय, नाम
गोत्र इन तीन कर्मों का ग्रहण हुआ है । आयुका कथन स्वतन्त्र रूपसे
किया जायगा, ये वेदनीय आदि चार आघातिया कर्म कहलाते
हैं । और ये भवोपग्राही होते हैं । तथा च जो अनगार भावितात्मा
है वेदनीय नाम, गोत्र इन तीन कर्मों की वेदना जो कर रहा है—
वेदन होने के बाद निर्जरा होती है अतः प्रदेश और विपाक से जिन
वेदनीयादिकर्मों का अनुभव होने के बाद एकदेश रूपसे जिसका क्षय
हो रहा है, अर्थात् उस अनगार की आत्मा से जो धीरे २ थोड़े रूपमें
क्षपित हो रहे हैं, ‘सव्वं मारं मरमाणस्स’ आयुके अन्तिम क्षण में

નમસ્કાર કર્યા વ'દના કરી નમસ્કાર કર્યા. તે પછી તેમણે આ પ્રમાણે પૂછ્યું—
“અનગારસ્સ ણં ભંતે !” ઇત્યાદિ અહિં ભાવિનાત્મા અનગાર પદથી કેવલીનું
ગ્રહણ કરાયું છે. જ્ઞાનાદિની ભાવનાથી જે પોતાના આત્માને જ્ઞાનવાળો
બનાવે છે તેઓ ભાવિતાત્મા કહેવાય છે. “સવ્વં કમ્મં વેદેમાણસ્સ” સર્વ
કર્મથી વેદનીય, નામ, ગોત્ર, આ ત્રણે કર્મો ગ્રહણ થયા છે. આયુ કર્મનું
કથન સ્વતંત્ર રૂપે કહેવામાં આવશે. વેદનીય વગેરે ચાર કર્મો આઘાતિયા
કર્મ કહેવાય છે. અને તે મદળનક હોય છે. જે અનગાર ભાવિતાત્મા છે અને
વેદનીય નામ, ગોત્ર, એ ત્રણે કર્મોનું વેદન કરી રહ્યા હોય છે. વેદન
થયા પછી નિર્જરા થાય છે. જેથી પ્રદેશ અને વિપાકથી જે વેદનીય વગેરે
કર્મોના અનુભવ થયા પછી એકદેશપણથી જેનો ક્ષય થાય છે. અર્થાત્
તે અનગારના આત્માથી જે ધીરે ધીરે ક્ષપિત થઈ રહ્યા છે. ‘સવ્વં મારં

પુદ્ગલાપેક્ષમ્ મારણં-મરણમન્તિમં ધ્રિયમાણસ્ય इत्यर्थः तथा 'सर्वं' शरीरं विष्प
जहमाणस्स' सर्वं शरीरं विमजहतः, सर्वं-समस्तम्, शरीरम्-औदारिकादिकम्-
विमजहतः-परित्यजत इत्यर्थः, एतदेव विशेषिततरमाह-'चरिमं कम्मं वेण्माणस्स'
चरमं कर्म वेदयतः, चरमं कर्म-आयुषश्चरमसमयवेद्यं कर्म वेदयतोऽनुभवतः,
तथा-'चरिमं कम्मं निज्जरेमाणस्स' चरमं कर्म निर्जरयतः-चरमं कर्म-आयुष-
श्चरमसमयवेद्यम् कर्म निर्जरयत आत्मप्रदेशेभ्यः शातयतः, 'चरिमं मारं' मर-
माणस्स' चरमं मारं ध्रिયमाणस्य-चरमम्-अन्तिमम्-चरमायुः पुद्गलक्षयापેક્ષ
મારં-મરણં ધ્રિયમાણસ્ય 'ચરિમં સરીરં વિષ્પજહમાણસ્સ' ચરમં શરીરં વિમજહતઃ
યત્ શરીરં ચરમાવસ્થાયામસ્તિ તત્પરિત્યજતઃ, એતદેવ વિશદ્યન્નાહ-'મારણંતિયં
કમ્મં વેણ્માણસ્સ' મારણાન્તિકં કર્મ વેદયતઃ-મરણસ્ય-સર્વાયુષ્કક્ષયસ્વરૂપસ્ય
અન્તં-સમીપમિતિ મરણાન્તઃ-આયુષ્કચરમસમયસ્તત્ર ભવમ્ મારણાન્તિકં કર્મ-
ભવોપગ્રાહિત્રયરૂપમ્ વેદયતોઽનુભવતઃ, એવમ્-'મારણંતિયં કમ્મં નિજ્જરેમાણસ્સ'

જો પ્રાપ્ત હો ચુકા હૈં, તથા ઔદારિક આદિ ગૃહીત શરીરોં કો જો
છોડ રહા હૈ । હસી પ્રકાર જો આયુ કે ચરમ સમયમેં વેદ્યકર્મ કા
વેદન કર રહા હૈ, આયુ કે ચરમ સમય મેં વેદ્યકર્મકા નામ ચરમ કર્મ
હૈ । હસી ચરમ કર્મ કી જો નિર્જરા કર રહા હૈ-અપને આત્મપ્રદેશોં
સે જો ડસકી-શાતના દૂર કર રહા હૈ, જો જો પુદ્ગલ ક્ષયાપેક્ષ મરણ
સે મર રહા હૈ, ચરમાવસ્થા મેં વર્તમાનશરીર કા જો ત્યાગ કર રહા
હૈ, તથા જો આયુષ્ક કે ચરમસમય મેં વર્તમાનભવોપગ્રાહિ કર્મક્ષય

મરમાણસ્સ' જે આયુના છેલ્લા ક્ષણ સુધી પહોંચ્યા છે અને ઔદારિક વગેરે
શરીરોને છોડી રહ્યા છે, તેજ રીતે જે આયુષ્યના છેલ્લા સમયમાં વેદન કરવા
લાયક કર્મનું નામ 'ચરમ કર્મ' છે. આ ચરમ કર્મની જે નિર્જરા કરી રહ્યા
છે. જે પુદ્ગલ ક્ષયની અપેક્ષાથી મરણથી મરી રહ્યા છે. છેલ્લી અવસ્થામાં
વર્તમાન શરીરનો જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. અને જે આયુષ્યના ચરમ સમયમાં
વર્તતા ભવોપગ્રાહી ત્રણ કર્મોનું વેદન કરી રહ્યા છે. મરણની નજીકમાં રહેલા
કર્મનો ક્ષય કરી રહ્યા છે, મારણાન્તિક આયુર્દલિટોની અપેક્ષાએ જે શરીરનો

મારણાન્તિકં કર્મ નિર્જરયતઃ-મરણસમીપવર્તિ કર્મ ક્ષયયત इत्यर्थः 'મારણંતિયે મારં મરમાણસ્સ' મારણાન્તિકં મારં મ્રિયમાણસ્ય મારણાન્તિકાયુર્દલિકાપેક્ષં મારં મ્રિયમાણસ્ય મરણં કુર્વત इत्यर्थः 'મારણંતિયં સરીરં વિપ્પજહમાણસ્સ' મારણાન્તિકં-મરણસમીપવર્તિશરીરપુદ્ગલાપેક્ષં શરીરં વિપ્પજહતઃ-મુશ્ચતઃ-અન્તિમ-શરીરં ત્યજત इत्यर्थः શરીરસ્ય પુનરગ્રહણાત્ 'જે ચરિમા નિજ્જરા પોગ્ગલા' યે ચરમાઃ-અન્તિમા નિર્જરાઃ પુદ્ગલાઃ નિર્જીર્યમાણાઃ પુદ્ગલા इत्यर्थः 'તે ણં' તે સ્વલુ 'પોગ્ગલા' પુદ્ગલાઃ 'સુહુમા' સૂક્ષ્માઃ 'પણ્ણત્તા' પઙ્ગપ્તાઃ 'સમણાઉસો' શ્રમણા યુષ્મન્ ! હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! હે મગવન્ ! 'સઘ્વં લોગપિ ય ણં તે ઓગાહિત્તા ણં

કા વેદન કર રહ્યા છે, મરણસમીપવર્તિ કર્મ કા ક્ષય કર રહ્યા છે, મારણાન્તિકાયુર્દલિકોં કી અપેક્ષા સે જો મરણ કર રહ્યા છે, મરણસમીપવર્તિ શરીર પુદ્ગલ કી અપેક્ષા સે જો શરીર કા ત્યાગ કર રહ્યા છે-અર્થાત્ અન્તિમ શરીર કા જો ત્યાગ કર રહ્યા છે । એસે ઉસ ભાવિતાત્મા અનગાર કે જો 'ચરિમા નિજ્જરા પોગ્ગલા' અન્તિમ-નિર્જીર્યમાણ પુદ્ગલ છે । 'તે ણં સ્વલુ પોગ્ગલા' વે પુદ્ગલ 'સુહુમા' સૂક્ષ્મ 'પણ્ણત્તા' કહે ગયે હૈં । હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! 'સઘ્વં લોગં પિ ય ણં' ઓગાહિતા ણં ચિદ્દંતિ' વે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ કયા સમસ્ત લોક કોં ભી અવગાહિત કરકે ઠહરે હુણ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘હંતા માગંદિયપુત્તાં’ હાં માકન્દિકપુત્ર ! પૂર્વોક્ત વિશેષણ સમ્પન્ન ઉસ ભાવિતાત્મા અનગાર કે વે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ યાવત્ સમ્પૂર્ણ લોક કો અવગાહિત કરકે ઉસમેં ઠહરે હુણ હૈં ।

ત્યાગ કરી રહ્યા છે, અર્થાત્ અન્તિમ શરીરનેા જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. એવાં તે ભાવિતાત્મા અનગારના જે 'ચરિમા નિજ્જરા પોગ્ગલા' અન્તિમ નિર્જીર્યમાણ પુદ્ગલો છે. 'તેણં સ્વલુ પોગ્ગલા' તે પુદ્ગલ 'સુહુમા' સૂક્ષ્મ 'પણ્ણત્તા' કહ્યા છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ "સઘ્વં લોગં પિ ય ણં ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દંતિ" તે એવા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો સમસ્તલોકને અવગાહિત કરીને રહ્યા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'હંતા માગંદિયપુત્તા' હા માકંદિયપુત્ર પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા તે ભાવિતાત્મા અનગારના જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ યાવત્ સંપૂર્ણ લોકને અવગાહિત કરીને તેમાં રહેલ છે.

ચિદ્વંતિ' સર્વં લોકમપિ સ્વલુ તે અવગાહ્ય સ્વલુ તિષ્ઠન્તિ કિમ્ ? इति प्रश्नः । भग-
वानाह-‘हंता मागंदियपुत्ता’ इत्यादि, ‘हंता मागंदियपुत्ता’ हन्त, इति स्वीकारे
हे माकन्दिक पुत्र ! ‘अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव ओगाहिता णं चिद्वंति’
अणगारस्य स्वलु भावितात्मनो यावद् अवगाह्य स्वलु तिष्ठन्ति, अत्र यावत्पदेन
‘सर्वं कम्मं वेदमाणस्स’ इत्यारभ्य ‘सर्वं लोगंपि णं ते’ इत्यन्तस्य प्रश्नोक्तस्या-
त्रोत्तरे संग्रहः कार्यः, प्रायः प्रश्नस्यैव उत्तरतया विपरिणामात् । कथमवगाह्य तिष्ठ-
न्तीत्यत एवाह ‘सुहुमा णं ते पोगगला पन्नत्ता समणाउसो’ इति । हे श्रमणा
युष्मन् ! माकन्दिकपुत्र ! तै-पूर्वोक्ताः पुद्गलाः-निर्जरापुद्गलाः सूक्ष्माः प्रज्ञप्ताः,
अत एव ते सर्वं लोकमपि अवगाह्य तिष्ठन्तीति भावः ॥मृ० २॥

यहां यावत् शब्द से ‘सर्वं कम्मं वेदमाणस्स’ यहां से लेकर ‘सर्वं लोगं
पि णं ते’ यहां तक के प्रश्नोक्त पाठ का इस उत्तर में संग्रह किया गया
है । क्योंकि प्रायः करके प्रश्न ही उत्तररूप में परिणम गया है । समस्त
लोक को अवष्टब्ध-व्याप्त करके वे निर्जरापुद्गल कैसे उसमें ठहरते
हैं-तो इसके लिये कहा गया है कि वे निर्जरापुद्गल ‘सुहुमा णं ते पन्नत्ता’
सूक्ष्म कहे गये हैं । इसीलिये वे समस्त लोक को अवगाहित करके
उसमें ठहरे हुये हैं ॥ सू० २ ॥

અહિં યાવત્ શબ્દથી ‘સર્વ કમ્મં વેદેમાણસ્સ’ આવાકયથી લઇને ‘સર્વં લોગં-
પિ ણં તે’ અહિં સુધીનો પ્રશ્ન રૂપ પાઠનો આ ઉત્તર વાક્યમાં સંગ્રહ કરી લેવો.
કેમકે ઘણેભાગે પ્રશ્ન જ ઉત્તરરૂપથી પરિણમેલ છે. સમસ્ત લોકને વ્યાપ્ત કરીને
તે નિર્જરા પુદ્ગલ તેમાં કેવી રીતે રહે છે ? એ માટે કહેવામાં ‘આબ્ધુ’ છે
કે તે નિર્જરા પુદ્ગલ ‘સુહુમા ણં તે પન્નત્તા’ સૂક્ષ્મ દેહા છે તેથી સમસ્ત
લોકને અવગાહિત કરીને તે તેમાં રહેલ છે ॥ સૂ૦ ૨ ॥

કેવલી સર્વમપિ ત્રૈકાલિકં સૂક્ષ્મં સ્થૂલં વા જીવાદિકં જાનાત્યેવેતિ કથિતમ્,
સામ્પત છદ્મસ્થવિષયે પ્રશ્નયન્નાહ—‘છદ્મત્થે ણં’ इत्यादि,

મૂલમ્—‘છદ્મત્થે ણં મંતે ! મણુસ્સે તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં
કિંચિ અણ્ણત્તં વા ણાણત્તં વા એવં જહાં ઇંદિયઉદ્દેસણ પઢમે
જાવ વેમાણિયા જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ
ણસંતિ આહારેતિ સે તેણદ્દેણં નિવસેવો માણિયવ્વો ત્તિ, ન
ણસંતિ આહારેતિ ॥સૂ. ૩॥

છાયા— છદ્મસ્થઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! મનુષ્યઃ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં કિંચિદન્યત્વં
વા નાનાત્વં વા, એવં યથા ઇન્દ્રિયોદ્દેશકે પ્રથમે યાવદ્દૈમાનિકાઃ, યાવત્તત્ર સ્વલ્પ યે
તે ઉપયુક્તાસ્તે જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ તત્ તેનાર્થેન નિક્ષેપો મણિતવ્ય इति
ન પશ્યન્તિ આહરન્તિ ॥સૂ. ૩॥

ટીકા—‘છદ્મત્થે ણં મંતે !’ છદ્મસ્થઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! છદ્મસ્થશ્ચેદ નિરતિશયો
ગ્રાહ્યો ન તુ સાતિશયઃ ‘મણુસ્સે’ મનુષ્યઃ ‘તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં’ તેષાં નિર્જરા
પુદ્ગલાનામ્ ‘કિંચિ’ કિંચિત્ ‘અણ્ણત્તં વા ણાણત્તં વા જાણઈ વા, ણસઈ વા આહા-

કેવલી સમસ્ત ત્રૈકાલિક સૂક્ષ્મ સ્થૂલ જીવાદિક કો જાનતે હી હૈ
એસા કહા ગયા હૈ, અવ છદ્મસ્થ કે વિષય મેં પ્રશ્નોત્તર રૂપમેં કથન કિયો
જાતા હૈ—‘છદ્મત્થે ણં મંતે ! મનુસ્સે તેસિં નિજ્જરા પોગ્ગલા ણં’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—યહાં છદ્મસ્થ શબ્દ સે જો નિરતિશય છદ્મસ્થ હૈ ઉસ
કા ગ્રહણ છુઆ હૈ, સાતિશય છદ્મસ્થ કા નહીં । હસ પ્રકાર યહાં માક-
ન્દિક પુત્ર અનગાર ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ કિ હે મદન્ત ! જો મનુષ્ય
નિરતિશય છદ્મસ્થ હૈ વહ ‘તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં’ ઉન નિર્જરા

કેવળી કેવળજ્ઞાનથી ત્રણે લોકના સમસ્ત સઘળા સૂક્ષ્મ જીવ અને સ્થૂળ
જીવ વગેરેને સાક્ષાત્ જાણે છે તેમ કહેવાઈ ગયું છે. હવે છદ્મસ્થના વિષયમાં
પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં કથન કરવામાં આવે છે. ‘છદ્મત્થે ણં મંતે ! મણુસ્સે
નિજ્જરાપોગ્ગલાણં’ इत्यादि.

ટીકાર્થ—છદ્મસ્થ સાતિશય અને નિરતિશય એમ બે પ્રકરના છે. તેમાં
અહિયાં છદ્મસ્થ શબ્દથી જે નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તેઓનું ગ્રહણ થયું છે.
સાતિશય છદ્મસ્થોનું નહીં. આ રીતે અહિયાં માકન્દીપુત્ર અનગારે પ્રભુને એવું
પૂછ્યું છે કે—કે ભગવાન, જે મનુષ્ય નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તે ‘તેસિં નિજ્જરા

રેહ વા' અન્યત્વં વા નાનાત્વં વા જાનાતિ વા, પદ્યતિ વા આદરતિ વા, અન્ય-
ત્વમ્-અનગારદ્વયસંવન્ધિનો યે પુદ્ગલ સ્તેષાં ભેદમ્, નાનાત્વમ્-વર્ણાદિકૃતં વા
ભેદમિતિ 'एवं जहा इन्द्रिय उद्देशेण पदमे' एवं यथा इन्द्रियोद्देशके प्रथमे, एवं
यथा-प्रज्ञापनासूत्रस्थपञ्चदशपदस्य प्रथमे इन्द्रियोद्देशके कथितं तथा भणितव्यम्
विशेषस्त्वयम् प्रज्ञापनागतप्रकरणे 'गोयमा' इति संशोधनम्, अत्र च 'मागंदिय-
पुत्ते' इति संशोधनपદં ભણિતવ્યમ્ । 'જાવ વેમાણિયા' યાવદ્ વૈમાનિકાઃ, 'આણત્તં

પુદ્ગલોં કે 'કિંચિ' કયા 'અણત્તં વા ણાણત્તં વા' અન્યત્વ કો યા નાનાત્વ
કો 'જાણહ વા પામહ વા' જાનતા હૈ યા દેખતા હૈ ? યા ઉન્હે
ગ્રહણ કરતા હૈ ? જો અનગારોં કે નિર્જા પુદ્ગલ હૈં ઉન પુદ્ગલોં મેં
જો ભેદ હૈં વહ નાનાત્વ હૈં અથવા ઉનમેં જો વર્ણાદિકૃત ભેદ હૈં વહ
નાનાત્વ હૈં । હમકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । 'एवं जहा इन्द्रिय उद्देशेण'
જૈમા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે પન્દરવેં પદ કે પ્રથમ ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશક મેં કહા
ગયા હૈં । ઊમી પ્રકાર વહાં પર કહલેના ચાહિયે । યદિ કોઈ વિશેષતા
હૈં વહ કેવલ સંશોધન કો હી લેકર હૈં । વાકી ઓર કથન મેં કોઈ
વિશેષતા નહીં હૈં । અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાગત પ્રકરણમેં 'ગોયમા' એસા સંશો-
ધન પદ હૈં ઓર યહાં 'માગંદિપુત્તે' એસા સંશોધન પદ હૈં । 'જાવ વેમા-
ણિયા' હસકા તાત્પર્ય પ્રજ્ઞાપના પ્રકરણ કે અનુવાર એસા હૈં-નારક સે
લેકર વૈમાનિકદેવપર્યન્ત છદસસ્થજીવ કયા નિર્જાપુદ્ગલોં કે

પોગલાણં' તે નિર્જા પુદ્ગલોને 'કિંચિ અણત્તં વા ણાણત્ત વા' શું અન્યત્વ
ને અથવા નાનાત્વને 'જાણહ પામહ' બોલે છે ? દે દેખે છે ? અથવા તેને ગ્રહણ
કરે છે ? બે અનગારોના બે નિર્જા પુદ્ગલ છે. તે પુદ્ગલોમાં બે ભેદ છે
તે 'નાનાત્વ છે. અથવા તેમાં બે વર્ણ ગંધ રસસ્પર્શ' વગેરે ભેદ છે, તે
નાનાત્વ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે- 'एवं जहा इन्द्रिय-
उद्देशेण' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પંદરમાં પદના પહેલા ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશમાં કહેવામાં
આવ્યું છે તેજ રીતે અહિં પણ તે સ્વર્ણ કથન સમજવું. તેમાં બે વિશે-
ષતા છે. તે સંશોધન પુરતી જ છે. બાકીના બીજા કથનમાં કંઈજ વિશેષતા
નથી. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાના પ્રકરણમાં 'ગોયમા' એ પ્રમાણે સંશોધન છે. અને
અહિંયા 'માગંદિપુત્તે' એ પ્રમાણેનું સંશોધન છે. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાના પ્રક-
રણમાં ગૌતમસ્વામીને ઉદ્દેશીને કથન કરાયેલ છે. અને અહિંયા માકંદીપુત્રને
ઉદ્દેશીને કથન કરવામાં આવ્યું છે. 'જાવ વેમાણિયા' તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ
યાવત્ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક પર્યન્ત ગ્રહણ કરવું. કહેવાનું તાત્પર્ય

વા નાણત્તં વા' इत्यस्याग्रे 'ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा' इत्यारभ्य नैरयिकाद्वैमानिक-
पर्यन्तं प्रज्ञापनाप्रकरणं योजनीयम् । तत्र छद्मस्थमूत्रालापकश्चेत्थम्—'ओमत्तं वा
तुच्छत्तं वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा जाणइ पासइ ? गोयमा । नो इणट्ठे समट्ठे । से
केणट्ठेणं भंते । एवं वुच्चइ, छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं णो किंचि
अणत्तं वा ६ जाणइ पासइ ? गोयमा । देवे वि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं
निज्जरापोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ से तेणट्ठेणं मागंदिय-

अन्यत्व को, नानात्वको । तथा इसके आगे, आये हुये । 'ओमत्तं वा,
तुच्छं त्तं वा, गरुयत्तं वा, लहुयत्तं वा जाणइ पासइ' इस पाठके
अनुसार ऊनत्व को-निस्सारत्वको-गुरुत्वको, एवं लघुत्व को जानता
है ? और देखता है ? यह प्रश्न प्रज्ञापना सूत्रमें गौतमने प्रभु से किया
है । प्रभुने इसके उत्तरमें ऐसा कहा है । 'गोयमा !' हे गौतम 'णो
इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है । पुनः गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा
है—'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण
से कहते हैं कि—'छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं णो किंचि
आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' छद्मस्थ मनुष्य उन निर्जरापुद्गलों के
अन्यत्व आदि को नहीं जानता है ? और नहीं देखता है ? उत्तर में
प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! देवे वि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं निज्जरा-
पोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' हे गौतम ! देवों
में भी कोई एकदेव उन निर्जरापुद्गलों के अन्यत्व आदि को जानता

એ છે કે—નારકથી આરંભીને વૈમાનિક દેવ પર્યંત છદ્મસ્થ જીવ શું નિર્જરા
પુદ્ગલોના અન્યત્વને, નાનાત્વને તથા પહેલાં આવેલ 'ઓમત્તં વા, તુચ્છત્તં વા
ગરુયત્તં વા લહુયત્તં વા, જાણइ पासइ,' ઉત્તવને—કે તુચ્છત્વને—એટલે કે નિઃસારને
—ગુરુત્વને અને લઘુત્વને જાણે છે ? કે દેવે ? આ પ્રશ્ન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ગૌતમ
સ્વામીએ પ્રભુને પૂછેલ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ણો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે' આ કથન ખરોખર નથી. ફરીથી
ગૌતમસ્વામી એ એવું પૂછેલ છે કે—'સે કેણટ્ઠેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્
આપ એવું શા કારણથી કહો છો ? કે 'છउमत्थे णं मणूसे तेसिं' નિજ્જરાપુગ્ગ
લાણં णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' છદ્મમનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના
અન્યત્વ વગેરેને જાણતા નથી ? અને દેખતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—'ગોયમા ! देवे वि य णं अत्थेगइए तेणं तेसिं' નિજ્જરાપોગ્ગલાણં णो किंचि
आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' હે ગૌતમ ! દેવોમાં પણ કોઈ એક દેવ નિર્જરા
પુદ્ગલોના અન્યત્વ વિગેરેને જાણે છે અને દેવે છે. બધા દેવ નહિં 'સે તેણ-

પુત્તા ! એવં વુચ્ચહ, છઝમત્યે ણં મણૂસે તેસિં નિજ્જરાપુગ્ગલાણં નો કિંચિ અણ્ણત્તં
વા ૬ જાણહ પાસહ, મુહુમા ણં તે પુગ્ગલા પન્નત્તા સમણાઉપો ! સન્વલોગં પિ ય
ણં તે ઓગાહિત્તા ણં ચિટ્ઠંતિ ।

અવમત્ત્વં ના તુચ્છત્ત્વં વા ગુરુકત્ત્વં વા લઘુકત્ત્વં વા જાનાતિ પશ્યતિ ?
ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ન ! એવમુચ્યતે-છદ્મસ્થઃ, સ્વલુ મનુ-
ષ્યઃ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં નો કિશ્ચિદ્ અન્યત્વં વા ૬ જાનાતિ પશ્યતિ ? ગૌતમ !
દેવોઽપિ ચ સ્વદ્ અસ્ત્યેકકઃ યઃ સ્વલુ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં નો કિશ્ચિદ્ અન્યત્વં
હૈં ઓર દેવતા હૈ-સય દેવ નહીં । 'સે તેણદ્દેણં માંગદિયપુત્તા, એવં
વુચ્ચહ છઝમત્યેણં મણૂસે તેસિં નિજ્જરા પોગ્ગલાણં નો કિંચિ આણત્તં
વા ૬ જાણહ પાસહ' દસ કારણ હે સાકન્દિકપુત્ર ! મૈને એસા કહા હૈ
કિ-છદ્મસ્થમનુષ્ય ડન નિર્જરા પુદ્ગલોં કે અન્યત્વ આદિ કો નહીં
જાનતા હૈ । ઓર નહીં દેવતા હૈ । 'મુહુમા ણં તે પુગ્ગલા પન્નત્તા સમણ-
ઉપો ?' હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! વે નિર્જરા પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ કહે ગયે હૈં ।
'સન્વલોગં પિ ય ણં તે ઓગાહિત્તા ણં ચિટ્ઠંતિ' વે સૂક્ષ્મ નિર્જરા પુદ્ગલ
સમસ્ત લોકાકાશ કો વ્યાપ્ત કર ટદ્દેરે હુણ હૈં । દત્ત્યાદિ યહ પાઠ છદ્મસ્થ
સૂત્રગત હૈ । 'દેવે વિ ય ણં અત્યેગહણ' એસા જો કહા ગયા હૈં સો ડસકા
મતલબ એસા હૈં કિ મનુષ્ય કી અપેક્ષા દેવ પ્રાયઃ પદ્મપ્રજ્ઞાવાલા હોતા હૈ
અતઃ અવ દેવોં મેં શ્રી કોઈ એકદેવ કિ જો વિશિષ્ટાવધિજ્ઞાન સે
વિકલ હૈં ડન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો અન્યત્વાદિ ૬ કો નહીં જાનતા હૈં તો
છદ્મસ્થમનુષ્ય ડન્હેં કૈસે જાન સકતા હૈં । કોઈ એક જાનતા હૈં એસા

દ્દેણં માંગદિયપુત્તા એવં વુચ્ચહ છઝમત્યે ણં મણૂસે તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં નો
કિંચિ આણત્તં વા ૬ જાણહ પાસહ' તે કારણે હે માકંદીપુત્ર મેં એવું કહ્યું
છે કે-છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ આદિને જાણતા નથી.
'મુહુમા ણં તે પુગ્ગલા પન્નત્તા સમણાઉપો' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે નિર્જરા
પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ કહ્યા છે. 'સન્વલોગંપિ ય ણં તે ઓગાહિત્તા ણો ચિટ્ઠંતિ' તે સૂક્ષ્મ
નિર્જરા પુદ્ગલ બધાજ લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરીને રહેલા દત્ત્યાદિ આ પાઠ
છદ્મસ્થ સૂત્રનો છે. 'દેવે વિ ય ણં અત્યેગહણ' આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું
છે તેનો ભાવ એવો છે કે મનુષ્યથી દેવ પ્રાયઃ પદ્મપ્રજ્ઞાવાળા હોય છે. જેથી
દેવોમાં પણ કોઈ એક દેવ કે જે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો હોય છે
તેજ જાણે છે. તે વગર બીજા દેવ નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વગેરેને જાણતા
નથી. તો પછી છદ્મસ્થ મનુષ્ય તેને કેવી રીતે જાણી શકે ? કોઈ એક જાણે

વાદે જાનાતિ પશ્યતિ, તત્તેનાર્થેન માકન્દિકપુત્ર! એવમુચ્યતે, હ્રદયસ્થઃ સ્વલ્પ મનુષ્યઃ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં નો કિચ્ચિદ્ અન્યત્વં વાદે જાનાતિ પશ્યતિ, સૂક્ષ્માઃ સ્વલ્પાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ શ્રવણાયુષ્મન્! સર્વલોકમપિ ચ સ્વલ્પાઃ તે અવગાહ્ય સ્વલ્પાઃ તિષ્ઠન્તિ, ઇતિચ્છાયા ॥

વ્યાખ્યા સ્પષ્ટા । નવરં તત્ર ‘ઓમત્તં’ આયત્વસૂ-કનત્વમ્, “તુચ્છત્તં” તુચ્છત્વમ્-નિસારત્વમ્, ‘ગરુડત્તં લઘુપત્તં’ ગુરુકત્વં લઘુકત્વં ચ સ્પષ્ટમ્ । પુનશ્ચ પ્રશ્નસ્યોત્તરસૂત્રે-‘દેવે વિ ય ણં અત્યેગદ્દે’ ઇતિ, પ્રાયેણ દેવઃ પદુપજ્ઞાવાન્ ભવતીતિ મનુષ્યેભ્યઃ દેવગ્રહણમ્ । તત્ર દેવોઽપિ ચાસ્ત્યેકકઃ ઇતિ, યઃ કશ્ચિદ્વિ-શિષ્ટાવધિજ્ઞાનવિકલઃ સ તે ગાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં કિચ્ચિદ્ અન્યત્વાદિ, ન જાનાતિ તર્હિ કથં પુનર્મનુષ્યો જાનાતીતિ । એકઃ કશ્ચિજ્જાનાતીતિ પ્રોક્તં તદ્ વિશિષ્ટાવધિ-જ્ઞાનયુક્તો દેવો જાનાતીતિ મત્સા કથિતમિતિ । કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ પાસંતિ-આહારેતિ, સે તેજદ્દેણ’ યાવત્ તત્ર સ્વલ્પા યે તે ઉપયુક્તાસ્તે જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ તત્તેનાર્થેન-તત્ તેન કારણેન ‘નિક્કલ્લે-વો માણિયવ્વો ત્તિ’ નિક્ષેપો ભણિતવ્ય ઇતિ, તત્ર નિક્ષેપ ઇતિ-ન્યાસઃ-સૂત્રન્યાસ ઇતિ હ્રદયસ્થમનુષ્યાદારભ્ય વૈમાનિકપર્યન્તઃ સર્વોઽપિ પાઠઃ વ્યાખ્યાતસૂત્રાન્તરવર્તી

જો કહા ગયા હૈ વહ વિશિષ્ટ અવધિજ્ઞાનયુક્ત દેવ જાનતો હૈ એસા માનકર કહા ગયા હૈ । ઓર વહ ‘જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ, આહારેતિ, સે તેજદ્દેણ’ યહાં તક કહા ગયા હૈ । ‘નિક્કલ્લેવો માણિય-વ્વોત્તિ’ એસા જો કહા હૈ । ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ હ્રદયસ્થમનુષ્ય સે લેહર વૈમાનિકપર્યન્ત સમી પાઠ યહાં ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । યહ પાઠ વ્યાખ્યાતસૂત્રાન્તરવર્તી ચતુર્વિંશતિદણ્ડકરૂપ હૈ । ઓર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રકે ૧૫ વેં પદમેં સ્થિત પ્રથમેન્દ્રિયોદેશક કા હૈ । હસકી વ્યાખ્યા મેંને હસકી પ્રમેયબોધિની ટીકામેં કી હૈ । સો વહીં સે

છે તેમ કહ્યું છે, તે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો દેવ બાજુ છે તેમ માનીને કહેવામાં આવ્યું છે. અને તે ‘જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ, પાસંતિ, આહારેતિ સે તેજદ્દેણ’ તેમાં જે ઉપયોગવાળા છે તેઓ બાજુ છે, બુદ્ધિ છે. અને તેના આહાર કરે છે તે કારણે મેં તે પ્રમાણે કહ્યું છે. આવાકય પર્યાંત કહેવામાં આવ્યું છે ‘નિક્કલ્લેવો માણિયવ્વોત્તિ’ એવું જે કહ્યું છે, તેવું તાત્પર્ય એ છે કે-હ્રદયસ્થ મનુષ્યથી લઈને વૈમાનિક સુધીના બધા જ પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરવો. આ પાઠ આ સૂત્રના પછીના સૂત્રમાં ચતુર્વિંશતિ (ચોવીસ) ટંકકરૂપ છે. અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પંદરમાં પદમાં પ્રથમ ઇન્દ્રિય ઉદેશકનો છે તેની વ્યાખ્યા મેં તે સૂત્રની પ્રમેયબોધિની ટીકામાં કરી છે. તે ત્યાં જોઈ લેવી

ચતુર્વિંશતિદંડકરુપઃ પ્રજ્ઞાપનામુત્ર પશ્ચદશપદસ્યપથમેન્દ્રિયોદેશકસ્ય અત્રાધ્યેતલ્યઃ,
તદ્વ્યાખ્યા તત્ર મત્કૃતાયાં પ્રમેયબોધિનીટીકાયાં વિલોકનીયા । ક્રિયત્પર્યન્ત-
મિત્યાહ—‘ન પાસંતિ આહારેતિ’ ન પશ્યન્તિ આહરન્તિ, સૂક્ષ્મપુદ્ગલાન્ ન જાનન્તિ
ન પશ્યન્તિ આહરન્તિ—સૂક્ષ્મપુદ્ગલાનામાહારમાત્રં કુર્વન્તિ । અત્ર આહાર ઓજાહાર
એવ જ્ઞાતલ્યઃ । યાવદ્દૈમાનિકાઃ’ इत्यनेन सप्तनारकदशभवनपतिपञ्चस्थावर-
विकलेन्द्रियत्रयतिर्यक्पञ्चेन्द्रियवानव्यन्तरज्योतिष्काः, एते नारकवत् न
जानन्ति, पश्यन्ति केवलमाहरन्त्येव सामान्यमनुष्यवैमानिकाः एके जानन्ति,
पश्यन्ति, आहरन्ति, एके न जानन्ति न पश्यन्ति केवलमाहरन्त्येवेति ॥ सू० ३॥

દેવ છેના ચાહિયે । યહ પાઠ ન પાસંતિ આહારેતિ’ યહાં તક કા યહાં
કહના ચાહિયે । હમ પ્રકાર જો ઉપયોગ રહિત હૈં વે નિર્જરા કે સૂક્ષ્મ
પુદ્ગલોં કો ન જાનતે હૈં ઓર ન દેખતે હૈં । કિન્તુ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોં કો આહાર
માત્રારુપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં । યહાં આહાર સે ઓજાહાર હી લિયા
ગયા હૈં । ‘જાવ વૈમાણિયા’ પદસે સૂત્રકારને યહ સમજાયા હૈં કિ સાતોં
પૃથિવિયોં કે નારક દશ ભવનપતિદેવ, પાંચ સ્થાવર, ત્રીન વિકલેન્દ્રિય,
તિર્યગ્ન, વાનવ્યન્તર એવં જ્યોતિષ્ક યે સત્ર નારક કો તરહ उन निर्जरा
सूक्ष्मपुद्गलों को न जानते हैं, न देखते हैं । केवल वे इनका आहार
ही करते हैं । अर्थात् वे केवल इन्हें ग्रहण ही करते हैं । सामान्य
मनुष्य तथा वैमानिक इनमें से कोई एक इन्हें जानते हैं । और देखते हैं
तथा इनको ग्रहण करते हैं । और कोई एक न इन्हें जानते हैं और न
देखते हैं—केवल ग्रहण ही करते हैं ॥ सू० ૩ ॥

આ પાઠ ‘ન પાસંતિ આહારેતિ’ અહિં સુધીનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરેલ છે.
આ રીતનો જેને ઉપયોગ છે. તેઓ નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા નથી
અને દેખતા નથી. પરંતુ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને આહારરૂપે જ માત્ર ગ્રહણ કરે છે
અહિયાં આહારથી ઓજા આહાર ગ્રહણ કરેલ છે. ‘યાવદ્દૈમાનિકાઃ’ આ વાક્યથી
સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે—સાતે પૃથ્વીયોના નારક એવ દશભવનપતિદેવ
પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, તિર્યગ્ન, મનુષ્ય વાનવ્યન્તર અને
જ્યોતિષ્ક એ બધા નારકોની માફક તે નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા
નથી અને દેખતા નથી. તેઓ કેવળ તેનો આહારજ કરે છે. અર્થાત્ તેઓ
કેવળ તેને ગ્રહણ જ કરે છે. સામાન્ય મનુષ્ય તથા વૈમાનિક તેમાંથી કોઈ
એક તેને જાણે છે. અને દેખે છે. અને તેને ગ્રહણ કરે છે. અનેક કોઈ એક
તેને જાણતા નથી. અને દેખતા નથી—કેવળ ગ્રહણ જ કરે છે. ॥ સૂ. ૩ ॥

इतः पूर्वसूत्रे निर्जरापुद्गलाः कथिताः, ते च पुद्गलाः, बन्धे सत्येव भवन्तीति बन्धनिरूपणाय प्रश्नयन्नाह—‘कइविहे णं भंते ! इत्यादि ।

मूलम्—कइविहे णं भंते ! बंधे पन्नत्ते, मागंदियपुत्ता ! दुविहे बंधे पन्नत्ते तं जहा—दव्वबंधे य भावबंधे य । दव्वबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते तं जहा—पओग-बंधे य वीससाबंधे य । वीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ? दुविहे पन्नत्ते तं जहा—साइयवीससाबंधे अणा-इयवीससाबंधे य । पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते, तं जहा—सिढिलबंधेणबंधे य घणिय-बंधणबंधे य । भावबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते, तं जहा—मूलपगडिवंधे य, उत्तरपगडिवंधे य । नेरइयाणं भंते ! कइविहे भावबंधे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते, तं जहा—मूलपगडिवंधे य उत्तरपगडिवंधे य, एवं जाव वेमाणियाणं । नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स कइविहे भावबंधे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते, तं जहा—मूलपगडिवंधे य उत्तरपगडिवंधे य । नेरइयाणं भंते ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स कइविहे भावबंधे पन्नत्ते ? मागंदिय-पुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते ? तं जहा—मूलपगडिवंधे य उत्तर-पगडिवंधे य, एवं जाव वेमाणियाणं, जहा नाणावरणिज्जे णं दंडओ भणियो एवं जाव अंतराइए णं भाणियव्वो ॥सू० ४॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! बन्धः प्रज्ञप्तः ? माकंदिकपुत्र ! द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा—द्रव्यबन्धश्च भावबन्धश्च । द्रव्यबन्धः खलु भदन्त ! कतिविध

મજ્જપ્તઃ ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથા સાદિકવિસમાવન્ધશ્ચ અનાદિકવિસમાવન્ધશ્ચ । પ્રયોગવન્ધઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ મજ્જપ્તઃ ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા સાદિકવિસમાવન્ધશ્ચ અનાદિકવિસમાવન્ધશ્ચ । પ્રયોગવન્ધઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ મજ્જપ્તઃ ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, શિથિલવન્ધનવન્ધશ્ચ ગાઢ વન્ધનવન્ધશ્ચ । ભાવવન્ધઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવિધઃ મજ્જપ્તઃ ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથા મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ । નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કતિવિધો ભાવવન્ધઃ મજ્જપ્તઃ ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ, એવં યાવદ્દેમાનિકાનામ્ । જ્ઞાનાવરણીયસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! કર્મણઃ કતિવિધો ભાવવન્ધઃ મજ્જપ્તઃ ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ! નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયસ્ય કર્મણઃ કતિવિધો ભાવવન્ધઃ મજ્જપ્તઃ ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથા—મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ । એવં યાવદ્દેમાનિકાનામ્, યથા જ્ઞાનાવરણીયેન દણ્ડકો મણિત એવં યાવદ્ અન્તરાયિકેણ મણિતવ્યઃ ॥મૂં ૪॥

ટીકા—‘કહ્વિદે ણં મંતે ! વંધે પળ્લત્તે’ કતિવિધઃ સ્વલુ ભદન્ત ! વન્ધઃ મજ્જપ્તઃ—કથિતઃ ? મગવાનાહ—‘માગંદિયપુત્તા !’ इत्यादि, ‘માગંદિયપુત્તા’ હે માકન્દિકપુત્ર ! ‘દુવિદે વંધે પળ્લત્તે’ દ્વિવિધઃ—દ્વિ પ્રકારકો વન્ધઃ મજ્જપ્તઃ—કથિતઃ,

હસસે પહિલે નિર્જરા પુદ્ગલ કહે ગયે હૈં—યે પુદ્ગલ વન્ધ કે હોને પર હી હોતે હૈં । અતઃ હસી વિચાર અવ વન્ધ કા નિરૂપણ સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તર રૂપ સે કહતે હૈં ।

‘કહ્વિદે ણં મંતે ! વંધે પળ્લત્તે ?’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘કહ્વિદે ણં મંતે ! વંધે પળ્લત્તે’ હે ભદન્ત ! વન્ધ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? એસા યહ પ્રશ્ન માકન્દિક પુત્ર અનગાર કા હૈ હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુને કહા હૈ—‘માગંદિયપુત્તા !’ હે માકન્દિકપુત્ર ! ‘દુવિદે વંધે પળ્લત્તે’ વંધ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । ‘તં જહા’ વહ

ત્રીજા સૂત્રમાં નિર્જરા પુદ્ગલ કહેવામાં આવ્યા છે. એ પુદ્ગલ, બન્ધ થાય ત્યારે જ થાય છે. તેથી એ સંબન્ધથી હવે બન્ધનું નિરૂપણ સૂત્રકાર કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

‘કહ્વિદે ણં મંતે ! વંધે પળ્લત્તે’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘કહ્વિદે ણં મંતે ! વંધે પળ્લત્તે’ હે ભગવાન બન્ધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રમાણે માકન્દિકપુત્ર અનગારે ભગવાનને પૂછ્યું તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે—‘માગંદિયપુત્તા !’ હે માકન્દિકપુત્ર ! ‘દુવિદે વંધે પળ્લત્તે’ બન્ધ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે.

તમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘द्रव्यबंधे य भावबंधे य’ द्रव्य बन्धश्च भावबन्धश्च । ‘द्रव्यबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते’ द्रव्यबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—‘मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते’ माकन्दिकपुत्र । द्विविधो द्रव्यबन्धः प्रज्ञप्तः, द्रव्यबन्धो नाम द्रव्येण स्नेहरज्ज्वादिना अथवा द्रव्यस्य परस्परेण बन्धो द्रव्यबन्ध इति स च द्रव्यबन्धो द्विविधः, तमेव दर्शयति—‘तं जहा’ तद्यथा—‘पओगबंधे य वीससाबंधे य’ प्रयोगबन्धश्च विस्रसाबन्धश्च । ‘वीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते’ विस्रसाबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः, विस्रसा-स्वभावस्तया विस्रसया जायमानो बन्धो विस्रसाबन्धः स्वाभाविक इत्यर्थः यथा

इस प्रकार से है—‘द्रव्यबंधे य भावबंधे य’ एक द्रव्य बन्ध और दूसरा भाव बंध, अब माकन्दिकपुत्र अनगार प्रभुसे ऐसा पूछते हैं—‘द्रव्य-बंधे णं भंते ! कइविहे पणत्ते’ हे भदन्त ! द्रव्यबन्ध कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तरमें भगवान् कहते हैं—‘मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते’ हे माकन्दिक पुत्र द्रव्य बन्ध दो प्रकार का कहा है—स्नेहरज्जु आदि के द्वारा जो बन्ध होता है, वह द्रव्यबन्ध है । अथवा द्रव्य का परस्पर में जो बन्ध होता है वह द्रव्यबन्ध है । द्रव्यबन्धके दो प्रकार ऐसे हैं—‘पओगबंधे य वीससाबंधे य’ एक प्रयोगबन्ध और दूसरा विस्रसाबन्ध रज्ज्वादिक प्रयोग से जो बन्ध होता है वह प्रयोगबन्ध है । और स्वाभाविक जो बन्ध होता है वह विस्रसाबन्ध है । जैसे मेघमाला का बन्ध ।

अब माकन्दिकपुत्र प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘वीससा०’ हे भदन्त ! विस्रसा-बन्ध कितने प्रकार का है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘मागंदिय पुत्ता० !’ हे

‘द्रव્યबंधे य भावबंधे य’ એક દ્રવ્યબંધ અને બીજો ભાવબંધ ફરીથી માકં-દિકપુત્ર પ્રભુને પૂછે છે કે ‘દ્રવ્યबंधे णं भंते ! कइविहे पणत्ते’-હે ભગવન્ દ્રવ્ય બંધ કેટલા પ્રકારનો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘मागंदियपुत्ता ! दुविहे पणत्ते’ હે માકંદિકપુત્ર દ્રવ્યબંધ બે પ્રકારનો કહેલ છે, સ્નેહ પાશ વગેરેથી જે બંધ થાય છે તે દ્રવ્યબંધ છે અથવા દ્રવ્યોનો અન્યો-ન્યમાં જે બંધ થાય છે તે દ્રવ્યબંધ છે. દ્રવ્યબંધના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. ‘पओगबंधे य वीससाबंधे य’ એક પ્રયોગ બંધ અને બીજો વિસ્રસાબંધ રજ્જુ વિગેરેના પ્રયોગથી જે બંધ થાય છે તે પ્રયોગબંધ છે, અને જે બંધ સ્વાભાવિક રીતે થાય તે વિસ્રસાબંધ છે. જેમકે મેઘસમૂહોનો સ્વાભાવિક બંધ.

હવે માકંદીપુત્ર અનગાર ફરીથી એવું પૂછે છે કે—‘વીસસાबंधे णं भदन्त कइविहे पणत्ते ?’ હે ભગવન્ વિસ્રસાબંધ કેટલા પ્રકારનો છે ? તેના

મેઘમાલાયાઃ । મગવાનાદ-‘માગંદિયપુત્તા ।’ ઇત્યાદિ, માગંદિયપુત્તા’ હે માકન્દિક-
પુત્ર ! ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દ્વિવિધઃ પ્રગ્નપ્તઃ, ‘તં જહા’ તથથા-‘સાહ્યવીસસાવંધે ય અના-
હ્ય વીસસાવંધે ય’ સાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધઃ અનાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધઃ, તત્ર સાદિકઃ-
આદિકવિસ્ત્રસાવન્ધઃ । અનાદિકઃ-આદિકવિસ્ત્રસાવન્ધો ધર્માસ્તિકાયાદીનામ્ પરસ્પરમ્ ।
‘પઓગવંધે ણં મંતે । કહ્વિહે પન્નત્તે’ પ્રયોગવન્ધઃ-રજ્જુઆદિપ્રયોગેણ દ્રવ્યમાણાં
જીવકૃતો વન્ધઃ સ્વભાવતઃ । કતિવિધઃ પ્રગ્નપ્તઃ ? મગવાનાદ-‘માગંદિયપુત્તા ।’
હે માકન્દિકપુત્ર ! ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દ્વિવિધઃ પ્રગ્નપ્તઃ ‘તં જહા’ તથથા ‘સિદ્ધિલવંધણ
વંધે ય યણિયવંધણવંધે’ ય’ શિથિલવન્ધનવન્ધઃ ગાઢવન્ધનવન્ધઃશ્રેતિ । ‘ભાવ

માકન્દિકપુત્ર ! વિસ્ત્રસાવન્ધ ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દો પ્રકાર કા કહા ગયા
હે-‘તં જહા સાહ્યવિસસા’ એક સાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધ ઓર દુસરા
અનાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધ આદિ સહિત જો વિસ્ત્રસાવન્ધ હોતા હૈ વહ
સાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધ હૈ જૈસે મેઘમાલાદિકોં મેં હોતા હૈ । યહ ઉનકા
વન્ધ કિસીકે દ્વારા કરાયા નહીં જાતા હૈ । કિન્તુ સ્વભાવતઃ હી હોતા
રહતા હૈ । તથા આદિ રહિત જો વન્ધ હોના હૈ વહ અનાદિકવિસ્ત્રસા-
વન્ધ હૈ । જૈસે ધર્માસ્તિકાયાદિકોં પરસ્પર મેં વન્ધ હૈ । જીવોં દ્વારા જો
રજ્જુ આદિ સે વાંધના હોના હૈ વહ પ્રયોગવન્ધ હૈ । યહ પ્રયોગવન્ધ
બી શિથિલપ્રયોગવન્ધ ઓર ગાઢપ્રયોગવન્ધ કે ભેદ સે દો પ્રકાર
કા હૈ । યહી વાત ‘પઓગવંધે’ ઇત્યાદિ સે લેકર ‘માગંદિયપુત્તા’
આદિ પદોં દ્વારા યહાં પ્રશ્નોત્તર કે રૂપ મેં કથન કિયા જાતા હૈ-હસમેં

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘માગંદિયપુત્તા ! હે માકંદિક પુત્ર ! વિસ્ત્રસાવન્ધ
‘દુવિહે પન્નત્તે’ જે પ્રકારનો કહેલ છે-‘તં જહા સાહ્ય વિસસા’ એક સાદિક
વિસ્ત્રસાવન્ધ અને બીજો અનાદિક વિસ્ત્રસાવન્ધ આદિ સહિત જે વિસ્ત્રસાવન્ધ
થાય છે તે સાદિક વિસ્ત્રસાવન્ધ છે. જે રીતે વાદળો સ્વાભાવિક રીતે મેઘ-
સમૂહોમાં થાય છે જે રીતે વાદળોના પુદ્ગલો એક યોગે બંધાય છે, આ તેનો
બંધ કોઈ બીજા દ્વારા કરાવાતો નથી પરંતુ સ્વભાવથી જ થાય છે. તથા
આદિ રહિત જે બંધ થાય છે, તે અનાદિક વિસ્ત્રસાવન્ધ છે. જેવી રીતે ધર્મા-
સ્તિકાયાદિકોમાં પરસ્પરમાં બંધ થાય છે, જીવો દ્વારા જે દોરી વગેરેથી બંધન
થાય છે, તે પ્રયોગ બંધ છે. આ પ્રયોગબંધ પણ શિથિલ પ્રયોગબંધ અને
ગાઢપ્રયોગબંધના લેક્ષ્યો જે પ્રકારનો છે. તેજ વાત ‘પઓગવંધે ણં’ ઇત્યાદિથી
આરંભીને ‘માગંદિયપુત્તા’ હે માકંદિક પુત્ર, આ પ્રમાણેના પદોથી આદિ
પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

વંધે નં મંતે ! કશ્વિદે પન્નત્તે' આવબન્ધઃ સ્વલુ મદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્ત ઇતિ પ્રશ્નઃ । 'માગંદિયપુત્તા ! દુવિદે ભાવવંધે પન્નત્તે' માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવ-
વન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, 'ત જહા' તથથા-મૂલપગહિવંધે ય ઉત્તરપગહિવંધે ય' મૂલ-
પ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ, તત્ર ભાવેન મિથ્યાત્વાદિના વન્ધો જીવસ્યેતિ
ભાવવન્ધઃ, અથવા ભાવસ્ય ઉપયોગમાવાવ્યતિરેકાત્ જીવસ્ય વન્ધો ભાવવન્ધઃ
સ ચ દ્વિવિધો મૂલપ્રકૃત્યુત્તરપ્રકૃતિભેદાદિતિ ભાવઃ । 'નૈરહ્યાણં મંતે ! કશ્વિદે
ભાવવંધે પન્નત્તે' નૈરયિકાણાં મદન્ત ! કતિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનાહ-
'માગંદિયપુત્તા ! દુવિદે ભાવવંધે પન્નત્તે' હે માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ

માકન્દિક પુત્રને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા-‘ભાવવંધે’ હે મદન્ત ! ભાવવન્ધ
કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? ઉત્તરમેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ-‘માગંદિયપુત્તા’
હે માકન્દિકપુત્ર ! ભાવવન્ધ જો જીવોં કે રાગાદિ ભાવોં સે હોતા હૈ
દો પ્રકાર કહા હૈ । એક ‘મૂલપગ’ મૂલપ્રકૃતિવન્ધ ઓર દૂસરા ઉત્તર
પ્રકૃતિવન્ધ મિથ્યાત્વાદિ કે નિમિત્ત સે જો જીવ કે સાથ કર્મ કા
વન્ધ હોતા હૈ વહ ભાવવન્ધ કહા ગયા હૈ । અથવા ઉપયોગરૂપ ભાવ
સે અભિન્ન હોને કે કારણ જીવ કે ભાવ કા વન્ધ હૈ, યહ ભાવવંધ મૂલ
પ્રકૃતિ ઓર ઉત્તરપ્રકૃતિ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ હનમેં સે હે
મદન્ત ! ‘નૈરહ્યાણં’ નૈરયિક જીવોં કે ભાવવન્ધ કિતને પ્રકાર કા હોતા
હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ । ‘માગંદિય પુત્તા’ હે માકન્દિક પુત્ર ! નારક-
જીવોં કે દોનોં પ્રકાર કા ભાવવન્ધ હોતા હૈ । મૂલપ્રકૃતિરૂપ ભાવવન્ધ

હવે ભાવબંધના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. તેમાં માકંદિકપુત્રે
પ્રશ્નુને એવું પૂછ્યું છે કે-‘ભાવવંધે’ હે ભગવન્ ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો
કહેલ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે-‘માગંદિય પુત્તા !’ હે માકંદિકપુત્ર !
જીવોના રાગદ્વેષાદિથી જે બંધ થાય છે તે ભાવબંધ છે. તે ભાવબંધ બે પ્રકાર-
નો કહેવામાં આવેલ છે. ‘મૂલપગ’ એક મૂળપ્રકૃતિબંધ અને બીજો ઉત્તર
પ્રકૃતિબંધ છે. મિથ્યાત્વ વિગેરેના નિમિત્તથી જીવની સાથે જે કર્મનો બંધ
થાય છે, તે ભાવબંધ કહેવાય છે. અથવા ઉપયોગ રૂપભાવથી જુદા ન હોવાને
કારણે જીવને જે ભાવનો બંધ થાય છે, તે ભાવબંધ છે. આ ભાવબંધ
મૂલપ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેમાંથી ‘નૈરહ્યાણં’
હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોને કેટલા પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે ‘માગંદિય પુત્તા !’ હે માકંદિકપુત્ર ! નારકજીવોને બે
પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે. નારકજીવ ને મૂલપ્રકૃતિરૂપ ભાવબંધ થાય છે,

પ્રજ્ઞપ્તો નારકાણામ્ 'ત જદા' તથા—'મૂઝમગડિવયે ય ઉત્તરપગડિવયે ય' મૂલપ્રકૃતિ વન્ધસ્વ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધસ્વ ! 'एवं जाव वैमाणियाणं' एवं याचद्दैमानिकानाम्, एवं—નારકવદેવ યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્, તિરસ્વ આરમ્ભ્ય શેષપદ્યોદ્દિશતિ દણ્ડકાનામપિ ઇમૌ ભાવવન્ધૌ ભવત ઇતિ ભાવઃ । 'णाणावरणिज्जस्स पं मंते ! कम्मस्स' જ્ઞાનાવરણીયસ્ય ચ્ચલ્લ મદન્ત ! કમેણઃ 'કડિવિહે ભાવવંધે પન્નત્તે' કતિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનઃ—'माकंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पणत्ते' હે માકન્દિક પુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવવન્ધો જ્ઞાનાવરણીયસ્ય કર્મણો ભવતીતિ, મેદદ્વયમેવ દર્શયતિ

भी उनके होता है उत्तर प्रकृतिरूप भावबन्ध भी उनके होना है । भाव बन्धविषयक यह कथन 'एवं जाव वैमा०' नारक के जैसा यावत्-वैमानिकदेवों के भी जानना चाहिये । अर्थात् निर्गन्ध से लेकर बाकी के २३ दण्डकों में भी ये दोनों भावबन्ध होते हैं । 'णाणावरणिज्जस्स०' अथ इस सूत्र द्वारा यह पूछा जा रहा है कि ज्ञानावरणीय जो कर्म है उसका भावबन्ध कितने प्रकार का होता है ? उत्तर में प्रभु ने कहा 'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते०' हे माकन्दिक पुत्र ! ज्ञानावरणीय कर्म का भावबन्ध मूलप्रकृति के रूपमें और उत्तरप्रकृति के रूपमें दोनों रूप में होता है । 'नेरइयाणं०' इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा गया है कि नैरयिक जीवों का जो ज्ञानावरणीय कर्म है उसका भावबन्ध कितने प्रकार का वहां है ? उत्तरमें प्रभु ने कहा है—'मागंदिक पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते०' हे माकन्दिक पुत्र ! नारक जीवों का जो ज्ञानावरणीय कर्म है

અને ઉત્તર પ્રકૃતિરૂપ ભાવબંધ પણ થાય છે. ભાવબંધ સંબંધી આ કથન 'एवं जाव वैमाणिया०' નારકજીવ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક દેવો સુધી સમજવું અર્થાત્ તિર્થંચથી આરંભીને બાકીના તેવીસ દંડકોમાં પણ આ બંને પ્રકારના ભાવબંધ થાય છે. 'णाणावरणिज्जस्स०' આ સૂત્રાંશથી એ પૂછવામાં આવે છે કે—જ્ઞાનાવરણીય જે કર્મ છે, તેને ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે 'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते !' હે માકંદિક પુત્ર ! મૂલપ્રકૃતિબંધ પણાથી અને ઉત્તર પ્રકૃતિપણાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ભાવબંધ બંને પ્રકારથી છે 'नेरइयाणं०' આ સૂત્રથી એવું પૂછ્યું છે કે નૈરયિક જીવોને જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેના ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते० !' હે માકંદિય પુત્ર ! નારકજીવોનું જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેના

—‘તં જહા’ તથા—‘મૂલપગડિવંધે ય ઉત્તરપગડિવંધે ય’ મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચોત્તર-
પ્રકૃતિવન્ધશ્ચેતિ । ‘નૈરઙ્ગ્યાણં મંતે ! જ્ઞાનાવરણિસ્સ કમ્મસ્સ કઙ્કિહે ભાવવંધે પન્નત્તે’
નૈરયિકાણાં મદન્ત । જ્ઞાનાવરણીયસ્ય કર્મણઃ કતિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ?
‘માગંદિયપુત્તા ! દુવિહે ભાવવંધે પન્નત્તે’ માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ
પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘તં જહા’ તથા—‘મૂલપગડિવંધે ય ઉત્તરપગડિવંધે ય’ મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ
ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઇત્યુત્તરમ્ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ એવં યાવદ્દૈમાનિકાનામ્,
એકેન્દ્રિયાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તજીવાનાં સમ્બન્ધિજ્ઞાનાવરણીયસ્ય કર્મણો મૂલ
પ્રકૃત્યુત્તરપ્રકૃતિનામ ભાવવન્ધૌ ભવત્તેતિ । ‘જહા જ્ઞાનાવરણિજ્જેણં દંડઓ મણિઓ
યથા જ્ઞાનાવરણીયેન દણ્ડકો મણિતઃ, ‘એવં જાવ અંતરાઈણં માણિયવ્વો’ એવં
યાવદન્તરાયિકેણ મણિતવ્યઃ, યથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મણો દ્વિપ્રકારકભાવવન્ધઘટિત-
દણ્ડકસ્ય વક્તવ્યતા કથિતા તથેય દર્શનાવરણીય કર્મત આરમ્ભ વેદનીયમોહનીયા-
યુષ્કનામગોત્રાન્તરાયકર્મપર્યન્તમપિ દણ્ડકો મણિતવ્ય એવેતિ ભાવઃ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

ઉસકા ભાવવન્ધ વહાં દોનોં પ્રકાર કા હૈ । મૂલપ્રકૃતિરુપ ધી હૈ ઓર
ઉત્તરપ્રકૃતિરુપ ધી હૈ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી પ્રકાર કા કથન
એકેન્દ્રિય સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત જીવોં કે સંબન્ધી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ
કે ભાવવન્ધ કે વિષયમેં ધી જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ વહાં પર જ્ઞાના-
વરણીય કર્મ કે દોનોં પ્રકાર હોતે હૈ । ‘જહા જ્ઞાનાવરણિજ્જેણં દંડઓ
મણિઓ૦’ જૈસા યહ દણ્ડક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે સમ્બન્ધમેં ભાવવન્ધ
વિષયક કહા ગયા હૈ । ઊસી પ્રકાર કા દણ્ડક શેષ દર્શનાવરણીય, વેદ-
નીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર ઓર અન્તરાય કે ભાવવન્ધ કે દોનોં
પ્રકાર કે સમ્બન્ધમેં કહ લેના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૪ ॥

ભાવબંધ ત્યાં બન્ને પ્રકારનો કહ્યો છે. ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ આ
પ્રમાણેનું કથન એકેન્દ્રિયથી અરંભીને વૈમાનિક સુધીના ભુવોના સંબંધમાં
જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ભાવબંધના વિષયમાં સમજવું. અર્થાત્ ત્યાં જ્ઞાના-
વરણીય કર્મને ભાવબંધ બંને પ્રકારથી થાય છે. ‘જહા જ્ઞાનાવરણિજ્જેણ
દંડઓ મણિઓ૦’ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ ‘ભાવબંધ
વિષયનો દંડક કહેલ છે તેજ પ્રમાણે નો દંડક બાકીના દર્શનાવર-
ણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ અઠ પ્રકાર-
ના કર્મને બન્ને પ્રકારના ભાવબંધનો સંબંધ સમજવો ॥ સૂત્ર ૪ ॥

पूर्वं बन्धस्वरूपमुक्तम्, बन्धश्च कर्मण एव भवतीति कर्मसूत्रमाह—‘जीवा णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवा णं भंते ! पावे कम्ममे जे य कडे जे य कज्जइ जे य कज्जिस्सइ अत्थियाइ तस्स केइ णाणत्तं हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवाणं पावे कम्ममे जे य कडे जाव जे य कज्जिस्सइ, अत्थियाइ तस्स णाणत्ते ? मागंदियपुत्ता ! से जहा नामए केइपुरिसे धणुं परामुमइ धणुं परामुसित्ता उसुं परामुमइ उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाइ ठाणं ठाएत्ता आययकन्नाययं उसुं करेइ, आयय कन्नाययं उसुं करित्ता उड्डुं वेहासं उव्विहइ से नूणं मागंदिय-पुत्ता तस्स उसुस्स उड्डुं वेहासं उव्वीढस्स समाणस्स एयइ वि णाणत्तं जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं ? हंता भगवं एयइ वि णाणत्तं जाव परिणमइ वि णाणत्तं । से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता एवं वुच्चइ जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं नेरइयाणं भंते ! पावे कम्ममे जे य कडे० एवं जाव वेमाणियाणं ॥सू० ५॥

छाया—जीवानां खलु भदन्त ! पापं कर्म यत् कृतं यच्च क्रियते यच्च करिष्यते अस्ति चापि तस्य कश्चित् नानात्वम् ? हन्त, अस्ति । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते जीवानां खलु पापं कर्म यत् कृतं यच्च क्रियते यच्च करिष्यते अस्ति चापि तस्य नानात्वम् ? माकंदिक पुत्र ! तद्यथानामकः कश्चित् पुरुषः धनुः परामृशति, धनुः परामृश्य इषुं परामृशति, इषुं परामृश्य स्थाने तिष्ठति स्थाने स्थित्वा आयत कर्णायतमिषुं करोति, आयतकर्णायतमिषुं कृत्वा ऊर्ध्वं विहायसि उद्विध्यति तन्नूनं माकंदिकपुत्र ! तस्य इषोः विहायसि उद्विद्धस्य सतः एजतेऽपि नानात्वम् यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् ? हन्त, भगवन् एजतेऽपि नानात्वम् यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् तत्तेनार्थेन माकंदिक पुत्र ! एवमुच्यते यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् । नैरयिकाणां भदन्त ! पापं कर्म यत् कृतम् एवमेव यावद्वैमानिकानाम् ॥ सू० ५ ॥

टीका—‘जीवाणं भंते!’ जीवानां भदन्त । ‘पावे कस्मै जे य कडे’ पापं कर्म यत् च कृतम् ‘जे य कज्जइ जे य कज्जिस्सइ’ यच्च क्रियते यच्च करिष्यते ‘अत्थि याइ तस्स केइ णाणत्ते’ अस्ति चापि तस्य किञ्चित् नानात्वम् हे भदन्त । जीवानां यत् कर्म कृतं यत् कर्म इदानीं क्रियते यच्च कर्म भविष्यत्काले करिष्यते, एतेषां कर्मणां परस्परं भेदो वर्तने न वेति प्रश्नः, भगवानाह—‘हंता अत्थि’ हन्त ! अस्ति हे मार्कण्डेय पुत्र ! एतेषां कर्मणां जी-कृतानाम् अस्त्येव भेद इति भावः । पुनः

पहिले बन्ध का स्वरूप कहा गया है सो यह बन्ध कर्म के ही होता है इसीसे अब कर्म सूत्र कहा जाता है ।

‘जीवा णं भंते । पावे कम्मै जे य कडे जेय कज्जह’ इत्यादि ।

टीका—‘जीवा णं भंते !’ हे भदन्त ! जीवों के जो ‘पापे कम्म’ पाप कर्म हैं। ‘जे य कळे’ कि जो पहिले किये जा चुके हैं। ‘जे य कज्झइ’ जो अब उनके द्वारा किये जा रहे हैं। ‘जे य कज्जिस्सइ’ और जो उनके द्वारा आगे किये जानेवाले हैं। ‘अत्थिमाइ तस्स केह णाणत्तं’ उनमें क्या कोई भेद है ? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि जीवोंने जो पापकर्म पहिले किये हैं, अथवा जो वर्तमान में वे कर रहे हैं तथा भविष्य-काल में जो वे करेंगे उन त्रिकालवर्ती कर्मों में क्या आपस में भेद है ? या नहीं है ? ऐसा यह प्रश्न मारुन्दिक पुत्र अनंगार ने किया है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘हंता अत्थि’ हाँ मारुन्दिक पुत्र ! जीवों के उन कृत क्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्मों में भेद है। अब इस

ખંધનુ સ્વરૂપ કહેવાઈ ગયું છે, તે ખંધ કર્મથી જ થાય છે જેથી સૂત્રકાર હવે કર્મ સૂત્રનું કથન કરે છે.

‘જીવા ણં મંતે! પાવે કમ્મે જે ચ કહે જેચ કજ્જઈ’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—‘જીવા ણં મતે ! હે ભગવન્ જીવોના જે ‘પાવે કમ્મે’ પાપ કર્મ છે, ‘જેય કહે’ કે જે પહેલા કરાયું છે. ‘જેય કજ્જહ’ અને જે વર્તમાનમાં તેઓ કરી રહ્યા છે. ‘જેય કજ્જિસ્સહ’ અને જે ભવિષ્યમાં તેઓ કરશે. ‘અત્થિયાહ તસ્સ કેહ ણાણત્ત’ તેમાં શું કંઈ ભેદ છે ? પૂછવાનો હેતુ એ છે કે—જીવોએ જે પાપ ભૂતકાળમાં કર્યા હોય અને જે વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય તેમજ જે ભવિષ્યમાં કરવાના હોય જે ભૂતકાળમાં કર્યા હોય વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય અને ભવિષ્યમાં કરવાના હોય તે ત્રણે કાલ સંબંધી કર્મોમાં પરસ્પરમાં શું કંઈ ભેદ છે ? અગર નથી ? આ પ્રમાણે માકંદીપુત્ર અનગારે પૂછ્યું છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘હંતા અત્થિ’ હા માકંદીપુત્ર જીવોએ તે કરેલા કૃત, ક્રિયમાણ, કરતા અને કરિષ્યમાણ

પ્રશ્નયતિ, 'સે કેળટ્ટેણં મંતે ! एवं बुचइ' તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! હવમુચ્ચતે 'જીવાણં પાવે કમ્મે જે ય કહે જે ય કજ્જઈ જે ય કજ્જિસ્સઈ અત્થિયાઈ તસ્સ ણાણત્તં' જીવાનાં પાપં કર્મં યત્ કૃતં યચ્ચ ક્રિયતે યચ્ચ કરિય્યતે અસ્તિ પરસ્પરં તસ્ય નાના-ત્વમ્' इति प्रश्नः, भगवानह-‘मागंदियपुत्ता !’ इत्यादि । ‘मागंदियपुत्ता !’ हे माकंदिकपुत्र ! कर्मणोऽप्रत्यक्षत्वात् तत्प्रतियोगिकभेदेऽपि अप्रत्यक्षतया प्रत्यक्षप्रमाणेन कर्मभेदस्य दर्शयितुमशक्यत्वात् युक्त्या भेददर्शनाय दृष्टान्तमव-तारयति ‘से जहानामए केइ पुरिसे धणुं परामुसइ’ तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषो धनुः परामृशति गृह्णातीत्यर्थः ‘धणुं परामुसित्ता’ धनुः परामृश्य-गृहीत्वा, ‘उसुं परामुसइ’ इपुं-बाणं परामृशति-गृह्णाति, ‘उसुं परामुसित्ता’ इपुं परामृश्य-गृहीत्वा ‘ठाणे ठाइ’ स्थाने तिष्ठति ‘ठाणे ठाइत्ता’ स्थाने स्थित्वा ‘आययकजाययं उसुं’

પર પુનઃ માકન્દિક પુત્ર પૂછતે હૈં કિ 'સે કેળટ્ટેણં મંતે૦' હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ જીવોં કે જો કુન, ક્રિયમાણ ઓર કરિયમાણ પાપકર્મ હૈં उनमें आपस में भेद हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘मागंदियपुत्ता०’ हे माकन्दिकपुत्र ! कर्म अप्रत्यक्ष है अतः तत्सम्बन्धी जो भेद है वह भी अप्रत्यक्ष है अतः प्रत्यक्षप्रमाण से कर्म भेद दिखलाया नहीं जा सकता है अतः युक्ति से भेद दिखाने के लिये दृष्टान्त का प्रयोग किया जाता है जो इस प्रकार से है-‘जहा नामए केइ पुरिसे’ इत्यादि जैसे कोई पुरुष हो और वह धनुर्धारी हो, अब वह उस धनुष को चलाने के लिये किसी स्थान पर जाकर उस पर बाण आरोपित करके उसे कान तक खींच कर ऊपर आकाश में छोड़े तो कहे माकन्दिक पुत्र ! ऐसी स्थिति में ‘तस्स उसुस्स उडुं वेहासं उन्वि-

પાપકર્મોમાં ભેદ છે ફરીથી માકંદિકપુત્ર પૂછે છે કે-‘સે કેળટ્ટેણં મંતે !’ હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહેા છે કે એવોએ કૃત ક્રિયમાણ અને કરિયમાણ બે પાપકર્મ છે તેમાં પરસ્પરમાં કંઈ ભેદ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘માગંદિયપુત્તા !’ હે માકંદીયપુત્ર ! કર્મ પ્રત્યક્ષ નથી તેથી તે સંબંધી બે ભેદ છે, તે પણ પ્રત્યક્ષ નથી બેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કર્મના ભેદ બતાવી શકાય તેમ નથી. બેથી યુક્તિથી કર્મના ભેદ બતાવવા દૃષ્ટાન્તનો આશ્રય લેવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. ‘સે જહા નામએ કેહ પુરિસે’ ઇત્યાદિ જેમકે કોઈ ધનુર્ધારી પુરુષ હોય તે પુરુષ ધનુષ ચલાવવા કોઈ સ્થાને જઈને તેના પર બાણ ચઢાવીને તેને કાન સુધી ખેંચીને ઉપર આકાશમાં તે બાણ છોડે તો માકંદિકપુત્ર એ સ્થિતિમાં ‘તસ્સ उसुस्स उडुं वेहासं उन्वि-

કરેડ' આયતકર્ણાયતમિષુ' કરોતિ-આકર્ણ વાળમાકર્ષતિ इत्यर्थः 'आयय-
 कणाययं उसुं करित्ता' आयतकर्णायतमिषु' कृत्वा 'उडुं वेहायसं उन्विहह' ऊर्ध्व
 विहायसि उद्विध्यति-आकाशे प्रक्षिपतीत्यर्थः 'से नूणं मागंदियपुत्ता !' तद् नूनं
 निश्चितं माकंदिक पुत्र ! 'तस्स उमुस्स' तस्य इषोः-शरस्य 'उडुं वेहासं उन्विहहस्स
 समाणस्स' ऊर्ध्व विहायसि-आकाशे उद्विहहस्य सतः 'एयइ वि णाणत्तं' एजतेऽपि
 प्रकम्पते इत्यत्रापि, इत्यर्थः नानात्वम् भेदः-परस्परम् 'जाव तं तं भावं परिणमइ
 वि णाणत्तं' यावत् तं तं भावं परिणमत्यपि नानात्वम्, अत्र यावत्पदेन 'वेयइ,
 चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ' वेजते, चलति, स्पन्दते, घट्टयति, क्षुभ्यति,
 उदीरयति इति संग्रहः । आकाशे गच्छतो वाणस्य प्रथमसमये क्रियायां यादृशं
 वैलक्षण्यं तदपेक्षया द्वितीयादिसमयक्रियायां यो भेदः सोऽवश्यमेव पार्थक्येन
 लक्ष्यते एव कम्पनादि भेद इति भावः । 'हंता भगवं' इन्द्र भगवन् ! 'एयइ वि
 णाणत्तं जाव परिणमइ वि णाणत्तं' एजतेऽपि नानात्वं यावत् परिणमत्यपि नाना-
 त्वम् तत्रैजनादौ परस्परं भेदः संलक्ष्यते एवेति भावः । 'से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता
 एवं बुच्चइ जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं' तत् तेनार्थेन माकंदिक पुत्र !

द्वस्स समाणस्स०' उस वाण की गमनरूप क्रिया में नानात्व भिन्नता
 है न ? 'जाव तंतं भावं' यावत् उस २ भावरूप से परिणमन में भी
 भेद है न ? यहां यावत्पद से 'वेयइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदी-
 रइ' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है । 'हंता भगवं' हां भदन्त वे ही
 भेद है तात्पर्य ऐसा है कि आकाश में जाते हुए वाण की प्रथम समयकी
 क्रिया में जैसी भिन्नता है उसकी अपेक्षा से द्वितीयादि समयकी क्रिया
 में जो भेद है वह अवश्य ही पृथक् रूपसे प्रतीत होता ही है इस प्रकार
 कम्पनादि में भेद साधित हो जाता है । अतः 'से तेणट्ठेणं मागंदिय-
 पुत्ता०' हे माकन्दिकपुत्र ! जीवों के क्रियमाण, कृत और करिष्यमाण

णस्स०' તે બાણની ગમનક્રિયામાં નાનાત્વ-ભિન્નતા છે કે નહીં ? 'જાવ તં તં ભાવં'
 યાવત્ તે તે ભાવપણથી પરિણમનમાં પણ ભેદ છે કે નહિ ? અહિં
 યાવત્પદથી 'વેયइ, ચલइ, ફંદइ, ઘટ્ટइ, खुब्भइ, उदीरइ' આ ક્રિયાપદોનો
 સંગ્રહ થયો છે. 'हंता भगवं' હા ભગવાન્ તેમાં ભેદ છે કહેવાનું તાત્પર્ય
 એ છે કે-આકાશમાં જતા તે બાણની પ્રથમ સમયની ક્રિયામાં જેવી ભિન્નતા
 છે. અને તે અપેક્ષાથી બીજા ત્રીજા સમયની ક્રિયામાં જે ભેદ છે તે બુદ્ધા રૂપે
 અવશ્ય પ્રતીત થાય છે. એજ છે. એજ રીતે કંપન વિગેરેમાં પણ ભેદ સિદ્ધ
 થાય છે. જેથી 'से तेणट्ठेणं मागंदिय पुत्ता !' હે માકંદિપુત્ર ભવેના ક્રિયમાણ
 કૃત, અને કરિष्यમાણ પાપકર્મોમાં પણ ભિન્નતા છે તેમ મેં કહ્યું છે.

एवमुच्यते यावत् परिणमत्यपि नानात्ममिति । 'नेरइयाणं पावे कम्मे जे य कडे' नैरयिकाणां पापं कर्म यत् कृतं यत् क्रियते यच्च करिष्यते तेषां कर्मणां परस्परं नानात्वं परिदृश्यते ज्ञायते नवेति प्रश्नः, उत्तरमाह—'एवं चेव' एवमेव यथा जीवमाश्रित्य कर्मणां परस्परं भेद इषुगमनदृष्टान्तेन निरूपितः तथैव नारककृतकर्मणामपि परस्परं भेदोऽस्त्येवेति ज्ञातव्यः 'जाव वेमाणियाणं' यावत् वैमानिकानाम् वैमानिकपर्यन्तम् कृतादिकर्मणां भेदो ज्ञातव्य इति ॥सू० ५॥

पूर्वं कर्मस्वरूपं निरूपितम्, कर्म च पुद्गलरूपमिति पुद्गलसूत्रमाह—'नेरइयाणं' इत्यादि ।

મૂલમ્—નેરइયા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલે આહારચ્છાણે ગેળંતિ તેસિં ણં મંતે ! પોગ્ગલાણં સેયકાલંસિ કઇમાગે આહારેતિ કઇમાગં નિજ્જરેતિ ? માગંદિયપુત્તા અસંખેજ્જઇમાગં આહારેતિ અણંતમાગં નિજ્જરેતિ । ચક્કિયા ણં મંતે ! કેઇ તેસુ નિજ્જરાપોગ્ગલેસુ આસઇત્તણ વાં જાવ તુયટ્ઠિત્તણ વાં ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે અણા-

पापकर्मों में भिन्नता है ऐसा मैंने कहा है । अब माकन्दिक पुत्र प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'नेरइयाणं पावे कम्मे जेय कडे' हे भदन्त ! नैरयिक जीवों के जो कृतक्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्म हैं उनमें अन्तर है ? या नहीं है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है—'एवं चेव' हे माकन्दिक पुत्र ! जैसा इषु गमन के दृष्टान्त से जीव को आश्रित करके कर्मों में भेद निरूपित किया गया है उसी प्रकार से नारककृत कर्मों में भी परस्पर में भेद है ऐसा जानना चाहिये इसी प्रकार से भेद 'जाव वेमाणियाणं' यावत् वैमानिक पर्यन्त कृतादि कर्मों का जानना चाहिये ॥ सू० ५ ॥

હવે માકંદીપુત્ર ક્રીથી પ્રભુને પૂછે છે કે—'નેરइयाणં પાવે કમ્મે જેયકડે' હે ભગવાન્ નારકીય જીવોને જે કૃત, ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મ છે. તેમાં ભેદ અન્તર છે ? કે નથી ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'एवं चेव' હે માકંદિય પુત્ર બાણુના ગમનના દૃષ્ટાંતથી જીવને ઉદેશીને કર્મોમાં પરસ્પરમાં જેવી રીતે ભેદ બતાવેલ છે. તે જ પ્રમાણે નારકીય જીવો એ કરેલા કર્મોમાં પણ પરસ્પરમાં ભેદ છે. તેમ સમજવું. એ જ રીતના ભેદ 'जाव वेमाणियाणं' यावत् वैमानिक पर्यन्तના કૃત ક્રિયાણુ અને કરिष्यમાણ કર્મોના સમજવા. ॥ સૂ૦ ૫ ॥

હરણમેયં વુઙ્ગયં સમણાઉસો ! एवं जाव वेमाणियाणं सेवं भंते !
 सेवं भंते ! ति ॥सू० ६॥

अट्टारसमे सए तईओ उद्देसो समत्तो ॥

છાયા—નૈરયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! યાન્ પુદ્ગલાન્ આહારતયા ગૃહ્ણન્તિ તેપાં
 સ્વલુ મદન્ત ! પુદ્ગલાનામ્ એવ્યત્કાલે કતિમાગમાહરન્તિ, કતિમાગં નિર્જર-
 ચન્તિ ? માકંદિકપુત્ર ! અસંખ્યેયમાગમાહરન્તિ, અનન્તમાગં નિર્જરચન્તિ ।
 સમર્થાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કેચિત્ તેપુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ આસિતું વા યાવત્ ત્વગ્
 વર્તેયિતું વા ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ, અનાધરણમેતદુક્તં શ્રવણાયુષ્મન્ ! एवं यावत् त्वग्
 वैमानिकानाम् । तदेवं मदन्त ! तदेवं मदन्त ! इति ॥सू० ६॥

अष्टादशशतके तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥

ટીકા—‘નૈરહ્યા ણં મંતે !’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જે પોગ્ગલે આહાર-
 ત્તાએ ગેળ્હંતિ’ યાન્ પુદ્ગલાન્ આહારતયા ગૃહ્ણન્તિ ‘તેસિં ણં મંતે !’ તેપાં સ્વલુ
 મદન્ત ! તેપામ્ આહારતયા ગૃહીતાનામ્ ‘પોગ્ગલાણં’ પુદ્ગલાનામ્ ‘સેયકાલંસિ’
 એવ્યત્કાલે ભવિષ્યત્કાલે ગ્રહણાન્તરમિત્યર્થઃ ‘કહમાગં આહરેતિ’ કતિમાગ-
 માહરન્તિ ‘કહમાગં નિર્જરેતિ’ કતિમાગં નિર્જરચન્તિ હે મદન્ત ! યે તે નારકા

પહિલે કર્મ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ વહ કર્મ પુદ્ગલરૂપ
 હોતા હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર પુદ્ગલ સૂત્ર કા કથન કરતે હૈ ।

‘નૈરહ્યા ણં મંતે જે જીવે પોગ્ગલે આહારત્તાએ ગેળ્હંતિ’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા માકન્દિક પુત્ર અનગારને પ્રશ્ન સે એસા
 પૂછા હૈ—‘નૈરહ્યા ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! નરયિક ‘જે પોગ્ગલે
 આહારત્તાએ’ જિન પુદ્ગલોં કા આહારરૂપ સે ગૃહીત હુવે ‘તેસિં ણં
 મંતે !’ આહાર રૂપ સે ગૃહીત હુવે उन पुद्गलों के ‘सेयकालंसि’
 ભવિષ્યત્કાલ મેં ‘કહમાગં આહારેતિ’ કિતને માગ કા વે નારક
 આહાર કરતે હૈં ઓર કિતને માગ કી નિર્જરા કરતે હૈં—અર્થાત્

કર્મોના સ્વરૂપતું નિરૂપણ પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. તે કર્મ પુદ્ગલ
 રૂપ હોય છે. જેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલ સૂત્રનું કથન કરે છે. તેનું પહેલું
 સૂત્ર પ્રમાણ છે—નૈરહ્યા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલે આહારત્તાએ ગેળ્હંતિ’ હત્યાદિ.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી માકંદિકપુત્ર અનગારે પ્રશ્ન કર્યો છે.
 ‘નૈરહ્યા ણં મંતે !’ હે ભગવન્ નૈરયિક શ્રવ ‘જે પોગ્ગલે આહારત્તાએ ગેળ્હંતિ’
 જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. ‘તેસિં ણં મંતે !’ આહાર-
 પુદ્ગલોથી ‘સેય કાલંસિ’ એવ્યત્કાળમાં ‘કહમાગં આ-
 ભાગનો આહાર કરે છે’ એટલા ભાગની નિર્જરા કરે છે.

આહારાય યાન્ પુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણન્તિ તેપુ કતિમાગં મવિષ્યત્કાલે આહરન્તિ કતિમાગં
 ચ પરિત્યજન્તિ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગચનાહ-‘માગંદિગપુત્તા ।’ હે માકંદિકપુત્ર !
 ‘અસંખ્યેજ્ઞમાગં આહારે’તિ અનંતમાગં નિજ્જરે’તિ’ ગૃહીતપુદ્ગલાનાં મધ્યાત્ અસં-
 રુચ્યેયમાગમ્ અસંખ્યાતતમં માગમ્ આહરન્તિ આહારતયા ગૃહ્ણન્તિ, તથા તસ્માદેવ
 અનન્તમાગમ્ અનન્તતમં માગં ચ નિર્જરયન્તિ હે માકન્દિકપુત્ર ! નારકાણાં ગૃહી-
 તાહારપુદ્ગલાનાં મધ્યાત્ અસંરુચ્યેયતમો માગ એવ આહતો ભવતિ અનન્તતમો માગથ્
 પરિત્યક્તો ભવતીતિ ઉત્તરપક્ષાશયઃ । ‘ચક્કિયા ણં મંતે ! કેહ’ સમર્થાઃ સ્વલુ ભદન્ત

કિતને માગ કા પરિત્યાગ કરતે હૈં ? તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જો વે
 નારક આહાર કે લિયે જિન પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરતે હૈં, ઉનમૈં કિતને
 માગ કો વે આહાર કે કામ મૈં લેતે હૈં ઓર કિતને માગ કો છોડ દેતે
 હૈં ? હિસકે ઉત્તર મૈં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘માગંદિગપુત્તા ।૦’ હે માકન્દિકપુત્ર !
 ગૃહીત પુદ્ગલોં કે મધ્ય સે અસંખ્યાતવેં માગરૂપ પુદ્ગલોં કો વે આહાર-
 રૂપમૈં ગ્રહણ કરતે હૈં ઓર ગૃહીત પુદ્ગલોં કે મધ્ય સે અનન્તવેં માગરૂપ
 પુદ્ગલોં કો વે છોડ દેતે હૈં અર્થાત્ આહારરૂપ સે ગ્રહણ નહીં કરતે હૈં ।
 અર્થાત્ નારક જીવોં ને જિતને આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ ક્રિયા હૈ વે સર્વ
 કે સર્વ પુદ્ગલ આહારરૂપ સે પરિણત નહીં હોતે હૈં કિન્તુ ઉનમૈં અસં-
 રુચ્યાત કા માગ દેને સે જો લભ્ય આતા હૈ ઉતને માત્ર પુદ્ગલોં કો વે
 આહારરૂપ મૈં પરિણમાતે હૈં બાકી કો નહીં । ગ્રહણ ક્રિયે હુપ આહાર
 પુદ્ગલોં કે અનન્તવેં માગપ્રમાણ પુદ્ગલ પરિત્યક્ત હોતે હૈં । અવ માક-
 ન્દિકપુત્ર અનગાર પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘ચક્કિયા ણં મંતે ! કેહ૦’ હે

ભાગનો ત્યાગ કરે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકજીવો આહાર માટે
 જે ‘પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તે પૈકી જે કેટલો ભાગ તે આહારના ઉપ-
 યોગમાં લે છે ? અને કેટલા ભાગનો ત્યાગ કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે
 છે કે-‘માગંદિય પુત્તા’ હે માકંદીકપુત્ર ! ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો પૈકી
 અસંખ્યાત ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે અને ગ્રહણ
 કરેલા પુદ્ગલોમાંથી અનંતમાં ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ ત્યજ દે છે અર્થાત્
 આહારરૂપે લેતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-નારકજીવોએ જેટલા આહાર
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા છે, તે બધા જ પુદ્ગલો આહારરૂપે પરિણમતા નથી.
 તેમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આપવાથી જે બાકી રહે છે, ફક્ત તેટલા જ પુદ્-
 ગલો તેઓ આહારરૂપે પરિણમાવે છે બાકીના નહીં. અને જે બાકી રહે છે
 તે અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તે અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ પુદ્ગલ ત્યજેલ
 હોય છે.

કેચિત્ 'તેષુ નિજ્જરાપોગ્ગલેસુ' તેષુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ 'આસહ્ત્તણ વા જાવ તુયદ્દિ-
ત્તણ વા' આસિતુમ્-ઉપવેષ્ટું વા યાવત્ ત્વગ્ વર્ત્તયિતું વા અત્ર યાવત્ પદેન 'સહ-
ત્તણ વા ઠાહત્તણ વા નિસીહત્તણ વા' શયિતું વા સ્થાતું વા નિપત્તું વા इति સંગ્રહો
મચ્ચતીતિ હે મદન્ત ! કેચન પુરુષાઃ તેષુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ ઉપવેષ્ટું શયિતું સ્થાતું
નિપત્તું ત્વગ્ પરિવર્ત્તયિતું વા સમર્થાઃ મચ્ચન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-ળો
ઇણદ્દે સમદ્દે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ તેષુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ ઉપવેશનાદિ કર્તુ ન કોઽપિ
સમર્થઃ । કથં ન સમર્થસ્ત્રાહ-અણાહરણમેયં બુદ્ધયં સમણાઉસો' અનાધરણમેતત્
ઉક્તમ્ શ્રમણાયુષ્મન્ ! હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! एतत् નિર્જરાપુદ્ગલજાતં તીર્થકરમણ-
ધરૈઃ અનાધરણમ્ આધર્તુમક્ષમમ્ ઉક્તમ્ નૈકત્ પુદ્ગલજાતં કસ્યાપિ અધારો યેનાત્ર
કેપાંચિદપિ આમતાદિકં સંભવેત્ અપિત્રુ અનાધારતયા કથમિવ કસ્યાપિ તત્ર નિર્જ-

મદન્ત ! યે જો પરિત્યક્તરૂપા નિર્જરાપુદ્ગલ હૈં સો इन નિર્જરાપુદ્ગલોં મેં
કયા કોઈ જીવ વૈઠ સકતા હૈં ? યા કરચટ ચદલ સકતા હૈં ? યર્હા
યાવત્પદ સે 'સહત્તણ વા ઠાહત્તણ વા નિસીહત્તણ' इन પદોં કા સંગ્રહ
હુઆ હૈં । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે માકન્દિક
પુત્ર ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् उन निर्जरा पुद्गलों पर कोई भी
जीव उपवेशनादि क्रिया करने के लिये समर्थ नहीं है ? क्योंकि ‘अणा-
हरणमेयं बुद्ध्यं०’ श्रमण आयुष्मन् यह निर्जरा पुद्गल समूह किसी भी
वस्तु को अपने में धरने के लिये अक्षम है । अर्थात् यह पुद्गलजात
किसी का भी आधारभूत नहीं होता है कि जिससे यहां किसी को भी
बैठने आदि रूप क्रिया हो सके अनाधाररूप होने के कारण किस
प्रकार से किसी भी जीव की उस निर्जरापुद्गल में उपवेशनादिरूप

ફરીથી માકંદીય પુત્ર અનગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘ચક્કિયા ણં મતે ।
ઘેદ્ધં’ હે ભગવન્ જે આ ત્યાગ કરેલા નિર્જરા પુદ્ગલોમાં શું કોઈ ભવ
બેસી શકે છે ? ‘સહત્તણ વા ઠાહત્તણ વા નિસીહત્તણ વા’ અથવા સુધ શકે ?
ઠરવટ-પડખું બદલી શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-ળો
ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે માકંદીપુત્ર ! આ અર્થ ધરોબર નથી. અર્થાત્ તે નિર્જરા
પુદ્ગલો પર કોઈ પણ ભવ બેસવા વિ. નટકિયા કરવા સમર્થ થઈ શકતા
નથી. કેમકે ‘અણાહરણમેયં બુદ્ધયં०’ હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ નિર્જરા પુદ્ગલ
પુદ્ગલો સમૂહ કોઈપણ વસ્તુને ધોતાનામાં મૂકી શકતા નથી. અર્થાત્ આ
પુદ્ગલ સમૂહ કોઈના પણ આધારરૂપ થતો નથી. કે જેથી અહિયાં કોઈ
પણ બેસવા વગેરે ક્રિયા કરી શકે. જેથી આધારરૂપ ન હોવાને કારણે કોઈ-
પણ ભવની તે નિર્જરા પુદ્ગલમાં બેસવા રૂપ ક્રિયા કઈ રીતે થઈ શકે ?

રાપુદ્ગલે ઉપવેશનાદિકં સ્યાદિતિભાવઃ । ‘એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ યથા નારકેણ ગૃહીતપુદ્ગલાનાં મવિષ્યસમયે અસંખ્યેયતમભાગસ્યૈવ આહરણં ભવતિ અનન્તતમભાગસ્ય નિર્જરણમ્, યથા વા ન કોઽપિ તાદૃશ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ ઉપવેશનાદિકં કર્તું શક્નોતિ અનાધારત્વાત્ તથા વૈમાનિકપર્યન્તાનામપિ ગૃહીતાહારપુદ્ગલેભ્યઃ અસંખ્યતમભાગસ્યૈવ આહારો ભવતિ અનન્તતમભાગસ્યનિર્જરણમ્ તાદૃશપુદ્ગલેષુ ન કોઽપિ આસનાદિકર્તું શક્તોઽનાધારત્વાદિવ, ઇત્યાદિકં સર્વં જ્ઞાતવ્યમિતિ આહારોઽન્ન ઓજ આહારો દ્રષ્ટવ્યઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત ! યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ નિવેદિતં તત્

ક્રિયા હો સકની હૈ ? અર્થાત્ નહીં હો સકની હૈ । ‘એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ જિસ પ્રકાર સે નારક દ્વારા ગૃહીત પુદ્ગલોં કા મવિષ્યત્સમય મેં અસંખ્યાતવાં ભાગ આહૃત (આહાર રૂપ મેં પરિણત) હોતી હૈ ઓર અનન્તવાં ભાગ નિર્જીર્ણ હોતા હૈ તથા તાદૃશ નિર્જરાપુદ્ગલોં મેં કોઈ બી જીવ ઉપવેશનાદિ ક્રિયા નહીં કર સકતા હૈ ક્યોંકિ વે અનાધારરૂપ હોતે હૈં ઉસી પ્રકાર સે વૈમાનિક પર્યન્ત જીવોં કે બી ગૃહીત આહાર પુદ્ગલોં મેં સે અસંખ્યાતવેં ભાગપ્રમાણ પુદ્ગલ હી આહૃત હોતે હૈં ઓર અનન્તવેં ભાગ રૂપ પુદ્ગલ નિર્જરિત હોતે હૈં ઓર એસે નિર્જરિતપુદ્ગલોં મેં કોઈ બી જીવ ઉપવેશનાદિક ક્રિયા કરને મેં સમર્થ નહીં હોતા હૈ ક્યોંકિ યે અનાધારરૂપ હોતે હૈં ઇત્યાદિ કથન સવ યહાં પર લગા લેના ચાહિયે આહાર શબ્દ સે યહાં ઓજ આહાર કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો યહ કહા હૈ

અર્થાત્ તે ક્રિયા થઈ શકતી નથી. ‘એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ જે રીતે નારક જીવે ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલો લવિષ્યકાળમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આહાર રૂપે પરિણમે છે. અને અનન્તમા ભાગનો ત્યાગ થાય છે. અને તે ત્યાગ કરાયેલા પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવ ખેસવા વિ. ક્રિયા કરી શકતા નથી કેમ કે તે અનાધાર રૂપ છે. તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં પણ ગ્રહણ કરેલ આહાર પુદ્ગલો માથી અસંખ્યાત ભાગ બેટલા પુદ્ગલ જ આહારપણા રૂપે ગ્રહણ કરાય છે. અને અન્તમા ભાગરૂપ પુદ્ગલ નિર્જરિત (ત્યાગ કરાયેલા) હોય છે, અને એવા નિર્જરિત પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવ ખેસવા વિગેરેની ક્રિયા કરી શકતા નથી. કેમ કે તે અનાધારરૂપ હોય છે. વિગેરે બધું જ કથન અહિં પણ સમજવું. અહિયાં આહાર શબ્દથી ઓજ આહાર ગ્રહણ કરાયો છે.

एवमेव सर्वतः सत्यमेव सर्वतः सत्यमेवेति उक्त्वा माकन्दिकपुत्रा भगवन्तं वन्दन्तम-
स्कारादिकं कृत्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति इति ॥सू० ६॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतनिरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
रूपायां व्याख्यायां अष्टादशशतके
तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥१८-३॥

ઘહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨। હસ પ્રકાર કહ કર માકન્દિક પુત્ર અનગારને
મગવાન્ કો વંદના કી નમસ્કાર કિયા યાઘત્ ઘહ સબ કરકે ફિર વે
સંયમ ઔર તપસે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુए અપને સ્થાન પર
વિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ૦ ૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“મગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે શતકકા
તીસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૩ ॥

“સેવં મંતે ! સેવં મંતે! તિ ” હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કથન
કયું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કહ્યું છે તે
યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને માકંદીપુત્ર અનગારે ભગવાનને વંદના કરી
નમસ્કાર કર્યા, વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના
આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ૧સૂ. ૬।
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૩ ॥

1

2

3

4

5

6

7